

II. ULUSLARARASI
DEMOKRASİ
SEMPOZYUMU
EMPERYALİZM, HEGEMONYA VE
İSTİHBARAT FAALİYETLERİ

30 Kasım – 2 Aralık 2017

THE IIND INTERNATIONAL DEMOCRACY
SYMPOSIUM IMPERIALISM, HEGEMONY AND
INTELLIGENCE ACTIVITIES

30 November – 2 December 2017

GİRESUN

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

**II. ULUSLARARASI
DEMOKRASİ
SEMPOZYUMU**
**EMPERYALİZM, HEGEMONYA VE
İSTİHBARAT FAALİYETLERİ**

30 Kasım – 2 Aralık 2017

**THE IIND INTERNATIONAL DEMOCRACY
SYMPOSIUM IMPERIALISM, HEGEMONY AND
INTELLIGENCE ACTIVITIES**

30 November – 2 December 2017

GİRESUN

BİLDİRİLER

Yayına Hazırlayan
Merve UĞUR

ANKARA - 2019

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yaym, tercüme ve iktibas hakları **Atatürk Araştırma Merkezi**'ne aittir.

İNCELEYENLER : Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN

KİTAP SATIŞ:

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu: 24/6 Kızılay / ANKARA
Tel : 0090 (312) 285 65 11
Belgegeçer : 0090 (312) 285 65 73
e-posta : bilgi@atam.gov.tr
web : <http://www.atam.gov.tr>
e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr

ISBN : 978-975-17-4443-2
İLESAM : 19.06.Y.0150-616
BASKI : Diyanet Vakfı Matbaası

İÇİNDEKİLER

SEMPOZYUM KURULLARI..... III

ACILIŞ KONUŞMALARI

Giresun Üniversitesi İİBF Dekanı
Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN XV

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN.....XIX

Giresun Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Cevdet COŞKUN..... XXV

ACILIŞ PANELİ

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN.....XXIX

TEPAV
Dr. Öğr. Üyesi Nihat Ali ÖZCAN XXXI

Medya Derneği Başkanı-Takvim Gazetesi Yazarı
Ekrem KIZILTAŞ..... XXXVII

Gazeteci-Yazar
Nevzat ÇİÇEK XLVII

BİLDİRİLER**EMPERYALİZM**

- Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN-Dr. Öğretim Üyesi
Abbas KARAAĞAÇLI**
Bir Küresel Emperyalizm Projesi Olan “Aidiyet Radikalizmi”ne
Karşı, Ulusal-Yurttaşlığın Yeniden Güçlendirilmesi 5
- Doç. Dr. Şaban KARASAKAL**
Emperyalist Bir Faaliyet Örneği Olarak Mescid-i Dırâr ve
Tebük Seferi 27
- Prof. Dr. Yaşar SEMİZ-Okm. Güngör TOPLU**
Cumhuriyet Döneminde Amerikan Emperyalizminin
Türkiye'ye Girişi: Thornburg Raporu 63
- Doç. Dr. Tahir ŞAHBAZOV**
XIX. Yüzyılda Çar Rusyası'nın Azerbaycan'da Sömürge
Siyasetinin Temel Özellikleri (Etnokültürel Yönden) 99
- Doç. Dr. Elman CEFERLİ**
Sovyet Rusya'nın Emperyalist Politikasında Halkların Kendi
Kaderini Tayini İlkesi ve Güney Kafkasya'da 1920'li Yıllarda
Özerk Devlet Yapılarının Oluşturulması 119
- Öğr. Gör. Dr. Lokman ZOR**
“Mustafa Çokay” ve “Emanet/Amanat” Filmlerinde Kazakistan
Tarihinin Yeniden Yazımı.....151
- Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA**
Arap Baharı ve Kültürel Emperyalizm 175
- Doç. Dr. Abdullah ÖZDEMİR-Doç. Dr. Hatice EROL- Öğr.
Gör. Mümin ESER**
Küreselleşme Sürecinde Enerji Arz Güvenliğinin
Sağlanmasında Gelişmiş Ülkelerin Rolü 209

Dr. Öğretim Üyesi Kemal ÇİFTÇİ
 “Ulus-Devlet” Sisteminin Alternatif Bir Paradigması Olarak
 Ahmet Davutoğlu’nun “Millet-Sistemi” Kavrayışı Üzerinden
 Türkiye’nin Uluslararası Siyasetini Anlamak.....239

Dr. Öğretim Üyesi Lider BAL
 “İnsancıl Emperyalizm”: Suriye Krizinde İnsanî Müdahale
 Görünümlü Yeni Emperyalist Yaklaşımlar.....273

HEGEMONYA

Prof. Dr. Selçuk DUMAN
 Türk Dünyası ve Hegemonya 307

**Doç. Dr. Mehmet DURKAYA- Öğr. Gör. Muhammed
 Ramazan DEMİRCİ**
 Bağımlılık Teorisi Yönünden Az Gelişmişliğin Analizi.....337

Dr. Öğretim Üyesi Göktürk TÜYSÜZOĞLU
 Tek Kuşak, Tek Yol: Yeni Nesil Bir Hegemonya Girişimi 367

Dr. Öğretim Üyesi Onur OKYAR
 Demokrasinin Enformokrasiye Evrimi: Pozitif Hegemonyaya
 Doğru 407

Doç. Dr. Sezai ÖZÇELİK
 Çatışma Analizi ve Çözümü İle Barış Bilimi Açısından Neo-
 Gramsciyen ve Neo-Coxiyen Hegemonya Kavramı 431

Dr. Amir İMANİ
 İslam ve Arap Orta Doğusu’nda Sivil Toplum İşleyişinde
 Engeller 453

Prof. Dr. Mustafa ORAL
 Hasan Saka Kabinesi İle Şemsettin Günaltay Kabinesi Dönemi
 Türkiye'nin Dış Politikası 477

Dr. Öğretim Üyesi Serdar KESGİN

ABD Hegemonyasında Değişenler, Değişmeyenler 493

Doç. Dr. Gökhan TELATAR2000'li Yıllarda Amerikan Hegemonyası ve Rusya: Yeni Soğuk
Savaşın Ayak Sesleri.....505**Dr. Öğretim Üyesi Selim KURT**Gramşiyen Perspektiften Amerikan Hegemonyasının Geleceği:
Eko-Politik Bir Değerlendirme .....541**Dr. Ramil RÜSTEMOV**İran Parlamentosu'nda Türk Fraksiyonunun Kurulmasının
Neden ve Amaçları .....577**İSTİHBARAT FAALİYETLERİ****Doç. Dr. Güven DİNÇ**

Yunan İsyanı Sırasında Kıbrıs'ta İstihbarat Faaliyetleri (1821) 601

Doç. Dr. Nejla GÜNAYİngiltere'nin Osmanlı Topraklarında Yürüttüğü İstihbarat
Faaliyetleri.....625**Dr. Mehmet BALLYEMEZ**İngiltere'nin Emperyalist Politikalarının Kıbrıs Sömürge
Yönetimi Örneğindeki Uygulamaları ve İstihbarat Faaliyetleri .....649**Prof. Dr. Ulvi KESER**Kıbrıs'ta TMT-EOKA Mücadelesi (1955-1974) Çerçevesinde
İstihbarat ve İstihbarata Karşı Koyma Faaliyetleri .....679**Doç. Dr. Sezen KILIÇ**

Osmanlı İstihbaratında Bir Alman Subayı.....737

Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI

Teşkilat-ı Mahsûsa'nın Kafkasya Bölgesindeki Operasyonel
Faaliyetleri Üzerine Bazı Düşünceler.....763

Prof. Dr. Ulvi KESER

Birinci Dünya Savaşı'nda Akdeniz'de İstihbarat Savaşları;
EMSIB-Teşkilat-ı Mahsusa Rekabeti.....789

Doç. Dr. Masoumeh DAEİ

Teşkilat-ı Mahsusa Mensubu Yüzbaşı Hasan Rûşeni Beyin
"Rûşeni'nin Rüyası" Denilen Eserine Bir Bakış.....835

Dr. Öğretim Üyesi Kefah Ahmed NAJJAR

British Intelligence Office in Cairo (The Arab Bureau) And Its
Role in the Revolution of Sharif Hussein 1916-1918 /
*Kahire'deki İngiliz İstihbarat Dairesi'nin (Arap Bürosu) Şerif Hüseyin
Ayaklanması'ndaki Rolü 1916-1918* 863

Dr. Öğretim Üyesi Oktay BOZAN

Birinci Dünya Savaşı Sırasında Büyük Devletlerin İstihbarat
Faaliyetlerine Dair Bir Risale ve Değerlendirilmesi 899

Arş. Gör. Engin Çağdaş BULUT

Türkiye'de Komünist Beşinci Kol Faaliyetleri (1945-1950).....923

Doktora Öğrencisi Sinan KIYANÇ

CIA'in (Amerikan Haber Alma Teşkilatı) Soğuk Savaş
Döneminde Türkiye'deki Faaliyetleri (1945-1960) 941

Dr. (E) Alb. Suat AKGÜL

1949 Yılında SSCB'de Öldürülen Diplomatik Kurye Yüzbaşı
Fuat Güzaltan Olayı.....965

Assoc.Prof. / Doç.Dr. Liliana BOŞCAN

Aurel Decei, the Implication of the Historian in Espionage /
Aurel Decei, Bir Tarihçinin Casusluğa Karışması 989

Doç. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ Sanayi Casusluğu	1017
Doç. Dr. Ali DİKİCİ Türk Güvenlik Birimlerinin Casus ve Propagandist Kuşlarla Bitmeyen Mücadelesi.....	1035
Dr. Öğretim Üyesi Cenk ÖZGEN-Yüks. Lis. Öğr. Tansu AKIN Türkiye’de İstihbarat Yeteneklerinin Gelişimi Kapsamında İnsansız Hava Aracı Projelerine Bir Bakış	1075
Dr. Öğretim Üyesi Savaş BİÇER DAEŞ Terör Örgütü Sonrası Uluslararası Terörün Değişimi ve İstihbarat Paylaşımının Artan Önemi	1095
Doç. Dr. Cengiz MUTLU Birinci Dünya Savaşı’ndan 2000 Yılına Belli Başlı Vekâlet Savaşları	1109
FOTOĞRAFLAR	1147

SEMPOZYUM KURULLARI/COMMITTEES OF THE SYMPOSIUM

DÜZENLEYEN KURUMLAR/ORGANIZING INSTITUTIONS

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu - Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı

T.C. Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

DÜZENLEME KURULU/ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN

Nihat BÜYÜKBAŞ

Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN

Dr. Öğretim Üyesi Abbas KARAAĞAÇLI

Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN

Prof. Dr. Ömer TURAN

Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU

Dr. Öğretim Üyesi Kemal ÇİFTÇİ

Dr. Öğretim Üyesi Selim KURT

BİLİM KURULU/SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN

Nihat BÜYÜKBAŞ

Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ

Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU

Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA

Prof. Dr. Alfina SİBGATULLİNA

Prof. Dr. Ali Murat ÖZDEMİR

Em. Prof. Dr. Anıl ÇEÇEN

Prof. Dr. Aydar ABUOV

Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN

Prof. Dr. Casim AVCI

Prof. Dr. Çağrı ERHAN

Prof. Dr. Çınar ÖZEN

Prof. Dr. Enver MUKAYEF

Prof. Dr. E. Fuat KEYMAN

Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU

Prof. Dr. Hasret ÇOMAK

Prof. Dr. İbrahim MARAŞ

Prof. Dr. İgor TURİTSYN

Prof. Dr. Kamer KASIM

Prof. Dr. Levent ÜRER

Prof. Dr. Mehmet YETİŞ

Prof. Dr. Mohammad ARAFAT

Prof. Dr. Muharrem VAROL

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN

Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN

Prof. Dr. Nilüfer KARACASULU

Prof. Dr. Ömer TURAN

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR

Prof. Dr. Rafa MARTINEZ

Prof. Dr. Selami KILIÇ

Prof. Dr. Selçuk DUMAN

Prof. Dr. Sevinc ALİYEVA

Em. Prof. Dr. Sina AKŞİN

Prof. Dr. Stefano TRINCHESE

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU

Doç. Dr. Igor DRYGA

Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA

Doç. Dr. Mehmet Akif OKUR

Doç. Dr. Muhittin DEMİRAY

Doç. Dr. Nurten ÇETİN

Doç. Dr. Sait YILMAZ

Doç. Dr. Süleyman ERKAN

Doç. Dr. Zehra ASLAN

Dr. Öğretim Üyesi Abbas KARAAĞAÇLI

Dr. Öğretim Üyesi Bülent ŞENER

Dr. Öğretim Üyesi Kemal ÇİFTÇİ

Dr. Öğretim Üyesi Roza ABDIKULOVA

Dr. Öğretim Üyesi Vahit GÜNTAY

Dr. E. Hv. Alb. F. Rezzan ÜNALP

Em. Deniz Kur. Albay Adnan YAŞAR

Dr. Öğretim Üyesi Selim KURT

AÇILIŞ KONUŞMALARI

BETÜL KARAGÖZ YERDELEN*

Sayın Rektörüm, Sayın Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı, Sayın Belediye Başkan Yardımcımız, Sayın Protokol, birbirinden değerli sayın konuklar, sevgili öğrenciler!

Öncelikle teşekkürleriniz için teşekkür ediyorum. Evet, ikincisini düzenlemekte olduğumuz Demokrasi Sempozyumu, bir üçüncüsü-dördüncüsü-beşincisiyle umarım geleneksel hâl alır, gelenler de hep eklenerek büyüyerek gider ki, zamanla “Uluslararası Demokrasi Kurultayı”na dönüşür, umarım yıllar içinde gerçekleşir. Bu akademik yolculuğun, kişilere bağlı olarak değil, öncelikle sağlam bir amaç ve akılcı planlama etrafında bütünleşip uzun vadede ufuk açıcı hedefler ortaya koyarak gerçekleşecek projeler şeklinde sürmesi tabii ki en büyük dileğimiz ve amacımızdır.

Geçen sene 15 Aralık 2016’da, ilk defa Demokrasi Sempozyumu’nu yaptığımızda, bu kürsüden konuşurken, iki cümleden birinde durup gözyaşlarımı silip konuşmama devam ediyordum. Hakkaten son derece zorlu bir sürecin yansımalarını ve olabildiğince derinliğini burada dile getirmeye çalıştık. Dünyanın 25’ten fazla ülkesinden gelen birçok değerli akademisyenle bu salonda ve diğer iki ayrı salonda, paralel paneller halinde “darbeler ve darbelere gösterilen tepkiler” konulu ve sanıyorum ki, Türkiye’de darbe kalkışmasından sonraki ilk büyük sempozyum idi, oldukça önemli bir deneyim yaşadık. Sunulan bildirilerle değerli bir akademik çalışmayı ortaya çıkardık, çok önemli tebliğler sunuldu. Bu bağlamda fakültemiz web sayfasında yayımlanan e-kitap da, hemen Sosyal Bilimler Atf Dizini (*SO-BİAD TR*) tarafından, içerik ve atf amaçlı taramaya alınmıştır. Ülkemizde darbeler konusunu ele alan birbirinden değerli farklı sempozyumlar düzenlenmektedir ve öğrendiğim kadarıyla aynı konuda yeni bir sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi bu sene Bozok Üniversitesi ile birlikte yapacaktır. Şimdiden başarılar diliyorum.

Bu noktada, bizim bu II. Demokrasi Sempozyumumuzun gerçekleşmesinde gösterdiği iş birliği ve çalışma uyumundan dolayı Atatürk

---

* Prof. Dr., Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı.

Araştırma Merkezi'ne teşekkürlerimizi sunuyoruz. Ben kendi fakültem adına söylüyorum; ciddiyetimize ciddiyetlerini eklediler, bilimsel yoğunluğumuza kendi bilimsel yoğunluklarını, deneyimlerimize engin deneyimlerini eklediler ve ortaya umuyorum çok hoşnut olacağınız değerli bir sempozyum ve çok önemli bir akademik çalışma çıkacaktır. Atatürk Araştırma Merkezi'nin bizimle birlikte olması, bizim akademik ciddiyetimizin ve geleceğe dönük olarak planladığımız projelerimizin tutarlılığının ve güven vericiliğinin bir göstergesidir diyorum. Buradan hareketle de, kendileriyle sadece bir sempozyumluk değil çok daha ileride çok daha farklı boyutlarda farklı projelerde de birlikte olmak istediğimizi ve bize göstermiş oldukları ilgiden, nezaketten son derece memnun kaldığımızı ifade ediyor bir kez daha kendilerine teşekkürlerimizi iletmek istiyorum. Umarım onlar da bizim ilğimizden, nezaketimizden, konukseverliğimizden, akademik çalışma ve iş birliğimizden memnun olarak ayrılırlar.

Bu sene Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ile Atatürk Araştırma Merkezi arasındaki iş birliği çerçevesinde gerçekleştirmekte olduğumuz II. Demokrasi Sempozyumu'nda, "Emperyalizm, Hegemonya ve İstihbarat Faaliyetleri" konusu ele alınacaktır. "Neden emperyalizm ve hegemonya?" Aslında "darbeler ve tepkiler" ile "emperyalizm ve hegemonya" ikiz kardeşler veya anne-oğul ilişkisi içindedirler. Bu anlamda birbirini tamamlayan iki olgu olarak birincisini darbelere ayırmıştık. Bunun temel nedeni 15 Temmuz 2016'da yaşadığımız ve artık bizim tarihî gerçeğimiz olan hain darbe girişimidir, bundan yola çıkarak sempozyum alt konusunu belirledik. Bu sene için planladığımız ve Atatürk Araştırma Merkezi ile iş birliği kurduğumuz II. Demokrasi Sempozyumu'nun konusunu da, ikiz kardeşlerden diğerine, yani emperyalizme ayırmayı uygun bulduk. Aslında bu da bizim tarihî gerçekliğimizden yola çıkarak varılabilen bir yönelim olmuştur. "Emperyalizm, Hegemonya ve İstihbarat Faaliyetleri" ülkemizin ve ülkemizin içinde bulunduğu havzanın, bu bağlamda "Geniş Anadolu"nun, uğradığı çok boyutlu işgal, sömürü ve saldırıyı ifade etmektedir. Konunun bu denli önem arz etmesine bağlı olarak sempozyuma da çok fazla sayıda müracaat eden oldu. Atatürk Araştırma Merkezi ve fakültemizde karşılıklı olarak gerçekleştirilen Düzenleme Kurulu toplantılarını ve değerlendirme çalışmalarını birlikte yaptık. Hakemler Kurulu olarak son derece titiz bir çalışma ve eleme

sonucunda, sizleri davet etme şerefi bizlere nail oldu. Mutluyuz, ulaştığımız bu nokta için ve sizlerin buradaki teşrifleriniz için. Tabii Sayın Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı adına ben burada konuşacak değilim ama birlikteliğimiz olduğu için bunu ifade etme gereği duyuyorum; umarım sizler de buradan bilimsel bir şölen yaşayarak ve konuk-severliğimizden memnun kalarak ayrılmış olursunuz.

“Emperyalizm ve hegemonya” konusunu uzun uzun işleyeceğiz. Geçen sene “darbeler ve tepkiler” üzerinde durmuştuk, bu sene “emperyalizm, hegemonya ve istihbarat faaliyetleri”. Geçen sene “darbeler ve tepkiler” üzerine uzunca bir açılış konuşması yapmışım. Bu sefer öyle yapmayacağım, sadece “Geniş Anadolu”nun, yani içinde bulunduğumuz bölgenin, yüz sene önce olduğu gibi yine çok ağır bir emperyalizm, hegemonya ve istihbarat faaliyetleri altında bulunduğu ve hatta durumun giderek ağırlaşmakta olduğuna dikkat çekmek istiyorum. Bu nedenle şu anda açılışını yapmakta olduğumuz sempozyum, ülkemizin geleceğine ve aynı zamanda bölgemizin geleceğine yönelik ısrarlı bir akademik duruşun tüm dünyaya ilanıdır. Bu ilan, tarihî bir öneme sahiptir. Bu sempozyumda doğrudan veya vekâleten yürütülmekte olan emperyalizm, hegemonya ve istihbarat faaliyetleri analiz edilecektir. Bu bağlamda emperyalizme, hegemonyaya ve istihbarat faaliyetlerine “dur” demenin bilimsel anlatımı gerçekleştirilecektir. Biz gerçek demokrasinin, emperyalizmin tüm dünyadan yok olduğunda kurumsallaşacağına inanıyoruz.

Burada bugün ve yarın gerçekten de birbirinden değerli konuşmacılarımızla aralarında benim de tebliğimin bulunduğu değerli sunumlar gerçekleştirilecektir. Bize destek olan Sayın Rektörümüze ve özellikle Atatürk Araştırma Merkezi Başkanına, personeline, kendi personelimize bir kez daha teşekkür ediyor; teşrifleriniz için sizlere de bir kez daha teşekkürlerimi sunuyorum. Saygılarımla.

MEHMET ALİ BEYHAN*

Değerli Rektörüm, kıymetli Belediye Başkan Yardımcısı, değerli meslektaşlarım, muhterem hanımefendiler, beyefendiler, değerli basın mensupları ve elbette Giresun ilinin çok değerli protokolü; değerli konuklar ve sevgili öğrenciler! Hepinizi muhabbetle selamlıyorum. Atatürk Araştırma Merkezi, 2017 yılının dördüncü ilmi etkinliğini, Giresun Üniversitesi iş birliği ile gerçekleştiriyor. Hepiniz hoş geldiniz, şeref verdiniz.

Sempozyumun unvanı “Demokrasi”; alt başlığı üç kelimedenden meydana geliyor; emperyalizm, hegemonya ve istihbarat. Bu üç kelimedenden ilk ikisi Latince kökenli, Fransızca üzerinden dilimize geçmiş kavramlar. Lügatlerimize, günlük konuşma dilimize, sokak ve caddelerdeki tabelalarımıza, tahakküm eden pek çok kelime ve kavram gibi bu etkinlikte de emperyalizmin ve hegemonyanın hükmü altında bulunuyoruz.

Lügatler, emperyalizmi; “Sömürü temeline dayalı yayılcılık” olarak çok basit bir şekilde tarif eder. Oysa emperyalizm karmaşık bir sistemdir, pek çok unsuru vardır. Gerçekten karışık bir mekanizmaya sahiptir. Tarihin bize gösterdiği şekliyle bir devletin, bir ulusun başka bir devlet üzerinde, başka bir ulus üzerinde, başka bir coğrafi bölgeye etkide bulunması; bu bölgeyi, ulusu, devleti bütün zenginlikleriyle, bütün kaynaklarıyla hükmü altına alarak sömürme çabası kısaca “emperyalizm” diye tanımlanır. Bu çaba içinde bulunan devletler, uluslar, emperyal devletlerdir. Dolayısıyla emperyal devlet, sahip olduğu gücü bunun için kullanır, üstünlük kurar, baskı uygular. İşte buna da kısaca “hegemonya” deniliyor. Bu devletler, ismi, yönetim şekli ne olursa olsun birer imparatorluklardır. Zira imparatorluk kavramının neşet ettiği “imperare” mastarı – ki o da Latince deniyor- zorbalıkla tedarik etmek, donatmak anlamını taşıyor. Evet, imparatorluklar zorba devletlerdir.

---

* Prof. Dr., Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı (2012-2019)

Tarihin bilinen en eski devirlerinden günümüze kadar muhtelif isimler altında, çeşitli yönetim şekilleri ile tarih sahnesinde yer almış ve yer almaya devam eden bu devletlerin en önemli özelliği zorba oluşlarıdır. Gücü, bilgiyi sadece ve sadece bunun için üretirler ve bunun için de kullanırlar. Bu devletlerin güçten ve bilgiden bekledikleri budur. Hedefleri, nüfuzlarını perçinlemek, yayılmalarını sağlamak ve dünya üzerindeki zenginlikleri, kaynakları kendileri için kullanmaktır. Bugün burada, muhtelif oturumlarda; sunulacak 45 tebliğ içinde, elbette emperyalizmin, emperyalist devletlerin ve hegemonik yapının özelliklerini inceleyen araştırmalar yer alacaktır.

Emperyalist devletlerin iki temel özelliği ve etkisi vardır:

1-Hegemonyaları altına aldıkları ulusların maddi kaynaklarını; yer altı ve yerüstü zenginliklerini sömürürler. Tarih bunu göstermektedir ve günümüzde de tanıklık ediyoruz.

2-Sömürdükleri milletlerin millî kimliklerini, manevi zenginliklerini yok ederler. Kendi kültürlerini, dillerini hâkim kılarlar, yaşam tarzlarını dayatırlar. İnsan gücünü, zihnen ve fikren devşirirler. Bunda amaç; yönetimlerine itaat eden bir toplum, hegemonik yapısını sürdürecektir bir insan gücü oluşturmaktır.

Tarih ders kitaplarında okuduk, coğrafi keşifler diye öğretildi, hâlâ öğretiliyor. Aslında tarih metinlerinde “coğrafi keşifler” diye yer alan bu deniz maceralarının iki önemli sebebi vardı; bu sebeplerden biri Hindistan’ı keşfetmekti. Çünkü zenginlikleriyle bilinen egzotik bir ülkeydi, bir coğrafyaydı. Baharat, o dönemlerin Avrupası için fevkalade önemliydi; bir lezzet unsuru, bir çeşni olmanın ötesinde gıdaların konservasyonu/muhafazası için gerekiyordu. Deniz gücünü o günün dünyasında elinde bulunduranlar, bu gücü kullanmak suretiyle denizleri, okyanusları aştılar ve hedeflerine vardılar. Bunun adına da “coğrafi keşif” dediler, böyle bildirdiler, böyle öğretiler. Hâlbuki bu devletlerin hiçbiri -Portekiz, İspanya, Britanya- deniz gücüne sahip devletler; denizcilik ilmine, coğrafyanın gelişimine katkıda bulunmak için bu maceraya atılmadılar, para harcamadılar.

Şimdi denilebilir ki Osmanlı Devleti için de “imparatorluk” kavramı kullanılıyor, “Osmanlı İmparatorluğu” deniliyor; Osmanlı Dev-

leti de imparatorlukların bazı özelliklerine sahipti: Geniş bir coğrafyaya hükmediyordu; bu geniş coğrafya üzerinde muhtelif ırk mensupları insanlar, kültürler, diller ve inançlar mevcuttu. Mesela “Osmanlılar; Babül-Mendep Boğazı dolaylarında, Balkan coğrafyasında, Kırım’da, Kuzey Afrika’da, Basra Körfezi çevresinde ne arıyorlardı” diye sorulabilir. Cevabı çok basittir; buralarda yaşayan insanları zulümden kurtarmak ve korumak için bulunuyorlardı. Hicaz bölgesini, Kızıldeniz, Aden ve Basra körfezleri çevresini Portekiz zulmünden, Kuzey Afrika sahillerini İspanyol saldırılarından korumak amacıyla bulunuyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu deyimi, Batılılarca kullanılmıştır; “Ottoman Empire”ı tercüme ederek bizler de tedavüle sokmuşuzdur.

Osmanlı Devleti’nin ismi tarihî metinlerde, “Devlet-i Aliyye; Devlet-i Âl-i Osman; Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne” olarak geçer. Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne; pek çok memleketin, iklimin, ırkın, dilin, inancın barındığı coğrafya; korunan, kollanan memleketler topluluğu demektir. Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan bu geniş coğrafyada; dilleri, dinleri, kültürleri farklı pek çok insan topluluğu yaşadı. Ermeniler, Yahudiler, Araplar, Balkan ırkları, tarih boyunca Osmanlı hâkimiyetinde kendi dillerini, kültürlerini ve inançlarını muhafaza ettiler. Bugün Orta Doğu coğrafyasına göz atarsanız; 1517’den 1917’ye kadar dört asırlık uzun bir zaman bu coğrafyanın Osmanlı hâkimiyetinde kaldığını görürsünüz. Balkan coğrafyası, günümüzde on kadar bağımsız devletin bulunduğu geniş bir alan, beş asra yakın Osmanlı Devleti’nin bir parçası idi. Kuzey Afrika, Mısır dâhil, asırlarca Osmanlı hâkimiyetinde kaldı. Bugün, otuzdan fazla devletin bulunduğu Osmanlı egemenlik alanında herkes kendi dilini konuşuyor. Osmanlı Devleti, emperyal bir devlet olsaydı elbette bu geniş coğrafyada yaşayan insanların kendi ana dillerini konuşmaları mümkün olmazdı. Kuzey Afrika’ya bakınız, Balkan coğrafyasına bakınız; Balkan coğrafyasında Türkçe konuşanlar elbette vardır, bunlar Anadolu’nun değişik yörelerinden buraya göçürülenlerin evlatlarıdır, torunlarıdır.

Cibuti, Babül-Mendep Boğazı üzerinde küçük bir ülkedir. Kızıldeniz’i Hint Okyanusu’na, Basra Körfezi’ne bağlayan bir su yolu üzerinde yer alır. Zengin bir dilleri olmasına rağmen Cibuti’de resmî makamların tamamı Fransızca kullanır, sokaklarda hep Fransızca konuşulur. Fransa’nın Cibuti’deki egemenliği bir asır kadar sürmüştür.

Osmanlı Devleti burada da uzun süre kaldı. Peki, hangi amaçla? Müslümanları, halkı zulümden ve saldırılardan korumak için. Bundan dolayıdır ki, Osmanlı Devleti'ne Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne deniliyor; korunan, himaye edilen memleketler topluluğu. Evet, Osmanlı Devleti, bu memleketlerde zulme uğrayan, baskı altındaki insanları sadece korumak ve onları himaye etmek amacıyla buralardaydı.

Buralarda buğday tarlaları yoktu, petrol kuyuları elbette yoktu. Bölge halkı zengin tarım topraklarına sahip değildi. Ama halk korunmaya muhtaçtı. Onun içindir ki Osmanlı Devleti, 16. yüzyılın ikinci yarısında, Kızıldeniz'de Süveyş tersanesini kurmuş ve Hint Okyanusu'na açılacak kudrette bir askerî gücü meydana getirmek adına Süveyş Kaptan-ı Deryalığı oluşturmuştur. Bu askerî güç sayesinde Osmanlı Devleti, Hindistan'dan Endonezya'ya kadar geniş bir alanda varlığını gösterebilmiştir.

Bu anlamda Osmanlı Devleti, yalnız İslam coğrafyası ile ilgilenmemiştir; Avrupa ile de ilgilenmiştir. Alman-Fransız rekabeti sadece 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamamıştır. Bu rekabet çok eskilere dayanır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Alman İmparatoru, Avusturya Arşidükü, Kastilya Kralı unvanlarını taşıyan Habsburg Hanedanı'na mensup V. Şarl, Fransa Kralı I. Fransuva'yı 1525 Şubatında Pavi Meydan Muharebesi'nde esir almış ve Madrid'de zindana göndermiştir. Annesi Luizi dö Savua, 1526'da, Osmanlı Hükümdârı Kanuni Sultan Süleyman'a bir mektup yazacaktır. Bu bir yardım talebidir; oğlunun zindanda olduğunu, Alman İmparatoru'nun kendilerine zulmettiğini ve dolayısıyla yardım etmesini istemiştir. Bakınız Fransa'nın bir coğrafi yakınlığı söz konusu değildir, Osmanlı Devleti ile siyasî bir bağı yoktur. İnanç bakımından Fransa farklı bir ülkedir. Kanuni Sultan Süleyman, yardım talebine duyarsız kalmamıştır. 1529'da başlatmış olduğu Viyana Seferi dolayısıyla Alman Seferi'nin temel nedenlerinden birisi Fransa'nın yardım talebidir.

İmparatorluklar gücü zorbalık için kullanırlar, zorbalık için üretirler. Ama güç ve bilgi, adil ve akil devlet adamları elinde sadece barışın ve huzurun teminatıdır. Tarihin bize göstermiş olduğu bir başka husus; imparatorluklar buldukları yerlerde, hükmettikleri, yayıldıkları, nüfuz sahası hâline getirdikleri bölgelerin dillerini, kültürlerini de hegemonya altına alırlar. 1858 tarihi daha dün kadar yeni bir

tarihtir. Britanya, Hint Yarımadası'na bu tarihte hâkim olmuştur. Ve bu hâkimiyet, 1945'e kadar, yani II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği tarihe kadar devam edecektir. Baktığımızda bu zaman dilimi bir yüzyılı bile bulamamıştır. Bugün bir buçuk milyar insanın yaşadığı ve üç büyük dilin konuşulduğu, üç büyük dilin zenginliğine sahip olduğu, 300'e yakın yerel dillerin bulunduğu yarımada İngilizce egemendir.

Günümüz dünyasında emperyalizm yöntemlerini değiştirmiş bulunuyor; kadim usullerle çalışmıyor. Emperyalizmin bugün kullandığı enstrümanlar değişmiştir. Sömürü için farklı yöntemler uygulanıyor. Ürettikleri güçle bir bölgeyi artık işgal etmiyorlar. Hedef bölgelerde; ırkî ayrılıklar, mezhep farklılıkları, aşiretler üzerinden istihbarat unsurları vasıtasıyla çatışma alanları oluşturuyorlar. Ürettikleri silahlarla donatıyorlar, birbirleriyle savaştırarak sadece seyrediyorlar. Karşı çıkan, dik duran, ülkesinin, ulusunun çıkarları doğrultusunda hareket eden liderleri bertaraf etmek suretiyle ülkeyi, ulusu yönetilemez hâle getiriyor ve sömürülerine devam ediyorlar. Bugün İslam coğrafyasının içinde bulunduğu kaotik durumun, kanın ve gözyaşının sebebi elbette sömürü düzenleridir/emperyalizmdir. Bugün bu sempozyumda, emperyal devletlerin sömürü için kullandığı yeni yöntemler üzerine de tebliğler sunulacak, bilgiler tartışmaya açılacaktır.

Bugün bu toplantıda, enine boyuna güncel emperyalizmden ve imparatorluklardan bahseden tebliğlerimiz olacaktır. Bilim insanlarımız, değişik üniversitelerden, yurt dışından gelen araştırmacılarımız kendi bilgilerini, beyin emeklerini burada bizlerle paylaşacaklardır, tartışmaya açacaklardır. Ümit ediyorum ki önemli bilgiler ve çözüm önerileri ortaya çıkacak; sempozyum, sömürülen uluslar için bir uyanışın, silkinişin vesilelerine katkı sunacaktır.

Atatürk Araştırma Merkezi'nin kuruluş amaçlarından biri de budur; ilmî toplantılarla bilgi üretmek, bilinen bilgilerin yanlışlarını düzeltmek ve eksik bilgileri tamamlamaktır. Atatürk Araştırma Merkezi, Anadolu'daki üniversitelerle iş birliği çerçevesinde, yurt içinde ve dışında çalışan bilim insanlarıyla, problemleri konuları tartışmaya açmak suretiyle bu ilmî toplantıları gerçekleştirmektedir.

Açılış konuşmalarından sonra bir panelimiz olacaktır. Panel için aslında dört basın mensubu davet edilmişti; birisi mazeretine binaen

gelemedi. Üç gazetecimizle, medyadan tanıdığımız, gerçekten söyleyecek sözü, beyan edecek fikri olan değerli arkadaşlarımızla bir açılış paneli yapacağız.

Atatürk Araştırma Merkezi, icra ettiği sempozyumların tamamında sunulan tebliğleri kitaba dönüştürmektedir. Bu sempozyumda sunulan tebliğler de kitap olarak basılacak ve bildiriler kitabı, kısa zamanda bilim dünyası ile buluşacaktır.

Bu sempozyumun planlanmasında pek çok kişinin, vitrinde gözükmeyen insanların elbette emeği vardır. Emeği geçenlere teşekkür ediyorum. Giresun Üniversitesi bize ev sahipliği yapıyor. Sayın Rektörün şahsında Giresun Üniversitesi'nin akademik ve idarî personeline, bu sempozyumun icra edilmesinde, bugüne ulaşmasında emek verenlere teşekkür ediyorum. Sizler de teşrif ettiğiniz için hepimizi saygıyla, muhabbetle selamlıyorum ve sempozyumun başarılı bir biçimde sona ermesini temenni ediyorum.

CEVDET COŞKUN*

Sayın Belediye Başkan Vekilim, değerli Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı, değerli DOKAP Başkanım, değerli protokol, uzak coğrafyalardan, farklı ülkelerden, ülkemizdeki farklı üniversitelerden üniversitemize, ilimize gelerek bu sempozyumu onurlandıran çok değerli katılımcılar, kıymetli meslektaşlarım, basınımızın değerli temsilcileri, üniversitemizin çok değerli akademik ve idarî personeli ve sevgili öğrenciler; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi ile üniversitemizin iş birliğiyle gerçekleştirdiğimiz II. Uluslararası Demokrasi Sempozyumu'na hoş geldiniz, şerefler verdiniz.

Bildiğiniz gibi geçen sene Giresun Üniversitesi olarak ülkemizin maruz kaldığı menfur 15 Temmuz kanlı darbe girişiminin hemen ardından bu menfur saldırının etkilerinin ve tepkilerinin ilk defa bilimsel bir zeminde tartışıldığı, ana teması “darbeler ve tepkiler” olan I. Uluslararası Demokrasi Sempozyumu'nu idrak etmiştik ve bu sempozyumda 16 ülkeden yaklaşık 120 bilim insanı tebliğler sunmuştu. Bu sempozyum, 15 Temmuz menfur kalkışmasından dört buçuk ay kadar sonra Türkiye'de bu ölçekte gerçekleştirilmiş ilk ciddi etkinlikti. Bugün burada üniversitemizin ev sahipliğinde gerçekleştirdiğimiz II. Demokrasi Sempozyumu'nun ana temasını ise yeni dünya düzenini biçimlendiren “emperyalizm, hegemonya ve istihbarat faaliyetleri” olarak belirledik.

Emperyalizm, hegemonya ve istihbarat, geçmişte olduğu gibi yakın tarihimizde de devletlerin çöküşünde büyük rol oynamıştır. II. Demokrasi Sempozyumu'nun bu kavramların günümüzde meydana getirdiği derin ve çok boyutlu etkilerini, bölgemizdeki ve dünyadaki yıkıcı rolünü ortaya çıkarmak, analiz etmek ve belirlemek için yararlı bir tartışma zemini oluşturacağına inanıyorum.

Değerli misafirler, Giresun Üniversitesi olarak bu tür uluslararası faaliyetlere çok önem verdiğimizizi ifade etmek isterim. Bu sempozyumlar sayesinde hem öğrencilerimiz hem öğretim üyelerimiz, konusunda uzman bilim insanlarıyla tanışma ve onların düşüncelerinden istifade

---

* Prof. Dr., Giresun Üniversitesi Rektörü.

etme Şansı bulurken sempozyumda yer alan bildirilerin daha sonra kitaplaŐtırılması ile gelecek nesillere aktarılacak kalıcı eserler ortaya koymayı hedefliyoruz.

Ben Giresun Üniversitesi Rektörü olarak bu sempozyumun gerçekteŐmesinde emeği geçen başta Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN ve ekibine, üniversitemiz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELLEN'e, Dekan Yardımcısı Sayın Abbas KARAAĞAÇLI'ya ve bu etkinliğin gerçekteŐmesinde katkı sağlayan herkese Őükranlarımı sunuyorum ve bugün buraya bizi dinlemeye geldiğiniz için hepinize teŐekürlerimi sunuyorum. Umarım faydalı bir toplantı olacaktır. Kalın sağlıcakla.

AÇILIŞ PANELİ

Mehmet Ali BEYHAN*

Çok değerli Rektörüm, hanımefendiler, beyefendiler! Sempozyumun açılış panelini icra edeceğiz. Açılış panellerini önemsiyorum; Atatürk Araştırma Merkezi olarak aşağı yukarı bütün sempozyumlarda konunun, sahanın özelliklerini de göz önünde bulundurarak; gerçekten söyledikleriyle, yazdıklarıyla tanınmış olan, medyadan bilinen, her zaman söyleyecek yeni sözü olan gazetecileri, basın mensuplarını, uzmanları davet ederek birer panel yapıyoruz. Açılış panelleri, faydalı oluyor ve epey de ilgi çekiyor.

Bugün burada, Giresun Üniversitesi'nde Demokrasi üst başlığı ile "Emperyalizm, Hegemonya ve İstihbarat" konuları çerçevesinde gerçekleştireceğimiz sempozyumun açılış panelindeyiz. Emperyalizm, hegemonya ve istihbarat birbiriyle ilintili olan kavramlar ve günümüz dünyasını, özellikle İslam coğrafyasını kasıp kavuran önemli unsurlar. Panelimizde üç değerli konuşmacımız var. Oturma düzenine göre sağda başta bulunan Dr. Nihat Ali ÖZCAN. Nihat Ali ÖZCAN Beyi televizyonlarda izliyorsunuz. Sadece medya mensubu değil aynı zamanda akademik bir görevi de var; üniversitede ders veriyor ve TEPAV, yani Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı üyesi. Yine yanımda Medya Derneği Başkanı ve aynı zamanda Takvim gazetesi yazarı Ekrem KIZILTAŞ ki kendisini yine basından, medyadan tanılıyorsunuz ve sol tarafımda da Nevzat ÇİÇEK. Nevzat ÇİÇEK de gazeteci kimliğiyle biliniyor. Bu üç değerli basın mensubumuzu medyadan takip ediyorsunuz; televizyon programlarına katılıyorlar; fikirleriyle, görüş ve analizleriyle kamuoyunu aydınlatıyorlar.

Evet, bu değerli medya mensuplarımızın, sempozyum konuları çerçevesinde söyleyecekleri önemli. Olayların, gelişmelerin günlük takibi içindeler. Biz tarihçiyiz, elimizden geldiğince tarihî olayları, tarihî hadiseleri günümüzün penceresinden yorumlamaya çalışıyoruz. Yani tarihçilik, akademik anlamda vakanüvislik geleneğinden yeni yeni kurtulmaya çalışıyor. Zira tarihçilik/tarih, sadece olayları nakletmek

---

* Prof. Dr., Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

değil, olayların arka planına nüfuz ederek bu olayların, neticeleri itibariyle günümüze etkilerini de ortaya çıkarabilmektir.

Şimdi izninizle sağdan başlayacağım. Buyurun Sayın ÖZCAN.

Nihat Ali ÖZCAN*

Beyhan Hocama teşekkür ediyorum. Bu arada beni buraya konuşmacı olarak davet eden, konuşma fırsatı sunan Giresun Üniversitesi'ne, Sayın Rektörüne, bu programı düzenleyen sayın hocalarıma da çok teşekkür ediyorum.

Şüphesiz salonda büyük emekler harçayarak bu programda sunum yapmak üzere gelen hocalarım var. Ben de aslında buradaki bildirilerin yayınlanmasını büyük bir merakla bekliyorum. Çünkü uzun zamandan beri kendi üniversitemde hem lisans öğrencilerine hem de yüksek lisans öğrencilerine istihbaratla ilgili ders veriyorum. Yani şu demektir; 15 hafta çocuklara, öğrencilerimize haftada üç dört saat anlatacak kadar hikâyemiz olacak. Yani 60 saat istihbarat hikâyesi anlatacak bir donanımınız veya elinizde bir okuma listeniz olması gerekiyor. Şimdi bu alana girdikçe de son altı yedi yıldır, dünyada “istihbarat disiplini” diye bir şey var artık. Bir bilim dalı olarak oluşmaya devam ediyor. Dolayısıyla bu istihbarat da bir “interdisipliner” alan yani işin içerisinde tarihçiler var, elektronikçiler var, bilgisayar mühendislerinden matematikçilere, sosyologlardan antropologlara, tarihçilerden, güvenlik bilimi çalışan askerlerden hukukçulara kadar çok farklı bilim dallarının bir araya getirdiği ve ürettiği bir alandan bahsediyoruz. Üstelik bu alanın başka bir özelliği de gizli devlet faaliyeti olması. Şimdi devletin bütün faaliyetlerini her alanda eleştirip, soru sorup ne olduğunu anlamaya çalışıyorsunuz ama tabii mevzu istihbarat olunca işin içerisine bir gizlilik giriyor. Tabii bu denetimsizlik, başboşluk anlamına gelmiyor.

Şimdi neden istihbarat bu manada önemli? Sayın hocalarım tabii ki bu emperyalizmin temel parametrelerinin zaman içerisinde nasıl değiştiğini bununla ilgili Sayın Beyhan hocamın da açılış konuşmasında yaptığı gibi eğer emperyalizm kendi gücünüzü kullanarak bir şeyi başkasına yaptırma, onu değiştirme-dönüştürme iradesi ya da gücü ise bunun araçlarından birinin hem bunu yapma konusundaki araç seçiminize optimum bir alan açacak olan istihbarattan söz ediyorsunuz hem de farklı biçimlerde işlediğinden. Alan tarihçileri açısından

---

* Dr. Öğr. Üyesi, TOBB Üniversitesi; Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Üyesi, ANKARA.

da önemli çünkü endüstri devrimine kadar başka bir hikâyeden gidiyor istihbarat tarihçileri. Endüstri devriminden sonraki süreçte bir bilgi ve veri yığılmasıyla beraber istihbaratın da karakteri değişiyor. Büyük ihtimalle bizde de bu konuyu tarihsel olarak çalışanlar görecektir. Ve istihbaratın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra nasıl bir askerî iş olmaktan çıkıp daha üst düzeyde siyasî, stratejik bir düzeyde ve farklı meslek gruplarının işi hâline geldiğini ve belli bir süre sonra da bağımsız bir iş hâline geldiğini görecektir. Askerlerin tekelden çıkıp diplomatlarla, diğer bilim alanlarıyla birlikte nasıl çalışarak daha geniş bir alanda mevzilendiğini; kendisinin de karakter olarak nasıl değiştiğini farklı boyutlarda taktikî ve stratejik olduğuna dair bu alanda çalışanlar bunu görüyorlar.

Ben sunumumu 3 konu üzerinde odaklayarak yapacağım;

Bunlardan ilki; -şüphesiz tarihçiler bize o dönemin perspektifinden anlatacaklar ama- 21. yüzyılda terör özellikle istihbaratla ilgili derslerde, bu alanda akademik olarak ne anlatılıyor dediğiniz zaman bir tanesi "istihbarat teorisi" ile ilgilidir. Yani bir disiplin olarak istihbaratın ortaya çıkışı ile – daha oluşum aşamasında ama- kendini nasıl teorize etmeye çalışıyor? En popüler üç tane konu var; bir tanesi iktisatçılardan ödünç aldıkları "optimum karar verme" ile ilgili. Yani siz emperyal bir güçseniz, siz eğer gücünüzü birilerine empoze etmeye ya da kendinizi savunmak istiyorsanız elinizdeki kıt kaynakları ve karşı taraftaki sorunun boyutlarını hangi teknikleri, taktikleri, araçları kullanarak bilgi birikimini sağlar; o bilgiyle elinizdekilerle optimum karar –en doğru kararı- alırsınız.

İkincisi "sürpriz teorisi" diyor istihbarat disiplini buna. "Sürpriz teorisi" de şu; istihbaratın amacı siyasî karar alıcılara ya da diplomatik karar alıcılara sürpriz yaşatmamaktır. Şimdi bizim gördüğümüz en büyük sürprizlerden biri mesela 11 Eylül saldırısıdır. Çünkü bu ne demek: İstihbarat örgütü size öyle şeyler sağlayacak ki gelmekte olan riskleri ve fırsatları önünüze serecek. Eğer bunu yapamıyorsa 11 Eylül'de olduğu gibi bir sürprizle karşılaşılıyorsunuz ya da bizim talihsiz, kanlı 15 Temmuz'un bir sürpriz olması gibi. Demek ki birileri işini iyi yapamamış bu disiplin açısından bakınca.

İstihbarat dünyasıyla ilgili üçüncü teori tarihçilerin ortaya koyduğu “tarih teorisi”dir. Bu teori de biyolojik bir reaksiyondan yola çıkıyor. İstihbarat aslında dünyadaki tüm organizmaların ruhunda var; tavşanların kulağının büyük olmasından tutun geceleynin bir kuşun gaga yetisinin çok kuvvetli olmasına kadar farklı perspektiflerde okusanız bile Allah’ın canlıları yaratırken küçük bir organizmadan çok kompleks yapılara kadar kendi zayıflıklarını ya da kendi amaçlarını gerçekleştirme konusunda önceden verileri toplayıp işleyen mekanizmalara sahipler. Böyle başlıyor yolculuğa. Bu yolculukta sesli olanlardan başlıyor fizikî olana daha sonra da 19. ve 20. yüzyılda telgrafın ve telsizin olmasıyla görüntü ve sinyallerle başka yere gidiyor. Bunu merak edenler için bunu giriş mahiyetinde söylüyorum.

İkincisi dünyadaki bütün ülkelerin birer istihbarat örgütü var. Küçük-orta-büyük farklı ölçeklerde ve büyük paralar harcıyor. Mesela buna en büyük para harcayanlardan bir tanesi olan Amerika’nın 16-17 tane farklı istihbarat örgütü var; sadece deniz kuvvetlerinin dünyadaki bütün denizlerde ne olduğunu araştıran 17 bin çalışanı var istihbaratla ilgili. Hava kuvvetlerinin keza öyle. CIA ayrı onu söylemiyorum zaten. Yani dünyadaki malî işleri, para işlerini takip eden dünyadaki bilimsel, teknik ya da uzaydaki tüm faaliyetleri, Kuzey Kore’nin faaliyetlerini takip eden ve yıllık 35 milyar dolar bütçesi olan bir istihbarat topluluğu var. Bunun büyük bir çoğunluğu da diğer ülkelerin hemen hemen yaptıkları harcamalardan daha fazla. Diğer bir konuya dikkat çekmek istiyorum; dünyada ülkelerin dostlukları vardır, iş birlikleri vardır ama asla unutmamamız gereken bir şey var ki hiçbir istihbarat örgütü diğer bir istihbarat örgütünün dostu değildir. Çünkü merak, öğrenme arzusu, ne yapmak istediğine dair ve kapasiteye dair sadece düşmanlarınızın değil dostlarınızın da ne yapmak istediğini merak edersiniz. O yüzden de istihbarat örgütleri sadece düşmanları ve hedefleri üzerine çalışmaz dostlarının üzerine de çalışır. Bunun tek bir istisnası istihbarat disiplininde birbiriyle tüm bilgileri paylaşan 5 kulak, 5 göz olarak tarif edilen 5 tane ülke var; ABD, Kanada, İngiltere, Avustralya ve Yeni Zelanda. Bunların dünyadaki dinleme sistemleri birbiriyle ilişkilidir. Bu 5 ülke sadece paylaşır.

Şimdi ikinci başlığa geçiyorum. Bu gizli devlet faaliyeti 4 konuya odaklıdır. Yani istihbarat örgütlerinin 4 tane işi var. Bir tanesi istihbarat üretmek. Şimdi istihbarat kelimesi Türkçede de bazen bir şey üretmekten bazen üretilmiş bir şeye bazen de bir aksiyonu içeriyor. Şimdi istihbarat üretmek; onun kendi teknik bir boyutu var; ihtiyacın belirlenmesi, verilerin toplanması; örneğin bir telefon dinliyorsunuz ama Çince dinliyorsunuz, o topladığınız verileri birinin işlemesi lazım, Türkçeye çevirecek sonra da bunu alakasına verecek o da bunu yorumlayacak sonra bunu kullanıcıya vereceksiniz ve işi doğru yapıp yapmadığını kontrol edeceksiniz. Biz buna “istihbarat şartı” diyoruz istihbarat disiplininde. İstihbarat üretmek gizli bir iş; bunu insanî araçla kullanırsınız, teknik araçları kullanırsınız, elektronik olanları kullanırsınız farklı farklı sınıflandırılmaları var. İkincisi istihbarat örgütlerinin işi biraz önce söyledim kendisinin ne yaptığını başkalarından gizlemektir. Biz buna “istihbarata karşı koyma” diyoruz yani siz nasıl başkalarını merak ediyorsanız ülkelerin, devletlerin çıkarlarını onlar da sizi merak ediyor. Dolayısıyla bunu önlemeniz lazım, sizin neyi öğrendiğinizi onun öğrenmemesi lazım. Bu da istihbarata karşı koymayı gerektiriyor. Bunun farklı yöntemleri, metotları var. İşte kriptolojiden tutun kompartizasyona kadar, herkesin yetkisi kadar bilmesine değin bir sürü farklı farklı fonksiyonu var. Üçüncüsü, istihbarat örgütleri kendilerine ait adam yetiştirir. Sonuncusu ise “örtülü operasyonlar”dır. Şimdi bu söylediğim 4’ü tarihçi hocalarım sunumlarında anlatırken büyük ihtimalle anlattıkları ya istihbarat üretmeye ilişkin konular olacak ya örtülü operasyonlar olacak ya da istihbarata karşı koymayla ilgili olacak. Farklı disiplinlerden gelenler meseleyi farklı şekilde ele alır.

Şimdi son olarak üzerinde duracağım konu şu “örtülü operasyonlar” meselesi. Örtülü operasyon gizlidir, istihbarat üretmekle ilgilidir ama ikisi aynı şey değildir. Yani istihbarat üretmek için gizli faaliyetler yürütmek örtülü operasyon değildir. Örtülü operasyon özellikle daha önce de rastlanmış olmasına rağmen İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kurulmuş olan Birleşmiş Milletler üzerinde siyasetlerin karşı karşıya oldukları problemlerin üstesinden gelmek için üretilmiş bir üçüncü yoldur. Yani bu nedir; ya savaşla çözersiniz sorunu gücünüzü empoze edersiniz –ülke başkentini işgal edip siyasetçiye istediğinizi imzalatır ve yaptırırınız- ya da diplomasiyle çözersiniz, istediğinizi diplomatik

yollarla alırsınız. Fakat bazen ülkeler özellikle başlangıçta söylendiği gibi emperyalizm veya gücünü empoze ederken savaş açamıyorsa ya da diplomasiyle istediğini elde edemiyorsa ona üçüncü bir yol lazım. Bu üçüncü yolun adının “örtülü operasyonlar” olduğu söyleniyor. Bunu Amerika’nın kendi yasaları, bununla ilgili çalışanlar söylüyor. Bu üçüncü yol olan örtülü operasyonlar, istihbarat üretmekten farklı bir şeydir. Yani bir ajanın gidip insanları takip etmesi ya da birinin resmini çekmek ya da birini izlemek ya da birinin malî hesaplarını takip etmek, bir istihbarat üretmek başka bir şey; hedef olarak gördüğünüz ülkeyi ya da organizasyonun fikirlerini, kanaatlerini, düşüncelerini, kullanılan politikaları değiştirmek için yapılan uygulama başka bir şeydir.

Bu uygulamayı biz şöyle sınıflandırıyoruz: Birincisi bu sınıflandırmada en önemli unsur “inkâr edilebilirlik”tir. Yani örtülü operasyonda ne olursa olsun inkâr esastır. Kimin yaptığı günün sonunda ortaya çıkar ama asla kabul etmez. Mesela herkes, bütün akademik makaleler İsrail’in nükleer silahı olduğunu bilir. Adamları çıkmıştır, itiraf etmiştir, söylemiştir, belgelerini koymuştur fakat hiçbir İsrail devlet yetkilisi çıkıp bizde nükleer silah vardır dememiştir. Ya da ülkelerin rolü ile ilgili; 1950’li yıllarda İran’da rejimi deviren İngiliz ve Amerikan istihbaratı hiçbir zaman bunu resmî olarak söylemedi. Ta ki elli yıl geçtikten sonra. Şimdi biz burada bunu şöyle sınıflandırıyoruz: 1-) Propaganda – bunun altını siyah, beyaz, gri doldurabiliriz- 2-) Politik Aktivite. Yani bir hükümetin iç işlerine bir şekilde müdahale edersiniz, bir bakanı alaşağı edersiniz vs. 3-) Ekonomik Faaliyetler. Eğer bir ülkenin ekonomisi kötü gidiyorsa onu gizli-örtülü bir şekilde desteklersiniz ya da örtülü bir biçimde onun ekonomisini duman edersiniz. Böylece istediğiniz yere doğru gelir ve etki yaratarsınız. 4-) Sabotajlar ve Terör Eylemleri. Mesela Soğuk Savaş’ın sonuna doğru Sovyetler Birliği 1970’lerin sonunda Almanya’ya doğalgaz satışına başladığında Amerikalılar buna engeller üretti. Fakat Ruslarla Almanya anlaştı ve boru hattını döşemeye başladıktan kısa bir süre sonra bu gazı Sibirya’dan ya da Orta Asya’dan Almanya’ya doğru gönderen boru hattının basınçla ilgili bölümleri havaya uçtu. Çünkü bu malzemelerin çoğunluğunu Amerika’dan almışlardı. Amerika hiçbir zaman bu boru hattının işlememesi için basınç odalarındaki sabotajı üstlenmedi. Ama

bunu herkes biliyor ki Amerikalılar yaptı. Ya da terör eylemleri; mesela ABD, Küba Devlet Başkanı Castro'yu en az otuz defa öldürmeye kalktı, beceremedi. Ama başkalarını öldürdü. Öbür taraftan diğer bir konu “darbe”. Evet istihbarat örgütleri örtülü biçimde istedikleri gibi o ülkelerdeki siyasî sisteme müdahale etmek için -dolaylı bir biçimde- kapasiteleri varsa örtülü bir biçimde darbeleri desteklerler, yaptırır ya da icra ettirir. İran'da, Nikaragua'da gördüğünüz gibi ya da Al-lende'ye yapılan gibi. Bunu sadece Amerika mı yapar: Hayır. Şimdi Amerika buna “örtülü operasyon” diyor Sovyetler Birliği ya da Ruslar da bunu “örtülü işler” ya da “özel işler” diye tanımlıyor. Yani demek ki kapasiteniz varsa yaparsınız. Bu durum da bu piyasada pek ayıp bir şey değil. Sonuncusu elinde silah olan güçleri desteklemek. Yani bir ülkedeki silahlı bir ayaklanmayı, silahlı bir hareketi gizli, örtülü, açığa çıkmadan, sobelenmeden desteklemektir. Bunun da en tipik örneği 1979 yılında Ruslar Afganistan'ı işgal ettiğinde Afganlara karşı direnişin ABD kuvvetlerinin liderliğinde dünyanın desteklemesi. Nasıl destekledi: Amerikalılar alçak irtifa hava savunma sistemlerini verdiler mücahitlere. Bunların ihtiyaç duyduğu mermilerin bir kısmı Arap-İsrail savaşları esnasında Mısır ordusunda bulunan silahların İsrail'in eline geçmesiyle sağlandı. İsrail'in elindeki bu silahların parasını Su-udi Arabistan verdi. İsrail bu silahları İngiliz kargo gemilerine yükledi, bu gemiler bunu Pakistan'a götürdüler, Pakistan üzerinden de mücahitlere ulaştırdılar. Bunun hepsi birer aslında örtülü operasyondur. Hiçbir zaman Amerika, savaş devam ettiği müddetçe 1990'ların başına kadar, Rusların ya da uluslararası alanda bunu duyurmadı. Ne zaman ki Ruslar çöktü o zaman bu işler yazıldı çizildi, filmleri çekildi ve tartışıldı.

Şimdi o zaman demek ki devletler hegemonyalarını ya da birtakım emperyalist - ki karakteri zaman içerisinde değişiyor- devletler kullandıkları en önemli enstrümanları istihbarat ve istihbarat örgütlerinin yaptığı örtülü operasyonlardır. Diplomasiyle yapamıyorsanız o zaman yapmanız gereken üçüncü seçenek yani örtülü operasyonlar. Dolayısıyla bugün 21. yüzyılda istihbarat disiplininin bu meselelerdeki konuya bakışının genel çerçevesi bu.

Ben sabırla dinlediğiniz için teşekkür ediyorum ve sözümü burada bitiriyorum.

EKREM KIZILTAŞ*

Öncelikle böyle bir programın düzenlenmiş olmasından dolayı Sayın Rektörümü ve Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Mehmet Ali Beyhan'ı, ilgili diğer zevatı tebrik ediyorum. Aslında bu, basit ve klasik bir tebrikten öte Türkiye'de Giresun Üniversitesi'nde emperyalizm, hegemonya ve istihbarat faaliyetlerini konuşmak bence çok önemli bir şey.

Yaşı müsait olanlar mesela 15-20 sene önce böyle şeylerin telaffuz dahi edilemediğini; hele hele üniversitelerde böyle şeyler yapmaya kalkmanın biraz çılgınlık olduğunu hatırlarlar diye tahmin ediyorum. Ama 2017 Türkiye'sinde bizim dünyada bulunduğumuz konum sebebiyle artık birçok şeyi konuşmak ve üzerinde bilgi sahip olmak zorunda kalıyoruz ve belki kısa bir süre öncesine kadar bu işi yeterince yapamıyor olsak bile şu anda Giresun'da bile oturup dünya çapında çok önemli bir meseleyi konuşup tartışabiliyoruz. Tabi sempozyumun kitapçığına baktığımda –ki program öncesi Nevzat Çiçek kardeşimle de aynı şeyi konuştuk, konuşmalarda da birçok kişi aynı şeyi söyledi- heyecanla bu sempozyumun kitaplaşmasını bekliyoruz hepimiz. Çünkü hakikaten listeye baktığımızda birbirinden güzel, çok güzel çalışmalar var. Eski Türkiye'de belki konuşulmasını dahi hayal edemeyeceğimiz ya da uluslararası birtakım gazetelerden tercüme yoluyla ulaşabileceğimiz bilgileri bizim akademisyenimiz -ağırlıklı olarak tabi ki uluslararası katılımdalar- bunları çalışmışlar, gayret etmişler. Dolayısıyla öğrenilecek çok şey var.

Nihat Ali Özcan hocamın anlattıkları istihbarat konusunda en azından yabancı olanları derli toplu bir şekilde – çünkü ben bayağı notlar aldım- herhalde bu işin nasıl olup bittiğini, nasıl döndüğünü anlamak açısından çok güzeldi. Bendeniz de biraz emperyalizm ve hegemonya konusuna eğilmek istiyorum. İstihbarat bilhassa bizim gençliğimizde yaklaşılması, düşünülmesi, adının zikredilmesi dahi hoş görülmeyen bir şeydi. 1970'li yıllarda üniversite öğrenciliği yapanların zannediyorum en çok ürktüklerinden birisi; mesela MİT'çi olarak adlandırılmak, değerlendirilmektir. Birçok insan birbirine bu şekilde iza-

---

* Medya Derneği Başkanı, Takvim Gazetesi Yazarı, İSTANBUL.

felerde bulunurdu. Çünkü Milli İstihbarat Teşkilâtımız o zaman gerçek görevini yapıp uluslararası alanda neler olup bittiğini öğrenip onu devlete aktarmak yerine sadece ülkede neler olup bittiğini, kimin ne yaptığını araştırıp onu bildirmeyi tercih ediyordu. 1978 senesinde kaldığım yurttan gece yarısı bir telefona çağırıldım. Bir hanımefendi, bir buçuk saat boyunca bana beni anlattı: Ordulusun, Ordu Lisesi'ni bitirdin, gazetecilikte okuyorsun, yurdun şu odasında kalıyorsun, Türk Talebe Birliği'ndesin vs. bir sürü şey anlattı bana. Çünkü benim bile unuttuğum birçok şeyi söyledi bana. Hatta biriyle arkadaş olduğumu söyledi, tanımadığımı söyleyince “nasıl tanımazsın? Falan tarihte okulun şu dersliğinde imtihan olduğu gün okulun karşısındaki büfede beraber içecek içtiniz” şeklinde detaylar verdi. Dolayısıyla Milli İstihbarat Teşkilâtımız eskiden içe dönük bir şekilde çalışıyordu belli ki. Ama 2017 senesinde artık bu teşkilâtın gerçek manada yapması gerekeni yapmaya başladığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Emperyalizm, hegemonya – ki Mehmet Ali Bey de açılış konuşmasında değindi- Osmanlı, bizler Türkiye'deyiz, Osmanlı bakiyesi bir milletiz ve vaktiyle 22 milyon kilometrekarede hükümran olan - belki kavram olarak tam karşılamayacak ama- hegemonya kurmuş olan Osmanlı'nın bugün 780 bin kilometrekareye sıkışmış varisleriyiz. Tabi bugün ülke olarak karşı karşıya kaldığımız bir sürü saldırı var. Riskli şeylerle karşı karşıyayız. Elan ABD'de Reza Zarrab davası var. Sanık olarak yakalanan –ki Amerika'ya niye gittiği hâlâ tartışma konusu, büyük ihtimalle Amerika “gel” dedi, gitmezse ne olacağını bildiği için gitmek zorunda kaldı- ve bir süre misafir edildikten sonra itirafçı olmaya karar verdi. Biz bunun “iftiracı” olmak olduğunu biliyoruz. Çünkü büyük bir ihtimalle ABD'nin Türkiye'yi köşeye sıkıştırmak için kullanabileceği konuşmalar yapacak. İspatı pek de mümkün olmayan şeyler –ki 17-25 Aralık'ta ülkede yaşananların bir devamı gibi görünüyor o dava- 17-25 Aralık'ta oluşturulan birtakım tapeler, o tapeler üzerinde yapılan montajlar, hatta bazı hallerde gereken cümleler duyulmadığı için yapılan dublajlar vs. büyük ihtimal önümüzdeki günlerde de değişik şeyler yaşayacağız. Bu, aslında emperyalizmin ya da hegemonyanın istihbarat üzerinden devamı için yapılan atraksiyonlardan bir tanesi.

Zarrab olayından biraz geriye doğru gidelim. 15 Temmuz’u yaşadık, 15 Temmuz’un ne olduğu, ne yapmak istenildiği hususunda saatlerce konuşulabilir. Ama benim aklımda 15 Temmuz’u 16 Temmuz’a bağlayan gece TRT ekranlarından silah zoruyla okutulan o kor-san bildirideki bir cümlemin yorumu var, o da şu: Türkiye Cumhuriyeti’ni uluslararası sistemin söz dinleyen ve uyumlu bir üyesi hâline getirmek. Ben onların karmaşık sözlerle ifade etmeye çalıştıklarını böyle algıladım. Ne demek bu? Hepimizin bildiği gibi “eski Türkiye” dediğimiz bir kavram var ve bunun arka planı şöyle bir şey, bunu bir anektodla anlatayım; hâlen Akşam gazetesi Ankara temsilciliğini yürüten Emin Pazarcı anlatmıştı. 90’lar, rahmetli Demirel Başbakan, Emin Pazarcı’nın da münasebeti iyi onunla. O arada bir kriz meselesi var gündemde, ciddi tartışmalar oluyor ne yapılmasına dair. Bir ara Demirel ile Emin Pazarcı baş başa kalıyorlar, Emin Bey “hadi bakalım ne yapacaksınız şimdi?” diye soruyor. Demirel son derece rahat bir biçimde dönüp “ne yapacağız ki?” diyor; Amerika isteyecek biz de yapacağız ya da Amerika emredecek biz de yapacağız. Şimdi bu sözün iki kişi arasında yarı şaka olduğu söylenebilir ama işin şaka kaldırır bir yanı olmadığını en azından bu salonda bulunanların –gençleri istisna edelim- birçoğu biliyor. Bu neyle alakalı; gücünüzle, karşı karşıya bulunduğunuz durumla alakalıdır. Maalesef bu şu anda devam ediyor. Tabi işin arka planında başka bir şey var; bizim üzerimizde hegemonya kurmaya çalışan bir güç var. Bu gücün esas amacı emperyalizm yani bir anlamda –değişik şekillerde açıklaması yapılırsa bile- bu ülkeyi istediği şekilde sömürebilmek, istediği şekilde yönlendirebilmek, bu ülkenin kaynaklarını belirli bir biçimde kendine aktarabilmek ve bu arada tabi ki Türkiye’nin bulunduğu alanı stratejik açıdan kendi lehine kullanabilmek. Bunun ne demek olduğuyla alakalı mesela 2003’te 1 Mart’ta çıkarılmaya çalışılan ve reddedilen tezkere –ki Amerikan ordusunun Türkiye üzerinden Irak’a girmesini sağlamak için çıkarıldığı söylenen bir tezkere idi- arka plan karmaşık çünkü 60 bin civarında Amerikan askerinin Türkiye’ye yerleşmesi ve büyük ihtimalle Irak’a gitmeyeceği ve uzun süre ayrılmaması gibi bir risk vardı. Allah’tan bir şekilde o tezkere reddedildi ama bunun ardından biz bir takım bedeller –gizli ya da açık, örtülü operasyonlarla ya da değil- ödedik ve hâlen de ödemeye devam ediyoruz.

Bunun ötesinde şöyle bir şey var; Orta Doğu biraz güçsüz, zayıf fakat dünyanın muhtaç olduğu enerjinin en çok üretildiği, rezervlerin en çok bulunduğu bir alan. Türkiye'nin önemi şu; bu ülkelere yakın, bu ülkeleri en azından hinterlandı olarak kullanabilecek bir ülke ve dahası –Allah'ın bir hikmeti- Türkiye Cumhuriyeti bulunduğu alan dolayısıyla enerjinin çoğunu üretenle ona ihtiyacı olan arasında ciddi manada bir köprü konumunda. Mesela petrolle alakalı alternatif taşıma yolları bulunabilse de doğalgaz açısından pek alternatif bulunmuyor bildiğimiz kadarıyla. Hatırlayacaksınız, geçtiğimiz günlerde Mısır ve Kıbrıs Rum kesimi arasında birtakım görüşmeler oldu, -Yunanlar da işin içinde- Doğu Akdeniz doğalgazının Yunanistan üzerinden Avrupa'ya aktarılması. Fakat İsrail'in 1999'da bulunan ilk rezervden sonra yaptığı çalışmalar Doğu Akdeniz doğalgazının Türkiye olmadan Avrupa'ya ulaşamayacağı yönünde. Akdeniz'in zemini –teknik bir konu tabii- doğalgaz taşımak için boru hatları döşemeye müsait değil. Dolayısıyla bir şekilde karaya gelmesi, karadan gitmesi gerekiyor. Bu da Türkiye'yi zorunlu hale getiriyor. Doğalgaz ve diğer petrol hatları meselesi; enerji haritalarına bakarsanız Türkiye'de yapılanı, yapılmakta olanı ve projelendirilene olmak üzere 10 civarında hat var. Yani Türkiye'yi ciddi manada enerji terminali haline getirecek birtakım adımlar söz konusu.

Petrolde ihtiyacımızın %10'unu, doğalgaz ihtiyacımızın %1'ini karşılayabilen bir ülkeyiz. Fakat bu enerji nakletme konusundaki terminal olma özelliğimizin belki tam manasıyla gerçekleştiğinde cari açığımızı sıfırlama ihtimali çok yüksek ve bir yandan da stratejik önemimizi artırma ihtimali de çok fazla. Bu da emperyal niyette bulunan insanların hegemonik arzularını kabartan bir şey. Türkiye'de, istenilene “eyvallah” diyen, “uyumlu”, “söz dinleyen” bir yönetim olsaydı, terminal olarak kullanılan Türkiye'deki bu boru hatlarından alması gereken payı örneğin rayiç bedel 10 ise Türkiye'de “uyumlu bir iktidar” olursa onu 1'e ikna etmek söz konusu olabilir. Çünkü eninde sonunda kamuoyunun çok anlamadığı, bilmediği, çok da fazla üzerine gitmeyeceği bir meseledir. Ama Türkiye'de dik duran, kendi ayakları üzerinde duran Türkiye'yi arzu eden bir iktidar olduğunda bu bedelin olabildiğince yüksek olabileceğini tahmin edebiliriz. Bu açıdan baktığımızda son dönemlerde karşılaştığımız 15 Temmuz'un, daha önceki

17-25 Aralık'ın, Gezi olaylarının, MİT Müsteşarı'nın ve birtakım görevlilerin ifadeye çağırılması gibi olayların Türkiye'yi teslim alma ama en azından teslim alınamayacak olsa bile zayıflatma amacına yönelik olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Tabi tüm bunların Türkiye'yi kendi arzularına daha uygun, daha rahat kullanabilme, emperyal amaçlarına uygun bir şekilde Türkiye üzerinde hegemonya kurma niyetine uygun olduğunu söyleyebiliriz ki çeşitli şekillerde bu amaca uygun olarak yapılıyor.

Aslında herhalde eskiden çok daha gizli, örtülü yapılan faaliyetlerin biz günümüzde biraz daha açık yapılmaya başladığını da bir yandan görüyoruz. Mesele Nihat Ali hocamın söylediği bir şey vardı; inkâr edilebilirlik ve paramiliter güçlerin desteklenmesi. Bu eskiden herhâlde daha kapalı yapılan bir şeydi. Ama biz şu an ABD gibi bir süper gücün Suriye'nin kuzeyinde bir şeyler oluşturmak için bir terör oluşumuyla, oraya 4 bin tırdan daha fazla silah gönderdiğini bunu da gözlerimizin önünde yaptığını görüyoruz. Hatta ABD Başkanı vazgeçtik derken Savunma Bakanlığı onlarla çalışmaya devam edeceklerini söyleyebiliyor. Bu da galiba şu manaya geliyor: Türkiye bizim istediklerimizi yapmadığı için biz de istediklerimizin yapılabilmesi için orada paramiliter güçleri açıktan destekliyoruz, örtülü yapmamız gereken operasyonları da açık yapıyoruz. Tabi yine 2013'te başlayan sürece baktığımızda IŞİD'le alâkalı meselenin örtülü olduğunu galiba kabul edebiliriz. 2011-2012'de kurulup 2013'ten itibaren faaliyetlerine başlayan IŞİD'in kronolojik olarak tüm yaptıklarına baktığımızda sanki ABD'nin o örgütü oluşturduğunu, kurduğunu; birtakım noktalara sevk ettiğini, ABD'nin arzu ettiği birtakım atraksiyonların bu örgüt tarafından yapıldığını, bazı yerleri istendiği için –mesela Musul'u ele geçirmeleri son derece komik- 40 bin kişilik Irak ordusu, 1200-1300 tane militan geliyor ve ordu tankını silahını bırakıp bölgeyi terk etmişlerdir. 1 milyar dolara yakın nakite, silaha, tanka hatta çalışıp çalışmadığını bilmiyorum ama uçaklara dahi sahip olabilmişlerdi. Tüm bu sürecin sonunda PYD/YPG ile güya çatışan DAES'in ABD ve onlar vasıtasıyla en son buldukları Rakka'dan uzaklaştırıldıklarını, bilinmeyen bir yere götürüldüklerini, bunların içinde çok sayıda militan olduğunu hep birlikte öğrendik. Bu da aklımıza şunu getiriyor; paramiliter örgütleri desteklemek artık kısmen gizli olarak yapılan bir şey ve

ideolojik olarak hangi şarkıyı söylerlerse söylesinler istihbaratın kapalılığı noktasından baktığımızda “bu kime yarıyor?” sorusunu sorduğunuzda DAES ya da IŞİD’in ABD’nin istediği şekilde davrandığını anlayabiliyoruz.

Bir başka problem de şu; DAES’in sayısı konusunda değişik rivayetler vardı. Şu an PYD/YPG’nin de sahip olduğu insan sayısı hakkında da değişik rivayetler var. Mesela PYD için 50 ila 80 bin arasında değişen rakamlar söyleniyor ama herhâlde hepimiz 2013’te gerçekleşen Kobani ya da Ayn’el-Arap kuşatmasını hatırlıyoruz. Orada DAES tarafından kuşatılan PYD/YPG mensuplarının –PKK’nın da Türkiye’den katılmasıyla- dünya çapında nasıl bir gürültü kopardıkları derken peşmergenin Türkiye üzerinden girip Kobani’de onlara yardım ettiğini hatırlıyoruz. Daha dün Kobani’yi savunamayacak kadar az olan bu örgütün birden bire şimdi 50 bin ya da 80 binden bahsediyor olması çok tuhaf. Yine DAES’le alakalı çok değişik rivayetler olmuş olsa bile bu örgüt için de 15 binlik rakamlardan bahsediliyor olması tuhaftır. Şunu düşünebiliriz; 2003’te Irak işgal edildiğinde biliyorsunuz “Black Water” isimli bir güvenlik örgütü vardı. Bunlar daha sonra Ebu Gureyb skandalına imza attılar. İsmi daha sonra akademi yaptılar, başka bir isim aldılar. Dolayısıyla bölgede bol miktarda, yüksek ücrete çalışan, işe macera olarak bakan lejyoner var. Şimdi rahatlıkla söyleyebiliriz ki şu an PYD/YPG yapısı içerisindeki o 50 bin ya da 80 bin kişi içerisinde büyük ihtimalle değişik ülkelerden gelen binlerce lejyoner var. Bunun gibi DAES içerisinde de büyük ihtimalle aynı şekilde güya o örgütün amaçlarına uyuyormuş gibi davranan ama esas maksatları ciddi manada para kazanmak olan lejyonerler de vardı. DAES’in bariz vasıflarından birisi hemen bütün fotoğraflarda ve görüntülerde teröristlerin yüzlerinin kapalı olmasıydı. Bu büyük ihtimalle lejyonerlerin kendini gizleme yolu.

Esas olarak gelmek istediğim nokta şu; bugün karşı karşıya olduğumuz sıkıntuların Türkiye’nin mevcut gücünü, emperyal vizyonlarına uygun olarak yönlendirmek isteyen başta ABD olmak üzere ardından Avrupa devletleri tarafından bir şekilde ülkemize yönelik çeşitli faaliyetlerin yapıldığı açık. Bunların bir bölümünün gizli ama birçoğunun da açıkça yapıldığını söyleyebiliyorum. Mesela istihbarat fa-

aliyetlerinin –ülkenin istihbarat örgütünün yaptığı istihbarat faaliyetlerinin- gizli olması gerektiğini –Nihat Ali Hocam onu da vurguladı- hepimiz biliyoruz. Ama hatırlayacaksınız 2014’te MİT turları olayımız oldu ve ülkede bir kesim ısrarla Millî İstihbarat Teşkilâtı’nın şeffaf olması ve her ne yapıyorsa ülkedeki herkesin bunu bilmesi gerektiğini söyleyip durdular. Bunu ispatlamak için de değişik zamanlarda gazetelerde MİT turları meselesini çarşaf çarşaf yayımlamaktan imtina etmediler. Hâlbuki ikinci olayda devlet güvenliği açısından yayımlanamayacağına dair mahkeme kararı da vardı. Tuhaf olan şu; bir istihbarat teşkilâtının faaliyetlerinin şeffaf olması, onun yaptığı faaliyetlerin kamuoyuna duyurulmasının gazetecilik görevi olduğunu söyleyen bu zat şu anda Almanya’da cumhurbaşkanı, başbakan, meclis başkanı düzeyinde son derece üst bir şekilde ağırlanıyor. Dahası Almanya gibi detaylara çok önem veren bir ülke bu kişiye rahatlıkla kullanabileceği bir pasaport vermekte hiç de temkinli davranmıyor. Her şey son derece açık. Dolayısıyla biz de şunu düşünüyoruz; Demek ki bu kişi Almanya’nın Türkiye’deki menfaatleri neyi gerektiriyorsa bunu yapma konusunda oldukça cüretkâr birisi olmalı ki Almanya da onu bu şekilde üst düzeyde ağırlıyor.

Tabi bütün bunların Türkiye’yi arzu edildiği şekilde kullanma yanında şöyle bir şey de söyleyebiliriz: 2002’de kişi başı millî gelir 3 bin dolar olan bir ülkeden bugün 10 bin dolar gibi bir gelire ulaşmış durumdayız. Birilerinin hiç hoşlanmadığı bir şey; 2023 vizyonu. 20-25 bin dolar millî gelire ulaşmak, 500 milyar dolarlık ihracat hedefi gibi bir sürü hedefler var. Bütün bunlara doğru 2002’den beri süren çizgiye baktığımızda bütün bunların olmaması için pek sebep yok. Ama bütün bunların olmasının getirdiği farklı neticeler var. Olup bitenlere bir paket olarak baktığımızda örneğin İstanbul’a 3. havalimanı açılıyor, dünyanın en büyük havalimanlarından birisi olacak bu havalimanı. Coğrafyayı düşünürseniz Almanya’daki Frankfurt’un, İngiltere’deki Heathrow’un, Dubai’deki Dubai Havalimanı’nın şu anki önemini belli ölçüde azaltacak bir havalimanı yapıyoruz. Ne demek bu? Türkiye, en uzak doğu ve en uzak batı arasındaki uçuşlardan tam bir merkez. İstanbul bütün bu çevrenin tam ortasında. Dolayısıyla aktarmalı uçuşlar açısından son derece uygun bir havalimanı yapılıyor şu anda. Bu havalimanı ile alakalı Gezi Olaylarından başlayıp –bir çoğunun farkında değiliz, alttan alta engelleme faaliyetleri

var- bir sürü faaliyet yapıyor. Öncelikli bahanelerden biri biliyorsunuz yeşillikti. O bölgeyi bilenler vardır; orası eskiden İstanbul'un ağaç kömürü ihtiyacını karşılayan dolayısıyla delik deşik olmuş bir bölgedir. Ağaçlık alan yoktur ve kömür ocaklarının yüzeyden alınan kömür sebebiyle berbat hâle getirdiği bir yere havalimanı yapıyor. Yeşillikle ilgili en hassas ülkelerden biri Almanya'dır. Frankfurt Havalimanı'nın arka tarafında daha önceden çok güzel bir orman vardı. Ama son gidişimde ormanın tamamen biçildiğini ve oraya yeni bir pist inşaatlarını gördüm. Frankfurt'ta devasa bir ormanı katledip pist yapan insanlar Türkiye'de İstanbul'un Karadeniz kıyısında bataklık bir alanın havalimanı hâline getirilmesinden ağaç sebebiyle karşı çıkmak için açık istihbarat faaliyetlerini kullanıyorlar.

Osmanlı Devleti, 600 sene boyunca devam eden varlığı sırasında birçok yeri fethetti. Fethetmek, işgal manasına gelen bir kavram değil. Osmanlı'nın nasıl yayıldığına baktığımızda askerî müdahalelerin ya da savaşların son derece az olduğunu, Osmanlı'nın bir yere önce tüccarları sonra dervişleri gönderdiğini, oradaki insanların gönlünü kazandığını ve çoğu zaman oradaki insanların arzusu üzerine bölgeye gittiğini ve buna karşı çıkan prenslerle çatışmak durumunda kaldığını görebiliriz. Osmanlı'nın gittiği hiçbir yerde bulunduğu süre boyunca aldığından daha az verdiği bir yer olmadığını hepimiz biliyoruz. Osmanlı Devleti özellikle 1700'lerden sonra başlayan süreçle –Batı'nın sanayileşmesi ile sömürü faaliyetlerinin başlaması- Batı açısından kötü örnekti. Batı işgal edip sömürüyor ama Osmanlı fethediyor ve oradaki insanlarla beraber yaşıyordu. Bugünkü Türkiye'nin aslında birçok saldırıya maruz kalmasının arka planında da benzer bir tavrın olduğunu düşünüyorum. Son 2-3 sene içerisinde Sayın Cumhurbaşkanının pek çok seyahatine katıldım. Bu seyahatlerin ilgi çekici yönlerinden akıldaki kalan bir iki anekdot var ki aslında nasıl bir Türkiye'de yaşadığımızın, niçin birtakım saldırılara muhatap olduğumuzun belki de izahıdır. Fildişi Sahilleri, 196 ülke arasında fakirlik sıralamasında 3'üncü 4'üncü sırada. Zenginlik sıralamasında 192'nci sırada. Kişi başı millî geliri 260 dolar civarında. Bu ülkenin aslında altın, gümüş, elmas, uranyum gibi tabii kaynakları var. Ülkenin nüfusu ve sahip olduğu kaynakları mukayese ederseniz ferah yaşamaları gerekirken ülke ne yazık ki zor durumda. Birileri bu ülkeyi sömürdüğü için bu vaziyet

var. Ama biz gittiğimizde, dönerken konuştuğumuzda –içimiz hakikaten parçalanmıştı- Türkiye'nin oraya Türk Exim Bank üzerinden bedelsiz sosyal konutlar yapmaya karar verdiğini, bu arada hemen İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin (İBB) otobüsler göndereceğini öğrendik. O seyahatte Gana ve Gine'ye de gitmiştik. Bu iki ülkenin de Fildişi Sahilleri'nden pek bir farkı yok. İlginç olan şu; otobüsler gittikten sonra İBB'den bir ekip otobüslerin akıbetini görmek için bu ülkelere gidiyor. Otobüslerin depolarda beklediğini gören ekip bunun sebebinin sorduklarında yollarının olmadığı cevabını alıyorlar. Ve İBB bu üç ülkeye yol yapılması için ekip ve ekipman gönderiyor.

Konuşulacak çok şey var ama hülasası şu; karşı karşıya olduğumuz sıkıntuların hemen hemen hepsi bizi teslim almak, mümkünse zayıflatabilmek ve bir şekilde birilerinin kârlarını yükseltebilmek için yapılan operasyonlarla karşı karşıyayız. Dünyanın nasıl döndüğünü, bunların nasıl olduğunu anlayabilirsek bir ve beraber olup dik durma konusunda herhalde daha kararlı olabiliriz. Buna çok ihtiyacımız var. Çünkü Allah korusun 15 Temmuz başarılı olsaydı “neler olurdu?” sorusunun cevabı çok karmaşık. Çok basit bir misal vereyim sizlere; Mısır'da yıllarca diktatörlük yapan Mübarek'i indirdiler derken halkın seçtiği Mursi başa geldi. Doğal kaynakların kullanımı ve yargının adeta bir “kast sistemi”nde oluşunu düzeltmek istedi. Ama Mursi engellendi. Kısaca Mısır şu anda Mübarek döneminden iki misli daha kötü durumda. Çünkü Mursi'yi devirmek için düzenlenen darbenin sponsorları o dönemde harcadıklarını iddia ettikleri paralarını alabilmek için 90 milyonluk Mısır'a şu an kan ağlatıyorlar. Dolayısıyla biz neler olup bittiğini iyi değerlendirmek ve Erdoğan Hoca'nın sözüyle ifade edeyim “kendimizden olana sahip çıkma” konusunda daha kararlı olmak zorundayız. Dinlediğiniz için çok teşekkür ediyorum.

NEVZAT ÇİÇEK*

Öncelikle sempozyumu düzenleyen ve iştirak eden herkese teşekkür ediyorum. Tüm samimiyetimle söylüyorum; sempozyum kitapçığını inceledim keşke Giresun'da zamanım olsa ve burayı takip edebilsem. Çünkü konular o kadar ilginç ve bir o kadar da farklı ve eminim ki bir o kadar da ufuk açacaktır. Ben aslında sunumumu dün gece değiştirdim. İyi ki de değiştirmişim, her ihtimale karşı 3 sunum hazırlamıştım. Birinci sunum DAES ve coğrafya hegemonyası üzerineydi. İkinci sunum İslam coğrafyasının şu an hegemonik mücadele alanında nasıl bir yere oturtulduğuydu. Üçüncüsü de medya alanıyla ilgili –Rıza Zarrab davası olunca- psikolojik savaş ve propaganda kısmıydı ki aslında hem Nihat Ali Hocam hem de Ekrem Abi bu konuda bana sözü vermiş oldular. Ben de sunumumda harmanlamış olacağım.

Niye özellikle medya üzerinden bu kısmı anlatmaya çalışacağım? Sebebi şu: - biraz önce Nihat Ali Hocam anlattı, şimdi bizim şöyle güzel bir tarafımız var; isim vermeden bilgiyi kendimizinmiş gibi pazarlıyoruz ama ben akşam CNN Türk yayınında hocamın ismini zikredeğim- neyle nasıl bir savaş yürütülüyor kısmına girmek lazım. Ben çok hızlı geçeceğim. Kanadalı bir düşünürün çok güzel bir sözü var, diyor ki: “ Gelecekte yaşanacaklar savaşlar askerî tesisat ve savaş sahnelerinde olmayacak. Bu savaşlar kitle iletişim araçlarıyla insanlara telkin ettikleri telakkiler yüzünden patlak verecek.” Burada ne diyor: Biz aslında toplumlarını nasıl ikna edersek onun üzerinden bu savaşı üretebiliriz. Bunun tipik bir örneği ABD'nin 11 Eylül saldırılarından sonra Irak ve Afganistan'a yaptığı işgallerden sonra ABD kamuoyunda oluşan rakamlar üzerinden çok net okunuyor. Orada da Amerikan halkının %60 kadarı –o dönem FOX News ve CNN çok önde-bunları izleyenlerin %80'i evvela Irak'ta kitle imha silahları bulunduğunu kabul ediyor. İki: Irakla El-Kaide arasında bağlantı bulunduğunu ispat eden belgelere ulaşıldığını düşünüyor ve dolayısıyla aslında bu savaşı destekliyorlar ve bu savaşı desteklediğinden aslında 2003 yılında farkı biçimde bir medya düzeniyle ABD tüm toplumu buna inandırmış bir şekilde bu yoluna devam ediyor. Fakat sonrasında

---

* Gazeteci-Yazar, İSTANBUL

“Kitle imha silahları nerede?” sorusunun cevabını medyada çok duymuyorsunuz. Neden duymuyorsunuz? Çünkü işin psikolojik kısmı bunun hazırlanmasıydı ve bu psikolojik olarak da hazırlandı.

Peki, psikolojik olarak hazırlandığında burada kavramsal bir şey var: ne hayatımıza giriyor? Hocam biraz önce kısmen yolunu açtığı için oradan gideyim. Psikolojik savaştan bahsediyoruz. Peki, psikolojik savaşı neden yapıyorlar yani ne amaçlıyorlar ki normal bir askerî düzen savaşı yerine bu psikolojik savaşı daha öncelikliyorlar? Çünkü orada o toplumun yani bir şekilde davranışlarını, duygularını, düşüncelerini kontrol altına alacaksınız. Daha sonra onları yönlendireceksiniz, umutsuzluğa sevk edeceksiniz ve onların kıvamına getireceksiniz. Dolayısıyla da aslında burada alt bilinç dediğimiz sizin beyninizin arkasında sürekli oraya hücum eden bir yapının varlığını görüyorsunuz. Esas burada anahtar cümlelerden bir tanesi yine -Nihat Ali Hocam söyledi- “örtülü operasyon” meselesi. Şimdi herhalde bu işin en iyi uzmanlarından bir tanesi Goebbels olarak görülür. Hitler’in bakanlarından bir tanesi. Biz iletişim fakültelerinde bunu ders olarak okuttuğumuzda özellikle “Goebbels taktiği” diye bir modeli okumuş oluruz. Dolayısıyla bu psikolojik savaş yapıldığında neyle yapıyor? Yayın ile film şirketi ile radyo istasyonu ile televizyon ile yapıyorsunuz hatta başka ülkelerde özellikle finansal anlamda finanse ettiğiniz gazetecisinden, akademisyeninden, sanatçısından, iş adamından, kanaat önderine kadar birçok insanla da bunu yapmış oluyorsunuz.

Psikolojik savaşta tabii çeşitli doktrinleri okuyabiliyoruz. Stratejik amaçlı olanları okuyabiliyoruz. Takviye edici olanı söylüyoruz. Başka türlü provokasyon amaçlı olanı söyleyebiliyoruz. Bilhassa sonuncusuna dikkat etmek istiyorum. Bu provokasyon tipi psikolojik savaş, Türkiye’nin en çok en yaygın kullanılan psikolojik savaş türlerinden bir tanesi. Bunun özelliği şu; bunu gösterebiliyorsunuz. Gazetelerde, görsel yerlerde, işitsel medyada bunu çok net gösterebiliyorsunuz. Mitinglerde, gösteri alanlarında, parti toplantılarında çok rahatlıkla provoke edebiliyorsunuz. Yani örneğin burada bir şey anlatıyorsunuz, hiç konuyla alakası yokken biri çıkıp “bu böyle değil” diyor. İlk olarak susturuyorsunuz, ikincisi devam ediyor, salon dışına çıkarıyorsunuz ve derken aslında toplantının huzuru kaçmış oluyor, amacından sapıl-

mış şekilde gidiyor. Dolayısıyla bu psikolojik savaşı bir şekilde toplum önüne getiriyorlar ve siz bununla uğraşmak durumunda kalıyorsunuz. Özellikle Çinli Generalin (Sun-Tzu) 2500 yıl önce bu konuda yaptıklarına bakıldığında o zaman Türk devletlerinin kendi içerisinde bölünmesi amaçlandığında aslında bugüne de ışık tutacak olan 5 ana maddeyi bize söylüyor. Diyor ki;

- 1- “Hasım ülkelerde iyi olan şeyleri gözden düşürün.” Yani düşman bir ülkeniz varsa orada iyi olan ne varsa halkın gözünden düşürün onu.
- 2- “Hasım ülkelerin hakanlarının başarılarını küçük göstererek şöhretlerine gölge düşürün ve zamanı geldiğinde kendi halkının onları hor görmesini sağlayın.” Mesela hatırlarsanız 1999-2001 arası Türkiye’de ayağınız çukura girse “burası Türkiye, ne bekliyorsun” söylemleri vardı. Artık kendi kendinizi bir şekilde psikolojik olarak yenilgi içerisine sokmuş oluyorsunuz.
- 3- “Adil ve aşağılık kişilerin iş birliğinden yararlanın.” Şöyle bir şey; biri çıkıp uzun süreli konuşuyor, aslında tırnak içerisinde ne olduğu biliniyor ama onun karşısına sizi koyuyorlar siz ona cevap verme durumunda veya onun söyledikleri üzerinden kendinizi savunma durumunda kalıyorsunuz. Şimdi hiçbir işiniz yokken para ya da başka bir şey verilerek “x kişi bylock’çu”. Başta ciddiye almıyorsunuz. Sosyal medyada yayılıyor, birisi ikna ediyor köşe yazısına dönüşüyor, köşe yazısına dönüştüğü andan itibaren bir bakıyorsunuz arkadaşlarınız size sormaya başlıyor; “Hakikaten var mı?” Belli bir süre sonra bu rahatsızlık boyutuna gelince muhatap alma durumuna geliyorsunuz.
- 4- “Düşman halkın kendi aralarındaki uyuşmazlık ve kavgalarını yayın.” Yani biraz önce Ekrem Abi’nin dediği “bir olmama” noktasında ne varsa bunu yayın. Mezhep, ideoloji, aşiret, coğrafya ya da başka şeyler üzerinden bunu yayıyorsunuz ve birleşmelerini engelliyorsunuz.

- 5- “Hasmınızın geleneklerini gülünç hâle getiriniz.” Mesela bunun en tipik örneğini Orta Doğu coğrafyasında yaşıyoruz. Özellikle Orta Doğu coğrafyasındaki gelenek-göreneğin birçok zaman -Türkiye dâhil- anlaşılmadığından bunun farklı şekilde oluştuğunu görüyorsunuz. Yani anlatım farklı şekillerde oluyor. Örneğin misafirperverlik, medeniyet kodunuzdan geldiği hâlde bir bakıyorsunuz bu gülünç şekilde sizin karşınızda sunulabiliyor. Ama bunu bir Japon’a sunamıyorsun. Çünkü Japon bu konuda kendisini aştığı için, “o psikolojiyi aştığı için”, sunamıyorsun.

Propaganda meselesine gelecek olursak bunda esas olan şeyin ne olduğunu bilmek lazım. Haber kaynağı belirsizdir. En aşağılık materyaller kullanılıyor, olmadık kişiler kullanılıyor ve bunun üzerinden bir çember oluyor. Çember ile birlikte merkezden her yere müdahale olduğunu görüyorsunuz. Merkeze müdahaleyle birlikte aslında bir anlamda kendinizi müdafaa etmeye çalışırken farklı alanlarda müdahalenin geldiğini görüyorsunuz. Mesela siz birine yardım götürdüğünüzde sizi terörist zannediyor. Siz kendinizi her ifade etmeye çalıştıkça adamın oyun sahası içine girmiş oluyorsunuz. Niye? Çünkü tanımı yapan o. Tanımı o yaptığı için siz kendinizi tanıtmaya çalışıyorsunuz ve asıl kimliğinizden uzaklaşmış biçimde gidiyorsunuz.

Bir başka konuya değinmem gerekirse; İslam dünyasına karşı oluşan hegemonya. Bu tezi oluştururken 44’e yakın İslam ülkesini dolaşım. Bunların çoğu mayınlı bölgeler. Sudan, Somali, Yemen, Irak, İran ve Suriye’ye kadar aklınıza gelmeyecek pek çok coğrafya var. Bu coğrafyalarda dolaşırken Moro İslamî Kurtuluş Cephesi kamplarını ziyaret ettiğimizde – o dönem Filipinler Hükümeti ile bir ateşkesleri vardı- liderleri El-Hac Murad İbrahim gece sohbetimizde ilginç bir şey söyledi: “Aslında bu Batı’nın her şeyi aynı. Bize heyetler gelip gider, heyetler gelip gittiğinde bizim arkadaşlar not tutar. Sonra bir arkadaşımız bu notlar üzerinde çalışmak istedi. Çalışmayı yapan arkadaş bir gün gelip ‘Aslında gelen ABD’lisi de Alman’ı da, Fransız’ı da, İtalyan’ı da 5-6 maddeyi öğrenmeye çalışmış; 1- Siz burada silahlı mücadeleyle birlikte Filipinler Hükümeti’yle oturduğunuzda şer’i hukuk ilân ede-

ceğinizi söylüyorsunuz. Şer'i Hukuk'un kaynağını gelen herkes sormuş. 2- Bununla ilgili insan gücünüz var mı, nerede eğitildi? 3- Sizin bu anlaşmalarınıza karşı çıkacaklar kimlerdir? 4- Finans kaynağını nasıl bulacaksınız?' Sordukları sorulara aslında bir baktık ki bizim röntgenimiz. Yani ileride neyi nasıl bulacaksınız." Sonrasında biz oradan Bangladeş'e geçtik. Bangladeş'te o zaman Cemaat-i İslamî'nin idam cezaları verilmemişti, tartışmalar vardı. Cemaat-i İslamî'nin avukatları ile görüştük. Buna yakın bir şeyler anlattılar. Oradan geldik Suriye ve Irak'a. Ondandan sonra Mısır'da Adeviyye Meydanı'nda darbe süreci için oradaydık. Şu an cezaevinde olan Muhammed Biltacı ile onların Adeviyye'deki camilerinde 2-3 gün sürekli beraberdik. Lafın arasında Muhammed Biltacı'ya dedim ki: "Siz darbeyi ön göremediniz mi?" Ön göremediklerini söyledi hatta Menderes örneğini verdi. Fakat sohbet esnasında anlatınca dedim ki: "Muhammed Biltacı'nın anlattığını Moro İslam Kurtuluş Cephesi de anlatıyor." Demek ki hakikaten bizim sürekli ifade ettiğimiz ama somut anlamda ortaya koyamadığımız uluslararası emperyalizm, İslam dünyasını şekillendiriyor. Türkiye'ye döndükten sonra Yusuf Kaplan hoca ile görüştük ve ondan sonra birazdan anlatacağım sistematığı oluşturdum.

İslam coğrafyasında hegemonya alanında bir mücadele verilirken ABD'nin iki düşüncesi var. İlki para ve silah harcıyor ama geri İslam ülkelerinden kendisine karşılık geliyor. Dolayısıyla bu sürdürülebilir bir politika değil. O zaman bu politikayı terk etmesi gerektiğini düşünüyor. Peki nasıl yapacak? Avrupa'nın 30 yıllık mezhep savaşlarını örnek alırsa, bu yolda giderse ve oradaki din savaşını alırsa İslam coğrafyasında bir hegemonya içerisinde orayı kontrol edebilir miyim? Hakikaten 1982 yılından itibaren – biz "ılımlı İslâm" diye kullanıyoruz ama- "demokratik İslâm" denilen bir tez ortaya çıkıyor. Demokratik İslâm'ın özü İslâm'ın demokratikleşmesi değil, "oradaki İslâmî anlayışın Batı'nın istediği anlamda ehlileştirilmesi". Bunu yapmak için 30 Yıl Savaşları iyi bir örnekti. Katolikler, Ortodokslar, Protestanlar kavga ettiklerinde anlaşmalarını aynı odada yapamadılar, farklı şehirlerde anlaşma yapma durumunda kaldılar. Daha sonradan gördük ki Avrupa'da sekülerleşme adı altında pazardan pazara hapsedilen bir hâl aldı din. Dolayısıyla kimse kimseyle kavga etmedi ve onlar kendi açılarından kavga etmedikleri sürece büyümeye başladılar. Peki İslâm coğrafyasında bu tezin oluşabilmesi için gerekli olan şeyler nedir?

Bunlar da benim kendi tespitlerim. Bana göre dört çatışma alanının oluşması gerekiyor.

- a- Mezhep
- b- Coğrafyaya karşı coğrafya yani sınır kavramı üzerinden
- c- Irka karşı
- d- Radikal İslâm'a karşı ılımlı İslâm

Bu dört çatışma alanı İslâm coğrafyasında olmazsa, İslâm coğrafyasını kontrol altına alma şansına sahip olmazsınız. Peki burada neden ekonomik yok? Çünkü ekonomi zaten bu başlıklarla birlikte kontrol altına alınıyor. Yani yönetim değiştiğinde belli bir noktaya gelindiğinde bunu alabiliyorsunuz. İslâm'ı kendi içerisinde çatıştırıp kaosu oluşturduğunuzda bu sistem yürüeyebilen bir sistemdir.

Mezhebe karşı mezhep derken biz sadece Sünnîlik-Şiiilik üzerinden mi meseleyi okuyacağız yoksa Sünnîlik ve Şiiilik'in alt kolları üzerinde bir çatışma alanı mı oluşacak? Örneğin haricî selefilik ile sufizm çatıştırılması, bunu DAESH örneğinde çok net görebildik. Ya da Kur'an yorumculuğu üzerinden milletin birbiriyle çatıştırılması. Mesela Şia'daki örneklerine bakacak olursak Necef –Kerbela. Ali Şia'sı ile Safevî Şia'sı çatışır mı? İngilizlerin uydu kanalları üzerinden Şia çatışmaya başlar mı? Bunların hepsi aslında zaten bir çatışma içerisindeydi ama Suriye savaşı ile birlikte İsmailîlerden, Zeydîlerden tutun Yemen'deki gruba kadar bir birleşme sağlandı. Aslında bu zaten planlanıyordu.

Peki coğrafyaya karşı coğrafya dediğinizde, küçüklüğünden beri dualarımızdan Filistin eksik olmazdı. Son zamanlarda buna Arakan da eklendi. Peki neden bu coğrafyalar hayatımızda? Bu coğrafyaların hayatımızda olmasının temel bir sebebi var: bu coğrafyalar işgal sonrası bırakılan mayınlı alanlar. Yani Keşmir, Filistin, Arakan, Batı Sahra gibi pek çok coğrafya böyle. Çünkü zamanında işgal ediliyor, oradaki coğrafyada mayınlı alan bırakılıyor. Şimdi Arakan'ı enerji meselesi olmadan okuyabilir miyiz? Dolayısıyla bu sınır kavramları üzerinden kaos derinleşiyor. Örneğin 100 yıl önce Suriye ile olan sınırimıza Halep üzerinden bakarken şimdi Suriye ayrı bir devlet, Türkiye Cumhuriyeti kuruldu. İslâm coğrafyasında 53'e yakın devletin çıktığı bir alan-

dan bahsediyoruz. Bu yüzden herkes kendi sınırını korumak ve bunun kutsallığı üzerine bir politika üretiyor. Kimse kendi sınırından daha aşağı bir sınıra gitmek istemiyor.

Bir diğer mesele ırka karşı ırk meselesi. Özellikle bizim gibi coğrafyalarda, Orta Doğu'da çokça karşımıza çıkıyor. Türklük meselesi, Farısların, Urduların meselesi gibi. Aslında bunların hepsi bir çatışma alanı olarak üzerinde çalışılıyor. Fakat sorun ne zaman çıkıyor? Çıkarılmak istenildiğinde çıkarılıyor. Örneğin yakın zamanda karşımıza bir Peştun sorunu çıkacak. Oradaki gaz meselesi üzerinden özellikle İran-Pakistan hattı üzerinden Pakistan siyasetinde iktidarı değiştirebilen bir yol çıkıyor.

Burada bizim dikkat etmemiz gereken en önemli kısım radikal İslâm'a karşı ılımlı İslâm meselesi. Öyle tehlikeli bir olgu ki! Bizim, Anadolu İslâm'ını dediğimiz hakikaten dünyanın en güzel İslâmî anlayışlarından birini tatbik ettiğimiz bir anlayışımız var. Biz Ahmet Yesevî'den oradan o kültürden Hacı Bektaş'a kadar gelmişiz. Bizim geldiğimiz gelenek kadını üst bir yere koymuştur. Bu İslâm anlayışı Anadolu'da yer bulmuştur. Ama sonra bir baktık bunun karşısında ya haricî-selefilik diye bir olgu geliyor ya Şia'nın Fars milliyetçiliğine bürünen kısmı geliyor ya da bir baktık ki sahte hocalarla şeyhlerle ayrı bir tasavvufi bir İslâm anlayışı getiriliyor.

İŞİD-DAEŞ, Somali'de Boko-Haram, Libya-Tunus arası Ensar eş-Şeriat ve farklı örgütler son 5-6 yıldır hayatımıza İslâm'ın şiddetli boyutuyla yani şiddetle temsil edilen kanadı olarak geldiler. Bu örgütlerin büyük bir kısmının arka planında aslında beraber oldukları insanlar var. Mesela Somali'de mahkemeler ABD işgalini sona erdirebiliyor o mahkemeler içerisinde Şebab çıkıp onlara dönük hamleler yapabiliyor, birlikte ABD'yi de suçlayabiliyorlar. Afganistan'da Taliban diye bir örgüt kuruluyor. Ama sonradan oradan bir grubun Taliban'ın Pakistan'ı "kafirlikle" suçlayıp onunla mücadele ettiği bir alanı görebiliyorsunuz. Libya ve Tunus'ta Ensar eş-Şeriat bir tebliğ örgütü iken bir kısmının İŞİD'e biat ettirilip daha sonradan Libya'da Muammer Kadafî'nin kentinin nasıl İŞİD'e teslim edilebildiğini görüyorsunuz. Aslında tüm bunların temel amacı bahsetmiş olduğum mezhep, ılımlı İslâm, coğrafya ve ırk üzerinden aslında İslâm coğrafyasının kendisi

hegemonik anlamda bir mücadele alanına çevriliyor ve bizler birbirimizi öldürdüğümüz için çok ciddi anlamda pay sahibi olabiliyorlar. Klasik sorudur: İslam coğrafyasında neden kan ve gözyaşı vardır? Bu sorunun da cevabı yok ama. Dünyanın farklı yerlerinde demokrasi kriterleri farklı iken İslam coğrafyasına gelindiğinde niye değişiyor sorusunun cevabı da yok. Cezayir’de seçime giriliyor, iktidara geliyor sonra yüzbinlerce insan katlediliyor ve oradaki düzen değişiyor. Gazze’de seçime giriliyor ama kazanınca radikal bir örgütü deyip terör örgütü ilan ediyorsunuz. Mursi’nin seçimine bakıyorsunuz, Mısır’ı seçime sokuyorsunuz, adam kazanıyor –ki bunlar şaibesiz seçimler-adama iktidarı vermiyorsunuz.

Tunus’ta Nahda hareketi çoğunluğu aldığı hâlde mecliste hükümeti kurmak istemiyor, iki bakanla temsil ediliyor. Niye? Çünkü deneyimli gördüğü için bu oluşuyor. Peki bu projenin ayaklarına bakıldığında kim var? Birleşik Arap Emirlikleri var. Yeni yeni Suudlar, İsrail var. Ciddi anlamda bu hegemonya içerisine Mısır da girdi. Suriye savaşıyla birlikte şöyle bir alan oluştu: Bir tarafıyla Rusya bir tarafıyla Çin bir tarafıyla İran bir tarafıyla Suriye. Bu pakt niye oluştu? Bu paktın oluşmasının temel sebeplerinden bir tanesi bu hegemonik alandaki enerji meselesinin varlığıydı.

Birkaç harita ile açıklarsak: Birincisi uluslararası doğalgaz boru hatları. Tabi burada şunu da unutmamak lazım; ABD’nin Çin’le olan rekabetinde en büyük sınavı bu enerjidir. Çünkü ucuz iş gücüyle ABD’nin Çin’le baş etme şansı yok, demokratik gelenekle baş etme şansı yok. Dolayısıyla Çin’in enerjisini kontrol altında tutabilirse bu enerji üzerinden bir şekilde kontrol altına alır.

BOTAŞ’ın resmî haritasına baktığımızda bizim farklı yerlerden enerji girişlerimiz var. Şimdi bu enerji girişi olduğunda burada bizim yanı başımızda enerji havzaları var. Mısır bu enerji havzalarından bir tanesi. Gazze-İsrail, Kıbrıs Adası’nın tamamı ve diğer taraftan Katar ve İran’ın olduğu bölgelerin hepsi enerji havzası. Şimdi siz AB ile Rusya arasında bir dengeyi koparacaksanız, Rusya’nın AB’ye enerji katkısını elinden alacaksınız biraz önce bahsettiğim havzalardaki gazları Avrupa’ya taşımanız lazım. Peki Avrupa’ya bu gazı nasıl taşıyacaksınız? İki alternatifiniz var: Ya petrol boru hattı inşa edeceksiniz ya da Kıbrıs’ın yanından Türkiye’den bir hat inşa edip diğer hatları buna

bağlayacaksınız ve Avrupa'ya göndereceksiniz. Bunu yaptığınızda Türkiye ne kazanır?

- 1- İthalat kalemini Rusya ve İran'dan sağladığı için burada üç ülke daha devreye girer ve dolayısıyla enerji çeşitliliği artar.
- 2- Türkiye burada doğalgaz üzerinden kira alır.
- 3- Enerji vanası Türkiye'nin elinde kalırsa stratejik gücü daha da artar.

Son olarak şunu da söyleyeyim; 1960 Askerî Darbesi'nin bir mantığı var mıydı? Vardı, Menderes Hükümeti'ne karşı asker bir darbe yaptı. 1971 Muhtırası'nın bir ideolojisi ve yaklaşımı var mıydı? Vardı. 1980 Askerî Darbesi'nin bir yaklaşımı ve ideolojisi var mıydı? Vardı. 28 Şubat sürecinde bir ideoloji ve bir karşıtlık var mıydı? Vardı. Peki soru şu: 15 Temmuz Darbe Girişimi'nin ideolojisi nedir? Şeriatçı mıdır, komünist midir, sosyal demokrat mıdır, milliyetçi midir nedir? Bir şey diyemiyoruz değil mi! O nedenle ben diyorum ki bütün bu tabloyu göz önüne getirdiğimizde 15 Temmuz tam da hegemonik tabloyu gerçekleştirmek için bir işgal girişimiydi. O nedenle ideolojisi yoktu. Aslında Türkiye'deki temel kavganın meselesi bu. İktisadî bağımsızlık olmadan bir ülkede siyasî bağımsızlık olmaz. Türkiye şu an iktisadî anlamda bir hegemonya mücadelesi veriyor ve bu mücadeleyi verdiği de özellikle dört şeyin oluşması gerekiyor:

- 1- Eğitimde tam anlamıyla hâkim olmanız gerekiyor.
- 2- Ekonomide tam anlamıyla hâkim olmanız lazım.
- 3- Sanata hâkim olmanız lazım.
- 4- Savunma Sanayiine hâkim olmanız lazım. Hâkimiyetten kastım bunun millî olması gerekiyor.

Bunlar olmadığı zaman bu hegemonik mücadele alanının bir hattı hâline geliyorsunuz. Hele Türkiye gibi fay hatları kırılğan olan ülkelerin daha da dikkatli olması gerekiyor. Ama şunu da söylemeden geçemeyeceğim; tabi biz her şeyde Batı'yı suçlama kolaylığından kaçmıyoruz. Mevcut tabloyu kendimiz görmeliyiz, İslâm ülkelerinin de hâlâ Müslümanların ortak bir Kur'an mealinin de olmadığına altını çizerek sözlerimi bitireyim. Umarım bundan da ders alırız.

BİLDİRİLER

EMPERYALİZM

BİR KÜRESEL EMPERYALİZM PROJESİ OLAN “AİDİYET RADİKALİZMİ”NE KARŞI, ULUSAL-YURTTAŞLIĞIN YENİDEN GÜÇLENDİRİLMESİ

Betül KARAGÖZ YERDELEN* - Abbas KARAAĞAÇLI**

ÖZET

Bildiride, radikalizmi turmandıran başlıca etmenin ulusal-yurttaşlık olgusunun yıpranmasına bağlı olarak güçlenen “kimlik-politik” arayışlar olduğu analiz edilmekte olup; aşırılaşan radikalizmin doğurduğu iç ve dış tehditlerin, ulusal-yurttaşlık olgusunun yeniden güçlendirilmesi ile büyük ölçüde etkisizleştirilebileceği savunulmaktadır. Bildiri, interdisipliner bir kaynak incelemesine dayalı olarak gerçekleştirilecektir. 20. yüzyıl modernizme ilişkin eleştirilerin arttığı, modernizmi sarsan post-akımların öne çıktığı, adına “kimlik bunalımı” denilen bir gerilim süreci ile sona ermiştir. Modernizmin ürettiği kavramlar yıpranıp, modern olgular güçsüzleşirken, çok boyutlu post-akımlar türemiş ve radikalizme temel oluşturacak kavramlar seti kurgulanmıştır. Bu kavramlar seti, her ülkenin kendi hazır bulunuşluk düzeyi ve yerel egemen söylemi ile değil, daha çok küresel hegemonik söylemlerle oluşturulmuştur. Küresel kavramlar seti içindeki post-kavramlar, ulus-devletlerin sınırlarının küresel ekonomiler karşısında geçirgenleştiği koşullarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Bir bakıma Pandora’nın kötülük kutusu açılmıştır. Bu ortam, toplumsal aidiyet sorunlarının bir siyasal dinamik olarak kurgulanmasına ve dolayısıyla genel ulus-yurttaşlığı toplumsal tutunum (*cohesion*) etmeni niteliğinin zayıflamasına imkân yaratmıştır. Ulus-yurttaşlık kavrayışı zayıflarken, yeni toplumsal ve siyasal yönelimlere bağlı “yeniden kimliklenme” arayışları, radikalizme giden patika yola taş döşenmesini sağlamıştır. Etnisiteleşme, azınlıklaşma ve nihayetinde dinin siyasallaştırılması, “yeni kimlik” arayışları olarak Batı dışı küresel dünyada aşırı değer kazanmıştır. Bir siyaset bilimi laboratuvarını andıran Türkiye’nin de içinde bulunduğu havza koşullarından hareketle; kimlik-politik turmanı ve

* Prof. Dr., Giresun Üniversitesi, GİRESUN, drbetulkaragoz@gmail.com

** Dr. Öğretim Üyesi, Giresun Üniversitesi, GİRESUN, kara_agaccli@yahoo.com

dolayısıyla aidiyet radikalizmini önleyebilecek, böylece gerek iç gerek dış tehditleri azaltacak olan en geçerli yöntemin, ulusal-yurttaşlık olgusunun yeniden güçlendirilmesi olduğunu anlamak ve bu uğurda akılcılık içinde canla başla çalışmak gerekir.

Anahtar Kelimeler: Aidiyet, Aidiyet Radikalizmi, Kimlik, Kirli Savaş

**THE REINFORCEMENT OF NATIONAL-CITIZENSHIP
AGAINST "BELONGING RADICALISM" AS A GLOBAL
IMPERIALISM PROJECT**

ABSTRACT

In the declaration, it is analyzed that the main factor, which was escalated the radicalism, is "identity-political" quests that are strengthened by the deprivation of the national-civic nature and it is argued that the internal and external threats, which are caused by the extreme radicalism, can be largely inactivated by the reinforcement of the national-citizenship phenomenon. The paper will be based on an interdisciplinary resource review. The 20th century has been terminated by the rise of criticism related to modernism, the post-flows, shook modernism, come into prominence and came to an end with a tension process called "identity crisis" in its name. While the concepts produced by modernization have worn out and modern phenomena become weak, multi-dimensional post-flows were derived and a set of concepts has been constructed which will be based on radicalism. These sets of concepts are formed not by each country's own readiness level and local dominant discourse, but rather by global hegemonic discourses. The post-concepts within the set of global concepts have begun to emerge on the conditions of becoming permeable of the boundaries of nation-states against global economies. In a sense the Pandora's evil box is opened. This environment has enabled the problem of social belonging to be structured as a political dynamism and thus it has created the possibility of weakening the social cohesion factor nature of the general nation-citizenship. While the understanding of nation-citizenship is weakening, the quest for "re-identification", linked to new social and political orientations, has led to the laying of pathways leading to radicalism. Become an ethnicity and a minority, and eventual politicization of religion have gained extreme value in the non-Western global world as searches for "new identity". Based on the basin conditions of Turkey, which resembles a political science laboratory, it is necessary to understand that the most valid way of preventing identity-political climbing and thus belonging radicalism, thus reducing both internal and external threats, is the reinforcement of

the national-citizenship phenomenon and work hard to this end wisely.

Key Words: Belonging, Belonging Radicalism, Identity, Dirty War.

GİRİŞ

Son otuz yıldır, Batı dışı dünyada kültür-politik bir yapılanma süreci hüküm sürmektedir. 1990’lardan beri küresel kapitalizm, ulus-devletlerin sınırlarını gevşetmekle kalmamış, o sınırlarda açtığı deliklerden, toplumsal kimlik ve tutunum krizi pompalamıştır. Kırılğan demokrasilerde, toplumsal kimlik arayışları radikal bir ideoloji yaratmış, bağları çözülen ulus-halklar görece birbirinden ayrılmıştır. Sorunlu kırılğan demokrasilerdeki ulus-halkların bazıları etnik aidiyeti, bazıları da dinî aidiyeti, ulus-yurttaşlık aidiyetinin önüne almışlar, hatta ulusal-yurttaşlığı yok etmeye yönelik bir radikal aşırılaşmaya gidilmiştir. Uluslar, kültürel değerlerine kimlik-politik anlam yükledikçe ayrılmışlar ve radikalizmin bataklığına saplanmışlardır. 1990’lardan beri Balkanlar’da, Kafkaslarda, Uzak Doğu’da, Afrika’da, Orta Doğu’da ve Türkiye’de, bu bağlamda çok fazla ülkede farklı radikal eğilimler, şiddete varan yıkıcı tahribatlara kalkışmaya cesaret etmişlerdir.

Kimlik, yani kültür kaynaklı olguların siyasi radikalizasyonu, ağır terör koşullarının ve ayrımcı toplumsal yapı dönüşümlerinin ortaya çıkmasına meydan vermiş, dahası radikal örgütlerin iç ve dış dinamizm imkânı kazanması sonucunu doğurmuştur. Kültürel kimlik-kodlar üzerinden, yeni bir devlet kurma ve yeni bir toplum yaratma algısı oluşmuş, bu soyut algıyı gerçeğe dönüştürmek hedef haline getirilmiştir. Dünyanın birçok ülkesi, bu tür hedefler doğrultusunda bir yandan emperyalist devletlerin ve kapitalist küresel sistemin çok merkezli *Proxy* (vekâlet ettirme/örtülü kirli savaş hali) kumpasıyla yüzleşmiş; diğer yandan ise, aşırılaşan radikalistlerin terör estirme alanına dönüşmüştür. Kimlikler savaşı olarak nitelendirilebilecek “aidiyet radikalizmi”, SSCB sonrası dünyanın en büyük sorunu haline gelmiştir. Bunun başlıca nedeni giderek çok sertleşen kimlik sorununun temelinde, yerel kimliğin korunmasına ve sürdürülmesine dair iç koşulların tatmin etmemesi yanında, güçlü devletlerin dış politikalarını bir başka ülkedeki yerel kimliklere göre planlama eğilimi gütmeleridir.

1980’li yıllarda baş göstermeye başlayan kimlik krizi, 1990’larda hızla büyümüştür. Bu durum bir yandan ulus-devletlerin ağır eleştiriye maruz kalmasına zemin hazırlıyor, diğer yandan ise, etnik milliyetçiliğin tüm dünyada harekete geçirilmiş olduğuna işaret ediyordu.

Aynı dönemde dini grupların mobilizasyonu ve dini radikalizasyon da, çok dikkat çekici biçimde tırmanışa geçmiştir. Fakat gittikçe radikalleşen ve ayrışan bu yeni dünya düzeni, insanlığa artık “tek kutuplu dünya” düzeninin kuruluşu olarak müjdeleniyordu. Bununla birlikte Balkanlarda ve Kafkaslarda başlayan büyük şiddet ve Orta Doğu’da bedenlenen terör, her türlü asimetrik-kirli savaş taktikleri eşliğinde tüm dünyaya yayılmış, en ağır şiddet ve katliamlar yıllarca sürmüştür.

1. AİDİYET SORUNU ve KİMLİKLERİN RADİKALLEŞMESİ

1980-1988 yılları arasında yaşanan İran-İrak Savaşı’nın ardından, Saddam Hüseyin’in Kuveyt’i işgali ve bu işgale sessiz kalmayan ABD liderliğindeki güçlerin, 11 Ocak 1991’de “Çöl Fırtınası Harekâtı”nı başlatmasıyla, kutupsuz görülen dünyanın devletlerarası güç rekabetinin sürdüğü anlaşılmıştır. Önce Uzak Doğu’da, sonra Balkanlarda, Kafkaslarda ve çok uzun bir süredir Orta Doğu’da, korkunç bir şiddet ve toplumsal-siyasal huzursuzluk dalgası, küresel vaatler eşliğinde tetiklenmiştir. İktisadi alandaki “küresel nimet” beklentisi ve siyaseten öne sürülen ütopyik dünya tahayyülü, kültürel ve toplumsal alanda bir “distopya” olarak karşılık bulmuştur. Etnik ve dini aidiyet krizinin ayrımcılığa, ayrımcılığın ise kimlik gruplarının siyasi mücadelesine ve teröre varan örgütlü şiddete yol açtığı biliniyor. Bu anlamda, 1980’lerden itibaren sertleşen kültürel kimliklerin siyasi itibar mücadelesi, sivil şiddetin bedenlenmesine neden olmuştur. Radikal kimlik savaşçıları, ait oldukları ulusal kimliği reddederek kendi yerel kimliklerinin Anayasal çerçevede tanınmasını istiyorlar, ama bununla yetinmeyip ulaşmayı planladıkları bir etnik devlet inşasını kurguluyorlardı. Etnik radikallerin dışında, din devleti inşacıları da, örgütlü biçimde ve yine ayrılıkçı içerikle öne çıkmışlardır. Gerek etnik, gerekse din devleti adına, zaman zaman çok ağırlaşan bir şiddet ve terör süreci yaşanmıştır, bu süreç henüz tam olarak sona ermemiştir.

“2008’in büyük iktisadî krizi ile ABD Başkanlık Seçimi ve değişimi nedeniyle, bir tasarım halinde iken hız kesen Büyük Orta Doğu Projesi (BOP), Türkiye Cumhuriyeti’ni, İslâm dünyası için bir model olarak sunmuş ve Türkiye’nin “ulımlı İslâm” gibi, gerçekte İslâm dinine gizli saldırı içeren bir argümana referans olarak gösterilmesine neden olmuştur. Oysa böyle bir model oluşturma yaklaşımı zaten işlevsiz ve hatta geçersizdi: İslâm

dünyasındaki radikalizasyon süreci ve radikal eğilimler, bir siyasal kampanyayı temsil etmektedir ve siyasal ideolojinin bir yansımasıdır. Böyle bir siyasallaşma uğrağını besleyen iç, dış, toplumsal, siyasal, kültürel ve iktisadî olumsuzlukların ve bütün bunların yansıma biçimlerinin, İslâm dinine indirgenmesi kasıtlı bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın arkasında, emperyalist küresel güçlerin, Orta Doğu’daki “iş birlikçi” radikal siyasal hareketleri iktidara getirme niyeti bulunmaktadır. Görüldüğü gibi, Orta Doğu bugün de bir barut fıçısıdır” (Karagöz, 2011: 85-86).¹

1994 yılında Harvard Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Başkanı Samuel Huntington (2002); “Medeniyetler Çatışması” teorisini öne sürmüştür. Dünyadaki çatışma ve bölünme alanlarını ekonomi ve ideolojinin değil, kültürün oluşturacağını iddia ederek medeniyetler arası çatışma öngörüsünde bulunmuştur. Huntington, daha önce zaten var olan bir tezi (medeniyetler çatışması), kültürel çatışmanın başladığının ilanı gibi kullanmıştır. Onun bu tutumu, bilindiği üzere dünyada hem çok büyük ilgi hem de çok büyük tepki toplamıştır. Huntington, çatışmaya yol açabilecek gerilimin, kültürün antropolojik kaynağından, yani farklı toplumların kültürel kurum, yapı ve değerlerinden beslendiğini ileri sürüyordu. Huntington, olası gerilimin temel nedenlerini belirtmekte, gerçekte yeterince başarılı olamamıştır. Huntington’ın yaklaşımında, Batı’nın küresel hegemonyasını tehdit edebilecek öteki kültür, uygarlıklar arası muhtemel bir çatışmanın kaynağı olarak sunulmuştur. Bugün bir kültürel küreselleşme stratejisi olarak aşırı-değerleştirilen kültürel farklılıklar, bu bağlamda kültürel kimlikler, küreselleşmenin bir gereği olarak araçsallaştırılarak

---

¹ İslâm dünyasının içine sürüklendiği radikalize eğilim ve hareketler, Müslüman toplumu kontrol edebilecek ve peşinden götürebilecek siyasi liderlerin çıkmasını sınırladığı gibi, bilim ve sanat liderlerinin yetişmesini de baskılamıştır. Modernizmin reddi, demokrasinin kırılğan yapısının parçalanması, dinin ve geleneksel kültürün siyasallaştırılarak bir siyasal iktidar aracına dönüştürülmesi, rasyonalist süreçlerin askıya alınması, elbette yeni bir toplumsal ethos’un yaratılmasına yol açmıştır. Bu da en başta kurumsallaşmış resmî okulların daraltılması, kız çocuklarının evin içine çekilmesi ve medrese eğitiminin çoğu zaman yasa dışı olarak yaygınlaşması ile açığa çıkmıştır. Tek başına radikalizmin eğitime verdiği zarar bile, İslâm dünyasının, Batı’nın küresel bilgi toplumu yapılanması ve küreselleşmenin kültürel boyutları karşısında, ne denli güç kaybettiğini anlamak için yeterlidir; örneğin Afganistan’da, Pakistan’da ve Orta Doğu’da zaman zaman tam da bu durum yaşanmıştır (Karagöz, 2011: 90).

itibarsızlaştırılmakta ve böylece değersiz kılınmaktadır. Buradaki gerçek sorun, pek çoğunun hemfikir olduğu gibi, potansiyel dinler çatışması olmayıp, bir hegemonya çatışmasıdır. Günümüzün çoklu küreselleştirme merkezleri, iktisaden ve siyaseten dünyanın küreselleştirilmesini başarmışlardır, sıra kültürel küreselleştirilmeye gelmiştir. Bir başka ifade ile hegemonik küresel güç, kültürel alana kimlikler üzerinden hükmetme mücadelesi yürütmektedir (Karagöz, 2003: 666). Bu kültürel güç mücadelesi, çok karmaşık ve tehlikeli bir mecrada ilerlemektedir. Nihayetinde potansiyel bir tehlike olarak bütün kültürlerin tek tipleştirilmesi de, toplumların tek dilleştirilmesi ve hatta tek dinleştirilmesi projesine işaret eder görünmektedir.

Küreselleşme süreci ile birlikte giderek artan bir yoğunlukta yer yer dünya gündemini, ama hiç ara vermez bir biçimde ülkemiz gündemini meşgul eden “kimlik” konusu öne çıkmıştır. Etnik ve dinî kimlik tartışmaları arasında aynı zamanda kadın kimliği sorunları yer almıştır. Bu tartışmalarda toplumsal kimliklerin özgürleşimi istenmiş ve kadınlar özel alana hapsedildiğini ileri sürerek kimliklerini, kamusal alanda yaşama isteklerini belirtmişlerdir. Öte yandan “ulusal yurttaşlık” kavramının artık ihtiyaca cevap vermediği görüşü öne sürülmüştür. Elbette temelde insani haklar arasında yer alan, değişen yeni koşullar ve istemler karşısında hukuken ve siyaseten olumlu tavır imkânları zorlanmıştır. Sonuçta hukuki hakların genişlemesi gerçekleşmiştir. Bunlar arasında kadın hakkı, başörtüsü serbestiyeti, anadil öğrenme ve konuşma hakkı, kurs açma, televizyon yayını yapma gibi, çeşitli yeni yasalarla gelen haklar söz konusu olmuştur. İnsan hakları ve demokrasi alanında kat edilen mesafe arttıkça, devletlerin yurttaş odaklı davranma ve yurttaş memnuniyetini sağlama eğilimi artmıştır. Bunda sivil toplumun ve devletin değişen niteliği, bireylerin özgürleşim istemleri belirleyici olmuştur.

18. yüzyıl Avrupa’sında burjuva toplum modelini oluşturan sivil toplumun, 19. yüzyılın sosyalistleri bir devrimle kolayca aşılabileceğini ileri sürüyorlardı. Lenin, 1917 Ekim’inde Kızıl Devrim’i gerçekleştirdiğinde, Rusya’daki sivil toplum yok düzeyindeydi. Bu nedenle 1917 Ekim Devrimi ile de henüz olgunlaşmamış haldeki Rus sivil toplumu aşılabilmiştir. Ancak günümüzde sivil toplum, “özgür bireyler, gruplar ve devletin ne karşısında ne de yanında yer almayarak ondan bağımsız

şekilde var oldukları ve faaliyet gösterdikleri bir alandır” (Kurt, 2005: 47). Artık devletler, sivil toplumlarının alanına saygı duydukları ölçüde demokratik devlet sayılmaktadırlar. Bunun için de, devletler bir dizi dönüşüm geçirmişler ve devletçi geleneksel katı yapıdan, özgürlükçü esnek demokratik yapıya evrilmişlerdir. Bu süreç siyasal-toplumsal alanda iki büyük değişim isteği ile belirginleşmiştir: Kültürel kimlik sorunlarının çözümü ve ulus-devletlerin iktisaden sınırlarının, siyaseten ise yurttaşlık algısının dönüşümüdür. Aslında her ikisi de modern devlete yönelik eleştirilerden beslenmiş ve modern-sonrası devletlerin kendini yenilemesi sonucunu doğurmuştur.

“1990’lar Türkiye’sinde baskıcı ve belirleyici olmakla eleştirilen, hatta suçlanan devletin kendisine, sağlam ve sadık vatandaşlardan oluşan bir taban sağlamak adına, belirli bir milliyetçilik pompaladığı ileri sürülmüştür. Bu sayede devletçi bir vatandaş kitlesi de oluşmuştur. Ancak desteklenen kesimin devlet taraftarı ayrıcalıklı tutumu, bir yandan her şeyin onaylanmasına neden olurken; diğer yandan milliyetçiliğin tüm ülkeyi kucaklama şansını ortadan kaldırmıştır” (Mahçupyan, 2000: 120-124). Oysa uluslar-üstü bir nitelik kazanan ve bu haliyle ulus-devletlerin sınırlarını kolayca aşan malî sermaye ve uluslararası veya ulus-ötesi ticaret hiç beklenmedik bir biçimde ulus-devletlerin iç siyasetinde, hatta siyasî yapısında bir dönüşüm ve değişim sürecini tetiklemiştir. Bu değişim sürecinin başında, finansal sermayenin ve ulus-ötesi ticaretin ulusal sınırları tanımaması ile kültürel kimlikleri oluşturan yerel kültürün, ulusal ve küresel değer kazanması gelmektedir. Kültürel yerel kimliklerin küresel değer kazanması, çeşitli iyileştirici anlayış ve politikanın gelişmesine yol açmıştır. Örneğin toplumsal cinsel kimlik olarak kadınların, bireysel özgürlükleri ve toplumsal statüleri adına pozitif hak talepleri biçiminde, iyileştirici gelişmeler yaşanmıştır. Aynı şekilde yerel kültür kimliklerin korunması için ana-dil kursları açılması gibi birtakım iyileştirici dönüşümlerin de hayata geçmesi sağlanmıştır.

Bütün bu iyileştirici küresel teşvik yanında, özellikle yerel kültürel kimliklerin aşırı-değerlileşmesi sonucunu doğurarak, kültürel kimliklerin, ulusal kimliklerin önüne çekilmesine de yol açmıştır. Birer insan hakkı sorunu olarak pompalanan ve kültürel haklar imajı ile taraftar toplayan etnik ve dinî kimlik inşası, daha sonra çok ciddi siyaset ve güvenlik sorununu açığa çıkarmıştır. Kültürel hak arayışları, çoklu

kültürlere saygı ve insan haklarının teslimi gibi herkesçe kabul ve itibar gören konular kısa bir zaman içinde ilkeleri, yasaları, teamülleri ve hakları çığneyen ağır şiddet koşullarının oluşturulmasına malzeme olmuştur. Kültürel hakların varlık ve itibar arayışını aşan, üstelik giderek ağır bir güvenlik krizine dönüşen etnik ve dinî hareket, silah sanayicilerinin ve Proxy (Vekâlet) Savaşı tekniğini kullanan emperyalist güçlerin desteğini almıştır.

11 Eylül 2001 tarihli İkiz Kuleler saldırısı, Amerikan halkının terörü ilk defa kendilerine dönük olarak algılamasına neden olmuştur. Gerçekten de Doğu, Batı, Hristiyan, Yahudi, Konfüçyüsçü ayırımından ziyade, asıl sorun olanın ABD gizli servisinin ve emperyalist ülkelerin gizli servislerinin kültürün küreselleşmesi bağlamını, dünyada yeni gerginlik alanları yaratmak için kullanıyor oldukları anlaşılmalıdır. Daha ötesi en yereli de dâhil, olaylara, bölgelere, ulus-devletlere emperyalist çıkarlar doğrultusunda, tehdit ve karşı-tehdit mantığı ile hükmetmeye kalkışıldığı kavranmalıdır (Karagöz, 2003: 313). Michael Hardt ve Antonio Negri (2004 ve 2001)'nin iddia ettikleri gibi; küreselleş(tir)meciler, tek dünya inşa ederken imparatorlukvâri çok kültürlü ve çok hukuklu değil, tam tersine tek kültürlü ve tek hukuklu, hatta tek dinli ve tek dilli bir gelecek tahayyülü peşine takılmıştır. Bu nedenle kültürel özgürleşim değil, kültürlerini işgal ve ilhak edebilecekleri, post-modern koloniler kuracakları, aşırılaştıran kimliklerin özgürlüğü peşine düşmüşler, bu uğurda ulus-devletleri neredeyse yok hükmünde değersizleştirirken, etnik kimlikleri ise aşırı-değerlendirmişlerdir. Aidiyet krizini turmandıran ve onu kültürel kimliklere, bu bağlamda “çoklu kültürlere saygı” sınırının dışına çıkaran, daha ötesi bir terör unsuruna dönüştüren iki tehdit söz konusudur: Bunlar etnik ve dini radikalleşmenin toplumsal mobilizasyonu başlatmasıdır.

2. AİDİYET KRİZİNDEN “KİMLİK TERÖRÜ”NE

Etnik veya dinî aidiyetçiliğin radikalleşmesi, bir kültüre ait olma bağını yeniden inşa etme veya bu bağlılığı ihya etme samimiyetinin ortadan kalkması ve araçsallaştırılmasıdır. Aidiyet radikalizmi, men-subu olunan sosyo-kültürel varlığın, yani etnisite, millet veya din gibi, kültür temelli olguların siyasallaştırılarak sözde devlet inşa sürecinin hedeflenmesi ve bunun için şiddete başvurma bir seçenek olarak

kullanılmasıdır. Etnik, milliyetçi veya dinî terör olarak yıkıcı faaliyetler, tam da buna karşılık gelmektedir. Türkiye son kırk yıldır, küreselleştirmeci merkezlerin desteklediği etnik terörden ve zaman zaman ağırlaşan dini terörden, son derece muzdarip olmuş, birbirinden değerli sivil-asker vatan evlatlarını şehit veya gazi vermiştir. Bunun en yıkıcı ve katledici örneği ise, 15 Temmuz 2016 tarihindeki darbe kalkışması sırasında FETÖ terörü ile yaşanmıştır. Türkiye’de çok uzun bir süredir dış mihraklı bir etnik terör dalgası yıkıcı etki yapmakta, bu terör dalgası büyük Tsunami dalgasına dönüştürülmeye ve hatta kimilerine göre de, bütün ülke bu dalga altında yok edilmeye çalışılmaktadır.

Etniklik kavramını inceleyecek olursak ve öncelikle terim olarak ele aldığımızda; “etnisite” (*ethnicity*), ait oldukları ve içinde özgün kültürel davranışlar sergiledikleri bir toplumda, kendilerini diğer kolektif yapılardan farklılaştıran ve ortak özelliklere sahip olduğu düşünen veya başkaları tarafından bu gözle bakılan kişileri (grubu-topluluğu) tanımlayan bir terimdir (Marshall, 1999: 215). Dikkat edilirse etnisite kavramı, genetik devamlılığa ve birliğe karşılık gelecek bir biçimde kullanılmaktadır ve doğrusu da budur. Ancak asıl sorun, etnikçilerin günümüzde hiçbir ülkede tek bir etnik unsurun yaşamadığını ve hiçbir devletin tek bir etnik unsurdan oluşmadığını görmezden gelmeleridir. Dünyada yaklaşık beş bin etnik grup yaşamaktadır, yok olan dilleri bir kenara çıkarsak bile, yaşayan altı yüz dil bulunmaktadır. Dünyadaki devlet sayısı ise yüz seksen dördtür. Kaldı ki, birer bağımsız devletken işgal ve ilhak edilen devletler sorunu bile gündeme gelmemektedir. Örneğin Doğu Türkistan bağımsız ve egemen bir devletken, Çin tarafından daha 1948’de işgal ve ilhak edilmiştir ve tüm dünya bu korkunç olayı unutmuştur. Biraz daha eskiye gidersek, Hanlıklar döneminin özgür Azerbaycan toprakları, tam altı parçaya ayrıştırılıp işgal ve ilhak edilmiştir, bugün tam altı devlet üstünde hüküm sürmektedir. Böyle daha başka örnekler bulunmaktadır. Bu koşullarda bugünün dünyasında, etnik ütopya peşinden giderek ilk defa yeni bir devlet inşa etme fikrinin, hiç bir reel karşılığı yoktur. Bu nedenle böyle bir plan, daha doğmadan ölü haldedir. Ancak böyle bir kurgusal hayalin canlı tutulması ve araçsallaştırılması, ayrımcı radikalleşmeyi ve ayrımcı

etnik terörü azdırmaktadır. Bu da zaten, emperyalist devletlerin baş vurduğu bir kirli savaş olarak asimetrik savaş yöntemidir.

Günümüzde devletler, ulus-halkların yurttaşlık hukuku altında birlikte yaşadığı ve yurtseverlik bilincinin gerekli olduğu organizasyonlardır. Bu organizasyonların varlık nedeni, yani devletin temel ilkesi, kendi varlık nedeni olan iç ve dış egemenliğini sağlayıp sürdürürken yurttaşların da, sosyal görev olarak demokratik hak taleplerini karşılamak, huzur ve refahını sağlamaktır. Ulus-devletlerdeki birbirinden farklı etnik grupların birlikteliğini bozacak, hatta onları birbirine rakip edecek bölgesel gelişme farklılıkları önemli ama aşılabilir bir sorundur. Öte yandan kültürel hak talepleri de, günümüz koşullarında demokrasi içinde çözüme kavuşturulabilmektedir. Öyle ki, bu talepler, dil eğitimi, TV yayın hakkı gibi, bazen zorlayıcı olabilmekte ve hatta anayasa değişikliğine kadar gidebilmektedir. Ancak bu tür iç sorunlar, tarihin yüklediği ve aşılması gereken toplumsal-kültürel-iktisadî problemler olarak görülmekte ve genişleyen yasal haklar çerçevesinde çözülmeye çalışılmaktadır. Ancak ayrılıkçı etnik hareketler ve dış destekli şiddet, etnik-aidiyet kavramını tek-amaçlaştırmış ve etnik-devlet inşa sürecine geçilmesini bir tehdit ve risk olarak öne çıkarmıştır. Bu biçimde Balkanlar parçalanmış, Kafkaslar büyük bir yıkım süreci yaşamış, Karabağ Azerbaycan'ın elinden çıkmakla kalmamış, Hocalı soykırımı yaşanmıştır. Orta Doğu ise, büyük bir dehşet tablosu ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Sonuç olarak siyasallaşan aidiyet radikalizasyonu, dalga dalga dünyanın dış hedef olarak belirlenen ve az çok iç sorun bulunan bölgelerine yayılmıştır. Asimetrik olduğu için de, şiddetin tarafı ve zamanı açık değildir.

Sosyolojik anlamdaki etnik aidiyet, yani halkın-grubun-topluluğun kültür birliği ve bu amaçla demokratik insan hakları talepleri, ayrılıkçı harekette yerini siyasî statü ve toprak-bayrak talebine bırakmaktadır. Bu noktada artık şiddetin meydan okuması ve siyasi amaç için araç olarak kullanılması ve gittikçe yarı profesyonel ordu görünümü alan terör örgütlerinin güçlenmesi gerçekleşmektedir. Radikal etnik hareketlerde, tehdit yoğunluğunu arttıran başlıca etmen, emperyalist ülkelerin kendi Proxy (Vekâlet) savaşlarında, dış politik hedefleri için terör örgütlerini kullanmaları, onlara güçlenebilecekleri, savaştaıkları

ulus-devleti yenebilecekleri silah, askerî teçhizat, talim kampları ve gerekli maddî imkânı sağlamalarıdır. Öte yandan uluslararası hukuku zorlayarak ulus-devletler içinde eşit haklara sahip yurttaşlar arasında, azınlık-çoğunluk ayrımcılığı yaratmalarıdır. Oysa birden fazla etnik yapıyı bünyesinde barındıran bir ulusal devlet, çok kültürlü bir devlettir. Örneğin İsviçre, çok etnikli devlete en iyi bir örnek olarak anlaşıyor. Bu nedenle yarattığı ortak bağlılık duygusu, yalnızca ortak bir ulusal kimliği değil, asıl paylaşılan bir yurtseverliği yansıtır. İsviçre ulusunu oluşturan farklı etnik kökenler, öz etnik kimlikleriyle kullandıkları ulus-devlet kimliklerini, birbirine rakip görmemekte ve birbirleriyle çatışmamaktadır (Kymlicka, 1998: 42).

İrlanda, İspanya, Fransa, Kanada (Quebec) bu tür etnik temelli sorunları başarıyla çözmüşlerdir. Belçika sorunu ise, zaman zaman su yüzüne çıkmakla birlikte, şiddete pek başvurulmamaktadır ve hiçbir ülke de fırsattan yararlanıp Belçika iç sorununu dış siyasetine malzeme yapmaya kalkmamaktadır. Batılılar artık büyük ölçüde yurttaşlık sorunlarını çözebilmişler ve yurtseverliği de yurttaşlık içinde itibarlı kılmayı başarmışlardır. Üstelik bu ülkeler yıllarca işçi göçü almışlar ve ülkeye girenlere öncelikle iç koşullara uyum sağlamışlardır. Bu noktada asıl önemli olan da zaten, “etnik problemlerin, onları amaçları için kullanan devletlerin dış politikalarından bağımsız, ayrı sosyal meseleler olarak var olmalarıdır ve terörizme yol açabilmeleridir” (Başeren, 2000: 6-7). Ancak emperyalist hedefler peşindeki devletler ve ulus-ötesi güçler, etnik ayrımcılığı kışkırtmakta, aynı ulus içinde düşman imgeler yaratılmasını körüklemekte ve nihayetinde de, etnik şiddet, hatta terör koşullarını körüklemektedir. Bu da etnik siyasî amaca yönelik, ulusal-küresel terör yapabilecek örgütlerin kurulmasının yolunu açmaktadır. Böylece dünyada resmî orduların yerini, adeta terör örgütleri almakta ve dış politik çıkarlar doğrultusunda, hedef alınan ülkede asimetrik bir savaş yürütmektedirler. Batı dünyasının, PKK’ya verdiği destek tam da buna örnek oluşturmaktadır. Türkiye kırk yıla yakın süredir, çok ağır bir asimetrik kirli savaş altındadır.

Orta Doğu’da da hem etnik hem dinî hem de mezhebi ayrımcılık körüklenmiştir. Orta Doğu’nun tarihi biraz da bu tür provoke edici ve şiddet içerikli faaliyetlerle bilinmektedir. Öte yandan elbette Orta

Doğu'da insan hakları ihlallerinin, sosyal devlet zafiyetinin, hukuka bağlılıkta kusursuzluğun, eğitim ve sağlıkta fırsat eşitsizliğinin, iktisadî yaşamda sınıflar-zümreler arası aşırı gelir uçurumunun bulunduğu görmezden gelmek mümkün değildir. Bu olumsuz koşullara siyasîlerin, keyfiyete varan otoriter ve hatta totaliter tutumları da eklenebilmektedir. Ama bir ülkenin yaşadığı en kötü iç koşulun bile, bir başka devletin dış politika malzemesi olmaması ve hiçbir iç koşul üzerinden kirli savaş yürütülmemesi gerekir. Öte taraftan 1960'tan sonra gelişen yeni ulusal kurtuluş hareketlerinde ve özellikle Filistin sorununda, sivil kitlelerin şiddet kullanması, bunun da uluslararası toplumda anlayışla karşılanması, uluslararası hukukta derin tartışmalara yol açmıştır. Bu hareketleri destekleyen Bağlantısızlar cephesinin, SSCB sonrasında büyük güç kaybına uğradığı dünya, tek kutuplu olarak tanımlanmaya başlarken, artık daha iyi kontrol edilebilir bir dünyanın kurulacağı da varsayıyordu. Daha iyi kontrol edilebilen bir dünyada şiddetin azalacağı, hatta aşırı iyimserlerce yok olacağı bile öne sürülüyordu.

İlk ve sonraki on yıllar içinde beklenen gerçekleşmedi, yani şiddet hiç hız kesmedi, daha ötesi çok boyutlu bir yapıya dönüşerek ve sıradanlaşmış gündelik yaşamın parçasına dönüşerek yenedünya düzenine yerleşti. Bu kez de, ideolojilerin ve Soğuk kamplaşmanın yerini azınlıkçılık ve etnikçilik almıştır. Azınlıkçılık ve etnikçilik, 1960'ların milliyetçi hareketlerini aratan radikal şiddet biçimleri doğurmuştur. Ülkeler çökertilip tasfiye edilmiş, ama yeryüzündeki şiddet azaltılamadığı gibi, daha da ağırlaşmış ve teröre dönüşmüştür. Ülke içi kimi yetersizlikler, sosyal-siyasal sorunlar ve iç gerilimler, emperyalist ülkelerin dış siyasetleri için bir av sahası olarak algılanmıştır. Emperyalist devletleri ve onlarla birlikte çoklu güç odaklarını cezbeden iç sorunların başında, yurttaşlık olgusunun değişen yapısı ve bunu kavrama kabiliyetinin sınırlı olması gelmiştir. Bu da yerel (etnik), ulusal ve küresel alanda, öncelikle bir kavramlar karışıklığı yaratmış ve beraberinde daha öncekileri aratan bir şiddet ve terör sarmalı ortaya çıkarmaktadır. Bu süreç, ulusal-yurttaşlığın neredeyse tasfiye edileceğinin sanıldığı bir döneme denk gelmektedir. Ancak tam tersi bir durum gerçekleşmiş, ortadan kalkması beklenen ulusal-yurttaşlık ihya edilerek geri dönmüş ve şimdilerde en değerli tutunum etmeni hâlini almıştır.

3. ULUSAL YURTTAŞLIĞIN İHYASI

Çağımızda bir yandan küreselleşme süreci yaşanırken aynı zamanda yerelleşme eğilimleri artmıştır. İlk defa birbiri ile çelişir gibi görünen, bu iki yönlü gelişme karşısında köklü dönüşümler yaşanmıştır. Öncelikle bir fenomen olarak yayılan küreselleşme eğilimi, gelecekteki ulus-devlet kavramını ve hatta ulus-devletler arasındaki uluslararası ilişkilerin yapısını dönüştürmüştür. Buna karşılık yerelleşme süreci de, büyük bir dönüşüme uğramış; tek düze milliyetçi yapılanmaya karşı; tarihi, kültürel, fiziki ve yerel kimliklerini yeniden üretmeye” koyulmuştur (Saygılıoğlu, 2002: 31-41). Burada küresel dinamiklerle ulusal ve yerel yönelimlerin, belirli etkileşim ortamı sağlanarak birlikte, ön-açıcı bir yenilenme ve yeniden-inşa süreci yaşamalarına imkân verilmeyip ulusallığın ve yerelliğin birbirinden ayrıştırılması, hatta birbirine rakip kılınması, bununla da yetinilmeyip düşman imgelerle kurulan ve kuşatılan bir yurttaşlık algısının oluşturulması söz konusudur. Bu da toplumsal-siyasal kaosa kadar varabilecek koşulların oluşmasını ve dahası güç odaklarının, kendilerince bir “mevzi savaşı” yürütebilecekleri ortamın hazırlanmasını ifade etmektedir.²

Son dönemin toplumsal-siyasal hareketlerinde, ulusal-yurttaşlık olgusu, sorunlu olgu olarak öne çıkmaktadır. Ulusal-yurttaşlığın, toplumsal tutunum ihtiyacını karşılamadığı ve artık yeni birlik biçimlerine ihtiyaç duyulduğu yüksek sesle dile getirilmiştir. Dünyanın yaşadığı küresel dönüşüm, toplumsal tutunum dinamiklerini gözden geçirmeye ve geliştirmeye yönelik zayıf veya güçlü bir isteğin, hatta gerçekten de bir ihtiyacın doğmasına yol açmıştır. Hiç kuşkusuz, bu durum asla inkâr edilemez. Ancak bu değişim ihtiyacı, en samimi kararlarla ve bir siyasî-hukukî dönüşüm biçiminde olumlu çözümlerle yanıtlanırsa bile, hiçbir biçimde tatmin edici bulunmamıştır. Atılan her adımda, sanki karşı hareket sergileniyormuş gibi, ağır eleştiri ve muhalefet dalgası yükselmiş, kamplaşmalar-ayrışmalar tam tersine daha da artmıştır. Bu bağlamda ulusal-yurttaşlığın konumunun ve kapsayıcılığının, belli çevrelerce sorun olarak görülmesi sürmüştür. Ulusal-yurttaşlık

---

² “Mevzi Savaşı” Gramsci’ye ait bir kavramdır; iktidarın fethine kadar verilen mücadeleyi ifade eder.

sorunu, devlet karşıtlığı ile birlikte siyasî kamplaşma ve toplumsal ötekileşme için bir mihenk taşı olarak işlev görmüş, çoğu zaman yaşanan gerilimin odak noktası olmuştur.

Yalnızca Türkiye’de değil, tüm dünyada yürütülen kimlik tartışmalarında ve kimlikler sorunundan kaynaklanan gerilimde, “ulus” temelli yurttaşlık anlayışının, devlet ekseninde yer aldığı ve bunun “sivil” eksene kayması gerektiği iddia edilmiştir. Ulusal yurttaşlık temelli olan ulus-devlet yurttaşlığının “görev ve yükümlülük” misyonu taşıdığı, oysa bugünün sivil toplumunun ise, öz-kimlik-temelli yeni anayasal yurttaşlıkla “hak ve özgürlük” misyonu ihtiyacı duyduğu iddia edilmektedir. Buna göre de, üyelik, yani aidiyet bağı ile bağlı olanların, statülerinin değiştirilmesi ve daha açık bir ifade ile ulusal-yurttaşlığın yüklediği bütünsel yükümlülüklerin, kimliksel özgürlük ve haklar biçiminde düzenlemesi isteniyor. Bunun başlıca nedeni, hiç kuşkusuz ulus-devletlerin, küreselleşme süreçlerine bağlı olarak çekim merkezi olmayı kaybetmiş olmaları ve güç kaybına uğramalarıdır. Böylece ulus temelli yurttaşlık tanımı sorgulanmaya başlamış ve bir itibar kaybı yaşamıştır. Özellikle 1990 sonrasında devlet merkezli yurttaşlık anlayışından, kimlik temelli yurttaşlık anlayışına geçilmesi için büyük bir mücadeleye girişilmiştir.

Bu bildirinin konusu yurttaşlık sorunu olmadığı için, daha fazla derinleşmeden toparlayacak olursak, tek kimlikli ulusal-yurttaşlıktan, çok kimlikli anayasal-yurttaşlığa geçiş projesi, insan hakları çerçevesinde öne çıkarılmış ve bir müddet tartışma süreci yaşanmıştır. Bu dönemde etnik temelli yurttaşlık kavramının, kimlikler üzerinden siyasallaştırılması isteği yoğunlaşmıştır. Yurttaşlık kurumu ve bu kurumun bağlı olduğu siyasî sistem, devlet ve Cumhuriyet kavramları, ağır eleştiriye maruz kalmıştır. Kimlikler üzerinden yapılan mücadelede, özellikle Batı dünyasında çok kültürlü, çok kimlikli, birbirinden farklı “aidiyet duygusu” (*the sense of belonging*) taşıyan kişilerin, hak ve özgürlük arayışları belirleyici rol oynamıştır. Bu toplumsal grupları da daha çok toplumsal statülerini yükseltmek isteyen engelliler, eşcinseller, işçi sınıfı üyeleri, alt kesimdeki emekçiler, kadınlar, ateistler ve komünistler oluşturuyorlardı. Bunlar tarihin yüklediği bir dışlanmışlığın var olduğunu söylüyorlar ve iddia ettikleri, aslında var olan dışlanmışlığı, bu gruplar ile kaldırmaya çalışıyorlardı (Kymlicka, 1998: 48). Elbette

bu da, insani bir tutum olarak, toplumun pek çok kesimi tarafından olumlu karşılanmış ve taraftar bulmuştur.

Öte taraftan, 1990 sonrası yoğunlaşan süreç, sadece toplumun sıra dışı gruplarını değil, etnik gruplarını da içine çekmiştir. Tüm dünyada etnik bir hareketlilik baş göstermiş ve etnik gruplar yurttaşlık bağlarını sorgulamakla kalmamış, hak talepleri ile öne çıkmışlardır. Örneğin Kanada’da Quebec’liler, İngiltere’de İskoçlar, Fransa’da Korsikalılar, Belçika’da Flamenler, İspanya’da Katalanlar, Basklar ve Türkiye’de Kürtler, hak talepleri ile sınırlı olmayan, giderek ayrılıkçı bir anlayışı barındıran eylem ve isteklerde bulunmuşlardır. Bütün bu etnik gerilim içinde, Batı dünyasındaki ayrılıkçı hareketler büyük oranda demokratik uzlaşma içinde görece halledilmiştir. Baskların ETA örgütü aracılığıyla ağırlıkları hissedilmekle birlikte, terör faaliyetleri kontrol altına alınmıştır. Türkiye’de ise, emperyalist devletlerin himayesi altında büyüdüğü anlaşılan önce ASALA sonra PKK çok ağır kayıp yaşatmıştır. Bu iki terör örgütü de etnik terörün temsilcisidir. Bu terör örgütlerini geride bırakan FETÖ (Fetullahçı Terör Örgütü) ise, görünürde etnik olmayıp dinî tarikat aidiyeti taşımakla birlikte, aslında projelendirilmiş bir küresel terörün uygulayıcısıdır, 15 Temmuz 2016’da Türkiye’de çok ağır bir asimetrik savaşın yaşanmasına neden olmuştur.

Aslında 11 Eylül 2001 Dünya Ticaret Merkezi İkiz Kuleleri’ne yapılan saldırılar, tüm dünyada terörün iç ve dış politikanın aracı olarak kullanılmasının ne denli tehlikeli olduğunu göstermiştir. Bu saldırı ile ağır şiddet üreten teröristlerin acımasızlığı kadar yıkıcılığı da, en açık bir biçimde gözler önüne serilmiştir. 11 Eylül 2001 tarihinden günümüze uzanan dönemde, Türkiye’de ve dünyanın belirli merkezlerinde hâlâ çok ağır terör faaliyetleri gerçekleşmektedir. Bunlar içinde özellikle son dönemde ülkemizde FETÖ terörü ve Orta Doğu’da yaşanan IŞİD terörü, yeryüzünün görebileceği en dehşet verici şiddet biçimlerini üretmiştir. Terörü bu denli tırmandıran başlıca etmen hiç kuşkusuz emperyalist devletlerin bölgeye hâkim olmak için yürüttükleri asimetrik kirliliği ve hegemonya yarışmasıdır. Ancak Orta Doğu’da devlet terörü, radikal karşı terör ve Proxy terörü birbirine karışmış durumdadır. Aidiyet radikalizminin ulaştığı şiddet olarak terör, gerek

etnik, gerek dinî, gerekse başka bir sapkın nedenle olsun, sadece insanlığın değil, tüm canlılığın yok edicisidir.

Ordular arası savaşlardan çok daha acımasız olan ve sivil halkı hedef alan teröristlerin, emperyalist güç odaklarının iş birlikçileri oldukları defalarca kanıtlanmıştır. Kendi devletlerine, kendi yurttaşlarına ölüm saçan terörist örgütler, küresel dünya rekabetinde güç odaklarının ürünü veya aracı olarak görev üstlenmişlerdir. Küresel güç odaklarının, terör örgütlerine verdiği görev ve onlarla paylaştığı ortak hedef, ülkelerin milli kimliklerini ister ulusal olsun, isterse anayasal olsun, sağlam bir yurttaşlık ve yurtseverlik temelinde perçinlemesi ile dizginlenebilir. Yurttaşlık bağı, terörün ve asimetrik savaşın karşı cephesidir. 15 Temmuz 2016 direnişi, bunu herkese gösteren muazzam bir deneyim olmuştur.

SONUÇ

“Yurttaş” kavramının kendisi bizzat bir sıfattır, onu başka sıfatlarla daha özgür ve daha hak sahibi yapma çabası anlamsızdır. Ülkenin bütün yurttaşlarının, kendilerini değerli bulacakları bir hak ve özgürlük ortamında yaşaması gereklidir. Habermas’ın (1994) ileri sürdüğü, milli-öz aramayan anayasal yurttaşlık fikri, ancak Avrupa Birliği gibi, geleceği müphem birlikler için geçerli olabilir; zaten Habermas da Avrupa Yurttaşlığı fikrine işaret etmektedir. Kuşku yok ki; ulus-devlet ve ulusal yurttaşlık kavramları, Avrupa Birliği ve Avrupa yurttaşlığına denk bir kavram çifti oluşturmamaktadır. Bu tür çetrefilli denkleştirmeler, açık uçlu sonuçlar doğurmanın ötesinde, ulusal kimliğe verdiği tahribatla, ulus olma olgusunu hasara uğratarak sivil iradeyi zayıflatmakta, vatanseverliğin değerini azaltıp bir bakıma adeta sıradanlaştırmaktadır. Oysa FETÖ darbe kalkışması, sağlam bir ulus olmanın ve iyi bir yurtsever olmanın, paha biçilemez değerini göstermiştir. Bu bağlamda çok kimlikli ve çok kültürlü ulusal yurttaşlığın ve vatanseverliğin ihya edilmesine de yol açmıştır.

Yaşanan deneyimler, ulusal birliklerin yalnızca siyasi birlikler olmadığını iyi anlamamıza imkân vermiştir. Ulus-devletler ve ulusal-yurttaşlar, yalnızca siyasi birer birlik değildir. Onlar aynı zamanda iktisadi, kültürel, hukuki, demografik, ahlâkî ve coğrafi birliği de temsil etmektedir. Devletin olduğu kadar, sivil toplumun, piyasanın, demokrasi-

nin, uygarlığın, farklı etnik kökenli milletlerin yaşam alanını oluşturmaktadır. Ulus olgusuna ve ulusal-yurttaşlık bağına, yalnızca tek bir etnik pencereden bakamayız. Ulus (*nation*), millet (*the collectivity*), etnik birlik (*ethnicity*), kabile birliği (*tribe*) ve cemaat birliği (*the congregational community*) hep birlikte, “ulus” olgusunu yaratır. Bir ulus, asıl olarak tek tek bilinçli bireylerden oluşan dinamik bir varlıktır. “Biz” olabilen bilinçli bireyler birliği, ulusa hayat verir.

Kendi hür iradeleri ile tasada, sevinçte, ilkede, ülküde, amaçta, işte, dilde, kültürel evrimde, siyasette birlik olan, sadakat, samimiyet ve güven krizi yaratmayan her etnik kökenli ve her bir birey “ulus” içinde yer alır ve ayrılmaz bir bütünü oluşturur (Karagöz, 2012: 2). Kimlikler krizine malzeme edilen yurttaş memnuniyeti sorunu, ulus olgusuna değil, demokrasi, sosyal devlet, sivil toplum ve toplumsal adalet düzeyine bağlı bir sorundur. Yurttaş memnuniyeti bu temellerin sağlamlığı oranında zayıf veya güçlü olabilir. Zayıflığı temel alarak, her hangi bir amaçla yapılan radikal ayrışma ve sapma, hiçbir aidiyet mensubuna memnuniyet getirmeye yetmez. Asıl olan ulus-yurttaşlığın temel dayanaklarının, yani demokratik haklar, sosyal haklar ile sivil toplum ve toplumsal adalet düzeyinin yükseltilmesidir. Çağdaş ve çağcıl değerlerle, imkânlarla, ülkenin bütün yurttaşlarca hep birlikte kalcındırılmasıdır. Ancak burada elbette işgal edilen ülkelere, egemen yönetimler tarafından zorla dayatılan yurttaşlık biçimleri, gerçekte insan hakları, uluslararası hukuk ve kamu hukuku ihlalinden başka bir şey değildir.

KAYNAKÇA

- Başeren, Sertaç (2000), “Terörizm: Kavramsal Bir Değerlendirme”, **Terörizm İncelemeleri**, Ümit Özdağ ve Osman Metin Öztürk (der.), Ankara: ASAM Yayını, s. 1-15.
- Demir, Şehmus (2005), **Yurttaşlık Kavramı ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi: Anayasal Yurttaşlık**, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi, SBE, Kamu Yönetimi.
- Elias, Norbert (1983), **The Court Society**, çev. Edmund Jephcott, New York: Pantheon.
- Emerson, Rupert (1965), **Sömürgelerin Uluslaşması**, çev. Türkkaya Ataöv, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını.
- Fırlalı Taşkın, Ayşegül (2008), **Modern Türkiye’de Haklar ve Ödevler Açısından Yurttaşlık Algılaması Ölçeği Geliştirilmesi**, Doktora Tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji.
- Habermas, Jürgen (1994), “Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe”, Bryan S. Turner ve Hamilton, Peter (der.), **Citizenship, Critical Concepts**, C:2, Londra: Routledge.
- Hardt, Michael ve Negri, Antonio (2001), **İmparatorluk**, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hardt, Michael ve Negri, Antonio (2004), **Çokluk**, çev. Barış Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı Yayını.
- Huntington, Samuel P. (2002), **Medeniyetler Çatışması**, çev. Mehmet Turhan ve Cem Soydemir, İstanbul: Nadir Kitap.
- Karagöz, Betül (2003), **Yeni Dünya Düzeninde Kültür Olgusu: Ulusal-Uluslararası-Ulusötesi Kültür ve Güç İlişkileri**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kültür ve Sanat Bilimleri.
- Karagöz, Betül (2011), **Şiddetin Görünümleri**, Ankara: Divan Kitap.
- Karagöz, Betül (2012), “Biz olma Manifestosu - Millet Kavramı”, <http://globalidilaltay.com/?pnum=39&pt=%E2%80%99CB%C4%B0Z%E2%80%9D+OL>

MA+MAN%C4%B0FESTOSU+%E2%80%93I , Erişim tarihi:
15.09.2017.

Kurt, Hatice (2005), **Yurttaşlık Kültürünün Gelişmesi ve Sivil Toplum Kuruluşları**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi.

Kymlicka, Will (1998), **Çok Kültürlü Yurttaşlık**, çev. Yılmaz Abdullah, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kymlicka, Will (2004), *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, çev. Ebru Kılıç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını.

Magdoff, Harry (1977), “Imperialism Without Colonies,” **Studies in the Theory of Imperialism**, Londra: Longman, 144-70.

Mahçupyan, Etyen (2000), **İdeolojiler ve Modernite**, İstanbul: Patika Yayınları.

Mcluhan, Marshall ve Powers, Bruce R. (2015), **Global Köy**, çev. Bahar Öcal Düzgören, İstanbul: Scala Yayıncılık.

Saygılıoğlu, Nevzat ve Arı, Selçuk (2002), **Etkin Devlet**, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayını.

Üstel, Füsun (1999), **Yurttaşlık ve Demokrasi**, Ankara: Dost Kitabevi.

EMPERYALİST BİR FAALİYET ÖRNEĞİ OLARAK MESCİD-İ DIRÂR VE TEBÜK SEFERİ

Şaban KARASAKAL*

ÖZET

Mescid-i Dirâr, Medine’de münafıkların Müslümanlara zarar vermek amacıyla Kuba Mescidi’nin karşısına yaptırdıkları, daha sonra Hz. Peygamber tarafından yıktırılan mescide verilen isimdir. Tebük seferi sırasında emperyalist Bizans devleti ile iş birliği yapan ve emperyal niyetleri uğruna fitne ve fesat çıkaran münafıkları anlatan, iç yüzlerini ortaya koyan âyetlerin inmesi dolayısıyla Tebük seferine “Gazvetü’l-Fâdıha” da denilmiştir. Münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl’un yakın akrabası olan Ebû Âmir er-Râhib, Bizans sınırları içinde yaşıyor ama Medine İslam devletinin düzenini bozmak için uzaktan istihbârî faaliyetlere devam ediyordu.

Hz. Peygamber, Medine dışında Tebük Seferi’nin son hazırlıklarıyla meşgulken münafıklardan beş kişilik bir heyet gelip, yağmurlu ve soğuk kış gecelerinde hasta ve özürlü olanların namaz kılması için bir mescid inşa ettiklerini ve kendilerine namaz kıldırarak burayı ibadete açmasını istediler. Hz. Peygamber sefere çıkmakta olduğunu, dönüşte orada namaz kıldırabileceğini söyledi. Sefer dönüşü, mescid ve onu yapanların niyetleri hakkındaki âyetler nâzil oldu. Bu âyetlerde mescidi inşa edenlerin niyetlerinin müminlere zarar vermek, hakkı inkâr etmek, müminlerin arasına nifak sokmak ve daha önce Allah ve Resulü’ne karşı savaşmış olan bir kişiyi (Ebû Âmir er-Râhib) beklemek olduğu belirtilmektedir.

Biz bu çalışmamızda, Medine İslam Devletinin yıkılması için gayret eden münafıkların, özelde kendi, genelde Bizans imparatorluğunun emperyalist düşüncelerini gerçekleştirmek amacıyla yaptıkları faaliyetlerden ve Medine’deki yıkıcı rollerinden bahseden âyet ve hadisleri tefsir kaynaklarından istifade ile analiz edeceğiz. Ayrıca Bizans

---

* Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, BOLU, skarasakal@hotmail.com.tr

topraklarında yaşayan Ebû Âmir'in istihbarat faaliyetlerini İslam tarihi kaynaklarından derinlemesine incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Emperyalizm, Tebük, Ebû Âmir, Bizans, Mes-cid- Dırâr.

MASJID AL-DIRAR AS AN INSTANCE OF IMPERIALIST ACTIVITY AND TABOUK EXPEDITION

ABSTRACT

Masjid al-Dirar, in Medina, that hypocrites (munafiqs) erected across the Quba Masjid in order to harm to Muslims and then was demolished by Muhammed the Messenger, is a name given to the masjid. During the Tabouk expedition, because of the revelation of the verses which describe the hypocrites who cooperate with the imperialist Byzantine state, bring up corruption and mischief for the sake of imperial intentions and reveal their inner faces, it was also called as "Gazvetül-Fâdiha". Abû Âmir al-Rahib, who was a close relative of chief of hypocrites Abdullah İbn-i Ubay İbn-i Selul, was living inside of the Byzantine territory, but he was continuing intelligence activities from a distance to disrupt the order of the Medina Islam state.

While Muhammed the Messenger was busy with the final arrangements of the Tabouk Expedition, a delegation consisted of five people came and demanded that they built a masjid to pray for the sick and handicapped people in the rainy and cold winter nights and he open it by worshipping inside. Muhammed the Messenger said that he was going to the expedition, and would pray there in turn. In return of the expedition, the verses about intentions those who built it were revealed. In the these verses, it is emphasized that intentions of the builders of the mosque are to harm the believers, to deny the right, to cause discord among the believers, and to wait a person (Abû Âmir al-Râhib) who fought against Allah and His Messenger before.

In this study, we would try to analyze the verses and hadiths from tafsir (exegesis) sources explaining the hypocrites who make every effort for the destruction of the Medina Islam state especially activities they perform in private in order to realize the imperialist attentions of the Byzantine empire in general. In addition, we would try to deal with intelligence activities of Abû Âmir who live in the Byzantine territory from the Islamic history sources in detail.

Key Words: Imperialism, Tabouk, Âbû Âmir, Byzantine, Masjid al-Dirar

1. Giriş

İslam tarihinin Mekke dönemi, Müslümanların zor şartlar ve türlü işkenceler altında dinlerini yaşamaya gayret ettikleri bir dönemdir. Böyle bir dönemde Müslüman olmak demek, sıkıntılara tahammül etmek ve birçok imkândan mahrum bırakılmayı göze almak anlamına gelmektedir. Bu sebeple, Müslümanlığı gönülden benimsemiği halde Müslüman gözüken insanların varlığından bu dönemde söz edilemez. Ancak hicret sonrası Medine döneminde, toplumdaki nüfuzlarını korumak, inanmadığı için ayıplanmamak, bazı maddi menfaatler temin etmek üzere inanmış görünen veya Hz. Peygamber'in ve Müslümanların toplumsal bir güce sahip olması gibi siyasî ve maddî sebeplerle, hicret öncesi Mekke döneminde görülmeyen, nifak ve münafık şeklinde bir insan ve inanç tipi ortaya çıkmıştır. İhlas ve samimiyetten uzak, ne tam anlamıyla mü'min, ne de tamamıyla kâfir görünen kimseler olan münafıklar, Medine döneminde olduğu gibi, her dönem sulh zamanında da, savaş zamanında da Müslümanlara sıkıntı vermişlerdir.¹

Kur'ân-ı Kerîm'de, -özellikle Bakara, Tevbe ve Haşr sûrelerinde-münafıklarla ilgili pek çok âyet bulunduğu gibi, Münâfikûn adını taşıyan bir de sûre bulunmaktadır. Kur'ân âyetleri, münafıkları defalarca eleştirmekte, gizli planlarını açıklamaktadır. Bunlardan birkaçını şöyle zikredebiliriz: Kur'ân'a göre münafıklar, Müslüman olduklarını söylerler (Tevbe, 9/56) hâlbuki kalpleriyle inanmazlar (Mâide, 5/41). Kalplerinde hastalık vardır (Bakara, 2/10). Müslümanların paylaşacakları bir ganimet yahut bir mal varsa, hemen ortaya çıkarlar ve pay almaya çalışırlar. Eğer Müslümanlara bir zarar gelmişse, bu sefer kâfirlerden yana tavır koyarak kendilerine zarar gelmesini önlerler (Nisâ, 4/141). Müminlerle karşılaştıklarında iman ettiklerini söyleyen münafıklar, yalnız kaldıklarında böyle demekle onlarla alay ettiklerini

¹ M. Tayyip Okiç, "Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler", **AÜİF Dergisi**, 28 İstanbul, 1959, s. 62-68; Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, **Ensâbü'l-Eşrâf**, thk. Süheyl Zekkar-Riyaz Zirikli, Dâru Fikr, Beyrut 1417/1996, I/471; Muhammed Esed, **Kur'ân Mesajı Meâl Tefsir**, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999, I/365-366; Adnan Demircan, "Resulullah(sav)'ın Münafıklarla İlişkileri", **İslam'da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği**, Kutlu Doğum Haftası, TDVY, Ankara, 1995, s. 141; Âdem Apak, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi I**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 363.

söylerler (Bakara, 2/14; Nisâ, 4/81). Yalan söylerler (Münâfikûn, 63/1), yalan yere yemin ederler ve itaat edeceklerine dair söz verip yerine getirmezler (Nûr, 24/53; Mücâdele, 58/14). Sadaka vermek hususunda cimri davranırlar (Tevbe, 9/75-77) ve müminlerden sadaka verenleri de alaya alırlar (Tevbe, 9/79). Savaşa çıkmak istemezler; bunun için mazeretler uydurarak izin isterler (Tevbe, 9/45) ve ağır davranırlar (Nisâ, 4/72). Savaşa gittiklerinde de bozgunculuk ve fitne çıkarırlar (Tevbe, 9/47-48). Zaten yeryüzünde fesat çıkarmak münafıkların özelliklerindedir (Bakara, 2/11).

Çalışmanın başlığında kullanılan, emperyalist faaliyet şeklinde nitelenin anlaşılması için emperyalizm hakkında kısaca bilgi verelim. Emperyalizmle ilgili kitap ve yazıların ve bunlara eleştirilerin arttığı 1990'lardan bugünlere gelindiğinde, emperyalizmin yeniden strateji tartışmalarının kurucu, kilit kavramlarından biri haline geldiği görülmektedir.² Uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, sosyoloji ve felsefe gibi disiplinlerin çok farklı veçhelerle ele alıp, farklı farklı tanımlamalar, kavramsallaşmalar, dönemlendirmeler yaptıkları sömürgecilik ve emperyalizm hakkında, disiplinler arasında ve kaynaklarda bir belirsizlik bulunmaktadır. Bu iki kavramın tarifleri ve anlamları dönem dönem değişmiş ve birbirleri yerine de kullanılmıştır. Sonuç olarak da kavramların evrensel tanımlarından ziyade “on altıncı yüzyılda sömürgecilik” ve “yirminci yüzyıl emperyalizmi” gibi dönemsel nitelermeler³ yapılmıştır. Her iki ifadenin literatürdeki kullanımı ve ayrışmaları çok belirgin değildir. Bu belirsizlik, çoğunlukla birbirlerinin eşanlamlısı olarak kullanılmalarından kaynaklanmaktadır.⁴

Sözlüklerde emperyalizm: “Sömürgecilik, zor, tehdit ve saldırgan metotlar kullanmak suretiyle, sömürü temeline dayalı ve yayılmacı

² Ahmet Bekmen-Barış Alp Özden, **Emperyalizm, Teori ve Güncel Tartışmalar**, Habitus Yay., İstanbul 2015, s. 9.

³ Emperyalizmin dönemselleştirilmesi hakkında geniş bilgi için bk. Alex Callinicos, **Emperyalizm ve Küresel Ekonomi Politik**, çev., İlkay Ata, Phoenix Yay., Ankara, 2014, s. 257-349.

⁴ Mehmet Refik Bürüngüz, **Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Sömürgecilik ve Emperyalizm Algısı**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2013, s. 7-13.

amaçlarla, değişik düzeylerde kendisine bağımlı ulusal birimleri, merkezî bir gücün denetiminde bir araya getirmeyi amaçlayan siyasal anlayış ve eylem tarzıdır.” veya “Egemen bir gücün, medenileştirme, modernleştirme veya dinî misyon iletme gibi gerekçeler ileri sürerek, diğer ülkelerin doğal kaynaklarını sömürme ve onları ekonomik, kültürel, bilimsel veya siyasal açıdan kendisine bağımlı hale getirme politikasıdır.”⁵ şeklinde tarif edilmektedir.

2. Münafıkların İhanetleri ve Mescid-i Dırâr

Biz bu başlık altında münafıkların genel tavırlarından değil, Tebük Seferi öncesi ve sonrasındaki seferle ilgili tavırları ile emperyalist faaliyet örneği şeklinde nitelendirdiğimiz Mescid-i Dırârla ilgili tavırları ve ihanetlerinden bahsedeceğiz.

Medine’deki münafıklar, Müslümanlar aleyhindeki faaliyetlerini hicretin hemen ardından başlatmışlardır. Müminlerin birlik ve dayanışmalarının giderek artmasını, Hz. Peygamber’in sohbetlerine katılan müminlerin sayısının çoğalmasını hüznle seyretmekte idiler. Nitekim Abdullah b. Übey, Ensar’ın bulunduğu bir toplantıda Hz. Peygamber’in Kur’ân okumasına ve dinî hükümleri anlatmasına şahit olduğunda O’na, evinde oturmasını, ancak yanına gelenlere anlatmasını, dışarıya çıkararak başkalarını rahatsız etmemesini söyleyerek, Medine’deki tebliğ faaliyetlerinden rahatsızlığını açıkça dile getirmiştir.⁶

Kaynaklarda istihbarat, bilgi toplamak, bilgi düzenlemek ve kişi ya da konu hakkında özel araştırma yapmaktır. Yani; yeni öğrenilen bilgiler, belgeler, haberler-bilgi toplama, haber almaktır şeklinde tarif

⁵ Heyet, **Türkçe Sözlük**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 455; Ahmet Cevzici, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999, s. 296; Mehmet Akif Okur, **Emperyalizm Hegemonya İmparatorluk**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012, s. 90.

⁶ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, **Sahîhi Buhârî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992, “Merdâ”, 15, “Edeb”, 115; Müslim, Müslim b. Haccac, **Sahîhu Müslim**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992, “Cihad”, 116; İbn-i Hişâm, **es-Sîre**, II/502; Zebîdî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi**, terc., Kâmil Mîras, DİB. Yayınları, Ankara, 1991, X/128.

edilmektedir.⁷ Kişilerin ve devletlerin güç ve egemenlik mücadelesinde istihbarat önemli bir yer tutar.⁸ İstihbarat, bir devletin ya da herhangi bir kuruluşun güvenliği ile ilgili alanda devlet ya da özel kişiler tarafından toplanan başka bir devlete, hükümete, siyasal bir gruba, partiye, askeriye ve herhangi bir harekete ait olduğuna inanılan bilginin toplanması, analizi, üretimi, bilgi yaymak ve bilginin kullanımını olarak da tanımlanabilir.⁹ Casusluk denen gizliyi öğrenme çabaları insanlık tarihi düşünüldüğünde önceleri bireyseldir. Ancak devletlerle alakalı olduğunda kurumsallaşmıştır.¹⁰

Ebû Âmir er-Râhib, münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl'un teyzesinin oğludur.¹¹ Onun için Ebû Âmir ve Abdullah b. Übey idaresindeki münafıklar, Medine'de kurulmaya çalışılan Müslüman toplumu hedef alan Mekke müşrikleri, Medine içinde veya dışında yaşayan Yahudiler ve Medine çevresinde bulunan müşrik Araplar gibi bütün düşman unsurlarla iş birliği içerisinde olmuşlar, bir taraftan onları Müslümanlara karşı kışkırtmışlar, diğer taraftan da Müslümanların zayıf yönlerini düşmanlarına haber vermişlerdir. Onların bu faaliyetlerinde en büyük ortakları, Medineli Yahudilerdir. Hatta denilebilir ki münafıkların güçlenmesi, direnmesi, hile ve tuzaklar peşinde olmaları, ancak Yahudilerden gördükleri destek, onlarla aralarında gerçekleşen dayanışma ve yardımlaşma sayesinde olmuştur.¹²

---

⁷ Heyet, **Türkçe Sözlük**, s. 1215. İstihbarat kelimesi, "haber" kelimesi gibi, Arapça "habera" fiilinden türemiş bir kelimedir. İstihbarat tanımları hakkında ayrıca bk. Aziz Yakın, **İstihbarat-Casusluk ve Casuslukla Mücadele**, Dışişleri Akademisi Yay., Ankara, 1969, s. 29; Mehmet Atay, **Stratejik Ulusal Güvenlik İstihbaratı**, Strateji Dergisi, No 1, Ankara, 1996, s. 84; Ertuğrul Güven, **Stratejik İstihbarat**, Stratejik Analiz Dergisi Armağanı, Ankara, 2006, s. 4; Nurullah Aydın, **İstihbarat ve İstihbaratçı**, Paraf Yay. İstanbul, 2010, s. 13-15.

⁸ Aydın, **İstihbarat ve İstihbaratçı**, s. 13.

⁹ Bekir Çınar, **Devlet Güvenliği-İstihbarat ve Terör**, Ankara 1997, Sam Yay., s. 105.

¹⁰ Ünal Acar, **İstihbarat**, Akçağ Yay., Ankara 2011, s. 21.

¹¹ Vâhidî, Ebu'l-Hasen Nisâbü'rî, **Esbâbü'n-Nüzûl**, Beyrut, 1414/1991, s. 149.

¹² Zebidî, **Sahih-i Buhârî Muhtasarı**, X/129; İzzet Derzeze, **Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, çev. Mehmet Yolcu, İstanbul, 1998, III/77-78; Esed, **Kur'an Meşajı**, I/381-382.

Ebû Âmir er-Râhib, Uhud Savaşı'nda şehid düşmesi üzerine, "gasilü'l-melâike/meleklerin yıkadığı" unvanıyla anılan, Hz. Hanzala'nın babasıdır. Hazrec kabilesinden olup, cahiliye döneminde Hristiyanlığı kabul ederek rahip olmuş ve Hz. Peygamber'in hicretinden sonra, evvela Mekkeli müşriklere,¹³ ardından da İslam'a karşı yardım istemek amacıyla Bizans'a sığınmıştır. Ebû Âmir, Bizans'la o kadar içli dışlıdır ki, göçebe ve yerleşik hayat süren mirasçıları arasındaki ihtilaf üzerine onun terekesinin, Bizans imparatoruna (belki de Bizans'ın Suriye valisine) götürüldüğü söylenmektedir.¹⁴

Müslümanlara karşı hile ve kötülüklerinden dolayı Hz. Peygamber'in "Ebû Âmir el-Fâsık" dediği¹⁵ bu kişi, Bedir Gazvesi'ne müşriklere beraber katılmış, Uhud'da müşriklerin safında yer almış, Medineni hemşehrilerini tahrik ederek onları yanına çekmek istemişse de başarılı olamamıştır. Daha sonraki savaşların hepsinde, Müslümanlara karşı olumsuz tavrını sürdürmüş, Mekke fethedildikten sonra Tâif'e sığınmış, Huneyn (Hevâzin) Gazvesi'nden ve Tâif seferinin ardından, burada duramayarak Suriye'ye gitmiş ve orada da ölmüştür.¹⁶

İslâmiyet'in Medine'de güçlenerek yayılmasından rahatsız olmakta ve bu gelişmeyi önleyemedikleri için hayıflanmakta idiler. Münafıkların Medine'deki gelişmelerden rahatsızlıklarının arttığı böyle bir ortamda, içlerinden Vedîa b. Âmir, onları teselli edebilecek bir haber vererek, kendisine o sırada Suriye'de bulunan Ebû Âmir er-

¹³ İbn-i Esîr, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, **el-Kâmil fi't-Târih**, thk., Ebi'l-Fidâ Abdullah Kâdî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1407/1987, II/45; Esed, **Kur'an Mesajı**, I/381 (142. Dipnot)

¹⁴ İbn-i Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik el-Himyerî, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, nşr. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhâfiz Şelebî, Dâru'l-Ma'rife Beyrut, tsz., II/586; Muhammed, Hamidullah, **İslam Peygamberi**, çev. Salih Tuğ, Yeni Şafak, Ankara, 2003, II/865.

¹⁵ Muhammed İbn-i İshak, **Siyer-i İbn-i İshak Hz. Muhammed'in Hayatı**, Yay. Haz. Muhammed Hamidullah, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 423; İbn-i Kesîr, İsmail b. Ömer, **el-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslam Tarihi**, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994, IV/33; Elmalılı Muhammed Hamdi, Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Neşriyat, tsz., ysz., IV/2616.

¹⁶ Hamidullah, **İslam Peygamberi**, I/238, 617-618, II/865; Esed, **Kur'an Mesajı**, I/381; Hüseyin, Algül, "Mescid-i Dirâr", **DİA**, İstanbul, 2004. XXIX/273.

Râhib'den bir mektup geldiğini söylemiştir. Ebû Âmir mektubunda, Bizans valisiyle görüşüğünü, Bizanslıları Medine'yi kuşatmaya ikna edebileceğini¹⁷, Herakleious'tan yardım sözü aldığını ve münafıklardan, Medine'ye döndüğünde karargâh/irtibat bürosu olarak kullanabileceği, bir mescit inşa etmelerini istemiştir. Güçlerinin yettiği kadar silâh ve mühimmat toplamaları için haber yollamış, kendisinin Bizans makamlarından asker isteyeceğini ve Muhammed'le ashabını Medine'den çıkaracağını bildirmiştir.¹⁸ Ebû Âmir bir anlamda Bizans raporlarında casusluk yapıp, Medine ile ilgili istihbârî haberleri Bizans'a aktarmıştır.

Münafıkların gizli görüşmeleri için dikkat çekmeyecek bir mekânın nasıl yapılacağı konusunda Vedîa bir öneride bulundu. Buna göre bir mescid inşa edip cemaate devam etmeyi kolaylaştırdıkları izlenimi uyandıracaklar, böylece hem Mescid-i Nebevî ile Mescid-i Kubâ cemaati arasında bir tefrika çıkarmış, hem de Ebû Âmir ile gizlice görüşebilecekleri bir mekâna kavuşmuş olacaklardı. Bu mescidin hazırlık aşamasında kendi aralarında, "*Ebû Âmir döndüğünde orada namaz kalacak ve geldiğinde Muhammed'i yenecek ve O'na üstün gelecek*"¹⁹ diyorlardı.

Emperyalizm örnekleme olarak ele almak istediğimiz *Mescid-i Dirâr*, Kur'ân-ı Kerîm'de ve kaynaklarda, Medine'de münafıkların, emperyalist bir devletin yardım vaadi ile Müslümanlara zarar vermek amacıyla Kubâ Mescidi'nin karşısına yaptıkları, daha sonra Hz. Peygamber tarafından yıktırılan mescide verilen isimdir.²⁰ Dirâr kelimesi sözlükte "zarar vermek, muhalefet etmek, sıkıntı vermek" anlamına gelmekte ve Kur'ân-ı Kerîm'de mescid kelimesiyle birlikte "mesciden dirâren" şeklinde geçmektedir (Tevbe 9/107). Mescidü'd-dirâr

¹⁷ Yazır, **Hak Dini**, IV/2617.

¹⁸ Taberî, Muhammed b. Cerîr, **Câmi'u'l- Beyân 'An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, thk., Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâr-i Hicr, Kahire 1422/2001, XI/675; Hamidullah, **İslam Peygamberi**, I/185, II/841; Said Ramazan, el-Bûti, **Fıkhu's-Sîre Peygamberimizin Uygulamasıyla İslâm**, çev. Ali Nar-Orhan Aktepe, Gonca Yayınevi, İstanbul, 1987, s. 407-408.

¹⁹ Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşrâf**, I/335; Taberî, **Câmi'u'l- Beyân**, XI/676.

²⁰ Semavi Eyice, "Mescid", **İslam Ansiklopedisi**, MEB. Eskişehir, 1997, VIII/4.

adıyla bilinen meşhid literatürde, nâdiren *Mescidü'ş-şikâk* veya *Mescidü'n-nifâk* diye de anılmaktadır.²¹

Bu şikâk ve nifak mekânı ile münafıklar, Müslümanların niyetleri, planları ve bu planları gerçekleştirebilme kapasiteleri hakkında, her şekilde haber toplama veya bilgi sahibi olmayı amaçlamaktadırlar. Böylelikle Medine'de NGO²² olarak görev yapmak istemektedirler. Uluslararası istihbarat terimi olarak NGO; devletlerle herhangi bir ilişkisi olmadan, örgütlenen, zaman zaman devletlere alternatif güçler olarak belli alanlarda etkinlikte bulunan kuruluşlar şeklinde tanımlanmaktadır.²³

Vedâ b. Âmir'in barışta ve harpte doğru haber almak, yanlış haber yaymak ve dikkat çekmemek için adam ve silah toplamak²⁴, Ebû Âmir'le haberleşmek maksadıyla meşhid açma teklifinin kabul edilmesinin ardından, münafıklar süratle Kubâ'da bir meşhid yaptılar. Hz. Peygamber, Medine'ye bir saatlik mesafede bulunan, Zû Evan denilen yerde Tebük'e²⁵ bir sefer hazırlıkları ile meşgul iken, münafıklardan beş kişilik bir heyet gelip, yağmurlu ve soğuk kış gecelerinde hasta ve özürlü olanların namaz kılması için bir meşhid inşa ettiklerini ve kendilerine namaz kıldırarak burayı ibadete açmasını istediler. Böylece

²¹ İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, IV/530.

²² NGO: Hükümet Dışı Kuruluşlar, (Non-Governmental Organization)

²³ Deniz Ülke Arıboğan, *Globalleşme Senaryosunun Aktörleri*, Der Yay., İstanbul, 1996, s. 202-204.

²⁴ Çınar, *Devlet Güvenliği-İstihbarat ve Terör*, s. 105.

²⁵ Tebük, Suudi Arabistan'ın kuzeybatısındaki, Medine-Suriye ticaret yolu üzerinde Medine'ye 700 km. uzaklıkta önemli şehirlerden biri olan ve tarihi milâttan önceki asırlara kadar uzanan eski bir yerleşim yeri olan Tebük, İslâm tarihinde Hz. Peygamber'in hicretinin 9. (630) yılında Bizans'a karşı düzenlediği gazve dolayısıyla meşhur olmuştur. XVII. yüzyılda Suriyeli tâcirlerin hacılara mal sattığı yerlerden biriydi. XIX. yüzyılın sonlarında yaklaşık elli haneli küçük bir köy iken, XX. yüzyılın başında II. Abdülhamid tarafından yaptırılan Hicaz Demiryolu'nun Tebük'ten geçmesi ve burada bir istasyon yapılmasıyla şehir yeniden canlanmıştır. 2010 yılı başlarında nüfusunun 535.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu nüfusuyla Tebük, ülkenin yedinci büyük şehri durumundadır. Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*, X/408; F. Buhl, "Münafıklar", *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Eskişehir, 1997, 12-1/109; Casim, Avcı, "Tebük", *DİA*, İstanbul, 2011, XL/227-228.

münafıklar mescidlerine meşruiyet kazandırmak istiyorlardı. Hz. Peygamber, sefere çıkmakta olduğunu, dönüşte orada namaz kıldırabileceğini söyledi.²⁶

Tebük Seferi dönüşü, ordusuyla birlikte Zû Evan'da konakladığında, bazı münafıklar gelerek Hz. Peygamber'i mescidlerine götürüp namaz kıldırarak istediler. Ancak bu sırada mescid ve onu yapanların niyetleri hakkında dört âyet nâzil oldu.²⁷

“(Seferden geri kalanlar arasında) Zarar vermek, nankörlük etmek, mü'minlerin arasını açmak ve önceden Allah ve Elçisiyle savaşmış olan (adamın gelmesini) güzellemek için bir mescid yapanlar da var. "İyilikten başka bir niyetimiz yoktu" diye de yemin edecekler. Oysa Allah onların yalan söylediklerine şahittir” (Tevbe 9/107). “Orada asla namaza durma, tâ ilk gündenden takva üzere kurulan mescid, elbette içinde namaza durmana daha uygundur. Onda temizlenmeyi seven erkekler vardır. Allah da temizlenenleri sever.” (Tevbe, 9/108). “Yapısını, Allah'tan korku ve rıza üzerine kuran mı hayırlıdır, yoksa yapısını bir yarın kenarına kurup onunla birlikte cehennem ateşine yuvarlanan mı? Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.” (Tevbe 9/109). “Yaptıkları bina, kalpleri parçalanıncaya dek yüreklerinde bir kuşku olarak kalacaktır. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (Tevbe, 9/110).

Âyetlerde mescidi inşa edenlerin niyetlerinin, müminlere zarar vermek, hakkı inkâr etmek, müminlerin arasına nifak sokmak ve daha önce Allah ve Resulü'ne karşı savaşmış olan bir kişiyi (Ebû Âmir er-Râhib) beklemek olduğu belirtilmekte, bunların gayelerinin iyilik olduğuna dair yemin bile edebilecekleri, hâlbuki yalancı oldukları vurgulanmaktadır. Hz. Peygamber'e Mescid-i Dirâr'da asla namaza durmaması, buna karşılık takvâ üzerine kurulmuş mescidde (Mescid-i Kubâ veya Mescid-i Nebevî) namaz kılmasının daha uygun olacağı bildirilmektedir. Mescid-i Dirâr hakkında indirilen âyetler göstermektedir ki münafıklar tanındığı zaman, onların şahsi çıkarlarla veya emperyalist amaçlarla gösterdikleri faaliyetleri de tanınmış olacaktır. Bu

²⁶ İbn-i Hişâm, **es-Sîre**, IV/530; Taberî, **Câmi'u'l- Beyân**, XI/675; Abdülfetah el-Kâdî, **Esbâb-ı Nüzûl**, çev. Salih Akdemir, Fecr Yayınevi, Ankara, 1986, s. 215-216; Demircan, “Resulullah(sav)’ın Münafıklarla İlişkileri”, s. 150; Algül, “Mescid-i Dirâr”, XXIX/273.

²⁷ Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, X/422; Kâdî, **Esbâb-ı Nüzûl**, s. 215-216.

sebeple bir ülkede düşünen, araştıran sorgulayan insanların sayısının fazla olması, bizzat yabancı istihbarat servislerinin veya onlara hizmet eden içerdeki insanların, ülkede kendi çıkarları doğrultusunda kamuoyu oluşturmak amacıyla gerçekleştirdiği propaganda ve psikolojik harekât çalışmalarının başarıya ulaşmasını zorlaştıracaktır. Eğitim nasıl düşünüleceğini öğretir, propaganda ise ne düşünüleceğini öğretir.²⁸ Bu nedenle eğitim seviyesi yüksek ve nasıl düşünüleceğini bilen toplumlarda propagandanın etkisi fazla değildir.²⁹

Mescid-i Dırâr'ın yapılmasıyla birlikte mesele sadece nifakla kalmamış, nifak artık örgütlenme yoluna girmiş, açıkça bir tuzak ve komplo mahiyetini almıştır. Bu sebeple münafıkların maskesinin yırtılması ve mescid diye yaptıkları hîle evinin yıkılması gerekmektedir.³⁰ Çünkü propagandalarda, bazı idealize edilmiş kavramlar kullanılarak öncelikle hedef kitleyi kendisi gibi düşünecek hale getirmek esastır. Bunun manivelası ise halk ile yönetenler arasında nüfuz etmek üzere; çeşitli vakıf, enstitü, düşünce kuruluşu, sivil toplum örgütü gibi yapılar ele geçirilerek veya kontrol edilerek ülke egemenliğini kontrol eden bir yapı oluşturulmasıdır.³¹ İşte münafıklar tarafından Medine'de yapılan da bundan ibarettir. Mescid'e karşı mescid, ya da İslam'a karşı mescid! Bu, düşmanlıkta atılabilecek en şeytânî adımdır. Görüldüğü gibi bu da münafıklara ait bir adımdır.³²

---

²⁸ J.A.C. Brown, **Beyin Yıkama ve İkna Metotları**, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1973, s. 11-19.

²⁹ Acar, **İstihbarat**, s. 9, 131.

³⁰ Osman Nuri Topbaş, Kur'an-ı Kerim'in Işığında Nebiler Silsilesi, Hz. Muhammed Mustafa (sas), Erkam Yayınları, İstanbul, 2006, II/500.

³¹ Sait Yılmaz, **21. Yüzyılda Güvenlik ve İstihbarat**, Timaş Yay., İstanbul, 2006, s. 16-18.

³² İsmail Lütfi, Çakan- Mehmed, Solmaz, **Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014, s. 660-661.

Hız. Peygamber Medine'ye ulaşınca, Âsım b. Adî (veya Ma'n b. Adî) el-Aclânî ile Mâlik b. Duşşüm es-Sâlimî'ye: "Bu, sahipleri zalim olan mescide gidip, yakın ve yakın"³³ diyerek, mescidi yıkıp yakmaları emrini verdi. Âsım ve Mâlik yatsı vakti sıralarında Mescid-i Dirâr'ı yaktılar. Bu esnada çıkmamakta direnen Zeyd b. Cârîye'nin³⁴ vücudunun bir kısmının yandığı söylenmektedir. Münafıklar ertesi sabah mescidin yıkılmış olduğunu görünce, Allah'ın sırlarını ifşa ettiğini ve gizledikleri gerçek amacın, Hız. Peygamber'e bildirildiğini anlamışlardır.³⁵

3. Tebük Seferi

Tebük Seferi ve bu sefer esnasında münafıkların tavrını açıklamadan önce, münafıkların Tebük öncesinde, Uhud savaşı, Benî Mustalik gazvesi ve Hendek Savaşı'nda Müslümanlara verdikleri zararlardan kısaca bahsedelim. Çünkü toplu nifak hareketinin ilk doğuşu *Uhud Seferi*'dir. Uhud seferinde kendilerince sağladıkları başarı neticesinde iyice şımaran münafıklar, *Hendek savaşı*nda iç-dış düşmanlarla bir deneme daha yapmışlar, ama muvaffak olamamışlardır. Nifakın zirveye çıktığı zaman dilimi ise Tebük Seferi'dir.³⁶

Münafıkların işi fitne çıkarmaktır. Elbette bu da yeni bir şey değildir. Münafıklar eskiden beri fitne üretirler, fırsat buldukça Müslümanları fitneye düşürmek ister, hatta ihanetten bile çekinmezlerdi. Münafıklar, Müslümanlara *ilk önemli zararı Uhud Savaşı*'nda (3/625) vermişlerdir. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra yola çıkıldığında İbn-i Übey, Medine ile Uhud arasındaki Şavt denilen yere gelindiğinde,

³³ İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, IV/530; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XI/673; Fahrudin Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtilu'l-Gayb*, Terc. Suat Yıldırım-Lütfullah Cebeci-Sadık Kılıç-Cafer Sadık Doğru, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2002, XII/182; Kâdî, *Esbâb-ı Nüzûl*, s. 215-216.

³⁴ Mescidi yapanların isimleri hakkında bk. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XI/673; Es'ad, *İslam Tarihi*, s. 829.

³⁵ Vâkîdî, Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'l-Megâzî*, thk., Marsden Jones, Beyrut 1409/1989, III/1046; İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, IV/1382; İbn-i Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II/152-153; Yazır, *Hak Dini*, IV/2617.

³⁶ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*, X/186; Ahmet Sezikli, *Hız. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, TDVY., Ankara 2008, s. VIII, 16.

ordunun üçte birlik kısmını oluşturan 300 kişiyle geri dönmüş ve ordunun kuvve-i mâneviyyesini bozmuştur.³⁷ Uhud Savaşı sonrasında, münafıkların İslam ümmetini bölme ve fitne çıkarma girişimleri, *Benî Mustalîk gazvesinde* (5/627) de devam etmiştir. Gazveye Abdullah b. Übey gibi çok sayıda münafık da katılmış, Müslümanlar arasına fitne sokmak için bazı küçük anlaşmazlıkları tahrik etmiş, bu arada seferden dönerken Hz. Âişe'ye de iftirada bulunmuşlardır.³⁸ Bu gazvede İbn-i Übey Müslümanlara karşı takındığı tavır ve söylediği sözleri inkâr etse de, yolda inen “*Diyorlar ki: "Andolsun, eğer Medine'ye dönersek üstün olan, alçak olanı oradan mutlaka çıkaracaktır." Üstünlük, ancak Allah'a, Elçisine ve mü'minlere mahsustur. Fakat münafıklar bilmezler.*” (Münâfikûn, 63/8) âyeti, onun söylediklerini Hz. Peygamber'e bildirmiştir.³⁹

Bir ara cümle olarak, bu gazvede Abdullah b. Übey'in oğlu Abdullah'ın tavrını zikretmemiz yerinde olacaktır. İbn-i Übey'in öldürülmesi için bazı teklifler yapıldığını duyan oğlu Abdullah, babasının öldürülmesine karar verilmesi halinde, bu göreve kendisinin talip olduğunu, çünkü babasının katilini gördüğünde hiddetlenip bir kâfire karşılık bir mümini öldürmek istemediğini söylemişse de, Hz. Peygamber, “*Bizimle beraber olduğu sürece onunla arkadaş olur, sohbet ederiz*”⁴⁰ diyerek meseleyi kapatmıştır.

Münafıklar Hendek Savaşı'nda (5/626), hendek kazımı sırasında da işleri ağırdan almışlar ve kaçmak için fırsat kollamışlardır. Hatta münafıklardan bazıları Hz. Peygamber'e gelmişler, evlerinin şehir dışı-

³⁷ İbn-i Hişâm, **es-Sîre**, III/840-841; İbn-i Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire 1421/2001, II/36; Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşrâf**, I/383; İbn-i Kesîr, **Büyük İslam Tarihi**, IV/28, 30; Hamidullah, **İslam Peygamberi**, II/893; Demircan, **Resulullah (sav)'ın Münafıklarla İlişkileri**, s. 145-146.

³⁸ İbn-i Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, II/83.

³⁹ İbn-i Hişâm, **es-Sîre**, III/1113-1114; İbn-i Sa'd, **Tabakât**, II/61; İbn-i Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, II/81-82; İbn-i Kesîr, **Büyük İslam Tarihi**, IV/268-269; Kâdî, **Esbâb-ı Nüzûl**, s. 208-209; Apak, **İslam Tarihi I**, s. 370; Ahmet Önkâl, “Mustalîk (Benî Mustalîk)”, **DİA**, İstanbul, 2006, XXXI/360-361.

⁴⁰ İbn-i Kesîr, **Büyük İslam Tarihi**, IV/270-271; Kâdî, **Esbâb-ı Nüzûl**, s. 210; Talat, Koçyigit, “Abdullah b. Übey”, **DİA**, İstanbul, 1988. I/80; Apak, **İslam Tarihi I**, s. 373.

şında ve korumasız olduğunu söyleyerek, izin alıp evlerine gitmek istemişlerdir.⁴¹ Münafıkların İslam düşmanlarıyla, İslam'a ve Müslümanlara zarar verme faaliyetlerinde yardımlaşma tavırları sebebiyle, Muhammed Hamidullah, Abdullah b. Übey'in Hendek savaşının ter-tipleycilerinden biri olduğu ihtimali üzerinde durmaktadır.⁴² Hendek kuşatması uzun sürüp de Müslümanlar sıkıntıya düşünce, münafıklardan biri "Muhammed bize Kisra ve Kayser'in hazinelerini vadeliyordu. Oysa bugün herhangi birimiz tuvalete gitmek için bile güvenlikte değil!"⁴³ sözleriyle yine gerçek niyetlerini ortaya koymuştur.

Tebük Seferi'nde münafıkların tavırlarını anlatmadan önce seferle ilgili genel bilgileri kısaca verelim. Tebük Seferi, Hz. Peygamber'in Bizanslılara karşı 9 Receb/Ekim 630 tarihinde düzenlediği gazve, son askeri faaliyettir.⁴⁴ Seferin asıl sebebi, yakın zamanda Fars imparatorluğunu mağlup eden Bizans Devleti'nin, Şam'da bulunan ve kendisine bağlı hareket eden Arap kabilelerini de yanına almak suretiyle Hicaz topraklarına doğru büyük bir saldırı düzenleyeceği haberinin alınmasıdır. Seferin sebebi olarak ayrıca Suriye'deki Hristiyan Arapların Bizans kralı Herakleios'a, Muhammed'in öldüğünü, Müslümanların kıtlık içinde perişan duruma düştüğünü bildiren bir mektup yazarak, asker gönderip onları kendi dinine katmanın tam zamanı olduğunu bildirmeleri sebebiyle, onun harekete geçmek için hazırlandığı da rivayet edilmektedir.⁴⁵

---

⁴¹ Ahzâb, 33/12, 13; Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, X/218; İbn-i Kesîr, **Büyük İslam Tarihi**, III/354; IV/166; Bûtî, *Fıkhu's-Sîre*, s. 293.

⁴² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/244.

⁴³ İbn-i Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, II/71; İbn-i Kesîr, **Büyük İslam Tarihi**, III/353; Apak, **İslam Tarihi I**, s. 371.

⁴⁴ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*, X/408.

⁴⁵ Vâkîdî, **Meğâzî**, III/990; İbn-i Hişâm, **es-Sîre**, IV/516; Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşrâf**, I/471; Apak, **İslam Tarihi I**, s. 354; Esed, **Kur'ân Mesajı**, I/360; Seferin sebepleri hakkında farklı görüşler için bk., İbn-i Kesîr, İsmail b. Ömer, **Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri**, çev. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul 1988, XII/3403.

629 yılı 8 Cemâziyelevvelde gerçekleşen Mûte Savaşı'ndan beri, o yıllarda Sâsânîlere karşı önemli zaferler kazanan Bizans'ın, ani bir saldırısından endişe edilmektedir. Vâkıdî, Müslümanların bu dönemde en çok Rumlardan çekindiklerini bildirmektedir. Suriye'den Medine'ye gelen Nabatî tüccarlar, Herakleios'un Medine'ye saldırmak için hazırlık yaptığına dair haberler yayıyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber Tebük Gazvesine hazırlanmaya başlamıştır.⁴⁶ Bu haberleri yayanlar ve özellikle manipüle eden münafıklar, bir anlamda beşinci kol⁴⁷ faaliyeti icra ediyorlardı. Çünkü beşinci kol çalışmaları her dönemde, propaganda çalışmalarından farklı olarak casusluk ve istihbarat çalışmalarını da kapsar.⁴⁸

Bir toplumun canlı-cansız, maddi-manevi bütün değerlerini yıpratmak ve yıkmak, beşinci kolun çalışma alanı içerisindeydir.⁴⁹ İşte bu beşinci kol çalışmalarının etkisi ve o günlerde havanın sıcak ve hurmaların olgunlaşmak üzere olması, öte yandan önemli bir kıtlığın hüküm sürmesi gibi sebeplerle Müslümanlar, Bizans'la savaşmayı gözlerinde büyütüyor, gölgelerde oturmak, evlerinde kalmak ve mallarının yanında bulunmak istiyorlardı. Hz. Peygamber, daha önceki gazvelere hazırlanırken nereye gidileceğini son ana kadar gizli tuttuğu halde, bu defa, çok uzak bir yere sefer yapılacağını, yolculuğun çok zor olacağını ve düşman ordusunun gücünü dikkate alarak kiminle savaşılacağını baştan açıklamış, askerlerin ona göre hazırlık yapmasını söylemiştir.⁵⁰

⁴⁶ Vâkıdî, **Meğâzî**, I/990; İbn-i Sa'd, **Tabakât**, II/150-151; Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşrâf**, I/471; Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, X/408-409; Hamidullah, **İslam Peygamberi**, I/336.

⁴⁷ Silahlı mücadele ile ele geçirilemeyen bir kitleyi veya devleti, propaganda, casusluk, sabotaj ve terör kullanılarak bağımlı hale getirmek ya da fiili savaş durumunda, savaşı daha kolay kazanmak için yapılan her türlü çalışmaya beşinci kol faaliyeti denir. bk. Acar, **İstihbarat**, s. 158.

⁴⁸ Acar, **İstihbarat**, s. 159.

⁴⁹ Nevzat Tarhan, **Psikolojik Savaş, Gri Propaganda**, Timaş Yay., İstanbul 2008, s. 59-60.

⁵⁰ İbn-i Hişâm, **es-Sire**, IV/516; İbn-i Sa'd, **Tabakât**, II/165; İbn-i Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, II/149; Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, X/409; Hamidullah, **İslam Peygamberi**, I/336; Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, I/518, 533; Yiğit, "Tebük Gazvesi", XL/229; Çakan-Solmaz, **Tevhid Mücadelesi**, s. 643.

Tebük Gazvesi esnasında büyük güçlükler ve sıkıntılarla karşılaşıldığından, Kur'ân'da bu zaman için "sâ'atü'l-'usre/güçlük zamanı" (Tevbe, 9/117) tabiri geçmektedir. Bu sebeple orduya "ceyşü'l-'usre"⁵¹, gazveye "gazvetü'l-'usre"⁵² adı verilmiştir. Gazve sırasında münafıkların çıkardığı fitne ve fesadı anlatan, iç yüzlerini ortaya koyan âyetlerin inmesi dolayısıyla bu sefere "gazvetü'l-fâdıha"⁵³ da denilmiştir. Bu sebeple Tevbe sûresi hakkında İbn-i Abbas, "O, Fâdıha yani ayıpları ortaya çıkarılan sûredir. O, durmadan ' و منهم و onlardan bazıları' ve ' و منهم و onlardan bir kısmı' şeklinde iniyordu. Nihayet biz onlardan hiçbirini bırakmayacağından korktuk."⁵⁴ demektedir. Huzeyfe b. Yemân da sûre hakkında, "Siz bu sûreye, Tevbe sûresi ismini veriyorsunuz. Hâlbuki o sadece azap sûresidir. Allah'a hamdolsun ki O, münafıklardan rezil etmedik hiçbirini bırakmamıştır."⁵⁵ demiştir.

Tebük Seferi'ne hazırlıkların yapıldığı aşamada yalan beyanda bulunarak izin isteyen seksen civarında münafığa izin verildi. Kur'ân-ı Kerîm'de bu münafıkların fitne çıkarıp Müslümanlara zarar verecekleri ve Allah'ın onların sefere çıkmasını istemediği bildirilmektedir (Tevbe 9/42-47). Bedevî Araplar'dan da bir bahane ile savaşa katılmamak için izin talep edenler olduysa da, Hz. Peygamber onlara izin vermedi.⁵⁶ Bu izin taleplerinin arttığı ortamda, bazı Müslümanlarda sefere karşı bir isteksizlik ve durgunluk görüldüğünden Allah Teâlâ müminleri, "Ey iman edenler! Size ne oldu ki, 'Allah yolunda seferber olunuz' denilince yerinize yığılıp kaldınız; yoksa ahiretten vazgeçip dünya hayatına mı razı oldunuz? Fakat dünya hayatının nimetleri âhiret saadetinin yanında pek az bir şeydir. Eğer seferber olmazsanız Allah sizi acıklı bir azapla cezalandırır

⁵¹ İbn-i Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, II/149; Zebîdî, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı, X/409.

⁵² Buhârî, "Meğâzî", 78; Yazır, **Hak Dini**, IV/2544.

⁵³ Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, X/420; Mahmud Es'ad Seydişehrî, **İslam Tarihi Tarih-i Dîn-i İslâm**, Sad. Ahmed Lütfî Kazancı-Osman Kazancı, Marifet Yayınları, İstanbul 1983, s. 822; İsmail, Yiğit, "Tebük Gazvesi", DİA, İstanbul 2011, XL/228.

⁵⁴ Muhammed Ali es-Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, Dâru'l-Ensâr, İstanbul 1987, I/539.

⁵⁵ Zemaşerî, Cârullah Mahmud b. Ömer, el-Keşşaf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vîl, ysz, 1385/1966, II/241; Ebussuud, Muhammed İmâdî el-Hanefî, Tefsîr-i Ebî's-Suûd İrşâdü'l-'Akli's-selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm, thk., Abdulkâdir Ahmed Atâ, Mektebetü'r-Riyâd el-Hadîse, Riyad, tsz., II/512.

⁵⁶ Vâkîdî, **Meğâzî**, I/995; İbn-i Sa'd, **Tabakât**, II/151.

ve yerinize başka bir kavim getirir de siz Peygamber'e hiçbir şekilde zarar veremezsiniz. Allah her şeye kadirdir. Eğer siz Peygamber'e yardım etmezseniz Allah O'na yardım eder” (Tevbe 9/38-40) meâlindeki âyetle uyarmıştır.⁵⁷ Başlamış olan genel seferberlik hazırlıkları bu uyarılardan sonra ashap tarafından hızlandırılmıştır.⁵⁸

Asker sayısının çokluğu dolayısıyla binek vb. ihtiyaçların temininde karşılaşılan zorluklar ve kıtlık yüzünden Hz. Peygamber ashabından yardım isteyerek, “*ceşü'l-usre'yi donatanı Allah bağışlar*”⁵⁹ diye teşvikte bulunmuştur. Bunun üzerine ashapta bir infak seferberliği başlamış, Hz. Ebû Bekir malının tamamını, Hz. Ömer yarısını getirmiştir. Hz. Osman da 300 deve ile 1000 dinar vermiştir. Onun, ordunun üçte birini donattığı, Hz. Peygamber'in kendisine bu sebeple iltifat ettiği de rivayet edilmektedir.⁶⁰

Sahabe arasında öyle ki infak seferberliği başlatılmıştır ki, ziynet eşyalarını veren hanım sahâbîler ve kulaklarındaki küpeleri veren küçük çocuk sahâbîler kadar, gece boyunca çalışıp kazandığı iki ölçek hurmanın yarısını evine, yarısını orduya bağışlayan Ebû Akil gibiler ve hatta kendisini kınayacaklara hakkını önceden helal eden Uleyye b. Zeyd'e varıncaya kadar, infak seferberliğinde zirve davranış örnekleri sergileyenler görülmüştür.⁶¹ Herkes yapabileceği fedakârlığın en büyüğünü yapmaya çalışmıştır. Fakat buna rağmen az da olsa, çok da olsa, infak miktarlarını dillerine dolayıp, karakterlerine uygun olarak,

⁵⁷ Kâdî, *Esbâb-ı Nüzûl*, s. 206; Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*, X/412; Esed, *Kur'ân Mesajı*, I/360.

⁵⁸ Yazır, **Hak Dini**, IV/2544-2546; Esed, **Kur'ân Mesajı**, I/360-361.

⁵⁹ İbn-i Hişâm, **es-Sîre**, IV/517; Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, X/412; Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer, **Sünenü'd-Dârekutnî**, Dâru'l-Mehâsin, Kahire 1386/1966, IV/195.

⁶⁰ Tirmîzî, Muhammed b. İsa, **Sünenü Tirmîzî**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992, “Menâkıb”, 19; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah, **Müsnedü Ahmed b. Hanbel**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992, IV/75; İbn-i Hişâm, **es-Sîre**, IV/517-518; İbn-i Esir, **el-Kâmil fi't-Târîh**, II/149; Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, X/412; Hamidullah, **İslam Peygamberi**, I/336-337; Pânîpetî, Kâdî Muhammed Senâullâh el-Osmânî el-Hanefî el-Müceddidî, **et-Tefsîru'l-Mazharî**, thk. İbrahim Şemsüddîn, Mektebetü Fârûkiyye, tsz. ysz. IV/103; Çakan-Solmaz, **Tevhid Mücadelesi**, s. 649.

⁶¹ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*, X/417; Ebussuud, *Tefsîr-i Ebi's-Suûd*, II/582.

çok yardım yapanlara gösteriş yapıyor, az yardım yapabilenlere de Allah'ın buna ihtiyacı yok diyerek, fakir Müslümanlarla alay eden münafıklar, “*Sadakalar hususunda gönülden veren mü'minleri çekıştiren ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanlarla alay edenler yok mu, Allah onlarla alay etmiştir. Onlar için acı bir azap vardır.*” (Tevbe, 9/79) âyetiyle kınanmıştır.⁶²

Bu yardımlara rağmen özellikle binek ihtiyacı karşılanamamaktadır. Sefere katılmayı arzu ettikleri halde binek bulamayan yedi sahâbî, Hz. Peygamber'e başvurdular ancak O'nun da binek temin edememesi üzerine, ağlayarak geri dönmüşlerdir. Haklarında âyet nâzil olan (Tevbe, 9/92) ve “bekkâin” diye anılan bu yedi kişi, üç sahâbî tarafından binekleri sağlanınca gazveye katılmıştır.⁶³ Böylece kısa sürede 30.000 kişilik bir ordu hazırlanmıştır.⁶⁴ Bilindiği gibi kişi ve grupların fikir, tutum ve davranışlarına tesir etme maksadına yönelik, tek yönlü iletişime⁶⁵ propaganda denilmektedir. Propaganda sanatı, insanlara güçsüz, yalıtılmış, diğerlerinden kopmuş hissini vermektir.⁶⁶ Tebük Seferi hazırlıkları esnasında Münafıklarda derin bir yeis gözlenmektedir. Çünkü bütün olumsuz propagandalarına rağmen Müslümanları, Hz. Peygamber'in emrine uymaktan geri çevirememişlerdir.

Sefer talimatının verilmesinden itibaren münafıklar savaş hazırlıklarını engellemek için her yolu denemeye devam etmiş, çeşitli bahaneler uydurarak bozgunculuk yapmışlardır. “(Rasûlüm!) Eğer onlar

⁶² Vâkıdî, **Meğâzî**, III/994; Buhârî, “Zekât”, 10; Müslim, “Zekât”, 72; Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, XI/588; Ebussuud, **Tefsîr-i Ebi's-Suûd**, II/572; Kâdî, **Esbâb-ı Nüzûl**, s. 206, 211; Esed, **Kur'an Mesajı**, I/372 (108. Dipnot)

⁶³ Vâkıdî, **Meğâzî**, III/994; İbn-i Hişâm, **es-Sîre**, IV/517-518; İbn-i Sa'd, **Tabakât**, II/151; İbn-i Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, II/149; Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, X/413; Buhârî, “Meğâzî”, 78; Kâdî, **Esbâb-ı Nüzûl**, s. 214; Esed, **Kur'an Mesajı**, I/376 (125. Dipnot).

⁶⁴ Vâkıdî, **Meğâzî**, III/1002; İbn-i Sa'd, **Tabakât**, II/151; Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, X/417; Hamidullah, **İslam Peygamberi**, I/336-337.

⁶⁵ Çiğdem Kağıtçıbaşı, **İnsan ve İnsanlar**, Evrim Yay., İstanbul 1988, s. 164.

⁶⁶ Noam Chomsky, **Yeni Dünya Düzeninde Yalanlar ve Gerçekler**, çev. Selen Göbelez, Sarmal Yayınevi, İstanbul 2002, s. 54.

(*Sen'inle birlikte harbe*) çıkmak isteselerdi, elbette bunun için hazırlık yaparlardı..." (Tevbe, 9/46) âyetinde ifade edildiği gibi, sefer için hiçbir hazırlık yapmamışlardır. Çünkü istek hazırlığı gerektirir, hazırlık yapılmıyorsa bu isteğin olmadığını göstermektedir.⁶⁷ Sefere katılmamak için uydurma mazeretler ortaya koyanların yanında (Tevbe, 9/90), "İçlerinden öylesi var ki: "Bana izin ver, beni fîtneye düşürme" der. İyi bilin ki, onlar zaten fîtneye düşmüşlerdir. Cehennem de kâfirleri kuşatacaktır." (Tevbe 9/49) âyetinde ifade edildiği gibi zaaflarını söyleyerek izin isteyenler de olmuştur.⁶⁸

Münafıkların bir kısmı da, "Allah'ın Elçisinin arkasından oturmakla sevindiler, mallarıyla ve canlarıyla cihâd etmekten hoşlanmadılar: 'Sıcakta sefere çıkmayın.' dediler. De ki: 'Cehennem ateşi daha sıcaktır!' Keşke anlansalardı!" (Tevbe 9/81) meâlindeki âyette ifade edildiği gibi, havanın sıcaklığını öne sürüp, savaşa gitmek isteyenleri caydırmaya uğraşmışlardır.⁶⁹ Böylece kendilerinde gazadan geri kalmaya sevinmek, cihattan hoşlanmamak ve başkalarını da bundan alıkoymak gibi inkâr ve sapıklıktan üç hasleti bir araya getirmişlerdir.⁷⁰ Âyette geçen "Cehennem ateşi daha sıcaktır!" kısmı ile ilgili olarak Zemahşerî, "bu cümle onların câhil olduğunu ifade eder. Çünkü kişi bir saatlik bir meşakkatten korunur da, bu yüzden ebedi meşakkate düşerse, o kimse bütün cahillerden daha cahildir"⁷¹ diyerek münafık karakterine dikkat çekmektedir.

Oyunları bir bir ortaya çıkmasına rağmen, münafıkların bir kısmı hâlâ harbe katılıma mani olabilmek için çabalamaktadır. "Muhammed ve ashâbı yolda perişan olup helak oldular" diyerek, Hz. Peygamber hakkında kötü haberler yaymaktadırlar. Bunların, Süveylim adındaki bir Yahudi'nin evini merkez edinerek, faaliyetlerini orada yürüttükleri

⁶⁷ Yazır, **Hak Dini**, IV/2552; Çakan-Solmaz, **Tevhid Mücadelesi**, s. 644.

⁶⁸ İbn-i Hişâm, **es-Sîre**, IV/516; Belâzürî, **Ensâbü'l-Esrâf**, I/325; İbn-i Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, II/149; Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, X/409-410; Kâdî, **Esbâb-ı Nüzûl**, s. 207; Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, I/539.

⁶⁹ İbn-i Hişâm, **es-Sîre**, IV/517; Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, X/410; Kâdî, **Esbâb-ı Nüzûl**, s. 206, 212.

⁷⁰ Ebussuud, **Tefsîr-i Ebi's-Suûd**, II/584.

⁷¹ Zemahşerî, **Keşşaf**, II/296.

öğrenilince, bu ev, Hz. Peygamber'in emriyle Talhâ b. Ubeydullah tarafından cephe gerisi emniyetini sağlamak üzere yakılmıştır.⁷² Macchiavelli, *Prens* isimli eserinde “devlet işlerinde ortaya çıkan aksaklıklar, marazlar önceden görülürse iyileşme çabuk olur, ama aksaklıkların önceden farkına varılamaz ve bunların herkesin görebileceği noktaya kadar büyümesine izin verilirse, artık onlara karşı uygulanacak hiçbir tedavi yoktur”⁷³ demektedir. İşte bu sebeple Süveylim'in evi ve Mescid-i Dirar yıkılmıştır.

Münafıkların reisi Abdullah b. Übey, adamlarıyla birlikte ilk kargâhın kurulduğu Seniyyetü'l-Vedâ'ya kadar gelip, Zübâb tepesi civarında ayrı bir ordugâha yerleşerek, “*Muhammed Rumlarla savaşmayı oyuncak sanıyor. Ben onun ve arkadaşlarının iplere bağlandığını görür gibiyim*” diyerek yetmiş seksen taraftarıyla Medine'ye dönmüştür.⁷⁴ Ancak münafıkların gün yüzüne çıkıp orduya iştirak etmemeleri bir lutf-i ilâhi idi. Bu hususta Allah Teâlâ: “*Eğer (cihâda) çıkmak isteselerdi, onun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah, onların davranışlarından hoşlanmadığı için onları durdurdu: "Oturan (kadın ve çocuk)larla beraber oturun!" denildi. Sizin içinizde (sefere) çıkmış olsalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı. Sizi birbirinize düşürmek için hemen aranızda sokulurlardı, içinizde de onlara kulak verenler vardı. Allah zalimleri bilir.*” (Tevbe, 9/46-47) buyurmaktadır.

Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi yerine vekil bıraktıktan sonra Medine'den ayrılmıştır. Münafıkların bu vekâlet hakkında ileri geri konuşmaları üzerine Hz. Ali, yola çıkıp Cürf'te orduya yetişmiş ve Medine'deki dedikodu durumunu Hz. Peygamber'e bildirmiştir. Hz. Peygamber O'na, “*Sen bana göre Mûsâ'ya nispetle Harun'un durumunda olmak istemez misin; ancak benden sonra peygamber gelmeyecektir*” demiş ve onu

---

⁷² Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, X/410; İbn-i Hişâm, **es-Sîre**, IV/517; Kâdî, **Esbâb-ı Nüzûl**, s. 207; Çakan-Solmaz, **Tevhid Mücadelesi**, s. 652.

⁷³ Niccola Machiavelli, **Prens**, Çev. Rehin Teksoy, Oğlak Yay., İstanbul 1999, s. 46.

⁷⁴ Vâkîdî, **Meğâzî**, I/995; İbn-i Hişâm, **es-Sîre**, IV/519, 524-525; İbn-i Sa'd, **Tabakât**, II/151; Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr, **Tarihü't-Taberî Tarihur-Rusûl ve'l-Mülûk**, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Maârif, Mısır, tsz., III/108; Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, X/419; Çakan-Solmaz, **Tevhid Mücadelesi**, s. 643.

Medine'ye geri göndermiştir.⁷⁵ Münafıkların alevlendirmek istediği bir fitne daha böylelikle söndürülmüştür.

Seferi çılgınca görmelerine rağmen çok sayıda münafık, ganimet beklentisiyle sefere katılmıştır.⁷⁶ Bu olan biten arasında birkaç sahâbî de, geçerli bir mazeretleri olmadığı halde orduya katılmamıştır; bunların üçü hariç diğerleri, daha sonra orduya yetişmiştir.⁷⁷ Yol boyunca münafıklar, nifaklarını kaynatmaktan geri kalmamış, her olayı dillerine dolamışlardır. Kendi aralarındaki dedikodularına bir kısmı, “*Hakkımızda Kur’ân iner, konuştuğularınızı Muhammed’e haber verir*” diye onları uyarsa da, nifak, ehlini yerinde durdurmayan, onulmaz bir hastalıktır. Hz. Peygamber onlara, ne konuştuğularını sorunca, yine yalan söylediler ama “*Hiç özür dilemeyin, siz inandıktan sonra inkâr ettiniz. Sizden bir kısmını affetsek bile suç işlediklerinden dolayı bir kısmına da azap edeceğiz.*” (Tevbe, 9/66) âyeti onların ne yaptıklarını haber vermiştir.⁷⁸

Konak yerlerinden birinde Hz. Peygamber’in devesi Kasva kaybolunca, münafıklara yeni fırsat doğmuş gibi, “*Gökten haber veriyor ama devesinin nerede olduğunu bilmiyor*” diye dedikoduya başlamışlardır. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “*Allah’a yemin ederim ki ben, Allah bana ne bildirirse yalnız onu bilirim. Şimdi Allah bana bildirdi ki, Kasva filan dağın arkasındaki vadidedir. Hayvanın yuları bir ağaca takılmış orada kalmıştır. Haydi, gidiniz onu bana getiriniz*”⁷⁹ dedikten sonra, devesi getirilmiş, nifak bir kere daha mağlup ve mahcup olmuştur.

Yaklaşık yirmi yerde konaklayarak oldukça güç şartlarda sürdürülen Tebük seferi, ibretli olayların cereyan ettiği bir seferdir. Uzun ve yorucu bir seferden sonra Tebük’e ulaşılmış, İslâm ordusu on beş-

⁷⁵ İbn-i Hişâm, **es-Sîre**, IV/519-520; Belâzürî, **Ensâbü’l-Esrâf**, I/471; İbn-i Esîr, **el-Kâmil fi’l-Târîh**, II/150; Buhârî, **Meğazi**, 78; Müslim, **Fedâilü’s-Sahâbe**, 31; Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, X/419; Çakan-Solmaz, **Tevhid Mücadelesi**, s. 651; Yiğit, **Tebük Gazvesi**, XL/229.

⁷⁶ Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, X/419; Hamidullah, **İslam Peygamberi**, I/336.

⁷⁷ İbn-i Hişâm, **es-Sîre**, IV/1371.

⁷⁸ Zemahşerî, **Keşşaf**, II/286; Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, X/419; Kâdî, **Esbâb-ı Nüzûl**, s. 208-209.

⁷⁹ İbn-i Hişâm, **es-Sîre**, IV/522-523; İbn-i Esîr, **el-Kâmil fi’l-Târîh**, II/151; İbn-i Kesîr, **Büyük İslam Tarihi**, III/356; Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, X/419.

yirmi gün, Tebük mevkiinde beklemiştir. Bu esnada gerek Bizans'tan, gerekse onu destekleyen Araplardan en ufak bir hareket görünmemiş, savaş olmamıştır.⁸⁰ Çünkü bu kadar büyük bir İslâm ordusunu gören Hristiyan Arap kabileleri, daha evvel Mûte'de üç bin kişilik bir iman ordusunun gösterdiği kahramanlıkları da hatırlayarak, savaşma azimleri kırılmış ve harpten çekinmişlerdir. Zaten o günlerde Bizans imparatoru da kendi memleketinin iç meseleleriyle uğraşmaktadır. Hz. Peygamber, Tebük'te bulunduğu sırada İslâmiyet'i kabul etme veya cizye ödeme şartıyla itaate davet için, Akabe körfezinin kuzeyindeki bölge insanların temsilcileri ile görüştü ve temsilciler, Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek cizye ödemeyi kabul ettiklerini bildirmiş, bölgedeki birkaç Yahudi kabilesiyle anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşmalar, Tebük Gazvesi sırasında nâzil olan cizye âyetinin (Tevbe, 9/29) ilk defa uygulanması bakımından önemlidir.⁸¹

Hz. Peygamber Tebük'te sabahleyin bir hurma ağacına dayanarak hutbe îrad eylemiştir. Allah'a hamd ettikten sonra, "İnsanların en hayırlısı, atının veya devesinin sırtında, ya da iki ayağının üzerinde (piyade olarak) ölünceye kadar Allah yolunda cihad edendir. İnsanların en kötüsü de, Allah'ın Kitabını okuyup ondan hiç faydalanmayan fâsık ve cüretkâr kimsedir. (...) Ey Allah'ım beni ve ümmetimi mağfîret eyle!"⁸² demiştir.

Tebük Seferi savaş olmamasına rağmen siyasî bakımdan oldukça önemlidir.⁸³ Sefer esnasında herhangi bir çatışma meydana gelmemesine rağmen son derece güç şartlar altında 30.000 kişilik bir ordunun çıkarılması ve o dönemin iki büyük devletinden biri olan Doğu Roma

⁸⁰ İbn-i Hişâm, **es-Sîre**, IV/527; İbn-i Sa'd, **Tabakât**, II/153; İbn-i Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, II/152; Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, X/421; Esed, **Kur'ân Mesajı**, I/360.

⁸¹ İbn-i Hişâm, **es-Sîre**, IV/525; Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, X/421; Hamidullah, **İslam Peygamberi**, I/338-341; Çakan-Solmaz, **Tevhid Mücadelesi**, s. 657.

⁸² Hutbe metninin tamamı hakkında bk. Vâkıdî, **Meğâzî**, III/1016-1017; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III/37.

⁸³ İbn-i Kesîr, **Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri**, XII/3399; Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, V/283, X/408, 421; Es'ad, **İslam Tarihi**, s. 827; Topbaş, **Hz. Muhammed Mustafa (sas)**, II/491.

imparatorluğuna açıkça meydan okuma faaliyeti olması sebebiyle Tebük Gazvesi, askerî ve siyasî bakımdan büyük bir zafer sayılmaktadır. Zira bu gazve, Müslümanların kendi sınırlarını düşmanlardan koruma hususundaki kararlılıkları yanında, Bizans'a ve Arap yarımadası dışındaki komşu devletlere karşı, Medine'nin askerî ve siyasî gücünü ortaya koymuştur.⁸⁴

Bu başarılarla rağmen, Tebük dönüşünde bir grup münafığın kendisine suikast düzenlemek için hazırlık yaptıklarını fark eden Hz. Peygamber, Huzeyfe b. Yemân'ı onların üzerine göndermiştir.⁸⁵ Huzeyfe b. Yemân'ın geldiğini gören münafıklar tuzaklarının Allah tarafından Hz. Muhammed'e haber verildiğini anlayıp kaçarak, askerinin içine karışmışlardır.⁸⁶ Hz. Peygamber'in, isimlerini Hz. Huzeyfe'ye açıkladığı on iki münafığın suikast teşebbüsüne Kur'ân'da, “(Senin aleyhinde söyledikleri yakışıksız sözleri) söylemediklerine Allah'a yemin ediyorlar. Hâlbuki o küfür sözünü söylediler, İslâm olduktan sonra inkâr ettiler, başaramadıkları bir şeye yeltendiler. Eğer tevbe ederlerse kendileri için daha iyi olur. Yok, eğer (inkâr yoluna) dönerlerse Allah onlara dünyada da, ahirette de acı bir biçimde azab edecektir. Yeryüzünde onların ne velisi, ne de yardımcıları vardır.” (Tevbe 9/74) meâlindeki âyetle işaret edilmiştir.⁸⁷

Tebük Seferi'ne katılmayanların sayısı 80 civarındadır. Bunların büyük bir kısmı münafıklardan olmakla birlikte, birkaç mümin, mazeretleri olmadığı halde savaşa katılmamışlardır.⁸⁸ Sefere iştirak etmeyen sahâbilerden Ebû Hayseme el-Ensârî de ordunun hareketinden

⁸⁴ Hz. Peygamberin Medine döneminde Hristiyanlarla münasebeti hakkında geniş bilgi için bk. Hamidullah, **İslam Peygamberi**, I/617-631; Murat Ağarı, **Hz. Muhammed'in Hristiyanlarla Mücadele Stratejisi**, İstanbul 2003, s. 100-131.

⁸⁵ Hz. Peygamber'e yapılan diğer suikast girişimleri hakkında bk. Enfâl, 8/ 30; Buhârî, “Fedâilü's-Sahâbe”, 5;

⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V/453; İbn-i Kesîr, **Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri**, XII/3575-3577; Kâdî, **Esbâb-ı Nüzûl**, s. 210; Yazır, **Hak Dini**, IV/2592; Esed, **Kur'ân Mesajı**, I/372 (109. Dipnot)

⁸⁷ Hamidullah, **İslam Peygamberi**, I/337.

⁸⁸ İbn-i Hişâm, **es-Sîre**, IV/1371; İbn-i Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, II/278; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III/37.

birkaç gün sonra atına binerek Tebük'te orduya yetişmiştir.⁸⁹ Hz. Peygamber, Medine'ye döndükten sonra savaşa katılmayan münafıklar gelerek çeşitli mazeretler ileri sürmüşler; O da mazeretlerini kabul edip⁹⁰ kalplerinde gizledikleri şeyleri Allah'a havale etmiştir (Tevbe 9/94-98). Sadece üç mümin mazeret ileri sürmemiştir. Bunlar Ka'b b. Malik, Mürare b. Rabi' ve Hilal b. Ümeyye'dir.⁹¹ Hz. Peygamber, onları konuşma boykotuyla cezalandırdı. Bu konuşma yasağı 40. günden sonra, eşlerinden uzaklaşmaları emrinin de verilmesi üzerine, daha da ağır bir ceza halini almıştır.

Nihayet cezanın ellinci gününde gelen vahiyle affedilmişlerdir.⁹² *"Ve (seferden) geri bırakılan o üç kişinin de tevbesini kabul buyurdu. Bütün genişliğiyle beraber dünya başlarına dar gelmiş ve canları sıkıldıkça sıkılmış ve Allah'tan, yine kendisine sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Allah onların tevbesini kabul buyurdu ki tevbe etsinler. Çünkü Allah, tevbeyle çok kabul eden, çok esirgeyendir. Ey inananlar, Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun."* (Tevbe, 9/118-119) meâlindeki âyetler onların affedildiklerini bildirmektedir.

Tefsir ve hadis kitaplarında geniş yer verilen bu hâdise⁹³, sosyal sorumlulukların dağılımındaki hassasiyeti göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Ka'b b. Malik, Mürare b. Rabi' ve Hilal b. Ümeyye'nin bu hâdisesi ile ilgili hadis şerhlerinde elliden fazla hüküm bulunmaktadır. Dini sebeple tehcir câizdir. Onun için Hz. Peygamber uzun süre Kâb ve arkadaşlarıyla konuşmayı yasaklamıştır. Bunlardan en mühimi, umûmî seferberlik ilanı üzerine devlet tarafından yapılan davete icabet edilmeyip döneklilik ve kaçaklık gösterilmesinin Allah Teâlâ ve

⁸⁹ Vâkîdî, **Meğâzî**, III/998; İbn-i Hişâm, **es-Sîre**, IV/520; İbn-i Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II/150; Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, X/411.

⁹⁰ Yazır, **Hak Dini**, IV/2555.

⁹¹ İbn-i Hişâm, **es-Sîre**, IV/519, 531; İbn-i Sa'd, **Tabakât**, II/151; Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, X/411 Ebussuud, **Tefsîr-i Ebi's-Suûd**, II/602; Esed, **Kur'ân Mesajı**, I/386.

⁹² İbn-i Hişâm, **es-Sîre**, IV/1386-1389; İbn-i Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, II/153; Kâdî, **Esbâb-ı Nüzûl**, s. 219.

⁹³ Buhârî, "Meğâzî", 79; Müslim, "Tevbe", 53; Tirmîzî, "Tefsîru sûre (9)"; Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, V/284, 424-444.

Hız. Peygamber tarafından en ağır nefret ve şiddetle karşılanmış olmasındır. Bu mühim hadisenin önemi, ilgili Hadis-i Şerif'in satırlarında izah edilmiştir.⁹⁴

Hız. Peygamber'in Tebük Seferi dönüşünde, münafıklara karşı kullandığı idârî metotla, Müslümanlara karşı davranışı arasındaki farka dikkat edilmelidir. Seferden geri kalan münafıklar, türlü yalanlarla özür dilediler. Hız. Peygamber de onların sözlerine göre özürlerini kabul edip, iç yüzlerini Allah'a havale etmiştir. Suçlarını itiraf eden Müslümanlara, müsamaha etmeyip, onları değişik şekillerde cezalandırmıştır. Haklarında âyet inene kadar yaklaşık elli gün çeşitli sıkıntılar yaşamışlardır. Toplumdan tecrid edilince, *"dünya bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmişti"* (Tevbe, 9/118). Hız. Peygamber acaba niçin münafıklara böyle hoşgörüyü, sadık mü'minlere böyle sert cezayı tercih etmiştir? sorusuna kaynaklarda verilen cevap, bu makamda şiddet ve sıkıntı, yüceliğe ve şerefe dair bir işarettir. Allah mü'min kulunu te'dib eder, çünkü o kendi nezdinde sevgili ve şereflidir. Onu az bir zilletle uyarıp sakındırır. Ama emrine ters gidenlere gelince, günahla barıştırır, o günah işledikçe iyice azıtsın diye ona olan nimetini artırır.⁹⁵ Hız. Peygamberle birlikte bütün gazvelere katılan bu üç sahabî, sadece bu gazveden geri kaldıkları için bu kadar ağır bir cezaya çarptırılmışlardır. Bu hâdise, mazeretsiz bir şekilde emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münkerin ve Allah yolundaki tevhid mücadelesinin dışında kalanlara büyük ikazdır.⁹⁶ Çalışma boyunca gördüğümüz gibi, hiçbir gazada münafıkların ihanetleri Tebük Seferi kadar Kur'ân âyetleriyle günü gününe ve bu kadar geniş teşhir edilmemiştir. Münafıkların iç yüzleri ve bütün kirli çamaşırlarının teşhir edildiği gaza olması sebebiyle Tebük Seferi'ne, *"gazvetü'l-fâdıha/rüsvaylık gazası"* denilmiştir.⁹⁷

⁹⁴ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*, V/446.

⁹⁵ Allah'ın münafıkları günahları üzere alıkoyması, ya da onların böyle bir günah işlemelerine izin vermesi hakkında geniş bilgi için bk.: İbn-i Kayyım el-Cevziyye, **Zâdu'l-Meâd Rahmet Peygamber'i ve Devleti**, terc. Muzaffer Can, Cantaş Yayınları, İstanbul 1990, III/1486; Esed, **Kur'ân Mesajı**, I/5 (7. dipnot), 121 (117. dipnot), 362 (69. dipnot), 377 (129. dipnot).

⁹⁶ Topbaş, Hız. Muhammed Mustafa (sas), II/507.

⁹⁷ Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, X/420; Mahmud Es'ad Seydişehrî, **İslam Tarihi Tarih-i Dîn-i İslâm**, Sad. Ahmed Lütfi Kazancı-Osman Kazancı, Marifet Yayınları, İstanbul 1983, s. 822; Yiğit, "Tebük Gazvesi", XL/228.

Bundan sonra Kur'ân, mü'minlerle münafıkların birbirlerinden ayırd edilmesi için açık kıstaslar koymuştur. "Yakın bir dünya menfaati ve orta bir yolculuk olsaydı (savaşa katılmayan o münafıklar), elbette sana tâbi olurlardı. Fakat güç aşılacak mesafe, kendilerine uzak geldi. Bir de "Gücümüz yetseydi, sizinle beraber çıkardık!" diye Allah'a yemin edecekler. Boşuna kendilerini mahvediyorlar. Allah, onların yalancı olduklarını biliyor." (Tevbe, 9/42, Ayrıca bk. Tevbe, 9/44-45) Tebük Seferi'ne katılmadıkları için, bundan böyle başka bir savaşa katılmak istediklerinde münafıklara izin verilmemesi de, "Eğer Allah, seni onlardan bir topluluğun yanına döndürür de (onlar savaşa) çıkmak için senden izin isterlerse "Asla benimle çıkmayacaksınız, benimle beraber düşmanla savaşmayacaksınız. Siz ilk önce oturmağa razı olmuştunuz. Öyle ise geri kalanlarla beraber oturun!" de." (Tevbe, 9/83) âyetiyle emredilmiştir.

Tebük Seferi ile ilgili Tevbe Sûresi'ndeki âyetlerin merkezini, mal ve nefisle cihad konusu teşkil etmektedir. Bu durum, Müslümanların dinlerindeki sadakatin delili olarak belirtildiği gibi aynı zamanda mü'minle münafık arasındaki farkı da tespit etmektedir. Râzî mü'minle münafık arasındaki farklar hususunda: "Allah Teâlâ bu sûrede mü'mini münafıktan ayıran beş özelliği zikretmektedir. Münafık kötülüğü emreder, iyilikten nehyeder. Namaza tembel tembel kalır, zekât ve diğer vazifelerin ifası hususunda cimrilik yapar. Cihada koşması emredildiğinde geri kalır, başkalarını da geri bırakır. Mü'min bunun aksini yapar. O, iyiliği emreder, kötülüğü yasaklar, namazı en mükemmel şekilde edâ eder, zekâtu verir, Allah ve Rasûlüne itaate koşar. İşte bundan dolayı Allah, mü'minlerin sıfatlarıyla münafıkların sıfatlarını şu âyetle mukayese etmiştir: "İnanan erkekler ve inanan kadınlar, birbirlerinin velisidirler. İyiliği emrederler, kötülükten men ederler, namazı kılarlar, zekâtu verirler, Allah'a ve Elçisine itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Allah daima üstündür, hüküm ve hikmet sâhibidir." (Tevbe, 9/71). Allah Teâlâ sûrede, aynı şekilde ceza ve mükâfat hususunda da cehennem ateşi ile cennet arasında mukayese yapmıştır ki bu çok güzel bir karşılaştırmadır"⁹⁸ demektedir.

---

⁹⁸ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XII/84-86; Ayrıca bk. Esed, *Kur'ân Mesajı*, I/368 (94-95. dipnot)

Tebük Seferi'ne çıkılırken yaktırılan Yahudi Süveylim'in evi ve dönüşte yaktırılan Dırâr Mescidi, Asr-ı Saadet'ten beri unutulmaması gereken, oldukça dikkat çekici ibretlik iki olaydır. Günümüz açısından ve kıyamete kadar böyle teşebbüslere dikkat edilmelidir. Görüntü, slogan veya beyanlar değişik olsa da, maksatlar iyi bilinmelidir. İslam toplumuna zarar vermeyi hedef alan hiçbir yerde bulunmak Müslümanın yapacağı bir iş değildir.

Asr-ı Saadet'teki seferlerde münafıkların tavırları incelendiğinde her asırda Müslümanlar için asıl tehlikenin, nifak olayı ve münafıklar olduğu görülecektir. Tevbe Sûresi'ndeki âyetler, münafıkların suçüstü yakalanmasını sağlamaktan başka, Müslümanlara her zaman ve her yerde onları tanıyıp şerlerinden sakınmanın yolunu göstermiştir. Tebük Seferiyle alakalı inen âyetler, düşmanların Müslümanlara saldırmasının nifak kapısından ve münafıklar yoluyla olacağını bildirmektedir. *“Sizin içinizde (sefere) çıkmış olsalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı. Sizi birbirinize düşürmek için hemen aranıza sokulurlardı, içinizde de onlara kulak verenler vardı. Allah zalimleri bilir.”* (Tevbe, 9/47) âyetinde bildirildiği gibi *zaaf, fesad ve tefrika* gibi fertleri ve toplumu çökerten virüslerin nifak ve münafıklardan kaynaklandığını bildirmektedir.

Çalışmayı sonuçlandırırken bu konunun imtihan vesilesi olduğunu, mü'minlerin imtihanının şiddetli olduğunu, Taberî'de zikredilen şu haberle destekleyelim. *“Biz Safvan b. Amr ile sefere çıktık. Savaşçılar arasında, Dimeşk halkından, bineği üzerinde çok yaşlı, kaşları gözleri üzerine dökülmüş bir adamı gördüm. Ona: ‘Ey amca! Allah seni mazur görmüştür’ deyince ihtiyar kaşlarını kaldırdı ve şöyle dedi: ‘Ey kardeşimin oğlu! Biz, genç ve ihtiyar Allah yolunda sefere çıktık. Dikkat edin, bilin ki, Allah kimi severse onu imtihan eder. Sonra onu tekrar eski haline çevirir ve onu o halde bırakır. Allah, kullarından ancak şükredeni, sabredeni, zikredeni ve Allah'tan başkasına ibadet etmeyeni imtihan eder.”*⁹⁹

4. Sonuç

Bu çalışmada, Medine İslam Devleti'nin yıkılması için gayret eden münafıkların, özelde kendi, genelde Bizans imparatorluğunun em-

⁹⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VI/377; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I/539.

peryalist düşüncelerini gerçekleştirmek amacıyla yaptıkları propaganda ve istihbârî faaliyetleriyle, Medine'deki yıkıcı rolleri, âyetler, hadisler ve İslam tarihi kaynaklarından istifade ile analiz edilmeye çalışılmıştır.

İslam tarihinin önemli dönüm noktalarından birisi olan Mescid-i Dirâr hadisesi ve mescidin inşa hazırlıkları ile aynı tarihlere denk düşen Tebük seferi, Müslümanlar ve münafıklar açısından, savaşa hazırlık, seferdeki süreç ve sonrasındaki ferdî ve toplumsal davranışlarla iyi incelenmesi gereken bir hadisedir. Bu dönemde Ebû Âmir ve Abdullah b. Übey idaresindeki münafıklar, Medine'de kurulmaya çalışılan Müslüman toplumu hedef alan bütün düşman unsurlarla iş birliği içerisinde olmuşlar, bir taraftan onları Müslümanlara karşı kışkırtmışlar, diğer taraftan da Müslümanların zayıf yönlerini düşmanlarına haber vermişlerdir. Aynı toplumda bir arada yaşayan, bazıları birbirlerine akraba olan insanların, böyle bir mescid inşa etme niyetleri, niyetlerini gizleme yöntemleri, inşa sonrası istihbarî faaliyetleri, maddî ve fikrî açıdan ülke dışından destek almaları, tarihi bir olay olmasının yanında, günümüz açısından da oldukça önemlidir.

Tevbe Sûresi 38 ile 110. âyetler arasında, Müslümanlar arasına gizlenmiş “beşinci kol” olan münafıkların, İslam’a ve Müslümanlara karşı karanlık emelleri anlatılmaktadır. Onların nifak yollarını, fitne şekillerini ve mü’minleri nasıl yardımsız bıraktıklarını açıklamaktadır. Münafıklar, İslam’a ve Müslümanlara karşı tuzak kurmada işi o derece ileri götürmüşlerdir ki, Müslümanların safları arasına fitne sokmak için Allah’ın evlerini nifak yuvası haline getirmişlerdi. Bu tuzaklarını, Mescid-i Dirâr adıyla bilinen mescitlerinde planlamışlardı.

Günümüzde iyi bir vatandaş olmak sadece kanun sınırları içinde kalmak anlamına gelmemelidir. Ülkemizin yaşadığı sosyal, politik, ekonomik vb. problemlere çözüm üretebilme bilgi ve yeteneğimizi geliştirmeli, bize sunulan olayları sunulduğu şekliyle kabul etmek yerine araştırmalı, sorgulamalı ve sonrasında karar vermeliyiz. Gerçekleri görmek ve anlamak bilgi, cesaret ve fedakârlık isteyen uzun ve yorucu bir süreçtir. Platon’un mağara benzetmesi, sadece önceki çağların insanların değil, modern toplumun düşünce anlayışını da sorgulayan

güzel bir örnektir. Makale çerçevesinde incelediğimiz konu, günümüzde yaşadığımız olaylar da dikkate alındığında fertler ve toplum olarak çıkarmamız gereken dersler barındırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, Ünal, **İstihbarat**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011
- Ağarı, Murat, **Hz. Muhammed'in Hristiyanlarla Mücadele Stratejisi**, İstanbul, 2003
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah, **Müsnedü Ahmed b. Hanbel**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992
- Algül, Hüseyin, "Mescid-i Dirâr", **DİA**, İstanbul, 2004
- Apak, Âdem, **Anahatlarıyla İslam Tarihi I**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010
- Arıboğan, Deniz Ülke, **Globalleşme Senaryosunun Aktörleri**, Der Yayınları, İstanbul, 1996
- Atay, Mehmet, **Stratejik Ulusal Güvenlik İstihbaratı**, Strateji Dergisi, No 1, Ankara, 1996
- Avcı, Casim, "Tebük", **DİA**, İstanbul, 2011
- Aydın, Nurullah, **İstihbarat ve İstihbaratçı**, Paraf Yayınları, İstanbul, 2010
- Bekmen, Ahmet- Özden, Barış Alp, **Emperyalizm, Teori ve Güncel Tartışmalar**, Habitus Yayınları, İstanbul, 2015.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, **Ensâbü'l-Esrâf**, thk. Süheyl Zekkar-Riyaz Ziriklî, Dâru Fikr, Beyrut, 1417/1996.
- Brown, J.A.C. **Beyin Yıkama ve İkna Metotları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1973
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, **Sahîhi Buhârî**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992
- Buhl, F., "Münafıklar", **İslam Ansiklopedisi**, MEB. Eskişehir, 1997
- Bûti, Said Ramazan, **Fıkhu's-Sîre Peygamberimizin Uygulamasıyla İslâm**, çev. Ali Nar-Orhan Aktepe, Gonca Yayınevi, İstanbul, 1987.
- Bürüngüz, Mehmet Refik, **Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Sömürgecilik ve Emperyalizm Algısı**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dan. Mehmet Özden, Ankara, 2013

- Callinicos, Alex, **Emperyalizm ve Küresel Ekonomi Politik**, çev. İlkay Ata, Phoenix Yayınları, Ankara, 2014.
- Cevizci, Ahmet, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999.
- Chomsky, Noam, **Yeni Dünya Düzeninde Yalanlar ve Gerçekler**, çev. Selen Göbelez, Sarmal Yayınevi, İstanbul 2002.
- Çakan, İsmail Lütfi-Solmaz, Mehmed, **Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014.
- Çınar, Bekir, **Devlet Güvenliği-İstihbarat ve Terör**, Ankara, 1997.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer, **Sünenü'd-Dârekutnî**, Dâru'l-Mehâsin, Kahire, 1386/1966.
- Demircan, Adnan, "Resulullah(sav)'ın Münafiklarla İlişkileri", **İslam'da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği**, Kutlu Doğum Haftası, TDVY. Ankara 1995, s.141.
- Derveze, İzzet, **Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, çev. Mehmet Yolcu, İstanbul, 1998
- Ebussuud, Muhammed Imâdî el-Hanefî, **Tefsîr-i Ebi's-Suûd İrşâdü'l-'Akli's-selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm**, thk., Abdulkâdir Ahmed Atâ, Mektebetü'r-Riyâd el-Hadîse, Riyad, tsz.
- Es'ad, Mahmud, Seydişehrî, **İslam Tarihi Tarih-i Dîn-i İslâm**, Sad.Ahmed Lütfî Kazancı-Osman Kazancı, Marifet Yayınları, İstanbul, 1983
- Esed, Muhammed, **Kur'ân Mesajı Meâl Tefsir**, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999
- Eyice, Semavi, "Mescid", **İslam Ansiklopedisi**, MEB., Eskişehir, 1997
- Güven, Ertuğrul, **Stratejik İstihbarat**, Stratejik Analiz Dergisi Armağanı, Ankara, 2006
- Hamidullah, Muhammed, **İslam Peygamberi**, çev. Salih Tuğ, Yeni Şafak, Ankara, 2003
- Heyet, **Türkçe Sözlük**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988

- İbn-i Esîr, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, **el-Kamil fi't-Tarih**, thk., Ebi'l-Fidâ Abdullah Kâdî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987
- İbn-i Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik el-Himyerî, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, nşr. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhâfız Şelebî, Dâru'l-Ma'rife Beyrut tsz.
- İbn-i İshak, Muhammed, **Siyer-i İbn-i İshak Hz. Muhammed'in Hayatı**, Yay. Haz. Muhammed Hamidullah, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2012
- İbn-i Kayyim el-Cevzîyye, **Zâdu'l-Meâd Rahmet Peygamber'i ve Devleti**, terc. Muzaffer Can, Cantaş Yayınları, İstanbul, 1990
- İbn-i Kesîr, İsmail b. Ömer, **el-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslam Tarihi**, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994
- İbn-i Kesîr, İsmail b. Ömer, **Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri**, çev. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1988
- İbn-i Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire, 1421/2001
- Kâdî, Abdülfettah, **Esbâb-ı Nüzûl**, çev. Salih Akdemir, Fecr Yayınevi, Ankara, 1986
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem, **İnsan ve İnsanlar**, Evrim Yayınları, İstanbul, 1988
- Koçyiğit, Talat, "Abdullah b. Übey", DİA, İstanbul, 1988
- Machiavelli, Niccola, **Prens**, çev. Rehin Teksoy, Oğlak Yayınları, İstanbul, 1999
- Müslim, Müslim b. Haccac, **Sahîhu Müslim**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992
- Okiç, M. Tayyip, "Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler", **AÜİF. Dergisi**, 28 İstanbul 1959
- Okur, Mehmet Akif, **Emperyalizm Hegemonya İmparatorluk**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012
- Önkal, Ahmet "Mustalik (Benî Mustalik)", **DİA**, İstanbul, 2006

- Pânîpetî, Kâdî Muhammed Senâullâh el-Osmânî el-Hanefî el-Müceddidî, **et-Tefsîru'l-Mazharî**, thk. İbrahim Şemsüddîn, Mektebetü Fârûkiyye, tsz. ysz.
- Râzî, Fahrüddin, **Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb**, Terc. Suat Yıldırım-Lütfullah Cebeci-Sadık Kılıç-Cafer Sadık Doğru, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2002
- Sâbûnî, Muhammed Ali, **Safvetü't-Tefâsîr**, Dâru'l-Ensâr, İstanbul, 1987
- Sezikli, Ahmet, **Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri**, TDVY., Ankara, 2008
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr, **Tarihu't-Taberî Tarîhur-Rusûl ve'l-Mülûk**, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Maârif, Mısır, tsz.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, **Câmi'u'l-Beyân 'An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, thk., Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâr-i Hicr, Kahire 1422/2001
- Tarhan, Nevzat, **Psikolojik Savaş, Gri Propaganda**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008
- Tirmîzî, Muhammed b. İsa, **Sünenü Tirmîzî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992
- Topbaş, Osman Nuri, **Kur'ân-ı Kerîm'in Işığında Nebiler Silsilesi, Hz. Muhammed Mustafa (sas)**, Erkam Yayınları, İstanbul, 2006
- Vâkidî, Muhammed b. Ömer, **Kitâbu'l-Meğâzî**, thk., Marsden Jones, Beyrut, 1409/1989
- Yakın, Aziz, **İstihbarat-Casusluk ve Casuslukla Mücadele**, Dışişleri Akademisi Yayınları, Ankara, 1969.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'ân Dili**, Eser Neşriyat, tsz., ysz.
- Yılmaz, Sait, **21. Yüzyılda Güvenlik ve İstihbarat**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006
- Yiğit, İsmail, "Tebük Gazvesi", **DİA**, İstanbul, 2011

Zebîdî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi**, terc., Kâmil Mîras, DİB. Yayınları, Ankara, 1991

Zemahşerî, Cârullah Mahmud b. Ömer, **el-Keşşaf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vîl**, ysz, 1385/1966.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE AMERİKAN EMPERYALİZMİNİN TÜRKİYE'YE GİRİŞİ: THORNBURG RAPORU

Yaşar SEMİZ* - Güngör TOPLU**

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Türkiye yeni bir kalkınma hamlesi başlatabilmek için dışarıdan hem maddi destek hem de teknoloji alma ihtiyacını duydu. 1947 yılında Türk Hükümeti, makine ve teçhizat için yardım alabilmek ümidiyle Amerika'dan Marshall Planı'nın kapsamına alınması ve bu plan çerçevesinde 615 milyon dolar yardım yapılması talebinde bulundu. Uluslararası ilişkilerde kısa sayılabilecek bir süre içinde Amerikan hükümeti tarafından Türkiye'nin talebi uygun bulundu. Türkiye Temmuz 1948'de Marshall Planı (yardımı) kapsamına alındı ve iki ülke arasında İktisadi İşbirliği Anlaşması imzalandı. İşte Thornburg Raporu, bu anlaşma çerçevesinde gündeme gelmişti. Anlaşmayı izleyen aylarda yardım programını yürütecek bir Amerikan Heyeti Türkiye'ye gelerek Ankara'ya yerleşti. Raporu hazırlayacak heyetin başındaki isim olan Thornburg, 1947 yılında Bahreyn'deki petrol arama çalışmalarında bulunmuştu. Thornburg, o dönemde Türkiye'yi de ziyaret etmiş ve ülkenin genel durumu hakkında incelemelerde bulunarak bilgi sahibi olmuştu.

Thornburg Raporu olarak anılan çalışma American Standart Oil Şirketi'nden Max Weston Thornburg'un, Graham Spry ve George Soale ile birlikte 1949 - 1950 yıllarında yaptığı incelemeler sonucunda 1949 yılında "Türkiye Nasıl Yükselir?" ve 1950 yılında yazdığı "Türkiye'nin Ekonomik Durumunun Tenkidi" adlı iki çalışmayı içerir.

---

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, KONYA, ysemiz08@gmail.com

** Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi, KONYA, gtoplu@selcuk.edu.tr

Raporlarda Türkiye'de nitelikli uzman ve danışmanların eksikliğine vurgu yapıldıktan sonra, iyi yetişmiş yöneticiler ve uzman personelin sağlanması için liyakat ilkesine önem verilmesi ve ücret sisteminin de bunu geliştirecek düzeyde olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Ülkede tarımın geri kalmışlığı ve yanlış kullanılan 20. yüzyıl endüstriyel üretim tekniklerine ilişkin gözlemlerinin ardından daha temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik öneriler sıralanmıştır. Bu öneriler arasında kırsal kesimde yaşayan halkın yol, su elektrik benzeri ihtiyaçlarının karşılanması için hafif sanayi üretimine, tarımsal büyümeye, özel girişime dayalı ihracat temelli madencilığe ve tüketim mallarına yönelik yatırımlar yapılmasını önerileri dikkat çekmektedir.

Türkiye'nin kalkınmasında önemli bir yere sahip olan Karabük'teki Demir-Çelik tesisleri oldukça sert bir şekilde eleştirilerek bunların ham ve yararlı olmaktan uzak yatırımlar olduğu belirtilmektedir. Ayrıca SSCB (Rusya) desteği ile yapılan yatırımlar eleştirilmekte ve bu devletin yatırım desteğine karşı olunması gereğine vurgulanmaktadır.

Önerilen yatırımlar konusunda ise Amerika'nın hem iş tecrübesine ve hem de yardımlarına (sermaye yatırımı, dış borç/kredi, dış yardım) sığınılması tavsiye edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Amerika, Thornburg Raporu, Emperyalizm, Planlama

ENTRANCE OF AMERICAN IMPERIALISM INTO TURKEY DURING THE PERIOD OF THE REPUBLIC: THORNBURG REPORT

ABSTRACT

At the end of the World War II, Turkey required receiving both financial and technological support from the international platform to initiate a new development phase. In 1947, hoping to get assistance for machinery and equipment, the Turkish Government requested USA to include Turkey in the Marshall Plan and asked for a 615 Million USD support under that scope. Turkey's request was found suitable by the USA Government which was a short period of time in international relations standards. Turkey was included in the Marshall Plan in July 1948 and two countries executed an Economic Cooperation Agreement. Hence, Thornburg Report was brought up under this agreement. An American delegation came to Turkey and moved to Ankara to conduct its support programs in the following months. Thornburg, the head of the delegation to prepare the report, was in 1947 in the oil exploration work in Bahrain. Thornburg, at that time visited Turkey and had information about the overall situation in the country.

This report involves two studies, titled as "How will Turkey rise?" in 1949 and "Turkey: An Economic Appraisal" in 1950, authored by Max Weston Thornburg from American Standard Oil Company together with Graham Spry and George Soule upon reviews between 1949-1950.

The reports suggest meeting the basic needs more after providing observations regarding the lack of qualified experts and consultants in Turkey, agricultural underdevelopment and falsely used manufacturing techniques. Following the observations of the backwardness of agriculture in the country and the misused industrial production techniques of the 20th century, suggestions were made to meet the more basic needs.

The reports further suggest that there should be investments towards light industrial production, agricultural development, export-

based mining based on private enterprise and consumer goods to meet the road, water, electricity and similar needs of people living in the rural area.

Having a significant place in the development of Turkey, Karabük Iron and Steel facilities were criticized as being far from being beneficial. Furthermore, the Reports criticized the investments, done with the help of the USSR and emphasized that such support should be challenged. Regarding the proposed investments, it is recommended to take the America's aid (capital investment, external debt / credit, foreign aid) and refuge experience.

Key Words: Turkey, USA, Thornburg Report, Imperialism, Planning

GİRİŞ

Türkiye ile Amerika arasındaki ilişkilerin temeli Osmanlı Devletine dayanmaktadır. Amerika, İlk defa 18 Ekim 1820 tarihinde Loter Yeradis adındaki bir temsilcisini Osmanlı Devletine göndererek doğrudan ticaret yapma talebinde bulunmuştu. Yeradis'in teklifi reddedilmemekle birlikte olumlu bir cevap da verilmemişti¹ Buna rağmen bazı Amerikan ticaret gemileri Osmanlı limanlarına uğrayarak ticarete başlamışlardı. Amerika, 1828'de ikinci kez Osmanlı Devleti ile görüşerek iki devlet arasında ticaretin geliştirilmesini istemiş ve yapılan görüşmeler sonunda 1830'da anlaşmaya varılmıştı. Yapılan anlaşmaya göre Amerikan tüccarlar, Osmanlı Devleti'nin diğer bazı devletlere verdiği ayrıcalıklardan faydalanacaklar ve tam bir serbestlik içinde ticaret yapabileceklerdi. Buna karşılık Amerika, Osmanlı Devletine savaş gemileri ya da maddi yardımlarda bulunabilecekti². Bu tarihten itibaren büyük ölçüde Amerikan menfaatleri doğrultusunda gelişen iki ülke arasındaki ticaret hacmi, ilk başladığı 1830'lu yıllarda 560 bin dolar civarında iken 1913 yılına gelindiğinde 25,5 milyon dolara kadar yükselmişti³.

İki devlet arasında Birinci Dünya Savaşı döneminde ABD'nin İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa girmesinin ardından 20 Nisan

---

¹ Ziya Akkaya, "Türkiye- Amerika Arasındaki İlk Muahede", **Siyasi İlimler Mecmuası**, C.XIX, S. 219, Haziran 1949, s. 225- 226.

² Anlaşma metni için bk. **Mecmua-i Muahedat**, C. 2, Cüz 1, Hakikat Matbaası, İstanbul 1293, s. 3- 6.; Akkaya, a.g.m., s. 226.; Yaşar Semiz, **Türk Amerikan Münasebetleri Işığında Chester Demiryolu Projesi**, Yetkin bas., Ankara 1995, s. 6- 7.; Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri**, Türk Tarih Kurumu bas., Ankara,1991, s. 5- 16.

³ Semiz, a.g.e., s. 16.; J. C. Hurrewitz, "Türk Amerikan İlişkileri ve Atatürk", **Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk**, Eczacıbaşı Vakfı yay., İstanbul, 1983, s. 490- 491.; Başlangıcından 1914'e kadar olan dönemde iki ülke arasındaki ticarî ve siyasî gelişmeler için şu kaynaklardan faydalanılabilir. Mine Erol, **Osmanlı İmparatorluğunun Amerika Birleşik Devletleri İle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları**, Konya Tarihsiz.; Fahir, Armaoğlu, **Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri**, **Türk Tarih Kurumu yay.**, Ankara, 1991.; Necdet, Kurdakul, **Osmanlı Devletinde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar**, İstanbul, 1981.

1917'de ilişkiler kesildi. Kesilen ilişki Milli Mücadele yıllarında yeniden tesis edilmeye çalışıldı. Eylül 1922'den itibaren sürdürülen görüşmeler sonrasında hükümetinin desteğini almış olan Arthur Chester'e ait bir Amerikan firması ile (*Chester Projesi*) Musul'a kadar uzanacak olan demir yolu anlaşmasının imzası atıldı⁴. Demir yolunun geçeceği güzergâhlarda, güzergâhın her iki tarafındaki yeraltı ve yerüstü zenginliklerin karşılığında imzalanan anlaşma Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra proje sahiplerinin taahhütlerini yerine getiremedikleri gerekçesi ile 17 Aralık 1923'te Bayındırlık Bakanlığı tarafından iptal edilmişti⁵.

İki ülke arasında Ekim 1929'da Ticaret ve Seyr-i Sefain imzalanmış ise de ticarî ilişkiler, Türkiye'nin 1925'ten itibaren Sovyetler Birliği (Rusya) ile yakın iş birliğine girmesinden dolayı geliştirilememiştir. İkinci Dünya Savaşı başladığında Alman ve İtalyan tazyikini önlemek için İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmaya çalışan Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sırasında Rusya ile yaşadığı problemlerden dolayı bu kez İngiltere'nin yanı sıra Amerika ile de yakınlaşmaya başlamıştı. İngiltere, Türkiye üzerinde büyük çıkarları olacağını düşündüğü ABD'ye Türkiye'nin stratejik ve askeri konumunun araştırılması ve ihtiyaçlarının belirlenmesi için ABD ve İngiliz delegelerinden oluşan bir karma komisyonun kurulmasını önermiştir. Gerek savaş boyunca ve gerekse savaştan sonra Türkiye ve Yunanistan'a doğrudan veya dolaylı olarak askerî ve ekonomik yardımlarda bulunmuş olan ABD, bu öneriye sıcak bakmıştı. Yapılan çalışmalar sonrasında başkan Truman'ın hazırlanan yardım paketini 12 Mart tarihinde Kongre önünde açıklaması kararlaştırılmıştı. Bu karar Türk basınında da geniş yankı bulmuş ve "*Türkiye ve Yunanistan'a Yardım Yapılması İçin Truman Kongreden 400 Milyon Dolar İstedi*", "*Başkan Diyor ki Türkiye'nin Bağımsız Olarak Bekasının Önemi Büyüktür*"⁶, "*Truman'ın Nutku Türkiye'de Derin Akisler Bıraktı*"⁷; "*Amerikalılar Demokrasiyi Korumak İçin Her Şeyi Yapmak Kararındadır*"⁸ gibi başlıklarla kamuoyuna duyurulmuştu.

⁴ Semiz, **a.g.e.**, s. 60 - 63.

⁵ Semiz, **a.g.e.**, s. 88.

⁶ **Ulus**, 13 Mart 1947.

⁷ **Ulus**, 14 Mart 1947.

⁸ **Ulus**, 17 Mart 1947.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na girmemiş olmasına rağmen siyasî açıdan olduğu kadar ekonomik açıdan da ciddi sorunlar yaşamıştı. Bu problemlerin bir ölçüde olsun giderilebilmesi ve savaş sonrasında oluşacak yeni dünya ekonomisinde yerini alabilmesi için tarım, sanayi, ulaşım, denizcilik vb. alanlarda topyekûn bir inşa ve kalkınma projesini hayata geçirmek ümidi ile 1944 yılından itibaren çalışmalara başlamıştı. Gelişen dünya ekonomisine ayak uydurabilmek için dış yardımın alınmasına da imkân sağlayacak bir iktisadi kalkınma programının hazırlanmasına karar vermişti. Çalışmayı Maliye Bakanı Nurullah Esat Sümer, Ekonomi Bakanı Fuat Sirmen, Ticaret Bakanı Celal Siren ve Tarım Bakanı Şevket Reşat Hatipoğlu'na bağlı bakanlıklar arası bir komisyon yürütecekti. Komisyon başkanlığını Nihat Odabaşoğlu, sekretaryayı Ekonomi Bakanlığı Sanayi Tetkik Heyeti Reisi Şevket Süreyya Aydemir yürütecekti⁹. Hazırlanan plan taslağı 7 Mayıs 1945'te Hükûmete sunuldu¹⁰.

Rapor, Hükûmet tarafından gözden geçirildikten sonra Avrupa Kalkınma Programı'nın kapsamına alınmak talebi ile Amerikalılara da sunuldu. Ancak Amerikalılar bu taslağı devletçilik niteliği ön planda olduğu gerekçesi ile reddetmişti¹¹. Amerikalıların reddinden sonra Başbakan Recep Peker, 5 Yıllık Plan taslağını Ekonomi Bakanlığına iade etmiş¹² ve iç ve dış çevrelere daha yatkın gelebilecek yeni bir kalkınma planının hazırlanmasına karar vermişti. Bu kez görev liberal

---

⁹ Şevket Süreyya, Aydemir, **İkinci Adam**, C. 2, (1938-1950), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 387-389.

¹⁰ Aydemir, **a.g.e.** s. 414. Raporunda, savaş sonrası ekonomisi için sanayi, madencilik, elektrifikasyon, gümrük siyaseti ve hukuk alanı ile ilgili oldukça kapsamlı bilgiler yer alıyordu. Aydemir, **a.g.e.**, s. 403-414. Şevket Süreyya Aydemir, rapor ile ilgili CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal'a bilgi verirmiş ve Sovyet Hafif Sanayi Komiserliğinin hazırladığı ve Türkçeye de çevrilen kitabından da bahsetmişti. Kitapla ilgili Esendal'dan şu cevabi almıştı: "*Rusya'yı bırak, onu artık unuttuk. Bundan sonra Rusya'nın 50 sene adı duyulmayacaktır*", Aydemir, **a.g.e.**, s. 399.

¹¹ Bu durum bundan böyle Türkiye'nin iktisadi politikasını ABD'nin istek ve eğilimlerine uygun biçimde düzenlemeye başladığı bir dönemin başladığını ortaya koymaktadır. Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1974, s. 361.

¹² Aydemir, **a. g. e.**, s. 419.

görüşleri ile bilinen İktisat Vekâleti Baş Müşaviri Kemal Süleyman Vaner başkanlığındaki bir heyete verilmişti¹³. Heyet'e planın hazırlanması sırasında ana hedeflerle ilgili herhangi bir kesin talimat verilmemiş, ancak kredi temini amacıyla dış ekonomideki gelişmelerin göz önünde bulundurulması istenmişti¹⁴. Nitekim Vaner, başkanlığında hazırlanan raporda, Türkiye'yi ABD'nin beklentilerine yakınlaştıracak şekilde tarım ve bayındırlık ön plana çıkarılmıştı.

Kemal Süleyman Vaner, planını hazırladığı sırada 11 Mart 1947'de Uluslararası Para Fonu'na (IMF) ve Dünya Bankası'na üye olunmuştu¹⁵. Aynı yıl Amerika'da faaliyet gösteren Yirminci Asır Vakfı'nın temsilcisi, Türkiye'nin İktisadi Tetkiki Bürosu Müdürü ve Standard Oil Firması'nın Başmühendisi olan Max W. Thornburg başkanlığındaki bir grup uzman, ABD yardımlarının kullanım biçimini belirleyecek bir rapor hazırlamak amacıyla Türkiye'ye davet edilmişti¹⁶. Thornburg heyetinin hazırladığı raporun hemen ardından Türkiye ile ABD arasında 8 Ekim 1948'de Marshall yardımı ile ilgili protokol imzalandı. Bu çalışmada, Max Weston Thornburg başkanlığındaki heyetin Türkiye için hazırladığı rapor incelenerek raporun tesirleri değerlendirilecektir.

THONBURG RAPORU

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın son yılından itibaren bir taraftan iktisadi açıdan hızlı kalkınmanın sağlanabilmesi için projeler hazırlamaya başlamış diğer taraftan da ekonomisini Batı Dünyası ile uyumlu hale getirebilmek için Uluslararası Para Fonu'na (IMF) ve Dünya Bankası'na da üye olmuştu. Bu süreçte sadece kendi imkânları ile sosyal, iktisadî açıdan kısa zamanda kalkınmanın sağlanamayacağı anlaşılmış

¹³ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Savaş Sonrası Ortamda 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Ortadoğu Üniversitesi Yay., Ankara, 1981.s. 7.

¹⁴ İlker Parasız, Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa 1998, s. 73.

¹⁵ Hüseyin, Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa 2002, s. 58.

¹⁶ "Amerikan Heyetinin Türkiye Ekonomisi Hakkındaki Görüşleri", **Türk Ekonomisi**, Sene: 5, S. 50, Ağustos 1947, s.257-259.

ve makine ve teçhizat için dışarıdan yardım alınmasına ihtiyaç duyulmuştu¹⁷. O dönemde ABD özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda zarar görmüş gelişmekte olan ülkelere Marshall Planı adı altında yardımda bulunma kararı almıştı. Türkiye de bu kapsamda hem ekonomisini güçlendirmek hem de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan Sovyet (Rus) tehdidinin önüne geçmek için ABD'den yardım talebinde bulunmuştu. ABD, yardım talebinin yerinde incelenmesi amacıyla 1947 yılının başından itibaren Türkiye'ye incelemelerde bulunmak için askeri ve iktisadi uzmanlardan oluşan heyetler göndermeye başlamıştı¹⁸.

Max Weston Thornburg da bu amaç doğrultusunda Amerika'daki, Türkiye İktisadi Tetkik Bürosu Müdürü ve New York'ta bulunan Yirminci Asır Fonu'nun¹⁹ temsilcisi sıfatıyla Hükûmetin bilgisi dâhilinde Basın Yayın Genel Müdürlüğü tarafından gayri resmi olarak ekonomik incelemelerde bulunmak üzere Türkiye'ye davet edilmişti²⁰. Max Weston Thornburg, Graham Spry ve George Seule'den oluşan heyet, Amerika tarafından Türkiye ve Yunanistan'a yardımda bulunmasına dair ilk teklifler dile getirilmeden önce 1947 yılı Mart

---

¹⁷ Aynı tarihlerde Sovyet Rus tehdidi sebebiyle Amerika'dan askeri yardımın alınması da gündemdeydi.

¹⁸ Amerikan resmî heyetleri 1 Haziran 1947'den itibaren Türkiye'de incelemelere başlamışlardı. Amerikan heyetinin Türkiye'de çalışmalarına başlaması basında "Ankara'da Amerikan Heyetinin Tetkikleri" başlığı ile kamuoyuna duyuruldu. **Cumhuriyet**, 30 Mayıs ve 1-2 Haziran 1947; **Akşam**, 15 Haziran 1947.

¹⁹ Yirminci Asır Vakfı, ABD'nin iktisadî ve sosyal konular etrafında bilimsel çalışmaları ile tanınmış bir araştırma kuruluşudur. Bu Kuruluş, Birleşik Amerika'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iktisadî bakımdan geri kalmış ülkelerin kalkınmalarına yardım etmek maksadıyla geniş bir program tatbikine başlayınca bu program çerçevesinde yer alan memleketlerin gerçek durumlarını ve bundan sonraki ihtiyaçlarını tespit etmek üzere faaliyet göstermektedir. Max Weston, Thornburg, **Türkiye Nasıl Yükselir**, çev. Semih Yazıcıoğlu, Nebioğlu yay., İstanbul, ty, s. 9, Yayınlarının ön sözü.; Hüseyin, Yayman, **Türkiye'nin İdari Reform Politigi**, (Birgül A. Güler danışmanlığında hazırlanan Doktora Tezi) A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara, 2005, s. 118.

²⁰ **BCA**. 30. 10. 00. 00. 26. 245. 23. 26 Nisan 1947 tarihli İstatistik Umum Müdürlüğü'nün Başbakanlık katına yazdığı yazı.

ayının ortalarında Türkiye'ye gelmişti²¹. Yaklaşık altı hafta Türkiye'de kalmış ve Hükûmet tarafından görevlendirilen yetkililer tarafından gezdirilmişti²². Thornburg, raporun ön sözünde Hükûmetin bilgisi dâhilinde davet edildiğini şu şekilde ifade etmektedir: “...*Bu kitapta Bakanlar veya ilgili diğer sorumlu hükûmet makamlarıyla açıkça mülâhaza edilmemiş hiçbir kanaat ve şüphesiz ki hiçbir önemli tenkit yoktur. Amerikan görüşlerini göz önünde bulundurmamak şartı ile Birleşik Amerika'nın Türk ekonomisinin islahına yardımcı bulunup bulunmayacağı, bulunabileceği takdirde ne gibi yardımlara ihtiyaç duyulacağı ve bunun nasıl tatbik edileceği konusunda vereceği kararlarda ön verileri sağlamaktır*”²³.

Thornburg, Türkiye'ye geliş sebebinin 30 Haziran 1947'de İzmir Ticaret Odası'nda şehirdeki tüccarlarla yaptığı sohbet toplantısında şu şekilde açıklamıştı:

“New York'taki Yirminci Asır Fonu isimli bir teşkilat namına gayri resmi olarak ekonomik incelemelerde bulunmak üzere Türkiye'ye geldim. Üç buçuk aydan beri memleketinizde bulunuyor ve ekonomik tetkikler yapıyorum. Türkiye'ye tamamen yabancı değilim. Bu beşinci gelişimdir. Türkiye'nin yaşam ve ekonomik seviyesini nasıl yükseltebiliriz diye düşünüyorum. Amerikan halkı Türkiye ile son derece alakadardır. Fakat Türkiye hakkında bir şey bilmiyorlar. Memleketime döndüğümde intibalarımı bir kitapta neşrederek Türkiye'yi Amerikalılara tanıtmaya çalışacağım... Türkiye'nin ekonomik durumunu tetkik etmek aklımdan geçmez. Yalnız görüp, öğrenmeye geldim... Öğrenmek istediğim birçok şey var. Bunları öğrenmeden Amerika'ya yanlış fikirlerle dönmek istemem”

dedikten sonra öğrenmek istediklerini dört madde halinde özetler²⁴.

1-Türkiye'de niçin yol yok?

²¹ Thornburg, **a.g.e.** s. 11.; Yirminci Asır Vakfı Başkanı Evans Clark'ın ön sözü.; “Türkiye: Ekonomik Bir Tahlil”, adlı eserden hülasalar, **Siyasi İlimler Mecmuası**, C., XIX, S., 219, Haziran 1949, s., 117.

²² Osman, Okyar, “Mr. Thornburg ve Türk Ekonomisi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 9, S. 4, Temmuz 1948, s. 288.

²³ Thornburg, **a.g.e.**, 14.

²⁴ **Demokrat İzmir**, 1 Temmuz 1947; **Türkiye Ekonomisi**, Yıl 5, S 50, Ankara, Ağustos 1947, s. 257.

2- Sulama tertibatınız niçin yok? Sulamadan istifade ederek ürününüzü 5-10 kat arttırabilirsiniz.

3- Dünyanın en iyi sebze ve meyve yetiştirebilecek memleketi olabileceğiniz halde konserve fabrikaları görmedim. Bu hususta bir çalışma da mevcut değil.

4-Türkiye'de niçin hususi teşebbüs yok? Hükûmetin pek çok şeyi yaptığını gördüm. Neden bunları hususi teşebbüsler yapmıyor?

Thornburg, 8 Temmuz 1947'de Amerikan haber bürosunda başına verdiği demecinde de incelemeleri hakkında bilgi vermişti. Bu toplantıda şahsına ait fikirlerden bahsederken Türkiye'de özel teşebbüsün gelişmesine imkân tanıyacak bir gelişmeyi görmediğini, eğer Türkiye ferdi ve milli bir hürriyet elde etmek istiyorsa tam anlamı ile Amerika'daki gibi olmasa da kendi şartlarına uygun usullerde bir hürriyeti benimsemesi gerektiğini ifade etti²⁵.

Benzer ifadeler Thornburg ve ekibi tarafından kaleme alınan ve Semih Yazıcıoğlu tarafından dilimize kazandırılan "Türkiye Nasıl Yükselir" adındaki eserin ön sözünde de yer almaktadır. *"Türkiye bizim (Amerika'nın) milli siyasetimizin gaye edinmiş olduğu bir ferdi ve milli hürriyeti elde etmeyi arzuluyorsa muhakkak surette bizimkilere uymasa bile kendi hal ve şartlarına en uygun olan usulleri kabul ve tatbik etmelidir. Türkiye hürriyeti arzulamıyorsa Amerikan yardımının gerek Türk ve gerekse Amerikan siyasetine bir faydası olmayacaktır"*²⁶.

Bu açıklamaları ile daha raporunu yayımlamadan Türkiye'de geniş çaplı bir tartışmayı da başlatmış oldu. Demokrat İzmir gazetesinde Hüsamettin Petek, Thornburg'un anlattıklarından hareket ederek onu destekler nitelikte kaleme aldığı yazısında şunları söyler: *"Ameri-*

---

²⁵ **Ulus**, 9 Temmuz 1947.

²⁶ Thornburg, **a.g.e.**, s. 14.; Truman Doktrini'ne bakıldığı zaman da benzer ifadelere rastlamak mümkündür. Doktrin ve arkasındaki Amerikan yardımının temelinde Türkiye, Yunanistan gibi gelişmekte olan ülkelerde "demokrasiyi korumak ve kurtarmak" vardır. "Demokrasi Yolunda İki Taraflı Savaş", **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1947; Nihat Erim, "Amerika'nın Kararlı Durumu", **Ulus**, 13 Mart 1947.; "Demokrasiyi Korumak İçin Amerikalılar Her Şeyi Yapmak Kararındadırlar", **Ulus**, 17 Mart 1947.

*kalı, bizim her gün okuduğumuz fakat bir türlü anlamadığımız sorular sor-
muştur... Uzman gözü ile kim bilir neler görmüş neler düşünmüştür. Fakat ne
görürse görsün en başta gördüğü noksan kanaatimce devletçilik bakımından
iktisadi programsızlığımız ve şahsi teşebbüs genel mana bakımından birbirimize
ve hükümetin koruyuculuğuna güvensizlik ve tekel hâkimiyetinden korkumuz-
dur”²⁷ .*

İstanbul Dergisi ise Thornburg'un basın açıklamalarında açıkladığı fikirlerin büyük bir kısmına katılmadığını yazar. Basın açıklamasında dile getirdiklerinin önemli bir kısmının kendi memleketinde dahi halledilemeyen ve her memlekette ancak mahalli şartlara göre halledilebilecek olan sosyal ve iktisadi konular olduğunu belirtir. Thornburg'un “sistem” dediği şeyi ve ona dayandırdığı tavsiyeleri de beğenmeyen dergi “*Thornburg'un ifadeleri Devletçilik sistemimiz aleyhine kaba bir zorlamadır. Hazırladığını söylediği rapor, memleketimizdeki iktisadi çalışmaların ve çalışma şartlarının tam tetkiki değil, Türk ekonomisinin liberal esaslar dâhilinde yeniden tanzimi*”²⁸ fikrine dayanmakta ve iç işlerimize müdahale niteliğini taşımakta olduğunu belirtti.

Türkiye'de raporla ilgili ilk ciddi inceleme Osman Okyar tarafından İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi'nde yayımlanan “*Mr. Thornburg ve Türk Ekonomisi*” adlı makalede yapıldı²⁹. Okyar, Thornburg Raporu'nu bazı konularda eleştirmekle beraber³⁰, özellikle iktisadi kurumların işleyişi ile yaptığı eleştirileri tamamen yerinde görmektedir³¹.

²⁷ Hüsamettin, Petek, “Mr. Max Weston Thornburg'un Bizi Görüşü Etrafında”, **Demokrat İzmir**, 4 Temmuz 1947.

²⁸ İstanbul, “Mr. Thornburg'la Aynı Fikirde Değiliz”, **İstanbul**, Yıl 4, Yeni seri No. 7 Temmuz 1947, s. 12- 13

²⁹ Osman Okyar, “Mr. Thornburg ve Türk Ekonomisi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C 9, S 4, Temmuz 1948, s. 288- 303; Aynı makalenin İngilizcesi, aynı dergi, s. 268- 284. Derginin üzerindeki yayım tarihi 1948 olmasına karşılık gecikmeli olarak 1949 yılında yayımlanmış olmalı. Çünkü Okyar'ın incelediğini belirttiği raporun yayım tarihi 1949 yılıdır bk. Okyar, dipnot 1. Türkçe metin s. 288; İngilizce metin, s. 268.

³⁰ Okyar, a.g.m., s. 290.

³¹ Okyar, a.g.m., s. 292.

Yirminci Asır Vakfı Direktörü Evans Clark, vakıf için yapacağı görevlerde fevkalade bir kabiliyet ve tecrübe sahibi olduğunu belirttiği Thornburg'u şu şekilde tanıtmaktadır: “*Uzun yıllar California Standart Oil Company Mühendisler meclisinin başkanlığını ve aynı şirketin Orta ve Uzak Doğu şubelerinin başkan yardımcılığını yapmış olmasından dolayı dış ülkelerdeki sanayi gelişmelerini iyi bilmektedir. Aynı zamanda Birleşik Amerika Dışişleri Bakanlığı'nın Petrol Müşaviri olarak dış iktisadî siyasî meseleler konusunda uzmandır*”³².

Thornburg ve ekibi, Türkiye'de yaptıkları incelemelerin sonuçlarını 1949 yılında “*Turkey and Economic Appraisal*”, adı ile kendisini Türkiye'ye gönderen The Twentieth Century Fund (Yirminci Asır Vakfı) tarafından 27 Haziran 1949'da New York'ta yayımladı. Eser bir yıl sonra Semih Yazıcıoğlu tarafından “*Türkiye Nasıl Yükselir*” başlığı ile Türkçeye çevrilerek Nebioğlu yayınevi tarafından basıldı.

Rapor dokuz bölümden oluşmaktadır. Raporun birinci bölümü, Memleket ve Halk, ikinci bölümü Milli Mücadele ve Türkiye'de milli düşüncenin nasıl yükseldiği, üçüncü bölümü Ziraat'a, dördüncü bölümü taşıt ve ulaşturmaya, beşinci bölümü maden kaynaklarına, altıncı bölüm enerji kaynakları ve gelişimine, yedinci bölüm ise ekonomi ve maliye konularına ayrılmıştır. Çalışmanın sekizinci bölümü genel özet, tenkit ve kıymet takdirine, dokuzuncu bölüm ise Türkiye'ye yapılacak Amerikan yardımı konusunda tavsiyelere yer verilmiştir.

Raporun “*Memleket ve Halk*” başlığını taşıyan birinci bölümünde Türkiye'nin fiziki, stratejik ve kültürel yapısı ile ilgili genel bilgiler verildikten sonra “*Türklerin beşte dördü köylerde yaşar ve ziraatla meşgul olur. 40 bin köy bin seneden beri hiç değişmemiştir. Bu köylerde M. Ö. 3 bin senesinde Sümerlerin resimlerini yapmış oldukları parmaklıksız tekerlekli kağnyı, kadim karasabanı görürsünüz. İnsanların yaşadıkları kulübeler gözle pek görülmez... Köylerde yol olmadığı ve yol adı verilenlerin çoğu düpedüz bir patika olduğu için mahsulleri taşımak hususunda öküz arabası ve merkeplerden başkası işe yaramaz*”³³. “*Bir millet olarak Türkiye vasattan da aşağı bir seviyede*

---

³² Thornburg, a.g.e., s. 12. Evans Clark'ın ön sözü

³³ Thornburg, a.g.e., s. 18 ve s. 50.

yaşıyor ³⁴”diyerek Türkiye'nin çok geri kalmış olduğunu anlattı. Avrupa'da sanayi hızla gelişirken Türkiye'de bu alanda hiçbir gelişme olmadığını belirtti³⁵.

Eserin ikinci bölümü, Milli Mücadele ve Türkiye'de milli düşüncenin nasıl yükseldiği ile başlar. Ardından izlenen milli iktisat politikası değerlendirilir. 1930'lardan itibaren uygulanmakta olan Devletçilik politikasının bir zaruretten dolayı uygulanmaya başlandığını ifade etmekle beraber, uygulamada sıkıntıların olduğunu belirtmiştir³⁶. Oluşan problemlerin kaynağını devleti kuranların kimliklerine bağlayarak “*İnkılabı yapanlar ve şimdi memleketi idare etmekte olanlar Osmanlı imparatorluğunda hâkim sınıfı temsil etmiş olan ailelerden yetişmişlerdir... Kudretlerini ve ekonomik üstünlüklerini başkalarıyla paylaşmak hususunda en ufak bir temayül göstermekten çok uzak kalmışlardır*” diyerek³⁷ belirtmiştir.

Rusya ile yapılan ekonomik iş birliğine şüphe ile yaklaşır ve uygulanmakta olan Devletçilik politikasından, Komünizmin iktisadi politikasını yaklaşan melez bir uygulama olarak değerlendirir³⁸. Bununla birlikte İktisadi faaliyette devlet tarafından oynanan geniş role ve I. ve II. beş yıllık planların kabul ve tasdikine rağmen, Türkiye Hükûmeti ile Sovyet Rusya Hükûmeti arasında önemli hiçbir benzerlik olmadığını ve Cumhuriyet Halk Partisi liderlerinin komünist olmadıkları gibi, Marksist felsefeye de taraftar olmadıklarını ifade eder³⁹.

Thornburg, gezip gördüğü ve yetkililerden aldığı bilgiler ışığında Türkiye'nin coğrafi yapısının ziraat için oldukça elverişli olduğunu belirtmiştir. Ancak yol ve teknik imkânların eksikliği yüzünden Devletin

³⁴ Thornburg, **a.g.e.**, s. 25.

³⁵ Thornburg, **a.g.e.**, s. 25.; Z. Y. Hershlag, **Turkey The Challenge Of Growth**, Leiden- E. J. Brill 1968, s.125.; Cahid Tanyol 1955 yılında yazdığı yazısında Thornburg'un tespitlerinin Türkiye için üzücü fakat doğru olduğunu yazar. Cahid Tanyol, “Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Türkiye Nasıl Yükselir?”, **Cumhuriyet**, 25 Mart 1955.

³⁶ Hershlag, **a.g.e.**, s., 124.; Morris Singer, **The Economic Advance of Turkey, 1938 - 1960**, Ayyıldız Mat., Ankara, 1977, s., 56 - 57.

³⁷ Thornburg, **a.g.e.**,s.44.

³⁸ Thornburg, **a.g.e.**, s.46.; Sami Güven, **1950'lı Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1989, s. 40.

³⁹ Thornburg, **a.g.e.**, s. 30.

öncülüğünde kurulan “Devlet Üretme Çiftlikleri” dışında ziraatın ilkel yöntemlerle yapıldığını belirtti⁴⁰. Üretimin arttırılabilmesi için bazı teknik aletlerin üretilip kullanılmasını önerdi⁴¹. Bununla birlikte yol problemi çözülmeyen hiçbir işin başarı ile sonuçlandırılmasını mümkün görmedi⁴².

Türkiye'nin sanayileşme konusunda sağlıklı bir planlamaya sahip olmadığını, her zaman muayyen bir planı gerçekleştirmekten ziyade, şimdi birer kâğıt kıymetinde olan programlar uygulamaya kalktığını, bir sürü “Yüksek İktisat Konseyleri”, “Planlama Komisyonları” kurduğunu ve hiçbir plana dayanmadan yüksekten atma beyanatlarla dolu bir lisanla konuşmayı tercih ettiğini anlatır. “*Birbirini takip eden beş yıllık planların, gerçekte ekonomik gelişmede öncü ve teşvik edici kuvveti teşkil etmekten ziyade, siyasi, askeri veya özel kaynaklardan doğduğuna ve reklam gayeleriyle umumileştirdiğine inanmak için birçok sebep mevcuttur. Türkiye planlı bir ekonomi memleketi değil, sermayesinin çoğu devlet tarafından sağlanan ve kötü idare edilen kapitalist bir ekonomi manzarası arz etmektedir*”⁴³.

Thornburg, ziraat alanda yetiştirdiği ürünler için konserve fabrikası bulunmayan⁴⁴ Türkiye'nin, Karabük'te iyi bir planlama yapılmadan kurulduğunu ileri sürdüğü ve “*bir iktisadi ucube*” olarak gördüğü Demir ve Çelik fabrikasına sahip olduğuna dikkat çeker. Fabrikanın esaslı bir planlama ile daha etkili bir konuma getirilebileceğini belirttikten sonra kurtarma hareketi sırasında mutlaka Amerikan yardımının alınması tavsiyesinde bulundu⁴⁵.

---

⁴⁰ Thornburg, **a.g.e.**, s. 64 -65.

⁴¹ Thornburg, **a.g.e.**, s. 84.

⁴² Thornburg, **a.g.e.**, s. 82 - 84.;Thornburg, “Amerikan Gözüyle Türkiye - Türkiye'nin Başlıca Dört Davası”, Çev. dergi, **Türkiye İktisat Mecmuası**, S. 4, Mayıs 1948, s. 12- 14.; “Türkiye Hakkında Thornburg'un Raporu”, **İktisadi Yürüyüş**, C. 10, S. 231, 6 Ağustos 1949, s. 13- 15.

⁴³ Thornburg, **a.g.e.**, s.46.

⁴⁴ Thornburg, **a.g.e.**, s. 210 - 211.

⁴⁵ Thornburg, **a.g.e.**, s. 107, 205 - 207 ve 218.

Bu doğrultuda kurulması düşünülen çelik, kimya, uçak motoru, gübre, kâğıt sanayi, büyük enerji yatırımları gibi ağır sanayi yatırımlarından vazgeçilerek yerine tarıma öncelik verilmesi, başta tırmık ve saban olmak üzere ziraat alanı gibi hafif sanayi alanlarında yatırımlar yapılmasını ve bunun için Amerika'nın önerilerinin dikkate alınmasını istedi⁴⁶.

Türkiye'nin ekonomik gelişme konusunda özellikle yer altı kaynakları konusunda büyük imkânları bulunduğu halde bu imkânların Hükûmetin uygulamalarından dolayı yerli ve yabancı özel girişimciler tarafından değerlendirilemediğini ve Türk ekonomisinin gelişmesinde pratik Amerikan yardımı için gerekli olan ilk şartın hükûmetin ekonomideki rolünün yeniden belirlenmesi olduğunu ifade etti. Hükûmetin, halkın kendisine değil, kendisinin halka ait olduğunu, her çeşit mesuliyet ve otoritenin halk tarafından kendisine verildiğini ana demokrasi prensibinin benimsenmesi gerektiğini belirtti⁴⁷.

Hükûmetin bazı siyasî uygulamalarının Türkiye'nin kalkınmasını engelleyici nitelikte olduğunu ve bu tür uygulamaların Amerikan yardımını geciktirdiğini ifade ettikten sonra⁴⁸ yapılacak Amerikan yardımında dikkat edilmesi gereken prensipleri de şu şekilde sıraladı⁴⁹:

1. Türk Hükûmetinin halkının lehindeki ekonomik gelişmelerde ferdin hem ekonomik, hem de siyasi hürriyet hakkını tanınması, amme menfaati bakımından hükûmet kontrolüne tabi olması ve gerekli olan yerde Devlet ekonomik faaliyetleriyle tamamlanmasını icap ettirir.

Bu yüzden:

a. Özel sermayenin aynı derecede veya daha mükemmel bir netice sağlayacak şekilde istifadeye amade bulunduğu ticari teşebbüslerde hükümet fonları kullanılmamalıdır.

b. Özel sektör, amme menfaati göz önünde bulundurularak idare olunmalıdır.

⁴⁶ Thornburg, **a.g.e.**, s. 172 ve 226- 227.

⁴⁷ Thornburg, **a.g.e.**, s. 187- 188.

⁴⁸ Thornburg, **a.g.e.**, s. 134.

⁴⁹ Thornburg, **a.g.e.**, s. 192- 193.

2. Sermaye, ihtisas veya malzeme gibi Amerikan kaynakları verimli sahalardan Türkiye'de üretimi engelleyen şartlar içinde kullanılmak üzere başka alanlara kaydırılmamalıdır.

a. Şayet aynı zamanda aynı gayeyi gerçekleştirebilecek Türk kaynakları memleketin herhangi bir tarafında randımsız bir şekilde kullanılıyorsa, onların muayyen bir sahada verimli bir tarzda kullanılmaları için müsait hal ve şartlar temin olunsa bile, Amerikan kaynakları Türkiye'de işe başlamamalıdır.

b. Türkiye'de kullanılacak olan Amerikan sermayesi veya sermayeyi teşkil eden malların verimli bir şekilde kullanılabilmesi için gerekli teknik maharet veya tecrübeye sahip bulunan şahıslar işi idare etmelidir.

3. Usulü dairesinde siyasî, içtimaî, iktisadî gayeler ve düzenli bir idarî muamele hususunda verilecek teminat kanunda açıkça belirtilmelidir. Ortaya çıkabilecek görüş farklılığının çözümünde mahkemeler tam yetkili olmalıdır. Mevcut kanunlarda yapılacak ıslahatı beklerken, özel teşebbüsün korunması bazı acil durumlar için gerektiğinde özel kanunlar çıkarılabilmesi ve işler, emirlerle keyfi iptallere konu olacak her hangi bir devlet memurunun otoritesine bırakılmamalıdır.

Thornburg, her fırsatta Türkiye'de özel sektöre daha fazla fırsat verilmesi gerektiğini savundu⁵⁰. Ancak özel sektörde yer almaya çalışan sermayedarların sınaî bilgiden mahrum olduklarını; yetişmiş personelden oluşan kadroları oluşturabildikleri takdirde, Türkiye'de hem amme işlerinde, hem de özel teşebbüs sahalarında daha başarılı olacaklarını ve yabancı sermayeden daha çok faydalanabileceklerini belirtti⁵¹.

Thornburg, raporunu kime takdim ettiğini açıkça belirtmemekle birlikte süreç göz önünde bulundurulduğunda, Recep Peker Hükûmeti (7 Ağustos 1946- 10 Eylül 1947) tarafından sipariş edildiği

---

⁵⁰ Singer, **a.g.e.**, s. 57.

⁵¹Thornburg, **a.g.e.**, s. 168. Thornburg, Amerika'da yeterli sayıda yetişmiş uzmanın bulunduğunu ve Türkiye'deki sermaye sahiplerinin onların danışmanlığına başvurabilecekleri önerisinde bulunur.

fakat hükümet değişiklikleri nedeni ile 16 Ocak 1949'da göreve gelen⁵² Şemsettin Günaltay başkanlığındaki hükümet yetkililerine teslim edildiği anlaşılmaktadır. Günaltay Hükümeti ise raporu inceleyip hayata geçiremeden, CHP 14 Mayıs 1950'de iktidarı Demokrat Parti'ye bırakmıştı. Demokrat Parti, iktidarının ilk yıllarında Thornburg Raporu'ndaki önerilenleri hayata geçirmeye gayret etti.

Thornburg'un raporunda dile getirdiği demokrasinin ruhu olan kişisel hürriyetin öne çıkarılması, devletçiliğin alanının daraltulması, özel sektöre daha fazla yer verilmesi⁵³, ağır sanayiden vazgeçilmesi, yabancı sermayeye yatırım ortamını sağlama ve eşit hakların tanınması gibi konular 1950'den sonra büyük ölçüde hükümet politikası haline gelmişti. Demokrat Parti iktidara geldikten sonra bu konularda açıklamalarda bulunan Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1 Kasım 1950'de Meclisin açılış konuşmasında Thornburg'un dile getirdiği konuların nerede ise tamamına değindi. Memlekette umumi hukuk nizamını, demokrasinin ruhu olan hürriyet, bilhassa fert hürriyeti anlayışına göre her sahada yeniden ayarlamının sırasının geldiğini, devletçilik konusunda bir orta yol bulacaklarını; tarımda yerli ve yabancı uzmanların dile getirdikleri konulara dikkat edilerek yeni yatırımların yapılacağını ifade etti. Ayrıca devletin, ekonomik alanda endüstri kurmak ve bireylerle bütün alanlarda rekabet etmek suretiyle ekonomiye doğrudan doğruya müdahale etmesinin önüne geçileceğini ve özel teşebbüse bundan böyle öncelik tanınarak, devletin sadece özel sermayenin istenilen sonuçları elde edemediği alanlara müdahalede bulunacağını belirtti⁵⁴.

---

⁵² 10 Eylül 1947'den 16 Ocak 1949'a kadar bir ve ikinci Hasan Saka Hükümeti görev yapmıştır.

⁵³ Hershlag, **a.g.e.**, s., 136.

⁵⁴ **Tarihe Düşülen Notlar 1**, Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları– 1(1 Mart 1924- 14 Aralık 1987), Yayın koordinatörü: Rüşçan Akıncioğlu, TBMM yay., Ankara, 2011; Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 1 Kasım 1950'deki TBMM Açılış Konuşması, s. 141– 144. Benzer İfadeler 1 Kasım 1951 tarihli konuşmada da vardır. **a.g.e.** s. 172– 174.; Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş yay., İstanbul, 2010, s. 378- 379.

Başbakan Menderes de yaptığı konuşmalarda açıkça Thornburg'dan bahsetmemekle birlikte onun görüşleri doğrultusunda açıklamalarda bulunmuştu. Menderes, 29 Mayıs 1950'de yaptığı konuşmasında “*Memleketimizin geniş imkânlarıyla milletimizin yüksek vasıfları göz önünde tutulacak olursa uzun yılların beyhude israf edilmiş olduğuna ve hatta memleketin tabii inkişaf seyrinin hatalı ve sakat politikalarla engellenmiş olduğuna hükmetmek gerektiğini dile getirerek, eski iktidarın bu uygulamalarında süratle vazgeçileceğini*” belirtmişti⁵⁵.

Demokrat Parti, Thornburg'un raporu doğrultusunda ulaşım politikasına, tarıma, hafif sanayiye yatırım yaparak iktidarının ilk döneminde belli bir başarıya da ulaştı. Ancak bir süre sonra daha ileri sanayi yatırımlarına ihtiyaç duyulmaya başlayınca Amerikan yardımının artırılıp arttırılamayacağı ve yatırımlar için yeni yol haritasının çizilmesi için o sırada Bahreyn'de bulunan Thornburg, Başbakan Menderes tarafından 21 Kasım 1953'te yeniden Türkiye'ye davet edildi⁵⁶.

Thornburg, daveti kabul ettiğini Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Amerika gezisi sonrasında bir mektupla kendisine iletmışti. Mektubunda, şu ifadelere yer vermişti:

“Sayın Cumhurreisi, bundan beş sene evvel New York Yirminci Asır Federasyon'u (Vakfı) beni Türkiye'nin iktisadî durumunu tetkike memur etmişti... Bu vazifeyi kabul ettiğim vakit takip ettiğim yegâne gaye Türkiye'de gördüğüm vaziyeti bana verilen talimat esasları dairesinde tespit etmekte. Arkadaşlarıyla birlikte incelemelerimizi ikmal edip elde ettiğimiz neticeleri herhangi bir yanlışlığa mahal vermemek üzere bir kere de salâhiyetli vekillerle gözden geçirdikten sonra raporu Federasyon'a tevdi etmiştim. ... Tetkikatımızın Türkiye'de lüzumundan fazla sert bulunduğunu biliyordum” dedikten sonra 1950 seçimleri ile iktidar değişikliğinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve mektubunu şu şekilde sürdürmüştü. “1950 senesinden beri memleketinizde gördüklerim, yurdunuzun muhtaç olduğu bir Hükümet Programının mevkiî tabike konulmuş olduğuna beni ikna etti. Bunun içindir ki her şeyden evvel kendi sayı ve gayreti ile inkişaf ettiğini, kendi menba ile hakiki bir demokrasiye hakiki bir demokrasiye

⁵⁵ **Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları** C 4, Adnan Menderes, Haz. İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, TBMM bs., Ankara 2014, s. 7 – 8.

⁵⁶ **BCA**, 030. 01. 00. 00. 238. 14. Başbakan Menderes tarafından Thornburg'a çekilen telgraf.

yükseldiğini ve bu suretle devrimizin en mühim ve numune teşkil eden bir devlet olduğunuzu Amerikan milletine anlatmağı bir vazife telakki ediyorum”.

Thornburg, mektubunu Ocak 1954'te birkaç haftalığına Türkiye'ye geleceğini belirterek sonlandırmıştı⁵⁷.

Thornburg, belirttiği gibi 1954 yılı Ocak ayında değil, Mart 1954'te Türkiye'ye geldi. Yapılan görüşmelerden sonra Hükümet, Thornburg'dan Amerikan yardımının yeniden ayarlanması ve yardımın artırılarak sanayi yatırımlarını da kapsamasını talep etti. Demokrat Parti'nin bu talebine karşılık Amerika malî ve iktisadî tedbirleri kontrol etmek şartıyla yardım edebileceğini ileri sürmüştü. Ancak Türkiye bu öneriyi kabul edilebilir bulmamıştı⁵⁸ ve yeni çözüm yolları arayışına girmişti.

Amerika ile yaptığı sanayi yatırımları konusundaki görüşmelerin tıkanma noktasına geldiği dönemde Thornburg yeniden devreye girmiş ve birkaç defa daha Türkiye'ye davet edilmiş⁵⁹, görüşlerine başvurulmuş ve hükümetin iktisadi müşavirliğine getirilmişti⁶⁰. O süreçte Thornburg, ekonominin yeniden sağlıklı bir şekilde büyümesini sağlamak için fiyatların kontrol edilmesi, halkın daha az sarf etmesi ve yatırımların kontrollü ve planlı yapılması gerektiğini ifade etti⁶¹. Fakat Hükümet, halkın tüketim alışkanlığına dokunmadan istihdam imkânlarını sağlamak için daha büyük çaplı yatırım yapma arayışına girmişti.

⁵⁷ BCA, 030. 01. 00. 00. 40. 238. 14. Thornburg'un 21 Ocak 1954'te Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a yazdığı mektup. Aynı belge numarasında Celal Bayar'a yazılan mektubun Türkçe'ye çevrilmiş metni de bulunmaktadır.

⁵⁸Yardımanın atırılması konusunda Amerikalılarla yapılan görüşmeler, Amerikalıların "Türkiye'nin malî ve iktisadi konularda alacağı tedbirleri kontrol etmek şartıyla yardımı arttırabileceklerini belirtmeleri üzerine reddedilmişti. "Reddedilen Amerikan Teklifi", **Dünya**, 17 Mart 1955.

⁵⁹ Bazı gelişleri için bk. **Cumhuriyet**, 14 ve 15 Mart 1955.

⁶⁰ Cahid Tanyol, "Max Thornburg ve Türkiye", **Cumhuriyet**, 17 Mart 1955. Tanyol, Thornburg'un Türkiye'nin ekonomik ve sosyal realitesini yakından tanıyan bir iktisatçı olmasından dolayı danışmanlığa getirilmesi fikrini doğru bulmuştu. "Thornburg, İktisadi Müşavir Olarak Göreve Başlıyor", **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1955.

⁶¹ "Thornburg ve Türk Ekonomisi", **Dünya**, 16 Mart 1955.

Türkiye'nin bu girişimi, hem Amerika'nın hem de Türkiye'ye Amerikan yardımının zaruri olduğunu düşünen Thornburg'un eleştirilerine sebep olmuştu.

Thornburg, Hükûmetin şu veya bu sebeple milli ekonomiye henüz tam anlamıyla ayakta tutmayı başaramadığı dönemde, ileride verimli olacağı düşünülen teşebbüslere yüz milyonlarca lira yatırmayı planladığını ve kısa vadede ödenmesi gereken borçların kaynaklarını tükettiğini belirtti. Oysa yapılması gerekenin içerideki iktisadi idareyi mükemmelleştirmek değil, mevcut ekonominin ıslahını mümkün kılacak önlemleri almak olduğunu ifade etmişti⁶². Bu süreçte Amerika'nın, yapacağı mali yardımı geciktirmesinin sebebinin yapılacak yardımın eski ekonomik görüşlerinde ısrar eden Hükûmetin elinde yaşatıcı olmaktan ziyade “*vakütsiz mükemmelleştirici*” yani zararlı bir vasıta olması endişesinden kaynaklandığını belirtmiş ve bu zararlı gidişat durdurulmadıkça yardımın daha da geciktirileceğini dile getirmişti⁶³. Thornburg, ayrıca hızla artan enflasyona karşı önlem alınması önerisinde bulunmuş ve Türkiye'de 1956 veya 1957 yılları içinde bir devalüasyon yapılmasını da doğru bulmadığını belirtmişti⁶⁴. Bu açıklamalarının ardında Başbakan Menderes'le de bir görüşme yapmıştı⁶⁵.

Tam da bu tartışmaların yaşandığı dönemde Sovyet Rusya Türkiye'ye yeni sanayi yatırımları yapmak ve var olanları da geliştirmek için geri ödemesi 20 yıla yayılan kredi teklifinde bulunmuştu⁶⁶. Rus teklifinin tartışıldığı sırada Thornburg, basına bir açıklama yaparak “*Türkiye'ye uzun vadeli bir Amerikan yardımının zaruri olduğunu*” belirttikten

---

⁶² Behçet Cemal, “Thornburg'un Demeci”, **Dünya**, 28 Mart 1956; Bu yaklaşım tarzına en ciddi eleştirilerden birisi

⁶³ Cemal, a.g.m.

⁶⁴ Tekeli, a.g.m.; Falih Rıfkı Atay, “Thornburg'un Gazetemize Söyledikleri”, **Dünya**, 31 Mart 1956.

⁶⁵ **Dünya**, 30 Mart 1956.

⁶⁶ Amerikan teklifinin reddedildiği sırada Sovyet Rusya 20 senede geri ödenmesi şartıyla Türkiye'ye üç iplik ve dokuma fabrikası kurmak ve Kayseri'deki kombinaları iki misli büyütülmesi için kredi önerisinde bulunmuştu. “Rusya'nın Türkiye'ye Teklifleri”, **Dünya**, 20 Mart 1955.; “Sovyet Rusya'nın Teklifleri ve Türkiye'ye Verilecek Kredi”, **Tan**, 24 Şubat ve 5 Mart 1956.

sonra “Amerika ya Türkiye'ye süratle ve büyük ölçüde yardımda bulunacak veya Dünyanın bu kısmında Amerikalıların güvendiği yegâne kaleyi elden çıkarmak tehlikesi ile karşılaşacaktır” demişti⁶⁷.

Thornburg Raporu, “Devletçilik” anlayışına ters düştüğü ve ağır sanayi yatırımlarının durdurularak onun yerine küçük çaplı yatırımların yapılmasını önerdiği için ciddi şekilde eleştirildi⁶⁸. Eleştiriyi yapanların önemli bir kısmı Doğan Avcıoğlu, Yalçın Küçük gibi sol kimlikleri ile bilinen kimselerdi. Ancak Thornburg Raporu'na en ciddi eleştirilerden birisi 1979 yılında Dördüncü Beş Yıllık Plan'ın (1979-1983) görüşülmesi sırasında dönemin Başbakanı Süleyman Demirel tarafından yapıldı. Demirel Türkiye'nin sanayileşmesinde bir engel olarak gördüğü rapor için “Efendim bize çoban olun diyorlar, bize çiftçi olun, bakkal olun, manav olun diyorlar... Yok böyle şey. Onları bize çok evvel de dediler. Bu kürsülerde Barker raporu tartışması yaptık bundan 10 sene evvel. 1949'larda da dediler, 1950'lerde de dediler onu, 1951'lerde de dediler. Thornburg raporu tartışması yaptık. Bize dediler ki: "Siz, büyük sanayi kurmayın, küçük işletmeler kurun, tavukçuluk yapın, hayvancılık yapın, besicilik yapın; yani, çiftçilik ve çobanlık yapın. Türkiye'nin kaderini o günkü idare orada görmedi, o raporu fırlattı attı.”⁶⁹

SONUÇ

Thornburg Raporu, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen yeni dünya şartlarına uygun iktisadî politika arayışı içinde olan Hükümet tarafından hazırlanmıştır. Hazırlanan rapor, Türk ekonomisi hakkında detaylı bir tahlil yapmış olmakla beraber yapılan tahliller büyük oranda Amerika ekonomisine ve menfaatlerine uygundur. Raporun ön sözünde, Türk hükümeti ile Türk halkının Amerikan yardımının etkili olacağı şekilde yapılmasını istediklerini, bu sebeple de ellerinden geldiği ölçüde Türkiye'de yardımı mümkün kılacak iç şartların oluşturulmasına çalışılması önermiştir.

⁶⁷ Cumhuriyet, 24 Mart 1956; Esad Tekeli, “İktisadi Durumumuz Hakkında Bir Rapor ve Bir Demeç”, **Cumhuriyet**, 26 Mart 1956.; Cemal, a.g.m.

⁶⁸ Bu eleştirilerin önemli bir kısmı için bk. Güven, **a.g.e.**, s. 25- 106.

⁶⁹ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, C. 7, Toplantı 2, 8. Birleşim 22 Kasım 1978, s. 279

Amerika'daki kadar olmasa bile Türkiye'nin de kendi dinamikleri içerisinde demokrasinin en temel kuralı olan hürriyeti ön plana çıkarılması ve hür düşünceye, hür teşebbüse önem vermesi isteniyor. Türkiye'de 1930'lu yıllardan beri uygulanmakta olan “Devletçilik” anlayışı da bu yaklaşımdan dolayı şiddetle eleştirerek Hükümete ekonomi üzerindeki kontrolünü gevşetmesi için adeta manevi baskı yapmıştır.

Thornburg, Türkiye'deki sistemi sıkı bir biçimde eleştirdiğinin farkındadır. Bu durumu isim vermeden tarif ettiği “*Tanınmış bir Türk vatanseveri ve eski bir bakan ve halen hususi teşebbüs sahasında önemli bir şahsiyetin*” kendisine söylediği “*Düşman güldürür, dost ağlatır.*” atasözü ile açıklamaya çalışmıştır.

Rapor dikkatle incelendiği zaman, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD'nin yeni bir dış politika stratejisi belirlemeye çalıştığı dönemde ortaya çıkan Truman Doktrini çerçevesinde Eski Dünya'ya ve özellikle Orta Doğu'ya yeni bir yol haritası eşliğinde barış ve refah getirme düşüncesinin bir ürünü olduğu da görülür. Bu tez günümüzün Büyük Orta Doğu projesi olarak adlandırılan Orta Doğu'ya demokrasi, barış ve zenginlik getirmek isteyen teze paralellik göstermektedir.

Genel bir çerçeveden bakıldığı zaman aslında Thornburg raporu, Türkiye'ye, idaresini sadece kırtasiyecilik ve gereksiz prosedürlere kurtarmasını değil, topyekûn sistem eleştirisi yaparak bir bakıma sistem değişikliğini yapmasını önermektedir. Bir ölçüde Demokrat Parti'nin 14 Mayıs 1950'de iktidara gelmesi bu değişiklik önerisinin hayata geçirilmesidir.

KAYNAKÇA

Belgeler:

BCA, 30. 10. 00. 00. 26. 245. 23. İstatistik Umum Müdürlüğünün Başbakanlık katına yazdığı yazı.

BCA, 030. 01. 00. 00. 40. 238. 14. Başbakan Menderes tarafından Thornburg'a çekilen telgraf.

BCA, 030. 01. 00. 00. 40. 238. 14. Thornburg'un Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a yazdığı mektup.

Gazeteler:

Akşam, 15 Haziran 1947.

Cumhuriyet, 30 Mayıs 1947.

, 14 Mart 1955.

, 15 Mart 1955.

, 1 Haziran 1947.

, 2 Haziran 1947.

, 7 Haziran 1947.

, 29 Nisan 1955.

, 24 Mart 1956.

Demokrat İzmir, 1 Temmuz 1947.

Dünya, 16 Mart 1955.

, 20 Mart 1955.

, 17 Mart 1955.

, 30 Mart 1956

Tan, 24 Şubat 1956.

, 5 Mart 1956.

Ulus, 13 Mart 1947.

, 14 Mart 1947

, 17 Mart 1947.

, 9 Temmuz 1947

Kitap ve Makaleler:

AKYAKA, Ziya, “Türkiye- Amerika Arasındaki İlk Muahede”, **Siyasi İlimler Mecmuası**, C XIX, 219, Haziran 1949.

“Amerikan Heyetinin Türkiye Ekonomisi Hakkındaki Görüşleri”, **Türk Ekonomisi**, Yıl. 5, S 50, Ağustos 1947, s.257-259.

ARAMAOĞLU, Fahir, **Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri**, Türk Tarih Kurumu bas., Ankara, 1991.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, C 2, (1938- 1950), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

ATAY, Falih Rıfki, “Thornburg'un Gazetemize Söyledikleri”, **Dünya**, 31 Mart 1956.

Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları, C 4, Adnan Menderes, Haz. İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, TBMM bas., Ankara, 2014.

BORATAV, Korkut, **Türkiye’de Devletçilik**, Gerçek Yayınları, İstanbul 1974.

CEMAL, Behçet, “Thornburg'un Demeci”, **Dünya**, 28 Mart 1956.

ERİM, Nihat, “Amerika'nın Kararlı Durumu”, **Ulus**, 13 Mart 1947.

EROL, Mine, Osmanlı İmparatorluğunun Amerika Birleşik Devletleri İle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları, Konya, (Tarihsiz).

GÜVEN, Sami, 1950'li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1989.

HURREWITZ, J. C., “Türk Amerikan İlişkileri ve Atatürk”, **Çağdaş Düşünce İşığında Atatürk**, Vakfı yay., İstanbul, 1983.

İSTANBUL, “Mr. Thornburg'la Aynı Fikirde Değiliz”, **İstanbul**, Yıl 4, Yeni seri No. 7 Temmuz, s. 12- 13.

KARPAT, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş yay., İstanbul, 2010.

KURDAKUL, Necdet, Osmanlı Devletinde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar, İstanbul, 1981.

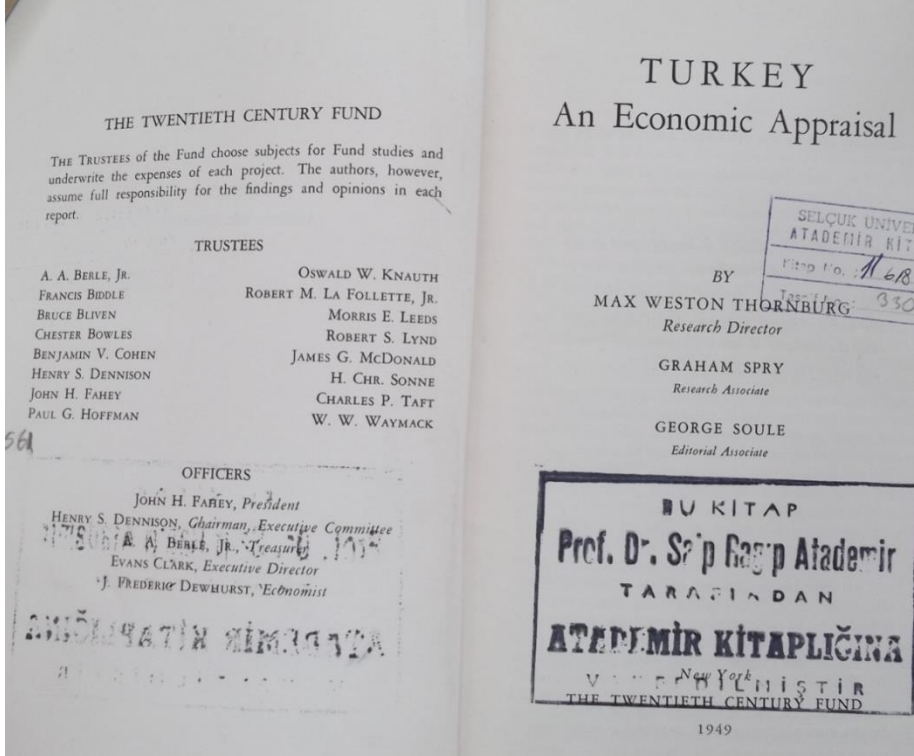
- Mecmua-i Muahedat**, C 2, Cüz 1, Hakikat Matbaası, İstanbul, 1293.
- OKYAR, Osman, “Mr. Thornburg ve Türk Ekonomisi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C 9, No. 4, Temmuz 1948, s. 288– 303
- PARASIZ, İlker, Türkiye Ekonomisi 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa, 1998.
- PETEK, Hüsamettin, “Mr. Max Weston Thornburg'un Bizi Görüşü Etrafında”, **Demokrat İzmir**, 4 Temmuz 1947.
- SEMİZ, Yaşar, Türk Amerikan Münasebetleri Işığında Chester Demiryolu Projesi, Yetkin bas., 1995.
- ŞAHİN, Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2002.
- TANYOL, Cahid, “Max Thornburg ve Türkiye”, **Cumhuriyet**, 17 Mart 1955.
- TANYOL, Cahid, “Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Türkiye Nasıl Yükselir?”, **Cumhuriyet**, Mart 1955.
- Tarihe Düşülen Notlar 1, Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları– 1** (1 Mart 1924 - 14 Aralık 1987), Yayın koordinatörü: Rüçhan Akıncıoğlu, TBMM yay., 2011.
- TEKELİ, Esad, “İktisadi Durumumuz Hakkında Bir Rapor ve Bir De-meç”, **Cumhuriyet**, Mart 1956.
- TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, **Savaş Sonrası Ortamda 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Orta Doğu Üniversitesi Yay., Ankara, 1981.
- THORNBURG, MaxWeston, “Amerikan Gözüyle Türkiye - Türkiye'nin Başlıca Dört Davası”, **İktisat Mecmuası**, S. 4, Mayıs 1948, s. 12- 14
- THORNBURG, Max Weston, **Türkiye Nasıl Yükselir**, çev. Semih Yazıcıoğlu, Nebioğlu yay., İstanbul, ty, s. 9
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, C. 7, Toplantı 2, 8. Birleşim 22 Kasım 1978, s. 279.
- “Türkiye: Ekonomik Bir Tahlil Adlı Eserden Hülasalar”, **Siyasi İlimler Mecmuası**, C., XIX, S., 219, 1949- S.220, Temmuz 1949, s.152-155.

“Türkiye Hakkında Thornburg'un Raporu”, **İktisadi Yürüyüş**, C. 10, s. 231, 6 Ağustos 1949, s. 13-15.

YAYMAN, Hüseyin, **Türkiye'nin İdari Reform Politikası**, (Birgül A. Güler danışmanlığında hazırlanan Doktora Tezi) A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara, 2005, s. 118.

EKLER

1 - Thornburg ve arkadaşları tarafından hazırlanan raporun iç ka-
pağı

2 - Thornburg'un Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğünü ziyareti

T. C.
BAŞVEKÂLET bakanlık
İSTATİSTİK UMUM MÜDÜRLÜĞÜ

Şube : _____
Umumî : 1767
Hususi : 114

Öz : /

Parlaman hey'eti tarafın-
dan istenilen malumat H.

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Başbakanlık Yüksek Katına

Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nün tavassutu ile The Twentieth Century Fund in Türkiye iktisadiyatını tetkike memur ettiği Mr. Max Weston Thornburg ve muavini dairemizi ziyaret etmişler ve muhtelif konularda malumat istemişlerdir. Yayınlanmış veya henüz yayınlanmamış olan bu malumatın kendilerine verileceği vaid edilmiştir.

Saygılarımla arz ederim.
86/4/947

Altınbaş

Genel Müdür
S. Aybar
(Celâl Aybar)

26.4

030	10			26	1148	23
-----	----	--	--	----	------	----

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ
264-987/2957

Karşılıklarda şube adı ve sayılarımızın yazılması.

1

3 - Thornburg'un İzmir'i ziyareti

askeri
tiklik
es sayfa
n. T.H.
in, ağa
pla
gma
kışıl
s. ucud
brikad
arı Ge
Kur
ne ve
mlisi
tehas
rdir.
mizden
n mah
teziat
Arter
Halla
y. Ca
n müh

adleri, bizzat sahipleri tarafından tediy edil
cek SİCİL, TAPU, MAHKEMF. İCRA ve NOTER
hâllerle RESMİ DİRELERİN aynı kayıtlı vere
cekleri ilânlar doğrudan doğruya İDAREMİZCE
kabul ve en müsait şartlarla ilân edilecektir.
TELEFON: 4710
4800

İZMİR
Fiyat: 10 Kurus 6 HAZİRAN 1947 6 CUMA Teig. D. İzmir. Telf. 48
Yıl. 1 - Sayı: 187 Gaz. Bul. Demirelli Ha

Türkiyenin İktisadî Tetkiki Bürosu Müdürü
Mr. V. Thornburg
İzmir'e Geliyor
Amerikanın gönderdiği ilk
yardımlı malzemesi, Mersin
limanına vâsıl oldu
Amerikan hey'etleri, memleketin muhtelif bölge
lerindeki tetkiklerine devam ediyorlar

Amerikada «Türkiyenin İktisadî Tetkiki Bürosu» nun müdürü bulunan ve (20-nci Asır Fonu) müessesesi namına bir müddet beri memleketimizde tetkikler yapmakta olan Mr. Max Weston Thornburg'un Haziranın 15 i ile 20 ş arasında İzmir'e geleceği haber alınmıştır.

Mr. Weston Thornburg'un bu seyahati resmi bir mahiyeti haiz olmamakla beraber, kendisinin burada kalacağı günler zarfında muhtelif İktisadî tetkik ve temaslarda bulunması ve muhtemel İktisadî gelişmeler karşısında İzmir'in ve bilhassa İzmir limanının müstakbel mevkiini tayine yarayacak incelemeler yapması beklenmektedir. Öğrenildiğine göre, Bayan Thornburg da, eşii ile birlikte İzmir'e gelecektir.

İLK YARDIM MALZEMESİ
MERSİNE VASİL OLDU
Adana, (Arkadaşımız Yusuf

Ayhan bildiriyor) — Adana, Mersin, Tarsus, Ceyhan, Yumurtalık ve Karataş ile Adana köylerinden bir kısmında iktidadi tetkiklere, bulunan Amerikalı İktisat doktorlarından The Twentieth Century Fund Economic Survey of Turkey müdürü ve inşaat mühendisi Bay Max Weston Thornburg bölgemizden ayrılarak Kayseriye gitmiştir.

Bay Max Weston Thornburg'un Adanaya gelip gitmesinden sonra, inanılır kaynaklardan aldığımız bilgiye göre, Iskenderun - Ardahan - Van, Adana - Yumurtalık, Adana - Karataş soselleriyle Yumurtalık ve Mersin (Sonu Sah. 4. Sâ: 1 de)

Yunan hududunda bekleyen Slâvlar

İskân Kanunu
Demokrat Partisi
Dün Meclis B.
Teklifte Anayasaya mu
minin tâdili, bir kısım

Demokrat Parti İskân Kanununun tâdili teklifi saati yolunda ikinci adımı da atmış bulunur rezimde, Partinin kurucularının üçünü görür Mendere, Celâl Bayar ve Fu

Ticaret Bakanlı
İzmir'li Bir T
İhtiya

İktisadî tetkiklerde bulunmak
göre, gelişimize gelecek olan
Weston Thornburg

6 Haz. 1947 THORNBURG İZMİR'E GELİYOR

4 - Başbakan Menderes'in "1953'te Thornburg'u Türkiye'ye davet eden telgrafi.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

21. 10. 1953

Mr. Max Weston Thornburg
UMM A'SABAAN ISLAND
BAHRAIN
PERSIAN GULF

Have been informed of contents your letter october 21
addressed to President stop will be pleased of your visit
to our country at an early date before end January stop
Turkish Government will be glad indicate competent persons
and extend assistance for preparation of your projected
article stop please cable date of arrival stop best regards

Adnan Menderes
Prime Minister

Dönme

-5-

030	01			40	238	14
-----	----	--	--	----	-----	----

5-Thornburg'un 21 Ocak 1954'te Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a yazdığı mektup

MAX WESTON THORNBURG
FOREIGN INDUSTRIAL CONSULTANT

UMM AL-SABAAN ISLAND
BAHRAIN, PERSIAN GULF

21 October, 1953

His Excellency Celâl Bayar,
President of Turkey.

Your Excellency,

About five years ago the TWENTIETH CENTURY FUND OF NEW YORK asked me to serve as Research Director of a study that institution had in mind concerning the current economic situation in Turkey, from the particular point of view of determining what Americans might do, publicly or privately, to assist Turkey in advancing the forward-looking program launched by the distinguished founder of the new Turkish Republic, Kemal Attaturk.

I undertook this task with the sole intention of appraising the situation as I found it in Turkey according to the terms of my assignment. After my associates and I had completed our survey I personally reviewed our conclusions with the Ministers concerned, in an effort to avoid misunderstandings, and gave my sponsors the report which they subsequently published.

At that time I was aware that some of my criticisms were regarded, in Turkey, as unduly severe. This was particularly true in respect of certain tendencies which I believed I saw, toward a rather extreme swing of the pendulum in the direction of state controlled enterprise, with a corresponding disregard — as I saw it — of the potentialities of your countrymen as individuals, if only they were enabled to develop and to mobilize their own capabilities as producers in the various economic fields your country afforded.

Each year since then I have made short visits to your country, and it has been no secret among my friends there that I was pleased with the outcome of the elections in 1950, which seemed to me to be a turning point in your recent history.

This summer the Editor of READER'S DIGEST suggested that I write a series of articles dealing with Middle East subjects, for something like 75 million American readers. One of these articles, I told the Editor, must surely be about Turkey, thus giving me the double opportunity of serving our own public interest, and at the same time paying the Turkish people the tribute which, solely because of the terms of reference under which I made my earlier report, seemed to be lacking in it.

In saying this I do not mean to retract (except where I may have been in error) anything that I said before, but I have seen enough since 1950 to convince me that the kind of governmental program that I sensed then was needed in your country has since been launched, and I therefore regard it almost as an obligation upon me to tell our American people that Turkey furnishes us with one of

030	01		40	23814
-----	----	--	----	-------

4

-2-

the great examples of our times of a country which has evolved primarily through its own efforts and out of its own resources, into a true democracy.

Particularly I want our people to know that this has not come about simply because of our aid program, but primarily because of the Turkish people's own efforts — which were merely accelerated by our aid. It is essential that our people at home understand this distinction. It is also important that other people understand it, and realize that the first requirement of any advancing nation is a responsible government dedicated to the welfare of its people. American aid may accelerate such an effort but is not a substitute for it.

What I would like to between now and the end of January is to return to Turkey for a few weeks and make sure that I have the material necessary for the kind of article that I have indicated.

I have presumed to address you in the hope that you might indicate someone in your Government who would assist me in making this article as useful as possible in our mutual national interests.

Very respectfully yours,

Max Weston Thornburg
MAX WESTON THORNBURG

030	01			40	23814
-----	----	--	--	----	-------

5

6 - Thornburg, raporunu hükümete verdi

20 TEMMUZ 1955
BAYRAM ÇEKİLİŞİ
Aparthaus dâhil ve pek sınırlı para
işlemlerini
Ünvanlı beyhalelerimize iştirak için
siz de bir hesab açınız.

Cumhuriyet

31 inci yıl sayı 11.122

KURUCUSU: YILMAZ
Ticaret ve nakliyat adresi: Cumhuriyet İstasyonu
Telefonları: Merkez: 2412, Santral: 2413

Thornburg raporunu hükûmete verdi

Amerikalı iktisadçı 10 yıllık organize edilmiş bir kalkınma programı tanzimini ve beş kişilik koordinasyon heyeti kurulmasını istiyor

Thornburg'a göre 10 sene sonra Türkiye iktisadi bakımdan en kuvvetli memleketlerle hemayar olacak

Uzun müddetberi memleketimizde bulunan ve Türkiye'nin iktisadi durumuna aid bir rapor hazırlamakta olan Amerikalı iktisadçı Max Thornburg beklenen raporunu bitirmiş bulunmaktadır.

Thornburg'un raporunun muhteviyatına geçmeden evvel Amerikalı iktisad adamının Türkiye'deki mesaisinin bir hülâsasını yapalım:

Ortasark memleketleri hakkında geniş malûmat olan ve bilhassa Türkiye'ye karşı hususi bir sempatisi bulunan Max Thornburg Başvekil Adnan Menderes tarafından bir müddet evvel Türkiye'ye davet edilmiş ve kendisine Türkiye'nin içinde bulunduğu kalkınma hamleleri izah edilerek Türkiye'yi yakın-

— Arkan Sa. 7, Sü. 4 te —

Vilâyette beyannamelerin verildiği büro

Kırşehirde

7 - Reddedilen Amerikan Teklifi

DÜNYA
HEP BU VATAN HEP BU HALK İÇİN

Adres: Divrya - İst. Tel: 24215 - 25395 Perşembe 17 Mart 1955 X I L U D O R E S A Y I : 1914 15 Kr. B A Ş K A N : F. R İ Ş İ A Y A Z

HARİKULADE HEDİYELERİLE AKSARAY AJANSI İZMİT'TEYİZ DOĞUBANK

Türkiye ile Amerika arasında cereyan eden görüşmeler esnasında Reddedilen Amerikan teklifi

Amerikalılar, Malî ve iktisadî tedbirleri kontrol şartıyla yardımcı arttırabileceklerini söylediler

Adalet Bakanı sükût ediyor
KARAR, 16 TELEFONLA - DALET Bakanı Osman Seydi Çoruhlu bu müddet evvel bir basın toplantısı yaparak oza mübalegeti ve ülkesinin hükümet tarafından tahsis taahhütünü tasvif etmiş. Bakan bu anıda taarrüf teklifinin bir 196 linci demine konulan yeni hükümetin beşinci ayını mübalegeti ve ülkesinin beşinci ayını mübalegeti ve ülkesinin beşinci ayını mübalegeti...

Saatte 150 mil - İngilizlerde jet motorlu deniz kanosu "Mist Kuz" bu makul hızla saatte 150 milik hızla tahsis taahhütünü tasvif etmiş. Bakan bu anıda taarrüf teklifinin bir 196 linci demine konulan yeni hükümetin beşinci ayını mübalegeti ve ülkesinin beşinci ayını mübalegeti ve ülkesinin beşinci ayını mübalegeti...

Irak - Suriye görüşmeleri ümit verici sahada
Lübnan Devlet Başkanı geliyor

ATOM SİLAHLARI VE EISENHOWER
WASHINGTON, 16 (AP) — Bu gün, bir basın toplantısında, Başkan

8 - Rusya'nın Türkiye'ye Teklifi

Gazetemiz bugün 12 SAYFADIR

DÜNYA
HEP BU VATAN HEP BU HALK İÇİN

Adres: Divrya - İst. Tel: 24215 - 25395 Pazartesi 20 Mart 1955 X I L U D O R E S A Y I : 1917 15 Kr. B A Ş K A N : F. R İ Ş İ A Y A Z

HARİKULADE HEDİYELERİLE AKSARAY AJANSI İZMİT'TEYİZ DOĞUBANK

S. Rusya'nın Türkiye'ye teklifleri!

Ruslar, memleketimizde, bedeli 20 senede ödemek şartıyla, üç iplik ve dokuma fabrikasını kurmak ve Kayseri Kombinalarını 2 misli genişletmek istiyorlar

Türk Hükümeti, uzun vadeli anlaşmanlar yerine ticari müasabetleri geliştirmeye tarafar

İrak-Suriye tebliği dün yayımlandı
BAĞDAD, 16 (AP) — Burada yayımlanan Irak-Suriye anlaşması sonucunda bu iki devlet arasında bir anlaşma imzalandı. Anlaşma, iki devlet arasında bir anlaşma imzalandı.

Müseyin Cahit Yalçın

XIX. YÜZYILDA ÇAR RUSYASI'NIN AZERBAJCAN'DA SÖMÜRGE SİYASETİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ (ETNOKÜLTÜREL YÖNDEN)

Tahir ŞAHBAZOV*

ÖZET

Azerbaycan'ın Rusya ile İran arasında paylaşımını resmileştiren Gülüstan (1813 yılı) ve Türkmençay (1828 yılı) anlaşmalarıyla Azerbaycan'ın kuzey kısmını sömürgeleştiren Rus Çarizmi, asıl dikkati ilk olarak bölgeye çok sayıda Hristiyan halkların yerleştirilmesine yönlendirdi. Amaç, buradaki etnodemografik yapıyı değiştirmekle, Hristiyan unsurların üstünlüğünü sağlamak, Azerbaycan'ı idarî ve siyasî bağlarla ebedi olarak Rusya'ya bağlamak, bu ülkeyi başta Türkiye olmakla Müslüman Türk ülke ve halklarıyla irtibat imkanlarından mahrum bırakmak, sonuçta Müslümanları tabiri caizse, "Rusça konuşmaya", "Rusça düşünmeye" ve "hissetmeye" mecbur etmekte.

Çar Rusyası'nın bu siyaseti, halkın milli değerleri üzerine amansız bir saldırıyla birlikte yürütülmekteydi. Azerbaycan dili, toplum yaşamının tüm alanlarında sıkıştırılmakta, farklı kategoriden olan okullarda ana dilde eğitim ve anadilde yayın yasaklanmaktaydı.

Bundan başka, İslam ve Müslümanlara karşı mücadele bağlamında 1822 yılından Kafkasya Müslümanlarının Hac ziyaretine gitmesi yasaklandı. Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde Hristiyan misyoner örgütlerin faaliyetine geniş imkan tanındı. Müslümanların ibadet yerleri ve camiler toplu olarak kapatılır, yerine Hristiyanların dinî ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Kilise ve ibadet evleri ağı genişlendirilmekteydi. Birçok durumda hatta camileri kiliseye dönüştürüyorlardı. Ayrıca Çarizm, Güney Kafkasya Müslümanları

---

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, AZERBAJCAN, sh-tahir@rambler.ru

için ayrı ayrı “Şeyhulislamlık” ve “Müftülük” kurmakla, Müslüman tarikat ve mezhepleri, özellikle Şiillerle Sünniler arasında düşmanlık yaratmaya, bununla da İslam’ın ideolojik etkisini zayıflatmaya çalışıyordu.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Rusya, Misyoner, İslam, Cami, Kilise, Yermolov

**IN THE 19TH CENTURY MAIN FEATURES OF TSARIST
RUSSIA'S COLONIAL POLICY IN AZERBAIJAN (ETHNO-
CULTURAL ASPECT)**

ABSTRACT

Main focus of Russian czarism that transformed Northern Azerbaijan into its colony, which regulated division of Azerbaijan between Russia and Iran with Gulistan (1813) and Turkmenchay (1828) treaties, primarily aimed on the resettlement of Christian peoples (Armenian, Russian, Jewish, Polish etc.) to the region. The goal was changing of ethno-demographic structure, to provide prevalence of Christians, to bind Azerbaijan with civil and political ties to Russia, to deprive it to contact with Turkish-Muslim countries and peoples, first of all, with Turkey, and finally, to force Muslims “to speak Russian”, “to think and “feel” in Russian.”

This policy was accompanied by a relentless attack on the national values of the people. Azerbaijani language was dropped from all spheres of public life; to teach mother tongue in schools and spread the media in native language was forbidden.

Russian czarism that fought against Islam and Muslimism in 1822 forbade Caucasian Muslims to go to Hajj. Christian missionary organizations expanded activities in a number of Azerbaijani regions. From time to time, all-Russian missionary conventions were convened, where measures against Islamism and anti-Muslimism were discussed. Mosques were closed, instead churches increased. In many cases, even Muslim mosques were turned to Christian churches.

Key Words: Azerbaijan, Russia, Missionary, Islam, Mosque, Church, Yermolov

Azerbaycan toprakları uğrunda Rusya ile İran arasında XVIII. yüzyılın sonlarında başlayan mücadele, bu toprakların paylaşımını resmileştiren 1813 yılı Gülüstan ve 1828 yılı Türkmençay anlaşmaları ile sona erdi. Azerbaycan'ın güneyi Kaçarlar İran'ının, kuzeyi ise Çar Rusyası'nın denetimine geçti. Sözlüğümüzde, "Kuzey Azerbaycan" ve "Güney Azerbaycan" kavramları ortaya çıktı. Bu tarihten itibaren, kaderleri farklı siyasî rejimler tarafından belirlenen halkın yaşamında, bu rejimlerin mahiyetinden kaynaklanan eğilimler gözlemlenmeye başladı. Yerli halkın millî-medenî ve yaşam özelliklerini, dinî ve ahlakî bakış açılarını reddeden bu eğilimler, Çar Rusyası tarafından ilhak edilen Kuzey Azerbaycan'da daha açık şekilde göze çarpmaktaydı. Şöyle ki, uzun yıllar Sovyet tarih biliminde takdir edilen ve "gönüllü birleşme" şeklinde takdim edilen Rus işgali, aslında gelecekte Azerbaycan'ın başına gelecek faciaların temelini atmış oldu. Rus tarihçi N. Smirnov'un haklı olarak kaydettiği gibi, "O (Rus Çarizmi-T.Ş.), fethe edilen halklara iyi hiç bir şey vermedi. Tam tersi, itaat altında tutma, yeni ve daha amansız bir şekil aldı ki, bu da Kafkasya halkına önceki yüzyıldan belli idi."¹

Böylece Çarizm, işgal ettiği arazileri ilelebet denetim altında tutmak amacıyla, ilk olarak dikkati buradaki demografik yapının değiştirilmesine, Hristiyan halktan oluşan sosyal desteğin yaratılmasına, bölgenin Ruslaştırılmasına ve Hristiyanlaştırılmasına yöneltti. "Çarizmin göç siyaseti" ismiyle tarihe düşen bu siyasetin hayata geçirilmesine, 1819 yılında Almanya'nın Şvabiya vilayetinden olan Almanların, başta Azerbaycan olmakla Güney Kafkasya'ya yerleştirilmesi ile başladı. Söz konusu yılda 500 Vütemberg ailesi için Tiflis ve Yelizavetpol (günümüz Gence) eyaletlerinde koloniler kuruldu. İlk aşamada 2 (Yelenddorf ve Annengeld) (günümüz Göygöl ve Şemkir), bir süre sonra ise daha 6 Alman kolonisi kuruldu (Grinfeld, Trabuenfeld, Yelizavetinka, Georgsfeld, Eygengeld ve Alekseyevka). Böylece XIX. yüzyılın

---

¹ N. Smirnov, **Politika Rossii na Kafkaze v XIX-XX vekah**, Moskva 1958, s. 180; V. Umudlu, **Azerbaycanın Çar Rusyası Tarafından İşgali ve Müstemlekeçilik Aleyhine Mübarize (1801-1828)**, Bakü, Elm, 2004, s. 127.

başlarında Azerbaycan'ın etnik grupları arasında kesinlikle yer almayan Almanlar, yüzyılın sonlarında artık 15.990 kişiye ulaşmışlar. Bu oran, ülke ahalisinin % 0.41'ne tekabül etmekteydi.²

Sırasıyla Ermeni ve Rusların Güney Kafkasya ve Azerbaycan'a nakli süreci başlatıldı. Şunu da kaydedelim ki, XIX. yüzyılın 20-30'lu yıllarında, Rusya'nın merkezi bölgelerinde Ortodoks Hristiyanlığın esaretine karşı Rus köylüleri arasında tarikatçilik hareketi geniş yayılmıştı. Bundan korkuya kapılan yönetim, tarikatçıları İmparatorluğun ücra noktalarına ve yeni işgal ettiği topraklara sürmekle, zararsız hale getirmeye çalışıyordu. Bu meseleyle ilgili olarak imzalanmış özel fermana göre, ekseriyeti Güney-Volgaboyu-Saratov, Voronej, Tavriçeski, Tambov, Orenburg, Bessarabiya ve Yenisey eyaletlerinden olan Rus tarikatçılerinin (Molokanlar, Duhobarlar, Staroobyardlar, Raskolnikler, Baptistler, Prigunlar vs.) çoğunluğu Azerbaycan'a olmakla, Güney Kafkasya'ya, nakledilmesi ve burada kendileri için yeni köy ve kasabaların inşasına başlandı. Aynı zamanda Çar ordusunda görevini tamamlamış veya emekliye ayrılmış asker ailelerinin geri dönmesine izin verilmeyerek, yeni kurulan kasaba ve ilçelere yerleştirildiler.³ XIX. yüzyıl boyunca aşama aşama devam eden bu süreçlerin yekünü olarak, XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan topraklarındaki (Bakü ve Yelizavetpol eyaletleri) Rus yerleşim birimlerinin sayısı 88'e ulaştı.⁴ Söz konusu köy ve kasabalardaki Rusların sayısı ise 249.779 kişiden oluşmaktaydı ki, bu da genel halkın % 6.65'i anlamına gelmekteydi.⁵

Bölgede etnik yapının değiştirilmesini amaçlayan göç politikasına uygun olarak, Rus ve Almanlarla birlikte, imparatorluğun farklı vilayetlerinden diğer Hristiyan unsurlar –Polonyalı, Latış, Çek, Moldovan, Yunan, Eston, Süryani ve Yahudiler de Azerbaycan topraklarına yerleştirildi. Lakin bu etnoslar arasında Ermeniler özel

---

² Kh. Verdiyeva, **Pereselenceskaya Politika Rossiyskoy İmperii v Severnom Azerbaydjane (XIX-naç. XX vv.)**, Bakü, Altay, 1999, s. 261.

³ **Kafkaz gazetesi**, Yıl 1868, Sayı 9.

⁴ **Kavkazskiy Kalendar na 1911 god**, (İzdan po Rasporyaşeniyu Namestnika ego İmparatorskago Veliçestva na Kavkaze), Tiflis 1910, s. 334-337

⁵ Verdiyeva, **a.g.e.**, s. 261.

ağırlığa sahipti ve ekseriyetini Türkiye ve İran'dan getirilenler oluşturmaktaydı. Şöyle ki, 2 Eylül 1829 yılında Rusya ile Türkiye arasında imzalanmış “Edirne Barış Anlaşması”nın 13. maddesine göre, Türkiye'nin işgal edilmiş topraklarında bulunan Ermenilere 18 ay içinde menkulleriyle birlikte Rusya'nın tabiiyetine geçme hukuku verilmişti ve bu süre zarfında Türkiye'den Güney Kafkasya'ya yaklaşık 84 bin Ermeni göç etmişti. 1877-1878 yılları Rusya-Türkiye savaşından sonra, tam olarak 1894 yılında Türkiye'de yaşanan Ermeni isyanları sonrası ise daha 400 bin Ermeni Kafkasya'ya göçürülmüştür⁶.

Rusya ile İran arasında imzalanmış Türkmençay Anlaşması'nın (10 Şubat 1828) 15. maddesi de Ermenilerin Güney Kafkasya'ya göçünü öngörüyordu. Söz konusu madde gereğince, sadece iki yıl içinde 40 binden fazla Ermeni Azerbaycan topraklarına yerleştirildi. Göç sürecini yöneten Ermeni asıllı General G. Lazaryan'ın İran arazisinde yaşayan Ermenilere yaptığı ünlü hitabında (30 Mart 1828 yılı) şöyle denmekteydi: “... *Orada siz Hristiyanların yerleştiği yeni vatan kazanacaksınız. İran'ın farklı eyaletlerine dağılmış Hristiyanların bir yere topladığını göreceksiniz. Acele edin. Zaman kıymetlidir. Kısa sürede Rus orduları İran'i terkedecek, bundan sonra sizin göç etmeniz zorlaşacak ve güvenli bir şekilde naklinizden sorumlu olmayacağız.*”⁷

Nakledilen Ermeniler için tarihi Azerbaycan topraklarında “Ermeni Vilayeti” isimli özel bir “vilayet” oluşturuldu. Onların uğraşı alanına uygun yerleştirilmesi, göçmenlerin güvenliğinin sağlanması, kendilerine maddi ve malî yardımın gösterilmesi planlanmış, bu amaçla hazineden 25 bin ruble ayrılmıştı.⁸ Sonuçta Güney Kafkasya'daki Ermenilerin sayısı XIX. yüzyılın 30'lu yıllarındaki 159.086 kişiden, XX. yüzyılın başlarında 1.208.615 kişiye ulaştı ki, bu da Azerbaycan nüfusunun % 32.8'i demek oluyordu. Bununla ilgili olarak Rus memuru N. Şavrov'un, 1911 yılında açıkladığı rakamlar

⁶H. Verdieva, H., **Pereselenceskaya Politika Rossiyskoy İmperii v Severnom Azeraydjane (XIX-naç. XX vv.)**, Bakü, Altay, 1999, s.109-135

⁷S. N. Glinka, **Opisanie Pereseleniya Arмян Azerbaydjanskikh v Peredelı Rossii**, Bakü, Elm, 1990, s. 107-111; **Aktı Sobranie Kafkazskoy AKAK**, Pod red. A. Berje, Tiflis, Tipologiya Glav. Upravl. Namestnika Kavkaza, t. 7, 1878, s. 487.

⁸Glinka, a.g.e., s. 98-107.

son derece ilginçtir. N. Şavrov şunları kaydetmektedir: “... *Şu anda Güney Kafkasya’da yaşayan 1 milyon 300 bin Ermeni’nin 1 milyonu yerli olmayıp, tarafımızdan nakledilmiştir.*”⁹

Böylece Çar Rusyası, tamamen Ruslaştıramadığı arazileri Ermenileştirmek ve Ruslaştırmakla, bölgede kendisine yakın olan Hristiyan çevre yaratmaya, Azerbaycan’ı mülkî ve siyasî bağlarla Rusya’ya bağlamaya, tabiri caizse, buranın Türk-Müslüman halkını “Rusça konuşmaya, Rusça düşünmeye ve hissetmeğe” mecbur etmeye ve zamanında bu arazilerden Türkiye ve diğer Müslüman ülkelere karşı askeri alan olarak yararlanmaya çalışıyordu.¹⁰ Öte yandan Çarizmin göç siyaseti, beraberinde Azerbaycan Türklerinin ata yurtlarından kitlesel göçünü getirmekteydi. Sadece Rus işgalinin ilk yıllarında ülkeden 100 bin Müslüman, ata yurdundan uzak düşmüştü ki, bunların önemli kısmını halkın aristokrat sınıfı oluşturmaktaydı. İmparatorluk çevreleri, Azerbaycanlıların göçünü önlemek bir tarafa, tam tersi kendilerini bu işe tahrik ediyor, bölgede Müslüman, tam olarak Azerbaycanlı faktörünün rolünün azalmasına çalışıyorlardı. Çünkü söz konusu dönemde Rusya’nın Kafkasya politikasının temel yönlerinden biri de bölgede Hristiyanlıkla İslam’ı karşı karşıya getirmekten ibaretti.¹¹

Çar Rusyası’nın sömürge siyasetinin diğer bir yönünü, milli kimliğin, milli bilinç ve kendini tanımanın temel özelliklerinden olan Azerbaycan Türkçesine karşı mücadele oluşturmaktaydı. Çünkü bu dil, asırlar boyu elliden fazla halkın yaşadığı Kafkasya coğrafyasında, “linka-franka” rolünü oynamış, hatta birçok Türk olmayan insanın ana diline dönüşmüştü. İşte bu faktör, Avrupalı ve Rus yazarlar

---

⁹N. Şavrov, “Ruskaya Kolonizaçiya na Kavkaze”, **Voprosı Kolonizaçii**, SPb. 1911, sayı 8., s. 60-61..

¹⁰ **Kolonyalnaya Politika Rossiyskogo Çarizma v Azerbaydjane v. 20-60-h gg.**, Moskva-Leningrad, İzd-vo Akad. Nauk SSSR, 1936, s. 280; M. Abdullayev, Hanlıklar ve Rus Müstemlekeçiliyi Dövründe Şimali Azerbaycanda Agrar Münasibetler (XIX asrın 40-cı illerine geder), Bakü, Adiloğlu, 2005, s. 211.

¹¹A. Balayev, **Etnoyazıkovie Proçessı v Azerbaydjane v. XIX-XX vv.**, Bakü, Nurlar, 2005, s. 21.

tarafından bile itiraf edilmekteydi. Örneğin, Kafkasya'da sürgünde bulunurken Azerbaycan dilini öğrenmiş olan ünlü Rus şairi M. Lermontov, bu dilin avantajlarını şöyle anlatıyordu: “...*Tatarca'yı (Azerbaycan Türkçesini) öğrenmekteyim. Avrupa'da Fransızca'yı bilmek ne kadar önemliyse, burada (Kafkasya'da) ve genel olarak Asya'da da bu dili bilmek o kadar gerekli.*”¹².

XIX. yüzyılın 80'li yıllarında Kafkasya Arkeografya Komisyonu Başkanı E. Veydenbaum, Kafkasya seyahati sırasında şunları kaydetmekteydi: “...*Sadelığı ve kolay kavranılır olması, Azerbaycan dilini Doğu Transkafkasya'nın tamamında uluslararası dil haline getirmektedir.*”¹³ Alman gezgin F. Katskauzen'in konuyla ilgili görüşleri ise şöyle idi: “...*Bu dil, Güney Kafkasya halkları için ilişki, ticaret ve karşılıklı iletişim dilidir. Bu açıdan Avrupadaki Fransızca ile karşılaştırılabilir*”¹⁴.

Lakin Çarlık Rusyası, Türk-Müslüman halkları üzerinde milli esareti sağlama politikası bağlamında Azerbaycan diline karşı da mücadele ediyordu. Nitekim işgalden hemen sonra Azerbaycan dili fiili olarak devletin ve sosyal yaşamın temel katmanlarından sıkıştırılıp çıkarıldı.¹⁵ Yerine ise Rusça devlet dili seviyesine kaldırıldı ve bu dilin toplumsal fonksiyonları Azerbaycan dilinin foksiyonlarının azaltılması hesabına genişletildi. Azerbaycanlı memurlar, Azerbaycan dilinden ve yerel halkın gelenek ve göreneklerinden habersiz Rus memurlarla değiştirildi. Artık XIX. yüzyılın ortalarında, Azerbaycan'da mevcut 22 temel sosyo-politik, üretim, sosyal, kültürel ve bilimsel alanın 13'ünde Rusça, yalnız 9'unda Azerbaycanca kullanılmaktaydı.¹⁶

Ayrıca, Çar hükümet yetkilileri Azerbaycan halkını “Tatar”, “İranlı”, bazen genel anlamda “Müslüman” olarak isimlendirmekte, tüm resmi ve gayri-resmi belgelemede, yazışmalarda, nüfusla ilgili raporlarda söz konusu terminleri kullanmakla, halka kendisinin Türk; dilinin ise Türkçe olmasını unutturmaya çalışıyorlardı. Aslında

¹² M. Lermontov, **Polnoe sobranie soçinenii, V 4 tomakh**, t. 4, Gospolitizdat, 1857, 594 s., s. 523-524.

¹³ Veydenbaum, E, **Putovoditel po Kafkazu**, Tiflis, 1888, 434 s., s. 120.

¹⁴ F. Gatsgauzen, Zametki o semeynoy i obşestvennoy jizni i otnoşeniyakh narodov, obitayuşikh mejdu Çernım i Kaspiqskimi moryami. T. 2, SPb, 1857, s. 152

¹⁵ Balayev, **a.g.e.**, s. 15-16.

¹⁶ Balayev, **a.g.e.**, s. 16.

kısmen amaçlarına ulaştıklarını söylememiz mümkündür. Nitekim, bu dönemde birçok sıradan insan, kendi milli kimliklerini “Müslümanım” diye açıklamaktaydı. Bununla ilgili Üzeyir Hacıbeyli'nin bir makalesindeki şu parça son derece ilginçtir:

Eğer birimize sorsalar, - Sen kimsin?

Cevabında,

-Müslümanım.

-Milliyetin ne?

-Müslüman milleti.

-Ait olduğun din nedir?

-Müslüman dini.

-Hangi dilde konuşuyorsun?

-Müslüman dilinde.

Oysaki kendisi Türk, dini İslam, dili ise Türkçedir. Fakat düşünmek gerekirdi ki, Müslüman adında millet yok, Müslüman adında dil yok, Müslüman – yani İslam'ı kabul etmiş kişi anlamındadır. Din başka, dil başka. Din başka, milliyet başka. Dinde dil yok, milliyet de yok.”¹⁷

Rus işgali ortamında ana dilinde yazılan eserlerin, basın, eğitimin, tiyatronun ve kültürün diğer alanlarının geliştirilmesi de sıkıntılı bir hale gelmişti. Söz konusu alanlarda çalışmak isteyen milli aydınların önü tüm vasıtalarla kesilmekteydi. Örneğin, ünlü Azerbaycan yazarı, şarkiyatçı ve eğitimci Muhammed Ağa Şahtahtinski (1846-1931), Rusya İmparatorluğu Basın Genel İdaresi Başkanı Solovyov'dan Azerbaycan dilinde “Tiflis” gazetesinin yayımına izin verilmesini istedikte, Solovyov kendisine gayr-i resmî bir ortamda şöyle cevap vermiştir: “Ben Azerbaycan dilinde gazetenin yayınlanmasına kesinlikle izin veremem. Gazete sizin halkınızın

---

¹⁷Ü. Hacıbeyli, **Seçilmiş Eserleri**, Bakü, Şerg-Gerb, 2005. II, s. 140-141.

neyine?! Aydınların Rusça okuması gerekiyor. Sıradan Azerbaycanlılar ise gitsinler koyunlarını gütsünler.”¹⁸

Solovyov’un Şahtahtinski’ye resmî cevabı ise şöyle olmuştu: “*Diğer dillerde konuşanların Ruslarla yakınlaşması, Rus dilli eğitim temelinde gerçekleşmelidir. Müslüman basının yaranması, Müslümanlarla Rusları yakınlaştırmak yerine, daha da uzaklaştıracaktır. M. Şahtahtinski’nin Türk-Azerbaycan dilinde gazete yayımlama arzusu şimdiye kadar anadilde basını bulunmayan halkın milli gazeteciliğinin yaranmasına neden olacak ki, bu da Azerbaycanlıların Rusya’dan ayrılması ile sonuçlanmış olacaktır.*”¹⁹ İşte bu sözlere ilave edilecek bir yoruma ihtiyaç olmadığını düşünüyoruz.

Azerbaycan dilinde ilk gazete yalnız 1875 yılında yayımlanabildi. Maalesef sadece iki yıl (22 Temmuz 1875 – 29 Eylül 1877) faaliyet göstermiş, zor ekonomik şartlar içinde ve ciddi sansür altında 56 sayısı yayınlanmış olan “Ekinçi” gazetesi, 1877 yılında kapatılmıştır. Araştırmacılar neden olarak Rusya-Türkiye savaşının başlamasını ve bu bağlamda gazetenin zaman zaman siyasî konuları gündeme getirmesini göstermektedirler. Gazetenin sahibi, XIX. yüzyıl ünlü aydını Hasan Bey Zerdabi konuyla ilgili şunları kaydetmekteydi: “...Ekinçi”nin üçüncü yılında düşmanlar, problemler ve engeller daha da artmış oldu. Rusya-Türkiye savaşı ve Dağıstan’da “kargaşa”nın başlamasından sonra “Ekinçi”nin günü karardı. Staroselski döneminde bir iş yapamayan Müslüman düşmanları, her taraftan “Ekinçi”nin üzerine geliyor, kapatılması için çaba gösteriyorlardı. Jandarma albayına her gün benimle ilgili anonim ihbarlar gönderiyorlardı. Jandarma beni izlettiriyordu...”²⁰. Böylece, Çar hükümeti millî bilinci uyanması açısından çok önemli olan bir vasıtayı – millî basını kısa süreliğine de olsa susturmayı başardı.

Çarizmin eğitime bakışı da bundan farklı değildi. Yani, hükümet yetkilileri, Müslüman çocuklarının genel olarak eğitimin dışında kalmasına çalışıyorlardı. Zira halkın eğitilmiş olması, kimliğini, kendini anlamaya başlaması onların yararına değildi. Ülkede dini-medrese eğitimi olmasına rağmen, Müslüman çocuklarının %90’ı dünyevî

¹⁸Balayev, a.g.e., s. 12.

¹⁹Gosudarstvennoy Arkhiv Gruzinskoy Respubliki, f. 480, op. 1, ed. Khr. 1358, l. 2.

²⁰Heyat Gazetesi, 3 yanvar, 1906, № 2

eğitimden uzaktı. 1830'lu yıllardan itibaren kurulmaya başlayan ve "Kaza Okulları" olarak isimlendirilen Rus ilkokulları ağı ise ilk olarak imparatorluğa sadakatli, ortamın taleplerini karşılayan ve yönetimin çeşitli alanlarında çalışabilecek memurların yetiştirilmesine yönelikti ki, bu da mutlakiyetin bölgede siyasî ve ekonomik açıdan güçlenmesini sağlamalıydı.²¹ Tesadüfi değildir ki, söz konusu okullara daha çok Rus memurlarla Çar yönetiminin çıkarlarına uygun çalışan yerli beylerin, tüccarların ve toprak ağalarının çocukları kabul edilmekteydi. Bir gerçeği kaydetmemiz yeterli olacak ki, 1844 yılında Azerbaycan'da faaliyette bulunan Rus okullarının tamamında eğitim gören 2009 öğrencinin sadece 9'u Müslüman (Azerbaycanlı) çocuğuydu.²² Azerbaycan'ın tüm erkek ortaokullarında 2.366 öğrenciden yalnız 223'ünün, kız ortaokullarında ise 1.283 öğrenciden sadece 6'sının Azerbaycan Türkü olduğu kaydedilmektedir.²³

Bu arada, Azerbaycanlı kızların eğitim görmesi daha ciddi bir sorundu. Çünkü kadınların eğitimi meselesi hükümeti neredeyse ilgilendirmiyordu. Ayrıca şeriat ve dinî kurallar da kızların okula gitmesini yasaklamaktaydı. Bu yüzden söz konusu dönemin kız okullarında az sayıda Azerbaycanlı kıza rastlanmaktaydı ki bunlar da zengin kızlarıydı.²⁴

Ayrıca, Azerbaycan'da ilk kız okulunun 1848 yılında Şamahı'da açıldığını, daha sonra Bakü'ye taşındığını söylememiz gerekiyor. 1874 yılında ise Bakü'de orta eğitimi destekleyen daha bir okul – kız okulu (gimnasyum) açıldı. Tüm bunlara rağmen, daha önce bahsi geçen gerçeklerle birlikte, kabul şartlarının ağırlığı ve eğitimin Rusça olması,

---

²¹N. Tairzade, "Çislennost i Sostav Uçaşihşya Russki Uçebnıh Zavedenniy Azerbaydjana v 40-50'e Godı XIX veka", İzvestiya Akademii Nauk Azerbaydjan SSR (seriya obşestvennih nauk), 1964, sayı 1, s. 43-45; Ş. Basılaya, **Zakavkazye v Godı Pervoy Mirovoy Voynı**, Suhumi, Alaşara, 1968, s.35.

²²Tairzade, a.g.m., s. 51.

²³**Otçet popeçitelya Kavkazskoqo uçebnoqo okruqa**, 1899,Prilojeniya 2. Tiflis. 1900, s. 60, 61, 138, 214, 215

²⁴A. Tağıyev, **Azerbaycanda Pedoqoji Fikrin İnkişafı Tarihinden (XIX esrin ahirleri-XX esrin evvelleri)**, Bakü, Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1961, s. 112.

Müslüman çocukların söz konusu okullarda eğitim görmesini engellemekteyd. Bu yüzden XIX. yüzyıl sonlarında “Mükaddes Nina” adlı Rus okulunda 320 öğrencinin sadece 3’ü Müslüman kızdı. Karşılaştırma yapabilmek açısından kaydedelim ki, söz konusu okulda 153 Rus, 109 Ermeni, 19 Yahudi, 17 Alman, 11 Gürcü, 5 Polonyalı ve 9 diğer milletlerden kızların eğitim görmekteydi.²⁵

Söz konusu dönemin Azerbaycan aydınları durumu çeşitli yöntemlerle düzeltmeye çalışsalar da, mevcut şartlar, katı kurallar ve maddî imkânsızlıklar buna engel olmaktadır. Yalnız 1896 yılında büyük petrol sanayicisi, ilim ve sanat hamisi Hacı Zeynelabidin Tağıyev, Çar hükümetinden Azerbaycanlı kızlar için dünyevî okulun açılması iznini alabildi. Uzun süründürmeler, bürokratik engeller ve temelsiz bahaneler, okulun açılışını epey geciktirse de, 7 Ekim 1901 yılında okulun açılışı gerçekleşti ve bu dönemin en önemli kültürel olayına dönüştü.²⁶

İslam ve Müslümanlara karşı mücadele, bu dinin temellerini sarsmak, Çar Rusyası’nın sömürge siyasetinin temel yönlerinden bir diğerini oluşturmaktaydı ve bu siyasetin yaşama geçirilmesinde Ortodoks Hristiyan Kilisesi yönetimi en güvenilir yardımcı rolünü oynamaktaydı. Daha açık bir ifadeyle, aslında Çarizmin İslam’a ve Müslümanlara karşı mevcut bakışı, Ortodoks Kilisesi’nin çıkarlarına uygun ve dinî düşmanlık zemininden kaynaklanan bir bakıştı. Çar Rusyası’nın Kafkasya orduları komutanı General Yermolov’un 1822 yılında Mekke’ye Hacc ziyaretine gitmeyi Kafkasya Müslümanlarına yasaklamasını, bu bakışın tezahürü olarak takdim edebiliriz. Sonraki yıllarda ise Mekke’ye gitmek için Tiflis’e gidip başkomutandan izin almak gerekiyordu.²⁷

Ayrıca 1823 yılında Yermolov’un talimatıyla Derbent’teki Mahal Camii, Kutsal Georgi Ortodoks Kilisesi’ne dönüştürüldü. Gubalı dinî

²⁵ Hayat gazetesi, Yıl 1906, Sayı 2.

²⁶F. Cabbarov, **H. Z. Tağıyevin Gız Mektebinin Tarihinden**, Bakü, Ziya, 2011, s. 6-22; A. M. İsmailova, B. B. Bulatova, **Rossiysko-Azerbaydjanskie Ekonomičeskie i Kulturnie Svyazi (70’e gg. XIX-naçalo XX vv.)**, Bakü, 2008, s. 17.

²⁷Umutlu, **a.g.e.**, s. 137.

liderlere, imamların sayısının artmasını engelleme talimatı verildi. Hatta imamların dua etmesi için baş komutan tarafından özel metinler hazırlanarak gönderildi.²⁸ 1827 yılında ise Azerbaycan Türklerinin kadim şehri İrevan'ın ana camiinin "Rus süngüsünün Müslümanlar üzerindeki zaferi" şerefine Pravoslav Rus-Yunan kilisesine dönüştürülmesine karar verildi.²⁹

İslam'ın toplumsal rolünü azaltmaya çalışan Çar Hükümeti, 1 Ocak 1841 yılında yürürlüğe giren özel yasayla mahkeme işlerini guberniya (vilayet) ve kaza mahkemelerine devretmiş oldu. Bununla da "Müslüman kanunları" ve şeriat mahkemeleri yürürlükten kalkmış oldu. Yeni yasaya göre bu mahkemeler, sadece nikah-boşanma ve mirasın taksimi konularında görevlendirilmiş oldular.

Halkın fakirliğinden ve sosyal sorunların aşırı derece çokluğundan yararlanan Çar memurları, bazı insanları Hristiyanlığı kabul etmeye zorladılar. Hatta iş o yere varmıştı ki, rejim polisleri cinayet işlemiş herhangi bir Müslümana, Hristiyanlığı kabul etme karşılığında serbest bırakılma vadinde bulunuyorlardı. Bu gibi olayların defalarca şahidi olmuş ve Çar yönetiminde uzun yıllar çeşitli görevlerde bulunmuş S. Esadze'nin kaydettiğine göre, birkaç kez Hristiyanlığı kabul etmek ismeyen Müslümanın polis tarafından yakıldığına şahidi olmuştur.³⁰

Çarizm, Azerbaycan'da ve Kafkasya'nın diğer Müslüman vilayetlerinde İslam'a karşı bozgunculuk yapmak için Hristiyan misyoner örgütlerin büyük bir ağını kurmuştu. Ülkenin Müslümanlar yaşayan bütün eyaletlerinde, Rus Ortodoks Kilisesi'nin Ortodoks Hristiyanlığı tebliğ eden cemiyetleri geniş şekilde faaliyette bulunmaktaydı. Bunların asıl görevi, tüzüklerinde de kaydettikleri gibi, Putperest ve Müslümanların Ortodoks Hristiyan dinine

---

²⁸Umudlu, a.g.e., s. 138.

²⁹Akti, sobranne Kavkazskoy Arxeografiçeskoy komissiey. Tiflis, Tipografiya Qlavnoqo Upravleniya Namestnika Kavkazsoqo, 1878, d. 433, s. 481s.

³⁰S. Esadze, İstoriçeskaya Zapiska Po Upravleniyu Kafkazom, Tiflis, Tip. Guttenberg, 1907, s. 210.

girmesini sağlamaktı.³¹ Bu amaçla, belli aralıklarla Rusya Misyoner Kurultayları yapılır ve İslam'a karşı mücadelenin yeni araç ve yöntemleri tartışılıp hazırlanırdı.³²

Azerbaycan'a yerleştirilmiş Hristiyan unsurların dinî ihtiyaçlarının karşılanması için Kilise ve ibadet evleri ağının kurulması süreci hız kazanmaktaydı. Rus ordularının Şamahı eyaletindeki başkomutanı General N. F. Rtişşev'in 1 Ocak 1815 tarihli emriyle, ilk olarak Bakü'de Rus Ortodoks Kilisesi'nin açılmasına karar verildi ve bunun için Kız Kulesi yakınlığında bulunan eski cami binası Ortodoks Kilisesi'ne dönüştürüldü.³³ Bunun dışında aynı yıllarda Bakü'de Bayıl Donanma ve Askerî Daire Kiliseleri açıldı.³⁴

Sonraki yıllarda “Ağ Şehir” olarak isimlendirilen arazide Bayıl Donanması'nın “Mitropolit Aleksey” (1871 yılında inşa edilmiştir), Bakü hapishane kulesindeki “Miro Likiyski” (1898 yılında inşa edilmiştir), Şibayev fabrikasına bağlı “Mısırlı Makari” (1899 yılında inşa edilmiştir), Balahani-Sabunçu petrol madenlerindeki “Kutsal Vorfolomey” (1903 yılında inşa edilmiştir), Salyan alayı “İlahi Mihail” ve diğer kiliseler Hristiyan dindarların hizmetine verildi.³⁵

Bakü'nün merkezinde inşa edilen “Aleksandr Nevski” Kilisesi, sadece Azerbaycan'da değil, Güney Kafkasya'nın en büyük Rus Ortodoks Kilisesi idi. Kilise 1888-1898 yılları arasında yani on yılda inşa edilmişti. Kilisenin temel atma törenine İmparator III. Aleksandr ve ailesi ile Veliahdı (sonralar Çar II. Nikolay) da katılmıştır. Kilisenin ana kubbesi altın suyuna batırıldığından yerli halk buraya “altın kilise”

³¹Çentralnyı Qosudarstvennyı Voenno-İstoriçeskiy Arkhiv Rossii (ÖGVIA) fond-796, d. 205, l. 43.

³²G. Mustafayev, **XX Esrin Evvellerinde Azerbaycanda İslam İdeologiyası ve Onun Tengidi**, Bakü, Maarif, 1973, s. 56.

³³A. Ahadov, **Azerbaycanda Din ve Dini Tesisatlar**, Bakü, Azərneşr, 1991, s. 21.

³⁴Aleksandr İvanoviç Yuniçkiy, **İstoriya Provaslavnlı Çerkvey i Prihodov Bakinskoy Gubernii (1815-1905 gg.)**, Baku, İzd. Bakin. Bratsva Zakonouçiteley, 1906, s. 11-12, 18-19.

³⁵Ahadov, **a.g.e.**, s. 22.

ismini vermişti.³⁶ Ateizmin yayıldığı XX yüzyılın 20-30'lu yıllarında çok sayıda camiyle birlikte, bu kilise binası da yıkılmıştır.

XIX. yüzyıl boyunca çok sayıda Ortodoks Kilisesi, Yelizavetpol eyaleti, Şamahı, Lenkeran, Guba ve Göyçay kazalarının birçok köy ve kasabalarında inşa edilip hizmete verildi.³⁷ Aynı zamanda Azerbaycan topraklarına yerleştirilen diğer Hristiyan dindarlar-Alman, Polonyalı, Ermeni ve Yahudiler için de çok sayıda kilise ve havra inşa edildi.³⁸

Müslüman din adamlarını kendi tarafına çekmek, özellikle İslam'ı "yabancı etkilerden" (Türkiye ve İran'ın etkisinden T. Ş.) korumak da Çarizmin temel siyasî yönlerinden biriydi. Çünkü onlar, Kafkasya'nın Müslüman halkının İslam dünyası, özellikle Osmanlı İmparatorluğu ve Kaçar Devleti ile dinî alandaki ilişkilerinin kesilmediği takdirde, ciddi sorunlarla karşılaşacaklarını anlıyorlardı. İşgalden sonra Rus işgali aleyhine yaşanan isyanlar, bu isyanlarda Osmanlı ve İran'dan gelenlerle din adamlarının katılımı, bunu bir daha göstermekteydi.³⁹ Öte yandan da Çarizm, İslam'da mevcut olan mezhep, tarikat ve akımlar arasındaki farklılıkları kullanmakla, bu dinin ideolojik etkisini zayıflatmayı amaçlamaktaydı. Örneğin, istihparat kurumları Türkmenistan ve Azerbaycan'da yaşayan Babiler'in yardımıyla Babilik ve Bahailiğin geniş yayılması için çabılıyor ve bunu tam olarak İslam'a karşı koymaya çalışıyorlardı.⁴⁰ Ayrıca Sünnîlerle Şîîler arasındaki birlik girişimlerini endişeyle karşılayan Çar hükümeti, Müslüman din işleri idaresini mümkün mertebe parçalamaya çalışıyordu. Bu amaçla, Güney Kafkasya Ruhani İdaresi'nin kurulmasıyla ilgili "Yönetmelik Taslağı"nı hazırlamak için komisyon oluşturuldu. Yönetmelik, 5 Nisan 1872 yılında Çarlık Kararnamesi ile onaylanmış ve bu kararnameyle Ön Kafkasya Müslümanlarının Şîî ve Sünnî mezhepleri için iki Ruhani İdare-Şeyhulislamlik ve Müftülük kurulmuş, bunlara

---

³⁶Yuniçkiy, **a.g.e.**, s. 21-30.

³⁷Yuniçkiy, **a.g.e.**, s. 82.

³⁸Ahadov, **a.g.e.**, s. 22.

³⁹H. Orucov, **Azerbaycanda Din (En Gedim Dövrden Bu Günedek)**, Bakü, İdrak, 2012, s. 160.

⁴⁰Mustafayev, **a.g.e.**, s. 60.

bağlı olarak “Ömer Talimi” ve “Ali Talimi”ne göre iki okul tesis edilmişti.⁴¹

Gori Öğretmenler Okulu’nda doğu dilleri öğretmeni olan ve 1881 yılında Kafkasya valisinin emriyle Ön Kafkasya Sünnî Müslümanları İdaresi Başkanı- Müftü olarak atanan Mirze Molla Yusif oğlu Gayıbov (Ünlü şair M. V. Vidadi’nin kız torununun amcası oğlu) 1917 yılına kadar yani, ömrünün sonuna kadar bu görevde kaldı. Eğitim ve kültürün yaygınlaşması taraftarı olan Gayıbov’un en büyük hizmeti, XVIII-XIX. yüzyıllarda yaşamış 109 Azerbaycan şairinin eserlerinden oluşan dört ciltlik antoloji tertip etmesidir.⁴²

Fakat artık o, bir Müftü, tabiri caizse Çar memuru olarak devletin emirlerini yerine yetirmektedir. Şöyle ki, Gayıbov’un tertip ettiği “Tavsiyename”nin “Hükümetlere İtaatle İlgili” bölümünde şunları kaydetmektedir: “...Padişahlar olmasalardı, insanların bazıı bazısını verdi. Ve yemekten kasıt daima aralarında cenk ve kıtal ve rahatsızlık ve birbirinin mallarını gasp ve tarac edip götürme ve birbirlerinin ırz ve namusuna haleb getirmektir. Nasıl ki, Devleti-Aliyye-Rusiyeye Kafkasya memalîkine tasallut ve tasarruf bulmayınca (Rus devleti Kafkasya’yı zapt etmeyince) Kafkas halkının durumu bu karar üzere idi.”⁴³ Bu eserde aynı şekilde Hristiyanlarla Müslümanların dost ve yakınlığı, hepsinin Adem ve Havva’nın evlatları olduğu kaydedilmekte, Majesteleri İmparator ve onun ailesine secde etme, dua etme, Çarlık yönetimine saygı gösterme tavsiye edilmektedir.

1887’den 1907 yılına kadar, Ön Kafkasya Şiflerinin Şeyhulislamı olan Abdüsselam Ahundzade de Azerbaycan’ın ünlü bilimadamı ve eğitimcisi, dine ve şeriate dair birtakım kitapların yazarı olarak bilinmektedir. Lakin onun da kitaplarında ve “Tavsiyename”sinde Majesteleri Rus padişahına, ailesine, Çar saltanatının şerefine dualar bulunmaktaydı.⁴⁴

Hem Müftü, hem de Şeyhulislam’ın göğüslerini Çar nişan ve madalyaları süslediği bir tesadüf olmadığını düşünüyoruz. Kısaca din

⁴¹Mustafayev, a.g.e., s. 60-61; Orucov, a.g.e., s. 162.

⁴²Ahadov, a.g.e., s. 61.

⁴³Mustafayev, a.g.e., s. 66.

⁴⁴N.A. Smirnov, *Muridizm na Kavkaze*, Moskva, İzdanie AN SSSR, 1963, s. 94.

işlerinin yüksek rütbeli sınıfı, neredeyse devletin ayrıcalıklı temsilcilerine dönüşmüşlerdi.

Ama Çar hükümetine sadakatini ispatlayamayanlara görev verilmezdi. Örneğin, 18 Kasım 1907 yılında Ön Kafkasya Şia Ruhani İdaresi Başkanı Şeyhulislam Abdüsselam Ahundzade vefat ettikten sonra, onun görevini icra eden Ahund F. Pişnamazzade, 6 yıl süreyle bu görevi vekaleten yürüttü. Pişnamazzade ancak 14 Ocak 1915 tarihinde “Çarizm’in sömürge siyasetinde planlananları gerçekleştirmeye tam hazır olduğunu ispatladıktan sonra” uzun süredir vekaleten yürüttüğü Şehulislamlık görevine asaleten atandı. Ayrıca 1822 yılında Yermolov “Rus yanlısı” olmayan Tiflis imamı Tanrıverdi’yi “ajan”lıkla suçlayarak İran’a sürdürmüştür. İmam Tanrıverdi’nin yegane suçu, arama sırasında evinden İranlı mücahitin kimliğinin bulunmasıydı.⁴⁵

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki, Çar Rusyası siyasî anlamda esaret altına aldığı, ekonomik açıdan ucuz ham madde kaynağına çevirdiği Kuzey Azerbaycan’ı, manevi-kültürel yönden esaret ve itaat altına almakla ilgili tüm mümkün araçları kullanmaya çalışmıştır. Bu araçlar, çeşitli cezai önlemleri (hapis, sürgün, baskı, şantaj, para cezası vs.) dahil propaganda, görevle teşvik etme, millî ve dinî ayrımcılığı kışkırtma vb. yöntemleri kapsamaktaydı. Ayrıca bu politika ekser durumda, halk ayaklanmaları, silahlı isyanlar ve o dönemde yaygınlaşmış kaçakçılık faaliyetleri ile karşılaşmaktaydı. Nitekim, siyasî ve millî esaret, Çarizmin söz konusu dönemde son derece korktuğu ve dikkat ettiği İslamcılık ve Türkçülük düşünce akımlarının şekillenmesi ve yaygınlaşmasına neden oldu. XIX yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarında millî bilincin uyanması ve millî bağımsızlık eylemlerinin baş göstermesinde söz konusu düşünce akımları önemli rol oynadı ve 1918 yılında Doğu’da ilk demokratik cumhuriyetin - Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin- kurulmasını sağlamış oldu.

---

⁴⁵Ahadov, a.g.e., s. 58-60.

KAYNAKÇA

- ABDULLAYEV, M., **Hanlıqlar ve Rus Müstemlekeçiliyi Dövründe Şimali Azərbaycanda Aqrar Münasibetler (XIX Asrın 40-cı İllərinə Gədə)**, Bakü, Adiloğlu, 2005.
- AHADOV, A., **Azərbaycanda Din və Dini Tesisatlar**, Bakü, Azərneşr, 1991, s. 21.
- Aktı Sobranie Kafkazskoy AKAK**, Pod red. A. Berje, Tiflis, Tipologiya Glav. Upravl. Namestnika Kavkaza, 1878
- BALAYEV, A., **Etnoyazıkovie Proçessı v Azerbaydjane v. XIX-XX vv.**, Bakü, Nurlar, 2005.
- BASİLAYA, Ş., **Zakavkazye v Godı Pervoy Mirovoy Voynı**, Suhumi, Alaşara, 1968.
- CABBAROV, F., **H. Z. Tağıyevin Gız Mektebinin Tarihinden**, Bakü, Ziya, 2011
- Çentralny Qosudarstvenny Voенno-İstoriçeskiy Arkhiv Rossii (ÖGVIA)** fond-796, d. 205, l. 43.
- ESADZE, S., **İstoriçeskaya Zapiska Po Upravleniyu Kafkazom**, Tiflis, Tip. Guttenberg, 1907.
- GATSGAUZAN, F., **Zametki o semeynoq i obşestvennoq jizni i otnoşeniyax narodov, obitayuşix mejdu Çernım i Kaspiyskimi moryami**, T. 2, СП6, 1857
- GLİNKА, S. N., **Opisanie Pereseleniya Armyan Azerydjanskih v Peredelı Rossii**, Baku, Elm, 1990.
- Gosudarstvennoy Arkhiv Gruzinskoy Respubliki**, f. 480, op. 1, ed. Khr. 1358, l. 2.
- Hayat Gazetesi**, Yıl 1906, Sayı 2.
- HACİBEYLİ, Ü., **Seçilmiş eserleri**, 2 cildə. II c., Bakü, Şerq-Qerb, 2005.
- İSMAİLOVA, A. M.- B. B. Bulatova, **Rossiysko-Azerbaydjanskіe Ekonomičeskie Kulturnie Svyazi (70'e gg. XIX-naçalo XX vv.)**, Bakü, 2008.
- Kafkaz Gazetesi**, Yıl 1868, Sayı 9.

Kaspi Gazetesi, Yıl 1898, Sayı 12

Kavkazskiy Kalendar na 1911 god, (İzdan po Rasporyaşeniyu Namestnika ego İmparatorskago Veliçestva na Kavkaze), Tiflis 1910.

Koloniyalnaya Politika Rossiyskogo Çarizma v Azerbaydjane v. 20-60-h gg., Moskva-Leningrad, İzd-vo Akad. Nauk SSSR, 1936

LERMONTOV, M., **Polnoe sobranie soçineniy. V. 4 tomax.**, t 4. Moskva, Qospolitizdat, 1857

MUSTAFAYEV, G., **XX Esrin Evvellerinde Azerbaycanda İslam İdeologiyası ve Onun Tengidi**, Bakü, Maarif, 1973.

ORUCOV, H., **Azerbaycanda Din (En Gedim Dövrden Bu Günedek)**, Bakü, İdrak, 2012.

Otçet popeçitelya Kavkazskoqo uçebnoqo okruqa, na 1899, Приложение 2. Tiflis. 1900

SMİRNOV, N. A., **Muridizm na Kavkaze**, Moskva, İzd. AN SSSR, 1963

SMİRNOV, N. A., **Politika Rossii na Kafkaze v XIX-XX vekah**, Moskva, 1958

ŞAVROV, N., **Ruskaya Kolonizaçiya na Kavkaze, Voprosı Kolonizaçii**, SPb. 1911, sayı 8.

TAĞIYEV, A., **Azerbaycanda Pedoqoji Fikrin İnkişafı Tarihinden (XIX esrin ahirleri-XX esrin evvelleri)**, Bakü, Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, 1961.

TAİRZADE, N., "Çislennost i Sostav Uçaşihşya Russki Uçebnih Zavedenniy Azerbaydjana v 40-50'e Godı XIX veka", **İzvestiya Akademii Nauk Azerbaydjan SSR (seriya obşestvennih nauk)**, 1964, sayı 1.

UMUDLU, V., **Azerbaycanın Çar Rusiyası Tarafından İşğalı ve Müstemelekeçilik Aleyhine Mübarize (1801-1828)**, Bakü, Elm, 2004

VEYDENBAUM, E., **Putovoditel po Kavkazu**, Tiflis, Tipografiya Kançelariya Glavnonaçalstvuyuşeqo qrajdan. Çastyu na Kavkaze, 1888.

VERDİYEVA, H., **Pereselenceskaya Politika Rossiyskoy İmperii v Severnom Azeraydjane (XIX-naç. XX vv.)**, Bakü, Altay, 1999.

YUNIÇKIY, A.İ., **İstoriya Provaslavnih Çerkvey i Prihodov Bakinskoy Gubernii (1815-1905 gg.)**, Baku, İzd. Bakin. Bratsva Zakon.

**SOVYET RUSYA'NIN EMPERYALİST POLİTİKASINDA
HALKLARIN KENDİ KADERİNİ TAYİNİ İLKESİ VE GÜNEY
KAFKASYA'DA 1920'Lİ YILLARDA ÖZERK DEVLET
YAPILARININ OLUŞTURULMASI**

Elman CEFERLİ*

ÖZET

Emperyalistlerin sömürgelerin kendi aralarında yeniden paylaşılması nedeniyle başlatdığı Birinci Dünya Savaşı dünyanın siyasî haritasında bir dizi değişikliğe neden oldu. Savaş henüz bitmemiş 1917 yılı Ekim'inde Rusya'da Sovyet rejimi kuruldu. Sovyetler ilk günden halkların kendi kaderini tayini ilkesini kullanarak Kafkasya'da emperyalist politikalarına yeni şekil verdiler, lakin aslında Çarlık Rusya'nın emperyalist politikasına sahip çıktılar. Tüm Kafkasya'da, özellikle Güney Kafkasya'da Sovyet Rusya'nın izlediği ulusal politika bu bölgeni her zaman kendi etki alanında tutma planını içeriyordu ve 20. yüzyıl sonlarında SSCB'nin çöküşü ile Sovyetler'in emperyalist politikalarının en önemli göstergesi olan ciddi etnik çatışma ocaklarının körüklenmesi günümüzde de devam eden Çarlık-Sovyet-bağımsız Rusya emperyalist politikasının hiç değişmediğinin kanıtıdır. 19. yüzyılda Ermenilerin Çarlık Rusya tarafından Anadolu ve İran'dan Güney Kafkasya'ya Azerbaycan topraklarına göç ettirilmesi bölgede Ermenilere asırlardır istedikleri devlet yapısı oluşturmak politikasından daha fazla Türkiye ve İran'la yeni savaşlara girebilecekleri durumunda Müslüman Azerbaycan Türklerinin Türkiye ve İran'la herhangi ilişkilerinin kesilmesi amaçına hizmet ediyordu. Bu zaman Osmanlı Devleti'ni parçalayarak onun topraklarını paylaşmakla ilgili kendi planları olan Avrupa emperyalistleri, özellikle İngiltere kendi çıkarları doğrultusunda 1918

---

* Doç.Dr., Nahçıvan Devlet Üniversitesi, NAHÇIVAN ÖZERK CUMHURİYETİ,
ecaferli@mail.ru

yılında Batı Azerbaycan topraklarında tarihte ilk Ermeni Taşnak devletini oluşturdu. Güney Kafkasya'da Ermenilerin gerekse Batılı gerekse komünist emperyalistler için önemli bir araç olduğunu 1923 yılında Sovyet devleti tarafından Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde halkların kendi kaderini tayini ilkesine atıfta bulunarak Ermenilere aynı coğrafyada ikinci devlet yapısı - özerk bölge oluşturması da kanıtlıyordu. 1921 yılında TBMM Hükümetinin Sovyet Rusya'yla imzaladığı Moskova ve Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'la imzaladığı Kars antlaşmaları doğrultusunda kurulan Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan ve Gürcistan'a bağlı Acaristan özerk cumhuriyetleri bu iki Güney Kafkasya devletinin toprak bütünlüğünün sağlanmasında önemli rol oynadı. Azerbaycan'a bağlı Dağlık Karabağ özerk ili, Gürcistan'a bağlı Abhazya Özerk Cumhuriyeti (Aralık 1921 yılı) ve Güney Osetya (Nisan 1922 yılı) özerk ili Sovyet emperyalizminin "böl ve yönet" prensipine hizmet ediyordu. Günümüz Güney Kafkasya'sında SSCB'nin çöküşü ile birlikte körüklenmiş etnik çatışmalar işte bu üç eski özerklikleri kapsıyor. Kendilerini "bağımsız devlet" ilan etmiş bu eski özerkliklerin neden olduğu çatışmalar doğrudan günümüz Rusya'sının bölgedeki çıkarlarının sağlanması için başlatılmıştır. Bu etnik çatışmalar bağımsız Azerbaycan ve Gürcistan devletlerinin bağımsızlık devrinde en ciddi devletçilik sorunlarıdır.

Anahtar Kelimeler: Güney Kafkasya, Sovyet Rusya, Azerbaycan, Gürcistan, emperyalist politika, halkların kendi kaderini tayini ilkesi, özerklikler, Nahçıvan, Dağlık Karabağ, Acaristan, Abhazya, Güney Osetya

**PRINCIPLE THE RIGHT OF PEOPLE'S SELF-
DETERMINATION IN THE IMPERIALIST POLICY OF SOVIET
RUSSIA AND THE CREATION OF AUTONOMOUS STATE
INSTITUTIONS IN THE SOUTH CAUCASUS IN 1920'S**

ABSTRACT

The First World War, which imperialists initiated due to the re-sharing among of the colonies, caused a series of changes in the political map of the world. The war is not over yet the Soviet regime was established in Russia in October 1917. The Soviets gave new forms to their imperialist policies in the Caucasus on the first days, using peoples' principle of self-determination, but in fact they took over the imperialist policy of Tsarist Russia. The national policy pursued of Soviet Russia in the entire Caucasus, especially in the South Caucasus included a plan to always keep this region in its own domain and by the collapse of the USSR in the late 20th century the fostering of serious ethnic conflict quarries is the most important demonstration of the imperialist policies of the Soviets is proof that the tsarist-soviet-independent Russian imperialist politics which has never changed and still continues today. The migration of the armenians by the tsarist Russia from Anatolia and Iran to the South Caucasus by Azerbaijani territory in the 19th century was more politically than to establish the state structure they wanted for centuries, in order to enter into new battles with Turkey and Iran which were serving for the purpose of cutting off any relations of Muslim Azerbaijani Turks with Turkey and Iran. In 1918, Western Azerbaijani territories formed the first Armenian dashnaks state in history, in their own interests, especially Britain, the European imperialists of their own plans for breaking up the Ottoman State and sharing its territory. it was proved by the Soviet state in 1923 that the South Caucasian Armenian was an important tool for the western and communist imperialists, that the establishment

the second state structure autonomous region in the the same geographical region to armenians by taking the people's self-determination in the Nagorno-Karabakh region of Azerbaijan. In 1921, Moscow

and Azerbaijan agreements signed by the Turkish Grand National Assembly and Soviet Russia, Nakhchivan autonomous republics of Azerbaijan and Adjariya autonomous republics of Georgia based on the Kars agreements signed with Georgia and Armenia played an important role in ensuring the territorial integrity of these two South Caucasian states. The autonomous province of Nagorno-Karabakh in Azerbaijan, the autonomous republic of Abkhazia in Georgia, and the autonomous province of South Ossetia, served principle "divide and manage" of Soviet imperialism. In today's South Caucasus, ethnic conflicts that are fostered by the collapse of the USSR include these three former autonomies. The conflicts caused by these former autonomies, which declared themselves "independent states" has been initiated directly to ensure the interests of today's Russia in the region. These ethnic conflicts are the most serious statism problems in the independence of independent Azerbaijani and Georgian states.

Key Words: South Caucasus, Soviet Russia, Azerbaijan, Georgia, imperialist policy, the right of peoples self-determination, autonomies, Nakhchivan, Nagorno-Karabakh, Adjara, Abkhazia, South Ossetia

GİRİŞ

Coğrafi ve stratejik açıdan önemli bölge olarak tarihin tüm dönemlerinde yakın ve uzak devletlerin ilgisini çeken Kafkaslar ve özellikle de Güney Kafkasya son iki yüz yılda büyük devletlerin emperyalist planlarında önemli yere sahip olmuştur. 19.yüzyılda Rusya-İran (1804-1813, 1826-1828) ve Rusya-Osmanlı (1806-1812, 1828-1829) savaşları sonrasında İran ve Anadolu'dan Ermenilerin toplu şekilde Güney Kafkasya'ya göç ettirilmesini temin eden Çarizm kendi çıkarları doğrultusunda bu bölgede ilk millî çatışma ocağının oluşmasını sağlamıştır. Ermenilerin göç ettirilmesi politikası 1918'de tarihte ilk defa Güney Kafkasya'da Azerbaycan topraklarında Ermeni devletinin kurulması ile sonuçlandı. Bununla kalmadı, Ermenilere Azerbaycan topraklarında bir özerklik de tahsis edildi. Sovyetler'in Güney Kafkasya'daki etnik çatışma ocaklarını körüklemesinde önemli rolü olan özerkliklerin kurulmasında Ermenileri kullanma çizgisi yüz yıla yakın bir sürede davamlı sürdürülmekte ve günümüz Rusya'sının da bölgesel politikasında büyük önem taşımaktadır. Azerbaycan'a bağlı olarak kurulmuş 2 özerklikten birinde – Dağlık Karabağ'da ve Gürcistan'a bağlı 3 özerklikten ikisinde – Abhazya ve Güney Osetya'da Rusya'nın yardımıyla yıllardır sürdürülen etnik çatışma Azerbaycan ve Gürcistan devletlerinin bağımsızlık devri için en ciddi devletçilik sorunları haline gelmiştir. Bu çatışma ocaklarından biri – Dağlık Karabağ sorunu doğrudan Ermenilerle ilgilidir, diğesinde – Abhazya sorununda ise Ermeniler önemli siyasî-askerî araç rolünü üstlenmişler.

1. Emperyalistlerin Sömürgeci Politikalarında Ermeni Meselesi: Sovyet Rusya'nın Emperyalist Politikasında Halkların Kendi Kaderini Tayini İlkesi ve Ermeni Meselesi

Bu devletin kurulması için bir tek Çarlık Rusya değil, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin bölünmesiyle ilgili ciddi planlar yapan Batı devletleri, özellikle İngiltere büyük çaba harcamıştır. Böyle ki, 1815 yılında Viyana Kongresi'nde Çarlık Rusya tarafından ortaya atılan ve Osmanlı Devleti'nin ilk önce Avrupa'daki, sonrasında ise Asya'daki tüm topraklarının emperyalistlerce ele geçirilmesini amaçlayan Şark

Meselesi, Batı Avrupa devletlerinin ve Rusya'nın 19. ve 20. yüzyıllarda anti-Türk politikasının temelini oluşturmuştur. Özellikle Rusya bu dönemde "Ermeni Meselesi"ni Şark Meselesi'nin en önemli siyasî aracı haline getirmiştir. Bu bir tesadüf değildir ki, 19. yüzyılda Rusya'nın İran ve Türkiye ile olan tüm savaşları sonucu imzalanan antlaşmalarda önceleri "Hristiyan topluluk", yüzyılın ikinci yarısında ise doğrudan Ermenilerin haklarını korumak adı altında "Ermeni Meselesi" en önemli tartışma konusu olmuştur. 1828'de İran'la imzalanan Türkmençay Antlaşması'nın 15. ve 1829'da Osmanlı Devleti ile imzalanan Edirne Anlaşması'nın 13. maddesi bu anlamda Çarlık Rusya'nın emperyalist politikasının göstergesi idi.

1917 yılında Rusya'da iki devrim yaşandı. Şubat'da burjuva demokrasi devrimi adlanan olay sonucu Çar devrildi ve Romanoflar hanedanının 300 yıllık hakimiyeti sona erdi. Ekim'de Lenin'in liderliğinde gerçekleştirilen sosyalist devrimi ise 20. yüzyılda dünya siyasetinde önemli rol oynayan tarihin ilk komünist devletinin kurulması ile sonuçlandı. İlginçtir ki, gerek Şubat devrimi sonucu kurulan geçici hükümet, gerekse de Lenin önderliğindeki Sovyet Rusya "Ermeni meselesi" politikalarında Çarlık Rusya'nın gerçekleştirdiği siyaseti tekrar etmekle kalmayıp biraz daha ileri götürerek Ermenilerin gerek Anadolu'da, gerekse de Güney Kafkasya'da tüm faaliyetlerini aktif ve açık şekilde desteklediler.

Geçici hükümet, Ermenileri memnun etmek için Azerbaycan Türklerinin askerî teşkilat kurmak isteğini reddederek, Ermenilerin aynı talebini kabul etmiş, onlara yardım yapacağını vaat etmişti. Bu yöndeki en önemli adım 9 Mayıs 1917'de kabul edilen "Geçici Hükümet'in Türkiye Ermenistanı Hakkında Tüzüğü" oldu. Tüzüğe göre savaş zamanı Rus işgaline maruz kalmış doğudaki Türk toprakları Güney Kafkasya'da Geçici Hükümet'in yerel hakimiyet kurumu olan Özel Güney Kafkasya Komitesi'nin (ÖGKK) denetiminden kaldırılarak doğrudan Geçici Hükümet'e bağlanır ve "Türkiye Ermenistanı"na bir Baş komiser atanıyordu. Böylece ÖGKK'de görev dağılımdan¹ memnun kalmayan Ermeniler tatmin

¹ Geçici Hükümet'in 9 Mart 1917'de Rusya 4. Devlet Dumasının Güney Kafkasya'dan olan 5 üyesinden oluşturduğu Özel Güney Kafkasya Komitesi 1 Rus (başkan), 2 Gürcü, 1 Azerbaycan Türkü, 1 Ermeni üyeden ibaretti.

ediliyordu. Böylece Ermeniler Rusların Kafkaslar'daki önemli müttefiki konumunu koruyordu. Başkomiserliğe general A.Averyanof, Başkomiserin sivil işlerden sorumlu yardımcısı görevine Taşnak H.Zavriyev atanıyordu.

Ermenileri emperyalist çıkarları doğrultusunda kullanma politikasını halkların kendi kaderini tayini ilkesini kullanarak geniş çapta etnik özerklikler oluşturma politikası yürüten Sovyet Rusya da sürdürdü. Sosyalist devrimine az kala, 1917 Eylül ayı başlarında Geçici Hükümetin Osmanlı topraklarını işgal etme politikası karşılığında Lenin "Gerek Ermenistan'dan² gerekse Türk topraklarından geri çekilmek" fikrini savunuyordu. Bu propagandanın devamı olarak 26 Ekim'de (8 Kasım'da) hakimiyeti eline almış Rusya Halk Komiserleri Şurası başkanı Lenin'in imzasıyla Sulh Hakkında Dekret (Barış Hakkında Kararname)³ yayımlandı⁴. Az sonra 2 (15) Kasım 1917'de kabul edilen Rusya Halklarının Hukuk Bildirisi'nde⁵ ve 20 Kasım (3 Aralık) 1917'de yine Lenin'in imzasıyla yayımlanan Halk Komiserleri Şurasının Rusya'nın ve Doğu'nun tüm Müslüman Çalışanlarına isimli Müracaat'ında⁶ güya Sovyet Hükümetinin Çarizm'in ve Geçici Hükümet'in izlediği emperyalist politikadan vazgeçtiğini, sömürge halkları ve bağımsız milletlerle eşit hak ve karşılıklı saygı temelinde ilişkiler kurmak isteği, Türkiye'nin parçalanması ve Ermenistan'ın (Doğu Anadolu'nun) ondan alınmasıyla ilgili anlaşmanın iptal edildiği belirtiliyordu. Müracaatın tüm Rusya halklarına değil sadece Müslümanlara yapılması dikkatçekticiydi. Sonrasında sert bir çizgiyle ateist politika izleyen Sovyetler'in sömürgesi olan Müslüman halkları

---

² Doğu Anadolu kastediliyor.

³ 26 Ekim 1917'de İşçi, Asker ve Köylü Şuralarının ÜmumRusya Kongresi'nde kabul edilmişti. Kararname'de İşçi ve Köylü Hükümeti tüm savaşan halklara ve onların hükümetlerine adil demokratik barış için başka halkların topraklarını işgal etmeksizin, diğer milletleri zor kullanmakla kendine bağımlı kılmaksızın ve tazminat talep etmeksizin müzakerelere başlamayı teklif ediyordu.

⁴ **Dekreti Sovetskoy Vlasti**, 1. Cilt, Gospolitizdat, Moskova, 1957, s. 12

⁵ **İstoriya Sovetskoy Konstitüçii: Sbornik Dokumentov 1917-1957**, Gosyurizdat, Moskova, 1957, s. 19-20

⁶ **Dokumenti Vneşney Politiki SSSR**, Tom I, 7 Noyabr 1917-31 Dekabr 1918, Gospolitizdat, Moskova, 1957, s. 14

ilk dönemlerde İslam dinine dokunulmayacağına kandırmak, onlara güya daha adil yaklaşım sergileyerek Batılı devletlere karşı kıskırtmak amacı taşıyordu. Hatta bolşevikler propagandalarında komünizmin ve şariatın birbirine uyumlu olduğu ve karşılıklı tamamlayıcı özelliklere sahip olduğu tezini sık sık kullanıyorlardı. Aralık 1917'de Petrograd'da Müslümanların Kongresinde Çarlık döneminde müsadere edilmiş Halife Osman devrine ait Kuran'ın, Orenburg'daki Kervan Saray camisinin ve Kazan'daki Sümbike Kulesi'nin Müslümanlara iade edilmesi, Kafkaslar'da ve Orta Asya'da yapılan benzeri jestler Müslümanların Sovyetler'e karşı tereddütte olan kesiminde olumlu izlenim bıraktı. Sık sık yapılan Müslüman kongrelerinde Bolşevikler, solcu sosyalist devrimcileri (Eserler) ve solcu cedidler⁷ mollalarla yan yana oturuyorlardı. Komünistlerin sahte samimiliğine kanan Müslüman din adamlarının bir kısmı hatta "Sovyet Hakimiyeti Uğruna, Şariat Uğruna!" sloganını ileri sürmüşlerdi⁸. 1918-1919 yıllarında Bolşevikler emperyalist çıkarları doğrultusunda ama bu politikalarını örtbas etmek için güya Müslüman yanlısı bir poilitika izleme çabasındaydı. Bu çaba kendini Mirsait Sultan-Galiev başkanlığında Rusya Müslüman Komünist Partisi'nin kurulmasında da gösteriyordu. Sovyetler'in bu politikası en büyük etkisini Volga bölgesinde, Ural'da ve Sibiry'a'da göstermiş, Kırım'da ve Kuzey Kafkasya'da ise o kadar da etkili olamamıştı⁹.

Lakin Marksistler'in ateizm ideolojisi İslam'ın sert monoteizmine tümüyle aykırıydı. Sadece sosyalizm teorisini yayanlar Müslümanlara Batı emperyalizmiyle mücadelede kardeşlik ve tüm halkların eşitliğini vaat ediyordu¹⁰. Sovyet devletinin kurulduğu andan Batı'nın

---

⁷ Cedidizm Volga çayı havzasında yaşayan müslüman aydınlar arasında 19. yüzyılın ikinci yarısında oluşan reformcu islami hareketiydi. Önceleri dini eğitimin reform edilmesini savunsalar da, sonraları Rusya cemiyetinde müslümanların hayatı ile ilişkili diğer sorunları da kapsayan faaliyette olmuşlar. 1905 yılında cedidler liberal-demokratik yönümlü ilk müslüman siyasi partisi olan İttifak al-Müslimin partisinin kurulmasının girişimcileri oldular.

⁸ İstoriya Vostoka, **Vostok v Noveyşee Vremya: 1914-1945**, 6 Ciltte, 5. Cilt, Rusya Bilimler Akademisi'nin Vostochnaya Literatura Yayıncılık Firması, Moskova, 2006, s. 31

⁹ İstoriya Vostoka, **a.g.e.**, s. 37

¹⁰ Hosking A.G., **İstoriya Sovetskogo Soyuza, 1917-1991**, Vagrius Yayınevi, Moskova, 1994, s. 112

kendisine düşman sıfatıyla yaklaşması, Lenin rejimine karşı başlatılmış iç savaş Bolşevikleri Müslüman halklara, onların dinî ideolojisine karşı koymaktan bir süre için sakındırıyordu. Bu yüzden Müslüman halkların yaşadığı büyük arazileri kendi sınırları içinde barındırmak gibi sömürgeci planlar yapan komünist rejimi bazı siyasî ve sosyal ön koşullara şart koşsa bile, Sovyet Rusya'da Müslüman halklara sınırsız kendi kaderini tayin hakkı verileceğini vaat etmekle, bir yandan bu halkları Batılı devletlerin etkisinden uzak tutmaya, diğer yandan iç savaş sonlanana dek Müslümanlarla herhangi sorun yaşamamaya çaba sarfediyordu.

Bu çabanın yanı sıra Müslüman halkların kendi devletlerini kurma çabaları olumlu karşılanmıyordu. Böyle ki, 8 Ocak 1918'te Kazan şehrinde II. Umum Rusya Müslüman Askerî Kongresi'nde 1 Mart'ta İdel-Ural Cumhuriyeti'nin kurulması hakkında karar alınsa da bu girişim durduruldu ve Kongre'nin en aktif delegeleri tutuklandı. I. Umum Rusya Müslümanlar Kongresi'nde seçilmiş tüm organlar fesh edildi¹¹. Bu olay Müslüman halklara Bolşevik rejimin kendi kontrolünden ötede herhangi bir siyasi girişimde bulunma hakkının tanınmadığının göstergesiydi.

Sovyet Rusya sınırları içindeki yerel Müslüman uluslara karşı sömürgeci planlarını uyguladığı bir dönemde Lenin iktidarı Kafkaslarda 19. yüzyıla dek hiçbir zaman bir etnik toplum olmayan Ermenilerle ilgili özel siyasî irade sergiliyordu. Ulusal Meselelerden Sorumlu Halk Komiseri İ. Stalin 31 Aralık 1917'de yaydığı "Türkiye Ermenistanı Hakkında" bildiride Batı devletlerinin Doğu Anadolu'da gerçekleştirdikleri siyasî oyunları ve bu oyunlarda Ermenilerin nasıl kullanıldığını ve onların katledildiğini, bundan yola çıkarak Halk Komiserleri Şurası'nın "Türkiye Ermenistanı"nın kendi kaderini serbestçe tayin hakkına ilişkin özel bir kararname yayınlamaya karar verdiğini belirtiyordu¹². Çarlık Rusya'nın 1877-1878 savaşında işgal ettiği tüm Osmanlı topraklarını 3 Mart 1918 Brest-Litovsk

---

¹¹ Silantıyev R.A., **İslam v Sovremennoy Rossii, Ençiklopediya**, Algoritm Yayınevi, Moskova, 2008, s. 64

¹² O Tureçkov Armenii <http://www.hrono.ru/libris/stalin/4-36.html>

Antlaşması'yla Türkiye'ye iade eden Lenin Hükümetinin bir yandan da böyle bildiri yayımlaması Şark Meselesi'nin önemli siyasî aracı olan Ermenileri kullanma politikasının Sovyetler için de büyük önem arz ettiğini ispatlıyordu. RSFSC Halk Komiserleri Şurası'nın 16 Aralık 1917'de terörist S.Şaumyan'ı Kafkasya İşlerinden Sorumlu Geçici Olağanüstü Komiser ataması bu politikanın bir göstergesiydi.

11 Ocak 1918'te (29 Aralık 1917) yayımlanan "Türkiye Ermenistanı Hakkında Kararname"deki ilk cümle Lenin hükümetinin asıl amacını aydınlatıyordu: "Halk Komiserleri Şurası Ermeni halkına ilan ediyor ki, Rusya'nın İşçi ve Köylü Hükümeti Rusya'nın işgal ettiği Türkiye Ermenistanı Ermenilerinin tam bağımsızlığa kadar uzanan kendi kaderini özgürce tayin etme hakkını tanımaktadır". Bu hiçbir zaman bölgede nüfus çoğunluğuna sahip olmayan Ermenilere aslında bağımsız devlet kurmak olanağının sağlanmasıydı. Kararname'de Ermenilerin bu hakkın gerçekleştirilmesi uğruna özgür referandum yapılması için birtakım garantilerin gerekliliği kaydediliyordu. Sonda Geçici Olağanüstü Komiser S.Şaumyan Türkiye Ermenistanı halkına Kararname'nin icra edilmesi için gereken yardımda bulunmakla, bu topraklardan askeri birliklerin çekilmesi süresi ve yöntemlerini belirlemek için karma komisyon kurmakla görevlendiriliyordu. Kararname'nin not bölümünde belirtiliyordu ki, Türkiye Ermenistanı'nın coğrafi sınırları Ermeni halkının demokratik olarak seçilmiş temsilcilerinin komşu tartışmalı (Müslümanlar ve başkaları) illerin demokratik olarak seçilmiş temsilcilerinin de rızası alınmakla Kafkasya İşlerinden Sorumlu Geçici Olağanüstü Komiseri'yle birlikte belirleniyor¹³. Bu Kararname "Geçici Hükümet'in Türkiye Ermenistanı Hakkında Tüzüğü"nin (9 Mayıs 1917) aynıydı. Böylece, S.Şaumyan sadece Güney Kafkasya veya Kafkasya'nın Rusya sınırları içindeki topraklarında değil hatta Doğu Anadolu'nun Rus işgalindeki topraklarında da yönetim yetkileri alıyordu. Böylece Çarlık Rusya'nın Ermeniler için yapmadığını Sovyet Rusya gerçekleştirecekti.

---

¹³ Dekret o Tureçkoj Armenii 29 Dekabr 1917 (11 Yanvar 1918)
<http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/17-12-29.htm>

Sovyet Rusya Hükümeti Müslümanların tarihî geçmişi olmayan herhangi bir devlet yapısı oluşturması çabalarına en sert şekilde karşı çıksa da, RSFSC'de ilk ulusal idarî-arazi kuruluşları Müslüman halklara ait cumhuriyetler oldu. 1918-1921 yıllarında kronolojik sırayla Türkistan, Başkurdistan, Tataristan¹⁴, Kırgızistan (1925'ten beri Kazakistan), Dağlı, Dağıstan (bu iki özerklik aynı zamanda) ve Kırım özerk sovyet sosyalist cumhuriyetleri kuruldu¹⁵.

SSCB'nin ilk yıllarında özerkleşmeni araştıran G.S.Gurviç¹⁶ özerkliklerin kurulmasının Batı devletlerindeki özerkliklerden daha ilerici ve halklara tüm haklarını kullanma imkanı sağladığını söyleyirken farkına varmadan SSCB'deki özerkliklerin otoriter totaliter bolşevik rejiminde ülkeni tek parti olarak yöneten komünist iktidarının politik amaçlarına hizmet ettiğini ve yerel yönetimden başka bir önem taşımadığını belirtiyor: "Gerekıyor ki özerklik halkın yukarı kesimlerine değil aşağı kesimlerine hakimiyet sağlasın. Bu işin tüm özü bu... Ulusal özerklik nedir? Bu aynı bölgenin emekçi insanları için doğma olan dilin sosyo-politik faaliyetin tüm alanlarında tam şekilde kullanılması garantisini sağlanmakla yerel okul, yerel mahkeme, yerel idari yönetim, yerel yetki organları, yerel sosyal, siyasi ve eğitim

---

¹⁴ "Ekim devriminden hemen sonra Lenin Hükümetinin Milletler Halk Komiserliği'nde halklar üzere komiserlikler kurulmaya başlanmıştır. Bu zaman 17 Ocak 1918'te özel kararname ile "İç Rusya Müslümanlarının İşlerinden Sorumlu Komiserlik" isimli Merkez Tatar-Başkurt Komiserliği, bir başka deyimle Merkez Müslüman Komiserliği oluşturulmuştur. Bu komiserlikler her şeyden önce faaliyetinin esas amacı Rusya'nın önceleri ezilen halklarını sosyalist cemiyeti kuruculuğuna dahil etmek için oluşturulan idari birimleriydi. İlk baştan Tatar-Başkurt Komiserliği'nin kesin görevi Rusya'nın Müslüman ulusları arasında sosyalist devriminin ve Sovyet iktidarının sözcüsü ve yol göstereni olmaktır", Hayrutdinov R.G. **Na Putyax k Sovetskoy Avtonomii**, Kazan Üniversitesi Yayınları, Kazan, 1972, s. 22. Tataristan ÖSSC kurulduktan sonra Tatar-Başkurt Komiserliği Tataristan ÖSSC'nin Milletler Halk Komiserliği'nde Temsilciliğe dönüştürülmüştü.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. İshakov S.M., **Rossiyskiye Musulmane i Revolyuçiya (Vesna 1917-Leto 1918)**, 2. Baskı, Değişiklik ve İlavelerle, Sosyalno-Politiceskaya Mısl Yayınevi, Moskova, 2004, 592 s.

¹⁶ G.S.Gurviç Sovyet özerkliklerini analiz eden ilk eserlerden birinin yazarıdır. Ancak kendisi özerklikleri komünist ideolojik teorisi açısından incelemiştir.

kurumlarının oluşturulması demektir. Azınlıkların elindeki yerel Sovyet yönetimi – işte bu Sovyet ulusal özerkliğidir”. Lenin’den alıntı yapan yazar belirtiyor ki, Sovyet federalizmi farklı halkların emekçilerinin bütünleşmesine geçiş biçimidir¹⁷. Başka bir ifadeyle her ne kadar Sovyet yönetici ve araştırmacıları SSCB’deki özerkliğin Batı ülkelerindeki özerklikten daha iyi olduğu düşüncesini savunsalar da Sovyetler’deki özerkliklerin çoğunun komünizmin emperyalist politikası için siyasî-idarî araç olduğu kuşkusuzdur.

Gurviç, dünya emperyalistlerinin diğer halkları sömürdükleri bir dönemde millî meselenin de kendine tabi tutan proletarya sınıfının çıkarları için halkların kendi kaderini tayini ilkesinin tek uyumlu slogan olduğunu belirtiyor¹⁸. Bu arada bize göre halkların kendi kaderini tayini ilkesi 20. yüzyıl boyu emperyalistlerin kendi siyasî çıkarları için kullandıkları ve hatta bu ilkeyi daha rahat bir şekilde kullanmaları için uluslararası hukukun önemli parçasına dönüştürdükleri ve birçok uluslararası belgelerde tespit ettirerek zorunlu şekilde soktukları bir prensiptir.

Artık 1924 yılında SSCB’de birliği oluşturan üye devlet sıfatıyla değil de, siyasî-coğrafi arazi birimi olarak 12 özerk il (vilayet) ve 13 özerk cumhuriyet vardı. Özerk iller Adıge, Votsk (1932 yılından Udmurtya), Kalmık, Kabardin-Balkar, Karaçay-Çerkez, Komi, Mari, Oyrat, Çeçen (tümü RSFSC’ye bağlı), Karabağ, Nahçıvan, Güney Osetya (hepsi Güney Kafkasya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti’ne bağlı) idi. Başkırdistan, Dağlık Dağıstan, Karelya, Kırgızistan, Kırım, Mongol-Buryat, Alman, Tatar, Türkistan, Yakutya (tümü RSFSC’ye bağlı), Abhazya ve Acaristan (GKSFSC) ise özerk cumhuriyetleriydi¹⁹. Nahçıvan’la ilgili şunu belirtmek gerekiyor ki, 1921 Moskova ve Kars antlaşmalarıyla Nahçıvan’a Azerbaycan himayesinde özerk cumhuriyet statüsü sağlanması tespit edilse de, SSCB liderleri 1921-1923’lerde Nahçıvan’ın bu antlaşmalarda kaydedilen hukukî statüsünü siyasî özerklikten idarî özerkliğe dönüştürmek politikası sürdürmüşlerdi. Bu yüzden yazar yukarıda

¹⁷Gurviç G.S., **Prinçipi Avtonomizma i Federalizma v Sovetskoy Sisteme**, Sosyalist Akademisi Yayınevi, Moskova, 1924, s. 63-64

¹⁸ Gurviç G.S., **a.g.e.**, s. 17-18

¹⁹ Gurviç G.S., **a.g.e.**, s. 61

belirtilen şekilde Nahçıvan'ı özerk cumhuriyetler değil özerk iller sırasında kaydetmiştir.

İskoç kökenli Sovyet ve Rusya tarihi uzmanı G.A.Hosking Sovyet liderlerinin Müslüman uluslarının idari düzenleme konusundaki politikasının merkez karşıtı ulusal ve dinî akımların gelişimini önlemek mantığına hizmet ettiğini gösteriyor: “*Sovyetler'in Müslüman bölgelerindeki ulusal politikası her şeyden önce herhangi Pan-İslamcı ve Pan-Türk topluluğunun oluşturulması çabalarını önlemek amacı taşıyordu. Bu yüzden Tatarlarla akraba topluluk olan Başkırlar kendi cumhuriyetlerine sahip. Aynı zamanda Pan-İslamcı ve cedidizm fikirlerinin yaygınlaştırılmasında önemli rol oynayan Tatar diasporası SSCB'nin diğer bölgelerinde büyük ölçüde ana dilinde kendi gazetelerini yayınlama ve okullarda eğitim verme hakkından mahrum bırakıldı. Kafkas dağlarında siyasî parçalanma düşünülebilir sınırlara ulaştı. RSFSC içerisinde çok sayıda küçük ulusal cumhuriyetler kuruldu... Bazen yeni idarî birimler kesinlikle farklı dillerde konuşan halkları birleştirdiği gibi aynı dili konuşan akraba ulusları da parçalamakla ayırıyordu*”²⁰. Batı ülkelerini emperyalizmi sürdürmekte itham eden Sovyet teorisi ve politikasının asıl emperyalist sıfatı işte kendini bu özerk idari birimlerin oluşturulmasında daha açık şekilde gösteriyordu. Bu politikanın özellikle Türk-Müslüman halklarına karşı tutumda daha kararlı olduğu görülüyor.

Sovyet Hükümeti sömürgesi olan toprakların Müslüman ahalisini ideolojik etkisi altında tutmak politikası yürütürken aynı zamanda Müslüman ülkelerinin halk kitlelerine ideolojik etkide bulunmak için adımlar atıyordu. 4-12 Kasım 1918'te, yani Birinci Dünya Savaşı'nın bitimi arifesinde Moskova'da şark halkları komünist örgütlerinin I. Umum Rusya Kongresi yapıldı ve Kongre'de bu örgütlerin Merkez Komitesi oluşturuldu. 20 Kasım'da Sovyet Rusya Askerî Devrim Komitesi başkanı L.D.Trotsky'nin 276 nolu emriyle Şark halkları komünist örgütlerinin Merkez Komitesi'ne bağlı Mirsait Sultan-Galiev başkanlığında Merkez Müslüman Askerî Konseyi kuruldu. 1918 sonları 1919 başlarında Şark halkları komünist örgütlerinin Merkez

---

²⁰ Hosking A.G., a.g.e., s. 249.

Komitesi Türk halkından olan savaş esirleri ve diğer ahali kategorisinin tutulduğu alanlara kendi temsilcilerini gönderdi. Temsilcilerin faaliyetleri için ana slogan “Örgütlenin ve Türkiye’de toplumsal devrim ateşini ateşleyin!” idi²¹. Bir ay sonrasında Sovyet Rusya’nın Dış İşleri Halk Komiseri yardımcısı Ermeni L.M.Karahan V.İ.Lenin’e mektubunda işçi ve askerlere Arap, Fars dillerinde ve Azerbaycan Türkçesinde temyiz yayınladığını rapor ediyordu²².

Sovyet Rusya çevresini saran Batı devletlerinin çemberini yıkmayı ve iç sorunlarını çözümlenmeyi esas alan bir politika izlemeye başlamıştı. Bu nedenle de komşularıyla iyi ilişkiler kurmak yolunu tutmuştu²³. Birinci Dünya Savaşı’nda zafer kazanmış devletlerin sömürgeci politikası karşısında Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin halklarını kendi politikasının daha adil ve elverişli olduğuna kandırmak için cazib ideolojik sloganlar ileri süren Sovyetler’le yaklaşma eğilimi gözlemleniyordu. SSCB ise 1925’te Locarno’da (İsviçre) Avrupa devletlerinin yaptıkları konferansta ve antlaşmada²⁴ Sovyetler aleyhinde tutum sergilenmesi karşısında komşularıyla dostluk ve tarafsızlık hakkında anlaşmalar yapmak için girişimde bulunuyordu. Türkiye, İran ve Afganistan’la yaklaşması Sovyet devletinin geri kalan Müslüman dünyası ülkeleri ile ilişkileri için Sovyetler’in uluslararası arenada ve ekonomik zorlukların aşılmasında güvenilir bir ortak olabileceği düşüncesinin oluşması için temel oldu. Aralık 1922’de SSCB’nin kurulması sonrasında da bu devletlerle ilişkilerin güçlendirilmesi politikası izlendi²⁵. Buna dek artık Türkiye

²¹ İstoriya Vostoka. Vostok v Noveyşee Vremya: 1914-1945, s. 49.

²² Komintern i İdeya Mirovoy Revolyuçii, Dokumentı, Nauka Yayınevi, Moskova, 1998, s. 132.

²³ Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 553-554.

²⁴ 5-16 Ekim 1925 tarihlerinde Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya’nın katılımıyla İsviçre kenti Locarno’da yapılan konferansdaki müzakereler sonucunda varılan Antlaşma 1 Aralık 1925’te Londra’da imzalanmıştı. Antlaşma ile Almanya, Fransa ve Belçika sınırlarının kesin ve sürekli olduğunu teyid edilmiş, Polonya ve Çekoslovakya sınırlarının dokunulmazlığı ise garanti edilmemişti. Ayrıntılı bilgi için bk. Rıfat Uçarol, a.g.e., s. 525-526.

²⁵ Heyfez A.N., **Sovetskaya Diplomatiya i Narodı Vostoka (1921-1927)**, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 160-267

ile Moskova (1921, 16 Mart) ve Kars (1921, 13 Ekim) antlaşmaları imzalanmıştı. Bu politika doğrultusunda 17 Aralık 1925'te Türkiye ile Dostluk ve Tarafsızlık Hakkında Antlaşma²⁶ imzalandı. 31 Ağustos 1926'da Afganistan'la Tarafsızlık ve Karşılıklı Saldırmamak Hakkında Antlaşma, 1 Ekim 1927'de İranla Garanti ve Tarafsızlık Antlaşması imzalandı²⁷. Özellikle önce Sovyet Rusya, sonrasında ise SSCB ile Türkiye arasında kurulan ilişkiler Yakın Doğu'da güçler dengesini aniden ve ciddi şekilde değiştirdi²⁸. İngiltere Başbakanı D.L.George'nin 1920 yazında Londra'da Sovyetler'le ticaret görüşmelerinde kendi ülkesi ile "ticarî ilişkilerin ön koşullarından biri olarak" SSCB temsilcilerinden Türkiye'de Kemalistlere destek vermekten vazgeçmek talebinde²⁹ bulunması bu dengeler değişiminin oluşturduğu paniğin göstergesiydi.

Böyle bir karmaşık ulusal ilişkiler döneminde ve bölgesel geostratejik çıkarların çatışması ortamında SSCB liderleri ülke içinde halkların kendi kaderini tayin etme ilkesinden yola çıkarak ülkenin idari yapısını oluşturmaya çaba sarfediyor, bu zaman oluşturulan ulusal idari birimlerinin gelecekte Sovyetler Birliği'nden kopmasını beri baştan engellemek için de tedbirler alıyordu. İşte bu yüzden olur olmaz gerekir gerekmez özerklikler oluşturma politikası sürdürülüyordu.

2. Sovyet Rusya'nın Ermeni Yanlı Politikası ve Azerbaycan'a Bağlı Özerkliklerin Kurulması

Güney Kafkasya'da, özellikle Azerbaycan'da özerk siyasî birimlerin oluşmasında Sovyet Rusya'nın sömürgeci politikasında önemli yeri olan "Ermeni Meselesi"nin ciddi etkisi olmuştur. 1917 Aralık'ında bir yandan İngiltere bölgede Ermeni devletinin kurulması

---

²⁶ Antlaşma 19 Mart 1945'te SSCB tarafından tek taraflı olarak feshedilmiştir.

²⁷ **Diplomatiçeskiy Slovar**, 3. Cilt, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 104, 174-175, 314

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Kuznesova S.İ., **Ustanovlenie Sovetsko-Tureçkih Otnoşeniy**, Vostoçnaya Literatura Yayınevi, Moskova, 1961, 84 s.

²⁹ **Diplomatiçeskiy Slovar**, 3. Cilt, s. 696

için Ermenilere malî destek verilmesiyle ilgili karar kabul ediyordusa³⁰ diğer yandan Sovyet Rusya Türkiye ile 5 Aralık 1917’de imzaladığı Erzincan Antlaşması’na dayanarak Birinci Dünya Savaşı’nı terk eden Rus ordusunun silahlarını Ermenilere bırakırdı. Versay’daki Antanta Yüksek Askerî Şurası’ndaki İngiliz askerî uzmanlarının 1917 Aralık’ında yaydıkları muhturada deniyordu: “Tüm işgal altındaki bölgelerde Ermenilere para, silah ve mühimmat temini İngiliz politikasının menfaatindedir. Bu tecrübenin başarılı olması sonucunda Ermeni güçlerinden gelecekte Türklerin diz çöktürülmesi için yararlanabiliriz”. 1916-1925 yıllarında İngiltere Parlamentosu Lordlar Meclisi başkanlığını yapmış Lord G.N.Curzon³¹ “Türkiye ile Türk halkları arasında bir tampon devletin kurulması kaçınılmazdır. Sorunun ortadan kaldırılması için “Ermeni devleti” tezahüründe bir Hristiyan topluluğun meydana getirilmesi önemlidir” diyordu. İngiltere Dış İşleri Bakanı (1916-1919) Lord A.J.Balfour biraz daha ileri giderek Ermeni heyeti başkanı P.Nubar’a söylemişti: “*Ermeni devletinin kurulması, Antantanın, özellikle de İngiltere’nin savaş hedeflerinden biridir*”³². Emperyalistlerin işte bu askerî-siyasî ve malî yardımı sonucunda Ermeniler bölgede Azerbaycan topraklarını işgal ederek Türk-Müslüman ahaliye karşı soykırımı gerçekleştirdiler. Tarihî Azerbaycan toprağı olan Zangezür işgal edildi, Nahçıvan Azerbaycan’ın diğer arazisinden coğrafi olarak ayrı bırakıldı.

Sovyet Rusya’nın Güney Kafkasya’da uyguladığı politikanın asıl yüzünü saklamak için halkların kendi kaderini tayini ilkesini kullanıyordu. 1918’te İngilizlerin yarımıyla Batı Azerbaycan’da kurulan işgalci Taşnak rejimiyle 1920’de imzaladığı üç anlaşmanın üçünde de Rusya Zangezür’un, Nahçıvan’ın ve Karabağ’ın Ermeni arazisi olduğunu kabul ediyordu. İlk anlaşmaya (10 Ağustos 1920) göre Şahtahtı ve Culfa mıntukaları, Şahtahtı-Culfa demiryolu askeri amaçlarla kullanılmamak şartıyla Ermenilerin kontrolünde kalıyordu.

---

³⁰ Şihaliyev E.A., **İngiltere’nin Geosiyasi Meraklarında “Ermeni Meselesi”nin Yeri ve Azerbaycan’a Tesiri (1917-1920)**, Ececi Yayıncılık-Baskı Birliği, Nahçıvan, 2016, s. 26

³¹ Lord George Nathaniel Curzon 1919-1924 yıllarında aynı zamanda İngiltere Dış İşleri Bakanlığını yapmıştır.

³² Şihaliyev E.A., **a.g.e.**, s. 27, 39, 55.

Anlaşmanın 2. şıkında yazıyordu: “Ermenistan Cumhuriyeti askeri birliklerinin konuşlandırılması için bu anlaşmayla tespit edilmiş seritler hariç tartışmalı iller olan Karabağ, Zangezur Kazası ve Nahçıvan arazisi RSFSC birliklerince ele geçiriliyor”. Anlaşmanın 3. şıkına göre Nahçıvan ve Zangezur taşnaklara veriliyordu³³. 28 Ekim’de imzalanan ikinci anlaşmada da Azerbaycan’ın görüşü dikkate alınmadan Zangezur ve Nahçıvan’ın Ermenistan’a teslim edildiği belirtiliyordu. Rusya ile Batı Azerbaycan’da Rusların yardımıyla taşnakları devirerek yerine geçmiş Ermeni-Sovyet rejimi arasında imzalanan 2 Aralık 1920 anlaşmasının 3. maddesinde Erivan Guberniyası’nın tüm toprakları, Zangezur Kazası da dahil olmak üzere Ermenistan arazisi olarak tanınıyordu. Anlaşmada Nahçıvan’ın doğrudan Ermeni toprağı olduğu gösterilmese de eski Erivan Guberniyası arazisine dahil olduğu için Nahçıvan’ın da Ermenistan’a teslim edilmesi üzerinde anlaşmaya varıldığı kuşkusuzdu. Azerbaycan Askeri Devrim Komitesi’nin 1 Aralık bildirisi de bunu doğruluyordu. Baküden tayin edilerek gönderilse de, Nahçıvan’ın Ermeni yanlısı olan Olağanüstü Komiseri B.Velibeyov bu bildirin Ermenistan’da Sovyet hakimiyeti kurulduktan önce hazırlandığını belirtmişti³⁴.

Sadece RSFSC’yle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasında imzalanmış Moskova (16 Mart 1921) ve TBMM Hükümeti’yle Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan’ın Sovyet rejimleri arazında imzalanmış Kars (13 Ekim 1921) Antlaşmaları’yla³⁵ Nahçıvan’ın Özerk Cumhuriyet statüsünde Azerbaycan’a bağlılığını korumak mümkün oldu. Azerbaycan SSC Merkez İcra Komitesi’nin 9 Şubat 1924 tarihli kararnamesiyle Nahçıvan arazisi Azerbaycan SSC’ye bağlı Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ne dönüştürüldü. Nahçıvan’a özerklik statüsünün verilmesinin en önemli nedeni Azerbaycan toprakları olan Zangezur’un ve diğer

³³ ARPIİSSA, f. 158, l. 6, iş 7, s. 33

³⁴ NMRDA, f. 314, l. 1, iş 14, s. 21; Sadıgov S.H. **Nahçıvan Muhtar Respublikası Tarihinden**, Bakü, 1995, 43-44.

³⁵ NMRDA, f. 314, l. 5, iş 18, s. 135-145; **Gümrü, Moskova ve Kars Mükavileleri (Azerbaycan, Türk, Rus ve Fransız Dillerinde)**, Nahçıvan, 2004, 140 s.

Erivan Guberniyası topraklarının Ermenilerce işgal edilmesi sonucunda Nahçıvan'ın Azerbaycan'dan coğrafi bağlarının kopması ve Ermeni işgali tehlikesinin oluşması oldu. Tarihin tüm dönemlerinde olduğu gibi Nahçıvan'da Özerk Cumhuriyet döneminde de nüfus çoğunluğu Azerbaycan Türklerine ait olmuştur. 1995 Azerbaycan Anayasası Nahçıvan'a üniter Azerbaycan'a bağlı "Muhtar devlet" (özerk devlet) statüsü vermiş, 29 Aralık 1998'te kabul edilen Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Anayasası Özerk Cumhuriyetin Azerbaycan'a bağlılığını yasal olarak daha da güçlendirmiştir³⁶.

1920'lerde Azerbaycan topraklarında ikinci özerklik kuruldu. Azerbaycan'a bağlılığının korunması için özerklik statüsü verilen Nahçıvan'ın aksine olarak Karabağ'da kurulan özerklik Ermenilere Sovyetler'in emperyalist çıkarlarına hizmet etmesi için Azerbaycan topraklarında kasıtlı olarak verilen ikinci siyasi statülü özerklik oldu. 1918 Mayıs'ında Güney Kafkasya'da Azerbaycan topraklarında kurulan bağımsız Ermeni devletinden sonra bu kez 7 Temmuz 1923'te her zaman Azerbaycan'a bağlı olmuş Karabağ bölgesinde Rusların 19. yüzyılda göç politikası sonucunda burada yapay olarak Ermeni nüfusunun oluşturulduğu esas alınarak Yukarı Karabağ topraklarında Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti (Dağlık Karabağ Özerk İli) kuruldu. Artık bağımsız devletlerinin olmasına rağmen Ermeniler için bir de özerkliğin kurulması Sovyet Rusya'nın Güney Kafkasya'da Türkler ve Müslümanlar aleyhinde uyguladığı politikanın gerçek yüzünü aydınlatıyordu. 1980'lerin son yıllarında SSCB'nin çöküşü döneminde Dağlık Karabağ'da Ermeni ayrılıkçılığının başlanması bu politikanın komünist diktatörlüğünün çöküşü başlarsa ve bu zaman ulusal cumhuriyetler (bu örnekte Azerbaycan) SSCB'den ayrılma eğiliminde bulunurlarsa bu süreci önlemek için yıllar öncesinde hazırladığı senaryonun beklenen sonucuydu.

Dağlık Karabağ'a Ermenilerin ilk toplu göçü 1828'te Rusya'nın İran'la imzaladığı Türkmençay Antlaşması sonrasında olmuştur. Türkiye'den 84 bin, İran'dan ise 40 bin Ermeni göç ettirilerek şimdi Ermenistan ismi verilen Batı Azerbaycan topraklarında, özellikle eski Erivan, Nahçıvan ve Karabağ Hanlıkları'na ait topraklarda

³⁶ Ceferli E.Y., **Nahçıvan Muhtar Respublikası Anayasalarda**, Elm ve Tehsil Yayınevi, Bakü, 2014, s. 122-150, 170-176

yerleştirildi. 19. yüzyıl boyu ve 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan topraklarına Ermenilerin göç ettirilmesi devam ettirilmiş, 1905-1907 ve 1918-1920 yıllarında bölgede kök salan Ermeniler Azerbaycan Türklerine karşı soykırımı uygulamıştı. Bu soykırımı Ermenilere 1918 Mayıs'ında kendi devletlerini kurma olanağı sağlamış, 1923'te ise belirttiğimiz üzere Sovyetler Ermeni nüfusun çoğunluğunu temin ettikleri Dağlık Karabağ'da bir özerklik kurmuşlardı. Sovyet Rusya'nın Güney Kafkasya'ya ilk müdahalesinden başlayarak Ruslar Dağlık Karabağ'ı Ermeni toprağı olarak kabul ettirme politikası yürütmüşlerdir. Sonunda Azerbaycan'ın bu bölgesinde Azerbaycan Türkleri Ermenilerle birlikte yaşasa da gelecekte Azerbaycan'a bir etnik çatışma ocağını miras bırakmak için burada özerklik kurmuşlar.

Dağlık Karabağ özerkliği diğer benzer etnik çatışma ocağı olan özerklikler gibi SSCB'nin çöküşü döneminde ve sonrasında Rusya'nın hegemonya politikasının bir parçasına dönüştü. 1990'ların başlarında çatışma körüklenerken yüzölçümü 4 bin 388 km² olan eski özerkliğin 192 bin 032 kişilik nüfusunun % 67.2'sini Ermeniler (129 bin 085), % 31.2'sini (60 bin) Azerbaycan Türkleri, geriye kalanını Ruslar ve diğer halklar oluşturuyordu. Etnik çatışma Azerbaycan topraklarının %20'sinin işgali, 20 binden çok Azerbaycan Türkünün katledilmesi, 50 binden fazla kişinin yara alması ve sakat kalması, 1 milyondan fazla mültecinin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1993'te kabul ettiği 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlara, diğer uluslararası kuruluşların (AGİT, AB, Avrupa Konseyi vs.) çeşitli kararlarına rağmen Ermenistan gördüğü destek sayesinde hiç bir ulusal hukuka ve kuruluşa aldırmaksızın Dağlık Karabağ'da ve ona bitişik 7 ilçede işgalini sürdürmektedir³⁷.

---

³⁷ **Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ Münagişesi**, Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi Prezident Kitaphanesi, s. 3, 123, <http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl8.pdf>; **Dağlık Karabağ Münagişesi: Tammetinli Elektron Materialer Mecmuası**, Bakü, 2005, s. 6 files.preslib.az/site/karabakh/gl1.pdf

3. Halkların Kendi Kaderini Tayini İlkesi ve Gürcistan'a Bağlı Özerkliklerin Kurulması

Sovyet Rusya'nın ve SSCB'nin tarihte boy göstermiş hemen hemen tüm emperyalist devletlere özgü “böl ve yönet” politikası Güney Kafkasya'nın diğer bir yerli halkı olan gürcülere ve gürcü devletine de uygulanmıştır. Gürcistan'a bağlı Acaristan Özerk Cumhuriyeti aynen Nahçıvan gibi Moskova ve Kars antlaşmalarına göre özerklik statüsü olsa da, aynı fikri Gürcistan'da kurulmuş Abhazya ve Güney Osetya'yla ilgili söylemek mümkün değildir.

Geçmişte farklı gürcü devletlerine bağlı olan Batum ve çevresi 16. yüzyılda Osmanlı'lara geçmiş, sonrasında acarlar İslam dinini kabul ederek Müslüman hayat tarzını benimsemişler. 1878'de Berlin Kongre'si Yeşilköy Antlaşması'nın şartları doğrultusunda Kars ve Ardahan'la birlikte Batum'un Rusya'ya geçmesini onaylamış, lakin 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Antlaşması'nın 4. maddesine göre bu araziler yeniden Türkiye'ye iade edilmişti. 1918 Nisan'ında Gürcistan'ın Türkiye'ye açtığı savaş sonucunda 14 Nisan'da Türk orduları Batum'u fethetti. 4 Haziran 1918 tarihli Batum Antlaşması'na göre Kars, Ardahan, Batum, Ahıska ve Ahalkalek Türkiye torpakları olarak tanındı³⁸.

Lakin Türk askerî güçleri Mondros Mütarekesi doğrultusunda Güney Kafkasya'dan çekildiği için İngilizler Batum'u ele geçirdi ve onu serbest liman (“porto-franco”) ilan ederek Gürcistan'a verdi. 11 Mart 1920'de Türk ordusu Batum'a girse de, 5 gün sonra RSFSC'yle imzalanan Moskova Antlaşması'yla Acaristan'da Gürcistan'a bağlı özerklik kurulması kararlaştırıldı. Kars Antlaşması Moskova Antlaşması'nın Acaristan'la ilgili şartlarını onayladı³⁹. Gürcistan Devrim Komitesi Gürcistan SSC'ye bağlı Acaristan ÖSSC'nin kurulmasını karara (16 Temmuz 1921) bağladı.

SSCB'nin çöküşü sonrasında Rusya'nın aktif yardımıyla Acarsitan özerkliği başkanlığına getirilen A. Aşağıdze 1991'de “Bütün Gürcistan

³⁸ Gafarov V., “Batum Konferansı ve Azerbaycan”, **Tarih ve Onun Problemleri Dergisi**, № 1-2, Bakü: 2009, s. 85.

³⁹ **Gümrü, Moskova ve Kars Mükavileleri (Azerbaycan, Türk, Rus ve Fransız dillerinde)**, s. 26, 70-71.

Diriliş Birlik Partisi"ni kurdu ve bu parti Gürcistan meclisinde ikinci parti oldu. Abaşidze 1990'larda Gürcistan'daki istikrarsızlıktan yararlanarak özerk cumhuriyetin taleplerini merkez hükümete kabul ettirdi, kendi silahlı kuvvetlerini kurdu ve merkez hükümetine vergi vermemez oldu. Rusya bu dönemde Abaşidze'yi E.Şevardnadze'den sonra Gürcistan cumhurbaşkanlığı için aday olarak görüyordu. Ancak 2003 Kasım'ında Gürcistan'daki "Gül Devrimi"yle iktidardan çekilmeğe zorlanan E.Shevardnadze'den sonra Ocak 2004'te Cumhurbaşkanı seçilen Rusya karşıtı M.Saakashvili Abaşidze başkanlığındaki Acaristan'ın bölücü hareketlerini önlemek için kararlı adımlar attı. Sonuçta 5 Mayıs 2004'te Rusya Abaşidze'nin Moskovaya sağ-salim gönderilmesi karşılığında Acaristan sorununu körüklemekten vazgeçti. Böylece, Gürcistan kendisinin 3 özerkliğinden birini sorun olmaktan çıkara bildi. Hatta 1995 Gürcistan Anayasası'na 2004 sonrasında yapılan ekler ve değişikliklerle Acarsitan Özerk Cumhuriyeti'nin yetkileri, ülke lehine önemli ölçüde kısıtlandı⁴⁰.

Sovyet Rusya 738 yılından⁴¹ beri mevcut olan ve 1864 yılında Çarlık Rusya'nın kaldırdığı⁴² Abhazya Kinyazlığı topraklarında 4 Mart 1921'de Abhazya SSC kurdu. Bu cumhuriyet 16 Aralık 1921'de Gürcistan SSC'yle federal gerekçelerle bir ittifak anlaşması imzaladı, 10 yıl sonrasında, 19 Şubat 1931'de ise otonom cumhuriyet statüsünde Gürcistan'a birleştirildi. Kafkasya'nın yerel halklarından biri olan ve kendilerine "apsua" ismi veren Abhazlar şimdiki topraklarında eski zamanlardan yaşamışlardır. Gürcülerle komşu toprakları paylaşan ve Assurilere, antik devre ait eski yazılı

---

⁴⁰ Constitution of Georgia <http://www.parliament.ge/uploads/other/28/28803.pdf>

⁴¹ Bgajba O.H., Lakoba S.Z., **İstoriya Abhazii s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney**, Suhum, 2007, s. 60-61.

⁴² Abhazya Kinyazlığı Haziran 1864'te Çarlık Rusyası'nca yıkılarak yerinde geçici "askeri-halk yönetimi" kurdu. Resmî olarak ise Abhazya Rus İmparatorluğu'nun Suhum askerî şubesi adlandırıldı. 12 Temmuz 1864'te Rus generali P.Şatilof Suhum şubesine reis atandı.

kaynaklarda isimleri gürcü kabileleri ile aynı sırada geçen Abhazlar⁴³ çağdaş devirde Kuzey Kafkasya dil grubuna dahil olup bölge halklarından Abazinler, Adıgeler ve Kabardinlerle aynı etnik kimliyi taşıyorlar. Ancak Sovyet Rusya emperyalist çıkarları açısından bu ulusları ayırarak farklı otonom birimlere dahil etmekle ve Rus dilini bu halklar için tek resmî dil yapmakla bu halkların milli kimliğini unutturmak politikasını izlemiştir.

Sovyetler Birliği'nin çöküşü döneminde resmi Moskova'dan yönlendirilen Abhazlar Gürcistan'ın katılmamasına rağmen SSCB'nin korunması için tüm ülkede yapılan 17 Mart 1990 referandumuna katılarak büyük çoğunlukla ittifakın korunması lehinde oy kullandılar. 20 Haziran 1990'da Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi sonrasında Abhazya'da Rusya'nın aktif etkisiyle bölücü hareket başladı. Bunu takiben Abhazya ÖSSC Ali Sovyeti'nin (parlamentosunun) 25 Ağustos 1990'da kabul ettiği Devlet Egemenliği Hakkında Deklarasyonla Gürcistan'dan ayrılmanın temeli atıldı. Olaylar Gürcistan'la özerk cumhuriyet arasında 14 Ağustos 1992-30 Eylül 1993 tarihleri arasında devam eden savaşla sonuçlandı ve 300 binden fazla Gürcü, Abhazya'dan kovuldu. Artık Abhazya Cumhuriyeti adlanan (Abhazlar kendi ülkelerini "Apsni" adlandırıyor) eski özerklik 26 Kasım 1994 tarihli Anayasa'yla kendini "uluslararası hukunun subjektü olan egemen, demokratik hukuk devleti" ilan etti. Ağustos 2008'de Rusya ile Gürcistan arasında savaş başladığında Abhazya da savaşa dahil oldu. Gürcistan topraklarının bir kısmında, Abhazya ve Kuzey Osetya'da kontrolü tümüyle ele alan Rusya Federasyonu, ardından ise Rusların etkisiyle Nikaragua, Venezuela, Nauru, Vanuatu ve Tuvalu Abhazya'nı bağımsız devlet olarak tanıdı. Kasım 1993'te BM himayesinde Rusya'nın arabuluculuğuyla ve AGİT'in katılımıyla Gürcistan-Abhaz görüşmeleri süreci gerçekleştirilmiştir. Bir dizi önemli belge, özellikle 4 Nisan 1994 tarihli "Gürcü-Abhaz Çatışmasının Siyasi Çözümünde Tedbir Hakkında Açıklama" imzalanmıştır⁴⁴. Ancak görüldüğü üzere bunlar çatışmanın aradan

⁴³Jirohov M.A., **Semena Raspada: Voynı i Konfliktı na Territorii Bivsey SSSR**, BHV-Peterburg, Sankt-Peterburg, 2012, s. 327

⁴⁴Bgajba O.H., Lakoba S.Z., **a.g.e.**, s. 60-61.

kaldırılması için hiçbir önem taşımamış ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün sağlanması yönünde hiçbir sonuca varılmamıştır.

Yıllardır Ermeniler Gürcistan'ın Ermenistan'la sınır bölgesi olan Samtshe-Cavaheti bölgesini ele geçirmeyi istiyorlar. 1990'larda Dağlık Karabağ'da Azerbaycan'a karşı savaşan Ermeniler Cavaheti için planlarını bir sürelik ertelediler. Ancak Abhazya'daki durumdan yararlanmakla Gürcistan'a gelecekte toprak iddiası konusunda baskı yapmak için fırsat yakaladılar. Abhazya'nın bağımsızlık sürecinde bir Ermeni taburu kurarak Gürcistan'a karşı savaşan yerel Ermeniler son yıllarda burada bir takım iddialarla gündeme geliyor, Abhazya'da nüfus çoğunluğuna ve politik ve ekonomik ayrıcalıklara ulaşmak için büyük çaba sarfediyorlar. Onların Abhazya'da artık birçok alanlarda önemli pozisyonlara sahip oldukları gözlenmektedir. "Abhazya Ermeni Topluluğu" isimli diaspora teşkilatı kuran Ermeniler artık birkaç yıldır ki Abhazya parlamentosuna Rusya vatandaşlarının Abhazya'da gayrimenkul alabilmesi izniyle ilgili yasa tasarısı sunuyorlar. Tasarının ortaya konmasında asıl amaç aslında Rusya Ermenilerinin Abhazya'da gayrimenkul alabilmesini sağlamaktır. Böyle ki, Rusya Federasyonu 2010 nüfus sayımına göre Abhazya sınırlarına yakın olan Krasnodar ilinde 281 bin 680, Stavropol ilinde 161 bin 324 ve Rostov ilinde 110 bin 727 Ermeni yaşıyor. Bu Ermenilerin Abhazya'da gayrimenkul alması ve Abhazya'ya göç etmesi dikkate alınarsa, Ermenilerin asıl amaçları ortaya çıkıyor. Bundan başka Abhazya'daki 7 idarî ilçenin beşinde Ermeniler yaşıyor, bu ilçelerden ikisinde Gagra ve Gülpriş'te Ermeniler nüfus çoğunluğuna sahipler. Başkent Suhumun dahilinde olduğu bölgede de nüfusun % 61'i Ermeniler. Son nüfus sayımına göre resmi olarak Abhazya'da yaşayan Ermeni sayısı 44 bin 870 kişi, yani tüm nüfusun % 23.75'i. Gayr-i resmî bilgilere göre Abhazya Ermeni nüfusunun sayısı 80-90 bin civarında⁴⁵. Bu rakamlar göze alınarsa, Ermenilerin

---

⁴⁵Abhazyalı yazar Valeriy Graşenko Ermenilerin yasa tasarısını sunmakta asıl amacını açıklayarak yazıyor: "Ermeni mafyası burada yaşayan Rusları kendi evlerinden kovalıyor. Bu nedenle Rusların Abhazya'da gayrimenkul sahibi olması için özel

yakın gelecek için Abhazya konusundaki sinsi planlarını anlamak zor olmasa gerek. Ayrıca Rusya Cumhurbaşkanı V.Putin 8 Ağustos 2017'de Abhazya ziyareti sırasında kendi kendini ilan etmiş cumhuriyetin lideri R.Hajimba'yla görüşmelerde ülkesinin Abhazya'yla çok özel ilişkilerinin olduğunu belirterek gelecekte de Abhazya'nın güvenliğini ve bağımsızlığını güvenilir şekilde garanti edeceklerini söylemiştir.

Kuzey Kafkasya'nın yerel halkı olan Osetyalı'ların toprakları 1. yüzyıla ait Bizans belgelerine göre Alanya Çarlığı'nın arazisi olmuştur. Orta çağlarda Hazar Kağanlığı'nın sınırları içinde olan Alanya 1774 yılında Osmanlı Devleti'yle imzaladığı Anlaşmaya göre Çarlık Rusya'ya geçmiştir. Sovyet hakimiyeti kurulduğunda Osetya halkının büyük çoğunluğunun birleşme taleplerine rağmen İ.Stalin başkanlığında Sovyet liderleri RSFSR dahilinde tek bir Osetya özerkliği kurulması teklifini reddetti. Bu yüzden 20 Nisan 1922'de Gürcistan'a bağlı Güney Osetya Özerk İli (yüzölçümü 3.9 bin km²) kuruldu. Oysa iki yıl sonrasında 24 Ekim 1924'te Sovyet rejimi Osetya halkının yaşadığı toprakların diğer kısmında, ancak bu kez RSFSR'ye bağlı olan Kuzey Osetya Özerk İli'ni⁴⁶ kurdu. SSCB'de 1926 yılı nüfus sayımına göre Kuzey Osetya Özerk İlinin nüfusu 152 bin 435 kişi olmuştur⁴⁷. Bu dönemde Kuzey Osetya'da Osetyalı'ların sayısı tüm nüfusun % 84.2'si yani 128 bin 321 kişi olmuştur. Aynı yılda Güney Osetya'da yaşayan 87 bin 345 kişiden sadece 53 bin 225'i yani % 60.9'u Osetyalı olmuştur. Toplam iki özerk ilde 181 bin 546 Osetyalı yaşamıştır⁴⁸.

şansları yok. Belki şansları var ama bu şans uzun süre devam edemez. Yerine Krasnodar, Stavropol ve Moskova'dan olan Ermeniler gayrimenkul satılacağı zamanın ilan edilmesini bekliyolar ki sıcak denizin sahiline yan alabilsinler. Büyük ihtimalle, yakında, bu an gerçekleşecek", "Abhazya Ahalisinin Büyük Hissesi Ermenilere Çevrilecek", <http://www.moderator.az/news/142727.html>

⁴⁶ 5 Aralık 1936'dan bağımsızlığını ilan ettiği 1993 yılına dek Özerk Cumhuriyet statüsünü taşıdı.

⁴⁷ **Vsesoyuznaya Perepis Naseleniya 1926 Goda**, SSCB Merkez İstatistik İdaresi Yayını, Moskova, 1928, 9. Cilt, s. 2-13, 17. Cilt, s. 2-3, http://demoscope.ru/weekly/ssp/Rus_26.php?reg=355

⁴⁸ **Vsesoyuznaya Perepis Naseleniya 1926 Goda**, SSCB Merkez İstatistik İdaresi Yayını, Moskova, 1928-29, 9. Cilt, s. 34-51, 10. Cilt, s. 9-13, 11. Cilt, s. 8-17, 14. Cilt s. 6-16, 15. Cilt, s. 8-13, 16. Cilt, s. 8-12, 17. Cilt, s. 8-25, Tablo VI, Cinsiyete, uyruğa göre nüfus, http://demoscope.ru/weekly/ssp/Rus_nac_26.php?reg=1042

Kuzey Osetya Özerk İli kurulduğunda yüzölçümü 6 bin 177 km², 1936'da özerk cumhuriyete dönüştüğünde 8 bin km² olmuştur.

Gürcistan bağımsızlığını ilan ettiğinde (20 Haziran 1990) Güney Osetya Halk Deputatları Sovyeti (parlamentosu, Halk Temsilcileri Meclisi) SSCB'ye bağlı Güney Osetya Demokratik Sovyet Cumhuriyeti kurulmasını karara bağladı ve Gürcistan yasalarının kendi topraklarında yürürlükten kaldırıldığını belirtti. Buna yanıt olarak Gürcistan parlamentosu 11 Aralık 1990'da Güney Osetya'nın özerk il statüsünü kaldırdı. Ancak 1991 Ağustos'unda Moskova'da yapılan darbe sonrasında gelişen olaylar ve SSCB'nin çökmesi sonucunda Güney Osetya DSC 1 Eylül 1991'de Güney Osetya Cumhuriyeti adıyla (Osetya dilinde "Respublika Hussar İriston") bağımsızlığını ilan etti, aynı yıl 21 Aralık'ta Bağımsızlık Hakkında Deklarasyon kabul etti, 19 Ocak 1992'de yapılan referandumda ise bağımsızlığını halk oylamasıyla kesin karara bağladı. 2008 Ağustos'unda Rusya'nın Gürcistan'a askeri müdahalesinden sonra başlayan Gürcistan-Güney Osetya askeri çatışması sonrasında yine ilk olarak Rusya kendisi ve Rusların diplomatik yardımıyla Nikaragua, Venezuela, Nauru ve Tuvalu Güney Osetya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıdığını belirtti.

Rusya Başbakanı D.Medvedev Ağustos 2008'te Gürcistan'la Güney Osetya arasında askeri çatışmanı kasederek o zaman olduğu gibi ülkesinin bundan sonrasında da kendi vatandaşlarını savunacağını belirtmiştir. Bu SSCB'nin varisi misyonunu sürdüren ve hegemonyasını eski sovyet devleti sınırlarına ulaştırmakta kararlı olan Rusya'nın uyguladığı gerçek politikanın asıl yüzünü açığa vuruyor. Son yıllarda Güney Osetya'da Rusya Federasyonu'na katılmak teşebbüsleri de artmaktadır. Güney Osetya bütcesinin %90'mı Rusya'nın subvansyonları oluşturuyor, 2017'de bu rakam 8 milyar rubleyi (yaklaşık 139 milyon dolar) aşmıştır⁴⁹. 12 Nisan 2017'de yapılan referandumda Güney Osetya seçmenlerinin %80'i ülkelerine "Alanya Devleti" isminin verilmesi lehinde oy kullanmışlardır. Yani eski özerklik aynı zamanda iki

---

⁴⁹ **Anatoliy Bibilof: Yujnaya Osetiya Voydet v Sostav Rossii**
<http://www.bbc.com/Russian/features-39568851>

resmi ve eş değer adla adlandırılacaktır. 20 Eylül 2017'de Güney Osetya'nın 27. kuruluş yıldönümü kutlamalarında Osetya lideri A.Bibilof Rusya'nın kendi kendini ilan etmiş cumhuriyetin kurulmasındaki rolünü böyle değerlendirmiştir: "Bizim cumhuriyetimizin tanınması hakkında Rusya'nın kabul ettiği tarihi karar Güney Osetya için yeneden doğuş ve refah dönemini başlatmakla halkımızın çektiği acıların sonunu getirmiştir. Büyük Rusya ile sağlam bir sözleşmeli-yasal dayanak üzerine kurulmuş yakın ittifak Güney Osetya'nın başarılı ve güvenli geleceği için sağlam bir garantidir... Ülkemizin hiçbir vatandaşı Rusya askerlerinin kahramanlığını unutmayacaktır... Bugün bizler vatandaşlarımızın, cumhuriyetimizin savunmasına kalkan Büyük Rusya sayesinde bayramımızı kutluyor ve güven içinde yaşıyoruz"⁵⁰. Bu arada Rusya lideri V.Putin de Bibilof'a Güney Osetya'nın Cumhuriyet Günü vesilesiyle kutlama mesajı göndererek ülkesinin gelecekte de Güney Osetya'ya ekonomik ve sosyal kalkınmanın acil sorunlarının çözümünde, tüm Kafkasya'da güvenlik ve istikrarın sağlanmasında çok yönlü yardımı sağlayacağını belirtmiştir.

SONUÇ

Sovyet Rusya'nın kurulduğu ilk günden vazgeçmeksizin halkların kendi kaderini tayin etme ilkesini devlet politikası olarak ilan etmesi ve bu politika doğrultusunda tüm SSCB topraklarında, Sovyetler Birliği'ne bağlı olan ulusal cumhuriyetlerin birçoğunda özerk birimler kurması Sovyet emperyalizminin kendine özgü bir sömürgecilik politikasını oluşturuyordu. Bu politikanın en belirgin göstergesi Rusya'nın eski SSCB sınırları dahilinde Baltık cumhuriyetler hariç hemen hemen diğer tüm eski sovyet cumhuriyetleri için böyle etnik çatışma ocaklarını "miras" olarak bırakmasıdır. Ukrayna'da Kırım, Moldova'da Gagauzya ve SSCB'nin çöküşü döneminde ortaya çıkan Pridnestrovye Cumhuriyeti, Gürcistan'da Abhazya ve Güney Osetya, Azerbaycan ve Ermenistan arasında Dağlık Karabağ, Özbekistan'da Karakalpak (karakalpakların büyük bir kısmı Kazakistan'da yaşıyor), Tacikistan'da Dağlık Badahşan özerklikleri ya aktif çatışma ocaklarıdır

---

⁵⁰ **Bibilof: Yujnaya Osetiya Otstoyala Svoyu Nezavisimost Blagodarya Rossii**
<https://rg.ru/2017/09/20/bibilov-iuzhnaia-osetia-otstoiala-svoiu-nezavisimost-blagodaria-rossii.html>

veya her an Rusya tarafından körüklenebilecek etnik çatışma ocağı unsurunu barındırıyor. Bu açıdan Özbekistan'da 1989 yılında Ahıska Türklerinin ülkeden sürülmesiyle sonuçlanan etnik gerilimi de unutmamak lazım. Ayrıca bağımsızlık devrinde Rusya Federasyonu'na bağlı Çeçenistan özerkliğinde gelişen askeri-siyasi olayların, son yıllarda Tataristan Özerk Cumhuriyeti'ne ilişkin sorunların (Rusya'nın bu özerkliği ortadan kaldıracakları fikirleri seslenmektedir) ortaya çıkması da Rusya'nın hem kendi sınırları içinde olan ve kendi kaderlerini tayin etmiş sayılan halklara münasebetde bile hegemonya politikasını izlediğinin göstergesidir.

Bir yandan bir halkın farklı özerk idarî birimlere ayrılması, diğer yandan farklı etnik köke sahip halkların aynı özerk birimlerde yönetilmesi, başka bir yandan bir halkın kendi kaderini artık bağımsız devlet kurmakla tayin etmesi halinde yine bu halk için hemde diğer halka ait topraklarda özerk siyasi idari birimin kurulması 20. yüzyılda sadece SSCB emperyalist tecrübesine özgüdür. Kafkasya'da bunun birkaç örneği mevcuttur. Osetya halkına Rusya ve Gürcistan'a bağlı farklı iki özerklik örneğinde kendi kaderini tayin etme hakkının verilmesi, Kuzey Kafkasya'da farklı etnik köklere sahip halkların Rusya'ya bağlı Kabarda-Balkar, Adıge-Çerkez özerkliklerinde birlikte tutulması ve bu özerkliklerde Rus dilinin tek resmi dil ilan edilmesi Rus emperyalizmine özgü özerklikler kurma politikasının örnekleridir. 1918'de Azerbaycan topraklarında bağımsız Ermeni devleti kurulmasına rağmen 1923'te yine Azerbaycan topraklarında hemde Ermeni devletinin bir kaç kilometreliğinde Dağlık Karabağ'da Ermenilere özerklik verilmesi de bu tecrübenin Rusların hegemonya politikasına hizmet ettiğinin daha bir belirgin örneğidir.

Son olarak belirtelim ki artık üç eski özerklik diye tanımlaya bileceğimiz SSCB'nin çöküşü sonrasında kendini ilan etmiş cumhuriyetler olan ve Rusya'nın siyasi, mali, askeri yardımıyla Dağlık Karabağ, Abhazya ve Güney Osetya çevresinde gerçekleşen ve yıllardır devam eden çatışmalar Güney Kafkasya'da etnik çatışmaların temelini bir asır öncesinde Rusya'nın bölgede uyguladığı halkların kendi kaderini tayini ilkesi arkasında gizlenen ulusal politika ile atıldığını kanıtıyor.

En belirgin gösterge ise Rusya'nın eski sovyet cumhuriyetlerinde çıkarlarını sağlamak için günümüzde de bu etnik çatışmaları aktif şekilde kullanmasıdır. SSCB'nin çöküşü sonrasında Moldova'da kendini ilan etmiş Pridnestrovye cumhuriyetinin kurulması, Ukrayna ile çatışma zamanı Kırımın işgal edilmesi, Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün Donbas'da ve Lugansk'ta güya halk cumhuriyetleri olan sözde bağımsız iki cumhuriyetin kurulmasıyla bozulması bir yüzyıl öncesindeki politikanın günümüzde de uygulandığını kanıtıyor. İktidarı ve sistemi hangi rejimin temsil etmesi fark yaratmadan bu politikanın sürdürülmesi Rusya'nın son iki yüzyılda kendi sömürgesi altında olmuş halkların hak ve hukukları ile yakından ilgilenmediğini, sadece bölgede kendi hegemonyasını sürdürmek doğrultusunda hareket ettiğini gösteriyor.

KAYNAKÇA

“Abhazya Ahalisinin Büyük Hissesi Ermenilere Çevrilecek”,
<http://www.moderator.az/news/142727.html> Ulaşım tarihi:
16.09.2017

Anatoliy Bibilof: Yujnaya Osetiya Voydet v Sostav Rossii.
<http://www.bbc.com/Russian/features-39568851> Ulaşım tarihi:
21.09.2017

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdaresinin Siyasi
Senedlər Arşivi (ARPIİSSA), fond 158, liste 6, iş 7.

Bğajba O.H., Lakoba S.Z., **İstoriya Abhazii s Drevneyşih Vremen do
Naşih Dney**, Suhum, 2007, 392 s.,
http://www.abkhazovedenie.com/files/eBooks/41/Bgazhba_Lakoba_Istoriya_Abkhazii_s_drevnosti_do_nashih_dney.pdf
Ulaşım tarihi: 20.09.2017

Bibilof: Yujnaya Osetiya Otstoyala Svoyu Nezavisimost Blagodarya
Rossii, <https://rg.ru/2017/09/20/bibilov-iuzhnaia-osetiia-otstoiala-svoiu-nezavisimost-blagodaria-rossii.html> Ulaşım tarihi:
21.09.2017

Ceferli E.Y., **Nahçıvan Muhtar Respublikası Anayasalarda**, Elm ve
Tehsil Yayınevi, Bakü, 2014, 208 s.

Ceferli E.Y., **Rusya ve Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikasında
Nahçıvan (20. Yüzyılın Başları)**, Ececi Yayıncılık-Baskı Birliği,
Nahçıvan, 2017, 224 s.

Constitution of Georgia, <http://www.parliament.ge/uploads/other/28/28803.pdf> Ulaşım tarihi: 24.09.2017

**Dağlık Karabağ Münağişesi: Tammetinli Elektron Materyaller
Mecmuası**, Bakü, 2005, 342 s.
files.preslib.az/site/karabakh/gl1.pdf Ulaşım tarihi: 21.09.2017

Dekret o Tureçkoy Armenii 29 Dekabr 1917 (11 Yanvar 1918),
<http://www.hist.msu.ru/ER/Text/DEKRET/17-12-29.htm>
Ulaşım tarihi 18.09.2017

Dekreti Sovetskoy Vlasti, 1. Cilt, Gospolitizdat, Moskova, 1957, 280 s.

- Diplomatiçeskiy Slovar**, 3. Cilt, Nauka Yayınevi, Moskova, 1986, 752 s.
- Dokumenti Vneşney Politiki SSSR, Tom I, 7 Noyabr 1917-31 Dekabr 1918**, Gospolitizdat, Moskova, 1957, 778 s.
- Ermenistan-Azərbaycan, Dağlık Karabağ Munağışesi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi Prezident Kitaphanesi**, 187 s.,
<http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl8.pdf>, Ulaşım tarihi: 21.09.2017
- Gafarov V., “Batum Konferansı ve Azərbaycan”, Tarih ve Onun Problemleri Dergisi, № 1-2, Bakü: 2009, s. 81-89.
- Gurviç G.S., **Prinçipi Avtonomizma i Federalizma v Sovetskoy Sisteme**, Sosyalist Akademisi Yayınevi, Moskova, 1924, 76 s.
- Gümrü, Moskova ve Kars Mükavileleri (Azərbaycan, Türk, Rus ve fransız dillerinde)**, Nahçıvan, 2004, 140 s.
- Hayrutdinov R.G., **Na Putyax k Sovetskoy Avtonomii**, Kazan Üniversitesi Yayınları, Kazan, 1972, 160 s.
- Heyfez A.N., **Sovetskaya Diplomatiya i Narodı Vostoka (1921-1927)**, Nauka Yayınevi, Moskova, 1968, 326 s.
- Hosking A.G., **İstoriya Sovetskogo Soyuza, 1917-1991**, Vagrius Yayınevi, Moskova, 1994, 510 s.
- İshakov S.M., **Rossiyskiye Musulmane i Revolyuçiya (Vesna 1917-Leto 1918)**, 2. Baskı, Değişiklik ve İlavelerle, “Soşialno-Politiçeskaya Mısl” Yayınevi, Moskova, 2004, 592 s.
- İstoriya Sovetskoy Konstituçii: Sbornik Dokumentov 1917-1957**, Gosyurizdat, Moskova, 1957, 1046 s.
- İstoriya Vostoka. Vostok v Noveyşee Vremya: 1914-1945**, 6 Ciltte, 5. Cilt, Rusya Bilimler Akademisi'nin Vostoçnaya Literatura Yayıncılık Firması, Moskova, 2006, 717 s.
- Jirohov M.A., **Semena Raspada: Voynı i Konflikı na Territorii Bivşey SSSR**, BHV-Peterburg, Sankt-Peterburg, 2012, 159 s.
- Komintern i İdeya Mirovoy Revolyuçii, Dokumentı**, Nauka Yayınevi, Moskova, 1998, 949 s.

- Kuzneçova S.İ., **Ustanovlenie Sovetsko-Tureçkih Otnoşeniy**, Vostoçnaya Literatura Yayınevi, Moskova, 1961, 84 s.
- Nahçıvan Muhtar Respublikası Devlet Arşivi (NMRDA), fond 314, liste 1, iş 14.
- Nahçıvan Muhtar Respublikası Devlet Arşivi (NMRDA), fond 314, liste 5, iş 18.
- O Tureçkoy Armenii, <http://www.hrono.ru/libris/stalin/4-36.html>
Ulaşım tarihi 18.09.2017
- Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, 892 s.
- Sadıgov S.H. **Nahçıvan Muhtar Respublikası Tarihinden**, Bakü, 1995, 144 s.
- Silantıyev R.A., **İslam v Sovremennoy Rossii, Ençiklopediya**, Algoritm Yayınevi, Moskova, 2008, 576 s.
- Şıhaliyev E.A., **İngiltere'nin Geosiyasi Maraklarında "Ermeni Meselesi"nin yeri ve Azerbaycan'a Tesiri (1917-1920)**, Ecemi Yayıncılık-Poligrafiya Birliği, Nahçıvan, 2016, 144 s.
- Vsesoyuznaya Perepis Naseleniya 1926 Goda**, SSCB Merkez İstatistik İdaresi Yayını, Moskova, 1928, 9. Cilt, s. 2-13; 17. Cilt, s. 2-3, http://demoscope.ru/weekly/ssp/Rus_26.php?reg=355 Ulaşım tarihi: 21.09.2017
- Vsesoyuznaya Perepis Naseleniya 1926 Goda**, SSCB Merkez İstatistik İdaresi Yayını, Moskova, 1928-29, 9. Cilt, s. 34-51, 10. Cilt, s. 9-13, 11. Cilt, s. 8-17, 14. Cilt s. 6-16, 15. Cilt, s. 8-13, 16. Cilt, s. 8-12, 17. Cilt, s. 8-25, Tablo VI, Cinsiyete, uyruğa göre nüfus, http://demoscope.ru/weekly/ssp/Rus_nac_26.php?reg=1042 Ulaşım tarihi: 21.09.2017.

“MUSTAFA ÇOKAY” VE “EMANET/AMANAT” FİLMLERİNDE KAZAKİSTAN TARİHİNİN YENİDEN YAZIMI

Lokman ZOR*

ÖZET

SSCB'nin yapay bir Sovyet ulusu, tarihi ve kültürü oluşturma gayretleri, birliğin bünyesindeki diğer bütün uluslar gibi Kazak halkını da her alanda geçerli olan bir tahribatın mağduruna dönüştürmüştür. Bağımsızlık sonrasında SSCB politikalarının sebep olduğu siyasi, sosyal ve kültürel sorunların çözümü ve SSCB'den kalan olumsuz izlerin silinmesi adına Kazakistan Cumhuriyeti tarafından ortaya koyulan politikalar, günümüz Kazakistan sinemasında da doğrudan karşılık bulmuş, bazı sinemacılar yaptıkları çalışmalarla bu politikayı desteklemişlerdir. Kazakistan tarihine ait çeşitli olayları gerçeklere uygun biçimde anlatmaya ve önemli tarihi kişilikleri doğru tanıtmaya çalışmışlardır. Satybaldy Narymbetov bu anlamda dikkat çeken yönetmenlerden biridir. Bu çalışmada, Narymbetov'un “Mustafa Çokay” ve “Emanet (Amanat)” isimli filmleri söylem analizi yöntemiyle incelenmiş, filmlerde SSCB ideolojisinin farklı yansıttığı iki Kazak tarihi kişiliğinin gerçek yönleriyle anlatılma biçimi ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan Sineması, Satybaldy Narymbetov, Mustafa Çokay, Ermukhan Bekmakhanov, Kenesarı Kasımov, Emanet, Amanat.

---

* Öğr. Gör. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, NİĞDE,
lokman_zor@hotmail.com

REWRITING OF KAZAKHSTAN HISTORY IN “MUSTAFA SHOKAY” AND “AMANAT” FILMS

ABSTRACT

The efforts of the USSR to create an artificial Soviet nation, history and culture have transformed the Kazak people as a victim of destruction in every field, just like all other nations in the world. The policies introduced by the Republic of Kazakhstan in response to the destruction caused by the policies of the USSR after independence, the solution of political, social and cultural problems and the disappearance of the negative traces of the USSR have also directly responded in today's Kazakhstan cinema and some cinematographers supported this policy with their works. They worked to instruct the realities of the history of Kazakhstan and outstanding characters. Satybaldy Narymbetov is one of the directors who stands out in this regard. In this article, Narymbetov's "Mustafa Shokay" and "Hostage (Amanat)" were critically analyzed through the discourse analysis and the way in which the history of two Kazakh historians reflected differently by the USSR ideology in films was explained.

Key Words: Kazakhstan Cinema, Satybaldy Narymbetov, Mustafa Shokay, Ermukhan Bekmakhanov, Kenesari Kasimov, Hostage, Amanat.

GİRİŞ

Rusya İmparatorluğu'na ait toprakların tamamını elinde tutup kontrol etmek isteyen SSCB, oluşturulması hedeflenen yeni toplum ve devlet yapısını sistemli bir asimilasyon temeline oturtmuştur. Birliği oluşturan milletleri, Sovyetler Birliği çatısı altında tutabilmek amacıyla yapay bir Sovyet kimliği, kültürü ve tarihi yaratma, sonuçta Sovyet ulusu inşa etme gayreti içerisinde girilmiş, bu doğrultuda geliştirilen çeşitli politikalarla birlik bünyesinde yer alan milletlerin kimlik, kültür ve tarihleri ciddi bir tahribata maruz bırakılmıştır. Temelinde Rus kültürü, Rus dili, Sovyet tarihi ve Sovyet kimliği yer alan yeni Sovyet ulusunun inşası noktasında en önemli misyon tarih bilimine yüklenmiştir. Bu bağlamda yeniden kurgulanıp oluşturulan tarih, birliği oluşturan tüm milletlerin kendi tarihine ait gerçeklerden uzaklaştırılması sonucunu doğurmuştur.

Gorbaçov'un başlattığı “açıklık” politikası ve akabinde Sovyetler Birliği'nin yıkılışından sonraki süreçte, SSCB hâkimiyeti altında yer almış tüm ülkelerde tarih bilimi bağlamında yeni bir dalga ortaya çıkmıştır. Bağımsızlığın sağladığı özgürlük ve uluslaşma anlayışı tarih yazıcılığını değiştirmiş, SSCB döneminde yasaklanan birçok konu ve onlarla bağlantılı şahsiyetler hakkında detaylı bir yeniden tanımlama ve değerlendirme hareketi söz konusu olmuştur.¹

Sovyetler Birliği egemenliği altında sadece Sovyet idaresinin öngördüğü ölçü ve biçimde kendi tarihini öğrenebilen ve bu anlamda milli tarihine ait gerçeklerden yoksun bırakılan Kazakistan halkı, ancak bağımsızlık sonrasında siyasetçi, aydın ve sanatçıları aracılığıyla tarihini gerçek boyutlarıyla öğrenme imkânı bulabilmiştir. Bağımsızlık sonrasında devletin ortaya koyduğu kimlik, dil, milli tarih, milli kültür ve benzeri politikalar aydın ve sanatçıların bir kısmı tarafından ciddi şekilde desteklenmiş, bu politikalara katkı sağlamak adına önemli çalışmalar yürütülmüştür. Sovyetler Birliği'nin asimilasyon politikalarının sebep olduğu tahribatı ortadan kaldırmak adına Kazak kimliği ve

---

¹ Meryem Hâkim, “Kazakistan'da Sovyet Tarih Anlayışından Milli Tarih Anlayışına Geçiş Sürecinde Ermukhan Bekmahanoğlu'nun Rolü”, **Sovyet Tarih Yazımı ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri Uluslararası Sempozyumu**, İstanbul, 15-16 Nisan 2015, **Bildiriler Kitabı**, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul, 2016, s.131.

kültürü ön plana çıkarılmaya, Kazakistan tarihindeki olaylar gerçeklere uygun biçimde anlatılmaya, önemli tarihi kişilikler doğru şekilde tanıtılmaya çalışılmıştır. Kazakistan sineması da bu bağlamda mümkün oldukça etkin bir işleve sahip olmuştur. Özellikle bazı yönetmenler çektikleri filmler aracılığıyla devletin millilik politikalarını destekleyen bir tutum sergilemiş, kendilerince katkılar sağlamaya çalışmışlardır. Çoğunlukla retro filmler çeken Satybaldy Narymbetov bu anlamda dikkat çeken yönetmenlerden biridir. Çektiği filmlerde Sovyet hâkimiyetinin farklı dönemlerini ele almış; Stalin'in baskıcı yönetimi süresince ve sonrasında insanların yaşadığı acı ve sıkıntıları yansıtmaya, Sovyetler tarafından gizlenen ya da değiştirilen gerçekleri açıklamaya ve Sovyet hâkimiyeti altında geçen bütün bu tarihsel sürecin ciddi bir şekilde yeniden gözden geçirilme gerektirdiğini anlatmaya çalışmıştır.

Satybaldy Narymbetov, 1946 yılında Kazakistan'ın Çimkent şehrine bağlı Achisay'da doğmuştur. 1965 yılında Kazak Devlet Üniversitesi Gazetecilik Fakültesi'nden, 1969 yılında da Sovyetler Birliği Devlet Sinematografi Enstitüsü (VGİK- Vsesoyuzniy Gosudarstvenniy Institut Kino) senaryo yazarlığı bölümünden mezun olmuş, 1984 yılında VGİK'de Georgi Danelia'nın atölyesinde ileri düzey yönetmenlik ve senaristlik eğitimi almıştır. Yönetmen olarak 1994 yılında çektiği "Genç Akordeoncunun Yaşamı (diğer isimleriyle Gözbebeğim / Genç Akordeonistin Hikâyesi)" filmiyle tanınmıştır.² Yönetmenlik adına yakaladığı başarılı grafik, "Ompa (1998-Ompa)", "Leyla'nın Duası (2002-Leila's Prayer)", "Mustafa Çokay (2008-Mustafa Shokai)" ve Emanet (2016-Amanat/Hostage)" filmleriyle devam etmiştir. Senarist ve yönetmen olarak birçok ödül kazanan Narymbetov, 1996 yılında Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Ödülü'ne layık görülmüştür.

---

² Moldiyar Yergebekov, **Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Sinema: Bağımsızlık Sonrası Kazakistan Sineması Örneği**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon Sinema Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2010, s.174. Gulnara Abikeyeva, "Film-makers' Biographies", **Cinema in Central Asia: Rewriting Cultural Histories**, (Editörler: Michael Rouland, Gulnara Abikeyeva, Birgit Beumers), I. B. Tauris, London, 2013, s.175.

Bu çalışmada, Narymbetov’un “Mustafa Çokay” ve “Emanet (Amanat)” isimli filmleri söylem analizi yöntemiyle incelenmiş, filmlerde SSCB ideolojisinin farklı tanıttığı iki Kazak tarihi kişiliği Mustafa Çokay ve Ermukhan Bekmakhanov’un Kazak millî tarihine uygun gerçek yönleriyle anlatılma biçimi ortaya koyulmuştur.

MUSTAFA ÇOKAY (MUSTAFA SHOKAY)

Akmescit’in Narşokı köyünde 7 Ocak 1890’da doğan Mustafa Çokay, Kazak Türklerinin Kıpçak boyundan köklü bir aileye mensuptur. Aldığı din ve Kur’an eğitiminden sonra Rus okullarında okumuş, yükseköğrenimini Petersburg’da hukuk üzerine yapmıştır. Öğrencilik yıllarında başlayan siyasî hayatı, 1916 yılında üniversite eğitimini tamamladıktan sonra görev aldığı Rusya Devlet Duması Müslüman Fraksiyonu’nda daha aktif boyuta taşınmıştır. Şubat İhtilâli’nden sonra Taşkent’te toplanan Türkistan Müslümanları Kurultayı millî merkez başkanlığına seçilmiştir. Ekim İhtilâli’nin ardından Bolşeviklerin, Orta Asya Müslümanlarının Taşkent’teki siyasî faaliyetlerini durdurması üzerine 27 Kasım 1917’de ilân edilen Türkistan (Hokand) Muhtariyeti (Türkistan Millî Muhtariyet Hükümeti)’nde önce dışişleri bakanı, ardından başbakan olarak görev almıştır. Türkistan (Hokand) Muhtariyeti’nin, kuruluşundan 2 ay sonra Bolşevikler tarafından dağıtılmasıyla hakkında ölüm emri çıkarılmıştır. Bir süre saklandığı Taşkent’te Rus asıllı Maria (Gorina) Yakovlevna ile evlenmiştir. Bolşeviklerce arandığı dönemde Güneydoğu Rusya Muhtar Müslüman Ülkeler Federasyonu temsilcisi olarak Rusya demokratlarının Ufa’daki Rusya Devlet Danışma Kongresi’ne katılmış ardından Yekaterinburg’da Rusya Kurucu Meclis Temsilcileri Komitesi başkan yardımcılığına seçilmiştir. Yekaterinburg’da 120 Rusya demokratiyle birlikte Bolşevikler tarafından tutuklanıp öldürülmek üzere Shadrinsk’e götürülürken halk ve işçiler arasında isyan başlatarak kaçıp kurtulmuştur. Sonrasında kısa sürelerle Orenburg, Bakü, Tiflis, Batum ve İstanbul’da bulduktan sonra eşiyile birlikte Paris’e gitmiştir. Paris’te yaşadığı süre içerisinde gazetecilik ve yayıncılık yaparken bir yandan da Türkistan Millî Birliği Teşkilâtı ile Avrupa ve Türkiye’deki Türkistanlıları bir çatı altında toplamayı amaçlamıştır. Paris’in Almanlar tarafından işgal edilmesinden sonra Nazi Hükümeti tarafından Berlin’e götürülmüş savaşta esir düşen Orta Asyalı askerlerden oluşan bir lejyon kurmakla

görevlendirilmiştir. Lejyon kurma sürecinde, Türkistan konusunda Nazilerin de SSCB'den farklı bir yaklaşıma sahip olmadığını anlayınca bu görevi reddetmiştir. Eşinin yanına Paris'e dönmek üzereyken 27 Aralık 1941'de aniden hastalanarak Berlin'de ölmüştür. Mustafa Çokay, 1929-1939 yılları arasında, Paris'te 117 sayı Yaş Türkistan Dergisi'ni yayımlamış, çeşitli dergilere 700'den fazla makale yazmıştır. Ayrıca; Taşkent'te Birlik Tuvi (Kazakça) ve Uluğ Türkistan (Özbekçe), Tiflis'te Na Rubeja (Rusça) ve Şafak (Türkçe), İstanbul'da Yeni Türkistan, Berlin'de Yaş Türkistan (Çağatayca) gibi dergilerin yayım hayatında ciddi katkıları olmuştur.³

Kazakistan'ın tanınmış yönetmenlerinden Satybaldy Narymbetov, 2008 yılında Çokay'ın yaşamını ele alan "Mustafa Çokay" isimli biyografik bir film çekmiştir. Film; gerek Rusya İmparatorluğu gerekse Sovyetler Birliği döneminde Rus hâkimiyeti altındaki Orta Asya Türklerinin özgürlüğünü ve tek bayrak altında birleşmesini ülkü edinmiş, bunun için mücadele veren, Alaş Orda hükümeti üyesi, gazeteci ve yazar Mustafa Çokay'ın gerçek yaşam öyküsünü ele alır. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in önerisiyle ve Kazakistan Hükümeti'nin desteğiyle çekilen film, SSCB tarafından halka hain olarak tanıtılan Çokay'ın gerçek kişiliğinin ve mücadelesinin geniş kitleler tarafından bilinip öğrenilmesini sağlamayı amaçlamaktadır.⁴

Kazakfilm Stüdyosu adına çekilen filmin senaryosunu Akim Tarazi, Ermek Tursunov ve Sergei Bodrov birlikte yazmışlar; görüntü yönetmenliğini Khasanbek Kydyraliev ve Murat Aliev; sanat yönetmenliğini Rustam Odinaev ve Julia Levitskaya; müzik yönetmenliğini ise Kuat Shildebayev yapmıştır. Filmde; Aziz Beishenaliev, Karina Abdullina, Igor Guzun, Anton Myasnikov, Lia Nelsky, Toktarbek Kamshybai, Berik Aitzhanov, Mohammed Iso Abdulhairrov rol almıştır.

³Abdulvahap Kara, "Mustafa Şokay", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010, s. 217-218.

⁴Eugénie Zvonkine, "Kazakhstan Rules the World: Satybaldy Narymbetov's Mustafa Shokai and the re-Writing of History", **Kino Kultura**, Issue 27/2010, Erişim Tarihi: 20.09.2017, <http://www.kinokultura.com/2010/27-zvonkine.shtml>

Çokay'ın eşi Maria (Yakovlevna-Gorina)'nın anılarına dayanan filmin olay dizisi, seyirciye, Maira'nın 1968 yılındaki anlatımıyla aktarılır. Maria, kocası Mustafa Çokay'ın mezarını ziyaret etmek üzere Berlin trenine biner ve trenin hareketiyle birlikte filmin aksiyonunu oluşturan olayları anlatmaya başlar. Devlet Duması'nın başarılı ve genç politikacılarından biri olan Mustafa Çokay, opera sanatçısı Maria ile bir baloda tanışıp kısa sürede evlenirler. 1918 yılında Türkistan (Hokand) Muhtariyeti (Türkistan Milli Muhtariyet Hükümeti) kurulur, Mustafa da hükümet başkanı olur. Ne var ki, Türkistan Muhtariyeti'nin başkenti Hokand, Bolşevikler tarafından işgal edilir ve Muhtar Cumhuriyet, Bolşeviklerce kanlı bir şekilde ortadan kaldırılır. Bunun üzerine çok sevdiği ülkesinden kaçmak zorunda kalan Mustafa ve eşi Maria için zorlu aynı zamanda sıkıntılı bir süreç başlamıştır. Kısa süreli Bakü, Tiflis, Batum ve İstanbul günlerinin ardından Paris'e yerleşirler. Gazetecilik ve yayıncılık yaparak Sovyetler Birliği'ne yönelik siyasî mücadelesini sürdüren Mustafa'nın Kazakistan'daki birçok yakını Stalin'in emriyle tutuklanır, sürgün ya da idam edilir. II. Dünya Savaşı'nda Rusya'ya saldıran Naziler, Mustafa'yı eşi Maria'dan ayırarak işgal altında tuttıkları Paris'ten Almanya'ya götürürler. Mustafa'dan, esir aldıkları Orta Asyalı Sovyet askerlerinden Türkistan Lejyonu adıyla Sovyetler Birliği'ne karşı savaşıcak bir askeri birlik kurmasını isterler. Bu süreçte Hitler'le de görüşen Mustafa bu teklife cevap vermeden önce kamplardaki Türkistanlı esirlerle görüşmek ister ve kampları do-laşmaya başlar. Polonya'daki bir kampta yeğeni Baydrahman'la karşılaşıp onu yanına alarak Nazilerin tahsis ettiği evde birlikte yaşamaya başlarlar. Ancak kısa süre içinde Baydrahman'ın Sovyet ajanı olduğunu ve kendisini öldürmek üzere bilinçli şekilde esir düştüğünü öğrenir. Buna rağmen kaçmasını sağlayarak kurtulmasına vesile olur. Kamplardaki esir Türkistan askerlerinin içler acısı durumundan son derece etkilenen Mustafa, geçirdiği bir rahatsızlık sonrasında kaldırıldığı hastaneden yazdığı mektupla kendisine teklif edilen Türkistan Lejyonu kurma görevini reddeder. Onun mektubu üzerine Türkistanlı esir askerlerin yalnızca cephe gerisi işlerde kullanılması emri çıkarılır. Mustafa, Berlin'de tedavi gördüğü hastanede yaşamını yitirir.

Film, Berlin trenine binerek Mustafa Çokay'ın yaşadıklarını anlatan yaşlı Maria'nın, Berlin Müslüman Mezarlığı'nda Mustafa Çokay'ın mezarı başındaki görüntüsüyle sona erer. Bu görüntünün ardından

yazıyla; Mustafa Çokay'ın 27 Aralık 1941'de Victoria Hastanesi'nde öldüğünü, bazı kaynaklara göre 100 binden fazla savaş esirinin hayatını kurtardığını, bunların birçoğunun anavatandan uzakta yurtdışında hala yaşadığını belirten, önce Mustafa Çokay'la ardından da eşi Maria ve halefi Veli Kayum'la ilgili bilgiler verilir.

Bağımsızlık sonrasında Kazak yönetmenler, Sovyet ideolojisinin farklı yansıttığı ya da yok saydığı Kazak tarihsel gerçeğini yeniden yazmak, geçmişin figürlerini ve önemli olaylarını doğru şekilde anlatmak için belirgin bir çaba sarf etmiştir.⁵ Mustafa Çokay bu doğrultuda çekilen filmlerden biridir. Filmin kitap olarak yayınlanan senaryosunun girişinde senaristlerden Ermek Tursunov, Mustafa Çokay adının yalnızca tarihçiler ve araştırmacılar arasında değil geniş kitlelerin kafasında da düzeltme ve tarihsel adaleti sağlama zamanının geldiğini⁶ belirterek bir anlamda filmin ortaya çıkış amacını ifade etmektedir.

Çokay'ın siyasî mücadelesinin temelini, Türkistan bölgesindeki Sovyet yönetiminin yerine bağımsız ve millî bir yönetimin tesis edilmesi oluşturmaktadır. Bu yüzden Mustafa Çokay, SSCB'ne göre bir rejim muhalifi ve halk düşmanı olarak görülmüş, ders kitaplarında vatan haini olarak tanıtılmış, hayatı ve fikirleriyle ilgili yayınlara engeller getirilmiş, eserlerinin basılması, dağıtılması ve okutulması yasaklanmıştır. Yasağa uymayanlar, Çokay'la ilişkilendirilenler hatta ismini ananlar şiddetle cezalandırılmıştır.⁷

Filmde, Sovyetler Birliği'nin tanıttığı hain sıfatından farklı ve gerçek niteliğiyle anlatılmaya çalışılan Mustafa Çokay, sadece Kazakistan için değil tüm Türkistan adına mücadele veren bir idealist ve millî bir kahraman olarak sunulmuştur. Gerçek hayat hikâyesine bağlı kalınarak oluşturulan filmin olay dizisi ağırlıklı olarak Çokay'ın fikrî mücadelesi üzerine kurulmuş, bu doğrultuda yaşadıkları ana aksiyonu teş-

⁵ Gulnara Abikeyeva, "Cinematik nation-building Kazakhstan" **Cinema in Central Asia: Rewriting Cultural Histories**, (Editörler: Michael Rouland, Gulnara Abikeyeva, Birgit Beumers), I. B. Tauris, London, 2013, s.169.

⁶ Zvonkine, a.g.m.

⁷Abdulvahap Kara, **Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlığı Yolundaki Mücadelesi**, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2002, s.236.

kil edecek şekilde ön planda tutulmuştur. Bu yönüyle Mustafa Çokay’ın hikâyesi, halk nezdinde tartışmalı olan ismini temize çıkaracak ve meşruiyet kazandıracak biçimde başkasının ağzından, onun için her türlü fedakârlığı yapıp her şeye katlanan sevgi dolu bir kadının anıları olarak seyirciye aktarılmıştır. Filmin ilerleyen kısımlarında da bu durumun sürdürülmesine özen gösterilmiş, Çokay’ın karakter özelliklerinin tanıtılması daha çok diğer karakterler üzerinden (gözünden) yapılmaya gayret edilmiştir. Öyle ki, diğer karakterlerin düşündüğü, tartıştığı, konuştuğu, beklediği, kızdığı, özlediği Mustafa’yı, seyirci bu sayede iyice anlayıp tanımakta ve varlığını, bulunmadığı sahnelerde bile belirgin şekilde hissedebilmektedir. Bir başka ifadeyle Mustafa’nın kahramanlığı, diğer karakterlerin hayranlık, sevgi, özlem, nefret, korku, saygı gibi duyguları ile temsil edilmekte ya da ortaya çıkarılmaktadır. Bu yolla, kişilik özelliklerinin yüceltilmesi ve ulusal bir kahraman olarak gösterilmesi kolaylaştırılmaktadır.⁸

Film Mustafa’yı, ideal bir Kazak kişiliği ve seyircinin bir Kazak kahramandan bekleyebileceği bütün özelliklere sahip biri olarak resmetmektedir. Vatanını ve milletini aşkla seven, idealist ve mücadeleci bir ruhu bulunan, dinine uygun biçimde evlilik yapan, eşinin Müslüman olmasını sağlayan, köyünün toprağını bir kese içinde her zaman yanında taşıyan, aslen Rus olan eşinin geleneksel Kazak şarkıları söylemesini sağlayan, aile değerlerini ve aile bireylerini önemseyen, batılı görünümüne rağmen dinine, milletine ve kültürüne sıkı sıkıya bağlı bir karakter olarak yansıtılmaktadır.

Genel anlamda ele alındığında, Türkistan halklarının özgürlüğü ve bir bayrak altında toplanması güden Mustafa Çokay’ın fikirleri, sadece Kazakistan için değil, tüm Türkistan için önem arz etmektedir. Sovyetler Birliği tarafından öldürülmesi gereken bir hain olarak görülürken, verdiği mücadele ve gösterdiği fedakârlık ona belirgin bir saygınlık kazandırmıştır. Bu durum filmde, SSCB’nin yaklaşımıyla tezat oluşturacak şekilde Naziler üzerinden ortaya koyulmaktadır. Çokay, Naziler tarafından sözüne, mücadelesine ve nüfuzuna saygı duyulup önem verilen, her türlü imkânın sunulabileceği bir

---

⁸ Zvonkine, a.g.m.

müttefik olarak kabul edilmektedir. Öyle ki, Nazi lideri Hitler'le karşılaştıklarında Mustafa Çokay yanındaki diğer kişilerin aksine ayağa kalkmayarak kendini Hitler'le aynı düzeyde gördüğünü ortaya koyar. Hitler bu davranışa tepki göstermez ve ona karşı şaşkıncu bir hoşgörü sergiler ayrıca bir kısmına kızsız bile Çokay'ın düşünce ya da önerilerini de önemsemektedir. Bunun yanı sıra Nazi çıkarlarından yana geçici bir politikanın sonucu olsa da Naziler genel anlamda Mustafa'nın ülküsüne ve düşüncelerine önem vermekte, ülküsünü aktarma aracı niteliğinde yayınladığı Genç Türkistan Dergisi'ne sempatik bakmaktadır.

Sovyet ideolojisiyle yetişmiş günümüz Kazak tarihçilerinin bir kısmı ve toplumun bir kesimi halen daha Mustafa Çokay'ı özellikle Almanlarla ittifak yapmak, Nazilere hizmet etmek, Hitler'in danışmanlığını yapmak gibi gerçek dışı iddialarla eleştirmekte, Nazi iş birliği, burjuva ajanı, vatan haini gibi nitelendirmelerle suçlamaktadırlar. Gorbaçov'un glasnost ve perestroyka politikaları sonrasında ideoloji gerekçesiyle yasaklanan tarihî gerçekler tartışmaya açılmış ve gün yüzüne çıkarılmaya başlanmıştır. Söz konusu sürecin bir devamı olarak bağımsızlık sonrasında da birçok tarihî konu ve kişilik yeniden ele alınmıştır. Bu bağlamda üzerinde en fazla durulan konulardan biri de Mustafa Çokay'ın mücadelesidir. Çokay'la ilgili yapılan yayınlar aracılığıyla fikirlerinin ve mücadelesinin tüm gerçekliğiyle halka anlatılması ve kayıtlara geçmesi sağlanmıştır. Bu süreçte herkes, Sovyet ideolojisi kaynaklı gerçek dışı iddiaların aksine, Mustafa Çokay'ın Türkistan halkı aleyhine hiçbir faaliyetinin ve fikrinin olmadığını, Almanlarla olan ilişkisinin de tamamen milletin menfaatleri doğrultusunda gerçekleştiğini öğrenmiştir.⁹

Filmde Mustafa Çokay'ın Nazilerle olan ilişkisi üzerinde fazlaca durulmuş, bu konuda halkın belleğindeki yanlış bilgi ve imajın değiştirilmesine katkı sağlanması hedeflenmiştir. Buna göre; Mustafa Çokay'ın Almanlarla olan ilişkisinin ve kendisine yapılan Türkistan Lejyonu kurma teklifini hemen geri çevirmemesinin sebebi çeşitli yollarla belirgin şekilde ifade edilmiştir. Bu sebeplerden birincisi Türkistan

---

⁹Abdulvahap Kara, **Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlığı Yolundaki Mücadelesi**, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2002, s.284-285.

halkının özerklik ihtimalidir. Filmde Lejyonun kurulma gerekçesi bizzat Hitler’in sözleriyle ortaya koyulmuştur: “*Bizim ya da nasyonal sosyalizm için değil, kendi özerklikleri için savaşınlar. Böylece savaş sonunda Büyük Almanya’nın yeni başkentinde kutlayacağımız zafer yürüyüşüne bu Müslümanlar da katılabilir*”. Bir diğer önemli sebep de Nazi Almanya’sı tarafından Sovyetler Birliği’ne karşı savaşmak üzere seçilen 180 bin esir Türkistanlı askerin hayatını kurtarmaktır. Filmin sonunda yer alan açıklama içerikli yazıda; Mustafa Çokay’ın, bazı kaynaklara göre 100 binden fazla savaş esirinin hayatını kurtardığı, bunlardan birçoğunun anavatanından uzakta yurtdışında hala yaşıyor olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kendisine yapılan teklifi reddettikten sonra Veli Kayum’a kurdu- rulan Türkistan Lejyonundaki esir Türkistan askerleri, Çokay’ın Almanlarla ilişkisinin bir sonucu olarak, ölümünden önce ortaya koyduğu kararlı ve ısrarcı tutum sayesinde cephe gerisinde görevlendirilmiştir. Böylece kendileriyle ilgisi olmayan bir savaşta daha fazla Türkistanlının ölmesini de engellemiştir.

Mustafa Çokay gerçekte, kişilik olarak; yaratılıştan savaşa karşı, yumuşak, ince ruhlu bir yapıya sahiptir. İnsana ve halkına değer veren, onlar için üzülen, kamplarda içler acısı durumdaki esir Türkistan askerlerini gördükçe ölmek isteyecek kadar güçlü acıma duygusuna sahip biridir. Ne var ki, Sovyet ideolojisinin tanıttığı şekliyle Türkistan Lejyonunun kurucusu, hırslarıyla hareket eden bir katil olarak göstermek isteyenler de yok değildir.¹⁰ Filmde de gerçek hayattakine uygun bir Mustafa portresi çizilmiştir. Mustafa Çokay, sadece siyasî bir figür olarak değil, insanî yönleri ön plana çıkarılmış bir karakter olarak işlenmiştir.¹¹ Mustafa’nın Türkistan’dan kaçarken karşısına çıkan çıplak çocuğa sarılıp ağlaması, kampta kendine saldırıp öldürmek isteyen esir askeri Alman askerlerinden korumaya çalışması, kamplardaki esir askerler için üzülmesi, SSCB’nin onu öldürmek üzere yetiştirip gön-

---

¹⁰ A. Koygeldiev, “Mustafa Çokay’ın”, (çev. Banu Muhyayeva), **Bilig Dergisi**, S 5, Ankara, 1997, s. 136.

¹¹ Lokman Zor, “Kazakistan Sinemasında Tarihi Konulu Filmlerle Tarih Bilinci Oluşturma Gayretleri”, **III. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu**, Bakü, 25-27 Mayıs 2016, **Bildiriler Kitabı**, C III, Bakü, 2016, s. 201.

derdiği yeğenini affedip kaçmasını sağlaması gibi birçok durumla kişiliğinin insanî ve duygusal boyutu seyirciyi etkileyecek biçimde öne çıkarılmıştır.

Çokay'ın imajının ve hakkında yanlış bilinenlerin düzeltilmesi, millî bir kahraman olarak tanıtılıp, seyircinin bu konuda ikna edilmesi gayreti filmin görüntüleri aracılığıyla da ortaya koyulmuştur. Bu bağlamda, Stalin, Hitler gibi liderlere ait çeşitli yerlerde çekilmiş gerçek arşiv görüntüleri kullanılmış, onlarla aynı düzeyde yeni bir lider ortaya koymuş olmak için de filmin başlarında Mustafa'nın Türkistan Muhtariyeti hükümet başkanı olarak yer aldığı toplantı sahnesi sepya tonlu bir görüntüyle verilmiştir. Bunun dışında, bazı görüntüler ve kamera hareketleri aracılığıyla da Mustafa sadece etkin bir lider olarak değil aynı zamanda adaletin ve büyük fikirlerin savunucusu olarak yansıtılmaya çalışılmıştır. Birkaç sahnede Mustafa'ya çok yavaş yaklaşan, çevredeki her şeyi çerçevenin dışında bırakarak ona odaklanan bir kamera hareketi kullanılmıştır. Bu yolla, Mustafa karakteri ön plana çıkarılarak düşmanlarına karşı tek başına mücadele eden dürüst ve güvenilir biri olarak sunulmuştur. Bütün bunlar aracılığıyla karakteri ulusal bir kahramana dönüştürmenin farklı yolları denenmiş, Mustafa karakteri çeşitli sinematografik ve tarihsel referansların bileşimi haline getirilmiştir. Filme belgesel bir gerçeklik kazandırmak amacıyla farklı sekanslarda arşiv görüntüleri kullanılmıştır. Bu gerçek görüntülere, filmde, hem çağın atmosferini yansıtmak hem de iddia edilen tarihsel doğruluğu ortaya koymak için yetkili birer kaynak ve orijinal birer belge işlevi yüklenmiştir.¹²

Sonuç olarak; Satybaldy Narymbetov'un filmde, Sovyetler Birliği'nin vatan haini olarak ilan edip bu şekilde tanıttığı ve kendi halkının belleğinden silmeyi başardığı Mustafa Çokay'ı, toplumsal belleğe geri döndürme ve Hitler'in danışmanı ya da yardımcısı olmadığını vurgulayarak aklama¹³ gayreti, filmi oluşturan bütün unsurlar aracılığıyla belirgin şekilde ortaya koyulmuştur.

Günümüzde Mustafa Çokay'ın kim olduğu artık çok nettir: Zamanında Türkistan'daki Sovyet iktidarının sömürgeci anlayışını doğru

---

¹² Zvonkine, a.g.m.

¹³ Yergebekov, a.g.e., s.193.

kavrayıp onunla mücadeleye hayatını feda eden, üstelik bu mücadeleye Türkistan halkları tarihinde görülmemiş yeni bir safha kazandı-
rıp, entelektüel ufkunu yükselten dava adamıdır. Onun hayatı, yüce
vatani için sürekli yangın halinde geçen büyük bir insanın yoludur.¹⁴

EMANET/AMANAT (HOSTAGE)

Kazak yönetmen Satybaldy Narymbetov, hem Kenesary Kasımov
hem de Ermukhan Bekmakhanov hakkında Sovyet rejimi tarafından
Kazak halkının belleğine yerleştirilen yanlış bilgileri restore etmeye
çalıştığı son filmi “Emanet/Amanat (Hostage)”i 2015 yılında çekmiştir.
Kazakistan’ın Sovyetler Birliği dönemindeki doktoralı (profesör) ilk
tarihçisi Ermukhan Bekmakhanov’un doğumunun 100. yılı dolayısı-
yla çekilen ve Kazak Hanlığı’nın 550, Kazakistan’ın bağımsızlığının
25. yıl dönümüne ithaf edilen Emanet’in ilk gösterimi, 31 Mayıs
2015’te “Siyasi Baskı ve Totaliter Rejim Kurbanları Günü”nde yapılmıştır.¹⁵

Senaryosunu Satybaldy Narymbetov’un yazdığı filmin, yapımcılı-
ğını Arman Assenov, görüntü yönetmenliğini Iskander Narymbetov
ve Alexandr Plotnikov, ses yönetmenliğini Victor Sologub, müziklerini
Aktoty Raimkulova üstlenmiştir. Filmde Berick Aitzhanov, Karlygash
Muhamedzhanova, Sanzhar Madiev, Aziz Beishenaliev, Azat Nurtaev
ve Azhar Ibraeva gibi oyuncular rol almıştır.

Kazak tarihçi Ermukhan Bekmakhanov’un gerçek hayat hikâye-
sini ele alan film, 1945’ten sonraki süreci Bekmakhanov’un yaşadığı
olaylar üzerinden anlatmaktadır. Farklı iki yüzyıl içinde üç ayrı dö-
nemi ele alan ve farklı zaman segmentlerini tek bir anlamsal bütün
haline getirmeye çalışan film, geri dönüş görüntüleriyle Kenesarı (Ka-
sımov) Han dönemini, Ermukhan Bekmakhanov’un yaşadığı dönemi
ve Bekmakhanov’un ölümünden sonraki yılları yansıtmaktadır.¹⁶

Film, anlatılan asal konunun yani filmsel zamanın ana dönemi
olan Ermukhan Bekmakhanov dönemiyle başlar. Ermukhan 1946 yı-

---

¹⁴ Koygeldiev, a.g.m., s.137.

¹⁵ Zor, a.g.m., s. 205.

¹⁶ Zor, a.g.m., s. 205.

linda Leningrad'da bir kütüphanede Kenesarı Kasımov'la ilgili araştırma yapmaktadır. Okuduğu satırlarla birlikte 1837 yılında Kenesarı'nın Rus Çarlığı elçileriyle görüşmesi geri dönüş olarak verilir. Hemen sonrasında da 1968 yılında, Ermukhan Bekmakhanov'la ilgili araştırma yapan genç gazeteci Ramazan'la gazete müdürünün Almatı Lenin'in Yolu gazetesinin bürosundaki görüşmeleri gösterilir. Böylece, üç zamanlı olarak ilerleyecek filmin geçtiği tüm zamanlar yansıtılmış olur.

Üç farklı dönemi ve üç farklı aksiyonu anlatan filmde zaman geçişleri ve aksiyonun ilerleyişi düzensiz bir şekilde birbiriyle iç içe kurgulanmıştır. Her dönemin kendi içinde taşıdığı aksiyon bütünlüğü, tek bir anlamsal bütünlük oluşturacak biçimde birbirine bağlanmıştır. Filmin Ermukhan Bekmakhanov dönemini anlatan olay dizisi şu şekildedir:

Almatı Tarih Enstitüsü'nde çalışan ve doktora tezini tamamlamak üzere olan Ermukhan, Taşkent'te bir kütüphanede tanıştığı Halime ile evlenir, Kenesarı Han'la ilgili doktora tezine yönelik araştırmalar yapmak üzere Leningrad'a giderler. Araştırmaları süresince tanınmış Rus tarihçiler onu ciddi şekilde destekleyip yardımcı olmaktadır. Çalışmaları sonucunda doktora derecesi almaya hak kazanan ilk Kazak tarihçi Ermukhan hakkında ciddi bir karalama, milliyetçilik yapma ve Kazaklarla Ruslar arasına hizip sokma suçlamasıyla yoğun bir şikâyet süreci söz konusu olur. Sonuçta doktora diploması onaylanmaz. Bazı bilim insanları, tezin Sovyet ideolojisine aykırı bir içerik taşıdığını, burjuvaziye hizmet ettiğini, siyasî açıdan zararlı olduğunu, Kenesarı Kasımov'un verdiği mücadelenin Bekmakhanov'un eserinde ileri sürdüğü gibi bir millî mücadele hareketi değil, şahsî çıkarlarını düşünen bir isyancının dedesinden kalan topraklarda feodal ve monarşiye dayalı bir yapı oluşturma gayreti olduğunu iddia ederler. Buna rağmen tez, Rus bilim adamları tarafından bilimsel bulunur ve onaylanır. Bu süreçte, İçişleri Halk Komiserliği (NKVD-Narodnıy Komissariat Vnutrennih Del) görevlileri tarafından sürekli takip altında tutulan Bekmakhanov'un ilk çocuğu dünyaya gelmiş ve profesörlük unvanı verilmiştir. Her şey yoluna girmiş gibi görünürken Pravda gazetesinde Bekmakhanov'un kitabını Ruslara karşı milliyetçilik duyguları körük-

leyen sakıncalı bir eser olarak eleştiren bir makale yayınlanınca bilimsel unvanları elinden alınarak üniversitedeki işinden çıkarılır. Novotroitsk şehrindeki bir ilkokulda tarih öğretmeni olarak çalışmaya başlayan Bekmakhanov, kısa süre sonra NKVD tarafından Sovyet Hükümeti'ne karşı fikre sahip olma, milliyetçi fikirler yayma ve Sovyet karşıtı propaganda yapma suçlamasıyla tutuklanıp hapse atılır. Yapılan işkence ve baskılarla, kendisini Kenesarı ve Kazak tarihi hakkında çalışma yapmaya teşvik edenler ve ilişkide bulunduğu kişiler hakkında bilgi vermesi istenir. Bu doğrultuda Halil Dosmuhamedov, Muhammedcan Tanışbayev ile Muhtar Avezov'un da etkisi olmasına rağmen konuşmaz. Aylar süren tutukluluk ve işkencelerden sonra mahkemeye çıkarılarak Sibirya'daki bir çalışma kampında 25 yıllık sürgün cezasına çarptırılır. 1953 yılının başlarında sürgüne gönderilen Bekmakhanov, Stalin'in ölümünden sonra affedilerek geri döner.

Ermukhan Bekmakhanov'un doktora tezi ışığında filmin bir diğer aksiyonunu oluşturan Kenesarı Han dönemindeki ilerleyiş şu şekildedir:

Kendine bağlı boylardan oluşturduğu orduyla Rus İmparatorluğu'nun Kazak toprakları üzerindeki sömürgeciliğine son vermek ve Kazak Hanlığı'nı yeniden kurmak üzere mücadele başlatan Abılay Han'ın torunu Kenesarı, Rusları iyice sıkıştırmış, tüm barış tekliflerini geri çevirmiştir. Kazak halkının ve topraklarının bağımsızlığı için bir yandan Ruslara karşı savaşırken bir yandan da Kazak boylarını bir araya getirmeye ve hâkimiyetini kabul ettirmeye çalışmaktadır. Bu amaçla, bölgedeki önemli birkaç kaleyi ele geçirince tüm Kazak boyları onun egemenliğini tanır ve Kazakların Hanı olarak ilan edilir. Ne var ki, kişisel hırs ve çıkarlar doğrultusunda hareket eden ve Ruslara çalışan bazı Kazak soyluları ile bir kısım akrabası Kenesarı'ya karşı çıkar. Bu fırsattan yararlanmak isteyen Rus İmparatorluğu, Kenesarı Han'ın ordusunu yok etmek için büyük bir orduyu sefere gönderir. Her iki tarafın da büyük kayıplar verdiği bu savaşta Kenesarı Han, ciddi oranda güç kaybetmiş ve etrafı çevrilmiştir. Bunun üzerine Kenesarı Han, bir süreliğine güvenli bir bölgeye çekilmek ve zayıflayan ordusunu yeniden toparlamak amacıyla Kırgızlarla anlaşma yoluna gider. Ancak Kırgızların olumsuz cevap vermesi üzerine, soydaş kanı dök-

memek için planlarını değiştirmek zorunda kalır. Ne var ki işler planladığı gibi gitmez: Rus kışkırtması sonucunda Kırgızlar, topraklarının Kenesarı Han tarafından ele geçirileceği endişesiyle saldırgan bir tutum sergilerler. Bunun üzerine Kenesarı Han'ın ordusuyla Kırgızlar arasında çatışmalar başlar. Kırgızların 1847 yılında Alatau'da düzenlediği bir baskın sonucu Kenesarı Han'ın ordusu büyük bir yenilgiye uğrar.

Filmin Ermukhan Bekmakhanov'un ölümünden sonraki sürecini ele alan, nc zaman ve aksiyon dilimindeki, 1968 yılına ait olayların ilerleyişi de şu şekildedir:

Ramazan Duman isimli geen bir gazeteci, ölümünden iki yıl sonra Ermukhan Bekbakhanov hakkında bir yazı dizisi hazırlamayı planlamaktadır. Düşüncesini paylaştığı gazete müdürü, bu fikri, heyecanla karşılayıp onu teşvik eder. Zaman kaybetmeden işe koyulan Ramazan, bir yandan Ermukhanov'un eşi Halime Bekmakhanov'un anlattıklarından bir yandan da gazete arşivleri ve kütüphane kaynaklarını tarayarak yazı dizisini hazırlamaya başlar. Ancak bu süreçte Devlet Güvenlik Komitesi (KGB-Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti) görevlileri tarafından takip altına alındığının farkında değildir. Brejnev döneminin baskı ve sindirme politikaları da, Ermukan Bekmakhanov'un yaşadığı Stalin döneminin aratmayacak düzeydedir. Bu durumun pekte farkında olmayan Ramazan, araştırmasını derinleştirerek çalışmasını tamamlar. Ancak hazırladığı yazı, KGB'nin baskısı sonucu gazete yönetimi tarafından sakıncalı bulunarak reddedilir. En başından beri takip altında olan Ramazan, KGB görevlilerince kovuşturmaya tabi tutulur.

Filmin sonunda yazıyla karakterlerin akıbetiyle ilgili kısa bilgiler verilir. Kazakların son hanı Kenesarı Kasımov'un 1847 yılında Alatau'da başi kesilmek suretiyle 45 yaşında şehit edildiği; Ermukhan Bekmakhanov'un cezasının Stalin'in ölümünden sonra affedildiği ve sürgünden dönüp 1966 yılındaki ölümüne kadar işini yapmasına izin verildiği belirtilir. Aynı şekilde seyirciye Ermukhan'ın eşi Halime Bekmakhanov, meslektaşi Muhtar Jabbar ve gazeteci Ramazan Duman'la ilgili bilgiler de aktarılır.

Emanet filmi, hem Ermukhan Bekmakhanov hem de Kenesarı Kasımov'un Sovyet ideolojisi tarafından halkın belleğine yerleştirilen

imajlarını aynı anda değiştirmeye ve düzeltmeye çalışmaktadır. Bekmakhanov’un, ömrünün son yıllarında affedilmiş, unvan ve mesleğine tekrar kavuşmuş olmasına rağmen hakkındaki suçlamalar uzun yıllar halkın zihninde varlığını sürdürmüştür. Kenesarı Han içinse durum çok daha vahimdir. Sovyetler Birliği’nin Kazak tarihini yok sayma ya da olduğundan farklı yansıtma politikalarının bir sonucu olarak Kenesarı Han, Kazakistan’ın bağımsızlığına kadar halk tarafından kanunlara karşı gelen feodal bir isyancı olarak tanınmıştır. Bağımsızlık sonrasında, bir grup Kazak aydın, 1994 yılında Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev’e yazdıkları bir açık mektupla, Çarlık döneminde Rus hâkimiyetine karşı savaştan Kenesarı Kasımov’un Kazak topraklarını işgal edenlere karşı savaşıp mücadele veren tarihi bir kişilik olarak bağımsız Kazakistan’ın gelecek nesillere örnek kahraman gösterilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.¹⁷ Bu süreçten sonra, Nazarbayev’in de destek ve yönlendirmeleriyle Kenesarı Han’ın Sovyetler tarafından oluşturulan kötü imajı yavaş yavaş değişmeye başlamıştır.

Ermukhan Bekmakhanov, Kenesarı Han’ın mücadelesini, bir bakıma rejimin tavsiyesi üzerine tez konusu olarak seçmiştir. Şöyle ki, 1941’de II. Dünya Savaşı kapsamında SSCB-Almanya çatışmaları başladığında, Stalin askerlerin cesaretini arttırmak ve savaş ruhunu yükseltmek için birliğe bağlı her milletin milli kahramanlarının ön plana çıkarıldığı kültürel ve sanatsal çalışmalar yapılması talimatını vermiştir. Bu doğrultuda, Kazak halkının milli kahramanı olarak da Kenesarı Kasımov ve Amangeldi İmanov öne çıkarılmış, Bekmakhanov da 1943’te tamamladığı “Kenesarı’nın Milli Mücadele Yolundaki İsyanı” isimli ilim adayı (yüksek lisans) tezini genişleterek “1820-1840’lı Yıllarda Kazakistan” isimli, Kenesarı Han’ın mücadelesini ele alan doktora tezini hazırlamıştır.¹⁸ Bu durum filmde, Halil Dosmuhamedov, Muhammedcan Tanışbayev ve Muhtar Avezov’la ilişkilendirilerek ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bekmakhanov’un Kenesarı ve Kazak tarihi ile ilgili çalışma yapmaya karar vermesinde bu kişilerin fikirlerinin

---

¹⁷ Meryem Kırımlı, “Kazakistan’da Milliyetçilik”, **Türkler**, (Editörler: Hasan Celal Güzel, Salim Koca, Kemal Çiçek), C 19, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.366.

¹⁸ Abdulvahap Kara, “Ermukhan Bekmakhanov ve Sovyet Döneminde Kazak Tarihi Araştırmalarında İdeolojik Baskı ve Kısıtlamalar”, **Sovyet Tarih Yazımı ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri Uluslararası Sempozyumu**, İstanbul, 15-16 Nisan 2015, **Bildiriler Kitabı**, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul, 2016, s.17.

etkili olduğu yansıtılmıştır. Rejimin ve rejim savunucularının Bekmakhanov'a yönelik en önemli suçlamalarını da bu ilişkilendirme oluşturur. Bekmakhanov'un, milliyetçi olarak tanınan Dosmuhamedov, Tanışbayev, Avezov gibi kişilerle ve Alaş Orda ile bağlantılı olduğu ileri sürülerek halk düşmanı olarak kovuşturmaya tabi tutulması sağlanmaya çalışılır. Doktora tezi ve kitabıyla ilgili yapılan toplantıda ileri sürülen bu iddiaların en önemli dayanağı, Alaş Orda liderlerinden Alihan Bökeyhanov'un eserlerini önemli tarihi kaynak ve arşiv materyali olarak göstermesidir.¹⁹ Filmde, Bekmakhanov'un bu suçlamaya yönelik savunması gerçekte olduğu gibi bilim adamı yaklaşımıyla olur. Sırf Bökeyhanov'un isminden dolayı önemli bir tarihi belgeyi isimsiz ve gizli yayınlananın doğru olmadığını söyler.

Bekmakhanov, doktora tezi dolayısıyla hem rejim hem de rejim savunucuları tarafından Sovyet ideolojisine aykırı fikirlere sahip olduğu, burjuvaziye hizmet ettiği, milliyetçilik ideolojisinin propagandasını yaptığı, feodal ve monarşik bir yapı oluşturma gayretindeki bir isyancının başkaldırısını meşrulaştırmaya ve onu yüceltmeye çalıştığı iddialarıyla da suçlanmıştır.²⁰ Filmde, Ermukhan Bekmakhanov'a yöneltilen ve onun tutuklanmasına, hak mahrumiyetine uğramasına ve çok büyük sıkıntılar çekmesine sebep olan suçlamaların asılsız olduğu, çalışmasını bilim adamı tarafsızlığıyla yaptığı ve milletin tarihine yönelik masumane duygularla hareket ettiği yansıtılmıştır. Ayrıca bu suçlamaların hiçbirinin Kazak halkının aleyhine olmadığı, hepsinin yalnızca Sovyet ideolojisine yönelik tehdit içerdiği belirgin şekilde ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Aynı durum Kenesarı Han için de geçerlidir; başlattığı mücadelenin ve amacının seyirci tarafından belirgin bir biçimde anlaşılabilmesine özel gayret gösterilmiştir. Özellikle diyaloglar aracılığıyla Kenesarı'nın tüm mücadelesinin halkının sömürülmesine yönelik bir başkaldırı olduğu ve Kazak halkının bağımsızlığını sağlama amacı taşıdığı sık sık vurgulanmıştır. Bu bağlamda ikisinin hikâyesi aralarında güçlü bağlar kurularak seyirciye aktarılmıştır.

---

¹⁹ Araylım Musagalıyeva, "Ermukhan Bekmakhanov'un Kovuşturulması: Gerçekler ve Kanıtlar", **Sovyet Tarih Yazımı ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri Uluslararası Sempozyumu**, İstanbul, 15-16 Nisan 2015, **Bildiriler Kitabı**, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul, 2016, s.39.

²⁰ Musagalıyeva, a.g.m., s.42.

Ruslarla savaşılan Kenesarı Kasımov’un verdiği mücadele, milli bir özgürlük hareketi olarak Çarlık otoritesine karşı büyük bir meydan okuma ve XIX. yüzyıl Kazak tarihinin en önemli olayıdır. Bu yönüyle Kenesarı’nın mücadele fikrinin, Bekmakhanov’un yaşadığı dönemde Kazaklar arasında ciddi bir toplumsal destek bulma ihtimali yüksektir. Ayrıca Bekmakhanov’un doktora tezi; Kazak milli bilincinin Sovyet ulusu inşa projesinin bir sonucu olmadığı ve XIX. yüzyılın ortalarında oluştuğu, Kazak cüzlerinin Çarlık Rusya’sına gönüllü katılmadığı gibi Kazak tarihine ait iki önemli gerçek bilginin ortaya çıkmasını sağlamaktadır.²¹

Filmde Kenesarı Han’ın mücadelesi üzerinden, Rusların; yayılmacı ve sömürgeci politikaları, Kazak halkını ve topraklarını esaret altına alma gayretleri, Kazak halkına yapılan haksızlık ve zulümler, kendi emelleri için aynı soydan gelen halkları birbirine düşman etmeleri ve Türkistan’da hâkimiyet kurup tüm Türkistan’ı ele geçirme çabaları belirgin şekilde ortaya koyulmuştur. Bu yolla, Sovyetler Birliği dönemi tarih çalışmalarında ifade edildiği üzere Kazakların kendi isteğiyle ve gönüllü olarak Rus hâkimiyetini kabul ettikleri yalanı düzeltilmeye çalışılmıştır.

Milliyetçilik yapmak ve burjuvaziye hizmet etmekle suçlanan, bu yolla Rus ve Kazak halklarının arasına nifak sokmaya çalıştığı söylenen Ermukhan Bekmakhanov’un temel gayesini, mensup olduğu millete ve tarihine duyduğu bağlılık, ilgi ve sorumluluk belirlemektedir. Milletine bağlılığı ırkçılık, tarihinin gizlenen ya da değiştirilen gerçeklerine yönelik ilgisi burjuvaziye hizmet, gerçekleri ortaya koyma sorumluluğu ise halklar arasına nifak sokma olarak nitelendirilmektedir. Filmde bu duruma açıklık getirilmeye çalışılmakta ve her türlü haksızlığa uğrayan, tutukluluk, işkence ve sürgün de dâhil olmak üzere birçok kötü muameleye maruz kalan Bekmakhanov’un, gerçekte Kazak tarihini sırtlayıp korumaya çalışan bir kahraman olduğu ifade edilmektedir. Bu amaçla, Kenesarı Han dönemini anlatan sahnelerde kendinden küçük kız kardeşini sırtında taşıyarak onu ıssız bozkırda, savaşta ve çatışmada her türlü bela ve tehlikeden korumaya çalışan bir

---

²¹ Utku Yapıcı, “Sovyet Sonrası Estonya ve Kazakistan da Devlet Merkezli Tarihyazımı Süreçlerinin Milliyetçilik Bağlamında Karşılaştırmalı Analizi”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi (OAKA)**, C 4, S 8, Ankara, 2009, s. 14.

erkek çocuğu laytmotif olarak kullanılmıştır. Bu laytmotifle Ermukhan Bekmakhanov'a gönderme yapılmış, halkın belleğindeki imajının değiştirilmesine katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Filmde genel olarak söz, görüntüden daha etkili bir yapıya sahiptir. Bu amaçla, diyaloglar, aksiyonu ilerletmek ve durumlarla ilgili bilgi vermek üzere işlevsel bir yapıda oluşturulmuştur. Özellikle Kenesarı Han dneminini anlatan sekanslarda bu yaklaşım daha belirgindir. Aksiyonun ilerlemesini sağlayacak nitelikte açıklama içeren diyaloglar, seyirciyi rahatsız etmeyecek doğallıktadır. Bu sayede seyircinin yanlış bildiği birçok konu etkili bir şekilde gerçeğiyle değişebilecek nitelikte açıklanmıştır.

Aksiyona hiçbir katkı sağlamayan, gereksiz ya da gereğinden uzun tutulan sahnelerin ve sık sık olay örgüsünün temposunu düşüren, yaratılan atmosferin gerçeklik etkisini azaltan görüntülerin yoğun olması filmde yavan bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Özellikle mekân, dekor ve aksesuar kullanımında dikkat çeken yapaylık da bu duruma etki eden bir başka unsur niteliğindedir.

SONUÇ

Filmlerinde genellikle yakın tarihi ele alan Satybaldy Narymbetov, dönemin koşullarını göz ardı etmeden, gerçek bilgilere ve anılara dayanarak günümüz bakış açısıyla, yakın geçmişin olaylarını farklı boyutlarıyla yansıtmaya çalışır. Bu bağlamda Mustafa okay ve Emanet filmlerinde de Kazakistan tarihine ait bazı olayları gerçeklere uygun biçimde anlatmaya, önemli tarihi kişilikleri doğru tanıtmaya çalışmıştır. SSCB'nin sömürüye dayalı hegemonyasını sürdürebilmek adına ideolojik gerekçelerle farklı yansıttığı ya da halktan gizlediği önemli tarihî konulara açıklık getiren Narymbetov, Kazak tarihinde önem arz eden Mustafa okay, Ermukhan Bekmakhanov, Kenesarı Kasımov gibi tarihî kişiliklerin doğru biçimde tanıtılmasına katkı sağlamaya gayret etmiştir. Temel hareket merkezini Kazak tarihi, kültürü ve inancı bağlamında, Kazak halkının menfaatlerine katkı sağlayacak şekilde milliyetçi bir çerçevede belirleyen Narymbetov, her iki filmde de tarih, kültür, dil, vatan, soy, lk, menfaat birliği gibi milliyetçiliğin temel unsurlarına yönelik göndermelere yer vererek milli bilince dayalı bir anlayışıyla hareket etmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde

gerek Mustafa Çokay gerekse Emanet filminin temel amacı; bağımsızlık sonrasında Kazakistan Cumhuriyeti'nin uluslaşma politikaları doğrultusunda bizzat devlet eliyle gerçekleştirilen tarihin yeniden yazılmasına yönelik çalışmalara sinemanın etkili dili aracılığıyla katkı sağlamaktır.

Narymbetov, bu iki filminde ele alıp işlediği karakterler üzerinden bir anlamda, Kazak halkının gelecek nesillere örnek olarak gösterebileceği millî kahramanlarını yeniden tanımlamış, Sovyetler Birliği tarafından çarpıtılıp değiştirilen Kazak tarihinin gerçeklerini ortaya koymuştur. Her iki filmde de ele alınan karakterlerin ortak özelliği, çeşitli sebeplerle Sovyet ideolojisi için tehdit kabul edilmiş olmaları ve bu yüzden suçlanmalarıdır. Bu noktada dikkat çeken ayrıntı; suçlamaların Kazak halkının aleyhine bir fiil içermeyip yalnızca SSCB ve ideolojisiyle ilgili olmasıdır.

KAYNAKÇA

- Abikeyeva, Gulnara (2013), "Film-makers' Biographies", **Cinema in Central Asia: Rewriting Cultural Histories**, (Editörler: Michael Rouland, Gulnara Abikeyeva, Birgit Beumers), I. B. Tauris, London, U.K.
- Abikeyeva, Gulnara (2013), "Cinematik nation-building Kazakhstan" **Cinema in Central Asia: Rewriting Cultural Histories**, (Editörler: Michael Rouland, Gulnara Abikeyeva, Birgit Beumers), I. B. Tauris, London, U.K.
- Hâkim, Meryem (2016). "Kazakistan'da Sovyet Tarih Anlayışından Milli Tarih Anlayışına Geçiş Sürecinde Ermukhan Bekmahanovlu'nun Rolü", **Sovyet Tarih Yazımı ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri Uluslararası Sempozyumu**, İstanbul, 15-16 Nisan 2015, **Bildiriler Kitabı**, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul, 2016, s.129-133.
- Kara, Abdulvahap, "**Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlığı Yolundaki Mücadelesi**". Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2002.
- Kara, Abdulvahap, "Mustafa Şokay", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010.
- Kara, Abdulvahap (2016). "Ermukhan Bekmakhanov ve Sovyet Döneminde Kazak Tarihi Araştırmalarında İdeolojik Baskı ve Kısıtlamalar", **Sovyet Tarih Yazımı ve Kazakistan Tarihinin Meseleleri Uluslararası Sempozyumu**, İstanbul, 15-16 Nisan 2015, **Bildiriler Kitabı**, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul, 2016, s.11-24.
- Kırımlı, Meryem, "Kazakistan'da Milliyetçilik", **Türkler**, (Editörler: Hasan Celal Güzel, Salim Koca, Kemal Çiçek), C 19, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- Koygeldiev, A., "Mustafa Çokayulı", (Çev: Banu Muhyayeva), **Bilig Dergisi**, S 5 / Bahar, Ankara, 1997, s. 122-137.
- Musagaliyeva, Araylım (2016). "Ermukhan Bekmakhanov'un Kovuşturulması: Gerçekler ve Kanıtlar", **Sovyet Tarih Yazımı ve Ka-**

zakistan Tarihinin Meseleleri Uluslararası Sempozyumu, İstanbul, 15-16 Nisan 2015, **Bildiriler Kitabı**, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul, 2016, s.37-46.

Yapıcı, Utku (2009). “Sovyet Sonrası Estonya ve Kazakistan da Devlet Merkezli Tarihyazımı Süreçlerinin Milliyetçilik Bağlamında Karşılaştırmalı Analizi”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi (OAKA)**, C 4, S 8, s. 1-24.

Yergebekov, Moldiyar (2010). “**Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Sinema: Bağımsızlık Sonrası Kazakistan Sineması Örneği**”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon Sinema Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Zor, Lokman (2016). “Kazakistan Sinemasında Tarihi Konulu Filmlerle Tarih Bilinci Oluşturma Gayretleri”, **III. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu**, Bakü, 25-27 Mayıs 2016, **Bildiriler Kitabı**, C III, Bakü, 2016, s. 199-206.

Zvonkine, Eugénie (2010). “Kazakhstan Rules the World: Satybaldy Narymbetov’s Mustafa Shokai and the re-Writing of History”, **Kino Kultura**, Issue 27, Erişim Tarihi: 20.09.2017, <http://www.kinokultura.com/2010/27-zvonkine.shtml>

ARAP BAHARI VE KÜLTÜREL EMPERYALİZM

Alaeddin YALÇINKAYA*

ÖZET

Askerî, Siyasî ve Ekonomik Emperyalizm'e göre Kültürel Emperyalizm, daha sönük görülmekte, dolayısıyla bu tür emperyalist programlar, kamuoyunun daha az tepkisini çekmektedir. Medya organlarının önemli ölçüde başta sermaye çevreleri olmak üzere emperyalist kuruluşlarla bağlantıları dikkate alındığında bu tür emperyalizm yeteri kadar gündeme gelmemektedir. Öte yandan Siyasi/Askeri Emperyalizm, hemen her ülkede toplumsal reaksiyonla karşılaştığından bir süre sonra hedef ülkeyi terk etmek zorunda kalmaktadır. Bu anlamda 18. ve 19. yüzyılın Asya ve Afrika'daki sömürge ülkeleri, 20. yüzyılda önemli ölçüde bağımsızlıklarını kazanmıştır. Buna karşın kısmen Ekonomik Emperyalizm ve önemli ölçüde Kültürel Emperyalizm varlığını ve etkinliğini sürdürmektedir. Arap Baharı sürecinde Orta Doğu coğrafyası fizikî anlamda tahrip edilirken, çatışma bölgelerinde halkın önemli bir kısmı hayatını kaybetmiş, sakat kalmış veya başka ülkelere mülteci olarak sığınmıştır. Bu süreçte bölge halklarının büyük kısmının mensup olduğu İslam inancı, mezhepleri, hilafet örneğinde olduğu gibi İslam kültürünün önemli unsurlarından olan kurumlar, batı destekli terör örgütleri aracılığıyla dejenere olmuş, hedef haline getirilmiş, İslamofobi çıkışlarının gerekçesini oluşturmuştur. Bu süreçte İslam dünyasının tarihini, değerlerini, inanç sistemini, bir bütün olarak kültür ve medeniyet mirasını Oryantalist bakış ile hedef alan çalışmalar, fiziki saldırı ve çatışmalara meşruiyet kazandırma aracı olmuştur. Suriye ve Irak'taki İslam medeniyeti mirasının tahrip edilmesi, nihayet Musul'daki El-Nuri Camii'nin yıkılması da bu anlamda tesadüfî olaylar değildir. Tebliğde Kültürel Emperyalizm tanımı ve ör-

---

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İSTANBUL, alaeddin.yalcinkaya@marmara.edu.tr

nek uygulamaları, Arap Baharı sürecinde yeniden ele alınmakta, bunların akademik çalışmalarda çarpıtılmasının bilimselliğe aykırılığı tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Emperyalizm, Askerî/Siyasî Emperyalizm, Arap Baharı, Büyük Orta Doğu Projesi, Oryantalizm, İnsancıl Hukuk

ARABIC SPRING AND CULTURAL IMPERIALISM

ABSTRACT

When compared with military, political and even economic imperialism, cultural imperialism seems to be faded, and thus such imperialist programs attract less public reaction. Considering the links of the media organs with imperialist institutions, especially capital, to a considerable extent, such imperialism does not come to the same extent. On the other hand, political/military imperialism had to abandon the target country soon after encountering social reaction in almost every country. In this sense, the colonies of the 18th and 19th centuries in Asia and Africa gained significant independence in the 20th century. On the contrary, economic and cultural imperialism, in part, remain active. While Middle East geography is being destroyed physically in the Arab Spring process, an important part of the people in conflict areas have lost their lives, become disabled or refugee to other countries as refugees. In this process, Islamic beliefs, sects, and caliphate, which are the majority of the people of the region, have been degenerated by western-sponsored terrorist organizations and have become the target of Islamophobia exits. This process has been instrumental in bringing the legitimacy of studies, physical attacks and conflicts that target the history, values and belief system of the Islamic world, the cultural and civilization heritage as a whole through Orientalist perspectives. The destruction of the physical heritage of the Islamic civilization in Syria and Iraq, and the collapse of the Al-Nuri mosque in Mosul is not a coincidental events in this sense. In the Communiqué, the definition and examples of Cultural Imperialism are reconsidered in the Arab Spring process and the reflection of their reflection on academic works is disputed.

Key Words: Cultural Imperialism, Military/Political Imperialism, Arabic Spring, Great Middle East Project, Orientalism, Humanitarian Law

Giriş

2010'ların başında heyecan verici bir isimlendirme ile gündeme gelen "Arap Baharı", 2017 itibariyle zincirleme iç savaşlar, katliamlar, kentlerin ve sosyal yapının tahribi, nihayet hedef devletlerin parçalanma süreci olarak görülmektedir. Eğer nihai hedefe ulaşılabilir, hedef devletler ikiye veya üçe bölünebilirse, tıpkı Osmanlı sonrasında yaşadığı gibi en az bir asır sürecektir ihtilaller, etnik ve mezhep çatışmaları, sınır savaşları beklenmektedir. Dolayısıyla bu sürecin, yeniden doğuş, hayat, huzur, sükûn, barış, demokrasi gibi anlamları bünyesinde toplayan "bahar"dan çok mütevazı de olsa evi, ocağı, düzeni olan bölge halklarını ateşe atma projesi olduğu net olarak görülmektedir. Yaşanan gelişmelerde sahip olduklarının önemli bir kısmını kaybeden toplumsal dinamikler 2017 şartlarında "nerede hata yaptık?", "nasıl oyuna getirildik?", "kimlerin kumpasına geldik?" gibi soruları daha fazla sormaya başlamışlardır. Bu tür sorular, ülkesi ve bölgesi açısından süreçten çıkarılabilecek sağlamayı, komşu ülkelerde diktatörlüklerin yıkılarak barış ve huzur toplumunun tesisini bekleyen başta Türkiye olmak üzere bölgesel ve küresel güçler için de geçerlidir. Bu bağlamda, demode askeri veya siyasi emperyalizm yerine çok daha kullanışlı, risksiz ve kalıcı olan kültürel emperyalizm kavramı gündeme gelmektedir. Tebliğin temelini oluşturan bu tür emperyalizm, Orta Doğu'yu tahrip ederken aynı zamanda geçen yüzyılın sömürgecilerinin İslamofobi üzerinden zenginlik ve refah paylaşımını önleme yanında, jeopolitik zenginliğinden dolayı bölgeyi kontrol etme amacını gütmektedir.

Çağdaş emperyalizmin temellerinden biri, hedef ülkenin, bölgenin veya halkın zayıf yönlerini doğru tespitte dayanmaktadır. Bu bağlamda tarih, sosyoloji, sosyal psikoloji, siyasal kültür gibi sosyal bilim alanlarında asırları aşan araştırmalar, bu araştırmalara dayanan projeler söz konusudur. Sömürgeciliğin öncü karakolu olarak kabul edilen oryantalizm, Doğu toplumlarının sosyal bilimler kapsamındaki özelliklerini araştırır. Sosyal araştırmalarda da geri kalan doğu toplumlarında birçok alandaki temel kaynaklar, oryantalistlerin emeklerinin ürünüdür. Bu yönüyle birçok faydalı çalışmaların yapıldığı inkâr edilemez. Bununla beraber batılı araştırmacılar, genellikle kendi menfaatleri istikametindeki hedeflere yöneldiğinden bu çerçevede bulu-

nan konulara ilgi göstermiş, bilimsel araştırmalarda da çoğu kere çıkarları istikametinde sonuçlara ulaşmışlardır. Bu anlamda oryantizm sayesinde emperyalizmin bilimsel temeli oluşturulmuştur.

Orta Doğu haritasını, belirli bir dereceye kadar istikrar kazanmış olan siyasî ve toplumsal yapısını hedef alan “Arap Baharı”, daha isimlendirme aşamasında oryantist bir yaklaşımla demokrasinin gelmesi, diktatörlüklerin yıkılması adıyla anılmıştır. İlerleyen aşamalarda baskıcı rejimlerin gideceği vaadiyle halk ayaklanmaları desteklenirken bölge, istihbarat kuruluşları kontrolündeki terör örgütleriyle donatılmış, terörist grupların olgunlaşma sürecinde silahlandırılması tartışma konusu dahi olmamıştır. Bir aşama sonra başta Suriye örneği olmak üzere birçok ülkede çatışmalar diktatörlerle halk arasında değil de teröriste edilen grupların kendi aralarında savaşa dönüşmüştür. Vekâlet savaşları olarak da adlandırılan bu aşamada, bölge halkı göç etmek, çatışarak ölmek veya sakat kalmak, kadınlar ve çocuklar açısından metalaşmak dışında tercih kalmamış, büyük güçlerin de silahlarıyla öldürülen veya sakat bırakılan siviller açısından “İnsancıl Hukuk” hatırlanmamıştır. Yine bu aşamada milenyum aşan tarihi ve kültürel miras, terörist gruplar yanında terörle mücadele amacıyla bomba yağdıran ülkelerin silahlarıyla tahrip edilmiştir. Belki de bunların en ilginç, IŞİD’in sıkıştığı bölgede tarihi değeri oldukça büyük olan El-Nuri Camii’nin bombalanmasıdır. IŞİD bu tahribatın sorumlusu olarak ABD’yi gösterirken ABD yetkilileri IŞİD’i göstermiştir.¹ Ancak IŞİD’in zaten ABD’den aktarılan silahlarla sürece girerek çatışmaları sürdürdüğü gerçeği hatırlanmak istenmemiştir.

17 Aralık 2010’da Tunus’ta seyyar satıcılık yapması engellenen Bouzid’in protesto amacıyla kendisini yakmasıyla başlayan olaylar komşu ülkelere de sıçramış, yönetimler değişmiş, halen birçok ülkede belirsizlikler veya iç savaşlar devam etmektedir. Bouzid’in intiharından bir ay sonra Bin Ali ülkeyi terk etmiş, daha sonra gelişen olaylar

---

¹ Destroying Great Mosque of al-Nuri ‘is Isis Declaring Defeat’, <https://www.theguardian.com/world/2017/jun/21/mosuls-grand-al-nouri-mosque-blown-up-by-isis-fighters> 12.09.2017

üzerine Mısır ve Libya cumhurbaşkanları görevlerinden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Olayların başında Arap dünyasındaki özgürlük, demokrasi, ekonomik gelişme ve insan hakları yolundaki başlangıç, heyecanla ve destekle karşılanmıştı.² Tunus'ta başlayan olaylardan sonra Mısır, Libya, Bahreyn, Suriye gibi ülkelerde iç savaşlar ve rejim değişiklikleri yaşanmış, örneğin Fas gibi birçok bölge ülkesinde insan hakları, yönetime katılım, sosyal adalet gibi konularda yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bununla beraber olayların daha ilk yıllarında “diktatörlük” olarak tanımlanan bazı yönetimler yıkıldığı halde demokrasi, insan hakları, ekonomik özgürlük gibi konularda iyileşme yönünde gelişmelerin gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir.³

Arap Baharı sürecine 2017 şartlarından bakıldığında, Arap Baharı'nın aslında Soğuk Savaş'ın sona ermesi, “Yeni Dünya Düzeni”, “Medeniyetler Çatışması”ndan “Dinlerarası Diyalog”a geçiş, 11 Eylül ve sonrasında yaşayanlar, nihayet “Büyük Orta Doğu Projesi” süreçlerinin bir parçası olduğu net olarak görülmektedir. Dolayısıyla Bouzid'in kendisini yakması, çok daha geniş çaplı emperyalist bir projenin uygulama alanına geçişinde sembol olarak kullanılmıştır. Öte yandan iç savaşlardaki terör örgütlerinin eleman temini, silah alımı, ekonomik destek, siyasi koruma gibi alanlarda batılı devletlerden gördükleri himaye veya ihmal genellikle sorgulanmadığı halde her fırsatta bölge halkları cezalandırılmış, katledilmiş, ülkelerini terk etmek zorunda bırakılmıştır. Batının mülteci krizi, insan hakları temelli politikalara karşı terörizm/İslamofobi formülüyle çözülmeye çalışılırken bu çalışmada bir kısmına temas edilen örnek olaylarda olduğu gibi çatışma çözümü görüntüsüyle müdahil olan ülkelerin katliamları sorgulanmamıştır.

Bu bölümde BM Güvenlik Konseyi'nin yapısından kaynaklanan sorunlar yanında medya ve akademik çalışmalara damgasını vuran, mağdur, mazlum, maktul Müslümanlara karşı ilgisizlik, hatta olayları

² Cecilia Malmström, “Responding to the Arab Spring and Rising Populism: The Challenges of Building a European Migration and Asylum Policy”, europa.eu/rapidpress-release_SPEECH-12-312_en.pdf 21.08.2017

³ Bessma Momani, “The Arab Spring is Genuine Revolution, But a Bumpy and Arduous Road Ahead”, https://www.ineteconomics.org/uploads/papers/MOMANI_Bessma_-Arab-Spring-a-Genuine-Revolutionary-Movement.pdf 21.08.2017

çarpıtarak batılı ülkelerin sorumluluğunu yok sayma stratejisi, “kültürel emperyalizm” çerçevesinde değerlendirilmektedir. Belirtmek gerekir ki bilimsel araştırma sadece resmi söylem veya belgelerle bağlı olmadan konuyla alakalı gerçekleri, çalışmanın yöntemi kapsamındaki bütün boyutlarıyla ele alma göreviyle yükümlüdür. Arap Baharı sürecindeki araştırmaların çoğunda, herkesin gözü önünde gerçekleşen ayrımcılık, ilgisizlik, terör örgütleriyle batılı istihbarat örgütleri arasındaki bağlantılar ve hedef ülkelerin bölünmesine yönelik politikaların görmezlikten gelinmesi, bunun yerine sömürgeci devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirme stratejilerine kamuoyu desteği oluşturulması gayreti, 2017 penceresinde oldukça belirgindir. Bu bölümde, sürecin başlangıcından günümüze bir taraftan katliamlar yapıp insanları, vatanlarını terk etmek zorunda bırakılırken diğer taraftan kamuoyunu yanıltma, çıkarları doğrultusunda toplumu yönlendirme, bu süreçte her türlü değer, inanç, özgüveni yok etme çerçevesindeki örneklerin ancak bir kısmına temas edilebilmektedir. Yaklaşık yedi yıllık süreçte birçok örnek olayla ilgili “Kültürel Emperyalizm” kapsamındaki tespitlerim değişik yerlerde yayınlanmış olup bunlardan özetler de sunulmaktadır.

Bilimsel bir değerlendirme olarak bu çalışmanın önemli ölçüde tenkitler, yeri geldikçe değerler içermesi bu alandaki gerçeklerin ortaya çıkmasını amaçlamaktadır. Çünkü yakın çevremizde cereyan eden bu gelişmeler konusunda “değerlere sahip değilseniz, kendisinden hareketle eleştireceğiniz bir temeliniz de yok demektir. Değerlerden arınmış bir eğitim, herhalde imkânsızdır. Eğer bu başarılsa, değerlerden arınmış öğrenciler meydana getirecektir ki, sanıyorum, eğitim teşebbüsünün gayesi bu olmasa gerektir. Şayet bir kimse, bir şeyi zihniyle bilir, ama kalben bilmezse, o kimse o şeyi gerçekte hiç bilmiyor demektir.”⁴ Roskin’in bu tespitlerine şunu ekleyelim: Orta Doğu konusundaki araştırmaların önemli bir bölümü, bölgeyi sömürmek isteyenlerin değerleriyle yüklü olup, sömürgeci değerlerin ve yöntemlerin tespiti ise genellikle bilim dışılık suçlamasına maruz kalmaktadır. Buna karşın batılı veya sömürgeci değerlere dayanarak bölge halkının kültürünü, inancını, ekonomik ve siyasi çıkarlarını karşısına alan her

⁴ Michael G. Roskin, **Çağdaş Devlet Sistemleri**, 7. Baskı, çev. Bahattin Seçilmişoğlu, Ankara, Liberte, 2014, s.xxxii.

türlü saldırıyı meşrulaştıran yayınlar ve haberler daha çok rağbet görmektedir.

Kültürel Emperyalizm Kavramları: İslami Terör, İslami Ekstremizm, Cihadizm, Siyasal İslam, İslam Devleti...

Klasik anlamda emperyalizmden, askeri ve siyasal olan kastedilmektedir. Bu süreçte hedef ülke, sömürgecinin işgali veya yönetimi altındadır. II. Dünya Savaşı sonrası süreçteki gelişmelerle günümüzde bu tür ülkelerin sayısı önemli ölçüde azalmış, örneğin Afrika'daki sömürgeler dahi hukuken bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Günümüz ulaşım ve iletişim imkânları göz önüne alındığında siyasî veya askerî emperyalizmin kalıcı olması oldukça zordur. Ekonomik emperyalizm ise hedef ülkenin doğal kaynakları, tarımsal veya hayvansal ürünleri başta olmak üzere ekonomik varlığı, tesisleri ve pazarının kontrol altına alınması demektir. Genellikle “imtiyaz sözleşmeleri”, “dış yatırım” veya “entegrasyon” kapsamındaki anlaşmalarla birçok ülkede ekonomik emperyalizm gerçekleşmektedir. Bununla beraber birçok eski sömürge ülkesinde doğal kaynakların millileştirilmesi ile bu süreç bir şekilde durdurulmaya çalışılmıştır. Ancak küreselleşme kapsamındaki gelişmeler, özellikle az gelişmiş ülkelerin ekonomik emperyalizmden çıkmasını zorlaştırmaktadır.

Kültürel emperyalizm aracılığıyla ise hedef toplumun inançları, gelenekleri, tüketim kalıpları, davranış biçimleri istenilen yönde evirilerek askerî veya ekonomik emperyalizmle hedeflenen sonuca ulaşılır. Başta medya olmak üzere eğitim ve kültürel faaliyetler çerçevesinde gerçekleştirilen ve emperyalist amaçların güdüldüğü bu tür yöntemler, bir ülkede yaşayan insanları, özellikle de entelektüel alanda etkili kimseleri ve ülkenin iç ve dış politikası hakkında karar verme durumunda bulunanları hedef alır. Bu kişileri, kendi kültürünün cazip tarafları ile etkiler ve onları siyasal ve ekonomik amaçları doğrultusunda kullanır.⁵ Bu bağlamda gazeteci, yorumcu, akademisyen, sanatçı ve diğer aydınların, örneğin Arap Baharı sürecindeki gelişmeleri daha çok batılı kaynaklarından takip etmek zorunda kalması, dolayısıyla o pen-

⁵ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, 10 Basım, Bursa, MKM Yayıncılık, 2010, s.380.

cereden gördüğü şekilde değerlendirmesi, belki de farkında olmayarak kültürel emperyalizme katkıda bulunmak demektir. Batılı ülkelerdeki terör saldırılarından sonra günlerce, bazen haftalarca mağdurların, yaralıların haberleri bütün ayrıntılarıyla bültenleri meşgul etmektedir. Buna karşın İslam ülkelerinde önemli bir kısmı batılı devletlerin bir şekilde desteğiyle veya “yanlışlıkla” gerçekleşen, onlarca bazen yüzlerce insanın hayatını kaybettiği bombalama, saldırı, katliam haberlerinin, Türk medyasında dahi birkaç günde unutulması yine bu tür emperyalizmin çıktularından sayılmalıdır. Yine İslam ülkelerindeki mağdurların tazminat veya insancıl hukuk kapsamındaki haklarının gündeme getirilmemesi de Kültürel Emperyalizmin başarılı uygulamalarındandır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, özellikle eski Sovyet cumhuriyetlerinin ateist Sovyet kültüründen kendi öz değerlerine dönme süreci önemli ölçüde sabote edilmiş, halkın kendi öz değerlerine yeniden dönülmesi “Fundamentalizm” olarak sunulmuştu. Rus toplumunda kiliselerin açılması, toplumsal alanda Hristiyanlığın etkinliğinin artması, fundamentalist çalışmalara konu olmadığı halde Müslümanların inançları gereği kurumsallaşma ve toplumsallaşma süreci daha isimlendirme aşamasında olumsuz olarak sunulmuş, akademik camia da bunu benimsemiştir.

Öte yandan terörizm, ekstremizm, radikalizm gibi insanı, kültürü, huzuru, refahı hedef alan batı destekli hareketlerin başında “İslami” kelimesi, gittikçe daha fazla kullanılmaya başlanmış; 11 Eylül sonrası ile “Arap Baharı” sürecindeki terör hareketleriyle bu isimlendirmeler adeta zorunluluk haline gelmiştir. Bilimsel toplantılarda bu gibi başlıklarla başlayan sunumlar tartışma konusu olunca, “İslami” ile başlayan olumsuz tamlamaları kullananlar ‘aslında İslam dinini kastetmediklerini, ancak teröristlerin kendilerini öyle tanıttıkları için bunu kullandıklarını’ söylerler. Bu bağlamda pek dikkat çekmeyen benzer bir tamlama ise “Siyasal İslam”. Bunun yanında hemen her terör saldırısından sonra telaffuz edilen “cihadist” veya “cihatçı” yine barış dini olan İslam’ı terörle özdeşleştirme propagandasının parçası olarak kullanılmaktadır.

Bir teröristin kendisini, yüz milyonların diniyle tanıtması, onun kutsal kavramlarıyla hareket ettiğini söylemesi, aslında o terör örgütünü kuran, yönlendiren, bir şekilde destekleyen istihbarat kuruluşunun hedefi ile ilgili bir konudur. Aşağıda özetlendiği gibi bir terör saldırısından sonra ilk sorulması gereken soru, “hedef nedir?” olmalıdır. AB’ye yeni mülteci istenmiyorsa bunun en kestirme yolu sivil insanların kurban seçildiği bir terör saldırısıdır. Olayın daha başında bunu mültecilerle bağlantılı kişiler üzerine yıkmak aslında saldırının gerçek sahiplerini ele vermektedir. Nitekim son yıllarda çoğu toplumsal terör kurbanlarının planlayıcılarının yollarının bir şekilde önde gelen istihbarat kuruluşlarıyla kesiştiği görülmüştür. Bu kapsamdaki politikalarla “Siyasal İslam” kavramsallaşmasının yaygınlaştırılması, Kültürel Emperyalizmin önemli sonuçlarından. Buna karşın örneğin Avrupa Birliği’nin Mayıs 2017 zirvesi, Papa’nın törensel başkanlığı altında toplandığı halde, bu durum sonucu “Siyasal Hristiyanlık” kavramı gündeme gelmemiştir. Hâlbuki bu ülkelerin nüfusunun önemli bir kısmı gayr-i Hristiyan. Yine bu ülkelerin çoğunda ilköğretim öğrencileri haftanın belli günlerinde derslerini kiliselerde yaparlar. Ancak Müslüman ülkelerde müfredata dinî konular eklenince “Siyasal İslam” a malzeme olmaktadır. Başta İsrail devleti olmak üzere dünya ekonomisine yön veren önemli kuruluşlarda dinsel ilkeler, semboller, uygulamalar her fırsatta görülmektedir. Filistin’de bir Yahudi devletin kurulmasından itibaren bu ülkenin bütün iç ve dış politikalarının merkezinde Siyonizm kuralları, Hahambaşılık talimatları yer aldığı halde buna dayanarak “Siyasal Yahudilik” kavramı gündeme gelmektedir.⁶

Arap Baharı’nın kördüğümü (emperyalist politikalar açısından füze rampası) haline gelen terör örgütünün isimlendirilmesi son derece ilginçtir: “Irak Şam İslam Devleti” (İŞİD) veya aynı cümlenin Arapçası DAEŞ yahut İngilizcesi ISIL. Kuruluşundan günümüze ABD ve İsrail desteği ve önemli bir kısmı belgelenmeye başlayan batılı istihbarat kuruluşlarıyla ilişkileri oldukça zengin olan bu terör örgütünün isimlendirilme aşamasında Kültürel Emperyalizm unsuru son derece

---

⁶ Alaeddin Yalçinkaya, “Siyasal Hristiyanlık, Siyasal Yahudilik ve Siyasal Olmayan İslam”, 22 Mayıs 2017, <http://www.oncevatan.com.tr/siyasal-hiristiyanlik-siyasal-yahudilik-ve-siyasal-olmayan-islam-makale,38924.html> 21.08.2017

belirgindir. 2017 itibariyle, bu terör organizasyonundan bahsederken birçok batılı kaynak, haber, bilimsel çalışma doğrudan IS (Islamic State: İslam Devleti) adını kullanmakta, böylece bölgede Müslümanlara büyük zarar veren bu terör örgütü ile İslam zihinlerde özdeşleştirilmektedir.

Kasım 2015'te Paris'te yaşanan terör saldırısını IŞİD üstlenmiştir. Hemen bütün kaynaklar bu haberi verdiği halde IŞİD'in bu gücüne erişme sürecinde Irak'taki modern ABD silahlarına nasıl sahip olduğu sorgulanmamıştır. Söz konusu terör örgütünün hilafet devleti planlarının bulunduğu, Fransa'nın ise IŞİD'e karşı koalisyonda yer aldığı için örgüt tarafından cezalandırıldığı sonucuna varılmıştır. Bu gerçeklere karşın şu soruları da dikkate almak gerekir: Bir dereceye kadar başarılı olan IŞİD yöneticilerinin böyle bir saldırıdan sonra Fransa'nın pes ederek koalisyondan çekileceğini beklemleri mümkün müdür? Böyle bir saldırının öncelikle ABD ve İsrail hedeflerine karşı yapılması gerekmez miydi? Veya böyle bir saldırıdan sonra ABD'nin kendilerine saldırı yapılmadan örgüte yönelik harekâtı durduracakları mı zannedilmiştir? Aynı şekilde Rusya'nın veya diğerlerinin "bize de böyle bir saldırı olmadan çekip gidelim" demesi mümkün müdür? Bu saldırılar üzerine IŞİD'e yönelik harekâtın çok daha güçleneceğini hesap etmeyen bir örgüt yöneticisi olabilir mi? Aynı dönemde Türkiye'de Reyhanlı, Suruç veya Ankara katliamlarında olduğu gibi Paris saldırılarında da canlı bomba veya diğer katillerin kimliklerinin, onlara yardım ve yataklık yapanların tespit edilmesi ve dört duvar arasına konulmasının ardından "saldırganlar cezasını buldu" kolaycılığı ile kamuoyu tatmin edilmiştir. Ancak daha ilk açıklamalarda da belirtildiği gibi son derece organize bu tür katliam planları hazırlanıp uygulamaya geçilirken istihbaratın nasıl haberdar olmadığı yeterince sorgulanmamış olup genellikle daha güçlü bir istihbaratla karşılaşıldığından dosya kenara kaldırılmıştır.⁷

Terör örgütünün propaganda yöntemleri ve hedefleri ile saldırı ve sonrası aşamalar konusundaki şu tespitler, terör-güvenlik kavramının Kültürel Emperyalizm boyutuna işaret etmektedir:

⁷ Alaeddin Yalçınkaya, "Büyük Kapışma ve Terörü Anlamlandırmada Kolaycılık", <http://www.usgam.com/tr/index.php?l=800&cid=2633&bolge=8> 16.11.2015

1. Her terör saldırısında olayın kendisinden çok, hemen arkasından gelen bilgi çarpıtma saldırısı önemlidir. Çünkü terör saldırılarının esas hedefi, saldırı sonrası oluşan korku ve öfke gibi duyguları kendi amaçları doğrultusunda yönlendirmektir. Saldırıyı planlayan odak aynen saldırının kendisini ince ince planladığı gibi saldırı sonrasındaki güdümlenme operasyonunu da aynı şekilde planlar. Saldırı öncesi ve sonrası kamuoyunun kafasını karıştıracak ve onları daha gelecek birçok sembolik bilgi sosyal medya kanalları üzerinden servis edilir.
2. Organize terör saldırıları operatif ekiplerin işidir. Yani ortada tek başına insanlara kurşun yağdıran deliller yoktur. Hedefi belirleyen, hedefin içinde-dışında istihbarat yapan, gerekirse her santimetrekareyi videoya çeken, hedefin korunma önlemlerini analiz eden, hedefe giriş-çıkış yollarını planlayan, tetikçiyi hedefe yönlendiren, eğer kaçacaksa kaçmasını planlayan, saldırı öncesi sosyal medya yoluyla belli duyguların tohumunu atan ve saldırı sonrası gene aynı kanallarla müthiş bir dezenformasyon yapan hep farklı ekiplerdir. Bu tip global terör örgütlerinin ardında mutlaka kendilerinden daha global bir veya iki istihbarat örgütü bulunur. Terör örgütleri hiçbir zaman birkaç kişinin bir araya gelip oluşturdukları basit radikal çeteler değildir.
3. Saldırıları fiziksel olmaktan çok psikolojiktir ve hedefleri de o ülkedeki inanç, dünya görüşü ve düşünce tarzındaki farklı grupların aralarındaki hassas psikolojik hatlardır. Önce bu alanlardaki tartışmalar ısıtılır daha sonrasında da saldırı gerçekleşir. Saldırının hemen arkasından saldırıya uğrayan kesimin öfkesinin istenilen hedefe çevrilmesi amaçlanır hatta bu öfke yeterli değilse birkaç kıskırtıcı yorum daha ortama sürülür. Bu şekilde hem genel öfke düzeyi artar hem de insan grupları birbirlerine kinlendirilerek sonraki operasyonların alt yapısı hazırlanır.
4. Bir ülkede yönetimin gerek seçimle gerekse de darbelerle değiştirilmesinin ön şartı ülke insanların “ülke yönetilemiyor” algısını kabullenmesidir. Bir ülkeye saldıran güçlerin ilk hedefi gerek terör saldırıları gerekse de ekonomik dengesizleştirme operasyonlarıyla o ülkenin insanlarına

“ülkenizi yönetemiyorlar” algısını kabul ettirmek ve yönetim değişikliğine sempati duymalarını sağlamaktır.

5. Farklı insan gruplarının dünya görüşleri, ideolojileri ve inanç sistemleri doğal olarak farklıdır. İdeal olan bu insan gruplarının tek bir ana şemsiye altında birbirlerinin hayatlarına karışmadan yaşayabilmeleridir. Bir devlet sistemi veya rejimin ömrünü belirleyen de esas olarak budur. Bir ülkedeki rejimi yok etmek isteyen odağın ilk inceleyeceği konu, insanların arasındaki hoşgörü ve tahammülü nasıl ortadan kaldıracacağı konusudur. Sırf bu sebeple o ülkenin içine sızdırılmış “radikal” görüş temsilcileri yıllar boyunca sabırlı propagandalarla o ülkedeki insan gruplarını birbirine düşmanlaştırılma konusunda görev almış olabilirler.
6. Terör saldırılarının esas silahı bomba ve tüfekler değil psikolojik araçlardır. Örgütlerin insanları propagandayla kendine çekip onları militan olarak devşirmesi, militanın zaman içinde robotlaştırılıp bir ölüm makinesine dönüştürülmesi ve terör eylemlerinin uygulanıp sonrasındaki düşmanlaştırma safhalarının yerine getirilmesi hep psikolojik araçlar kullanılarak yapılır. Bu sebeple terörle mücadele eden askeri ve polisiye kuvvetlerin içinde mutlaka Sosyal Psikoloji ve Algı Yönetiminden çok iyi anlayan gerçek uzmanların bulunması bir lüks değil şarttır.
7. Hedef ülkeye önemli miktarda yabancı göçmen girişi olmuşsa bu tür eylemlerle ülke halkının göçmenlere olan tepkisi artırılarak başka çatışma alanlarının üretilmesi olasılık dahilindedir.
8. Her “başarılı” terör eyleminde “içerden yardım” ihtimali vardır. Bu konuda özellikle başka terör örgütlerinin o ülkenin güvenlik birimleri içerisine sızdırmış olabileceği “uyuyan” unsurlarının eylemi yapan terör örgütüne yardımcı olabileceği konusu iyi analiz edilmelidir.
9. Ağır saldırı altındaki ülkelerde özellikle iç güvenliği sağlayan polis kuvvetlerinin zamanla yıpranması ve görevlerini yapamaz hale gelmesi mümkündür. Bu sebeple saldırı tehdidi

altındaki mekanların korumasını üstlenmiş özel güvenlik birimlerinin eğitim ve kalitelerinin artırılması polis üzerindeki yükün alınması konusunda büyük önem taşımaktadır.

10. Saldırının hedeflediği insanların kimlikleri de ayrıca incelenmelidir. Bu insanların gelir durumları, ülke içindeki etkinlikleri, belli bir ortak cemaate veya siyasi görüşe mensup olup olmadıkları konusuna dikkat edilmelidir. Her terör eyleminde eylemin amacının bazen katliam görüntüsü altında tek kişiye suikast yapabilmek ihtimali de vardır. Özellikle hayatını kaybedenlerin kimlikleri ve bağlantıları çok detaylıca incelenmelidir. Hele kurbanlar dış ülkelere gelmiş ve oranın etkili ailelerine mensuplarsa bu tür bağlantılara çok daha fazla dikkat edilmelidir.⁸

Türkiye-Suriye Kopukluğunun Siyasal, Psikolojik ve Güvenlik Sonuçları

Libya'ya NATO müdahalesine Türkiye başlangıçta karşı çıktığı halde daha sonra destek olmuş, ancak baştaki çıkışı dolayısıyla bir adım geride kalmıştır. Suriye'de olayların başlaması aşamasında ABD'den dış politik, güvenlik veya istihbarat alanındaki üst düzey yetkililer birkaç günden birkaç saatliğe kadar Ankara'ya gelip giderek gelişmeler konusunda iş birliğini temin etmişlerdir. Bu süreçteki temaslarda pazarlıklar, müzakereler veya vaatlerin neler olduğuna dair belgelere belki otuz sene sonra ulaşılabilecektir. Bununla beraber Şam rejimine karşı Türkiye'nin Özgür Suriye Ordusu'nu (ÖSO) desteklemesi, rejimin katliamlarına bir bakıma gerekçe oluşturmuştur. Libya için Söz konusu olduğu gibi insan kayıplarının belli bir aşamaya gelmesiyle batının Suriye'ye müdahalesi beklenmiş ve Suriye yönetimi ile ipler kopmuştur. Böylece Türkiye, en uzun sınırlara sahip komşusuyla ilişkileri kesmek zorunda kalmıştır. 2017 itibarıyla Türkiye'nin Şam ile doğrudan temasa geçememesi Ankara'nın başta gelen çıkmazlarından biridir. Bununla beraber bu alanda önemli çıkışlar beklendiği izlenimi

⁸ Erkut Ersoy, "10 Maddede Terör ve İstihbarat Analizi," <http://www.ozelburoistihbarat.com/terorle-mucadele-sehitlerimiz-ve-gazilerimiz/terorle-mucadele-dosyasi-erkut-ersoy-10-maddede-teror-istihbarat-analizi-4104> 25.08.2017

Söz konusu olup Ankara-Şam iş birliğinin baştan kurgulanan emperyalist amaçlı Orta Doğu'yu yeniden kurma projesine karşı büyük darbe olması beklenmektedir.

Tunus'ta başlayan olayların Suriye'ye sıçramasından bir süre sonra Ankara-Şam ilişkilerinin kesilmesi ve Suriye'den Türkiye'ye mülteci akını, iç savaşın gittikçe yoğunlaşması, cephelerin ve grupların çarpan hızıyla artmasıyla birlikte dünya kamuoyu yanında Türk halkı da algı operasyonuna maruz kalmıştır.⁹ Bu operasyon her ne kadar o günkü şartlarda Türkiye'nin resmî duruşunun ifadesi olsa da bu şartların oluşumunda başta ABD olmak üzere müttefiklerin katkı veya dayatmaları göz ardı edilmiştir. Bu bağlamda gerek ÖSO'nun gerekse IŞİD ve diğerlerinin kuruluş sürecindeki destekleri ile bunun doğal sonucu olarak Şam yönetiminin daha fazla katliama girişmesi ve ortaya çıkan boşlukta birçok batılı istihbarat örgütü ile bağlantılı savaşçı grupların varlığı görmezlikten gelinmiştir.

Modern uluslararası ilişkiler, 1648 Westfalya Barışı ile devletlerin egemen eşitliği temelinden başlar. Her devlet komşusunun ülke ve toprak bütünlüğünü kabul etmek bunun gereklerini yerine getirmek zorundadır. Suriye'de iç savaş sürerken ülkemizde birçok terör olayları yaşanmıştır. Suriye kaynaklı olaylara karşı Türkiye kendi güvenliğini sağlamak zorunda kalmıştır. Bununla beraber egemen eşit bir devlet olarak, ülkesi operasyon alanı olarak kullanılan Suriye'nin de en azından diplomatik yoldan bilgilendirilme hakkı vardı. Türkiye'nin ülke ve bölge güvenliği için İncirlik üssünü koalisyon güçlerinin kullanımına açması, bir bakıma dönüşü olmayan yakın dönemin en önemli kararlarından sayılmıştır. Bu karar ile ülkemiz, yıllardır batıların büyük bir hırsıyla arzu ettiği bölgesel savaşa Uluslararası Hukuk anlamında girmenin ilk aşamasını oluşturmuştur. Suriye'ye batılı müdahalenin sonucunu görmek için ise daha önce ABD'nin mesela Pakistan, Afganistan, Irak, Kosova benzeri ülkelerdeki örneklere bakmak gerek. 2017 yazı itibariyle İncirlik destekli ABD güçlerinin PKK/PYD'yi silahlandırması, Ankara-Şam kopukluğu sürecinin ilginç bir aşamasını oluşturmaktadır. Belirtmek gerekir ki İncirlik konusunda Beyaz Saray ile yapılan sözleşmenin uygulayıcısı bütün komuta

---

⁹ Hüsnü Mahalli, "Algı Operasyonu", 25 Eylül 2014, <http://www.yurtgazetesi.com.tr/yazarlar/husnu-mahalli/algı-operasyonu/9166/> 21.08.2017

kademeleriyle ABD ordusudur. Bu ordunun kilit kademelerinde Türkiye'yi bölgesel savaşa sokmak için fırsat kollayan mesela Yunan kökenli generaller de bulunmaktadır.¹⁰

Arap Baharı'nda “Büyük Oyun”

Uluslararası Literatürde “Büyük Oyun” İngiltere ve ABD'nin 19.yüzyıl sonu ile 20.yüzyıl başındaki Kafkasya-Türkistan-Rusya politikaları için kullanılan bir deyimdir. Bu oyunda Fransa, Almanya ve diğer güçler zamana ve şartlara göre saf değiştirebilmekte, önceki müttefikinin karşısında yer almaktadır. Açıklanan hedefler ile gizlenenler arasındaki derin uçurumlar, genellikle Kafkasya ve Türkistan halklarının aldatıldığı stratejiler, böyle bir isimlendirmeyi “bilimsel” hale getirmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra da bu tarihi “çok yüzlülük” çok daha kapsamlı bir şekilde tezahür ettiğinden yine batılı araştırmacılar “Yeni Büyük Oyun” veya “Büyük Satranç Tahtası” benzeri isimlerle bölge politikalarını özetlemektedirler.¹¹

2010 sonundan itibaren Orta Doğu siyasî arenasındaki gelişmeler, aslında daha başlangıçta “Büyük Oyun”un Söz konusu olduğunun işaretlerini vermişti. Batılı araştırmacıların bunu heyecanla karşılaması anlaşılır bir durum iken başta Türkiye olmak üzere bölge ülkeleri yöneticilerinin bu süreçte geç uyanması da bir anlamda Kültürel Emperyalizmin etkinliği ile bağlantılıdır. Konuyla ilgili yazılarımdan bazıları “İhtilaller, Çocuklarını Yemesin”, “Bahreyn ve Libya'da Göstericilere Farklı Muamele”, “Libya İçin Bölünme Senaryosu”, “Suriye Üzerinden Bölgesel Stratejiler”, “Suriye Viranelerinden Bir Ses: Aaah!”, “Mısır'ın Suriyeleşmesi”... benzeri başlıklarla bunun bir “bahar” olmadığına işaret etmiştir. Libya'dan Mısır, Suriye ve Irak'a kadar ülkeler

¹⁰ Alaeddin Yalçinkaya, “Egemen Eşitlik İlkesi ve Terörle Mücadele”, <http://www.turkishnews.com/tr/content/2015/08/01/egemen-esitlik-ilkesi-ve-terorle-mucadele/> 21.08.2018

¹¹ Örneğin Brzezinski Zbigniew, **Büyük Satranç Tahtası**, çev. Yelda Türedi, İstanbul, İnkilap Kitabevi, 2005. Bu bağlamda Asrın Tekin'in bağlantıda paylaşılan çalışması, küresel güçlerin hedef ülkeler üzerindeki “Büyük Oyunları”nı değerlendiren bir örnektir: https://www.academia.edu/2923751/Zbigniew_Brzezinski-Büyük_Satranç_Tahtası_Stratejik_Vizyon_Amerika_ve_Dünya_Kitaplarının_Arap_Baharı_na_Projeksiyonu 22.08.2017

üzerindeki politikalar için anahtar kelimeler petrol ve İsrail'dir. Herkesin bildiği bu gerçeklere karşın bu enerji sömürgelerinin de artık gerçek bağımsızlıklarına kavuşma aşamasına geldiğini zannetmek gereğinden fazla iyimserlik, hatta bilgisizlik olurdu. Öte yandan bu coğrafyadaki gelişmelerin kendi iç dinamiklerindeki değişim ve dönüşümün doğal sonucu olduğunu, iletişim ve ulaşımın bu sosyal yapıları da dönüştürmesiyle diktatörlüklere elveda denileceğini öne sürmek, siyaset gerçeğine karşı gözleri kapamak demektir. Orta Doğu'da petrol ve İsrail'in merkezde yer aldığı politikalar, en az bir nesil daha bölge halklarını huzur ve refahtan mahrum kılmaya adaydır. Bu temel gerçeği olduğu gibi değil de gösterilmek istenen gibi görmek ise, sömürgeci senaryoların tuzağına düşmek anlamına gelmektedir.¹²

Orta Doğu politikalarında sık sık gündeme gelen "Orta Doğu Bataklığı" kapsamındaki kavramlar ile çatışma, iç savaş, radikalizm, terörizm benzeri gayr-i medeni unsurların, bölgenin doğasından kaynaklandığını vurgular. "İslamî" sıfatı ile zikredilen terörizm, radikalizm, ekstremizm, fundamentalizm benzeri kavramlar da aslında genellikle Orta Doğu politikalarında hedeflenen sonuç için kamuoyu oluşturma argümanları olarak görülür. Bu kavramsallaştırmada diğer önemli hedef ise Söz konusu terör örgütleri, radikal gruplar veya demokratik olmayan yönetimler ile eski sömürgeciler arasındaki ekonomik veya kişisel çıkar ilişkileridir. Bununla beraber Orta Doğu'nun bataklık haline gelmesinde, en azından "Arap Baharı" sürecindeki katliamlarda izlenen, hemen her çalışmada kullanılan "vekâlet savaşları"nda (Proxy War) asıl sorumluluğun kime ait olduğu sorgulanmamaktadır. Bu çerçevede medya aracılığıyla isimleri duyurulan terör örgütleri, muhalif gruplar veya bölgesel güçlerin arkasında kısmen bölge ülkeleri bulunduğu halde bunları da destekleyen, yönlendiren veya bizzat bu grupları silahlandıran büyük güçler Söz konusudur. Bu durumda Orta Doğu imajının sorumlusu, bölgenin jeopolitik gerçekleri olmayıp bunları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak isteyen batılı ülkelerdir.

Bu bağlamda genellikle ön menü olarak sunulan hikâye: "Şeria nehri kıyısında bir akrep öbür yakaya geçmek ister. Kaplumbağadan

¹² Alaeddin Yalçınkaya, "Arap Baharındaki Büyük Oyun", <http://www.turkish-news.com/tr/content/2014/06/14/arap-baharindakik-buyuk-oyun/> 21.08.2017

yardım ister. Kaplumbağa akrebi sırtına alarak karşıya geçirir. Tam toprağa bırakacağı sırada akrep kaplumbağayı boynundan sokar. Can havliyle kaplumbağa, kendisinin iyiliğine karşı niçin bu ihaneti yaptığını sorar. Akrep şu cevabı verir: Burası Orta Doğu dostum!” Orta Doğu ile ilgili benzer hikâyeleri bu bölgeden çıkmış olan gazeteci, siyaset bilimcisi veya siyaset adamlarından sık sık duyarız. Kısaca “Orta Doğu Bataklığı” diye bir yer gerçekten var mıdır? Varsa bu kimlerin eseridir?” sorusuna pek sıra gelmez. “Orta Doğu Bataklığı” ile kimse- nin kimseye güven duymadığı, toplumsal felaketlerin her an her cep- heden fişkirabileceği, insanların birbirlerini öldürmelerinin birinci he- def olduğu, farklı din, dil, mezhep veya renkten olanın hayat hakkı bulunmadığı, kısaca huzur ve güvenlikle alakalı nesnelere karabor- sada bulunduğu bir bölge kastedilmektedir. Bu bölgenin çoğunlu- ğunu oluşturan Müslümanlar için en zarurî gıda maddeleri hatta ilaç- lar karaborsadadır. Ancak her türlü silah ve patlayıcıya kolayca ulaşıl- ır. 250 bin kızamık aşısı, hangi bölge çocuklarına aşı yapılacağı konu- sunda uzlaşma sağlanamayınca Türkiye-Suriye sınırında aylarca bek- letilmiştir. Libya’dan Irak’a birçok bölgede ekmek parası için işçilik, şöflük yapan nice Türkler tutuklanmıştır. Hâlbuki bu insanlar ora- lara yiyecek, içecek taşımakta, konutlar, yollar ve köprüler inşa etmek- teydi. Buna karşın silah ve patlayıcıların ulaştırılmasından bu tür so- runlar yaşanmamaktadır.

Klasik çalışmalar, Orta Doğu’nun üç semavî dinin çıkış yeri ol- duğu, dolayısıyla paylaşılmayan bu kutsallıktan dolayı çatışmaların eksik olmadığı benzeri ifadelerle başlar. Gerçekten de Ebû’l-enbiyâ (peygamberlerin babası) İbrahim (A.S) başta olmak üzere Musevilik, Hristiyanlık ve İslâmiyetin peygamberleri Hicaz’dan Urfa’ya, Ku- düs’ten Mısır’a bu topraklarda yaşamış, dinlerini tebliğ etmiş, hatıra- larını bu topraklarda bırakmışlardır. Halen hac ve ziyaret mahalleri, nice kadîm mabetler ve diğer kutsal mekânlar bu bölgededir. Bununla beraber 20. Yüzyılın başından itibaren yangın yeri haline gelen bu coğrafyanın “bataklık” olarak vasıflandırılmasının asıl sebebi, kesin-likle kutsallığı değildir. Yahudilerin Kudüs çevresinde bir Musevi dev- let kurma arzusu, bugünkü kan gölünün en önemli sebeplerindendir. Ancak bu arzuyu başka sebeplerle körükleyen ve buna destek çıkan emperyalist güçlerin Söz konusu bataklıktaki katkısını öncelikle dik-

kate almak gerekmektedir. İsrail'in kuruluş sürecindeki temel belgenin İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour'un adıyla anılan deklarasyon olması bu bakımdan anlamlıdır.¹³

Pakistan ve Afganistan'dan Somali ve Nijerya'ya katliam, tecavüz, işkence ve diğer insanlık dramlarıyla haber programlarını meşgul eden geniş veya dar anlamıyla Orta Doğu'nun bu gerçeğini gündemde tutmak, bölge halkına veya kimliğine hakaret kabul edilmemelidir. Bu gerçekleri bilimsel bir ifadeyle kitaplaştıran mesela Oryantalizm yazarı Edward Said de bu bölgenin insanıdır. Belki bataklık unsurlarının daha sık dile getirilmesi, böylece bu felaketlerin sebeplerinin sorgulanmasına fırsat verebilecektir. Bu coğrafyada her gün yaşananların onda biri batı coğrafyasında yaşansa halk ayaklanmakta, faciaya son verilmesi için liderler ortaya düşmekte, hatta bazen istifa etmek zorunda kalmaktadır. Hâlbuki Suriye, Irak, Afganistan veya Kuzey Afrika ülkelerinde yaşanan felaketler ancak istatistik rakamlar olarak haber bültenlerinde yer bulabilmekte, fırsat buldukça da haberlerdeki dramlar, terör, cihat, şeriat gibi kavramlarla süslenerek İslamîyet'e mal edilmektedir.¹⁴ Orta Doğu veya İslam dünyası, için olumsuz kavramsallaştırma bölgeyle ilgili sömürgeci büyük oyunun temelini oluşturmaktadır.

Terör Örgütleri, Kantonlar, İstihbarat, Medya

Kanton, Ortaçağ feodal Avrupası'ndan günümüze evirilen özerk birim adıdır. Bir tür derebeylik olduğu halde yaygın olarak İsviçre'yi oluşturan devletçikler için kullanılır. 1648'de kantonların birleşmesi ile İsviçre devleti ortaya çıkmıştır. Birçok batı ülkesinde farklı anlamlarda benzer birimler için de kullanılmaktadır. Suriye halkının önemli bir kısmının ülkeyi terk etmesinin ardından IŞİD terör örgütü bölgede güçlenirken daha önce bu bölgede pek bilinmeyen kanton sözcüğü, batı destekli çevreler tarafından aynı anda tedavüle sokulmuş-

¹³ Balfour Declaration, United Kingdom, 1917, <https://www.britannica.com/event/Balfour-Declaration> 23.08.2017

¹⁴ Alaeddin Yalçınkaya, "Ortadoğu Niçin Bataklik?", <http://www.oncevan.com.tr/ortadogu-nicin-bataklik-makale,31453.html> 21.08.2017

tur. Hâlbuki başta Kobani olmak üzere bölgedeki birimlerin asırlardan beri kullanılan isimleri olup bunlara hiçbir zaman kanton denmemiştir. Bu kavram, içinden çıktığı toplumun tarihi izlerini de içinde bulunduran kültürünün bir parçasıdır. Öte yandan Suriye'nin kasabaları, şehirleri harap olunca yolunu bulanlar komşu ülkelere kaçarken, nice kadınlar, çocuklar, yaşlılar çaresizce evlerini beklemek zorunda kaldılar.¹⁵

“Cezire, Kobani ve Afrin ‘kantonlarının’ sözde delegeleri Rimeylan’da federasyon ilan etmeye karar verdiler”.¹⁶ Belirtmek gerekir ki BBC'nin haberleştiği bu gelişmenin, bölge kimliği, halkı, kültürüyle ilgisi olmadan sadece başarılı istihbarat mühendisliği sonucu, bir taraftan kamuoyunu alıştıran diğer taraftan bölge devletlerini bu “oldu bitti”yi kabullenmeye zorlama amacı Söz konusudur. Bu gelişmeden yaklaşık bir yıl sonra ise ABD, terör örgütüyle organik bağları bulunan PYD’yi bölge politikalarında müttefik kabul ederek, onun devletleştirme sürecini başlatmıştır. PYD’yi bölgedeki en güvenli müttefik konumuna getirmesine karşın Washington’ın Suriye’nin toprak bütünlüğünü savunma yönündeki açıklaması “Büyük Oyun” kapsamındaki diplomatik beyandır. Suriye olaylarının başından beri pek sesi duyulmayan İsrail’den, kantonların birleşmesine destek gelmiş, Savunma Bakanı Moşe Yaalon ABD seyahati esnasında böyle bir federasyonu onayladıklarını söylemiştir. İsrail’in, Ağustos 2017 itibariyle Kuzey Irak’ta bağımsız Kürt devletinin ender savunucularından (resmî beyanlarla) olduğunu hatırlamak gerekmektedir.¹⁷

---

¹⁵ Alaeddin Yalçinkaya, “Ortaçağdan Günümüze: Kantonlardan Federasyona”, <http://www.usgam.com/index.php?l=807&cid=2695&bolge=0&konu=24> 20.03.2016

¹⁶ Syria Conflict: Kurds to Declare Federal System, 16 March 2016, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-35826668> 23.08.2016

¹⁷ Israel’s Netanyahu Supports Independent Kurdish State: Report, 13.08.2017 <http://www.rudaw.net/english/kurdistan/130820176> 23.08.2017

Haziran 2016'da İstanbul'da Havaalanı katliamının hemen ertesinde CIA direktörlüğü bunun sorumlusunun IŞİD olduğunu duyurmuştu.¹⁸ Bizzat operasyonu gerçekleştirenlerin Kafkas ve Türk cumhuriyetleri kökenli olması ise Türkiye ve Türk dünyası arasına set çekme, ilişkileri zorlaştırma operasyonlarının temelini oluşturmaktadır. Tıpkı KGB operasyonları sonucu Kırgızistan-Özbekistan sınırının kapatılması gibi. Tıpkı Avrupa'daki saldırıların sorumlularının Kuzey Afrika kökenlilerden olması sonucu bu ülkelere karşı "duvar çekme" siyasetinin gündeme gelmesi gibi. Bununla beraber gerek Avrupa ülkelerinde gerekse Türkiye'de yaşanan saldırıların faillerinin, bir şekilde CIA veya diğer batılı istihbarat örgütleriyle bağlantılarının ortaya çıkması, genellikle hapiste iken iş birliği ilişkilerinin kurulmuş olması sorgulanmamıştır. Söz konusu saldırıdan sonraki soruşturma sürecinin başında IŞİD sorumlu tutulmuş ve örgüt de bu tür fırsatları gururla değerlendirerek başarı hanesine yazmıştır. Ancak teröristlerin bağlantı izi IŞİD ile mücadele için CIA ile ilişkili hücrelere dayandığında böyle bir katliamdaki bağlantı büyük mütefike ulaştığından bunun sorgulanması mümkün olmamıştır.¹⁹ En azından son derece ciddi bağlantıların sorgulanması yönünde kararlı bir irade veya bu iradeyi zorunlu kılacak kamuoyu baskısı görülmemiştir.

Belirtmek gerekir ki orta ölçekte bir devletin dahi istihbarat teşkilatında aykırı hücreler siyasi iradeden bağımsız operasyon düzenleyebilmektedirler. Bununla beraber bu kadar cana mal olan saldırı karşısında her bağlantı ve ayrıntı didik didik sorgulanamıyorsa iş ciddi demektir. Aynı günlerde yaşanan Bağdat ve Medine-i Münevvere saldırıları da aynı merkezden büyük bir hareketin izlerini vermiş, soruşturmalar bir aşamadan sonra rafa kaldırılmıştır. IŞİD diye bir terör örgütünün/devletinin dayandığı silah kaynağının, her türlü komploteorisinin ötesinde 2003 Irak'a müdahale ile ülkeye gelen ABD silahı olduğuna kimsenin itirazı yoktur. Aynı "iyiniyetli" Afganistan müdahalesine karşın silahların terör örgütü Taliban'ın eline geçmesi olayı da bu coğrafyada zaman zaman yaşanmaktadır. Ancak bu müdahale

¹⁸ Nick Gass, "CIA Director Warns of Istanbul-Type Attack in U.S.", 29.06.2016, <http://www.politico.com/story/2016/06/istanbul-islamic-state-attack-us-brennan-224930> 23.08.2017

¹⁹ Ergün Diler, "CIA ve Yine Sahte Bayrak", <http://www.takvim.com.tr/yazarlar/ergundiler/2016/06/30/cia-ve-yine-sahte-bayrak> 23.08.2016

neticesinden bir milyondan fazla Irak vatandaşının katledilmesi, milyonlarcasının yaralı veya göçmen durumuna düşmesinin temelinde hiçbir temeli olmayan kitle imha silahları iddiası bugün dahi sorgulanmamakta, bu kapsamdaki ihmal ve yalanların sorumlusu durumundaki devletlerden hesap sorulmamaktadır.

Söz konusu saldırılarla ilgili soruşturmalar sürerken önemli bir rapor yayınlanmıştır. 2003'te Irak'a müdahale ile ilgili rapora göre Emekli diplomat Sir John Chilcot başkanlığındaki komisyon ABD önderliğinde Irak'a müdahaleye İngiltere'nin katılmasına yol açan şartları araştırdı. Buna göre hükümetin müdahaleye karar vermesine yol açan istihbarat raporunun gerçekte ilgisi olmayıp bir Hollywood filminden uyarlanan senaryoya dayanmaktaydı.²⁰ Öte yandan gerçek dışı istihbarat raporlarına dayanarak yapılan müdahale silahlarıyla IŞİD terör örgütü ortaya çıkmışsa bunun yeniden sorgulanması bölge ile ilgili araştırmacıların birinci görevi olmalıdır. Bu gerçeği yok saymak, emperyalist programlara bir şekilde alet olmak, Kültürel Emperyalizmin esiri olmak demektir.²¹

Arap Baharı gölgesinde, Suriye'de 2011'den beri yaşanan kanlı çatışmaların katkılarıyla ABD'nin 2003'ten beri Irak'ta oluşturduğu zeminin mahzenlerinde ortaya çıkan IŞİD'in bazı karanlık yönleri belki de hiçbir zaman aydınlanamayacaktır. Konu, bazı yetkililerin tespit ettiği şekliyle "Irak'ta Kürtlerin devlet içinde bir konumları, yetkileri ve sınırları var; Şiiiler zaten birçok pozisyonların ve ülkenin önemli bir kısmının hâkimi, fakat Sünniler ortada olup, böyle bir ortamda IŞİD benzeri bir terörist yapılanma kaçınılmazdır" tespitinin doğrulandırından çok yanlışları bulunmaktadır. Çünkü burada sorun, bir terör devletinin yanlış uygulamalardan dolayı kazara mı ortaya çıktığı, yoksa bazı politik emellere ulaşmak için böyle bir örgütlenmeye zemin mi hazırlandığı noktasında düğümlenmektedir. Gazze Şeridi ile Batı Şeria arasında sıkışmış durumdaki İsrail'in, yeni yerleşim yerlerine

²⁰ Chilcot Report: Key Points from the Iraq Inquiry, The Guardian, 06.07.2016, <https://www.theguardian.com/uk-news/2016/jul/06/iraq-inquiry-key-points-from-the-chilcot-report> 23.08.2017

²¹ Alaeddin Yalçinkaya, "Ortadoğu ve NATO" <http://www.turkishnews.com/tr/content/2016/07/18/90221/> 21.08.2017

karşı tepkileri, diğer bölgesel sorunlara tahvil etme politikalarına şiddetle ihtiyacı bulunmaktadır. IŞİD'in, sesini duyurmaya başladığı günlerden bugüne İsrail ülkesi ve halkına pek bir zarar vermemiş olması belki de buna imkânı olmadığından kaynaklanmaktadır. Ancak dört dörtlük Hollywood sahneleriyle, görüntü, teknik detaylar, ışıklandırma ve bütün çekim imkânlarıyla naklen kelle kesme ve internete servise koyma etkinlikleri netice itibariyle başta ABD olmak üzere batılı ülkelere “bize müdahale et” çağrısı anlamına gelmekte, batı kamuoyunu böyle bir talebe zorlamaktadır.

IŞİD'e müdahale amacıyla oluşturulan koalisyona Türkiye'nin başlangıçta soğuk kalması, hiç değilse İncirlik üssünün kullanılması konusunda talepleri hemen kabul etmemesi içte ve dışta ayıplanma konusu haline gelmiştir. Buna karşın Kobani savaşlarına katılacak olan Peşmerge ve PYD mensuplarına her türlü kolaylığı sağlaması alkışlanmıştır. Öte yandan Kürt kökenli birliklerin IŞİD'i Kobani'den atmalarından dolayı büyük bir zafer kazandığı kabul edilmektedir. Bu aşamada IŞİD'e karşı direnen Türkmen varlığı ise yok sayılmıştır. Hâlbuki bu süreçte Türkmenler de çeşitli şekillerde örgütlenerek birçok cephede başarılı savunmalarda bulunmuştur. Bununla beraber silah ve mühimmat taleplerine ve diğer teknik destek isteklerine olumlu cevap verilmemiştir. Gerek ABD, gerekse Irak yönetimi aynı amaç doğrultusunda mücadele eden bu unsurlardan yararlanmak bir yana sanki onları ateşin önüne atarak yok olmasını beklemiştir. Rehinelere uygulanan infaz görüntüleri batılı yönetimleri “başka kimden yardım alabiliriz” noktasına getirmiştir. Bu süreçte daha önce terör sabıkası bulunan grupların teröristliklerinin görmezden gelinmesi istenmiş, çünkü IŞİD terörünün çok daha korkunç olduğunu ortaya koyan görüntü ve sesler her fırsatta servis edilmiştir. Bütün bu gerçeklere karşın ABD'nin veya Irak merkezî hükümetinin niçin bu savaşta Türkmen cephesiyle iş birliği yapmadığı anlaşılmış değildir. Çatışmalarda hayatını kaybeden yüzlerce Türkmen hakkındaki haberler de medyada pek yer almamıştır. Türkmen Cephesi Lideri Erşad Salihi “IŞİD'e karşı mücadelede yalnız bırakıldık” derken, aynı zamanda bölge çapında oynanan oyunların önemli bir sahnesi aydınlanmaktadır. Bunun anlamı ise gerçek hedefin IŞİD'i yok etme değil fakat IŞİD

ile mücadele görüntüsü altında bu coğrafyada Batı-İsrail kontrolünde yeni devletçikler oluşturmazdır.²²

Arap Baharı sürecinde Kültürel Emperyalizmin medya boyutu kapsamında haberlerin çarpıtılması, cimbızla çekilen bilgilere sürekli vurgu yapılırken gerçek resmin ve sorumluların gizlenmesi ve sürekli batı müdahalesini zorunlu kılacak kamuoyu oluşturma stratejileri her fırsatta izlenmiştir. Bu kapsamda mevcut devletlerin parçalanmasının, hatta fiilen yeni devletçiklerin ortaya çıktığının duyurulması da bilinçli operasyonlardandır. Bunun yanında pasif medya operasyonları, yani bombalamalarda, katliamlarda, yaşanan insanlık dramlarında genel stratejiye aykırı gelişmelerin haber yapılmaması, bu anlamda güdümlü medyanın seçiciliği, basın ahlak ve etiği yanında emperyalist stratejileri anlama bakımından son derece önemlidir. Mesela 2010'dan günümüze nice insanın katledildiği operasyonların haber değerinin olmadığı örnekler vardır ki Türkiye'de yaşanan saldırılar da önemli ölçüde bu kapsamdadır. Örneğin Ağustos 2016'da Gaziantep'te kına gecesi saldırısının mağdurları sayıca çok daha fazla olduğu halde Avrupa'daki terör saldırılarının yüzde biri kadar ilgi görmemiştir. Öte yandan Orta Doğu dışında örneğin Afganistan Kunduz'da ABD uçaklarının "yanlışlıkla" bombaladığı hastanede hayatını kaybeden veya sakat kalan yüzlerce insanla ilgili haberler batıdaki on binde birine ulaşmamıştır. Daha da önemlisi bu saldırıdan dolayı o günkü ABD başkanı Obama özür dilediği halde olayın soruşturularak sorumluların cezalandırılması, yaralıların tedavisi, hastanenin yeniden inşası, mağdurların zararlarının tazmini konusunda hiçbir bilgi verilmemiştir.²³ Terörle mücadele bahanesiyle hedef alınarak yıkılan hastane ve katledilen, sakat bırakılan insanlarla ilgili İnsancıl Hukuk boyutu da gündeme gelmemiştir.

Belirtmek gerekir ki Kunduz'da hastane bombalanmasına benzer genellikle ABD sorumluluğunda masum sivillerin hayatını kaybettiği,

²² Alaeddin Yalçinkaya, "İŞİD Karşısında Irak Türkmenleri Niçin Yok Sayılmaktadır?", <http://www.turkishnews.com/tr/content/2015/03/30/irak-turkmenleri-ve-isid/21.08.2017>

²³ Michael D. Shear and Somini Sengupta, "Obama Issues Rare Apology Over Bombing of Doctors Without Borders Hospital in Afghanistan", <https://www.nytimes.com/2015/10/08/world/asia/obama-apologizes-for-bombing-of-afghanistan-hospital.html> 24.08.2017

fakat sorumluların hesap vermediği, mağdurların tazmin edilmediği, bu süreçte medyanın gereken ilgiyi göstermediği yüzlerce olay Söz konusudur. Bunlar arasında 16 Mart 2017’de Halep yakınlarındaki cami bombalanması ilginç bir örnektir. Cina köyünde, yaklaşık 300 kişinin yatsı namazı kıldığı esnada cami bombalanmış ve 70’i aşkın Müslüman hayatını kaybetmiştir.²⁴ Önce bombalamanın Ruslar tarafından yapıldığı haberleri yayılmış, daha sonra ABD yetkilileri bu saldırıyı kendi uçaklarının yaptıklarını deklare etmişlerdir. Camide teröristlerin toplanmış olduğu, saldırının teröre karşı yapılmış olduğu söylendiyse de cemaatin terörle ilgisi olmadığı, hatta köy halkının radikal hareketlere karşı özellikleriyle bilindiği ortaya çıkmıştır. ABD yetkilileri ‘durumu soruşturuyoruz’ demekle yetinmişler ve yeni katliam haberleriyle camiye saldırı unutulmuş, mağdurlara tazminat akla gelmemiştir.

Daha da ilginç olan ise Müslümanlara yönelik katliam, bombalama gibi savaş suçu eylemlerinin, insancıl hukuk ve insan haklarıyla ilgili düzenlemeleri ihlal eden fiillerin sıradan haberler haline gelmesidir. Müslüman devletler ve uluslararası örgütler için dahi bu cinayetler sıradanlaşmıştır. Cami bombalanmasından bir hafta sonra Londra’daki terör saldırısında dört kişi ölmüş, bültenler günlerce ölü ve yaralıların hazin hikâyelerini anlatmış, mağdurların bakımı, tedavisi, tazminatları ile ilgili bilgiler aktarılmıştır. Londra saldırısının İngiltere doğumlu bir terörist tarafından düzenlendiği kesinleşmiştir. Hâlbuki Halep’teki saldırı ise Suriye’nin her zerresinde istihbarat elemanları, taşeron örgütleri bulunan, hedefe nokta atışı yapabilen ABD savaş uçağınca düzenlenmiştir. Londra saldırıganı bir terörist iken Halep bombacısı ABD idi.

Öte yandan bu süreçte Ermeniler ve Süryanilerin felaket bölgesinden kurtarılıp rahat ve huzur içinde ikametleri için sadece Hristiyan dünyası değil, Türkiye’den de bakan seviyesinde yöneticiler geliş-

---

²⁴ Bu olayda net olarak kaç kişinin hayatını kaybettiği bilinmediği gibi ağır yaralılarından kaçının daha sonra vefat ettiği de haber konusu olmamıştır. Hâlbuki örneğin 2017 Ağustos Barcelona saldırısında yaralılarından birinin saldırıdan sonraki günde hayatını kaybetmesi bütün dünyada haber bültenlerinin ilk sırasını meşgul etmiştir. Buradaki sorun, bir sivilin terörist saldırıda hayatını kaybetmesinin acısını paylaşmak olmayıp fakat benzer saldırılara maruz kalarak hayatını kaybeden Orta Doğu, Afganistan veya Türk insanının görmezlikten gelinmesidir.

melere müdahil olmuşlardır. Ancak caminin, içindeki cemaatle vurulması, Suriye'deki binlerce katliam gibi unutulmak üzere iken bir sivil toplum kuruluşu olan Amerika-İslam İlişkiler Konseyi (CAIR), olayın şeffaf bir şekilde soruşturulması ve sonucun açıklanması çağrısında bulundu. Bu çağrıda dahi mağdurların yaralarının sarılması, caminin yeniden inşası talebi görülmemiştir. Buna karşın örneğin İslam İşbirliği Teşkilatı vb. uluslararası kuruluşların da bu katliama karşı tepkileri, sorumluların cezalandırılması, yaraların sarılması talepleri bilinmemektedir.²⁵

Mezhepler Çatışması, Dinde Reform Çağruları ve İslamofobi

İslâm dünyasını hedef alan saldırılar ile âdetâ kan gölüne dönen Orta Doğu coğrafyası gerçeği dikkate alındığında öncelikle insan, daha sonra bilim adamı veya araştırmacı kimliği ile özellikle örtbas edilen bazı ayrıntıların mutlaka değerlendirmeye katılması gerekmektedir. Bilimsel bir zemindeki bu değerlendirmelerin elbette objektif ve tarafsız olması, yani sadece Müslüman bir kimlik veya bakış açısıyla konunun ele alınmaması gerekmektedir. Bununla beraber İslâm dünyasında yaşanan iç savaşlar, sosyal yapıyı perişan eden terör örgütleri, bütün bunların ötesinde terörle mücadele adı altında batılı devletlerin yeni silahları deneme, eski silahları en uygun şartlarda imha etme programı çerçevesinde sivil halka ateş yağdırılmasını görmek, bu konudaki gerçekleri dile getirmek, herhangi bir dine mensup olup olmamanın ötesinde insanlık görevidir. Konunun Uluslararası Hukuk, İnsan Hakları ve özellikle de İnsancıl Hukuk boyutu son derece önemlidir. Müslüman sosyal bilimcilerin dahi bilimsel objektiflik kaybıyla bu oyunları, ihlalleri ve ihmalleri görmezden gelmeleri, hatta bu facianın gerçek kurucularının kolayca ulaşılan söylemlerini doğru kabul ederek bu yönde değerlendirme yapmaları, genel olarak oryantlizmin özel olarak Yeni Sömürgeciliğin veya Kültürel Emperyalizmin en başarılı sonuçlarındanır.²⁶

²⁵ Alaeddin Yalçinkaya, "Halep'te Bombalanan Cami ve İslam İşbirliği Teşkilatı" <http://www.oncevatani.com.tr/halepte-bombalanan-cami-ve-islam-ibirligi-teskilati-makale,38399.html> 27.03.2017

²⁶ Alaeddin Yalçinkaya, "Siyasal Hıristiyanlık, Siyasal Yahudilik ve Siyasal Olmayan İslâm" <http://www.turkishnews.com/tr/content/2017/05/23/siyasal-hiristiyanklik-siyasal-yahudilik-ve-siyasal-olmayan-islâm/> 01.07.2017

İslamiyet'in ortaya çıkmasından itibaren bu dinin yok edilmesi için birçok saldırılar yapılmış, hemen her savunma savaşı sonucu yeni bölgeler, ülkeler kazanılmıştır. Savaşla mağlup edilemeyen İslâm toplumunun içeriden yıkılması için daha Asr-ı Saâdetten itibaren birçok planlar uygulanmaya konmuş, bu alanda zaman zaman başarılar elde edilmiştir. Belirtmek gerekir ki İslâm tarihinde mezhep veya tarikat ayrılıklarına dayalı savaşlar, örneğin Orta Çağ Hristiyan dünyasının aksine pek bilinmemektedir. Zaman zaman birbiriyle çatışan İslâm devletleri açısından Söz konusu çatışmalar, mezhep veya tarikat ayrılığından çok egemenlik/saltanat mücadelesi olarak tarihe geçmiştir. Buna karşın Müslüman toplumlar arasında çatışmayı sürekli kılmak üzere kalıcı (ayrılıkçı) gerekçeler oluşturmak üzere birçok projeler hazırlanmış, özellikle sömürgecilik çağında son derece etkili uygulamalar yaşanmış, 2017 itibariyle bunun yeni versiyonları, özellikle batı tasarımlı Şii-Sünni çatışması uygulama alanına konmaya çalışılmaktadır.

Soğuk Savaş sonrasında ortaya atılan Dinlerarası Diyalog sürecinde İslâm'ın reforma tabi tutulması, çağa uydurulması, yeni içtihatlarla özden uzaklaştırılması projeleri gündeme gelmiştir. Bu projenin devamı niteliğindeki Arap Baharı, bir bütün olarak İslâm coğrafyasını yeniden dizayn etmeyi hedef almış, Orta Doğu'da güçlü devletler parçalanıp İsrail yörüngesinde yeni devletçikler oluşturularak siyasi istikrarın bozulması sağlanmıştır.

Belirtmek gerekir ki 2017 itibariyle Arap Baharı faciasının en büyük çıktısı olarak batılı istihbarat örgütlerinin ürünü olduğu kesinleşen IŞİD ve benzeri terör örgütlerini görmekteyiz. İlk bakışta İslâm esaslarını tavizsiz savunduğu görüntüsünü vermek isteyen bu örgütün arkasındaki sömürgeci güçlerin silah, para, eleman ve genel olarak politik desteği ile IŞİD, Suriye ve Irak coğrafyasından başlayıp birçok ülkeyi kan gölüne çeviren bir teşkilat olarak ortaya çıkmıştır. Bu projede üst akıl batılı²⁷ olmakla birlikte, bu ve benzeri örgütlere İslâm dünyasından terörist eleman desteği, aynı zamanda Müslümanların kendi dinlerinin gerektirdiği inanç ve ibadet konusunda cahil bırakıl-

²⁷ Hamid Karzai'nin bu konudaki röportajı için bk.

<https://www.voanews.com/a/former-afghan-president-hamid-karzai-callms-Islamic-state-tool-us/3817463.html>

malarının somut bir sonucudur. Bu gerçek karşısında başta din adamları olmak üzere sosyal bilimcilerin, sahih kaynaklara dayanarak dinin esaslarını doğru olarak öğrenip öğretmeleri, dini hakkıyla yaşamak isteyenleri, İslâm'ı hedef alan bu tür oluşumların tuzağına düşmemeleri için daha yoğun ve sistemli çalışmaları gerekmektedir. Bu anlamda İslâm'ı güvenilir kaynaklardan doğru bir şekilde öğrenip öğretme, dinî bir görev olduğu kadar siyasî istikrar ve ülkenin güvenliği için son derece gerekli hale gelmiştir.

İslâm coğrafyasında yaşanan çatışmalar, iç savaşlar, terör hareketleri, uyuşturucu üretimi ve ticareti, insan, kadın, çocuk ticareti gibi uluslararasılaşan sorunlar karşısında Müslümanları sorumlu tutmak, bu felaketlerin gerçek planlayıcısı ve uygulayıcısı olanları bir bakıma temize çıkarmak demektir. Başta dinî olmak üzere genel olarak eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi konularda Müslümanların sorumluluğunun bulunması demek, bu ülkelerde batılı istihbarat örgütlerinin terör örgütü kurarak katliam yapmalarını meşru kılmaz. Bunu görmezlikten gelmek ise sadece Müslümanlığa değil, insanlığa karşı bir ihmal, iftira, hatta suç demektir.

Sömürgecilik dönemi Afrika politikaları için kullanılan “filler dövüşür, çayır ezilir” özdeyişi Arap Baharı sürecinde de yaşanmıştır. Ancak vekâleten savaşlarda yerli halkın, sivillerin katliama maruz kalmakla ülkesini terk etmek zorunda bırakılması, aslında bölge politikalarının merkezinde buluna İsrail'in temel stratejisidir. Gerek son yıllardaki IŞİD ile mücadele sürecinde gerekse 2003 Irak'a müdahale ve Arap Baharı'nın başlangıcından itibaren her gelişme birkaç bin/on bin sivilin daha vatanını terk etme zorunda bırakılmasıyla sonuçlanmıştır. Örneğin 4 Nisan 2017'de İdlib'de kimyasal gaz deposunun bombalanması veya kimyasal gaz bombası atılması ile yüzlerce sivil, kadın, çocuk hayatını kaybetmiş veya sakat kalmıştır. Olay üzerine başta Şam yönetimi ve Rusya olmak üzere Esed rejimi ile onun destekçileri büyük tepki almıştır. Bu tepkiyi operasyona çeviren ABD, Şayrat'taki Suriye hava üssüne 59 Tomahawk ile füze saldırısı gerçekleştirmiştir. Bundan rahatsız olan Rusya ise bir başka bölgeye füze yağdırmış, ancak burada da ölenler veya yaralananlar Rusya nezdinde suçlu durumundaki ABD'liler değil sivil Suriyeliler olmuştur. Belirtmek gerekir ki İdlib'de yaşanan vahşet, şüphesiz gerek Uluslararası Hukuk kurallarına (Savaş

şartlarında Söz konusu olan İnsancıl Hukuk'a, bu bağlamda önemli düzenlemeler getiren Cenevre belgelerine) gerekse insanlık vicdanına karşı iğrenç bir saldırıdır. Bununla alakalı suçluların cezalandırılması ile mağdurların zararlarının giderilmesi yolundaki girişimler, her devletin görevidir ve gereklidir.²⁸

Arap Baharı sürecinde Orta Doğu'da yaşananları mezhep savaşı olarak göstermek, bu arada bütün bölgeyi kaplayacak bir Sünni-Şii çatışmasının altyapısını oluşturmak üzere önemli projeler gündeme gelmiştir. Bu bağlamda Haziran 2017'de ortaya çıkan Katar Krizi'nin mezhep çatışması boyutunu da hatırlamak gerek. Yukarıda ele alındığı üzere Müslümanların mağduriyeti genellikle örtbas edildiği halde yaşananları, farklı İslamî kesimlerin birbirlerine müsamahasızlığı olarak sunarak İslamofobi güçlendirilmek istenmektedir. Bütün batıda yükselen bir "değer" haline gelen İslamofobi, aslında eski sömürgecilerin zenginliğini başkalarıyla paylaşmama politikasının temeli durumundadır. Mülteci krizi veya insanlık dramlarına karşı İslamofobi kullanılarak kamuoyu baskısından kurtulma, bu süreçteki yöneticilerin temel taktiklerinden biri haline gelmiştir.

Sonuç

Kültürel propaganda ve psikolojik savaş her dönemde, her uluslararası sorunda veya savaşta görülebilen araç veya yöntemlerdir. Bu yöntem ve uygulamaların sonucu olarak kültürel emperyalizm, siyasi veya askeri emperyalizmin maliyetinin arttığı çağımızda çok daha etkili ve kullanışlı dış politika aracı haline gelmiştir. Bu aracın temel unsurları medya başlığı altındaki iletişim imkânları ile ulaşım kolaylığı olduğu halde Oryantalizm kapsamında da zikredilebilecek bilimsel araştırma ve yayınlar Söz konusudur. "Arap Baharı"nın başlangıcından itibaren özellikle Suriye'deki iç savaşın, komşu ülkelerin güvenlik ve istikrarını tehdit etme aşamasına gelmesiyle kültürel propaganda unsurları çok daha yoğun ve yaygın bir şekilde devreye girmiştir. Bir taraftan yaşanan hukuk ihlalleri ile insanlık trajedileri ikinci planda kalmış, diğer taraftan başta Türkiye olmak üzere bölge ülkelerinin gü-

²⁸ Alaeddin Yalçınkaya, "Yine Üçüncü Dünya Savaşı mı?", <http://www.turkish-news.com/tr/content/2017/04/11/yine-ucuncu-dunya-savasi-mi/> 21.08.2017

venliği önemsizleştirilmiştir. Bu bağlamda on yıllardır terörle mücadele eden Türkiye'nin bu konudaki sorunu yok sayılarak, en büyük "müttefikimiz" tarafından şehitlerimizin katili durumundaki terör örgütlerinin güçlendirilmesine resmen zemin hazırlanmıştır.

Suriye'deki olayların başlangıcından beri Türkiye'yi bu savaşa sokmayı arzu eden, NATO merkezli sessiz bir mutabakat her fırsatta dikkat çekmiştir. 1980'lerde İran-İrak savaşına, görünüşte²⁹ batının desteklediği Irak yanında girmemiz için büyük baskı yapılmıştı. İran'daki Humeyni yönetiminin Türkiye aleyhtarı politikalarına karşın Ankara bu oyuna gelmeyerek Söz konusu "kirli savaş"a girmeme başarısını göstermiştir. ABD'nin 2003'te Irak'a müdahalesinde de bu yönde baskılar, vaatler, pazarlıklar yapılmış, Parlatmentonun basiretli kararı ile bu tehlike bertaraf edilmiştir. Buna karşın 2017 itibariyle Türkiye bir şekilde kendisini bölgesindeki sıcak çatışmaların içinde bulmuştur.

ABD'de global politikaları oluşturan birimlerin yeni Orta Doğu haritalarının temelinde İsrail çevresindeki büyük devletleri parçalamak bulunmaktadır. Bu haritalarda Türkiye üzerinde "tadilatlar" da bulunmaktadır. Libya'dan Irak'a hazırlanan projenin gereği adım adım uygulanmaktadır. Fırat Kalkanı'nın başlamasından yaklaşık bir yıl sonrası itibariyle başarılı sonuçları ortadadır, ancak "maç" devam etmektedir. Burada asırlık hesaplar, İsrail'in güvenliği ve petrol jeopolitiği Söz konusudur. Her kalemin veya konunu onlarca değişkeni bulunmaktadır.³⁰ Bu bağlamda askeri ve siyasi manevralara, her fırsatta propaganda unsurları katılarak Türkiye'nin zayıflatılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Soğuk Savaş dönemi sonrasında başta Orta Doğu olmak üzere İslam coğrafyasının yeniden dizayn edilmesi gereği her fırsatta dile getirilmiş, 11 Eylül 2001 olayları bu bağlamda önemli bir fırsat olmuştur. 2017 itibariyle 11 Eylül'ün bir terörist saldırı olmayıp fakat hedef politikalara gerekçe oluşturmak üzere istihbarat kurumlarının bir operasyonu olduğu konusunda şüphe kalmamıştır. Bununla beraber 11

²⁹ ABD-İsrail'in İrangate skandalı ile ortaya çıkan el altından İran'a silah sevkiyatı dikkate alındığında, Irak'a destek görünüşte kalmaktadır.

³⁰ Alaeddin Yalçinkaya, "Suriye'de Bir Adım Sonra" <http://www.oncevatan.com.tr/suriyede-bir-adim-sonra-makale,36747.html> 19.09.2016

Eylül'e dayanarak önce Afganistan'a daha sonra da Irak'a yapılan ABD müdahalelerinin Söz konusu ülke ve bölgede sebep olduğu yıkımlar, sorumlu ülkenin sorgulanmasından çok saldırganların hedeflediği çerçevede analiz konusu edilmektedir. 2017 itibariyle IŞİD temelli, güney komşularımızda yaşanan felaketlerin temelinde bu müdahale süreci ve sonrasında yaşananlar bulunduğu halde, Söz konusu iç savaşlar, bölge siyasal ve sosyal yapısının tarihi birikimlerinin doğal bir sonucu olarak ele alınmaktadır.

İsrail merkezli Orta Doğu'nun yeniden dizayn edilmesi politikalarına batılı ülkelerin kendi çıkarları doğrultusunda müdahil olmaları sürecinde Dinlerarası Diyalog süreci başlatılmış, arkasından Arap Baharı sürecindeki çatışmalar ve Büyük Orta Doğu Projesi devreye girmiştir. Bu süreçte başta terör örgütleri ve isyan hareketlerinin organize edilmesi, silahlandırılması, çatışmaların sürekli hale getirilmesi olmak üzere her aşamada batılı ülkelerin sorumluluğu gizlenmiştir. Bununla beraber medya kaynaklarında olduğu gibi bilimsel görüntülü çalışmalarda da sürekli bölge halkı, kurumları, dini ve mezhebi unsurları sorumlu tutulmuş, yaşanan katliamlar üzerinden yeni etnik ve mezhepsel çatışmaların zemini hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Arı, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, 10 Basım, Bursa, MKM Yayıncılık, 2010.
- Balfour Decalartion, United Kingdom, 1917, <https://www.britanica.com/event/Balfour-Declaration> (23.08.2017)
- Chilcot Report: Key Points from the Iraq Inquiry, The Guardian, 06.07.2016, <https://www.theguardian.com/uk-news/2016/jul/06/iraq-inquiry-key-points-from-the-chilcot-report> (23.08.2017)
- Destroying Great Mosque of al-Nuri 'is Isis Declaring Defeat', <https://www.theguardian.com/world/2017/jun/21/mosuls-grand-al-nouri-mosque-blown-up-by-isis-fighters> (12.09.2017)
- Diler, Ergün, "CIA ve Yine Sahte Bayrak", <http://www.takvim.com.tr/yazarlar/ergundiler/2016/06/30/cia-ve-yine-sahte-bayrak> (23.08.2016)
- Ersoy, Erkut, "10 Maddede Terör ve İstihbarat Analizi," <http://www.ozelburoistihbarat.com/terorle-mucadele-sehitlerimiz-ve-gazilerimiz/terorle-mucadele-dosyasi-erkut-ersoy-10-maddede-teror-istihbarat-analizi-4104> (25.08.2017)
- Gass, Nick, "CIA Director Warns of Istanbul-Type Attack in U.S.", 29.06.2016, <http://www.politico.com/story/2016/06/istanbul-islamic-state-attack-us-brennan-224930> (23.08.2017)
- Hamid Karzai, <https://www.voanews.com/a/former-afghan-president-hamid-karzai-callms-İslâmic-state-tool-us/3817463.html>
- Israel's Netanyahu Supports Independent Kurdish State: Report, 13.08.2017 <http://www.rudaw.net/english/kurdistan/130820176> (23.08.2017)
- Mahalli, Hüsnü, "Algı Operasyonu", 25 Eylül 2014, <http://www.yurtgazetesi.com.tr/yazarlar/husnu-mahalli/algı-operasyonu/9166/> (21.08.2017)
- Malmström, Cecilia, "Responding to the Arab Spring and Rising Populism: The Challanges of Building a European Migration and Asylum Policy", europa.eu/rapidpress-release_SPEECH-12-312_en.pdf (21.08.2017)

- Momani, Bessma, “The Arab Spring is Genuine Revolution, But a Bumpy and Arduous Road Ahead”, https://www.ineteconomics.org/uploads/papers/MOMANI_Bessma_-Arab-Spring-a-Genuine-Revolutionary-Movement.pdf (21.08.2017)
- Shear, Michael D. and Somini Sengupta, “Obama Issues Rare Apology Over Bombing of Doctors Without Borders Hospital in Afghanistan”, <https://www.nytimes.com/2015/10/08/world/asia/obama-apologizes-for-bombing-of-afghanistan-hospital.html> (24.08.2017)
- Syria Conflict: Kurds to Declare Federal System, 16 March 2016, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-35826668> (23.08.2016)
- Roskin, Michael G., Çağdaş Devlet Sistemleri, 7. Baskı, çev. Bahattin Seçilmişoğlu, Ankara, Liberte, 2014.
- Tekin, Asrın, https://www.academia.edu/2923751/Zbigniew_Brzezinski-Büyük_Satranç-Tahtası_Stratejik_Vizyon_Amerika_ve_Dünya_Kitaplarının_Arap_Baharı_na_Projeksiyonu (22.08.2017)
- Yalçınkaya, Alaeddin, “Arap Baharındaki Büyük Oyun”, <http://www.turkishnews.com/tr/content/2014/06/14/arap-baharindakik-buyuk-oyun/> (21.08.2017)
- Yalçınkaya, Alaeddin, “Büyük Kapaşma ve Terörü Anlamlandırmada Kolaycılık”, <http://www.usgam.com/tr/index.php?l=800&cid=2633&bolge=8> (16.11.2015)
- Yalçınkaya, Alaeddin, “Egemen Eşitlik İlkesi ve Terörle Mücadele”, <http://www.turkishnews.com/tr/content/2015/08/01/egemen-esitlik-ilkesi-ve-terorle-mucadele/> (21.08.2018)
- Yalçınkaya, Alaeddin, “Halep’te Bombalanan Cami ve İslam İşbirliği Teşkilatı” <http://www.oncevatan.com.tr/halepte-bombalanan-cami-ve-islam-ismirligi-teskilati-makale,38399.html> (27.03.2017)
- Yalçınkaya, Alaeddin, “İŞİD Karşısında Irak Türkmenleri Niçin Yok Sayılmaktadır?”, <http://www.turkishnews.com/tr/content/2015/03/30/irak-turkmenleri-ve-isis/> (21.08.2017)

- Yalçinkaya, Alaeddin, “Ortaçağdan Günümüze: Kantonlardan Federasyona”, <http://www.usgam.com/index.php?l=807&cid=2695&bolge=0&konu=24> (20.03.2016)
- Yalçinkaya, Alaeddin, “Orta Doğu Niçin Bataklık?”, <http://www.oncevatan.com.tr/ortadogu-nicin-bataklik-makale,31453.html> (21.08.2017)
- Yalçinkaya, Alaeddin, “Orta Doğu ve NATO” <http://www.turkishnews.com/tr/content/2016/07/18/90221/> (21.08.2017)
- Yalçinkaya, Alaeddin, “Siyasal Hristiyanlık, Siyasal Yahudilik ve Siyasal Olmayan İslâm” [http://www.turkishnews.com/tr/content/2017/05/23/siyasal-hristiyanlik-siyasal-yahudilik-ve-siyasal-olmayan-İslâm/](http://www.turkishnews.com/tr/content/2017/05/23/siyasal-hristiyanlik-siyasal-yahudilik-ve-siyasal-olmayan-islam/) (01.07.2017)
- Yalçinkaya, Alaeddin, “Suriye’de Bir Adım Sonra” <http://www.oncevatan.com.tr/suriyede-bir-adim-sonra-makale,36747.html> 19.09.2016
- Yalçinkaya, Alaeddin, “Yine Üçüncü Dünya Savaşı mı?”, <http://www.turkishnews.com/tr/content/2017/04/11/yine-ucuncu-dunya-savasi-mi/> 21.08.2017
- Zbigniew, Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, çev. Yelda Türedi, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2005.

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ENERJİ ARZ GÜVENLİĞİNİN SAĞLANMASINDA GELİŞMİŞ ÜLKELERİN ROLÜ

Abdullah ÖZDEMİR* - Hatice EROL** - Mümin ESER***

ÖZET

Değişen toplum yapısı, değişen ihtiyaç ve alışkanlıklar, bilişim teknolojileri kullanımının hız kazanması gibi faktörler ülkelerin üretimlerini artırmalarını bir zorunluluk haline getirmiştir. Bu kaynaklara ne denli yüksek maliyetle sahip olunursa üretim maliyetleri de o denli yüksek olmaktadır. Günümüzde ülkeler hem üretimlerini daha düşük maliyetle gerçekleştirmek ve hem de bunun sürekli olmasını sağlayabilmek amacıyla enerji taleplerini daha da artırmaktadırlar.

Günümüz neo-liberal toplumları büyümeyi genelde üretime bağlı olarak açıklamaktadır. Bu genel kanı enerjiye olan ihtiyacı daha da artırmaktadır. Bu kapsamda günümüz gelişmiş ülkeleri enerji kaynaklarına sahip olma konusunda daha genişlemeci davranmaktadır. Dünyada enerjiyi en fazla kullanan ve enerji arz güvenliğini sağlayabilmek için yoğun çaba gösteren ülkeler Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği ülkeleri, Rusya, Çin ve Hindistan olarak ifade edilebilir. Bu gelişmiş ülkeler uyguladıkları politikalarla emperyalist ülkelere dönüşmektedirler. Bu ise daha yayılmacı ve daha sömürgeci politikaları beraberinde getirmektedir.

Söz konusu ülkeler enerjiyi daha ucuz ve devamlı olarak sahip olabilmek için mücadele alanlarını tüm dünya ölçeği olarak almaktadırlar. Küresel ölçekte Orta Asya'dan Orta Doğu'ya, Afrika'dan Güney Amerika'ya kadar tüm dünya gelişmiş ülkelerin etki alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ülkeler enerji arz güvenliğini sağlayabilmek için

---

* DoÇ.Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, AYDIN, aozdemir@adu.edu.tr

**DoÇ.Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, AYDIN, haticeerol@adu.edu.tr

*** Öğr.Gör., Adnan Menderes Üniversitesi, AYDIN, meser@adu.edu.tr

bir yandan diğer gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülke enerji kaynaklarıyla ilgili politikalar yürütürken, diğer yandan kendi fosil yakıtlara dayalı üretim tarzlarını yenilenebilir enerji kaynaklarıyla değiştirebilmek için de çaba göstermektedirler.

Bu çalışmanın ana amacı, gelişmiş ülke konumundan emperyalist ülke konumuna geçen ülkelerin enerji arz güvenliğini sağlama konusunda gerçekleştirdikleri faaliyetleri ve enerjide dışa bağımlılığın azaltılabilmesi için yaptıkları enerji politikalarını ortaya koymaya yöneliktir. Çalışma kapsamında ülkelerin uygulaması gereken politikalar olarak; enerji çeşitliliğini sağlamak, yenilenebilir enerji kullanımına önem vermek ve enerji kaynaklarında zengin olan gelişmekte olan ülkelerin hak ve hukuklarının korunması sıralanabilir. Bu sayede emperyalist ülkelerin tekrar eski kimlikleri olan gelişmiş ülke olmaları sağlanabilecektir. Bu ise dünyanın tekrar daha güvenli ve daha yaşanabilir bir yer olmasını sağlayabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Enerji Arz Güvenliği, Yenilenebilir Enerji Kaynakları, Enerji Politikaları.

THE ROLE OF THE DEVELOPED STATES IN ENSURING THE SECURITY OF ENERGY SUPPLIES IN THE PROCESS OF GLOBALISATION

ABSTRACT

Transformation of social structure, changing necessities and habits, increasing usage of information technology necessitates countries to increase their production. Increasing ownership costs of these resources also increase the production costs. Recently, countries increase their energy demands aiming both at decreasing the costs of production and making this stable and sustainable.

Today's neo-liberal societies generally explain growth as directly related to production. In this context, present-day developed countries seem more expansionist in the field of acquiring energy resources. US, EU, Russia, China and India are the countries, using the bulk of the energy resources in the world, are pushing their efforts to ensure their security in supplying energy. Those powers are transforming into aggressive imperialist powers through their global energy policies. This situation brings about a further expansionist and more aggressive, exploitative and even colonialist policies into effect.

These countries, in order to have the energy at lower costs, widen their area of struggle to a global scale. In this scale, from Central Asia to the Middle East and from Africa to South America, the whole world is under the pressure coming from the developed countries. These countries, in order to ensure the security of energy supply, conduct policies for the resources of undeveloped and developing countries, and also struggle to replace their traditional methods of production based on their own fossil fuel with those based on renewable energy resources.

The main aim of this study is to reveal the energy policies which can make in order to decrease of external dependence in energy and to reveal the activities which are carried out by developed countries in the area of ensuring security of energy supplies. In this context, this study initially emphasizes on the proper explanation of security policies of energy supplies explained, then covers the importance of the

renewable energy resources in the ensuring energy security and the policies of developed countries in the area of security of energy supplies. Within the scope of the study, the possible ways to ensure sustaining energy diversity, utilization of renewable energy sources, the preservation of the legal rights of the countries with resources will be underpinned. This will point out the subject matters which are directly related to the former identities of those imperialistic powers, and show the path of re-transforming into a stage of being a developed state, rather than being inclined towards imperialistic and colonialist policies.

Key Words: Security of Energy Supply, Renewable Energy Resources, Energy Politics.

Giriş

Bugün enerjinin; “bolluk”, “gelişme”, “refah”, ya da “barış” gibi kavramları çağrıştırmayı beklenirken, çoğunlukla “sorun”, “kriz”, “savaş” gibi kavramları çağrıştırmaktadır. Enerji bir yandan insanoğlunun daha rahat ve kaliteli yaşamasını sağlamaktadır. Diğer yandan enerji uğruna dünya savaşları ve işgalleri yapılmakta, ayrıca birçok insan topraklarını terke zorlanmakta, mülteci ve sığınmacı olarak yoksulluk içinde yaşam mücadelesi vermesine neden olmaktadır.

Bu kadar önemli bir kavram olan enerjinin farklı tanımları olmakla birlikte, enerji istatistikleri baz alındığında ısı ve güç kavramlarıyla açıklandığı görülmektedir. Enerji ürünleri ya doğrudan enerji kaynaklarından çıkarılmakta ya da doğrudan birincil ürünlerden elde edilmektedir. Birincil ürünlere bağlı olarak elde edilen kaynaklar ise ikincil olarak nitelendirilmektedir. Yaşamın sürdürülebilmesi için vazgeçilmez olan enerji başta sanayi, ulaştırma, konutlar ve ticarethaneler olmak üzere birçok farklı alanda kullanılmaktadır. Enerjiye kısa bir süreliğine de olsa ulaşılamaması ya da kesintiye uğraması önemli maddi kayıplar yanında birçok alanda yaşamsal tehdi de yol açmaktadır. Enerji kaynaklarına ulaşabilmek, enerjii kesintisiz kullanabilmek, enerjide bağımlı olmamak ülkelerin ekonomik ve ulusal güvenlikleri için yaşamsal önemdedir. Bu kaygılarla enerji arz güvenliğinin sağlanabilmesi için ülkeler arasında özellikle enerji kaynaklarının yoğun olduğu bölgelerde ve enerji nakil yollarında bu bölgelerin kontrolüne ele geçirebilmek için örtülü veya açık ciddi paylaşım savaşları yaşanmaktadır.

Bu çalışmanın ana amacı, gelişmiş ülkelerin enerji arz güvenliğini sağlama konusunda gerçekleştirdikleri faaliyetleri ve bu kapsamda uyguladıkları emperyalist politikaları ortaya koymaya yöneliktir. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle enerji arz güvenliği ve bileşenleri tanıtılacak ardından emperyalizm ve enerji kaynakları kullanımı başlığı altında dünyada toplam enerji kaynakları üretiminin ve tüketiminin dağılımı ile en fazla enerji tüketen ülkelerin tüketim aktarılacaktır. Bu kapsamda enerji paylaşım savaşımında daha fazla pay elde etmek isteyen ve en fazla enerji tüketen gelişmiş ülkelerin nasıl ya da ne denli emperyal davranış içinde buldukları verilecektir. Çalışma sonuç bölümüyle nihayetlendirilecektir.

1-Enerji Arz Güvenliği ve Bileşenleri

Dünyada, enerji kaynaklarına verilen önem son dönemde daha da artmıştır. Küreselleşme sonucu artan rekabet ve beraberinde getirdiği tüketim toplumu, üretimin bu yaşam biçimine olan uyumunu bir zorunluluk haline getirmiştir. Günümüzde üretimin artırılmasında, enerji arzı ve güvenliğinin sağlanması önemle üzerinde durulan bir konu olmaktadır. Gelişmiş ülkeler dünya üzerindeki bütün enerji kaynaklarını çok yakından takip etmekte, söz konusu ülkelerde kendi enerji stratejileriyle uyumlu politikaların sürdürülmesi konusunda gerekli politik faaliyetlerde bulunmaktan kaçınmamaktadırlar (Özdemir ve Öz, 2008: 131). Bu kapsamda enerji, dış politika ve güvenlik konusunda bir çıkar çatışması alanı olmaktadır. Ülkeler artan enerji ihtiyaçlarını karşılayabilmek için diğer ülke kaynaklarına yönelmektedirler. Gücü elinde bulunduran gelişmiş ülkelerin çoğunun benzer düşüncelere sahip olmaları, enerji bölgelerinin bir çatışma alanı haline gelmesine neden olmaktadır.

Gerek değişen teknolojiye uyum çabası gerekse tüketim toplumunun doyurulması çabaları işletmelerin kullandıkları enerji miktarının artmasına neden olmaktadır. İşletmelerin artan enerji talebi yanında bireyler de yeni teknolojik ürünleri kullanabilmek ve gündelik yaşamlarını sürdürebilmek için daha fazla enerjiye ihtiyaç duymaktadırlar. İşte artan bu enerji talebinin nasıl karşılanacağı ise en gelişmişinden en az gelişmişine kadar tüm toplumların temel sorunu haline gelmiştir (Özdemir, 2012: 59). Enerjinin sürekli, güvenilir, zamanında ve ucuz yollardan temin edilmesinin gerekliliği, enerji arz güvenliğinin sağlanmasını hem toplum hem de ekonomi için yaşamsal bir konu haline getirmektedir.

Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) enerji arz güvenliği kavramını; enerji kaynaklarının satın alınabilir bir fiyat üzerinden, sürekli olarak temin edilebilir olması şeklinde tanımlamaktadır. IEA tarafından enerji arz güvenliği kavramı, zamana bağlı olarak iki farklı şekilde ele alınmaktadır. Kısa dönemde arz güvenliği; piyasadaki arz ve talepteki değişimlere hızlı bir şekilde yanıt verme yeteneği olarak kabul edilmektedir. Uzun dönemde ise, ekonomik büyümenin sağlanabilmesi ve çevresel gereksinimlerin karşılanabilmesi amacıyla gerçekleştirilen yatırım düzeyi olarak ifade edilmektedir (IEA, 2014).

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)'ne göre enerji arz güvenliği ise enerji sisteminin, enerji akışlarının fiziksel bütünlüğünü tehdit eden veya ekonomik temellerden bağımsız olarak geçici enerji fiyat artışlarına neden olan benzersiz ve öngörülemeyen olaylara karşı direnci olarak tanımlanmaktadır (OECD, 2010: 3).

Bir başka tanıma göre enerji arz güvenliği enerjinin çeşitli biçimlerde, yeterli miktarlarda ve uygun fiyatlarla sürekli olarak bulunabilmesi olarak ifade edilmektedir. Enerji arz güvenliği, ithal edilen enerji kaynaklarının geçici veya daha uzun süre kesilmelerine karşı dirençli olması anlamına gelir. Kavram aynı zamanda, artan enerji talebini değişen zaman ve uygun fiyatlarla karşılamak için yerel ve ithal kaynakların bulunabilmesi anlamına gelmektedir. Çevresel zorluklar, liberalizasyon ve piyasa güçlerinin artan baskınlığı, enerji arz güvenliğinde derin etkiler meydana getirmektedir. Bu etkiler, hükümetlerin yürüttükleri faaliyetleri etkileyen yeni unsurları enerji güvenliğine dâhil etmiştir (Khatib, 2000: 12).

Enerji arz güvenliğinin dört temel bileşeni bulunmaktadır. Bunlar; kullanılabilirlik, ulaşılabilirlik, kabul edilebilirlik ve satın alınabilirliktir. **Kullanılabilirlik**; bilinen bir rezerv açısından belirli birincil bir enerji kaynağının tedarik miktarını belirtmek için kullanılmaktadır. **Ulaşılabilirlik**; enerji kaynaklarına erişimin önündeki engeller anlamına gelir. Enerji kaynaklarının var olmasının yanı sıra, bu kaynaklara erişim yeteneği gelecekteki talep büyümesini karşılamak için enerji arzını güvence altına almanın en büyük zorluklarından biridir. Enerji arzına erişim engelleri olarak, ekonomik faktörler, siyasî faktörler ve teknoloji sayılmaktadır. **Kabul edilebilirlik**; kömürün, nükleer ve konvansiyonel olmayan yakıtlarla (biyoyakıt ve yağ kumları) ilgili çevre sorunlarına atıfta bulunmayı ifade etmektedir. **Satın alınabilirlik**, yakıt fiyatları ve altyapı maliyetleriyle sınırlıdır. Uygun fiyat görüşü, enerji hizmetleri maliyetini de dikkate alarak, belirli bir zamanda tüketici için enerji maliyetini içerir (Hughes and Shupe, 2010: 3-4).

Fosil kaynaklar, tükenir kaynaklar olmakla birlikte, arama çalışmalarının artması ve yeni rezervlerin keşfedilmesi, ikincil ve üçüncül üretim yöntemleriyle, mevcut rezervlerin kurtarım katsayılarının artması ve teknolojiadaki gelişmelere bağlı olarak üretimin artması ve

enerji yoğunluğunda azalma gibi etkenlere bağlı olarak, son yıllarda petrol ve doğal gaz rezervlerinde artışlar görülmektedir. Dolayısıyla önümüzdeki yıllarda petrol ve doğal gaz arzında, rezervler açısından sorun görülmemektedir. Sorun enerji kaynaklarının dünya üzerinde “adil olmayan” dağılımından, dünyadaki olumsuz jeopolitik gelişmelerden ve rezervlerin aranması, üretilmesi, tüketiciye ulaştırılabilmesi sürecinin gereksinim duyduğu trilyonlarca dolarlık yatırım zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Arz güvenliğinde de bu unsurlar etkili olmaktadır. Dünya üretilebilir petrol rezervlerinin yüzde 62’si Orta Doğu bölgesindedir. Doğal gaz rezervleri ise, Orta Doğu ve başta Rusya Federasyonu olmak üzere eski Sovyetler Birliği coğrafyasında yoğunlaşmaktadır. Bu iki bölgenin üretilebilir gaz rezervlerinin toplamı, dünya gaz rezervlerinin yüzde 72’sini oluşturmaktadır (Pamir, 2005: 61-62).

Enerji arz güvenliği; enerji üreten ülkelerdeki azalan üretim, iklim koşullarının değişmesi, enerji arzı manipülasyonu, arz altyapısı üzerine saldırılar, terörist saldırılar veya siyasi krizler gibi çeşitli ekonomik, politik ve sosyal değişkenlerden etkilenir. Bu nedenle çeşitlilik konseptinin güvenlik konusundaki rolü açısından önemi açıktır. Enerji ithal eden ülkeler açısından enerji güvenliğini sağlamak için en önemli yol çeşitliliği sağlamaktır. Çeşitliliğin sağlanması üç faktöre dayanmaktadır: Kullanılacak enerji formlarının çeşitlendirilmesi, enerji arz kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve ithalat yollarının ülke veya bölgesel risk açısından çeşitlendirilmesi (Esen, 2016: 282).

2- Emperyalizm ve Enerji Kaynakları Kullanımı

Avrupa’da başlayan sanayi devrimi sonucu üretimin makinelerle birlikte gerçekleştirilmeye başlaması, enerjiye olan talebin de önemli miktarda artmasına neden olmuştur. Günümüzde artan dünya nüfusu ve değişen yaşam biçimleri enerji kaynaklarının öneminin daha da artması sonucunu doğurmuştur. Yine geçmişten bugüne, teknoloji alanında yaşanan baş döndürücü gelişmeler enerji kaynakları sahipliğini daha da önemli hale getirmiştir. Ülke yönetimleri için enerji arzının güvenliği ve devamlılığı, temiz ve ucuz olması ile çeşitlendirilebilmesi sürdürülebilir üretim için büyük önem taşımaktadır.

Dünyada enerji tüketiminin kaynaklara göre dağılımına bakıldığında 20. yüzyıla damgasını vuran ve önümüzdeki yıllarda da ağırlığını koruyacak olan petrol % 33,3 ile birinci sırada yer almaktadır. Petrol (2016) dünyada tüketilen birincil enerjinin % 32,9'unu karşılayan en önemli enerji kaynağıdır. 2016 yılı itibarı ile dünyada günde 96,6 milyon varil petrol tüketilmektedir. Bu nedenle petrol kaynaklarını ele geçirme, fiyatını ve taşıma yollarını kontrol edebilme mücadelesi dünyadaki jeopolitik gelişmelere yön vermektedir. Petrol rezervleri dünya üzerinde dengesiz bir dağılıma sahiptir. Dünya petrol rezervlerinin (2016 yılı itibarı ile) % 47,7'si Orta Doğu'dadır (Pamir, 2017: 94). Dünya petrol rezervlerinin önemli oranının Orta Doğu bölgesinde olması, aynı zamanda bu bölgedeki petrolün arama ve üretim maliyetlerinin diğer bölgelere göre düşük maliyetli olması bölgenin sürekli olarak savaşın odağında olmasını açıklamak için yeterlidir.

Dünya enerji tüketiminde ikinci sırada yer alan kaynak % 28,1 ile kömürdür. Dünyadaki ispatlanmış kömür rezervleri bakımından ilk sırada ABD (dünya kömür rezervlerinin % 22,1'i), ardından Çin (% 21,4), Rusya (% 14,1), Avustralya (% 12,7) ve Hindistan (% 8,3) gelmektedir (BP, 2017). Petrol ile kıyaslandığında kömür rezervlerinin dünya üzerinde daha homojen dağılması ve mevcut rezervlerin daha uzun ömürlü olması nedeniyle çevreye verdiği olumsuzluklara rağmen kömür, önemli bir enerji kaynağı olarak kullanılmaktadır.

Doğal gaz dünya enerji tüketiminde % 24,1 pay ile üçüncü sırada yer almaktadır (BP, 2017). Genelde petrolle birlikte bulunan doğal gazın kullanımı 1990'lı yıllardan itibaren diğer fosil yakıtlara göre daha temiz olmasının da etkisiyle hızla artış göstermiştir. Petrol gibi, doğal gaz rezervleri de dünya genelinde dengesiz dağılmaktadır. Bu nedenle başta Orta Doğu coğrafyası olmak üzere, doğal gazın belli bölgelerde yoğunlaşmasına bağlı olarak, bu bölgeler emperyalist devletlerin güç mücadelelerinin odağı konumuna gelmiştir.

Toplam enerji tüketiminde fosil yakıt olarak adlandırılan petrol, kömür ve doğal gazın ortaklaşa payları yaklaşık % 85 oranındadır. Bununla birlikte % 4,4 ile nükleer, % 6,9 ile hidrolik enerji, % 3,2 ile diğer yenilenebilir enerji kaynakları (BP, 2017) dünya enerji tüketiminin ancak % 15'ini oluşturmaktadır. Fosil yakıtlara dayalı bir üretim biçimi

nedeniyle ülkelerin enerji güvenliği konusundaki çalışmalarını daha da hızlandırdıkları görülmektedir.

Dünya birincil enerji kullanımında petrol ve doğal gaz gibi fosil kaynakların ağırlığı bu kaynakların üretiminde, taşınmasında, işlenmesi ve ticaretinde ülkelerin kontrol sahibi olma savaşlarına yol açmaktadır. Enerji kaynaklarını kontrol etme çabası ülkeler için enerji arz güvenliğinin sağlanması ve sürdürülmesi olgusunu yaşamsal hale getirmektedir. Dünya enerji ticaretinde bölgeler arası taşınacak olan miktarın artması emperyalist güçler arasındaki taşıma yollarının kontrolü savaşımının ne denli zorlu geçeceğinin göstergesini oluşturmaktadır.

Enerji emperyalizmi, doğal kaynakların siyasî amaçlarla kullanılması, enerjinin silah haline gelmesi anlamına gelmektedir. Kavram devletler için belirli kurumsal yapı anlamına gelirken, uluslararası düzeyde ise petrol, doğal gaz ve diğer kaynakları elinde tutan ana devlet etrafında toplanan enerji bağımlılığı ağları demektir (Baločkaitė, 2012: 85). Sanayi devrimi sonrası enerji tüketiminin ve dolayısıyla talebinin artması sonucu ülkeler enerji emperyalizmi ile karşı karşıya kalmıştır.

Dünyanın çatışma haritası çıkarıldığında en yoğun iç veya uluslararası çatışmaların yaşandığı bölgelerin çoğunun, yüksek miktarda enerji kaynaklarına sahip bölgeler olduğu görülmektedir (Orta Doğu, Nijerya, Venezuela, Hazar'da Azerbaycan-Ermenistan anlaşmazlıkları ve hatta doğrudan enerji kaynaklarına sahip olmasa bile bu alanlara coğrafi yakınlığı ve enerji transferinde önemli bir geçiş yolu olması sebebiyle Gürcistan'ı da bu kapsamda saymak gerekmektedir). Bu çatışmaların tek nedeninin enerji kaynakları olduğu söylenemese de, en önemli neden olduğu söylenebilir. Aktif çatışmaların yaşanmadığı bölgeler ise uluslararası kamuoyu tarafından güvensiz ve sorunlu bölgeler olarak tanımlanmaktadır (Özdemir ve Öz, 2008b: 267).

Yine ABD'nin Afrika'daki girişimlerinde ayrıca başta Çin olmak üzere küresel ekonomik güçlerin çekim merkezi haline gelmesinde bölgenin petrol kaynakları açısından zengin olmasının payı büyüktür (Şenay, 2008: 23).

Gücün önemli göstergesi olan enerji kaynaklarını sahiplenmek için tüm ülkeler bu güce sahip olma konusunda gün geçtikçe daha çok çaba göstermektedirler. Günümüzde ABD, AB, Rusya, Çin enerji konusunda küresel kanalları kullanmak suretiyle ihtiyaçlarını temin için çok çeşitli alternatifler denemektedirler (Mutioğlu ve Özdemir, 2008: 108).

Tablo 1’de dünyada en fazla birincil enerji kaynaklarını kullanan ülkelerin tüketimlerine yer verilmiştir. AB ülkelerinin toplamı değerlendirme konusu yapılmıştır.

Tablo 1: Dünyada En Fazla Birincil Enerji Kaynakları Kullanan Ülkelerin Tüketimi (Milyon Ton Eş Değeri Petrol)

Yıllar	ABD	AB Ülkeleri	Rusya	Çin	Hindistan
2006	2.331,6	1.962,7	676,1	1.974,7	414,0
2007	2.370,2	1.945,9	680,5	2.147,8	450,2
2008	2.318,8	1.940,3	683,5	2.229,0	475,7
2009	2.205,1	1.834,5	648,0	2.328,1	513,2
2010	2.284,1	1.900	673,3	2.491,1	537,1
2011	2.264,5	1.846,8	694,9	2.690,3	568,7
2012	2.209,3	1.845	695,2	2.797,4	598,3
2013	2.270,6	1.829	686,8	2.905,3	621,5
2014	2.296,5	1.769,2	689,2	2.970,6	663,6
2015	2.275,9	1.801,8	681,7	3.005,9	685,1
2016	2.272,7	1821,6	673,9	3.053,0	723,9

Kaynak: BP, 2017: 8.

Tablo 1 verilerinden de görüldüğü gibi, 2006 yılında dünyada tüketilen enerjide ABD ilk sırada yer almakta iken, son yıllarda Çin'in gösterdiği ekonomik performansla bağlı olarak 2016 yılında ABD, Çin'in ardından dünya enerji tüketiminin % 17,1 pay ile ikinci sırada yer almaktadır. ABD 2016 yılında 2.272 milyon ton eş değerinde petrol tüketiminin önemli payını ithal kaynaklardan elde etmektedir. Önümüzdeki yıllarda da ABD'nin enerji tüketiminde ithalata bağımlılık oranı ciddi boyutlarda devam edeceği tahmin edilmektedir. ABD'de enerji tüketiminde özellikle 2008 küresel krizinin etkisiyle bir miktarda düşme yaşansa da toplamda diğer ülkelerle kıyaslandığında önemli ölçüde enerji tüketimi devam etmektedir.

Çin ve Hindistan dünya enerji tüketiminde payları en hızlı artan ülkelerdir ve ithalata bağımlılıkları da hızla artmaktadır. Çin'in petrol tüketimi, 2006 yılında yaklaşık 1.975 milyon ton eş değer petrol iken 2016 yılında neredeyse yaklaşık % 55'lik bir artış gerçekleşerek 3.053 milyon ton eş değer petrole ulaşmıştır. Çin dünya toplam enerji tüketiminin yaklaşık % 23'ünü kullanmaktadır. Ekonomik büyümesine bağlı olarak Çin'in enerji kaynaklarına olan ihtiyacı daha da artacaktır. Benzer süreç Hindistan için de geçerlidir. Hindistan'da enerji tüketimi 2006 yılına göre 2016 yılında yaklaşık % 75 oranında artış göstererek 724 milyon ton eş değer petrol ile toplam enerji tüketiminin % 5.5'ini oluşturmaktadır. Hindistan 2014 yılından itibaren dünyada en yüksek ekonomik büyümeye sahip ülkedir. Bunun sonucu olarak, ülkenin enerjiye olan ihtiyacı da gün geçtikçe artmaktadır.

2016 yılında 1.821 milyon ton eş değer petrol (%12,4) tüketen AB, yerli kaynaklarının sınırlı olması ve üretim maliyetlerinin dünya ortalamasının üzerinde olmasının da etkisiyle petrol ve doğal gazda büyük oranda dışa bağımlıdır. AB'nin doğal gazda giderek artan oranda Rusya Federasyonuna bağımlılığının artması ekonomik ve jeopolitik açıdan riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu kaygılarında etkisiyle dünya genelinde AB yenilenebilir enerji kaynaklarına en fazla yatırım yapan bölge olma özelliğini taşımaktadır. Tablo 1 verilerine bakıldığında AB'nin birincil enerji kaynaklarının tüketiminde 2006 ve 2016 yılları arası önemli bir değişimin olmadığı aksine bir miktar azalma olduğu görülmektedir.

Rusya, ABD ve AB ülkelerinden farklı olarak genelde bu dönemde enerji tüketiminde istikrarlı bir çizgi sergilemiştir. Rusya 2006 yılında yaklaşık 676 milyon ton eş değer petrollük bir enerji tüketirken, 2016 yılı itibarıyla tüketimi yaklaşık 674 milyon ton eş değer petrol (dünya toplam tüketiminin % 5,1'i) olmuştur.

Tablo 1 genel olarak değerlendirildiğinde 2006 yılında dünyada en fazla enerji tüketiminin olduğu ülkeler sırasıyla ABD, Çin, AB Ülkeleri, Rusya ve Hindistan iken, 2016 yılına gelindiğinde ise ABD liderliği Çin'e devretmiş ve sıralama Çin, ABD, AB Ülkeleri, Rusya ve Hindistan olarak değişmiştir. Dünyada Hindistan ve Çin'in ekonomik büyümede neden ilk iki sırayı paylaştıkları, enerji tüketim rakamlarından da anlaşılabilir.

Dünyada en fazla enerji talep eden ülkelerin enerji tüketimleri bu denli bir değişim gösterirken, söz konusu tüketimin hangi kaynaklara bağlı olarak gerçekleştirildiği de bir diğer önemli noktadır. Bunun ortaya konulabilmesi için seçili ülkelerin 2016 yılında gerçekleştirdikleri enerji tüketiminin enerji kaynaklarına göre dağılımı Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2: Seçili Ülkelerde Birincil Enerji Tüketiminde Enerji Kaynaklarının Payı (2016 Yılı- Milyon Ton Eş Değeri Petrol)

	ABD	%	AB Ülkeleri	%	Rusya	%	Çin	%	Hindistan	%
Petrol	863,1	37,98	613,3	37,35	148,0	21,96	578,7	18,96	212,7	29,38
Doğal Gaz	716,3	31,52	385,9	23,50	351,8	52,20	189,3	6,20	45,1	6,23
Kömür	358,4	15,77	238,4	14,52	87,3	12,95	1887,6	61,83	411,9	56,90
Nükleer Enerji	191,8	8,44	190,0	11,57	44,5	6,60	48,2	1,58	8,6	1,19
Hidrolik Enerji	59,2	2,60	78,7	4,79	42,2	6,26	263,1	8,62	29,1	4,02
Yenilenebilir Enerji	83,8	3,69	135,6	8,26	0,2	0,03	86,1	2,82	16,5	2,28

Kaynak: BP, 2017 verilerinden derlenerek hesaplanmıştır.

Tablo 2 verilerine göre, 2016 yılında ABD'de enerji tüketiminde fosil yakıtlara olan bağımlılık devam etmektedir. ABD dünya petrol ve

doğal gaz üretiminde ilk, kömür üretiminde ise ikinci sırada yer almaktadır. Buna bağlı olarak söz konusu enerji kaynaklarının tüketiminin de fazla olması doğaldır. Ancak konu enerji arz güvenliği açısından ele alınacak olursa bu yapı ABD için bir risk unsuru taşımaktadır. Özellikle yenilenebilir ve alternatif enerji kaynaklarının geliştirilmesi, üretimin devamlılığı için önem taşımaktadır.

AB ülkeleri için de fosil kaynaklara bağımlılık tıpkı ABD’de olduğu gibidir. Ancak AB ülkelerinin fosil yakıtların üretiminde ABD kadar önemli potansiyeli bulunmamaktadır. Ancak AB ülkelerinde nükleer enerji ve yenilenebilir enerji tüketimi yüksek değerlere sahiptir. Nükleer enerji konusunda en fazla kullanım Fransa, Litvanya ve Slovakya’da gerçekleştirilmekte iken, yenilenebilir enerji de ise Almanya, Fransa ve İtalya gibi ülkeler başı çekmektedir. AB ülkeleri enerji arz güvenliğini sağlayabilmek, dolayısıyla fosil yakıtlara olan bağılılığı azaltmak amacıyla yenilenebilir enerji kaynaklarına olan yatırımları artırmaktadırlar. Ancak fosil yakıtlar açısından gerek ABD, gerek Rusya ve gerekse Orta Doğu ülkelerine olan bağımlılıkları artmaktadır.

Rusya’nın sahip olduğu fosil yakıt rezervleri nedeniyle bu kaynaklara dayalı tüketimi diğer ülkelerden daha yüksektir. Özellikle doğal gaz, fosil yakıtlar içerisinde önemli yer tutmaktadır. Rusya ayrıca hem nükleer hem de hidrolik enerjide diğer ülkelere göre daha fazla tüketim gerçekleştirmektedir. Ülke, yenilenebilir kaynaklara çok fazla yatırım yapmamaktadır. Bunun nedeni dünya fosil yakıtlara dayalı enerji pazarında belirleyici olma rolünün de önemli payı bulunmaktadır.

Çin dünya kömür üretiminde ilk sırada yer almaktadır. Bu nedenle kömür tüketiminde en fazla pay Çin’e aittir. Ayrıca, hidrolik enerji tüketiminde Çin önemli potansiyele sahiptir. Hindistan dünya kömür üretiminde ABD’nin ardından üçüncü sırada yer aldığı için doğal olarak bu kaynağa bağlı enerji tüketimi toplam tüketim içerisinde en fazla paya sahiptir.

Dünyada birincil enerji tüketim rakamlarından da görüldüğü gibi petrol en fazla tüketimi yapılan enerji kaynağıdır. Ülkelerin enerji arz

güvenliği açısından ne kadar yeterli olduğunun daha net olarak görülebilmesi amacıyla öncelikle petrol üretimleri daha sonra ise petrol tüketimlerine yer verilecektir.

Tablo 3: Seçili Ülkelerde Petrol Üretimi (Milyon Ton)

	ABD	AB Ülkeleri	Rusya	Çin	Hindistan
2006	304,5	255,2	485,6	36	184,8
2007	305,1	242,9	496,8	36,4	186,3
2008	302,3	231,3	493,7	37,8	190,4
2009	322,4	218,9	500,8	38	189,5
2010	332,7	202,8	511,8	41,3	203
2011	344,9	185,5	518,8	42,9	202,9
2012	393,2	170,6	526,2	42,5	207,5
2013	446,9	161,9	531,1	42,5	210
2014	522,7	162,5	534,1	41,6	211,4
2015	565,1	169,4	540,7	41,2	214,6
2016	543,0	170,6	554,3	40,2	199,7

Kaynak: BP, 2017: 16.

Tablo 3 verilerinden de görüldüğü gibi, 2006 yılında seçili ülkeler arasında en fazla üretim Rusya tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu ülkeyi sırasıyla ABD, AB ülkeleri, Hindistan ve Çin takip etmektedir. Ancak son iki yıldır ABD ve Rusya ilk iki sırada küçük farklarla yer almaktadır. ABD 2006 yılında 304,5 milyon ton petrol üretirken, 2016 yılında üretimini 543 milyon tona çıkarmıştır. Aynı dönemde Rusya üretimini 485 milyon tondan 554 milyon tona çıkarabilmiştir. Geçen

dönem sonunda AB ülkeleri ikinci sıradaki yerlerini kaybederek kendilerine ancak dördüncü sırada yer bulabilmişlerdir. Bu dönemde petrol üretiminde Hindistan üçüncü sıraya çıkmıştır. Çin beşinci sırada yer almakla birlikte üretimini yaklaşık 4 milyon ton kadar artırmıştır.

Tablo 4: Seçili Ülkelerde Petrol Tüketimi (Milyon Ton)

	ABD	AB Ülkeleri	Rusya	Çin	Hindistan
2006	930,7	767,4	130,4	353,1	128,3
2007	928,8	751,5	130,0	370,7	138,1
2008	875,4	748,4	133,6	378,1	144,7
2009	833,2	711,1	128,2	392,8	152,6
2010	850,1	705,3	133,3	448,5	155,4
2011	834,9	683,9	142,2	465,1	163,0
2012	817,0	657,9	144,6	487,1	173,6
2013	832,1	641,7	144,3	508,1	175,3
2014	838,1	628,1	152,3	528,0	180,8
2015	856,5	638,8	144,2	561,8	195,8
2016	863,1	651,6	148,0	578,7	212,7

Kaynak: BP, 2017: 17.

Tablo 4 verilerine göre, seçili ülkeler arasında en fazla petrol tüketimi 2006 yılında ABD tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu ülkeyi sırasıyla AB ülkeleri, Çin, Rusya ve Hindistan takip etmiştir. 2016 yılına gelindiğinde ilk üç sıra değişmemiş ancak Hindistan ve Rusya yer değiştirmişlerdir. Söz konusu dönemde birinci ve ikinci sıradaki yerlerini korumakla birlikte, ABD ve AB ülkelerinin petrol tüketimleri azalma göstermiş, Çin ve Hindistan'ın petrol tüketiminde ise önemli oranda

artış gerçekleşmiştir. Bu dağılımın ortaya çıkmasında yukarıda da ifade edildiği gibi Hindistan ve Çin'in ekonomik büyümede sağladıkları artışın önemli bir payı bulunmaktadır. Üretim artışı petrole olan talebin de artması doğal sonucunu yaratmıştır. Artan tüketim, ülkeleri enerji konusunda yeni politikalar üretmeye zorlamaktadır.

Tablo 3 ve 4 birlikte değerlendirildiğinde, ülkeler bazında 2006 yılında Rusya ve Hindistan hariç, 2016 yılında ise Rusya hariç diğer ülkelerde petrol üretimlerinden daha fazla tüketim söz konusu olmuştur. Yani petrole olan bağımlılık devam etmektedir. Ülkeler farklı miktarlarda da olsa petrolü diğer ülkelere temin etme yolunu seçmek zorunda kalmaktadırlar.

3- Enerji Arz Güvenliği Konusunda Gelişmiş Ülkelerin Emperyalist Ülkelere Dönüşmesi

Sanayi devrimiyle birlikte üretimdeki hızlı artışa bağlı olarak enerji talebinde de önemli oranda artışlar yaşanmıştır. Böylece, artan enerji talebinin karşılanması, kaynakların ve nakil yollarının güvence altına alınması da emperyalist ülkelerin başlıca sorunlarından biri haline gelmiştir. Bu yüzden 20. yüzyılın başlarından itibaren enerji savaşları da başlamıştır denilebilir. 20. yüzyılda enerji kaynakları içinde kömür yerini petrole bırakmış ve petrol yataklarının olduğu bölgeler de hızla emperyalist savaşın alanı haline gelmiştir. Emperyalizm çağıyla birlikte enerji meselesi salt ekonomik bir faktör olmaktan çıkmış, hem savaşların sebebi hem de rakipleri dize getirmenin bir aracı haline dönüşmüştür. Ülkeler bir yandan enerji kaynaklarına hâkim olmak için birbirleriyle savaşırken, diğer yandan da önemli enerji kaynaklarını ve nakil yollarını kontrolleri altına almak yoluyla rakiplerini bu enerjiden mahrum bırakmaya ya da kendilerine mecbur kılmaya uğraşmaktadırlar (Dağlı, <http://marksist.net>).

Günümüzde uluslararası enerji politikası, çoğunlukla gelişmiş ülkelerin liderliğindeki ABD ile birlikte yürütülmekte ve yönlendirilmektedir. ABD ve diğer gelişmiş ülkeler bu kapsamda petrol ya da doğal gaz kaynaklarının yetersizliği, artan rekabet ve farklı aktörler arasındaki stratejik ittifaklar nedeniyle kendi haklarını ve çıkarlarını korumak için daha fazla çaba göstermektedirler. Karşılıklı diyalogu gerçekleştirmek ve çıkarları farklı olan kuvvetlerle ortak bir zemini

bulmak için uzlaşma ve dengeyi sağlama çabaları artmıştır. Mevcut uluslararası enerji politikaları değişken bir yapıya sahiptir. Kaynak açısından zengin ülkelerin sadece ekonomik, politik ve sosyal faktörlerden değil, aynı zamanda uluslararası siyasî faktörlerden, özellikle de uluslararası güç dengesindeki değişikliklerden, ülkeler arası ilişkilerin düzenlenmesinden ve uluslararası kurallardaki değişikliklerden etkilenmektedir. Bu arada, silahlı çatışmalar, doğal felaketler ve uluslararası finansal krizler gibi öngörülemeyen olaylardan da etkilenmektedir. Söz konusu faktörlerin sürekli değişmesi nedeniyle, uluslararası enerji politikaları da değişime uğramaktadır (Qinhua, 2007: 5-6).

Rezerv ve üretim artış oranlarına bakılarak, dünya petrol üretiminin ne zaman zirveye ulaşacağı ve tükeneceği tahmin edilebilmektedir. Bu bağlamda, ortaya konulan senaryolardan en kötüsüne göre, üretimde zirve yılı 2021, rezervlerin tükeneceği yıl ise 2075'tir. En iyi senaryoya göre ise üretimde zirve yılı 2112'de yaşanabilecektir. Üretimin zirveye ulaşacağı yılın önemi şuradadır; ekonomik büyümeye bağlı olarak artan enerji ihtiyacının petrol ile karşılanamayacağı, bu tarihten itibaren geri dönülemez bir biçimde anlaşılacaktır. Zirve yılından sonra, enerji ihtiyacı artan her ülke, azalmaya başlayan üretimden aldığı payı en azından korumak isteyecektir. Böyle bir kırılma noktasından sonra, ülkeler için artık enerjinin arz güvenliği değil, enerji kaynaklarının paylaşımı sorunu önemli hale gelecektir. Dünya enerji tüketiminin büyük bir kısmını gerçekleştiren ABD, AB ve geleceğin ekonomik devi olarak değerlendirilen Rusya, Çin ve Hindistan ile diğer gelişmekte olan ülkeler arasındaki stratejik enerji mücadelesi daha da şiddetlenecektir (Şöhret, 2014: 545-546).

3.1. Amerika Birleşik Devletleri

Petrol, doğal gaz ve kömür rezervlerinin tükenir kaynaklar olması, bu kaynakların taşıma yollarını ve ticaretini kontrol etmeye yönelik savaşıma neden olmaktadır. ABD özellikle 1973-1974 petrol krizinin ardından Orta Doğu rezervlerinin ve bu kaynakların dünya piyasalarına arzındaki en önemli çıkış noktası olan Basra Körfezi'nin kontrolü için, güce dayalı politikalarını uygulamaya koymuştur (Pamir, 2005: 65). Irak'ın işgalinde en önemli amaç zengin ve düşük maliyetli petrol rezervlerinin kontrolü ile Çin, Hindistan ve AB gibi rakiplerinin bu kaynaklara erişimini kontrolü altına almaktır.

ABD’de enerji tüketiminin, üretiminden fazla olması nedeniyle ilerleyen yıllarda enerji ihtiyacında birçok sorunla karşılaşabilecektir. Bu nedenle ilerleyen yıllarda karşılaşabileceği sorunları şimdiden çözüme adına dünya coğrafyasına çeşitli müdahalelerde bulunmaktadır. 2016 yılında ABD’de enerji tüketiminde fosil yakıtlara olan bağımlılığı devam etmektedir. BP verilerine göre, 2016 yılında toplam enerji tüketimi 2.272,7 milyon ton olarak bilinmektedir. Bu enerji tüketiminde birinci sırayı 863,1 milyon tonla petrol almakta, doğal gaz 716,3 milyon tonla ikinci sırada, kömür 358,4 milyon tonla üçüncü sırada yer almaktadır. Geriye kalan enerji ise diğer kaynaklardan elde edilmektedir. Bu veriler ABD’nin fosil yakıtlara bağımlılığını göstermekte ayrıca alternatif enerji kaynaklarını geliştirmedeki yetersizliğini ortaya koymaktadır.

ABD’nin ilerleyen yıllarda ortaya çıkabilecek enerji ihtiyacını karşılamak için; Orta Doğu’da, Basra Körfezi’nde ve özellikle Kuzey Afrika’da bulunan enerji kaynaklarına yönelik projeler kapsamında birçok bölgesel savaşlar çıkarmaktadır. Son yıllarda Afganistan savaşı, Körfez savaşı, Mısır’da rejim değişikliği, Libya’da Kaddafi’nin öldürülmesi ve son olarak Suriye savaşı ile bölge enerji kaynakları üzerinde tam bir hâkimiyet hedeflenmektedir. Sözde demokrasi ve insan haklarını geliştirme adına savaşın çıkarıldığı bölgelerde üsler kurulmaktadır. Bu üsler aracılığıyla önümüzdeki yıllarda enerji ihtiyacının önemli bir kısmının karşılandığı bölgelerde etkin olmak hedeflenmektedir.

ABD, Basra Körfezi ile başlattığı “konuşlanma” stratejisini, petrol ve doğal gaz ticaret yollarına uygun biçimde yaymakta; deniz ve hava filoları aracılığıyla ticaret yollarını kontrol altına alırken, rakip güçleri çevrelemek amacıyla üslerini hızla yaygınlaştırmaktadır. ABD’nin erişimine kapalı alanlara girişi engelleyen coğrafyalara, çeşitli derinliklerde ve zorla girmek, rejimi değiştirmek, işgal etmek, bu amaçla erişilebilir kılmak için de dünyanın her coğrafya bölgesine (o bölgeye) uygun olarak biçimlenmiş ordular bulundurma” hedefi ABD’nin 2001 yılında yayınlanan 4 yıllık Savunma Raporu’nda açıkça ifade edilmektedir. Irak, Ürdün, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Bulgaristan, Romanya ve Gürcistan, Türkiye, Afganistan ve eski Sovyet Cumhuriyetlerinde askeri üslere sahip ABD enerji kaynakları ve

enerji nakil yolları üzerindeki askerî üslerini hızla arttırmaktadır. Boru hatlarının ve enerji arz güvenliğinin sağlanması gerekçesiyle Karadeniz'de ve Kafkasya topraklarında ABD'nin taleplerinin arttığı bir dönem yaşanmaktadır (Pamir, 2005: 66).

3.2. Avrupa Birliği (AB)

Enerjiye en çok ihtiyaç duyan Avrupalı devletler bu kaynağa sahip değillerdir. Sömürgeleri üzerinden petrol ve kömür gereksinimlerini karşılayan bu devletler, 20. yüzyılda bu bölgelerin güvenliklerini sağlama, diğer devletlerle nüfuz mücadelelerine girme ve sömürgelerine yenilerini katma çabası içine girdiler. Bu çaba Batılı devletlerin ulusal politikaları içinde ayrı bir enerji politikası belirlemesini ve yürütmesini gerektirdi. Kimilerine göre enerji kaynaklarına sahip olma ya da sahip olanları kontrol edebilme şeklinde özetlenebilecek bu politikalar 21. yüzyılın yeni sömürgeci anlayışı olmuştur. Bu anlayış, Orta Doğu, Afrika ve Asya ülkelerinin insan hakları ve demokrasi gibi konulardaki eksikliklerini bahane ederek iç işlerine karışma, teknik ve ekonomik yardımlarla sürekli bağımlılık yaratma, gerektiğinde demokrasi ve özgürlük götürmek için askeri müdahale olarak kendini göstermektedir (Özdemir ve Çivi, 2011: 10).

Avrupa enerji arz güvenliğinin, yenilenebilir enerji kaynaklarının genişlemesi (giderek fosil yakıtların yerini alabilmek), yeni yenilikçi teknoloji devrimleri, enerji verimliliği iyileştirmeleri ve kaynakları genişleyen küresel enerji politikalarına bağlı olarak, 2030 yılına kadar önemli bir sorunla karşılaşmayacağı tahmin edilmektedir. Ocak 2006'daki Rusya-Ukrayna doğal gaz çatışmalarından yalnızca bir yıl sonra, Almanya Dönem Başkanlığı'na bağlı Avrupa Konseyinde, 2007-2009 yılları için Mart 2007'de bir "Enerji Eylem Planı" ile dünyanın en iddialı entegre iklim ve enerji politikası konusunda bir karar alındı. Enerji eylem planı, gaz ve elektrik için liberalleştirilmiş bir iç piyasayı, arz güvenliği için artırılmış tedbirleri desteklemektedir. Plan ayrıca, küresel bir boyuta sahip bir dış enerji politikasına ortak bir yaklaşım tanımlamakta ve enerji verimliliği ile tasarrufunu stratejisinin merkezine yerleştirmektedir. AB'nin ilan ettiği enerji politikası, üç ana değişken arasında dikkatli bir denge kurmayı amaçlamaktadır: arz güvenliği, rekabet gücü ve çevresel sürdürülebilirlik (Umbach, 2010: 1234).

Avrupa'nın artan enerji talebi ve Rusya'ya olan bağımlılığı üzerinde önemle durmak gerekmektedir. Çünkü bu bağımlılık, Batı'nın Rusya'ya karşı blok olarak hareket etmesini zorlaştırmakta, Batı içinde çatlak yaratmaktadır. Rusya'nın bölgesel ve küresel diplomaside elini güçlendirmektedir. Şöyle ki AB'nin doğal gaz talebi yıllık 560 milyar metreküptür. Bu miktar dünya doğal gaz talebinin % 17'sini oluşturmaktadır. AB'nin doğal gaz üretimi 2013'te 200 milyar metreküp olmuştur. Aradaki fark 360 milyar metreküptür, yani AB yüzde 64 oranında ithalata bağımlıdır. 2030 yılına gelindiğinde AB'nin doğal gaz tüketiminin 760 milyar metreküp olacağı, üretiminin ise 160 milyar metreküpe ineceği tahmin edilmektedir. Yani ithalatının 600 milyar metreküpü bulacağı düşünülmektedir. Bu da dış kaynak bağımlılığını % 80'e taşıyacaktır. AB'ye gelen doğal gazın % 80'i boru hatlarıyla, % 20'si ise LNG olarak Nijerya ve Katar'dan gelmektedir. Boru hatlarıyla gelen üç ana koridor şunlardır: 1- Norveç ve İngiltere kaynaklı koridor. 2- Rusya kaynaklı koridor. 3- Afrika üzerinden, Cezayir ve Libya'dan gelen, Akdeniz'den geçen boru hatları. 2013'te Rusya'dan 136 milyar metreküp doğal gaz ithal eden AB'nin doğal gaz pazarının % 38'i Rusya'nın elindedir. 2030'a gelindiğinde Rusya'nın Avrupa'ya 236 milyar metreküp doğal gaz satacağı tahmin edilmektedir ki, bu Avrupa'nın Rusya'ya olan bağımlılığının daha da artacağını işaretidir (Doster, <http://www.bilgesam.org>, 604-605).

AB'nde enerji tüketiminde önemli bir ağırlığa sahip olan petrolün ana kullanım alanı ulaştırma sektörüdür. Yıllık tüketimin 2/3'ü esas itibarıyla bu sektörde gerçekleşmektedir. Ayrıca, bu sektör endüstriyel üretim sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, hem çevre kirliliğine neden olması hem de alternatif enerji kaynakları kullanımının önündeki teknolojik engellerin petrole bağımlılık yaratması sebebiyle, gelecekte önemli sıkıntılar yaşanabileceği değerlendirilebilir. AB, bu amaçla ulaştırma sektöründe raylı taşımacılığa ağırlık vermeyi plânlamaktadır. Hızlı tren teknolojisinde yaşanan gelişmeler sayesinde hem insan hem de yük taşımacılığında kara ve hava yollarına önemli bir alternatif geliştirilmeye çalışılmaktadır. AB, enerji alanında kendi içinde yaptığı düzenlemelere ilave olarak, enerji kaynaklarında gelecekte yaşayacağı dışa bağımlılığı da dikkate alarak, enerjinin arz güvenliği boyutunda da çıkarlarını gözetecek politikalar oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda, enerji ihracatçısı ülkeler ile iş birliği

çerçevesinde ortaya çıkma ihtimali bulunan oluşumlar şu şekilde sıralanabilir: 1- AB - Rusya Federasyonu (RF) Enerji Diyalogu, 2- Avrupa'ya Devletler Arası Petrol ve Doğal Gaz Taşımacılığı Programı'nın oluşturulmasıdır. AB, hâlihazırda birçok ülke ile ikili ilişkiler tesis ederek kendi çıkarını maksimize etmeye çalışmaktadır. Gelecekte enerji kaynaklarının paylaşımı üzerinde yaşanacak muhtemel bir mücadeleyi bugünden öngören AB, kendisi için bir garanti aramaktadır. Bu noktada, enerji kaynakları üzerindeki mücadele jeopolitik ve stratejik anlamda sıcak çatışma ihtimalleri de yaratmaktadır (Kızılkaya ve Engin, 2004: 199-200).

3.3. Rusya

Enerji konusunda önemli devletlerden biri olan Rusya, sahip olduğu konumunu korumaya ve artırmaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda özellikle enerji dağıtım kanallarını stratejik ülkeler üzerinden geçirip, elini daha da güçlendirme çalışmalarına devam etmektedir.

Rusya ve Amerika'nın Hazar ve Orta Asya enerji kaynakları üzerindeki rekabetleri, 19. yüzyılda İngiltere ve Rus Çarlığı'nın aynı bölgeler üzerindeki emperyalist çekişmelerini anımsatmaktadır. Daha sonraları "Büyük Oyun" olarak adlandırılan bu çekişmeler, aradan geçen zaman içinde aynı sahnede yeniden farklı aktörlerle tekrar oynanmaktadır. "Yeni Büyük Oyun" denilebilecek bu mücadeleye bu sefer İngiltere ve Rusya'nın yanında üstelik hepsinden daha da aktif ve saldırgan olarak ABD ve son olarak da Çin dâhil olmuştur (Yüce, 2003: 162-163).

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte eski gücünü önemli oranda kaybeden Rusya'nın, askerî gücünü korumakla birlikte, içine girdiği ekonomik sıkıntılardan ötürü, uzunca bir süre dünya siyasetinde önemli bir aktör olamayacağı düşünülmekteydi. Ancak, Putin'in devlet başkanlığı koltuğuna oturmasıyla birlikte, kendi çıkarlarına göre ve daha bağımsız bir politika izlemeyle başlayan Rusya, Irak işgali sırasında Almanya, Fransa ve Çin ile birlikte davranarak, ABD-İngiliz ittifakına açıktan cephe aldı. Putin bununla da kalmayarak, Rusya'nın etki alanını koruyup genişletmek üzere, Ukrayna ve Beyaz Rusya'da olduğu gibi, Batı'ya daha açıktan tavır aldı. 2000 yılında Hazar Havzası'nda büyük petrol ve doğal gaz yataklarının bulunmasıyla birlikte, dünyanın bü-

tün enerji kaynaklarının üzerine konmayı kendisine hedef olarak koyan ABD, bu kez gözünü bu ülkedeki enerji kaynaklarına dikti. Gürcistan'da Şavardneze'nin devrilerek yerine Amerikan yanlısı Şakaşvili'nin getirilmesi, ABD'nin Rusya'ya yönelik önemli hamlelerinden biri olarak sayılabilir. ABD'nin Rusya'nın etki alanını daraltma politikasının bir parçası olarak, Ukrayna'daki Amerikancı "turuncu devrimi" anımsamak gerekiyor. Rusya'nın doğal gaz hatları, Avrupa sanayisi için adeta birer atardamar olma özelliğine sahiptir. Bunlar olmadan, Avrupa'da sanayi ve yaşam çok zor olacaktır. Günümüzde Rusya da bu durumun farkındadır. Elinde bulundurduğu zengin doğal gaz kaynaklarını, egemenlik sahasını genişletmek ya da elinde tutmak için bir silah gibi kullanmaktadır (Özdemir, <https://ozgurlukdunyasi.org>).

Son yıllarda, Rusya'nın emperyalist politikalarını, "enerji emperyalizmi" olarak adlandıranların sayısı artmaktadır. Günümüzde Rusya, yukarıda da ifade edildiği gibi, dünyanın muhtemel petrol rezervlerinin yarısına ve dünyanın kanıtlanmış doğal gaz rezervlerinin üçte birine sahiptir. Rusya, komşu ülkeler ve AB'ni enerji arzına bağımlı hale getirmeye çalışmaktadır. Ülke ayrıca, enerjiye doğrudan bağımlılık ağları yaratmakta ve kendi siyasi nüfuzunu artırmak için fiyat ve arz kontrolü kullanmaktadır (Baločkaitė, 2012).

3.4. Çin

Son yıllarda Çin, sürekli büyüyen ekonomisi ile küresel bir oyuncu konumuna gelmiştir. Ekonomik büyümeyi sürdürebilme çabası, zaten sınırlı enerji kaynaklarına sahip olan Çin'in enerjiye olan bağımlılığını artırmaktadır. Çin, enerji güvenliği, iktisadî güvenlik ve ulusal güvenliği bir bütünsellik içerisinde değerlendirmektedir. Enerjiyi kesintisiz ve sorunsuz elde etmek, enerji arz güvenliğini sağlamak, Çin'in dış siyaset belirleyicilerinin başında yer almaktadır (Karaca, 2012: 94).

Günümüz ekonomik yapısında sahip olduğu büyük nüfus, ucuz iş gücü ile Çin önemli bir enerji talep edicisi konumundadır. 2000 yılında Çin'in enerji tüketimi ABD'nin yarısı iken bugün ABD'yi geçerek dünyada en fazla enerji tüketen ülke konumuna gelmiştir. Çin ekonomisinin 2030 yılında ihtiyaç duyacağı enerji miktarının bugünkünden iki kat daha fazla olacağı tahmin edilmektedir.

Ülke ekonomisinin liberalleştiği 1980'li yıllara kadar Çin, yerli enerji kaynaklarına dayalı bir politika izledi. 1990'lı yıllardan itibaren Çin yetkilileri, ülkenin enerji bağımsızlığına ilişkin şimdiye kadar ki stratejinin yanlısına olduğunu ve enerjiye artan bağımlılığın belirgin bir gerçekliğe dönüşeceğini anlamaya başladı. 1990'lı yıllardan itibaren enerji üretim ve tüketim dengesi, tüketim lehine bozulmaya başladı ve enerji ithalatına olan bağımlılığı her geçen yıl arttı. Çin, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesini amaçlayan bazı faaliyetlerde bulunmaya çalışsa da olası seçeneklerin oldukça sınırlı olduğu ortaya çıktı. Çin'in enerji politikasına yaklaşımı sıklıkla stratejik veya merkantilist olarak tanımlanmaktadır. Hükümetin, devletin enerji şirketlerinin mülkiyetine sahip olmasının yanı sıra, petrol ve doğal gaz ürünlerinin toptan ve perakende fiyatlarını belirlemek suretiyle tüm enerji sektörünü kontrol etmeye çabalamaktadır. Bunu yaparken Çin hükümeti, stratejik endüstrilerinde ve ileride Çin'deki enerji şirketleri yurtdışına açıldıktan sonra daha fazla istihdam olanağı sağlamak için çalışmaktadır (Bučka ve Zechowska, 2011: 70).

Günümüzde Afrika kıtasının en büyük ticaret ortağı olan Çin, Afrika'dan, kendi üretimini sürdürebilmek için doğal kaynak akışını kontrol etmek istemektedir. Çin'in Afrika'dan ithal ettiği kaynaklar, petrol, demir cevheri, kereste ve bakır olmak üzere çok çeşitlidir. Kaynaklara bu denli geniş erişim karşılığında Çin, ucuza ürettiği malları ticaret ortaklarına geri göndermekte, ihtiyaç duyulan altyapıyı inşa etmekte, doğrudan yabancı yatırımlar yapmakta ve milyarlarca dolar borçlandırmaktadır. Yalnızca 2014 yılında bu ticaretin değeri 200 milyar doları aşmıştır. Ayrıca, Çin'in dış yardımlarının yarısından fazlası Afrika'ya yöneliktir (Manero, <http://harvardpolitics.com>).

Çin, Afrika'da doğrudan yabancı yatırım için önemli bir kaynaktır. Ülke, Angola gibi kaynak açısından zengin uluslara kalkınma kredileri sunmakta ve tarıma yatırım yapmaktadır. Ayrıca, Etiyopya, Nijerya ve Zambiya dâhil olmak üzere birçok ülkede özel ticaret ve ekonomik iş birliği bölgeleri geliştirmektedir. Çin bankaları ve şirketleri ise, küreselleşmeye yönelik hareketlerinin bir parçası olarak Afrika'daki iş fırsatlarından daha fazla paya sahip olmalarını sağlayan finansman kaynaklarını sunmaktadırlar (Eleanor, 2017).

Çin'in Afrika konusundaki uygulamalarının temelinde kıtanın sahip olduğu önemli petrol rezervleri olduğuna inanılmaktadır. Çin'in bu uygulamaları yeni bir sömürge gücü kurmak için kullandığı iddia edilmektedir

3.5. Hindistan

Son yıllarda dünya ticaretinde üst sıralarda yer almaya başlayan Hindistan'ın enerji ihtiyacı gittikçe artmaktadır. 2016 yılında toplam enerji tüketimi 723,9 milyon ton olarak bilinmektedir. Bu enerji tüketiminde birinci sırayı 411,9 milyon tonla kömür, petrol 212,7 milyon tonla ikinci sırada, doğal gaz 45,1 milyon tonla üçüncü sırada yer almaktadır. Geriye kalan enerji ise diğer kaynaklardan elde edilmektedir.

Orta Doğu ve Hazar bölgesinde bulunan zengin enerji kaynakları Hindistan için önem taşımaktadır. Enerji konusunda ithalat oranı çok yüksektir. Petrol ve doğal gaz tüketiminde dışa bağımlı olan Hindistan, enerji ihtiyacını karşılayabilmek için çeşitli yollar aramaktadır. Özellikle Hindistan ABD'nin etkisi olmadan enerji kaynaklarına ulaşmak istemektedir. Bu nedenle Pakistan ve Çin ile hazar petroleri ve doğal gazın sorunsuz ulaşımı konusunda çeşitli anlaşmalar yapmıştır.

Sonuç

Günümüz ülkeleri neo-klasik iktisadın temel önermesine uygun olarak büyüme odaklı bir ekonomik politikası benimsemektedirler. Bu ise üretimin artırılmasını bir zorunluluk haline getirmiştir. Ülkeler bu kapsamda üretimlerine artırma yanında bunun sürekliliğini sağlamak için uğraşmaktadırlar. Bu ise enerji kaynaklarına olan bağımlılığı artırmaktadır. Son dönemde enerji arz güvenliğinin sağlanması bu bağımlılık nedeniyle daha da önem kazanmaktadır.

Enerji arz güvenliğinin dört temel bileşeni vardır. Günümüz gelişmiş ülkeleri bu bileşenlerden özellikle ulaşılabilirlik ve kullanılabilirlik kısmına önem vermektedirler. Bu açıdan gelişmiş ülkeler etki alanı olarak tüm dünyayı almakta ve uyguladıkları enerji güvenliği politikaları, bu ülkelerin artık emperyalist ülke olarak tanınmalarına neden olmaktadır. Çünkü emperyalizmin temelini yayılmacılık ve beraberinde getirdiği sömürgecilik oluşturmaktadır. Gelişmiş ülkeler yeni enerji kaynaklarına sahip olma adına önce Orta Doğu'da sonrasında

Afrika kıtasında yoğun olmak üzere tüm dünyada mücadele içerisine girmişlerdir.

Dünyada enerji tüketiminde en yüksek paya sahip ülkeler ABD, AB, Rusya, Çin ve Hindistan'dır. ABD'nin önce Afganistan, sonra Irak, Libya, Suriye'de gerçekleştirdiği operasyonların, ayrıca Kafkasya devletleri ile Baltık bölgesinde yürüttüğü politikaların temelinde hep enerji ve buna bağlı güç savaşımı bulunmaktadır.

AB enerji kaynakları açısından çok fazla stratejik güce sahip değildir. Özellikle son dönemde Rusya ile ortaklaşa yürüttüğü politikaların temelinde hep enerji konusu bulunmaktadır. Bunun yanında enerji nakil hatlarının doğrudan kendi bölgesine getirilebilmesi için karşılıklı anlaşmalar yapmaya çalışmaktadır. Ayrıca yenilenebilir enerji kaynaklarının önemini keşfeden bölge ülkeleri bu konuda yoğun olarak çalışmaktadır. Bu doğrultuda hem yenilenebilir teknoloji üretimlerini hem de enerji üretimlerini artırmaktadırlar.

Rusya sahip olduğu fosil enerji kaynaklarını bir strateji politikası aracı olarak kullanmaktadır. Bu sayede hem enerji kaynaklarından yüksek gelir elde etmekte hem de enerji kaynaklarını bir silah olarak kullanıp etki alanındaki ülkelerin politikalarına da müdahil olabilmektedir.

Çin ve Hindistan son dönemde gerçekleştirdikleri yüksek üretim düzeylerini öncelikle korumak sonrasında daha da artırabilmek adını enerji kaynakları kullanımına ve bu kaynakların artırılmasına büyük önem vermektedirler. Her iki ülkenin özellikle Afrika'da yürüttüğü politikaların temelinde yine enerji kaynakları bulunmaktadır.

Üretimi artırmak, buna bağlı olarak gelirleri artırmak bugünü ya da kısa vadeli başarıyı sağlamak adına önemlidir. Ancak önemli olan orta ve uzun vadede büyüme ve kalkınmayı sağlayabilmektir. Dünyanın günümüzde geldiği noktada herhangi bir bölgede yaşanan bir sorun tüm ülkeleri etkilemektedir. Bu nedenle gelişmiş ülkelerin emperyalist bir politika takip etmeden önce bu gerçeği görmeleri gerekmektedir. Bu kapsamda enerji konusunda güvenliği sağlama yenilenebilir kaynaklara daha fazla yatırım yapmakla, enerji çeşitliliğini artırmakla, ülkelerin hak ve hukukunu korumakla sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

- Albert, Eleanor, “China in Africa”, **Council on Foreign Relations**, 2017, <https://www.cfr.org/backgrounder/china-africa>.
- Baločkaitė, Rasa, **Russian Energy Imperialism: The World Mapped Along the Gas Pipelines**, Vytautas Magnus University Science Publications, 12, 2012, pp. 85-96.
- BP, “Statistical Review of World Energy”, Haziran, 2017. Erişim Adresi: <https://www.bp.com/content/dam/bp/en/corporate/pdf/energy-economics/statistical-review-2017/bp-statistical-review-of-world-energy-2017-full-report.pdf>
- Bučka, Pavel; Zechowska, Sylwia Wanda, “The Geopolitical Determinants Of Energy Security”, **Management and Socio-Humanities**, Number: 2, 2011, pp. 65-77.
- Dağlı, Kerem, “Kapitalizmde Temiz Enerji Olmaz”, <http://mark-sist.net/kerem-dagli/kapitalizmde-temiz-enerji-olmaz.htm>.
- Doster, Atilla, “Türkiye’nin Enerjide Dışa Bağımlılığının Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri”, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-2-201411294uluslararası-enerji-ve-guvenlik-kongresi-bildirileri.pdf>
- Esen, Ömer, “Security of the Energy Supply in Turkey: Prospects, Challenges and Opportunities”, **International Journal of Energy Economics and Policy**, 2016, 6(2), 2016pp. 281-289.
<http://www.iea.org/topics/energysecurity/>
- Hughes, Larry and Shupe, Darren, **Creating Energy Security Indexes with Decision Matrices and Quantitative Criteria**, World Energy Council’s, Montreal Conference, Montreal, 2010.
- Karaca, R. Kutay, “Çin’in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri”, **Uluslararası İlişkiler**, C 9, S 33, Bahar, Ankara, 2012, ss. 93-118.
- Khatib, Hisham, “Energy Security, Energy And The Challenge of Sustainability”, **United Nations Development Programme Bureau for Development Policy One United Nations Plaza**, New York, 2000, ss. 111-131.

Kızılkaya, Ertuğrul; Engin, Cem, “Enerjinin Jeopolitiği: Dünya Üzerindeki Jeo-Ekonomik Mücadele”, **Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 5, S 9, 2004, ss. 197-204.

Manero, Elizabeth, “China’s Investment In Africa: The New Colonialism?”, <http://harvardpolitics.com/world/chinas-investment-in-africa-the-new-colonialism>.

OECD, **The Security of Energy Supply and the Contribution of Nuclear Energy**, 2010, <https://www.oecd-neo.org/pub/security-energy-exec-summary.pdf>

Özdemir, Abdullah, “Küreselleşme Sürecinde Anahtar Rol: Enerji Politikaları”, **ASOMEDYA**, Ocak-Şubat, 2012, ss. 58-72.

Özdemir, Abdullah, Öz, Dilek Elvan, “Jeoekonomik Süreçte Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Rolü”, **IV. Ege Enerji Sempozyumu**, 21-23 Mayıs, 2008a, İzmir, ss. 131-140.

Özdemir, Abdullah; Öz, Dilek Elvan; “Jeoekonomik Süreçte Ekonomi Politikalarının Küresel Çatışma Ortamına Etkileri”, **V. Uluslararası STK Kongresi**, Çanakkale, 2008b, s. 263-272.

Özdemir, Yücel, “AB, Enerji ve Yeniden Paylaşım”, <https://ozgurlukdunyasi.org/arsiv/264-sayi-169/698-ab-enerji-ve-yeniden-paylasim>.

Pamir, Necdet, “Enerji Politikaları ve Küresel Gelişmeler”, 2005, Erişim Adresi: http://www.emo.org.tr/ekler/c6744c9d42ec2cb_ek.pdf

Pamir, Necdet, **Enerjinin İktidarı**, 3. Baskı, Hayykitap, İstanbul, Eylül 2017.

Qinhua, Xu, “Global Energy Security”, **China’s Energy Diplomacy and Its Implications for Global Energy Security**, 2007, <http://library.fes.de/pdf-files/iez/global/04763.pdf>.

Şenay, Burcu, “ABD’nin Gözü Afrika Petrolünde”, **Cumhuriyet Strateji Eki**, Yıl 5, S 223, İstanbul, 2008, s. 23.

Şöhret, Mesut, “Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politikası Ve Uluslararası Çatışmalara Etkisi”, **Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi**, Kocaeli, 2014, ss. 528-572.

Umbach, Frank, “Global Energy Security and The Implications for The EU”, **Energy Policy**, 38, 2010, pp. 1229- 1240.

Yüce, Çağrı Kürşat, “Hazar Enerji Kaynaklarının Türk Cumhuriyetleri İçin Önemi ve Bölgedeki Yeni Büyük Oyun”, **Stratejik Analiz Dergisi**, S 36, Ankara, 2003, ss. 159-183.

“ULUS-DEVLET” SİSTEMİNİN ALTERNATİF BİR PARADİGMASI OLARAK AHMET DAVUTOĞLU’NUN “MİLLET-SİSTEMİ” KAVRAYIŞI ÜZERİNDEN TÜRKİYE’NİN ULUSLARARASI SİYASETİNİ ANLAMAK

Kemal ÇİFTÇİ*

ÖZET

Soğuk Savaş sonrası dönemde ulus-devlet sistemine karşı küreselleşmenin meydan okumasına uygun olarak, alternatif bir dünya-sistemi şeklinde “Millet sistemi” anlayışıyla etnik, dinsel ve mezhepsel ayrışmalardan kaynaklanan çatışmaları önleyerek barışçı bir dünya düzeninin tesis edilmesinin olanaklı olduğu ileri sürülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda Ahmet Davutoğlu’nun “ulus-devlet”, “ümme”, “Halife”, “Millet Sistemi” ve “reel güçler” kavramları ile bu kavramların üzerine Türkiye’ye uluslararası siyasette atfettiği “merkez ülke” rolü dikkat çekmektedir.

Davutoğlu, “Millet Sistemi”ni yüzyıllar boyunca farklı dil, din ve ırk kökenlilerden en az otuz etnik grubun birlikte yaşamasını garanti eden bir toplumlararası ve devletler-arası sistem olarak ele almaktadır. Bu sistem, ulus-devletlere dayanan uluslararası sistemin ortaya çıkmaya başladığı 19. yüzyılda bir krizle karşılaşmış ve Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasıyla da sona ermiştir.

Davutoğlu, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte sosyalist rejimlerin çökmesi ve küreselleşmenin meydan okumasından sonra İslami siyasette yeni bir yönelim olduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda, Davutoğlu, ulus-devlet sistemine karşı alternatif bir dünya-sistemi olarak İslami siyasal gelenek ve kuramın yeniden yorumlanması gereğinden bahsetmektedir. Davutoğlu, 1990’lı yıllarda Türkiye’nin, tarihsel ve reel güçlerin baskısı altında olduğunu ve Türkiye’nin ulus-devlet sınırlarının bölgedeki sunî topraksal oluşumlar gösteren Müslüman toplumların baskısı altında kaldığını ileri sürmektedir.

---

* Dr.Öğretim Üyesi, Giresun Üniversitesi, GİRESUN, kemalciftci@hotmail.com

Bu çalışmada, “Westphalia sistemine” dayalı olarak ortaya çıkan ulus-devlet” yaklaşımına alternatif bir yaklaşım olarak önerilen “Millet-sistemi” ve bu sistem üzerinden Türkiye’ye atfedilen rol ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ulus-Devlet Sistemi, Millet Sistemi, Hegemonya, Türkiye, Merkez Ülke, Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük.

**UNDERSTANDING TURKEY'S INTERNATIONAL POLITICS
ON THE CONCEPT OF AHMET DAVUTOĞLU'S "MİLLET-
SYSTEM" AS AN ALTERNATIVE PARADIGM OF THE
"NATION-STATE" SYSTEM**

ABSTRACT

It has been argued that it is possible to establish a peaceful world order by preventing conflicts arising from ethnic, religious and sectarian divisions with an understanding of the "Millet system" as an alternative world-system in accordance with the challenge of globalization against the nation-state system in the post-Cold War era. In this context, Ahmet Davutoglu's concepts of "nation-state", "umma", "Caliph", "Millet System" and "real forces" and "central country" role given to Turkey in international politics is noteworthy.

Davutoglu has addressed the "Millet System" as an inter-communal and inter-state system that guarantees at least thirty ethnic groups of different language, religion and race origins to live together for centuries. This system faced a crisis in the 19th century when the international system based on nation-states began to emerge and ended with the disintegration of the Ottoman Empire.

Davutoglu thinks that there is a new orientation in Islamic politics with the end of the Cold War after the socialist regimes collapsed and globalization challenged. In this context, Davutoglu talks about the necessity of reinterpreting Islamic political tradition and theory as an alternative world-system against the nation-state system. Davutoğlu argues that Turkey was under the pressure of real forces in the 1990s and Turkey's territorial boundaries remained under pressure of the Muslim communities showing artificial territorial formations in the region.

In this study, it is discussed “Millet system” suggested as an alternative to approach "Nation-system" emerging as based on "Westphalia system" and the role attributed to Turkey through this system.

Key Words: Nation-State System, Millet-System, Hegemony, Turkey, Central Country, Ottomanism, Islamism, Turkism.

GİRİŞ

Avrupa’da kilise-devlet ayrışmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan ve Protestanlar ile Katolikler arasında 1618’de Orta Avrupa’da patlak veren 1648’de sona eren Otuz Yıl Savaşları ulus-devlet anlayışına dayanan Westphalia sisteminin ortaya çıkmasına yol açmıştır. “Westphalia sistemi” modern anlamda uluslararası ilişkilerin başlangıcı olarak ele alınmakta olup, uluslararası ilişkilerin kuramsal okuması, Avrupa’da ortaya çıkan ve Avrupa dışına taşan “Westphalia sistemi” üzerinden üretilen kavramlarla izah edilmektedir.

Westphalia sisteminin ulus-devlet anlayışına bağlı olarak ortaya çıktığı dönem boyunca Osmanlı İmparatorluğu’nda “Millet-sistemi” vardı. Osmanlı İmparatorluğu’nun, topraklarında yaşayan toplulukları, din ya da mezhep esasına göre örgütleyerek yönetme biçimine “millet sistemi” denilmektedir. Farklı etnik gruplara mensup olsalarda, farklı coğrafyalarda yaşasalarda, farklı dilleri konuşsalarda Müslümanlar tek bir “millet” olarak kabul edilmiştir. Gayr-i müslimlerde yine etnik-mezhepsel kimliklerine göre “millet” olarak tanımlanmışlardır. Bu sistem ulusalci tasavvurlara dayanan Westphalian sistemin ulusçuluk akımlarının yayılmasıyla 19. yüzyılda bir krizle karşılaştı ve neticede Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasıyla sona erdi. Osmanlı İmparatorluğu’nun ardılı olarak tesis edilen Türkiye de ulus-devletler arasındaki yerini almıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde ulus-devlet sistemine karşı küreselleşmenin meydan okumasına uygun olarak, alternatif bir dünya-sistemi olarak “Millet sistemi” anlayışıyla etnik, dinsel ve mezhepsel ayrışmalardan kaynaklanan çatışmaları önleyerek barışçı bir dünya düzeninin tesis edilmesinin olanaklı olduğu ileri sürülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda Ahmet Davutoğlu’nun “ulus-devlet” sistemine karşı “Millet Sistemi”ni alternatif bir sistem olarak ileri sürdüğü görülmektedir.

Bu çalışmada, ilk olarak Avrupa’da “Westphalia sistemi”nin ortaya çıkması ve “Westphalia sistemi” üzerinden ulus-devlet anlayışının oluşması süreci ele alınmıştır. İkinci olarak esasında İslam hukukuna dayalı olarak ortaya çıkan ve Osmanlı İmparatorluğu içerisinde bir

yönetmel yapıya kavuşturularak “*Pax Ottomana*”nın gerçekleşmesini sağlayan “Millet Sistemi” üzerinde durulmuştur. Üçüncü olarak Ahmet Davutoğlu'nun kavramları üzerinden “ulus-devlet sistemi”nin alternatifi olarak “Millet sistemi” kavrayışıyla Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası siyasette Türkiye'ye atfettiği rol ve dış politika söylemine yer verilmiştir. Çalışma genel bir değerlendirmeye sonuca ulaştırılmıştır.

I.“WESTPHALIA SİSTEMİ”, “ULUS-DEVLET” VE ULUSLARARASI SİYASET

Antonio Gramsci'nin de ifade ettiği gibi “Devlet her zaman tarihin başkahramanı olagelmıştır”¹. Ancak modern anlamda “devlet” kavramının ortaya çıkması ise “Westphalia Sistemi” ile ortaya çıkmaya başlayan “ulus-devlet” ile başlatılmaktadır. 1648'de Otuz Yıl Savaşı'nı sonlandıran Westphalia Antlaşması yeni düzenin geçerli başlama noktası olarak görülmektedir.

Avrupa'da XVII. yüzyıldan önce, Roma İmparatorluğu'nun ve Katolik Kilisesi'nin geleneklerini bir araya getiren bir dünya düzeni kavramı ortaya çıkmıştı. Bir imparator, laik bir dünyayı ve bir Papa da Evrensel Kilise'yi yönetmekteydi. Bununla birlikte, Batı Avrupa'da, Papa ile imparator arasındaki anlaşmazlıklar ve Papalığın Reformasyon'un etkisi altında zayıflaması, imparatorların, kendilerini Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak görmek ve başkalarının da onları bu gözle görmeleri arzularının artmasına yol açmıştır. Reformasyon sürecinin etkisi ile XVI. yüzyılda Protestan topraklarındaki imparatorlar, Papalık ile bağlarını koparmışlar, bu durum dinsel evrensellekle de bağlarının kopması anlamına gelmiştir. Avrupa'da ortaya çıkan yeni devletler, meşruiyet kaynağı olarak Papalık ile bağlarını koparmış olmaları nedeniyle, aralarındaki ilişkileri düzenlemek için bazı prensiplere gereksinim duymuşlardır. Bu devletler aradıklarını da *raison d'etat* ve güç dengesi kavramlarında bulmuşlardır. Raison d'etat kavramı, devletin iyiliğinin, onu ilerletmek için kullanılan her türlü aracı haklı çıkardığı anlayışının ifadesidir. Orta Çağ'ın evrensel ahlak nosyonunun yerini ulusal çıkar, kendi bencil çıkarlarını kovalayan her

¹ Antonio Gramsci, **Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935**, haz. David Forgacs, çev. İbrahim Yıldız, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s.102.

devletin, bir şekilde bütün devletlerin güvenlik ve gelişmesine katkıda bulunduğu açıklamasıyla, evrensel monarşi nostaljisinin yerini de, güç dengesi kavramı almıştır². Bu yeni yaklaşımın ilk ve en kapsamlı formülü, aynı zamanda Avrupa'nın ilk ulus-devletlerinden birisi olan Fransa'dan gelmiştir. 1624-1642 yılları arasında Fransa'nın başbakanı olan Kardinal Richelieu, “modern devlet sisteminin babası”³ olarak kabul edilmektedir. *Raison d'état* kavramını o yarattı ve kendi ülkesinin çıkarı için acımasızca kullandı. Onun gözetimi altında, *raison d'état* Fransız politikasının temel ilkesi olarak Orta Çağ'ın evrensel moral değerlerinin yerini aldı⁴.

Otuz Yıl Savaşlarının nedenlerinin hayli fazla olduğu görülmektedir. 1618 ve 1648 arasında Orta Avrupa'yı harap eden Otuz Yıl Savaşları (Alman nüfusunun çoğunluğu öldürüldü.) büyük ve karmaşık bir çatışmaydı. Otuz Yıl Savaşları, aynı zamanda bir din savaşı, dönemin güçlerinin karşı karşıya gelmesi, hanedan çıkarlarının çatışması ve Kutsal Roma İmparatoru'na (Alman topraklarında bir tür iç savaş) karşı Alman prenslerin bir isyanı idi. Savaşın bu boyutları üstüste binmiş ve bazen çelişkili bir şekilde birbirine karışmıştır. Ama söz konusu dönemin savaşları esas olarak Protestanlar ile Katolikler arasında yaşanan bir din savaşı olarak bilinmektedir. 1648'deki Westphalia Barışı, Avrupa'daki Katolikler ve Protestanlar arasında yaşanan Otuz Yıl Savaşı'nı sona erdirmiştir. Uluslararası ilişkilerden söz edildiğinde, Westphalia antlaşmaları ile ortaya çıkan egemen bölgesel/topraksal devletin uluslararası örgütlenmenin hâkim biçimi haline geldiği görülmektedir. Uluslararası siyaset okumaları da bölgesel/topraksal devlet sistemi üzerinden yapılmaktadır.

Uluslararası İlişkiler alanında çalışan akademisyenler/uzmanlar, genel bir konsensusla, 1648'de imzalanan Westphalia antlaşmalarını,

---

² Daha geniş bilgi için bk. Henry Kissinger, **Diplomasi**, çev. İbrahim H. Kurt, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, X. Baskı, 2011, s.48-50.

³ a.g.e., s.50.

⁴ a.g.e., s.50.

topraksal sınırları içerisinde egemen olan modern ulus-devlet sisteminin başlangıcı olarak kabul etmektedirler. Topraksal sınırlar, sınırların ötesindekileri yabancılaştırmış ve bu yabancılara karşı sınırların içerisindekiler ulus-devletin tabiiyetleri olmuşlardır. Ken Booth'un da ifade ettiği gibi "Sınırlar önemlidir ve bazen hayat memmat meselesidir."⁵ "Sınır"ın bazen hayat memmat meselesi haline dönüşmesi ulus-devlet sisteminin bir sonucudur ve "sınır"lar, savaşların temel nedeni haline gelmişlerdir. Bu son derece önemli olan "Westphalia Antlaşmaları"ni ele almakta fayda bulunmaktadır.

III- WESTPHALIA ANTLAŞMALARI

Bilindiği üzere, Westphalia Barışı, aynı anda, 24 Ekim 1648'de, biri Münster'de ve diğeri Osnabrück'te imzalanan iki antlaşma ile kurulmuştur. Her ikisinde de, imzalardan bir tanesi, Kutsal Roma İmparatorluğu İmparatoru'na aittir. Ancak, muhalifleri bir araya gelmeyi reddettikleri için Antlaşmaları ayrı bir şekilde imzalamışlardır. Fransa krallığı (katolik), Münster'de imzalamıştır ve İsveç krallığı (Reformcu veya Protestan) Osnabrück'te imzalamışlardır⁶. Antlaşmalar ile Otuz Yıl Savaşları sona ermiştir. Savaş zayıatlarıyla ilgili kesin rakamlar bulunmamakla birlikte, Otuz Yıl Savaşları, Avrupa tarihinin kuşkusuz en kanlı ve yıkıcı savaşlarından biriydi. Yıkımın büyük bölümü modern Almanya ya da o zamanlar anıldığı şekliyle Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu topraklarında meydana geldi⁷. Westphalia Barışı her hükümdara kendi devletinin dinini belirleme hakkını veren *cuius regio, eius religio* ilkesini fiilen koruma altına aldı⁸. Bunun anlamı 1648'de Westphalia Barışı'yla bir devletin dinini halkın tercihlerine bakmaksızın gerçekte hükümdarın belirleyeceği konusunda anlaşmaları anla-

⁵ Ken Booth, **Dünya Güvenliği Kuramı**, Tercüme: Çağdaş Üngör, Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s.20.

⁶ a.g.e., s.23.

⁷ Joseph S. Nye ve David A. Welch, **Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak**, çev. Renan Akman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Aralık 2010, s.104-105.

⁸ a.g.e., s.105.

mına geliyordu. Düzen halkların egemenliğine değil, devletlerin egemenliğine dayanıyordu⁹. Westphalia Barışı, yıkıcı din savaşlarının canlandığı bir dönemde daha istikrarlı bir uluslararası düzen umudu yaratmıştır. Westphalia antlaşmaları ile bir *pax christiana* (Hristiyan barışı) yaratılmıştır. Bu barış, aynı zamanda azınlık dinlerinin çoğu müridinin kendi evlerinden göç ederek bir tür toprağa bağlı inanç temizliği yaratılmasına da yol açmıştır¹⁰.

Dinî konuyu bu şekilde düzenleyen Westfalia antlaşmaları, uzun çatışmalardan ötürü güçlerin yeniden dengelenmesinin empoze ettiği, toprak konusunda da çok sayıda madde içermektedir. Olağan güç oyunu oynanmaktadır: O dönemde savaşın doğal sonuçlarından biri, kazanan tarafın coğrafi olarak genişlemesi ve kaybeden tarafın toprak kaybı idi. Bu nedenle, İmparator ve Avusturyalı aileler, Fransa'ya birkaç bölge verdi: piskoposluklar (Metz, Toul, Verdun ...), serbest şehirler, ilçeler, kaleler, madenler ve otlak alanları ve Alsace gibi alanlar Fransa'ya verildi. Öte yandan, İsveç Kraliçesi'ne, Pomerania'nın bir parçası, Wismar şehir ve limanı, Bremen başpiskoposluğu, Wilshofen şehri ve kısa süre sonra, savaş öncesi Kutsal İmparatorluğa ait olan bütün topraklar verildi. Bu jeopolitik düzenlemelerde, iki bölgenin bağımsızlığından bahsetmek de kayda değer bir şeydir: halihazırda İspanyol egemenliği dışında bulunan Birleşik Flanders Eyaletleri (Hollanda) ve diğer kantonlar adına Basel kenti tarafından temsil edilen İsviçre Konfederasyonu¹¹.

Gördüğümüz gibi, bu güç ilişkisi açık bir şekilde Bourbon'lar Habsburglar'a karşı bir zafer elde etmişlerdir. Ayrıca, Westphalia, ruhani güç olan Papa ve laik/seküler güç olan İmparator ikiliğinin de önemli bir kırılma ve geçiş noktasını oluşturmuştur. Pek çok akade-

---

⁹ a.g.e., s.457.

¹⁰ Booth, s.176.

¹¹ Luis Moita. “A Critical Review on The Consensus Around The “Westphalian System””, **JANUS.NET e-journal of International Relations**, Vol. 3, No. 2, (Fall 2012), s.24.

misylene göre, Westphalia Barışı'nın tarihsel önemi, tam olarak, bu geçişte yatmaktadır: eski Avrupa (Orta Çağ) düzeni sona ermiş ve yeni bir (modern) düzen ortaya çıkmıştır.

IV-“ULUS-DEVLET”E BİR GEÇİŞ DÖNEMİ OLARAK “WESTPHALIA SİSTEMİ”

"Westphalia sistemi"nin, sıkça "modern devlet"lere özgü olan topraksal egemenliği bulunan ulus-devletin ortaya çıkışını temsil ettiğine ilişkin yaygın görüşe karşı itirazlar da bulunmaktadır¹². Aslında, bu dönemde Avrupa siyasi haritasını gözlemlemek ilginç sonuçlar vermektedir. Batı ve kuzeyde, İskoçya, İngiltere, Fransa, Birleşik Eyaletler, Portekiz ve İspanya, Danimarka ve İsveç'te olduğu gibi, kimlik ve topraksal sınırlar açısından makul bir şekilde kurulmuş bazı krallıklar bulunmaktadır. Doğu'da, Polonya-Litvanya krallığının yanı sıra, çoğunlukla imparatorluklar, özellikle de Rus, Türk-Osmanlı ve daha sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bulunmaktadır. Öte yandan, Orta Avrupa'nın geniş alanında, Alman ve İtalyan bölgelerinde, yani Kutsal Roma İmparatorluğu'nda, politikaların büyük bir parçalanmışlığı vardır. Bu parçalanma, imparator açısından prenslerin daha önce sözü edilen özerkliğinden ve İtalyan yarımadasının geleneksel parçalanmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, Avrupa'da ulus-devletin genelleşmesine götürmekten ziyade, Westfalya Barışı, politik merkezlerin yüzlerce prensliğe bölünmesine yol açmıştır¹³. Westphalia antlaşmaları öncesi ve sonrasındaki Avrupa'ya bakıldığı zaman, Otuz Yıl Savaşları'nın ve Westfalya Antlaşmaları'nın ulus-devletlerin genelleşmesine yol açmadığını ve ulus-devletlerin oluşma sürecini parçalanmalar nedeniyle daha çok geciktirdiği anlaşılmaktadır¹⁴.

Gerçekte, prenslerin imparatorun gözetiminden nispi bağımsızlığı siyasi parçalanmaya ve Alman Devleti'nin ortaya çıkmasının iki yüzyıl kadar gecikmesine neden olmuştur. Aslında, iki büyük Avrupa ülkesinin, İtalya, 1860-70, ve Almanya'nın 1871'de birleşmesi için 19.

¹² a.g.e., s.25.

¹³ a.g.e., s.26.

¹⁴ a.g.e., s.26-27.

yüzyılın ortalarına kadar beklemek gerekmiştir¹⁵. 1860'lı yıllarda, Cavour, bir dizi önemli askerî operasyon sonunda İtalya birliğini sağladı. 1870'li yıllarda, Bismarck, başarıyla sonuçlanan bir dizi savaş sonunda Alman birliğini sağladı¹⁶.

Modern Avrupa devleti, Hristiyanlığın normatif ve dinî gücü tarafından birleştirilen tek bir medeniyet sınırları içinde ortaya çıkmıştır. Devlet, yükselişi sırasında Orta Çağ dünyasının manevî/ahlakî ve dinî prangalarından kurtulmaya çalışmıştır¹⁷. Demokratikleşme ve milliyetçilik ideolojisi 19. yüzyıl süresince giderek güçlendi ve devletlerin amaçları üzerinde büyük bir etkide bulundu. Devlet ve hükümdar artık aynı şey değildi. XIV. Louis'nin (1638-1715) meşhur sözü "L'Etat c'est moi" ("Devlet benim") geçerliliğini yitirmişti.

Westphalia Barışı, Avrupa'da savaşı ortadan kaldırmamıştır; ama sertliğini ve yoğunluğunu azaltmıştır. "Westphalia sistemi" ile ortaya çıkan ulus-devlet anlayışının ürünü olan Avrupalı güçler, Avrupa'nın dışındaki coğrafyalarda emperyalist yönetimler tesis etmişlerdir. Emperyalizm gerçekte Avrupalı ulus-devletlerin egemenliklerini kendi sınırları ötesine yaymasıydı. Dünyanın neredeyse bütün toprakları parselenmiş ve dünya haritasının tamamı Avrupalı renklere boyanmıştı¹⁸. XIX. yüzyılın son çeyreği boyunca, Batılılar dünyanın geniş bölgelerinin üretim yaşamını ellerine geçirdiler ve böylece bu alanları Batılılaştırmış oldular. Daha önce toprak ve mülkiyet düzenlemelerinin söz konusu olmadığı bölgelere özel mülkiyet kavramını götürerek mevcut toprak iddialarını ve mülkiyet düzenlemelerini baştan aşağı yenilediler. Batılı emperyalistler, Avrupa dışındaki halklar üzerinde büyük et-

---

¹⁵ a.g.e., s.27-28.

¹⁶ Torbjon L. Knutsen, **Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi**, Türkçesi: Mehmet Özey, Açılım Kitap, İstanbul, Mayıs 2006, s.247.

¹⁷ Andrew Linklater, **Critical Theory and World Politics**, Routledge, Oxon, 2007, s.31.

¹⁸ M. Hardt ve Antonio Negri, **İmparatorluk**, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s.18.

kiye sahip olduklarını fark ettiler. Fakat bunu kötü bir şey olarak algılamadılar. Dünyayı, XIX. yüzyılın egemen bakış açısı olan 'tarihi ilerlemecilik' kavramlarıyla değerlendirdiler. Batı'daki gelişmeci ulus devletler, dünyanın 'gelişmemiş' uluslarını akıl ve özgürlüğün tarihsel evrimine dâhil ederek; Hristiyanlığı, eğitimi, refahı ve Avrupa medeniyetinin değerlerini onlara götürmekle iyilik yaptıklarını düşündüler¹⁹. Avrupa'da ortaya çıkan en güçlü ulus devletler, devletlerin tarihinde görülmemiş olan küresel imparatorlukları yaratma ve yönetme kabiliyetleri olduğunu kanıtlamışlardır²⁰.

V - HANEDANLIKTAN “ULUS-DEVLET” SİSTEMİNE

Orta Çağ ve erken modern zamanlarda insanlar, bir şehir devletine, feodal derebeyine, kasabaya, bölgeye ya da dini gruba bağlıydı. Milliyetçiliğin ortaya çıkışıyla, bu bağlılıklarda önemli bir değişiklik meydana geldi: Halk ve devlet arasında sadakate dayalı güçlü bağlar oluştu. Bu kavramın özünde bütün vatandaşların ulusa ve ulusu temsil eden devlet kurumlarına büyük bir sadakat beslemesi yatıyordu²¹.

XVIII. yüzyılda, uluslararası etkileşim büyük ölçüde hanedanlığa dayanıyordu. Avrupa kralları, toprakları, evlilik ve savaş kurallarıyla daha kolay değiş-tokuş edebiliyorlardı -ki bu iki unsur, hanedanlık diplomasisinin en önemli iki aracıydı- ve değiştirilen topraklarda yaşayan insanlar üzerinde de fazla düşünmüyorlardı.

'Ulus' fikri, XVIII. yüzyıl Avrupa'sında önemli bir siyasal güç olarak ortaya çıktı. Bu düşünce, Amerika'ya kadar yayıldı ve Orta Avrupa'da 1848 devrimci ayaklanmalarının habercisi oldu. 1860'lı yıllarda kendi kendine isim almış (self-titled) birkaç ulus devlet ortaya çıktı. On dokuzuncu yüzyıl, Fransız ulus-devletinin birliğinin sağlanmasına, Alman ulus-devletininse kuruluşuna tanık olmuştur²². 1815 Viyana

¹⁹ Knutsen, s.253.

²⁰ bk. Andrew Linklater, **Critical Theory and World Politics**, s.6.

²¹ Knutsen, s.242.

²² Rogers Brubaker, **Fransa ve Almanya'da Vatandaşlık ve Ulus Ruhu**, çev. Vahide Pekel, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, Aralık 2009, s.33.

Kongresi'nin ortaya çıkardığı düzen, ulusçuluk karşıtı bir nitelik göstermiştir. Bununla birlikte ulusalcı akımların önüne geçilmesi olanaklı olamamıştır. Fransa’da özellikle Üçüncü Cumhuriyet döneminde okullar sayesinde eğitim birliğinin sağlanması; okul ve ordu aracılığıyla dil birliğinin sağlanması; iletişim ve ulaşım ağlarının gelişmesi sayesinde de sosyal-coğrafi birliğin sağlanması ve böylelikle ulusal belleğin inşa edilmesi olanaklı hale gelmiştir²³.

Almanya’da, birliğini sağladığı 1871’den I. Dünya Savaşı’nın başladığı 1914 yılına kadarki dönemde ülke çapına yaygın yeni kurum ve süreçlerin gelişmesi ve devletin ulus bilinci üzerindeki bütünleştirici işlevi sayesinde birleşmiş bir ulus-devlet yapısı oluşturmak yönünde hatırı sayılır bir ilerleme kaydetmiştir²⁴.

Avrupa'daki ulus-devlet inşasında Fransa ve Almanya, başka ülkelere de örnek teşkil eden birbirlerine zıt iki farklı modeli oluşturmaktadırlar. Fransız ulusallık anlayışı, devlet merkezli ve kültürel asimilasyoncu iken, Alman ulusallığı ise etnik ve kültürel bir olgu olarak gelişmiştir²⁵. Fransız ulus-devleti nasıl 1789'un ürünüyse, Fransız ulusçuluğu da bir savaşın ürünüydü. 20 Eylül 1792'de Valmy’de Avrupa’nın en iyi eğitilmiş askerleri olan Prusya piyadesinin ateşi altında kalan derme çatma Fransız ordusu “Vive la Nation!” [Yaşasın Ulus!] naralarıyla direnmiştir²⁶. 1792’de yeni rejimin kendini iç ve dış düşmanlarla sarılmış hissettiği andan itibaren siyasî-ideolojik nitelikteki ulusçuluğun unsurları gelişmeye başlamıştır. Bu ulusçuluk, Almanya’da, içinde etnik-kültürel motiflerin önemli bir rol oynamaya başladığı bir Alman karşı-ulusçuluğunun ortaya çıkışına katkıda bulunmuştur²⁷.

Aydınlanma on sekizinci yüzyılda Avrupa’da gelişti ama o dönemde temel fikirleri köken ya da ilgi bağlamında Avrupa’yla sınırlı kalmadı ve giderek de tüm dünyaya yayıldı. Joseph S. Nye ve David

---

²³ a.g.e., s.33-34.

²⁴ a.g.e., s.36.

²⁵ a.g.e., s.23-24.

²⁶ a.g.e., s.31.

²⁷ a.g.e., s.31.

A. Welch'in ifade ettikleri gibi modern egemen devlet Avrupa'da yaratılmış ve aslında, bu "modern devlet" Avrupa'nın en başarılı ihraç ürünü haline gelmiştir. Avrupa'nın feodalizmi terk edip Westphalia sistemine geçmesini izleyen yüzyıllarda, güçlü Avrupa ülkeleri neredeyse dünyanın tamamını doğrudan ya da dolaylı olarak yönetmeye başlamışlardır. Avrupa'da başka, Avrupa dışında ise başka yönetim ve davranış şekilleri benimsemişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa imparatorlukları, sömürgelerinin bağımsızlıklarını kabullenmek zorunda kalmışlardır. Bağımsızlıklarını milliyetçilik hareketleri sonucunda elde eden eski sömürge devletler de kendilerini ulus-devlet olarak inşa etmek istemişler ve bir bakıma "Westphalia sistemini" benimseyerek uluslararası siyasetin birer aktörü haline dönüşmüşlerdir²⁸.

II. Dünya Savaşı sonrasında ABD ve Sovyetler Birliği iki süper güç olarak ortaya çıkarken emperyalist ulus-devletleri sömürgelerinin kurtuluş hareketleriyle karşı karşıya kalmışlardır. Savaşın mağlupları olan Almanya, İtalya ve Japonya'nın sömürge toprakları tamamen tasfiye edilirken ya da öteki güçler tarafından paylaşılırken, aynı dönemde İngiltere, Fransa, Belçika ve Hollanda gibi galipler de sömürgelerindeki büyüyen kurtuluş hareketleriyle karşı karşıya gelmişlerdir. Sömürge ülkeler de, çok geçmeden emperyalist ulus-devletlerden, verdikleri mücadele ile bağımsızlıklarını elde etmişler ve ulus-devlet olarak inşalarına başlamışlardır²⁹. Soğuk Savaş döneminin başlaması, ABD'yi, 'özgür dünya'nın askeri ve ekonomik lideri haline getirmiştir³⁰. Dünyanın iki süper gücü arasındaki güç mücadelesi, uluslararası politikaya egemen oldu ve ABD, Sovyet yayılcılığını kontrol etmeye çalıştı³¹. Soğuk Savaş dönemi olarak adlandırılan iki kutuplu uluslararası sistem, 1989'da başlayan ve Sovyetler Birliği'nin dağılması ile sona erdi.

²⁸ bk. Joseph S. Nye ve David A. Welch, s.104.

²⁹ Bu konuda bk. M. Hardt ve Antonio Negri, **İmparatorluk**, s.260.

³⁰ Knutsen, s.317.

³¹ **a.g.e.**, s.321.

VI. ALTERNATİF BİR PARADİGMA OLARAK OSMANLI İMPARATORLUĞU’NUN “MİLLET-SİSTEMİ”

Osmanlı barışı (*Pax Ottomana*), Osmanlı İmparatorluğu’nun ege-
menliği altında yaşayan milletlerin bu idare altındaki uyumunu izah
etmek için kullanılan bir deyimdir³². Osmanlı yönetimi altında bu
uyum ise “Millet Sistemi” sayesinde mümkün olabilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun, topraklarında yaşayan toplulukları,
din ya da mezhep esasına göre örgütleyerek yönetme biçimine “millet
sistemi” denilmektedir. Bu sistemin temelleri İstanbul’un 1453 yılında
fethi ve II. Mehmed’in (Fatih) idaresi ile atılmıştır.

Gayr-i müslimler, imparatorluğun neresinde yaşarlarsa yaşasın-
lar, hangi dili konuşurlarsa konuşsunlar yönetim merkezi İstanbul’da
olan bir milletin üyesiydiler. Devletle ilişkilerini, millet yönetimleri
aracılığı ile yürütmekteydiler.³³ Millet sistemi sayesinde gayr-i müslim-
ler, kendi kimliklerini koruyabilmişlerdir. Osmanlı yönetimi “Mil-
let”lerin aralarındaki çatışmaları önleyici bir rol üstlenmiştir.

Osmanlı toplumun da millet, nation-ulus demek değildi. “Millet”
ve “Ulus” kavramları İngilizce’de “nation” sözcüğüyle karşılanmasına
karşın Türkçe’de bu iki sözcük, zaman içerisinde farklı içerikler ka-
zanmıştır. Günümüz Türkçesi’nde İngilizce’deki “nation” kavramının
karşılığı “ulus” sözcüğüdür. Osmanlı İmparatorluğu, dinî inanç teme-
linde çeşitli “millet”lere ayrılmıştı ve “millet”, bir din ya da mezhebe
bağlı topluluk anlamına geliyordu. “Millet” kavramı, hiç bir zaman bir
etnik grubu ya da ortak bir dile sahip topluluğu ifade etmek için kul-
lanılmamış olup, aynı inanç ya da mezhebe mensup insanları ifade
eden idari ve kültürel bir terim olmuştur. Osmanlı İmparator-
luğu’nun çöküş döneminde “millet” kavramının içeriği değişmeye
başlamış ve Türk etnik kimliği biçimini almaya doğru evrilmiştir.

---

³² İlber Ortaylı’nın açıklamaları için bk. İlber Ortaylı, **Osmanlı Barışı**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2007, s.11.

³³ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Millet Sistemi**, İstanbul, Ağaç Yayıncılık, 1992, s.13.

Milliyetçiliğin doğması imparatorlukların yıkımı demektir³⁴. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu yıkımdan kendisini kurtaramamıştır. Ancak, devamını sağlayabilmek için kurtuluş reçeteleri geliştirmiştir.

İmparatorluk hayatını Osmanlılık, İslamcılık ve Ulusçuluk gibi akımların çatışmasıyla kapamıştır. Kuşkusuz Osmanlılık sağlam tarih suuruna dayanan bir ulusçuluk değildi. O pragmatik ve belli bir coğrafyadaki geleneklere dayanan yurtseverlik ideolojisiydi³⁵. İslamcılık'ta yine Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki farklı Müslüman etnik unsurlar ile İmparatorluk sınırları dışındaki ve ağırlıklı bölümü Avrupa'nın emperyalist devletlerinin sömürgelerindeki Müslüman kitlelere bir ilgiye işaret ediyordu.

Türklük, imparatorluk var oldukça doğumu zaruret nedeniyle ve ihtiyatla geciktirilmiş bir kimlikti.³⁶ Ancak, İmparatorluğun II. Meşrutiyet'i takip eden yıllarda yaşanan facialar ve dağılmasının hızlandığı bir ortam içerisinde "Türk" kimliği ortaya çıktı.

"Millet sistemi" benzeşim ve özümsemeyi değil, farklılıkları koruma amacına yöneldiği için farklı toplulukların bağımsız varlıklarını süreklileştirmekte, böylece Müslüman-olmayan milletlerde ulusçu duygu ve ihtirasların uyanmasını kolaylaştırmaktaydı.

Meşrutiyetçi muhalefetin en temel hedeflerinden birisi farklı etnik unsurların müşterek bir Osmanlı kimliği çerçevesinde birleştirilmesiydi. Ancak Müslüman-olmayan topluluklar, Meşrutiyet yönetimlerini kendi bağımsızlıklarına ulaşma yolunda atılmış ileri bir adım olarak görmüşler ve Osmanlı kimliğini kabul etmek yerine, dış güçlerin desteğini sağlayarak, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlıklarını elde etme arayışı içerisinde olmuşlardır.

Ermenilerin I. Dünya Savaşı sırasında, Rumların Yunan mağlubiyeti sonucunda 1923'teki Türk-Rum nüfus değişimi ile Anadolu dışına çıkarılması ile Anadolu tarihinde ilk defa İstanbul'un surları arasına sıkışmış küçük bir Müslüman olmayan azınlık dışında, hemen bütü-

---

³⁴ Ortaylı, s.19-20.

³⁵ a.g.e., s.30.

³⁶ a.g.e., s.30.

nüyle Müslüman unsurların vatani haline gelmişti. 1913 yılında Müslüman Arnavutların, 1916 yılında da Arapların Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılmaları, Müslüman Kürtlerin dış güçlerin desteğini aramaya başlamaları millet sisteminden duyulan hoşnutsuzluğu miras alan Kemalist ulusçu hareketi, ulusal birliği sağlamak için Türk kültürü esas alınarak, farklı etnik grupların Türkleştirilmesi, şeklinde ifade edebileceğimiz bir politikayı uygulamaya geçirmeye sevkettir. 1925 yılında Doğu Anadolu’da patlak veren Şeyh Sait Ayaklanması, hükümeti başta Kürtler olmak üzere değişik etnik ve dinî kökene mensup vatandaşları Türkleştirme konusunda daha da duyarlı kılmıştır. Ayaklanmanın bastırılması ve Şeyh Sait’in yakalanmasından sonra İsmet Paşa Türk Ocakları’nın İkinci Kurultayı vesilesiyle kendisini ziyaret eden delegelere yaptığı konuşmada bu zorunluluğu şöyle ifade etti:

Türkleştirme politikalarından kasıt, sokakta konuşulan “*Vazifemiz Türk vatani içinde bulunanları behemehâl Türk yapmaktır. Türklere ve Türk-lüğe muhalefet edecek anâsırı kesip atacağız.*”³⁷

İnönü’nün ifade ettiği politika doğrultusunda adeta “Tek Devlet, Tek Vatan, Tek Ulus, Tek Dil” anlayışı içinde, Türklük yurttaşlıkla özdeşleştirilmiştir. Türkiye, Lozan Antlaşması’nda azınlık olarak kabul edilen gayr-i müslimlerin Lozan Antlaşması’nın azınlıklara tanımış olduğu özel haklar nedeniyle, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki gibi “millet” sistemine benzer bir şekilde yaşamaya devam etmelerini istemiştir. 15 Eylül 1925 günü, Hahambaşılık Meclis-i Umumi üyesi olan cemaatin önde gelen kırk iki kişisi Hahamhane’de bir araya gelip aile hukuku ve şahsî hükümler bakımından artık ayrı bir muameleye tâbi olmak ihtiyacını duymayan Yahudi cemaatinin Lozan Antlaşması’nın 42.maddesinin birinci ve ikinci paragraflarından feragat ettiğini Adliye Bakanlığı/Vekâleti’ne resmen bildirdiler. Bu kararı hükümete tebliğ edecek beş kişilik bir heyet de kuruldu. Hahambaşı Becerano Yahudilerin Lozan Antlaşması’nın azınlıklarla ilgili maddelerinin, ruhanî

---

³⁷ Rıfat N. Bali, **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni [1923-1945]**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.106.

konularla ilgili olanlar hariç olmak üzere, tamamının lüzumsuz olduğuna inandıklarını ve hahamların da artık ruhanî kıyafetleriyle umumî yerlerde dolaşmayacaklarını belirtti³⁸. Yahudi cemaatinin bu feragat beyanını Ermeni cemaatinin 17 Ekim 1925, Rum cemaatinin de 29 Ekim 1925 tarihindeki kararları takip etti³⁹. Böylelikle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki "Millet Sistemi" tamamıyla sona erdirilmiş oldu.

VII. SOĞUK SAVAŞ SONRASI'NDA ULUS-DEVLET SİSTEMİNİN ALTERNATİFİ OLARAK "MİLLET SİSTEMİ"

3 Kasım 2002 genel seçimleri sonrasında Türkiye'de iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin iktidarı döneminde Türk dış politikasının mimarı olarak kabul edilen ve "*Stratejik Derinlik*" başlıklı kitabıyla bilinen Ahmet Davutoğlu, 5 Mayıs 2016 tarihinde AKP Genel Başkanlığından ve Başbakanlıktan Cumhurbaşkanlığına Erdoğan ile yaptığı görüşme sonrasında istifa ettiği döneme kadar Türk dış politikasının kuramcısı ve uygulayıcısı bir figür olarak dikkatleri çeken bir isim olmuştur⁴⁰. Davutoğlu, Türkiye'nin "Stratejik Derinlik"ten istifade etmesi durumunda bölgesel güç haline gelmekle kalmayarak Osmanlı coğrafyasındaki sorunların hallinde de önemli rol oynayabileceğini savunmuştur. Samuel Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" adlı kitabındaki yaklaşımlarında İslam medeniyetine ve İslam medeniyetinin potansiyel "çekirdek" ülkesi olarak Türkiye'ye atfettiği rol ile Davutoğlu'nun yaklaşımları arasında bir andırma durumunun olduğu hususu dikkat çekicidir. Davutoğlu'nun "Stratejik Derinlik" in kuramsal çerçevesi içinde üretilecek dış siyasetin temel amaçlarından birisi olarak, "komşularla sıfır sorun" söylemi ve politikasını benimsenmiş; Türkiye "merkez ülke" olarak konumlandırılmıştır. Davutoğlu'nun düşüncelerini sadece "Stratejik derinlik" kitabından hareketle anlamaya çalışmak yeterli olmayacaktır. Bunun yanı sıra, Davutoğlu'nun 1990'da Boğaziçi Üniversitesi'nde tamamladığı doktora tezinden üretilen ve 1994'te "Alternative Paradigms: The Impact of Islamic and Western *Weltanschauungs* on Political Theory" başlığıyla yayımlanan kitabı ve yine 1994 yılında yayımlanan *Civilizational Transformation*

³⁸ a.g.e., s.64.

³⁹ a.g.e., s.65.

⁴⁰ Ahmet Davutoğlu'nun öz geçmişiine ilişkin olarak bk. "Ahmet Davutoğlu Biyografisi" <http://www.biyografi.info/kisi/ahmet-davutoglu> , Erişim Tarihi: 22.10.2017.

and The Muslim World başlıklı kitapları da, onun düşünceleri hakkında ipucu vermektedir.

“*Civilizational Transformation and The Muslim World*” başlıklı kitabında iyimser bir gelecek beklentisinin Bosna sonrası dönemde ortadan kaybolduğunu ifade eden Davutoğlu’na göre, İslam, ruhanî/manevî ve maddî parçaların ayrılmasını reddeden "yaşamın birliği" görüşündedir⁴¹. Kökeni, ırkı veya rengi ne olursa olsun, bir insan, Müslümanın kimliklenme ve politik toplumsallaşma sürecinin temelini oluşturan yükümlülüklerini kabul etmesi durumunda sosyo-politik bir birlik olan Müslüman toplumun (ümme) bir üyesi olabilmektedir. "Ulus-devlet"’in salt Batı’nın ürünü olduğunu ifade eden Davutoğlu, “*Allah’ın birliğine inananlar ve Müslüman sosyo-politik topluluğa üye olmayı kabul edenler yalnızca eski etnik kimliğinden değil, aynı zamanda olası/mümkün olan tüm alternatif kimliklerinden de vazgeçmezler*”⁴² demektedir; ümmetin, İslami toplumsal varoluş biçimi olarak, İslamî siyasal düşünce ve uygulamada sosyo-politik birliğin temeli olduğunu belirtmektedir⁴³. Bir bakıma, ümmet birliği içerisinde etnik kimlik dahil diğer kimliklerin de muhafazasının olanaklılığına dikkat çekmektedir.

Davutoğlu, “*Bir merkez etrafında politik gücün kurumsallaştırılmasıyla, İslamî halifeliğin istikrarlı bir şekilde genişlediği coğrafi alanda düzen, adalet ve istikrarın sağlanması güvence altına alındı. İlk dört halifenin uygulamaları, İslam tarihinde devletin diğer teorileri için aksiyomatik modellere dönüştü*”⁴⁴ demektedir. Davutoğlu, 20. yüzyılda Müslüman dünyasının kurumsal yapısındaki değişimi, her biri yüzyılın neredeyse dörtte birine ait olan dört aşamaya ayırmaktadır. Bu aşamalar şunlardır: (i) Siyasî teori ve pratik anlamında 19. yüzyılın son döneminden 1924’te Halifeliğin sonuna kadar olan dönem, (ii) Hilafetin sona ermesinden

---

⁴¹ Ahmet Davutoğlu, **Alternative Paradigms: The Impact of Islamic and Western Weltanschauungs on Political Theory**, University Press of America, Printed in the United States of America, Maryland, 1994, s.105.

⁴² a.g.e., s.180-181.

⁴³ a.g.e., s.181.

⁴⁴ a.g.e., s.193.

II. Dünya Savaşı sonrasında sömürge devrimlerine kadar geçen dönem; (iii) sömürge devrimlerinden yetmişli yılların sonuna kadar geçen dönem; (iv) Afganistan'daki Cihad, İran'da devrim, Filistin'deki İntifada ve sosyalizmin çökmesi gibi temel olaylara paralel yeni bir kendini-algılama dönemi tarafından belirlenen son dönem. Bu aşamaların her biri, mevcut uluslararası sistem ve baskın güç-merkezleri ile farklı bir ilişkiye işaret etmektedir⁴⁵.

Davutoğlu, ilk dönemde uluslararası sistemin temel özelliğinin, sömürgecilik olduğunu ifade etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu, Halifeliğin merkezi, yani İslami yönetim merkezi olması ve sömürgeleştirilen Müslüman ülkelere ilgisi nedeniyle, sömürgeci güçlerin saldırısına maruz kalmaktadır. Davutoğlu'na göre, II. Abdulhamid, Osmanlı İmparatorluğu'nun içi ve dışındaki politik koşullar arasındaki yakın ilişkinin farkındaydı. Hilafet kurumu, toplumun siyasal bütünlüğünün gerçekleştirilmesi ve Müslüman kitlelerin sömürgeci güçlere karşı harekete geçirilmesi bakımından tek umut olarak merkezi bir rol oynamıştır. İslam birliği fikri de yine Osmanlı içerisindeki Müslüman kitlelerin yanı sıra sınırlarının ötesindeki sömürge ülkelerdeki Müslümanları da kapsamaktadır. Bu nedenle sömürgeci güçler, özellikle İngiliz İmparatorluğu, alternatif bir dünya düzeninin sembolü olan Halife'yi yok etmeyi amaçlamıştır⁴⁶. Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm bölgelerinde Müslüman kitlelerin 1911'den 1923'e kadar geniş çaplı savaşlar için harekete geçirilmesi, bu sosyo-kültürel ve sosyo-politik bağ yoluyla başarılabilmiştir⁴⁷.

Davutoğlu, İslam tarihinde devletin kurumsallaşmasında belki de en radikal değişikliklerin Halifeliğin sona ermesiyle geldiğini ileri sürmektedir. 1924'te Halifeliğin kaldırılmasıyla başlayan ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra sömürge devrimlerine kadar süren ikinci dönem, Müslüman kitlelerin, İslam medeniyeti tarihinde en radikal değişik-

---

⁴⁵ Ahmet Davutoğlu, **Civilizational Transformation and The Muslim World**, Published by Mahir Publications Sdn. Bhd. (A subsidiary of MAHIR HOLDINGS SDN.BHD.), Kuala Lumpur, 1994, s.105.

⁴⁶ a.g.e., s.105.

⁴⁷ a.g.e., s.106.

likleri yaşadıkları bir dönemdir. Bütün geleneksel kavramlar ve kurumlar neredeyse tamamıyla, Batılılaşmaya yönelik elitlerin siyasi uygulamaları tarafından marjinalize edilmiştir⁴⁸. Bu dönemde, sömürgeci batı güçleri, uluslararası sistemin tekelleşmesi ve sömürgeci zihniyetin psikolojik ve ideolojik temellerinin kurulması yoluyla neredeyse tüm batı dışı ülkeleri kontrol etmektedirler. Uluslararası olarak tanınmış üç ülke -Türkiye, İran ve Afganistan- hariç, Müslüman dünyasının tamamı bu dönemde sömürge yönetimi altındaydı. Bu üç ülke arasında, Türkiye’de yeni siyasî seçkinler, tarihî kimliklerinin ve geçmişlerinin reddi yoluyla batı dünyasının bir parçası olmaya çalışıyor-ken, İran ve Afganistan yarı-sömürge yapılara sahipti⁴⁹. Davutoğlu’na göre, bu dönemde Halifelik’in sona ermesi, batı sömürgeciliğine alternatif olarak İslam dünyası düzeninin sona ermesi anlamına gelmesinin yanı sıra alternatif dünya düzeni anlamında Dâr-ül İslam kavramında da bir belirsizlik yaratmıştır⁵⁰. Davutoğlu, sömürge egemenliği olmayan Türkiye’de İslam’ın marjinalleştirilmesinin, sömürgeleştirilmiş toplumlardan daha kapsamlı olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, Türk siyasî eliti, İslamî kurumları ortadan kaldırarak dayattığı medeniyet değişimini gerçekleştirmekte başarılı olamamıştır.

Sömürge devrimlerden sonraki üçüncü dönemin temel özelliği, Müslüman ulus devletlerin ortaya çıkması olmuştur. Davutoğlu, Müslüman dünyasının kuramsal ve pratik gündeminin, yeni ulus devletlerindeki siyasî otorite yapılarının oluşum süreci boyunca gelişen sosyopolitik stratejilere karşı bir reaksiyondan bahsetmektedir⁵¹. Sömürge yapısından ulus devlet yapısına geçiş ağırlıklı olarak batı yönelimli laik seçkinler sağlamışlardır. Sömürge yönetimleri de, siyasal otoriteyi laik seçkinlere teslim etmeyi tercih etmişlerdir; çünkü bu seçkinler, bağımsızlık ve egemenlik üzerindeki yüzeysel söylemleri ve sömürge bağlan-

---

⁴⁸ a.g.e., s.106.

⁴⁹ a.g.e., s.106-107.

⁵⁰ a.g.e., s.107.

⁵¹ a.g.e., s.109.

uları ile birlikte bir yeni-sömürge anlayışı içinde sömürgeci güçle bağlarının devam etmesinde vesile olacaklardı. Bu yeni ulus-devletlerin ekonomik, politik ve kültürel yapıları, egemen dünya sistemi üzerinde yeni bir bağımlılık tipini kolaylaştırmıştır⁵². Davutoğlu'na göre 1969 yılında Mescid-i Aksa'ya yapılan saldırı ve İslam Konferansı Örgütü'nün (İKÖ) kurulmasından sonraki İslam zirvesi, bu dönemde bir dönüm noktası olmuştur ve bu zirve psiko-politik değişimi yansıtmıştır. Yani Halifeliğin bitiminden bu yana ilk kez, Müslüman dünyadaki mevcut siyasî seçkinler, Müslüman ülkelerin uluslararası konumunu güçlendirmek için iş birliği yapmaya ihtiyaçları olduğunu anlamışlardır. Bu süreç, aynı zamanda uluslararası sistemdeki siyasi güç merkezleri ve Müslüman dünyası arasındaki çatışmacı bir ilişkinin bir yansıması olarak da düşünülebilir. Bu aşamadan sonra, Müslüman dünyasının siyasî sorunlarıyla bağlantılı olarak iktidar merkezlerinden gelen tüm siyasi baskılar ve zulümler- Filistin örneğinde olduğu gibi- Müslümanlara karşı zulme rağmen Kıbrıs krizinde, batılı güçlerin önyargılı Yunan yanlısı pozisyonunu sonrasında, daha önce uluslararası sorumluluklarından feragat eden Türkiye'de sekülarist/laik siyasal elit bile Müslüman dünyasıyla özdeşleşme gereksinmesi duymuştur⁵³.

Davutoğlu, ulus-devlet sisteminin krizine değinmektedir. Müslümanlar, üçüncü aşamada, temel siyasî yapıları ve parametreleri tartışmaya başlamışlardır. Cezayir'de ve Ürdün'de, Müslüman grupların genel seçimlerde önemli siyasî zaferlere ulaşmaları artık Müslüman dünyadaki reel güçlerin ve kurumların ortaya çıkmaya başladıklarının işareti olarak ele alınmakta ve bu durumun uzun vadede alternatif bir dünya düzeninin geliştirilmesini gerektirdiği dile getirilmektedir. Müslüman dünyasındaki hiçbir siyasî güç, gerçek/reel güçlerin ortaya çıkmasını inkâr etmek suretiyle yaşamaya devam edemez. Cezayir'deki gibi yalnızca batılı siyasî merkezlerin desteğiyle ayakta kalabilen rejimlerin siyasî meşruiyet sorunu, gerçek/reel güçlerin ortaya çıkması nedeniyle ciddi gerilimler ve istikrarsızlıklara dönüşebilecektir⁵⁴.

---

⁵² a.g.e., s.109.

⁵³ a.g.e., s.110.

⁵⁴ a.g.e., s.111-112.

Davutoğlu’nun dördüncü dönemde, İslamî yönetim şeklinde, küreselleşme ve sosyalist rejimlerin çöküşünden sonra yeni bir eğilim olduğunu düşünmektedir. Küreselleşmenin ulus-devlet sistemine karşı meydana okumasına uygun olarak, İslamî yönetim şekli için çekirdek sorun, onun siyasî geleneğini ve teorisini, yalnızca sadece ulus-devletin İslamîleştirilmesi için bir program olmaktan ziyade alternatif bir dünya sistemi olarak yeniden yorumlamak olduğu görüşündedir. Bu nedenle, Davutoğlu’na göre, İslamî siyasetin kuramsal temellerini ve Müslüman tarihinde paradigmatik yansımalarını doğru bir şekilde anlayabilmek çok önemlidir⁵⁵.

Uluslararası politikayla ilgili modernist paradigmanın temel varsayımlarından birinin, batı medeniyetinin bir ürünü olarak modern uluslararası sistemin, ilk ya da en azından en gelişmiş dünya düzeni olduğudur. Bu düşünce, çizgisel tarihsel ilerleme fikriyle tutarlıdır ve coğrafi anlamda küreselleşme perspektifinden geçerli olmasına karşın, insanların, Avrupa sisteminin temellerini oluşturduğu düşünülen Westphalia sistemi öncesinde, bir dünya düzeni oluşturmak için entelektüel, ruhsal ve politik olgunluktan yoksun olduklarını iddia etmek mümkün değildir⁵⁶.

Westphalia çağında bile, Avrupa-Asya ve Kuzey Afrika’da egemen olan topluluklar-arası ve devletlerarası bir sistem olan *Pax Ottomana*’nın Millet-sistemi, Westphalia’yla karşılaştırıldığında ilkel bir uluslararası sistem biçimi değildi; yüzyıllar boyunca farklı dil, din ve ırk kökenlerinden en az otuz etnik grubun birlikte yaşamasını garanti altına alan alternatif bir imajinasyonun yansımasıydı. Bu sistem, 19. yüzyılda milliyetçi/ulusalcı imajinasyona dayanan uluslararası sistem, hâkim olmaya başladığında bir krizle karşılaştı. Bu, o zamanda medeniyetsel canlılık döneminde yaşayan Avrupa’ya doğru medeniyet ekseninin kaymasının politik bir sonucuydu⁵⁷. Soğuk Savaş sonrasında

---

⁵⁵ Davutoğlu, **Alternative Paradigms: The Impact of Islamic and Western Weltanschauungs on Political Theory**, s.202.

⁵⁶ a.g.e., s.45.

⁵⁷ a.g.e., s.46.

ise Davutoğlu'nun yaklaşımından anlaşıldığı kadarıyla, “Millet Sistemi” kriz halindeki “ulus-devlet” sistemine bir alternatif olarak önerilir hale gelmiştir.

VIII. “MİLLET SİSTEMİ” PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKASI

Davutoğlu, 2004 yılının Şubat ayında *Cnn Türk'te* katıldığı bir programda maddeler halinde dış politikaya ilişkin ilkelerini açıklayarak anlatmıştır. Bunları **‘özgürlük-güvenlik dengesi, komşularla sıfır problem, çok boyutlu-çok kulvarlı ilişkiler, yeni bir üslup ve ritmik diplomasi’**⁵⁸ olarak isimlendirmiştir. Türkiye de 'etnik talepler' üzerinden yürütülen bir silahlı mücadeleye maruz kalmış ve geçmişte çözümü 'bastırma' yönteminde aramış bir ülke olduğuna değinen Davutoğlu, bu gayretlerin, dünyanın hiçbir yerinde başarılı olamadığını ileri sürmüştür. Baskıyla, sindirmeyle etnik ve dini taleplerin ezildiği ülkelerin de rejiminin karakterinin değişmeye başladığını; kimlik farklılıklarının bir arada yaşamayı imkânsız hale getirmesini engellemenin yolunun **'özgürlük-güvenlik'** dengesini oluşturabilmekten geçtiğini vurgulamıştır. Davutoğlu, **'özgürlük-güvenlik dengesi'**ni iyi kurabilmiş bir Türkiye'nin hem kendi sorununu çözüme kavuşturabileceğini hem de dünyaya bir 'model' sunabileceğini düşünmüştür. Hoca kitabının yazarı Gürkan Zengin, **“Başbakan Erdoğan'ın Kürt sorununa ilk kez ismini koyması, ardından Kürt açılımının hayata geçirilmesi aynı mantıkla yürütülen politikalar”**⁵⁹ ifadesini kullanmaktadır.

Çok boyutlu çok kulvarlı ilişkiler yaklaşımı ile Türkiye'nin küresel aktörlerle kurduğu ilişkileri çeşitlendirmeye başlaması amaçlanmıştır. Yeni ittifaklar ya da yeni müttefikler aramak için yola çıkılmıyor, ancak yeni uluslararası mimaride birbirine alternatif olmayan, tersine 'birbirini tamamlayan' çeşitlendirilmiş yeni ilişkiler ağına da girilmesi; böylece ABD ile ikili ve NATO içinde ittifak ilişkisi devam ederken, Rusya ile komşuluk ve Avrasya politikalarında mümkün olduğunca senkronizasyon arayışına girildiği belirtilmektedir. AB ile

⁵⁸ Gürkan Zengin, **Hoca: Türk Dış Politikası'nda “Davutoğlu Etkisi” 2002-2010**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2014, s.84.

⁵⁹ **a.g.e.**, s.86.

'entegrasyon süreci' de bir taraftan devam ettirilirken Türkiye, bunlara ek olarak kendi yakın çevresiyle de ekonomik ve sosyal bütünleşme çabalarına yönelmiştir.

Yeni bir diplomatik üsluptan kasıt **'köprü ülke'** kavramının reddi olarak ortaya konulmuştur. Davutoğlu Türkiye'nin 'köprü' ülke değil **' merkez ülke'** olduğunu iddia etmiştir. **“Merkez ülke”** yaklaşımı ile Türkiye'nin Doğu ile ilişkilerinde Batı'nın değerlerini empoze etmeye çalışan bir Batılı, Batı ile ilişkilerimizde ise Doğu'nun olumsuz görülen unsurlarını taşıyan bir Doğulu olarak algılanmasının önüne geçilmek istenmektedir. Doğulu platformlarda Doğulu kimliğinden gocunmadan o kimlikle yüzleşip o kimlik etrafında tezler, çözümler üretebilen bir ülke; Avrupa platformlarında konuştuğunda da bir Avrupalı misyon içinde bir Avrupalı bakışla Avrupa'nın geleceğini tartışabilen bir ülke olunması tasarlanmıştır.

Soğuk Savaş sonrası Türk diplomasisi için **'ritmik diplomasi'** bir zorunluluk olarak görülmektedir. Bu kadar çok sorun alanının ortasında yer alan Türkiye için **“ritmik diplomasi”** bir zorunluluk olarak görülmektedir. Sürekli hareket eden bir diplomasiye sahip olunması gerektiği ifade edilmektedir. Balkanlardaki anlaşmazlıkları çözüme ulaştırmak için Balkan ülkeleri ile görüşmeler yürüten Türkiye, öte yandan Suriye-Irak gerilimine müdahil olmak, bir taraftan Kafkasya barışı için girişimlerde bulunmak, Türk-Ermeni açılımını sürdürmek; Kıbrıs görüşmelerine yön vermek; Filistin meselesinde aktif bir oyuncu olmak için eş zamanlı olarak diplomasi yürüten bir aktör olarak kendisini konumlandırmıştır.

Bütün bu prensiplerin en dikkat çeken ve en çok üzerinde durulanı ise **“komşularla sıfır sorun”** prensibi olmuştur. 2004'ü izleyen yıllarda o **'kötü komşular'**ın yerlerine birer birer 'iyi komşular'ın geldiği ifade edilmiştir. Türk dış politikasında 'Davutoğlu etkisi'nin en kuvvetli tezahürü **'komşularla ilişkiler'**de gerçekleşmiştir. Bu yeni yaklaşımda amaç Türkiye'nin etrafındaki **'düşman halkalar'**dan oluşan zinciri kırıp bütün bu sahayı bir güvenlik ve iş birliği alanına dönüştürmektir. Ekonomik entegrasyon bölgeleri yaratmak, **'komşularla sıfır**

problem' ilkesinin olmazsa olmaz koşulu olarak düşünülmüştür. **Vizelerin kaldırılması**, Türkiye'nin Orta Doğu'yla sosyal ve ekonomik olarak kendi bölgesiyle bütünleşme çabalarının en önemli adımı olmuştur. Türkiye, 2003 yılından itibaren kendi bölgesindeki bütün gerilimlerde aktif biçimde devreye girmeye başlamıştır. İsrail ile Filistin arasındaki barış görüşmelerinde, Suriye ile İsrail arasındaki dolaylı görüşmelerde, Bağdat'taki bazı patlamalardan Irak'ın Suriye'yi sorumlu tutması üzerine patlak veren gerilim üzerine Suriye ile Irak arasında, Lübnan'da Cumhurbaşkanı seçimi ve hükümet kurma çalışmalarındaki tıkanma üzerine Lübnan içindeki gruplar arasında, Filistin'de El Fetih ile Hamas arasındaki iktidar mücadelesinde, Hamas ile Mısır devleti arasındaki güvensizliğin giderilmesi çabalarında, Irak'ta Şii, Sünni, Kürt demeden bütün gruplar ve aşiretler arasındaki gerilimlerin çözümü sürecinde, Amerika ile İran arasındaki nükleer gerilimde, Amerika ile Suriye arasındaki ilişkilerin yeniden kurulmasında, Rusya ile Gürcistan arasındaki savaşta, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki donmuş krize çözüm arayışlarında, Bosna-Hersek ile Sırbistan arasındaki temasın ve güvenin tesis edilmesinde, Afganistan-Pakistan arasındaki küresel etkiler yaratan gerilimlerde Türkiye devreye girmiştir⁶⁰.

Sıfır problem ilişkisinde Suriye ile ilişkiler örnek olarak gösterilmiştir. Davutoğlu, TRT 1'de 18 Temmuz 2009'da yayımlanan "Enine Boyuna Özel" programında *'Türkiye ile Suriye artık et ile tırnak gibidir'*⁶¹ ifadesini kullanmıştır. Suriye-Türkiye ilişkilerinin Orta Doğu bölgesi için bir model niteliğinde olduğu pek çok gözlemcinin ortak görüşüdür. Davutoğlu'nun 'Mezopotamya Vizyonu' adını verdiği yaklaşım ile 'ekonomik, ticarî ve sosyal entegrasyon' yoluyla tıpkı AB'de olduğu gibi sınırları 'anlamsız' hale getirmeyi öngörmüştür⁶². Suriye ile ilişkiler, Türkiye'nin Arap dünyasının geri kalanıyla ilişkilerine de yön verir nitelikteydi. Şam, Arap dünyasıyla bağlantıların önünde bir 'duvar' olarak dururken yeni dönemde bir 'kapı' haline dönüşmeye

⁶⁰ a.g.e., s.58-59.

⁶¹ a.g.e., s.219.

⁶² a.g.e., s.221.

başlamıştır. Türkiye’nin neo-Osmanlı bir politika ile Osmanlı İmparatorluğu’nun geçmişte kontrol ettiği topraklara yeniden döndüğü değerlendirilmeleri yapılmaya başlanmıştır⁶³.

Türkiye’nin yeni dış politikasında benimsediği yaklaşımlardan biri bölgede sadece devletlerle değil '**devlet dışı aktörlerle** de temas öngörüyordu. Türkiye, cumhuriyet tarihi boyunca '**devletten devlete**' ilişkiler kurmuştu. 2003 yılı Ağustos ayında Iraklı Sünni aşiretlerle ilk temas sağlandı. Bu Türk dış politikası açısından cumhuriyet döneminde bir ilkti, bu haliyle aynı zamanda bir test niteliğindedeydi. Iraklı aşiretlerle kurulan bu ilk temas başarılı sonuçlar vermişti. Daha sonra Sünni unsurların seçimlere girmeye ikna edilmesiyle, Türkiye’nin Irak’ta etkin bir şekilde devreye girebilmesi sağlandı. Türkiye, devlet dışı aktörlerle temas politikasını daha sonra yine Irak’ta direniş gruplarıyla, Filistin’de Hamas’la, Lübnan’daki Şii ve Dürzi gruplarla devam ettirdi⁶⁴. Ancak Türkiye’nin geleneksel dış politika davranışlarıyla bağdaşmayan söylem ve pratiğin zaman içerisinde Türkiye’yi gerek komşularıyla gerekse de bunun dışındaki uluslararası aktörlerle sorunlu hale getirmiştir. Davutoğlu’nun “sıfır” sorun söylemi adeta “herkesle sorun” politikası haline gelmiştir. Türkiye’nin 2011’de hâlâ sahip olduğu, “bölgede yükselen ülke, istikrar merkezi, örnek ve lider adayı” imajının yerini, 2012 yılından itibaren “Suriye ve Kürt sorunu arasına sıkışmış”, “yalnızlaşmış”, “tarafsız aracı olma kapasitesini yitirmiş” gibi betimlemeler almaya başlamıştır⁶⁵. Türkiye’nin sıfır sorun politikası Suriye, Irak, İran, Rusya, Kıbrıs, İsrail, Fransa, Ermenistan ve hatta Lübnan’la dahi ilişkileri büyük ölçüde sıfır derecede kötüleştirmesinden sonra kaybolup gitmiştir⁶⁶. Emekli Büyükelçi Ali Tuysan, dış politikada önemli olanın bir ülkenin dünya görüşü ve temel aidiyet duygusu olduğunu ifade etmekte; din faktörünün uluslararası politikada

---

⁶³ a.g.e., s.223.

⁶⁴ a.g.e., s.305.

⁶⁵ bk. Ergin Yıldızoğlu, “Bir İmaj Sorunu”, **Cumhuriyet**, 10 Eylül 2012.

⁶⁶ bk. Muhammed Nureddin, “Türklerin ‘Sıfır Sorunu 2011’de Sınıfta Kaldı”, **Radikal**, 03 Ocak 2012.

manevî bir yakınlık unsuru olabileceğini; ama bunun ötesinde bir anlamı olmayacağını dile getirmektedir⁶⁷. Sağlam uluslararası ilişkilerin dinden öte faktörlere dayanması gerektiğini ifade eden Tuygan, “Biz kendimizi, kültürel kimliğimizi korumakla birlikte, başta demokrasi olmak üzere Batı değerlerini benimsemiş bir ülke telakki ediyorsak ki bana göre öyle olması lazım, o zaman politikalarımızın bu istikamette şekillendirilmesi gerekir”⁶⁸ demektedir. Tuygan’ın bu ifadeleri, aslında Türkiye’nin dış politikasının Davutoğlu’nun İslam medeniyeti bağlamında dinsel aidiyeti şekillendiren değerler doğrultusunda yürütüldüğüne ilişkin bir kanaati yansıtmaktadır. Nitekim Davutoğlu, kesin bir şekilde Avrupa’da ortaya çıkan “Westphalia sistemi”ne dayanan “ulus-devlet” anlayışına, Hristiyan medeniyetinin ürünü olduğu ve İslam medeniyetiyle bağdaşmadığı düşüncesiyle, karşı çıkmakta ve etnik meseleleri de İslam’ın “ümme” kavrayışına dayanan “Millet Sistemi” çerçevesinde ele almaktadır. Örneğin Davutoğlu’nun “Sizin kafanızdaki ‘Yeni Türkiye’ Kürt meselesini nasıl çözmüş bir Türkiye olacak?” sorusuna Davutoğlu; “Öncelikle temel tespit yapmak lazım. 19. yy. ideolojisi olan ulusçuluk Avrupa’da feodalite ile bölünmüş yapıları bir araya getirip ulus devletleri doğurdu. Bizde ise tarihten gelmiş organik yapıları dağıtarak geçici ve suni karşılıklar ve kimlikler ortaya çıkardı. Hepimizin bu ayrıştırıcı kültürle hesaplaşma zamanı geldi”⁶⁹ demiştir. Davutoğlu, bu sözleriyle ulusçuluğun Avrupa’da bütünleşmeyi Osmanlı’da ise (bizde) bölünmeyi getirdiğini demek istemektedir. Ona göre “*Bununla hesaplaşma zamanı gelmiştir.*”⁷⁰ Davutoğlu, hiç kuşkusuz “ulus-devlet” mantığının karşısında yer almakta ve “Millet sistemi” kavrayışı çerçevesinde bir Türkiye konumlandırması yapmaktadır. Davutoğlu etkisindeki Türk dış politikası da bu bağlamda bir anlam ifade etmektedir.

IX. SONUÇ

“Westphalia sistemi”nin ortaya çıkardığı ulus-devlet kavrayışı ve kavramları üzerinden bir uluslararası siyaset okuması geliştirilmiş; bu

⁶⁷ Ali Tuygan’ın açıklamaları için bk. “Rolümüz Artık Bitti”, **Cumhuriyet**, 27 Ekim 2012.

⁶⁸ a.g.e.

⁶⁹ “Biz Bu Rüyaıı Terk Etmeliyiz”, **Hürriyet**, 17 Eylül 2012.

⁷⁰ a.g.e.

siyaset okuması, Avrupa’nın dışındaki coğrafya için de geçerli hale gelmiştir. Egemen devletin temel aktör kabul edildiği “realist” kuramda, devlet davranışları insan davranışlarına uyarlanmış, değişmez bir insan doğası kavramından ve devletlerin üzerinde bir üst otoritenin bulunmaması noktasından hareketle, “anarşik” olan uluslararası alanda devletlerin kendi güvenliklerini muhafaza etme ve “ulusal çıkarlarını” koruma/elde etme mücadelesi verdiklerini ileri sürülmüştür.

“Westphalia sistemi”nin ulus-devlet anlayışına bağlı olarak ortaya çıktığı dönem boyunca Osmanlı İmparatorluğu’nda uygulanmakta olan “Millet-sistemi” alternatif bir uluslararası ilişkiler yaklaşımı olarak dile getirilmeye başlanılmıştır. “Millet-sistemi” anlayışıyla etnik, dinsel ve mezhepsel ayrışmalardan kaynaklanan çatışmaları önleyerek barışçı bir dünya düzeninin tesis edilmesinin olanaklı olduğu ileri sürülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda Ahmet Davutoğlu’nun “Westphalia sistemi”nin ürettiği “ulus-devlet” sistemine karşı “Millet Sistemi”ni alternatif bir sistem olarak ileri sürdüğü görülmektedir.

Diğer imparatorluklar gibi Osmanlı İmparatorluğu da kendisini ulusçuluk akımlarından kurtaramamıştır. Üstelik Müslüman kimlikli Arnavut ve Araplar gibi “Müslüman Milleti”ne mensup olan halklar da ayaklanmışlar ve kendi ulus-devletlerini kurmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki “Millet-sistemi”, ulusçuluk akımlarının yayılmasıyla 19. yüzyılda bir krizle karşılaşmış ve neticede Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasıyla sona ermiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun ardılı ve gerçek sahibi olarak Türkler de Türkiye’yi kendilerinin ulus-devleti olarak tesis etmişler ve ulus-devletler arasındaki yerlerini almışlardır.

Soğuk Savaş sonrasında etnik ve dinsel/mezhepsel temelli kimlik eksenli çatışmaların artmasıyla birlikte, “Westphalia sistemi”ne ve bu sistem üzerinden üretilen uluslararası ilişkiler kavram ve yaklaşımlarına karşı alternatif uluslararası ilişkiler görüşleri daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanılmıştır. Bu tezlerden bir tanesi de Avrupa’nın “Westphalia sistemi”nin ürettiği ulus-devlet anlayışına bir alternatif olarak Ahmet Davutoğlu’nun ileri sürdüğü “Millet-sistemi” kavrayışıdır.

Osmanlı İmparatorluğu ulusçuluk hareketlerinin etkisiyle önce gayr-i müslim etnik grupların ve akabinde Müslüman kimlikli etnik grupların ayaklanmaları ve kendi ulus-devletlerini kurma süreci içerisine girmeleriyle dağılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun ardılı ve mirasçısı olan Türkiye'de bir ulus-devlet olarak tesis edilmiştir. Sömürgeci güçlerden bağımsızlığını elde eden Müslüman kimlikli etnik topluluklar da kendilerini ulus-devlet olarak inşa etme süreci içerisine girmişlerdir. Türkiye, ulus-devlet olarak inşa edilirken modern uluslararası ilişkiler kavrayışı çerçevesinde bir dış politika tesis etmiştir. Uluslararası koşullar elverdikçe de kendisini "merkez ülke" olarak konumlandırarak belli bazı prensipler doğrultusunda etkisini artırma çabası içerisinde bulunmuştur.

Davutoğlu'nun ileri sürdüğü gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun yayılmış olduğu coğrafya da Türkiye'nin tekrar etkinlik kurup kuramayacağını kavramak bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nun tesis edildiği coğrafyaya şöyle bir bakmak yeterlidir: Orta Doğu'ya bakıldığı zaman, Osmanlı İmparatorluğu'nun, bir Arap dünyasının üstüne yerleştiği görülmektedir. Müslüman kimliğinin inşasında Arap kimliğinin ve dilinin ne kadar etkili olduğunu ve Türk kimliğini de etkilediği bilinen bir durumdur. Balkanlara bakıldığı zaman Osmanlı İmparatorluğu'ndan önce de kimlik sahibi ve kendi yönetim otoritelerine sahip olmuş halkları görmekteyiz. Osmanlı İmparatorluğu, savaşarak ve fetih ederek kendi otoritesini Balkan halklarına kabul ettirmiş ve nihayetinde onların bağımsızlığını acı tecrübeleriyle kabul etmek zorunda kalmıştır. Balkanlarda Bulgarlar, Sırlar, Yunanlar, Makedonlar ve hatta Müslüman Arnavutlar bile Osmanlı İmparatorluğu'ndan savaşarak bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Kafkaslar için Orta Doğu ve Balkanlar'dan farklı bir değerlendirme yapmak belki mümkün olabilir. Kafkaslar'da Türkiye'nin etkinlik kurmasını sağlayabilecek koşullar uzun vadeli bir siyasal tasarımla inşa edilebilecektir. Fakat bu durumda Türkiye'nin karşısına Rusya ve İran sınırlandırıcı aktörler olarak çıkacaktır. Davutoğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş ve dağılma dönemindeki problemleri ve ulusçuluk kimliğinin gücünü göz ardı etmekte ve adeta "Millet" sistemi üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim olduğu coğrafyada Türkiye'nin etkin olacağı bir dış politika kurgusu tasarlamaktadır. Osmanlı coğrafyası üzerinde gerek

Osmanlılık kimliğini canlandırarak, gerekse de İslamcılık kimliği üzerinden bir siyaset yürütmek, Türkiye’nin tarihsel gerçekliğini ve Osmanlı İmparatorluğu’nu çöküşe götüren nedenleri yanlış okumak anlamına gelmektedir. Nitekim Türkiye, Davutoğlu döneminde geçmişle kıyaslandığında sınır komşularıyla daha fazla sorunlu bir hale gelmiştir.

KAYNAKÇA

- “Ahmet Davutoğlu Biyografisi”, <http://www.biyografi.info/kisi/ahmet-davutoglu>, Erişim Tarihi: 22.10.2017.
- BALİ, Rıfat N, **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni [1923-1945]**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- “Biz Bu Rüyaıı Terk Etmeliyiz”, **Hürriyet**,17 Eylül 2012.
- BOOTH, Ken. **Dünya Güvenliği Kuramı**, Tercüme: Çağdaş Üngör, Küre Yayınları, İstanbul, Ağustos 2012.
- BRUBAKER, Rogers, **Fransa ve Almanya’da Vatandaşlık ve Ulus Ruhı**, çev. Vahide Pekel, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, Aralık 2009.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, **Alternative Paradigms: The Impact of Islamic and Western Weltanschauungs on Political Theory**, University Press of America, Printed in the United States of America, Maryland, 1994.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, **Civilizational Transformation and The Muslim World**, Published by Mahir Publications Sdn. Bhd. (A subsidiary of MAHIR HOLDINGS SDN.BHD.), Kuala Lumpur, 1994.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, **Stratejik Derinlik Türkiye’nin Uluslararası Konumu**, Küre Yayınları, İstanbul,11.Baskı, 2001.
- ERYILMAZ, Bilal, **Osmanlı Devletinde Millet Sistemi**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992.
- GRAMSCI, Antonio, **Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935**, haz. David Forgacs, çev. İbrahim Yıldız, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010.
- HARDT, M. ve NEGRI, Antonio, **İmparatorluk**, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003.
- HUNTINGTON, Samuel, **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, çev. Mehmet Turhan ve Y.Z. Cem Soydemir, Okuyan Us, İstanbul, 2013.

- KISSINGER, Henry, **Diplomasi**, çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- KNUTSEN, Torbjon L, **Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi**, Türkçesi: Mehmet Özay, Açılım Kitap, İstanbul, Mayıs 2006.
- LINKLATER, Andrew, **Critical Theory and World Politics**, Routledge, Oxon, 2007.
- MOITA, Luis, “A Critical Review on The Consensus Around The “Westphalian System””, **JANUS.NET e-journal of International Relations**, Vol. 3, No. 2, (Fall 2012), pp.17-42.
- NUREDDİN, Muhammed, “Türklerin 'Sıfır Sorunu 2011'de Sınıfta Kaldı”, **Radikal**, 03 Ocak 2012.
- NYE, Joseph S. ve David A. WELCH, **Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak**, çev. Renan Akman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Aralık 2010.
- ORTAYLI, İlber, **Osmanlı Barışı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007.
- “Rolümüz Artık Bitti”, **Cumhuriyet**, 27 Ekim 2012.
- YILDIZOĞLU, Ergin, “Bir İmaj Sorunu”, **Cumhuriyet**, 10 Eylül 2012.
- ZENGİN, Gürkan, **Hoca: Türk Dış Politikası’nda “Davutoğlu Etikisi” 2002-2010**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2014.

“İNSANCIL EMPERYALİZM”: SURIYE KRİZİNDE İNSANÎ MÜDAHALE GÖRÜNÜMLÜ YENİ EMPERYALİST YAKLAŞIMLAR

Lider BAL*

ÖZET

İnsan haklarının ve/veya temel demokratik değerlerin ağır ihlali gibi kimi insanî gerekçelere dayanarak bir devletin başka bir devlete müdahalesine dair vakalar/tartışmalar sık yaşanmaya başlandı. Bu durumun ortaya çıkmasında, Soğuk Savaş sonrası ilan edilen batı tipi demokrasi ve kapitalist-liberal sistemin galibiyetinin, dolayısıyla batılı devletlerin demokrasi ve insan hakları adına dünyanın geri kalanı üzerinde söz sahibi olduğu söyleminin payı büyük.

1980’li yılların başından itibaren “insanî müdahale” adıyla kavramsallaştırılan insanî gerekçelerle müdahale özellikle 1990’lı yıllarda uluslararası toplum nezdinde belli bir meşruluk zemini yakalamış olsa da hukuki bir norma dönüşmedi. Aslında, kimi etik normlardan kaynaklanan ve bireyin uluslararası hukuktaki yerinin ve haklarının gelişimine paralel olarak ortaya çıkan “insanî müdahale”nin kavramsal gücü tartışmasızdır. Ancak, bu konseptin hukukî bir kuruma evrilememiş olmasında, diğer başka nedenlerin yanında, emperyalist/hegemonyacı amaçların bir aracı olarak kullanılmış olmasını aramak gerekir.

Günümüzde, Türkiye’yi de yakından ilgilendiren ve neredeyse bütün uluslararası güçlerin dâhil olduğu Suriye krizi, insancıl müdahale ve emperyalizm tartışmaları bakımından adeta turnusol kâğıdı işlevi görmekte. Bu çalışmada, çeyrek yüzyıldır yeni bir evresi içerisinde bulunduğumuz küreselleşme sürecinin adeta birleştirici harcı olarak

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, GAZİANTEP, liderbal@gantep.edu.tr

ortaya konulan insan hakları, demokrasi gibi “evrensel” değerlerin savunulması ile yeni emperyalist yaklaşımların çakışma noktaları, yakın geçmişte yaşanan örnekler ışığında, özellikle de Suriye krizi bağlamında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İnsancıl Emperyalizm, İnsancıl Müdahale, İnsan Hakları, Yeni Emperyalizm, Suriye

**“HUMANITARIAN IMPERIALISM”: NEW IMPERIALISM
APPROACHES DISGUISED AS HUMANITARIAN
INTERVENTION IN SYRIAN CRISIS**

ABSTRACT

Cases/discussions about the intervention of a state to another state on humanitarian grounds, such as a severe violation of human rights and/or fundamental democratic values, happen frequently. This situation is mostly due to the post-Cold-War declaration of the western type democracy and the capitalist-liberal system victory.

Conceptualized as the "humanitarian intervention" in the early 1980s and caught a large legitimacy in the international community in 1990s, this claim of intervention based on humanitarian grounds has never transformed into a legal norm. In fact, the conceptual power of "humanitarian intervention" arising from some ethical norms and in parallel to the development of human rights in international law is indisputable. However, if this concept did not evolve into a legal institution, it is necessary to seek, among other reasons, its instrumentalization as an intermediary of imperialist/hegemonic purposes.

Today, the Syrian crisis, which is closely related to Turkey and includes almost all international powers, is a demonstrative example in terms of the discussions about humanitarian intervention and imperialism. The aim of this study is to examine the points of intersection between the defense of "universal" values such as human rights, democracy and the new imperialist approaches in the light of recent examples, especially in the context of the Syrian crisis.

Key Words: Humanitarian Imperialism, Humanitarian Intervention, Human Rights, Neoimperialism, Syrian.

1. Giriş

Başta yaşam hakkı olmak üzere temel insan haklarının korunması uluslararası toplumun karşı karşıya olduğu en zor ve en güncel sorun niteliğinde. Gelişimini 20. yy. ikinci yarısı boyunca sürdürür de, insan haklarının korunmasına ilişkin uluslararası kamuoyunun ilgisi Soğuk Savaş'ın bitmesinden sonra yoğunlaşmıştır. Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte ilan edilen batı tipi demokrasi ve kapitalist-liberal sistemin galibiyeti bir taraftan bu modelin diğer toplumlarda da sancılar ve iç çatışmalar yaratarak taklit/takip edilmesine neden olurken, diğer taraftan batılı devletlerin demokrasi ve insan hakları adına dünyanın geri kalanı üzerinde söz sahibi olduğu iddiasını ortaya çıkardı. Soğuk Savaş sonrası bu süreçte çatışma riski devletlerarası boyuttan görece uzaklaşarak devlet içi/toplumlararası boyutlarda ortaya çıkmaya başlamıştır.

Sosyalist bloğun çökmesiyle dağılan başta eski Yugoslavya olmak üzere toplumlararası çatışma örneklerin istisnasız tümünde insan hakları ihlalleri yoğun bir biçimde yaşanmış; hatta bu çatışmaların birçoğu soykırıma varan insancıl hukuk ihlallerinin yaşandığı iç savaşlar düzeyine ulaşmıştır. 1990'lı yıllar boyunca ortaya çıkan bu çatışmalarda uluslararası toplumun çoğu zaman çaresiz kalmasının en önemli nedeni hiç şüphesiz klasik uluslararası hukukun yalnızca devletlerarası çatışmaları öngören yapısıdır. Evrensel düzeyde gelişim gösteren insan hakları anlayışı birçok uluslararası belgeyle somutlaşmış ve normatif bir güce kavuşmuş olsa da, bu hakların korunmasına ilişkin uluslararası mekanizmalar yeterince oluşmamıştır.

İlk etapta dağılan sosyalist bloğu devletlerinde ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesinin etkileri, daha sonra özellikle eski sömürge devletlerinde de görülmeye başlandı. Çoğu zaman sınırları yapay bir biçimde belirlenmiş ve toplumları arasındaki etnik, dinî ve derin kültürel farklılıklar nedeniyle uluslaşma sürecini tamamlayamamış bu devletler Soğuk Savaş döneminin baskısı ortadan kalkınca toplumlararası çatışmaların sahnesi haline gelmiştir. Suriye de bu örneklerden biridir. Hafız Esad'ın ölümüyle zayıflamaya başlayan otoriter, Soğuk Savaş kalıntısı Baas rejimine son darbe "Arap baharı" olarak nitelendirilen ve Suriye'ye de sığrayan halk ayaklanmaları ile vurulmak istenmiştir. 2010 yılında Tunus'ta başlayarak neredeyse tüm

Arap coğrafyasına yayılan, diktatöryel rejimlere karşı ortaya çıkan bu halk ayaklanmaları Tunus, Libya ve Mısır gibi ülkelerde rejim değişikliklerine varan etkiler doğurmuş olsa da, Suriye’de Beşar Esad rejiminin şiddetle karşılık vermesi silahlı muhalif grupların ortaya çıkmasına ve çatışmaların bir iç savaşa dönmesine neden olmuştur.

Altı yılı aşan bir süredir devam eden ve sivillerin yoğun bir biçimde etkilendiği bu uluslararası krizin patlak verdiği andan itibaren, başta Türkiye olmak üzere bazı bölge ülkeleri ile ABD ve Fransa gibi Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) daimi üyeleri askerî müdahale seçeneğinin dışlanmaması gerektiğini ifade etmiş olsalar da, Konseyin veto yetkisine sahip diğer üyeleri Rusya ve Çin’in engellemeleriyle bu yönde bir karar alınması mümkün olmamıştır.

Suriye’de yaşanan insanî kriz karşısında uluslararası toplumun müdahalesizliği kadar müdahale yanlılarının asıl niyetleri de tartışıldı. İnsanî gerekçelerle müdahale argümanı karşısında, bu gerekçelerin aslında yeni bir emperyalist anlayışın rampası olarak kullanıldığı eleştirileri bu tartışmaların düşünsel çerçevesini oluşturmaktadır.

İnsanî müdahale ve insancıl emperyalizm tartışmalarının Suriye krizi bağlamında irdelenmeye çalışılacağı bu çalışmada uluslararası metinler ve yazın analitik yöntemle incelenecektir. Söz konusu metinler ve doktrinel çalışmaların seçimi, özellikle insanî müdahale ve emperyalizm tartışmalarının kesiştiği noktaları içerenlerle sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Suriye krizi ile benzerlik taşıyan kimi insanî kriz/müdahale örneklerinin de pragmatik bir biçimde irdeleneceği bu çalışmada amaç bu örneklerden hareketle, tümevarım yöntemi kullanılarak insancıl müdahaleler ve emperyalizm tartışmalarına genel bir bakış ortaya koymak olacaktır.

2. İnsanî Müdahale Tartışmaları ve Uluslararası Hukuk

2.1. İnsanî Müdahale Kavramı

Egemen devletlerin sınırları içinde meydana gelen insanî felaketler karşısında uluslararası toplumun sorumluluğu, hak ve ödevleri özellikle geçtiğimiz son çeyrek yüzyılda yoğun bir biçimde tartışılan konuların başında gelmiştir. Doğal afetlerden ya da silahlı çatışma ortamından kaynaklanan insanî felaketler karşısında, gerek uluslararası

örgütlerin ve sivil toplum örgütlerinin gerekse de diğer devletlerin insanî yardım amaçlı faaliyetlerde bulunabileceği, hatta bu konuda bir sorumluluklarının/ödevlerinin olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Kimi durumlarda tek taraflı olarak gerçekleştirilebilecek bu insanî yardımların hukukiliği konusunda genel bir uzlaşma da olduğu söylenebilir¹.

Geniş anlamda, bu gibi doğal felaketler ve silahlı çatışma halinden kaynaklanan insanî dramlardan doğrudan etkilenen kitlelerin yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla girişilen faaliyetleri de kapsasa da, Suriye krizi bağlamında yeni emperyalizm tartışmalarını gündeme getirmesi bakımından, insanî müdahale kavramından anlaşılması gereken bir devletin sınırları içinde gerçekleşen ağır insan hakları ve insancıl hukuk ihlallerini engellemek yahut durdurmak amacıyla yapılan askeri müdahalelerdir. İhlallerin gerçekleştiği devletin rızası aranmaksızın, tek taraflı olarak gerçekleştirilecek bu “insanî müdahalelerin” uluslararası hukuka uygunluğu tartışılmaya devam etmektedir.

1980’li yılların başında değişik meslek gruplarından insan hakları aktivistlerinin, uluslararası toplumu oluşturan devletler için bir hak (droit d’ingérence), hatta ödev (devoir d’ingérence) olarak ortaya attığı “insanî müdahale” kavramı bireyin uluslararası hukuktaki yerinin ve haklarının gelişimine paralel olarak ortaya çıkmış olsa da, aslında nitelik olarak etik olmaktan öteye geçmeyen bir normda kaynağını bulur². Bu kavramın “mucit”lerinden M. Bettati de “müdahale

---

¹ Doğal felaketler ve benzeri önemli haller karşısında gerçekleştirilecek insani yardımların uluslararası genel hukuktaki yeri açısından iki temel referansa değinmek gerekir. Birincisi BM Genel Kurulunun 8 aralık 1988 tarih ve 43/131 sayılı kararıdır. Bu karar, benzeri trajik durumlarda dışarıdan sağlanacak insani yardımların öneminin altını çizerek, ilgili devletlerin egemenliklerine vurgu yaparak onları bu yardımların gerçekleşmesinde işbirliğine davet etmekle yetinmektedir. Bu haliyle kararın insani yardıma konu olan devletin rıza ve inisiyatifini esas aldığı söylemek mümkün. Ancak Uluslararası Adalet Divanı’nın *Nikaragua’da Askeri ve Yarı-askeri Faaliyetler* davasındaki yaklaşımı daha ileri bir aşamayı benimsemektedir. Bu karara göre, diğer bir devletin sınırları içindeki bir gruba, o grubun politik aidiyet ve amaçları ne olursa olsun, belirli sınır ve kriterlere uymak şartıyla, salt insani amaçlı sağlanan yardımlar haksız müdahale ya da uluslararası hukuka aykırı addedilemezler. bk. CIJ Rec., 1986, s. 124-125. ² bk. Mario BETTATI, Bernard KOUCHNER, *Le Devoir d’Ingérence: Peut-On Les Laisser Mourir?*, Denoël, Paris, 1987, 300 s.

hakkı”nın günümüz uluslararası hukuk sisteminde hukuki içerikten yoksun bir kavram olduğunu kabul eder³. Gerçekten de, aşağıda inceleneceği üzere, Birleşmiş Milletler Şartı’nın temelini oluşturduğu günümüz uluslararası hukuk sistemi “müdahale hakkı”nın varlığı bir kenara, açıkça bu ihtimali ortadan kaldıracak prensipler üzerine kurulmuştur⁴. M. Bettati’ye göre, bu kavram, ancak “insanî” veya “insancıl” sıfatlarıyla birlikte anıldığında hukuki bir içeriğe kavuşur ve bir hukuk nosyonuna dönüşür. “İnsanî amaçlarla” gerçekleştirilen bir “müdahale” bu amacı sayesinde genel olarak kabul gördüğü gayri hukukî olma özelliğinden kurtulur⁵.

Ortaya atıldığı andan itibaren insan hakları savunucularının nazarında ciddi popülerlik kazanan “insanî müdahale” kavramının uluslararası hukukçular bakımından, meşru ve etik bir norm olma ötesinde, hukuki bir değere kavuştuğunu söylemek güç. 1990’lı yıllarda Somali, Bosna-Hersek, Ruanda ve Kosova gibi soykırıma varan insancıl hukuk ihlallerinin ve ağır insan hakları ihlallerinin yaşandığı krizler karşısında uluslararası örgütlerce alınan ya da alınmayan kararlar insanî müdahalenin gerekliliğini savunanların sayısını artırmış olsa da, devletlere tek taraflı ve takdiri yetki verecek böyle bir müdahale hakkının uluslararası hukukta normatif varlığı sorgulanmaya devam etmiştir. Örneğin, BMGK’nin kuvvet kullanmaya ilişkin açık bir kararı olmadan NATO’nun gerçekleştirdiği 1999 Kosova müdahalesinin insanî gerekçelerle meşru olduğunu kabul eden hukukçuların dahi bu müdahalenin hukukî olmadığını tespit ettiği görülmektedir⁶.

İnsanî müdahale kavramının hukuki bir nosyona dönüşmesinin önündeki en temel engel, bu kavramın içinde barındırdığı emperyalist

---

³ Mario BETTATI, “Le droit d’ingérence : sens et portée”, **Le débat**, novembre-décembre 1991, numéro 67, s.5.

⁴ bk. “Uluslararası hukukta kuvvet kullanma yasağı” ve “ iç işlerine karışmama ilkesi” başlıkları.

⁵ Mario BETTATI, “Le droit d’ingérence : sens et portée”, s. 5.

⁶ Antonio CASSESE, “Ex iniuria ius oritur: Are We Moving Towards International Legitimation of Forcible Humanitarian Countermeasures in the World Community?”, **European Journal of International Law**, 1999/1, ss. 23-30. NATO müdahalesinin hukukiliğine ilişkin ayrıca bk. Bruno SIMMA, “NATO, the UN and the Use of Force: Legal Aspects”, **European Journal of International Law**, 1999/1, ss. 1-22.

riskler ve devletlerin egemenliği, kuvvet kullanma ve iç işlerine müdahale yasağı gibi ilkeler üzerine kurulmuş olan günümüz uluslararası hukuk sistemidir.

2.2. İnsanî Müdahale ve Emperyalist Riskler: Koruma Sorumluluğu Konsepti

1990'lı yıllarda ciddi insanlık dramlarına tanık olan uluslararası toplum, insanî müdahale konseptine yönelik bu eleştiriler karşısında, özünde “anti-emperyalist” olarak nitelendirilebilecek devletlerin egemenliği ilkesiyle uyumlu başka formüller geliştirmeye çabalamıştır. Koruma sorumluluğu konseptini bu doğrultuda ortaya çıkmış bir yaklaşım olarak incelemekte fayda var.

2.2.1. Anti-Emperyalist Bir Hukuk Sistemi Olarak Uluslararası Hukuk

Çoğu zaman ve haklı olarak, güçlü/emperyal devletlerin uluslararası hukuka aykırı eylemlerini engelleyecek ve cezalandıracak mekanizmalardan yoksun olmakla eleştirilse de, devletlerin egemen eşitliği ilkesi (BM Şartı md. 2/1) üzerine oturtulmuş olan uluslararası hukuk sistemi özünde anti-emperyalisttir. Devletlerin egemenliği ilkesi bu bağlamda birçok uluslararası hukuk normunun varlığını ve uygulanış/yorumlanış biçimini belirlemekle birlikte, insanî gerekçelerle girişilecek askeri bir müdahalenin hukukîliği bağlamında iki temel ilkeyi gündeme getirmekte: kuvvet kullanma yasağı ve iç işlerine karışmama ilkesi.

2.2.1.1. Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma Yasağı

Emperyal savaşlar olarak kabul edilen iki Dünya Savaşından ders alan devletler BM Şartı çerçevesinde şekillendirdikleri devletlerarası ilişkilerde savaşı, hatta savaş dışında diğer kuvvet kullanma biçimlerini de yasaklamışlardır. Kuvvet kullanma yasağının evrensel düzeyde bir uluslararası hukuk kuralı olarak kabul edildiği BM Şartı'nın 2. maddesinin 4. fıkrasına göre

“[t]üm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığa karşı, gerek Birleşmiş

*Milletlerin amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidinde ya da kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınırlar*⁷.

Uluslararası teamül hukuk kuralına dönüşerek tüm devletleri bağlar hale gelen bu ilke ile yasaklanan münhasıran silahlı kuvvet kullanma biçimleri olup, ekonomik ve siyasî zorlama biçimleri bu yasak kapsamında değerlendirilmemektedir⁸.

BM Şartı, kuvvet kullanma yasağı konusunda olduğu gibi, bu yasağın istisnaları noktasında da referans metin konumundadır. BM sistemi “meşru olmayan kuvvet kullanımı”nı yasaklamıştır. Bu yasağın hâlihazırda uygulanabilir iki istisnası vardır: meşru müdafaa ve meşru müdahale⁹. BM Şartının 51. maddesi ve uluslararası içtihatlarca sınırları ve koşulları net bir biçimde çizilmiş olan meşru müdafaa hakkını konumuz itibarıyla bir kenara bırakacak olursak, kuvvet kullanma yasağının istisnası olarak meşru müdahale imkânını devletlerin kendi aralarındaki ilişkiler açısından ve BM ile devletler arası ilişkiler bakımından ayrı ayrı değerlendirmek gerekir.

Devletlerarası ilişkiler açısından, gerekçesi her ne sebep olursa olsun, bu iki yasaklayıcı prensibi ihlal eden her türlü müdahale hukuka aykırı olacaktır. Bir devletin diğer bütün devletlere karşı bir takım hak ve ödevler doğuran *erga omnes* niteliğindeki yükümlülükleri ihlal etmesi bile - ki soykırım, etnik temizlik, insanlığa karşı işlenen suçlar gibi ihlaller *jus cogens* (emredici) hukuk kurallarıdır ve devletlere *erga omnes* niteliğinde yükümlülükler yüklerler- diğer devletlerin tek taraflı

---

⁷ Kuvvet kullanma yasağı konusunda, BM Şartı dışında, Örgütün başta Genel Kurul ve Uluslararası Adalet Divanı (UAD) olmak üzere asli organlarınca alınmış kararlar da temel referansları oluşturmaktadır. Bu noktada, özellikle BM Genel Kurulunun 1970 tarih ve 2625(XXV) sayılı “Devletlerarası İşbirliği ve Dostça İlişkiler” bildirisini ve UAD’nin Nikaragua’da Askeri ve Yarı-askeri Faaliyetler Davası’ndaki 27.06.1986 tarihli kararını kuvvet kullanma yasağını teyit ederek niteliği ve kapsamını somutlaştıran önemli belgeler olarak saymak gerekir.

⁸ Ancak belirtmek gerekir ki, BM Genel Kurulunun 2625(XXV) sayılı kararında da ifade edildiği üzere, devletlerin iç işlerine karışmama ilkesine aykırılık teşkil ettiği ölçüde diğer müdahale biçimleri de uluslararası hukukun ihlali olacaktır.

⁹ bk. Melda SUR, **Uluslararası Hukukun Esasları**, Beta, İstanbul, 5. Baskı, 2011, s. 265-266.

müdahale hakkına yol açmaz. Devletlerarası ilişkilerde katiyetle riayet edilmesi gereken bu yasak teoride olduğu kadar uygulamada da karşılık bulmuştur.

Bununla birlikte, kuvvet kullanma yasağını evrensel düzeyde uluslararası hukuka entegre eden BM Şartı, bu yasağı Örgüt ve devletler arası ilişkiler açısından da aynı katılımda uygulamaz. Hiç şüphe yok ki, ifadesini Şart'ın 2/7. maddesinde bulan ve özellikle BM ile üye devletler arasındaki ilişkiye dair olan iç işlere müdahale etmeme prensibi Örgütü bağlayan bir ilkedir. Bu ilke devlet egemenliğinin doğal bir sonucu ve tamamlayıcı unsuru olarak kabul edilmiştir¹⁰.

Ancak devletlerin bir arada yaşamasının ve onların uluslararası topluma karşı sorumluluklarının bir gereği olarak, BM'ye devletlere karşı, askeri nitelikteki müdahaleler dahil olmak üzere, zorlayıcı önlemlere başvurma yetkisi verilmiştir. BM sistemi içerisinde, bir devletin Şartın 2. maddesinin 4. ve 7. paragraflarından kaynaklanan haklarının korunması ancak o devletin davranışlarının Örgütün asli amacı olan uluslararası barış ve güvenliği bozan ya da tehdit eden bir boyuta ulaşmamasıyla mümkün olacaktır¹¹. Gerçekte, 2/7'de uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması amacıyla gereken hallerde Şartın VII. bölümündeki zorlayıcı önlemlere başvurabileceği açıkça ifade edilmiştir.

Her türlü kuvvet kullanımının, meşru müdafaa hali dışında devletlerarası ilişkilerde yasaklanmış olması, uluslararası hukukun özünde anti-empyralist boyutunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda değerlendirilmesi gereken bir diğer ilke de iç işlerine karışmama ilkesidir.

---

¹⁰bk. BM Genel Kurulunun 1965 tarih, 2131(XX) sayılı "Devletlerin iç işlerine karışılmasının reddi ve bağımsızlıkların ve egemenliklerin korunması" kararı; 1970 tarih, 2625(XXV) sayılı "Devletlerarası İşbirliği ve Dostça İlişkiler Bildirisi"; 1981 tarih, 36/103 sayılı "Devletlerin iç işlerine müdahale ve her türlü karışmanın kabul edilmezliği bildirisi".

¹¹ Pierre-Marie DUPUY, Yann KERBRAT, **Droit International Public**, Daloz, Paris, 2010, 10. Basım, s. 135.

2.2.1.2. İç İşlerine Karışmama İlkesi

Uluslararası hukukun anti-emperyalist bir hukuk sistemi olarak nitelendirilebilmesinin bir diğer gerekçesi, devletlerin egemenliği ilkesinin “doğal sonucu” olarak görülen iç işlerine karışmama ilkesidir¹². Başta siyasal nitelikli bir söylem olarak ortaya çıkan bu ilke BM Şartı ile genel olarak kabul edilen hukuki bir içeriğe kavuşmuştur¹³. BM ile üye devletler arasındaki ilişkinin sınırlarını çizmek için BM Şartının 2. maddesinin 7. fıkrasında yer bulan bu ilke genel olarak devletlerarası ilişkilerde de benimsenmiştir¹⁴.

İç işlerine karışmama ilkesi, genel bir ifadeyle, devletlerin ulusal yetki alanlarına giren konuların dokunulmazlığı olarak tanımlanabilir. Örgütler ve diğer devletler bakımından negatif bir yükümlülük doğuran bu ilkeye göre, “bir devletin yalnızca ulusal yetkisine giren işlere başka devletlerce karışılması” yasaklanmıştır¹⁵. Bu tanımdan hareketle, iç işlerine karışmama ilkesi ile ulusal yetki kavramı ve bu kavramın sınırları arasında doğrudan bir ilinti olduğu söylenebilir. Ulusal yetki kavramı birçok nedenle devletten devlete ve dönemlere göre değişiklik arz edebilmektedir. Doktrinde de genel olarak kabul edildiği üzere, ulusal yetki kavramının çerçevesini net bir biçimde belirlemek ve içeriğini somut olarak saptamak pek olanaklı değildir. Bir konunun ulusal yetki alanına girip girmediğini, o konunun şu ya da bu biçimde uluslararası bir nitelik kazanıp kazanmadığına göre belirlemek gerekecektir¹⁶. Ancak, belirtmek gerekir ki, her halükarda uluslararası hukukun kriter alınarak giderileceği bu görecelilik, neyin ulusal yetki

---

¹² Hüseyin Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri, II. Kitap**, Turhan Kitapevi, Ankara, 5. Baskı, 1998, s. 26.

¹³ Hüseyin Pazarıcı, s. 26.

¹⁴ bk. BM Genel Kurulunun 1965 tarih, 2131(XX) sayılı “Devletlerin iç işlerine karışılmasının reddi ve bağımsızlıkların ve egemenliklerin korunması” kararı; 1970 tarih, 2625(XXV) sayılı “Devletlerarası İşbirliği ve Dostça İlişkiler Bildirisi”; 1981 tarih, 36/103 sayılı “Devletlerin iç işlerine müdahale ve her türlü karışmanın kabul edilmezliği Bildirisi”.

¹⁵ Hüseyin Pazarıcı, s. 27.

¹⁶ Hüseyin Pazarıcı, s. 27.

alanına girip girmediği konusunda diğer devletlere bir takdir bir hakkı vermemektedir. Diğer devletler bakımından çizdiği bu kesin sınır bağlamında iç işlerine karışmama ilkesi anti-emperyalist bir ifadedir.

2.2.2. Koruma Sorumluluğu Konsepti ve Hukuki Çerçevesi

BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın 1999 yılı faaliyet raporu uluslararası toplumun görülmemiş boyutta insanî sorunlarla karşı karşıya olduğu tespitiyle başlamaktadır. Rapora göre, bu sorunlar karşısında uluslararası toplumun etkili cevaplar verememesi sorunların katlanarak büyümesindeki en önemli nedenlerdendir¹⁷. Koruma sorumluluğu konsepti, işte böyle bir dönemde, bir taraftan insanlık dramları karşısında sessiz kalınmaması gerektiği düşüncesi diğer taraftan ise devletlerin tek taraflı müdahalelerinin emperyal riskler içerdiği ve özünde anti-emperyalist olan devletlerin egemenliği ilkesini ihlal ettiği eleştirileri doğrultusunda ortaya atıldı.

Bu konsept ilk defa, Kanada hükümetinin inisiyatifiyle oluşturulan *Devletlerin Egemenliği ve Müdahale Uluslararası Komisyonu*'nun sonuç raporunda sistemleştirildi¹⁸. Rapor, bireylerin ve insan topluluklarının soykırım, etnik temizlik, insanlığa karşı suçlar ve savaş suçları riskine karşı ne şekilde korunacağı sorusunun çağımızın önemli sorunlarından ve endişe kaynaklarından biri olduğu tespitiyle başlamaktadır. Rapora göre, bu gibi ağır insan hakları ve insancıl hukuk ihlallerini önleme ve bertaraf etme öncelikli ve birincil olarak ilgili devletin bir yükümlülüğüdür. Devletin “koruma sorumluluğu” olarak tarif edilen bu yükümlülüğü, hiç şüphe yok ki o devletin egemenliğinin bir ifadesidir¹⁹. Eğer ilgili devlet bu sorumluluğunu yerine getirmiyor ya da

¹⁷ “Preventing War and Disaster: A Growing Global Challenge”, A/54/1, United Nations, 1999.

¹⁸ 2000 yılında toplanan komisyon, çalışmalarını “Koruma Sorumluluğu” başlığı altında rapor haline getirerek 2001 yılı sonunda kamuoyuna sunmuştur. <http://responsibilitytoprotect.org/ICISS%20Report.pdf> (Erişim tarihi 29.09.2017)

¹⁹ bk. Komisyon Raporu, par. 2.14. Benzer bir yaklaşım için, bk. ayrıca BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon'un, 27 Haziran 2011'de BM Genel Kurulu'na ve Güvenlik Konseyi'ne sunduğu “The Role of Regional and Sub-regional Arrangements in Implementing” başlıklı raporu, A/65/877-S/2011/393, par. 10.

getiremiyorsa “uluslararası toplumun koruma sorumluluğu” devreye girer²⁰.

Bu noktada belirtmek gerekir ki, komisyonun “insanî müdahale hakkı” veya “ödevi” konsepti yerine “koruma sorumluluğu” konseptini tercih etmesi önemlidir²¹. Bu tercihte, insanî müdahalenin özellikle üçüncü dünya devletlerince batılı güçlerin hegemonyacı politikalarının bir kılıfı ve egemenliklerine tecavüz olarak görmeleri yatmaktadır. Bazı yorumcuların da belirttiği üzere, komisyon bu hamlesiyle devletlerin egemenliği ve insan haklarının uluslararası alanda korunması gibi bir araya getirilmesi zor iki ilkeyi uzlaştıran “parlak bir diplomatik buluş”a imza atmıştır²².

Böylesine bir komisyon raporuyla ortaya atılan bir konseptin hukukî bağlayıcılığının olduğunu söylemek tabii ki mümkün değil. Bununla birlikte, BM’nin değişik organlarınca takip eden yıllarda alınan kararlar, koruma sorumluluğu konseptinin bütün devletlerce benimsendiğini göstermiştir. Bu bağlamda, 2005 tarihli BM Dünya Zirvesi önemli bir dönemeci ifade eder. BM Genel Kurulunca 24 Ekim 2005’te hiçbir katılımcı devletin itirazı olmaksızın karar altına alınan zirve nihaî belgesinin 138 ve 139. maddeleri devletlerin ve uluslararası toplumun koruma sorumluluğunu açıkça kabul etmektedir²³.

---

²⁰ Uluslararası toplumun koruma sorumluluğunun niteliğine dair değerlendirmeler için bk. Luke Glanville, “The International Community’s Responsibility to Protect”, in **Protecting the Displaced: Deepening the Responsibility to Protect**, S. E. Davies, L. Glanville (ed.), MNP, 2010, Leiden, ss. 185-204; Jean-Marc Thouvenin, “Genèse de l’Idée de Responsabilité de Protéger”, in **La Responsabilité de Protéger**, SFDI, Pedone, 2008, s. 32; Sandra Szurek, “Responsabilité de Protéger, Nature de l’Obligation et Responsabilité Internationale”, in **La responsabilité de protéger**, in **La Responsabilité de Protéger**, SFDI, Pedone, 2008, s. 98.

²¹ Benzer bir yaklaşım için bk. Hubert Thierry, “Le Droit d’Ingérence n’Existe pas”, in **La France, l’Europe et le Monde, Mélanges en l’Honneur de Jean Charpentier**, Paris, Pedone, 2008, s. 236

²² Laurence Boisson de Chazournes, Luigi Condorelli, “De la ‘Responsabilité de Protéger’, ou d’Une Nouvelle Parure Pour Une Notion Déjà Bien Etablie”, **Revue générale de droit international public**, 2006/1, s. 12.

²³ A/RES/60/1.

BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon'un 12 Ocak 2009 tarihli raporu 2005 BM Dünya Zirvesi'ne atıfta bulunarak koruma sorumluluğunun önemine vurgu yapmış ve bu sorumluluğun gerek devletlerce gerekse de uluslararası örgütler düzeyinde etkin bir biçimde nasıl uygulanabileceğine dair hususlara yer vermiştir.

Benzer biçimde BM Genel Kurulunun 28 Haziran 2011 tarihli "Koruma sorumluluğunun uygulanmasında bölgesel ve alt-bölgesel antlaşmaların rolü"²⁴ konulu kararında da BM Dünya Zirvesi'nin ilgili maddelerine yer verilmiştir.

Bütün devletler bakımından bağlayıcı kararlar alma yetkisine sahip BMGK'nin birçok kararında da koruma sorumluluğu konseptine yer verildiği görülebilir. Bu bağlamda, 1674(2006) ve 1894(2009) sayılı "silahlı çatışmalarda sivillerin korunması"na dair kararları ve Darfur kriziyle ilgili aldığı 1706(2006) sayılı karar örnek olarak gösterilebilir. BMGK'nin 1970(2011) sayılı Libya ve 1975(2011) Fildişi Sahilleri krizlerine dair kararlarında da yine devletlerin kendi halklarını koruma sorumluluğu hatırlatılmakta ve bu sorumluluğun yerine getirilmemesine bağlı olarak Şart'ın VII. bölümü kapsamında önlemlerin alınmasına karar verilmektedir. Yine Libya krizinde, 1973(2011) sayılı kararıyla sivillere yönelik sistematik ve genelleşen saldırıları insanlığa karşı suç olarak niteleyen Konsey, Libya hükümetinin koruma sorumluluğunu yerine getirmediğine hükmederek üye devletleri sivilleri korumaya yönelik gerekli tüm önlemleri almaya davet etmiştir.

Koruma sorumluluğu konseptinin uluslararası resmî belgelerde sıklıkla yer bulmasıyla sonuçlanan bütün bu gelişmeler, insan haklarının uluslararası boyutta korunması konusunda ilgili devletlerin ve uluslararası toplumun sadece etik boyutta değil aynı zamanda hukukî sonuçlar doğuran sorumluluklarının olduğunu ortaya koymaktadır.

Koruma sorumluluğu konseptinin uluslararası hukukta normatif bir içeriğe sahip olduğu genel kabul gören bir durum olmakla birlikte, bu sorumluluğunu yerine getirmeyen/getiremeyen devletler bakımından ortaya çıkacak olan ikincil korumanın, yani uluslararası toplumun koruma sorumluluğunun nasıl gerçekleşeceğini tespit etmek gerekir.

---

²⁴ Par. 1, A/65/877-S/2011/393.

Daha önce de belirtildiği üzere, koruma konsepti devletlerin egemenliği ilkesiyle uyumlu olarak sistemleştirildi. Dolayısıyla bu konsepti, başta kuvvet kullanma yasağı ve iç işlerine karışmama ilkesi olmak üzere, devletlerin egemenliği prensibine dayalı BM sisteminin genel özelliklerini dikkate alarak yorumlamak gerekir. Buna göre devletlerarası ilişkilerde her türlü kuvvet kullanımını yasaklayan Şart, uluslararası toplumun koruma sorumluluğu gündeme geldiğinde ancak uluslararası toplum adına hareket edebilme meşruiyetine sahip BM aracılığıyla bu sorumluluğun gereklerini icra edebilecektir. BM sisteminde, kuvvet kullanma kararı verebilecek yegâne organ olan Güvenlik Konseyi bu noktada tek yetkili olarak ortaya çıkmaktadır²⁵.

Bununla birlikte, uluslararası toplumun koruma sorumluluğu ortaya çıktığında meşru ve hukuki anlamda tam ve tek yetkili otorite olan BMGK'nin karar alma noktasında üye devletlerin bireysel/hegemonyacı çıkarlarına ciddi oranda bağımlı olması bu sorumluluğun yerine getirilmesini engellemektedir. BMGK, politik kamplaşma ve vetolar nedeniyle, geçmişte Ruanda, Kosova, Darfur gibi soykırıma varan insanî felaketlerin yaşandığı krizlere zamanında ve gerekli müdahaleleri yapamamıştır. Güncel olarak Suriye krizinde de benzer bir bloklaşmanın ortaya çıktığını gözlemlemek mümkün. Daha krizin başlarında, Suriye devlet güçlerinin sürdürdüğü silahlı kuvvet kullanarak bastırma ve ağır insan hakları ihlallerini kınayan ve bunlara son verme çağrısı yapan biri Ekim 2011 diğeri Şubat 2012 tarihli iki karar projesi diğeri bütün üye devletlerin olumlu oyuna rağmen Rusya ve Çin vetolarıyla reddedilmiştir. Bu iki ülke, Suriye'ye ilişkin bu politikalarını sonrasında da devam ettirmiştir. Rusya'nın Esad rejimine doğrudan askeri destek vermeye başlamasıyla da, uluslararası toplum adına hareket edebilecek bir gücün BMGK kararıyla Suriye'de koruma sorumluluğunu yerine getirme ihtimali tamamıyla ortadan kalkmıştır.

---

²⁵ Bu konuda daha detaylı bir analiz için bk. BAL L., “Uluslararası Toplumun Koruma Sorumluluğu Kapsamında Askeri Müdahale”, **Zirve Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S 1, Eylül 2012, ss. 85-108.

Daha önce Darfur krizi ile testten geçen ve pek de başarılı olmayan²⁶ uluslararası toplumun koruma sorumluluğu konsepti, ortaya atıldığı tarihten sonra en ciddi sınavını Suriye krizi karşısında vermek zorunda kaldı. Suriye devletinin kendi vatandaşlarına yönelik koruma sorumluluğunu yerine getiremediği, hatta ihlallerin birincil sorumlusu olduğu bir insanî kriz yaşanırken, uluslararası toplumun artık kendi üzerine düşen koruma sorumluluğunu yerine getirdiğini söylemek güç²⁷.

3. “İnsanî” Görünümlü Müdahaleler ya da Yeni Emperyalizm

Suriye krizinde, uluslararası toplumun koruma sorumluluğunu BMGK aracılığıyla yerine getirememiş olmasının en temel nedeni Rusya ve Çin’in uyguladığı sistematik veto. Bu ülkelerin müdahale kararı çıkmasını engellemekteki temel gerekçesi, kendilerine göre başta ABD olmak üzere batılı güçlerin bölgedeki emperyal amaçlarının önüne geçmek. Bununla birlikte, bir taraftan Rusya’nın Esad rejiminin davetiyle diğer taraftan başını ABD’nin çektiği koalisyonun fiili bir biçimde, terörizmle mücadele adı altında Suriye’ye askerî olarak girmiş olması iki taraf açısından da emperyalist hedeflerin güdüldüğüne dair eleştirileri ortaya çıkarmakta.

İnsanî argümanların yoğun bir biçimde kullanıldığı bu müdahale tartışmalarına yönelik emperyalizm eleştirilerini, özellikle bu eleştiriler çerçevesinde kavramsallaştırılan “insanî emperyalizm” ve bunun yakın zamandaki görünümleri bağlamında irdelemek gerekir.

---

²⁶ Johanna Damboeck, “Humanitarian interventions: western imperialism or a responsibility to protect?:

An analysis of the humanitarian interventions in Darfur”, **Multicultural Education & Technology Journal**, 2012, Vol.6 Issue: 4, ss.287-300, <https://doi.org/10.1108/17504971211279536>

²⁷ bk. Nicholas Idris Erameh, “Humanitarian intervention, Syria and the politics of human rights protection”, **The International Journal of Human Rights**, 2017, 21/5, ss. 517-530.

3.1. İnsanî Müdahaleciliğe Karşı Emperyalizm Eleştirileri

3.1.1. İnsancıl Emperyalizm Kavramı

“İnsancıl emperyalizm” kavramı, uluslararası hukukta normatif bir güce kavuştuğu ileri sürülen insanî müdahale ve/veya koruma sorumluluğu konseptlerinin aslında batılı devletlerin yeni emperyal/müdahaleci politikalarının aracına dönüştüğü eleştirisinden hareketle ortaya atıldı²⁸. Batının evrensellik atfettiği insan hakları, demokrasi gibi değerlerin özünde yeni emperyalist yaklaşımlar barındırdığı eleştirileri yeni olmasa da, bu eleştirileri özellikle yakın dönemde yaşanan “insanî müdahale” örnekleri ışığında kavramsallaştıran Jean Bricmont “insancıl emperyalizm” eleştirel konseptinin yaratıcısı sayılabilir²⁹.

Bricmont’a göre, ne kadar meşru olursa olsun her düşünce, güçlülerin kendi çıkarlarının hizmetine sunduğu ideolojik bir araca dönüşebilir. Ona göre, uluslararası hukuku tamamıyla yok sayan tek taraflı tüm askeri müdahalelerin dayandığı insan hakları savunuculuğu iddiası tam olarak bu duruma denk düşmektedir. Sömürgeci dönemde kendilerine atfettikleri “medenileştirici” misyonu dayanak alan batılı güçler, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra insan haklarının korunmasını ve demokratik değerlere saygıyı “Üçüncü Dünya ülkelerine” yönelik müdahaleciliklerinin ve emperyalist yaklaşımlarının ideolojik rampası haline getirmişlerdir.

“Yeni emperyalizm” olarak da nitelendirilen bu durum aslında bu politikaları destekleyen düşünürler/araştırmacılar tarafından da açıkça dile getirilmekte, hatta desteklenmektedir. Örneğin, Kanada vatandaşı olan Harvard Üniversitesi eski profesörlerinden Michael Ignatieff, tüm dünyada evrensel değerleri savunacak ve bunların ihlalleri karşısında uluslararası toplum adına jandarmalık yapacak bir gücün gerekli olduğunu, klasik manada olmasa da bu gücün bir “imparatorluk” görünümünde olabileceğini savunmaktadır. Ona göre, ABD böyle bir imparatorluk misyonuna sahip olmalıdır. Ignatieff, “empire

---

²⁸ Noam Chomsky, “Humanitarian imperialism: the new doctrine of imperial right”, *Monthly Review*, 2008, Vol. 60 No. 4, pp. 22-50.

²⁹ Jean Bricmont, *Humanitarian Imperialism: Using Human Rights to Sell War*, Monthly Review Press, New York, 2006, 176 s.

lite” olarak tanımladığı bu gücü emperyal amaçları olan geçmiş çağ örneklerinden ayırmak için insan hakları, demokrasi ve serbest pazar gibi günümüzün “evrensel” değerlerini temel almaktadır:

“America's empire is not like empires of times past, built on colonies, conquest and the white man's burden. The 21st century imperium is a new invention in the annals of political science, an empire lite, a global hegemony whose grace notes are free markets, human rights and democracy, enforced by the most awesome military power the world has ever known”³⁰.

Bu yaklaşımla Ignatieff, 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında “*progressive imperialists*”, 20. yüzyılın ikinci yarısında “*cold war liberals*” günümüzde de “*liberal hawks*” olarak adlandırılan akımın bir üyesi olmakla eleştirilmektedir³¹. P. Guerlain’e göre Ignatieff, bir taraftan radikal solun savunduğu özgürlükçü ideolojiye ve insan haklarına saygıya bağlılığını ortaya koyarken diğer taraftan Amerikan emperyalizmini ve bu uğurda ABD’nin açtığı savaşları meşrulaştırmaya çalışmaktadır³².

Bu yaklaşıma göre uluslararası toplumun genelinin yararına bu insanî değerlerin savunuculuğunu üstlenen ve yeri geldiğinde bunu askeri güç kullanarak yapan – çünkü bu güce sahip olan – “*empire lite*” özünde emperyalist olarak nitelendirilemez³³. Böyle bir durumda gerçekleşecek bir askeri müdahaleyi insanî müdahale haline getiren ve emperyalist müdahaleden ayıracak olan kriter, bu müdahalenin bireysel çıkarlar için değil tüm insanlık yararına yapılmış olması olacaktır. Ancak, 20. yy. ikinci yarısı boyunca sayısız kere yaşanan örnekler, hiçbir devletin siyasî, ekonomik ya da stratejik bir çıkarı olmadan, salt insan haklarının korunması gerekçesiyle uluslararası hukuku ihlal

³⁰ Michael Ignatieff, “America's Empire Is an Empire Lite”, **The New York Times**, 10 Ocak 2003.

³¹ Pierre Guerlain, “L’impérialisme humanitaire de Michael Ignatieff : le cas d’un ‘liberal hawk’”, **Revue LISA/LISA**, 2009, Vol. V, n°3, s. 73.

³² Pierre Guerlain, s. 74 vd.

³³ Pierre Guerlain, s.76.

edecek şekilde tek taraflı askerî müdahalelere girişmediğini bize göstermekte³⁴.

3.1.2. 21. Yüzyılda İnsancıl Emperyalizm Görünümleri

Soğuk Savaş sona ermiş olmasına rağmen, 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan birçok iç savaş kaynaklı insanî krizde uluslararası toplumun net bir biçimde iki kutba ayrıldığını görüyoruz: Bir tarafta başını ABD'nin çektiği batı bloğu, diğer tarafta Rusya ve Çin'in oluşturduğu blok. Bu kutuplaşmanın en net yaşandığı ve insanî müdahale / insanî emperyalizm tartışmalarının da hararetlenmesine neden olan Kosova krizinde, Doğu Avrupa'nın batı tipi demokrasilere katılmasını arzulayan batı bloğu ile tarihsel ve stratejik çıkarlarından vazgeçmek istemeyen ve soykırıma varan suçları görmezden gelen Rusya'nın çatışması BMGK'nin bloke olmasına neden olmuştu. Konseyin kuvvet kullanma kararı olmaksızın gerçekleştirilen 1999 Kosova müdahalesi, daha önce değinildiği üzere sahip olduğu meşruluk zeminine rağmen emperyalizm eleştirilerinden kurtulamadı. Aradan geçen zamana rağmen Kosova sorunu, bağımsızlık ilanı ve tanınma meseleleri bağlamında iki kutbun arasında gerilim yaratmaya devam etmekte.

Henüz başında olduğumuz 21. yüzyılda gerçekleşen olaylar, durumun 1990'lı yıllardan pek farklı olmadığını ortaya koymakta. 11 Eylül 2011 sonrası ABD yönetiminin ortaya koyduğu yeni “güvenlik” politikası (Bush Doktrini) çerçevesinde gerçekleştirdiği 2001 Afganistan ve 2003 Irak müdahaleleri de yine benzer biçimde BMGK'nin kararı olmaksızın yapılmıştır.

Ignatieff'e göre BMGK'nin kuvvet kullanma kararı olmaksızın gerçekleştirilen 1999 Kosova, 2001 Afganistan ve 2003 Irak savaşları uluslararası hukuka göre belki illegal olarak nitelendirilebilir ama insan haklarını ve demokratik değerleri korumayı hedefledikleri için

---

³⁴ Bu örnekler için bk. Jean Bricmont, **Humanitarian Imperialism: Using Human Rights to Sell War**, Monthly Review Press, New York, 2006; Noam Chomsky, “Humanitarian imperialism: the new doctrine of imperial right”, **Monthly Review**, 2008, Vol. 60 No. 4, pp. 22-50.

meşru ve haklı savaşlardır³⁵. Bu benzer yaklaşımı 2011 Libya krizi ortaya çıktığında, insan hakları ve demokrasi adına müdahaleciliği savunan ve Fransa'nın Libya'daki Kaddafi yönetimine karşı müdahalesinin "felsefi komutanlığı"yı yapan Fransız düşünür Bernard-Henri Lévy'de de görmek mümkün olacaktır³⁶. Her iki düşünüre göre de bu müdahaleler müdahaleyi yapan devletlerin çıkarları uğruna değil tüm insanlığın ortak değerleri adına yapılmıştır.

Ancak hem 2003 Irak Savaşı sonrası gelişmeler hem de Libya'nın müdahale sonrası geldiği nokta bu teorileri doğrular olmaktan uzaklar. İnsan hakları, demokrasi ve her şeyden önce "düzen" vaat eden bu müdahalelerin Irak ve Libya'da yarattığı insanî krizler ve kaos tartışmasızdır³⁷. Bu iki örnek, sonraki süreçte net bir biçimde göstermiştir ki, müdahalelerin temel gerekçesini oluşturan insan hakları konusu o denli önemli değildir. 2003 Irak savaşına giden süreçte, dönemin ABD Dışişleri Bakanı Collin Powell'ın Konsey toplantısında yaptığı ve daha sonra da özür dilediği konuşmanın içeriği³⁸ tam olarak J. Bricmont'un kitabının alt başlığına denk düşüyordu: Savaşı pazarlamak için insan haklarını kullanmak (*Using Human Rights to Sell War*).

Batılı devletlerin 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan birçok iç savaş kaynaklı insanî krizde müdahaleciliğine emperyalist eleştiriler yönetirken, kutuplaşmanın diğer tarafındaki Rusya ve Çin'in bu olaylar karşısındaki yaklaşımlarının tamamıyla anti-emperyalist olduğunu söylemek de pek mümkün olmayacaktır. BMGK'de sistematik olarak veto yetkilerini kullanırken Rusya ve Çin'in resmî gerekçesi şüphesiz devletlerin egemenliği ilkesine ve onun görünümleri olarak kuvvet kullanma ve iç işlerine müdahale yasaklarına saygı.

³⁵ Pierre Guerlain, s. 78.

³⁶ Bernard-Henri Lévy, **La guerre sans l'aimer: Journal d'un écrivain au coeur du printemps libyen**, Grasset, Paris, 2011, 648 s.

³⁷ Terry Nardin, "Humanitarian Imperialism: Response to 'Ending Tyranny in Iraq'", **Ethics & International Affairs**, Volume 19/2, 2005, ss. 21-26.

³⁸ Konuşmanın tam metni: <https://www.theguardian.com/world/2003/feb/05/iraq.usa>. Özür içeren 17 Mart 2016 tarihli röportaj: <http://www.pbs.org/wgbh/frontline/article/colin-powell-u-n-speech-was-a-great-intelligence-failure/> (erişim tarihi 29.09.2017).

Ancak, soykırıma varan suçlar işlendiği halde sessiz kalınan bu krizlerin yaşandığı ülkelere baktığımızda, Rusya ve Çin'in yakın ekonomik ve stratejik çıkar ilişkisi içinde olduğu görülmektedir.

1990'lı yıllarda insanî müdahale tartışmalarının odağında olan eski Yugoslavya, Rusya ile Batılı devletlerin Soğuk Savaş sonrası alan kapma mücadelesi yaptıkları ve bu mücadelenin Kosova Devletinin varlığı üzerinden devam ettiği ilk bölge olma özelliğini taşımakta. Rusya'nın, 1999'da gerçekleşen NATO'nun Kosova müdahalesi öncesi ve sonrasında verdiği tepkiler anti-emperyalist görünümde olmakla birlikte, Kosova'nın bağımsızlık ilanı ve Batılı devletlerin Kosova'yı tanıması sonrasında Gürcistan'ın sınırları içerisinde bulunan Güney Osetya ve Abhazya bölgelerindeki ve daha sonra da Ukrayna'nın Kırım bölgesinde sergilediği müdahaleci/emperyalist yaklaşımlar Rusya'nın temel motivasyonunun Batılı güçlerinkinden pek de farklı olmadığını göstermekte.

Yine 21. yüzyılın başında Darfur krizinin yaşandığı Sudan örneğinde, BMGK'nin karar alması Rusya ve Çin vetolarıyla engellenmiştir. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde sorumluları hakkında yargı sürecinin başlatılmasına neden olacak, soykırıma varan suçların işlendiği konusunda ciddi veriler mevcutken, uluslararası toplum bu insanlık dramı karşısında koruma sorumluluğunu yerine getirememiştir. Rusya ve Çin vetolarında, bu ülkelerin Sudan hükümeti ile mevcut olan petrol ve diğer doğal kaynakların ticaretine ilişkin çıkar ilişkisi etkili olmuştur³⁹.

Günümüzde Suriye krizi, yaşanan insanî dramlar karşısında müdahalesizlik ve müdahale örnekleriyle, “insanî emperyalizm” eleştirilerinin sağlamasını yapmamızı sağlayacak niteliktedir.

3.2. Suriye Krizinde İnsancıl Emperyalizm Görünümleri

Arap baharı olarak adlandırılan halk ayaklanmalarının bir parçası olarak 2011'de başlayan Suriye krizi Türkiye'nin ciddi boyutta etkilendiği uluslararası bir soruna dönüşmüştür. Ülke nüfusunun (28 milyon) yarısından fazlası yerinden edilmiş, bunların en az 5 milyonu

---

³⁹ Johanna Damboeck, s. 296 vd.

başta Türkiye olmak üzere komşu ülkelerde sığınma aramak durumunda kalmış ve 500 bine yakın kişi hayatını kaybetmiştir.

Altı yılı aşan bir süredir devam eden ve sivililerin yoğun bir biçimde etkilendiği bu uluslararası krizin patlak verdiği andan itibaren, başta Türkiye olmak üzere bazı bölge ülkeleri ile ABD ve Fransa gibi BMGK daimî üyeleri askerî müdahale seçeneğinin dışlanmaması gerektiğini ifade etmiş olsalar da, Konseyin veto yetkisine sahip diğer üyeleri Rusya ve Çin'in engellemeleriyle bu yönde bir karar alınması mümkün olmamıştır⁴⁰. Bununla birlikte, krizin ilerleyen safhalarında Esad rejimine destek amacıyla Rusya'nın, daha sonra ABD'nin başını çektiği koalisyonun Suriye'de askerî varlığı ortaya çıkmıştır. Suriye kriziyle ortaya çıkan bu müdahalesizlik ve müdahale hallerini insanî emperyalizm tartışmaları bağlamında ayrı ayrı değerlendirmek yerinde olacaktır.

3.2.1. Emperyalist Bir Tasarruf Olarak Müdahalesizlik

Günümüzde, emperyalizm denilince genelde akla bir müdahale hali, çoğu zamanda başta ABD olmak üzere Batılı güçlerin müdahalesi gelir. ABD ile emperyalizmin, hele de bu çalışma bağlamında bir boyutuyla irdelenen yeni emperyalist görünümünün birlikte anılması haksız değildir. Ancak, Suriye krizi, tıpkı yakın geçmişte yaşanan kimi örneklerde de olduğu gibi, bize müdahalesizlik politikasının da emperyalist bir amaç içerebileceğini göstermiştir. Bu bağlamda Rusya'nın Suriye'de elde ettiği sonuç çarpıcıdır⁴¹.

Gerçekten de Suriye krizinin başlangıcında Rusya'nın BMGK'den kuvvet kullanma kararı çıkmasını engellemesinde daha önce değindiğimiz Kosova ve Darfur krizlerindeki paralel bir durum olduğu görülmektedir. Rusya'nın Suriye ile ilişkileri Soğuk Savaş dönemine dayanmaktadır ve bu ülke Rusya bakımından Orta Doğu'da askerî anlamda stratejik bir konumdadır. Dolayısıyla, politik olarak üzerinde zaten etki sahibi olduğu Suriye gibi bir ülkenin egemenliğine saygı

⁴⁰ Bu iki ülkenin veto tehdidi nedeniyle Konseyin önüne dahi getirilmeyen birçok karar tasarısı kamuoyuna yansımıştır. Bunları bir kenara bıraksak dahi, veto yetkisinin kullanılması nedeniyle bloke edilen karar sayısı azımsanmayacak kadar çok. Bu kararların bir listesi için bk. Nicholas Idris Erameh, s.526.

⁴¹ http://www.huffingtonpost.fr/jeanpierre-filiu/designer-enfin-limperialisme-russe-pour-ce-quil-est-en-syrie_a_21627725/.

duyulmasını ve iç işlerine karışılmamasını istemesi Rusya bakımından anlaşılabilir bir durumdur ki zaten sağladığı bu müdahalesizlik hali sayesinde, Esad rejiminin askerî olarak kendisine mecbur kalmasını ve bağımlı hale gelmesini sağlamıştır. Rusya'nın Esad rejimine sağladığı askerî ve ekonomik destek Suriye'de iç savaşın kaderini bütünüyle değiştirmiştir.

Aslında Rusya'nın Suriye'deki askerî varlığı yeni değil. Rusya'nın Sovyet döneminden beri sahip olduğu Akdeniz bölgesindeki tek askerî üssü Suriye'deydi. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki, Sovyetler Birliği ile Suriye arasında 1971 yılında imzalanan anlaşmayla Tartus'ta kurulan bu askerî deniz üssü, Suriye'de iç savaşın başladığı 2011-2013 yıllarında aktif olmaktan uzak bir haldeydi. Rus Devlet Başkanı V. Putin'in Esad rejimine verdiği destekle tekrar kullanılmaya başlayan bu üs, iki ülke arasında 2017 yılı başında imzalanan yeni bir anlaşma ile 49 yıllığına yeniden Rusya'ya tahsis edilmiştir⁴².

Suriye krizinin başladığı günden bugüne kadar Rusya'nın bölgede elde ettiği kazanımların, yaşanan bütün insan hakları ihlalleri ve insanî krize rağmen BMGK'de uyguladığı sistematik veto ile uluslararası toplumun koruma sorumluluğunu yerine getirmesini engelleyerek elde edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Yakın geçmişte Güney Osetya'da ve Abhazya'da başta kendi vatandaşları olmak üzere sivillerin korunmasını müdahale için gerekçe olarak sunan⁴³ Rusya'nın Esad rejiminin neden olduğu sivil kayıpları ve insan hakları ihlallerini pek de umursamaması emperyal güçlerin “insanî” boyutu gerçekten ne kadar önemsedikleriyle ilgili fikir vermekte.

---

⁴²<http://www.dw.com/en/new-russia-syria-agreement-allows-up-to-11-warships-in-tartus-port-simultaneously/a-37212976> (Erişim tarihi 29.09.2017).

⁴³ bk. Roy Allison, “The Russian case for military intervention in Georgia: International Law, Norms and Political Calculation”, **European Security**, 2009, 18:2, ss. 173-200, DOI: 10.1080/09662830903468734

3.2.2. Müdahaleciliğin Meşrulaştırıcı Aracı Olarak İnsanî Argümanlar

Suriye'deki askerî varlığı ile emperyalist müdahale eleştirilerinin yöneldiği bir diğer güç ABD. Uluslararası toplumun gözünde bir meşruiyet kazanabilmek adına İngiltere, Fransa, Almanya, Kanada gibi birkaç batılı devletin katıldığı “koalisyon” adına düzenlenen Suriye'deki askerî operasyonların başında şüphesiz ABD bulunmaktadır. Krizin başlangıcında açıkça Esad rejimine karşı hareket eden, dolayısıyla Rusya'dan farklı olarak Suriye devletinin rızasının bulunmadığı bu koalisyonun Suriye'deki askerî varlığı hukuken tartışmalı. BMGK kuvvet kullanma kararının olmadığı da dikkate alındığında, Esad rejimi tarafından yardım talep edilen Rusya, uluslararası hukuka uygun olarak Suriye'de askeri varlığı bulunan tek ülke konumundadır.

ABD'nin başını çektiği koalisyonun Suriye'deki askerî varlığına ve operasyonlarına baktığımızda ise resmî gerekçe olarak genelde, Irak ve Suriye topraklarında ortaya çıkan IŞİD'e karşı “meşru müdafaa” hakkının ileri sürüldüğünü görmekteyiz. Bu örgütün başta Fransa ve İngiltere olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinde ve hatta ABD'de gerçekleştirdiği eylemler karşısında bu ülkeler her defasında uluslararası hukuktan kaynaklanan meşru müdafaa haklarını saklı tuttuklarını ifade etmişlerdir. Suriye topraklarında IŞİD'e karşı ilk hava saldırısını Eylül 2015'te gerçekleştiren Fransa Devlet Başkanı François Hollande, bu operasyonların 19 Eylül 2014 tarihinde başlatılan “Chammal” harekâtı kapsamında ve “meşru müdafaa” hakkı çerçevesinde gerçekleştirildiğini kamuoyuna açıklamıştır⁴⁴. Ancak belirtmek gerekir ki, Fransa'nın ve dolayısıyla ABD dâhil diğer koalisyon güçlerinin IŞİD'e karşı Irak ve Suriye topraklarında gerçekleştirdiği bu operasyonlar “Irak hükümetinin çağırısı”⁴⁵ nedeniyle Irak toprakları bakı-

⁴⁴http://www.liberation.fr/planete/2015/09/27/la-france-a-mene-ses-premier-es-frac-pes-en-syrie_1391737 (Erişim tarihi 29.09.2017).

⁴⁵<http://www.defense.gouv.fr/operations/operations/irak-syrie/dossier-de-presenta-tion-de-l-operation-chammal/operation-chammal>

mından “ortak meşru müdafaa” (BM Şartı md. 51) olarak değerlendirilebilecekken, Suriye bakımından uluslararası hukuka uygunluğu tartışmalıdır⁴⁶.

Başını ABD’nin çektiği koalisyon güçlerinin, Suriye’de gerçekleştirdikleri askeri operasyonlara hukuki zemin arayışıyla dayandıkları bir diğer gerekçe, BM Şartında kuvvet kullanma yasağının bir diğer istisnası olan BMGK’nin kararlarıdır. Fransız hükümetinin “Chammal” operasyonunu başlatırken, meşru müdafaa hakkının dışında BMGK’nin 15 Ağustos 2014 tarih ve 2170 sayılı kararına da atıf yaptığını görmekteyiz⁴⁷. ABD ve İngiltere cephesinde de yine benzer biçimde, BMGK’nin 20 Kasım 2015 tarih ve 2249 sayılı kararını IŞİD’e yönelik Suriye topraklarındaki askeri operasyonların hukuki zemini olarak gösterme eğilimi var⁴⁸. BMGK’nin bu kararlarında, her ne kadar BM Şartının VII. bölümüne dayanarak bir takım bağlayıcı önlemler alınmış olsa da, md.42’ye dayanarak açıkça kuvvet kullanma kararı alınmamıştır. Dolayısıyla, hukukî dayanak olarak sunulan bu kararlar ABD’ye ya da diğer herhangi bir devlete Suriye’de askerî operasyon düzenleme yetkisi vermemektedir.

Öte yandan, belirtmek gerekir ki, Batılı devletlerin Suriye krizine müdahale kronolojisini hatırladığımızda, aslında bu müdahaleci yaklaşım, meşru müdafaa hakkı iddialarına ya da belirtilen BMGK kararlarına dayanak teşkil eden IŞİD sorununun ortaya çıkmasından önce de vardı. Suriye’de Esad rejimine karşı silahlı muhalif gruplar ortaya çıktığında Özgür Suriye Ordusunu destekleyen ABD ya da “meşruluğunu kaybeden Esad hükümeti” karşısında kurulacak muhalif hükü-

---

⁴⁶ bk. Sophie Clamadiou, **Le cadre juridique des frappes militaires de la coalition internationale en Syrie**, Elektronik Yayın, 9 Ocak 2015, <https://ssrn.com/abstract=2733523> (erişim tarihi 29.09.2017)

⁴⁷ <http://www.defense.gouv.fr/operations/operations/irak-syrie/chronologie/chammal-retour-sur-les-dates-cles-de-l-intervention-militaire-francaise-au-levant>.

⁴⁸ <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/assessing-legal-basis-uk-military-action-syria>.

meti tanıyacağını ilan eden Fransa, Suriye'ye yönelik bu askerî ve siyasî müdahalelerini demokratik değerlerin ve insan haklarının ihlaliyle dayandırmaktaydı.

Yakın zamanda, 7 Nisan 2017 tarihinde, ABD güçleri Esad rejimini vurduğunda, ABD'nin dayanağı ne meşru müdafaa hakkıydı ne de BMGK kararı. Esad rejiminin sivillere yönelik kimyasal silah kullandığını ileri süren ABD bu operasyonun "uluslararası hukuka aykırı olsa dahi" uluslararası toplumda geniş bir meşruluk zemini oluşturacak "insanî" argümanlara dayanıyordu⁴⁹.

Rusya'nın "müdahalesizliği" ile ortaya çıkan insanî değerlere ilişkin uyguladığı çifte standardın benzerini Batılı devletler de görmek mümkün tabii ki. Örneğin, Suriye krizinin başından itibaren, "insan haklarını ve özgürlüklerini tanımayan" Esad rejimine karşı en sert tavrı sergileyen, "meşruluğunu kaybeden Esad hükümeti" karşısında kurulacak muhalif hükümeti tanıyacağını ilan eden⁵⁰ ve askerî müdahale seçeneğinin dışlanmaması gerektiğini vurgulayan Fransa, Suriye iç savaşında insan hakları ihlal edilmeye, siviller ölmeye devam ettiği halde IŞİD sorunu karşısından geri adım atarak Suriye'de Esad'lı bir çözümün düşünülmesi gerektiğini savunabilmiştir.

Bütün bu emperyal müdahale ve müdahalesizlik örnekleri, insanî gerekçelerin Suriye'de ne denli araçsallaştırıldığı noktasında fikir vermekte.

Sonuç

İnsan hakları ihlallerinin artık devletlerin iç meselesi olarak görülmediği günümüz uluslararası toplum düzeninde, insan haklarının savunulması ve ihlali halinde gerektiğinde bu ihlallere son verecek müdahalelerin yapılması fikri ile uluslararası toplumun yapı taşı olan devletler ve devletlerin egemenliği ilkesi arasında bir denge aranmakta. Koruma sorumluluğu bu dengeyi sağlama iddiasıyla ortaya atılmış ve hızlıca uluslararası hukuk sistemine entegre olmaya başlamış

⁴⁹ <https://theconversation.com/is-trumps-strike-in-syria-changing-international-law-76073>

⁵⁰ François Hollande'ın 25 Eylül 2012 tarihinde BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmadaki Suriye krizi konusundaki sertliği o dönem yankı uyandırmıştı: <http://www.voltairenet.org/article176004.html>.

bir konsept olarak karşımıza çıkmakta. Ancak, bu koruma sorumluluğunu gerektiğinde uluslararası toplum adına yerine getirebilecek hukuki yetkiye sahip yegâne yapı olan BM ve onun Güvenlik Konseyi bu rolünü gerçekleştirilmekten uzak görünmekte.

Yakın geçmişte, insanî müdahalenin gerekliliğinin ve meşruluğunun uluslararası toplumda en geniş çerçevede kabul gördüğü Ruanda, Kosova ve Darfur gibi soykırıma varan insanî felaketlerin yaşandığı krizler karşısında dahi, politik kamplaşma ve vetolar nedeniyle gerekli müdahaleleri yapamamış olan BMGK meşruluk zeminini tamamiyle kaybetmiş bir konumda.

Uluslararası toplum adına hareket edebilecek hukukî ve meşru güce sahip böylesine bir yapının yokluğunda bu gibi krizler karşısında devletlerin tek taraflı müdahaleleri sıklıkla gündeme gelmekte. Bu çalışmada ortaya konulmaya çalışıldığı üzere, yaşanan insanî krizler karşısında insanî müdahalenin meşruluğu genel olarak kabul görse de, bu müdahalenin tek taraflı olarak, özellikle de müdahale gücüne sahip emperyal güçlerce yapılması, insanî gerekçelerin araçsallaştırıldığı konusunda ciddi soru işaretlerinin oluşmasına neden olmaktadır.

İnsancıl emperyalizm, insan hakları ve demokrasi gibi değerlerin emperyalist amaçların birer aracına dönüştürüldüğü işte bu temel eleştiri çerçevesinde kavramsallaştırılmıştır. Son çeyrek yüzyılda bir hayli örnek çerçevesinde doğrulanma fırsatı bulan bu eleştiriye çok boyutlu olarak ve farklı görünüşleriyle Suriye krizinde de hak vermemek mümkün görünmemekte.

Başını ABD'nin çektiği Batılı devletler, geçmişte Irak bugün Suriye özelinde Orta Doğu'da insan hakları ve demokrasi havariliğine soyunmuş durumdadır. Bu değerlerin önemi tartışılmaz. Bir devletin yönetim biçimini, siyasal rejimini ve toplumsal düzenini ilgilendirmesi itibarıyla devletin iç meselesi olarak demokrasi konusunu bir kenara bırakacak olsak dahi, insan haklarını saygı her devletin uluslararası hukuktan kaynaklanan ve diğer devletler nezdinde tüm insanlığa karşı sorumluluğu. Ancak, bu değerlerin ABD gibi ülkeler tarafından savunuluyor görünmesi pek gerçekçi görünmemektedir. İnsan hakları ve demokrasiyi bu denli önemseyen! ABD'nin, yine Orta Doğu'da Suudi Arabistan, Kuveyt gibi pek de bu değerlere saygı duymayan

devletlerle dostluğu; Venezüella, Şili gibi demokratik yöntemlerle başa gelmiş hükümetleri devirme çabası; Guantanamo'da ya da Irak cezaevlerinde verdiği insan hakları sınavı vs. insanî değerlerin savunulması konusunda emperyalist devletlerin ikiyüzlülüğünü ortaya koyarken insanî emperyalizm eleştirilerini de haklı çıkarmakta.

İnsan haklarının savunulmasının emperyalist amaçlara alet edilmemesinin mekanizmalarını geliştirmek bugün uluslararası toplumun karşı karşıya olduğu en önemli sınavdır.

KAYNAKÇA

- Roy ALLISON, “The Russian case for military intervention in Georgia: International Law, Norms and Political Calculation”, **European Security**, 2009, 18:2, ss. 173-200, DOI: 10.1080/09662830903468734
- Mario BETTATI, Bernard KOUCHNER, **Le Devoir d'Ingérence: Peut-On Les Laisser Mourir?**, Denoël, Paris, 1987, 300 s.
- Mario BETTATI, “Le droit d'ingérence : sens et portée”, **Le débat, novembre-décembre 1991**, numéro 67, ss. 4-15
- Laurence BOISSON de CHAZOURNES, Luigi CONDORELLI, “De la ‘Responsabilité de Protéger’, ou d’Une Nouvelle Parure Pour Une Notion Déjà Bien Etablie”, **Revue générale de droit international public**, 2006/1, ss. 11-18
- Jean BRICMONT, **Humanitarian Imperialism: Using Human Rights to Sell War**, Monthly Review Press, New York, 2006, 176 s.
- Antonio CASSESE, “Ex iniuria ius oritur: Are We Moving Towards International Legitimation of Forcible Humanitarian Countermeasures in the World Community?”, **European Journal of International Law**, 1999/1, ss. 23-30
- Noam CHOMSKY, “Humanitarian imperialism: the new doctrine of imperial right”, **Monthly Review**, 2008, Vol. 60 No. 4, pp. 22-50
- Sophie CLAMADIEU, **Le cadre juridique des frappes militaires de la coalition internationale en Syrie**, Elektronik Yayın, 9 Ocak 2015, <https://ssrn.com/abstract=2733523> (erişim tarihi 29.09.2017)
- Olivier CORTEN, Barbara DELCOURT, “L’intervention Militaire en Libye: Une Avancee du Droit International?”, **Politique**, Mayıs-Haziran 2011, No. 70, ss. 5-7
- Johanna DAMBOECK, “Humanitarian interventions: western imperialism or a responsibility to protect?: An analysis of the humanitarian interventions in Darfur”, **Multicultural Education &**

Technology Journal, 2012, Vol.6 Issue: 4, ss.287-300,
<https://doi.org/10.1108/17504971211279536>

Pierre-Marie DUPUY, Yann KERBRAT, **Droit International Public**,
 Daloz, Paris, 2010, 10. Basım, 916 s.

Nicholas Idris ERAMEH, “Humanitarian intervention, Syria and the
 politics of human rights protection”, **The International Journal
 of Human Rights**, 2017, 21:5, 517-530, DOI:
 10.1080/13642987.2017.1307829

Luke GLANVILLE, “The International Community’s Responsibility
 to Protect”, in **Protecting the Displaced: Deepening the Res-
 ponsability to Protect**, S. E. Davies, L. Glanville (ed.), MNP,
 2010, Leiden, ss. 185-204

Pierre GUERLAIN, “L’impérialisme humanitaire de Michael Ignati-
 eff: le cas d’un ‘liberal hawk’”, **Revue LISA/LISA**, 2009, Vol. V,
 n°3, ss. 73-89, <http://lisa.revues.org/1601>; DOI:
 10.4000/lisa.1601

Michael IGNATIEFF, “America's Empire Is an Empire Lite”, **The
 New York Times**, 10 Ocak 2003

Terry NARDIN, “Humanitarian Imperialism: Response to ‘Ending
 Tyranny in Iraq’”, **Ethics & International Affairs**, Volume 19/2,
 2005, ss. 21-26

Bernard-Henri LEVY, **La guerre sans l'aimer: Journal d'un écrivain
 au coeur du printemps libyen**, Grasset, Paris, 2011, 648 s.

Anne ORFORD, “Muscular Humanitarianism: Reading the Narrati-
 ves of the New Interventionism”, **EJIL**, 1999, Vol. 10/4, ss. 679-
 711

Hüseyin PAZARCI, **Uluslararası Hukuk Dersleri, II. Kitap**, Turhan
 Kitapevi, Ankara, 5. Baskı, 1998, 503 s.

Bruno SIMMA, “NATO, the UN and the Use of Force: Legal Aspects”,
European Journal of International Law, 1999/1, ss. 1-22

Melda SUR, **Uluslararası Hukukun Esasları**, Beta, İstanbul, 5. Baskı,
 2011, 404 s.

Sandra SZUREK, “Responsabilité de Protéger, Nature de l’Obligation
 et Responsabilité Internationale”, in **La responsabilité de**

protéger, in **La Responsabilité de Protéger**, SFDI, Pedone, 2008, ss. 91-134

Hubert THIERRY, “Le Droit d’Ingérence n’Existe pas”, in **La France, l’Europe et le Monde, Mélanges en l’Honneur de Jean Charpentier**, Paris, Pedone, 2008, ss. 233-237

Jean-Marc THOUVENIN, “Genèse de l’Idée de Responsabilité de Protéger”, in **La Responsabilité de Protéger**, SFDI, Pedone, 2008, ss. 21-38

HEGEMONIA

TÜRK DÜNYASI VE HEGEMONYA

Selçuk DUMAN*

ÖZET

Sibirya'dan Avrupa içlerine kadar uzanan Türk Dünyası'nda, çok erken tarihlerde kurulmuş olan siyasal organizasyonlar ile dünya hâkimiyetine ulaşan güçlü devletler ortaya çıkmış ve bu geniş coğrafyada günümüze kadar ulaşan etkinliğini sürdürüebilmiştir. Ancak Türk kültür çerçevesinden uzaklaştığı anda, bulunmuş olduğu coğrafyada önce hâkimiyetini sonra da etkinliğini yitiren Türk devletleri olmuştur. Bu devletler, kendi rızaları ile din değiştirerek önce dillerini sonra da alışkanlıklarını terk ederek, ilgili ülkenin hegemonyası altına girmişlerdir. Hatta bazı Türk boyları tamamen asimile olarak tarih sahnesinden silinmiştir. Türklerdeki hâkimiyeti kaybetme ve asimile olma süreci, çoğunlukla Türk yöneticilerin kendi rızaları ile Türk kültür ekseninden uzaklaşılması şeklinde gerçekleşmiştir. Hegemonyanın doğasına uygun olarak gerçekleşen bu sürecin ardından Hegemon devletler, bir kısım Türk toplumu üzerinde hegemonyalarını sürdürmek için bu Türkleri küçük gruplara ayırarak, onların arasında mezhep, aşiret, kabile, boy gibi farklılıkları öne çıkararak, mikro milliyetçiliği geliştirmişlerdir. Böylece önce dinlerini sonra dillerini kaybeden Türkler, zaman içerisinde milli tarih bilincini de yitirerek farklı birer topluluk olarak anılmaya başlanmıştır. Bu süreç, Milat'ın başlarında Budizm'in kabul edilmesi ile başlamış ve günümüze kadar farklı din ve kültürlerin etkisi ile devam etmiştir. Türkler bugün otuz civarında bağımsız, özerk ve yarı özerk yapıya sahip toplumlar olarak hayatlarını sürdürürken, aralarında alfabe birliği dahi olmadığı için birbirlerini anlamakta bile güçlük çekmektedirler.

Biz de bu nedenle çalışmamızda, Türk Dünyası üzerindeki hegemonya sürecini ele almaktayız. Amacımız; somut örnekler üzerinden

---

* Prof. Dr., Giresun Üniversitesi, GİRESUN, selcuk.duman58@gmail.com

hareketle, Türk Dünyası üzerindeki etkin olan hegemonyayı ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, Hegemonya, emperyalizm, Rusya, Çin, İran

TURKISH WORLD AND HEGEMONY

ABSTRACT

In Turkish World extended into Europe from Siberia, political organizations founded in ancient time and powerful states that had world domination came to exist and some of these have survived until today. However there are also some Turkish states that lost first their composure and later their efficiency over their territories due to steering away from the Turkish culture. Eventually, these states left first their language, later their tradition under the influence of tergiversation and finally got into the related states. As a matter of fact some of Turkish tribes went out of existence being assimilated. The process of the assimilation and the loss of domination came true majorly as of Turkish administrators' own accord in the axis of steering away Turkish culture. After that process which is in conformity with the nature of the concept of the hegemony, the hegemonic states have popularized the micro nationalism dividing Turks into smaller groups and putting forward the denominational and tribal differences between them on the purpose of maintain their hegemony on the Turkish people. By this way, Turks who have lost first their religion and later the language have began to be considered as one each of different groups losing their historical consciousness in the course of time. These process has began with the adoption of Buddhism and continued until today with the influence of the different religions and the cultures. Today Turkish people live in about thirty independent, autonomous and semi-autonomous communities and these communities have difficulty even to understand each other because of the alphabetic differences.

For these reasons in this study we discuss the Hegemony on the Turkish World. The purpose of this paper is to put forward the hegemony on the Turkish World with the references to embodiments.

Key Words: Turkish World, Hegemony, Imperialism, Russia, China, Iran

Giriş

Antik Yunan kökenli bir kavram olan Hegemonya; lider anlamına gelen “hegemonia” kelimesinden türetilmiş¹ ve devletler arasındaki ilişkileri tanımlamak için formüle edilmiştir.² Dört temel vasfı bulunmaktadır: birincisi; Hegemon Devlet ve diğerleri, ikincisi; tam bir bütünlük arz etmesi, üçüncüsü; ortak çıkarlar ile birbirlerine bağlı olması, dördüncüsü; imparatorluğa dönüşen tarihi bir eğilime sahip olması.³ Türk Dil Kurumu, bir kişinin ya da devletin diğerleri üzerinde baskı ve üstünlük kurması olarak tanımlarken,⁴ hâkim olma, egemenlik, üstün olma, hükmetme, kumanda etme, başatlık, liderlik, ağır basma kavramları ile Türkçede karşılık bulmaktadır.⁵ Ziring; Uluslararası İlişkiler ve Politika Sözlüğünde; bir ülkenin hâkim etkisini veya kontrolünü diğer devlet ya da bölgeye yaymak olarak hegemonyayı tanımlarken, Faruk Sönmezoğlu’nun Uluslararası İlişkiler Sözlüğü’nde; bir ülkenin bir başka ülke ya da bölge üzerinde oluşturduğu belirleyici etki ya da denetim olarak tanımlanmaktadır.⁶ Hegemonya da vurgulanması gereken temel nokta; baskın gücün boyun eğenlerin izni ile gücü kazanmasıdır. Bu gücü daha çok kültürel ve ideolojik ikna yolu ile kazansa da, politik ve ekonomik boyutu belirleyici olup,⁷ rızaya dayalı bir düzen olması ve ikna yöntemini esas alması, Hegemonyanın zorlama ve kaba güç kullanmadan oluşturulacağı anlamına

¹ Elif Gürdal, **Orta Asya’nın Amerikan Hegemonyasına Eklemlenmesi ve Bu Süreçte ABD’nin Enerji Politikaları**, Bolu, 2014, s.5.(Y.T.)

² Muammer Kaymak, “Hegemonya Tartışmaları Işığında İngiliz ve Amerikan Hegemonyaları; Yönlendirici Hegemonyadan Kural Koyucu Hegemonyaya”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S.1, 2016, s.66.

³ Yeliz Sarıöz Gökten, **Hegemonya İlişkilerinin Tarihsel Dönüşümü**, Ankara, 2013, s.6.(Y.T)

⁴ Fuat Ustakara, **Hegemonya-Müzakere İkilemi Bağlamında Halkla İlişkilere Yönelik Algı Araştırması**, Konya, 2013, s.26. (D.T)

⁵ Cengiz Ekin, **Uluslararası Hegemonyanın Sürdürülmesinde Deniz Alanındaki Girişimler**, Ankara, 2011, s.10. (Y.T)

⁶ Ekin, **Uluslararası Hegemonyanın Sürdürülmesinde Deniz Alanındaki Girişimler**, s.19.

⁷ Bülent Şener, “Uluslararası İlişkilerde Hegemonya Olgusu ve ABD Hegemonyasının Siyasal ve Kültürel Kaynağı; Amerikan İstisnacılığı ya da Açık/Kaçınılmaz Yazgı”, **Jasss**, S.26, Yaz 2014, s.409.

da gelmez. Ancak Hegemonya, mutlak üstünlüğe dayalı olarak kurulduktan sonra, hegemanın sürekli ekonomik ve siyasî üstünlüğünü sürdürebilmesi için, zorun sürdürülemez olduğunun farkında olmasına yol açar.⁸ Hegemonya; bir başat devletin yarattığı, ideolojik olarak rızaya dayanan, lider devletin üstünlüğünü güvenceleyen genel ilkelere uygun olarak işler ve aynı zamanda diğer devletler içinde bir tatmin düzeyi sağlar.⁹ Hegemonyanın merkezinde ortak kurallar, kurumlar ve değerler yer almakta olup, Bunlar; askerî, iktisadî ve kültürel üstünlükler ile desteklenir. Hegemonya, açık ya da uzlaşmaya dayalı bir tahakküm biçimi olarak karşımıza çıkarken, İmparatorlukta baskın güç hiçbir kurala uymaz. Bu anlamda imparatorluktan ayrılır.¹⁰ Diğer yandan hegemonya kavramı; otorite, liderlik ve tahakküm kavramlarının kombinezonu olmakla birlikte, sadece kontrol sahibi olabilecek ya da etkide bulunabilecek anlamları barındırdığından tahakkümden ayrılmaktadır.¹¹ Hegemonyanın araçları; uluslararası örgütler ve anlaşmalar, uluslararası ekonomik birlikler, uluslararası siyasî birlikler, ordu, kültür, eğitim, kitle iletişim araçları ve hukuk dur. Bu çerçevede hegemonya kavramı; sadece devlet katında değil, tüm toplumsal ilişkileri kapsayıcı bir şekilde var olan bir kuramdır.¹² Hegemonya da asıl amacın düzenin devam ettirilmesi ekseninde geliştiğini, bu düzenin devamında kullanılacak unsurların farklı görüşlere göre şekillendiğini görebiliriz.¹³ Hegemonyada ideolojik söylem toplumsal bellekte yer alan geniş kesimlerce benimsenmiş, düşünce ve ön yargıları yani sağduyuyu kullanır.¹⁴ Hegemonyanın devamını sağlamak için bazı du-

⁸ Hayrullah Yanık, "Antonio Gramsci ve Hegemonya", academedia.edu, s.7.

⁹ Şener, "Uluslararası İlişkilerde Hegemonya Olgusu ve ABD Hegemonyasının Siyasal ve Kültürel Kaynağı; Amerikan İstisnacılığı ya da Açık/Kaçınılmaz Yazgı", s.409.

¹⁰ Gökten, **Hegemonya İlişkilerinin Tarihsel Dönüşümü**, s.7-8.

¹¹ Ayşe Üçer, **Küresel Krizler ve Hegemonya İlişkisi**, Elazığ, 2013, s.41. (Y.T)

¹² Savaş Çoban, **Hegemonya Aracı ve İdeolojik Aygıt Olarak Medya**, İstanbul, 2011, s.35. (Y.T)

¹³ Gürdal, **Orta Asya'nın Amerikan Hegemonyasına Eklemlenmesi ve Bu Süreçte ABD'nin Enerji Politikaları**, s.6.

¹⁴ Zeynep Kıvılcım, "İnsan Hakları ve Karşı Hegemonya", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S. 1-2, Yaz 2009, s.219.

rumlarda tavizlerde verir ancak bunlar hegemonyanın yeniden üretmesi için başka yöntemler araması ve zaman kazanması için yapılan hamlelerdir.¹⁵ Hegemonya; egemen güç ya da güçlerin süreklilik istemi ile anlam kazanır.¹⁶ Hegemonyayı kavram olarak açıkladıktan sonra kuramsal olarak gelişme sürecinden de bahsetmek isterim.

Karl Marx'ın tarihsel materyalizmi bağlamında anlaşılabilir olan Hegemonya kavramı, yönetici sınıfın çıkarlarının ideal biçimde evrensel çıkarlar olarak temsil edilmesi görüşünden doğmuştur.¹⁷ Bolşevik devriminin öncüleri olan Georgy Plekhanov, Pavel Axelrod, Vladimir Lenin gibi teorisyenler tarafından ortaya konmuştur.¹⁸ Hegemonyayı gündem haline getiren ise İtalyan Komünist Partisi Kurucusu Antonio Gramsci dir.¹⁹ Gramsci; Hegemonya kavramını tanımlarken III. Enternasyonel bünyesinde yapılan tartışmalar ve Machiavelli'nin *Prens* adlı eserinden faydalanmıştır.²⁰ Gramsci'ye göre hegemonya, fizikî güç ya da zorlamayla entelektüel moral ve kültürel ikna ya da rızayı birleştiren sosyal ve politik bir kontrol tarzını ifade eder. Gramsci, hegemonyanın ahlakî olmasını savunur ve hile ve aldatma üzerine kurulan yapıların zayıflığın bir göstergesi olduğunu ileri sürer. Bu çerçevede Gramsci, hegemonyanın ahlakî olabilmesi içinde zora duyulan ihtiyacın azaltılması, entelektüel liderliğin öne çıkarılması gerektiğini ortaya koyar.²¹ Gramsci, hegemonyanın unsurlarını; maddî olanaklar, kurumsallaşma ve fikirler olarak tanımlamıştır. Maddî olanaklar; teknolojik ve örgütsel birikimler ve doğal kaynakları

¹⁵ Çoban, **Hegemonya Aracı ve İdeolojik Aygıt Olarak Medya**, s.49.

¹⁶ Ustakara, **Hegemonya-Müzakere İkilemi Bağlamında Halkla İlişkilere Yönelik Algı Araştırması**, s.29.

¹⁷ Asiye Aka, "Antonio Gramsci ve Hegemonik Okul," **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.21, Haziran 2009, s.330.

¹⁸ Gökhan Telatar, **11 Eylül Sonrası Amerikan Dış Politikasında Hegemonyanın Yeniden İnşası**, Ankara, 2011, s.10. (D.T.)

¹⁹ Ali Ercan Su, **Eleştirel Teori Çerçevesinde Hegemonya ve Alt-Hegemonya; Almanya ve Japonya Örneği**, Ankara, 2006, s.20. (D.T.)

²⁰ Ersin Embel, **Hegemonya ve Meşruiyet Kavramları Çerçevesinde Amerikan Müdahaleciliği; Kore ve Kosova Örnekleri**, Ankara, 2004, s.18. (Y.T.)

²¹ Mehmet Akif Okur, **Hegemonya ve İmparatorluk Tartışmaları Bağlamında Irak Savaşının Politikası**, Ankara 2008, s.29, 33-34. (D.T.)

kapsarken, fikirler; davranış, alışkanlık ve biçimlerini kalıcı kılan toplumsal ilişkiler olarak ifade eder.²² Gramsci, hegemonya kavramında ikna ve rıza yöntemine çok önem verdiği için bir aydın kadrosuna ihtiyaç duyulduğunu belirtir. Bu aydınları hegemonyanın ideolojik koşullarını meşrulaştıran uzmanlar olarak tanımlar.²³ Neo Gramsci yaklaşımında ise Robert Cox ve Stephen Gill öne çıkar. Kendilerini post pozitivist olarak tanımlayanların Neo Gramscici yaklaşımı;²⁴ sivil toplum ve üretim düzeyine vurgu yapar.²⁵ Cox; devlet merkezli yaklaşım yerine, devleti de içine alan sosyal kuvvetler kavramını öne çıkarır. Bu sosyal kuvvetler; maddî imkânlar, fikirler ve kurumlardır.²⁶ Neo Gramsci düşünceye göre; hegemonik gücün oluşturduğu kurumlar ve sahip olduğu maddi kaynaklar tarafından desteklenen ve hegemonik gücün kurucu düşüncelerinin kabul edilmesi ile kendini ortaya koyan geniş tabanlı bir rıza anlamına gelmektedir.²⁷ Hegemonyanın bir ileri adımı 20 yüzyılın son çeyreğinde realizm/neo realizm, liberalizm/neo liberalizm katkıları ile ortaya çıkan, “Hegemonik İstikrar Teorisi” dir. Bu teoriye göre hegemon bir devlet diğer ülkeler arasındaki uyum ve eş güdüm sağladığında tüm devletler, kendilerini güven içinde hissederek piyasasını açmakta ve komşusunu istifa ettirmekten kaçınmaktadır. Hegemon gücünü kaybetmesi durumunda istikrarsızlık oluşmaktadır. Bunun için rekabetçi bölgesel bloklar tesis edilmektedir.²⁸ Charles Kindleberger tarafından ortaya konan bu teoride²⁹ Stephen

²² SU; **Eleştirel Teori Çerçevesinde Hegemonya ve Alt-Hegemonya; Almanya ve Japonya Örneği**, s.18.

²³ Mehmet Palaz, **ABD Hegemonyasının Bölgesel Dayanakları; Kosova ve Kuzey Irak Örnekleri**, Ankara, 2012, s.21-22.(Y.T.)

²⁴ Palaz, **ABD Hegemonyasının Bölgesel Dayanakları; Kosova ve Kuzey Irak Örnekleri**, s.24.

²⁵ Gökten, **Hegemonya İlişkilerinin Tarihsel Dönüşümü**, s.41.

²⁶ Üçer, **Küresel Krizler ve Hegemonya İlişkisi**, s.48.

²⁷ Muammer Kaymak, “Hegemonya Tartışmaları Işığında İngiliz ve Amerikan Hegemonyaları; Yönlendirici hegemonyadan Kural Koyucu Hegemonyaya,” **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S.1, 2016,s.70.

²⁸ Okur, **Hegemonya ve İmparatorluk Tartışmaları Bağlamında Irak Savaşının Politikası**, s.208-209.

²⁹ Telatar, **11 Eylül Sonrası Amerikan Dış Politikasında Hegemonyanın Yeniden İnşası**, s.17.

Gill, bilginin kontrol edilmesine vurgu yaparken, Robert Gilpin, Hegemonik istikrarın devamı için ekonomik, askeri güç gibi, maddi güç unsurlarını öne çıkarır.³⁰ Isabella Grunberg, hegemonik istikrar teorisinin hiyerarşik bir dünya düzeni ile dönüşümsel bir tarih anlayışına sahip olduğunu belirtir.³¹ Keohane düşüncesinde ise; hegemonik istikrar teorisinin iki temel varsayımı vardır. Birincisi; dünya politikasında düzen tek bir başat güç tarafından yaratılır. İkincisi; düzenin korunması ve devamı için hegemonyanın devamı gereklidir.³² Bu çerçevede, hegemonik istikrar kavramını ortaya çıkaran kuramlardan birer cümle ile bahsetmek yerinde olacaktır. Realizm, dünyada kendi çıkarlarını merkeze alarak hareket etmeyi, gücü oranında etkili olabileceğine inanmayı³³ ve konuya güç çıkar ilişkisi içerisinde yaklaşmayı ifade eder. Hans Morgenthau, devletlerin kendi güçlerine göre hesaplarını yapması gerektiğine vurgu yapar. Neo realizm de yine devlet merkezli düşünür, ancak ham madde, sermaye, pazar ve ileri teknoloji gerektiren ürünler gibi, maddi kaynakların üstünlüğünün önemli olduğuna vurgu yapar.³⁴ Liberal görüşe göre, hegemon olabilmenin en önemli koşulu ekonomik güçtür. Bu güç; istikrar için düzenin kurallarını koyabilen, iş birliğini teşvik için kendi kültür ve dünya görüşünü diğerleri üzerinde etkin kılabilir.³⁵ Bugün modern toplumlar hegemonyayı yalnız üretim araçları üzerinden değil, aynı zamanda bilinç, zihniyet, değerler ve normlar üzerinden ele almaktadır.³⁶ Yani kişi rıza gösterdiği egemen güce, bir maddeye bağımlılık gibi, biat eder

³⁰ Fatih Çam, **ABD'nin Orta Doğu'da Oluşturduğu Asimetrik Hegemonya**, Çanakale, 2016, s.15-17.(Y.T)

³¹ Su, **Eleştirel Teori Çerçevesinde Hegemonya ve Alt-Hegemonya; Almanya ve Japonya Örneği**, s.32.

³² Su, **Eleştirel Teori Çerçevesinde Hegemonya ve Alt-Hegemonya; Almanya ve Japonya Örneği**, s.28.

³³ Mehmet Duman, "Hegemonya ve Güçler Dengesi Bağlamında Uluslararası Siyaset ve İktisat İlişkileri", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.4, 2002, s.7.

³⁴ Mehmet Palaz, **ABD Hegemonyasının Bölgesel Dayanakları; Kosova ve Irak'ın Kuzeyi Örnekleri**, Ankara 2012, s.10. (Y.T.)

³⁵ Gürdal, **Orta Asya'nın Amerikan Hegemonyasına Eklemlenmesi ve Bu Süreçte ABD'nin Enerji Politikaları**, s.11.

³⁶ Çoban, **Hegemonya Aracı ve İdeolojik Aygıt Olarak Medya**, s.53.

ve bu biati “kraldan kralcı” bir tavırla dışa vurur. Her yerde, herkeste gördüğü rızanın en gelişmiş halinin kendisinde olduğunu göstermek, en üst seviyesine kendisinin ulaştığını ispatlamak için her şeyi yapar.³⁷

Türk Dünyası Gerçeği

Türklerin ilk yurdunun Altay-Ural dağları arasında olduğu ortaya konulmuştur. Merkezinin Balkaş, Aral ve Isık göl bölgesinde olduğu bilinmektedir,³⁸ hatta Hazar Denizi'nin kuzey³⁹ ve kuzey doğu bozkırlarının da Türklerin ilk yerleşim yeri olduğu tespit edilmiştir.⁴⁰ Altay-Sayan dağlarının güney batı bölgesi olarak da ifade edilen ilk yerleşim yerinin, Minusinsk-Tuva-Abakan Bozkırları olduğu yaklaşık olarak belirtilmektedir,⁴¹ yani Ural dağlarından başlayarak Türkistan ve Kafkasya'yı içine alan bölge olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴² Ancak Türkler ilk yerleşim yerleri ile sınırlı bir yaşam sürmedikleri gibi çok geniş coğrafyalarda onlarca siyasal organizasyon meydana getirmişler ve buldukları bölgeyi vatanlaştırmışlardır. Bu nedenle Türk Dünyası gerçeğini ortaya koyarken, günümüze kadar devam eden nüfus yoğunluğu ve siyasal anlamda hâkimiyet kurabildikleri coğrafyayı esas almak doğru olacaktır.

Bu çerçevede konuya yaklaştığımız zaman Türk Dünyası'nın sınırlarını genel bir ifade ile Asya'nın batısında Avrupa'nın doğusunda olmak üzere kara ve deniz sınırları ile ayırt edilmiş ve dünyaca tanınmış alan olarak belirtebiliriz.⁴³ Bu sınırlar içerisinde kalan Türk varlığı çeşitli bölgelerde kümelenerek tarihin akışı içerisinde bulunmuş oldukları alanda siyasal organizasyonlara giderek hâkim unsur olmayı başarmışlar ve günümüze kadar da bazı bölgelerde siyasal hâkimiyetlerini kaybetmeler de, etkinliklerini sürdürmeyi başarmışlardır. Bugün yaklaşık olarak otuzdan fazla bağımsız, yarı bağımsız ve bağımlı

³⁷ Can Ceylan, “Hegemonya “Hegemonia” Olunca” **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.23, Bahar 2013, s.331.

³⁸ Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, İstanbul, 1998, s.19.

³⁹ Mehmet Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Ankara, 1996, s.5.

⁴⁰ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, 1992, s.47.

⁴¹ Hüseyin Salman, “İslamiyet'ten Önceki Türk Devletleri”, **Türk Tarihi ve Kültürü** (Ed:Cemil Öztürk), Ankara, 2004, s.2.

⁴² L. Ligetti, **Bilinmeyen İç Asya**, çev. Sadrettin Karatay, Ankara, 1986, s.15.

⁴³ A. Afetinan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal'in El Yazmaları**, Ankara, 2000, s.29.

yapılar olarak devam eden Türk varlığının yaşadığı bölgeler ve bunların isimleri şu şekildedir: Sibirya Türkleri; Yakutlar, Tuvalar, Batı Sibirya Tatarları, Hakaslar, Altaylar, Şorlar, Dolganlar. İdil-Ural Türkleri; Tatarlar, Başkurtlar, Çuvaşlar. Türkistan Türkleri; Türkmenler, Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Uygurlar, Karakalpaklar. Kafkasya Türkleri; Azerbaycan Türkleri, Kumuklar, Nogaylar, Balkarlar, Kundurlar, Kafkasya Türkmenleri, Orta Doğu Türkleri; İran Türkleri (Güney Azerbaycan Türkleri, Karapapaklar, Türkmenler, Kaşkaylar, Afşarlar), Irak Türkleri(Türkmenler), Suriye Türkleri (Türkmenler), Afganistan Türkleri (Özbekler, Türkmenler). Anadolu Türkleri, Avrupa Türkleri ve Doğu Akdeniz Türkleri.

İsimlerini ve yaşamış oldukları bölgeleri verdiğimiz Türk unsurunun bugün bağımsız, yarı bağımsız ve bağımlı statüde tanınan isimleri de şu şekildedir: Bağımsız Türk Devletleri; Türkiye, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti. Özerk (Muhtar) Cumhuriyetler; Tataristan, Başkurdistan, Çuvaşistan, Tuva, Yakut, Dağıstan, Kabarda-Balkar, Karakalpak, Nahçıvan, Doğu Türkistan, Gagauz. Yarı Özerk (Muhtar Oblast) Cumhuriyetler; Gorno Altay, Hakas, Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Hemedan, Zencan ve Erdebil.

Bugün Türk Dünyasının nüfusu yaklaşık olarak 310 milyon civarında olup, Türkiye’de 80 milyon, İran’da 40 milyon, Özbekistan’da 32 milyon, Doğu Türkistan’da 30 milyon, Kazakistan’da 18 milyon, Azerbaycan’da 10 milyon, Kırgızistan’da 6 milyon, Türkmenistan da 5.5 milyon, Tataristan’da 4 milyon, Suriye’de 3.5 milyon, Irak’ta 3 milyon, Başkurdistan’da 1.5 milyon, Çuvaşistan da 1.2 milyon ve diğerlerinde de toplam 75 milyon civarında Türk soylu yaşamaktadır. Türk toplulukları Sibirya’dan Avrupa’nın ortalarına kadar genişleyerek gerek Anadolu üzerinden, gerekse Karadeniz’in kuzeyinden hareketle tüm bu coğrafyada etkili devletler kurabilmişler ve hâkim unsur olarak varlıklarını bin yıllarca devam ettirebilmişlerdir. Dünya devleti dahi kurmayı başaran Türklerin hâkimiyetlerinin son bulması ise, zamanla Türk Devlet geleneğinden uzaklaşmaları sonucu mümkün olabilmektedir. Türkler hegemonya kavramında tanımlandığı şekliyle kendi

rızaları ile din değiştirerek dillerinden ve kültürlerinden kopup siyasal hâkimiyetlerini kaybettikleri gibi, birçok coğrafyada tamamen silinip kaybolanları da olmuştur.

Türk Dünyasında Hegemonik İlişkiler ve Türk Devlet ve Toplum Hayatına Yansımaları

Türk Dünyasında hegemonya gerçeğini devletler arası ilişkiler ve bir devletin diğer devlet ya da bir toplumun diğer toplum üzerinde etkin hale gelmesi ekseninde değerlendirerek konuya yaklaştığımız zaman, Türk devletlerinin ya da Türk toplumlarının hegemonik ilişkiler neticesinde, hâkimiyetini kaybetmeleri konusuna odaklanmak gerektiğini ifade edebiliriz. Hegemonyanın temel düsturu ise, baskın hale gelen gücün boyun eğenlerin izni ile bu gücü kazanmasıdır. Gücü kazanmanın yolu da, daha çok kültürel ve ideolojik ikna yöntemidir. Yani rızaya dayalı ikna yöntemi ile devletler ve toplumlar kontrol altına alınmaktadır.

Bu çerçevede konuya bakılması aslında, bilinen ilk zamanlardan itibaren milletleşmiş ve devlet kurma tecrübesine sahip olmuş Türk milletinin, çağın en güçlü ordusuna sahip olmasına rağmen nasıl etkisiz hale getirildiğini de açıklamaktadır. Türklerde devletlerin ve toplumların etkisiz hale gelmesi ve buldukları coğrafyada hâkimiyetlerini kaybetmelerinin nedeni, kurmuş oldukları devletleri yönetme şekilleri ve yaşam tarzları ile alakalıdır. Eğer Türk toplumları Türk devlet gelenekleri ekseninden sapma göstermişse, o devletin yaşaması ve o toplumun etkinliğini sürdürmesi mümkün olmamıştır. Çünkü devletlerin oluşması kalıcı medeniyet yolunda önemli olsa da, yeterli değildir. Önemli olan devletin nasıl yönetildiğidir, yani devlet hangi usuller çerçevesinde yönetilmektedir. Bu yönetim şekli devleti kuran milletin menfaatlerine ne kadar uygundur.⁴⁴ Bu nedenle öncelikle Türk sosyal yapısı ve devlet teşkilatı hakkında kısaca bilgi vermek gerekir:

---

⁴⁴ David Spitz, **Anti-Demokratik Düşünce Şekilleri**, çev. Şiar Yalçın, İstanbul, 1969, s.5.

İslam öncesi Türklerde sosyal yapı; oğuş (aile), urug (aileler birliği), bod-boy (bir siyasî teşkilata bağlı), bodun (beyler birliği, siyasî yönden müstakil veya değil), il (müstakil topluluğun oluşturduğu devlet)⁴⁵ şeklindedir. Kaşgarlı Mahmut *Divanü Lügati't-Türk*'te devleti, barış anlamında tanımlamıştır.⁴⁶ Bu çerçevede bakıldığı zaman, Türk devletlerinin genel niteliği de ortaya çıkmaktadır. Türk devletlerinde temel yapı boylardır. Boylar, ailelerin bir araya gelmesiyle oluşur ve beyler tarafından yönetilirdi. Beyler, boydaki iç dayanışmayı muhafaza etmek, hak ve adaleti düzenlemek ve gerekirse silahla boyun menfaatlerini korumakla görevliydi.⁴⁷ Beylerin başa gelme şekli ise, aile temsilcilerinin seçimi ile olurdu.⁴⁸ Bu çerçevede Türk devletlerini bir beyler konfederasyonu şeklinde ifade edebiliriz.⁴⁹ Boyların askerî gücü de olduğu için devlet içerisindeki etkinliği oldukça önemlidir. Bu nedenle bir konfederatif yapıdan bahsetmek doğrudur.⁵⁰ Devletin başında “Hakan”, “Kağan”, “Han” gibi unvanları olan kişiler bulunurdu. Bu kişiler, beyler ve diğer üst düzey devlet memurları, hatta halkın katıldığı kurultaylarda seçilirdi. Burada önemli olan iki nokta vardır. Birincisi; kut verilen aileye mensup olmak, ikincisi; gerekli özellikleri taşımak.⁵¹

Öyleyse sadece kut verilmesi yeterli değildi. Örneğin, M.Ö. 60 yılında Hun tahtına kurultayda Sağ Bilge Tigin çıkarıldı. Yine Uygurlarda Kutluk Bilge Kağan (795-805) kurultay tarafından tahta çıkarıldı.⁵² Zaten Kut'un sahibi olan hükümdar; kurt ile kuzunun birlikte

⁴⁵ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, 1992, s.215.

⁴⁶ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, sadeleştiren: Yalçın Toker, İstanbul, 1995, s.137.

⁴⁷ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.217.

⁴⁸ Erol Güngör, **Tarihte Türkler**, İstanbul, 1989, s.53.

⁴⁹ Nevzat Kösoğlu, **Türk Dünyası Tarihi ve Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, İstanbul, 1991, s.36.

⁵⁰ Kösoğlu, **Devlet**, İstanbul 1997, s.39.

⁵¹ Osman Kaçıkçı, “Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık”, **Türkler**, C.2, Ankara, 2002, s.889.

⁵² Kürşat Koçak, **Eski Türklerde Devlet Gelenekleri ve Törenleri**, Ankara, 2011, s.25.

yaşayacağı şekilde adil ve yöneten,⁵³ Tanrıdan aldığı güç ile idare eden,⁵⁴ adaletli, asayişli sağlayan, milletini eşit gören ve refahını sağlıyordu.⁵⁵ Aynı zamanda halkını doyuran,⁵⁶ kanun yapan⁵⁷ ve yasaya önce kendi uyan kişi idi.⁵⁸ Bu nedenle hükümdarın mutlaklığı söz konusu değildir. Burada temel belirleyici olan nitelikler ve töredir. Bu nedenle meşruiyeti de, töreye uyduğu sürece devam eder, yoksa genel kabule göre, kut dahi çekilir.⁵⁹ Türk Hükümdarlarının niteliğine gelince; kişi bilge olmak, erdemli olmak, cesaret sahibi olmak ve alp olmak zorundadır.⁶⁰ *Kutadgu Bilig*'de; bilginin nam ile büyüyeceğini, bilgisizlikle devletin yönetilemeyeceğini,⁶¹ doğrulukla devletin ayakta kalabileceğini belirtmiştir.⁶² *Divanü Lügati't-Türk*'te ise, Türk Hükümdarının en önemli özelliği olarak "erdem" gösterilir.⁶³ Türk Hükümdarlarının görevleri de, şu şekilde belirtilmiştir: Tanrı varlık verdiği için özünde kutu var olduğu için hükümdar olan kişi; milletin birliğini sağlamak, fakir milleti zengin kılmak ve nüfusunu çoğaltmakla görevliydi.⁶⁴ Türk Hükümdarları, "Tanhu" unvanını kullanırlar ve Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak algılanırlardı. Ancak ne Tanrı iddiasında olmuşlardır ne de gökten inmişlerdir.⁶⁵ Kesinlikle halka mutlak olanları dayatmazlar, aksine halka uygulamakla yü-

⁵³ Yusuf Has Hacıp, **Kutadgu Bilig**, Günümüz Türkçesine aktaran: Fikri Silahtaroglu, Ankara, 1996, s.48.

⁵⁴ Yusuf Has Hacıp, **Kutadgu Bilig**, s.126.

⁵⁵ Yusuf Has Hacıp, **Kutadgu Bilig**, s.446.

⁵⁶ Yusuf Has Hacıp, **Kutadgu Bilig**, s.429

⁵⁷ Yusuf Has Hacıp, **Kutadgu Bilig**, s.128

⁵⁸ Yusuf Has Hacıp, **Kutadgu Bilig**, s.179.

⁵⁹ Kösoğlu, **Devlet**, s.47-48.

⁶⁰ Salim Koca, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı", **Türkler**, C.2, Ankara, 2002, s.830.

⁶¹ Yusuf Has Hacıp, **Kutadgu Bilig**, s.149.

⁶² Yusuf Has Hacıp, **Kutadgu Bilig**, s.416.

⁶³ Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lügati't-Türk**, çev. Besim Atalay, C.4, Ankara, 1992, s.188.

⁶⁴ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları I**, İstanbul, 1971, s.24.

⁶⁵ Atilla Özer, **Türklerde Devlet Anlayışı ve Demokratik Rejim**, Ankara, 1982, s.245.

kümlü olduğu töreleri bile halka sorarak oluşturdular. Töreler, kurultaylarda devlet ileri gelenleri ve halkın katılımı ve özgürce fikrini söylemesiyle ortaya çıkardı. Bu da hükümdarın monarşisini engelledi.⁶⁶ Eski Türk devletlerinde hükümdarlara insanüstü bir varlık değeri bu nedenle atfedilmezdi, hâkimiyetleri sınırlı olup, töreye göre hareket etmeleri gerekirdi.⁶⁷ Hükümdarların keyfi davranması mümkün değildi. Çünkü “İl gider töre kalır⁶⁸” sözüyle devlet yönetiminde törenin, yani hukukun ne kadar önemli olduğu ve her şeyin üstünde olduğu ifade edilmiştir.

Türk sosyal yapısı nedeniyle sonraki baskıcı, anti-demokratik uygulamaların devletin devamında sakınca yarattığı gibi, dağılmasına da neden olduğu bilinmektedir. Bu nedenle Türk milli hukuku olan törenin uygulanması devletin başarısında etkin olmuştur. Töre; Türk sosyal hayatını düzenleyen mecburi kurallardır. Hükümdarın, bireylerin ve toplumun hak ve hukukunu belirler ve cezai hükümleri vardır.⁶⁹ Töre; Türk devlet telakkisinin temel taşıdır.⁷⁰ Diğer yandan yukarıda da ifade ettiğimiz gibi töre hükümdar adlarıyla anılsa da beylerin, devlet büyüklerinin ve halkın katılımı sonucu kurultaylarda belirlenirdi.⁷¹ Kutadgu Bilig’de Yusuf Has Hacib, töreyi uygulayabilecek devlet başkanının niteliklerini; bilgili, Türk soylu, dürüst, ulusta seçilmiş alp, cesur, doğru söyleyen, halkla uyumlu, akıllı, cömert ve iyiliksever olarak tanımlamıştır.⁷² Kaşgarlı Mahmut *Divanü Lügati’t-Türk*’te ise; hâkim, bilgili ve akıllı olması üzerinde durmuştur.⁷³ Bahaeddin

⁶⁶ Kaçıkçı, “Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık”, s.889.

⁶⁷ Yusuf Tekin, “Türk Devlet Geleneğinde Hâkimiyet ve Devletin Baş Sorunu”, **Yeni Türkiye**, S.45, Mayıs-Haziran 2002, s.21.

⁶⁸ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları I*, s.38.

⁶⁹ Mehmet Saray, *Türk Devletlerinde Meclis, Demokratik Düşünce ve Atatürk*, Ankara, 1999, s.5-7.

⁷⁰ Taneri, “Adalet ve Türkler”, **Makaleler II** (Yay.Haz. Semih Yalçın-Saadet Güleci), Ankara, 2006, s.81.

⁷¹ Ögel, “Devlet Meclisi ve Kurultay”, **Türkler**, C.2, Ankara, 2002, s.876.

⁷² Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, s.168.

⁷³ Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lügati’t-Türk**, C.1, s.428.

Ögel de kahramanlık ve cesareti öne çıkarmıştır.⁷⁴ Ötüken Türk Kitabelerinde, töreyi uygulayan hükümdarın bilge ve alp olması, doğru düşünmesi, düşündüğünü uygulaması, cesur, realist ve halkın düşüncesine önem veren kişi olması şeklinde ifade edilmiştir.⁷⁵ Türk hükümdarlarının karizmatik bir yapıya sahip olması da üzerinde durulan konudur.⁷⁶ Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, iktidar sahiplerinin Türk devlet yönetiminde milleti temsil etmesi ve millete göre hareket etmesi önemli olmuş, emredici gücünü kamu yararına kullanması, adil olması ve erdemli olması ön plana çıkmıştır.⁷⁷ Bunun aksi yani töreye uymayan, Türk Milleti tarafından kabul görmeyen hükümdarlar; iktidardan düşebilirlerdi ve bunların kut'u yok sayılırdı.⁷⁸

Eski Türk Devletlerinin yönetim sisteminde hükümdarlar yalnız değildir. Bilge kişiler hükümdarların yanında mutlaka bulunmuştur. Örneğin Göktürklerde hükümdarın en üst düzey danışmanları “Ay-gucu” ve “Bilge” unvanını kullanırdı.⁷⁹ Yine Uygur Devlet Sarayı’nda hükümdara yol gösteren ve fikir veren “Tayanç” ve “Kengeşçi” denilen danışmanlar vardı.⁸⁰ Hükümdar devleti yönetirken mutlaka yakınında bulunan bilge adamlardan faydalanır, onların görüşlerini dikkate alır ve ortak akılla hareket ederdi. Ancak Türk Devlet Yönetimi’nde ana unsur, kurultaylar yoluyla toplanan meclislerdir. Bu meclisler; Büyük Hun Devleti’nde Mete, Avrupa Hun Devleti’nde Atilla, Göktürk Devleti’nde Bilge ve Kültigin kardeşler döneminde etkin olarak kullanılmış ve Hazar Devleti’nde, Peçeneklerde, Tuna Bulgar Türk Devleti’nde ve Kıpçak Türklerinde de görülmüş olup, etkin

⁷⁴ Ögel, **Türklerde Devlet Anlayışı**, Ankara, 1982, s.245.

⁷⁵ Ali Öztürk, **Ötüken Türk Kitabeleri**, İstanbul, 1973, s.39-40.

⁷⁶ Abdülkadir Konuk, “Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı”, **İ.Ü. E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi**, S.10-11, 1979-1980, s.30.

⁷⁷ Bülent Atalay, “Türk Devlet Geleneğine Göre Devlet Adamlarında Bulunması Gereken Asgari Hususiyetler”, **Türkler**, C.2, Ankara, 2002, s.860.

⁷⁸ Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, s.828.

⁷⁹ Hayrettin İhsan Erkoç, **Eski Türklerde Devlet Teşkilatı**, Hacettepe Üni. Sos.Bil.Ens. Yüksel Lisans Tezi, Ankara, 2008, s.224.

⁸⁰ Mehmet Kandır, “Kutadgu Bilig’e Göre Türklerde Devlet Yönetimi”, **Yeni Türkiye**, S.45, Mayıs-Haziran 2002, s.8.

bir şekilde yönetime katıldığı tespit edilmiştir.⁸¹ İbrahim Kafesoğlu, Avrupa Hunlarında; “Seçkinler Meclisi”, Tabgaçlar da; “Devlet ve Nazırlar Meclisi”, Hazar Hakanlığın da; “İhtiyarlar Meclisi”, Peçenekler de; “Kararlar Meclisi” ve Tuna Bulgarlarında; “Millet Meclisi”nin olduğundan bahsetmektedir.⁸² Türk Devletlerinde halk devlet için değil, devlet halk içindir.⁸³ Bunu ifade ederken birbirine rakip ya da az çok önemli anlamına gelmemektedir. Aslında Türk Devletlerinde; “Devlet”, “Vatan” ve “Millet” kavramları birbirinden ayrılması mümkün olmayan kavramlardır. Bu açıdan bakıldığı zaman Devlet; baba, Vatan; ana, Millet; çocuklardır.⁸⁴

Diğer bir önemli konu ise, Türk yönetim sisteminde seçkin sınıfın ya da soya dayalı bir yapının bulunmamasıdır. Yöneticiler görevlerini yaptığı ve becerilerini sergiledikleri sürece kutsaldırlar.⁸⁵ Zaten devletin temelini oluşturan boyun toplumsal yapısı eşitlikçidir. Diğer yandan toplanan mecliste bütün unsurları temsil eden kişiler bulunmaktadır.⁸⁶ Bu nedenle gerek yönetimde gerekse halkın genelinde eşitlikçi bir yapının olduğunu söyleyebiliriz. Türk Devlet Yönetimi’nde önemli bir özellik de, halkın hükümdara bakması değil, hükümdarın halka bakması konusudur. Bu çerçevede kanunla belirlenmiş olup, olmazsa olmaz olarak yer almış olan birlik ve güvenliğin sağlanması da buna eklenmiştir.⁸⁷ Bu şekilde çağdaşlarından ayırarak Türk hükümdarlarının halkı soyan, ağır vergiler ile ezen, ailesi ve kendi menfaatlerini düşünen hükümdarlar olmaktan uzak tutmuştur.

Türk devlet idaresinde hükümdar, hiçbir sınıf farkı gözetmez ve bu durumu şu şekilde ifade ederdi: “İster oğlum, ister yakınım ya da hımsım olsun; ister yolcu, geçici, ister misafir olsun; kanun karşısında

⁸¹ Saray, Türk Devletlerinde Meclis, Demokratik Düşünce ve Atatürk, s.5-13.

⁸² Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.247.

⁸³ Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, s.831.

⁸⁴ Mustafa Kafalı, “Devlet, Vatan ve Millet”, **Makaleler I**, yay. haz. Semih Yalçın, Süleyman Özbey, Ankara, 2005, s.265.

⁸⁵ Ünal Sığırcı-Yavuz Erci, Türklerde Yönetim Gelenekleri ve Türk Yönetim Tarihi, İstanbul, 2007, s.23.

⁸⁶ Gökalp, Türk Medeniyet Tarihi, s.242.

⁸⁷ Sığırcı-Erci, Türklerde Yönetim Gelenekleri ve Türk Yönetim Tarihi, s.80.

bunların hepsi birdir.⁸⁸” sözüyle bugünkü demokratik modern devletlerin bile olmazsa olmazı olan halkçılık prensibini en iyi şekilde temsil etmektedir. Türk Hükümdarı'nın yönetim uygulamasıyla devletin sürekliliği yakın ilişkilidir. Örneğin, *Kutadgu Bilig*'de; “Bey iyi olursa ulus düzelir.⁸⁹ Ey kanun yapan kişi, kötü kanun yapan ölüp gitti. Dünya düzeni kötü kanunla sağlanamaz.⁹⁰” denilmiş ve beyliğin ancak birlik ve doğrulukla ayakta kalabileceği üzerinde durulmuştur.⁹¹

Türk topluluklarının bulunmuş oldukları coğrafyada yukarıda özetlemeye çalıştığımız niteliklere sadık kalmaları durumunda hâkimiyetleri devam etmiş ve hiçbir güç tarafından bertaraf edilememişlerdir. Ancak bu niteliklerden uzaklaşılması durumunda hâkimiyetlerini hatta kimliklerini dahi kaybeden bir duruma gelmişlerdir. Bu da ancak hegemonik bir yaklaşım ile Türk tarafının ikna edilmesi ile gerçekleşebilmiştir.

Bunlardan ilki Tabgaç Türkleridir. Tabgaç; Türkçede ulu, muhterem saygıdeğer anlamlarına gelmektedir. 4. ve 5. yüzyıllarda güçlü devlet kurarak Pekin yakınlarına kadar genişleyebilmişlerdir, hatta Moğolistan'a kadar sınırlarını genişletmişlerdir. Ancak II. Hong (471-499) döneminde Budizm'in yayılmasına izin verilmesi üzerine, Tabgaç Türkleri Türk kültür çerçevesinden uzaklaşmışlar, toplumsal düzen bozulmuş ve 534 yılında devletleri ikiye ayrılmış olup 556 yılında tarih sahnesinden silinmişlerdir.⁹² Bugünkü Çin'in merkezine kadar ilerleyen ve hâkimiyet kuran Tabgaç Türkleri, askerî ve siyasî anlamda durdurulamamış, ancak Budist rahiplerin ikna etmesi sonucunda Çin hegemonyasını benimseyerek tarih sahnesinden tamamen silinmişlerdir.

Bu duruma ikinci örnek ise, Asya Hun Devleti döneminde yaşanmıştır. Asya Hun Devleti; Doğuda Kore'ye, Kuzeyde Baykal gölüne, Ob, İrtiş, İşim nehirlerine, Batıda Aral gölüne, Güneyde Çin'de Wei ırmağı, Tibet yaylası-Karakurum dağları hattına ulaşmış ve Moğollar,

⁸⁸ Ali F. Karamanlıoğlu, “Türklerde İçtimai Adalet Fikri”, *Türk Kültürü*, S.4, Şubat 1963, s.8.

⁸⁹ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, s.83

⁹⁰ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, s.128, 149.

⁹¹ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, s.416.

⁹² Salman, “İslamiyet'ten Önceki Türk Devletleri”, s.18.

Çinliler, Tibetliler ve Tunguzları hâkimiyetleri altına alabilmişlerdir. Ancak Hun Hükümdarı Hohanyeh döneminde (M.Ö 58-31) Çin'in ikna etmesi sonucunda, Çin yardımını sağlayabilmek için Çin Hegemonyasını kabul etmişler ve bölgedeki Türk hâkimiyeti önemli oranda kaybedilmiştir. Kardeşi Çi-çi'nin buna karşı çıkması üzerine devlet ikiye ayrılmış ve akabinde etkisizleşerek Çin hegemonyası altına girmiştir.⁹³ Bu olayda da askeri ya da siyasi bir zorlama söz konusu olmayıp, Çin'in ikna etmesi ve Türk tarafının razı olması sonucunda Çin hegemonyası kabul edilmiştir. Üçüncü örnek de, Göktürk Devleti döneminde gerçekleşmiştir. Göktürk Devleti, Doğu Sibirya'daki Yakut Türkleri ile Batı'daki Ogur (Bulgar) Türkleri dışındaki diğer Türklerin tamamını sınırları içerisine almış ve Hun Devleti'nden sonra ikinci büyük devleti kurabilmiştir. Ancak Budist Rahiplerin Göktürk Hakanlığı bünyesinde Budizm'i yayma girişimleri ile karşı karşıya kalmışlardır. 438-446 döneminde Hükümdar Taiwu'nun bu girişimleri engellediği görülsede, Ta-po Kağan döneminde (572-581) Budist Rahipler himaye edilmiş ve Budizm'in tapınakları Göktürk ülkesinde yaptırılarak teşvik edilmiştir.⁹⁴ Bu da Göktürk Devleti'nin ikiye ayrılarak etkisizleşmesine ve kısa süre içerisinde Çin Hegemonyası altına girmesine neden olmuştur. Göktürklerin Çin hegemonyasına girmesinde de yine Budizm'in etkili olduğu görülmektedir.⁹⁵

Türkler arasında VIII. yüzyıl ile XI. yüzyıllarda yabancı dinlerin yayılması hızlı bir şekilde artış göstermiş ve Türk toplumları Budizm, Manihaizm, Hristiyanlık, Musevilik, Zerdüştlük ve İslamiyet'i kabul ederek Türk kültür çerçevesinden uzaklaşmışlar ve Türk devlet geleceğinden uzaklaştıkları oranda karşı tarafın hegemonyası altına gönüllü olarak girmeye de razı olmuşlardır.⁹⁶ Bu çerçevede karşımıza çıkan önemli bir örnek de Uygur Devleti'dir. Uygur Türkleri Böğü Kağan döneminde (759-779) Çin'e yapılan bir sefer sırasında ülkesine

⁹³ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.60, 63.

⁹⁴ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.87,97.

⁹⁵ V.V. Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, yay. haz. Kazım Yaşar Koprıman-Afşar İsmail Aka), Ankara, 1975, s.54.

⁹⁶ Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, İstanbul, 1998, s.63.

dönerken Çin'den dört Mani rahibi getirmiş ve Manihaizm'in mabetlerini yaptırarak Türkler arasında yayılması için gayret göstermiştir. Ayrıca yapacağı işlerde de Mani Rahiplerine danışmıştır.⁹⁷ Bu durum askerî ve siyasî anlamda durdurulamayan Uygur Türk Devleti'nin, Manihaizm'in etkisi sonucu yine rızaya bağlı olarak Çin Hegemonyasına girmesi ile sonuçlanmıştır.

Peçenek, Uz, Kuman (Kıpçak) Türkleri de 9. yüzyıldan itibaren Karadeniz'in kuzeyinde etkili olmuşlar, Macaristan ve Baserabya'da yerleşmişlerdir. Hatta Bizans ordusunda dahi görev yapmışlardır. 9. ve 11. yüzyıllar arasında Karadeniz'in kuzeyinde etkili olan bu Türk boyları zaman içerisinde Hristiyanlığı kabul ederek Türk kültür çerçevesinden uzaklaşarak etkinliklerini yitirmişlerdir. Bu konuda kayıtlarda çok bilinen Tuna Bulgar (Ogurlar) Devleti'nin Boris Han döneminde 864 yılında Hristiyanlığı kabul etmesidir. Yine Uzlar (bugünkü Gagauzlar) 1048'lerde Kiev Rusya'sının güneyine kadar yayılmışlar⁹⁸ ve Hristiyanlığı kabul ederek etkinliklerini kaybetmişlerdir, ancak günümüze kadar Türk kimliklerini sürdürmektedirler. Kuman (Kıpçaklar), Macarlar tarafından soluk - sarımturak anlamında "Kun" olarak ifade edilmiş olup, Avrupa'da sarışın Türkler olarak bilinmektedirler ve 11. yüzyıl sonunda Karadeniz'in kuzeyindeki tüm bozkırlara hâkim olmuşlar, giderek önemli oranda Hristiyanlaşmışlardır.⁹⁹ Bugün özellikle Macaristan'da, Balkanlar'da, Karadeniz havzasında yaşamlarını sürdürmektedirler. Görüldüğü üzere Karadeniz'in kuzeyinde aslında İskit Türkleri ile 3. yüzyıllarda başlayan Türk etkinliği 4. ve 5. yüzyıllarda Avrupa Hunları ile devam etmiş, akabinde Avar, Peçenek, Uz ve Kuman (Kıpçak) Türklerinin bölgede etkinlikleri ile sürdürülmüş, hatta Karadeniz'in kuzeyinde bugün oluşan toplumların birçoğunun temelini teşkil etmişlerdir, ancak Türk kültür dairesinden uzaklaşmaları için gerek hâkimiyetlerini gerekse kimliklerini (Kuman ve Uzlar hariç) kaybetmişlerdir. Bu durumun ortaya çıkması da yine askeri ve siyasî metotla değil ikna yöntemi ile olmuştur.

⁹⁷ Sadettin Gömeç, **Uygur Türkleri Tarihi**, Ankara, 2011, s.86.

⁹⁸ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.172-173,195.

⁹⁹ Gömeç, **Türk Tarihinden İzler II**, Ankara, 2014, s.137-140.

Karadeniz'in kuzeyi ve Kafkaslarda devlet kuran ve İtil (Volga)'den Özi (Dnyeper)'ye, Çolman (Kama)'a ve Kiev'e uzanan bir diğer Türk Devleti de Hazar Devleti'dir. Hazarlar da 740 yılında Museviliği kabul ettikten¹⁰⁰ sonra siyasal anlamda zaman içerisinde bölgede önce hâkimiyetlerini sonra da, etkinliklerini yitirerek diğer ülkelerin hegemonyaları altına girmişlerdir. Yine bugün Çuvaşistan'da Rusya Federasyonu'na bağlı olarak İdil-Ural Bölgesinde yaşayan Çuvaşlar da, İdil Bulgarlarının bugünkü uzantıları olup, Hristiyanlaşmış Türk toplumdur.¹⁰¹

Türklerin İslamlaşması ise, Araplar ile Türklerin karşı karşıya geldikleri 651 yılından itibaren gündeme gelmiş ancak Hazarların ve Türgişlerin Araplara karşı mücadelesi ile karşılaşmıştır.¹⁰² 8. yüzyıldan itibaren bu ilişkilerde yakınlaşma baş göstermiştir. Bu tarihten sonra yüzyıllar boyu İslamlaşma süreci devam etmiştir. Bu çerçevede Müslümanlaşan Türk Devletleri; Tolunoğulları, İhşidiler, İdil Bulgar Devleti, Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklu Devleti, Türkiye Selçukluları, Timurlular, Akkoyunlular, Karakoyunlular, Delhi Türk Sultanlığı, Babür İmparatorluğu, Altınordu Devleti, Türkistan Hanlıkları ve Osmanlı Devleti'dir. Türklerin bu şekilde İslamlaşması ile birlikte yeni bir hegemonik süreç başlamıştır. Çünkü Türkler; İslamlaşma ile öncelikle dillerini kullanmamaya başlamışlar, Farsça ve Arapçaya yönelmişlerdir. Bu da Türk kültür çerçevesinden uzaklaşılmasında önemli etken olmuştur. Çünkü dil, milletlerin hayatında bir kültür vasıtası olarak en başta gelen unsurdur. Türkçe, Türkistan'da M.Ö 5. yüzyıla kadar inen bir yazılı geçmişe sahipken,¹⁰³ bu dilin terk edilmesi Türkler arasında ciddi anlamda parçalanmayı getirmiştir. Atatürk'ün ifadesi ile bir milletin zihni ve kalbi olan dilinin, İslamlaşma ile birlikte değiştirilmesi, Türk Milleti'nin günümüze kadar uzanan ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Çünkü millet dil ile var

¹⁰⁰ Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, s.70.

¹⁰¹ Salman, "İslamiyet'ten Önceki Türk Devletleri", s.29.

¹⁰² Nesimi Yazıcı, "İlk Müslüman Türk Devletleri" **Türk Tarihi ve Kültürü**, ed. Cemil Öztürk, Ankara, 2004, s.33.

¹⁰³ Gömeç, Türk Tarihinden İzler II, s.7.

olur. Dilini kaybeden herhangi bir topluluk millet olmaktan çıkar ve kültürünü de kaybeder.¹⁰⁴ Türkler içinde bu süreç yaşanmıştır.

Ayrıca siyasal İslam'a göre; İslam, bütün ihtiyaçları giderebilecek, boşlukları doldurabilecek ve her meseleye cevap verebilecek kudrettedir. Şeriat; ferdi, ailevi, siyasi, milli, milletlerarası her şeyi kuşatmıştır.¹⁰⁵ Bu anlayış dolayısı ile Türk Milleti'nin sadece dilinde değil her türlü alışkanlıklarında da, bir yeni değişim süreci başladığı gibi, devlet yapılanması ve uluslararası ilişkiler ekseninde de yeni anlayışları getirmiştir. Bu şekilde hâkim unsur olan Türk Milleti kendi rızası ile Arap ve Fars Hegemonyası içerisine dâhil olmuştur. Bu çerçevede Orta Doğu'da kurulan Türk Devletleri'nin tamamı, bu hegemonik ilişkiler nedeniyle önce hâkimiyetlerini sonra da etkinliklerini kaybetmek durumunda kalmışlardır. Anadolu'da Büyük Selçuklu Devleti'nde hükümdarların unvanları, eğitim dili gibi konulara kadar Farslılaşma süreci yaşanırken, Osmanlı Devleti'nde özellikle benzer süreç Arap kültürü ekseninde yaşanmış ve 16. yüzyıldan itibaren çürümeye başlayan devlet sistemi, dünyanın en büyük imparatorluğunun dağılması ile sonuçlanmıştır. Türkistan, İdil-Ural ve Kafkasya bölgesindeki Türk toplulukları da, hanlıklara bölünerek zaman içerisinde Rus hâkimiyetine girmek zorunda kalmışlardır. Çünkü Türklerde inanç sistemi; tabiat kuvvetlerine inanma, Atalar kültü ve Gök-Tanrı anlayışında toplanmakta ve Tek Tanrı inancını esas alan bir eksende bulunmakta idi.¹⁰⁶ Türklerde kuvvetli bir monark yapı bulunmadığı gibi, devlet dininden de bahsedilmezdi.¹⁰⁷ Türk Milleti ve Devleti dini bir cemiyet yapıda değil, daha ziyade siyasi karakterde bir topluluk teşkil ederdi.¹⁰⁸ Bu da Türk Milleti'nin kurmuş olduğu siyasal organizasyonların laik bir anlayışta olmasını sağlar ve devlet içerisinde din, mezhep, hatta etnisi-

¹⁰⁴ Kafesoğlu, **Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri**, İstanbul, 1970, s.96.

¹⁰⁵ Mehmet Zeki İşcan, "Din Olması İstenmeyen Din Toplumsal-Siyasal Bir Sistem Olarak İslam Anlayışı", **Türkiz**, S.11, Eylül-Ekim 2011, s.10.

¹⁰⁶ Kafesoğlu, **Eski Türk Dini**, Ankara, 1980, s.42.

¹⁰⁷ Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**(Yay. Haz: Hakkı Dursun Yıldız), Ankara, 1990, s.195.

¹⁰⁸ Taneri, **Türk Devlet Geleneği**, İstanbul, 1993, s.427.

teye dayalı bir tartışmanın yaşanmasının önüne geçtiği için, güçlü devletler meydana gelebilirdi. Bu devletler, farklı güçlerini birleştirebildikleri için de, birçok defa dünya hâkimiyetine ulaşabilmişlerdi.

Türk dünyasının yaşadığı hegemonya gerçeğine değineceğimiz son konu Türkistan, Kafkasya, İdil-Ural ve Sibirya Türkleri ile ilgilidir. Bu konuda karşımıza çıkan devlet ise Rusya'dır. Rusya kurulusundan itibaren Türk Dünyasına yönelik genişleme siyaseti gütmüş, ancak Türk Devletlerinin güçlü olduğu dönemde bunu gerçekleştirememiştir. Türk Devletlerinin yukarıda ifade etmeye çalıştığımız nedenler dolayısı ile siyasal organizasyonlarında zayıflama ve parçalanma gerçekleşmesi durumunda bunu hemen değerlendirmiştir. Bunlardan ilki IV İvan döneminde, 1552 yılında Astrahan ve 1556 yılında Kazan hanlıklarının Rusya topraklarına katılması ile gerçekleşmiştir.¹⁰⁹ 1730'lar da Kazakistan, 1828'de Kuzey Azerbaycan, 1873'de Özbekistan ve 1879'da Türkmenistan Rus işgaline uğramış ve nihayetinde 19. yüzyılın son çeyreğine kadar Türkistan, Sibirya ve Kafkasya bölgesindeki Türk toprakları Rusya tarafından işgal edilmiştir.¹¹⁰ Bu işgal süreci elbette hegemonya kuramı ile açıklanamaz. Ancak bu işgal sonrası Rusya, kendisine bu bölgeleri bir hinterlant (muhit) olarak belirlemiş ve uyguladığı politikalarla da bölgede yaşayan toplumları kendisine bağımlı hale getirmiştir. Günümüze kadar devam eden bu süreç, aslında tam da hegemonik İstikrar kuramı ile açıklanabilecek bir durumdur.

Çünkü Rusya tarihî süreçte uluslararası denklemde ekonomik, politik ve askerî güçlerini devletler arası ilişkileri belirleyecek ölçekte geliştirebilmiş ve sürdürübilmiştir.¹¹¹ Bu nedenle hegemon olarak adlandırılabilir. Rusya Çarlık döneminde başlatmış olduğu işgal sürecini Sovyetler Birliği döneminde sürdürmüş, milliyetleri kültürel

¹⁰⁹ Uğur Kurtaran, "Sultan Birinci Mahmut Dönemi Osmanlı-Rus İlişkileri", **Belle-ten**, S.285, Ağustos 2015, s.589-611; Nadir Devlet, **Çağdaş Türkiler**, İstanbul, 1993, s.228,259.

¹¹⁰ Geniş Bilgi İçin Bakınız; Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 2015.

¹¹¹ Taylan Urbay, **Soğuk Savaş Sonrası Hegemonyanın Yeniden İnşası**, İzmir, 2010, s.1.

erozyona uğratmak için büyük gayret göstermiş ve milliyet duygularını zayıflatmak için projeler geliştirmiştir. Bu konuda en önemli girişim elbette ki dil ve tarih alanında yapılan tahrifattir. Soğuk Savaş sonrasında, Rusya Federasyonu olarak hayatını devam ettiren Rusya; “Yakın Çevre Politikası” çerçevesinde hegemonik güç yapısını devam ettirmeye çalışmıştır.¹¹² Rusya Dışişleri Bakanı Kozirev’in ilk defa 2 Ocak 1992 tarihinde İzvestiya Gazetesinde kullandığı Yakın Çevre Politikası, 1993 yılında yayımlanmasından itibaren Rusya’nın temel politikası olmuş ve şu noktalara dikkat çekilmiştir: 1-Rus milli çıkarlarını, hükümlerliğini, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak. 2-Rusya’nın güvenliği ve demokratikleştirilmesini sağlamak. 3-Pazar ekonomisini, politik ve ekonomik entegrasyonu gerçekleştirmek. 4-İç ve dış politikanın koordineli yürütülmesi. 5-Bireylerin insan hakları çerçevesinde çıkarları. 6-Değişen dünya düzenine uygun radikal kararların alınması. 7-Diplomatik ve politik metotlar kullanılarak, hatta gerekirse kuvvet kullanılarak milli ve uluslararası istikrarın sağlanması. 8-karşılıklı çıkar çerçevesinde diğer ülkelerle iş birliği sağlanması. 9-Rusya’dan ayrılan diğer Sovyet Cumhuriyetleri ile iş birliği kurulması. Rusya’nın aslında bu hegemonik politikaları 20. yüzyılın başlarında ortaya atılan ve 1990’lardan itibaren Neo-Avrasyacılık olarak yeniden tanımlanan Avrasyacılık politikasının yeni gelişmeler ekseninde kullanması ile çok yakından ilgilidir. Özellikle 1996 yılından itibaren Rusya Dışişleri Bakanı olan Yevgeni Primakov, Avrasyacılık politikasını etkin bir şekilde kullanarak Rus hinterlandını korumaya çalışmıştır. Bu ekseninde Beyaz Rusya ve Ukrayna ile birlikte, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) girişimi başlatılmış ve 14 Eylül 1995 tarihinde amaçlar şu şekilde dile getirilmiştir: 1-Rus etki alanını korumak. 2- BDT bölgesinde yabancı etkisini azaltmak. 3-Bölgesel savaşları önlemek. 4-Etnik Rusları korumak.

Diğer yandan Rusya ile BDT’li üyeler arasında daha sıkı askerî ve ekonomik iş birliği, Hazar havzası devletlerini Rusya’ya bağlamak için askerî, ekonomik ve politik kontrol araçlarının kullanılması ve eski

---

¹¹² Erjada Progonati, “Hegemonya Mücadelesinde Rusya”, usgam.com.

SSCB havzasında barışın ve istikrarın korunması için, Rusya'nın garantörlüğü üzerinde durarak,¹¹³Rusya'nın hegemon güç olarak bölgenin istikrarının sağlanmasında etkin güç biçiminde varlığını sürdürmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. 1 Temmuz 2011 tarihinde yürürlüğe giren Gümrük Birliği Anlaşması ile de Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan arasında ciddi bir iş birliğine gidilmiş ve Ukrayna da bu anlaşmaya katılmaya davet edilmiştir.¹¹⁴ Yine Mayıs 2014 tarihinde, Avrasya Ekonomik Birliği resmen kurulmuş ve kurucuları arasında; Rusya, Belarus ve Kazakistan yer almıştır. Gelecek planları içerisine genişlemeyi ve Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Ukrayna'yı dâhil etmeyi koymuştur.¹¹⁵ Rusya'nın Karadeniz ve Türkiye üzerinden Orta Avrupa'ya boru hattı ile ürünlerini taşıması ki, bu konuda en önemli proje Türk Akımı projesidir. Rusya'nın küresel ve bölgesel ölçekteki hegemonya kurma arayışına Türkiye'yi de dâhil ettiği görülmektedir.¹¹⁶

Rusya bu girişimleri ile daha önce işgal yolu ile kontrol altına almış olduğu Türk toplumlarını, bu kez ikna yöntemi ile birlikte hareket etmeye mecbur bırakmak için, gerekli alt yapıyı oluşturmuş ve bu konuda karşı çıkışları da hedef ülkelerde yapılan operasyonlar ile etkisiz hale getirilmiştir. Bunun en güzel örneği Azerbaycan'da seçim ile iş başına gelen Ebulfez Elçibey'in görevden uzaklaştırılmasının sağlanmasıdır. Hegemon bir güç olma niteliğini devam ettirmek isteyen Rusya, gerekli stratejik hedefleri belirledikten sonra Putin ile birlikte, bu stratejinin sürdürülebilmesi için gerekli güç ve zaman zaman ortaya konmuştur. Ukrayna, Kırım, Gürcistan ve Suriye örneklerinde olduğu gibi.

¹¹³ E. Gülselcen Kafkasyalı, ABD-Rusya Hegemonya Mücadelesinde Gürcistan ve Gül Devrimi, Ankara, 2007, s.39, 43-46.

¹¹⁴ Progonati, "Hegemonya Mücadelesinde Rusya", **usgam.com**.

¹¹⁵ Gökürk Tüysüzoğlu, "Bölgesel Bir Hegemonya Girişimi; "Avrasya Ekonomik Birliği", **aljazeera.com**

¹¹⁶ Çağdaş Okalp, "Hegemonya Mücadelesinde Yeni Parametre; Türk Akımı", **ileri-haber.org**.

Sonuç

Bugün Avrasya olarak adlandırılan coğrafyada yaşamaya devam eden Türkler, birçok isimle anılmakta ve hegemon devletlerin kontrolü altında bulunmaktadır. Bu hegemonya, bağımsızlığını kazanan Türk devletleri için de geçerlidir. Çok eski tarihlerden itibaren milletleşen ve kurmuş olduğu devletlerle görece dünya hâkimiyetine ulaşan Türklerin, bugün içinde bulunduğu durumun bir nedeni de din değiştirmeleridir. Ayrıca töre gereği kadim Türkler, sahip oldukları Gök Tanrı inancı gereği, devlet işleri ve toplumsal hayatta inanç temelli bir yapılanmaya gidilmemiş, akıl etkin olarak kullanılmış, katılımcı bir anlayışla devlet idare edilmiş, eşitlikçi ve ötekileştirmeyen bir siyasal organizasyon inşa edilmiştir. Bu nedenle Türklerde monark yapı hiçbir zaman görülmemiş, hükümdar dahi töreye uyması durumunda görevde kalabilmiş, aksi durumda görevden alınabilmiştir. Türk hukuk sistemi olarak adlandırılacak Töre ise, çok geniş katılımın olduğu kurultaylarda belirlenmiştir. Türkler din değiştirmekle devlet işlerini ve toplumsal hayatı dini kurallara göre belirlemeye başlamaları sonucu, düzenleri farklılaşmış ve sanılanın tersine giderek hâkimiyetlerini kaybetmişler, küçük gruplara bölünerek çatışmaya başlamışlar ve daha çok kendi hataları sonucu bir başka ülkenin hegemonyasına girmek zorunda kalmışlardır. Bu durumdan kurtulmanın yolu ise, milli tarih şuuruna ve Türk Devlet Geleneği'ne uygun yol izlemektir.

KAYNAKÇA

- AFETİNAN, A. **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal'in El Yazmaları**, Ankara, 2000.
- AKA, Asiye, "Antonio Gramsci ve Hegemonik Okul," **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.21, Haziran 2009.
- ATALAY, Bülent, "Türk Devlet Geleneğine Göre Devlet Adamlarında Bulunması Gereken Asgari Hususiyetler", **Türkler**, C.2, Ankara, 2002.
- BARTHOLD, V.V. **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, yay. haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1990.
- BARTHOLD, V.V. **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, yay. haz. Kazım Yaşar Koprıman-Afşar İsmail Aka, Ankara, 1975.
- CEYLAN, Can, "Hegemonya "Hegemonia" Olunca" **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.23, Bahar 2013.
- ÇAM, Fatih, **ABD'nin Orta Doğu'da Oluşturduğu Asimetrik Hegemonya**, Çanakkale, 2016.
- ÇOBAN, Savaş, **Hegemonya Aracı ve İdeolojik Aygıt Olarak Medya**, İstanbul, 2011.
- DEVLET, Nadir, **Çağdaş Türkiler**, İstanbul, 1993.
- DUMAN, Mehmet, "Hegemonya ve Güçler Dengesi Bağlamında Uluslararası Siyaset ve İktisat İlişkileri", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.4, 2002.
- EKİN, Cengiz, **Uluslararası Hegemonyanın Sürdürülmesinde Deniz Alanındaki Girişimler**, Ankara, 2011.
- EMBEL, Ersin, **Hegemonya ve Meşruiyet Kavramları Çerçevesinde Amerikan Müdahaleciliği; Kore ve Kosova Örnekleri**, Ankara, 2004.
- ERKOÇ, Hayrettin İhsan, **Eski Türklerde Devlet Teşkilatı**, Hacettepe Üni. Sos.Bil.Ens. Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.
- GÖKALP, Ziya, **Türk Medeniyeti Tarihi**, sadeleştiren Yalçın Toker, İstanbul, 1995.

- GÖKTEN, Yeliz Sarıöz, **Hegemonya İlişkilerinin Tarihsel Dönüşümü**, Ankara, 2013.
- GÖMEÇ, Sadettin **Uygur Türkleri Tarihi**, Ankara 2011.
- GÖMEÇ, Sadettin, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara,2015.
- GÖMEÇ, Sadettin, **Türk Tarihinden İzler II**, Ankara, 2014.
- GÜNGÖR, Erol, **Tarihte Türkler**, İstanbul, 1989.
- GÜRDAL, Elif, **Orta Asya'nın Amerikan Hegemonyasına Eklemlenmesi ve Bu Süreçte ABD'nin Enerji Politikaları**, Bolu, 2014.
- HACİP, Yusuf Has, **Kutadgu Bilig**, Günümüz Türkçesine aktaran Fikri Silahtaroğlu, Ankara, 1996.
- İŞCAN, Mehmet Zeki, "Din Olması İstenmeyen Din Toplumsal-Siyasal Bir Sistem Olarak İslam Anlayışı", **Türkiz**, S.11, Eylül-Ekim 2011.
- KAÇIKÇI, Osman, "Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık", **Türkler**, C.2, Ankara, 2002.
- KAFALI, Mustafa, "Devlet, Vatan ve Millet", **Makaleler I**, yay. haz. Semih Yalçın, Süleyman Özbey, Ankara, 2005.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Eski Türk Dini**, Ankara, 1980.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, 1992.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri**, İstanbul, 1970.
- KAFKASYALI, E. Gülselcen, **ABD-Rusya Hegemonya Mücadelesinde Gürcistan ve Gül Devrimi**, Ankara, 2007.
- KANDIR, Mehmet, "Kutadgu Bilig'e Göre Türklerde Devlet Yönetimi", **Yeni Türkiye**, S.45, Mayıs-Haziran 2002.
- KARAMANLIOĞLU, Ali F. "Türklerde İçtimai Adalet Fikri", **Türk Kültürü**, S.4, Şubat 1963.
- KAYMAK, Muammer, "Hegemonya Tartışmaları Işığında İngiliz ve Amerikan Hegemonyaları; Yönlendirici Hegemonyadan Kural Koyucu Hegemonyaya", **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S.1, 2016.

- KIVILCIM, Zeynep, “İnsan Hakları ve Karşı Hegemonya”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S. 1-2, Yaz 2009.
- KOCA, Salim “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, **Türkler**, C.2, Ankara, 2002.
- KOÇAK, Kürşat, **Eski Türklerde Devlet Gelenekleri ve Törenleri**, Ankara, 2011.
- KONUK, Abdülkadir, “Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı”, **İ.Ü. E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi**, S.10-11, 1979-1980.
- KÖSOĞLU, Nevzat, **Devlet**, İstanbul, 1997.
- KÖSOĞLU, Nevzat, **Türk Dünyası Tarihi ve Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, İstanbul, 1991.
- KURTARAN, Uğur, “Sultan Birinci Mahmut Dönemi Osmanlı-Rus İlişkileri”, **Bellekten**, S.285, Ağustos 2015.
- LİGETTİ, L. **Bilinmeyen İç Asya**, (çev. Sadrettin Karatay), Ankara, 1986.
- MAHMUT, Kaşgarlı, **Divanu Lügati't-Türk**, çev. Besim Atalay, C.4, Ankara, 1992.
- OKALP, Çağdaş, “Hegemonya Mücadelesinde Yeni Parametre; Türk Akımı”, **ilerihaber.org**.
- OKUR, Mehmet Akif, **Hegemonya ve İmparatorluk Tartışmaları Bağlamında Irak Savaşının Politikası**, Ankara, 2008.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Devlet Meclisi ve Kurultay”, **Türkler**, C.2, Ankara, 2002.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları I**, İstanbul, 1971.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türklerde Devlet Anlayışı**, Ankara, 1982.
- ÖZER, Atilla, **Türklerde Devlet Anlayışı ve Demokratik Rejim**, Ankara, 1982.
- ÖZTÜRK, Ali, **Ötüken Türk Kitabeleri**, İstanbul, 1973.
- PALAZ, Mehmet, **ABD Hegemonyasının Bölgesel Dayanakları; Kosova ve Kuzey Irak Örnekleri**, Ankara, 2012.

- PALAZ, Mehmet, **ABD Hegemonyasının Bölgesel Dayanakları; Kosova ve Irak'ın Kuzeyi Örnekleri**, Ankara, 2012.
- PROGONATİ, Erjada, "Hegemonya Mücadelesinde Rusya", **usgam.com**.
- SALMAN, Hüseyin, "İslamiyetten Önceki Türk Devletleri", **Türk Tarihi ve Kültürü**, ed. Cemil Öztürk, Ankara, 2004.
- SARAY, Mehmet, **Türk Devletlerinde Meclis, Demokratik Düşünce ve Atatürk**, Ankara, 1999.
- SARAY, Mehmet, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Ankara, 1996.
- SİĞRİ, Ünal – ERCİ, **Yavuz, Türklerde Yönetim Gelenekleri ve Türk Yönetim Tarihi**, İstanbul, 2007.
- SPITZ, David, **Anti-Demokratik Düşünce Şekilleri**, çev. Şiar Yalçın, İstanbul, 1969.
- SU, Ali Ercan, **Eleştirisel Teori Çerçevesinde Hegemonya ve Alt-Hegemonya; Almanya ve Japonya Örneği**, Ankara, 2006.
- ŞENER, Bülent, "Uluslararası İlişkilerde Hegemonya Olgusu ve ABD Hegemonyasının Siyasal ve Kültürel Kaynağı; Amerikan İstisnacılığı ya da Açık/Kaçınılmaz Yazgı" **Jasss**, S.26, Yaz 2014.
- TANERİ, Aydın, "Adalet ve Türkler", **Makaleler II** (Yay.Haz. Semih Yalçın-Saadet Güleci), Ankara 2006.
- TEKİN, Yusuf, "Türk Devlet Geleneğinde Hâkimiyet ve Devletin Baş Sorunu", **Yeni Türkiye**, S.45, Mayıs-Haziran 2002.
- TELATAR, Gökhan, **11 Eylül Sonrası Amerikan Dış Politikasında Hegemonyanın Yeniden İnşası**, Ankara, 2011.
- TURAN, Osman **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, İstanbul, 1998.
- TURAN, Osman, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, İstanbul, 1998.
- TÜYSÜZOĞLU, Göktürk, "Bölgesel Bir Hegemonya Girişimi; "Avrasya Ekonomik Birliği", **aljazeera.com**
- URBAY, Taylan, **Soğuk Savaş Sonrası Hegemonyanın Yeniden İnşası**, İzmir, 2010.

USTAKARA, Fuat, **Hegemonya-Müzakere İkilemi Bağlamında Halkla İlişkilere Yönelik Algı Araştırması**, Konya, 2013.

ÜÇER, Ayşe, **Küresel Krizler ve Hegemonya İlişkisi**, Elazığ, 2013.

YANIK, Hayrullah, “Antonio Gramsci ve Hegemonya”, **academia.edu**.

YAZICI, Nesimi, “İlk Müslüman Türk Devletleri” **Türk Tarihi ve Kültürü**, ed. Cemil Öztürk, Ankara, 2004.

BAĞIMLILIK TEORİSİ YÖNÜNDE AZ GELİŞMİŞLİĞİN ANALİZİ

Mehmet DURKAYA* - Muhammed Ramazan DEMİRCİ**

ÖZET

Bağımlılık teorisi, merkez ve çevre ülkeler arasındaki eşitsizliğe dayalı ilişkileri açıklamaktadır. Merkez ülkeler gelişmişliği, çevre ülkeler ise az gelişmişliği nitelendirmektedir. Az gelişmiş ekonomilerin kalkınma sürecinde dışsal etkilere duyarlılığını ortaya koyan teori, emperyalizm ve sömürgecilik boyutlarından çözümlemeler yapmaktadır. Bu çalışmada, bağımlılık ekseninde az gelişmiş ülkelerin en çok tartışılan ekonomik bağımlılık türleri incelenmiştir. Çok uluslu şirketler, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, teknoloji, dış ticaret, üretim ve dış borçlar açısından değerlendirmeler yapılmıştır. Bağımlılık teorisi, çok uluslu şirketler ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının az gelişmiş ülkelerin kaynaklarını sömürdüğünü öne sürmektedir. Gelişmiş ülkelerin teknoloji ve yenilikler alanında gösterdiği ilerlemeler, az gelişmiş ülkelerin artan teknolojik bağımlılığını açıklamaktadır. Bununla birlikte dış ticaret, endüstriyel ürünler ve teknoloji ihraç eden gelişmiş ülkeler için avantajlar sağlarken ham madde ve tarımsal ürün ihracatçısı az gelişmiş ülkeler bakımından dezavantajlı sonuçlara neden olmaktadır. Bu süreç, az gelişmişlerin sürekli olarak cari işlemler dengesinin açık vermesinde belirgin bir role sahiptir. Dış ticarete finansman zorlukları yaratan bu olgu, dış borç bağımlılığında da önemli bir etkidir. Ayrıca yetersiz iç tasarruf ve finansman, dış borçlar açısından bağımlılık etkisini hızlandırmaktadır. Bilgi, teknoloji, beşerî sermaye ve verimlilik düzeyinin düşük olması ise az gelişmiş ülkeleri üretim

---

* Doç. Dr. Giresun Üniversitesi, GİRESUN, mehmet.durkaya@giresun.edu.tr

** Öğr. Gör. Giresun Üniversitesi, GİRESUN, muhammedramazan@hotmail.com

yönünden geride bırakmaktadır. Dünya nüfusunun büyük bir bölümünü oluşturan düşük ve orta gelirli ülkelerde dünya üretim payının düşüklüğü bunu doğrulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bağımlılık Teorisi, Ekonomik Kalkınma, Emperyalizm

ANALYSIS OF UNDERDEVELOPMENT IN TERMS OF DEPENDENCY THEORY

ABSTRACT

The theory of dependency explains the relationship between the center and periphery countries that based on inequality. The center countries describe development, while the periphery ones describe underdevelopment. The theory that reveals the sensitivity of underdeveloped economies to external influences in the development process makes resolutions from the dimensions of imperialism and colonialism. In this study, types of economic dependence, the most discussed of underdeveloped countries in the context of dependency, are examined. Evaluations about multinational corporations, foreign direct investment, technology, foreign trade, production and external debt were made. The theory of dependency suggests that multinational corporations and foreign direct investment have exploited the resources of underdeveloped countries. Developed countries' progress in technology and innovation accounts for the increasing technological dependence of underdeveloped countries. Nevertheless, foreign trade offers advantages for developed countries exporting industrial products and technology, while exporters of raw materials and agricultural products cause disadvantaged results in underdeveloped countries. This process has a prominent role on current accounts deficit which underdeveloped economies face. This phenomenon, which creates financial difficulties in foreign trade, has also an important effect on external debt dependency. In addition, insufficient domestic saving and financing accelerate the dependency effect in terms of foreign debts. The low level of knowledge, technology, human capital and productivity recede the underdeveloped countries from the point of production. This is confirmed by the low share of world production in low and middle income countries, which are a large part of the world population.

Key Words: Dependency Theory, Economic Development, Imperialism

GİRİŞ

Genellikle ekonomik, sosyal ve siyasî yansımaları sahip uluslararası ilişkiler, ülkeler arasındaki güç ilişkilerini de kapsamaktadır. Bu içerik, hegemonya motivasyonu üzerinden çoğu zaman ülkelerin örtülü gündemini oluşturmaktadır. Dış ticaret, savunma, güvenlik, eğitim, kültür, politika, dış yardımlar ve uluslararası örgütler gibi birçok alanlarda varlığını gösteren hegemonya davranışları uluslararası ilişkilerde tartışmaların ana kaynaklarından birisini oluşturmaktadır. Güç çatışmaları olarak da ifade edilen bu yapı, farklı yönlerden günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

Bu bağlamda, Marksist düşünceyle de örtüşen bağımlılık teorisi, gelişmiş merkez ülkeler ile az gelişmiş çevre ülkeler arasındaki eşitsizliğe dayalı ilişkilerin varlığını ortaya koymaktadır. Teori, uluslararası politika uygulamalarını değerlendirmekte ve az gelişmiş ülkelerde kalkınma sürecinin dışsal yönünü öne çıkarmaktadır. Geleneksel boyutu emperyalizm veya sömürgecilik olarak görülen bu yaklaşımın modern biçimi yeni sömürgecilik olarak da tanımlanmaktadır. Bağımlılık teorisinin öne sürdüğü en genel içerik, çevre ülkelerin kaynaklarının merkez ülkelerin çıkarlarına uygun olarak kullanılması nedeniyle merkez ülkelerin gelişmesinin çevre ülkelerin yoksullaşması sayesinde gerçekleşmiştir.

Bu çalışmada, bağımlılık teorisi yönünden az gelişmişliğin ekonomik analizi yapılmaktadır. Bu bağlamda çok uluslu şirketler, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, teknoloji, dış ticaret, üretim ve dış borçlar bakımından değerlendirmelere yer verilmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde kavramsal çerçeve ve teori ortaya konulmaktadır. İkinci bölümünde ekonomik bağımlılık türleri, literatürü de kapsayacak biçimde açıklanmaktadır. Üçüncü bölümünde ise çeşitli ülke grupları yönünden olası ekonomik bağımlılık göstergeleri sunulmakta ve tartışılmaktadır. Yapılan çözümlerle birlikte politika önerileri sonuç ve değerlendirme bölümünde belirtilmektedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE BAĞIMLILIK TEORİSİ

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre bağımlılık, "Karşılaşılan sorunları yalnız başına çözmek ve kendine yön seçmek için gerekli yete-

nekten yoksun olma, kendi kendine yetmezlik ve karar verme ve işle-
rin başarılmasında başkalarından yardım istenmesi durumu” olarak
tanımlanmaktadır. Ülkeler yönünden bağımlılık, bazı ülkelerin ekon-
omisinin başka ülkelerin ekonomisinin gelişmesi ve genişlemesi ko-
suluna bağlılığını açıklamaktadır. Bu ilişkide biçimlendirici baskın ül-
keler kendiliğinden gelişimini sürdürebilirken bağımlı ülkeler, sadece
baskın ülkelerdeki genişlemenin pozitif veya negatif yansımaya açık
konumda kalabilmektedir (Dos Santos, 1970:231). Bu kapsamda kal-
kınma sürecini başaran merkez ülkeler ile gelişimi dışsal güçlere bağı-
lılık gösteren çevre ülkeler ayrımı yapılmakta ve gelişim süreci sö-
mürü ilişkisine dayandırılmaktadır. Sunkel (1969) bağımlılığı, bir ül-
kenin ekonomik kalkınmasını, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel
yönlerden baskın dışsal güçlerle ilişkisine bağlı olarak açıklamaktadır.
Lall'e göre (1975) bağımlılık, az gelişmiş ülkelerin yoksul olma nede-
nidir.

Bağımlılık teorisi, Birleşmiş Milletler Latin Amerika Ekonomik
Komisyonu direktörü Raul Prebisch'in rehberliğinde 1950'lerin so-
nunda geliştirilmiştir. Teori, gelişmiş ve sanayileşmiş ülkelerdeki ekon-
omik büyümenin yoksul ülkelerde gelişmeye katkısının olmadığı,
hatta gelişmiş ülkelerdeki ekonomik faaliyetlerin yoksul ülkelerde
önemli sorunların kaynağı olduğu önermesine sahiptir (Ferraro,
2008). 1960'lı yıllarda Latin Amerika'da modernleşme teorisine alter-
natif olarak gelişme gösteren teori, bazı ülkelerin kalkınma sürecinde
ekonomilerini güçlendirmek için küçük ülkelerin doğal ve beşeri kay-
naklarını sömürmesinden hareket ederek bir merkez-çevre ilişkisi
kurmaktadır (Adah ve Abasilim, 2015:278). Bağımlılık teorisinde, az
gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere bağımlılığı az gelişmişlik için baş-
lıca nedendir. Teori çok yönlü olmasına rağmen, vurgular daha çok
yabancı sermaye bağımlılığı yönündedir. Bu bağımlılık etkisine göre
gelişmiş ülkeler, dış borç alan az gelişmiş ülkeleri, proje seçiminde ısrar,
fiyatlandırma, teknik bilgi, teçhizat ve personel konularında yönlendi-
rici olabilmekte ve bir tür sömürü etkisi ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca
gelişmiş ülkeler, yerel ihtiyaçlarla uyumlu olmayan bir gelişim örneği
uygulamak için yabancı sermayeyi kullanmaktadır. Yabancı sermaye
bağımlılığı faiz ödemeleri, lisans ve telif hakları, borç servisi biçimle-
rinde yüksek düzeyde dışarıya çıkan fonlara da yol açmaktadır (Ijir-
har ve diğerleri, 2016:2-3).

Ferraro (2008), bağımlılık teorisyenlerinin üç ortak özellikte birleştiklerini öne sürmektedir. Birincisi, bağımlılık yaklaşımının uluslararası sistemi iki devlet grubuna ayırmasıdır. Bunlar; egemen / bağımlı, merkez / çevre veya metropolit / uydu devletler şeklinde sınıflandırmalarla karşılık bulmaktadır. Merkez ülkeler gelişmişliği, çevre ülkeler ise az gelişmişliği nitelendirmektedir. İkincisi, dış güçlerin bağımlı ülkelerin ekonomik faaliyetlerini etkilemede belirgin bir öneme sahip olmasıdır. Çok uluslu şirketler, uluslararası emtia piyasaları, dış yardım ve iletişim gibi araçlar bu süreçte yer almaktadır. Üçüncüsü ise, merkez ve çevre ülkeler ilişkisinin dinamik özelliğidir. Buna göre, merkez ve çevre etkileşimi eşitsiz ve haksız ilişkileri güçlendirmekte ve yoğunlaştırmaktadır. Ayrıca, tarihsel olarak kapitalizmin uluslararası yayılımına dayanan çok derin ve köklü bir sürecin devamlılığı dinamik yapıyı etkilemektedir.

Bağımlılık teorisinin temel savlarından birisi, merkez ülkelerdeki gelişmenin çevre ülkelerin az gelişmişliği pahasına olmasıdır. Bu düşüncenin kaynağı, çevre ülkelerden transfer edilen artıktır. Mevcut uluslararası sistem, politik anarşi ve egemen sınıf veya devletlerin uluslararası sistemi bağımlı olan çevre ülkelere egemenlik kurmasını sağlayacak biçimde düzenlemelerine dayalı bir ekonomik hiyerarşi sergilemektedir (Arslan, 2006: 41).

Bağımlılık teorisinde, az gelişmişliğin varlığı ve sürekliliği uluslararası kapitalist sistemin tarihsel gelişim sürecinin bir sonucu olarak görülmektedir. Kapitalizmin nihai aşaması olarak yorumlanan emperyalizm, ülkelerin merkez ve çevre olarak ayrışmasına neden oluşturmaktadır. Merkez ülkeler zenginlikle, çevre ülkeler ise fakirlikle nitelendirilmekte ve aralarında adalete dayanmayan eşitsiz ilişkiler ortaya çıkmaktadır. Bu ilişkilerin daima merkezin lehine olması, fakir ülkelerin özgür iradeleri ile kaynaklarını yönlendirmesini ve kalkınmasını engellemektedir (Berber, 2011:296).

Bağımlılık teorisine göre, kapitalist dünya sistemi, az gelişmiş ülkelerin iç ekonomilerine zarar veren bir değişime neden olmaktadır. Ekonomik büyüme oranını düşüren bu olgu, gelir eşitsizliklerini artırmakta ve insanların büyük bir bölümünün refahını olumsuz etkilemektedir. Ayrıca işlenmiş mallar ile ham maddelerin değişimi arasında temel bir eşitlik olmadığından büyük ve küçük ülkeler giderek

ticarete bağımlılık uygulaması ile birbirlerinden ayrılmışlardır. Bu olgu aynı zamanda işlenmiş malların fiyatlarıyla karşılaştırıldığında birincil malların fiyatında nispeten uzun vadeli bir düşüşün de nedenini oluşturmuştur (Shareia, 2015:81). Bu çerçevede az gelişmiş ülkelerin beşerî sermaye donanımı yönünden yetersizliği üretim ve gelir azalışlarının temel bir nedenidir. Vasıfsız iş gücü ağırlıklı çevre ülkelerde verimlilik düzeyinin düşük olması da büyüme oranlarının düşmesinde belirleyicidir. Ayrıca bu ülkelerin düalist yapısının emek piyasası için de geçerli olması, ücret farklılıklarına neden olmaktadır. Bununla birlikte az gelişmiş ülkelerin ham madde ihracatçısı, işlenmiş endüstriyel malların ise ithalatçısı konumunda bulunması dış ticaret dengesini olumsuz etkilemektedir. Bir başka ifade ile katma değeri düşük malların satıcısı olmaları ihracat gelirlerine olumsuz yansımaktadır.

Todarao (2003) bağımlılık teorisinin dayanakları olarak öne çıkan noktaları belirlemiştir. Buna göre, yoksul ülkeler zengin ülkelerin yaşam standartlarının kaynağıdır. Zengin ülkelere doğal kaynak, ucuz iş gücü ve pazar sağlaması yanında eski teknolojilerinin kullanıldığı yerlerdir. Zengin ülkeler, ekonomi, politika, bankacılık, finans, eğitim, kültür, spor, medya ve insan kaynakları gibi çok yönlü alanlar üzerinden bağımlılık durumunu sürdürürler. Ayrıca, ekonomik yaptırımlar ve askerî güç yoluyla bağımlı ülkeler tarafından etkilere direnme girişimlerine aktif olarak karşı koymaktadırlar (Aluko ve Arowolo, 2010:122).

Tarihsel olarak üçüncü dünya ekonomilerinin bağımlılığı, Batı Avrupa kapitalist genişlemesi ve emperyalizme dayanmaktadır (Jack ve diğerleri, 2016:206). Lenin'e (1917:81) göre emperyalizmin beş özelliği bulunmaktadır. Bunlar; üretim ve sermaye birikiminin ekonomik hayatta belirleyici rol oynayan tekeller oluşturması, bankacılık sermayesinin endüstriyel sermaye ile birleşmesinin finansal sermaye üzerinde oligarşi yaratması, sermaye ihracının malların ihracatından önemli hale gelmesi, dünyayı kendi aralarında paylaşan uluslararası kapitalist tekellerin kurulması ve bütün dünyanın en büyük kapitalist güçler arasında bölgesel bölünmesinin tamamlanmasıdır.

Emperyalizm ve bağımlı ekonomiler perspektifinden emperyalizmin yarattığı sonuç, kolonileri uluslararası piyasayla bütünleştirme-

dir. Ekonomiler arasındaki eşitsizliklerin boyutu emperyalizmin gelişmesinden kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede, ham madde ithalatı ve mamul mal ihracatı emperyalist-koloni ilişkisinin temelini oluşturmaktadır. Bir sömürü biçimi olan emperyalizm, gelişmiş kapitalist ülkelerin sanayileşmeleri yolunda ham madde sağlamaları için geri kalmış ülkelerdeki ekonomik büyümeyi maden ve tarım sektörleri ile sınırlandırma eğilimindedir. Aynı nedenlerle yerli iş gücü düşük ücret seviyelerinde kalmaktadır. Bunun anlamı, egemen merkez ekonomilerin ucuz ham madde temin etmeleri ve kolonileşmiş ülkelerin iç piyasalarının stratejik özel bir öneminin olmamasıdır (Cardoso, 85). Klasik emperyalizm teorisi, kar maksimizasyonu amacıyla iç piyasaların ihtiyaçlarının dışında ancak sanayileşmiş ülkelerin çıkarlarına uyumlu üretim yapılmasına ve az gelişmiş bölgelerde yeni pazarların kurulmasına dayanmaktadır. Yerli üretime ve piyasaya zarar veren bu durum sonucunda az gelişmiş ülkelere işsizlik ihraç edilmekte, kârlar sanayileşmiş ülkelere aktarılmaktadır. Yeni emperyalizm teorisi ise sanayileşmiş ve gelişmekte olan ekonomiler arasındaki ilişkiyi teknolojik-endüstriyel bağımlılık olarak adlandırır. Endüstriyel ülkeler gelişmekte olan ülkelere ham madde ihracatı ve üretimine yatırım yapmakta, potansiyel güçleri ile ticaret hadlerini lehine dönüştürmektedirler (Kuhnen, 1987:9-10).

Literatürde doğası gereği seçmeci olan bağımlılık teorisi üzerine yön ve eleştiriler, çeşitli ideolojik görüşlerden ortaya çıkmaktadır. Bazı teorisyenler, ilerici bir burjuvazi varsayımına odaklanmaktadır. Burada milliyetçi eğilimlerin dış etkilere karşı bir temel oluşturma işlevini yerine getirmesi beklenir. Bazı eleştiriler ise iç sınıf mücadelesinin kaygılarından kaçınmak için dışa bağımlılığa odaklanılması yönündedir (Chilcote, 1974:7). Bağımlılık teorisi serbest piyasa ekonomistleri tarafından da eleştirilmiştir. Bu bağlamda kamu şirketlerinin kuruluşunu destekleyen bir yapının oluşmasının yüksek oranda yolsuzluğa neden olabileceği tartışılmaktadır. Ayrıca, yerli endüstrilerin sübvansede edilerek ithalatın daraltılması, endüstrileri kaliteli ürün için teşvik edemeyecek ve rekabetçi bir yapı oluşamayacaktır (Adah ve Abasilim, 2015:278). Bağımlılık teorisinin genel özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Merkez ülkeler çevre ülkeleri sömürürler.

- Merkez ülke ile çevre ülke arasındaki ilişkide merkezin lehine bir güç ilişkisi vardır.
- Merkez ülkenin kaynak birikimi ve gelişmesi çevre ülkelerin yoksullaşması ve sömürülmesine bağlıdır.
- Merkez ve çevre ülkeler arasındaki ilişkiler eşit ve adil değildir.
- Bağımlılık sürecinin dinamik yapısı yeni bağımlılık türlerini de kapsamaktadır.
- Bağımlılık ekonomik, sosyal, kültürel, teknolojik ve siyasi gibi çok yönlü alanları içerebilir.
- Bağımlılık, kapitalist süreç ve emperyalizmin bir parçası olarak görülmektedir.

2. EKONOMİK BAĞIMLILIK TÜRLERİ

2.1. Çok Uluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Bağımlılık teorisinin temel önermelerinden birisi, üçüncü dünya ülkelerinin az gelişmişliğine uluslararası kapitalizmin neden olduğudur. Fazla servet üçüncü dünyadan çok uluslu şirketler vasıtasıyla alındığında, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik performansı zarar görecektir yabancı sermaye ise süreçten kazançlı çıkacaktır. Yerli emek ve kaynakların kullanımından oluşan karların, ev sahibi ülkede yeniden yatırıma dönüşmemesi gelişmeyi önlemektedir. Servet akışının boyutları ise çok uluslu şirketlerin net karları ile ölçülebilir. Bağımlılık teorisinin geçerliliği ise yabancı sermayenin ülke ekonomisine giriş düzeyindeki artışların ekonomik büyüme oranını düşürmesi yönündeki beklenti ile ortaya çıkabilecektir (Hein, 1992:497). Çevre ülkelere yönelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları yerel firmaları olumsuz etkilemekte ve yerli firmaları piyasanın dışına itmektedir. Bu yöndeki yaklaşımlar korumacılık içeren ithal ikameci politikaların uygulanması ile sonuçlanmaktadır. Korumacılıkla yürütülen bu politika, üretimin ve ihracatın ithalata bağımlı olduğu ekonomilerde ithalatın kısıtlanması nedeniyle ekonomik büyümenin ve ihracatın azalması anlamına gelmektedir. Aynı zamanda ithal ikameci politikalarla iç fiyatların yükselmesi, kaynak dağılımının bozulması, rekabetten uzak bir sanayileşme sürecinin ortaya çıkması gibi sorunlar da görülebilmektedir.

Eluka ve diğerleri (2016:62-64), çok uluslu şirketlerin Nijerya ekonomisine olumsuz etkilerini ortaya koymuşlardır. Öncelikle petrol üreten firmalar başta olmak üzere çevresel alanlarda bozulmalar meydana getirmektedirler. Bununla birlikte, sanayileşmeye yardımcı olmayan geri kalmış teknolojilerin kullanılması, yerli teknolojik gelişmeyi engellemekte ve yerli küçük ölçekli firmaları olumsuz etkilemektedir. Çok uluslu şirketlerin başka bir olumsuzluğu, kendilerine tanıyan işletme hattını, yerleşim yeri ve diğer üretken süreçleri seçme özgürlüğünün ortaya çıkardığı yapısal bozulmalardır. Kent merkezlerinde petrol ve tüketim malları endüstrisindeki kümelenme genel toplumun dengesiz gelişmesine neden olmaktadır. Ayrıca bu şirketlerin kapitalizme sempati duyan hükümetlere ihtiyaç duyması siyasi istikrarsızlıklara da neden gösterilmektedir. Şirketlerin karlarını ülkelere yönlendirmesi, sermaye kaçıışı, amaçlarına ulaşmak için rüşvet ve yolsuzluk yoluyla liderleri olumsuz etkilemeleri, ücret ayrımcılığı, sosyal sorumlulukların yetersizliği ve kültürel bozulmalar diğer olumsuz yönler olarak gösterilmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin finansman ihtiyacının ortaya çıktığı ithalat, ekonomik büyüme, borç ödemeleri, altyapı ve üst yapı yatırım alanları bağımlılık sürecinin önemli bileşenleridir. Ancak gelişmekte olan ülkelerin çoğunda kurumsal, finansal, hukuksal ve vergisel açılardan görülen aksaklıklar gelişmekte olan ülkelere yönelen yabancı sermaye dağılımını farklılaştırmaktadır.

2.2. Teknolojik Bağımlılık

Üretim fonksiyonunda temel bir belirleyen olarak yer alan teknoloji, ekonomik gelişme yönünden anahtar role sahiptir. Verimlilik ve üretim artışlarının kaynağını oluşturması nedeniyle eğitim, bilim ve beşeri sermaye donanımı ile ilişkilendirilmektedir. Sektörlerde ve ürünlerde yeniliklerin ortaya çıkması, yayılması ve kullanılması açısından uluslararası rekabetin sınırlarını çizme özelliğine de sahiptir. Yeni teknolojiler geliştiren ve uygulayan yönünden yapılan ayrımlar ülkeler arasında gelişmişlik ve az gelişmişlik sınıflandırmasında yer almaktadır.

Teknolojik gelişme Ar-Ge faaliyetleri ile yakından ilişkilidir. Ar-Ge, gelecekte insanlığın yararına kullanılabilir ve pazarlanabilir

yeni ürünler, süreçler ve teknolojiler oluşturma sürecini ifade etmektedir. Bu aşamalar ve maliyetler ülkelere, sektörler, endüstriye ve dönemlere göre farklılaşmaktadır (R&D Magazine, 2016:3). Bağımlı ekonomiler çoğunlukla gelişmiş ülkelerden sermaye yoğun teknolojiler almaktadır. Bu uygulamanın yarattığı bozulmalar, gelir dağılımında aşırı dengesizlikler yanında iş gücünün geniş kesimlerinin marjinalleşmesi ve yabancı bilgi birikimine bağımlılığın sürmesi sonuçlarını ortaya çıkarmaktadır. Bu teknolojilerin bazı yönlerden üretim ve tüketim ihtiyaçlarına uygunsuzluğu, yanlış yönlendirilmiş bilim ve eğitim politikalarına neden olmakta, teknolojik geri kalmışlığın sürmesinde rol oynamaktadır (Lall, 1975:804). Gelişmekte olan ekonomilerin teknoloji ve yenilikler için ayırabileceği kaynakların yetersizliği yanında teknoloji üretebilecek beşeri sermaye gücünden yoksun bulunması çevre ülkelerin merkez ülkelerden teknoloji transferini zorunlu kılmaktadır. Diğer yandan teknoloji geliştirmenin yüksek maliyetleri de bu süreçte belirgin öneme sahiptir. Gelişmekte olan ülkelerin teknolojik açıdan gelişmiş ülkelerde icat edilen malları veya teknikleri kopyalamaları ve uyarlamaları için beşeri sermaye gibi bazı temel girdilere ihtiyacı bulunmaktadır. Tamamlayıcı girdilerin eksikliği, gelişmiş ülkelerdeki teknolojik yenilikler vasıtasıyla gelişmekte olan ülkelerin verimlilik kazanımlarını engelleyebilir. Gelişmiş ülkelerde optimal verimlilik için tasarlanan teknolojiler, beceri düzeyi, sermaye yoğunlukları, iklim, coğrafya ve kültür gibi farklılıklardan dolayı gelişmekte olan ülkelerde verimlilik sonuçları oluşturmayabilir (Andersen ve Babula, 2008:10).

Ekonomik gelişme sürecinin ve büyümenin üst sınırına yaklaşan gelişmiş merkez ülkelerin önemli özelliklerinden birisi de tasarruf düzeyinin yüksekliğidir. Gelişmekte olan ülkeler, artan gelirlerinin büyük bir bölümünü tüketime, gelişmiş ülkeler ise tasarrufa ayırmaktadır. Bu olgu ülkelerin kalkınma aşamasındaki yeri ile yakından ilgilidir. Bu çerçevede merkez ülkeler, teknoloji ve Ar-Ge faaliyetlerine daha fazla kaynak ayırarak uluslararası düzeyde tekeli konuma gelebilmektedir. Bu kapsamda çevre ülkelerin merkez ülkelere teknolojik bağımlılığının devamından söz edilebilir. Sürecin sonunda merkez ülkeler verimlilik ve gelir yönünden artuşlara çevre ülkeler ise azalışlara sahip ekonomiler olarak varlıklarını sürdürmektedir.

2.3. Dış Ticaret ve Bağımlılık İlişkisi

Ekonomik gelişmede dış ticaretin rolü kalkınma ekonomisinin temel tartışma alanlarından birisidir. İthal ikameci politikalar, 1950'li yıllardan 1970'li yıllara kadar egemen olmuş sonrasında ise ihracata yönelik politikalar öne çıkmış ve ticarî dışa açıklık boyutundan ekonomilerin performansları değerlendirilmiştir. Günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin dış ticaretten kayıp veya kazançları, ürün çeşitliliği, verimlilik, fiyatlar, kalite, pazara erişim, üretim yöntemleri gibi birçok yönden analiz konusu yapılmaktadır.

Ticarî liberalizasyon uygulamaları, hazır olmayan ve dış ticarete karşı olumsuzluk içeren ekonomilerde, ödemeler bilançosu açıkları, finansal istikrarsızlık, borç ve durgunluk şeklinde bir kısır döngüye neden olabilecektir (Ashaver, 2013:37). Merkez ülkelere katma değeri düşük ucuz ham madde ihracatçısı konumunda bulunan çevre ülkeler, merkez ülkelerden işlenmiş pahalı endüstriyel ürünler satın alarak dış ticaret açıklarına maruz kalmaktadır. Balassa'ya göre, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında asimetri varlığı bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, neredeyse tüm döviz kazanımlarını gelişmiş ülkelerden ithal edilen mallar için harcamaktadır. Ticarî liberalizmde artan ithalat ödemeleri için ihracatta yeni pazarlar bulmak zorunda kalmaktadır. Gelişmiş ülkelerle yapılan dış ticaret, gelişmekte olan ülkelerin ödemeler dengesine olumsuz yansımaktadır. Prebisch (1950) ve Singer (1950) yaptıkları çalışmalarda, gelişmekte olan ülkelerin ham madde ve tarımsal ürünler gibi birincil malların üretimi ve ihracatı konusunda uzmanlaşmaları, sanayileşmiş ve endüstriyel mamul mallar üreten ekonomilerin gerisinde kalmalarına neden oluşturmaktadır. Birincil sektörde teknik ilerlemenin nispeten yavaş gerçekleşmesi ve fiyatların verimlilik ile uyumlu olmamasından dolayı Latin Amerika ülkelerinin teknik ilerlemenin avantajlarından tam yararlanabilmesinin tek aracı sanayileşme olarak görülmektedir. Prebisch-Singer hipotezi olarak adlandırılan bu olgu, birincil malların nispi fiyatlarında endüstriyel mallara göre düşüş eğilimi olduğunu öne sürmektedir. Buna göre, statik karşılaştırmalı üstünlükler çizgisi, uluslararası uzmanlaşmada gelişmekte olan ülkeleri teknik ilerlemelerden dışlamaktadır (Cuddington ve diğerleri, 2002:1-2). Bu çerçevede dış

ticaret hadleri, işlenmiş endüstriyel ürünleri üreten ve ihraç eden gelişmiş ülkeler için avantajlı, ham madde ve tarımsal ürünler üreticisi ve ihracatçısı az gelişmiş ülkeler için dezavantajlı sonuçlar oluşturmaktadır. Buna ilave olarak teknolojik gelişmenin verimlilik ve üretimde artışlar ortaya çıkarması, fiyatları düşürerek az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere yaptıkları ithalatı artırabilmekte ihracat gelirlerini ise azaltabilmektedir. Bu bağlamda az gelişmiş ülkelerin kronik dış ticaret açıkları sorun olma özelliğini sürdürmektedir. Lall (2000), en az yararlı öğrenme ve yayılma etkisine sahip düşük teknoloji ürünlerin en yavaş büyüme eğiliminde olduğunu, en yararlı etkileri içeren teknoloji yoğun ürünlerin ise dünya ticaretinde en hızlı büyüdüğünü öne sürmektedir. Bu olgu, liberalleşme ve küreselleşme ile birlikte ihracat yapısı ve kompozisyonunun değiştiğini, birincil ürünlerin dünya ticaretindeki paylarının gerilediğini göstermektedir.

Ticarî dışı açıklık, az gelişmiş ülkeleri düşük katma değerli üretim alanlarında uzmanlaşmaya zorlamaktadır. Bu nedenle teknolojik ilerleme ve yeniliklere karşı nispeten daha az duyarlı olan birincil malların üretimi yaygınlaşmakta ve doğal kaynakların kullanımı sömürüye açık hale gelmektedir. Bu çerçevede dışı açıklık, ekonomik büyüme ve gelişme yönlü politikalara zarar vermektedir.

2.4. Üretim Yönünden Bağımlılık

Esas itibariyle ekonomik bağımlılık, bir ülkenin üretken süreçlerini kontrol etme kapasitesinin yetersizliği anlamına gelmektedir. Böylece ülke ekonomisi, dış ekonomilerin kurumları ve düzenlemeleri vasıtasıyla kontrolüne ve yönlendirmesine bağımlılık göstermektedir. Ülkelerin ekonomik büyüme ve genişlemesi üzerinde dışsal kanallarla doğrudan veya dolaylı etkilerle oluşan bağımlılık, yapısal parçalanma ve bozulmalar oluşturmaktadır (Jack ve diğerleri, 2016:206).

Ülkeler arasındaki üretim ve dolayısıyla gelir eşitsizliklerinin temelinde üretimin sektörel bileşimi yer almaktadır. Gelişmiş ülkelerde hizmetler sektörü yönündeki dönüşüm, üretim ve gelir artışının kaynağını bu sektörlere taşımıştır. Hizmetler sektörünün hem GSYİH hem de istihdamdaki payının diğer sektörlere göre yüksekliği, hizmetler sektörünün faaliyet alanını genişletmiştir. Bu sektör, eğitim ve tek-

nolojik gelişim ile uyumlu, nitelikli iş gücüne dayanan ve beşeri sermaye donanımını önceleyen bir yapıya sahiptir. Az gelişmiş ülkelerde ise tarım sektörünün önemli düzeydeki ağırlığı, gizli işsizlik sorunları, beşeri sermaye yetersizlikleri, teknolojik ilerleme ve yeniliklerden uzak üretim modeli, az gelişmişlerin üretim yönünden merkez ülkelere bağımlılığını artırmaktadır. Bununla birlikte aşırı borçlar, verimlilik düşüklüğü ve kâr transferine dayalı ve seçici doğrudan yabancı yatırım düzeyi de az gelişmiş ülkelerde ekonomik büyümenin kısıtları arasında gösterilebilir.

Gelişmiş ülkeler, ihracata yönelik üretim uygulamalarına sahip, sermaye yoğun üretim tekniği ve teknoloji ağırlıklı bir ekonomiye dayanmaktadır. Az gelişmiş ülkeler ise geleneksel üretim yöntemlerinin egemen olduğu emek yoğun üretim tekniğine dayalı süreçlere sahiptir. Buna bağlı olarak gelişmiş ülkelerin üretim gücü verimlilik artışı ile birlikte daha yüksek seviyelerde ortaya çıkmaktadır. Bu durum, az gelişmiş ekonomileri bir pazar olma özelliğinden çıkaramamaktadır. Hausmann ve diğerlerine göre (2007:2), zengin ülkelerin ihraç ettiği mal türlerinde uzmanlaşan ülkelerin diğer mallarda uzmanlaşanlara göre daha hızlı büyümesi olasıdır. Yoksul ülke ürünlerini üreten ülkeler yoksul kalmayı sürdürürken zengin ülke ürünlerini üretenler ise zengin ülkeler olacaktır. Bir başka ifade ile düşük kaliteli ürün üretiminde uzmanlaşmış ülkelerin ekonomik büyümesi daha düşük düzeyde gerçekleşecektir.

2.5. Dış Borç Bağımlılığı

Borç çevrimi teorisine göre borç, uluslararası yardım için borç alan ülkenin ekonomik büyümesine katkıda bulunan rasyonel bir kaynak olarak değerlendirilmektedir. Birinci aşamada borç alan ülke ilave kaynaklara sahip olur ve borçlanma ile birlikte ikinci aşamada kendi ayakları üzerinde durabilir. Üçüncü aşamada ise, ülkenin borçla yarattığı üretim ve gelir artışlarını içeren artı değerler ve kaynaklar borçların geri ödenmesini sağlamaktadır (Chaudhary ve Anwar, 2000:551-552). Dış borca pozitif bakış açısını yansıtan bu durum, borcun üretken yatırım alanlarında ekonomik büyümeye destek sağlamak amaçlı kullanımı ile yakından ilgilidir. Ancak az gelişmiş ekonomilerin başta üretim ile ilgili olmak üzere yapısal sorunları, dış borcun önceki borçların geri ödenmesinde ve ithalatın finansmanında bir araç

olarak kullanılmasına bir başka ifade ile etkin kullanılmamasına neden olmaktadır. Bu çerçevede dış ticaret açıklarının finansmanında dış borç seçeneğinin kullanılması çevre ülkeleri aşırı borçlu ülkeler grubuna dâhil etmektedir. Ucuz ham madde ve çoğu zaman standart dışı tarımsal ihracatın çevre ülkelerin ihracat gelirlerini artırmada yetersiz kalması dış borç sorununun devamlılığı anlamına gelmektedir. Merkez ülkelerin çevre ülkelere dış ticarete getirdiği kısıtlamalar ve engeller de bu süreci hızlandırmaktadır. Borçların geri ödenmesinde yaşanan zorluklar ise ülkelerin güvenilirliğini düşürerek yeniden borçlanmayı zorlaştırmaktadır. Borç bağımlılığını ölçen en yaygın göstergelerden birisi, borç servisi / GSYİH veya borç servisi / ihracat oranıdır. Bu oranlar, borçla ilgili riskleri ve sürdürülebilirliği ölçmektedir. Borç bağımlılığı borç krizlerinin bir uzantısı olarak ortaya çıkmaktadır. İbrahim ve diğerleri (2015) çalışmalarında üçüncü dünya ülkelerinde borç krizinin bazı nedenlerini açıklamaktadır. Öncelikle sömürgeciliğin devam eden kalıntıları, çirkin borçlanma (gayrı meşru veya diktatör hükümetlere halkı baskılamak, ezmek veya kişisel çıkarlara hizmet etmek için verilen), borçların kötü yönetilmesi, yoksullardan zenginlere aktarılan destek ve mali olanaklar ve borcun küreselleşmenin temelini oluşturması bunlardan bazılarıdır. Aluko ve Arowolo'ya göre (2010:124), Nijerya'nın dış borç yükünün nedenleri, etkisiz ticaret ve kur politikaları, olumsuz döviz kuru ve faiz oranı hareketleri, verimsiz kredi kullanımı, kötü borç yönetimi ve ödemesi gecikmiş ve cezalı borçlardır.

3. ÜLKE GRUPLARI YÖNÜNDE DEĞERLENDİRMELER

Dünya Bankası'nın bölge ve gelir açısından dünya ekonomilerini sınıflandırmasına bağlı olarak tablo 1 düzenlenmiştir.

Tablo 1: Dünyada Bölge ve Gelir Yönünden Ekonomiler (2015 yılı)

	Düşük Gelirli Ülke Sayısı	Düşük Orta Gelirli Ülke Sayısı	Üst Orta Gelirli Ülke Sayısı	Yüksek Gelirli Ülke Sayısı	Toplam Ülke Sayısı
Doğu Asya ve Pasifik	1	15	8	13	37
Avrupa ve Orta Asya		7	14	37	58

Latin Ame- rika ve Kara- yipler	1	5	20	16	42
Orta Doğu ve Kuzey Afrika		7	6	8	21
Kuzey Ame- rika				3	3
Güney Asya	2	5	1		8
Sahra altı Af- rika	27	13	7	1	48
Dünya	31	52	56	78	217

Kaynak: World Development Indicators, 2017, verilerinden derlenmiştir.

Dünya Bankası ülke ekonomilerini düşük gelir, düşük orta gelir, üst orta gelir ve yüksek gelir yönlerinden kişi başına düşen gelire dayalı olarak sınıflandırmaktadır. Ayrıca Doğu Asya ve Pasifik, Avrupa ve Orta Asya, Latin Amerika ve Karayipler, Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Kuzey Amerika, Güney Asya ve Sahra altı Afrika olmak üzere yedi bölge üzerinden analitik gruplandırma yapılmaktadır (World Development Indicators, 2017). Bölge ve gelir sınıflandırmasına göre dünyada yer alan ekonomilerin olası bağımlılık göstergelerinden bazıları Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2: Bölgesel ve Gelir Gruplarına Göre Ünelere Ait Bazı Göstergeler (2015 Yılı)

	Nüfus (milyon)	GSMG (milyar dolar)	KBG (PPP)	YTI (%)	DYY (milyon dolar)	NT/GSMG’ye Oranı (%)	FSTS İç Kredilerin GSYİH’ya Oranı (%)	Ar-Ge Harcamaları /GSYİH (2005/2015)
Doğu Asya ve Pasifik	2279,1	22306,7	16082	25.2	609914	18,1	212,4	2,59
Avrupa ve Orta Asya	907,8	21996,4	30057	16.1	694374	9,5	140,4	1,88
Latin Amerika	633,0	5671,9	15071	11.5	256646	9,4	74,3	0,82

ve Kara- yipler								
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	424,2	3491,8	18846	4.6	51184	12,9	69,5	
Kuzey Amerika	357,3	19695,1	56147	18.1	433932	7,3	237	2,62
Güney Asya	1744,2	2679,9	5661	6.9	49603	18,6	71,3	0,77
Sahra altı Af- rika	1001,0	1638,9	3569	4.0	42231	-3,9	58	0,55
DÜNYA	7346,7	77521,3	15644	18.3	2137884	11,7	174,9	2,13
Düşük ve Orta Gelirli Ülkeler	6159,6	27777,7	9782	19.2	648364	16,8	124,4	
Düşük Gelirli Ülkeler	638,3	395,2	1602	3.4	14692	-3,8	26	
Düşük Orta Gelirli Ülkeler	2927,5	5949,0	6409	11.3	130775	16,1	63,8	0,55
Üst Orta Gelirli Ülkeler	2593,9	21426,2	15627	20.7	502897	17,2	143,2	1,56
TÜR- KİYE	78,7	782,8	19740	2,2	17067	8,3	92,9	1.06 ¹
Yüksek Gelirli Ülkeler	1187.1	49777,3	46135	17.9	1489519	9,1	203,7	2,47

Kaynak: World Development Indicators, 2017, verilerinden derlenmiştir (GSMG: Gayrı safi milli gelir, KBG: Kişi başına gelir, YTİ: Yüksek teknoloji ihracatı, DYY: Doğrudan yabancı yatırım, NT: Net tasarruf, FSTS: Finansal sektör tarafından sağlanan)

Tablo 1 ve 2, Dünya Bankası 2015 yılı bazı verilerini göstermekte ve ülkeler üzerinden farklı değişkenlerle değerlendirmeleri kapsamaktadır. Buna göre, ülkelerin yaklaşık %14'ü düşük, %24'ü düşük

¹ TÜİK verisi olup 2015 yılı değerini göstermektedir. 2005 yılı değeri 0.59'dur. Ortalama ise 0,825'dir.

orta ve %26'sı üst orta gelirli ülkelerdir. Yüksek gelirli ülkeler ise %36 oranına sahiptir. Dünyada ağırlıklı olarak düşük ve orta gelirli ülkeler %64 ile en yüksek paya sahiptir. Dünya nüfus dağılımına bakıldığında, düşük ve orta gelirli ülkeler dünya nüfusunun %84'ünü, yüksek gelirli ülkeler ise sadece %16'sını oluşturmaktadır. Dünyada nüfus açısından düşük ve orta gelirli ülkelerin üstünlüğü bulunmaktadır.

Bununla birlikte üretimin en önemli göstergesi olarak kullanılan gayri safi milli gelir yönünden değerlendirildiğinde dünya üretiminin yaklaşık %64'ü yüksek gelirli ülkeler, %36'sı ise düşük ve orta gelirli ülkeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Satın alma gücü paritesine göre kişi başına gelir açısından yüksek gelirli ülkeler düşük gelirli ülkelere oranla yaklaşık 29 kat daha fazla gelire sahiptir. Yüksek gelirli ülkeler düşük orta gelirli ülkelere 7, düşük ve orta gelirli ülkelere ise 5 kat daha fazla gelire sahiptir. Bu olgu tasarrufların en önemli kaynağını oluşturan gelir yönünden de az gelişmişlerin gelişmişlere bağımlılığını açıklamaktadır. Üst orta gelirli ülkeler arasında yer alan Türkiye'nin ise dünya nüfusu ve üretimi içindeki payı %1'dir. Ayrıca Türkiye, kişi başına gelir açısından dünya değerinin üzerinde olmasına rağmen yüksek gelirli ülkelere 2.3 kat daha az gelire sahiptir.

Günümüzde en önemli rekabet unsurlarından birisi olan teknoloji düzeyi bakımından farklı göstergelerle analiz yapılabilmektedir. İleri teknoloji ihracatı ve Ar-Ge harcamaları bunlardan bazılarıdır. İleri teknoloji ihracatı bakımından % olarak Sahra Altı Afrika 4, Orta Doğu ve Kuzey Afrika 4.6 ve Güney Asya 6.9'luk paya sahiptir. Bununla birlikte Doğu Asya ve Pasifik 25.2, Kuzey Amerika 18.1, Avrupa ve Orta Asya 6.1 değerlerine sahiptir. Dünya için ise oran 18.3'tür. Gelir düzeyi sınıflandırmasına göre değerlendirildiğinde düşük gelirli ülkelerde ileri teknoloji ihracatı %3,4 iken yüksek gelirli ülkelere %17.9'dur ve yüksek gelirli ülkeler düşük gelirli ülkelere göre 5 kattan fazla üstünlüğe sahiptir. Benzer bir durum Ar-Ge harcamalarının GSYİH'ya oranı açısından da görülmektedir. Düşük orta gelirli ülkelere 2005-2015 döneminde %0.55 oranı geçerli iken yüksek gelirli ülkeler %2.47 payı ile yaklaşık 5 kat öndedir. Tablo 3, bazı ülkeler ve ülke grupları yönünden küresel Ar-Ge harcamalarının payını göstermektedir. Asya ekonomileri, dünyanın diğer bölümlerinden daha hızlı

büyümekte ve Ar-Ge yatırımlarına en çok pay ayıran grubu oluşturmaktadır. Kuzey Amerika, ABD, Avrupa ve Çin, Ar-Ge ve teknoloji yönünden gelişmekte olan ekonomilerden oldukça öndedir. Toplam küresel Ar-Ge harcamalarının payı açısından 2016 yılı için analiz yapıldığında Karayipler %0.1, Afrika %1.1, Orta Doğu %2.3 ve Güney Amerika %2.6 oranlarına sahiptir. Bununla birlikte söz konusu oranlar Asya için %41.8 ve Kuzey Amerika için %28.4'dür. ABD açısından %26.4 olan oran Avrupa'da %21'dir. Türkiye'nin ise ileri teknoloji ihracatı payı %2.2 olup yüksek gelirli ülkelerden 8 kat geridedir. Benzer durum %1.06 ile Ar-Ge / GSYİH yönünden de geçerli olup yüksek gelirli ülkeler Ar-Ge alanına Türkiye'den 2.3 kat daha fazla kaynak ayırmaktadır. Bu sonuçlar az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere teknoloji yönünden bağımlılığının devam ettiğini göstermekte ve aralarında önemli düzeyde teknolojik açık olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 3: Toplam Küresel Ar-Ge Harcamalarının Payı (%)

	2014	2015	2016
Kuzey Amerika	29,1	28,5	28,4
ABD	26,9	26,4	26,4
Karayipler	0,1	0,1	0,1
Asya	40,2	41,2	41,8
Çin	19,1	19,8	20,4
Avrupa	21,5	21,3	21
Rusya/BDT	3,1	2,9	2,8
Güney Amerika	2,8	2,6	2,6
Orta Doğu	2,2	2,3	2,3
Afrika	1	1,1	1,1
Toplam	100	100	100

Kaynak: https://www.iriweb.org/sites/default/files/2016GlobalR%26DFundingForecast_2.pdf, (Erişim Tarihi: 25.08.2017)

Bağımlılık teorisi bağlamında çok tartışmalı konulardan birisi olan doğrudan yabancı yatırımların dağılımına bakıldığında, düşük gelirli ülkelerin çok fazla tercih edilmediği görülmektedir. Yabancı yatırımlar genellikle risk düzeyi düşük, finansal yapısı ve olanakları güçlü, pazar derinliği geniş, yasal ve kurumsal yönden güvenli ülkeleri tercih ederler. Bu nedenle yüksek gelirli ülkeler düşük gelirli ülkelere göre 2015 yılında 100 kattan fazla doğrudan yabancı yatırım çekebilmiştir. Ülkelerin gelişme seviyesi arttıkça doğrudan yabancı yatırımların da

arttığı öne sürülebilir. Türkiye'nin ise doğrudan yabancı sermaye alanında dünyadaki payı %0.7'dir.

Ülkelerin sahip olduğu tasarruflar sermaye birikiminin, yatırımların ve ekonomik kalkınmanın temel belirleyicilerinden birisi olarak kabul görmektedir. Tasarrufların en önemli kaynağını ise gelir düzeyi oluşturmaktadır. Tasarrufların yetersizliği durumunda, kalkınmanın finansmanı için borçlanma seçeneği öne çıkmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin gelir düzeyinin düşüklüğü tasarrufların da düşük kalmasında etkili rol oynamaktadır. Tablo 2'de net tasarrufların milli gelire oranı, düşük gelirli ülkelerde %-3.8'dir. Bir anlamda borçlanma seçeneğinin ağırlıklı olarak kullanıldığını gösteren bu durum, gelirden tasarrufa pay ayrılabilmesi, gelirin tüketimi karşılayamaması olarak da yorumlanabilir. Üst orta gelirli ülkeler için %17.2 olan oran, düşük orta gelirli ülkelerde %16.1 ve yüksek gelirli ülkelere %9.1'dir. Türkiye'nin oranı ise %8.3 olup hem dünya hem de üst orta gelirli ülkelerin değerinden küçüktür. Bölgesel düzeyde değerlendirildiğinde az gelişmişliğin yoğun etkisinde bulunan Sahra Altı Afrika'da %-3.9 iken diğer bölgelerde pozitif değerlidir. Bu koşullarda yatırımlar, ekonomik büyüme ve kalkınma açısından iç finansmana yönelik alternatifler öncelikli olarak düşünülmektedir. Finansal sektör tarafından sağlanan iç kredilerin GSYİH'ya oranı seçeneği, az gelişmiş ülkelerde iç kredilerin yetersizliğini dolayısıyla bu ülkelerin önemli finansman sorunlarının varlığını göstermektedir. Ayrıca tasarrufların düşüklüğü ile de yakından ilişkili olan bu durum, az gelişmiş ülkelere gelir ve tasarruf düşüklüğü nedeniyle finansal sektörün kredi arzının daraldığı anlamına gelmektedir. Tablo 2'de finansal sektör tarafından sağlanan iç kredilerin GSYİH'ya oranı incelendiğinde, en düşük değer %26 ile düşük gelirli, en yüksek değer ise %203.7 ile yüksek gelirli ülkelere aittir. Ülkelerin gelir gruplarına göre sınıflandırması yükseldikçe finansal sektörün sağladığı iç krediler de artmaktadır. Buna göre, az gelişmiş ülkelere iç tasarruf düzeyi ve finansman olanaklarının yetersizliği bu ülkeleri dış finansmana zorlamakta, bir başka ifade ile dış borç bağımlılığı oluşturmaktadır.

Tablo 4, bazı ülke grupları bakımından cari işlemler dengesi ve GSYİH'ya oranını içermektedir.

Tablo 4: Cari İşlemler Dengesi (Milyar ABD Doları) ve GSYİH'ya Oranı (%)

	2013	2014	2015
Gelişmiş Ekonomiler	220.9 (0.5)	225 (0.5)	286.9 (0.6)
Latin Amerika ve Karayipler	-165.8 (-2.8)	-187.6 (-3.2)	-182.1 (-3.6)
Sahra-altı Afrika	-33.5 (-2.1)	-61.7 (-3.7)	-88.2 (-5.9)
Avrupa Birliği	299.5 (1.7)	302.4 (1.6)	344.3 (2.1)
Düşük Gelirli Gelişmekte Olan Ülkeler	-39.5 (-2.2)	-49 (-2.5)	-82.6 (-4.4)
Türkiye	-63.6 (-6.7)	-43.6 (-4.7)	-32.1 (-3.7)

International Monetary Fund (IMF), World Economic Outlook, (2016), Statistical Appendix'ten derlenmiştir. Türkiye verileri için <https://data.oecd.org/trade/current-account-balance.htm>'den yararlanılmıştır (Erişim Tarihi: 31.10.2017).

IMF tarafından sunulan verilere göre, gelişmiş ekonomiler arasında ABD, Japonya, İngiltere, Kanada ve diğer gelişmiş ekonomilerle birlikte Euro bölgesinden Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya yer almaktadır. Buna göre gelişmiş ekonomiler ile Avrupa Birliği dışında kalan gelişmekte olan ülkelerde üç yıla ait cari işlemler dengesi açıktır. Genellikle az gelişmiş ülkelerin dış ticaret ve dış ticaret fiyatları yönünden dezavantajlı konumları bu oluşumda önemli bir etkidir. Negatif cari işlemler dengesinin GSYİH'ya oranının Sahra-altı Afrika ve düşük gelirli ülkelerde oldukça yüksek olması bu durumu desteklemektedir. Türkiye'nin cari işlemler açığı ise dış ekonomik ilişkiler bakımından olumsuzluğunu sürdürmektedir.

IMF World Economic Outlook (2017) ise dünya ülkeleri sınıflandırmasını gelişmiş ekonomiler ile yükselen piyasalar ve gelişmekte olan ekonomiler olmak üzere iki ana grupta yapmaktadır. Tablo 5, bu çerçevede 192 ülke üzerinden bazı göstergelerle dünya ekonomisinin bağımlılık teorisi ile ilişkisini yansıtmaktadır.

Buna göre, 2016 yılında gelişmiş 39 ülke dünya üretiminin %41.9'unu, Çin ve Hindistan'ın da yer aldığı yükselen piyasalar ve gelişmekte olan ekonomiler ise %58.1'ini gerçekleştirmektedir. Çin ve Hindistan'ın toplam % 25'lik payı çıkarıldığında geriye sadece %33.1 oranı kalmaktadır. Bu çerçevede 39 gelişmiş ekonomi ile Çin ve Hindistan'ın dünya üretimindeki payı %66.9'dur. Latin Amerika ve Karayipler, Sahra-altı Afrika ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dan oluşan 97

ülkenin dünya üretimindeki payı %17.6'dır. Ayrıca, ağır borçlu 38 yoksul ülke dünya üretiminde %1.4, düşük gelirli gelişmekte olan 59 ülke ise %4.2 paya sahiptir. Bu sonuçlar, düşük gelirli ve yoksul ülkelerin üretim yönünden gelişmiş ülkelere önemli derecede bağımlı olduğunu göstermektedir. Benzer sonuçlar mal ve hizmet ihracatı açısından da görülmektedir. Dünya ihracatının %64.4'ü gelişmiş ekonomilere, %35.6'sı ise yükselen piyasalar ve gelişmekte olan ekonomilere aittir. Bu olgu, gelişmekte olan ekonomilerin dünyada bir pazar olma özelliğine sahip olduğu tezini doğrulamakta ve dış ticaret yönünden gelişmiş ülkelerle bağımlılık ilişkisinin varlığını ortaya koymaktadır. Çin'in payının çıkarılması durumunda ise yükselen piyasalar ve gelişmekte olan ekonomilere ait oranın %24.9'a gerilediğinin dikkate alınması gerekmektedir. Gelişmiş ekonomiler ile Çin'den oluşan toplam 40 ülkenin dünya ihracatındaki payı %75.1'dir. Düşük gelirli gelişmekte olan 59 ülkenin ise dünya ihracatındaki payı sadece %2.4'dür. Bununla birlikte gelişmiş 39 ekonomi dünya nüfusunun %14.5 gibi küçük bir bölümünü, yükselen piyasalar ve gelişmekte olan 153 ekonomi ise %85.5'ini oluşturmaktadır.

Tablo 5: 2016 Yılı Dünya Ekonomik Görünümüne Ait Bazı Göstergeler (%)

	Sayı	GDP (Dünya)	Mal ve Hizmet İhracatı (Dünya)	Nüfus (Dünya)
Gelişmiş Ekonomiler	39	41.9	64.4	14.5
ABD		15.5	10.8	4.4
Euro Bölgesi	19	11.8	26.3	4.6
Almanya		3.3	7.8	1.1
Fransa		2.3	3.5	0.9
İtalya		1.9	2.7	0.8
İspanya		1.4	2	0.6
Japonya		4.4	3.9	1.7
Birleşik Krallık		2.3	3.6	0.9
Kanada		1.4	2.3	0.5
Diğer Gelişmiş Ekonomiler	16	6.5	17.4	2.3
Önemli Gelişmiş Ekonomiler	7	31	34.7	10.4
Yükselen Piyasalar ve Gelişmekte Olan Ekonomiler	153	58.1	35.6	85.5
Çin		17.8	10.7	19

Hindistan		7.2	2.1	17.9
Latin Amerika ve Karayip-ler	32	7.9	5	8.4
Sahra-altı Afrika	45	3	1.5	13
Orta Doğu ve Kuzey Af-rika	20	6.7	5	6
Ağır Borçlu Yoksul Ülke-ler	38	1.4	0.7	9.7
Düşük Gelirli Gelişmekte Olan Ülkeler	59	4.2	2.4	19.4

International Monetary Fund (IMF), World Economic Outlook, 2017:177, Statistical Appendix'ten derlenmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bağımlılık teorisi 1950 ve 1960'lı yıllarda Latin Amerika'nın az gelişmişliğini açıklamakta, gelişmiş merkez ülkeler ile az gelişmiş çevre ülkeler arasındaki merkezin lehine eşit olmayan güç ilişkisini sorgulamaktadır. Dış ilişkilerin gelişme önünde engel oluşturduğu önermesine sahip olan teori, gelişmiş ülkelerin gücünün az gelişmiş ülkeleri olumsuz etkilediğini savunmaktadır. Kapitalist sistemin bu ilişkinin devamlılığında önemli bir belirleyen olduğu sıklıkla öne çıkarılmakta, gelişmiş ülkelerin dünyada birçok bölgenin az gelişmişliğinden sorumlu olduğu vurgulanmaktadır. Bağımlı ülkeler, ucuz ham madde ve iş gücünün kaynağı olması yanında, tarımsal ürünlerde satıcı endüstriyel ürünlerde ise alıcı konumda bulunmaktadır. Bu olgu az gelişmişlerin bir pazar olarak görülmesine neden oluşturmaktadır. Ayrıca az gelişmiş ülkelerin, özellikle teknoloji, beşeri sermaye ve eğitim alanlarında görülen yetersizlikleri, üretim, verimlilik ve gelir düşüklüğünün temelini oluşturmaktadır.

Bu çalışmada bağımlılık teorisi yönünden az gelişmişliğin ekonomik analizi yapılmaktadır. Bu çerçevede, çok uluslu şirketler ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları, teknoloji, dış ticaret, üretim ve dış borçlar yönünden değerlendirmeler yapılmaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre, dünya nüfusunun %14.5'ini oluşturan 39 gelişmiş ekonomi, dünya üretiminin %41.9'unu gerçekleştirmektedir. Yükselen piyasalar ve gelişmekte olan 153 ekonomi ise dünya nüfusunun %85.5'ine sahip olup dünya üretimindeki payı %58.1'dir. Çin ve Hin-

distan dışarıda bırakıldığında ise dünya üretim payı %33.1'e gerilemektedir. Dünya üretiminin %66.9'u Çin, Hindistan ve 39 gelişmiş ekonomiye aittir. Bu sonuçlar, üretim ve gelir yönünden düşük ve orta gelirli ülkelerin yüksek gelirli ülkelere bağımlılığının devam ettiğini göstermektedir.

Az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere teknoloji yönünden bağımlılığı da bulunmaktadır. Bu olgu merkez ve çevre ülkeler arasındaki teknolojik açıyla ilişkilendirilebilir. Yüksek gelirli ülkelerin düşük gelirli ülkelere göre ileri teknoloji ihracatında 5 kat üstünlüğe sahip olması ve Ar-Ge harcamalarının GSYİH'ya oranı ile de benzer bir sonucun ortaya çıkması bunu doğrulamaktadır.

Az gelişmiş ülkelerde tasarruf ve iç finansman yetersizliği dış borç kullanımı üzerinden bağımlılık etkisi oluşturmaktadır. Finansal sektör tarafından sağlanan iç kredilerin GSYİH'ya oranı, en düşük değer ile düşük gelirli ülkelere aittir. Bu ülkeler için %26 olan oran, yüksek gelirli ülkelerde %203.7 ile en yüksek değeri göstermektedir. Ülkelerin gelir gruplarına göre sınıflandırması yükseldikçe finansal sektörün sağladığı iç krediler de artmaktadır. Buna göre, az gelişmiş ülkelerin iç tasarruf ve finansman olanaklarının yetersizliği bu ülkeleri dış finansmana zorlamakta, bir başka ifade ile dış borç bağımlılığı oluşturmaktadır.

Mal ve hizmet ihracatı açısından yapılan değerlendirmelere göre ise, dünya ihracatının %64.4'ünü gelişmiş ekonomiler, %35.6'sı ise yükselen piyasalar ve gelişmekte olan ekonomiler gerçekleştirmektedir. Bu sonuç, gelişmekte olan ekonomilerin pazar özelliğini sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. İhracatta Çin etkisi dışlandığında ise yükselen piyasalar ve gelişmekte olan ekonomilere ait oran %24.9'a gerilemektedir. Çin ve gelişmiş 39 ekonominin dünya ihracatındaki payı %75.1'dir. Düşük gelirli gelişmekte olan 59 ülkenin ise dünya ihracatındaki payı sadece %2.4'tür.

Bu sonuçlar, az gelişmiş ülkelerin teknoloji, dış ticaret, üretim ve dış borçlar yönünden gelişmiş ülkelere önemli derecede bağımlılığını göstermektedir. Bununla birlikte az gelişmiş ekonomiler çok uluslu şirketlerin ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tercihi olmaksızın uzak bir yapı göstermektedir. Bu durum, az gelişmiş ülkelerin ya-

pısal özellikleri ile yakından ilişkilidir. Özellikle beşeri sermaye yetersizliği, pazar yapısı, yasal ve kurumsal düzenlemelerden kaynaklı sorunlar bunlardan bazılarıdır. Ancak az gelişmiş ülkelerin kendi aralarında homojen olmaması bazı az gelişmiş ülkelere yabancı sermaye yatırımlarının yönelmesine neden olabilmektedir. Bu çerçevede az gelişmişlerin kalkınmasında eğitim, teknoloji, beşeri sermaye, üretim ve verimlilik alanları başta olmak üzere dışsal faktörlere bağımlılığın azaltılması yönünde politikalar geliştirilmesi ve uygulanması, yapısal ve kurumsal dönüşümlerle birlikte öne çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adah, Benyin Akomaye and Abasilim, Ugochukwu David (2015), "Development and Its Challenges in Nigeria: A Theoretical Discourse", **Mediterranean Journal of Social Sciences**, Vol.6, No: 6, pp. 275-281.
- Aluko, Funso and Arowolo, Dare (2010), "Foreign Aid, The Third World's Debt Crisis and The Implication for Economic Development: The Nigerian Experience", **African Journal of Political Science and International Relations**, Vol. 4(4), pp.120-127.
- Andersen, Lill and Babula, Ronald (2008), "The Link Between Openness and Long-Run Economic Growth", *Journal of International Commerce and Economics*, pp. 1-20.
- Arslan, Ünal (2006), "Latin Amerika Ülkelerinde Bağımlılık", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 8(3), ss. 37-56.
- Ashaver, Benjamin Teryima (2013), "Poverty, Inequality and Underdevelopment in Third World Countries: Bad State Policies or Bad Global Rules?", **IOSR Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS) Volume 15**, Issue 6, pp. 33-38.
- Balassa, Bela, "Trade between Developed and Developing Countries: The Decade Ahead", **Part of a Consultancy for the OECD**, pp.1-25. (<https://www.oecd.org/eco/growth/2501905.pdf> Erişim Tarihi: 23.08.2017).
- Berber, Metin (2011), **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, Derya Kitapevi, 4. Baskı, Trabzon.
- Cardoso, Fernando Henrique, "Dependency and Development in Latin America", pp.83-95. <http://www.rochelleterman.com/ComparativeExam/sites/default/files/Bibliography%20and%20Summaries/Cardoso%201972.pdf> (Erişim Tarihi: 18.08.2017)
- Chaudhary, Mohammad Aslam and Anwar, Sabahat (2000), "Foreign Debt, Dependency, and Economic Growth in South Asia", **The Pakistan Development Review 39: 4 Part-II**, pp. 551-570.

- Chilcote, Ronald H. (1974), "Dependency: A Critical Synthesis of the Literature", **Latin American Perspectives**, Vol. 1, No: 1, pp.4-29.
- Cuddington, John T., Ludema, Rodney and Jayasuriya, Shamila A. (2002), "Prebisch-Singer Redux", **Georgetown University, Office of Economics Working Paper U.S. International Trade Commission**, No:2002-06-A, pp.1-67.
- Dos Santos, Theotonio (1970), "The Structure of Dependence", **The American Economic Review**, Vol. 60, No.2, pp.231-236.
- Eluka, J., Uzoamaka, Ndubuisi-Okolo Purity and Ifeoma, Anekwe Rita (2016), "Multinational Corporations and Their Effects on Nigerian Economy", **European Journal of Business and Management**, Vol.8, No:9, pp. 59-67.
- Ferraro, Vincent (2008), "Dependency Theory: An Introduction", **in The Development Economics Reader**, ed. Giorgio Secondi (London: Routledge), pp.58-64.
- Hausmann, Ricardo, Hwang, Jason and Rodrik, Dani (2007), "What You Export Matters", **Journal of Economic Growth**, Volume 12, Issue 1, pp. 1–25.
- Hein, Simeon (1992), "Trade Strategy and the Dependency Hypothesis: A Comparison of Policy, Foreign Investment, and Economic Growth in Latin America and East Asia", **Economic Development and Cultural Change**, Vol. 40, No. 3, pp.495-521.
- Ibrahim, Sheriff Ghali, Mato, Kabir and Wader, Mohammed (2015), "The Paradox Of Foreign Debt To Third World Nations In International Politics: A Rationale For Perpetual Dependency", **The International Journal of Social Sciences and Humanities Invention**, Volume 2, Issue 4, pp. 1234-1243.
- Ijirshar, Victor Ushahemba, Joseph, Fefa and Godoo, Mile (2016), "The Relationship between External Debt and Economic Growth in Nigeria", **International Journal of Economics & Management Sciences**, Volume 6, Issue 1, pp. 1-5.
- International Monetary Fund, (2016), **World Economic Outlook**, Statistical Appendix, October.

- International Monetary Fund, (2017), **World Economic Outlook**, Statistical Appendix, April
- Jack, Jackson T. C. B., Nkwocha, Ifeoma Better and Boroh, Stanley Ebitari (2016), “Dependency and Third World Underdevelopment: Examining Production-Consumption Disarticulation in Nigeria”, **African Research Review**, Vol. 10(5), No: 44, pp. 204-223.
- Kuhnen, Frithjof (1987), “Causes of Underdevelopment and Concepts for Development: An Introduction to Development Theories”, **The Journal of Institute of Development Studies**, 8, pp.1-14.
- Lall, Sanjaya (1975), “Is 'Dependence' a Useful Concept in Analysing Underdevelopment?”, **World Development**, Vol. 3, No: 11 & 12, pp. 799-810.
- Lall, Sanjaya (2000), “The Technological Structure and Performance of Developing Country Manufactured Exports, 1985-1998”, **Oxford Development Studies**, 28 (3), 337-369.
- Lenin, Vladimir, Ilyich (1917), **Imperialism, the Highest Stage of Capitalism**, A Popular Outline, The Little Lenin Library, Lawrence & Wishart, London.
- Prebisch, Raúl (1950), “The Economic Development of Latin America and its Principal Problems”, **reprinted in Economic Bulletin for Latin America**, Vol. 7, No. 1, 1962, pp. 1- 22.
- R&D Magazine, (2016), **Global R&D Funding Forecast**, A Supplement to R&D Magazine, Winter, pp.1-36. (https://www.iriweb.org/sites/default/files/2016GlobalR%26DFundingForecast_2.pdf, Erişim Tarihi:25.08.2017).
- Shareia, Bubaker F. (2015), “Theories of Development”, **International Journal of Language and Linguistics**, Vol. 2, No: 1, pp.78-90.
- Singer, Hans W. (1950), “U.S. Foreign Investment in Underdeveloped Areas: The Distribution of Gains between Investing and Borrowing Countries”, **American Economic Review**, 40, pp. 473-485.

Sunkel, Osvaldo (1969), "National Development Policy and External Dependence in Latin America", **The Journal of Development Studies**, 6(1), pp.23-48.

Todaro Michael P. (2003), **Economic Development**, Eighth Low Prize Edition, Pearson Education.

TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1082 (Erişim Tarihi: 31.10.2017).

Türk Dil Kurumu Sözlüğü

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.59a730397ceea1.20168104 (Erişim Tarihi: 30.08.2017).

World Development Indicators (2017), International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank 1818 H Street NW, Washington DC 20433 (<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/26447> Erişim Tarihi: 20.08. 2017)

<https://data.oecd.org/trade/current-account-balance.htm> (Erişim Tarihi: 31.10.2017)

https://www.iriweb.org/sites/default/files/2016GlobalR%26DFunding-Forecast_2.pdf,(Erişim Tarihi: 25.08.2017)

TEK KUŞAK, TEK YOL: YENİ NESİL BİR HEGEMONYA GİRİŞİMİ

Göktürk TÜYSÜZOĞLU*

ÖZET

Çin, büyüyen ekonomik gücüne paralel olarak dünyadaki görünürlüğünü artırmaktadır. Önceleri yalnızca kendi yakın çevresi ve ABD ile olan “ticarî/finansal” bağları üzerinden anlamlandırılan “ejderha”nın ekonomik etkinliği, artık dünyanın tamamına yayılmış durumdadır. Çin, yumuşak güç uygulamasını, ihtiyaç duyan ülkelere yaptığı altyapı yatırımları, verdiği borç ve kurduğu güçlü ticari bağlar aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Otoriter bir siyasal yapıya haiz olan Pekin’in siyasal anlayış bakımından dünyaya sunacağı “yeni” bir söylemi olmadığı için, bu tarz bir anlayışa yaslanması akılcıdır. “Tek Kuşak, Tek Yol” projesi de Çin’in bu anlayışını daha kurumsal bir bağlama kavuşturabilmek üzere atılmış adımlardan biridir. Hiç şüphesiz, bu anlayış, Çin’in çok önem verdiği sistemsel “çok kutupluluk” yaklaşımını kuvvetlendirirken, bu kutuplardan “en güçlüsü” olma hedefine yönelik atılmış bir adım olarak görülmelidir. Bu yönüyle, “Tek Kuşak, Tek Yol” projesinin başta ABD, Rusya ve hatta Hindistan olmak üzere küresel ve bölgesel aktörler tarafından yakından izlenmesi ve bu hamleyle karşı hamleler gelmesi de doğal olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Hegemonya, Çok Kutupluluk, Gwadar, Orta Asya, Enerji, Ulaştırma

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Giresun Üniversitesi, GİRESUN, gktrkt@gmail.com

ONE BELT, ONE ROAD: A NEW TYPE OF INITIATIVE ON HEGEMONY

ABSTRACT

China is increasing its visibility in parallel with its growing economic power. The economic activity of the "dragon", which is predicated only on the "trade/ financial" ties with its immediate surrounding and the US, is now spreading all over the world. China is implementing soft power through the infrastructure investments it makes, the debt it generates and the strong commercial ties it builds. It is rational to lean on this kind of understanding, as Beijing, which has an authoritarian political structure, does not have a "new" discourse to present to the world in terms of political understanding. "One Belt, One Road" project is one of the steps taken to bring this understanding of China to a more institutional context. Undoubtedly, this understanding should be seen as a step towards the goal of becoming the "strongest" from these poles, while strengthening the systematic "multi-polarity" approach that China attaches great importance to. In this sense, it is understandable that the project "One Belt, One Road" is closely watched by global and regional actors, especially the US, Russia and even India, and that there will be moves against this move.

Key Words: Hegemony, Multi-Polarity, Gwadar, Central Asia, Energy, Transportation

Giriş

ABD'nin ardından dünyanın en önemli ikinci ekonomik gücü olarak bilinen Çin, bu gücüne paralel bir sistemsel etkinlik arzulamaktadır. Ekonomik gücüne oranla, siyasal anlamda daha geri planda yer aldığı söylenebilecek olan Pekin'in en büyük arzusu, mevcut gücünü uluslararası sistem çerçevesinde görünür kılabilmek ve Batı'nın siyasal, sosyal ve kültürel değerlerine uygun olarak yapılandırılmış olan küresel işleyişi, kendi siyasal değerlerine ya da beklentilerine uygun bir bağlamda dönüştürebilmektir. Bu minvalde, Çin'in esas arzusunun, ABD'nin önderlik ettiği ve giderek zayıfladığı söylenebilecek olan Batı'nın değerleri çerçevesinde inşa edilmiş sistemsel hegemonyayı kırmak ve uzun erimli bir mücadeleye işaret eden yeni yapılanma ekleninde, Çin merkezli, yeni bir hegemonya kurgulayabilmek olduğu söylenebilir.

Bu süreç bağlamında, Çin'in öncelikle yöneldiği anlayışın Batı hegemonyasını ortadan kaldırmak için, çok kutupluluk bağlamında bir sistemsel yapı kurgulayabilmek olduğu ifade edilebilir. Doğal olarak Pekin bu konuda yalnız değildir. Rusya ve Hindistan'ın başında olduğu birçok aktör de mevcut sistemsel yapıya ilişkin rahatsızlıklarını ifade etmektedir. Özellikle Rusya, Çin'in gerek BM nezdinde, gerekse de uluslararası sorunlar çerçevesinde ortaya koyduğu çok kutupluluk yanlısı duruşun en önemli destekçisidir. Hatta Rusya'nın bu anlamda Çin'den daha görünür bir tepki ya da duruş ortaya koyduğu da ifade edilebilir. Pekin, Batı'nın sistemsel beklentileri ve değerleriyle anlamlanan mevcut hegemonyayı ortadan kaldırmak için, öncelikle Mearsheimer'in de belirttiği üzere, bölgesel bir hegemonya oluşturmayı planlamaktadır. Nitekim Mearsheimer, saldırgan realizmin altını çizirken küresel hegemonya mücadelesinin, bölgesel hegemonya oluşumu ile başladığının altını çizmiştir. Çin'in de, bu çerçevede Asya/Pasifik bölgesinde bir hegemonya oluşumu için çalışmalara başladığı ifade edilebilir.

“Tek Kuşak, Tek Yol” projesi de Çin'in bölgesel hegemonya oluşumu yolunda attığı önemli bir adım olarak görülmelidir. Ekonomik/ticarî bir girişim olmasına karşın, hegemonya oluşumu yolunda en önemli adımlardan birinin “iktisadî bağımlılık” olduğu düşünüldüğünde, Çin'in “güçlü” olduğu yönünü kullanmak için harekete geçtiği

ve uzun vadeli bir girişime başladığı söylenmelidir. Üstelik bu proje, Çin'in kendi toprakları içerisindeki kalkınma farklılığını ortadan kaldırmaya, üretimini standart bir hale getirmesine ve Asya geneline kendi ekonomik ve ticarî standartlarını bir örnek olarak sunmasına da yardımcı olacaktır. Pekin, bu projenin yaratacağı ve kendisini merkeze alacak ortaklık ekseninde, siyasî ve diplomatik gücünü de ekonomik/ticarî gücüne referansla komşularına ve projeye dâhil coğrafyalara yaymayı amaçlamaktadır. Tabi ki, bu projenin başarıya ulaşmasının önünde çok ciddi engeller ve aktörler de bulunmaktadır.

Çalışmada, hegemonya kavramı üzerinde kısaca durulduktan sonra, “Tek Kuşak, Tek Yol” projesi hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra ise projenin bölgesel ve küresel yansımaları analiz edilecektir. Çalışmanın vardığı sonuç ise, bu girişimin, kesintisiz bir şekilde sürdürülmesi halinde, Çin'in bölgesel hegemonya oluşturma anlayışına en önemli katkıyı sunacak unsur olduğudur.

Uluslararası İlişkilerde Hegemonya

Hegemonya sözcüğü, ilk kez İtalyan düşünür *Antonio Gramsci* tarafından modern çerçevede ortaya konmuş bir kavramdır. Gramsci, çoğunluğu oluşturan “işçi sınıfının”, burjuvanın taleplerine göre şekillendirilmiş devleti ortadan kaldırarak, kendi taleplerine ve çıkarlarına uygun bir toplumsal/siyasal yapı yaratabilmek amacıyla kendi içerisinde burjuva devletine karşı ittifaklar oluşturması çerçevesinde kavramı değerlendirmiştir.¹ Gramsci, kavramı toplumsal/sosyal sınıflar arasındaki ilişkiler çerçevesinde anlamlandırmıştır. Bir sosyal sınıfın, bir başka sosyal sınıf üzerinde uyguladığı etkiyi “hegemonik” olarak adlandıran İtalyan düşünür, bu anlamda özellikle ikna ya da rıza faktörünün altını çizmektedir.² *Crehan* bu durumu, bir sosyal sınıfın ya da belli sınıflar arasındaki ittifakın, kendi öznel çıkarlarının dışında,

¹ Bülent Şener, “Uluslararası İlişkilerde Hegemonya Olgusu ve ABD Hegemonyasının Siyasal ve Kültürel Kaynağı: “Amerikan İstisnacılığı” ya da “Açık/Kaçınılmaz Yazgı”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, No. 26, 2014, s. 406.

² Mehmet Akif Okur, “Gramsci, Cox ve Hegemonya: Yerelden Küresele, İktidarın Sosyolojisi Üzerine”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, No. 46, 2015, s. 131-151.

başka sınıfların çıkarlarının en azından bir bölümünü de kendi çıkarlarına entegre ederek, bu yolla, tüm toplumun çıkarlarını temsil etmeleri ya da ediyor görünmeleri olarak tanımlamaktadır.³ Yani egemen sınıfın çıkarlarını yansıtan değerler manzumesi bu yönüyle tüm sınıflar tarafından rıza gösterilen bir altyapı oluşturmaktadır. Bu altyapıya, ekonomik faktörler de dâhil olmakla birlikte, hegemonyayı kurgulayan esas unsur, oluşturulan ideoloji ve toplumsal kültürdür. Bu çerçevede, toparlayacak olursak, hegemonya, egemen bir sınıfın başka sınıflarla iş birliği içerisinde ve toplumsal/siyasal bir uzlaşya ya da iknaya dayanarak üstünlüğünü topluma kabul ettirebilmesi, bunu meşru kılabilmesi ve sürdürülebilir hale getirebilmesidir. Bu bağlamda, hegemonya, o sınıfın üstünlüğünün diğer sınıflarca doğal, gerekli ve vazgeçilmez olarak algılanması olarak görülebilir. Bu üstünlüğün içeriği ise, egemen sınıfın kültürü, değerleri ve gelecek planlamasından oluşmaktadır. Hegemonya oluşumu başarıldıktan sonra, egemen sınıfın, kendi üstünlüğünü kabul ettirebilmek için zora ve baskıya ihtiyacı kalmamakta, onun üstünlüğü uzlaşya içerisinde kabul edilmiş olmaktadır. Hiç şüphesiz, hegemonya kavramına ilişkin en önemli husus, Gramsci'nin de özellikle altını çizdiği üzere, "ikna" ya da "rıza" unsuru olmaktadır.

William Robinson, hegemonya kavramının kullanımına ilişkin dört önemli sacayağının altını çizmektedir. Bunlardan birincisi, uluslararası hâkimiyet olarak hegemonya olarak görülmektedir. Burada, dünya siyasetinde, belli bir gücün egemenliği üzerinden anlamlandırılan baskın bir durumdan bahsedilmektedir. ABD'nin, Soğuk Savaş döneminde, Batı Bloku içerisindeki pozisyonu bunun bir örneğini oluşturmaktadır. Robinson'un altını çizdiği ikinci sacayağı ise devlet hegemonyasına dayalı hegemonya anlayışıdır. Burada uluslararası sistemin işleyişini sağlayan, kuralları ve cezalandırma mekanizmasını işleten ve sistemin merkezinde yer aldığı ifade edilecek "en güçlü" ulus devletten bahsedilmektedir. Önceleri İngiltere'nin üstlendiği bu rolün, İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD'ye devredildiği bilinmektedir. Hegemonya kavramına ilişkin üçüncü anlayış ise, ideolojik hegemonya olarak bilinmektedir. Bu aslında tam olarak Gramsci'nin altını

---

³ Kate Crehan, **Gramsci, Kültür, Antropoloji**, Ümit Aydoğmuş (çev.), (İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2006), s. 41-42.

çizdiği ve bir ülkede üstün ya da yönetici sınıf tarafından kurgulanan ve sürdürülen hegemonyanın ifadesidir. Robinson tarafından betimlenen son hegemonya türü ise “tarihsel bloklar” içerisinde yürütülen liderliğe dayalı hegemonya olarak adlandırılmaktadır. Bu çerçevede, mevcut konjunktürde ABD'ye eklenmiş olan hegemonyanın, yalnızca bu ülkenin askerî ve ekonomik gücü ya da üstünlüğü çerçevesinde oluşmadığı, aynı zamanda kapitalizmin temellerini ya da işleyişini oluşturan hemen her yapısal unsurun bu aktör nezdinde adeta “özel bir proje” gibi temsil edilmesinden dolayı da bu ülkenin sistem içerisinde “hegemon” bir aktör rolünü içselleştirdiği ifade edilmektedir.⁴

Uluslararası ilişkiler çerçevesinde değerlendirildiğinde, belli aktörlerin, belli zaman zarflarında, sahip oldukları ekonomik, askeri ve siyasal güçlerini uluslararası sistemin işleyişini biçimlendirebilecek şekilde geliştirebildiklerini görüyoruz. Bu aktörler, sistem içerisinde yer alan diğer aktörlerin bir araya gelerek oluşturabilecekleri ittifaklarla hemen aynı güce sahip olurlar. Bu nedenle, belirtilen aktörlerin, güç, kapasite ve uluslararası sistemin işleyişini düzenleme anlamında, kendilerinin yerini alabilecek başka bir aktör ortaya çıkana değin, hegemon rolünü içselleştirirler. 19. yüzyılda “hegemon” aktör rolünü sahiplenmiş olan İngiltere'nin, İkinci Dünya Savaşı sonrası, güç, kapasite ve potansiyel itibarıyla kendisinin fersah fersah önüne geçmiş olan ABD'ye bu rolü devretmesi, bahsedilen geçiş sürecini yansıtan bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Robert Gilpin'e göre, hegemonya; otorite, baskı ve liderlik kavramlarının bileşkesidir.⁵ Keohane ise, bir devletin uluslararası sistemi yönlendiren kuralları ve normları koruyup sürdürülmesini sağlayacak güce ve isteğe sahip olmasını hegemonya olarak adlandırmaktadır.⁶ Gramsci'nin ortaya koyduğu hegemonya kavramsallaştırmasını kullanarak günümüze uyarlayan *Robert Cox* ise, bu kavramı, tüm ülkelerin

⁴ William Robinson, “Gramsci and Globalisation: From Nation-State to Transnational Hegemony”, **Critical Review of International Social and Political Philosophy**, C 8, No. 4, 2005, s. 1-16.

⁵ Robert Gilpin, “The Theory of Hegemonic War”, **The Journal of Interdisciplinary History**, C 18, No. 4, 1988, s. 591-613.

⁶ Şener, “Uluslararası İlişkilerde Hegemonya...”, s. 408.

içerisine giren ve aşağı üretim biçimlerini de kendisine tabi kılan baskın bir üretim içimi ve bu üretim biçimine uygun olarak şekillendirilen uluslararası sistem ya da düzen olarak anlamlandırmaktadır. Ona göre, bu düzen içerisinde rıza, zorlamaya göre daha önde gelmektedir. Hegemon aktör, rızayı, diğer devletler/aktörler üzerinde etki ederek liderlik rolünü üstlenmek ve bunu sürdürülebilir kılmak için kullanmaktadır.⁷ Nitekim Cox'a göre, rıza ya da ikna yoluyla elde edilecek bir liderlik, baskı yoluyla elde edilecek olana oranla daha uzun sürecek ve meşru bir içeriğe sahip olacaktır. Tabi Cox'un bahsettiği hegemonik anlayış içerisinde yalnızca devletler değil, aynı zamanda devlet dışı aktörler de yer almaktadır ve bu işleyiş, uluslararası sistemin tamamını ilgilendiren kapsayıcı bir görünüme haizdir. Şener, Cox'un anlayışını düzenleyerek, hegemonyayı şu şekilde tanımlamıştır: "Bir başat devletin yarattığı, ideolojik temelinde rıza bulunan, lider devletin üstünlüğünü güvence altına alan genel ilkelere uygun işleyen ve aynı zamanda diğer devletlere de belli bir tatmin düzeyi sağlayan bir sistemdir."⁸ Cox, hegemon olan ülkede, sistemin işleyişini düzenleyen sınıfların, sistem içerisinde yer alan diğer ülkelerin güçlü sınıfları ile belli bir ittifak içerisinde hareket ettiklerini ve bu iş birliğinin, hegemonyayı sürekli kılan bir "tarihsel blok"a işaret ettiğini belirtmektedir.⁹ Cox'un aksine, Gilpin, hegemon rolünü üstlenen aktörün "ikna" faktörüne önem vermekle birlikte, kurgulanmasında ve korunmasında büyük bir role sahip olduğu uluslararası sistemin, kendisine ya da sisteme muhalif aktörlerden gelebilecek tehditlere karşı korunabilmesi için yeterli bir askeri güce sahip olması gerektiğinin altını çizmektedir. Bu çerçevede, uluslararası sistem çerçevesinde kurgulanacak ya da sürdürülecek bir hegemonya için güç ve rıza faktörlerinin birlikte var olması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Hegemon rolünü içselleştiren aktör, hegemonik sistemin sürdürülebilmesi için üzerine düşen sorumlulukları üstlenmek ve büyük maliyetlere de katlanmak zorundadır. Nitekim hegemon aktörün, sis-

---

⁷ Robert Cox, "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method", *Millennium Journal of International Studies*, C 12, No. 2, 1983, s. 162-175.

⁸ Şener, "Uluslararası İlişkilerde Hegemonya...", s. 409.

⁹ Cox, "Gramsci, Hegemony...", s. 162-175.

temi düzenleyen kurumlar ve kurallar özelinde büyük bir etkinliğe sahip olduğu ortadadır. Bu etkinlik de ancak o aktörün sorumluluklarını üstlenmesi ile gerçekleşir. Hegemonik aktör, sistemin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi ve güçlü muhalif seslerin çıkmasının önüne geçilebilmesi için kendisine özgü kültürel, toplumsal ve ideolojik normlarını ya da değerlerini sistemin işleyişi içerisine yerleştirerek, diğer devletlere/toplumlara yaymayı hedefler. Zira bunu gerçekleştirebilirse, en geniş anlamda toplumsal meşruiyet sağlayabilir ve siyasal/sistemsel rolünü oynamaya rahatlıkla devam edebilir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bu “ikna” ya da “rıza” yolunun tercih edilmesi ve baskı ile şiddetin ikinci plana itilmesidir. Daha uzun vadede gerçekleşecek bir durum olmasına karşın, aynı şekilde uzun vadeli bir etkinlik sağlar ve hegemonik aktör adına daha az maliyetlidir. Hegemonik aktör, kendi çıkarlarını “ortak çıkar” olarak kabul ettirmeyi başardığı müddetçe bu rolünü başarıyla sürdürecektir.¹⁰

Robert Cox, hegemonya ile imparatorluk arasındaki farkın üzerinde de durmuştur. Ona göre, imparatorluk, askerî güce odaklı ve toprak bakımından genişlemeyi hedefleyen ve bu genişleme sonucunda kontrol altına alınan bölgelerin/toprakların merkeze bağlanarak yönetilmesidir. Hegemonya ise, doğrudan topraksal genişleme ve askeri güce değil, değer aktarım sürecine ve ikna yoluyla bu değerlerin ve sistemsel yapının meşru görülerek hegemon aktörün liderliğini kabullenmeye dayalıdır.¹¹ Yani hegemonyada, ideolojik, kültürel ve ekonomik faktörler daha ön planda gelmektedir. *Wallerstein* de hegemonyayı, liderlik ve imparatorluk arasında konumlanmış bir statü olarak değerlendirmektedir.¹²

John J. Mearsheimer ise, hegemonya oluşumu sürecinde öncelikli hedefi, “bölgesel” bağlamda bir hegemonik güç olabilmek ve sonra-

---

¹⁰ Ibid.

¹¹ Okur, “Gramsci, Cox ve Hegemonya”, s. 131-151.

¹² Immanuel Wallerstein, **The Politics of the World Economy: The States, the Movements and the Civilizations**, (Cambridge: Cambridge University Press, 1984).

sında da başka bir gücün dünyanın herhangi bir bölgesinde hegemonya oluşumuna girişmesine engel olmak olarak görmektedir.¹³ Şener'in aktardığına göre, *Ian Clark* da, üç tip hegemonyanın varlığından bahsetmektedir. Bunlardan birincisi, kolektif hegemonyadır. Clark, buna örnek olarak Avrupa Birliği'ni göstermektedir. İkinci tür hegemonya ise "tekil hegemonya" olarak adlandırılmaktadır. Clark'ın bu bağlamda altını çizdiği örnek ise 19. yüzyıldaki İngiltere'dir. Koalisyon türü hegemonya ise Clark tarafından betimlenen son anlayıştır. Buna örnek olarak, ABD'nin önderliğindeki Batı Dünyası gösterilebilir.¹⁴

ABD Hegemonyasının Temelleri ve Bu Hegemonyaya Gelen İtirazlar

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana, uluslararası sistemin genel itibarıyla ABD'nin hegemonyası bağlamında şekillendiğini söyleyebiliriz. Washington, Batılı ekonomik ve siyasal değerlerin ve genel itibarıyla kapitalizmin sistem içerisindeki en önemli taşıyıcısı rolünü içselleştirerek, bu rol çerçevesinde dünyanın çeşitli bölgelerini kapitalizmin ideolojik normlarına göre dönüştürmeye çalışmaktadır. Bu süreç içerisinde, küresel sermayenin önemli oranda desteğini de arkasına almaktadır. Yani bir yandan serbest piyasa ekonomisi, Batılı yaşam tarzı, liberal değerler gibi hususların taşıyıcılığını yaparken, diğer yandan da dünya devletlerine/halklarına izlenmesi gereken örnek rolünü üstlenerek "üstün" ya da "lider" konumuna meşruiyet kazandırmaya çalışmaktadır. Bunun propagandasını yapabilmek için de yazılı ve görsel medyanın yanı sıra, sivil toplum kuruluşları ağını kullanmayı ve hemen her ülkede kendisine yakın duran siyasal aktörlerle yakın çalışmayı bir usul haline getirmiştir. Sermaye sahipleri ve işadamları ise, ülkelerinden ya da bölgelerinden bağımsız olarak, ABD'nin hegemonik çabalarını meşrulaştırma ve destekleme anlamında çok önemli bir rol oynamaktadır. Zira medya kuruluşları, sivil toplum örgütleri, siyasal parti ve gruplar ile üniversiteler, sistemin işleyişinden karlı çıkan sermaye sahiplerinin yaptıkları yatırımlar ya da yardımlar ile

---

¹³ Glenn H.Snyder, "Mearsheimer's World-Offensive Realism and the Struggle For Security", **International Security**, C 27, No. 1, 2002, s. 149-173.

¹⁴ Ian Clark, "Bringing Hegemony Back in: The United States and International Order", **International Affairs**, C 85, No. 1, 2009, s. 23-36.

ayakta kalabilmektedir. Bu çerçevede, küresel sermayenin, ABD'nin siyasal, diplomatik ve ekonomik gücünün propagandasını yaparak, bu ülkenin üstünlüğü bağlamında dünya devletlerine yönelik bir ikna çabasına giriştiği söylenebilir. Bu ikna çabasının ya da rıza arayışının merkezinde ise, kendilerine önerilen liberal reformları ya da sermaye yanlısı dönüşümleri Batılı aktörler ve onların en güçlüsü olan ABD'nin yaptığı şekilde gerçekleştirmeleri halinde, gelecekte tıpkı onlar gibi “gelişmiş” bir aktör olabilecekleri vurgusu yer almaktadır. Yani, hegemonik gücün takip edilmesi halinde, gelişmişliğe, sosyal refaha ve siyasal istikrara kavuşulabileceği anlayışı, “ikna” ya da rıza üretim çabasının merkezinde yer almaktadır.

ABD, içerisinde bulunduğu sistemin ortaya çıkışında da önemli payı olan bir aktördür. Bir göçmenler ülkesi olarak, Avrupa'nın kendi içerisindeki siyasal sorunlardan kendisini soyutlayan ve ticaret yoluyla ulaşılacak sosyal refah düzeyini merkeze yerleştiren bu ülke, sahip olduğu değerler ekseninde dünyayı dönüştürebileceğine ve bu dönüşümün merkezinde yer alacağına inanan bir kurucu felsefeyi içselleştirmiştir.¹⁵ Serbest girişim hürriyeti, katı bir şekilde sınırları belirlenmiş sınıflı topluma karşı duruş, sosyal ve siyasal eşitlik ve üretim ile ticaret yoluyla büyümeyi merkeze yerleştiren, din/mezhep özgürlüğünü önceleleyen bu devlet, esasen liberal değerlerin en önemli savunucusu haline gelmiştir. Hatta sahip olduğu bu değerleri dünyaya yayabilmeyi de Tanrı tarafından kendisine yüklenmiş bir sorumluluk, bir “açık kader” olarak görmektedir.¹⁶ Bu çerçevede, Washington'un kuruluş ideolojisinde “mesyanik” bir karakterin açık bir şekilde görülebildiği ortadadır. Tabii tüm bu faktörlerin yanı sıra, bu ülkenin “liberal” karakterine ya da özgürlükçü duruşuna uygun olmayan birçok husus daha kuruluş yıllarından bu yana kendisini göstermektedir. Zaman içerisinde bu arızalar bağlamında ciddi onarımlar gerçekleştirilmiş olmasına karşın, bu meselelerin halen belli oranda da olsa görünür olduğu bilinmektedir. Irk ayrımcılığı, belli dinsel anlayışların üstünlüğüne olan toplumsal inanç/destek, kadınların siyaset ve ekonomik işleyişte

¹⁵ Perry Anderson, **Amerikan Dış Politikası ve Düşünürleri**, Barış Baysal (çev.), (Ankara: Nota Bene Yayınları, 2015).

¹⁶ Şener, “Uluslararası İlişkilerde Hegemonya...”, s. 405-420.

geri planda yer alması ve ABD'nin kendisine özgü toplumsal, ekonomik ve siyasal işleyişinin dünyanın geri kalanından bağımsız olarak yalnızca kendi topraklarında yaşatılmasını savunan "izolasyonist" anlayışın etkinliği¹⁷ gibi hususlar bu çerçevede değerlendirilebilir.

Bugün "zayıflıyor olsa da" hegemon aktör rolüne haiz olan ABD'nin bu rolü üstlenmesi, ancak Soğuk Savaş yıllarıyla birlikte başlayan bir sürecin sonunda gerçekleşmiştir. Nitekim bu ülke, şekillenmesinde çok büyük bir rolü olmasına karşın, uzunca bir süre serbest ticaretin en temel ilkelerinden birini uygulamamış ve merkantilist bir anlayışa yaslanmıştır. Nitekim ABD gücünün inşa edildiği 19. yüzyıl başlarından İkinci Dünya Savaşı'na değin geçen süreçte, bu ülkenin dünya piyasalarına ticaret ve sermaye hareketleri aracılığıyla girerken, kendi piyasasını ciddi anlamda koruma altına aldığını biliyoruz. ABD, 19. yüzyıl boyunca kendi kıtasındaki yeni bağımsız ülkeleri ticari bağlarla kendisine bağımlı hale getirip onların piyasalarını ve siyasal işleyişlerini önemli oranda kontrol etmeye başlarken, Monroe Doktrini'nin gereklerine uygun olarak¹⁸ Avrupa'nın kendi içerisindeki siyasal çekişmelerden uzak durduğunu ve bu kıtaya yalnızca ekonomik ve ticarî ilişkiler geliştirdiğini görüyoruz. Esasen bu durum, hem eski kıtadaki siyasal arızaların kendi ticarî işleyişine ve kârlılığına zarar vereceği kaygısıyla hem de ülkede ciddi bir güce haiz olan izolasyonist anlayışla açıklanabilir. ABD'nin özgürlük, demokrasi, sosyal refah ve serbest girişim gibi hususları dünya üzerinde yansıtan en iyi örnek olması, bunun korunması gerektiği ve dünya meselelerine kendisini ilgilendirmediği sürece müdahil olunmaması inancı, Amerikan izolasyonizminin merkezinde yer almaktaydı. Ne var ki, aynı ülkede "evrenselci" bir bakış açısını yansıtan ve dinsel bir söyleme de yaslanan, Tanrı'nın ABD'ye özgürlük, insan hakları ve eşit toplum gibi değerleri yayma görevi verdiği ve bu nedenle de bu ülkenin dünyanın her yanındaki siyasal gelişmelerle ilgilenip, müdahale edip, "Tanrı"nın verdiği görevi yerine getirerek Amerikan değerlerinin içselleştirilmesini

---

¹⁷ Bear F. Braumoeller, "The Myth of American Isolationism", **Foreign Policy Analysis**, No. 6, 2010, s. 349-371.

¹⁸ Mark T. Gilderhus, "The Monroe Doctrine: Meanings and Implications", **Presidential Studies Quarterly**, Cilt 36, No. 1, 2006, s. 5-16.

sağlama anlayışı da oldukça güçlüdür.¹⁹ Yani izolasyonizm ile evrenselcilik bu ülkede belli bir çatışma içerisindeydi ve bu çatışma, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında “evrenselciliğin” üstün gelmesi ile belli bir görünüme evrilmiştir.²⁰ İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise, imparatorlukların dağılması ve sömürgelerin bağımsızlaşması sürecinde önemli bir rol oynayan ve SSCB'nin ifade ettiği “kapitalizme düşman”, komünist ideolojiye karşı mücadele bayrağını devralan ABD, küresel kapitalizmin devamlılığında en önemli rolü oynayan aktör olmuştur. Bunu yaparken ise, sahip olduğu askeri ve ekonomik gücün yanı sıra, izolasyonizme üstün gelen evrenselci “mesyanik” bakış açısına yaslanarak dünyaya liberal değerleri ve sermayenin etkinliğini yayma görevini üstlenmiş ve başta imparatorluklarını dağıtmak zorunda kalmış İngiltere ve Fransa olmak üzere Batı Dünyası olmak üzere, komünizm karşılığında birleşen ve ABD'nin önderliğindeki Batı'nın yansıttığı gelişim düzeyi ve sosyal refaha erişmek isteyen tüm aktörlerin “rızasını” kazanan ya da onları kendi liderliğinde daha iyi bir dünyaya erişilebileceğine “ikna eden” Washington, hegemonik güce evrilmeye başlamıştır. Tabii bu süreç, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, alternatif düzen iddiası ve doğal olarak “hegemonya” arayışı içerisinde olan SSCB'nin dağılması ve komünizmin, kapitalizm karşısında kaybettiği hususunun ortaya konmasıyla 1990'lı yıllar boyunca ABD'nin bir hegemon olduğu düşüncesini kuvvetlendirmiştir.²¹

Ancak bir süre sonra, ABD hegemonyası ekseninde, kapitalizmin ruhuna içkin bir dünya yaratmayı hedefleyen ve adına “küreselleşme” denilen kesintisiz bir süreç çerçevesinde tüm dünyaya Batılı siyasal, ekonomik ve kültürel değerleri yaymayı planlayan bu sistemsel dönüğe çok ciddi itirazlar gelmeye başlamıştır. Hiç şüphesiz, bu itirazların mahiyeti ve şiddeti, ABD'nin hegemonik gücünü bugün itibarıyla ciddi anlamda sorgulanır kılmıştır. Küresel ticari işleyiş, büyük şirketlerin güdümüne giren ticaret ve finans kapitalin güdümündeki ekonomik yapı, kapitalizmin en önemli sacayaklarıdır. Bunlara eşlik eden

¹⁹ Anderson, **Amerikan Dış Politikası...**, s. 5-60.

²⁰ Gary Gerstle, “The Limits of American Universalism”, **American Quarterly**, C 45, No. 2, 1993, s. 230-236.

²¹ Bob Catley, “Hegemonic America: The Arrogance of Power”, **Contemporary Southeast Asia**, C 21, No. 2, 1999, s. 157-175.

siyasal değerler ise; demokrasi, insan haklarına ve azınlıklara saygı ile Batılı yaşam tarzının ve Batı kültürünün yaygınlaşp, taklit edilme noktasına gelmesi gibi hususlardır. Amerikan Rüyası, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ve özellikle Soğuk Savaş'ın bitişiyle, kapitalizmin ruhuna içkin bu değerlerin hegemon rolünü içselleştirmiş koruyucusu bir aktörün yaşam standartlarını içselleştirmek ya da bu ülkeye yerleşebilmek anlamında kullanılan önemli bir “hegemonik metafor” olmuştur. Ne var ki 1990'lı yılların ortalarından itibaren ABD hegemonyasına ve onun uluslararası sisteme yansıttığı değerlere büyük çaplı itirazlar gelmeye başlamıştır. *Fukuyama* tarafından “Tarihin Sonu”nun ilan edildiği ve kapitalizm ile ona içkin liberalizmin mutlak zaferine işaret edilen dönemin hemen sonrasında²² hegemonik aktör ABD'nin, SSCB'nin dağılması ile eski Sovyet cumhuriyetlerinde ve özellikle de Rusya'da yaşanan dönüşüm sürecini sağlıklı bir şekilde koordine edememesi ve Batılı liberal değerleri içselleştiremeyen bu ülkenin, çöküşün eşiğine geldikten hemen sonra 1990'lı yılların sonlarına doğru kendisine özgü ve ABD'nin hegemonyasını sorgulamaya başlayan bir noktaya gelmesi önemli bir sorun ve itiraz kaynağı yaratmıştır. Bunun yanı sıra, ABD'nin Somali'deki iç savaşı bitirememesi ve bu ülkeden adeta kaçarcasına ayrılması da “hegemonya” konsolidasyonunun gerçekleşmeyeceğine ilişkin farkındalık yaratan gelişmelerden biri olmuştur.²³ Nitekim ABD ve diğer Batılı aktörler tarafından Afrika ve Asya'daki birçok ülkenin kapitalizmin işleyişine uygun ve neoliberal bir ekonomi politikası ekseninde girilmiş dönüşüm programlarının başarısızlığı bu ülkelerin siyasal istikrarsızlıklarının aşılmasına ve gerek sosyal refah seviyesinin çok düşük düzeyde kalmasına gerekse de toprak bütünlüğüne ilişkin büyük çaplı problemlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Yani ABD'nin Batılı koalisyon ortaklarının desteğiyle giriştiği bu dönüşüm planları 1990'ların sonuna doğru ciddi bir

---

²² Francis Fukuyama, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Zülfü Dicleli (Çev.), (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2011).

²³ Walter S.Poole, **The Effort to Save Somalia: August 1992-March 1994, 2005**, <http://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/History/Monographs/Somalia.pdf> (Erişim Tarihi 27 Eylül 2017).

başarısızlığa uğramıştır. ABD, Avrupa'nın güneydoğusunda Balkanlar'da, Yugoslavya'nın dağılışı sürecinde yaşanan büyük çaplı etnik/dinsel çatışmaları ve iç savaşları da engelleyememiş ve Srebrenica gibi soykırımların yaşanmasını izledikten sonra, ancak gecikmiş bir askeri operasyon ile Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne ödün de verecek sözünü dinletebilmiştir.²⁴ Bu esnada, hegemonik aktörün koalisyon ortağı Avrupalı aktörlerin duruşu ve acziyetleri ise Batılı siyasal değerlerin ve Batı odaklı küresel işleyişin büyük çaplı arızalara sahip olduğunu gösteren en önemli örneklerden biri olmuştur. Zira AB, kendi kıtası içerisinde yaşanan bir iç savaşın önüne geçemediği gibi, ABD de ancak yüz binlerce kişinin ölümünden sonra gecikmiş bir askeri operasyon mantığıyla önce Bosna-Hersek'e sonra da Kosova'ya müdahale etmiştir. Yaratılan siyasal yapılar ise, yalnızca kan dökülmesini engellemiş, ancak hegemonik aktörün yaymak istediği siyasal ve ekonomik değerlere oldukça uzak kalmıştır. Doğrudan ABD müdahalesiyle kurgulanan Dayton Antlaşması'nın yarattığı Bosna-Hersek'in durumu ortadadır.²⁵ Kosova ise halen devlet olduğunu ispatlamaya çalışan ve Sırbistan ile meselesini çözemeyen “sorunlu” bir aktör konumundadır.

ABD'nin kontrolünde ve liberal ekonomik/siyasal değerlerin yayılım süreci olarak dünyayı tek tipleştirmeye yönelik bir girişim olduğu ifade edilebilecek “küreselleşme” süreci, küresel sermayenin çıkarlarına yaslanan bir işleyiş yaratmıştır. Ne var ki, bu sürece özellikle milenyum sonrası daha büyük itirazlar gelmeye başlamıştır. Daha önce ifade ettiğimiz ve 1990'lı yıllara damgasını vurup değer aktarımı sürecinin belli oranda başarısız olduğunu gösteren sorunların yanı sıra ABD hegemonyası şeklinde kendisini gösteren sistemsel işleyişe ilişkin

---

²⁴ Dejan Marolov, “The Policy of USA and EU Towards the Disintegration of Yugoslavia”, **International Journal of Social Science Tomorrow**, C 1, No. 2, 2012, s. 1-16.

²⁵ Carl Bildt, “Dayton Revisited: Bosnia's Peace Deal 20 Years On”, **European Council on Foreign Relations Essay**, No. 149, Kasım 2015.

itirazlar, öncelikle etnik sorunlar ve dinsel köktencilik ekseninde kendisini göstermiştir.²⁶ Eski Sovyet cumhuriyetlerinde ideoloji ile perdeleyen ulusal sorunların, etnik/dinsel bağlamda kendisini göstererek iç savaflara dönüşmesi, Yugoslavya özelinde de büyük çaplı ve buna benzer problemlerin yaşanması, pek fazla göz önünde bulundurulmayan ancak Afrika genelinde yaygın olarak görülen etnik ve kabile bazlı çatışmalarla birlikte düşünüldüğünde, hegemonik aktör ABD'nin, bu meseleleri çözebilme anlamında başarısız olduğu ortadadır. Ayrıca küreselleşme sürecinin ekonomik, siyasal ve toplumsal/kültürel anlamda Batı'nın değerlerini bütün dünyaya kabullendirmeye çalışması, bu değerleri kabul etmek istemeyen ve ABD eliyle girilen tek tipleştirme girişimine itiraz eden aktörleri, kendi kimlikleri, kültürleri ve değerleri özelinde ulusçu bir direnişe iterken süreç aynı zamanda ulusçuluğu yaşatmaya yönelik hamlelere karşı yerel aidiyetler ile etnik ve bölgesel kimlikleri de direnişe itmiştir.²⁷ Yani küreselleşmenin tek tipleştirici karakterine karşı ulus devleti ve ulusal kimlikleri korumaya yönelik olarak ortaya konan itiraz, farklı etnik/dinsel ya da bölgesel kimlikleri içerisinde bulunduran devletlerde, alt kimliklerin ya da etnik/dinsel/bölgesel aidiyetlerin ulus odaklı siyasal konsolidasyona karşı direniş hareketliliği geliştirmelerine de yol açmaktadır. Bu arıza, hegemonik aktör ABD ve onun koalisyon ortaklarını yansıtan Batı dünyası tarafından henüz çözümlenemediği gibi neo-liberalizmin ekonomik eşitsizlikleri daha da derinleştirmeye ve güçlü olan aktörü daha da güçlü kılmaya yönelik karakteri, kimlik odaklı iç çatışmaları ve savaşları kalıcı ve görünür hale getirmektedir. Bu durum, hegemonik aktör ABD tarafından ancak "insanî müdahale" söylemine yaslanan askerî operasyonlarla engellenmeye çalışılsa da,²⁸ Irak ve Somali özelinde bunun net bir biçimde başarısızlığa uğradığı ve sistem içerisinde istikrarsızlığa yol açan bir görünüm yarattığı ortadadır.

---

²⁶ George Arnett, "Religious Extremism Main Cause of Terrorism, According to Report", **The Guardian**, 18 Kasım 2014, <https://www.theguardian.com/news/datablog/2014/nov/18/religious-extremism-main-cause-of-terrorism-according-to-report>, (Erişim Tarihi 27 Eylül 2017).

²⁷ Graham E.Fuller, "America's Uncomfortable Relationship with Nationalism", **The Stanley Foundation Policy Analysis Brief**, Temmuz 2006.

²⁸ Joanna Davidson, "Humanitarian Intervention As Liberal Imperialism: A Force For Good?", **POLIS Journal**, C 7, 2012, s. 128-164.

ABD hegemonyasına ve onun öncülük yaptığı toplumsal/kültürel ve siyasal değer aktarım sürecine gelen en önemli itirazlardan biri ise “medeniyet farklılığı” çerçevesinde gelmiştir. Medeniyet farklılığına dayalı anlayış, genel itibarıyla, dünya toplumlarının farklı değer, norm, inanç ve zaman dilimlerinde evrimleşmesini temel alarak, küreselleşme dalgasının taşıdığı tek tipleştirici değer ve normların her toplum için geçerli olamayacağını betimlemektedir. Bu çerçevede, ABD'nin hegemonik aktörlüğüne entegre edilmeye çalışılan sistemsel değerlere ilişkin seçici ve önemli oranda da reddedici bir tavır sergilenmektedir. Bu anlayış, dini inançları ve topluma yön veren gelenekleri siyasal bir bağlamda konsolide ederek, neoliberalizmin sistem algısına ve ABD liderliğine karşı çıkabilmektedir. *Samuel Huntington*'un “*Medeniyetler Çatışması*” tezinde de altını çizdiği üzere²⁹ uluslararası sistemin Batılı değerlere uygun olarak biçimlendirilmiş olması ve bunun sürekli kılınmak istenmesi medeniyet farklılığı özelinde çatışmalara yol açabilecektir. Bu anlamda, farklı medeniyetler arasında ve özellikle de Batı ile İslam arasında bir çatışma yaşanması öngörülebilir bir husustur. Bu tez ekseninde değerlendirdiğimizde, ABD, hegemonya inşasını farklı medeniyetlerin kültür, sistem ve gelecek algılarına “rağmen” gerçekleştirmek istemektedir. Bu durum, özellikle “inanç” faktörünün altını çizen bir rekabet ve anlaşmazlığa hitap etmekte ve milenyum sonrası özellikle İslam Medeniyeti içerisinde görülen “köktenci” hareketlerin yükselişine ve toplumsal destek sağlamasına olanak tanımıştır.³⁰ El Kaide ve IŞİD ile Boko Haram ve El Şebab gibi örgütlerin varlığı ve etkinliği bu anlamda ele alınmalıdır. Bu hareketlerin buldukları ülkelerde ve bölgelerde siyasal kontrolü ele geçirmek üzere hareketlenmeleri, değer aktarımı süreci ve liberal değerlerin yayılmasına engel teşkil edeceği gerekçesiyle sistemin devamlılığının garantörü ABD tarafından kendi hegemonyasına bir tehdit olarak kabul edilmekte ve Washington, askerî müdahaleler çerçevesinde tehdidi bertaraf etmeye çalışmaktadır. Ne var ki, askerî yöntemler ve teh-

²⁹ Samuel P. Huntington, **Medeniyetler Çatışması**, Murat Yılmaz (çev.), (İstanbul: Vadi Yayınları, 2015).

³⁰ Henry Heller, “Seeds of ISIS Terror Sown by Western Hegemony”, **Canadian Dimension**, 23 Kasım 2015, <https://canadiandimension.com/articles/view/seeds-of-isis-terror-sown-by-western-hegemony>, (Erişim Tarihi 27 Eylül 2017).

dit unsuru kullanıldığı anda, ABD'nin “barışçıl” bir çerçevede sürdürebilir kılmaya çalıştığı ve “iknaya” dayanması gereken hegemonya anlayışı da çok büyük bir zarar görmektedir.

ABD'nin hegemonya sürekliliğini sağlayabilme bağlamında karşı karşıya kaldığı en önemli meselelerden biri de sistem içerisinde yer alan ve özellikle ekonomik ve ticarî anlamda kendisiyle benzer değerlerle mücadele etmeyi öğrenen ve coğrafi, demografik ya da askerî avantajlarına referansla da sisteme yön vermeyi amaçlayan aktörlerden biri haline gelmeyi amaçlayan güçlerin yükselişidir. Bu anlamda, Çin ve Rusya, gerek dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşanan sorunlar ekseninde ABD'ye karşı geliştirdikleri itiraz, gerek uluslararası sistemin bütününe tek bir aktör tarafından şekillendirilmesine karşı çıkmaları, gerekse de birçok dünya toplumunun/ülkesinin siyasal ya da yönetsel kodlarına uygun düşen “otoriter” sistem anlayışları ile ön plana çıkmaktadır. Bu aktörlerin, özellikle de Çin'in, küresel ticarî ve ekonomik işleyişle pek bir sorunu yoktur. Önemli olan husus, sistemin ABD ve koalisyon içerisinde olduğu Batılı aktörlerin hegemonyasında işletilmemesidir. Bu bağlamda, Çin ve Rusya'nın, küresel meseleler ve ABD ile ilişkiler çerçevesinde sürekli olarak gündemde tuttukları işleyiş, uluslararası sistemin küresel karakterine de uygun olarak “çok kutuplu” bir yapıya kavuşturulması,³¹ bunun BM'nin ve diğer uluslararası örgütlerin yapısına da yansıtılması ve sorunların “çok aktörlü” bir bağlamda siyasal eşitlik üzerinden değerlendirilmesidir. Bu minvalde, “tek taraflılık” üzerinden yapılacak girişimler ve yapısal reform çabaları da dışlanmalıdır. Tabi bu ekseninde yapılacak bir dönüşümün özellikle Çin'i ve Rusya'yı ön plana çıkaracağı ve ABD'nin hegemonyasını uzun vadede ortadan kaldıracağı görülebilmektedir. Bölgesel aktörlerin daha fazla söz sahibi olacağı bu çaba, uzun vadede “bölgesel hegemonların” oluşumuna ve Mearsheimer'in de altını çizdiği üzere “bölgesel hegemonlar” arasındaki mücadelenin yeni bir küresel hegemonia kapıyı aralmasına kadar gidebilecektir.³² ABD ise, bu tarz bir

---

³¹ Susan Turner, “Russia, China and a Multipolar World Order: The Danger in the Undefined”, *Asian Perspective*, C 33, No. 1, 2009, s. 159-184.

³² John J. Mearsheimer, “Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War”, *International Security*, C 15, No. 1, 1990, s. 5-56.

mücadeleye kapıyı aralayabilecek ve kendi konumunu riske atacak böyle bir değişime karşıdır. Hindistan, Brezilya ve Güney Afrika gibi bölgesel güçlerin Çin ve Rusya ile aynı çatı altında buluşarak yansıttığı “değişim” talebine de yaslanan BRICS tarzı örgütlerin kapsamı ve etkinliğinde yaşanacak genişleme,³³ Washington tarafından dikkatle izlendiği gibi, aynı zamanda geleceğin nasıl gelişebileceğine dair bazı işaretler de vermektedir. Nitekim daha küresel ve gevşek bir nitelik taşıyan bu çabanın dışında, Çin ve Rusya tarafından geliştirilen ve belli coğrafi alanları ve aktörleri kapsayan daha “yoğun kapsamlı” ve uzun vadeli bölgeselleşme girişimleri de bulunmaktadır. Hiç kuşkusuz, bu durum, ABD’yi ve hegemonyasına eklemlenmiş Batılı destekçilerini rahatsız eden bir başka gerçekliği yansıtmaktadır.

Tek Kuşak, Tek Yol Projesi: İçeriği, Bölgesel ve Küresel Yansımaları

ABD hegemonyasına karşı çıkan ve çok kutupluluk ekseninde kurgulanacak bir uluslararası sistem vurgusunu ön plana çıkaran Çin, hiç kuşkusuz uzun vadeli bir plan çerçevesinde hareket etmektedir. Bu planın, yakın bir gelecekte ekonomik büyüklük olarak ABD’yi geride bırakıp ve önce kendi bölgesinde hegemonyasını kurgulayıp, uzun vadede de küresel bir hegemon olabilmek yönünde tespit edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Çin’in serbest piyasa ekonomisi ve finansal işleyiş hususunda “neoliberal” işleyişe entegre olduğu düşünüldüğünde, 1.3 milyarlık nüfusa sahip bu ülkenin esasen siyasal işleyiş ve kültürel karakter bağlamında ABD önderliğindeki Batı Dünyası’nın yaymak istediği değerleri kabullenmek istemediği anlaşılmaktadır. Çin Komünist Partisi’nin temel kaygısı, ekonomik işleyiş anlamında dışa açık ve ihracat odaklı büyüyen Çin’i, tamamıyla açık bir pazar haline getirecek girişimlerin önüne set çekmek ve “çoğulcu demokrasi” söylemiyle bütün dünyaya olduğu gibi, kendisine de kabul ettirilmek istenen Batılı siyasal değerlerin Çin sınırlarından içeriye sızmasını engellemektir.

³³ Shradha Naik, “The Rise of BRICS-A Multipolar World?”, **ISA Conference 2016**, <http://web.isanet.org/Web/Conferences/AP%20Hong%20Kong%202016/Archive/fefc1206-5ee1-452c-b425-ec2757693fcc.pdf> (Erişim Tarihi 27 Eylül 2017).

Bu minvalde, Pekin'in, 2013 yılında uzun vadeli bir projeye başlamış olduğunu görüyoruz. Bu proje, kurulacak siyasal temas alanları ekseninde Çin'in "bölgesel hegemonya" hedefine hizmet edebileceği gibi,³⁴ ülkenin enerji, ticaret, ulaştırma ve bölgesel kalkınma planlarına da olumlu anlamda yansiyacaktır. Projenin adı "Tek Kuşak, Tek Yol" olarak betimlenmiştir. Tarihî İpek Yolu'nu canlandırma inisiyatifi olarak da görülen bu girişim, daha açıklandığı günden itibaren, gerek küresel aktörler ve özellikle ABD nezdinde, gerekse de projenin odak noktasında bulunan ülkeler özelinde ciddi bir ilgiyle karşılanmıştır. Çin'in stratejik erimli gelişim planının yansıması olarak değerlendirilebilecek bu projeye, Pekin hem güçlü olduğu üretim ve ihracat garantisini sağlamaya hem de ulaştırma koridoru ve kendisi için elzem olan enerji akış sürekliliğini sağlamaya çalışacaktır. Çin sınırından başlayarak, Avrupa'ya dek uzanacak olan proje bağlamında, gerek Çin içerisinde siyasal ve ekonomik anlamda sorun yaratan, gerekse de yaşadıkları siyasal problemlerle ön plana çıkan bölgeler ve ülkeler ön plana çıkacaktır. Tek Kuşak, Tek Yol Projesi, iki sacayağından oluşan bir inisiyatiftir. Buna göre projenin karayolu/demiryolu ve deniz olmak üzere iki uzantısı bulunacaktır.³⁵ Bu uzantılar da birbirleriyle entegre olacak 3 karayolu ve 2 denizyolu rotasından oluşmaktadır. İnşa edilecek olan karayolu, Çin'in en batısındaki Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nden başlayacak, Tibet topraklarından da geçerek öncelikle Pakistan'ın Azad Keşmir bölgesine ulaşacak, bu ülke içerisinde inşası halen devam etmekte olan büyük çaplı karayolu/demiryolu bağlantılarından geçerek, bir yandan bu ülkenin Belucistan Eyaleti'nde bulunan ve Hürmüz Boğazı'na açılan Gwadar Limanı'na ulaşacak, diğer yanı sıra da Pakistan'dan Orta Asya-Hazar yönüne doğru gelişim göstererek oradan Güney Kafkasya'ya ulaşacaktır.³⁶ Bir diğer rota ise Çin'den Orta Asya'ya yönelmektedir. Ayrıca Çin-Moğolistan-Rusya rotası da

---

³⁴ G. John Ikenberry, "Between the Eagle and the Dragon: America, China and Middle State Strategies in East Asia", **Political Science Quarterly**, C 20, No. 20, 2015, s. 1-35.

³⁵ Stephen Aris, "One Belt, One Road: China's Vision of Connectivity", **CSS Analyses in Security Policy**, No. 195, 2016.

³⁶ Rumi Aoyama, "One Belt, One Road: China's New Global Strategy", **Journal of Contemporary East Asia Studies**, C 5, No. 2, 2016, s. 3-22.

bu proje içerisinde değerlendirilen bir başka karayolu rotasıdır. Bu anlamda henüz açık bir girişim olmamasına karşın, Türkiye, ilerleyen dönemde projenin Avrupa'ya bağlanması hususunda kritik bir rol oynayabilecektir. Ne var ki, Çin ve Türkiye, henüz bu konuda bir karara varabilmiş değildir. Bunda Türkiye'nin ABD ile olan yakın ilişkileri ve Sincan bölgesindeki Uygur Türkleri'nin siyasal ve kültürel hakları noktasında Ankara'nın Pekin ile bir uzlaşmaya varamamış olmasıdır.³⁷ Açıkçası iki ülkenin an itibarıyla birbirlerinin adımlarını izledikleri söylenebilir. Çin, öncelikli olarak projenin Türkiye'den önceki duraklarında yatırımlarını, altyapı hazırlıklarını ve siyasal temaslarını sürdürmektedir. Bu anlamda da Pakistan ve Orta Asya ülkeleriyle, Çin'in yakın çevresinde bulunan Myanmar ön plana çıkmış durumdadır.

Bu proje, aynı zamanda Çin'in kendi içerisinde yaşadığı bazı problemlerin çözümü hususunda da önemli bir rol oynayabilecektir. Bu sorunlardan en önemlisi, ülkenin güney/güneydoğu eyaletleri ile Batı eyaletleri arasındaki ekonomik gelişmişlik farkını azaltma anlamında önemli bir adım olması ihtimalidir.³⁸ Zira en batıda yer alan iki eyalet olan Sincan ve Tibet, ekonomik gelişim hızının en düşük olduğu, üretimin büyük oranda “devlet teşekkülü” olan kuruluşlarca ve verimsiz olarak gerçekleştirilebildiği, üretim çeşitliliğinin az ve işsizlik oranının fazla olduğu bölgelerdir. Bu eyaletlerin aynı zamanda siyasal anlamda huzursuz ve merkezî yönetim ile büyük çaplı sorunlar yaşayan, etnik/dinsel temeller üzerinde ayrılıkçı bir düşüncenin var olduğu topraklar olduğu dikkate alındığında, özellikle Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde Kaşgar ve Urumçi'de yapılan altyapı yatırımlarıyla bölgenin Çin'in diğer eyaletlerine ve komşu ülkelere daha sağlıklı olarak bağlanacak olmasının önemli bir adım olacağı söylenebilir.³⁹

Çin'in bu proje ile ulaşmayı amaçladığı hedeflerden biri de, bu projeye eklenmek isteyen eyaletlerin proje dâhilinde daha fazla

---

³⁷ Kenan Dağcı ve Mustafa Keskin, “Çin'in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri”, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, C 1, S 2, 2013, s. 11-29.

³⁸ Peter Cai, “Understanding China's Belt and Road Initiative”, **Lowy Institute Analysis**, 2017, s. 6-7.

³⁹ Ibid.

pay alabilmek için, altyapı yatırımlarını yerinde ve zamanında gerçekleştirmesini sağlayarak ülkenin en önemli sorunlarından biri olan bölgeler arası gelişmişlik farkının azalmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca ihracat odaklı bir büyüme stratejisinin varlığı da göz önünde bulundurulduğunda, üretimde standardı ortaklaştırmak ve kaliteyi yükseltme anlamında, Tek Kuşak, Tek Yol Projesi'nin beraberinde getireceği ihracat artışı ve katma değer önemli bir rol oynayacaktır.⁴⁰ Bu anlamda, Çin'in “ucuz ve belli oranda da kalitesiz” mal satarak büyüdüğüne ilişkin ön kabul de proje ekseninde ulaşılabilecek gelir ve üretim standardizasyonu ekseninde inovasyonla bütünleştirilerek aşılmaya çalışılacaktır. Tabi bu sürecin oldukça uzun erimli bir mahiyeti olduğu gerçeği de gözden ırak tutulmamalıdır. Ancak Tek Kuşak, Tek Yol Projesi'nin bu bağlamda, bölgesel kalkınmaya ve üretim karakterinin değişip gelişimine önemli bir katkı sunması da Çin Komünist Partisi'nin en temel hedeflerinden biridir.

Çin'in gücünü küresel düzlemde gözler önüne serecek ve ekonomik/ticarî görünürlük ya da etkinlik üzerinden tarihsel İpek Yolu güzergâhında ve genel itibarıyla Asya'da “bölgesel bir hegemon” haline gelebilme hedefine büyük katkı sağlayabilecek bu proje, aynı zamanda ABD başta olmak üzere Rusya ve Hindistan gibi küresel/bölgesel aktörler tarafından oldukça yakından izlenmektedir. Washington, Batılı ortaklarıyla “koalisyon” içerisinde oluşturduğu hegemonyanın Pekin tarafından tehdit edildiğinin ayırdındadır. Çin, henüz bu hegemonyayı tam manasıyla ortadan kaldıracabilecek bir güce ya da etkinliğe erişebilmiş olmasa da, çok kutupluluk söylemine yaptığı vurgu ve dünyanın çeşitli bölgelerinde yer alan devletlerle kurduğu ticarî, ekonomik ve siyasal ilişkiler çerçevesinde kendisine yönelik bir sempati yaratmıştır. Tabi ki, bu sempatinin Çin'in yansıttığı siyasal ya da toplumsal değerler ya da yönetim anlayışı ile pek bir ilişkisi yoktur. Zira bu ülkenin yaşam standardının pek de örnek alınabilecek bir yönü yoktur ve insan hakları karnesi de parlak değildir. Otoriter bir bağlama sahip olan yönetim anlayışı çerçevesinde “çok sesliliğe” siyaseten temsil

---

⁴⁰ Ibid. s. 7-12.

hakkı verildiğini ifade etmek de mümkün değildir. Çin Komünist Partisi ve ona bağlı devlet bürokrasisinin egemen olduğu siyasal ve ekonomik işleyiş, Hong Kong ve Macao gibi sonradan anakaraya bağlanan eski sömürge toprakları dışında güçlü bir şekilde ifadesini bulmaktadır.⁴¹

Çin, yumuşak güç uygulamasını ekonomik ve ticarî faktörler üzerinden ve hiçbir devletin siyasal rejimine ya da iç işleyişine müdahale etmeden devreye sokmak istemektedir. Çin'in, ABD ve Batılı aktörlerin aksine demokrasi, siyasal çoğulculuk, insan ve azınlık haklarına saygı gibi hususlara önem vermemesi ya da bu kriterleri ilişki kurmak ya da iş birliği yapmak istediği ülkelerin önüne bir ön şart olarak sunmaması, büyük bir bölümü bu kriterler konusunda oldukça yetersiz olan Asya, Afrika ya da Latin Amerika ülkelerine sıcak gelmektedir. Ayrıca Pekin'in yaygın hibe ve kredi olanakları ile ticarî kolaylık sağlama gibi hususları ön plana çıkarması ve doğrudan yatırım noktasında o ülkelerin altyapısına da katkı sağlama konusunda oldukça istekli bir tavır sergilemesi, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler için önemlidir.⁴² Hiç kuşkusuz, bu hususlar, Çin'in yumuşak güç uygulaması bağlamında kullandığı unsurlar olarak görülmelidir. Yani Çin, yumuşak güç ekseninde siyasal, kültürel ya da toplumsal değer aktarımı gibi hususlarla ilgilenmektense daha pragmatik ve ekonomi/ödülendirme odaklı bir yaklaşıma entegre olmuş durumdadır. Tek Kuşak, Tek Yol inisiyatifi de genel itibarıyla bu anlayışı yansıtan bir içeriğe haizdir.

Projenin güzergâhı üzerinde ciddi toplumsal/siyasal sorunlar yaşanan bölgeler ya da ülkeler olduğunu görüyoruz. Zaten Çin'in karşısında duran en temel mesele de bu sorun alanlarının varlığıdır. Zira ticaret odaklı işleyecek ve ulaştırma ağlarına entegre olacak bu projenin tam teşekküllü olarak hayata geçirilebilmesi için, güvenlik problemlerinin minimize edilmesi gerekmektedir. Ne var ki, Çin'in kendi içerisinde dahi "bölgesel" temelde ve etnik/dinsel kimlik odaklı olarak

⁴¹ Jeanette Ka-Yee Yuen, "The Myth of Greater China? Hong Kong As a Prototype of Taiwan For Unification", **Taiwan in Comparative Perspective**, C 5, 2014, s. 134-152.

⁴² Joshua Kurlantzick, "China's Charm: Implications of Chinese Soft Power", **Carnegie Endowment Policy Brief**, No. 47, 2006.

yaşanan siyasal sorunlar ve hatta ayrılıkçılık girişimleri bulunmaktadır. Üstelik bu sorunlardan en önemlileri Tek Kuşak, Tek Yol inisiyatifinin başlangıç noktası olarak bilinen Sincan Uygur Özerk Bölgesi ve onun güneyinde yer alan Tibet'tir. Bu bölgelerin "yerli" halklarının Çin ile yaşadıkları toplumsal, kültürel ve siyasal gerginliklere paralel olarak Çin'e yabancılaşmaları ve belli grup ve aktörler özelinde de ayrılıkçılık girişimlerine yaslanmaları, Pekin'in bu proje çerçevesinde de ifadesini bulan "bölgesel hegemonya" inşasının önündeki önemli tehlikelerden biri olarak görülmektedir. Zira özellikle son dönemde Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşayan Uygurlar'ın karşı karşıya kaldığı kültürel, siyasal ve sosyal temelli baskı ve sindirme girişimlerinin daha önce olmadığı kadar Batı basınında da yer almaya başladığını görüyoruz.⁴³ Tibet meselesinin ve özellikle bölgenin ruhani/siyasal önderi Dalai Lama'nın Batılı ülkelerde gördüğü iltifat ve ilgiyle birlikte düşünüldüğünde, Batılı ülkelerin ve özellikle ABD'nin Çin'in sorunlu bölgeleriyle bu denli yakından ilgilenip, sorunları gündemde tutmaya çalışmasının arkasında, Pekin'in "Tek Kuşak, Tek Yol" inisiyatifiyle birlikte hızlandırdığı bölgesel hegemonya inşa sürecinin önüne belli engeller çıkarabilmek düşüncesi olduğunu ifade etmek anlamlı olacaktır. Bu bölgelerdeki sosyal ve siyasal huzursuzluğun daha da tırmandırılması, siyasal ayrılıkçılık düşüncesine sahip aktörler ile kurulacak belli bağlantılar üzerinden bu aktörlerin cesaretlendirilmesi gibi faaliyetler de sürpriz olarak görülmemelidir. "Dünya Uygur Kongresi" ve bu kongrenin başkanı olan Rabia Kadir'in ABD'deki görünür-lüğünün artması ve Çin'i eleştiren açıklamalarının medyada daha fazla yer alması, bu çerçevede değerlendirilebilir. Yani bölgesel hegemonya inşası sürecini komşu ülkeleri kontrolü altına almadan iç gelişmeler ekseninde erteleyebilmek ya da geciktirebilmek açısından projenin odağında yer alan eyaletlerdeki güvenlik sorunlarını Pekin'in başını ağrıttak şekilde gündemde tutmak önemli bir strateji olarak görülmelidir.

Çin'in bölgesel hegemonya arayışı, proje güzergâhı üzerinde yer alan ya da Pekin'in bu proje ekseninde yakın iş birliği içerisine girdiği

---

⁴³ "Why is There Tension Between China and the Uighurs?", **BBC News**, 26 Eylül 2014, <http://www.bbc.com/news/world-asia-china-26414014>, (Erişim Tarihi 27 Eylül 2017).

ülkeleri ilgilendiren birtakım problemlerin alevlenmesine ya da dünya gündemine getirilmesine de neden olmuştur. Nitekim bu proje ekseninde Çin'in yakın müttefiki haline gelen Pakistan'da Belucistan ve Keşmir meselelerinin son dönemde yeniden ön plana çıktığını ya da konuşulmaya başlandığını görüyoruz. Tek Kuşak, Tek Yol inisiyatifi- nin gerek kara ayağında, gerekse de deniz ayağında yer alan bu ülkenin Hindistan ile yaşadığı Keşmir odaklı mesele, Hindistan'ın kontrolündeki Jammu Keşmir'de Pakistan yanlılarıyla Hint Ordusu arasındaki gerginliğin turmandırılması, çok sayıda Keşmirli'nin ordu ve polis gücü ile girdikleri çatışmalarda ölmesi ve sonrasında da bu gerginliğin Pakistan kontrolündeki ve projenin geçiş rotası üzerinde bulunan Azad Keşmir'e de belli oranda yansmasıyla sonuçlanmıştır.⁴⁴ Zira Hindistan Ordusu'nun Azad Keşmir ve Jammu Keşmir arasındaki kontrol noktasını ihlal eden bazı silahlı girişimleri de olmuş ve Pakistan Ordusu da buna karşı teyakkuz pozisyonu almıştır.⁴⁵ Yani Tek Kuşak, Tek Yol projesinin en önemli geçiş noktalarından biri olan Pakistan kontrolündeki Azad Keşmir, Hindistan tarafından belli oranda istikrarsızlaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu durum, Keşmir'deki siyasal bölünmüşlük ve zaten varolan Pakistan-Hindistan gerginliği çerçevesinde düşünüldüğünde ciddi bir sorun olarak durmaktadır. Pakistan'da bir başka gerginlik noktası ise, Çinli mühendis ve işçilerin yeni bir şehir ve liman kurmak için konuşlandıkları ve Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nden gelen yolların Hürmüz Boğazı'na çıkışını sağlayacak Gwadar Limanı'nın bulunduğu Belucistan Eyaleti'nde yaşanmaktadır.⁴⁶ Bu eyaletin yerli halkı olan Beluciler, Pakistan ve İran'ın Sistan-Belucistan vilayetinde yaşayan farklı bir etnik grubu oluşturmaktadır.

⁴⁴ “India Bombs Pakistan Army Posts in Kashmir”, **BBC World**, 23 Mayıs 2017, <http://www.bbc.com/news/world-asia-india-40014165>, (Erişim Tarihi 27 Eylül 2017).

⁴⁵ “Pakistan Army Planning BAT Operation in Kashmir Valley: Intelligence Report”, **Indiatoday**, 5 Eylül 2017, <http://indiatoday.intoday.in/story/pakistan-army-bat-operation-kashmir-valley-intelligence-report/1/1041620.html>, (Erişim Tarihi 27 Eylül 2017).

⁴⁶ Jon Boone ve Kiyya Baloch, “A New Shenzhen? Poor Pakistan Fishing Town’s Horror at Chinese Plans”, **The Guardian**, 4 Şubat 2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/feb/04/pakistan-new-shenzhen-poor-gwadar-fishing-town-china-plans>, (Erişim Tarihi 27 Eylül 2017).

Belucistan toprakları bu iki ülkeden ve az da olsa Afganistan'ın güneyinde belli bir bölgeden oluşur. Beluci halkı, Pakistan'dan ve İran'dan koparılacak topraklarla oluşturulması gündeme gelebilecek Belucistan adlı bir devlet çerçevesinde gündeme getirilmeye çalışılmaktadır. Nitekim Pakistan Ordusu'nun bölgede ayrılıkçı bir karakter gösteren çeşitli örgütlerle askeri mücadele içerisine girdiği bilinmektedir. Benzer bir durum, Cundullah ile mücadele özelinde İran'da da vardır.⁴⁷ Hatta Beluci ulusçuluğunun kullanılması hususunda Pakistan'ı köşeye sıkıştırmak isteyen Hindistan ile son dönemde İslamabad ile arası iyi olmayan ABD'nin olduğuna dair iddialar da mevcuttur.⁴⁸ Gwadar özelinde Çin'in Belucistan'a yerleşmeye çalıştığı düşünüldüğünde, bölgedeki karışıklığın ve güvenlik riskinin artmış olmasının, Pekin'in bölgeye yaptığı büyük çaplı yatırımları da tehdit edebileceği ya da böyle bir görünüm yaratabileceği söylenebilir. Nitekim Çin'in, Tek Kuşak, Tek Yol projesi çerçevesinde Pakistan'a uzayan “ekonomik koridor” için bu ülkeye 46 milyar dolarlık yatırım yapmayı planladığı bilinmektedir.⁴⁹ İslamabad'da son dönemde yaşanan siyasal istikrarsızlık (Başbakan Navaz Şerif'in yolsuzluk suçlamasıyla görevden alınması ve muhalefet partilerinin düzenlediği büyük çaplı gösteriler ile yaşanan büyük çaplı terör saldırıları gibi) da Çin'in kendisine müttefik olarak değerlendirdiği bu ülkede görmeyi arzulamadığı bir fotoğraftır.⁵⁰

Yine Çin'in komşusu ve Malakka Boğazı'na açılan stratejik önemi yüksek bir bölgede yer alan Myanmar, Tek Kuşak, Tek Yol Projesi

---

⁴⁷ Göktürk Tüysüzöğlü, “Kürt ve Beluci Ulusçuluklarının Benzeşen ve Ayrışan Yönleri”, **Ortadoğu Yıllığı 2013**, 2013, s. 415-442.

⁴⁸ M.Ilyas Khan, “What Lies Behind Pakistani Charges of Indian Terrorism?”, **BBC News**, 6 Mayıs 2015, <http://www.bbc.com/news/world-asia-32604137>, (Erişim Tarihi 27 Eylül 2017).

⁴⁹ “China and Pakistan Launch Economic Corridor Plan Worth \$46 Billion”, **Reuters**, 20 Nisan 2015, <https://www.reuters.com/article/us-pakistan-china/china-and-pakistan-launch-economic-corridor-plan-worth-46-billion-idUSKBN0NA12T20150420>, (Erişim Tarihi 28 Eylül 2017).

⁵⁰ Tariq Ali, “Nawaz Sharif Has Gone. But Pakistan's High Level Corruption Survives”, **The Guardian**, 28 Temmuz 2017, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/jul/28/nawaz-sharif-pakistan-colossal-political-corruption-survives>, (Erişim Tarihi 28 Eylül 2017).

çerçevesinde, Çin'in, enerji aktarımı noktasında Malakka Boğazı'nı bypass etme girişimi ekseninde kullanmayı planladığı bir ülkedir. Pekin, gemilerle Myanmar'a getirilecek petrol ve doğalgazı, bu ülkeye kurulacak boru hatları ve ulaştırma yatırımları çerçevesinde “karadan” kendi topraklarına sokabilmeyi hedeflemektedir.⁵¹ Böylece Malakka Boğazı çevresinde yer alan ve ABD müttefiki olarak bilinen bölge ülkelerine enerji aktarım güvenliği hususunda daha fazla bağımlı olmak istememektedir. Bu anlamda Pekin'in Myanmar'daki hükümet ile yakın ekonomik ve siyasi ilişkiler kurduğu söylenebilir. Özellikle de siyasi sisteme müdahale etmekten kaçınmayan Myanmar Ordusu ile Çin arasındaki temas alanı oldukça geniştir. Son dönemde uluslararası gündemde en fazla yer eden meselelerden biri ise Arakan sorunudur. Arakan, Myanmar'ın Bangladeş ile olan Batı sınırında konumlanmış ve “yabancı” olarak görülüp Myanmar vatandaşlığı verilmeyen ve “vatsansız” oldukları ifade edilen büyük bir Rohingya Müslüman nüfus barındıran bir bölgedir. Bu bölgede Budistler ile Müslümanlar arasında, Myanmar Ordusu'nun Budistler lehinde müdahalede bulunduğu büyük çaplı çatışmalar yaşanmaktadır. Çatışmaların katliama dönüşmesi ve Rohingya Müslümanların katledilip, zor şartlar altında ve önemli bir bölümü ölümle sonuçlanacak şekilde Bangladeş'e kaçmaya zorlanması, özellikle dünya medyası tarafından sürekli olarak gündemde tutulmaya başlanmıştır.⁵² Bu durum, Arakan'daki dramın büyüklüğü ile açıklanabilecekse de özellikle Batı medyasının konuyu son dönemde daha sık işlemesi ve Myanmar ile Çin arasındaki yakınlığa da vurgu yapan analizler yayınlaması, Çin'in Myanmar özelindeki hamlelerinin yakından izlendiğini ve bu bağlamda iki ülke arasındaki iş birliğini zedelemeye yönelik çabaların gelebileceğini de göstermektedir. Bu noktada Çin ile yakın ekonomik ve ticarî bağları olan Bangladeş'e de mesaj verilmektedir.

⁵¹ Atul Aneja, “New China-Myanmar Oil Pipeline Bypasses Malacca Trap”, **The Hindu**, 30 Ocak 2015, <http://www.thehindu.com/news/international/world/new-china-myanmar-oil-pipeline-bypasses-malacca-trap/article6839352.ece>, (Erişim Tarihi 28 Eylül 2017).

⁵² “Myanmar: A New Muslim Insurgency in Rakhine State”, **International Crisis Group**, Rapor No. 283, Aralık 2016.

Çin'in bölgesel hegemonya kurma çabası Asya'da bu ülkeyi kendisine rakip olarak gören aktörler tarafından da yakından izlenmektedir. Bu anlamda ABD ve Hindistan ön plana çıkmaktadır. Hatta bu ülkenin belli düzeyde bir iş birliği çerçevesinde Çin'e karşı bir duruş oluşturmaya çalıştıkları söylenebilir. Pakistan'ın Çin ile yakın iş birliği içerisinde olması, İslamabad ile büyük çaplı siyasal sorunlar yaşayan Hindistan'ı çevrelenmişlik psikozu içerisine sokmakta ve Yeni Delhi'yi bu ilişkiden rahatsız olan farklı aktörler ile iş birliğine yönlendirmektedir. Çin'in hegemonya kurmaya yönelik hamlelerinden rahatsız olan ve Pakistan'ı Pekin'e kaybetme endişesi taşıyan en önemli ülke ise “küresel hegemonyası” sarsılan ABD'dir. Her ne kadar, Çin'in ardından Hindistan'ın da büyümesinden rahatsız olsa da Washington, Pekin'i dengeleyebilmek amacıyla Yeni Delhi ile askeri, teknolojik ve siyasal anlamda belli bir iş birliği içerisinde. Bu iş birliği 2006 yılından bu yana ivmesi artan bir düzlemde şekillenmektedir.⁵³ Hatta iki ülkenin, Çin'in yumuşak karnı olarak değerlendirilen ve “Tek Kuşak, Tek Yol” projesinin deniz ayağı ile çözmeyi amaçladığı Hint Okyanusu-Malakka Boğazı bağlantısı özelinde geniş kapsamlı bir bölgesel iş birliği arayışında olduğu ifade edilebilir. Deniz tatbikatları ve özellikle Malakka Boğazı'nı çevreleyen Endonezya, Malezya, Tayland gibi ülkelerle kurulması arayışı içerisinde bulunduğu anlaşılan Çin'in hamlelerini takip etmeye yönelik iş birliği inisiyatifi, Yeni Delhi ve Washington'un yakınlaştığı bir alanı ifade etmektedir.⁵⁴ Hatta bu iş birliğine çok daha geniş bir coğrafi düzlemde Japonya, Güney Kore ve Avustralya gibi ülkeler de katılabilecektir. Zira bu aktörler, Çin'in büyümesi ve gücünü arttırmasından ve özellikle de Güney Çin Denizi ile Doğu Çin Denizi özelinde çeşitli söylem ve eylemler aracılığıyla hâkimiyet alanını genişletmesinden rahatsızdır.

Hindistan, yalnızca bölgesel aktörler ve ABD ile değil, doğrudan sınır problemleri üzerinden de Çin ile karşı karşıya gelmektedir. Zira

---

⁵³ “The US-India Nuclear Deal”, **Council on Foreign Relations**, 5 Kasım 2010, <https://www.cfr.org/backgrounder/us-india-nuclear-deal>, (Erişim Tarihi 28 Eylül 2017).

⁵⁴ Hari Kumar ve Ellen Barry, “India, US and Japan Begin War Games, and China Hears A Message”, **The New York Times**, 10 Temmuz 2017, <https://www.nytimes.com/2017/07/10/world/asia/india-us-japan-war-games-china.html?mcubz=1>, (Erişim Tarihi 28 Eylül 2017).

iki ülke Sikkim Platosu ve Keşmir özelinde önemli sınır anlaşmazlıkları yaşamaktadır ve bu anlaşmazlıklar daha önce savaşlara da neden olmuştur. Hindistan'ın, tamamında hak iddia ettiği Keşmir'in bir parçası olan Aksai Chin bölgesinin Pakistan ile varılan uzlaşısı sonrası Çin tarafından kontrol altına alınmış olması ve Hindistan'ın kendi koruması altında tuttuğu Tibet'in güneyindeki Bhutan sınırlarının Çin tarafından ihlal edilmesi endişesi, Yeni Delhi'yi sürekli olarak Çin sınırlarını izlemeye yönlendirmektedir. Yakın zamanda Tibet'in güneyindeki Bhutan-Çin-Hindistan sınır hattında yer alan Doklam bölgesinde yaşanan askeri gerginlik, Çin-Hindistan İlişkileri'nin ne denli ince bir hat üzerinde şekillendiğini göstermektedir.⁵⁵

ABD, Çin'in artan ekonomik/ticarî etkinliğini kırabilmek ve bölge ülkelerini kendisiyle iş birliği yapmaya itebilmek için, “Tek Kuşak, Tek Yol” projesine alternatif ve ticarî işleyişi tersine çevirmeyi planlayan “Transpasifik Ortaklığı (TPP)” inisiyatifini ortaya koymuştur.⁵⁶ Bu inisiyatif çerçevesinde, Pasifik bölgesinde ve önemli bir bölümü Çin'in çevresinde, Pekin'in hegemonya kurabilmeyi amaçladığı bölgede yer alan ülkelerin, gerek birbirleri arasında, gerekse de ABD ile ticaret kolaylıkları oluşturulması ve özellikle ABD pazarına daha rahat bir şekilde ihracat yapabilmeleri ve iş gücü piyasasının ortaklık ekseninde yeniden dönüştürülmesi planlanmıştır. ABD'nin “Asia Pivot” stratejisinin bir ürünü olan bu girişim,⁵⁷ Obama döneminde kurum-sallaştırılma aşamasına gelmesine karşın, Obama'dan sonra göreve gelen Trump'ın yerli üreticiyi korumak ve Amerikan sermayesini

---

⁵⁵ Ankit Panda, “Disengagement at Doklam: Why and How Did the India-China Standoff End?”, **The Diplomat**, 29 Ağustos 2017, <http://thediplomat.com/2017/08/disengagement-at-doklam-why-and-how-did-the-india-china-standoff-end>, (Erişim Tarihi 28 Eylül 2017).

⁵⁶ Kevin Granville, “What is TPP? Behind the Trade Deal That Died”, **The New York Times**, 23 Ocak 2017, <https://www.nytimes.com/interactive/2016/business/tpp-explained-what-is-trans-pacific-partnership.html?mcubz=1>, (Erişim Tarihi 28 Eylül 2017).

⁵⁷ Laura Southgate, “The Asia Pivot As a Strategy of Foreign Policy: A Source of Peace or A Harbinger of Conflict?”, **ISA Conference Hong Kong**, 15-17 Haziran 2017, <http://web.isanet.org/Web/Conferences/HKU2017-s/Archive/d1c3ec10-7f24-4068-b08f-965aebc210a6.pdf>, (Erişim Tarihi 28 Eylül 2017).

ABD'de yatırım yapmaya yönlendirerek “üretim gücünü” yeniden arttırabilmek istemesi nedeniyle hayata geçirilememiştir.⁵⁸ Ne var ki, bu yöndeki tartışmalar sürmekte ve bölge ülkelerinden bu planın hayata geçebileceğine dair sinyaller gelmeye devam etmektedir. Kuşkusuz bu planın hayata geçirilmemesinden en fazla hoşnut olan aktör de Çin olmuştur.

Son dönemde Kuzey Kore'nin balistik füze denemeleri nedeniyle Asya-Pasifik Bölgesi'ndeki gerginliğin arttığını ve ABD'nin yoğun talebi üzerine BM'den bu ülkeye yönelik uygulanan ekonomik, ticari ve teknoloji odaklı ambargoların ağırlaştırılması yönünde kararlar alındığını görüyoruz. Ancak Pyongyang'ın, ABD askerî üssünün bulunduğu Guam Adası'nı vurmak yönündeki açıklamaları, füze denemelerini sürdüreceğini açıklaması ve Japonya ile Güney Kore'yi tehdit eden hamleleri, Washington tarafından Pekin'e yönelik söylem düzeyinde bir rahatsızlık bildirilmesine yol açmaktadır.⁵⁹ Çin, Kuzey Kore'ye en yakın ülke olarak bilindiği için ABD, Çin'den, Kuzey Kore'nin füze denemelerini durdurması yönünde talepte bulunmasını istemektedir.⁶⁰ Washington'a göre Çin'in ekonomik ve teknolojik desteğine muhtaç olan Kuzey Kore, Çin gerçekten isterse, mevcut saldırgan anlayışını değiştirebilir. Bu bağlamda ABD, krizin çözülmesi sorumluluğunun Çin'e ait olduğunu ve herhangi bir çözüm gelmediği takdirde olacak gelişmelerden Pekin'in de sorumlu olacağını “hararetli” bir şekilde tüm dünyaya anlatmaya çalışmaktadır. Çin, bu duruma Kuzey Kore'nin bağımsız bir devlet olduğunu, bu ülkenin füze denemelerini

---

⁵⁸ Mireya Solis, “Trump Withdrawing From the Trans Pacific Partnership”, **Brookings**, 24 Mart 2017, <https://www.brookings.edu/blog/unpacked/2017/03/24/trump-withdrawing-from-the-trans-pacific-partnership>, (Erişim Tarihi 28 Eylül 2017).

⁵⁹ “Latest North Korea Missile Launch Suggests Guam is Within Reach”, **The Washington Post**, 15 Eylül 2017, https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/09/15/latest-north-korea-missile-launch-suggests-guam-is-within-reach/?utm_term=.2c457254400d, (Erişim Tarihi 28 Eylül 2017).

⁶⁰ Greg Price, “Trump Wants China to Pay For Failing to Stop North Korea”, **Newsweek**, 13 Temmuz 2017, <http://www.newsweek.com/trump-china-north-korea-sanctions-636294>, (Erişim Tarihi 28 Eylül 2017).

kınadığını ve sorunun ancak “tarafklar” arasında diyalog kurulması halinde çözümleneceğini ifade ederek karşılık vermekte ve krizden sorumlu olmadığını belirtmektedir.⁶¹ Yani ABD, Çin'i de krizle ilişkilendiren açıklamalarıyla Pekin'in “barışçıl” olmadığını ve yakın çevresine “tehdit” olduğunu, üstelik uluslararası politikayı ve özellikle de Asya-Pasifik'teki düzeni sağlayacak bir güce sahip olmadığını, gerek Çin ile iş birliği yapan ya da yapmayı planlayan ülkelere, gerekse de bu ülkeyle iş birliği yapan diğer dünya devletlerine göstermeyi amaçlamaktadır.

ABD ve Hindistan özelinde ciddi bir karşı çıkış ile karşılaşan Çin'in, bölgesel hegemonya yaratabilme çabası anlamında karşısında duran güçlüklerden biri de Rusya'dır. Rusya, ekonomik güç ve ticarî potansiyel anlamında diğerleri kadar ön planda olmasa da, askerî kapasite ve özellikle Tek Kuşak, Tek Yol Projesi'nin önemli duraklarından biri olan Orta Asya-Hazar Bölgesi özelindeki etkinliğiyle Çin adına sorun yaratabilecek bir aktördür. Bu bakımdan, Çin, Rusya'yı yanına çekmek ve bu ülkeyle “ortak çıkarlar” özelinde iş birliğine yapmak istemektedir. Her ne kadar, iki ülke Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) çerçevesinde terör ve sınıraşan suçlar ve radikal siyasal hareketlere karşı birlikte hareket ediyor olsalar da, bu iki aktörün esas ortaklıkları “çok kutupluluk” çerçevesinde ABD hegemonyasına karşı şekillenmektedir. Her iki ülke de, gerek BM Güvenlik Konseyi düzeninde, gerekse de ŞİÖ ve hatta yükselen kurumsal güç olarak değerlendirilen BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) özelinde Batı'nın sistemsal ve siyasal hegemonyasına karşı, çok kutupluluğu kurumsallaştırabilmeyi hedeflemektedir. Bu bakımdan, Rusya, Çin'in ABD'nin Asya'daki gücünü kırmaya yönelik girişimlerinden hoşnut olmalıdır. Ne var ki Çin ile Rusya'nın tıpkı Çin ile Hindistan gibi bölgesel bir rekabeti söz konusudur. Bu rekabetin konusu olan Orta Asya-Hazar bölgesi kapsamında ise son dönemde iki ülkenin belli bir üstü örtülü uzlaşma içerisinde hareket ettiğini ve rekabeti geri plana

---

61 “US Must Stop North Korea Threats, Says China, as Kim Jong-un Aims For Military Equilibrium”, **The Guardian**, 16 Eylül 2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/sep/16/us-must-stop-north-korea-threats-says-china-kim-jong-un-military-equilibrium>, (Erişim Tarihi 28 Eylül 2017).

iterek sistemsel ortaklığı ön plana çıkardığını görüyoruz. Bu çerçevede Çin, güçlü olduğu yönlerden (ticaret, yatırım ve altyapı inşası) Orta Asya-Hazar bölgesi (Güney Kafkasya) ülkelerine entegre olurken, Rusya ise her daim ön planda olan askerî gücü ve siyasi etkinliği ile bu ülkeler özelindeki baskınlığını kaybetmemeye çalışmaktadır. Yani Rusya ile Çin, belli oranda bir ortaklık içerisindedir. Ancak “Tek Kuşak, Tek Yol” inisiyatifi ile Rusya'nın Avrasya bağlamında kendi gücünü ve küresel bir güç olabilme hedefini konsolide edebilmek için kurduğu ve henüz daha geri planda yer alan Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün birbirleriyle nasıl uyum sağlayacağı ve Çin ile Rusya'nın bu iki projeyi belli bir küresel ortaklık eksenine döküp dökemeyecekleri hususu, gerek ABD, gerekse de diğer bölgesel ve küresel aktörler tarafından yakından takip edilmektedir.⁶² Zira böyle bir ortaklığın oluşabilmesi ABD hegemonyasının kırılabilmesi anlamında çok büyük bir adım olacaktır. Ne var ki iki ülkenin öncelikle kendi aralarındaki güvensizliği, sınır sorunlarını ve tarihe içkin kültürel/siyasal rekabeti bir yana itmeleri ve kendi güçlü yönleri üzerinden bir ortaklık geliştirebilmeyi başarmaları gerekmektedir. Soğuk Savaş döneminde, her iki ülkenin de aynı ideolojik çerçeve içerisinde hareket etmelerine karşın anlaşamamaları ve Çin'in 1970'li yıllardan itibaren ABD'ye yaklaşması bu çerçevede ele alınması gereken önemli bir olumsuzluk olarak görülebilecek bir örnek olaydır.

Sonuç

Hegemonya inşası, askerî gücün varlığına rağmen bu gücü baskın bir şekilde kullanmayarak ve genel itibarıyla ekonomik ve sosyo-kültürel unsurları ön planda tutarak, “ikna” ya da “rıza”ya dayalı olarak gerçekleştirilen bir sistemsel etkinliği ya da üstünlüğü nitelemektedir. Gramsci'nin görüşlerini uluslararası politika çerçevesinde anlamlandıran Cox, uluslararası ilişkilere yön veren kurum, norm ve değerler ile ekonomik altyapının neoliberal anlayışa içkin olarak kurgulandığını ve ABD'nin de diğer Batılı ya da bu düzene uymaya rıza gösteren aktörler ile birlikte Clark'ın da altını çizdiği üzere belli bir koalisyon içerisinde hegemon rolünü üstlendiğini anlamamıza yarayacak faktörleri

---

⁶² Alexander Libman, “Linking the Silk Road Economic Belt and the Eurasian Economic Union: Mission Impossible?”, *Caucasus International*, C 6, No. 1, 2016, s. 41-53.

ortaya koymuştur. Ne var ki ABD'nin sistemsal hegemon rolünün sorgulanmaya hatta zayıflamaya başladığı da görülebilmektedir. Zira değer aktarımı süreci etkisiz kalmış, dünyanın birçok bölgesinde karşılığını bulamamış ve özellikle de etnik/dinsel kimlikler ve kültürel aidiyetler çerçevesinde beliren arızaları çözmekte başarısız olduğu gibi milenyum sonrası dönemde tarihsel, kültürel ve özellikle de inanç temelli ve “medeniyet” odaklı itirazlar ile karşılaşmaktadır.

Çin, Rusya ile birlikte ABD hegemonyasında şekillenen uluslararası sisteme ilişkin en ciddi itirazı yapan ülke olarak görülmektedir. Hatta Pekin'in çok kutupluluk vurgusu ile ABD'nin “tek yönlendirici” olduğu mevcut sistemi kabullenmeyeceğini gösterdiği de ifade edilebilir. Bu noktada Çin'in temel hedefi öncelikle kendi bölgesinde bir hegemon olabilmektir. Zira Çinli yöneticiler, Mearsheimer'in “saldırgan realizmi” açıklarken altını çizdiği “küresel hegemon olabilmek için öncelikle bölgesel hegemon haline gelebilmek gerekir” düsturunun ayırındadır. Bu noktada Çin'in ABD hegemonyasına itiraz hususunda birleştiği Rusya'yı bölgesel anlamda ötekileştirmeden gücünü yansıtabileceği bir anlayışa yaslanmak istediği anlaşılmaktadır. İşte bu çerçevede “Tek Kuşak, Tek Yol Projesi” inşa edilmeye çalışılmaktadır.

Çin'in bu projesi esasen yumuşak gücünü kullanabilmeyi ve bu yönden rıza faktörünü göz önünde bulundurarak kendisine bölgesel bir hegemonya kurgulayabilmeyi hedefleyen bir inisiyatif olarak görülmelidir. Nitekim siyasal ya da sosyo-kültürel faktörler üzerinden değil ama güçlü olduğu ticaret, yatırım ve ekonomik yardım gibi unsurları işler hale getirerek etkinliğini arttırmaya çalışan Pekin gerek kara gerekse de deniz ayağı olan Tek Kuşak, Tek Yol Projesi ile her daim göz önünde bulundurulmuş “tarihî İpek Yolu'nu canlandırma” anlayışını da hayata geçirmektedir. Bu çerçevede projenin başta ABD ve Hindistan olmak üzere küresel ve bölgesel aktörler tarafından yakından izlendiğini belli bölgesel ya da tarihsel yönü de olan siyasal problemlerin Çin'e yönelik olarak kullanılmaya çalışıldığını ve projeye dâhil olan bölgelerdeki çatışma alanlarının son dönemde yeniden dünya gündemine gelmeye başladığını görüyoruz. Keşmir, Belucistan, Çin-Hindistan-Bhutan üçgenindeki Sikkim Bölgesi (Doklam Platosu) ve Arakan gibi sorunlu bölgelerin yeniden ısınmasının temel ne-

denlerinden biri de Çin'i çevreleyen Pekin'in yakın ilişki içerisinde olduğu ve Tek Kuşak, Tek Yol Projesi içerisinde olması planlanan ülkeleri ilgilendiriyor olmasıdır. Hatta Sincan Uygur Özerk Bölgesi ve Tibet gibi bölgelerdeki toplumsal/siyasal sorunların insan hakları ihlallerinin ve son kertede ayrılıkçı hareketliliğin gündeme getirilmeye çalışılmasının arkasında da Çin'in hegemonya inşasının önüne yeni engeller çıkarabilmekle yakından ilgisi bulunmaktadır.

Hegemonyası sarsılan ABD ile Çin'in bölgesel rakibi Hindistan'ın askerî ve siyasal anlamda birbirine gittikçe yakınlaşmasına neden olan bu hamle aynı zamanda ABD'nin hayata geçirmeyi düşündüğü ancak Trump tarafından rafa kaldırılmış Transpasifik Ortaklığı (TPP) inisiyatifinin gerek ABD'de, gerekse de Çin etkinliğinin artmasından endişe eden Japonya, Avustralya ve hatta Vietnam gibi ülkeler tarafından gündeme getirilmeye çalışılmasına neden olmaktadır. Çin'in Rusya ile sistemsal itiraz düzeyinde paylaştığı ortaklığı ve özellikle her iki aktörün de çıkarlarının çatışabileceği Orta Asya-Hazar bölgesi özelinde, Çin'in Tek Kuşak, Tek Yol ve Rusya'nın Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü girişimlerinin birbirine entegre edilmesi gerekliliği Pekin'in hegemonya arayışı ekseninde üzerinde önemle durulması gereken bir faktördür.

Bu çerçevede Çin'in proje çerçevesinde önemli rol oynayacak ülkeler özelinde büyük bir yatırım hamlesi başlatarak giriştiği ve Rusya ile "şimdilik" kaydıyla herhangi bir soruna mahal vermeden yürüttüğü Tek Kuşak, Tek Yol Projesi'nin içerik itibarıyla bölge ülkelerinin siyasal anlayış ve ekonomik taleplerine cevap veren ve uzun vadede Çin etkinliğini Kaşgar'dan Balkanlar'a dek konsolide edecek önemli bir girişim olduğu ifade edilebilir. Bu girişimin uzun vadedeki başarısını yakından ilgilendiren en önemli faktör ise Çin'in güçlenmesinden rahatsız olan ABD'nin Hindistan ile ne denli yakın çalışabileceği ve Rusya'nın Çin'e ilişkin mevcut bakış açısının sürdürülebilir hale getirilmesi, yani Moskova-Çin iş birliğinin devamlılığıdır. Rusya'nın yapacağı farklı bir tercih Hindistan ve ABD'nin de karşı çıktığı ve projeye dâhil olan Pakistan gibi ülkelerde bölgesel çatışma noktalarının hareketli olduğu gerçekliği ile birlikte düşünüldüğünde Çin'in hegemonya inşasını akamete uğratacak bir sürece işaret edecektir.

KAYNAKÇA

- “China and Pakistan Launch Economic Corridor Plan Worth \$46 Billion”, **Reuters**, 20 Nisan 2015, <https://www.reuters.com/article/us-pakistan-china/china-and-pakistan-launch-economic-corridor-plan-worth-46-billion-idUSKBN0NA12T20150420>, (Erişim Tarihi 28 Eylül 2017).
- “India Bombs Pakistan Army Posts in Kashmir”, **BBC World**, 23 Mayıs 2017, <http://www.bbc.com/news/world-asia-india-40014165>, (Erişim Tarihi 27 Eylül 2017).
- “Latest North Korea Missile Launch Suggests Guam is Within Reach”, **The Washington Post**, 15 Eylül 2017, https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/09/15/latest-north-korea-missile-launch-suggests-guam-is-within-reach/?utm_term=.2c457254400d, (Erişim Tarihi 28 Eylül 2017).
- “Myanmar: A New Muslim Insurgency in Rakhine State”, **International Crisis Group**, Rapor No. 283, Aralık 2016.
- “Pakistan Army Planning BAT Operation in Kashmir Valley: Intelligence Report”, **Indiatoday**, 5 Eylül 2017, <http://indiatoday.intoday.in/story/pakistan-army-bat-operation-kashmir-valley-intelligence-report/1/1041620.html>, (Erişim Tarihi 27 Eylül 2017).
- “The US-India Nuclear Deal”, **Council on Foreign Relations**, 5 Kasım 2010, <https://www.cfr.org/backgrounder/us-india-nuclear-deal>, (Erişim Tarihi 28 Eylül 2017).
- “US Must Stop North Korea Threats, Says China, as Kim Jong-un Aims For Military Equilibrium”, **The Guardian**, 16 Eylül 2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/sep/16/us-must-stop-north-korea-threats-says-china-kim-jong-un-military-equilibrium>, (Erişim Tarihi 28 Eylül 2017).

“Why is There Tension Between China and the Uighurs?”, **BBC News**, 26 Eylül 2014, <http://www.bbc.com/news/world-asia-china-26414014>, (Erişim Tarihi 27 Eylül 2017).

Ali, Tariq, “Nawaz Sharif Has Gone. But Pakistan's High Level Corruption Survives”, **The Guardian**, 28 Temmuz 2017, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/jul/28/nawaz-sharif-pakistan-colossal-political-corruption-survives>, (Erişim Tarihi 28 Eylül 2017).

Anderson, Perry, **Amerikan Dış Politikası ve Düşünürleri**, Barış Baysal (çev.), (Ankara: Nota Bene Yayınları, 2015).

Aneja, Atul, “New China-Myanmar Oil Pipeline Bypasses Malacca Trap”, **The Hindu**, 30 Ocak 2015, <http://www.thehindu.com/news/international/world/new-china-myanmar-oil-pipeline-bypasses-malacca-trap/article6839352.ece>, (Erişim Tarihi 28 Eylül 2017).

Aoyama, Rumi, “One Belt, One Road: China’s New Global Strategy”, **Journal of Contemporary East Asia Studies**, C 5, No. 2, 2016, s. 3-22.

Aris, Stephen, “One Belt, One Road: China’s Vision of Connectivity”, **CSS Analyses in Security Policy**, No. 195, 2016.

Arnett, George, “Religious Extremism Main Cause of Terrorism, According to Report”, **The Guardian**, 18 Kasım 2014, <https://www.theguardian.com/news/datablog/2014/nov/18/religious-extremism-main-cause-of-terrorism-according-to-report>, (Erişim Tarihi 27 Eylül 2017).

Bildt, Carl, “Dayton Revisited: Bosnia's Peace Deal 20 Years On”, **European Council on Foreign Relations Essay**, No. 149, Kasım 2015.

Boone, Jon ve Baloch, Kiyya, “A New Shenzen? Poor Pakistan Fishing Town’s Horror at Chinese Plans”, **The Guardian**, 4 Şubat 2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/feb/04/pakistan-new-shenzhen-poor->

- gwadar-fishing-town-china-plans, (Erişim Tarihi 27 Eylül 2017).
- Braumoeller, Bear F., “The Myth of American Isolationism”, **Foreign Policy Analysis**, No. 6, 2010, s. 349-371.
- Cai, Peter, “Understanding China’s Belt and Road Initiative”, **Lowy Institute Analysis**, 2017.
- Catley, Bob, “Hegemonic America: The Arrogance of Power”, **Contemporary Southeast Asia**, C 21, No. 2, 1999, s. 157-175.
- Clark, Ian, “Bringing Hegemony Back in: The United States and International Order”, **International Affairs**, C 85, No. 1, 2009, s. 23-36.
- Cox, Robert, “Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method”, **Millennium Journal of International Studies**, C 12, No. 2, 1983, s. 162-175.
- Crehan, Kate, **Gramsci, Kültür, Antropoloji**, Ümit Aydoğmuş (çev.), (İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2006).
- Dağcı, Kenan ve Keskin, Mustafa, “Çin’in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri”, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, C 1, Sayı 2, 2013, s. 11-29.
- Davidson, Joanna, “Humanitarian Intervention As Liberal Imperialism: A Force For Good?”, **POLIS Journal**, C 7, 2012, s. 128-164.
- Fukuyama, Francis, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Zülfü Dicleli (çev.), (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2011).
- Fuller, Graham E., “America's Uncomfortable Relationship with Nationalism”, **The Stanley Foundation Policy Analysis Brief**, Temmuz 2006.
- Gerstle, Gary, “The Limits of American Universalism”, **American Quarterly**, C 45, No. 2, 1993, s. 230-236.

- Gilderhus, Mark T., “The Monroe Doctrine: Meanings and Implications”, **Presidential Studies Quarterly**, C 36, No. 1, 2006, s. 5-16.
- Gilpin, Robert, “The Theory of Hegemonic War”, **The Journal of Interdisciplinary History**, C 18, No. 4, 1988, s. 591-613.
- Granville, Kevin, “What is TPP? Behind the Trade Deal That Died”, **The New York Times**, 23 Ocak 2017, <https://www.nytimes.com/interactive/2016/business/tpp-explained-what-is-trans-pacific-partnership.html?mcubz=1>, (Erişim Tarihi 28 Eylül 2017).
- Heller, Henry, “Seeds of ISIS Terror Sown by Western Hegemony”, **Canadian Dimension**, 23 Kasım 2015, <https://canadiandimension.com/articles/view/seeds-of-isis-terror-sown-by-western-hegemony>, (Erişim Tarihi 27 Eylül 2017).
- Huntington, Samuel P., **Medeniyetler Çatışması**, Murat Yılmaz (çev.), (İstanbul: Vadi Yayınları, 2015).
- Ikenberry, G. John, “Between the Eagle and the Dragon: America, China and Middle State Strategies in East Asia”, **Political Science Quarterly**, C 20, No. 20, 2015, s. 1-35.
- Khan, M. Ilyas, “What Lies Behind Pakistani Charges of Indian Terrorism?”, **BBC News**, 6 Mayıs 2015, <http://www.bbc.com/news/world-asia-32604137>, (Erişim Tarihi 27 Eylül 2017).
- Kumar, Hari ve Barry, Ellen, “The US-India Nuclear Deal”, **Council on Foreign Relations**, 5 Kasım 2010, <https://www.cfr.org/backgrounder/us-india-nuclear-deal>, (Erişim Tarihi 28 Eylül 2017).
- Kurlantzick, Joshua, “China’s Charm: Implications of Chinese Soft Power”, **Carnegie Endowment Policy Brief**, No. 47, 2006.

- Libman, Alexander, “Linking the Silk Road Economic Belt and the Eurasian Economic Union: Mission Impossible?”, **Caucasus International**, C 6, No. 1, 2016, s. 41-53.
- Marolov, Dejan, “The Policy of USA and EU Towards the Disintegration of Yugoslavia”, **International Journal of Social Science Tomorrow**, C 1, No. 2, 2012, s. 1-16.
- Mearsheimer, John J., “Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War”, **International Security**, Cilt 15, No. 1, 1990, s. 5-56.
- Naik, Shraddha, “The Rise of BRICS-A Multipolar World?”, **ISA Conference 2016**, <http://web.isanet.org/Web/Conferences/AP%20Hong%20Kong%202016/Archive/fe1c1206-5ee1-452c-b425-ec2757693fcc.pdf> (Erişim Tarihi 27 Eylül 2017).
- Okur, Mehmet Akif, “Gramsci, Cox ve Hegemonya: Yerelden Küresele, İktidarın Sosyolojisi Üzerine”, **Uluslararası İlişkiler**, C 12, No. 46, 2015, s. 131-151.
- Panda, Ankit, “Disengagement at Doklam: Why and How Did the India-China Standoff End?”, **The Diplomat**, 29 Ağustos 2017, <http://thediplomat.com/2017/08/disengagement-at-doklam-why-and-how-did-the-india-china-standoff-end/>, (Erişim Tarihi 28 Eylül 2017).
- Poole, Walter S., **The Effort to Save Somalia: August 1992-March 1994**, 2005, <http://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/History/Monographs/Somalia.pdf> (Erişim Tarihi 27 Eylül 2017).
- Price, Greg, “Trump Wants China to Pay For Failing to Stop North Korea”, **Newsweek**, 13 Temmuz 2017, <http://www.newsweek.com/trump-china-north-korea-sanctions-636294>, (Erişim Tarihi 28 Eylül 2017).
- Robinson, William, “Gramsci and Globalisation: From Nation-State to Transnational Hegemony”, **Critical Review of International Social and Political Philosophy**, C 8, No. 4, 2005, s. 1-16.

- Snyder, Glenn H., “Mearsheimer's World-Offensive Realism and the Struggle For Security”, **International Security**, C 27, No. 1, 2002, s. 149-173.
- Solis, Mireya, “Trump Withdrawing From the Trans Pacific Partnership”, **Brookings**, 24 Mart 2017, <https://www.brookings.edu/blog/unpacked/2017/03/24/trump-withdrawing-from-the-trans-pacific-partnership>, (Erişim Tarihi 28 Eylül 2017).
- Southgate, Laura, “The Asia Pivot As a Strategy of Foreign Policy: A Source of Peace or A Harbinger of Conflict?”, **ISA Conference Hong Kong**, 15-17 Haziran 2017, <http://web.isanet.org/Web/Conferences/HKU2017-s/Archive/d1c3ec10-7f24-4068-b08f-965aebc210a6.pdf>, (Erişim Tarihi 28 Eylül 2017).
- Şener, Bülent, “Uluslararası İlişkilerde Hegemonya Olgusu ve ABD Hegemonyasının Siyasal ve Kültürel Kaynağı: “Amerikan İstisnacılığı” ya da “Açık/Kaçınılmaz Yazgı””, **The Journal of Academic Social Science Studies**, No. 26, 2014, s. 405-420.
- Turner, Susan, “Russia, China and a Multipolar World Order: The Danger in the Undefined”, **Asian Perspective**, C 33, No. 1, 2009, s. 159-184.
- Tüysüzöğlü, Göktürk, “Kürt ve Beluci Ulusçuluklarının Benzeşen ve Ayrışan Yönleri”, **Ortadoğu Yıllığı 2013**, 2013, s. 415-442.
- Wallerstein, Immanuel, **The Politics of the World Economy: The States, the Movements and the Civilizations**, (Cambridge: Cambridge University Press, 1984).
- Yuen Ka-Yee, Jeanette, “The Myth of Greater China? Hong Kong As a Prototype of Taiwan For Unification”, **Taiwan in Comparative Perspective**, C 5, 2014, s. 134-152.

DEMOKRASİNİN ENFORMOKRASİYE EVRİMİ: POZİTİF HEGEMONYAYA DOĞRU

Onur OKYAR*

ÖZET

Bu çalışma kapsamında, mevcut uluslararası sistem hegemonya penceresinden incelenerek çatışma çözümlerinin daha kolay ve hızlı olabileceği, ideal bir yeni dünya düzeninin mümkün olup olamayacağı tartışılmıştır. Bu bağlamda çalışmada yazar tarafından formüle edilmeye çalışılan enformokrasî kavramının, realist temelli uluslararası sistem ile idealist temelli uluslararası toplum arasındaki yansımaları Birleşmiş Milletler (BM) sistemi örneğinde analiz edilmiştir.

Bu noktalardan hareketle çalışmada Birleşmiş Milletler örgütünün hegemonya kavramı ile etkileşimi eşitlik ve adalet kavramları çerçevesinde incelenmiştir. Bu hedefe ulaşabilmek amacıyla çalışma iki temel hipotez üzerine bina edilmiştir. Hipotezlerden ilki günümüz hantal/dondurulmuş BM sisteminin küreselleşme/ postmodernizm ve öngörülemezlik fenomenleri etkisiyle gözden geçirilerek birey lehine revize edilmesi gerektiğini içermektedir. Çalışmanın ikinci hipotezi ise BM'yi ortaya çıkaran faktörler bağlamında (*barışı sağlama ve koruma*) birinci hipoteze atfen revize edilen pratiklerin eşitlikten adalet kavramına evrilmesi sonucunda devlet içi ve devletlerarası daha adil bir yönetim modelinin meydana geleceği kabulüdür. Böylece postmodern dünyanın temeli olan bireyin; devletin iç ve dış politikalarında alacağı kararlarda söz sahip olmasının önü açılacak, “yığınların” eğitim ve medeniyet seviyeleri artırılacak, uluslararası anarşik sistem idealist çerçeveye oturtulabilecek ve devletler öteki ile beslenmek yerine meşruiyetlerini halktan/bireylerden alabilecekleridir.

---

* Dr.Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, ÇANKIRI, onurokyar@hotmail.com

Bu noktalardan hareketle çalışmada ilk olarak demokrasi kavramı birey merkezli incelenmiş, BM sistemi; devlet egemenliği, BM'de reform tartışmaları ve hegemonya perspektiflerinden ele alınarak, teorik çerçevede irdelenmiş ve günümüz BM sistemindeki eksikliklerin sebepleri ile bağlantısı ortaya konulmuştur. Son olarak BM'nin temel motivasyon kaynağı olduğu savlanan dünya düzeninin tesisi misyonunun postmodern dünya şartlarına uygunluğu tartışılmış; sorunun çözümü noktasındaki tartışmalara yeni bir boyut kazandırmak amacıyla enformokrazi modeli ortaya konulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Çoğulculuk-Çoğunlukçuluk, Demokrasi, Enformokrazi, Uluslararası Güvenlik, Pozitif Hegemonya.

FROM DEMOCRACY TO INFORMOCRACY: TOWARD POSITIVE HEGEMONY

ABSTRACT

In context of this study, it has been discussed that the conflict resolutions could be much easier and quicker through the examination of the existing international system from the window of hegemony and whether an ideal new world order is possible or not. Within the concept of the study, the reflections of the concept of informocracy which has been formulated by the author, between the realistic based international system and idealistic based international community has been analyzed in the example of the United Nations (UN) system. Moving from these points, the interaction of the United Nations Organization with the concept of hegemony has been examined within the framework of equality and justice. In order to reach this goal the study has been constructed on two basic hypotheses. The first of the hypotheses is containing the fact that the bulky / frozen UN system of today is being reviewed with the influence of the globalization / postmodernism and unpredictability phenomena and that it should be revised in favor of the individual.

The second hypothesis of the study UN reveals factors in the context of (*ensuring peace and protection*) first hypothesis with reference to the revised practice of intra-state as a result of the evolution of the concept of justice equality and inter-state a fairer governance model is the adoption will occur. Thus, the individual is the foundation of post-modern world; in the state's interior and the decision of the foreign policy to be opened in front of to have said, "stack of" education and civilization will be increased, which can be fitted to the idealistic framework of international anarchic system and government from the people of the legitimacy rather fed up with the other / received from individuals they might.

Moving from these points, the concept of democracy has been firstly examined based on individuals. The UN system; state sovereignty, have been taken by the perspective from the UN reform debate and hegemony, and have been discussed in the theoretical framework and its relation with the reasons of the deficiencies of the UN system.

Finally, the suitability of the establishment of the world order which is claimed as the source of motivation of the Organization with the post-modern world conditions has been discussed: informocracy model has been brought in order to add a new dimension to the discussions at the point of the solution of the problem.

Key Words: Plurality-Majority, Democracy, Informocracy, International Security, Positive Hegemony.

GİRİŞ

Özü itibariyle siyasî katılımı ifade eden demokrasi kavramının yaklaşık 2500 yıllık geçmişine rağmen günümüze kadar değişmeden gelen en önemli negatif özelliği, siyasî seçkinler tarafından anlamının yozlaştırılarak kamu idaresine ve kamu politikalarına bir meşruiyet kazandırma aracı olmasıdır. Bu bağlamda bir teori haline gelmiş şu hipotez günümüzde önemini gittikçe artırmaktadır: Bir ülkede siyasî katılım kanalları ne kadar açık, ifade hürriyeti ne kadar yüksekse o ülke demokratiktir. Bununla birlikte günümüz ekonomik, siyasî, sosyal, teknolojik ve kültürel değişimlerin yaşandığı postmodern çağımızda acaba demokrasinin içeriği de değişebilir mi? Böylece devletin gerçek sahibi olan vatandaşların, niceliklerine göre değil niteliklerine göre devlet yönetimine katılımı sağlanabilir mi? Bir diğer ifadeyle demokrasinin en temel çıkmazı olan çoğunlukçuluk açmazı, çoğulculuğun revize edilmesiyle sonsuza kadar yok edilebilir mi?

Bu ütöpik gözükten sorulara cevap verilebilmesi hem yapısal olarak çok zordur hem de her ne ideolojiden olursa olsun hiçbir baskıcı iktidar için faydalı değildir. Zira dünyada ve özellikle üçüncü dünya ülkelerinde baskıcı hükümetlerin görmek istediği vatandaş profili, öğretimi olsa da eğitimsiz, hiçbir konuda ortalamanın üstüne çıkmaması ve toplumun bir parçası olduğunun bilincinde olmaması gereken edilgen kitlelerdir.

Bu bağlamda çalışmanın amacı, uluslararası ilişkilerdeki hegemonya kavramının -pragmatik bir bakış açısıyla- uluslararası sistem lehine nasıl ehlileştirilebileceğini tartışmaktır. Çalışmada yukarıda ifade edilen sorunlara bir çözüm olabilecek yeni bir demokrasi modeli önerilecektir. Yeni model, bireyi esas alan ve demokratik sistemlerin temeli olan oy verme hakkı ile ilgilidir. Bu bağlamda her bireyin ağırlıklı oy ortalamasına (eğitim, yaş, gelir seviyesi, adli sicil, yaşanılan bölgenin gelişmişlik düzeyi, bireyin –varsa– insanlığa katkıları vb. faktörlerden elde edilecek puanına) göre oy kullanabileceği bir sistem Birleşmiş Milletler çatısı altında tartışılmalıdır. Böylece, temelde öjenik ve/veya elitist argümanlara dayalı zannedilebilen, hatta bu sonuçların “otomatik olarak” ortaya çıkacağı beklenebilen bu model ile eğitilmiş ve medenî yeni bir nesil yetiştirme ütopyası meşru iktidarlar için zorunlu bir hedef haline gelebilecektir. Bu sonuç ise dünya düzenini ve devletler

sistemini biçimlendirip etkileyen emperyalizm ve hegemonya faaliyetlerinin yıkıcı etkilerini ortadan kaldıracak, birey-devlet ilişkisinde pozitif bir ivme kazandıracaktır.

Bu noktalardan hareketle çalışmanın temel hipotezi, niteliği artan vatandaşların nitelikli/erdemli hükümetleri iktidara getirecekleri, bu sonucun ise negatif emperyalist politikaları yok edeceği üzerine bina edilecektir. Bu hipotezi gerçeklemek için çalışmada ilk olarak demokrasi kavramının farklı anlamları ve bu anlamların erdemli/nitelikli birey ve iktidarlar için önemi irdelenecek, ardından eğitim ve siyasal tercih arasındaki ilişkiyi incelemiş bilimsel çalışmaların sonuçları karşılaştırılacak, elde edilen sonuçlardan alınan referansla enformokrasi modeli inşa edilecek, bu modelin uluslararası güvenliğinin en önemli çıkması olan egemen devlet-bireysel özgürlük dengesinin sağlanması yönündeki engeller çözümlenecek ve son olarak negatif-emperyalist politikalara karşı pozitif hegemonyanın tesis edilip edilemeyeceği tartışılacaktır.

DEMOKRASİ VE İKTİDAR

İlk olarak Yunan site devletlerine has bir yönetim formu olarak ortaya çıktığı kabul edilen demokrasi bu coğrafyada kısmen dahi olsa uygulanabilmiştir (Erdoğan, 2012:173). Demokrasi kavramı ilk olarak bu bölgede tiran hâkimiyetini bitiren ayaklanmalardan sonra milattan önce beşinci yüzyılda doğmuştur (Crick, 2002:25). Bu dönemde demokrasi sıradan halkın aristokratlara karşı bir hak arama mücadelesi olarak görülmüş ama muktedirler tarafından kabul görmemiştir (Dahl, 2001:20). Atinalılar kendi yönetim sistemlerini zaman zaman demokrasi olarak adlandırıyor olsalar da Yunan medeniyetindeki kölelik müessesinin yoğun bir şekilde işler olması Atina demokrasisinin günümüz demokrasısından ne kadar uzak olduğunu göstermektedir (Tilly, 2011:53). Platon demokrasiye karşıdır; zira hem sınıf çatışmasına sebep olur hem de ahlakı yozlaştırır. Bu sistemde herkes özgür olduğu için toplum anarşik, devlet ise düzensizdir. İktidarı ele geçiren her zaman daha eşit ve haklıdır (Crick, 2002: 8 ve 21). Platon için göre kanı/algı fakirler ile cahillerin, felsefe/bilgi ise eğitilmiş ve erdemli bireyi temsil etmektedir. Dolayısıyla Platon'un demokrasiyi suçlamasının ve tehlikeli olarak görmesinin bir nedeni de demokratik bir siste-

min cahilin eğitimliyi yönetmesine izin verebilmesidir. Erdemli bireyler siyasal süreçler içerisinde yer almaktan çekinirler ya da bunu istemezlerse Platon'a göre bu kişiler kendilerinden daha ahmaklar tarafından yönetilmeyi kabul etmişler demektir (Platon, 2002: 219/484a). Çözüm ise aristokratik bir yönetimdir.

Aristo, Platon'a nazaran daha olumludur. Özgürlük ona göre iktidarların sırayla hükmetmesidir. Polity kavramını geliştirerek iktidarın tek kişinin elinde olmaması gerektiğini, her yurttaşa eşit yakınlıkta olmak için iktidarı çok kişi tarafından paylaşılması gerektiğini savunur (Göze, 2011:48). Romalılar ise demokrasiyi *respublicus* olarak anlamış ve halka ait olan yönetim biçimi, olarak ifade etmişlerdir. Bu sistemde sadece soylular değil sıran halk da oy vermiş ancak sadece erkekler muhatap alınmıştır. (Dahl, 2001:21). Orta Çağ'dan yakın çağa kadar demokrasinin tanımı da değişmiştir. Nüfus, uzmanlaşma ve ulaşım imkânları artmış, bilgi yayılmış ve bu unsurlar temsili demokrasinin kapılarını açmıştır. Temsili demokrasinin en önemli sonucu ise devlet olarak iktidarın gücünün sınırlandırılması olmuştur. Bu hedefe yaklaşmak için Magna Carta Libertatum (1215), Petition of Rights (1628), Habeas Corpus Act (1679), Bill of Rights (1689) gibi İngiltere orijinli özgürlük ve sınırlama belgeleri kabul edilmiştir (Güney, 2005:14). 1789 Fransız ihtilali ile iktidarların sınırlandırılması pratiği anayasalarda da yerini almış, devlet bir bütün olarak kurumsallaşmış ve seküler bir aygıt vasfını kazanmıştır (Güney, 2005:16 ve 17). İçinde bulunduğumuz yüzyılda ise başta küreselleşmenin ve dolayısıyla postmodernizmin etki ve sonucuyla demokrasi artık insanlık için yetersiz kalmıştır; bu yetersizlik düşünürlerin yorumlarında da kendini bulmuştur. Fromm'göre (2005:171) demokrasi ancak her bir vatandaş tarafından ortak karar alınması durumunda işleyeceğini savunur. Popper (1999:27), Berger (1999:33) ve Lewis (2003:57) için ise demokratik bir sistemde "kötü" iktidarın indirilebilmesine imkan tanınması gerekir. Beetham ve Boyle (1998:2) için demokrasinin kalitesi halkın denetiminin çokluğu ile doğru orantılıdır. Schumpeter ise (2003:279), halkın halk tarafından halk için yönetimi anlayışının pratikte yanlış olduğunu (Lincoln'den akt. Crick, 2002:98), doğru olanın halkın onay verdiği ve uygun bulduğu rejim ve yönetimler olabileceğini belirtir. Touraine ise (2011:25) demokrasi ötekine verilen taviz ve yükümlülüklerin tamamıdır. En yalın tanımı Ateş (1994:11) yapmıştır. Ona

göre demokrasi, bireyin kendini uzaktan yakından ilgilendirebilecek bir konuda verilecek hukukî/yasal karara katılabilesidir. Erdoğan ise (2000:130) katılımdan ziyade denetimi esas alır ve bireyin devlete/yürütmeye ait uygulamaları takip edebilmesi ve denetleyebilmesidir.

Enformokratik yönetimin önem verdiği eğitim ve erdemle bireyin daha çok oy puanı alması mantığı bazı düşünürlerce de savunulmuştur. Zira demokrasinin en önemli zayıf yanı çoğunluğun her zaman doğru olmayacağı gerçeği ve ötekileştirme eğilimidir. Dolayısıyla bu sistemde % 49 daima haksız iken % 51 daima haklıdır. Bu hayati oranların ise kişi bazında tespit edilmesi gerekir ki adil bir yönetim sistemi tesis edilebilsin. Dolayısıyla demokrasi, yığınların istediklerini yerine getiren bir sistem olmamalıdır (Crick, 2002:20). Locke da bu çoğunlukçuluğa karşı çıkmış ve oy vermek gibi hayati bir eylemin eğitim, gelir, soy (!) gibi kriterlere göre olmasını savunmuştur (Eren, 2012).

İKTİDAR VE EĞİTİM

Eğitim kazanımının birçok vatandaşlık özelliklerinin arkasındaki temel mekanizma olduğu fikri büyük oranda tartışılmazdır. Eğitim sürekli olarak siyasi katılım, seçmen katılımı, sivil yönelimler, siyasi bilgi, demokratik tutum ve düşünceleri arttırmaktadır (Hess ve Torney, 1967; Neuman, 1986). Yıllar süren eğitim ve iktidar ilişkisi araştırmaları, eğitimin bir bireyin siyasal alana katılma eğilimini doğrudan etkilediği sonucuna varmıştır. Çoğu ampirik analizde, eğitim, diğer sosyo-ekonomik faktörler düşünüldüğünde bile siyasi katılımın en güçlü tetikleyicisidir (Shields ve Goidel 1997; Verba, Schlozman ve Brady, 1996; Wolfinger ve Rosenstone, 1980). Converse (1972: 324), "eğitim, her yerde evrensel çözümdür ve bu ilişki daima aynı yöndedir" sonucuna vararak, örgün eğitimin siyasi katılım üzerindeki ezici önemini anlatır. Hatta Eğitimin demokrasi ve dolayısıyla iktidar ile olan ilişkisinin vatandaşlar tarafından bilinmesi ve bireyin farkındalığının artması için ABD özelinde eğitim müfredatının liberal ve sanatsal bir çizgide yeniden gözden geçirilmesi dahi teklif edilmiştir (Hillygus, 2005).

İktidar ve eğitim kavramları birbirlerine zıt olarak değerlendirilebilecek sebepler içermektedir. Zira eğitim seviyesi düşük toplumlarda iktidar olmak daha kolay, yüksek toplumlarda ise nispeten daha zordur. Bu bağlamda siyasetin arka bahçesi olarak kullanılmaya çalışılan

eğitim politikaları bir yandan toplumda sıradanlık/bayağılık için genelleştirilmiş bir form veya öbür tarafta demokratik olmayan bir seçkinliğin/seçkinciliğin ortaya çıkmasına neden de olabilir (U.S. Department of Education, 1983). Bu yönüyle hassas dengeler üzerinde durması gereken eğitim ve onu düzenleyip denetleyen iktidar hiçbir zaman ayrı olmamalı, aynı da olmamalıdır. Demokrasi ile refah arasında a pozitif bir korelasyon vardır. Kişi başına düşen milli gelirin artması sonucu ülkelerin demokrasi kalitesinin de artmış olduğu bir gerçektir (Przeworski ve Neto, 2003).

İktidarların sınırlandırılması ve yetkin kişilerin oy oranlarının fazla olması bağlamında dünyada çeşitli uygulamalar olmuştur. Ağırlıklı oylama (*weighted voting*) modelinin bir çeşidi olan Çoğul oylama (*plural voting*), bir kişinin seçimde birden fazla oy verebileceği bir sistemdir. Birleşik Krallık'ta 1950 yılına kadar üniversiteye bağlı öğretim elemanları hem üniversitede hem de kendi seçim bölgelerinde oy kullanmışlardır. Seçim bölgesinde mülk sahibi ise üç oy kullanabiliyorlardı (Packer, 2001). 1968-69 seçim yasasından önce, Kuzey İrlanda'daki yerel yönetim seçimleri, işletmelerin sahiplerinin birden fazla oy kullanmasına izin vermiştir (Coogan,1987). Belçika'da, 1893'te başlayan çoklu oylama, genel seçimin etkisini sınırlandırmanın bir yolu olarak 1919'a kadar kullanılmıştır. 25 yaşın üzerindeki her erkek vatandaşın yasama seçimleri için bir oy hakkı var iken okul diploması olanlar, aile reisinin 30 yaş üstü ve en az beş franklık vergi ödemesi yapması, kişinin en az 2.000 franklık bir tasarruf hesabının olması veya en az 100 franklık bir hayat sigortası sahibi olanlara iki oy hakkı daha verilmiştir (Bitsch, 2004). Yirmi birinci yüzyılda ise bu o sistemi faydacı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Avrupa'da (İngiltere ve Hollanda'da) ebeveynlerin her çocuk için bir oy politikası ile hem doğum oranlarının artması hem de adaletli bir seçim sisteminin sağlanması için teklif edilmiştir (BBC, 2003; Bovenberg, 2007). Ağırlıklı oylama ise tüm seçmenlerin seçim sonucunda aynı etkiye sahip olmadığı bir seçim sistemidir. Ağırlıklı oylama ABD Başkanlık, Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği seçimlerinde üye ülke veya eyaletlerin nüfuslarına göre verdikleri oy ifade etmektedir.

Varsayımsal olarak başta eğitim olmak üzere bireyin niteliği arttığı takdirde oyların da niteliği artmakta ve erdemli hükümetler başa gelebilmektedir. Bu sonuç otomatik olarak hükümetleri erdemli yapmayacaksa da bir adım olarak değerlendirilmelidir. Uluslararası örgütlerde ise bu nitelik ülkelerin nüfusları ile çözülmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte tüm ülkelerin bağlı bulunduğu Birleşmiş Milletler, dünya barış ve güvenliğini korumak için üye ülkelerin yönetim sistemlerini ve demokrasinin hazmedilme kapasitesini artırmak için çalışmalıdır. Belki de en önemli görevi bu olan örgüt “dünya beşten küçük olduğu için” çalışmamakta ve güçlünün güçsüzü ezdiği, işgal ettiği, sömürdüğü bir negatif hegemonya hâlen devam etmektedir. Dolayısıyla BM reforme edilmeden ise bu çabaların sonuç vermesi imkânsızdır.

BM SİSTEMİNDE REFORM TARTIŞMALARI

BM sisteminde reform yapılması gerektiği, ilgili akademik literatürde tartışılan bir konudur (Slaughter, 2005). Zira BM sistemi 70 yıl önce hazırlanmış bir statü dâhilinde günümüzde hala hükümetlere kendi toplumlarının temsil tekeli veren ve böyle olması gerektiğinde ısrar eden bir örgütlenmedir.

BM reformu kavramının gelecekte orta düzey ve küçük ülkelerin güvenlikleri için zararlı olacağı ise açık bir yanılıdır. Zira zaten güncel statükoda 2003 Irak işgali, Srebrenica katliamı, Ruanda soykırımını yaşanan bu dramatik trajedilere en önemli örneklerdir. Oysa BM sisteminin demokratikleşebilmesi için BMGK üyelerinin sayısı ile veto yetkileri yeniden düzenlenmeli, askeri güç kıstasıyla şekillenen P5'in yanında bölgesel ekonomik güç kimliği daha önde olan G4 ülkeleri de (Almanya, Japonya, Hindistan ve Brezilya)¹ veto yetkisine sahip ülkelere dâhil edilerek örgütün meşruiyeti artırılmalı (Murithi, 2012: 135), ayrıca coğrafi ve dini farklılıklar da bu sistemde/konseyde temsil edilmelidir. Özellikle veto hakkı konusundaki adaletsizlik günümüz post-modern dünyada daha da dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Japonya

---

¹ Doksanlı yılların ikinci yarısından itibaren ABD, Almanya ve Japonya'nın BM Güvenlik Konseyine daimi üye olmasına yeşil ışık yaksa da Çin'in kesin olarak karşı çıkması nedeniyle hayata geçememiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Bourantonis (2005: 39-60). Bununla birlikte Afrika'dan da bir daimî üye çıkması baskısı BM'de reform ihtiyacını daha da kuvvetlendirecektir. bk. Thakur (2004: 66-74).

dünyanın en büyük üçüncü ekonomisi, Hindistan dünyanın en kalabalık ikinci ülkesi, bir milyar nüfuslu Afrika dünyanın en büyük ikinci kıtası iken ve daimî üyelerden hiçbiri Müslüman yoğun ülke değil iken Konseyin temsil kapasitesinin güç üzerine şekillendiği ve dolayısıyla meşruiyetinin tartışmalı olduğu açıktır.

Bu görüşler paralelinde BM Genel Sekreterliği tarafından da 2004 yılında küresel dünyada yeni bir güvenlik uzlaşısı amacıyla rapor hazırlanmıştır. Rapor, milenyumda BM sisteminin revize edilerek “*bütün insanlık ailesinin vazgeçilmez ortak evimin güvenliği ve barışı için*” etkinleştirilmesi gerektiği üzerine şekillenmiştir. Bu bağlamda kolektif güvenlik ve önleyici tedbirler çerçevesinde yoksulluk, bulaşıcı hastalık ve çevresel bozulma, devletlerarası çatışmalar, nükleer, radyolojik, kimyasal ve biyolojik silahlar, terörizm, sınır aşan organize suçlar ile kolektif güvenlik ve kuvvet kullanımı konularında yeni bir bakış açısı ile 21. yüzyılda daha etkin bir Birleşmiş Milletler için önerilerde bulunulmuştur. Raporun kolektif güvenlik bölümünde yer alan 101 adet öneri ışığında BM’nin küreselleşen dünya şartlarına cevap veremediği, bu bağlamda BMGK üyeliğinin güvenlik/askerî, ekonomik, siyasî, coğrafi ve demografik olarak yeniden şekillendirilmesi gerektiği önerilmiştir. Bununla birlikte beş daimî üyenin yanına bir senaryoya göre altı (Brezilya, Almanya, Japonya, Hindistan, Mısır, G. Afrika ve Nijerya) diğer senaryoya göre ise sekiz adet yarı daimî üye dört yıllığına mükerrer defa seçilebilecekler; mevcut beş daimî üye ise veto yetkilerini koruyacaklardır.² Almanya ise aynı yıl içinde (2004) G4 ülkeleri için (Almanya, Brezilya, Hindistan ve Japonya) BM Güvenlik Konseyi daimî üyeliği adaylığında bulunmuş ama özellikle Çin ve ABD’nin vetosuyla tasarı başarısızlıkla neticelenmiştir (Winkelmann, 2011: 371–377). Dolayısıyla Almanya BM sistemine en fazla maddi destek sağlayan üçüncü ülke olmasına rağmen Konseyde kendine yer bulamamıştır.³

Türkiye ise kurucu üye olarak BM üyeliğinin başlangıcından beri Güvenlik Konseyi’ndeki veto hakkına karşıdır. Bununla birlikte Tür-

---

² Ayrıntılı bilgi için bk. UN Report (2004); Malik (2005).

³ Ayrıntılı bilgi için bk. <http://www.dgvn.de/germany-in-the-united-nations/>

kiye 2010'da Geçici Konsey Üyesi iken özellikle veto hakkı ile ilgili itiraz ve önerilerde bulunmuş ama dikkate alınmamıştır. Suudi Arabistan Krallığı ise BMGK'nın işleyiş mekanizması, çifte standardı, dünya barışıyla ilgili sorumlulukların üstlenmesine engel olduğu iddiaları ile BMGK geçici üyeliğini reddetmiştir (Worthoet, 2013). Son olarak BM Genel Sekreteri de G20 Antalya zirvesinde (2015) dünyanın beşten büyük olduğunu ve BMGK'nın daha şeffaf, demokratik, temsil edilebilir ve hesap verilebilir noktalarında reforme edilmesi gerektiği konusunda üye ülkelerce bir uzlaşa sağlandığını belirtse de konu uygulamaya geldiğinde anlaşmazlıkların çıktığını ifade etmiştir (Sabah, 2015). Ayrıca Katolik Hristiyan cemaatinin ruhani lideri Papa Francis de özellikle küresel sorunlarda alınacak kararlarda tüm ülkelerin de eşit oy hakkı olması, yoksulluk ve eşitsizlikle mücadele için başta BMGK ve uluslararası finans kurumlarının reforme edilmesi ve BM kurallarının çıkar temelli değil adalet temelli uygulanması gerektiğini aksi halde ortaya çıkan kontrolsüz gücün insanlığa büyük zarar vereceğini belirtmiştir (UN, 2015).

Bu noktalardan hareketle günümüzdeki BM sistemi, mevcut siyasal koşulları bağdaştırma ya da artan sayıdaki küresel zorlukları ele alma yetisine sahip değildir. BM yapıları içinde temsil sorunuyla ilgili yapılacak bir reform ile küresel yönetim birey lehine organize olacaktır (Davutoğlu, 2012: 8). Bu bağlamda Murithi'ye göre (2012: 143-147) küresel yönetim için yeni bir yapı oluşturmak amacıyla *Dünya Milletler Federasyonu* kurulmalıdır. Böylece dünyadaki nükleer felaketin önüne geçilebilecek (Douzinas, 2007: 142), küresel demokratik bir yapı ile ulus devletlerin ayrıcalıkları birey lehine revize edilecektir. Dünya Milletler Federasyonu -organların amaç ve işlevleri hakkında daha fazla müzakere gerekse de- şu kurumlardan oluşmalıdır:

- i. *Uluslar Üstü Konsey*: Bu Konsey AB örneğindeki benzer şekilde bir müzakere ve karar verme işlevinin yanı sıra Ulus-Devletler Meclisi, Alt-Ulusal Gruplar Komitesi ve Dünya Parlamentosu tarafından geliştirilen uluslararası hukukun uygulanmasındaki başarısız durumlarda diğer aktörlere yaptırım yeteneğine sahip olacaktır.
- ii. *Dünya Parlamentosu*: Rolü, küresel karar alma ve yasaların uygulanmasını daha kapsayıcı bir süreç ile denetlemedir.

- Dünya Parlamentosu üyeleri evrensel oy ile seçilecektir. Bu nedenle devletlerin, eylem ve kaynakların tahsisi konusunda küresel siyasette daha sorumlu olmaları gerekecektir.
- iii. *Ulus-Devletler Meclisi*: Ulus-devletler ilgili konularda uluslararası hukuku geliştirmeye devam edeceklerdir.
  - iv. *Alt Ulusal Gruplar Komitesi*: Ulus-Devletler Meclisi tarafından geliştirilmekte olan uluslararası mevzuata ilişkin demokratik gözetim ile sürece müdahil olacaklardır. Bu konular kapsamında komitenin Dünya Parlamentosu, Ulus-Devletler Meclisi veya Uluslar Üstü Konseye dilekçe verme yetkisi olacaktır.
  - v. *Sivil Toplum Kuruluşları Küresel Forumu*: Bu grup teşkilatın diğer aktörleri açısından bir ölçüde danışma işlevi görecektir. Üyelik standartları, kriterler ve etik kurallar küresel istişare sürecinde belirlenecektir.
  - vi. *Sendikalar ve Sınır Aşan Kurumlar Küresel Komitesi*: Sendikalar ve ulus ötesi şirketleri birleştirmek için kurumsal bir çerçeve görevi görecektir. STK Forumu gibi bu da bir ölçüde danışma merciidir.

Bu modelden anlaşılacağı üzere günümüz dünyasında ekonomik ve siyasi aşırılıkları dizginlemek için küresel kurallar ve standartlara ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla dünya insanların/insanlığın küresel düzeyde temsil edilmesi gerektiği mantıklıdır. Fakat tüm bu öneri ve modellerin karşısındaki yegâne engel devletlerin kutsal egemenlik ilkeleri ve küresel hegemonya arasındaki ilişkidir. Bu ilişkiyi kurran/kurabilen tek bir devlet vardır.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ VE DİĞERLERİ

Küreselleşme sonucuyla ortaya çıkan Amerikanlaşma (Americanization) ABD'nin küresel ve kültürel hegemonyasının artmasına sebep olan önemli bir etkidir. Bu bağlamda ABD, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra eşi görülmemiş bir tüketim toplumu haline gelmiş ve dünyayı da getirmiştir (Ritzer ve Dean, 2015: 196). Buna paralel olarak Soğuk Savaş'ın bitmesiyle yakın tarihte hiçbir devletin olmadığı kadar güçlü hale gelmiş ve çağdaş küreselleşmenin tüm boyutlarında merkezi bir role sahip olmuştur. Böylelikle küreselleşme Amerika'nın

kontrol ettiği merkez-çevre ilişkisinin dünyanın geri kalanına yayılmasıdır. Zira ABD dünyanın en büyük ekonomik ve askerî gücüdür. ABD, askerî harcamalar bakımından kendisinden sonra gelen sekiz büyük ülkenin (sırasıyla Çin, Rusya, S. Arabistan, Hindistan, Fransa, İngiltere, Japonya ve Almanya) toplamından daha büyük bir kapasiteye sahiptir.⁴ Ayrıca popüler kültürün merkezi olmasından dolayı toplumsal ve çevreyi –Çin’den sonra– en çok kirletici özelliğiyle çevresel bir güçtür. Bu özelliklere sahip bir güç ise ancak ve ancak hegemondur. Fakat bu özelliğini yüzyılın sonuna kadar sürdürmesi mümkün görülmemektedir. Zira ülkeler arası karşılıklı bağımlılık ve günümüzde hükümetlerin sahip olduğu imkânlarla sahip bireyin ulusal ve uluslararası politikadaki etkisi her geçen gün artmaktadır (Nye, 2004: 112-115).

Bu bağlamda günümüz postmodern dünyasında şekillenen küreselleşme “*Vestfalya-Keynes-Ford*” paradigmasına son vermiş, neo-liberal kapitalizm, çok kültürlülük gibi hegemonik değerleri önclemiştir (Benhabib, 2011: 2). Lakin Vestfalya sisteminin temeli olan ulus devletlerin egemenlik ilkeleri, zayıf devletlerin gücü/meşruiyet eksikliği/kurumsal kapasite yetersizliği nedenleriyle aşınmış ve bu ülkelere neo-liberal ve demokratik politikalar ışığında özgürlük getirme müdahalelerine de kapı açabilmiştir (Fukuyama, 2004: 96). Böylelikle hem Batı “güven” içinde yaşamaya devam edecek hem de zayıf devletlerin neden olduğu devlet destekli ya da devleti ele geçirerek oluşan terör/şiddet hareketleri son bulabilecektir. Bu görüşlere göre zayıf devletlere müdahale edilebilmelidir ve ABD’nin yaptığı da budur. Bu bağlamda ABD, uluslararası sistemi domine edebilecek bir güce sahip olanın demokratik meşruiyeti olacağını öncelerken Avrupa için demokratik meşruiyet uluslararası toplumdan kaynaklı olmalıdır (Fukuyama, 2004: 109). Dolayısıyla herhangi bir hegemonik denemede ilk olarak Amerika’nın aşkın gücünün sınırlanmasına ikna edilmesi, Avrupa’nın ise Bosna ve Kosova savaşları ile Suriye mültecileri faciala-

---

⁴ bk. <https://www.sipri.org/databases/milex>

rında olduğu gibi uluslararası eylemsellikte bulunması için zorlanması/ikna edilmesi gerekecektir.⁵ Tabii ki bu iknada ABD'nin dünyanın en büyük ekonomisi ve kendinden sonra gelen on ülkenin askeri bütçelerinin toplamından daha büyük bir askeri bütçeye sahip olması da dikkate alınmalıdır (Perlo-Freemani, 2015).⁶

Bu görüşe paralel olarak Montesquieu (1989), iklim olarak soğuk ve küçük devletlerin demokrasi ile yönetilebileceğini ve bu sistemin temel ilkesinin erdem olduğunu; sıcak iklimli ve büyük devletlerin ise despotizm yani hegemonya sistemiyle ve korku ilkesiyle yönetilebileceğini savunmuştur. Bu bağlamda uluslararası veya üstü adalet sistemi egemen ulus devletlerin ve hegemon güçlerin⁷ küresel ekonomik çıkarları hedefli ilerlemeye çalıştığı için hegemonik politikaların günümüzde yeni sömürgecilik aracı olarak kullanıldığı da iddia edilebilir. Hegemonyanın devamı için kullanılan diğer araçlar ise BMGK'nın zorlayıcı güç kullanma meşruiyeti ve karşı çıkanların Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde bireysel olarak yargılanabilmesidir (Benhabib, 2011: 121).

BM'nin re-organize olabilmesi için ortaya çıkabilecek en önemli engellerden birisi de ABD ve Çin gibi iki süper gücün birbirlerini taşıma/kabul etme kapasiteleridir. Zira ekonomik gelişiminin yanında askeri gücünü de artırarak dünyanın yeni süper gücü haline gelebilecek bir Çin'e karşı ABD'nin hegemonyaya olan yaklaşımı değişebilecektir. Dolayısıyla kazan-kazan anlayışlı bir uluslararası sistemin oluşması çok zordur (Mearsheimer, 2006; Walt, 2005). Keza tüm Doğu Asya ülkeleri yükselen Çin gücüne karşı Amerika'nın varlığını tercih etmektedirler (Nye, 2004: 113). Bununla birlikte Rusya ve Çin'in batılı tarzda liberal birer demokrasi olmaları halinde (?) hukukun üstünlüğü ve halkın rızasının tüm büyük devletlerde sağlanacağı ve böylece dünyanın daha yaşanabilir ve hoşgörülü bir gezegen olacağını savunan görüşler de vardır (Zakaria, 2003: 93).

---

⁵ Hardt ve Negri (2004: 117) bu farkı; moderleşmesini Avrupa'ya postmodernleşmenin ise Amerika'ya ait olmasından kaynaklanmasıyla açıklarlar.

⁶ Ayrıca BM'nin bütçesi ABD Hükümetinin bütçesinin yaklaşık % 0.07'dir. Bu ise BM ve ABD arasındaki anlaşmazlıklarda BM'nin müstakil ve özgürce hareket etme kabiliyetini zayıflatmaktadır (Ritzer ve Dean, 2015: 124).

⁷ Neo-Marksist eleştiride bunun karşılığı imparatorluktur.

Pozitif hegemonya için bir şans ise Amerikalıların 1960'ların ortalarından itibaren eğitim düzeylerindeki hızlı artışa rağmen kamusal iş ve görevlere ilgilerinin % 40 oranında azalmış olmasıdır (Putnam, 2000: 46). Sivil toplumun öneminin artması ve kamuoyunun dış politikayı etkileme kapasitesi nedeniyle ABD yönetimi kamuoyu etkisiyle pozitif hegemonyaya bir şans verebilecektir. Lakin veriler bunun aksini göstermektedir. BM Genel Kurulu'nun 1974 ile 2008 arasındaki oylama istatistiklerine bakıldığında gelişmiş/Batı ile gelişmekte olan diğerleri/ötekiler arasındaki küresel sorunlara bakış daha net ortaya çıkmaktadır. İngiltere, Fransa ve ABD'nin BM'de evet oyu verdiği durumlar ortalamanın dahi oldukça altında iken diğer ülkelerinki oldukça yüksektir.⁸

REALİST DÜNYADAN ENFORMOKRASİYE

Günümüzde dahi, başta üçüncü dünya ülke liderleri olmak üzere, iktidar sahipleri baskı, anarşi ve haksız kazanç gibi sorunların son bulması için daha fazla yetki istemektedirler (Zakaria, 2003: 106). Bu istek ise özellikle Orta Doğu ülkeleri için adiyattan bir esastır. Bu isteğin yerine getirilmesi ya da kırılmasının başvuru kaynağı ise halktır. Halkların demokratik yönetimi ile yönetimin niteliği artacaktır. Bununla birlikte anlamı meçhul demokrasi kavramı ise artık bir yönetim biçiminden çok bir hayat şekli olarak algılanmaya başlamıştır. ABD bu algının yaratılmasında en başat aktördür. 11 Eylül sonrası dünyada görüldüğü üzere ABD'nin politikalarına göre demokrasi tanımlanmakta ve istenilen yere ihraç edilebilmektedir. Bu ihraç ise ordularla olduğu

8

BM Genel Kurulunun 1974 ile 2008 Arasındaki Oylama İstatistikleri	Evet	Hayır	Çekimser
Brezilya	88,8	10,3	1
Çin	88,1	9,1	2,8
Hindistan	85,2	10,8	4
Rusya	75,1	16	8,9
Fransa	43,9	35,5	20,6
İngiltere	41,8	32,7	25,4
ABD	20,2	23,6	56,2
Genel Ortalama	83,7	11,7	4,6

Kaynak: Ferdinand (2013: 33).

gibi genel olarak medya ve internet ile sağlanmaktadır. Dünyadaki 13 internet sunucusunun onunun ABD'de olması (Comcast, Charter, AT&T, Verizon, CenturyLink, Cox, Frontier, Altice, Mediacom, Windstream) ve interneti kendi ticaret bakanlığına kayıtlı bir ağ olarak kabul eden ABD dünyadaki tüm internet trafiğini izleme ve yönlendirme üstünlüğüne de sahiptir.⁹

Bu noktalardan hareketle iktidarlar, her ne coğrafya veyahut kültür ya da medeniyetten olursa olsun, tebaasını kendine tabi olmasını ister. Bu tabiiyet ise kabul ve itaat ile mümkündür. Bu kavramlar eleştirel bakış açısından yoksun veyahut ideolojik bir taassuba ihtiyaç duymaktadırlar. Dolayısıyla erdemli olmak yerine en yakın olmak daha önemlidir. Buna karşın bilgi ve doğruluk ile şekillenen erdem bir toplumun ve iktidarın en önemli özelliği olmalıdır. Yusuf Has Hâcip, Sokrat ve Konfüçyüs gibi farklı medeniyet ve coğrafyaların düşünürleri erdemlin en önemli şartlarının bilgi ve doğruluk/dürüstlük olduğunu ifade etmişlerdir (Hacıp 2015; Leibowitz 2010: 175; Spring 2008: 175-195; Burke, 1951: 305 ve 316). Yasama gücünü temsil eden parlamentolardan çıkacak en iyi, tutarlı, verimli kararlar ise erdem oranı yüksek Meclislerden çıkacaktır (Pitkin, 1967: 170). Uluslararası sistemde bu oy mekanizmasının uygulanması ile erdemli halk erdemli hükümetleri başa getirmiş olacak; bu döngü ise uluslararası barış, güvenlik ve refahı artıracaktır.

Enformokrasi modelinde seçme ve seçilme yeterliliğine sahip yurttaşların eğitim ve gelir düzeyi, yaş, sabıka kaydı, medeniyet ve insanlık için sunduğu somut katkılar gibi kriterler üzerinden ağırlıklı oy ortalaması çıkartılacaktır. Anayasaların eşitlik ilkesi gereği hiçbir oy bir puandan aşağı olmayacak; bununla birlikte adalet ilkesi gereği bazı kişilerin oyları beş puana kadar çıkabilecektir. Bu sistemde erdem, erdemi doğuracağı için hükümetlerin politikaları da –iyi ya da kötü– optimum olarak düzenlenebilecektir. Bu yolda ilerlemek için bireylerin temel hak ve özgürlükleri daima korunmalı, yargı kurumsal olarak bağımsız hale gelmeli ve diğer erklerle ilişkisi sıfırlanmalı, uluslararası bir örgütlenmede ise üst otorite olacak örgütün yetkileri sınırlandırılmalı, siyasal gücün parlamentoya ait olması esas olmalıdır.

---

⁹ bk. <https://www.icann.org/>

SONUÇ

Niteliği artan vatandaşların nitelikli/erdemli hükümetleri iktidara getirecekleri, bu sonucun ise negatif emperyalist politikaları yok edeceği varsayımı uluslararası ilişkilerde kabul edilmesi gereken en önemli hipotezdir. Çalışmada bu hipotezi gerçekleştirmek için ilk olarak demokrasi kavramının farklı anlamları ve bu anlamların erdemli/nitelikli birey ve iktidarlar için önemi irdelenmiş, ardından eğitim ve siyasal tercih arasındaki ilişki incelenmiş ve aralarında doğrusal bir korelasyon tespit edilmiş, bu noktalardan hareketle nitelikli bireylerin daha fazla/ağırlıklı oy vermesi olarak özetlenebilecek enformokrasi modeli inşa edilmiştir.

Bu bağlamda küresel dünyamızda hegemonya kavramı yeniden tanımlanmalıdır. Günümüze kadar işlerliği devam etmiş olan güce dayalı/negatif hegemonya pratiğinden vazgeçmek, uluslararası sistemin alması gereken en önemli karardır. Bu karar ile uluslararası ilişkilerde hegemonya kavramı, pozitif manada yeniden tanımlanacak ve kazan-kazan ilkesi gereği ötekiler de temel hak ve özgürlükler ile refah imkânlarından faydalanacaktır. Bunun için ise hegemonya güç ve/veya oy oranıyla değil erdem oranı üzerinden yeniden tanımlanmalıdır.

Enformokrasi modeli/rejimi ile uluslararası güvenliğin en önemli çıkmazı olan egemen devlet–bireysel özgürlük dengesi birey lehine sağlanabilecektir. Uluslararası ilişkilerde ise idealist bir sistem kurulabilecektir. Bu idealist çerçeve elbette her ülkenin çıkarları bağlamında şekillenecek lakin, optimum karar bu şekilde olduğu için, savaş dahil tüm politik açılımlar “öyle olması gerektiği için” uygulamaya geçecektir. Dolayısıyla radikalizm, cinsiyet eşitsizliği, ırkçılık gibi negatif faktörlerin etkileri minimize edilmiş olacak, eğitim, kültür, sanat, refah ve medeniyet hegemonyası insanlığı çevrelemeye başlayacaktır. Aksi takdirde ve muhtemelen insanlık bir dünya savaşı ile kan dökmenin ne kadar kötü bir eylem olduğunu yeniden tecrübe etmek zorunda kalacaktır.

KAYNAKÇA

- Ateş, Toktamış, (1994), **Demokrasi**, 5. Baskı, Ankara: Ümit Yayınları.
- BBC News, "Should parents get more than one vote?"10 February 2003, http://news.bbc.co.uk/2/hi/talking_point/2732329.stm.
- Beetham, David ve Boyle, Kevin, (1998), **Demokrasinin Temelleri**, Vahit Bıçak (çev.), 3. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları.
- Benhabib, Seyla (2011), **Dignity in Adversity: Human Rights in Troubled Times** (Cambridge: Polity Press).
- Berger, Peter, (1999), "Günümüz Dünyasında Demokrasi", **Sosyal ve Siyasal Teori**, Cevdet Akyan (çev.), Atilla Yayla (ed.), 2. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, ss. 28-44.
- Bitsch, Marie-Thérèse (2004), **Histoire de la Belgique de l'Antiquité à nos jours**, Bruxelles: Editions Complexe.
- Bourantonis, Dimitris (2005), **The History and Politics of UN Security Council Reform** (New York: Routledge Publishing).
- Bovenberg, Arji Lans (2007), "Grey new world: Europe on the road to gerontocracy?", **CESifo Forum**, Vol. 08, Iss. 3, pp. 17-25.
- Burke, Edmund (1951), **Reflections on the Revolution in France** (London: J. M. Dent&Sons).
- Burstein, Paul (2003), "The Impact of Public Opinion on Public Policy", **Political Research Quarterly**, 56(1): 29-40.
- Crick, Bernard, (2002), **Demokrasi**, Ankara: Dost Yayınları.
- Converse, Philip (1972). Change in the American electorate. In Angus Campbell and Philip Converse (eds.), **The Human Meaning of Social Change**. New York: Russell Sage Foundation.
- Coogan, Tim Pat (1987), **Disillusioned Decades: Ireland 1966 1987**, New York: Gill & Macmillan
- Dahl, Robert Alan, (2001), **Demokrasi Üzerine**, 2. Baskı, Ankara: Phoenix Yayınevi
- Davutoğlu, Ahmet (2012), **Küresel Yönetişim** (Ankara: Stratejik Araştırmalar Merkezi)

- Douzinas, Costas (2007), **Human Rights And Empire: The Political Philosophy Of Cosmopolitanism** (Abingdon: Routledge-Cavendish).
- Erdoğan, Mustafa, (2000), **Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji**, 2. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları.
- Erdoğan, Mustafa, (2012), **Anayasal Demokrasi**, 9. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Eren, Emrah Karaca, (2012), **Muhafazakâr Siyaset Anlayışı ve Demokrasi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ferdinand, Peter (2013), “The Positions Of Russia And China At The Un Security Council in The Light Of Recent Crises”, **Directorate-General For External Policies Of The European Union Briefing Paper**.
- Fromm, Erich, (2005), **Sağlıklı Toplum**, Yurdanur Salman ve Zeynep Tanrısever (çev.), 4. Baskı, İstanbul: Payel Yayınları.
- Fukuyama, Francis (2004), **State-Building: Governance and World Order in the 21st Century** (New York: Cornell University Press).
- Göze, Ayferi, (2011), **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Genişletilmiş 12. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Güney, Çetin, (2005), “Büyük Orta Doğu Çerçevesinde İslam ve Demokrasi”, **Avrasya Dosyası Dergisi**, 11(3), ss. 6–55.
- Hacip, Yusuf Has (2015), **Kutadgu Bilig** (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları).
- Hardt, Michael ve Negri, Antonio (2004), **Multitude: War and Democracy in the Age of Empire**, London: Penguin Books.
- Hess, Robert D., and Torney, Judith V. (1967). **The Development of Political Attitudes in Children**. Chicago: Aldine.
- Hillygus, D. Sunshine (2005), “The Missing Link: Exploring the Relationship Between Higher Education and Political Engagement”, **Political Behavior**, Vol. 27, No. 1, ss. 25-47.

- Leibowitz, David (2010), **The Ironic Defense of Socrates: Plato's Apology** (Cambridge: Cambridge University Press).
- Lewis, Bernard (1996), "Islam and Liberal Democracy: A Historical Overview," **Journal of Democracy**, 7(2): 52-63.
- Lewis, Bernard, (2003), **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Malik, Mohan (2005), "Security Council Reform: China Signals Its Veto", **World Policy Journal**, 22(1): 19-29.
- Mearsheimer, John (2006), "China's Unpeaceful Rise", **Current History**, 105(690).
- Montesquieu, Charles de (1989), **The Spirit of the Laws** (Cambridge: Cambridge University Press).
- Murithi, Tim (2012), "Towards the metamorphosis of the United Nations: A Proposal For Establishing Global Democracy", Daniele Archibugi, Mathias Koenig-Archibugi ve Raffaele Marchetti (drl.), **Global Democracy: Normative and Empirical Perspectives**, (Cambridge: Cambridge University Press): 132-149.
- Neuman, W. Russel (1986). **The Paradox of Mass Politics: Knowledge and Opinion in the American Electorate**. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Packer, Ian (2001), **Lloyd George, Liberalism and the Land: The Land Issue and Party Politics in England, 1906-1914**, london: Boydell & Brewer.
- Perlo-Freeman, Sam, Fleurant, Aude, Wezeman, Pieter ve Wezeman, Siemon (2015), "Trends in World Military Expenditure-2014", **SIPRI Fact Sheet**.
- Pitkin, Hanna Fenichel (1967), **The Concept of Representation** (California: University of California Press).
- Popper, Karl, (1999), "Açık Toplum ve Düşmanlarına Yeniden Bakış", **Sosyal ve Siyasal Teori**, Cevdet Akyan (çev.), Atilla Yayla (ed.), 2. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, ss. 5-27.
- Przeworski, Adam ve Neto, Fernando Papaterra Limongi (1997), "Modernization: Theories and Facts", **World Politics**, 49(2): 155-183.

- Putnam, Robert (2000), **Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community** (New York: Simon & Schuster Press).
- Ritzer, George ve Dean, Paul (2015), **Globalization: A Basic Text**, New York: Wiley-Blackwell.
- United Nations Report of the High-level Panel on Threats (2004), “Challenges and Change: A more secure world: Our shared responsibility”, http://www.un.org/en/peacebuilding/pdf/historical/hlp_more_secure_world.pdf.
- Schumpeter, Joseph, (2003), **Capitalism, Socialism and Democracy**, London: Routledge Publications.
- Shields, Todd G., and Robert K. Goidel (1997). Participation rates, socioeconomic class biases, and congressional elections: A cross-validation, 1958-1994. *American Journal of Political Science* 41: 683-691.
- Slaughter, Anne-Marie (2005), “Security, Solidarity, and Sovereignty: The Grand Themes of UN Reform”, **American Journal Of International Law**, 99(3): 619-631.
- Spring, Ursula Oswald (2008), “Oriental, European, and Indigenous Thinking on Peace in Latin America”, Hans Günter Brauch, Úrsula Oswald Spring, Czeslaw Mesjasz, John Grin, Pál Dunay, Navnita Chadha Behera, Béchir Chourou, Patricia Kameri-Mbote ve P. H. Liotta (drl.), **Globalization and Environmental Challenges Reconceptualizing Security in the 21st Century** (Berlin: Springer-Verlag): 175-195.
- Thakur, Ramesh (2004), “United Nations Security Council Reform”, **African Security Review**, 13(3): 66-74.
- Tilly, Charles, (2011), **Demokrasi**, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Touraine, Alan, (2011), **Demokrasi Nedir?** 5. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- U.S. Department of Education-National Commission on Excellence in Education, **A Nation at Risk: The Imperative for Educational Reform**, April 1983, <https://www2.ed.gov/pubs/NatAtRisk/index.html>.

- Walt, Stephen (2005), "Taming American Power", <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2005-09-01/taming-american-power>.
- Verba, Sidney, Schlozman, Lehman, Kay, and Brady, Henry E. (1995). *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Winkelmann, Ingo (2011), "GASP der Europäischen Union in den Vereinten Nationen am Beispiel der Reform des Sicherheitsrats der Vereinten Nationen", **Die Vereinten Nationen vor globalen Herausforderungen: Referate der Potsdamer UNO-Konferenzen 2000–2008** (Potsdam: Universitätsverlag Potsdam): 371 – 377.
- Wolfinger, Raymond, and Rosenstone, Steven J. (1980). *Who Votes?* New Haven: Yale University Press.
- Worthoet, Robert (2013), "Saudi Arabia Rejects U.N. Security Council Seat in Protest Move", http://www.nytimes.com/2013/10/19/world/middleeast/saudi-arabia-rejects-security-council-seat.html?_r=0 (18 Ekim 2013).
- Zakaria, Fareed (2003), **The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad** (New York: W.W. Norton Press).

ÇATIŞMA ANALİZİ VE ÇÖZÜMÜ İLE BARIŞ BİLİMİ AÇISINDAN NEO-GRAMSCIYEN VE NEO-COXIYEN HEGEMONYA KAVRAMI

Sezai ÖZÇELİK^{1*}

ÖZET

Bu çalışma, neo-Gramsciyen ve neo-Coxiyen hegemonya kavramının çatışma analizi ve çözümü ile barış bilimi alanlarında teorik anlamda çatışma modellerinde uygulanmasını amaçlamaktadır. Hegemonya teorileri, uluslararası sistemde barışçıl yapısal değişimlerin nasıl ortaya çıktığı konusunda çatışma analizi ve çözümü ile barış bilimine ışık tutabilir. Uluslararası ilişkiler alanında hegemonya kavramını çalışılması daha çok neo-realist hegemonik istikrar teorisi ile ilişkilendirilmektedir. Bununla birlikte, Soğuk Savaş sonrası dönemde Yeni Dünya Düzeni ile ortaya çıkan çatışma analizi ve çözümü ile barış bilimi çalışmalarında neo-Gramsciyen ve neo-Coxiyen hegemonya kavramının teorik olarak uygulanması bu çalışmanın yenilikçi tarafı olarak ortaya çıkmakta ve Türkçe literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir. Neo-Gramsciyen hegemonya kavramı oydaşma, liderlik, uzlaşma gibi çatışma çözümü ve barış bilimi ile yakından ilgili kavramları kullanarak özellikle Amerikan hegemonyası altında hegemonik savaşlar yerine göreceli barışçıl yöntemlerle iki-kutuplu sistemin dönüşümünü açıklamaya yardımcı olmaktadır. İlk bölümde, neo-Gramsciyen ve neo-Coxiyen hegemonya kavramı açıklanacaktır. Gramsci'nin ortaya attığı hegemonya kavramının anlaşılması için Gramsci'nin ortaya attığı sivil ve politik toplum, pasif devrim ve tarihsel blok kavramlarının da incelenmesi ikinci bölümün konusudur. Üçüncü bölümde, Robert Cox'un neo-Gramsciyen analiz yöntemlerini kullanarak sosyal güçler, devletin şekli ve dünya düzeni kavramları tekrar tanımlanarak

---

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, ÇANKIRI, sezaiozcelik@gmail.com
sozcelik@karatekin.edu.tr <http://websitem.karatekin.edu.tr/sozcelik>

devlet-merkezli yerine sivil toplum merkezli uluslararası sisteme geçiş ele alınmıştır. Son bölümde ise yapısalcı çatışma analizi modelleri ile neo-Gramsciye ve neo-Coxiye yaklaşım lar arasındaki ilişki analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Neo-Gramsciye, Neox-Coxiye, Hegemonya, Çatışma Çözümü, Uluslararası İlişkiler

**THE NEO-GRAMSCIAN AND NEO-COXIAN HEGEMONY
CONCEPTS WITHIN THE FRAMEWORK OF CONFLICT
ANALYSIS AND RESOLUTION AND PEACE SCIENCE**

ABSTRACT

In this study, concepts of the neo-Gramscian and neo-Coxian hegemony has aimed to be applied into understanding theoretical conflict models in the conflict analysis and resolution and peace science. Hegemony theories could shed light on how peaceful structural changes in international system can emerge conflict analysis and resolution and peace science. In the field of international relations, the concept of hegemony has mostly been associated with neo-realist hegemonic stability theory. However, in the New World Order of the post-Cold War era, this study aims to contribute the Turkish literature with its innovative side and apply the concept of the neo-Gramscian and neo-Coxian hegemony into conflict analysis and resolution as well as peace science. The concept of the neo-Gramscian hegemony can help us to explain the use relatively peaceful methods instead of hegemonic wars especially under the American hegemony by using concepts related to such concepts as consensus, leadership, reconciliation in the the conflict analysis and resolution field. In the first part of the study, the concept of the neo-Gramscian and neo-Coxian hegemony is explained. The subject of the second part is to examine Gramsci's concepts of civil society, political society, passive revolution and historical bloc in order to understand Gramsci's hegemony. In the third part, Robert Cox's neo-Gramscian methods are used to examine the concepts of social forces, forms of state, and world orders to identify the transition from state-centered to civil society centered international system. In the last part, the study analyzes the relationship between neo-Gramscian and neo-Coxian approaches and the structural conflict analysis models.

Key Words: Neo-Gramscian, Neo-Coxian, Hegemony, Conflict Resolution, International Relations

1. Giriş

Gramsciyen yaklaşım, uluslararası politikada ilk kez Cox (1981) tarafından ele alınmıştır. Cox'a göre, "bilgi her zaman belli amaç ve belli kişiler için vardır" (1981: 28). Ona göre, çağdaş dünya hegemonik ve karşı-hegemonik (transformasyonel) güçler arasındaki mücadeledir. Linklater (2001) uluslararası ilişkilerde Gramsciyen yaklaşım çalışmalarının "küresel hegemonyanın modern enstrümanlarının kökenleri, gelişimi ve transformasyonunun anlaşılması ve açıklanmasında özellikle ilgili olduğunu" belirtmiştir (143). Uluslararası ilişkilerde çatışma analizi ve çözümü ve barış bilimi yaklaşımları da Gramsciyen yaklaşım gibi eleştirel teoriler altında ele alınmaktadır. Her iki yaklaşım da uluslararası çatışmaların çözümünde yüzeysel analizler yerine derinlemesine yapısal nedenlerin araştırılmasına vurgu yapmaktadır. Uluslararası sistemdeki üstünlük, başatlık ve adaletsizliği eleştiren ve statükonun devamına karşı çıkan Gramsciyen, çatışma çözümü ve analizi ve barış bilimi yaklaşımları, Cox'un tavsiyelerine uyarak daha fazla yerleşik ve statükocu söylemlerin dışına çıkarak kendi kendine düşünümsellik (self-reflexivity) vurgusu yapmaktadır (Fetherston, 2000: 8).

Yapısalcı-sistematik bakış açısında göre uluslararası sistem, özellikle çatışma analizi ve çözümü anlamında yeni teorik yaklaşımlar ve uygulamalar ile yeni bir döneme girmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile uluslararası çatışmalar ile ilgili olgular büyük değişim göstermiştir. Soğuk Savaş'ta birçok uluslararası çatışma devletler-arası karakter göstermekte iken Yeni Dünya Düzeni'nde uluslararası çatışmalar, çok-uluslu devletlerin dağılması, etnik-milliyetçilik ve ayrılıkçı hareketler yüzünden iç savaş ve devlet-içi çatışmaya evrilmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde tarihin sonu tezini savunanlar daha barışçıl, istikrarlı ve iş birliğine dayalı dünya düzeninin kurulacağını varsaymıştır. Buna karşı görüşte olan birçok realist ve neo-realist düşünür ise Hobesian dünya düzeninin ortaya çıkarak, daha küçük parçalara ayrılmış ve birbiriyle düşmanlık ve çatışma halinde bulunan ulus-devletlerin varacağı uluslararası dünya düzenini varsaymaktadırlar (Hobbes, 1999; Kupchan, 1998: 40). Amerikan'ın hegemonyasının düşüşüne geçtiği 1970 ve 1980'li yıllardan sonraki dönemde, "hegemony" (Wallerstein, 1984; Keohane, 1984; Keohane ve Nye, 1989; Gilpin, 1981), "dünya

gücü” (Modelski, 1987) ve “büyük güçler” (Kennedy, 1987) konularında birçok çalışma ortaya konmuştur. Uluslararası toplum Soğuk Savaş sonrası dönemde, uluslararası sistemin yapısal dönüşüm ve değişim geçireceğini varsaymıştır. “Çatışma analizi ve çözümüne, uluslararası sistemin önceki yıllara göre daha fazla belirsiz olması nedeniyle daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır.” Sonuç olarak çatışma analizi ve çözümü, uluslararası sistemde sistematik dönüşüm teşvik etmek için “sistemin dönüşümüne yardımcı olacak bir strateji” olarak en temel yaklaşımlardan biridir (Doran, 1995: 179-180).

Neo realist hegemonya kavramı ve hegemonya teorilerinin Soğuk Savaş sonrası post-hegemonik dünya düzenini sadece güç kullanma, zorlama ve baskın olma çerçevesinde açıklamak yetersiz kalmaktadır. Neo-Gramsciyen hegemonya düşünceleri ise oydaşma, liderlik, uzlaşma gibi çatışma çözümü ve barış bilimi ile yakından ilgili kavramları kullanarak özellikle Amerikan hegemonyasının hegemonik savaşlar yerine göreceli barışçıl yöntemlerle iki-kutuplu sistemin dönüşümünü açıklamaya yardımcı olmaktadır. Bu çalışma, neo-Gramsciyen ve neo-Coxiyen hegemonya ve dünya düzeni kavramlarını kullanarak yeni uluslararası sistemin özellikle çatışma çözümü disiplini ve barış bilimi yaklaşımları çerçevesinde inceleyecektir. Çalışmada özellikle neo-Coxiyen hegemonik dünya düzeninin oluşmasını sağlayan sosyal güçler, devlet yapıları ve dünya düzenleri arasındaki etkileşim analiz edilmektedir.

Bu çalışma, neo-Gramsciyen ve neo-Coxiyen hegemonya kavramının çatışma analizi ve barış çalışmaları alanlarında teorik anlamda çatışma modellerinde uygulanmasını amaçlamaktadır. Hegemonya teorileri, uluslararası sistemde barışçıl yapısal değişimlerin nasıl ortaya çıktığı konusunda çatışma çözümü ve barış bilimine ışık tutabilir. Uluslararası ilişkiler alanında hegemonya kavramını çalışılması daha çok neo-realist hegemonik istikrar teorisi ile ilişkilendirilmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde Yeni Dünya Düzeni ile ortaya çıkan çatışma analizi ve çözümü ile barış bilimi çalışmalarında neo-Gramsciyen ve neo-Coxiyen hegemonya kavramının teorik olarak uygulanması bu çalışmanın yenilikçi tarafı olarak Türkçe literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir.

İlk bölümde, neo-Gramsciyen ve neo-Coxiyan hegemonya kavramı açıklanacaktır. Gramsci'nin ortaya attığı hegemonya kavramının anlaşılması için Gramsci'nin ortaya attığı sivil ve politik toplum, pasif devrim ve tarihsel blok kavramlarının da incelenmesi ikinci bölümün konusudur. Sivil toplum, Gramsci açısından ekonomik yapılardan politik topluma geçişi ve gönüllülük esasına göre çalışan sivil toplum kuruluşlarını anlamına gelmektedir. Politik toplum ise sivil toplumunda üstünde yer alan toplum düzenini sağlayan kurumları ifade etmektedir. Pasif devrim, hiçbir sınıfın başat güç olmadığı hegemonik olmayan toplumların oluşturduğu entelektüel ve moral liderliği tanımlamaktadır. Tarihsel blok ise entelektüeller ile halk yığınları arasında diyalektiği oluşturan "entelektüel ve moral bloktur." Barış bilimi ise negatif ve pozitif olarak iki şekilde tanımlanabilir. Negatif barış savaşın ve silahlanmanın olmadığı ve ateşkesin olduğu durumdur. Pozitif barış ise savaşın olmaması yanında iş birliği, insan hakları, adalet, ırkçılık ile mücadele, çevrenin korunması gibi yapısal şiddetin olmadığı durumdur. Üçüncü bölümde, Robert Cox'un neo-Gramsciyen analiz yöntemlerini kullanarak sosyal güçler, devletin şekli ve dünya düzeni kavramları tekrar tanımlanarak devlet-merkezli yerine sivil toplum merkezli uluslararası sisteme geçiş özellikle çatışma çözümü ve barış bilimi çerçevesinde ele alınacaktır. Son bölümde ise yapısal çatışma çözüm modellerinin neo-Gramsciyen ve neo-Coxiyan yaklaşımlar kullanılarak ortaya konulması hedeflenmektedir.

2. Neo-Gramsciyen ve Neo-Coxiyan Yaklaşımlar

Çalışmanın bu bölümünde, neo-Gramsciyen hegemonya ve dünya düzeni ile ilgili temel kavramlar ve kavramlar ele alınacaktır. Bunu yaparken sadece Gramsci'den değil neo-Gramsciyen yaklaşımının uluslararası ilişkilerde temel teorisyeni Robert Cox'un çalışmalarından da faydaniılmıştır. Neo-Gramsciyan yaklaşım, Soğuk Savaş-sonrası çatışmaların açıklanması ve anlaşılmasında uluslararası ilişkiler disiplinine katkıda bulunmuştur. Derin, çözülmesi zor ve şiddet içerikli uluslararası çatışmaların analizinde, hegemonya ve dünya düzeni kavramları yardımcı olmaktadır (Özçelik, 2014).

Uluslararası ilişkilerde Gramsciyen hegemonya kavramını eleştirel kuram altında inceleyen Robert Cox olmuştur. Neo-Gramsciyen

dünya düzeni analizi ile neo-realist hegemonya (Waltz, 1979) kavramından farklı bakış açısını uluslararası politikaya uygulanmıştır. Gramsci'ye göre hegemonya, zorlama, yaptırımlar, cezalandırma ve ödüllendirme yoluyla başat gücün ortaya çıkarılmasından daha fazla “entelektüel ve moral liderlik” anlamında kullanılmaktadır (Gramsci, 1971: 182) Neo-realistlerin fiziki güç ya da zorlama kavramı çerçevesinde açıkladıkları hegemonya, Cox'un bakış açısına göre kültürel, moral ve entelektüel “rıza” ya da iknayı politik ve sosyal alanda birleştiren bir kontrol tarzıdır (Bostanoğlu ve Okur, 2009; Okur, 2015: 137). Bu bölümde neo-Gramsciyen hegemonya, tarihsel blok, politik/sivil toplum, pasif devrim gibi kavramları kullanılarak “küresel devlet sistemi” ve “yeni dünya düzeni”nin açıklanması ve anlaşılması amaçlanmaktadır (Rupert, 1993: 76; Arrighi, 1993).

Gramsci'ye göre, “sivil toplum” birçok değişik gönüllülük esasına dayalı farklı sivil toplum kuruluşlarından oluşmaktadır. Sivil toplum, ekonomik yapılardan politik topluma geçiş ile oluşur. Sivil toplum aynı zamanda politik alan olduğu için “tüm kimlik oluşumu, ideolojik mücadele, entelektüellerin faaliyetleri ve hegemonyanın inşası” bu alanda meydana gelir (Augelli and Murphy, 1993:129). Sivil toplum içinde partiler, sendikalar, birlikler, dini kurumlar, eğitim kurumları, basın, sanat, edebiyat, v.b. yer alır.

Öte yandan, Gramsci “politik toplumu”, sivil toplumun üst yapısı olarak toplumu düzenleyen kurumlar olarak betimlemektedir. Gramsci'nin politik toplum kavramı bir anlamda realistlerin devlet kavramına ile eş değer olarak görülse bile Gramsci “genişletilmiş ya da birleşik devlet” kavramını kullanarak politik ve sivil toplumu birlikte ele almaktadır (Rupert, 1993: 79). Bu devlet, Batılı burjuvazi sınıfının sosyal gücü ile inşa edilmiştir ve “hegemonya zırh içinde yer alan zorlama ile korunmaktadır” (Gramsci, 1971: 263). Realistlere göre devletin inşa edilmesinde güç ve güç tehdidi yeterli ve gerekli koşullardan biridir. Gramsciyen yaklaşıma göre ise hegemonik liderliğin ve Gramsci'nin genişletilmiş ya da birleşik devletin yaratılması için zorlama yanında ast grupların rızası gereklidir.

Cox' göre, pasif devrim kavramı "hegemoni kavramının benzeridir." Pasif devrim, "hiçbir sınıfın başat güç olmadığı hegemonik olmayan toplumların oluşturduğu entelektüel ve moral liderliği tanımlamaktadır"(Cox, 1993: 55). Gramsci'ye göre pasif devrim hem İtalya ulus devletinin oluşumundaki spesifik tarihî gelişimleri hem de görece küçük lider grubunun kontrolünü korumak için oluşturulan politik stili tanımlamaktadır. Aynı zamanda ekonomik, politik, sosyal ve ideolojik değişimler pasif devrim içinde yer almaktadır (Adamson, 1980).

Gramsciyen hegemonyanın açıklanması ile bağlantılı "tarihsel blok" önemli bir kavramdır. Tarihsel blok ise entelektüeller ile halk yığınları arasında diyalektiği oluşturan "entelektüel ve moral bloktur." Moral-politik blok, kapitalist altında organize olmuş ve kendini ifade eden farklı gruplar ve sınıfların liderliğindeki proletaryen liderlik etrafından kümelenmiş yeni "tarihsel blok" yaratılmasına yardımcı olur. Gramsciyen anlamda hegemonyanın oluşması için tarihsel blok inşası önemli şartlardan biri olup "devlet toplum ilişkilerinin organik olarak birbirine bağlı olan politik, ekonomik ve kültürel değişimler yoluyla yeniden inşa" edilmesini gerektirmektedir" (Rupert, 1993: 80). Toplum içindeki farklı sınıflar ve fraksiyonlar arasındaki karmaşık ilişkiyi açıklayan Gramsci, tarihsel blok kavramı ile ekonomik, politik ve kültürel gerçeklikler arasındaki ilişkiye vurgu yapmaktadır. Kısaca hegemonlar her zaman tarihsel bloklardan ortaya çıkar fakat her tarihsel blok hegemonik değildir. Bir sosyal grup ya da sınıf "entelektüel ve moral blok" oluşturabilir ve bu hegemonik olabilir. Gruplar ve sınıflar arasındaki politik birliktelik her zaman hegemonik ilişki geliştirmeyebilir.

3. Hegemonya ve Dünya Düzeni

Bu bağlamda Robert Cox, geleneksel uluslararası ilişkiler teorileri olan realizm ve liberalizm farklı olarak uluslararası politika alanına yeni teorik yaklaşım oluşturmuştur. Gramsciyen hegemonya kavramından yola çıkarak yeni yaklaşım ortaya koyan Cox, fikirlerini *Prison Notebooks* adlı esere dayandırmıştır (Gramsci, 1971). Cox, II. Dünya Savaşı sonrası Morgenthau ile başlayan modern realizm ve Waltz ile devam eden neo-realizm teorik yaklaşımlarına eleştirel bakış açısı getirmiştir. Cox'a göre, geleneksel realizm "sorun-çözme teorisi"ne

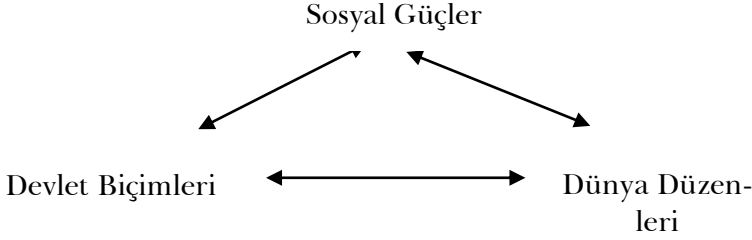
(problem-solving theory) dönüşmüştür (Cox, 1981: 126). Neo-Gramsci-yen hegemonya kavramı ve neo-Coxiyen yaklaşım, uluslararası iliş-kilerde çatışmaların analizi ve çözümünde de kullanılabilir.

Realist düşünörlere göre dünya düzeni, insan doğası, devletler ve dünya sistemine indirgenmektedir. Uluslararası yapı harekete geçi-ren güçler temelde güvenlik ihtiyacı ile bağlantılıdır. Realistlere göre devletlerin temel amacı, ulusal güvenliklerini sağlamak ve ulusal çı-karlarını maksimize etmektir. Güç dengesi, realistler açısından en iyi şekilde dünya düzenini tanımlar (Dougherty ve Pfaltzgraff, 1997). Ta-rihsel materyalizm modelini benimseyen Cox uluslararası ilişkiler ala-nında dört yenilik getirmiştir. Birinci olarak, sosyal gerçeklik durağan değil sürekli değişim içinde olan bir olgudur. Bilimsel açıklama ile karşı açıklama arasındaki diyalektik ilişki ile sosyal gerçeklik ortaya çı-kar. İkinci olarak, çatışma kavramını sadece insan doğasına indirge-mek yerine yapısal değişim için gerekli şartlardan biri olduğunu dile getirmiştir. Devletler arasındaki çatışma sadece yatay boyutta olmaz. Dikey boyutta olan çatışmalara dikkat çeken Cox, emperyalizmin öne-mine vurgu yapmıştır. Üçüncü olarak, devlet ile sivil toplum arasında devamlı ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki, dünya düzeni oluşumunun temelidir. Son olarak, Coxiyen tarihsel materyalizm yaklaşımı, devlet ile toplum arasındaki ilişkileri açıklayan tarihsel yapıların açıklanmasında üretim ilişkilerinin önemli olduğunu göstermiştir. Bu ilişki içinde içsel yapılar ve sosyal güçler dünya sisteminin düzenleniş şeklini belirleyen unsurlardır (Cox, 1981).

Coxiyen yaklaşımın temeli sayılan makalesinde Cox, sosyal güçle-rin, devlet biçimlerinin ve dünya düzeni arasındaki ilişkiyi açıklamıştır (Şekil 1) (Cox, 1986,1987). Asıl amacı, bir yapı içindeki birbirini takip eden yapılar arasındaki ilişkiyi belirlemek ve yapısal dönüşümün nasıl olacağını açıklamaktır. Cox'un ortaya attığı çerçeve, hâkimiyeti elinde bulunduran sınıfın tarihsel ardışık dünya düzenleri döngüsünü oluş-turması ile stratejik bilinç düzeyi ve ideolojinin şekillenmesinin ince-lenmesi üzerine kurulmuştur. Coxiyen yaklaşım, politik realist ve neo-realist analizden farklı olarak devlet-toplum ikileminden kurtulmayı amaçlamaktadır. Güç kavramına yapısal anlam katarak baskın fikirler,

kurumlar ve materyal kabiliyetler arasındaki ilişkiyi inceleyerek istikrar ve düzenin kurulabileceğini varsayılmaktaydı.

Şekil 1. Hegemoni ve Dünya Düzeni (Cox, 1986: 221).

Cox, politika ile ekonomik özellikle sosyal güçler, devlet şekilleri ve dünya düzenleri arasındaki karmaşık etkileşimi teorik olarak ortaya koymaktadır (Cox, 1992). Üç uluslararası yapı arasındaki ilişkinin çarışma analizi ve barış bilimi açısından önemlidir. Kapitalizmin sosyal güçleri, günümüzde yoğun yaşanan ekonomik küreselleşme yani üretim, tüketim ve finansın uluslararasılaşması ve Güneyden Kuzeye göç hareketleri ile yakından ilişkilidir. Küreselleşme, serbest pazar güçleri tarafından yönlendirilmektedir. Cox'a göre, küreselleşmeyi eleştiren yeni sosyal hareketler gün geçtikçe güçlenecektir. Yeni güç mücadelesi, vahşi kapitalizmi ve tam küreselleşmeyi savunan serbest pazar güçleri ile ekonomik küreselleşmenin kontrol altına alınması ve düzenlenmesini isteyen sosyal güçler arasında yaşanacaktır.

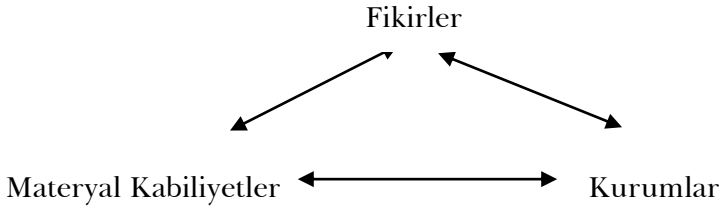
Devlet şekilleri ile küresel politik ekonomi arasında değişik ilişki ağları bulunmaktadır. Devletler, dünya ekonomisinde avantajlı konuma geçmek için birbirleri ile devamlı mücadele halindedirler. Aynı zamanda küresel ekonominin bütünleşmesinin kaçınılmaz olduğunun da farkındadırlar. Kapitalist devletler içinde bulunan başat güçler, küresel ekonomide rekabete vurgu yapmakta ve bu amaca ulaşmak için devlet müdahalesinin en alt düzeye indirilmesini savunmaktadırlar (Cox, 2002: 34). Bu yeni uluslararası sistemde devlet-dışı yapılar ve aktörler, devletler kadar önemli hale gelmekte ve dünya daki ekonomik fırsatlar ve yeni pazarlar için rekabet etmektedirler. Devletlerin sınırları arasında faaliyet gösteren çokuluslu şirketler (ÇUŞ) ve sivil toplum kuruluşlarının (STK) bu yeni küreselleşme sürecinde önemi artmıştır.

Son olarak, dünya düzenleri şu anda mevcut olan Amerikanın batı konumunu ortadan kaldırmaya yönelik eğilim göstermektedir. Değişik senaryolara göre “birbirleri ile çatışan güç merkezleri” (Cox ve Sinclair, 1996: 114) bulunmaktadır. Bu güç merkezleri Avrupa’da Avrupa Birliği ve Doğu Asya’da Çin ve Japonya etrafından kümelenen devletlerden oluşmaktadır. Bir başka yeni dünya düzeni olasılığı ise “hegemon-sonrası düzen” (Cox, 1992: 142) olarak ortaya çıkmaktadır. Hegemon-sonrası düzen, çatışmalara çözüm bulacak ortak çerçeve ve karşılıklı yararı gözetmek için devletlerin kabul ettikleri normlar ve kurallar içinde iş birliği yapmasıdır.

Cox, Pax Britannica’yı örnek vererek fikirler, kurumsal düzenleme ve materyal kabiliyetler arasındaki etkileşimin özellikle tarihsel yapıları ve yapısal güçleri biçimlendirdiğini belirtmiştir. Cox’un yapısal güçleri, hegemonik sistemlerin normatif ve fikrîsel alt yapılarının incelenmesinde gereklidir. Fikirler, kurumsal düzenleme ve materyal kabiliyetlerden oluşan yapısal güçler arasındaki çatışma ve uzlaşmanın kolektif sonuçları dünya düzeninin belirleyici unsurlarıdır. Uluslararası yapısal güçler zaman içinde değişime uğrayacağı için dünya düzeni de değişime uğrayacaktır.

Şekil 2. Yapısal Güçler (Cox, 1986: 218)

Cox’a göre tüm yapılar, birbirinden otonom olan üç temel değişken yani fikirler, kurumlar ve materyal kabiliyetler arasındaki etkileşimin sonucudur. Coxiyen yaklaşım “determinizmi varsaymaz” (Şekil 2) (Cox, 1986: 218). Hegemonik yapıları hegemonik olmayan yapılardan ayıran en önemli unsur, kurumları kontrol altında tutanların temelde güç kullanmaya başvurmamalarıdır. Hegemonik yapının kurulması için kurumları kontrol edenler baskın olan gruplara karşı tazimde bulunmaları halinde rıza daha fazla güçlenecektir. Hegemonik

yapılarda güç üstü kapalı iken hegemonik olmayan düzenlerde ise güç her zaman en önde yer alır. Uluslararası seviyede ise Cox'un üçlü değişkenli yapısı üretim süreçleri, devlet/toplum etkileşimi ile oluşan devlet biçimleri ve dünya düzenleri arasındaki tarihsel sosyal güçlerin araştırılması ile ortaya çıkarılabilir. Hem ulusal hem uluslararası seviyeler birbiri ile bağlantılıdır. Fakat aralarında evrensel nedensellik ilişkisi olduğu varsayılmaz. Bu yapılar arasındaki tarihsel aşamalar materyal güç, kolektif dünya imajı gelişimi ve bir dizi evrensel kurumlar tarafından ortaya konulan düzenin yönetilmesi ile tanımlanabilir (Burnham, 1991: 75) Bu tarihsel aşamalar, uluslararası düzenin görece istikrarlı olduğu hegemonik aşamalar ile “devletlerin belli ulusal sosyal sınıfları koruduğu ve kolladığı” hegemonik olmayan aşamalar arasında bir düzlem içinde hareket eder (Cox, 1987: 8).

Coxiyen hegemonya kavramı, “materyal boyutu ile birlikte normative (etik, ideolojik, pratik) anlamda diyalektik ve dinamik” şekilde küresel yapısal değişim ve yeni dünya düzeni anlamına gelmektedir (Gill and Law, 1993: 94). Cox'un teorisi yapısal ve makro değişkenler ile sosyal güçler, devlet biçimleri ve dünya düzeni arasındaki üçlü ilişkinin anlaşılmasını vurgu yapmaktadır. Neo-Gramsciyan anlamda hegemonya, zorlama yerine rıza ve oydaşmaya dayanmaktadır.

Cox açısından dünya düzeninin oluşturulması hegemon ve “tarihsel blok” sonucudur. Tarihsel blok, sosyal sınıflar arasında ittifaklar kurulmasının temeli olan baskın ideoloji ve bir dizi hegemonik fikirler etrafından organize edilir. Sonuç olarak başarılı tarihsel blok “entelektüel ve moral liderliğin” uygulanması ve politik ve sivil toplum (genişletilmiş ya da bütünleştirilmiş devlet) arasında organik bağlantılılığının kurulması ile oluşturulabilir (Cox and Sinclair, 1996).

Hegemonik düzenin doğabilmesi için sosyal güçler arasında uluslararası tarihsel blokun başarılı şekilde kurulması ile ast sınıfların baskın ideolojiyi kabul etmesine bağlıdır. Hegemonik dünya düzeni, uluslararası entelektüel ve moral liderlik ile birlikte baskın devlet ve baskın sosyal güçler ile ast devletler ve sosyal güçler arasındaki etkileşim sonucu yaratılabilir. Bir diğer deyişle evrensel baskın toplum ve medeniyetin sonucu hegemonik dünya düzeni kurulabilir (Cox, 1992: 141). Örneğin, Soğuk Savaş sonrası dönemde Batılı devletler ile baş-

layan büyük endüstriler, sendikalar ve hükümetler arasındaki olaşma sonucu neo-liberal devletin oluşumuna ön ayak olmuştur. Bu neo-liberal tarihsel blokun en önemli temsilcisi G-7 ülkeleridir.

4. Çatışma Analizi ve Çözümü ile Barış Bilimi ve Neo-Gramsciye ve Neo-Coxiye Yaklaşım

Gramsciye and Coxiye analiz yöntemlerinin özellikle çatışma dönüşümü ve transformasyonel barış inşası alanlarında barış bilimine katkıda bulunacağı söylenebilir. Gramsci'nin hegemon kavramı kısım Batılı liberal akımın kullandığı barış kavramını açıklayabilir. Gramsci'ye göre toplumda üstünlük ve dominant durum yani hegemon sadece devletin salt güç kullanması ile oluşturulamaz ve sürdürülemez. Toplumda başatlığın devam ettirilmesi eğitim, dinsel ve örgütsel kurumların yer aldığı sivil toplum ile mümkündür. Sivil toplumun sosyal anlamı burjuvazi sınıfı tarafından topluma aşılır. Dominant olmayan sosyal grupların rıza vermesi ile toplumsal alanda sivil toplum üretilir.

Çatışma, iki ya da daha fazla taraf arasında aynı anda elde edilemeyecek amaçların ortaya çıkmasıdır. Birçok silahlı ve şiddetli çatışma, hızlı modernleşme, politik geçişkenlik ve iç politik yapılarının çökmesi sonucu az gelişmiş ülkelerde meydana gelmektedir. Çatışma analizi ve çözümü disiplininin temel teorisyenlerinden Burton'un "temel insan ihtiyaçları teorisi" (Özçelik, 2013) Gramsci'nin hegemoni kavramı ile benzerlikle göstermektedir. Her ikisinde de sosyal sistemlerde sosyal gruplar karar-alma süreçlerine katılımı engellenirse çözülmesi zor, derin ve devamlı olan çatışmaların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Özellikle insan ihtiyaçları teorisine göre üç önemli ihtiyaç – kimlik, güvenlik ve tanınma – tatmin edilemezse gruplar arası, devletler içi ve yapısal çatışmaların derinlerden yüzeye çıkması görülebilir. Coxiye yaklaşım gibi çatışma analizi ve çözümü disiplini de çoklu seviyeli ve çoklu boyutlu şekilde çatışmaların analiz edilmesini gerektiğinin altını çizmektedir (Özçelik, 2015a, Özçelik, 2017a, 2017c).

Negatif barış, doğrudan şiddetin ve savaşın olmaması ve ateşkes durumunun çatışma ortamında bulunmasıdır. Doğrudan şiddet genellikle askerî araçlar yoluyla fiziksel şiddet kullanarak çatışmanın çö-

zülmesinde kullanılır. Pozitif barış ise yapısal şiddetin ortadan kaldırılarak sosyal güçler ve yapıların kökten değişimi yoluyla elde edilebilir. Yapısal şiddet kavramı barış bilimin temelinde yer almaktadır. Gramsciyen yaklaşım, doğrudan olmayan şiddeti yani ekonomiki kültürel ve çevresel şiddeti (Galtung, 1969) analiz ederken kullanılabilir analitik bir araçtır. Yapısal şiddet durumunda insanlar sosyal sistemlerden kaynaklanan sosyal yapılar ve güçler eliyle doğrudan olmadan zarar görebilir. Buna uluslararası alanda örnek, gecekondu bölgelerinde yaşayan az gelişmiş ülkelerdeki insanların kitlesel göç hareketi ile Avrupa ülkelerine ulaşma çabalarıdır. Kötü yaşam koşulları, işsizlik ve ümitsizlik bu insanları sosyal yapılardan dolayı devamlı şekilde yapısal şiddete maruz kalmalarına yol açmaktadır. Yapısal şiddetin farkına varmak zordur çünkü doğrudan olmayan, yavaş ve sürekli yaşanan bir durumdur. Kurbanları ve failleri tanımlamak güçtür. Gramsciyen ve Coxiyen hegemonya ve güç kavramları yapısal şiddete çözüm bulunmasında ve politik baskının üstesinden gelinmesinde yardımcı olabilir. Sivil toplum, politik toplum, tarihsel blok, pasif devrim, manevra savaşı, pozisyon savaşı gibi Gramsciyen kavramlar yapısal şiddetin belirlenmesinde en azından yapısal şiddet örüntüleri tahmin etmekte faydalı olacaktır. Yapısal şiddet diğer bir örnek sokak çocukları ve evsizlerdir. Sonuç olarak yeni dünya düzeni ve hegemonya kavramının anlaşılmasında Gramsciyen yaklaşım ile çatışma analizi ve çözümü yaklaşımlarının birlikte kullanılması yerinde olacaktır (Özçelik, 2015b, Özçelik, 2017b).

Uluslararası sistemde yapısal değişim ve dönüşümler ekonomik ve kültürel hegemonya ihtiyacı göstermektedir. Negatif barış yani insan hayatının korunması ve savaşların sona erdirilmesi tek başına yeterli değildir. Çatışmaların analizi bütünselci yaklaşım ile ele alınmalıdır. Doğrudan şiddet ve yapısal şiddeti ortadan kaldıracak olan pozitif barış kavramının uluslararası ilişkilerde daha fazla yer alması zorunludur. Sosyal yapılar yoluyla yaratılan sosyal, politik ve kültürel şiddetin çatışma çözümü ile yok edilebilmesi için adaletin sağlanması, insan haklarının korunması, sömürü düzeninin ortadan kaldırılması, yiyecek ve barınma yanında kimlik, güvenlik ve tanınma gibi temel insan ihtiyaçlarının tatmin edilmesi ve fırsat eşitliğinin sağlanması gerekmektedir (Galtung, 1996: 67). Uzun-sürelili ve çözülemez çatışmaların nedenlerinden biri kimlik, güvenlik ve tanınma ihtiyaçlarının tatmin

edilmemesidir. Bununla ilgili olarak baskın sosyal grupların çatışma nedenlerini ortadan kaldırmaması tam tersine var olan düzeni kurum-sallaşma yoluyla devam ettirmesi temel nedenlerden biridir. Çatışmaların transformasyonu yoluyla önlenmesi (conflict prevention) için üç temel ihtiyacın tatmin edecek sosyal yapıların dönüştürülmesi şarttır (Burton, 1997). Pasif reformlar yoluyla yapılacak değişiklikler, sosyal kurumlardaki ana yapıları etkilemeyeceği ve altta yatan yapıları değiştirmeyeceği için etkili olamayacak ve çatışmalar tekrar tekrar yaşanacaktır (Özçelik, 2015c).

Coxiyen analiz, yeni dünya düzeninde çatışma analizi ve çözümü tarafından kullanılabilir üç ilke ortaya atmıştır. Hegemon-sonrası düzen birbirinden ayrı ve farklı üç ilke etrafında kurulabilir:

“(1) Küresel ekolojinin devam etmesi ve yaşaması için zorunlu koşulların tanınması; (2) Çatışmaların çözümünde şiddet kullanımının kısıtlanmasının karşılıklı olarak kabul edilmesi. Bu sayede politik şiddet ortadan kaldırılacağı gibi şiddete başvurma maliyeti de yükselecektir; (3) Çatışma kaynaklarının araştırılması konusunda ortak sözleşme ve çatışmalarla başa çıkmak için gerekli prosedürler için gerekli olan farklı normatif yaklaşımları dikkate almak” (Cox, 1992: 142).

Gramsciye ve Coxiyen yaklaşımların çatışma analizi ve çözümünde kullanılması pozisyonlar savaşı görünemeyen ve şiddetsizlik içeren kavram olarak basın, medya, sivil toplum kuruluşları, eğitim ve dinsel kurumlar ile ilgili olarak iç ve dış politika alanlarında kullanılmasıdır. Pozisyon savaşı gibi çatışma çözümü uygulayıcıları da barışçıl ve şiddetsiz sosyal değişimi örneğin Kadife Devrimi gibi savunmaktadırlar. Gramsciye ve Coxiyen hegemonik-karşıtı kavram, teori ve araçları kullanarak askeri araçlar yanında fikirler ve kurumlara da vurgu yapılmaktadır. Çatışma analizi ve çözümü de Gramsciye ve Coxiyen yaklaşımlar gibi eleştirel teoriler olup baskın hegemonik fikirlere karşı ortaya atılmıştır. Çatışma çözümü pratik uygulamaları da çoklu-yol diplomasisi, ikincil yol diplomasisi, sivil toplum kuruluşları ve hatta bireylerin güçlendirerek barış inşası süreçleri içinde yer almasını savunmaktadırlar. Kafkasya bölgesindeki Dağlık Karabağ, Güney Osetya, Abhazya, Çeçenistan ve Dağıstan çatışmaları ile Karadeniz'deki Kırım çatışmasının çözümünde neo-Gramsciye ve neo-

Coxiyen anlayışa uygun olarak ulusal, bölgesel ve uluslararası sivil toplum kuruluşları pozitif barışa ulaşmak amacıyla önemli rol oynamışlardır (Özçelik, 2015d, 2015e, 2016, 2017d).

Coxiyen barış anlayışı, barış kavramının özgürleştirici ve düşüncüsel (reflexive) boyutuna vurgu yapar. Evrensel barış inşası Coxiyen yaklaşıma göre mümkündür. Barış meşruluk ve oydaşma temelinde müzakere edilebilir. Moral üstünlüğe dayalı oydaşma barış için yeterli değildir. Coxiyen barış anlayışı, Foucaultyan ve Habermasçı barış gibi ütopyacı barışa yakındır. Oydaşma, gerçeklik, adalet, birey etmeni gibi faktörler anayasal, ulus-ötesi ve uluslararası yapıların hepsinde temsil edilmesi ile barış oluşabilir. (Richmond, 2006: 392).

Coxiyen yaklaşım, özellikle materyal, fikirsel ve kurumsal yapıları arasındaki ilişkinin hegemonun dış politika davranışlarına diğer devletlerin nasıl tepki verdiği konusunda açıklayıcı unsurlar içermektedir. Cox'a göre hegemon, "belirli evrensel görüşü ile yönetilen kurumlar bütünü, yaygın olan ve belirli normları içeren kolektif dünya düzeni imajı ve materyal güçler arasındaki düzenlemenin uyumlu şekilde bağlanmasına dayanmaktadır." (1981: 139). İran'a karşı Amerikan liderliğinde uluslararası yaptırımların uygulaması, en iyi şekilde Gramsciyen hegemon yaklaşımlar ile açıklanabilir. İran nükleer programına karşı uygulanan yaptırımlarına karşı Amerikan hegemonyası tarihsel blok yaratarak Batılı güçlerin birçoğunun yaptırımlara katılmasını sağlamıştır. Ayrıca Amerika sosyal, ekonomik ve politik alandaki başat gücü ile diğer devletler kapsamlı uygulanan İran yaptırımlar rejiminin içinde yer almıştır. Özellikle İran'a en ciddi şekilde zarar veren AB yaptırımlarının uygulanması Amerikan hegemonyasının "rıza boyutu" ile anlaşılabilir. Batılı ülkelerin Amerikan hegemonyasına verdiği politik rıza, güçlü finansal ceza sistemi ile açıklanabilir (Pieper, 133).

Neo-Gramsciyen ve neo-Coxiyen analizin çatışma analizinde uygulandığı bir diğer alan feminizm çalışmalarıdır. Malezya'daki Filipinli işçiler üzerine yapılan bir çalışma sonucuna göre ulusaşırı göçmen işçilerin özellikle ev işlerinde çalışan göçmen kadınlardan istihdam edilmesinin en önemli nedeni devlet elitlerinin ihracat odaklı kalkınmayı teşvik etmeleridir. Aynı şekilde kadınların çatışma alanlarında cinsel amaçlarla kullanılması ve göçmen kadın ev çalışanlarının

istismar ve yapısal şiddete maruz kalmasının altında politik ve askerî otoriteler, sade vatandaşlar ve ekonomik çıkar grupları arasındaki hegemonik düzen ilişkisi bulunmaktadır. Kamu alanı ile özel alan arasındaki farkı ortadan kaldıran neo-Gramsciyen analiz sayesinde erkek odaklı ve kurumsallaşmış uluslararası politika ve ideolojiler yanında barış bilimi açısından aile içi şiddet başta olmak üzere feminize edilmiş uluslararası ilişkiler çalışmaları ile kadınlar kurban olmak yerine uluslararası ilişkilerde etken (agent) konumuna gelmiştir (Confortini, 2006).

5. Sonuç

Neo-Gramsciyen ve neo-Coxiyen yaklaşımlar, küresel sistemin anlaşılması ve açıklanmasında büyük katkı sağlamıştır. Bazıları uluslararası ilişkiler alanının **conditio sine quo non** olarak neo-Gramsciyen ve neo-Coxiyen yaklaşımları görmektedir (Cecon, 2017). Bu çalışmada Gramsci ile başlayan ve uluslararası ilişkiler disiplinine Cox tarafından uygulanan hegemonya kavramı ile bağlantılı olan sivil toplum, politik toplum, tarihsel blok ve pasif devrim incelenerek çatışma analizi ve çözümü disiplini değerlendirilmiştir. Uluslararası politik ekonominin temel yaklaşımı olan neo-Gramsciyen ve neo-Coxiyen yaklaşımların eleştirel kuram çerçevesinde ele alınabilecek çatışma çalışmaları ve barış çalışmaları ile ilişkisinin incelenmesi geçmişten günümüze ve geleceğe dönük hızlı dönüşüm ve değişimleri anlamamıza yardımcı olacaktır. Neo-Gramsciyen ve neo-Coxiyen kuramlarının temel kavramları, varsayımları ve analitik çerçevesinin ortaya konulması büyük önem arz etmektedir. II. Soğuk Savaş'ın başladığını iddia edildiği günümüzde Doğu Avrupa'da Kırım'dan başlayarak Ortadoğu'da Suriye'ye kadar uzanan coğrafya da istikrarsızlık ve çatışmanın arttığı uluslararası konjektürde özgün yaklaşımların kullanılması bir ihtiyaç haline gelmiştir. Neo-Gramsciyen ve noe-Coxiyen yaklaşımlar farklı metodolojisi ile belirsizlik dönemlerinin anlamlandırılması ve gelecekle ilgili öngörülerde bulunulması için önemli analitik imkânlar sunmaktadırlar. Söz konusu yaklaşımlar çatışma analizi ve çözümü ile barış bilimine uyarlanması ile kuramların temel varsayımlarının pratik sorunlara uygulanması imkânı doğmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adamson, Walter L. (1980) **Hegemony and Revolution: A Study of Antonio Gramsci's Political and Cultural Theory**. Berkeley: University of California Press.
- Arrighi, Giovanni. (1993). "The Three Hegemonies of Historical Capitalism", in Stephen Gill, (ed.), **Gramsci, Historical Materialism, and International Relations**. Cambridge: Cambridge University Press, pp.148-186.
- Augelli, Enrico and Craig N. Murphy. (1993). "Gramsci and International Relations: A General Perspective with Examples from Recent US Policy toward the Third World", in Stephen Gill, (ed.), **Gramsci, Historical Materialism, and International Relations**. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 127-148.
- Bostanoğlu, Burcu ve Mehmet A. Okur (2009). **Uluslararası İlişkilere Eleştirel Kuram: Hegemonya, Medeniyetler ve Robert Cox**, Ankara: İmge Yayınları, 2'nci baskı.
- Burnham, Peter (1991) "Neo-Gramscian hegemony and the international order", **Capital&Class**, August 91, no.45, pp.73-93.
- Burton, John. (1997). **Violence Explained**, Manchester University Press: Manchester.
- Cecon, Francesco (2017). "A Short Overview on neo-Gramscian Theories Contributions to IR Theory", https://www.academia.edu/6505234/A_short_overview_of_neo-Gramscian_theories_contributions_to_IR (Erişim: 02.08.2017).
- Confortini, Catia C. (2006). "Galtung, Violence, and Gender: The Case for a Peace Studies/Feminism Alliance", **Peace&Change**, vol. 31, no.3, July 2006, ss. 333-367.
- Cox, Robert W. (1977). "Labour and Hegemony" **International Organization**, (31), pp.385-424.
- Cox, Robert W. (1981). "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", **Millennium: Journal of International Studies**, 10 (2), ss. 126-155.
- Cox, Robert W. (1986) "Social Forces, States, and World Orders: Beyond International Relations Theory", in Robert O. Keohane,

- (ed.), **Neorealism and Its Critics**. Cambridge: Columbia University Press, pp. 158-204.
- Cox, Robert W. (1987) **Production, Power, and World Order: Social Forces in Making of History**. Cambridge: Columbia University Press.
- Cox, Robert W. (1992) "Towards a Post-hegemonic Conceptualization of World Order: Reflections on the Relevancy of Ibn Khaldun", in, James N. Rosenau and Ernst-Otto Czempiel, (eds.), **Governance without Government: Order and Change in World Politics**. Cambridge: Cambridge University Press, pp.132-160.
- Cox, Robert W. (1993) "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method", in Stephen Gill, (ed.), **Gramsci, Historical Materialism, and International Relations**. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 49-67.
- Cox, Robert W. and Timothy J. Sinclair (1996), **Approaches to World Order**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cox, Robert W. (2002). "Reflections and Transitions", R.W. Cox ve M.G. Schechter (Ed.), **The Political Economy of a Plural World: Critical Reflections on Power Morals, and Civilization**, London: Routledge, ss. 26-44.
- Doran, Charles. (1995). "The Power Cycle and Peaceful Change: Assimilation, Equilibrium, and Conflict Resolution", in John Vasquez, et.al., **Beyond Confrontation: Learning Conflict Resolution in the Post-Cold War Era**. Michigan: The University of Michigan Press, pp.170-211.
- Dougherty, James E. and Robert L. Pfaltzgraff, Jr. (1997). **Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey**. New York: Longman.
- Fetherston, A. Betts. (2000). "Peacekeeping, Conflict Resolution, and Peacebuilding: A Reconsideration of Theoretical Frameworks", **International Peacekeeping**, vol.7, ss. 190-218.
- Galtung, Johan (1969). Violence, Peace, and Peace Research, **Journal of Peace Research**, vol.6, no.3, pp. 167-191.

- Galtung, Johan (1996). **Peace By Peaceful Means: Peace, Conflict, Development and Civilization**, Thousand Oaks: Sage Publications.
- Gill, Stephen and David Law (1993). "Global Hegemony and the Structural Power of Capital", in Stephen Gill, (ed.), **Gramsci, Historical Materialism, and International Relations**. New York: Cambridge University Press, pp.93-127.
- Gilpin, Robert. (1981). **War and Change in World Politics**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gilpin, Robert. (1987). **The Political Economy of International Relations**. Princeton: Princeton University Press.
- Gramsci, Antonio (1971). **Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci**, translated by Q. Hoare and G. Nowell Smith, New York: International Publishers, London: Lawrence and Wishart.
- Hobbes, Thomas (1999). "Relations among Sovereigns", in Phil Williams, et.al., **Classical Readings of International Relations**. New York: Harcourt Brace Publishers, pp.35-39.
- Kennedy, Paul (1987). **The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000**. New York: Random House.
- Keohane, Robert (1984). **After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy**. Princeton: NJ: Princeton University Press.
- Keohane, Robert O. and Joseph S. Nye, eds. (1989). **Power and Interdependence**. New York: Harper Collins Publishers.
- Kupchan, Charles A. (1998). "After Pax Americana: Benign Power, Regional Integration, and the Sources of a Stable Multipolarity", **International Security**, vol. 23, no.2 (Fall 1998), pp.40-79.
- Linklater, A. (2001). Marxism. B.E. (Ed.), **Theories of International Relations**, 2nd ed., Houndsmill: Palgrave, ss. 129-154.
- Modelski, George (1987). **Long Cycles in World Politics**. Seattle: University of Washington Press.

- Okur, Mehmet A. (2015). “Gramsci, Cox ve Hegemonya: Yerelden Küresele, İktidarın Sosyolojisi Üzerine”, **Uluslararası İlişkiler**, C 12, S 46, ss. 131-151.
- Özçelik, Sezai (2013). **Kafkasya Çatışmaları Analizler ve Çözümler**, Çankırı: ÇAVSAM Avrasya Serisi 6 Yayınları.
- Özçelik, Sezai. (2014). “Book Review: Globalization and Labour Struggle in Asia: A Neo-Gramscian Critique of South Korea’s Political Economy”, **Journal of Global Analysis**, vol. 4, no.1, ss. 6-62. <http://cesran.org/dergi.php?id=182> (Erişim 18.08.2017).
- Özçelik, Sezai (2015a). “Çatışma Bilimleri ve Çatışma Haritalaması Çerçevesinde Balkanlar”, **Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-IV**, Mart-Haziran 2015, ss. 5966-5983.
- Özçelik, Sezai (2015b). “Çatışma ve Barış”, Saadet Rustemova Demirci (ed.), **Güvenliğin Gündeminden: Ayrılıkçı Ayaklanmalar ve Terrörizm**, Ankara: Nobel Yayınevi, ss. 1-40.
- Özçelik, Sezai (2015c). “Dağlık Karabağ Çatışması Analizi ve Barış Süreci”, **Yeni Türkiye Kafkasya Özel Sayısı VII**, Temmuz-Aralık 2015, sayı 77, ss. 346-355.
- Özçelik, Sezai (2015d). “Kafkasya Çatışmalarında Çözüm Teknikleri, Pozitif Barış Çabaları ve Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları”, **Yeni Türkiye Kafkasya Özel Sayısı I**, Temmuz-Aralık 2015, sayı 71, ss. 410-416.
- Özçelik, Sezai (2015e). “Uluslararası İlişkiler Bağlamında Kırım ve Kırım Tatarları”, , **Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi: Kırım**, Yücel Öztürk (ed.), İstanbul: Çamlıca Basın Yayın, ss. 341-367.
- Ozcelik, Sezai (2016). “Triangle Conflict of Russia, Ukraine and Crimean Tatars: Analysis of 2014 Crimean Occupation and Annexation, , **Turkey’s Foreign Policy and Security Perspectives in the 21st Century**, Sertif Demir (ed.) Boca Raton: Brown Walker Press, ss. 167-195.
- Özçelik, Sezai (2017a). “Burundi: Capturing the Complexity of the Conflict in the 1990s”, **Conflict Studies Quarterly**, no.19, April

2017, ss. 43-65. <http://www.csq.ro/wp-content/uploads/Sezai-OZCELIK.pdf> (Erişim 18.08.2017).

Özçelik, Sezai (2017b). “İsrail-Filistin ve İsrail-Arap Çatışması”, Sertif Demir (ed.), **Yeni Ortadoğu: Aktörler, Dinamikler ve Denge Arayışları**, Ankara: Barış Kitabevi, Ocak 2017, ss. 117-163.

Özçelik, Sezai (2017c). “Kırım’ın 2014 İşgali Ekseninde Rusya-Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Rusya’nın Çifte Çevreleme Politikası”, **Türk-Ermeni İlişkilerinin Bölgesel Politikalara Etkisi (19. Yüzyıldan Günümüze) Uluslararası Sempozyumu**, Bitlis, 12-14 Mart 2016, ATAM Yayınları: Ankara, ss. 443-458.

Özçelik, Sezai (2017d). “Regional Crisis and Conflict Management After Russian Invasion of Crimea: The Case of Crimean Tatars”, Alaaddin Yalçinkaya, Arzu Al ve Hakan Mehmetçik (ed.), **V. International Blue Black Sea Congress Proceeding Book**, 12-13 December 2016, Marmara University: Anadoluhisari Campus, BESYO Congress Hall, ss. 372-387. <http://dosya.marmara.edu.tr/kongre/blueblacksea2016/Proceeding.pdf> (Erişim 18.08.2017).

Pieper, Moritz (2017). **Hegemony and the Resistance Around Iranian Nuclear Programme: Analysing Chinese, Russian and Turkish Foreign Policies**, London: Routledge.

Richmond, Oliver P. (2006). “Patterns of Peace”, **Global Society**, 20:4, ss. 367-394.

Rupert, Mark (1993), “Alienation, Capitalism, and the Inter-state System: Toward a Marxian/Gramscian Critique”, in Stephen Gill, (ed.), **Gramsci, Historical Materialism, and International Relations**. New York: Cambridge University Press, pp.67-93.

Waltz, Kenneth N. (1979) **Theory of International Politics**. Reading, MA: Addison-Wesley.

İSLAM VE ARAP ORTA DOĞUSU'NDA SİVİL TOPLUM İŞLEYİŞİNDE ENGELLER

Amir İMANİ*

ÖZET

Bu makalenin temel amacı, sivil toplumun işleyişini İslam, özellikle Arap Orta Doğu ülkelerinde ele almaktır. Bu yüzden bu yazıda sivil toplum literatürüne bakarak, Orta Doğu'nun İslamî- Arap topluluklarında sivil toplum olasılığı hakkında Batılı düşünürlerin gündeme getirdiği temel soru, gözden geçirilir. Bu yazı, Orta Doğu rejimlerinin doğası gereği sivil toplumun bağımsız değişken değil, bağımlı değişken olduğuna işaret ediyor. Sivil toplumun karşılaştırmalı çalışmasında önemli bir soru hem karşılaştırmalı hem de tarihsel olarak sivil toplumun demokratik olmayan ve / veya batılı olmayan ülkelerde olup olmadığıdır. Bu soruya olası cevap çeşitleri var. Dar görüş, sivil toplumun Batı'nın teorik geleneklerinden ve pratik tarihsel tecrübelerinden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Bu yüzden, Arap-İslam ülkelerindeki sivil toplumun bazı nedenlerden dolayı, İslam ve demokrasi arasındaki çelişki, hiyerarşik sosyal yapıları arasındaki çatışma olarak, güçlü devlet ve din ve otoriter bir hükümetin hayatta kalma karşısında zayıf imkânsızdır. Orta Doğu'da yapısal engeller siyasal değişim kabulünü engellemektedir. Üç ayrılabılır sivil toplum oluşumuna ana engeller: dış ortama göre Orta Doğu halkının daha direnci, sivil toplumun Batılı kavram olduğu düşünce, Orta Doğu'da sivil topluma karşı kültürel tutumları değiştirmek nedenler eksikliği ve akılcılık kavramı ve kurum ve yapılar üzerindeki etkisi gözden kaçırılmamalıdır. Bu engellere baktığımızda, nasıl mülkiyet üzerinde kontrol sahibi olma, aşiret kökenli bağımlılık, belirli bir siyasî felsefeyi benimsemesi ve hükümetleri tarafından kalıcı aristokrat sınıfı kurulmasını engellemek, sivil toplumun oluşum sürecini etkileyen faktörlerdir.

---

* Dr., Marmara Üniversitesi, İSTANBUL, amirimani4@gmail.com

Buna karşılık, Orta Doğu ve Arap dünyasında, liberal sosyalist ve İslamî üç yaklaşım, Arap sivil toplumun, batı yaklaşımında parçalı belirsizliklere, cevap vermektedir. Bu yaklaşım Batı tarzı sivil toplumun, kabul etmez, ama onu tümüyle de ortadan kaldırmamaktadır. Onlar, bu topluluklar içinde yaygın politik ve sosyal gelişmeler nedeniyle, sivil toplumun mümkün olduğunu savunmaktalar.

Anahtar Kelimeler: Sivil toplum, İslam, sosyalist, Arap- İslam, otoriter

OBSTACLES IN CIVIL SOCIETY FUNCTIONING IN THE ISLAMIC AND ARABIC MIDDLE EAST

ABSTRACT

The main purpose of this article is to examine the functioning of civil society in İslam, especially in the Arab Middle East. Thus, looking at the civil society literature in this article, the fundamental question raised by Western thinkers about the Middle East's İslam-the possibility of civil society in Arab societies, is passed on. This article points out that civil society, which is the nature of the Middle East regimes, is a dependent variable, not an independent variable. An important question in the comparative study of civil society is whether both civil society and non-democratic and / or non-Western countries are comparatively and historically. The narrow view suggests that civil society originated from the West's theoretical traditions and practical historical experiences. Thus, for some reason, the conflict between İslam and democracy is weak as a conflict between hierarchical social structures, a strong state and religion, and an authoritarian government is weak against the survival of civil society in Arab-Islamic countries. In the Middle East, structural obstacles prevent the acceptance of political change. The main obstacles to the formation of democratic civil society are: the idea that the Middle Eastern people are more resistant to civil society, the civil society is the Western concept, the reasons for changing the cultural attitudes towards the civil society in the Middle East, the lack of reason and the effect on the institutions and constructions. When we look at these obstacles, how we have control over property, tribal dependence, embracing a certain political philosophy, and preventing the establishment of a permanent Aristocratic class by their governments are factors that influence the process of civil society's formation. In contrast, in the Middle East and the Arab world, liberal socialist and İslamic three approaches respond to Arabic civil society, Partial uncertainties in the western approach. This approach does not accept western-style civil society, but it does not remove it altogether. They argue that civil society is possible because of widespread political and social developments within these communities.

Key Words: Civil society, İslam, socialist, Arab-İslam, authoritarian

Giriş

Genellikle, sivil toplumun oluşması bağlamında Orta Doğu, zor engellerle karşı karşıyadır. Genel olarak sivil toplum özellikleri şu şekilde özetlenebilir: kitlelerin siyasî ve sosyal katılım, üst düzey siyasî anlayış, siyasî ve sosyal hareketlilik, siyasi açıklık, güç de yoğunlaşma, sağlıklı siyasi rekabet, demokratik alanın varlığı, çoğulculuk ve diğer bazı bileşenler. Bu arada, sosyal ve politik güçler, sınıflar, bu alanların gelişmesinde sivil toplum ve hükümet, temel bir role sahiptir. Toplumda bu kuvvetlerin etkileşimi ve birbirlerinin üzerindeki etkileri, sivil toplum oluşumunda en önemli unsurlarıdır.

Bu yazı, Arap Orta Doğu'da hükümet ve sivil toplum arasındaki ilişki, devletin hem etnik kökeni hem de siyasî felsefesini vurgulamaktadır. Geçmişlerde, Rousseau, Kant, Hegel, Locke, Marx, Gramsci ve Habermas sivil toplum tartışmaları anlatmışlardır. Bu bölgede olduğu gibi, ne olursa olsun dağınık bir dizi tartışmalar ve bu konuda genellemeler, yanı sıra gazeteciler ve geçici şeyler olarak ya teorik dayanağı yok ya da yeterince entegre edilmemiştir.

Makalenin Amaç ve Varsayımı

Bu makale, sivil toplumun açık bir tanımını sunduktan sonra, Arap Orta Doğu'da sivil toplumun gelişmesinin en önemli engellerine değinerek, sivil toplum durumu ve çağdaş tarihinde genişlemesine mevcut engellerin patolojisini incelemektedir. Orta Doğu gündem de olan toplumunda, sivil toplum kurulmasında zorluklar yaşıyor. Devletlerle, başka faktörler ve sosyal fenomenlerden daha fazla, toplumda tartışılmaz egemenliğine zemin sağlayıp devlet ve toplum arasında kamusal alan oluşmasını tanımlamayla ortaya çıkan tampon kurumlar için engeller yaratmaktadır.

Gudrun Kramer *Orta Doğu ve Yakın Doğu'da Hükümet ve Sivil Toplum* kitabında, bu bölgede sivil toplum incelemesinin zor olduğunu özellikle de iki önemli konuda yani ulus-devletleşme ve sivil toplumun İslamî değerlerle uyup uymadığını inanmaktadır. Bu yüzden ortaya çıkan sorular: İslamî sivil toplum kavramı nedir? Acaba İslamî ülkelerde sivil toplum oluşumu mümkün mü? İslamî ilkelere ve Batılı toplumun değerleri ile ne kadar bir uzlaşma var?

Sivil toplum kavramı kavramsal olarak belirsiz olsa da, genel akademik fikir birliği onu devlet ile bireyler arasındaki araziye oluşturan aktörler kümesi olarak tanımlar.¹ Tarihsel olarak, "sivil toplum" insanoğlunun hoşlandığı barışçıl toplumu temsil etmiştir. Bir Leviathan (Hobbes) koruması altında özel, gönüllü derneklerin bu takımyıldızı, okul vatandaşlarının vatandaşlık erdeminde olması ve egemen sınıfın ideolojik hegemonyasını garanti altına alan kültürel kurumlar katmanını (Gramsci).²

Hegel, sivil toplumu, bireyin kamusal bir insana dönüşmesi üzerinden evrensel ile özeli bağdaştıracak ve devlet ile aile arasında uzlaştırıcı bir konumda tanımlayan ilk düşünürdür.³

Kramere göre, sivil toplumun ise bireysel girişimler, toplantılar aile ve devlet arasındaki gönüllü dernek, birlik, siyasî partiler, örgütler ve kurumlar olarak tanımlanacaksa bu anlamda bir İslam toplumunda bunu kabul ederken sorun yoktur. Ama ne zaman sivil toplum, bireycilik, çoğulculuk ve özel mülkiyet, küçük hükümet ve pazar olarak sosyal ve ekonomik yapılar gibi ilke ve değerlere sahip tanımlandığında, sorunlar artmaktadır.

Sivil Toplumun Kavramı

Sivil toplum kavramı kavramsal olarak belirsiz olsa da, genel akademik fikir birliği onu devlet ile bireyler arasındaki araziye oluşturan aktörler kümesi olarak tanımlar.⁴

Tarihsel olarak, sivil toplum kavramı siyasî düşüncede, altı farklı anlamlarda kullanılır: 1. Ailenin önünde Aristotelesçi düşünce kavramı ve sosyal sözleşme fikir sahiplerinin, doğa durumunun fikir sa-

---

¹ Cohen, Jean and Andrew Arato, **Civil Society and Political Theory**, Cambridge, Mass.: MIT Press. 1992.p.200

² Eva, Bellin, **Civil Society: Effective Tool of Analysis for Middle East Politics?** , Political Science and Politics, No.27, 1994. 509-510.

³ Duygu duman, İlgin Baruta, "Critical View On Islam and Civil Society Debate", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume: 8 Issue: 37, April 2015

⁴ Jean , Cohen and Andrew, Arato, **Civil Society and Political Theory**, Cambridge, Mass.: MIT Press. 1992.p.200

habelerine karşı. 2. Bir Leviathan (Hobbes) koruması altında; özel, gönüllü derneklerin bu takımıydı, okul vatandaşlarının vatandaşlık erdeminde olması. ⁵ 3. İlkel sivil toplum kavramı, Adam Ferguson gibi insanların düşüncesi “sivil toplumun tarihi üzerine” (1767) kitabında. 4. Hegel'in “devlet fikrinin başlangıç gelişimi” kavramında. 4. Mali ve ekonomik ilişkiler ve devlete karşı sosyal ve sınıf çıkarlar Marx'ın düşüncesinin bir üsü olarak bir kavram. 5. Üstyapının bir parçası olarak sivil toplum -Marx'a göre, altyapı etki alanları değil. 6. Gramsci'nin anlayışında güç, ideolojik veya egemen sınıfın entelektüel hegemonya merkezi. ⁶

Hegel, sivil toplumu, bireyin kamusal bir insana dönüşmesi üzerinden evrensel ile özeli bağdaştıracak ve devlet ile aile arasında uzlaştırıcı bir konumda tanımlayan, ilk düşünürdür.⁷

Kramer'e göre, sivil toplumun ise, bireysel girişimler, toplantılar aile ve devlet arasındaki gönüllü dernek, birlik, siyasî partiler, örgütler ve kurumlar olarak tanımlanacaksa, bu anlamda bir İslam toplumunda bunu kabul ederken sorun yoktur. Ama ne zaman sivil toplum, bireycilik, çoğulculuk ve özel mülkiyet, küçük devlet ve pazar olarak sosyal ve ekonomik yapılar gibi ilke ve değerlere sahip tanımlandığında, sorunlar artmaktadır.

Alexis de Tocqueville sivil toplumu, devletin bunları yaratmada hiçbir rolü olmadığı, bağımsız kurumların bir seti olarak ve gönüllü birlikleri görüyor. Fakat bu dernekler, demokrasi ile tutarlı sosyal kurumların desteğini alıyorlar⁸. Musalli, Sivil toplum kuruluşlarının devletten bağımsız boyutlarına odaklanır. ⁹

---

⁵ Eva, Bellin, 509-510.

⁶ Hüseyin, Bashiriyeh, **Siyasi Sosyoloji, Siyasal Yaşamında Sosyal Güçlerin Rolü**, Tahran: Ney Yayıncılık, 1995, p, 33

⁷ Duygu, Duman, İlgin Baruta, “Critical View On Islam and Civil Society Debate”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Vol: 8 Issue: 37, April 2015

⁸ Emad, Afrough, “Sivil toplum ve İran'daki durum”, **Journal of Popular Culture**, Vol 18-19, İslami Ershad Bakanlığı.

⁹ Moussallia A.s, **Modorn Islamic Fundamentalist Discourses on Civil Society Pluralism and Democracy**, Newyork,1995, p.81

Sivil toplum faaliyetlerinde aktörlerin çeşitli dernekler tarafından garanti edilmeleri, toplumu şekilsiz bir kütle biçim içine düşmesini engeller. Yukarıdaki açıklamalara göre, sivil toplumu aşağıdaki özelliklere sahip daha iyi anlayabiliriz:

- Devletten göreceli bağımsızlığı var
- Bireylerin yaşam Dünya çekirdekleriyle bağlantılıdır
- Aynı çeşitlilik de, kamu alanın ortaya çıkmasıdır
- alanda olan eylemciler mürit değil, kendilerini vatandaş olarak biliyorlar
- Diyalog ve ortak akıl temelinde

Orta Doğu'da Sivil Toplum Tarihi

Orta Doğu'nun demokratik açığı için, verilen çok sayıda açıklamadan üçü daha incelemeyi hak ediyor: otoriterliği canlı tutmak için eğer varsa kültür rolü; Demokrasi çağrısında bulunanların güçlerini kısıtlayan siyasî ve ekonomik faktörler ve sivil toplumun doğası ve potansiyel rolü.¹⁰ Sivil topluma ilişkin analiz üç düzey vardır: 1. Devlet kurumları 2. İnsanların kabileli alt yapıları 3. İnsanlar arasındaki makul ilişki Krizi.

Orta Doğu'da sivil toplumun oluşmamasının nedenlerini açıklamakta, birkaç çeşitli nedenler vardır:

İlk olarak, dünyada bir alt bölge olarak Orta Doğu, küresel ekonomi ile dikkat çeken yakınlaşmaya rağmen, hala insanların çoğunluğu için, dış çevreye karşı Kültürel açıdan dirençlidir.

İkincisi, sivil toplum batılı kavram olarak, tanımlanmaktadır. Orta Doğu'da popülarite rantıye devlet siyasî değişimi kabul etme önünde bir engel olduğunu ima edebilir.¹¹ Türkiye'nin deneyimi burada çok önemlidir. Türk ekonomisi ihracata dayalı bir stratejiye bağlı ve çeşitli

---

¹⁰ Mehran, Kamrava, "The Middle East's Democracy Deficit in Comparative Perspective, Perspectives on Global Development and Technology", *PGDT*, 6 (2007), pp: 189-213.

¹¹ Mahmut, sariolghalam, Elisabeth Ozdalga and Sune Persson, **Prospects For Sivil Society in the Middle East**, Goteburg University Press, 1997, pp: 55-61

siyasi sistem olmasına rağmen, kültürel yapısı, İslamî geleneklere eğilmektedir. Bu nedenle, kültürel direniş rantiye devlet teorisinde, en azından Türkiye için geçerli değil.

Üçüncüsü, Orta Doğu'da kültürünü değiştirmek için, makul bir neden yoktur. Bu bölgede, İslami, aşireti ve batılı üç genel kültürden bahsedebiliriz. İlk iki tane, batılı unsurdan daha güçlüdür. Batılı unsur toplumsal ve siyasi veya kültürel davranıştan daha, ekonomi davranışa yakındır.

Orta Doğu'nun birçok yerinde, STK'lar ve daha az resmî gönüllü dernekler 1980 ve 1990'lı yıllardan önce kurulmaya başlamıştır. Bazıları, İslami vakıf gibi hayırseverlik ve hayırseverlik temelli dini formlara dayanıyordu ve bazıları laik nitelikte idi.¹² Bu siyasî değişim, otoriter rejimlerin askerî hâkimiyetle, 1950 sonrasında meydana geldi. Orta Doğu (yerli ve yerli olmayan) araştırmacıların, sivil toplum ve devlet ile olan ilişki sorunlar yaklaşımını yönlendiriyordu.

Bu araştırmacıların bazıları, hükümete karşı sivil toplum güçleri, son yirmi yılda büyüdüğü için, taleplerini onlara empoze ettiler. Orta Doğu hükümetler kaçınılmaz biçimde, siyasî açıklık, demokrasi ve katılım sağlamak için çalıştılar.

Öte yandan, bazı araştırmacılara göre, siyasi açılış ve bölgedeki parlamento seçimlerin başlanması, yetkililerin bir bilinçli politikası olarak, meşruiyet krizi ile uğraşmak ve ekonomik krizin yol açtığı toplumsal hoşnutsuzluk hafifletmek için idi.¹³

Bölgede milliyetçi ve sosyalist hükümetler, sosyal adalet, Arapça birlik ve özgürlük ile ilgili olarak, sloganlar ve verdiği sözleri yerine getiremediği için, 1970'lerden itibaren açık kapı ekonomi politikasını (açıklık) takip ederek, ekonominin bazı parçaların özelleştirilme ve yabancı yatırım ve uluslararası finans kurumlarından kredi edinmesiyle, ekonomik büyümeye varmak istediler. Bu değişiklik, çok başarılı bir

¹² Michael, Edwards, **The Oxford Handbook of Civil Society**, Eberhard, Kienle, **Civil Society in the Middle East**, 2011, pp: 146-157

¹³ Ahmad Abdalla, **Human Right and Elusive Democracy**, Merip Report, Nol.174, 1992, pp. 6-8

ekonomik politikası olamayıp sosyal ve politik krizler, IMF ve Dünya Bankası, başka bir deyişle, yapısal uyum politikasının önerileri sonucunda ortaya çıkması, toplumun savunmasız sınıflar arasında yaygın hoşnutsuzluğuna neden oldu. Bu da, temel ürünlerin ve ekmek fiyatları gibi böyle malzemelerin, daha pahalı olması için meydana geldi. Mısır'da, 1977 ve 1986, Tunus ve Fas, 1984 "Ekmek Ayaklanmaları"¹⁴ olarak bilinen, bu siyasetlerden hoşnutsuzluk nedeniyle ortaya gelen devrimler idi. Böylece, Mısır, Ürdün, Cezayir ve Tunus gibi Orta Doğu devletleri, siyasi alan açmakla ve bazı muhalifleri meclis kampanyaya katılmaya davet etmekle, bu başarısızlığı azaltmaya çalıştılar. Bu anlamda söylenecek, siyasî ortamın demokratikleşme dalgası, demokrasi ve siyasî katılımın gerçek sürecini yansıtacak şekilde kasıtlı politika oluşturmak ve politik rejimlerin meşruiyetini güçlendirmek içindir. Ancak, bu tip siyasî açıklık ve yönergeli demokrasiye rağmen, sivil toplum ve muhalefet siyasî güçlerin sahneye girmesi mümkün olmuştur. 2011 yılında Arap ülkelerinde küresel halk ayaklanması, Tunus ve Mısır'da rejimlerin devrilmesi, Yemen, Bahreyn ve Suriye'de rejimlerin sarsılması, siyasî yönergeli reform başarısızlığını temsil eder.

Orta Doğu'da Sivil Toplumun İşleyişi

Juan Linz ve Alfred Stepan (1996), benzer şekilde sivil toplum "devletten nispeten özerk olan kendi kendine örgütleyen grupların, hareketlerin ve bireylerin oluşturduğu siyasî alan" olarak tanımlar. Değerler, dernekler ve dayanışmalar yaratmaya ve çıkarların geliştirmeye ifade etmeye çalışıyorlar."

Sonunda Linz ve Stepan formülasyonlarına göre, sivil toplumu ya da "siyasal toplum" yaratma konusunda, Orta Doğu'daki STK'lar başarısız olmuşlardır.

Philip Oxhorn (1995: 251-2) sivil toplumu "çok sayıda toprak ve işlevsel birime dayalı zengin bir sosyal doku" olarak tanımlamaktadır. Sivil toplumun gücü, bu birimlerin barış içinde bir arada kalması ve aynı anda devlete boyun eğdirmeye "karşı direnme" ve "ulusal politik yapılara dâhil olmayı" talep etme konusundaki toplu kapasiteleri ile

---

¹⁴ Arapça olarak (الثورة الخبز)

ölçülür. Güçlü sivil toplumlar, dolayısıyla yüksek düzeyde "kurumsallaşmış toplumsal çoğulculuk" ile eşanlımlıdır.

Orta Doğu devletlerini neredeyse tekdüzeliği, devlet biçimleri üç önemli yolla, Doğu Asya ve Latin Amerika'dakilerden farklıdır:

1. Başlangıçta seçkin bağılıktan yoksunlar. 2. Ekonomik kaynaklara görece kolay erişime sahipler ve 3. Orta Doğu ülkeleri nispeten düşük küreselleşme seviyelerine sahiptir.¹⁵ Bu değişkenler, otoriter pazarlıkların ortaya çıkmasına neden olmakta ve böylece şimdiye kadar sadece küçük değişiklikler yaparak büyük güçlükleri aşabilmektedir.

İlk olarak, özellikle Doğu Asya ülkelerinin aksine, Orta Doğu'daki, İsrail hariç olmak üzere, ilk elit birleşmeleri çok az veya hiç yoktu.

İkincisi, bu kez özellikle Latin Amerika'daki devletlerin aksine Orta Doğu devletleri, kiracı ya rantıye ekonomilere güvenebilirler; bu ekonomi, Orta Doğu'nun siyasi ekonomi literatüründe geniş bir şekilde tartışılan bir olgudur. Aslında Orta Doğu'da petrol, bölge hükümetlerin çoğunun birincil Rantıye kaynağı haline getirdi. Özellikle Basra Körfezi'ndeki "petrol monarşileri" (Gause 1994), Rantıye ülkeler içinde "mükemmellik" kazandılar. Fakat Rantıye, birincil ürünlerin yüksek karlı oranlarda ihracı ile sınırlı değildir.

Peter Evans'ın belirttiği gibi, "Döviz teveccühünü yapmak, giriş prosedürlerini kısıtlamak ve ithalatta tarifeler veya niceliksel kısıtlamalar getirmek Rant yaratmanın tüm yolları "olarak belirtti. Örneğin, petrol fakiri Ürdün'de, rantıye bir ekonomi, büyük miktarda dış yardım ve işçi havalesi infüzyonu yoluyla ortaya çıktı.¹⁶

Raniterizm, Orta Doğu ülkelerine toplumdan özerklik açtı. Ürdün ve Orta Doğu'nun herhangi bir yerinde devlet, gelir karşılığı olarak fazla talep ederek nüfusu sağlamayı başardı. Daha da önemlisi, Orta Doğu'daki devletler, genel olarak, borç bağımlısı Latin Amerika ülkelerinin zayıf noktalarını, kendisine bağımlı grupların katılımını sürekli finanse ederek önleyebiliyor.

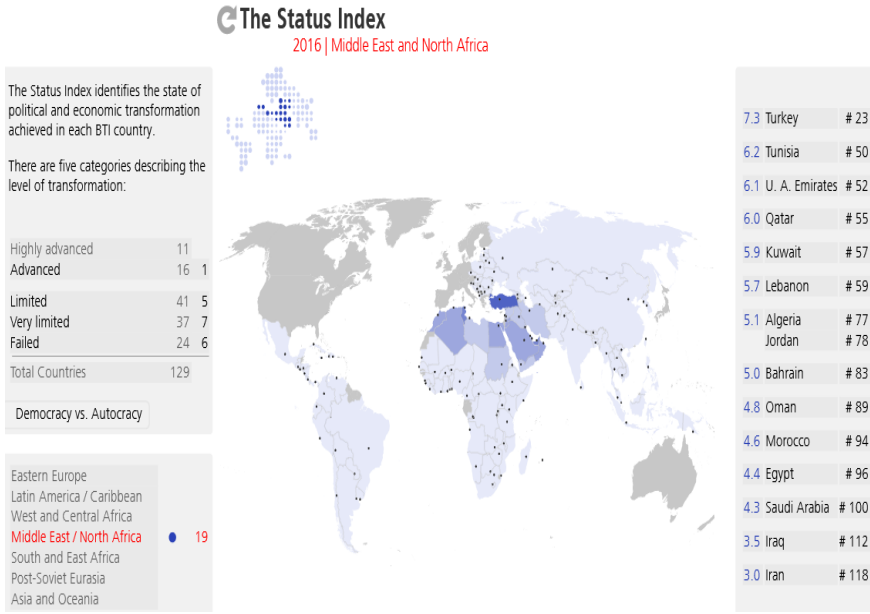
¹⁵ Mehran, Kamrava, p: 189-213.

¹⁶ Peter Evans. **Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation.** by Princeton University Press. 1995. p: 23

Üçüncü olarak, gelişmekte olan dünyanın diğer bölgeleriyle kıyaslandığında Orta Doğu'da nispeten daha az küreselleşme seviyeleri var.

Ekonomik ve normatif küreselleşmenin yüksek seviyeleri ile demokratik geçişlerin olasılığı arasında güçlü bir ilişki vardır. Ancak, Orta Doğu'nun tüm devletleri, bölgenin iki demokrasisi (Türkiye ve İsrail) hariç olmak üzere, küreselleşmenin tüm endekslerinde tutarlı bir şekilde düşük seviyededir.

Orta Doğu'nun Demokrasi Durumu

Kaynak: Bertelsmann Transformation Index, 2016

Orta Doğu'da Sivil Toplum Çıkmazları

Sivil toplum düşüncesi, politik-ekonomik-sosyal davranışları düzenlemenin özel bir yoludur.¹⁷ Bu açıdan bakıldığında, sivil toplum örgütleri demokrasinin kurulmasında önemli bir rol oynayabilir. Ağır-lıklı olarak sivil toplum "forumlar, kulüpleri, loncalar, sendikalar, bir-

¹⁷ Ahmad, vaezi, **Dini Cemaat ve Sivil Toplum**, Tahran: İslami Kültür ve Düşünce Araştırma Merkezi, İkinci Baskı. 1378 güneş yıl- 1990, p: 74

likler, siyasî partiler ve grupların" bağlamında hükümeti ve halkın birlikteliğinin arasına bir tampon oluşturmak için kimlik haline gelir. Sivil toplum örgütleri, totaliter devletlere karşı kullanılmaktadır.

Gönüllü dernek, çıkar grupları ya da kurumsal devlet tarafından bu tür organizasyonların kontrol altına alınamaması otoriter rejimini pekiştirmek ve demokrasinin gelişmesine engel olabilir.

Sivil toplum örgütleri genellikle siyasî partilerin yokluğu nedeniyle ortaya çıkan boşluğu doldurmaktadır. Özel organizasyonlar son birkaç yılda büyüdü. Arap sivil toplum kuruluşlarının sayısı yaklaşık 1960'lı yılların ortalarında 20.000'den 1980'lerin sonlarında 70.000 ulaştı.¹⁸

Bu kuruluşların çoğu rolü için kullanılamayacak kadar küçüktür. Bunun ötesinde, toplumun tüm sektörlerini temsil eden kuruluşlar olarak kabul edilmez. Bu nedenle, siyasî tartışmalar ve faaliyetler dar kapsamı dışında toplum çıkarları, büyük bir bölümü yer almaktadır. Örneğin, Mısır'da, 20.000'den fazla sivil toplum kuruluşları, ancak bunlardan sadece yaklaşık yüzde 40'ı aktif olarak etkilemesi vardır.

Meslek örgütleri, farklı mesleklerden çalışanları standart belirlemek, hizmet sunumu, mesleki faaliyetleri desteklemek ve birlikte olduğu üyeleri arasında sağduyu yaratan, Orta Doğu'da çeşitli aktif ve önemli sivil örgütlerdendir.¹⁹ Bu kuruluşlar genellikle yarı-politik rol oynarlar.

Genelde, geleneksel formda sivil toplum Orta Doğu'da kökleri vardır. Ama bölgedeki sivil toplumun oluşumu ile ilgili olarak olumsuz etkenler mevcuttur. Bu faktörler şunlardır:

1. Modernizm ideolojisinin girişi:

Modernizm ideolojisi ve onun rasyonalist modern eğilimleri, geleneksel toplumda sosyal alanın kapanmasına yol açtı. Merkezileşme,

---

¹⁸ Nora, Bensahel and Daniel, L. Byman, **The Future Security Environment in the Middle East, Conflict Stability and Political Change**, Santa Monica: Rand Co. 2004, pp. 31-31

¹⁹ İbid, p: 31

Milliyetçilik, normalime ve homojenliği doğru koşullar yarattı. Uygulamada, Modernizm, geleneksel çeşitliği zayıflattı. Modernizm projesi, ulusal hükümette laikliği, Milliyetçiliği, Endüstriyel ve politik merkezîyetçiliği teşvik etti ve dinî gruplar, Sendikalar, küçük burjuvazinin, etnik azınlıklar ve sosyal yönleri de dâhil olmak üzere geleneksel toplumun büyük kısmını, yabancılaşmasına sebep oldu.²⁰

2. Geleneksel gruplamaların direnci, gelenek ve dinin ideolojik olması:

Orta Doğu köklerinde gelenek ve din derin ve güçlüdür. Aslında, Orta Doğu'da politik ve sosyal istikrarsızlığın bir nedeni, geleneksel grupların, modernizasyonu karşı direnişlerinde aranmalıdır.

3. Devlet yapısının doğası:

Bir diğer önemli engeller, Orta Doğu'da İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan devletin yapısı bulunmaktadır. Bu devletler, modernize etmek ve ülkeyi geliştirmek için kendilerini, kullanılabilir tek araç biliyorlardır. Bu nedenle, sivil toplumun oluşumunu durdurabilirler.²¹ Meslek birlikleri ve sivil kuruluşlar ya devletler ile ilişkilidirler ya da devletler tarafından kurulmuşlardır.²²

İslam ve Sivil Toplum

İstikrarlı bir demokrasinin kurulabilmesi ve yaşayabilmesi için gerekli olan şartın güçlü bir sivil toplum olduğu şüphe götürmez. Buradan hareketle, İslam toplumlarında demokratikleşme çabalarının başarısına ulaşabilmesinin temel şartı, güçlü bir sivil toplumun varlığıdır. İslamiyet'in yorumlanması eğer açık fikirlilikle ve objektif olarak yapılacak olursa, aslında İslam'ın demokrasiyi reddetmediği görülecektir. Ama İslam toplumlarında zayıf sivil toplum ve yeterli olmayan kurumsallaşma sebebiyle, İslamiyet'in özünde var olan demokrasinin gelişmesi engellenmiştir.²³

---

²⁰ Hosseyin, Bashiriyeh, **İran'da Sivil Toplum ve Siyasi Gelişme**, Tahran: Yeni Bilim Yayıncılık Enstitüsü, 1378 güneş yılı, 1999, p: 30

²¹ İbid, p: 125

²² ibid, p: 32

²³ M.Nazan Arslanel, **Sivil Toplum, İslamiyet ve Demokrasi**, Diyarbakır: KHUKA Kamu Hukuku Arşivi, Sayı 2(Eylül 2006), 2006, p.121-125

Çoğu gözlemci, Arap Orta Doğusu`nda neden çoğulculuğa, liberalizme ve demokrasiye yönelik hareketi nispeten zayıflattığını açıklamaya çalışırken, bunun kültürle ve daha özel olarak da İslam ile bir alakası olduğu sonucuna vardı. Konuyla ilgili artan ilgi ve araştırma, tarihsel halifelikle özdeş olan ve Batı'da ilk gelişen çoğulcu demokrasi ile bağdaşmayan, geçmişte demokratik olmadığı ve gelecekte böyle bir hale gelemediği söylenen İslam, tek bir siyasî İslam doktrini olduğu yönündeki yaygın görüşleri sarsmadı. Elbette, bu, tarihsel bir görüştür ve Leonard Binder'in "devamsızlık kümesi" olarak adlandırdığı şey üzerine odaklanmaktadır: eksik özgürlük kavramı, özerk kurumsal kurumların olmaması, kendine güvenen orta sınıfın yokluğu.²⁴ İslam ile sivil toplumun bağdaşıp bağdaşmadığına ilişkin çeşitli teorik tartışmalar bulunmaktadır.

İslam'da sivil toplum kavramlaştırmasının olup olmadığına dair negatif ve pozitif iki tutum vardır. Negatif tutum, bu tür kavramlatırmayı haliyle reddeder ve İslam'ın yapısı ile bağdaşık bulmaz. Pozitif tutum, tam tersine, sivil toplumun inşasının İslami devletin köşe taşı olduğunu savunur. Hatta bu tutum sahiplerince sivil toplum tam da İslam'ın orijinal ve ideal toplum şekline örnektir.²⁵

Liberaller, İslamiyet'in sivil toplumu barındırabileceğini savunmaktadırlar. İslam dünyasındaki ekonomik gelişmeler aynı zamanda devletlerin siyasal ve sosyal yapılarında da değişmelere neden olmuştur.

İslam toplumlarında demokratikleşme çabalarının başarıya ulaşabilmesinin temel şartı, güçlü bir sivil toplumun varlığıdır. İslamiyet'in yorumlanması eğer açık fikirlilikle ve objektif olarak yapılacak olursa, aslında İslam'ın demokrasiyi reddetmediği görülecektir. Ama İslam toplumlarında zayıf sivil toplum ve yeterli olmayan kurumlaşma sebebiyle, İslamiyet'in özünde varolan demokrasinin gelişmesi engellen-

²⁴ Gudrun Kramer, **Islamist Notions of Democracy**, in: middleeast research, published in MER183.

²⁵ Sarıbay, Ali Yaşar, **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.p.197

miştir. Gerçekte İslam tevhit (birlik) ilkesi üzerine kurulmuş olmasından dolayı insan ve toplum hayatının tamamını kapsamaktadır. Batı'da din ile siyasal alanın birbirinden ayrılmasına imkân tanıyan düalizmin İslam toplumlarında varlığı söz konusu değildir.²⁶

Ernest Gellner, İslamî ülkelerde 'ümme kavramı' sivil toplum oluşumunu çatışmada görür ve bu bağlamda yazar: STK'ların çeşitli bir set olarak sivil toplum, İslam'da ümme kavramıyla karşıdır, çünkü bu kavram tarihsel olarak çeşitli set olarak STK oluşturmamıştır, ayrıca her zaman din ve aşiret bağlılıklar ve etnik uyum temelinde korunur ve bunun nedeni, İslam'ın merkezîyetçi bakışı olduğunu, Kurumlar, siyasî forumlarda moderatör geliştirilmemesi, poloralis kurumların bireysel kapasitesinin oluşmamasını söyler. Gellner'e göre sivil toplum genelde zayıf bir devlet ve dine karşı güçlü bir toplum ve devlet olduğunda meydana gelir. Çünkü İslami devletlerde din devlet ve topluma karşı güçlü olduğundan dolayı, İslam ülkelerinde sivil toplum oluşumu çok düşüktür.²⁷ Gellner'e göre, bu zayıf toplum bir güçlü devlet ya güçlü dinin karşısında olduğu ya güçlü devletle güçlü din bazen birbiriyle karıştığında her zaman sivil toplumun oluşuna engel yaratmıştır.

Arap Orta Doğusu ve Sivil Toplum Durumu

Çoğu çağdaş Arap devleti, yerli bir siyasî sürecin münhasır sonucu değildir. Birçoğu, Osmanlı saltanatının emperyal yapısının yerini alan eski sömürge varlıkları ve bu nedenle Batılı devletlerin devlet oluşumlarında derin bir etkisi oldu (her zaman olmasa da Pan-Arap milliyetçilerinin ve İslamcılarının iddia ettiği derecede). Sömürge güçleri, sınırların çizilmesinin yanı sıra, merkezileştirilmiş ulus devlet formatı ve bu varlıklar üzerinde egemenlik kuracak politik elitler koydu. Bu nedenle, sömürge sonrası rejimler, milliyetçi cumhuriyetçi devrimlerin ya da monarşilerin (geleneksel ya da başka türlü) bir sonucu olsun ya da olmasın, bir devlete ve aynı anda bir ulus oluşum sürecine gir-

---

²⁶ M.Nazan Arslanel, *ibid*, 2006, p.121-125

²⁷ Gellner, Ernest, **Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals**, Penguin Press, 1994.

mek zorunda kaldılar. Yeni devletler ve uluslar, toplulukları vatandaşlara dönüştürürken aynı zamanda kendi içindeki topluluklara empoze edilmelidir. Sonuç, değişen derecelerde otoriter (totaliter olmayan) otokratik rejimlerin ortaya çıkmasıydı.²⁸

- Güç son derece merkezi;
- Yönetici seçkin, meşru politik faaliyetler üzerinde tekel uygulamayı istemektedir;
- Siyasî kurumların özerkliği sınırlıdır ve devlet aygıtı oldukça müdahaleci ve
- Zorlama, rejimin hayatta kalmasının ana direğidir ve kişisel ve siyasi özgürlükler üzerinde ciddi engeller vardır.

Sonuç, işleyen demokratik ve demokratik olarak seçilmiş kurumların ve dolayısıyla kitlesel siyasal katılımın ve hesap verebilirliğin yokluğudur. Bir bütün olarak Arap dünyası son derece müdahaleci bir bölgesel sistemdir. Yapısal reformlar ve demokratikleşme için yapılan baskılara destek olmak arasında müdahaleler değişiyordu.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Doğu Avrupa'nın dönüşümü Orta Doğu'da sivil toplumun büyümesini etkiledi; buna karşın insan hakları ve demokratikleşme ideallerinin önemi arttı, aktif Arap sivil toplum örgütleri için küresel algılamayı yeniden teyit etti. Bölgesel çevre, son derece rekabetçi olsa da, tehdit edici ve güvensiz olsa da özellikle de Arap toplulukları arasındaki kapsamlı toplumsal ve diğer bağlantılar ile karakterize edilir.

Arap Dünyası'nda Sivil Toplum

Arap düşünürler, sivil toplumla ilişkin dört temel soru üretmişlerdir:

1. Sivil toplum Arap toplumunda ne özelliğe sahiptir?
2. Arap sivil toplumun olması gerekli mi?
3. Gerekli ise, oluşumun engelleyenler nedir?
4. Bu sivil toplumu gerçekleştiren koşullar nedir?

---

²⁸ Stefanos Vallianatos, **Arab Civil Society at the Crossroad of Democratization: The Arab Spring Impact**, The Black Sea Trust for Regional Cooperation, 2013.

Bu soruları cevaplamak için, Arap düşünürler bazı varsayımlar yetiştirip ve bunu kanıtlamaya çalışmışlardır. Bu varsayımlar;

1. Arap toplumlarının gelişmesi nedeniyle, sivil toplumun var olması gerekmektedir.

2. Bu sivil toplumun oluşumuna, toplumsal, ekonomik, kültürel, siyasal engeller var.

3. Bu engeller çözülmüştür.

4. Orta Doğu Arap ülkelerinde sivil toplum oluşturma, yerli kültürel değerlere dayalı mümkündür.

Sömürge dönemi modern dernekler biçimlerini tanıtır Arap dünyasındaki sivil toplumun gelişiminde bir dönüm noktası oldu. Sivil toplumun ivme kazandığı kademeli ekonomik ve siyasal liberalizasyon safhasında sadece 1970'lerin sonlarında vardı. Sivil dernekler, tüm sektörlerde değil, rejimin teşvik ve desteğinden bağımsız olarak nadi- ren çoğaldı. Aslında Arap liderleri ülkelerinin sivil toplumundan övünürken kendi ulusal kalkınma gündemlerini yürüten kuruluşlara atıfta bulunuyorlar. Zulüm, taciz ve güvensiz bir hukuki çerçeve, sivil toplum kuruluşlarının, özellikle politik ve demokrasi yanlısı olmak üzere, düzgün bir şekilde işlev görmesi için büyük bir engel olmayı sürdürdü.²⁹

Arap Orta Doğusu'nda Sivil Toplum Yaklaşımlar

Genel olarak sivil topluma, Arap Orta Doğusu'nda üç yaklaşım var:

1. Sivil topluma liberal yaklaşım 2. İslami yaklaşım 3. Milliyetçi sosyalist.

1. Liberal yaklaşım: Arap ülkelerinde sivil toplumun liberal söylemi, batı liberalizm ilkelerine dayalıdır. Bu kavram, bir taraftan kendini Arapça mutlakiyetçi devlete gayri meşrulaştırma için karşı görer. Öte yandan İslamî köktencilik artan etkinliğine karşı yerleştirilir.

Arap liberaller, sivil kuruluşlarla devletin gücünü kısıtlamaya uğraşlar. Öte yandan geleneksel dini vakıfları, akrabalık kurumlar olarak

---

²⁹ Stefanos Vallianatos, ibid, 2013, pp.4

düşünerler, bu yüzden sivil olmaması için, sivil toplumun âleminden çıkarmaya çalışırlar.

Bu yaklaşım iki çelişkiyle karşı karşıyaydı: Arap geleneksel sivil toplumunda, kurumsal yapısı ve liderlik otoritesi vardır. İkinci olarak, bu kurumlarda özellikle iş sendikalarında İslami duruş ve düşüncesi egemendir.

Bu yaklaşım, kamusal alanda gönüllü kuruluşların rolü üzerine daha fazla vurgu yapar. Kamusal alanın gelişmesinde önemli engeller olarak aşiret dini gruplar, ailesel gibi ilkel organizasyonlar bilinmektedir.

Sami Zobiyda “İslam, devlet ve demokrasi, Mısırın toplumsal kavramları” adlı kitabında yazar: zulüm ve baskıyı uygulayabilecek ve insan haklarını ihlal eden, baskı ve otoriter alanlar var. Tersine, Gönüllü kuruluşlar bireysel özerklik teşvik alanlardır. Örneğin, ticarî sendikalar, gönüllü dernekler, partiler ve baskı grupları.³⁰

Bu bakışın düşünürlerinden Mohammad Jaber ve Z. Mernissi, Arap-İslam mirasına dayanarak Arapça topluluklarda çoğulculuğu tanıtmaya çalışmaktalar ve bunu meşrulaştırarak başta demokrasi ve siyasî İslam arasında üçüncü bir yol sunarlar.

2. İslamî yaklaşım: İslamcılar Arap toplumunda “mücteme ol-al-ahli ya Ahly Kompleks ve Hanedanlık topluluk” kavramını liberal sivil toplum kavramına karşı yetiştirirler. Bunlara göre bu kavram İslami ülkelerin kültürü ile daha uyumlu olduğunu savunmaktalar. Ahli kompleks ve onun orta kurum üyeleri, toplumun devlet ve aile arasında olan biçimine dayanır.

Bunlar İslami değerleriyle uyan, yerli bir kavram oluşturmaktalar. Ruhanilik ve öğretim okulları, mezhabi vakıflar ve hep bunları içeren toplumsal kurumlar “ümme müesseseleri” geçmişlere de İslam tarihinde çok önemli rol oynamışlardı. Genelde orta İslamcılar, sivil toplum, demokrasi, çoğulculuğu reddetmezler, ama bu kavramları

---

³⁰ Sami Zubaida, Islam, **the State and Democracy: Contrasting Conceptions of Society in Egypt Authors**, published by: middle east research and information project, Nov: Dec. 1992, pp: 2- 10

kendi algılarıyla İslamî toplumların durumu ile ayarlamaya çaba gösterirler.

3. Milliyetçi Sosyalist Yaklaşım

Sol görüşlü Arap milliyetçi söylem sivil toplum, Arap devletleri, siyasi sistemin krizi ve Arap ülkelerinde İslami hareketlerin yükselişi gibi konularda yoğunlaşırken, Antonio adıyla karıştırılmıştır. Burada sadece Arap sosyalist entelektüelleri değil belki orta İslamcılarda 80'ler, Gramsci'nin "kültür", "hegemonya", "sivil toplum" kavramlarını, Arap sivil toplum topluluğuna getirdiler. Tartışmalar devletin gücünü topluma karşı kısıtlamak değil, belki büyüyen İslamcı hareketini önlemek için stratejiler planlamaya odaklanmışlardır.

- Arap dünyasının devletleri:
  - Sivil toplum örgütlerinin işleyişi açısından, Statüsünü yeni, yeniden yapılandırılan ya da gözden geçirilmiş anayasalara dahil ederek, süregelen politik süreçte toplumdaki önemini ve rolünü büyük ölçüde ve ortak olarak kabul etmek;
  - Kurulmasıyla ilgili işlemleri basitleştirmenin yanı sıra, güvenli ve serbest çalışacakları taciz ortamından koruyan, koruyucu bir yasal çerçeve oluşturmak;
  - Daha etkili ve demokratik odaklı olanlara yöneltmek ve sivil toplum örgütlerini "kayıt dışı" eğitim pisti geliştirmeye davet etmek.
- Fonları açısından,
  - Kamu finansmanının mümkün olduğu yerlerde, şeffaflığı ve fonlamanın güvenilirliğini sağlamakla birlikte, devletin müdahalesini koruyabilen, parlamentolarla veya diğer kurumlarla bağlantılı bağımsız otoriteler kurmalıdır;
  - STK faaliyetlerini sponsorluk ve finansman için elverişli vergi muafiyetleri ve bu tür girişimleri ve yasallıklarını izlemek için etkili mekanizmalar oluşturarak özel finansmanlarını kolaylaştıracaklardır.
- Sivil toplum örgütleri,
  - Eğitim, tavsiye (yasal, idari, proje ile ilgili finansman, vb.) Ve ilgili derneklere bilgi sunacak olan ülke çapında bir ağ mekanizması tarafından desteklenmeli;

- Özerkliğini korumak için - demokrasilerdeki siyasi partiler devlet iktidarıyla bağlantılıdır, bu nedenle ilgili STK'lar özerkliklerini sadece devletle değil aynı zamanda siyasi partilerle aynı oranda korumalıdırlar - en azından organik olmamalıdırlar Onlarla bağlantılı, aynı zamanda, izole edilmeden;
- Şeffaf olmalı - şeffaflık faaliyetlerini ve finansmanlarını karakterize etmelidir (bu aslında bir zorunluluk olmalı);
- Uluslararası toplum,
  - Uluslararası bağışçılar ve diğer finansman acenteleri söz konusu olduğunda, tercihen çok yönlü nitelikteki belirli projelere dayanan fonlama politikalarını sürdürmek ve rasyonalize etmek
  - İlgili inisiyatifleri ve araştırma projelerini teşvik ederek Arap ülkelerindeki sivil toplumun doğasını net bir şekilde anlamaya yönelik çalışmalar yapmak;
  - Hareketlilik ve diğer ortak projelerin yanı sıra eğitim ve beceri geliştirme projeleri finanse ederek Arap dernekleri ve Avrupalı meslektaşları arasındaki iletişimi kolaylaştırmak. Bu, vizelerle ilgili düzenlemelerin değiştirilmesini ima eder. Sivil dernekler destek merkezleri (yukarıda önerilen) desteklenebilir ve finanse edilmelidir;
  - Ortak mülkiyetin erdemlerini vurgular. Eş-mülkiyet, ihtiyaçların değerlendirilmesi ve program tasarımından değerlendirmeye kadar sürecin tüm aşamalarında Arap sivil toplum örgütlerinin katılımıyla uluslararası girişimlere rehberlik etmelidir.

Sonuç

Bu çalışmada sivil toplum, liberal paradigma çerçevesinde siyasî alandan tamamen ayrı, demokratik değerlere dayanan ve sivil toplum örgütleri ile vücut bulan bir olgu olarak ele alınmamıştır. Son yüzyılın ikinci yarısından sonra İslam toplumlarında görülmeye başlayan demokratikleşme hareketleri siyasal amaçlı örgütlenmelerin de görülmeye başlamasını sağlamıştır. Son söz olarak şu noktanın altını çizmekte yarar vardır; toplumsal yapılar bir değişim ve dönüşüm süreci

yaşarlar. Tarihin akışına baktığımızda, monarşiden meşrutiyete, meşrutiyetten demokrasiye doğru bir çizginin devam ettiği görülmektedir. Demokrasilerin ayrılmaz bir parçası olan sivil toplum, hem demokratik bir yönetime ulaşmak için olan sürecin bir parçası hem de işlevsel bir demokratik siyasi sisteme bağımlıdır. Bu nedenle, sivil toplum statüsü statik değil, sürekli bir akış içinde, demokratikleşme sürecini yansıtıyor ve aynı zamanda etkilemektedir. Bu nedenle, çerçeve ve mevcut mekanizmalar (yani ilkeler, önlemler ve yapılar) buna göre sürekli olarak değerlendirilmeli ve revize edilmelidir. Bununla birlikte, kritik bir vatandaş kitlesinin, demokratik süreci somutlaştıran evrensel olarak kabul edilmiş normları ve değerleri her zaman nominal sivil ilişkili mekan ve yapılara karşı korumak için böyle bir süreci ve sivil toplum örgütlerini desteklemesi zorunludur. Bu yaklaşım, özellikle Arap ülkelerinin Akdeniz bölgesi genelinde demokratikleşmesi için çok önemli olan ve önemli olan Arap sivil toplumuyla ilgilidir.

KAYNAKÇA

- Ahmad Abdalla. **Human Right and Elusive Democracy**, Merip Report, Nol.174, 1992, pp. 6-8
- Ahmad, Vaezi, **Dini Cemaat ve Sivil Toplum**, Tahran: İslami Kültür ve Düşünce Araştırma Merkezi, İkinci Baskı. 1378 güneş yıl-1990, p: 74
- Cohen, Jean and Andrew Arato, **Civil Society and Political Theory**, Cambridge, Mass.: MIT Press. 1992.p.200
- Duygu, Duman, İlgin Baruta, “Critical View on Islam and Civil Society Debate”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Vol: 8 Issue: 37, April 2015
- Emad, Afrough, “Sivil toplum ve İran'daki durum”, **Journal of Popular Culture**, Vol 18-19, İslami Ershad Bakanlığı.
- Eva, Bellin, **Civil Society: Effective Tool of Analysis for Middle East Politics?**, Political Science and Politics, No.27, 1994. 509-510.
- Gellner, Ernest, **Conditions of liberty : civil society and its rivals**, Penguin Press, 1994.
- Global Development and Technology”, PGDT, 6 (2007), pp: 189-213.PGDT 6,1-3_f10_188-213.indd 189
- Gudrun Kramer, **Islamist Notions of Democracy**, in: Middle East Research, published in MER183.
- Hosseyin, Bashiriyeh, **İran'da Sivil Toplum ve Siyasi Gelişme**, Tahran: Yeni Bilim Yayıncılık Enstitüsü, 1378 güneş yıl, 1999, p: 30
- Hüseyin, Bashiriyeh, **Siyasi Sosyoloji, Siyasal Yaşamında Sosyal Güçlerin Rolü**, Tahran: Ney Yayıncılık, 1995, p, 33
- Jean , Cohen and Andrew, Arato, **Civil Society and Political Theory**, Cambridge, Mass.: MIT Press. 1992.p.200
- M.Nazan Arslanel, **sivil toplum, İslamiyet ve demokrasi**, Diyarbakır: KHUKA Kamu Hukuku Arşivi, sayı 2(Eylül 2006), 2006, p.121-125
- Mahmut, sariolghalam, Elisabeth Ozdalga and Sune Persson, **prospects for sivil society in the middle east**, ,goteburg university press, 1997, pp: 55-61

- Mehran, Kamrava, "The Middle East's Democracy Deficit in Comparative Perspective, Perspectives on
- Michael, Edwards, **The oxford handbook of civil society**, Eberhard, Kienle, **Civil Society in the Middle East**, 2011, pp: 146-157
- Moussallia A.s, **Modorn İslamic Fundamentalist Discourses on civil society pluralism and Democracy**, Newyork,1995, p.81
- Nora, Bensahel and Daniel, L. Byman, **The Future Security Environment in the Middle East, Conflict Stability and Political Change**, Santa Monica: Rand Co. 2004, pp. 31-31
- Peter Evans. **Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation**. by Princeton University Press. 1995. p: 23
- Sami Zubaida, **Islam, the State and Democracy: Contrasting Conceptions of Society in Egypt Authors**, published by: middle east research and information project, Nov: Dec. 1992, pp: 2- 10
- Sarıbay, Ali Yaşar, **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.p.197
- Stefanos Vallianatos, **Arab Civil Society at the Crossroad of Democratization: The Arab Spring Impact**, The Black Sea Trust for Regional Cooperation, 2013.

HASAN SAKA KABİNESİ İLE ŞEMSETTİN GÜNALTAY KABİNESİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASI

Mustafa ORAL*

ÖZET

Türkiye’de çok partili siyasal yaşama geçilmesi İnönü döneminin en önemli gelişmesidir. Tek Parti yönetiminin sıkıntıları, ülkenin durumu ve II. Dünya Savaşı’nın Türkiye’nin dış siyasetine etkisi ülkede farklı siyasal partilerin oluşumuna neden olmuştur. Türkiye bu dönemde sıcak para konusunda ciddi arayışlarda olduğundan ve Sovyet Rusya ile güven sorunu yaşadığından ABD’ye yaklaşmıştır. Bu yaklaşma Türkiye’deki demokrasi eksikliğini, aynı zamanda gerekliliğini ortaya çıkarmış ve siyasî gelişmelere zemin hazırlamıştır. Çünkü Batı ittifakının temel taşı demokrasidir. II. Dünya Savaşı sonrası ortama uyum sağlayamayan Recep Peker yerine ABD ile aynı ittifakta yer almamız için gerekli olan demokratikleşme çabaları arasında kabine kurma görevi Hasan Saka’ya verilmiştir. Kabine kurulduğundan itibaren dış politikadaki temel ilkesi Türkiye’yi ABD’nin yanına yerleştirmek olan Saka, ekonomik şartlar fırsat vermediğinden istifa etmiş, yerine yeni kabine kurma görevi Şemsettin Günaltay’a verilmiştir. Günaltay Kabinesi ise ekonomiyi düzeltmek amacıyla yola çıkmış ancak geçiş dönemi kabinesi olmaktan öteye gidememiştir.

Anahtar Kelimeler: Hasan Saka, A.B.D., Demokratikleşme, Dış Politika, İsmet İnönü, CHP

---

* Prof. Dr., Giresun Üniversitesi, GİRESUN, must.oral@hotmail.com

TURKEY'S FOREIGN POLICY IN THE PROCESS OF HASAN SAKA AND ŞEMSETTİN GÜNALTAY CABINETS

ABSTRACT

The transition to multi-party political life in Turkey is the most important development of the İnönü period. The troubles of the one party administration, the situation of the country and the effect of World War II on Turkey's foreign policy has led to the formation of different political parties in the country. The need of hot money and problem of trust with USSR caused the rapprochement of Turkey with US. This rapprochement revealed the lack of democracy and the necessity of democracy in Turkey because the cornerstone of the Western alliance is democracy. Instead of Recep Peker, who could not accommodate the aftermath of World War II, Hasan Saka was given the task of establishing a cabinet with the aim of democratization which is necessary for us to take part in the same alliance with the US. Beginning from the establishment of the cabinet the main principle in foreign policy of Saka's government was to place Turkey in the side of the United States. He resigned because of the heavy economic problems and the task of establishing a new cabinet was given to Şemsettin Günaltay. Günaltay Cabinet has set out to improve the economy, but it has not been more than a transitional cabinet.

Key Words: Hasan Saka, U.S.A., democratization, Foreign Policy, İsmet İnönü, CHP

Güvenlik endişesi, yönetim felsefesi ve dış yardım sağlama gerekliliğine olan inanç, 1945-1950 yılları arasında Türk dış politikasını birlikte ve birbirlerini karşılıklı etkilemiş olan en temel olgulardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet Rusya ile ABD ve Batı, Türk dış politikasını önemli ölçüde etkilemişler ve Türkiye'nin Batı eğilimli dış politikasına yeni bir hız da kazandırmışlardır. Sovyet Rusya tehdidi ise Batılı devletler içinde o sırada en güçlü devlet olan ABD ile Türkiye'nin hızla sıkı bir iş birliği içine girmesine neden olmuştur¹. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonundan itibaren Batı ile olan ilişkileri temelde ABD ile ilişkileri çerçevesinde somutlaşmıştır. Bu süreçte tek parti dönemi ile özdeşleşen bürokrat olup otoriter devleti temsil eden Recep Peker'in yerine liberal bir iktisat anlayışına sahip olan İsmet Paşa'nın dava arkadaşı Trabzonlu Hasan Saka'nın hükümet kurmakla görevlendirilmesi önemlidir.

I. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye-ABD İlişkileri

II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye-ABD ilişkileri, bu ilişkilerin gelişimi ve niteliğine bağlı olarak birkaç döneme ayrılabilir: **1-** Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye verdiği 19 Mart 1945 tarihli Boğazlarla ilgili notası ile ABD'nin Boğazlarla ilgili Türkiye'nin çıkarlarına yakın görüşlerini bildiren 2 Kasım 1945 tarihli Sovyet Rusya'ya verdiği nota arasındaki dönem, **2-** Türk-Amerikan yakınlaşmasının ve Türkiye'ye Amerikan desteğinin önemli bir işareti sayılan Missouri zırhlısının 5 Nisan 1946'da İstanbul'a gelişi ile ABD Başkanı Harry S. Truman'ın 12 Mart 1947'de ilan ettiği Truman Doktrini arasındaki dönem, **3-** 5 Haziran 1947'de ortaya atılan Marshall Planı ile Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi (1950) arasındaki dönem.

ABD, 1945 sonlarından itibaren Türkiye'nin toprak bütünlüğü ile yakından ilgilenmeye başladı. Bu sıralarda Sovyet Rusya'nın İran üzerindeki baskısı ABD'nin bölgeye ilgisini arttırdı. İran'daki Sovyet askerî varlığının 2 Mart 1946 tarihinde çekilmesi gerekirken, Sovyet Rusya'nın bunu yapmaması, ABD'yi harekete geçirdi. Bu amaçla

---

¹ A. Halûk Ülman-Oral Sander, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)-II", **SBF Dergisi**, XXVII/1 (Mart 1972), s.4-19; A. Halûk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)-I", **SBF Dergisi**, XXVI/3 (Kasım 1971), s.261; Oral Sander, "Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri", **SBF Dergisi**, XXXVII/2 (Temmuz 1982), s.113.

İran'daki Sovyet kuvvetlerinin çekilmesini isteyen 6 Mart 1946 tarihli ABD notası ile aynı gün, ABD donanması zırhlısı Missouri'nin Münir Ertegün'ün naaşını İstanbul'a götürmek üzere Mart 1945 sonlarında New York'tan ayrılacağı bildirdi. Bu taktik hareket, Sovyet Rusya'ya karşı bir gösteri anlamındadır ve Missouri zırhlısının İstanbul'a geldiği tarihte Türk kamuoyunda büyük bir tezahüratla karşılanmıştır.

Missouri zırhlısı İstanbul'da demirlediği gün (5 Nisan 1946), Harry Truman'ın konuşmasında ABD'nin Dünya politikası içinde Orta Doğu politikası şöyle açıklanır²:

“Gözlerimizi Yakın ve Orta Doğu'ya çevirdiğimiz zaman, vahim meseleler arzeden bir bölge ile karşılaşırız. Bu bölgede geniş doğal kaynaklar bulunmaktadır. En işlek kara, hava ve deniz yolları buradan geçmektedir. Bu bakımdan büyük iktisadî ve stratejik önemi vardır. Fakat bölgedeki ulusların hiçbiri ne yalnız ne de beraberce kendilerine yöneltilecek bir saldırıya karşı koyabilecek kadar güçlüdürler. Böyle olunca bölgenin, bu bölgenin dışındaki büyük devletler arasında önemli bir rekabet alanı olacağını ve bu rekabetin birdenbire bir çatışmaya yol açabileceğini kestirmek güç değildir. Bölgede küçük ya da büyük hiçbir devletin, Birleşmiş Milletler kanalıyla, diğer devletlerin çıkarlarıyla uzlaştıramayacağı hiçbir meşru çıkarı yoktur. Birleşmiş Milletler'in, Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin egemenlik ve toprak bütünlüklerinin baskı ya da sızma yoluyla tehdit edilmesinde ısrara hakları vardır.”

ABD'nin savaş sonrası uluslararası politikasıyla ekonomik politikasını sentezleyen ilk önemli işaret Dışişleri Bakanı James Byrnes tarafından Eylül 1945'te şöyle açıklanır³:

“... Yeryüzünün birçok ülkesinde siyasal ve ekonomik ilkelerimiz, bu ilkeleri kabul etmeyen ideolojilerle çatışma durumundadır. Kendi ekonomik sorunlarımızı başarılı bir şekilde yönetebildiğimiz ölçüde, yeryüzünün her bölgesinde kendi ilkelereimize taraftar sağlayabiliriz”.

² A. Halûk Ülman, **Türk- Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)**, Ankara, 1961, s.69-76.

³ Oral Sander, **Siyasî Tarih**, Ankara, İmge Kitabevi, 1989, s.183-184.

Bununla birlikte Türkiye-ABD ekonomik yakınlaşması ilk somut şeklini, biraz yukarıda belirtilen, Missouri zırhlısı olayından kısa süre sonra almıştır.

Bu olay, Türk aydını için âdeta bir turnusol kâğıdı olmuştur. Bazı gazeteci yazarlar, *ABD'nin hududu Akdeniz'dedir* (M. F. Faik) demiş, bazıları ise zırhlıyı *çelikten bir barış elçisi* olarak görmüştür. Falih Rıfkı Atay gibi radikal Kemalist aydınlar ise “*böyle (barışçı) bir dünyada yaşamak isteyen herkes Amerikan bayrağında kendi talih yıldızını bulacaktır*” diye yazmıştır⁴. İlginçtir ki, bir süre sonra *Orta Doğu'yu bir Amerikan pazarı haline getirmek ve hatta uzun vadeli krediler açmak* amacıyla Amerikan sermayeli Orta Doğu Kumpanyası (The Middle East Company) kurulmuştur. Kısa süre içinde bu şirketin Türkiye'de de şubeleri açılmıştır. Bu şirket Türkiye üzerinden bütün Orta Doğu bölgesini Amerikan pazarı haline getirmek için olanca gücüyle çalışmıştır⁵.

Türkiye II. Dünya Savaşı sonrasında iki önemli ekonomik sorunla karşı karşıyadır: Savaş sırasında yükselen ihraç fiyatlarını barış zamanının normal seviyesine indirmek; bir yandan ordusunu savaş mevcudu üzerinde tutarken, diğer yandan endüstrisini modernleştirmek ve yeni çalışma alanları açmak. Bu nedenlerle Türkiye, elinde 276 milyon dolar değerinde altın ve döviz stoku bulunduğu halde Sovyet Rusya ile savaş olasılığını düşünerek bu stoku kullanmak ve aynı nedenle asker mevcudunu azaltmak istemediğinden, güçlükleri yenmek için bir yandan uzun vadeli iç borçlanmalardan, diğer yandan dış kredilerden yararlanma yoluna gitmeyi tercih etmiştir⁶. Dış kredi konusunda atılan ilk adım, 1945 sonlarına doğru ABD'den İthalat ve İhracat Bankası aracılığıyla 300 milyon dolarlık bir kredi istenmesidir. Fakat ABD, 1946 sonuna kadar Türkiye'nin isteğine olumlu bir cevap vermemiştir⁷.

Türkiye ile ABD arasında 7 Mayıs 1946'da yapılan bir anlaşma ile, 4,5 milyon dolar karşılığında, Türkiye'nin ABD'ye Ödünç Verme ve

⁴ Çetin Yetkin, *Karşı Devrim 1945-1950*, İstanbul, Otopsi, 2003, s.268-269.

⁵ a.g.e., s.261-262.

⁶ Ülman-Sander, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler-II”, s.18-19.

⁷ *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 9. Baskı, Ankara, Savaş Kitabevi, 1996, s. 212.

Kiralama Kanunu'ndan doğan bütün borçları silinerek Türkiye'nin ekonomik durumunu düzeltmek yolunda ilk adım atılmıştır⁸. Bu bağlamda Türkiye, ABD'den ilk krediyi İthalat ve İhracat Bankası aracılığıyla Ekim 1946'da sağlamıştır. Bu, beş yıl vadeli ve %4 faizli 25-50 milyon dolarlık, Türkiye'nin istediğinden daha fazla bir kredidir⁹. Bu anlaşmalar, Türkiye'nin sadece Sovyet bloğundan Batı bloğuna geçişinin simgesi değil aynı zamanda Batının kapitalist düzenine yeniden bağlanışının önemli birer aşamasıdır.

İngiltere de savaş boyunca Türkiye ve Yunanistan'a askerî ve ekonomik yardımda bulunmuştu. İngiltere'nin savaş sonrasında ekonomik güçlükler içinde bulunması bu yardımın sürekliliğini zora sokmuş; ancak bu iki ülke Sovyet tehdidi altında bulunduğundan ekonomik ve askerî yardıma muhtaç bir durumdadır. Bu görüşleri içeren bir İngiliz muhtırası 23 Şubat 1947 tarihinde ABD'ye iletildi. Bunları göz önüne alan ABD Başkanı Truman, 12 Mart 1947 tarihinde iki ülkeye ekonomik ve askerî yardım konusunu içeren bir açıklama yapmıştır¹⁰. Bu konuşmasında Truman, ABD Kongresinden hükümete **1-** Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık yardım yapmak, **2-** Bu devletlerin isteği üzerine her ikisine de sivil ve askerî personel göndermek ve seçilecek Yunan ve Türk personelinin ABD'de yetiştirilmesini sağlamak yetkilerinin verilmesini istemektedir. ABD yetkilileri ve kamuoyu, Türkiye'nin askerî bakımdan Yunanistan'dan daha önemli olmakla birlikte, ekonomik bakımdan Yunanistan kadar zor durumda olmadığını kabul etmişler ve bundan dolayı, Türkiye'ye iktisadî yardım yapmayı gerekli görmemişlerdir. Ancak yapılması planlanan bu muhtemel yardıma *askerî yardım* denilmesinden kaçınıldı¹¹.

Amerikan yardımı 22 Mayıs 1947'de onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bir gün sonra da General Lunsford Oliver başkanlığındaki bir inceleme kurulu Ankara'ya gelerek Türkiye'ye yapılacak yardım konusunda çalışmalara başlamış ve bu konuda bir rapor hazırlamıştır.

⁸ Ülman-Sander, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler-II", s. 18-19.

⁹ Ülman, **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri**, s.92.

¹⁰ **a.g.e.**, s.99.

¹¹ **Olaylarla Türk Dış Politikası**, s. 214.

Bu rapor, Türkiye'ye yapılacak 100 milyon dolarlık yardımın hangi alanlarda ne şekilde kullanılacağını göstermektedir¹². Lunsford Oliver Kurulu, çalışmalarını sürdürürken, bir taraftan da iki hükümet arasında imzalanacak yardım anlaşmasının görüşmeleri yapıyordu. Bu görüşmeler, 12 Temmuz 1947 tarihinde imzalanan "Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşması" ile sonuçlanmıştır.

İsmet İnönü ise bundan bir gün önce, 11 Temmuz 1947'de devlet radyosunda okuduğu, ertesi gün ulusal basının geniş şekilde yer verdiği *12 Temmuz Beyannamesi* olarak bilinen bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma Recep Peker Kabinesinin zor durumda kalmasına ve yerine yeni bir kabinenin kurulması sürecine işaret sayılır. Çünkü İnönü bu beyannamesinde Başbakan Recep Peker ile Demokrat Parti lideri Celal Bayar arasında demokratik bir denge kurulması gerektiğini hikâye ediyordu.

12 Temmuz tarihli anlaşmanın imzalamasından sonra ABD, Türkiye'ye askerî yardım yapmaya başlamıştır. ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a yaptığı askerî yardımlar, bu devletin savaş sonunda yabancı ülkelere doğrudan doğruya yaptığı ilk yardım olduğu içindir ki, başlangıçta bağımsız bir program olarak yürütülmüştür. Fakat ABD, çok geçmeden daha geniş bir doğrudan dış yardım politikası izlemeye başlayacağı için, bu iki devlete yapılan yardım bağımsız program olarak ancak bir yıl kadar sürmüş ve ertesi yıl, 3 Nisan 1948 tarihinde onaylanarak yürürlüğe giren Dış Yardım Kanunu çerçevesi içine alınmıştır. ABD Kongresi, yeni kanunla Yunanistan'a ve Türkiye'ye yardım için 225 milyon dolarlık ikinci bir ödenek daha ayırmıştır¹³.

Truman Doktrini'nin kongre ve kamuoyunda tartışması yapılırken, bu doktrin aleyhine tutum alanların en etkili savı, Yunanistan ve Türkiye'de demokrasinin olmadığı iddiasıdır. Truman muhalif havayı dağıtmak için doktrinin ABD için stratejik bakımdan yararlarının yanı sıra Türk hükümetinin 1946'dan itibaren *demokratik* düzene geçmek için çaba gösterdiğini vurgulamıştır. Hatta Ankara'da işbaşına gelecek hükümetlerin şimdikinden çok farklı nitelikte olacağını söylemiştir¹⁴.

---

¹² Ülman, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri*, s. 109-110.

¹³ *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 218-219.

¹⁴ Ülman-Sander, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler-II", s.4-5.

Bu gelişmeleri Türk hükümeti yakından takip etmiştir. Bu, Türkiye'deki siyasî gelişmelere zemin hazırlamış, Başbakan Recep Peker ile muhalefet lideri Celal Bayar arasındaki siyasî mücadeleyi hızlandırmış ve açık hale getirmiştir. İnönü, Peker'in uzlaşmaz tutumunu yumuşatmaya çalışmış, ancak sonuç alamamış ve 12 Temmuz Beyannamesini yayınlamıştır¹⁵. Bundan sonra Peker'in istifa etmesi gerekiyordu, ancak Peker bunu yapmadı. Prestijini yeniden kazanıp sorunu Parti Meclis Grubuna getirerek İnönü'nün düşmanlığını nötrale etmeye çalışmıştır. Peker, Ağustos 1947'de parti grubunun önüne çıkmış, politikasını açıklamış ve güven oylaması istemiştir. Oylamada 35 karşı ezici bir üstünlük sağladı. Fakat oy birliğine alışık eski tek parti teşkilatında bu güvensizlik oyudur¹⁶. Sonunda Recep Peker, *sağlık durumunun büsbütün bozulması ve ağır vazife yükünü taşımasına imkân bırakmaması sebebiyle* CHP bakımından anlamlı bir tarihte, 9 Eylül'de makamından istifa etmiştir.

Recep Peker'in tasfiyesi, istifası, bir *aşırılar-ılımlılar* mücadelesinin ve *tek parti zihniyetinin* sonu olmuştur. İnönü'nün tuttuğu grup, yeni bir parti politikası ortaya atmıştır. Bu yeni liberal bir politikayı¹⁷ temsil eden ve bu görüşle bir kabine oluşturan Hasan Saka, hükümet programını 13 Ekim'de mecliste okumuş, güvenoyu almıştır.

Türk siyasal hayatındaki bütün bu revizyon ve değişimlerin mimarı aslında İsmet İnönü'dür. İsmet İnönü, bu değişikliklerle 1923-1938 arasında Sovyet Rusya ile iş birliği ve dostluk temeline dayalı dış politika çizgisinden ayrılıyor ve Türkiye'yi ABD'nin başını çektiği Batı ittifakına yöneliyordu. Batı ittifakına yönelirken, Batının belirgin özelliği olan demokrasi Türk siyasal hayatına sokmak gerektiğini biliyordu. İsmet İnönü demokrasi açılımını ülkenin değil Batının gereksinimi olarak görüyordu.

II. Hasan Saka Kabinesi ve Dış Politikası

Hasan Saka I. TBMM'den başlayarak Maliye, İktisat, Ticaret bakanlıklarında bulunmuş, Atatürk'ün ve İnönü'nün yakın çevresinden biridir. Ayrıca Lozan'a giden üç kişilik temsilci kurulu arasındadır.

¹⁵ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Afa, 1996, s.162-166.

¹⁶ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, İstanbul, 1992, s.40-41.

¹⁷ Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)**, İstanbul, 1990, s.215.

Buna ilaveten İnönü'nün dış politikada önemli bir değişiklik yaptığı sırada Menemencioğlu'nun yerine Dışişleri Bakanı olmuştur. Dene-yimli ve liberal bir devlet adamıdır. Peker'den farklı olarak Paris'te eğitim görmüş ve İstanbul SBF'nde hukuk ve ekonomi dersleri vermiş bir sivildir. Başbakan olarak ekonomik sorunları çözme niteliklerine sahip bir kişi olarak görülüyordu. Kabinede birçok farklı simayı ve tek parti taraftarı olarak tanınan hiç kimse yoktur¹⁸. Saka Kabinesi, orta-lama bir yol tutmayı savunan partililerden oluşuyordu. Saka'nın hü-kümet ile muhalefet arasındaki ilişkileri düzeltereği, aşırı sağ ve aşırı sol akımlara karşı önlemler alacağı bekleniyordu ancak kabinenin kısa vadeli, geçici bir kabine olacağı da biliniyordu¹⁹. Saka Kabinesi'nde ba-kanların bakanlıkları şöyledir.

Faik Ahmet Barutçu (Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı)

Şinasi Devrin (Adalet Bakanı)

Münir Birsnel (Milli Savunma Bakanı)

Münir Hüsrev Göle (İçişleri Bakanı)

Necmeddin Sadak (Dışişleri Bakanı)

Halit Nazmi Keşmir (Maliye Bakanı)

Reşat Şemsettin Sirer (Milli Eğitim Bakanı)

Kasım Gülek (Bayındırlık Bakanı)

Cavit Ekin (Ekonomi Bakanı)

Behçet Uz (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı)

Şevket Adalan (Gümrük ve Tekel Bakanı)

Tahsin Coşkan (Tarım Bakanı)

Şükrü Koçak (Ulaştırma Bakanı)

Mahmut Nedim Gündüzalp (Ticaret Bakanı)

Tahsin Bekir Balta (Çalışma Bakanı)

---

¹⁸ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s.41.

¹⁹ Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s.173.

Hasan Saka Kabinesi kurulduğundan itibaren içeride ülkenin ekonomik durumunu düzeltmek, siyasî istikrarı korumak, dışarıda ekonomik yardım sağlamak ve dış politikada Türkiye'yi tam bir Batılı müttefik yapmak için çalışmıştır. Dolayısıyla kabinenin, Türkiye'nin 1947 sonlarından itibaren dış politikada yoğun olarak ilgilendiği konular savaş sonrası takip ettiği politikadan farklı değildir. Türk yöneticilerini bu sıralarda meşgul eden konu ise Marshall Planı'ndan yararlanmaktır.

Marshall Planı dolayısıyla incelemeler yapmak üzere bir Amerikan heyeti 31 Ekim 1947'de Türkiye'ye geldi²⁰. Planın öncülüğü Dışişleri Bakanı Marshall tarafından yapılmış ve onun tarafından 7 Haziran 1947'de açıklanmıştır. Planın ilk amacı, Batılı devletlerin büyük ekonomik buhranlar içinde bulunması ve buhranların komünist partilerini her ülkede iş başına getirebileceği ihtimalini ortadan kaldırmak için Avrupa'ya geniş ölçüde bir iktisadî yardım yapmaktır. Marshall, 7 Haziran'da yaptığı konuşmada Batı devletlerinin iktisadî kalkınmalarını planlamak için bir araya gelmelerini istemiş, ortak bir plan olursa ABD'nin destek vereceğini söylemiştir. Bunun üzerine, İngiltere ve Fransa'nın öncülüğü ile 12 Temmuz'da Paris'te 16 Avrupa devletinin katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Toplantıda bir yandan Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın temelleri atılırken, öte yandan teknik komiteler ile Avrupa devletlerinin ihtiyaçlarını içeren bir program hazırlanmıştır. Toplantıya Türkiye de katılmış, iktisadî durumu konusunda bilgiler vermiş, iktisadî kalkınma programını gerçekleştirmek için 615 milyon dolar dış yardım yapılmasını istemiştir.

ABD'li uzmanlar, Türkiye'nin, çeşitli nedenlerle bundan yararlanamayacağını söylemişlerdir. Türk yetkilileri ve kamuoyunun buna şiddetle itiraz etmeleri üzerine ABD Hükümeti konuyu yeniden ele alıp müzakere etmiştir²¹. 31 Ekim'de Türkiye'ye gelen ABD heyeti yardım konusunu yerinde inceleme çalışmaları yapmıştır. Türkiye'nin Marshall Planı'ndan yararlanması, ancak Temmuz 1948'de gerçekleşti.

²⁰ Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, s.37.

²¹ *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s.220-221.

Başkan Truman, Kongrede “*Türkiye ile Yunanistan’a yabancı baskısına karşı tamamiyetlerini muhafaza etmek için yardım etmekteyiz... Bu memleketlerin devam edecek olan tamamiyetleri Avrupa ve Orta Doğu’da bağımsızlıklarını muhafaza etmeye uğraşan diğer milletler üzerinde kuvvetli bir etki yapacaktır*” demiştir (7 Ocak 1948)²². ABD, Türkiye’nin de içinde bulunduğu 16 Avrupa ülkesinin hazırladığı Avrupa Ekonomik Kalkınma Programının kendisine sunulmasından sonra, 3 Nisan 1948’de Dış Yardım Kanunu’nu çıkardı. Ve buna dayanarak daha ilk yılında 16’lara 6 milyar dolarlık ekonomik yardım yaptı²³. Bu kanunun çıkmasından kısa süre sonra (16 Nisan 1948), 16 Avrupa devleti Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilatını kurdular. Türkiye, teşkilata katılma arzusunun 15-16 Mart’ta Paris’te Dışişleri Bakanı N. Sadak’ın şahsında ifade etti. Sadak konuşmasında Avrupa güvenlik kuşağının gerekliliğinden de bahsetti²⁴.

20 Mayıs’ta 7 Eylül Kararlarını bir daha gözden geçirecek yeni tedbirler öne sürmek ve Türkiye’deki ekonomik durumu incelemek için Avrupa’dan uzmanlar geldi. Bu, Sadak’ın Mart 1948’de Paris’te yaptığı bir çağrının sonucudur. Bu çağrı, Uluslararası Para Bankası’ndan borç almak için düşünülen planın bir evresidir²⁵. Türkiye’yi Marshall Planı’nın kapsamına sokma düşüncesi, ABD’nin Türkiye’ye yaptığı askerî yardımın ekonominin iyileştirilmesi için yetersiz kaldığı gözleminin bir sonucudur. Bu durum Hasan Saka Kabinesi’nin varlığını yakından etkilemiştir.

Hasan Saka Kabinesi’nin kurulmasıyla çakışan elverişli politik iklim, ekonomik durumu iyileştiremedi. Bu başarısızlık tek tek bakanlara yüklendi. Yeni bir kabine kurulması düşüncesiyle Hasan Saka, *içinde bulunulan şartlara göre hükümet durumunun yeniden tetkik ve mütalâasına fırsat vermek üzere* Başbakanlıktan çekildi. Yeni kabine 9 Haziran’da okundu ve güvenoyu aldı. Kabinenin bakanları şöyledir:

Faik Ahmet Barutçu (Devlet Bakanı ve Başb. Yard.)

---

²² Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, s.39.

²³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, C.I (1914-1980)*, 9. Baskı, Ankara, 1992, s.444.

²⁴ Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, s.41.

²⁵ a.g.e., s.42.

M. Abdülhalûk Renda (Devlet Bakanı)

Hüsnü Çakır (Milli Savunma Bakanı)

Tahsin Banguoğlu (Milli Eğitim Bakanı)

Nihat Erim (Bayındırlık Bakanı)

Kemalî Beyazıt (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı)

Emin Erişirgil (Gümrük ve Tekel Bakanı)

Cavit Oral (Tarım Bakanı)

Cemil Sait Barlas (Ticaret Bakanı)

Yeni kabinede Tahsin Banguoğlu, Nihat Erim, Kasım Gülek, Cemil Sait Barlas, Tahsin Bekir Balta ve Cavit Oral gibi genç ve birikimli bakanlar vardır ve üstelik siyasal ve ekonomik görüşlerinde daha liberaller kişilerdir²⁶. Bu kabine döneminde, 4 Temmuz 1948 tarihinde Türk-Amerikan İktisadî Yardım Anlaşması imzalandı. Bu dönemde Amerikalılar Türkiye’de çok daha faal durumda oldular. Askerî ve iktisadî birçok heyet ülkeyi ziyaret ediyordu. Bu yardım anlaşması, bundan üç ay kadar önce imzalanan Avrupa İktisadî İşbirliği Anlaşması’nın devamı gibidir. Türkiye bu anlaşmanın imzalanmasından sonra ABD’den yoğun bir biçimde yardım almaya başlamıştır. Türkiye 1948-1951 yılları arasında 62.376.000 dolar hibeler, 72.840.000 ödünç ve 3 Milyon dolar da *Dolaylı Yardım* başlığı altında ABD’den yaklaşık olarak 138 milyon dolar yardım almıştır²⁷. Fakat bu yardımlar, ekonomiyi düze çıkaramadı.

1948 yılı Eylül ayının sonlarına doğru şeker fiyatlarının artmış olması dolayısıyla bu kabine de zayıflamaya başladı. Bu nedenle olsa gerek Türk hükümeti iktisadî kalkınma amacıyla 8 Ekim 1948 tarihinde Dünya Bankası’ndan borç alma girişiminde bulundu. Türkiye’nin 50 milyon dolar ödünç para alma imkânı vardı²⁸. Bundan yaklaşık yirmi gün sonra (28 Ekim’de) Hasan Saka, Soğuk Savaş’ta Türk parasının ve emeğinin büyük bir kısmını savunma ihtiyaçları için harcadığını-

²⁶ a.g.e., s.43.

²⁷ Ülman, **Türk- Amerikan Diplomatik Münasebetleri**, s.119-121.

²⁸ Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi**, s.46.

dan, Türk ekonomisinin zor durumda olduğunu açıkladı. 11 Kasım'da şeker fiyatlarının artışı nedeniyle hükümet hakkında gensoru verildi, 34 milletvekili aleyhte oy verdi. 20 Kasım'da Türkiye ABD'den 500 traktör satın aldı. ABD, Türkiye'nin tarımsal ihtiyaçlarını incelemek için bir heyet gönderdi²⁹. Bu ise bir geleneğin başlangıcı oldu.

22 Kasım 1948'de İkinci Türkiye İktisat Kongresi toplandı, özel girişimcilik ön plana çıktı, devletçilik ve doğal olarak hükümetin ekonomik programı saldırıya uğradı. Yeni bir dönemin başlangıcı burada görüldü. 28-29 Aralık'ta Marshall Planı'nın Avrupa Yöneticisi Harriman, Türkiye'nin doğal kaynaklarının ABD ve Avrupa için çok önemli olduğunu açıkladı³⁰. 14 Ocak'ta Hasan Saka Başbakanlıktan istifa etti, yeni kabineyi kurma görevi Şemsettin Günaltay'a verildi. Hasan Saka'yı Başbakanlıktan çekilmeye zorlayan nedenlerin başında ekonomik başarısızlıklar gelir. Bununla birlikte CHP'nin aşırıları ve ılımlıları da Saka'dan memnun değildir.

III. Şemsettin Günaltay Kabinesi

16 Ocak 1949'da Günaltay Kabinesi kuruldu. Ancak bu kabine bile Saka Kabinesinden çok farklı değildir. 14 bakanlıktan sadece 5'ine yeni bakan atanmıştır ve bunlar daha çok ekonomiyle ilgili alanlardadır. Her iki Saka Kabinesinde Dışişleri Bakanı olarak Necmeddin Sadak görev almıştır. Bu durum Günaltay Kabinesinde de değişmedi. Günaltay Kabinesinin asıl yapmak istediği ve nihayetinde kısa bir süre sonra basında açıkladığı ekonomik bir plandır. Şemsettin Günaltay'ın başkanlığını yaptığı ve Necmeddin Sadak, Nihat Erim, Nurullah Sümer ve Tahsin Banguoğlu'ndan oluşan bir komite oluşturuldu. Bir planlama dairesinin kurulacağı ve Başbakanlığa bağlanacağı, işlevinin çeşitli bakanlıklara ait planları koordine etmek olacağı, 31 Ocak'ta ilan edildi. Bu öneri de eski durumu değiştirmemiştir.

Şemsettin Günaltay'ın demokrasi anlayışında siyasal partilerin konumu şöyledir³¹:

---

²⁹ a.g.e., s.47-48.

³⁰ a.g.e., s.48-50.

³¹ Şemsettin Günaltay, **Hürriyet Mücadeleleri**, İstanbul, 1958, s.88-89.

“Demokratik rejimde parti, liderler demektir. Bir partide muarız ve muhaliflerin nazarında isabetli görülen ve faydalı telâkki edilen şeyleri tayin ve takdir edebilecek muhalefetin husumet ve düşmanlık şekline sürüklenmesine meydan vermiyecek, ihtiyatlı ve uzağı gören, iradeli liderler ne kadar fazla ve ne derece nüfuzlu olurlarsa o parti vatanın menfaatlerine o kadar hayırlı hizmet edebilir. Muhtelif parti liderleri arasında husumet ve can düşmanlığı olması, rejim için, memleket için büyük bir felâkettir. Hele bunlardan biri iktidarı, diğeri muhalefeti temsil ederse vatanın müşterek menfaatlerine uygun siyasetle birleşmezler.”

Şemsettin Günaltay, böylelikle kendi kabinesinin bir geçiş dönemi kabinesi olduğunu göstermiş oluyordu. Zaten şahsiyeti, geçmişi ve düşünce dünyası ile de tamamen bu misyona uyuyordu. Günaltay’ın kendisi, Meşrutiyet döneminden itibaren *modernist islamcılar* kategorisinde değerlendirilen, bu konuda eserler veren bir aydındır³². Aynı zamanda toplum karşısında başka, özel olarak başka konuşup farklı ve gelişkili davranan bir aydın-bürokrattır³³. Aksekili Ahmet Hamdi de böyle bir kişiliğe sahiptir. Demek ki, artık Tanzimat tipinde devlet adamları çağına geri dönüyoruz. Günaltay zamanında Kemalist Türkiye’nin layik ve ulusal yapısı revize edilmeye ve bunun yerine Amerikan tipi bir Orta Doğu devleti olmaya başlıyoruz. Bu yeni sürecin Soğuk Savaş dönemi boyunca devam ettiğini söylemek mümkündür.

Sonuç

II. Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan hassas bir dönemde ve demokratik hayata geçişin önemli bir noktasında görev almış olan Hasan Saka ile Şemsettin Günaltay, Batılı anlamda demokrat bir siyasal düzene geçmek için önemli adımlar atmışlardır. Ama bu adımlar, Türkiye’nin iç politikasının bir gereği olarak değil, II. Dünya Savaşı’ndan sonra yöneldiğimiz Batılı demokrat bloğunun bir gereği olarak atılmıştır. Dolayısıyla atılan bu adımlar toplumsal bir ihtiyacı olarak gündeme gelmediği içindir ki sosyal tabanı eksik ve zayıf bir reform olarak kalmıştır. Burada *demokrat Batı* derken, klasik anlamdaki Batılı de-

³² Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 3.Baskı, İstanbul, 1992, s.395-98.

³³ Falih Rıfkı Atay, **1941-1950 Pazar Konuşmaları**, İstanbul, Doğan Kardeş, 1951, s.58-60.

mokratik kurum ve kuruluşlarından ve demokratik birikiminden faydalanmayı değil, müttefikimiz ABD'nin Türkiye'den demokratik taleplerini kastediyoruz. Dolayısıyla bu yoldaki adımlar Batılı anlamda demokrasi çalışmalarının temelinde ABD'den alınacak askerî ve iktisadî yardımlara endekli olduğu içindir ki, sosyal bir temelden yoksun kalmıştır. Bu noktada eski bir *Kemalist* olan Trabzon milletvekili Hasan Hüsnü Saka ve kabinesi, ülkemizi, Kemalist devrimden uzaklaştırıp ABD'ye yönelterek ABD'nin bir müttefiki olma sürecinde kritik bir evreye sokuyordu. Ancak ekonomik sıkıntılar ve Kemal Atatürk döneminin otoriter devlet adamı Recep Peker hükümetinin muhalefete karşı anti-demokratik uygulamaları hükümet değişikliğine neden olmuştur. Bundan sonraki Hasan Saka kabinesi de ekonomik sıkıntılar ve ABD ile Batı ile entegre olma sorunları yüzünden Saka kabinesinin istifasını getirmiştir. Saka'dan sonra kurulan Günaltay kabinesi de aynı sorunlardan istifa etmiştir; çünkü ABD ve Batı ile entegre olmak gayet zordur.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz; **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, İstanbul, 1992.
- Ahmad, Feroz-Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi**, Ankara, Bilgi, 1976.
- Armaoğlu, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, C.I (1914-1980), Ankara, 1992.
- Atay, Falih Rıfki; **1941-1950 Pazar Konuşmaları**, İstanbul, Doğan Kardeş, 1951.
- Çetin, Yetkin; **Karşı Devrim 1945-1950**, İstanbul, Otopsi, 2003.
- Günaltay, Şemsettin; **Hürriyet Mücadeleleri**, İstanbul, 1958, s.88-89.
- Karpat, Kemal; **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Afa, 1996.
- Olaylarla Türk Dış Politikası**, 9. Baskı, Ankara, Savaş Kitabevi, 1996.
- Oral, Sander; “Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri”, **SBF Dergisi**, XXXVII/2 (Temmuz 1982).
- Özata, Murat; **Türkiye-ABD İlişkileri (1943-1945)**, İstanbul, Akademi, 2014.
- Sander, Oral; **Siyasî Tarih**, Ankara, İmge Kitabevi, 1989.
- Toker, Metin; **Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)**, İstanbul, 1990, s.215.
- Ülken, Hilmi Ziya; **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, 1992.
- Ülman, A. Halûk; “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)-I”, **SBF Dergisi**, XXVI/3 (Kasım 1971).
- Ülman, A. Halûk; **Türk- Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)**, Ankara, 1961.
- Ülman, A. Halûk-Oral Sander; “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)-II”, **SBF Dergisi**, XXVII/1 (Mart 1972).

ABD HEGEMONYASINDA DEĞİŞENLER, DEĞİŞMEYENLER

Serdar KESGİN*

ÖZET

Ekonomik, askerî ve siyasal anlamda en önemli güç olan ABD'nin dış politika anlayışında dönemsel değişimler yaşanmakla birlikte değişmeyen unsurların olduğu da görülmektedir. ABD dış politikasının en önemli değişmeyi küresel hâkimiyet arzusudur. Aslında ABD dış politikasını küresel hâkimiyeti devamlı kılabilme adına dönemsel manevralar üzerine değerlendirmek daha doğru olacaktır. ABD odaklı kurulmuş olan ittifak ve iş birliği ilişkileri bu çerçevede ABD açısından bir alet edevat çantası olarak görülmektedir. NATO ittifakı, AB ile sıkı ilişkiler, İsrail ve İngiltere ile daimî müttefiklik ve organik bağlar, belirli dönemlerde yara almakta ya da son derece yüksek bir düzeyde seyretmektedir. Ayrıca Rusya ve Çin ile ticarî ve stratejik ilişkiler de dönemsel değişimlere uğramıştır. Bu noktada Trump dönemi özellikle Rusya ve Çin ilişkileri üzerine belirli değişimlerin yaşanabileceği bir süreci ifade etmekle birlikte olası bir siyasal başarısızlıkta rüzgârın tam tersine dönmesine de sebep olabilecek olaylara sahne olabilecektir.

“ABD Hegemonyasında Yeni Dönem: Değişenler, Değişmeyenler” başlığı altında ABD dış politikasına dair temel kaynakların taranması ve güncel gelişmelerin değerlendirilmesi ile ABD merkezli hegemonik ilişkilerin geleceğine yönelik tahliller yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: ABD, Hegemonya, Doktrin, Güç, Çıkar

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Giresun Üniversitesi, GİRESUN, sdrksn@hotmail.com

WHAT CHANGES AND REMAINS UNCHANGED IN THE USA HEGEMONY

ABSTRACT

Despite periodic changes, unchanging factors in U.S. foreign policy which is the most important economic, military and political power can be seen. The only thing that has never changed in U.S. foreign policy has been the wish for global dominance. Actually, it would be better to evaluate the periodic maneuvers to sustain global dominance of U.S. foreign policy. Within this scope, the alliance and cooperation relationships established on U.S. are considered a kitbag. The NATO alliance, close relationships with EU, an abiding alliance and organic bonds with Israel and England have been wounded at times or has continued at a very high level. In addition, strategic relationships with Russia and China have undergone periodic changes. At this point, the era of Trump represents a period where certain changes in the relations of Russia and China may happen. This era may also witness some events that can turn the tables in the case of an eventual political failure.

In “A New Era in U.S. Hegemony: Under the title of “The Changing and Unchanging Factors in U.S. Hegemony”, the literature about U.S. foreign policy will be reviewed, up-to-date progress will be assessed and an analysis of the future of U.S.-centered hegemonic relationships will attempted.

Key Words: USA, Hegemony, Doctrine, Power, Interest, Benefit

Güç ve Çıkar İlişkisi

Soğuk Savaş'ın bitmiş olduğu 1990'lı yıllarda ABD ve AB arasında çıkar temeline dayalı ilişkilerde zayıflama yaşandığı görülmektedir. Özellikle 1990'ların başında NATO'ya duyulan ihtiyacın sorgulanması başlıca kırılma noktasıdır. Algısal değişimin temelinde yeni dönemde askerî yapılanmalara harcanacak kaynakların ekonomik girişimler için ayrılması isteğinin yattığı belirtilebilir. Eğer bir düşman ve tehdit artık söz konusu değilse büyük bir askerî gücü beslemek ve geliştirmeye de ihtiyaç yok demektir. Böyle bir durumda ABD'nin tek süper güç olarak diğer ülkeler üzerinde baskın konumunun da bir anlamı kalmayacaktır.

ABD'nin dış politikasının doktriner bir özelliği vardır, ABD Başkanı Monroo'nun 1823 tarihinde Amerikan kongresine sunduğu bildiri ile ABD'nin tarafsızlık politikası izleyeceği belirtilmiş ve bu doktrin uzun yıllar ABD dış politikasının temel prensibi olmuştur. Monroe doktrini ile ABD, Kuzey Amerika kıtasını dünyanın geri kalanından ayrı tutma gayreti içerisine girmiştir. ABD, Avrupalı devletlerin savaşlarına dâhil olmayacağını söylese de 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan iki dünya savaşına da müdahil olmuştur.

ABD'nin kendi ana karasında güvenliği ve Amerika kıtasında hegemonyasını önceleyen dış politika anlayışına Monroe doktrini cevap verebilmiş iken, okyanus ötesinde 20.yüzyılın başlarında cereyan eden mücadeleye, ABD topraklarına bir tehdit söz konusu olmadığı halde, ABD'nin müdahil olması, doktrinin zamanın şartlarına ve çıkar algısına göre uyarlanması zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Doktrinler ABD'yi belirli fikirlerde sabit kalmaya zorlar iken konjonktürel değişimlere ayak uydurmada sıkıntıya sokabilmektedir. İki dünya savaşı arasında ABD'nin tarafsız kalma stratejisinde ısrar etmesinin II. Dünya Savaşı başlangıcında ABD'nin pasif kalmasına ve Nazilerin küresel bir tehdit hale gelmesine yol açtığı belirtilebilir. ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyet tehdidine karşı tedbirsiz oluşunda da doktrine bağlı kalmaya çalışması gösterilebilir. Sovyetler Birliği'nin bu dönmemde Avrupa ve Uzak Doğu'da etkili olarak ideolojik sistemini ve hegemonik ağırlığını artırdığı biliniyor.

Soğuk Savaş'ın başlamasıyla ABD kendine yeni bir doktrin geliştirmek zorunda kaldı. Başkan Truman'ın 1947'de kongrede yaptığı

konuşma ile ABD için yeni bir dönem başlamış oldu. Truman konuşmasında: “Silahlı azınlıklar veya dış baskılar yoluyla yıkıcılık faaliyetlerine direnen her türlü milletleri desteklemek ABD’nin politikası olacaktır” ifadelerini kullanmıştır. Doktrin, ulusal güvenlik konseyinin 1950’de Sovyetler birliğine karşı Soğuk Savaş politikasını formüle eden NSC-68 başlıklı belgesinde “çevreleme” gerektiren bir durum olarak yorumlanmıştır. Belgeye göre çevreleme, savaş haricindeki bütün tedbirleri kullanarak Sovyetler Birliği’nin daha fazla yayılmasını durdurmak olarak tanımlanmıştır.¹ Ancak ilerleyen yıllarda Kore Savaşı (1950-1953), Vietnam Savaşı (1965-1973) ve Afganistan’da (2003) ABD askeri güç kullanmak durumunda kalmış ve Soğuk Savaş sonrasında da sıkça çeşitli vesilelerle savaşmıştır.

Kore Savaşı ABD’nin doktrinde ne kadar haklı olduğunu gösterse de Vietnam savaşının haklılığı üzerine tartışmalar ve savaşın ABD’de oluşturduğu travma Nixon döneminde doktrinde bazı değişikliklere gidilmesini zorunlu kıldı. Temel değişiklik talep edildiği takdirde ekonomik ve askeri yardım yapılması planlanan bölgenin savunması için gerekli olan insan gücünün sağlanmasında asli sorumluluğun tehdit altındaki ulusun sağlaması beklenecektir.² Bu durum eğer ABD ana karasına herhangi bir saldırı söz konusu değilse diğer müdahalelerde asker kaybının en aza indirgenmesinin Soğuk Savaş’ın son dönemlerinde ABD tarafından öncelendiğinin bir göstergesidir. Nitekim Afganistan’daki mücadele de bu kapsamda değerlendirilmelidir. İroniktir ki ABD Afganistan’da uyguladığı stratejinin aynısı hatta daha fazlasını bugün Suriye’deki Kürt topluluklar üzerinden gerçekleştirmektedir. Bu durum akıllara tarihin tekerrür edebileceği düşüncesini getirmektedir; Suriye’nin ve Irak’ın kuzeyi yeni bir Afganistan olabilir mi?

Bu düşünce özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD’nin Almanya ve diğer AB üyesi ülkeleri ile Japonya’ya askeri harcamalarını artırmaları yönünde yaptığı baskılarında temelini teşkil etmektedir. Amerika yeni dönemde Afganistan ve Irak gibi operasyonlarda müttefik ülkelerin de askerî anlamda katkılarını görmek istemektedir. Bu

---

¹ William H. Overholt, **Asya, Amerika ve Jeopolitiğin Dönüşümü**, Efil Yayınları, Ankara, 2008, s.3

² Overholt, **a.g.e.**, s.3

yaklaşım aynı zamanda operasyonların uluslararası bir boyut ve dolayısıyla meşruiyet kazanmasını da beraberinde getirmektedir. ABD'nin bu yaklaşımı Nixon Doktrini'nin (1969) zamanın koşullarına uyarlamaya çalışılması girişimleri olarak da algılanmalıdır ki ABD doktriner yaklaşıma bağlı kaldığını göstererek halkına ve dünyaya haklılığını ve sözlerine bağlı kaldığını da ispatlamak istemektedir.

ABD'nin Doktriner Dış Politikası

ABD doktrine bağlı dış politika yaklaşımlarını desteklemek için NATO gibi büyük kurumlar inşa etmektedir. Dev sanayi kuruluşları ve güçlü sendikalar silah sistemlerinden propagandaya kadar bu kurumların ihtiyacı olan her şeyi karşılamak üzere ortaya çıkıyor. ABD, insanları bir tarafta iyi diğer tarafta kötünün olduğunu anlamaları için endokrine etmektedir.³ Bugün ABD'nin Orta Doğu'da yaptığı grupları sınıflandırma girişimi de bu politikanın bir ürünüdür. ABD benzer hatayı Uzak Doğu'da Japon ve Çin algısında da gerçekleştirdi. Çin sömürge altına iyi, komünist olduğunda kötü, Japonya güçlenirken kötü, yenildiğinde ve askersizleştiğinde iyi. ABD'de basmakalıp doktrine dayalı düşünce tarzı karar alıcıların da özgür düşünmesini etkilemekte ve zamanla yanlış kararlar alınmasına neden olmaktadır. Çağın gerisinde kalmış ve her bölgede aynı sonucu vermeyen eski stratejiler kazanç yerine kayıplar getirdiğinde ancak yeni bir politika geliştirme ihtiyacının ortaya çıktığı anlaşılabilir.

ABD, Truman Doktrini'nin bir parçası olarak Batı Avrupa ülkelerinin kalkınmaları amacıyla zamanı önemli olan 20 milyar dolarlık bir yatırım öngörmekteydi ki bu planın başarılı olduğu belirtilebilir. Benzer bir yaklaşımı Japonya ve Güney Kore için de gösterdiğini söyleyebiliriz. Ancak ABD'nin Orta Doğu için benzer bir yaklaşım içerisinde olmadığı ve bölgeyi sadece bir enerji kaynağı çıkarılabilecek alanlar olarak gördüğü ve enerji güvenliği için de bir an önce güvenilir hükümetlerin başa gelmesi için askeri müdahale de dâhil tüm zorlayıcı uygulamaların yapılmasını ön gören sert bir politika öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Soğuk Savaş'ın ilk dönemlerinde Batı Avrupa ve Uzak Doğu için öngörülen önce ekonomik ve sosyal refahın sağlan-

---

³ Overholt, a.g.e, s.4

masına dayalı politikanın Orta Doğu için kullanılmamış olup direk siyasal yapılanmalar yoluyla sonuca ulaşılacak istenmesi bugün Orta Doğu'daki kargaşanın önemli sebeplerinden bir tanesidir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD, Orta Doğu'da haydut devlet olarak adlandırdığı devletlere karşı sert gücünü göstermiş ve Irak merkezli bir mücadeleye girmiştir. Aslında Irak, ABD'nin İran'a karşı desteklediği ve yönlendirdiği eski bir çıkar ortağıdır. Ne oldu da Saddam yönetimindeki Irak, 1990'lı yıllarda ABD'ye düşman oldu ya da düşman yaptırıldı.⁴ Akla ABD'nin doktriner politikası gereği kurulmuş olan NATO'nun Soğuk Savaş sonrası dönemde de devamlılığını sürdürebilmesi için bölgede bir düşman algısına ihtiyaç olduğu ve bunun için Irak'ın hedef seçilmiş olabileceği gelmektedir.

Körfez Savaşı sonrasında dünyanın geri kalanından izole edilmiş ve her türlü terör faaliyetini destekleme potansiyeli olabilecek bir görüntü veren haydut bir devlet evlat edinilmiştir. Benzeri bir başka yönetim ise Afganistan'da ortaya çıkmıştır zira o da bir zamanlar ABD yardımları ile bağımsızlığını kazanmıştı. 11 Eylül olaylarının faturası bu iki ülkeye kesilmiş ancak hesabı tüm Orta Doğu ödemiştir. Bush Doktrini olarak bilinen strateji ile ABD kendisinden yardım istenmese dahi tehdit olarak algıladıkları ülke ve bölgelere askeri müdahalede bulunabileceğini belirtmektedir. Afganistan ve Irak müdahaleleri bu strateji çerçevesinde müdahalede bulunulan ilk ülkeler olma özelliğini taşımaktadır. Libya'ya yapılan hava operasyonları da aynı kapsamda değerlendirilir. Bu dönemde ABD'nin uyguladığı sert güç politikasının tam anlamıyla başarıya ulaştığı söylenemez. ABD'nin yaşadığı askerî ve ekonomik kayıpların tahmin edilenden fazla olması ABD'yi yeni arayışlara yani yumuşak güç ve ardından da akıllı güç politikalarını uygulamaya zorlamıştır.

ABD'yi tarihin en canlı ekonomik yapısı ve en güçlü ordusu ile teslim alan Bush (2000-2008), Obama'ya yıpranmış ve bitkin bir ordu ve ekonomisi daralmış bir yönetim ile birlikte ABD'yi Orta Doğu'da

---

⁴ William Blum, **Haydut Devlet**, çev. Erdal Yüzak, Yeni Hayat Yayınları, İstanbul, 2003, s. 48

şartsız desteği ile adeta istenmeyen devlet haline getiren, Transatlantik ittifakı tehlikeye sokan, AB ile ilişkileri geren, İran'ı tehdit eden, Irak'ta ve Afganistan'da işgalci konumunda olan bir ülke bıraktı.⁵ Obama (2008-2016) iktidara geldiğinde askerî gücün öncelendiği bir dış politikanın ABD'nin çıkarlarına uygun ortamı sağlamadığı gibi dış politikayı çıkmaza sürüklediği görülmüştür. Bu dönemde ABD'nin imajını düzeltmek ve etkinliğini artırmak için yumuşak güç unsurlarını devreye sokması gerektiği konusunda fikir birliğine varılmıştır.

Değişen dünyada yeni bir liderliğin zamanı geldiğine inanan Obama'nın dış politika hedefleri;

- Irak'taki savaşı sorumluluk içinde sona erdirecek veya politik çözüm için Iraklı liderlerle görüşmeler yapmak, ordu yeniden yapılandırılarak Usame Bin Ladin ve El Kaide'nin alt edilmesi üzerine dikkatlerini yoğunlaştırmak,
- Nükleer silahların yaygınlaştırılmamasına yönelik çalışmalar yürütmek,
- İklim değişiklikleri, petrol bağımlılıkları, yoksulluk, yaygın hastalılar, soykırım gibi yeni küresel tehditlere karşı mücadele yürütmek,
- Güçlü müttefikler ve stratejik ortaklıklar oluşturmak ve ABD'nin güvenliği için daha çok çalışmalar yapmak,
- Düşmanlara karşı doğrudan diplomasi uygulamak ve diktatörlere karşı sert bir tutum sergilemek⁶ olarak saptanmıştır.

Obama'nın stratejiyi uygulayabilmesi için tek başına ABD'nin askerî ve ekonomik gücünün yeterli olmadığı anlaşılmaktadır⁷ ki bu dönemde İngiltere, AB ülkeleri, Türkiye ve bölge ülkelerinden önemli destekler de almıştır. Gene bu dönemde Rusya ile ilişkilerin geliştirilmiş olduğu da görülmektedir. Obama Doktrini'nde Nixon Dokt-

⁵ Nuh Yılmaz, "Obama 2009 Diploması Açılımı", 7 Şubat 2010, Erişim: <https://www.se-tav.org/obama-2009-diplomasi-acilimi/>

⁶ Barack Obama, **İnanırsak Başarıyoruz**, çev. Özkan Özdem, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2009, s. 28

⁷ Johanna Mendelson Forman, **Investing in a New Multilateralism A Smart Power Approach to the United Nations**, CSIS, 2009, s.2, Erişim: <https://www.csis.org/programs/former-programs/smart-power-initiative>,

rini'nde olduğu gibi ABD dışı özellikle de yerel unsurların kullanımına ağırlık verildiği görülmektedir. Obama'nın yumuşak güç unsurlarını önceleyen akıllı güç politikası izlemeye çalıştığı görülmektedir. Ancak bu stratejinin de tam olarak başarıya ulaştığını söylemek mümkün değil.

Joseph Nye tarafından 2003 yılında geliştirilen “akıllı güç” kavramı; sert ve yumuşak güç kaynaklarının etkili stratejiler halinde geliştirilmesi olarak tanımlanmıştır. Nye'a göre güce ulaşmanın üç temel yolu bulunmaktadır; teşvik, zorlama ve cazibe.⁸ Teşvik ve cazibenin yumuşak güç unsuru olarak tabir edildiği ve zorlamanın sert güç unsuru olduğu görülmektedir. Teşvik ve cazibeyi ekonomik yardımları da içine alan geniş bir pencerede ele aldığımızda bu gücü ABD'nin tek başına yapamayacağı görülmekte. Özellikle Orta Doğu için rol model olabilecek bir ülkenin yani Türkiye'nin desteği bu noktada öne çıkmaktadır. Zorlama unsuru olan askerî gücü ise ABD tek başına karşılayabilecek güçte olsa da olası operasyonların meşru bir zeminde gerçekleşmesi için Avrupalı ülkelerin de katılımı önem arz etmektedir. ABD, Orta Doğu'da ikna politikası kurmaya çalışırken Başkan Roosevelt'in “yumuşak konuş, büyük bir sopa taşı” sözlerini tekrar hatırlamış gibidir.

Beklentiler ve Mevcut Durum

ABD'nin uygulamaya çalıştığı akıllı güç stratejisinin ABD devlet yapısından kaynaklı uygulama da sorunlara sebep olduğu düşünülmektedir. Dünyanın en büyük askerî gücü olan ABD'nin dış politikasında ve ekonomisinde etkili olan büyük bir silah lobisi mevcuttur, lobi belirli dönemlerde silah satışının artırılması için ABD'nin sert gücünün gösterilmesi ve yeni silahların kullanılması gerektiğini ABD yönetimine empoze etmektedir. Bu durum ABD'de sürekli bir askerî müdahale beklentisini de arttıracaktır. Ayrıca hedef bölgelerde yumuşak güç unsurları kullanılırken ortak paydaşlar arasında ABD'nin etkinliğinin azalması ihtimali ve AB gibi yumuşak güç unsurları kuvvetli yapılanmaların ön plana çıkma ihtimali ABD hegemonyası için bir teh-

---

⁸ Joseph S. Nye Jr., “Get Smart:Combining Hard and Soft Power”, **Foreign Affairs**, August 2009, Erişim: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2009-07-01/get-smart>

ditir. Bu nedenlerle ABD yönetiminde her başkanlık seçimi döneminde yöntem değişiklikleri gündeme gelmektedir. Her ne kadar böyle bir beklenti olsa da ABD yönetimi hiçbir zaman Başkanın eline de bırakılmış değildir. Lobiler, gruplar ve stratejilerin kendi içinde çatıştığı ABD dış politikasında uygulamadaki kararları değiştirmek için çoğu zaman müspet bir kaybın ortaya çıkması beklenmektedir.

Obama döneminde ABD dış politikası genel olarak uluslararası konsensüse ağırlık vermiş ve tek taraflı eylemlerden uzak durmayı tercih etmiştir. Bu bağlamda operasyonel faaliyetlerin İngiltere, Fransa, Almanya gibi ülkelerle birlikte gerçekleştirilmesi bu ülkelerin yumuşak güç unsurlarını ağırlıklı olarak üstlenmesi uygun görülmüştür. Libya'ya gerçekleştirilen hava operasyonu söz konusu stratejinin bir örneği olarak görülebilir. ABD'nin Suriye konusundaki stratejisi ise tamamen yerel unsurların kullanılmasına dayalı gelişmiştir. Ayrıca Suriye'yi diğer Orta Doğu ülkelerinden ayıran en önemli özellik Rus askerleri varlığıdır. Suriye'de kriz patlak vermeden önce de Rus donanma unsurları Suriye'nin Tartus limanında konuşlu bulunmaktaydı ki Tartus, Rusya'nın Soğuk Savaş sonrasında kendi toprakları dışında kullandığı tek liman olma özelliğini taşımaktadır. Tarihte bu güne kadar Amerikalılar ile Ruslar hiçbir zaman birbirleriyle silahlı çatışmaya girmemişlerdir. Dolayısıyla ABD'nin başından itibaren Suriye'ye askerî operasyon yapmayacağı çok net idi. Şu andaki askerî varlığı ise meşru bir sebep olarak görülen DAESH terörüne karşı yerel unsurlara yardım olarak gösterilmektedir. Obama doktrini de Bush Doktrini gibi ABD'nin hegemonik yapısını pekiştirmeyi hedeflemiş iken yönetsel farklılığına gitmiştir. Yerel unsurlara ve uluslararası kabul edilebilirliğe dayalı Obama Doktrini meyvelerini kısa zamanda vermeyeceği gibi bazı eski müttefiklerini kaybetme riskiyle de karşı karşıya gelmiştir. Özellikle, Türkiye ile ilişkilerin gerilmiş olması, Atlantik ittifakını tartışmaya açabilecek iken bölgesel boyutlara varabilecek bir değişime de orta vadede sebep olabilecektir. Rusya'dan sonra Çin gibi emperyal geçmişi olmayan bir ekonomik gücün Orta Doğu'ya yönelik ilgisinin artmış olduğunu düşünecek olursak ABD bölgede eskisi kadar rahat hareket edemeyeceğini söyleyebiliriz.

Kısa vadede ABD dış politikasını meşgul edebilecek başka bir konu ise Kuzey Kore ve onun lideridir. Trump ve Kim Jong-un'un

karşılıklı açıklamaları ve Kuzey Kore'nin nükleer bomba ve füze denemeleri, Trump'ın ihtiyaç duyduğu bir savaşı çıkarabilecek mi endişesini gündeme getirmekteydi. Zira ABD adaları uzunca bir aradan sonra tekrar tehdit alanı içerisine girmiştir. Ancak Trump ve Kim Jong-un'un bir araya gelmeleri ve olumlu açıklamalarda bulunmaları savaş ihtimalini azaltmış durumda. Ancak Kuzey Kore içerisinden gerçekleştirilecek bir girişim ve buna direniş bağlamında bir mücadelenin yaşanması ihtimali ilişkileri yeniden gerebilir.

Sonuç

Donald Trump'ın başkan seçilmesi ile ABD dış politikasında bariz değişimler yaşanması beklentisi vardı, ancak gelişmeler Trump'ın ABD yönetimine tam hakim olamadığı ve uzun bir müddet daha olamayacağını ortaya koymaktadır. Her ne kadar Trump kadrosunu Amerika'nın şahinler diye adlandırılan kişilerden oluşturarak güçlendirmiş olsa da Trump'ın söylemleri ile ABD'nin uygulamaları arasında çelişkiler halen mevcut. ABD yönetimi içinde Trump her ne kadar güçlense de politikalarda güvensizlik devam etmekte. Orta Doğu'daki gelişmelere ABD'nin bugün ne tepki vereceğini kestirmek giderek güçleşmekte, ABD güvencesi ile bölgede herkese düşman olmuş gruplar bile ABD'nin kararlarından endişe etmektedirler. ABD yönetimi önümüzdeki dönemde tekrar bir kâr-zarar analizi yapacak gibi durmaktadır. Analizin sonuçları ya yeni bir doktrin veya strateji ortaya koyacak ya da Obama Doktrini'nin devamı olan adımlar atılmaya devam ettirilecektir. Obama dönemi politikaların en büyük eksikliği doktrini körü körüne uygulama gayreti ile bölgesel müttefiklerin güvenlik endişeleri arasında bir ayırım yapılmamış olmasıdır.

ABD'nin son dönemlerdeki gündem maddesinin ilk sıralarında bulunan olası Kore müdahalesi ve akabinde bölgede patlak verebilecek deniz haydutluğu ile mücadele gibi yaklaşımlar ABD'nin Orta Doğu'dan sonra açacağı ikinci bir cephenin olabileceğini akla getirmektedir. Bu politika ilerleyen dönemde Çin'i çevreleme politikası şekline de dönüşebilir. Söz konusu gelişmelere binaen yeni bir doktrine ihtiyaç duyulması da muhtemel. Geçmiş doktrinler ve görece başarıları ya da başarısızlıkları da yeni dönemde yeni doktrinlerin ve stratejilerin temeli olacaktır.

KAYNAKÇA

- Blum, William, **Haydut Devlet**, çev. Erdal Yüzak, Yeni Hayat Yayınları, İstanbul, 2003.
- Johanna Mendelson Forman, **Investing in a New Multilateralism A Smart Power Approach to the United Nations**, CSIS, 2009, Erişim: <https://www.csis.org/programs/former-programs/smart-power-initiative>
- Nye Jr., Joseph S., “Get Smart:Combining Hard and Soft Power”, **Foreign Affairs**, August 2009, Erişim: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2009-07-01/get-smart>
- Overholt, William H., **Asya, Amerika ve Jeopolitiğin Dönüşümü**, Efil Yayınları, Ankara, 2008.
- Obama, Barack, **İnanırsak Başarıyoruz**, çev. Özkan Özdem, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2009.
- Yılmaz, Nuh, “Obama 2009 Diplomasi Açılımı”, 7 Şubat 2010, Erişim: <https://www.setav.org/obama-2009-diplomasi-acilimi/>

2000'Lİ YILLARDA AMERİKAN HEGEMONYASI VE RUSYA: YENİ SOĞUK SAVAŞ'IN AYAK SESLERİ

Gökhan TELATAR*

ÖZET

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra önemli siyasal ve sosyo-ekonomik sorunlar yaşayan Rusya, ABD ve diğer Batılı ülkelerle iş birliği ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Bu durum Batı Bloğundaki hegemonyasına eski Doğu Bloğu alanını eklemeyi amaçlayan ABD için bir fırsat yaratmıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde Rusya bu sorunları çözmekte önemli mesafeler kat etmiş, gücünü artırmış ve artık daha iddialı bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bu nedenle ABD'nin 11 Eylül sonrası dönemde hegemonyasını yeniden inşa etmeye yönelik politikalarına karşı çıkmaya başlamıştır. Rusya, ABD'nin bu amaçla giriştiği Irak savaşını, Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'daki Amerikan destekli halk ayaklanmaları sonucu gerçekleşen rejim değişikliklerini engellemekte başarılı olamamıştır. Ancak ABD'nin nükleer faaliyetleri nedeniyle İran'a yönelik baskıları karşısında Tahran rejimine destek olmuş, 2008 yılında Gürcistan'a saldırarak Amerikan destekli yönetimin ülkedeki otoritesini zayıflatmış, ABD'nin Ukrayna üzerindeki etkisine Kırım'ı ilhak ederek karşılık vermiş, Suriye iç savaşında Beşar Esad rejimine siyasi ve askeri destek vererek ABD'nin rejim değişikliği çabalarını engellemiştir. Bu süreçte Çin ile yakın iş birliği içinde hareket etmiş, bölgede Amerikan hegemonyasına karşı denge oluşturmaya çalışmıştır. Bütün bunların Rusya ile ABD arasında yeni bir soğuk savaşın mı başlamakta olduğu sorusunu ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmada 2000'li yıllarda ABD'nin hegemonyasını yeniden inşa etmeye yönelik faaliyetleri ve Rusya'nın bunları dengelemek amacıyla izlediği politikalar analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Amerikan Hegemonyası, Rusya, Soğuk Savaş, 11 Eylül Saldırıları, Orta Doğu, Eski Sovyet Coğrafyası.

---

* Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, BOLU, telatargokhan@hotmail.com

AMERICAN HEGEMONY AND RUSSIA IN 2000s: FOOTSTEPS OF THE NEW COLD WAR

ABSTRACT

Russia established cooperative relations with the Western countries because of its political and socio-economic problems after disintegration of the Soviet Union. This situation created an opportunity for the US to articulation of former Eastern Bloc territory with its hegemony in Western Bloc. Due to the fact that Russia was successful in solving its domestic problems in 1990s, it has been following more assertive foreign policy in 2000s. Therefore, Moscow has been opposing US's policies for reconstruction of its hegemony in the aftermath of September 11 2001 attacks. Russia was unable to prevent some of US' initiatives in this process such as Iraq war of 2003 and change of regimes in Georgia, Ukraine and Kyrgyzstan at the end of American supported colorful revolutions. However, Russia was successful in supporting Iran against US's pressure on this country because of its nuclear activities. Russia also weakened authority of American supported Georgian government by attacking this country in 2008. Moscow responded increasing of American influence on Ukraine by annexation of Crimea. Finally, Moscow has been successful in prevention of US's efforts to overthrow Syrian regime since the start of the Syrian civil war. In order to balance American hegemony, Russia has been in close cooperation with China. All of these created the question whether a new cold war is emerging between Russia and the US. In this paper, US's activities on reconstruction of its hegemony in 2000s and Russia's policies against this process will be analyzed.

Key Words: American Hegemony, Russia, Cold War, September 11 Attacks, Middle East, Former Soviet Territory.

1. Giriş

Soğuk Savaş, II. Dünya Savaşı'ndan güçlenerek çıkan ABD ve Sovyetler Birliği arasında 1990'lara kadar süren, iki taraf arasında doğrudan bir çatışmanın veya savaşın yaşanmadığı, siyasî, askerî ve ekonomik alanlarda yaşanan şiddetli rekabeti tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. İki tarafın karşıt ideolojilere sahip olması ve kendi ideolojilerinin dünyaya hâkim olmasını istemesi bu rekabetin en önemli nedenidir. Taraflar arasındaki rekabet yoğun bir silahlanma yarışına neden olmuş, zamanla Sovyetler Birliği bu yarışın yükünü kaldırmakta zorlanarak 1991'de dağılmıştır. ABD ve Sovyetler Birliği bu rekabette avantajlı hale gelmek için diğer devletlerin de kendileriyle birlikte hareket etmesini sağlamaya çalışmış, bu şekilde dünya iki karşıt bloğa bölünmüştür. Dolayısıyla tüm dünya ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki rekabetin etkisi altında kalmıştır. Bir nükleer savaşa yol açabileceği endişesiyle iki ülke birbirleriyle doğrudan bir çatışma içine girmemiş, Kore, Vietnam, Afganistan, Nikaragua vb. üçüncü ülkelerdeki ve bölgelerdeki çatışmalara karşıt kesimleri desteklemek suretiyle müdahil olarak dolaylı bir şekilde askeri olarak karşı karşıya gelmişlerdir. Dolayısıyla Soğuk Savaş denilince akla, tarafların doğrudan bir çatışma içine girmediği, üçüncü ülkeler ve bölgeler üzerinden dolaylı olarak çatıştığı bir şiddetli rekabet süreci akla gelmektedir.

Soğuk Savaş'ın sona erip Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra büyük toprak kaybetmesinin yanında önemli siyasal ve sosyo-ekonomik sorunlar yaşayan Rusya, ABD ve diğer Batılı ülkelerle iş birliği ilişkiler geliştirmeye, ayrıca siyasal ve ekonomik reformlarla demokratikleşme ve kapitalizm yolunda ilerlemeye başlamıştır. Bu durum Batı Bloğundaki hegemonyasına dünyanın geri kalan bölgelerini eklemlenmeyi amaçlayan ABD için bir fırsat yaratmıştır. Bu fırsatı değerlendirme isteyen ABD, Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkaslar 'da güç dengesini kendi lehine değiştirmeye yönelik adımlar atmıştır. Dağılmanın sancılarını yaşayan Rusya'nın ise bu gelişmelere müdahale kapasitesi sınırlı olmuştur. Artık büyük bir rakibi olmayan hegemon aktör ABD'nin Soğuk Savaş sonrası dünyadaki gelişmeleri tam olarak kontrol edebildiğini söylemek mümkün olmasa da, eski Doğu Bloğu

üyesi pek çok ülkenin Amerikan hegemonyasının üzerine kurulu olduğu liberal demokrasiyi ve kapitalist ekonomiyi benimsemesi ABD'nin hegemon konumu açısından olumlu bir gelişme olmuştur.

Rusya 2000'lerin başlarından itibaren Sovyetler Birliği'nin dağılmasının neden olduğu sosyo-ekonomik ve siyasal sorunları çözmeye başlamış, sahip olduğu enerji kaynakları sayesinde ekonomik olarak toparlanmış, bunun da ötesinde enerjii dış politikasında bir stratejik araç olarak etkin bir şekilde kullanmaya başlamıştır. Bu sırada 11 Eylül 2001'de ABD'ye karşı terörist saldırılar gerçekleşmiş, ABD buna karşılık olarak terörizme karşı küresel savaş başlatmıştır. Ancak bu savaş terörizm tehdidiyle mücadele etmenin ötesine geçmiş, Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Kafkasya, Orta ve Güney Asya bölgelerini içeren Genişletilmiş Orta Doğu coğrafyasının Amerikan çıkarları çerçevesinde dönüştürülmesine ve bu şekilde Amerikan hegemonyasının yeniden inşa edilmesine yönelik geniş kapsamlı bir dış politika vizyonu haline gelmiştir. 1990'ların aksine artık daha güçlü bir devlet haline gelen ve daha iddialı bir dış politika izleyen Rusya ise ABD'nin bu faaliyetlerine karşı durmaya yönelik adımlar atmaya başlamıştır. Bütün bunlar Rusya ile ABD arasında yeni bir soğuk savaşın mı başlamakta olduğu sorusunu ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışmada 2000'li yıllarda ABD'nin hegemonyasını yeniden inşa etmeye yönelik faaliyetleri ve Rusya'nın bunları dengelemek amacıyla izlediği politikalar analiz edilecektir. Bu yapılırken son yıllardaki gelişmelere daha fazla ağırlık verilecektir. Bu bağlamda ilk olarak, terörizm olarak hegemonya kavramı incelenecektir. Hegemonya kavramının ortaya çıkışı, uluslararası ilişkiler literatürüne girişi ve uluslararası ilişkilerde hegemonya konuları ele alınacak, ayrıca Amerikan hegemonyasının inşasına değinilecektir. Daha sonra, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ABD'nin eski Batı Bloğundaki hegemonyasına dünyanın geri kalanını eklemlenmeye yönelik olarak 1990'lar boyunca yürüttüğü faaliyetlere ve Rusya'nın bunlar karşısındaki tepkisine değinilecektir. Ardından, 2000'li yıllarda Vladimir Putin'in devlet başkanlığında Rusya'nın yeniden güçlenmeye başlayarak daha iddialı bir dış politika izlemesinden ve bu bağlamda Amerikan hegemonyasına karşı sesini yükseltmeye başlatmasından bahsedilecektir. Sonraki başlıkta 11

Eylül 2001 terörist saldırılarının ardından ABD'nin terörizme karşı savaş çerçevesinde hegemonyasını yeniden inşa etmeye yönelik girişimleri ve Rusya'nın buna karşı geliştirdiği politikalar ele alınacaktır. Bu bağlamda ABD'nin Orta Doğu'yu kendi çıkarları çerçevesinde dönüştürme ve eski Sovyet coğrafyasını hegemonyasına eklemeye yönelik girişimlerinden ve Rusya'nın bunlar karşısında izlediği politikalarından bahsedilecektir. Sonuç bölümünde ise, Rusya ile ABD arasında yeni bir soğuk savaşın başlamakta olduğu yönündeki iddialar değerlendirilecektir.

2. Hegemonya ve Amerikan Hegemonyası

Hegemonya kavramı ilk kez Bolşevik Devrimi'ne giden süreçte Ruslar tarafından bir kesimin diğer bir kesim üzerinde zor yerine iknaya dayanan bir siyasal ve kültürel liderliği ifade edecek bir anlamda kullanılmıştır. Hegemonya daha sonra İtalyan düşünür ve siyasetçi Antonio Gramsci tarafından geliştirilmiş, detaylı bir şekilde tanımlanmış ve böylece siyasal ilişkilerin açıklanmasında sıklıkla kullanılan bir kavram haline gelmiştir. (Anderson, 2007: s.69) Gramsci'ye göre hegemonya, bir hâkim sosyal sınıfın ortak bir dil ve söylem geliştirmek suretiyle diğer kesimlerin rızasını elde ederek üstün konuma erişmesidir. (Gramsci, 1986: 14, 73; Fontana, 2002: 161) Dolayısıyla Gramsci için hegemonyanın inşasında rızanın sağlanması ve meşruiyet elde edilmesi büyük önem arz etmektedir. (Fontana, 2002: 168) Gramsci, hegemonyayı inşa edecek sosyal sınıfın diğer kesimlere kendi üstünlüğünü dayatmak yerine, onların da beklentilerini dikkate alarak yeni bir düzen inşa etmesi halinde rıza ve meşruiyet elde edeceğini belirtmektedir. (Gramsci, 1986: 18; Egan, 2001: 77) Gramsci'nin hegemonyaya ilişkin açıklamaları bugün dahi kavramın tanımlanmasında ana referans kaynağı olarak alınmaktadır.

Hegemonya kavramının uluslararası ilişkilerde kullanılması ise 1970'lerde olmuştur. Hegemonya kavramı sosyalist ve komünist kesimler, yani kapitalist düzene karşıt kesimler tarafından ortaya atılmış ve geliştirilmiş bir kavram olmasına rağmen, uluslararası ilişkilerde ilk kez kullananlar kapitalist düzenin devamını amaçlayan realistler olmuştur. ABD'nin Vietnam gibi zayıf bir ülkeden yenilgiyle çıkmak zorunda kalması, bu savaşa verdiği ağırlık nedeniyle NATO'nun Avru-

palı üyelerinin Washington'un politikalarına verdiği desteği sorgulamaya başlaması, (Armaoğlu: 619-620) ABD'nin Sovyetler Birliği'nin karşısındaki askeri üstünlüğünü yitirmeye başlaması, (White, 1996: 285) yüksek askeri harcamalar nedeniyle dünyadaki ekonomik üstünlüğünün de gerilemeye başlaması gibi nedenlerle 1970'li yıllardan itibaren ABD'nin küresel üstünlüğünün sarsılmış, bundan dolayı Amerikan hegemonyasının bundan sonra nasıl sürdürüleceği ciddi bir sorun haline gelmiştir. Bu soruna çözüm arayan realistler hegemonya kavramına başvurarak, bu kavramı ABD'nin hâkim olduğu kapitalist düzenin devamının sağlanmasına yönelik olarak kullanmışlardır. (Eralp, 2005: 159) Bu bağlamda realistler liberal uluslararası ekonomik sistemin oluşması ve ekonomik faaliyetlerin sorunsuz bir şekilde sürdürülebilmesi için, yani uluslararası ekonomik düzende istikrarın sağlanması için düzenleyici işlevini görecektir bir hegemonun varlığının gerekli olduğunu savunmuşlardır. Bu düşünceleri nedeniyle realistlerin hegemonya yaklaşımı "hegemonik istikrar teorisi" olarak adlandırılmaktadır. (Gilpin, 1987: 364-365)

Yine mevcut düzenin korunmasını amaçlayan liberaller de hegemonya kavramı aracılığıyla uluslararası düzenin devamı sorununu açıklamaya çalışmışlardır. Amerikan hegemonyasının karşılaştığı yurtdışı bahsedilen sorunların varlığını kabul eden liberaller, ABD'nin yerini dolduracak yeni bir hegemon gücün ortaya çıkma olasılığının bulunmaması nedeniyle mevcut uluslararası düzeni oluşturan uluslararası iş birliğinin ABD'nin hegemonyası sonrası nasıl sürdürüleceği sorusuna cevap aramıştır. (Keohane, 1984: 49) Bu bağlamda Robert Keohane, bir hegemonun varlığının uluslararası düzenin kurulması için gerekli olmakla birlikte sürdürülmesi için zorunlu olmadığını, hegemonun öncülüğünde oluşturulan uluslararası rejimlerin uluslararası iş birliğinin sürdürülmesini kolaylaştıracağını belirterek, (Keohane, 1984: 31-32) ABD'nin hegemon rolünü oynayamasa bile mevcut düzenin devam edebileceğini savunmuştur. Görüldüğü gibi hegemonya kavramı hem realistler hem de liberaller tarafından liderliği ifade edecek anlamda kullanılmakla birlikte, kavramı kullanma amaçları Bolşeviklerden ve Gramsci'den farklı olmuştur. Ayrıca Gramsci hegemonyanın inşası sürecinde rızanın oluşumu üzerinde odaklanmasına rağmen, realistler ve liberaller bu konuya yeterince ağırlık vermemişlerdir.

Uluslararası ilişkileri açıklamak için hegemonya kavramını daha sonra sosyalist-komünist kesimden yazarlar da kullanmış, bunlar içinden en fazla öne çıkanı bu kavramı Gramsci'nin tanımladığı anlamda uluslararası ilişkilere uyarlayan ve kapitalist düzenin değişimini sağlamak amacıyla kullanan Robert Cox olmuştur. Cox da Gramsci gibi, hegemonyanın hâkim bir sosyal güç tarafından diğer kesimlerin rızasının elde edilmesi suretiyle inşa edildiğini savunmaktadır. Dolayısıyla Cox hegemonyanın inşası sürecinde rızanın oluşumu ile yoğun olarak ilgilenmektedir. Ancak Cox Gramsci'nin açıklamalarını daha ileri götürerek, devlet içinde hâkim sosyal güç tarafından oluşturulan hegemonyanın tüm dünyaya yayılmasıyla o devletin dünya hegemonu olacağını savunmaktadır. (Cox, 2000: 1214-1217) Dolayısıyla Cox uluslararası alanda hegemonyayı, lider devletin kendi üstünlüğünün devamını sağlamakla birlikte diğer devletlerin de beklentilerini dikkate alarak yarattığı, bu şekilde diğer devletlerin de rızasını aldığı bir düzen olarak görmektedir. (Robert W. Cox, 1987: 7) Hegemonik düzenin değişimini amaçlayan Cox, hegemonyaya karşı karşı hegemonyanın ortaya çıkabileceğinden bahsetmekte, bunun ulusal ve küresel seviyede, sivil toplum güçlerinin ittifaklar oluşturarak girişecekleri uzun soluklu bir mücadele ile mümkün olabileceğini ileri sürmektedir. (Eralp, 2005: 174-176)

Hegemonyaya ilişkin tüm teorik tartışmalarda ABD ön plandadır. Tüm teoriler Amerikan hegemonyasının devamı veya sona ermesi ve bunun mevcut düzenin geleceği üzerindeki etkileri meselesini aydınlatmaya çalışmışlardır. Zira ABD'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra askerî ve ekonomik açıdan dünyanın en güçlü ülkesi olarak ortaya çıktığı ve bu gücüne dayanarak yeni uluslararası düzenin kuruluşuna liderlik ettiği herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. ABD II. Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik olarak açık bir uluslararası sistemin oluşmasına yönelik çaba sarf etmiş, dünyanın kapitalizm açısından güvenli bir yer haline getirilmesi ABD'nin en önemli hareket noktası olmuştur. (Stokes, 2005: 221-222) Kapitalist ekonomik sistemin en iyi şekilde uygulanabilecek siyasal sistem olarak liberal demokrasi ABD tarafından komünizme karşı savunulmuştur. ABD'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra üstlendiği uluslararası rolün hegemon olarak nitelendirilmesinin nedeni, yeni uluslararası düzenin kendi çıkarları çerçevesinde inşası edilmesini amaçlamakla birlikte diğer devletlerin de

beklentilerini dikkate alarak rızalarını elde etmesi, bir başka ifadeyle savaşın tüm devletleri savaş sonrası oluşturulan uluslararası düzene eklememesi; ayrıca düzenin sorunsuz bir şekilde işlemesine yönelik ana sorumluluğu üstlenmesidir. Komünizmin oluşturulan bu düzene oluşturduğu tehditle mücadele 1900'lerin ikinci yarısı boyunca ABD dış politikasının ana gündem maddesi olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılarak komünizm tehdidinin sona ermesinden sonra ABD'nin temel amacı komünizmle mücadele çerçevesinde Amerikan hegemonyasına gösterilen rızanın bundan sonra da devamını sağlamak ve eski Doğu Bloğu ülkelerini Amerikan hegemonyasına eklemeyerek Batı Bloğundaki hegemonyasını tüm dünyayı içerecek şekilde genişletmektir. Bu bağlamda bir yandan eski Batı Bloğu ülkelerinin Amerikan hegemonyasına rızasını yeniden elde etmek için ortak çıkar hissinin komünizm tehdidi sonrasında da devam etmesi için çaba sarf ederken, diğer yandan eski Doğu Bloğu ülkelerinin serbest piyasa ekonomisini ve liberal demokrasiyi benimseyerek ve Batılı kurumlara katılarak II. Dünya Savaşı sonrası oluşturulan düzene entegre edilmesine çalışmıştır. (Lake, 1993) Rusya da bir eski Doğu Bloğu ülkesi olarak bu sürecin içinde yer almıştır. Bir başka ifadeyle, Amerikan hegemonyasına en büyük alternatif olan eski Sovyetler Birliği artık kendini yeni Rusya olarak Amerikan hegemonyasına eklenme sürecinin içinde bulmuştur. Bu süreç ve Rusya'nın buna tepkisi bir sonraki başlıkta ele alınacaktır.

3. Soğuk Savaş Sonrası Yeni Rusya ve Amerikan Hegemonyası

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Batı dünyasındaki beklenti, yeni Rusya'nın demokratik ve kapitalist bir ülke olarak uluslararası toplumun bir parçası olacağı yönündeydi. (Burki, 2017: 88) Nitekim Rusya, bir asra yakın bir süre uygulanan komünist yönetimin başarılı olamaması nedeniyle serbest piyasa ekonomisinin ve demokrasinin benimsenmesine yönelik hızlı bir reform sürecine girmiştir. Merkezî planlamaya dayanan ekonomik sistemden serbest piyasa ekonomisine hızlı bir şekilde geçilmesi nedeniyle bunların etkisi de radikal olmuş, Rusya'da enflasyon bir anda %1400'lere çıkmış ve sanayi üretiminde büyük düşüşler yaşanmıştır. Ayrıca bu politikalarla liberal bir siyasal düzen oluşacağı umulurken, tam aksine otoriter ve oligarşik bir sosyal yapı ortaya çıkmıştır. (Bedirhanoglu, 2002: 219-220)

Oysa ABD Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra dünyanın en güçlü ülkesi haline gelmiştir. ABD dünya GSYİH'sının %22'sini tek başına üretmekteydi. (Vizualizing Economics, 2008) Askerî açıdan bakıldığında ise, ABD açık ara dünyanın en büyük askeri gücüne sahip ülkesi konumunda bulunmaktaydı. 1990'lı yıllarda Rusya'nın hem iç hem de dış politikasında birinci önceliği dağılmanın sancılarını gidermek ve ekonomik ve siyasal istikrarı sağlamak olurken, ABD bu üstün konumuna dayanarak eski Doğu Bloğu'nu hegemonyasına eklemeye çalışmıştır. Bu amaçla, ABD'nin öncülüğünde ve Batılı finans kurumlarının yardımıyla eski Doğu Bloğu ülkeleri neo-liberal ekonomiyi benimseyerek Amerikan hegemonyasına eklenme sürecine girmiştir. (Rodrik, 2006) Ayrıca NATO ve AB aracılığıyla bu ülkeler Amerikan hegemonyasına siyasal anlamda da eklenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda AB, içinde üç eski Sovyet cumhuriyeti (Estonya, Letonya ve Litvanya) de olmak üzere 13 eski Doğu Bloğu ülkesini içine alacak şekilde genişlemiştir¹. AB üyeliğinin ekonomi, tarım, eğitim, siyaset vb. pek çok alanda reform gerçekleştirilmesini ve Batılı değerlerin benimsenmesini gerektirdiği dikkate alındığında, AB'ye üyeliğin bu ülkelerin Batı dünyasına entegre olmasındaki önemi çok iyi anlaşılacaktır.

AB'nin yanında, NATO da bu çerçevede eski Doğu Bloğu ülkeleri ile diyalog kurmaya yönelik Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi ve Barış İçin Ortaklık (BİO) programı gibi girişimlerde bulunmuş, bu şekilde ortak güvenlik konularında iş birliği yapmanın yanında bu ülkelerin NATO'ya üyeliğe hazırlanması amaçlanmıştır. Rusya ise NATO'nun genişlemesine karşı çıkmış, Avrupa'da istikrarın ve güvenliğin sağlanmasında ABD'nin baskın olduğu NATO yerine AGİT'in öncü rol üstlenmesi gerektiğini savunarak Avrupa'daki gelişmelerde ABD yerine Avrupalı ülkelerin daha fazla söz sahibi olmasını amaçlamıştır. Ancak AGİT Avrupa güvenliğinin sağlanmasında etkin bir kurum olamamış, Avrupa'nın güvenlik ve istikrarında NATO hep ön planda olmuştur. Nitekim NATO Kosova sorunu nedeniyle 1999'da BM Güvenlik Konseyi kararı olmaksızın Sırbistan'a saldırmış, yine aynı yıl Macaristan, Polonya ve Çek Cumhuriyeti'ni üye olarak almıştır. Moskova

---

¹ AB genişlemesi konusunda bilgi için bk. Epstein and Jacoby, 2014: 1-16.

NATO'nun genişlemesinin yeni bir Soğuk Savaşı başlatabileceği uyarısında bulunmasına ve 1999'daki genişlemeden sonra bu örgüt ile ilişkilerini dondurmasına rağmen bu sürece engel olamamıştır. (Yapıcı, 2011: 1453-1455, 1458)

Görüldüğü gibi 1990'lı yıllarda kendi iç sorunlarıyla uğraşmak zorunda kalan Rusya, ABD'nin hegemonyasını genişletmeye yönelik faaliyetleri karşısında etkili bir karşı duruş sergileyememiştir. ABD Rusya'yı dışlamak yerine diyalog ve iş birliği yapmayı tercih etmiş, ama önemli uluslararası meselelerde kendi görüşü Moskova'nın görüşünden farklılaştığında Moskova'nın görüşünü yok saymıştır. Rusya çıkarlarına aykırı gördüğü ABD eylemlerini BM Güvenlik Konseyi'ndeki veto gücünü kullanarak engellemeye çalıştığı zaman ise 1999'daki Kosovo müdahalesinde görüldüğü gibi, Washington BM sistemi dışında harekete ederek eylemine devam etmiştir. (Macfarlane, 2006: 45)

4. 2000'lerde Rusya'nın Yeniden Yükselişi

Rusya için zor geçen bir on yılın ardından Vladimir Putin 2000 yılında Devlet Başkanı olduğunda ülkesinin ekonomisini düzeltmek, Çeçenistan sorununu çözerek toprak bütünlüğünü korumak, eski Sovyet coğrafyasındaki etkinliğini yeniden artırarak bölgesindeki gelişmelerde söz sahibi olmasını sağlamak, bu şekilde Rusya'nın yeniden büyük güç konumuna erişmesini sağlamak gibi amaçları bulunmaktaydı. (Macfarlane, 2006: 46-47, 56)

Önceliği ekonomiye veren Putin serbest piyasa ekonomisine geçişe yönelik reform sürecini devam ettirmiş, (İşcan ve Hatipoğlu, 2010: 29) ayrıca enerjiye büyük önem vererek ülkesinin petrol ve doğalgaz üretimini önemli oranda artırmış ve yeni boru hatlarıyla enerji pazarını genişletmiştir². Ülkenin bütçe gelirlerinin yarısını ve ihracatının üçte ikisini oluşturan enerji piyasasında yaşanan fiyat artışları Rusya'nın gelirlerini artırmıştır. (Grats, 2014: 18) Bu şekilde Putin döneminde Rus ekonomisi hızla gelişme kaydetmiştir. Nitekim Rusya'nın GSYİH'sı 1999'da 196 milyar dolar iken 2005'te yaklaşık dört kat artarak 764 milyar dolara, 2016'da ise 1.28 trilyon dolara ulaşmıştır. Kişi başına düşen milli geliri de 1999'da 1.750 dolar iken

² Petrol ve doğalgaz üretimindeki artış için bk. Global Security, 2017; Simola and Solanko, 2017: 12.

2005'te 4.450 ve 2016'da 9.720 dolara yükselmiştir. (The World Bank, 2017)

Rusya ekonomisinin büyümesiyle ülkede istikrar hâkim olmaya başlamıştır. Ancak Rusya'da istikrarı etkileyen en önemli meselelerden biri de Çeçenistan sorunuydu. 1994-1996 yıllarında savaşa yol açan Çeçenistan sorunu Rusya'nın da Sovyetler Birliği gibi parçalanabileceği ihtimalini ortaya çıkarmıştır. 1999'da ikinci kez başlayan Çeçenistan savaşı Putin'in iktidarı dönemine tekabül etmiş ve yaklaşık on yıllık bir çatışma döneminin sonunda Moskova'nın başarısıyla sona ermiştir. (Tellal, 2010: 203) Putin yönetimi, 11 Eylül sonrası konjonktürden de yararlanarak Çeçenistan sorununun terörizm bağlamında değerlendirilmesini sağlamış ve askerî mücadeleye ağırlık vererek Çeçen direnişini bastırmıştır.

Ekonomik açıdan toparlanan, toprak bütünlüğünü koruyan, bunların etkisiyle siyasi istikrarı da sağlayan Rusya, 1990'ların aksine artık daha aktif ve iddialı bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bunda ABD'nin 1990'larda eski Doğu Bloğunu hegemonyasına eklemeye yönelik girişimlerinin büyük etkisi olmuştur. Nitekim Soğuk Savaş'ın son yıllarında ABD'nin Moskova Büyükelçisi olan Jack F. Matlock, ABD'nin Soğuk Savaş'ın galibi rolüyle hareket etmesi ve Rusya'ya da mağlubu muamelesi yapması nedeniyle ABD-Rusya iş birliğinin yeterince gelişemediğini savunmuştur. (Matlock, 2014) Matlock'un ifade ettiği nedenlerden dolayı Putin dönemi Rusya'sı bazı yazarlar tarafından bir rövanşist devlet olarak nitelendirilmektedir. (Burki, 2017: 91) ABD'ye karşı ikinci vuruş kapasitesine sahip olan tek nükleer güç olması ve dünyanın en büyük ikinci silah ihracatçısı olarak büyük askeri teknolojiye sahip olması Rusya'ya diğer büyük güçlerden farklı olarak Amerikan hegemonyasını dengeleyecek bazı girişimlerde bulunabilme imkânı vermektedir. (Grats, 2014: 17-18)

Rusya'nın Amerikan hegemonyasını dengeleme amacının en açık örneği, 2000 yılında yayınlanan Dış Politika Konsepti'dir. (The Foreign Policy Concept of the Russian Federation, 2000) Bu bağlamda Konsept'te en dikkat çeken ifade, ABD'nin ekonomik ve askerî gücüne dayanarak tek kutuplu bir düzen oluşturma çabasının ve bunun BM Güvenlik Konseyi'nin rolünü zayıflatmasını Rusya'nın ulusal çıkarla-

rına yönelik tehdit oluşturduğudur. Güvenlik Konseyi'ndeki veto yetkisi nedeniyle Rusya uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında bu örgütün rolüne vurgu yapmaktadır. Diğer daimî üyelerden farklı olarak, Rusya ABD ile birlikte Güvenlik Konseyi'ndeki kararları yönlendiren en önemli ülkedir. Böylece Rusya ekonomik ve askerî gücünün ötesinde bir uluslararası rol oynama kapasitesine sahip olmaktadır. Konsept'teki bu vurguda NATO'nun herhangi bir konsey kararı olmaksızın gerçekleştirdiği 1999'daki Kosova müdahalesinden duyulan rahatsızlığın da etkili olduğu görülmektedir. Nitekim Konsept'te tek taraflı eylemlerin uluslararası istikrar üzerindeki olumsuz etkilerinden bahsedilerek Rusya'nın çok kutuplu bir düzen arayışında olacağının altı çizilmiştir.

Bu noktada Amerikan hegemonyasının en önemli taşıyıcılarından biri olan NATO'nun Soğuk Savaş sonrası dünyadaki rolü gündeme gelmektedir. Putin, NATO ile olumlu ilişkiler yürütmeye çalışmakla birlikte, (Yapıcı, 2011: 1459) örgütün varlık amacının halen Rusya'ya yönelik olduğu yönündeki şüphelerini ifade etmekten çekinmemiştir. (Baker, 2001) Nitekim Rusya'nın 2000 yılında yayınlanan Ulusal Güvenlik Konsepti'nde NATO'nun doğuya doğru genişlemesi bir tehdit olarak nitelendirilmiş, örgüt BM Güvenlik Konseyi'nin rolünü ve otoritesini zayıflatmakla suçlanmıştır. (The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2000) NATO'nun 2004 yılında eski Doğu Bloğu ülkeleri olan Bulgaristan, Romanya, Slovenya ve Slovakya'nın yanında Sovyetler Birliği'nin birer parçası olan Estonya, Letonya ve Litvanya'yı da içine alacak şekilde genişleyerek Rusya sınırlarına kadar askeri olarak konuşlanma imkânı elde etmesi Moskova'nın tepkisini çekmiştir. (Yapıcı, 2011: 1464) Ayrıca Batı ile iyi ilişkilere sahip olan Ukrayna ve Gürcistan'ın da NATO'ya üyeliğinin gündeme getirilmesi Rusya'da NATO'nun kendisini askeri olarak çevrelemeye çalıştığı kanaatini yaratarak tepkiye neden olmuştur³. Zira bu adım eski Sovyet coğrafyasının Amerikan hegemonyasına eklenmesi açısından ABD için büyük bir başarı olacaktı. 11 Eylül 2001'de ABD'ye karşı gerçekleştirilen terör saldırıları sonrası yaşanan gelişmeler ise

---

³ Putin'in buna tepkisi için bk. UNIAN, 2008.

Rusya'ya Amerikan hegemonyasına karşı duruşunu daha da sertleştirme ve somut girişimlerde bulunma ihtiyacı hissettirmiştir.

5. 11 Eylül Sonrası Amerikan Hegemonyasının Yeniden İnşası ve Rusya

Rusya'nın çok kutuplu bir uluslararası düzen çağrılarını yaptığı sırada 11 Eylül 2001 terörist saldırıları gerçekleşmiştir. Bu saldırılar sonrası ABD terörizme karşı küresel bir savaş ilan etmiştir. Saldırıları ile teröristlerin tüm dünyanın özgürlüğünü tehdit etmelerinden dolayı terörizme karşı savaşın da tüm dünyayı korumak için yapılacağını ileri sürülmüş, böylece ABD dünyanın karşısındaki yeni küresel tehdit ile mücadele edilmesinde başı çekmiştir. Ayrıca küresel düzeyde faaliyet gösteren tüm terörist örgütlerin hedef alınmasıyla, (History Place, 2001) bu tehdit ile karşı karşıya kalan pek çok devletin terörizme karşı savaşı kendi çıkarlarına uygun görmesi ve Washington'a destek vermesi sağlanmıştır. Böylece ABD hegemonyasını yeniden inşa etmeye yönelik faaliyetlerine dünyanın büyük çoğunluğunun rızasını almakta başarılı olmuştur.

ABD'nin büyük bir saldırıya uğramış olmasından dolayı terörizme karşı savaşa geniş kapsamlı destek elde etmiş olması nedeniyle Rusya da bu sürecin dışında kalmamıştır. Hatta bu sürecin içinde yer almak Rusya'ya bazı avantajlar sağlayabilirdi. Afganistan'da konuşlanan radikal grupların Rusya'nın hem kendi toprakları içinde hem de yakın çevresinde faaliyette bulunmasından ve Çeçen direnişine destek olmasından büyük rahatsızlık duyan Rusya, ABD'nin Afganistan'da radikal gruplarla mücadeleye yönelik bir askerî operasyon düzenlemesini bu açıdan çıkarına uygun bulmuştur. (Tisdall, 2002) Rusya ayrıca Çeçen direnişçiler ile Afganistan'daki Taliban yönetimi ve El-Kaide örgütü arasında ilişki olduğunu savunarak Çeçenistan sorununun bir terörizm sorunu olarak görülmesini sağlamaya çalışmış (Evangelista, 2003: 315-316) böylece Çeçenistan'da yürüttüğü mücadeleye Batı dünyasından yöneltilen insan hakları merkezli eleştiriler son bulmuştur. (Macfarlane, 2006: 50)

ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonrası izlediği dış politikanın saldırılara karşılık verilmesinin ve terörizmle mücadele edilmesinin çok ötesine geçmesi ise Rusya'nın Washington'a verdiği desteği sorgulamasına neden olmuştur. Zira ABD, 11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren

El-Kaide örgütünü himaye ettiği gerekçesiyle Afganistan'a, sonra da kitle imha silahları üretmekte olup bunları teröristlere verebileceği olasılığını gündeme getirerek Irak'a karşı askerî müdahalede bulunmuştur. (Patman, 2006: 974-976) Terörizm tehdidiyle kitle imha silahlarının yayılması tehdidinin ilişkilendirilmesi sayesinde İran'ın nükleer faaliyetleri sorunu da terörizme karşı savaşın bir parçası haline gelmiştir. (Khan, 2010: 92) Ayrıca terörizmi ortaya çıkaran nedenlerin ortadan kaldırılması için radikal İslam'ın kaynağı olan Orta Doğu'nun ve İslam dünyasının demokratikleştirilmesine yönelik Büyük Orta Doğu Projesi adıyla bilinen girişim başlatılmıştır. (Erhan, 2005: 160-161) Böylece terörizmle mücadele Amerikan hegemonyasını yeniden inşa etmeye yönelik geniş kapsamlı bir vizyon haline gelmiştir. (Telatar, 2014: 42-43) ABD'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde hegemonyasını güçlendirmeye yönelik faaliyetlerinden rahatsızlık duyan ve çok kutuplu bir düzen arayışında olan Rusya bu sefer de Washington'un kendisine düşman rejimleri askeri güç yoluyla değiştirdiği veya yalnızlaştırmaya çalıştığı ve Orta Doğu ile İslam coğrafyasının Amerikan hegemonyasına uygun bir şekilde dönüşümüne girmediği bir süreç ile karşı karşıya kalmıştır.

5.1. Orta Doğu'nun Dönüşümü ve Rusya

Terörizme karşı savaşın amacını aşacak bir içeriğe kavuşması nedeniyle, ABD'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde Batı Bloğu dışında kalan bölgeleri hegemonyasına eklemeye yönelik faaliyetlerinden rahatsızlık duyan Rusya, Washington'un Orta Doğu ve İslam coğrafyasını dönüştürmeye yönelik çabalarına engel olmaya başlamıştır. Bunun ilk örneği, ABD'nin 20 Mart 2003'te giriştiği Irak Savaşı'na karşı çıkması olmuştur. Moskova, Almanya ve Fransa ile birlikte hareket ederek ve Çin'in de desteğini alarak güçlü bir blok oluşturmaya ve BM Güvenlik Konseyi daimi üyeliği aracılığıyla savaşı engellemeye çalışmıştır. Nitekim Güvenlik Konseyi'nin Irak'a askerî güç kullanılmasına ilişkin bir karar almasına diğer daimî üyeler Fransa ve Çin ile birlikte karşı çıkmış, sorununun askerî güç kullanılmaksızın çözümüne yönelik 1441 sayılı kararın alınmasını sağlamıştır. Moskova, bir yandan savaş karşısında tepkisini ortaya koyarken, bir yandan da Irak'ın silah denetçileriyle iş birliği yapması için Saddam yönetimini ikna etmeye çalışmıştır. (Purtaş, 2006: 145-147) Tüm bu çabalar savaşı önlemeye

yetmemiş, ancak Rusya'nın yukarıda bahsedilen devletler ile birlikte yürüttüğü çabalar Irak Savaşı'nın meşruiyetinin tartışılmasına neden olmuş, ABD hem savaş öncesinde hem de savaş sonrasında büyük bir uluslararası baskı ile karşı karşıya kalmıştır. Böylece Rusya, 11 Eylül saldırılarının akabindeki politikasını değiştirerek kendisini ABD'nin hegemonyasını yeniden inşa etmeye yönelik çabalarının karşısında konumlandırmıştır.

Irak Savaşı'nı engellemekte başarılı olamayan Rusya, benzer senaryonun İran'da da gerçekleşmesini engellemek için bu sefer daha kararlı bir tavır sergilemiştir. Bu amaçla, nükleer faaliyetleri nedeniyle Washington'un ve Avrupalı müttefiklerinin baskısına karşı İran'a hem teknik yardım sağlamış hem de uluslararası alanda diplomatik destek vermiştir. Bu bağlamda İran'ın Buşehr nükleer tesisinin inşasına teknolojik destek vermiş, (Zaki, 2011: 121) Amerikan baskısına karşı İran'a S-300 füzeleri satmıştır. (BBC, 2015) Ayrıca BM Güvenlik Konseyi'nde veto hakkını kullanmak suretiyle Washington'un İran'a yaptırım uygulamasına engel olmuştur. Bunun tek istisnası, BM silah denetçilerinin ilk kez İran'ın nükleer silah elde etmeyi amaçladığına ilişkin bazı kanıtlar elde etmesi üzerine 2010 yılında alınan 1929 sayılı Güvenlik Konseyi kararına onay vermesi olmuştur. (Sinha and Beachy, 2015) Ancak Rusya Konsey'in bundan sonra yeni yaptırım kararı almasına onay vermediği gibi, ABD'nin ve AB'nin Konsey kararlarına ilaveten almış oldukları yaptırım kararlarına karşı çıkmış sorunun diplomatik yollardan çözülmesini desteklemiştir. (Gutterman, 2012) Bu politikasıyla Rusya, Washington'un İran'da da rejim değişikliği gerçekleştirmesinin engellenmesinde önemli rol oynamıştır.

Orta Doğu'nun dönüşümü sürecinde Rusya'nın en aktif olduğu ve Amerikan politikalarına direndiği gelişme Suriye iç savaşı olmuştur. 2010 sonlarından itibaren Suriye'nin de içinde olduğu pek çok Arap ülkesinde demokrasi talebiyle ortaya çıkan ayaklanmalar zinciri, 11 Eylül saldırılarından sonra terörizmin kaynağını ortadan kaldırmak amacıyla ABD'nin başlattığı Orta Doğu'nun demokratikleştirilmesi sürecinden bağımsız olarak, bölge içi dinamiklerin etkisiyle başlamıştır. Yine de her iki demokratikleşme sürecini birbirinden bağımsız düşünmemek gerekir. Zira Arap Baharı ABD'nin inisiyatifiyle ortaya çıkan bir süreç olmamakla birlikte, Washington Büyük Orta Doğu Projesi

ile gerçekleştiremediği bölgenin çıkarlarına uygun olarak dönüştürülmesini bu sefer gerçekleştirmek için gelişmelere aktif müdahalede bulunmuştur. Bu amaçla müttefiki olan ülkelerdeki rejimleri korumak, sorunlu ilişkilere sahip olduğu Libya ve Suriye gibi ülkelerde ise rejimlerin değişmesi için çaba sarf etmiştir⁴.

11 Eylül saldırılarının akabinde ABD'nin inisiyatifiyle ortaya çıkan Orta Doğu'nun dönüşümü sürecinde Rusya ilk etapta fazla etkili olmamış, daha sonra İran'ın nükleer faaliyetleri sorununda görüldüğü gibi Washington'un politikalarına karşı hamleler yapmaya başlamıştır. Moskova, Washington'un son yıllarda Arap ülkelerinde çıkan ayaklanmalardan yararlanarak Libya ve Suriye gibi ülkelerde rejim değişiklikleri yoluyla Orta Doğu'yu dönüştürmeye yönelik politikalarına karşı da ilk başta etkili bir karşılık verememiştir. Nitekim ayaklanmaların bölgenin demokratikleşmesine yönelik bir süreç olmaktan çıkıp Batı'nın çıkarlarına fayda sağlayan bir yöne doğru gittiğini ve bölgedeki çıkarlarını tehlikeye attığını ancak Mart 2011'de Libya'ya karşı askerî müdahale gerçekleştirdiğinde fark edebilmiştir. (Allison, 2013: 817) Rusya ayrıca, demokrasi taleplerine destek olma adı altında ayaklanmaların olduğu ülkelerin iç işlerine müdahale edilmesinin bundan sonra da benzer müdahalelerin yolunu açabileceği, hatta ileride Rusya'nın da benzer bir Batı müdahalesi ile muhatap olabileceği endişesine kapılmıştır. (Dannreuther, 2015: 80) Bu nedenle ABD'nin ve müttefiklerinin, Libya'ya karşı gerçekleştirdikleri gibi Suriye'ye de bir askerî müdahalede bulunmasına ve/veya rejim değişikliği gerçekleştirmesine engel olmak Moskova'nın ana amacı olmuştur. (Lavrov, 2012) Bir başka ifadeyle, ABD'nin 2003'te Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini devirmesi üzerine bu sefer de İran'da rejim değişikliği gerçekleştirilmesini engellemek için daha yoğun çaba sarf eden Rusya, Arap Baharı sürecinde de benzer şekilde ABD'nin öncülüğündeki koalisyonun Libya'ya gerçekleştirdiği askerî operasyondan sonra bu sefer de Suriye'de Beşar Esad rejiminin devrilmesini engellemek için harekete geçmiştir.

---

⁴ ABD'nin Arap Baharı'na yönelik politikası hakkında bk. Telatar, 2012: 55-86.

Bu amaçla BM Güvenlik Konseyi'nde Suriye'ye askerî müdahale kararı alınmasını engellemiş, (Reuters, 2011) Beşar Esad rejimine silah vermiş, (Hürriyet, 2016) hatta Eylül 2015'ten sonra Suriye'de Esad rejiminin yanında askeri operasyonlarda bulunmuştur. (Hürriyet, 2015) Moskova bu operasyonların radikal terörist gruplara yönelik olduğunu iddia etmesine rağmen ABD'nin desteklediği ılımlı muhalifleri de hedef almış, böylece Esad rejimi Rusya'nın askeri desteğiyle ülkedeki kontrolünü genişletmiştir⁵. IŞİD/DAİŞ tehdidinin ortaya çıkması nedeniyle ABD'nin önceliğini bu örgüt ile mücadeleye vermesi de Rusya-Esad iş birliğinin başarı kazanmasına imkân sağlamıştır. Böylece Moskova, Suriye iç savaşında Washington'un karşısında inisiyatifi ele geçirmiştir. Bir başka ifadeyle, bu süreçte Esad rejimine siyasi ve askerî destek vererek iç savaşın kaderinde ana belirleyici aktör haline gelmiştir. Bugün gelinen noktada Suriye iç savaşının sonuçlanmasında ve Suriye'nin geleceğinin şekillenmesinde belirleyici olabilecek en önemli dış aktör Rusya'dır. Bu nedenle Moskova, Suriye'de inisiyatifi ele geçirecek ABD'nin Orta Doğu'da hegemon rol oynama kabiliyetine önemli bir darbe vurmuştur. Suriye iç savaşındaki bu başarısı nedeniyle Rusya'nın hem Orta Doğu siyasetindeki belirleyiciliği hem bir küresel aktör olarak uluslararası sistemdeki etkinliği artmıştır. Ancak Suriye iç savaşı halen sona ermediği ve Moskova ile Washington'un bu ülkenin geleceği konusundaki öncelikleri halen çok farklı olduğu için Suriye meselesi iki ülke arasında bir rekabet alanı olmaya devam etmektedir. IŞİD/DAİŞ tehdidi nedeniyle uluslararası toplumun Suriye'deki birinci önceliği bu örgütün etkisiz hale getirilmesi olmuştur. Ancak hem Rusya hem de ABD, Soğuk Savaş günlerini anımsatacak şekilde, iç savaş sonrası Suriye'nin geleceğinin kendi çıkarlarına uygun bir biçimde şekillenmesini sağlamak için bu sürecin kendi kontrollerinde ilerlemesine yönelik olarak rekabete devam etmektedir.

---

⁵ Suriye'nin ikinci büyük kenti Halep'in Rusya'nın desteğiyle Esad rejimi tarafından ele geçirilmesi buna örnektir. (Posta, 2016)

5.2. ABD'nin Eski Sovyet Coğrafyasında Artan Etkinliği ve Rusya

11 Eylül sonrası dönemde ABD'nin hegemonyasını yeniden inşa etmeye yönelik politikalarında Rusya'yı en çok rahatsız eden şey Washington'un eski Sovyet coğrafyasındaki etkinliğini terörizmle mücadele bağlamında artırmasıdır. Zira ABD, Afganistan'da gerçekleştirdiği askeri operasyonu yürütebilmek için Orta Asya ülkelerinin desteğini istemiş, Özbekistan ve Kırgızistan askerî üs vermiş; Tacikistan ise havaalanlarını Amerikan uçaklarının kullanımına açmıştır. (Hill, 2002) Böylece ABD terörizme karşı savaş çerçevesinde Orta Asya'ya askerî olarak yerleşerek bölgenin Amerikan hegemonyasına eklemlenmesinde önemli bir başarı sağlamıştır. Orta Asya ülkeleri de Rusya'nın bölgedeki etkisini dengeleyeceği beklentisi ile ABD ile iş birliği yapmakta istekli olmuşlardır. Nitekim ABD bu ülkelerle askerî iş birliği ve ticaret anlaşmaları imzalamış ve ekonomik yardımlarda bulunmuştur. (Telatar, 2013: 35)

Eski Sovyet coğrafyasında Rusya'yı endişeye sevk eden bir diğer gelişme ise önce 2003'te Gürcistan'da Gül Devrimi, daha sonra 2004'te Ukrayna'da Turuncu Devrim ve 2005'te Kırgızistan'da Lale Devrimi isimleriyle anılan halk ayaklanmaları ile Moskova'ya yakın liderlerin devrilerek yerlerine ABD'ye yakın liderlerin gelmesi ve bu gelişmelerde Washington'un rolünün olduğu iddialarıdır. Halk ayaklanmalarına giden süreçte ABD'li George Soros'un finanse ettiği Açık Toplum Vakfı'nın ve CIA'in gizli faaliyetlerinin etkili olduğu iddia edilmektedir. (Tellal, 2005: 274) Benzer bir süreç Özbekistan'da da yaşanmış, Mayıs 2005'te Andican şehrinde gerçekleşen gösteriler Özbek yönetimi tarafından şiddet kullanılarak bastırılmış, ABD Özbek yönetimini sert yöntemleri nedeniyle eleştirirken Rusya Taşkent'e destek çıkmıştır. (Telatar, 2005: 198-199) Bütün bunlar Moskova'da, ABD'nin Orta Doğu ve İslam coğrafyasının yanında eski Sovyet coğrafyasını da kendi çıkarları çerçevesinde bir dönüşüm içine sokarak Amerikan hegemonyasına eklemlenmeye çalıştığı kanaatini yaratmıştır. Bu nedenle Rusya hem ABD'nin eski Sovyet coğrafyasında artmakta olan etkinliğini sınırlamaya hem de bu süreçte zayıflamakta olan bu bölge üzerindeki kontrolünü yeniden kuvvetlendirmeye yönelik adımlar atmaya başlamıştır.

Bu bağlamda Rusya her ne kadar Afganistan savaşı öncesi ABD'nin Orta Asya ülkelerine askerî üs kurmasına sert bir şekilde muhalefet etmemişse de, Özbekistan ve Kırgızistan üslerin kapatılmasını gündeme getirdiğinde bu ülkelere destek olmuştur. Örneğin, Özbekistan'daki Amerikan üssünün kapatılmasına giden süreci başlatan Andican'daki olaylar nedeniyle ABD Özbek yönetimini insan hakları ihlallerinde bulunmakla suçladığında, Rusya Özbek yönetimine destek çıkararak bu ülkede yaşananların Özbekistan'ın iç meselesi olduğunu savunmuş ve dış güçlerin müdahalesine karşı çıkmıştır. Akabinde de Orta Asya'daki Amerikan askerî üslerinin varlığını her platformda tartışmaya açmıştır. (Macfarlane, 2006: 52)

Rusya'nın eski Sovyet coğrafyası üzerinde yeniden kontrol sahibi olmaya yönelik en önemli girişimi, Bağımsız Devletler Topluluğu'nu yeniden canlandırmak istemesi ve bu bağlamda bu örgüt bünyesinde 1992'de imzalanmış olan Kolektif Güvenlik Antlaşması'nı 2002'de bir örgüte dönüştürmesidir. Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Belarus ve Ermenistan'ın üye olduğu Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ), uluslararası terörizm, ulus-aşırı organize suçlar, uyuşturucu ticareti, silah ve insan kaçakçılığı ve üye devletlerin güvenliğine yönelik her türlü tehditle mücadele etmeyi amaçlayan geniş kapsamlı bir askeri ittifaktır. Bu yönüyle KGAÖ, Soğuk Savaş döneminde Doğu Bloğu'nun güvenlik örgütü olan Varşova Paktı'na benzetilmekte, ayrıca "Rusya'nın NATO'su" olarak değerlendirilmektedir⁶.

Rusya ayrıca eski Sovyet coğrafyası ile ekonomik entegrasyonu güçlendirmeye yönelik girişimlerde de bulunmuştur. Bu bağlamda 2000 yılında Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile birlikte Avrasya Ekonomik Topluluğu'nu kurmuştur. Topluluğun üç üyesi Rusya, Kazakistan ve Belarus ise 2010'da daha sıkı bir ekonomik entegrasyona giderek gümrük birliği alanında uluslar üstü iş birliğine başlamışlardır. Gümrük birliğini oluşturan bu üç ülke daha sonra aralarındaki ekonomik iş birliğini daha da ileri götürmek amacıyla 2015 yılında Avrasya Ekonomik Birliği'ni (AEB) kurmuş, Kırgızistan ve Ermenistan'ın da örgüte katılmasıyla üye sayısı beşe çıkmıştır. (Yılmaz,

---

⁶ Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü hakkında bilgi için bk. Torun, 2015, ss.1-23.

2017: 66-67) AEB, ortaya çıkış amacı, uluslar üstü nitelikte bir örgütlenme olması, bu bağlamda kişilerin, malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımını sağlaması ve kurumsal yapılanması itibariyle AB'yi örnek alan bir entegrasyondur. Bu açıdan AEB'nin AB benzeri bir uluslar üstü entegrasyon oluşturma amacı taşıdığı söylenebilir. Bu açıdan AEB oldukça büyük iddialarla ortaya çıkan bir örgüttür. Ekonomik amaçlarla kurulmasına rağmen, AEB'nin Rusya açısından siyasi anlamının olduğunu, Moskova'nın eski Sovyet coğrafyası üzerinde yeniden kontrol sahibi olmak için güçlü bir ekonomik entegrasyon gerçekleştirmek istediğini söylemek mümkündür. (Ağır ve Ağır, 2017: 116, 120-121) Bu nedenledir ki dönemin ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun kurulmasını ve özellikle de bu örgütün üç üyesinin gümrük birliğine gitmesini bölgenin yeniden Sovyetleştirilmesi çabası olarak nitelendirmiştir. (Radio Free Europe, 2012) Bu açıklama eski Sovyet coğrafyası üzerinde Rusya ile ABD arasında bir hegemonya mücadelesinin olduğunu açıkça göstermektedir. 11 Eylül saldırılarından sonraki ilk yıllarda dönemde yukarıda bahsedilen gelişmeler nedeniyle ABD bu mücadelede avantajlı hale gelmesine rağmen, Rusya'nın sonraki yıllarda yaptığı hamlelerle avantajı ele geçirdiği ve Washington'un bölgedeki etkinliğini sınırlandırdığı görülmektedir.

Bu süreçte Rusya'nın Çin ile ittifakı dikkat çekmektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Sovyetler Birliği karşıtlığı üzerinden oluşan ABD-Çin iş birliğinin de son bulması ile Rusya-Çin ilişkileri gelişmeye başlamıştır. İki ülke 1996'da birbirlerini stratejik ortak olarak tanımış, 2001'de dostluk ve iş birliği anlaşması imzalamıştır. İki ülke arasında pek çok iş birliği alanı bulunmaktadır. Örneğin iki ülke arasındaki ticaret hacmi yüz milyar doları aşmıştır. Çin'in Rusya'dan doğalgaz almasına ilişkin yeni projeler bulunmaktadır. (Burki, 2017: 97-99) Ancak Moskova ve Pekin'i bir araya getiren en önemli ortak nokta her iki ülkenin de uluslararası sistemdeki mevcut güç konfigürasyonundan duydukları hoşnutsuzluktur. Nitekim her iki ülke de ABD'nin özellikle 11 Eylül sonrası dönemde askeri güç kullanımı eylemlerinden ve başka ülkelere demokrasi empoze etmeye yönelik girişimlerinden rahatsızlık duymuş, nitekim 2003 yılındaki Irak Savaşı'na karşı çıkmış, Washington'un İran üzerindeki baskılarına karşı Tahran'a BM Güvenlik Konseyi'nde destek vermiştir. Ayrıca her iki ülke de

ABD'nin Orta Asya'daki askeri varlığından rahatsız olmuştur. (Macfarlane, 2006: 55) Bu nedenledir ki iki ülke ortak açıklamalarda çok kutuplu bir uluslararası düzen çağrılarını yapmaktadır⁷.

Rusya'nın askerî gücü Çin'in ise ekonomik gücü bir arada düşünüldüğünde Amerikan hegemonyasına karşı Rus-Çin ittifakının ABD açısından oluşturduğu riskler ortaya çıkmaktadır. Rus-Çin iş birliğinin kurumsallaşmış hali ise Şanghay İşbirliği Örgütü'dür (ŞİÖ). Sınır güvenliğini sağlamaya yönelik bir iş birliği mekanizması olarak ortaya çıkan ŞİÖ, yeni üyelerin katılımı⁸ ve yeni iş birliği alanlarının⁹ eklenmesiyle geniş kapsamlı bir bölgesel entegrasyon projesi haline gelmiştir. (SCO, 2017) Bunun da ötesinde örgüt, Rusya ve Çin'in tek kutuplu bir uluslararası düzenin oluşmasına karşı iş birliği yaptıkları bir platform olarak öne çıkmıştır. Örgütün iki güçlü kurucu üyesinin (Rusya ve Çin) yanında Hindistan gibi güçlü bir ülkeyi de üye olarak alması, ayrıca ABD tarafından tehdit algılanan İran'ı gözlemci üye olarak alması Amerikan hegemonyasına karşı Asya merkezli bir ittifakın doğmakta olduğu izlenimi oluşturmaktadır. Nitekim örgütün resmi söyleminin çok kutuplu bir uluslararası düzenin ortaya çıkması ve BM'nin uluslararası barış ve güvenliğinin korunmasındaki rolünün güçlendirilmesi yönünde olduğu dikkate alındığında, Amerikan hegemonyasından duyulan rahatsızlık ortaya çıkmaktadır¹⁰.

Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasının Amerikan hegemonyasına eklenmesine yönelik faaliyetleri engellemek amacıyla gerçekleştirdiği iki önemli girişimden daha bahsetmek gerekmektedir. Bunlardan birincisi, 2008 yılındaki Gürcistan savaşıdır. Mihail Saakaşvili'nin 2003 yılında ABD'nin desteklediği halk ayaklanmasıyla yönetime gelmesine ve o günden itibaren Washington ile yakın ittifak içinde olmasına karşı Moskova'nın politikası Saakaşvili yönetimini zayıflatmak olmuştur.

---

⁷ Rusya ve Çin'in çok kutupluluğa yaptıkları vurguya sık sık rastlanmaktadır. Yakın tarihlerde yapılan çok kutupluluk vurgusu için bk. Telesur, 2017.

⁸ Kurucu üyeler Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'a ek olarak 2001'de Özbekistan, 2017'de Hindistan ve Pakistan örgüte üye olmuştur.

⁹ Siyasî, güvenlik, ekonomik, ticarî, teknolojik, enerji, eğitim, kültür, turizm gibi alanlarda iş birliği yapılmaktadır.

¹⁰ ŞİÖ konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Aris and Snetkov, 2003: 202-226; Akbarzadeh, 2015: 88-103; Telatar, 2005: 163-229.

Moskova bu amaca yönelik olarak Gürcistan'daki ayrılıkçı bölge (Güney Osetya, Abhazya ve Acaristan) yönetimlerine destek vermiş, burada yaşayanlara vatandaşlık ve pasaport sağlamıştır. (Macfarlane, 2009: 52) Saakaşvili'nin Rus desteğini keserek bu bölgeler üzerinde yeniden kontrol sahibi olmak amacıyla önce Rusya'ya nota vermesi ardından da Ağustos 2008'te askerlerini Güney Osetya'ya sokması karşısında Moskova çok sert tepki vermiştir. Gürcistan saldırıları karşısında Rus sivilleri koruma gerekçesiyle Rusya da buraya asker sevk etmiş ve iki ülke arasında bir savaş başlamıştır. Fransa'nın arabuluculuğu ile imzalanan ateşkesten sonra Gürcistan'ın ayrılıkçı bölgelerindeki Rus askerleri barış gücü adı altında varlığını korumuş, 26 Ağustos'ta bağımsızlıklarını ilan eden Güney Osetya ve Abhazya Rusya tarafından tanınmış, böylece Gürcistan fiilen ikiye bölünerek bir kısmı (başkent Tiflis ve çevresi) ABD'nin diğer kısmı ise Rusya'nın etki sahası altında kalmıştır. (Yapıcı, 2008: 189-190) Sonuç olarak Rusya ABD'nin Gürcistan üzerinde artan kontrolünü sınırlamış ve bu şekilde Washington'un eski Sovyet coğrafyasını hegemonyasına ekleme çabalarına önemli bir darbe vurmuştur. Nitekim Rusya'nın Gürcistan savaşının NATO'nun Gürcistan ve Ukrayna'yı üye alma isteğini duyurduğu Nisan 2008'deki zirvesinden kısa bir süre sonra gerçekleşmesi, (Mearsheimer, 2014) bunun eski Sovyet coğrafyasının Amerikan hegemonyasına eklenmesine karşı Moskova'nın bir hamlesi olduğunu göstermektedir.

Rusya'nın bu bağlamdaki bir diğer girişimi ise, Kırım'ın ilhakı olmuştur. Nüfusunun çoğunluğu Ruslardan oluşan Kırım Rusya ile Ukrayna arasında eski bir sorun olmakla birlikte¹¹, Kırım'ın ilhakına giden süreç 2004 sonlarında yapılan ve Rusya yanlısı Viktor Yanukoviç ile Batı yanlısı Viktor Yuşçenko'nun yarıştığı cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ardından başlayan halk ayaklanması sonucu Yuşçenko'nun Cumhurbaşkanı olması ile başlamıştır. Rusya, Ukrayna'da Batı yanlısı ve AB ile yakın ilişkiler geliştirmek isteyen yönetimin başa gelmesinde Amerikan ve İngiliz istihbaratının rolünün olduğunu iddia etmiştir. (Bingöl, 2014: 26-27) Batı yanlısı yeni lider Yuşçenko, AB'ye üye olma isteğini ortaya koyarak Birlik ile yakın ilişkiler geliştirmiş, (BBC, 2005) bunun yanında Ukrayna'nın NATO üyeliğinin de gündemde olması

¹¹ Kırım sorunu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yalçınkaya, 2005: 99-113.

ve böylece Batı ile entegre olmaya ve Amerikan hegemonyasına eklemelenmeye yönelik bir süreç içerisinde girmesi Moskova'yı rahatsız etmiştir¹². Bunun üzerine Moskova Batı yanlısı Yuşenko yönetimine yönelik baskı uygulamaya başlamış, özellikle doğalgaz konusunu bir araç olarak kullanmıştır. Rusya'nın Ukrayna'ya doğalgaz kesmesinden Avrupa'nın da etkilenmesi nedeniyle iki ülke arasındaki soruna Avrupa da müdahil olmuş, (Bingöl, 2014: 27) böylece Ukrayna üzerinde Rusya ve Batılı ülkeler arasında bir rekabet başlamıştır.

2010'da Rusya yanlısı Viktor Yanukoviç'in cumhurbaşkanı olmasıyla Moskova bu rekabette avantajı eline geçirmiştir. Nitekim bu dönemde Ukrayna ile Rusya arasında yakın iş birliği gerçekleşmiş, bu bağlamda Kırım'daki Sivastopol limanında konuşlanmış olan Rus filosunun varlığı 2042'ye kadar uzatılmıştır. (Harding, 2010) Yuşenko dış politikada Rusya'ya yakınlaşırken AB'den uzaklaşmış, bu bağlamda Birliğin Doğu Ortaklığı girişimi çerçevesinde AB ile imzalanacak olan Ortaklık Anlaşması'nın imzalanmayacağını açıklayınca AB yanlıları sokaklara dökülmüş ve aylarca süren protestolar sonucunda Yanukoviç ülkeyi terketmek zorunda kalmıştır. (Mearsheimer, 2014) ABD'nin ve Avrupa'nın bu süreçte rolünün olduğu iddia edilmiş, bu iddialar ABD içinde bazı çevreler tarafından da benimsenmiştir¹³. Yanukoviç'ten sonra göreve gelen Batı yanlısı ve Rusya karşıtı yönetimin Sivastopol'daki Rus filosunun varlığını uzatan düzenlemeyi iptal etmesi bu iddiaları destekler niteliktedir. (Stratejik Düşünce ve Analiz Merkezi, 2015: 10)

Bu gelişmeler üzerine Rusya, Kırım'daki Rus yanlısı dinamikleri harekete geçirmiş ve nihayetinde Kırım'ı ilhak etmiştir. Rusya ayrıca Ukrayna'nın doğu bölgelerinde yaşayan Rusya yanlısı kesimleri Batı yanlısı Kiev yönetimine karşı desteklemekte, bu kesimlere silah ver-

---

¹² Nitekim Putin, Gürcistan ve Ukrayna'nın üyeliğinin tartışıldığı Nisan 2008'deki NATO zirvesinde yaptığı konuşmada, NATO'nun bu iki ülkeyi içine alacak şekilde genişlemesi konusundaki olumsuz görüşlerini net bir şekilde ifade etmiştir. Putin, bu iki ülkenin karşı karşıya buldukları iç siyasi sorunları çözmek ve güvenliklerini sağlamak için NATO'ya üye olmalarına gerek olmadığını, hatta bunun iyi bir fikir olmayacağını, Rusya'nın bu konuda veto hakkı olmadığını ancak çıkarları korumak için gerekli adımları atacaklarını söylemiştir. (UNIAN, 2008)

¹³ Bu iddialar hakkında bilgi için bk. Mearsheimer, 2014.

mekte ve diplomatik destek sağlamakta, Kiev'in bu kesimlere olası müdahalesine karşı sınıra asker yığmakta, Ukrayna'ya sattığı doğalgazın fiyatını yükseltmekte ve eski borçların ödenmesini istemektedir. Böylece hem yeni Ukrayna yönetiminin ülkeyi Batı ekseninden çıkarmasını sağlamaya hem de Ukrayna'yı istikrarsızlaştırarak olası AB ve NATO üyeliğini engellemeye çalışmaktadır. (Mearsheimer, 2014) Buna karşılık ABD ve AB, Rusya'nın finans, enerji ve silah sektörüne yönelik ekonomik yaptırımlar uygulamış, Ukrayna'nın egemenliğini zayıflattığı iddia edilen bazı resmi görevlilerin ve işadamlarının malvarlıklarını dondurmuş ve bu kişilere seyahat yasağı koymuş, Kırım ve Sivastopol'e ithalat, ihracat ve turizm yasağı koymuştur. (U.S. Department of State, 2017; The Council of European Union, 2017) Buna diplomatik yaptırımlar da eklenmiş, bunlardan en önemlisi ise Rusya'nın G-8'den çıkarılması olmuştur. (Acosta, 2014) Böylece Kırım'ın ilhaki Rusya ve Ukrayna arasındaki bir sorun olmaktan çıkarak Rusya ile Batı arasındaki bir mesele haline gelmiştir. Bu mesele nedeniyle iki taraf arasında giderek yükselen tansiyon, Suriye iç savaşı nedeniyle yaşanan sorunlar da eklenince, yeni bir Soğuk Savaş'ın başlamakta olduğuna ilişkin şüpheler ortaya çıkarmıştır. Zira Rusya ve ABD, Soğuk Savaş dönemine benzer bir şekilde, üçüncü ülkeler üzerinde büyük bir rekabet içine girmiştir.

6. Sonuç: Yeni Soğuk Savaş'ın Ayak Sesleri?

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ortaya çıkardığı fırsatla 1990'lı yıllarda ABD eski Doğu Bloğu'nu hegemonyasına eklemeye yönelik girişimlerde bulunurken, dağılmanın neden olduğu sorunlarla uğraşan Rusya bunlar karşısında etkili bir duruş sergileyememiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde Rusya bu sorunları önemli ölçüde aşmış, gücünü artırmış ve artık daha iddialı bir dış politika izlemeye başlamıştır. Tüm bunların etkisiyle ABD'nin 11 Eylül 2001 sonrası dönemde hegemonyasını yeniden inşa etmeye yönelik faaliyetlerine karşı daha etkili bir duruş sergilemeye başlamıştır. Böylece iki ülke arasında Soğuk Savaş dönemini anımsatan bir rekabet başlamıştır. Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği dünyadaki tüm ülkelerde komünist rejimin hâkim olmasına çalışırken, ABD ise komünizmin yayılmasını engellemek için tüm ülkelerin Batı Bloğunun içinde yer almasına çalışmaktaydı. Yani iki ülke arasında küresel üstünlük rekabeti

yaşanmakta, üçüncü ülkeler ve bölgeler bu rekabetin karşılaşma alanı haline gelmekteydi. 2000'li yıllarda da buna benzer bazı gelişmeler yaşanmıştır. Öncelikle, Rusya sık sık çok kutuplu bir uluslararası düzen arzusunu dile getirerek ve artık tek bir gücün (ABD'nin) dünyadaki gelişmeleri yönlendirememesinden duyduğu hoşnutluğu ifade ederek ABD'nin küresel hegemon olmasına karşı duruşunu açıkça göstermektedir. Hatta bu durumun yarattığı fırsatları değerlendirmeye yönelik girişimlerde bulunmaktadır. Yani ABD hegemonyasını tüm dünyayı içine alacak şekilde genişletmek isterken, Rusya buna engel olmaya çalışmaktadır. Bu, tıpkı Soğuk Savaş dönemindeki gibi, üçüncü ülkeler ve bölgeler üzerinde bir Rusya-ABD rekabetini ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda 2000'li yıllarda eski Sovyet coğrafyası ve Orta Doğu üzerinde bir Rusya-ABD rekabetinin yaşandığını söylemek mümkündür. Bu durum iki ülke arasında yeni bir soğuk savaşın yaşanabileceğine yönelik endişeler ortaya çıkarmaktadır.

Nitekim Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bağımsız olan Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'ın Moskova'nın etkisinden çıkması için ABD'nin örtülü desteğinin bulunduğu iddia edilen halk ayaklanmaları sonucu rejim değişiklikleri gerçekleşmiş, Rusya ise bunları engellemekte başarılı olamamıştır. Ancak bu gelişmelerin çıkarlarını olumsuz etkilemesi üzerine, Rusya 2008 yılında Gürcistan'a saldırarak Amerikan destekli yönetimin ülkedeki otoritesini zayıflatmış, ABD'nin ve AB'nin Ukrayna üzerindeki etkisine Kırım'ı ilhak ederek karşılık vermiştir. ABD'nin Orta Doğu'yu bir dönüşüm içine sokmak suretiyle bölge üzerindeki hegemonyasını yeniden inşa etmek amacıyla 2003 yılında giriştiği Irak savaşını engellemekte başarılı olamayan Rusya, benzer senaryonun İran'da da gerçekleşmesini engellemek için Washington'un nükleer faaliyetleri nedeniyle İran'a yönelik baskıları karşısında Tahran rejimine destek olmuş, hatta İran'ın ŞİÖ'ye üyeliğini gündeme getirmiştir. Rusya yine 2010 sonlarından itibaren Arap dünyasında yaşanan halk ayaklanmalarını ABD'nin kendi çıkarları çerçevesinde yönlendirmeye ve bölgedeki müttefik rejimleri korurken hegemonyası açısından sorun oluşturan rejimleri değiştirmeye yönelik çabalarına karşı durmuş, bu bağlamda Libya'daki Muammer Kaddafi rejiminin devrilmesi üzerine Suriye iç savaşında Beşar Esad rejimine siyasî ve askerî destek vererek Washington'un yeni bir rejim değişikliği gerçekleştirmesini engellemiştir. Bütün bu örneklerde görüldüğü

gibi, Rusya, ABD'nin eski Sovyet coğrafyası ve Orta Doğu'da hegemonya kurmaya yönelik bazı girişimlerini engellemekte başarılı olmayınca daha sonra buradaki kayıplarını telafi etmeye ve/veya yenisinden benzer örneklerin yaşanmasını engellemeye yönelik yoğun çaba sarf etmekte, böylece bazı yazarların iddia ettiği gibi rövanşist bir devlet davranışı sergilemektedir.

Rusya bu süreçte Çin ile yakın iş birliği içinde hareket etmiş, bölgede Amerikan hegemonyasına karşı denge oluşturmaya çalışmıştır. Özellikle Kırım'ın ilhakı ve Suriye iç savaşı Rusya ile ABD arasındaki gerilimi tırmandıran en önemli olaylar olmuştur. Vekâlet savaşlarının yaşandığı Suriye'de Moskova'nın Esad rejimine Washington'un ise rejime karşı savaşan muhaliflere askerî destek vermesi nedeniyle iki ülke Soğuk Savaş günlerini anımsatacak şekilde dolaylı olarak birbiriyle savaşır hale gelmiştir. Zira Soğuk Savaş döneminde de iki ülke doğrudan bir çatışma içine girmemiş, üçüncü ülkelerde ve bölgelerde yaşanan çatışmalarda karşıt grupları desteklemiştir.

O halde dünya yeni bir Soğuk Savaş'ın içine mi girmektedir? Bu soruya "evet" cevabını vermek mümkün değildir. Zira Soğuk Savaş döneminde Rusya ve ABD ideolojik farklılıkları nedeniyle birbirlerini varoluşsal bir tehdit olarak görmekteydi. Oysa bugün iki ülkenin birbirlerine doğrudan bir tehdit oluşturduğunu söylemek mümkün değildir. Soğuk Savaş dönemindeki rekabetin kaynağını tarafların benimsedikleri farklı ideolojiler oluştururken, bugün Rusya demokrasiyi tam olarak içselleştirmemekle birlikte o dönemdeki gibi liberal demokrasiye alternatif bir ideolojiyi savunmamakta, hatta kapitalist ekonomik sistemin içinde yer almaktadır. Bunun da ötesinde, iki ülke uluslararası ekonominin istikrarı, nükleer silahların yayılmasının engellenmesi, El-Kaide ve IŞİD/DAİŞ gibi terör örgütleriyle mücadele, İslam dünyasında radikalizmin yükselişinin durdurulması, Afganistan'da istikrarın sağlanması, Orta Doğu'da istikrarlı bir siyasal yapının oluşması gibi bazı ortak çıkarlarda iş birliği yapmaya devam etmektedir. Yani bugün Rusya-ABD ilişkileri sıfır toplamı olmaktan çok uzaktır. İki ülke ilişkilerinin Soğuk Savaş döneminde de tam anlamıyla sıfır toplamı olduğunu söylemek mümkün olmasa da, taraflar arasındaki iş birliği düzeyi bugün çok daha kapsamlı ve güçlüdür. Bu nedenle

Rusya ve ABD'nin yeni bir soğuk savaşa başlamakta olduğunu söylemek mümkün değildir. Bahsi geçen girişimleri ve politikaları yürütürken Rusya'nın amacı, dünyadaki tek büyük gücün ABD olmadığını göstermek, ABD'nin diğer küresel ve bölgesel aktörleri yok sayarak dünyanın kritik bölgelerini kendi çıkarlarına uygun olarak yeniden şekillendirmek suretiyle hegemonyasını yeniden inşa etmesine engel olmak, çok kutuplu bir uluslararası düzenin varlığını ve Rusya'nın da bu düzen içindeki küresel rolünü garanti altına almaktır.

Ancak bir kördüğüm haline gelen Suriye iç savaşında Rusya ve ABD'nin ortak noktada buluşamaması iki aktör arasındaki gerilimi ve rekabeti şiddetlendirmektedir. Ortak noktada buluşmak bir yana, Rusya ve ABD Suriye içinde farklı aktörleri desteklemekte ve ülkede farklı nüfuz alanlarının oluşmasına neden olmaktadır. Rusya Esad rejimini desteklerken ve rejimin kontrol ettiği bölgelerde askeri varlık gösterirken, ABD ise Kürtlerin örgütü olan PYD ile ittifak içinde hareket edip ülkenin kuzeyinde askerî varlık göstermektedir. Suriye iç savaşının uzun bir süre daha sona erdirilememesi, Moskova ile Washington'un ortak noktada buluşamaması ve farklı tarafları aktif olarak desteklemeye devam etmesi durumunda iki ülke arasındaki gerilimin çok daha şiddetleneceğini, bu nedenle başka alanlarda yürüttükleri iş birliğinin de olumsuz etkileneceği söylemek mümkündür. Fakat bunun bir soğuk savaşa varması bugünkü güç dağılımı dikkate alındığında pek mümkün değildir. Rusya büyük bir askeri güç olmakla birlikte, ekonomik güç açısından ABD'nin oldukça gerisindedir. Bu nedenle Rusya'nın ekonomik gücünü ABD ile rekabet edebilir bir düzeye ulaştırması gerekmektedir. ABD'nin başta Avrupa ülkeleri olmak üzere pek çok ülke ile ittifak içinde olduğu düşünüldüğünde, Moskova'nın Soğuk Savaş dönemindekine benzer bir rekabete girişebilmesi için güçlü müttefiklere ihtiyacı vardır. Bu nedenle Çin'in de barışçıl yükselme stratejisini terk ederek ve Amerikan hegemonyasına karşı açıkça pozisyon alarak Rusya'yı bu mücadelede aktif bir şekilde desteklemesi gerekmektedir. Hatta Rusya ve Çin'in yanında başka ülkelerin de ABD karşıtı ittifaka katılması gerekmektedir. Ancak bu şekilde Amerikan hegemonyasının karşısında Rusya'nın öncülüğünde bir bloğun oluşmasından söz edilebilecektir. Böyle bir olasılığın gerçekleşmesi ise kısa ve orta vadede pek mümkün görünmemektedir.

KAYNAKÇA

- Acosta, Jim (2014), “U.S., Other Powers Kick Russia Out of G8”, March 25, <http://edition.cnn.com/2014/03/24/politics/obama-europe-trip/index.html>, Erişim Tarihi: 9 Eylül 2017.
- Ağır, Osman ve Ömer Ağır (2017), “Avrupa Birliği ve Avrasya Ekonomi Birliği Kuruluş Süreçlerinin Karşılaştırılması”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S 1, ss.103-128.
- Akbarzadeh, Shahram (2015), “Iran and the Shanghai Cooperation Organization: Ideology and Realpolitik in Iranian Foreign Policy”, **Australian Journal of International Affairs**, Vol: 69, No: 1, pp.88-103.
- Allison, Roy (2013), “Russia and Syria: Explaining Alignment with a Regime Crisis”, **International Affairs**, Vol: 89, No: 4, pp.795-823.
- Anderson, Perry (2007), **Gramsci: Hegemony, Doğu-Batı Sorunu ve Strateji**, çev. Tarık Günersel, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2007.
- Aris, Stephen and Aglaya Snetkov (2003), “‘Global Alternatives, Regional Stability and Common Causes’: The International Politics of The Shanghai Cooperation Organization and Its Relationship to the West”, **Eurasian Geography and Economics**, Vol: 54, No: 2, pp.202-226.
- Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995**, Alkım Yayınları, İstanbul, 12. Baskı.
- Baker, Peter (2001), “Putin Offers West Reassurances and Ideas on NATO”, **The Washington Post**, July 19.
- BBC (2015), “Rusya S-300 Füzesini İran’a Gönderiyor”, 9 Kasım, www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/1511109_rusya_iran_s_300, Erişim Tarihi: 10 Eylül 2017.
- BBC (2005), “Yushchenko Seeks EU Membership”, 25 January, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4204149.stm>, Erişim Tarihi: 9 Eylül 2017.

- Bingöl, Oktay (2014), “Ukrayna Krizinin Ulusal, Bölgesel-Küresel Bağlamı ve Gelecek Öngörüler”, **Karadeniz Araştırmaları**, S 41, ss.15-38.
- Bedirhanoğlu, Pınar (2002), “Rusya’da Kapitalist Dönüşüm Süreci, Yolsuzluk ve Neoliberalizm”, **Toplum ve Bilim**, No: 92, ss.217-233.
- Burki, Shahid Javed (2017), **Rising Powers and Global Governance**, Palgrave Macmillan, New York.
- Cox, Robert W. (1987), *Production, Power and World Order: Social Forces in Making of History*, Columbia University Press, New York.
- Cox, Robert W. (2000), “Gramsci, Hegemony and International Relations”, **International Relations: Critical Concepts in Political Science, Volume IV**, Ed. Andrew Linklater, Routledge, London, pp.1207-1221. .
- Dannreuther, Roland (2015), “Russia and the Arab Spring: Supporting the Counter-Revolution”, **Journal of European Integration**, Vol: 37, No: 1, pp.77-94.
- Epstein, Rachel A. and Wade Jacoby (2014), “Eastern Enlargement Ten Years On: Transcending the East-West Divide?”, **Journal of Common Market Studies**, Vol: 52, No: 1, pp.1-16.
- Eralp, Atila (2005), “Hegemony”, **Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar**, Der. Atila Eralp, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.155-181.
- Erhan, Çağrı (2005), “Broader Middle East and North Africa Initiative and Beyond”, **Perceptions**, Autumn, pp.153-170.
- Evangelista, Matthew (2003), “Chechnya’s Russia Problem”, **Current History**, Vol: 102, No: 666, pp.313-319.
- Fontana, Benedetto (2002), “Gramsci on Politics and State”, **Journal of Classical Sociology**, Vol: 2, No: 2, pp.157-178.
- Gilpin, Robert (1987), **The Political Economy of International Relations**, Princeton University Press, New Jersey.

- Global Security (2017), “Russian Oil Production”, <https://www.global-security.org/military/world/russia/energy-oil/htm>, Erişim Tarihi: 14 Ağustos 2017;
- Gramsci, Antonio (1986), *Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler*, çev. Kenan Somer, Onur Yayınları, İstanbul.
- Grats, Jonas (2014), “Russia as a Challenger of the West”, **Strategic Trends 2014: Key Developments in Global Affairs**, Eds: Oliver Thränert and Martin Zapfe, Center for Security Studies, Zurich, ss.11-30.
- Gutterman, Steve (2012), “Russia Warns EU Iran Oil Embargo Will be Costly”, April 27, <http://www.reuters.com/article/2012/04/27/us-iran-nuclear-russia-idUSBRE83Q19T20120427>, Erişim Tarihi: 6 Ağustos 2017.
- Harding, Luke (2010), “Ukraine Extends Lease for Russia’s Black Sea Fleet”, 21 April, <https://www.theguardian.com/world/2010/apr/21/ukraine-black-sea-fleet-russia>, Erişim Tarihi: 9 Eylül 2017.
- Hill, Fiona (2002), “The United States and Russia in Central Asia: Uzbekistan, Tajikistan, Afghanistan, Pakistan, and Iran”, August 15, <https://www.brookings.edu/on-the-record/the-united-states-and-russia-in-central-asia-uzbekistan-tajikistan-afghanistan-pakistan-and-iran/>, Erişim Tarihi: 21 Ağustos 2017.
- Hürriyet** (2015), “Rusya Suriye’de İlk Hava Operasyonunu Gerçekleştirdi”, 20 Eylül, <http://www.hurriyet.com.tr/rusya-suriyede-ilk-hava-operasyonunu-gerceklestirdi-30194938>, Erişim Tarihi: 3 Eylül 2017.
- Hürriyet** (2016), “Rusya, Suriye’ye S-300 Gönderdi”, 4 Ekim, <http://www.hurriyet.com.tr/rusya-suriyeye-s-300-gonderdi-40239745>, Erişim Tarihi: 3 Eylül 2017.
- İşcan, İsmail Hakkı ve Yıldız Zeliha Hatipoğlu (2010), “Rusya’nın Serbest Piyasa Anlayışı ve Küresel Kriz”, **International Conference on Eurasian Economies 2010**, Ed. Selahattin Sarı, E. Ayşen Hiç Gencer ve Alp H. Gencer, Beykent University, İstanbul, ss.28-33.

- Keohane, Robert O. (1984), *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, Princeton.
- Khan, Saira (2010), *Iran and Nuclear Weapons: Protacted Conflict and Proliferation*, Routledge, London and New York.
- Lake, Anthony (1993), "From Containment to Enlargement", Washington, D.C.: Johns Hopkins University School of Advanced International Studies, September 21, <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/lakedoc.html>, Erişim Tarihi: 1 Ağustos 2017.
- Lavrov, Sergey (2012), "On the Right Side of History", 15 June, http://www.huffingtonpost.co.uk/sergei-lavrov/russia-syria-on-the-right-side-of-history_b_1596400.html, Erişim Tarihi: 3 Eylül 2017.
- Macfarlane, S. Neil (2006), "The 'R' in BRICs: Is Russia an Emerging Power?", **International Affairs**, Vol: 82, No: 1, pp.41-57.
- Matlock, Jack F. (2014), "The U.S. Has Treated Russia Like a Loser Since the End of the Cold War", **The Washington Post**, March 14.
- Mearsheimer, John (2014), "Why the Ukraine Crisis is the West's Fault", **Foreign Affairs**, September-October <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2014-08-18/why-ukraine-crisis-west-s-fault>, Erişim Tarihi: 15 Eylül 2017.
- Patman, Robert G. (2006), "Globalization, the New US Exceptionalism and the War on Terror", **Third World Quarterly**, Vol: 27, No: 6, pp.963-986.
- Posta** (2016), "Halep'te Son Durum: Rejim Güçleri Zafer İlan Etti", 13 Aralık, <http://www.posta.com.tr/halep-te-son-durum-rejim-gucleri-zafer-ilan-etti-haberi-1248860>, Erişim Tarihi: 3 Eylül 2017.
- Purtaş, Fırat (2006), "Irak Krizi ve Rusya", **II. Körfez Savaşı**, Der. Mehmet Şahin ve Mesut Taştekin, Platin Yayınları, Ankara, ss.137-160.

- Radio Free Europe (2012), “Clinton Calls Eurasian Integration An Effort To ‘Re-Sovietize’”, December 7, <https://www.rferl.org/a/clinton-calls-eurasian-integration-effort-to-resovietize/24791921.html>, Erişim Tarihi: 10 Eylül 2017.
- Reuters** (2011), “Russia Will not Back U.N. Resolution on Syria: Medvedev”, May 18, <http://www.reuters.com/article/2011/05/18/us-russia-medvedev-libya-idUSTRE74H2IW20110518>, Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2017.
- Rodrik, Dani (2006), “Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion?”, <https://drodrik.scholar.harvard.edu/publications/goodbye-washington-consensus-hellowashington-confusion>, Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2017.
- SCO** (2017), “The Shanghai Cooperation Organisation”, http://eng.sectesco.org/about_sco/, Erişim Tarihi: 4 Eylül 2017.
- Simola, Heli and Laura Solanko (2017), “Overview of Russia’s Oil and Gas Sector”, **BOFIT Policy Brief**, No: 5, Bank of Finland Institute for Economies in Transition.
- Sinha, Shreeya and Susan Campbell Beachy (2015), “Timeline on Iran’s Nuclear Program”, April 2, <https://www.nytimes.com/interactive/2014/11/20/world/middleeast/Iran-nuclear-timeline.html>, Erişim Tarihi: 10 Eylül 2017.
- Stokes, Doug (2005), “The Heart of Empire? Theorising US Empire in an Era of Transnational Capitalism”, **Third World Quarterly**, Vol: 26, No: 2, pp.217-236.
- Stratejik Düşünce ve Analiz Merkezi** (2015), “Rusya’nın Dış Politikası: Ukrayna ve Suriye Stratejisi”, Aralık.
- Telatar, Gökhan (2014), “Barack Obama, the War on Terrorism and the US Hegemony”, **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, Vol: 13, No: 4, pp.41-58.
- Telatar, Gökhan (2012), “Değerler ve Çıkarlar İkileminde ABD’nin ‘Arap Baharı’na Yönelik Politikası”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, C 8, S 29, ss.55-86.
- Telatar, Gökhan (2005), “Şanghay İşbirliği Örgütü: 21. Yüzyılın Bölgesel/Global Çekim Merkezi”, **Geleceğin Süper Gücü Çin: Uzakdoğu’daki Entegrasyonlar ve Şangay İşbirliği Örgütü**,

Der. Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü, TASAM Yayınları, İstanbul, ss.163-229.

Telatar, Gökhan (2013), "Sınırlı Çıkarlardan Askeri Angajmana ABD'nin Orta Asya Politikası", **Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik**, Ed. M. Turgut Demirtepe ve Güner Özkan, USAK Yayınları, Ankara, ss.27-57.

Telesur (2017), "Russia's Putin and China's Xi Discuss Economic Cooperation, 'Multi-polar World'", 5 July, <https://www.telesurtv.net/english/news/Putin-and-Xi-Discuss-Economic-Cooperation-Multi-polar-World-20170705-0005.html>, Erişim Tarihi: 15 Eylül 2017.

Tellal, Erel (2005), "Eski Sovyet Coğrafyasında 'Devrimler' ", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 60, No: 2, ss.273-278.

Tellal, Erel (2010), "Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 65, No: 3, ss.190-236.

The Council of European Union (2017), "EU Restrictive Measures in Response to the Crisis in Ukraine", <http://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/ukraine-crisis/>, Erişim Tarihi: 9 Eylül 2017.

The Foreign Policy Concept of the Russian Federation (2000), June 28, <https://fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm>, Erişim Tarihi: 14 Ağustos 2017.

The History Place (2001), "President George W. Bush's Speech to a Joint Session of Congress September 20, 2001", <http://www.historyplace.com/speeches/gw-bush-9-11.htm>, Erişim Tarihi: 10 Eylül 2017.

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2000), "National Security Concept of the Russian Federation", 10 January, http://www.mid.ru/en_GB/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICk6B6BZ29/content/id/589768, Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2017.

The World Bank (2017), "Russian Federation Data", <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=RU&view=chart>, Erişim Tarihi: 14 Ağustos 2017.

- Tisdall, Simon (2002), "Reaching the Parts Other Empires Could not Reach, in Return for Security in the Region, the US will Snap Up Central Asia's Oil", **The Guardian**, 16 January, <https://www.theguardian.com/world/2002/jan/16/afghanistan.oil>, Erişim Tarihi: 21 Ağustos 2017.
- Torun, Abdullah (2015), "Bölgesel Hegemonyanın Bir Aracı Olarak Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü", **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları**, C 9, S 19, ss.1-23.
- UNIAN (2008), "Text of Putin's speech at NATO Summit (Bucharest, April 2, 2008)", 18 April, <https://www.unian.info/world/111033-text-of-putins-speech-at-nato-summit-bucharest-april-2-2008.html>, Erişim Tarihi: 15 Eylül 2017.
- U.S. Department of State (2017), "Ukraine and Russia Sanctions", <https://www.state.gov/e/eb/tfs/spi/ukrainerussia/>, Erişim Tarihi: 9 Eylül 2017.
- Vizualizing Economics (2008), "Share of GDP: China, India, Japan, Latin America, Western Europe, United States", January 20, <http://www.visualizingeconomics.com/2008/01/20/share-of-world-gdp/>, Erişim Tarihi: 14 Ağustos 2017.
- White, Donald W. (1996), *The American Century: The Rise and Decline of the United States as a World Power*, Yale University Press, New Haven.
- Yalçınkaya, Alaeddin (2005), "Rus Reelpolitiğinin Ertelelediği Sorun: Kırım", **Karadeniz Araştırmaları**, S 8, ss.99-113.
- Yapıcı, Merve İrem (2011), "Rusya-NATO İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Geleceği", **38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül 2007, Bildiriler: Uluslararası İlişkiler, I. Cilt**, Yayıncı: Zeki Dilek, Mustafa Akbulut, Zeki Cemil Arda, Zeynep Bağlan Özer, Reşide Gürses, Banu Karababa Taşkın, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, ss.1451-1473.
- Yapıcı, Utku (2008), "Gürcistan Savaşı: Öncesi ve Sonrası", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 63, No: 3, ss.185-190.

Yılmaz, Serdar (2017), "Asya'da Bir Ekonomik Gelişim Modeli: Avrasya Ekonomik Birliği", **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, C 8, S 1, ss.63-74.

Zaki, Brigadier Mohammed M. (2011), **American Global Challenges: The Obama Era**, Palgrave Macmillan, New York.

GRAMŞIYAN PERSPEKTİFTEN AMERİKAN HEGEMONYASININ GELECEĞİ: EKO-POLİTİK BİR DEĞERLENDİRME

Selim KURT*

ÖZET

Kapitalist sistemin çok ciddi iç çelişkilere sahip olmasına karşın nasıl tüm dünyada hâkim bir ekonomik sistem olarak varlığını sürdürmeyi başardığını sorguladığı eseri “Hapishane Defterleri”nde Gramsci, hegemonyanın esasen bir ekonomik yapı tarafından belirlenen üretim yönteminin doğurduğu toplumsal gruplardan, egemen olanın diğer grupların da rızasını elde ederek kurguladığı “tarihsel blok”tan kaynaklandığını iddia etmiştir. Robert Cox gibi neo-Gramşiyen düşünürler tarafından Uluslararası İlişkiler disiplinine de uygulanan bu anlayış çerçevesinde uluslararası düzendeki hegemonyanın, bir devlet içerisinde yer alan egemen toplumsal sınıfın değerlerinin uluslararasılaşması yoluyla gerçekleştiği belirtilmiştir. Hegemon devlet de esasen bu egemen sınıfın çıkarlarının tezahüründen ibarettir. Büyük ölçüde 17. yüzyılda Birleşik Eyaletler ile başladığı kabul edilen kapitalist dünya hegemonyası, 19. yüzyılda İngiltere’ye geçerek daha da yaygın bir hal alarak, güç kazanmış, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından ise gerek iktisat politikasında gerekse üretim yönteminde getirdiği yeniliklerle dünyanın en büyük kapitalist ülkesi haline gelen Amerika Birleşik Devletleri’ne geçmiştir. 1970’li yılların başında ve 2000’li yılların sonunda yaşanan ekonomik krizlere ve 2000’li yıllarda Çin Halk Cumhuriyeti, Almanya ve Hindistan gibi devletler ile AB ve BRICS gibi ulus üstü aktörlerin meydan okumalarına karşın Amerika hegemonyasını günümüze kadar devam ettirmeyi başarmıştır. Ancak tüm bu gelişmeler Amerikan hegemonyasının geleceğinin daha yük-

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Giresun Üniversitesi, GİRESUN, selim.kurt@giresun.edu.tr

sek bir sesle sorgulanmaya başlanmasına neden olmuştur. Bu çerçevede çalışmada, ABD'nin hegemonyasının geleceği Gramşiyen perspektif çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hegemonya, Tarihsel Blok, Antonio Gramsci, Amerika Birleşik Devletleri, Kapitalizm

**THE FUTURE OF AMERICAN HEGEMONY FROM
GRAMSCIAN PERSPECTIVE: AN ECO-POLITICAL
EVALUATION**

ABSTRACT

Gramsci argued that hegemony originated from the "historical block" built by sovereign one of the social groups, born through the production method determined by an economic structure, by obtaining the acceptance of other groups in his book "Prison Notebooks", questioned how capitalist system managed to maintain its existence as a dominant economic system in the world despite the fact that its serious internal contradictions. It is stated that the hegemony in international system realized by internationalization of the ruling social class' values within a state in the context of this Gramscian perspective, applied to International Relations discipline by Neo-Gramscian ideologues like Robert Cox. The Hegemonic state is essentially the manifestation of this ruling class' interests. The capitalist world hegemony, which is considered to have started with the United Provinces in the 17th century to a great extent, was passed to England and became more widespread and gained power in the 19th century, and after the Second World War passed to United States of America, became the biggest capitalist state of the world with innovations it brought in the way of production and economy policy. In spite of the economic crises in the beginning of the 1970s and the end of the 2000s, and challenges originated from the states such as the People's Republic of China, Germany and India, and supranational actors as the EU and BRICS in 2000s, America succeeded to maintain its hegemony until now. But all these developments have caused the future of American hegemony to be questioned with a higher voice. In this context the future of USA's hegemony will be trying to analyze in the context of the Gramscian perspective in this study.

Key Words: Hegemony, Historical Block, Antonio Gramsci, United States of America, Capitalism.

GİRİŞ

Hegemonya kavramı genel olarak bir birimin diğeri üzerinde kurduğu iktidar olarak tanımlanmaktadır. Bu iktidar sadece zorlama ile idame ettirilemeyeceğinden kalıca olabilmesi için ayrıca rıza unsuruyla da desteklenmesi gerekmektedir. Bu nokta da sistemdeki temel hegemonun üretim biçimi tarafından belirlenen bir toplumsal sınıf olduğuna işaret eden Gramsci, bu sınıfın diğeri sınıfların da rızasını elde ederek hegemon konumuna yükseldiğini ifade etmektedir. Gramsci tarafından ulusal bir temelde tanımlanan hegemonya, neo-Gramşçıyan düşünürlerce uluslararası sisteme de uyarlanmış olup, bahsi geçen düşünürler bir devletin içerisinden doğan toplumsal sınıfın değerlerinin uluslararasılaşması yoluyla dünya hâkimiyetinin/hegemonyasının gerçekleştiğine dikkat çekmektedirler.

Kapitalizm öncesi toplumlar kapalı bir ekonomik çevrim sistemine sahip olduklarından uluslararası hegemonyanın anlaşılması açısından faydalı olmadıkları için genel olarak hegemonyanın kapitalist sistemin doğuşuyla birlikte başladığı kabul edilmektedir. Büyük ölçüde 16. yüzyılda belirmeye başlayan kapitalist sistemin ilk ortaya çıktığı ülke olarak kabul edilen Birleşik Eyaletler, dünyanın ilk hegemon devleti olarak görülmektedir. Birleşik Eyaletler'in hegemonyası 19. yüzyılda endüstri devrimini gerçekleştirerek dünyanın en büyük kapitalist ülkesi haline gelen İngiltere'ye geçmiş olup, İngiltere ise özellikle iki savaş arası dönemde yaşadığı iktisadi ve politik gerilemeye koşut olarak hegemonyasını İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dönemin en büyük kapitalist ülkesi olarak ön plana çıkan Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) devretmiştir. 1945-1970 yılları arasında altın çağını yaşayan Amerikan hegemonyası, 1970'li yılların başındaki krizi takiben düşüşe geçmiş, yeni bir ekonomik sistem ve üretim yöntemi ile toparlansa da Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından, dünyadaki iki kutuplu sistemin dağılmasının yarattığı istikrarsızlık ve ekonomik gerileyişinin de etkisiyle, yeni krizlerle karşılaşmaya başlamıştır. Özellikle 2008 yılında yaşanan ve tüm dünyayı etkileyen ekonomik kriz, Amerikan hegemonyasının geleceğinin daha yüksek bir sesle sorgulanmaya başlamasına neden olmuştur.

Bu çerçevede çalışmamızda Amerikan hegemonyasının altyapısını teşkil eden kapitalist sistemin tarihsel süreçte geçirdiği evrim bağlamında Amerikan hegemonyasının geleceği Gramşiyen bir perspektiften analize tabi tutulmuştur. Bunun için birinci bölümde Gramşiyen perspektifin hegemonya anlayışı ve bu anlayışın uluslararasılaşması incelenmiş, ikinci bölümde tarihsel süreçte kapitalizmin evrimi bağlamında hegemonyanın el değiştirmesi ele alınmış ve son bölümde de Amerikan hegemonyasının geleceğine ilişkin öngörülerde bulunulmaya çalışılmıştır.

1. Gramsci'nin Hegemonya Anlayışı ve Hegemonyanın Uluslararasılaşması

Antonio Gramsci, 22 Ocak 1891 tarihinde İtalya'nın Sardunya Adası'nda doğdu. 1913'te üye olduğu İtalyan Sosyalist Partisi'nin sol kanadının sevilen yöneticilerinden biri olan Gramsci, 1924 yılında milletvekili seçildi. Başlıca amacı İtalyan işçi sınıfının birliğini ve şehir ve kır işçilerinin birleşmesini sağlamak olan Gramsci, Mussolini'nin iktidarı ele geçirmesini takiben 8 Kasım 1926'da, partisinin yasaklanmasının ertesi günü, milletvekili dokunulmazlığı hiçe sayılarak tutuklandı ve Ustica Adası'na sürüldü. 1928 yılına kadar süren yargılama sonucunda Gramsci yirmi yıl dört ay ve beş gün hapis cezasına çarptırıldı. Tutuklu olduğu süreçte partisi ile ilişkisini hiç kesmeyen Gramsci, faşizme karşı halk cephesi kurulması yolundaki çabaları yönetti. Kendisini gece gündüz okumaya ve yazmaya verdi ve bunun sonucunda 1929'dan 1935'e kadar günümüzde İtalyan kültürünün klasik yapıtlarından biri olarak kabul edilen Hapishane Defterleri'ni yazdı. 1931 Ağustos'undan itibaren cezaevi şartlarının kötülüğü nedeniyle sağlığı bozulan Gramsci, 1935 yılında uluslararası baskılar sonucunda hastaneye kaldırılrsa da geç kalındığı için 1937 yılında yaşamını yitirdi.¹

Gramsci'nin günümüzdeki dünya sisteminin anlaşılmasında da önemli bir rol oynayan hegemonya anlayışı tüm çıplaklığıyla Hapishane Defterleri adlı eserinde ortaya konulmuştur. Bu eserde esasen

---

¹ Antonio Gramsci, **Hapishane Defterleri**, çev. Adnan Cemgil, 7. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 2014, s. 9-16. ve Benedetto Fontana, **Hegemonya ve İktidar: Gramsci ve Machiavelli Arasındaki İlişki Üzerine**, Onur Gayretli (çev.), Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 272.

Gramsci tarafından yapılmak istenen İtalyan işçi sınıfının iktidara gelmesi yollarının araştırılarak ortaya çıkarılmasıdır. Bunun için hegemonya kavramına başvuran Gramsciye göre temel ögesi rıza ve ikna olan entelektüel ve ahlakî bir liderlik olarak tanımlanan hegemonya terimi, hem yönetici bir sınıf olarak proletaryaya hem de bu yönetimin uygulanmasına ilişkindir. Bu bir taraftan egemen sınıfın, karşıt gruplar üzerinde zorunlu olarak uygulayacağı zorlama manasına gelirken diğer taraftan da proletarya ile iş birliği yapmaya razı olan müttefiklerinin fikir ve kültür alanında da yönetilmesi demektir.²

Bu noktada Gramsci işçilerin ve köylülerin bir devletin yönetimini ele geçirememelerinin en önemli nedeni olarak, yöneten grubunkinden bağımsız bir entelektüel yapı ile kültür geliştirememelerini göstermektedir. Bu çerçevede halk kitlelerinin bu türden bir entelektüel yapı ile kültür yaratımına yönelik hareketlerini entelektüel ve ahlakî bir reform olarak niteleyen Gramsci, böylesi bir gelişme için kitlelerin, egemen grupların düşünce ve değerlerinin salt bir yansıması olmayan bir dünya kavrayışı ortaya koymalarının zorunluluğuna işaret etmektedir.³

Bu bağlamda yapı ve onunla ilintili olarak da üst yapı kavramlarına göndermede bulunan Gramsci'ye göre hegemonyanın ortaya çıkışında ilk adım ekonomik-korporatif aşamadır. Bu bir tüccarın başka tüccarlarla, bir imalatçının başka imalatçılarla vb. dayanışma halinde olmayı hissetmesi gibi grup içi bir dayanışma modelidir. Ancak bu aşamada sınıflar arası bir dayanışma hissinden henüz söz edilemez (örneğin tüccar ile imalatçı arasında). Yani bir meslek grubu içerisinde dayanışma ve örgütlenme gereksinimi duyulmasına karşın henüz daha geniş bir toplumsal grup birliği ihtiyacı duyulmamaktadır. İkinci aşamada ise toplumsal gruptan olanlar arasında çıkar birliği bilincine erilmesi söz konusudur ki, bu da tamamen ekonomik temellidir. Bu aşamada artık devlet sorunu ortaya çıkar, ancak tek bir alanda: egemen gruplarla siyasal ve hukuksal eşitliğe kavuşmak için. Çünkü bu aşamada, yürürlükteki temel çerçeveler içinde, yasama ve yönetime katılmak, gerektiğinde var olan kadro çerçevesinde bunları değiştirmek ve

² Gramsci, *a.g.e.*, s. 33.

³ Fontana, *a.g.e.*, s. 65.

yeniden oluşturmak hakkı talep edilir. Üçüncü aşamada artık her grup, bugünkü ve gelecekteki gelişmesi için kendi korporatif çıkarlarının, tamamıyla ekonomik bir grubun korporatif çıkarlarını aştığının ve kendisine bağlı başka grupların çıkarları haline gelebileceğinin ve gelmesi gerektiğinin bilincine varır. Bu, diğer aşamalardan farklı olarak tamamıyla siyasî bir evre olup, üstyapılar çevresine geçişin belirlendiği bir aşamadır. Bu aşamada daha önce filizlenmiş olan ideolojiler “parti”⁴ halini alır. Ayrıca bu aşamada söz konusu toplumsal gruplar, içlerinden biri ya da bu gruplar arasında kurulmuş olan birlik zafere kazanıncaya, kendisini kabul ettirinceye kadar ve bütün toplumsal yaşamlarında yayılıncaya ve böylece yalnız ekonomik ve siyasal hedeflerin birliğini değil, fakat düşünsel ve ahlaksal birliği de kuruncaya kadar mücadeleyi sürdürür. Ortaya korporatif planda değil evrensel planda yeni sorunlar atar ve artık mücadele bu sorunlar etrafında döner. Böylelikle temelli olarak bir toplumsal grubun kendisine bağlı gruplar üzerindeki egemenliği kurulmuş olur. Devlet, elbette, bu grubun öz örgütü olarak ve grubun en geniş bir şekilde etkinliğinin yaygınlaştırılmasına elverişli koşulları yaratmakla yükümlü sayılır. Bu noktada egemen grup kendisine bağlı grupların çıkarlarıyla bağımlı bir duruma gelmiş ve devlet yaşamı da sürekli ve temel grupla, buna bağlı grupların çıkarları arasındaki geçici dengelerin aşılmasını sağlayan bir kuruluş olarak tasarlanır.

Tarihin akışı içerisinde bu aşamalar, yatay ve dikey olarak birbirleriyle iç içe geçer. Ekonomik toplumsal etkinliklere (yatay) ve ülkelere (dikey) göre çeşitli tarzlarda bölünerek ve birleşerek bu durum vukubulur. Bu bileşimlerden her biri kendine özgü ekonomik ve siyasal örgüt yapısıyla belirir. Ayrıca böyle bir devletin ve ulusun iç ilişkilerine, uluslararası ilişkilerin de karıştığını göz önüne almak gerekir. Bu ise yeni ve tarihsel olarak somut ve özgün yeni bileşimler meydana getirir.

---

⁴ Gramsci'nin modern hükümdarının mevcut toplumun ahlaki ve entelektüel reformu gerçekleştirebilmesine yönelik ideolojik ve kültürel bir mücadele yürütmesi ve yeni devlet ve yeni egemenlik formu yaratmak için iktidarın doğal hükümdarının (kantsal hükümdar) dayandığı kültürel, geleneksel ve ananevi ilişkilerin uyumunu bozmak ve meşruiyetini ortadan kaldırmak için erdemini kullanması gibi, devrimci parti de burjuva toplumunun meşru kurumlarının kökünü kazımak için hegemonik bir mücadele yürütmektedir. Daha fazla bilgi için bk. Fontana, **a.g.e.**, s. 283-284.

Bu çerçevede gelişmiş bir ülkede doğan bir ideoloji, daha az gelişmiş ülkelere yayıldığı zaman buradaki bileşimlerin yerel niteliğine de etki ederek, onları da kendisine tabi kılmak için dönüştürmeye çalışır.⁵

Gramsci, ekonomik (altyapı) ve siyasal-kültürel (üstyapı) süreçlerinde bahsi geçen dönüşümü geçiren ulusların tam bir felsefe reformu gerçekleştirerek bir “tarihsel blok” oluşturduklarını, yani söz konusu toplumların üstyapılarının karmaşık, çelişik, uyumsuz bütünü, toplumsal üretim ilişkilerinin bütünü (yani altyapıyı) yansıttığını ileri sürmektedir.⁶ Böyle bir dönüşümü gerçekleştiren ulusun devleti, bağlı olduğu toplum, çok karmaşık bir yapıya sahip olduğu için doğrudan doğruya ekonomik ögenin yıkıcı etkisine (bunalımlar, çöküntüler vb. gibi) karşı koyabilir; toplumdaki üst yapılar bir bakıma çağdaş savaşta siper sistemlerini andırır. Bu son savaşta, çok şiddetli bir topçu ateşi, düşmanın bütün savunma sisteminin yıkılacağı kanısını uyandırır da, aslında sadece dış yüzeyini yıkabilmiştir; hücum anı gelip de saldırganlar ileriye atılınca, hala savunma gücünü elinde tutan bir savunma hattıyla karşılaşacaklardır.⁷ Diğer taraftan söz konusu dönüşümü gerçekleştirmeyi başaramayan Doğu’da devlet her şey olduğundan toplumda ilkel ve pelteleşmiş bir haldedir. Batı’da ise devlet ile toplum arasında düzenli bir ilişki olduğu için sarsılmakta olan bir devletin arkasında sağlam bir sivil toplum gözüktür. Devlet ileri hattaki bir siperden başka bir şey değildir. Arkasında sağlam bir siperler, kaleler ve kazamatlar zinciri vardır.⁸

Gramsci, hegemonyanın hareket noktasının ulusal olduğunu ve buradan yola çıkmak gerektiğini ifade etmekte olup, hegemonyanın ulusal nitelikteki isteklerin düğümlendiği bir kavram olduğunu belirtmektedir. Ancak ulusal temelli böyle bir hareketin varış noktasının enternasyonal olması gereğine işaret etmektedir.⁹ Gramsci hegemonyanın toplumsal niteliğine vurgu yapsa da, devleti de hiçbir zaman ikinci plana itmemiştir. Devlet uluslararası ilişkilerin temel birimidir, sosyal çatışmaların gerçekleştiği yerdir, bu nedenle de aynı zamanda sosyal

⁵ Gramsci, **a.g.e.**, s. 294-296.

⁶ Gramsci, **a.g.e.**, s. 75.

⁷ Gramsci, **a.g.e.**, s. 324.

⁸ Gramsci, **a.g.e.**, s. 326.

⁹ Gramsci, **a.g.e.**, s. 349.

sınıfların hegemonyasını kurduğu bir saha olma niteliğine de haizdir. Soyut anlamda uluslararası olan işçi sınıfı, hegemonyasını kurarken kendisini uluslaştırır. Bu çerçevede ulus çapında yeni işçi sınıfı önderliğinde gelişen birliğin meydana gelmesi uluslararası ilişkilerin herhangi bir şekilde yeniden yapılanmasının öncülüdür. Bununla birlikte, sosyal mücadelenin ana odağı ve uluslararası ilişkilerin temel birimi olarak varlığını koruyan devlet, kendi sosyal tabanını da kapsayan genişletilmiş devlettir. Uluslararası ilişkiler çerçevesinde değerlendirildiğinde ise hegemonya sıklıkla bir devletin diğerleri üzerinde dominant olması halini tarif etmek için kullanılır.¹⁰ Tarihsel olarak, hegemon olmak için ise bir devletin evrensel anlamda bir dünya düzeni kurması gerekmektedir. Ancak bu bir devletin doğrudan diğerlerini sömürdüğü bir düzen olmayıp, diğerlerinin de belli noktalarda kendi çıkarlarıyla uyumlu gördüğü bir düzen olmalıdır. Böyle bir düzenin, devletler arasında çıkar çatışmalarına neden olacağından yalnızca devletlerarası bir çerçevede olması beklenemez. Burada kast edilen düzen ise dünya çapında (ya da en azından hegemonyanın etki alanında) hareket eden sivil toplum güçlerine fırsat tanınmasına işaret etmektedir. Bu çerçevede hegemonik dünya düzeninin temeli sadece devletlerarası çatışmaların düzenlenmesi olmayıp aynı zamanda küresel anlamda tanımlanan sivil toplumdur.

Tarihsel olarak bu tür hegemonlar esaslı sosyal ve ekonomik devrimler geçirmiş güçlü devletler tarafından kurulur. Devrim devletin iç ekonomik ve siyasî yapılarını değiştirmekle kalmaz aynı zamanda devlet sınırları ötesine taşan enerjiler yayar. Dünya hegemonyası başlangıçta dominant sosyal sınıf tarafından kurulan iç (ulusal) hegemonyanın dışa yayılmasıdır. Bu ulusal hegemonyaya bağımlı ekonomik ve sosyal kurumlar, kültür ve teknoloji, dışarıda ona öykünme biçimleri yaratır. Bu şekilde yayılan hegemonya daha uzak çevrelerde “pasif devrim” etkisi yaratır. Bu ülkeler ne aynı esaslı sosyal devrimi geçirmiş ne de ekonomileri aynı şekilde ilerlemiştir, ama hegemonik modelin öğelerini bünyelerine eski iktidar yapısını bozmadan almışlardır. Çevre ülkeler hegemonik merkezde bazı ekonomik ve kültürel yanları

---

¹⁰ Robert Cox, “Gramsci, Hegemonya ve Uluslararası İlişkiler”, çev. Sezgi Durgun, Esra Diri (ed.), **Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler**, 1. Baskı içinde (551-567), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 2013, s. 560-561.

alıp uyarlayabilirler, ama onun siyasî modelini uyarlamakta aciz kalırlar. Bu çerçevede dünyadaki bazı askerî-bürokratik rejimler bugünün çevre ülkelerinde pasif devrime gözcülük yapmaktadırlar. Bu nedenle dünya hegemonya modelinde hegemonya merkezde daha yoğun ve tutarlı, çevrede ise çelişkilerle doludur.

Uluslararası düzeyde hegemonya sadece devletlerarası siyasî bir düzen değildir. Hegemonya aynı zamanda dünya ekonomisi düzenidir de, belirli bir dominant üretim biçimi ile işler, diğer ülkelere nüfuz eder ve diğer alt üretim biçimlerine bağlanır. Aynı zamanda farklı ülkelerin sosyal sınıflarını birbirine bağlayan uluslararası sosyal ilişkiler ağıdır. Dünya hegemonyası, sosyal, ekonomik ve siyasî bir yapı olarak tarif edilebilir; sadece bunlardan biri yetmez üçü de bulunmak zorundadır. Bunun da ötesinde dünya hegemonyası, ulusal sınırları aşan bir eylem sahası olan sivil toplum güçlerinin ve devletlerin davranışının hangi kurallar çerçevesinde işleyeceğini gösteren, dominant üretim biçimini destekleyici kuralları koyan evrensel normlarla kurumlarla ve mekanizmalarla kendini gösterir.

Bu noktada hegemonyanın yayılmasında ve kabulünde uluslararası örgütler önemli bir rol oynar. Bizzat kendisi de hegemonik dünya düzeninin ürünü olan uluslararası örgütler bir yandan hegemonik dünya düzeninin gelişimini kolaylaştıran kurallar bütününe kolaylaştırırken, diğer yandan da ideolojik olarak dünya düzenini meşrulaştırır ve çevre ülkelerin politik elitlerini sisteme dâhil ederek, hegemonya karşıtı fikirlerin etkisini azaltırlar. Bu çerçevede uluslararası örgütler, dominant ekonomik ve sosyal güçlerin yayılmasını kolaylaştırırlar, aynı zamanda üzerinde hâkimiyet kurdukları çıkarlarda yapılan düzenlemelerin en az acıyla gerçekleşmesine olanak sağlarlar. Günümüzde Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi örgütlerde somutlaşmakta olan bu kurumlar en temelde ekonomik yayılmayı teşvik için kurgulanmışlardır. Aynı zamanda problemlili durumlarda istisna ve sapmalara da izin verirler. Uluslararası kurumlar ve kurullar genelde hegemonyayı kuran devlet ile başlar. En azından bu devletin desteğini almak zorundadır. Söz konusu kurumlara resmi katılım, IMF ve Dünya Bankası'nda olduğu gibi, hegemon devletin sistemdeki meşruiyetini artırır. Esasen bu ör-

gütlerde tüm üye devletlerin bir oyu bulursa da, reel siyasî ve ekonomik güç resmî karar verme süreçlerini belirler, gücü de belirleyen ve onu farklı düzeylerde temsil eden bir gayri resmî etki alanı vardır.¹¹

2. Tarihsel Süreçte Kapitalizmin Evrimi Bağlamında Hegemonyanın El Değiştirmesi

Hegemonya maddî güç, ideoloji ve kurumlar arasındaki uygunluk olarak tanımlanmakta olup, bu üç boyut belirli zamanlarda ve mekanlarda birbirine uyum sağlamakta ve bazen de ayrışmaktadır. Bu uyumun nasıl ve ne şekilde meydana geldiği sorusu ise bizi “sosyal kuvvetler”e götürmektedir. Sosyal kuvvetler sadece devletler içerisinde bulunmamakta olup, bazı sosyal kuvvetler devletlerin sınırlarını da aşabilir ve dünyadaki yapılar sosyal kuvvetler üzerinden tarif edilebilir. Bu çerçevede dünya belirli ülkelerde küresel sosyal kuvvetler ile yerel sosyal kuvvetler arasında devletlerin aracılık rolü oynarken özerk olabildikleri etkileşme modelleri olarak düşünülebilir. Bu, dünyaya siyasî ekonomi perspektifinden bakmak şeklinde de yorumlanabilir. Bu bağlamda güç, maddî kapasitelerin birikmiş şekli olmaktan ziyade sosyal süreçlerden doğar, bu süreçlerin bir sonucudur.¹² Bu çerçevede hegemonik düzenin de, ülkeleri çevreleyen toplumsal sınıflar arasındaki ilişkileri meydana getiren küresel boyuttaki üretim tarzı ile küresel olarak tasarlanan sivil toplum üzerine kurulu olduğu söylenebilir. Neo-Gramşiyen düşünürlerin de ifade ettiği üzere, dünya hegemonyası, baskın bir toplumsal sınıf tarafından kurulan ulusal hegemonyanın dışarı doğru genişlemesidir. Bu tespitten hareketle, bir dünya hegemonyası sadece bir devletin bir diğerini tahakküm altına almasından ibaret olmayıp, üretim tarzının baskın olmasının yanı sıra kültürel ve toplumsal kurumlar sistemini de içermelidir.¹³ Bu noktada Gramsci toplumsal ya da politik organizasyonlarda kast sisteminin veya “kapanmış grupların” var olması nedeniyle hegemonyanın feodal bir yapıda var olamayacağını ifade ederek bu tür toplumları “pre-

¹¹ Cox, “Gramsci, Hegemonya ve Uluslararası İlişkiler”, s. 562-564.

¹² Robert W. Cox ve Timothy J. Siclair, **Dünya Düzenine Yaklaşımlar**, Emrah Çıvar ve Semih Çelik (çev.), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 2016, s. 105.

¹³ Yeliz Sarıöz Gökten, **Hegemonya İlişkilerinin Dünyü Bugünü ve Geleceği: Neo-Gramsci’ci Bir Bakış**, 1. Baskı, NotaBene Yayınları, Ankara, 2013, s. 15.

hegemonik” toplum şeklinde tanımlamış ve hegemonyanın tanımını yaparken bir sistem analizi de yaparak hegemonyanın kapitalist sisteme özgü olduğunu belirtmiştir.¹⁴ Bu nedenle bu bölümde tarihsel süreçte kapitalist sistem bağlamında dünya hegemonyasının gelişimi ve el değiştirmesi ele alınarak, incelenecektir.

2.1. Birleşik Eyaletler’in Hegemonyası

Klasik tanımından yola çıkıldığında kapitalizm kâr amacıyla pazarda satış yapan üretici bireyler ya da firmaların varlığı olarak adlandırılmaktadır. Ancak sadece bunlardan ibaret değildir. Çünkü bu tür kişiler ya da firmalar dünyanın her yanında binlerce yıldır zaten bulunmaktadır. Bu nedenle kapitalist bir sistemden söz etmek için o sistemde sermayenin “sonsuz” birikimine öncelik verilmesi gerekmektedir. Ancak böyle bir tanımlama yapıldığında modern dünya sisteminin kapitalist bir sistem olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁵ Kapitalizmin ne zaman ortaya çıktığı sorusuna verilecek olan cevap, hegemonyanın ilk olarak hangi ülkenin eline geçtiğinin belirlenmesi açısından da hayatiyet arz etmektedir. Kapitalizmin, üretim tarzındaki bir değişiklik olarak, 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bu dönemde kapitalist üretim tarzındaki temel değişiklikler, ücretli iş gücüne dönüştürülen “özgür” emek ve onu sömürerek sermaye birikimi sağlayan tüccar kapitalist sınıf arasındaki ilişkilerde ve “dışarıya iş verme” sistemi ile zanaatkârların kapitaliste bağımlı hale geldiği ilişki biçiminde kendini göstermektedir. Toplumsal yapıda ve üretim ilişkilerinde yaşanan bu dönüşümler, kuşkusuz ticaretteki değişimin yarattığı etkilerin çok daha üzerinde bir etki yaratarak, ondan çok daha derin izler bırakmıştır.¹⁶

Hegemonya merkez olmaktan çok daha fazlasıdır. Bu durum belli bir merkezi devletin ürünlerinin çok verimli bir şekilde üretildiği ve bu sayede de diğer merkez devletlerle büyük bir rekabete girebildiği, sonuçta bu merkez devletin en üst düzeyde, serbest bir dünya paza-

¹⁴ Sariöz Gökten, **a.g.e.**, s. 44.

¹⁵ Immanuel Wallerstein, **Dünya-Sistemleri Analizi: Bir Giriş**, Ender Abadoğlu ve Nuri Ersoy (çev.), 3. Baskı, Bgst Yayınları, İstanbul, 2014, s. 52

¹⁶ Sariöz Gökten, **a.g.e.**, s. 14-15.

rından en çok yararlanan taraf olduğu bir durum olarak tanımlanabilir. Elbette, böyle bir devletin bu verimlilik üstünlüğünün avantajını yakalayabilmesi için üretim faktörlerinin serbestçe dolaşımının önüne iç ve dış siyasi engellerin konulmasını engelleyecek ya da en alt düzeye indirecek kadar güçlü olması gerekir. Ticari manada üstünlük ise beraberinde bankacılık ve yatırım gibi finansal sektörlerin kontrolünü de getirir.¹⁷ Böyle bir tanımlama, çalışmanın Birleşik Eyaletler¹⁸ hegemonyasından başlatılmasını gerekli kılmaktadır.¹⁹ Birleşik Eyaletler’i hegemon olmaya iten unsurlar, üretim tekniğinde ve ardından da toplumsal yapıda ortaya çıkan değişimlerdir. Öncelikli olarak ülkede top-
rak mülkiyetinde küçük üreticiden büyük çaplı üreticiye doğru bir dönüşüm gerçekleşmiştir. İkinci olarak lonca sistemi aşınmış, self-lord ilişkisi çözülmüş ve yine bu süreçte bir tarafta emeğini satarak geçimini sağlayan “özgür” emek diğer tarafta onun artığı ile sermaye birikimini gerçekleştiren bir tüccar sınıfı doğmuştur. Tüccar sınıfı elde ettiği birikimi dönemin endüstriyel alanları olan başta tekstil olmak üzere gemi yapımı, salamura, bira üretimi gibi alanlara yatırmıştır. Yine bu tüccar sınıf elde ettiği servet sayesinde politik bir güç elde etmiş, feodalizmin temel sınıflarını sistemden dışlayarak yönetimde söz sahibi olmuştur. Ayrıca dönemin temel tarihsel blokları olan kilise ve papalık kurumları yıpranmış ve bu kurumların toplumsal ve siyasi hayattaki baskıları azalmıştır. Bu durum Birleşik Eyaletler’in kültürel anlamda da hegemon olmasının yolunu açmıştır.

Tüm bu gelişmeler arasındaki en önemli unsur ücretli emeğin doğuşudur. Hiç kuşkusuz kapitalist sistemin temerküz etmesi ve devamı için gerekli olan iki faktör; sermaye birikiminin kaynağı olan proleter sınıfın ortaya çıkışı ile bu sınıfın ücretlerinin piyasada belirlenmesidir ki, Birleşik Eyaletler örneğinde her iki faktör bir arada gerçekleşmiş-

---

¹⁷ Immanuel Wallerstein, **Modern Dünya Sistemi II: Avrupa Dünya - Ekonomisinin Pekiştirilmesi ve Merkantilizm, 1600-1750**, Latif Boyacı (çev.), 5. Baskı, Yarın Yayınları, İstanbul, 2015, s. 75.

¹⁸ Birleşik Eyaletler: Hollanda, Zelanda, Utrecht, Gueldre, Overyssel, Frizya ve Groningen’de müteşekkil olan yedi eyaletin bileşimini kapsamaktadır.

¹⁹ Sarıöz Gökten, **a.g.e.**, s. 14-15.

tir. Bu husus Birleşik Eyaletlerin kapitalist sistemin ilk hegemonu olmasını sağlayan temel faktörlerden biridir.²⁰ Tüm bu gelişmeler çerçevesinde Birleşik Eyaletler, Avrupa ekonomisinin üç yönlü merkezi haline gelmiştir: emtia piyasası, gemicilik merkezi ve sermaye piyasası.²¹ Ancak, zamanla dünya çapında uzun yol ticaret rotalarına hâkim olma, ticari ve finansal liderlik sağlama peşinde olan tüccar oligarşisinin, iç piyasadaki iktisadî büyümeyi ve endüstrileşmeyi göz ardı etmesi Birleşik Eyaletler hegemonyasının gerilemesine neden olmuştur. Yukarıda bahsi geçen sermaye birikimi tek başına ülkenin gücünü korumasına ve geliştirilmesine yetmemiştir. Birleşik Eyaletler'in hegemonik gücünü kaybetme nedenleri arasında yaşanan savaşlar, teknolojinin diğer ülkeler tarafından taklit edilmesi, adeta bir antrepo görevi yapan Amsterdam'ın bu özelliğini Londra ve Paris'e kaptırması, önce ticaret ve daha sonra da finansal üstünlüğünü ve sermayesini kaybetmesi de sayılabilir.²² Westphalia Sistemi'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte Birleşik Eyaletler önce Avrupa'daki güç dengeleri üzerindeki kontrolünü kaybetmiş, hemen akabinde ise dünya üzerindeki hegemon statüsünü yitirmiştir. Ancak bu gelişmeler arasında belki de en önemlisi Birleşik Eyaletler'in hegemon olma sürecine benzer bir biçimde İngiltere'de burjuvazi-proletarya şeklinde biçimlenen yeni bir toplumsal sınıf yapısının ortaya çıkması ve sanayi devrimiyle gelen yeni bir üretim tarzının önce İngiltere'ye sonra da tüm dünyaya hâkim olmasıdır.²³

2.2. İngiltere'nin Hegemonyası

İngiltere'nin küresel bir hegemon haline gelmesi sürecinde de dünya düzeninde birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Öncelikle bu süreçte devlet, özel sermayenin oluşumunu sağlamış, merkantilistlerin ticari çıkarları öncelikle hale gelmiş ve kapitalist gelişme için gerekli unsurların serbestliği sağlanmıştır. Bunun hemen akabinde ise

²⁰ Sariöz Gökten, **a.g.e.**, s. 92-93.

²¹ Immanuel Wallerstein, **Modern Dünya Sistemi I: Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyılda Avrupa Dünya - Ekonomisinin Kökenleri**, Latif Boyacı (çev.), 7. Baskı, Yarın Yayınları, İstanbul, 2015, s. 293.

²² Sariöz Gökten, **a.g.e.**, s. 93-94.

²³ Sariöz Gökten, **a.g.e.**, s. 99-100.

toprak ve emeğin meta haline dönüştürülmesi ve piyasa üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması gerçekleştirilmiştir. İkinci değişim, tarıma dayalı devlet yapısıyla ilgili olarak tarımsal üretim tarzının gerilemesidir. Çelişkili bir biçimde bir taraftan self-lord ilişkisi gittikçe aşınırken diğer taraftan da devlet ve baskın sınıfça el konulan artığın kaynağı yine serfler olmuştur.²⁴ Bu dönemde ortaya çıkan üçüncü değişim ise, tarihsel bloğun eskisinden daha fazla nüfuza sahip olmasıdır. Deniz gücünün ticaret güdüsüyle işlemlerini sağlayan İngiltere, Fransız Devrimi'ne karşı harekete geçen grupları baskı altına almak konusunda Fransa'ya oranla daha başarılı olmuştur. Son değişim ise, eski dünya düzeniyle ilgili olup, 18. yüzyıla gelindiğinde, kurallarla yönetilen devlet temelli dünya düzeni şeklindeki yeni evrensel anlayış devlet çıkarlarıyla çelişen güç dengelerini harekete geçirmiştir. Bunun bir sonucu olarak politik ekonominin yasaları “doğal düzen” biçiminde yeniden biçimlenmiştir. Böylece dünya ekonomisinin “ulusların refahı” vizyonu için belirlenmiş olan politikası, diğer bir deyişle “sürekli barış” sağlanmıştır.²⁵

Esasen İngiltere'de burjuva sınıfının hegemonyası tarafından oluşturulan aristokrasi ile burjuva arasındaki iş bölümü, ülkenin dünya hegemonyası haline gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. İngiltere ve ardından da Avrupa'da ortaya çıkan burjuva sınıfı, servetlerini imalat sanayinden elde etmiştir. İngiltere'deki burjuva devriminin sonunda mutlak monarşinin, feodal beylerin ve doğrudan krala bağlı kilisenin nüfuzu ortadan kalkmıştır.²⁶ Ayrıca gerekli dönüşümün sağlanabilmesi için o dönemde zenginliğin yegâne kaynağı olarak görülen toprağın da burjuvazinin emrine sokulması gerekmektedir. Bunun için üç tür değişiklik yapılmış olup, bunlardan ilki toprağın, mülk

---

²⁴ İngiltere'de emeğin topraktan kopararak metalaştırılmasını sağlayan en önemli gelişme “çitleme hareketi”dir. Çitleme hareketiyle birlikte “açık tarlalar” ile “genel arazi hakları” ortadan kaldırılmış ve son olarak da dağınık araziler bir araya toplanmıştır. Çitleme gibi hareketlerle toprakların birleştirilmesi ve sonuçta (gerek mal sahibi olsun, gerekse kiracı) küçük çiftçinin çöküşü, insanları toprak üzerinden çalışmaktan kopararak, onları endüstriyel iş gücü olarak kentlere yöneltmiştir. Daha fazla bilgi için bk. Immanuel Wallerstein, **Modern Dünya Sistemi III: Kapitalist Dünya Ekonomisinin Büyük Yayılımının İkinci Evresi 1730-1840**, Latif Boyacı (çev.), 3. Baskı, Yarın Yayınları, İstanbul, 2015, s. 27-30.

²⁵ Sarıöz Gökten, **a.g.e.**, s. 101-102.

²⁶ Sarıöz Gökten, **a.g.e.**, s. 120-121.

sahiplerinin elinde, onlar tarafından serbestçe alınıp satılabilecek ticarî bir mal haline getirilmesidir. İkincisi, toprağın pazar için üretken kaynaklar bulmak isteyen insanların oluşturduğu bir sınıfın mülkiyetine geçirilmesi ve akıllıca, yani aydınlanmış öz-çıkar ve kar tarafından idare edilmesi gerekliliğidir. Üçüncüsü ise büyük kırsal nüfusunun, ekonominin büyümekte olan tarım dışı sektörü için bir biçimde, en azından kısmen özgürce hareket edebilen ücretli işçilere dönüştürülmesi zorunluluğudur. Görüldüğü gibi, bu devrimin ilk hedefi, toprağı ticarî bir mal haline getirmektir. Bunun için de soyluların malikânelelerinin temelini oluşturan toprağın satılmasını ya da elden çıkarılmasını önleyen yasaklar kaldırılmış ve kapitalist zihniyetle hareket etmeyen köylülerin elindeki toprakların burjuvazinin eline geçmesi için gerekli önlemler alınmıştır (çitleme hareketi gibi).²⁷ Bu durum küçük toprak sahiplerinin sonu olmuştur. Köylülerin üretim araçlarından ve topraklarından koparılması “özgür” iş gücünü doğurmuş, böylece ücretli iş gücünün burjuvazi tarafından sömürülmesine dayanan sistem rayına oturmuştur. Böylece kapitalizmin gelişimini önleyen engeller yok edilmiştir. Devrimin ardından, tarımda, ücretli el emeğine dayalı sanayide ve özellikle yünlü imalathanelerde büyük bir artış gözlemlenmiştir.²⁸ Bu çerçevede Pax-Britannica’nın (İngiliz barışı) hem imalat kapitalizminin Britanya’nın başını çektiği uluslararası mübadele ekonomisinde yükselişine hem de Britanya’da ve Kuzey Avrupa’nın diğer yerlerinde zenginliğini imalattan elde eden sınıfın sosyal ve ideolojik gücüne dayandığı söylenebilir. Bu yeni burjuvazinin devletleri doğrudan kontrol etmesine gerek yoktur; burjuvanın sosyal gücü devlet politikasının da temel dayanağıdır.²⁹

Ayrıca İngiltere, Birleşik Eyaletler’den daha geniş bir sahada ve daha güçlü bir şekilde devletlerarası sistemin idaresini ele geçirmiş olup, bu amaçla ilk olarak, Avrupalı hükümleranın mutlak yönetim haklarının ihlallerine karşı başlıca hanedan güçlerinden oluşan geniş bir ittifaka Westphalia sisteminin yeniden kurulması amacıyla önderlik ederek Avrupa’nın egemeni haline gelmiştir. Westphalia sisteminin

²⁷ Eric Hobsbawn, **Devrim Çağı: 1789-1848**, Mustafa Sina Şener (çev.). 6. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012, s. 163-166.

²⁸ Sarıöz Gökten, **a.g.e.**, s. 121.

²⁹ Cox ve Siclair, **a.g.e.**, s. 105.

yeniden kurulması 1815 Viyana Barışı ile onu izleyen 1818 Aix-la-Chapelle Kongresiyle başarıyla tamamlanmıştır. Bu tarihe kadar Birleşik Eyaletler hegemonyasının bir kopyası olan İngiliz hegemonyası, Napolyon Fransa'sının imparatorluk iddialarına karşı verilen mücadele ile çökmek üzere olan bir devletlerarası sistemi başarıyla yönetmiştir. Bu noktada Birleşik Eyaletlerin aksine, İngiltere devletlerarası sistemi yönetmeyi sürdürmüş ve böylelikle süregiden devrimci ayaklanma ile serbest kalmış bulunan yeni güç gerçekliklerini uzlaştırma amacıyla bu sistemin büyük ölçüde yeniden örgütlenmesi işini de üstlenmiştir. Bu andan itibaren, devletlerarası ilişkiler monarkların kişisel çıkar ve hırsları doğrultusunda değil, kolektif hırs ve çıkarlar doğrultusunda biçimlenmeye başlamıştır. Bu çerçevede dünyayı yönetme gücü dönemin kapitalist ekonomi alanında lider ülkesi olan İngiltere'ye geçmiş ve İngiltere bu genişlemiş devletlerarası sistemi 19. yüzyılın başlarından 20. yüzyılın ortalarına kadar baskı altında tutmayı başarmıştır.³⁰

Ancak, 1875-1945 yılları arasında İngiltere'de ve dünya düzende meydana gelen bir dizi değişiklik İngiltere'nin hegemonyasının aşınmasına neden olarak, hegemonyanın el değiştirmesiyle sonuçlanmıştır. Bu süreçte yaşanan en önemli değişiklikler Avrupa'daki güç dengesinin bozulması, İngiltere'nin ekonomik gücünün temelini teşkil eden serbest ticaretin yerini korumacılığa bırakması, altın standardının çökerek, dünyanın bloklara ayrılması, İngiltere'nin görece gerilemesi ve denizlerdeki üstünlüğünü yitirmesi ve yaşanan iki dünya savaşı ile 1929 ekonomik buhranının ülkelerin politikalarını yeniden biçimlendirmesine yol açması şeklinde özetlenebilir.³¹ Diğer taraftan İngiltere merkezli hegemonik düzenin sonu sosyal kuvvetlerin gelişimiyle de açıklanabilir. Bu dönemde kapitalizm, en gelişmiş ülkelerdeki endüstriyel emek gücünü hareketlendirmiş ve 19. yüzyılın son çeyreğinde söz konusu işçi sınıfı ülkelerindeki devlet yapısı üzerinde etki sahibi olmaya başlamıştır. Sanayi işçilerinin birleşimi, imalat kapitalizminin meydana getirdiği bu yeni sosyal kuvvetin ulusa dönüşmesi

---

³⁰ Giovanni Arrighi, **Uzun Yirminci Yüzyıl: Para Güç ve Çağımızın Kökenleri**, Recep Bozdemir (çev.), 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2016, s. 91 ve Sarıöz Gökten, **a.g.e.**, s. 105.

³¹ Sarıöz Gökten, **a.g.e.**, s. 130.

ve devletin sosyal politikalara ve ekonomik müdahalelerine yönelik eylem sahasının genişlemesi manalarına gelmektedir. Bu durum dış politikaya iç refah faktörünü getirmiş olup, refah talebi, liberal uluslararası yönetim aciliyetleri ile yarışa girmiş ve ilki zemin kazandıkça, korumacılık, yeni emperyalizm ve nihai olarak altın standardının sonu liberal uluslararası yönetimin uzun çöküşüne noktayı koymuştur. Devletin liberal formunun yerini ise yavaşça ulusal refah devleti formu almıştır.³² Nihayetinde Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın ve 1929 Bunalımı'nın bir sonucu olarak tüm dünyada ortaya çıkan ekonomik alandaki korumacılık eğilimlerdeki artış ve endüstrileşmenin tüm dünyaya yayılması İngiltere'nin üretim maliyetlerinin artmasına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD, İngiltere öncülüğündeki uluslararası iktisadi düzene ve serbest ticaret rejimine rakip olmuş ve sabit kura (dolara) dayalı rejim devreye girmiştir. Yine bu dönemde toplumsal üretim ilişkilerinde yukarıda belirtildiği üzere yapısal bir değişim gerçekleşmiş ve ABD hegemonik bir güç haline gelmiştir.³³

2.3. ABD'nin Hegemonyası

İngiltere, hegemon rolünü 19. yüzyılın sonuna dek sürdürmüştü ancak 1870'lerden itibaren Avrupa güç dengesi üzerindeki denetimini ve hemen ardından da dünya güç dengesi üzerindeki kontrolünü yitirmeye başlamıştır. Aynı zamanda İngiltere'nin kapitalist dünya ekonomisinin merkezini elinde tutma yeteneği, kendisinin sahip olduğundan daha zengin, daha büyük ve daha geniş kaynaklara sahip yeni bir ulusal ekonomi tarafından zayıflatılmaya başlanmıştır. Bu, daha az serveti ve gücü olan devletleri bir yana bırakırsak, İngiltere'nin bile çok az rekabet şansı bulabildiği ve iş gücü, sermaye ve girişimi, "kara deliklerin" sahip oldukları çekim gücüne benzeyen bir çekim kuvvetiyle kendisine doğru çeken ABD'dir.³⁴

³² Cox ve Siclair, **a.g.e.**, s. 105-106.

³³ Sarıöz Gökten, **a.g.e.**, s. 137-138.

³⁴ Arrighi, **a.g.e.**, s. 99-100.

Diğer taraftan İngiltere'nin gerileyişinde XX. yüzyılın ilk yarısında dünya çapında meydana gelen bazı önemli değişikliklerin de etkili olduğu söylenebilir. Bu dönemde iki dünya savaşı yaşanmış, 1929 Ekonomik Bunalımı tüm dünyayı etkisi altına almış, altın standardı sona ermiş ve dünya hegemonyası yıkılmıştır. Yine bu dönemin sonlarında sistemdeki kaosu sona erdirmek ve ABD'nin gücünü pekiştirmek için Bretton Woods sistemi³⁵ devreye sokulmuş, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın kurulmasına karar verilmiştir. Takiben 20. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren kapitalizm, umulmadık bir şekilde "altın çağını" yaşamaya başlamıştır. Devletler arası ilişkilerin kontrol altına alınması ve dünya piyasasının ABD hegemonyasının tahakkümü altına girmesi değişimin en önemli göstergeleridir.³⁶

1930'lu yıllara gelindiğinde Avrupa halen 1929 Buhranı'nın etkilerini üzerinden atamazken, ABD'nin ilk tüketim toplumu yaratarak ekonomisini canlandırması hayranlık uyandırmıştır. Bu dönemde ABD ekonomisinin büyümesinde iki önemli etken rol oynamıştır. Bunlardan ilki çıktı miktarı ile ilgili olup, savaş dönemi sona erdiğinde en yakın rakipleri (İngiltere, Fransa, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), Almanya, Japonya ve İtalya'nın toplamı) tarafından üretilen toplam çıktı miktarı ABD'nin çıktı miktarının ancak üçte biri kadardır. İkinci olarak, ABD kendi yaşam tarzını ve kimliğini diğer ülkelere "zor ve rıza" karışımı bir formülle empoze etmiştir. Üretimdeki verimlilik artışı ücret düzeylerine de yansımış, XIX. yüzyılın başlarında toprağa bağımlı olup, kendi geçimini sağlamak adına üretim

---

³⁵ 1914-1937 yılları arasında uygulanmış uluslararası para sistemi. 1-22 Temmuz 1944 tarihleri arasında uluslararası parasal sorunlara çözüm aranması amacıyla ABD'nin New Hampshire Eyaleti'nin Bretton Woods kasabasında bir konferans düzenlenmiştir. Konferansa doğu bloku ülkeleri de dâhil 44 ülkenin temsilcisi katılmıştır. Bretton Woods sisteminin amacı, dünya ticaretinin yapay sınırlamalardan uzak ve serbestçe çok yanlı işleyebilmesi için gerekli kurum ve mekanizmaların oluşturulmasıdır. Bu kurumlar, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'dır (IBRD). Mekanizması ise ayarlanabilir sabit kur sistemine dayanmaktadır. Daha fazla bilgi için bk. Deniz Ülke Arıboğan ve diğerleri, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Faruk Sönmezoğlu (Der.), 4. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, s. 171.

³⁶ Sariöz Gökten, **a.g.e.**, s. 140.

yapan halk, gelir artışına da bağlı olarak bir tüketim toplumuna dönüşmeye başlamıştır. Hükümet politikalarının belirlenmesinde tüketicilerin çıkarlarının gözetilmesine çalışılmış, hangi malların üretileceğine tüketici tercihleri doğrultusunda karar verilmeye başlanmıştır. 1940'ların sonunda savaş durumundan barış durumuna geçişle birlikte ABD ekonomisi beklenmedik bir biçimde büyümüş ve 1950'lerdeki gelir artışıyla birlikte halkın neredeyse yarıya yakını orta sınıfa dönüşmüştür.³⁷

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD, Marshall Planı ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) aracılığıyla Fordist temeller üzerine inşa edilen uluslararası tarihsel bir blok oluşturmuştur. ABD tarafından başlatılan sürecin son aşaması olarak 1944'te gerçekleştirilen Bretton Woods konferansında ABD'nin dünya düzenindeki konumunu koruyabilmesi için IMF ve Dünya Bankası'nın kurulması kararlaştırılarak, daha önceki hegemonyalardan farklı olarak ABD hegemonyasına kurumsal bir temelde oluşturulmuştur ki, bu temel söz konusu hegemonyanın kendinden öncekilere göre daha uzun ömürlü olmasının en önemli nedenlerinden biridir. Bu kurumlar oluşturulurken yapıları, konumları ve yetkileri tamamen ABD tarafından belirlenmiş ve her iki kurumda da ABD egemen bir rol üstlenmiştir.³⁸ Bu kurumların temel işlevi iç siyasetteki sosyal baskıyı dünya ekonomisinin gerekle-riyle uzlaştırmaktır. Ekonomik olarak zayıf devletlerin sistem içinde kalmalarını sağlamak için onlara yardım etme işlevi gören bu kurumlar, sistemin normlarının uygulanmasını denetlemek için mekanizmalar kurmuş ve normlara uymaları şartıyla bu devletlere yönelik yardımları etkinleştirmişlerdir.³⁹ Böylece ABD'nin küresel iktisadî genişleme ve sürdürülebilir büyümesini garanti eden Amerikan barışı (Pax-Americana), Bretton Woods kurumlarınca (IMF ve Dünya Bankası) da desteklenmiştir. Benzer bir biçimde 1947'de imzalanan GATT ile de ticaretin önündeki engeller kaldırılarak, sistemin sacayağı tamamlanmıştır.⁴⁰

³⁷ Sariöz Gökten, **a.g.e.**, s. 145-146.

³⁸ Sariöz Gökten, **a.g.e.**, s. 152.

³⁹ Cox ve Siclair, **a.g.e.**, s. 108-109.

⁴⁰ Sariöz Gökten, **a.g.e.**, s. 153.

Yukarıda bahsi geçen üç kurum aracılığıyla hegemonyasını daha çok “rıza” unsuruna dayandıran ABD’nin bu süreci başlatmasındaki en önemli husus hiç kuşkusuz Fordist üretim sistemine geçişle birlikte üretimde yaşanan dönüşümdür. Teknolojik manada ele alındığında Fordizm, seri üretim, montaj bandı ve fabrika disiplinine sahip vasıflı işçinin Taylorcu üretim sistemleri içinde hızlıca eğitilebilir çok sayıdaki yarı-vasıflı işçiye ikame edilmesine dayanır. İktisadi manada ise, ekonomik gücün büyük şirketlerde toplanması ve seri üretimin sürdürülebilmesi adına standartlaştırılmış ürünlerin kitlesel tüketimini mümkün hale getirecek istihdam, ücret ve refah politikalarının benimsenmesi anlamını taşımaktadır.⁴¹ Fordizm savaş sonrası dönemde ya doğrudan politik dayatmayla ya da Marshall Planı ve ABD’nin doğrudan yatırımları aracılığıyla dolaylı olarak yayılma göstermiştir. Fordizm özellikle 1945-1973 yılları arasında baskın hale gelmiş, kapitalist ülkelerde büyüme oranları hızla artmış, yaşam standartları yükselmiş, kapitalist devletlerarası olası savaşlar önlenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ABD’de Fordist temel üzerine inşa edilen yeni bir “tarihsel blok” kurulmuştur. Bu noktada Fordizm, güç (sendikaları ve işçi sınıfı birliklerini ortadan kaldırarak) ve rıza (yüksek ücretler, toplumsal çıkarlar, ideolojik ve politik propagandalar) unsurlarını bir arada kullanarak yeni bir toplumsal çalışma biçimi olarak ABD’de zafer kazanmıştır. Fordizm, özel girişim, iktisadi bireyciliğe dayalı liberal bir devletten oluşan özellikli bir devlet biçimi ve toplumsal yapıyı gerekli kılmıştır. Bu durum üretim yapısını, toplumsal yeniden üretimi, ulus ötesi politikaları ve kapitalist temelli sivil toplumu standartlaştırmıştır. Bu çerçevede Amerikan hegemonyasını, Fordist temeller üzerine inşa edilen uluslararası tarihsel bloğu, Amerikan New Deal⁴² modelinin uluslararasılaştırılması şeklinde okumak da mümkündür. Böylelikle savaş sonrasında ABD tarafından kurulan

---

⁴¹ Cox ve Siclair, **a.g.e.**, 276-277.

⁴² ABD Başkanı Fransklin D. Roosevelt tarafından 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı’na karşı uygulanan önlemler bütünü. 1933 yılında ekonomik bunalımın etkilerinden kurtulma amacı ile hazırlanan plana göre bunalımın gerçek sebebi tüketim harcamalarının azalmasıdır. Bu durumda ortaya çıkan talep azalmasına karşı devlet eliyle tüketimin artırılması için bir dizi önlem alınmıştır. Daha fazla bilgi için bk. Deniz Ülke Arıboğan ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 505.

yeni kapitalist politik düzenin hegemonik olduğu söylenebilir.⁴³ Aynı dönemde Amerikan hegemonyasının siyasi ayağı ise Soğuk Savaş dönemindeki en azılı rakibi olan SSCB ile vardığı zımnî bir uzlaşmaya dayanan Yalta Anlaşması ile kurulmuştur. Yalta Anlaşması'nın üç önemli maddesi bulunmaktadır. Birinci madde, dünya fiilen bir Amerikan bölgesi (dünyanın çoğunluğu) ve bir Sovyet bölgesi şeklinde bölünecek ve ayırım çizgisi de İkinci Dünya Savaşı bittiğinde her iki ülkenin askeri birliklerinin bulunduğu yerlerden geçecektir. İkinci madde, Sovyet bölgesi, eğer isterse, kendi üretim mekanizmasını kuvvetlendirene kadar Amerikan bölgesiyle ticari alışverişlerini asgariye indirebilecektir. Ama bunun karşılığında ABD'den bu bölgenin ekonomik yeniden inşasına katkıda bulunması beklenmeyecektir. Üçüncü madde ise, her iki taraf da ateşli, düşmanca retoriğe başvurmakta serbesttir, hatta buna teşvik edilmektedir; görüldüğü kadarıyla bu retoriğin başlıca işlevi ABD ile SSCB'nin kendi bölgeleri üzerindeki siyasi kontrollerini pekiştirmektir. Her ikisi de eski ayırım çizgilerini tekrar onaylayan ateşkeslerle sona eren Berlin Ablukası ile Kore Savaşı bu küresel anlaşmanın nihai ürünleridir.⁴⁴ İki düşman kardeş arasındaki zımnî bir oйдаşmayı ifade eden bu anlaşma, SSCB dağılıncaya kadar dünyanın siyasal haritasını belirlemiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Amerikan hegemonyası 1974 Petrol Krizine kadar Fordist bir üretim tarzına ve Keynesyen ilkelere dayalı olarak devam etmiştir. Wallerstein "A Safhası" olarak adlandırdığı bu evreyi, yukarıya doğru tırmanış ya da ekonomik gelişme evresi olarak tanımlamaktadır.⁴⁵ Ancak bu evreyi bir de gerileme evresi izleyecek olup, bu gerileme 1970'li yılların ilk yarısında alenen ortaya çıkmıştır. Daha 1974 öncesinde Amerikan hegemonyasına yönelik meydan okumalar görülmeye başlanmıştır. Bu çerçevede gerek ekonomik gerekse de siyasî etkileri göz önünde bulundurulduğunda, ABD'nin kan kaybını başlatan esas olay Vietnam Savaşı'dır. Yine ABD'ye yönelik en büyük meydan okumalardan biri de Batı Avrupa ile Japonya'nın önce ekonomik olarak toparlanması ve daha

⁴³ Sariöz Gökten, *a.g.e.*, s. 157-159.

⁴⁴ Immanuel Wallerstein, **Amerikan Gücünün Gerileyişi: Kaotik Bir Dünya'da ABD**, Tuncay Birkan (çev.), 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2015, s. 49.

⁴⁵ Wallerstein, *Amerikan Gücünün Gerileyişi: Kaotik Bir Dünya'da ABD*, s. 48.

sonra da yükselişe geçmesidir. 1960'lı yıllara gelindiğinde bu ülkeler ile ABD arasındaki verimlilik uçurumu neredeyse ortadan kalkmıştır. Batı Avrupa ile Japonya'nın üretimdeki toparlanma ve genişlemesinin sonucunda dünya üretiminde meydana gelen artış, dünya piyasasında bir doymuşluğa ve çelik, otomobil, elektronik gibi başlıca sanayi sektörlerinin çoğunun karlılığında sert bir düşüşe yol açmıştır. Bu düşüşe paralel olarak dünya ekonomisinde çok önemli iki olay meydana gelmiştir: ABD'nin altın standartlarını bırakmak zorunda kalması ve 1968'deki dünya devrimi.⁴⁶ Söz konusu iki gelişmeyi takiben dünya ekonomisi uzun bir durgunluk dönemine girmiştir. Dünya ekonomisindeki herhangi bir duraklamanın can alıcı ölçütü, üretimden elde edilen karların, A-safhasındaki (önceki dönemdeki) düzeylerinden kayda değer ölçüde düşük olmasıdır. Bunun bir dizi açık sonucu olmuştur. Öncelikle, sermayesi olanlar kar peşinde koştukları birincil odağı üretim alanından mali alana kaydırmışlardır. İkincisi, dünya çapında işsizlik önemli ölçüde artmış ve üçüncüsü de, üretim merkezleri büyük ölçüde, yüksek ücretli bölgelerden daha düşük ücretli bölgelere kaydırılmıştır. 1970'li yılların başından itibaren dünyanın her yerinde bu üç eğilim gözlemlenmiştir.⁴⁷

Cox'a göre ABD merkezli dünya düzeninin çıkmaza girdiği bu dönemde, söz konusu düzende üç önemli yapısal dönüşüm yaşanmıştır. Bunlardan ilki, hegemonyanın yeniden inşasının gerçekleşmesidir. İkincisi, büyük güç merkezli iktisadi alanlar çerçevesinde dünya ekonomisindeki ayrışmaların artmasıdır. Üçüncüsü ise, üçüncü dünya temelli karşı hegemonyanın çıkışının muhtemel hale gelmesidir. ABD hegemonyasının biçim ve işlevleri, 1970'lerde yaşanan dünya ekonomik krizi ve yapısal değişimin bir sonucu olarak Bretton Woods sisteminin çöküşüyle birlikte dönüşüm geçirmiştir. Bu değişim üretimin uluslararasılaşması ve devletlerin uluslararasılaşması şeklinde özetlenebilir. Ülkeler arasındaki farklılıkların getirdiği avantajlar sayesinde

---

⁴⁶ 1968 Devrimi'ne ilişkin bilgi için bk. Giovanni Arrighi ve diğerleri, **Sistem Karşıtı Hareketler**, C. Kanat ve diğerleri (çev.), 3. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2015, s. 95-111. ve Immanuel Wallerstein, **Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık**, Necmiye Alpay (çev.), 7. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2016, s. 137.

⁴⁷ Wallerstein, Amerikan Gücünün Gerileyişi: Kaotik Bir Dünya'da ABD, s. 50-51.

üretim süreçleri çok uluslu şirketlerle bütünleşmiştir. Bu dönemde ABD sermayesi ile çok uluslu sermaye küresel bir boyut kazanmış, ardından SSCB çökmüş ve yükselen piyasalar olarak adlandırılan Doğu Asya, Hindistan ve Çin sisteme entegre olmaya başlamışlardır. Kriz sonrası yaşanan dönüşümlerin ardından klasik ulus-devlet yapısı çözülmüş ve sistem ulus ötesi bir yapıya kavuşmuştur.⁴⁸

Bu yeni dönemde küresel ekonomide yaşanan gelişmelere paralel olarak, kapitalist sistemin temel parametrelerinde de dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönüşümlerden ilki Neo-liberal bir ekonomik düzene geçiştir. Neo-liberalizm iktisadi olarak devlet müdahalelerinin azaltılmasına ve piyasa gücünün serbestleştirilmesine dayanmaktadır. Politik bir program olarak ise devlet sosyalizmine ve Keynesyen refah devletine karşı duruştur. Bu yeni anlayışın bireysellik, seçim özgürlüğü, serbest piyasa, piyasa güvencesi ve minimal devlet olmak üzere beş temel dayanak noktası bulunmaktadır. Neo-liberalizm, piyasalaşma ve özelleştirme programlarıyla savaş sonrasında kısıtlanan sermaye akımlarının önündeki engellerin kaldırılması aracılığıyla kapitalist sınıfın gücünü restore eden bir projedir.⁴⁹ Neo-liberalizmin karşı konulamaz ilerleyişi, 1990'lı yıllarda küresel ekonomik yönetim kurumlarının ve küreselleşmenin etkisiyle olmuştur. 1980'li yıllarda Dünya Bankası ve IMF, daha sonradan "Washington Uzlaşısı" olarak bilinecek olan, Reagan ve Thatcher'ın ekonomik gündemini benimseyen ve serbest ticaret, sermaye piyasalarının liberalizasyonu, esnek döviz kuru, dengeli bütçe gibi politikalara odaklanan fikirleri benimsemiştir. Bu anlayış, Doğu Avrupa'daki 1989-1991 devrimlerinin ardından, serbest piyasa reformlarını "yapısal uyum programlarının" uygulanması yoluyla gelişmekte olan pek çok ülkeye genişletilmiştir.⁵⁰ Neo-liberal düzenin yeni bir üretim tarzını gerekli kılması Fordist üretim yönteminden post-Fordizm'e geçilmesine neden olmuştur. Post-Fordizm standartlaştırılmış ürünlerin büyük tesislerdeki seri üretiminden, daha geniş ve uzmanlaşmış bir piyasa yelpazesine dönük kısa vadeli üretime geçişi

⁴⁸ Sariöz Gökten, **a.g.e.**, s. 163-164.

⁴⁹ Sariöz Gökten, **a.g.e.**, s. 166-167.

⁵⁰ Andrew Heywood, **Küresel Siyaset**, Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir (çev.), 1. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2013, s. 126-127

temsil etmektedir.⁵¹ Bu çerçevede kitle üretiminin entegre edildiği çağ sona ermiş, üretimde merkez/çevre şeklinde ikili bir ayrıma gidilerek üretimin büyük bir kısmının çevre ülkelerde yapıldığı, kontrolün ise oldukça küçük bir merkezde toplandığı post-Fordist üretim tarzına geçilmiştir. Post-Fordizm'in doğuşu, teknoloji ve şirketleşme açısından büyük ölçüde ABD kaynaklıdır. Ticaret ve rekabet alanlarında ulusal kısıtlamaların kaldırıldığı bu negatif entegrasyonda, üretimin ulus ötesileşmesi, sınır ötesi merkezleşme ve iktisadi gücün merkezleşmesi büyük ölçüde sağlanmıştır. Tarihsel olarak bu süreçte, ulus ötesi "tarihsel bir blok" yaratılmıştır. Üretim tarzındaki kayış ve yeni bir tarihsel bloğun ortaya çıkışıyla Keynesyen refah devleti, ulusal rekabetçi devlete dönüşmüş ve devletin yeni fonksiyonu rekabet gücünü artıracak mobilize bir toplum yaratmak olmuştur.⁵²

Yirminci yüzyılın son on yıllarında, ABD kendini birçok taahhüt ve azalan gücü arasında sıkışmış bir vaziyette bulmuştur ki, bu durum düşmekte olan her hegemon için geçerlidir. SSCB ile yaşanan rekabette ABD'nin hegemon siyasî ve ekonomik gücüne erişmek için verdiği mücadelenin artan maliyetinin yanı sıra yeni endüstriyel rakiplerin ortaya çıkması ve enerjide, teknolojide ve tarımda önceki ekonomik tekellerini kaybetmesi gibi gelişmeler hegemonyasını finansa etme kapasitesinin azaldığını fark etmesine neden olmuştur. Azalan ekonomik büyüme ve düşük milli tasarruf oranlarıyla ABD altından kalkabileceğinden çok daha ağır taahhütler vermektedir. Bu nedenle ABD taahhütlerini ve gücünü dengeye getirebilmek için, deniz aşırı taahhütlerini kısmak, Amerikan yaşam standartlarını azaltmak ya da daha önce olduğundan daha az yurt içi üretken yatırım yapmak gibi seçenekler arasından seçim yapmak zorunda kalmıştır.⁵³

1991 yılında SSCB'nin çöküşü Batı'nın (ve dolayısıyla ABD'nin) zaferi olarak kabul edilerek, ebedi bir barışın başladığı bir dönemin başlangıcı olarak kutsansa da, durumun pek de öyle olmadığı kısa sürede anlaşılacaktır. Wallerstein'in da belirttiği üzere ABD'nin siyasi konumu SSCB'nin çökmesine rağmen değil, tam da bu olay yüzünden

---

⁵¹ Cox ve Siclair, **a.g.e.**, 277.

⁵² Sarıöz Gökten, **a.g.e.**, s. 168-171.

⁵³ Robert Gilpin, **Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası**, Murat Duran ve diğerleri (çev.), 4. Baskı, Kripto Yayınları, Ankara, 2016, s. 420-421.

ciddi bir saldırı altına girmiştir. SSCB'nin çöküşü iki-kutuplu düzenin de çöküşüne neden olarak, dünyada iki-kutuplu yapının sağladığı düzenliliği büyük ölçüde ortadan kaldırmış ve tam bir kargaşa evresine girilmesine neden olmuştur. Bunun ilk kıvılcımı ise Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal olup, bu durum ABD'ye askerî açıdan tam bir meydan okumadır. Körfez Savaşı ABD'nin malî olarak bu tür harekâtı yürütecek lüksü olmadığını gözler önüne sermiştir. Takiben 1990'larda Batı Avrupa Euro'yu yaratarak birleşme yolunda temel bir adım atmış ve böylece ABD ile sıkı siyasi bağlarını kopartmak için zorunlu mali dayanağı elde etmiştir. Balkanlar bölgesinin dağılması, bir siyasî güç olarak NATO'nun çok sınırlı bir işlerliğinin olduğunu açıkça göstermiş ve ABD-Batı Avrupa ilişkilerinin daha da gerginleşmesine yol açmıştır. Ve bütün bunların ortasında Asya krizi denen kriz patlak vermiştir. Güneydoğu Asya devletlerinin ve dört ejderin malî çöküşünü, IMF'nin krizin hem ekonomik hem de siyasi sonuçlarını şiddetlendiren feci müdahalesi takip etmiştir. Kriz daha da yayılarak RF ile Brezilya'yı da etkilemiştir.⁵⁴ Tüm bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda iki kutuplu dünya düzeninin çöküşü paradoksal bir şekilde ABD'nin hegemonyasına da büyük bir darbe indirmiştir. ABD halen sistemdeki lider konumunu muhafaza etse de, 11 Eylül saldırılarına tepki olarak gerçekleştirdiği 2003'teki Irak müdahalesi bu gerilemenin hızını ve şiddetini artırmış, 2008'de ise ABD sadece iktisadi üstünlüğünü kaybetmekle kalmamış askeri üstünlüğü de önemli bir yara almıştır. Hatta Wallerstein, özellikle 2008 krizinden sonra, kapitalist dünya ekonomisinin artık nihai krizine elli yıl kadar sürebilecek olan bir krize girmiş olduğunu dahi iddia etmiştir.⁵⁵

3. Amerikan Hegemonyasının Geleceğine İlişkin Öngörüler

Gilpin, "Britanya barışına" karşılık Amerika'nın hegemonya döneminin daha kısa sürdüğüne işaret etmektedir. Amerika'nın hegemonya devri, aşırı Keynesyenci politikaların ve 1960'larda Vietnam

⁵⁴ Wallerstein, *Amerikan Gücünün Gerileyişi: Kaotik Bir Dünya'da ABD*, s. 55-56.

⁵⁵ Wallerstein, *Amerikan Gücünün Gerileyişi: Kaotik Bir Dünya'da ABD*, s. 64. ve Sarıöz Gökten, *a.g.e.*, s. 178.

Savaşı'nın yükselmesiyle başlamış ve 1980'lerin ortasında Amerikan ekonomisinin nispi kötüleşmesiyle birlikte düşüşe geçmiştir.⁵⁶ Bu düşüşün kapitalist sistemin kendi yapısından kaynaklandığını iddia eden Wallerstein, 1945-1970 arasındaki yükseliş döneminin 1970'li yıllara gelindiğinde yerini gerileme dönemine bıraktığını ifade etmiştir. Ancak bu krizlerin varılacak güzergâha önemli ölçüde müdahale ettiğini belirterek, bu durumun adeta motoru hala sağlam olan ama gövdesi ve tekerlekleri hasarlı bir arabayı yokuş aşağı sürmeye çalışmak gibi bir etkide bulunacağını belirtmiştir. Wallerstein bu durumda arabanın yine de ilerleyeceğini ama bu ilerlemenin eskiden olduğu gibi düz bir çizgide gerçekleşmeyeceğini dile getirerek, sonuç olarak böyle bir ilerlemeden beklenen şeyin ise karmaşa olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda dünya ekonomisi yeni bir genişleme dönemine girerken, onu nihai bir krize sürükleyen koşulları da şiddetlendirecektir. Siyasî açıdan ise, modern dünya sistemini anlamak için geliştirdiğimiz standart siyasî analizler geçerliliğini yitirmiş ya da modası geçmiş gibi görüneceğinden, bu durum büyük bir kargaşaya neden olacaktır.⁵⁷

Bu duruma koşut olarak iki kutuplu dünya düzeni SSCB'nin çöküşüyle son bulmuş, ancak bu çöküş paradoksal bir şekilde ABD hegemonyasına da büyük bir darbe indirmiştir. Bu süreçte ABD amaçlarını gerçekleştirmek için üç radikal politikayı devreye sokmuştur. ABD'nin ilk adımı Batı Avrupa ve Japonya'yı yeni iktisadî güç olma niyetlerinden uzaklaştırmaktır. Bu amaçla Batı Avrupa ve Japonya ile müşterek dünya politikalarının oluşturulması adına ortaklık yapmıştır. Bu ortaklıklar G7, Davos, Trilateral Komisyon ve benzeri biçimde kurumsallaşmış ve böylelikle çok kutuplu bir dünya düzeni oluşturulmuştur. İkinci adım askeri düzenlemelerle ilgilidir. ABD'nin nükleer silahlardaki tekeli SSCB, Fransa ve Çin tarafından kırılmıştır. Bunun üzerine ABD diğer ülkelerin gücü eline almasını engellemeye çalışmış ve bu amaçla "Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması" 5 Mart 1970'de yürürlüğe sokulmuştur. Üçüncü olarak ABD iktisadi alanda finansal spekülasyonları önemli bir araç olarak kullanılmış, bu

---

⁵⁶ Gilpin, a.g.e., s. 416.

⁵⁷ Wallerstein, **Amerikan Gücünün Gerileyişi: Kaotik Bir Dünya'da ABD**, s. 64-65.

çerçeve de sermaye akımları kuzeye ve üçüncü dünya ülkelerine yönelmiş ve böylelikle neo-liberal ekonomi doğmuştur.⁵⁸

Neo-liberal düzenle birlikte ABD hegemonyasının sonuna gelindiği ileri sürülmüştür. Ancak, ABD'nin hegemonyasının aşındığı doğru olmakla birlikte sona erdiğini söylemek mevcut koşullarda mümkün değildir. Şöyle ki, neo-liberal düzende geçerli olan post-Fordist üretim tarzı da büyük ölçüde ABD kaynaklıdır. Ayrıca 1970'lerde Amerikan barışının prensiplerinin erozyona uğraması, üretimin ve finansal faaliyetlerin küresel bir boyut kazanmasına neden olmuş ve yeni bir sınıf olarak "ulus ötesi yönetici sınıf" doğmuştur ki, bu sınıf da büyük ölçüde ABD menşelidir. Bu çerçevede önemli ölçüde ABD'den doğmuş olan neo-liberal düzenin, post-Fordizm'in ve ulus ötesi yönetici sınıfın desteği ABD'nin hegemonyasını sürdürmesine vesile olmuştur. Ayrıca en önemli iki küresel uluslararası kurumun (Dünya Bankası ile IMF) halen ABD'nin hegemonyasının devamı adına faaliyet yürütmekte oldukları hususu da göz önünde bulundurulmalıdır. Yani özetle bu yeni düzende de baş aktör ABD'dir.⁵⁹ Ancak yine de ABD, devletlerarası sistemde herhangi bir hegemon gücün elinde olması gereken dört önemli kart olan iktisadi, politik, askeri ve kültürel-ideolojik kartları, özellikle 1990'lı yılların ortalarından itibaren önemli ölçüde yitirmeye başlamıştır. Ulusal borcundaki artış ve iktisadi durumunun kötüleşmesi nedeniyle ABD'nin elindeki ekonomi kart düşmüştür. Ülkenin iktisadî gerilemesi, sadece Avrupa'da değil Kuzey Irak fiyaskosunda da görüldüğü gibi dünyada da politik gücünün gerilemesine neden olmaktadır. SSCB'nin çöküşünün ardından ABD'nin kültürel-ideolojik gücü önemli bir araç olarak kullanılmış, ancak "terörizm karşıtı savaş" ideolojisi bu güce de önemli ölçüde zarar vermiştir. Bu durumda ABD'nin elinde kalan tek kart askeri (nükleer) güçtür. Bu nedenle ülke bu kart üzerinden oynamaktadır.⁶⁰ Ancak 11 Eylül olaylarını takiben 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali bu kartın da tek başına çok da kullanışlı olmadığını göstermiştir.

---

⁵⁸ Sarıöz Gökten, **a.g.e.**, s. 178.

⁵⁹ Sarıöz Gökten, **a.g.e.**, s. 209-210.

⁶⁰ Sarıöz Gökten, **a.g.e.**, s. 177.

Wallerstein, ABD'nin günümüzde yaşadığı gerilemenin esasen kapitalist sistemin yapısından da kaynaklandığını ve sistemin “Kondratyef Çevrim”⁶¹ olarak adlandırılan döngülerin “B Safhası”na yani nihai krize doğru gitmekte olduğunu belirtmiştir. Bu krizin ise büyük ölçüde tarihsel bir sistem olarak kapitalizmin tanımlayıcı özelliği olan “sınırsız sermaye birikimini” engelleyen üç çağcıl baskıdan kaynaklandığını iddia etmiştir. Bu husustaki birinci baskı, üretim maliyetlerinin bir yüzdesi olarak bütün dünya ekonomisinde ortalaması alınarak hesaplanan reel ücret seviyesinin yükselmesidir. Açıktır ki, bu seviye ne kadar aşağıdaysa kâr seviyesi de o kadar yukarıdadır. Ancak düşük ücretli emeğin birincil kaynağı olan kırsal bölgelerden gelen göçmenlerin sayısının, kırsal bölgelerin gittikçe azalması nedeniyle düşmesi, düşük ücret seviyelerinin sürdürülebilir olmadığını göstermiştir. Ayrıca ücret seviyelerinin belirlenmesinde piyasa mekanizmasının kısıtlayıcılığı son yıllarda gelişen sendikal ve sosyal haklar nedeniyle büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Günümüzde kapitalistleri rahatsız eden ikinci eğilim, maddî girdilerin maliyetidir. Girdi maliyetlerine firmaların sadece farklı bir şirketten satın aldıkları malların maliyetleri değil, onları işlemenin maliyetleri de dâhildir ve satın alınan malzemeleri işlemenin maliyeti genellikle kısmen de olsa başkaları tarafından da karşılanır. İktisatçılar tarafından “maliyetlerin dışsallaştırılması” olarak adlandırılan bu durum endüstriyel atıkların atılacağı daha önce kullanılmamış alanlar var olduğu sürece işlevseldir. Lakin en sonunda kirlenilecek dere ya da kesilecek ağaç kalmayacağından maliyetsiz bir

---

⁶¹ Wallerstein kapitalist dünya ekonomisinin yapısal özellikleri dolayısıyla kendine has bir döngüye sahip olduğunu belirterek bu sisteme genel olarak “Kondratyef Çevrim” adını vermiştir. Bu çevrimin de A (büyüme) ve B (daralma) evreleri olarak adlandırıldığı yukarıya doğru yükselen ve aşağıya doğru inen bir eğri olarak çizilebileceğini ifade etmektedir. Bir B-evresinin izlediği bir A-evresinden oluşan bu evrimler şimdiye kadar, aşağı yukarı 50 ile 60 yıl sürmüştür. Kondratyef çevrimlerinin kesin süresi bir B-evresinden kaçınmak için devletler tarafından alınan politik önlemlere ve özellikle yeni bir A-evresini canlandırabilecek önde gelen sanayiler temelinde bir B-evresinden çıkmak için alınan önlemlere bağlıdır. Daha fazla bilgi için bk. Wallerstein, **Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş**, s. 63-64. ve Immanuel Wallerstein, **Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl için Sosyal Bilim**, Tuncay Birkan (çev.), 5. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2016, s. 44-46.

şekilde bu dışsallaştırmaya gerçekleştirmek mümkün gözükmemektedir. Üçüncü baskı ise vergilendirme alanından gelmektedir. Vergilendirme sosyal hizmetler için yapılan bir ödemedir ve günümüzde modern devletlerin verdiği hizmetlerin artması neredeyse her ülkede vergi oranlarının, düzenli olarak yükselmesi manasına gelmektedir ki, bu durum zamanla sermaye birikimi imkanını ciddi bir düzeyde kısıtlama potansiyeline sahiptir. Yukarıda belirtilen ve sürekli şiddetlenmekte olan bu üç baskı, kapitalistlerin sermaye biriktirme yeteneklerini sınırlandırmaktadır. Sermaye birikiminde yaşanan bu kriz, günümüzde devlet yapılarının meşruiyetini kaybetmesi yüzünden daha da karmaşık bir hal almaktadır. Çünkü önemli kar düzeylerinin tek kaynağı olan yarı-tekelleri mümkün kılan devleti, kapitalistlerin sermaye biriktirme yeteneklerinin önemli bir unsurudur.⁶²

Bu çerçevede hiçbir hegemonyanın sonsuza dek süremeyeceğine işaret eden Wallerstein modern dünya sisteminin de tüm diğer sistemler gibi sonlu olduğunu ve gösterdiği çağcıl eğilimler, sistemdeki dalgalanmaların artık onun kurumlarının yaşayabilirliklerinin yenilenmesini garanti altına alamayacak ölçüde genişleyip kararsızlaştıkları bir noktaya ulaştıkları zaman sona ereceğini ifade etmektedir. Wallerstein, böyle bir noktaya ulaştığında ise bir çatallanmanın meydana geleceğini ve kaotik bir geçiş dönemi yoluyla mevcut sistemin yerine bir ya da birkaç başka sistemin geçeceğini iddia etmiştir. Aynı zamanda hegemonik bir güç haline gelebilmek için, hegemonik rolün temelini teşkil eden üretimlerin verimliliği üzerinde yoğunlaşmanın hayati bir önem taşıdığını, hegemonyayı koruyabilmek için ise hegemonik gücün siyasi ve askeri bir rol de üstlenmeye yönelmesi gerektiğini, ancak bu rollerin hem pahalı hem de yıpratıcı olduğunu ifade etmektedir. Er ya da geç diğer devletlerin kendi iktisadî verimliliklerini hegemonik gücün üstünlüğünün epeyce azaldığı ve nihayetinde ortadan kalktığı bir noktaya doğru geliştirmeye başlayacağını ve bunun ardından da siyasi darbenin geleceğini belirtmiştir. Ve artık hegemonik güç askerî güç kullanma tehdidi savurmakla kalmaz fillin de kullanmaya zorlanır (11 Eylül olayından sonraki süreçte olduğu gibi). Wallerstein'a göre askerî gücün kullanımı sadece zayıflığın ilk işareti değil, aynı zamanda ilerideki çöküşün de kaynağıdır. "Emperyal" güç kullanımı,

⁶² Wallerstein, **Amerikan Gücünün Gerileyişi: Kaotik Bir Dünya'da ABD**, s. 57-62.

ekonomik ve siyasi açıdan hegemonik gücün altını oyar ve önce harici sonra da dâhilî olarak büyük ölçüde gücünün değil zayıflığının işareti olarak algılanır. Hegemonik güç çöktükçe, onun yerini almaya teşebbüs eden başkaları her zaman çıkar. Fakat bu tür bir yer değiştirme uzun bir zaman alır ve nihayetinde bir başka “otuz yıl savaşları” gerektirir.⁶³

Şimdiye kadar, ekonomik ve siyasî manada böyle bir liderlik rolünü üstlenecek bariz bir aday ortaya çıkmamıştır.⁶⁴ Uluslararası ekonomik rejimler nadiren tamamen çökmektedir. 1970’lerin sonu ve 1980’lerin başında ABD ve asıl ekonomik ortakları, İkinci Dünya Savaşı’nın sonunda ekonomik rejimin kalıntılarını sürdürmek için geçici düzenlemelere başvurmuşlar ve bu geçici düzenlemeler için yapılan anlaşma, ticarî, parasal ve finansal rejimlerin unsurlarını muhafaza etmiştir. 1980’lerdeki ve sonrasındaki tehlike, ekonomik ya da siyasi krizlerin azalan Amerikan hegemonyasının birleştirdiği, sayıları gün geçtikçe artan hassas rejimleri parçalayabilmesidir. ABD’nin tek başına çürüyen rejimleri artık yönetememesi ve yönetemeyecek olması nedeniyle tercih edilen çözüm; yenilenmiş rejimler ve uluslararası iş birliğinin başarısında yatmaktadır. Böyle bir iş birlikçi çözümün mümkün olup olmayacağı küresel ekonomik koşullara ve aynı zamanda Amerika’nın yurt içi koşullarına bağlıdır. Bununla birlikte sistemin yeniden biçimlendiği de dikkate alınarak yeni hegemonik düzenin tek bir ülke - Amerika gibi askerî güce ve siyasî etkiye sahip olsa bile - egemenliğinde sürdürülemeyeceği anlaşılmıştır. Günümüzde artık hegemon olacak devletin ulus ötesi kurumlarca ve diğer devletlerce de desteklenmesi gerekmektedir. Küresel düzen ve ulus ötesi yapılanmanın bir sonucu olarak sistem artık tek bir ülkenin hegemonyası altında ilerleyemez. Bunun nedeni sistemin, atılacak her adımın ve kararın tüm düzeni etkileyecek boyutlara ulaşacak kadar küreselleşmiş olmasıdır. Mevcut şartlarda ABD’nin, BRIC ekonomilerinin, G20’nin,

---

⁶³ Wallerstein, **Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl için Sosyal Bilim**, s. 45. ve Wallerstein, **Dünya-Sistemleri Analizi: Bir Giriş**, s. 108-109.

⁶⁴ Japonya, Rusya Federasyonu, Hindistan ve AB gibi muhtemel alternatiflerin neden ABD’nin yerine geçemeyeceklerine ilişkin olarak Brzezinski tarafından yapılan değerlendirme için bk. Zbigniew Brzezinski, **Stratejik Vizyon: Amerika ve Küresel Güç Buhranı**, Sezen Yalçın ve Abdullah Taha Orhan (çev.) 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 97-98.

AB'nin, Çin'in ve hatta sistemdeki tüm devletlerin ve kurumların desteğini almaksızın ve iş birliğine gitmeksizin baskı unsurlarını artırmak suretiyle hegemonyasını sürdürmesi mümkün gözükmemektedir. Bu süreçte ülkenin iki seçeneği bulunmaktadır. Ya görece zayıf pozisyonla düzeni korumak adına iş birliğine gitmek ya da çözülmeye boyun eğmek. Bunun için de ABD'nin kendisini yenilemesin yanı sıra Batı'nın garantörü ve yükselen Doğu'nun ise dengeleyicisi rollerini oynaması gerekmektedir.⁶⁵

SONUÇ

Gramsci, hegemonyanın esasen bir ekonomik yapı tarafından belirlenen üretim yönteminin doğurduğu toplumsal gruplardan, egemen olanın diğer grupların da rızasını elde ederek kurguladığı "tarihsel blok"tan kaynaklandığını iddia etmekte olup, Neo-Gramşçıyan düşünürler söz konusu sınıfın değerlerinin uluslararasılaşması yoluyla dünya hegemonyasının gerçekleştiğine işaret etmektedirler. Gramsci pre-kapitalist toplumların kapalı bir ekonomik çevrim sistemine sahip olmaları nedeniyle, hegemonyanın kapitalizmin ortaya çıkmasıyla birlikte vücut bulduğuna işaret etmektedir. Yani hegemonya kapitalist iktisadi sisteme özgüdür.

Bu çerçevede büyük ölçüde 16. yüzyılda ortaya çıktığı kabul edilen kapitalizm ile birlikte vuku bulan uluslararası hegemonya, öncelikli olarak dünyanın ilk kapitalist devleti olarak kabul edilen Birleşik Eyaletler'de doğmuş, daha sonra 19. yüzyıldan itibaren gerçekleştirdiği sanayi devrimiyle birlikte dünyanın en büyük kapitalist ülkesi haline gelen İngiltere'ye geçerek güç ve yaygınlık kazanmış ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, İngiltere'nin ekonomik ve siyasi gücündeki azalmaya da paralel olarak, dönemin en güçlü kapitalist ülkesi olan ABD'ye geçmiştir.

Görüldüğü üzere hiçbir devlet sonsuza dek sistemdeki hegemonyasını devam ettirememiş, sistemde yaşanan dönüşümlerin ortaya çıkardığı yeni üretim süreçlerine adapte olmayı başaran devletler, bu dönüşümlere adapte olmayı başaramayan eski hegemonların yerini al-

---

⁶⁵ Brzezinski, a.g.e., s. 225-226, Gilpin, a.g.e., s. 425-426 ve Sarıöz Gökten, a.g.e., s. 212-213.

mıştır. Wallerstein, kapitalist sistemde Kondratiyef çevrim olarak adlandırdığı belirli yükselme ve alçalma dönemlerinin varlığına işaret ederek, her yükselme evresinin mutlak suretle bir alçalma dönemi tarafından takip edildiğini ve bu süreçte de hegemonyanın el değiştirdiğini belirtmiştir. Günümüzde yaşanan alçalma döneminin ise büyük ölçüde kapitalizmin temel unsurlarından biri olan “sınırsız sermaye birikimini” tehdit eden faktörlerin ön plana çıkmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Bu çerçevede tüm dünyada reel ücret seviyelerinin gün geçtikçe artması, bunları sınırlandırmaya yönelik piyasa mekanizmalarının sendikalar ve sosyal destekler dolayısıyla etkisiz hale gelmesi, maliyetleri dışallaştırmanın sınırlarına varılması ve tüm dünyada vergilerin gittikçe artması gibi çağcıl eğilimlerin, sermaye birikimi üzerinde büyük bir tehdit oluşturduğuna dikkat çekerek, sistemin nihai krizine doğru yol aldığına işaret etmektedir.

1945-1973 yılları arasında altın çağını yaşadığı kabul edilen Amerikan hegemonyası bu tarihten sonra düşüşe geçse de yeni üretim yöntemleri geliştirerek, hegemon konumunu muhafaza etmeyi başarmıştır. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesini takiben, beklenenin aksine, dünyanın daha da istikrarsız bir hal alması, ABD'nin 11 Eylül saldırılarına cevap olarak başlattığı kampanyanın, onun dünyadaki kültürel-ideolojik inandırıcılığını sarsarak hegemonyanın temellerinden birini oluşturan “rıza” unsuruna zarar vermesi ve 2008 yılında yaşanan ekonomik kriz, Amerikan hegemonyasının daha yüksek sesle sorgulanmaya başlanmasına neden olmuştur.

ABD'nin, yukarıda belirtilen gerekçelerle, bir hegemonun hegemonyasının devamı için elinde bulundurması gereken iktisadi, politik, askeri ve kültürel-ideolojik kartlardan, üçündeki (iktisadi, politik ve kültürel-ideolojik) liderliğinin tartışmalı bir hale gelmesi, sadece askeri gücüne dayanarak sistemi tek başına yönlendirme yeteneğini önemli ölçüde ortadan kaldırmış olup, bu durum 2000'li yıllarda yaşanan olaylarla açıkça ortaya çıkmıştır. Hegemonyası düşüş içerisinde olan ABD'nin tehdit altında olan mevcut konumunu bir müddet daha devam ettirebilmesi için yapabileceği en iyi şey, sistemdeki diğer aktörler ile birlikte hareket etmektir. Bu ise sistemi tek başına yönlendirme gücüne sahip olan yeni bir hegemon ortaya çıkana kadar dünya hegemonyasının çok kutuplu bir hal almasına neden olacaktır.

KAYNAKÇA

- Arıboğan, Deniz Ülke ve diğerleri (2010), **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Faruk Sönmezoğlu (Der.), 4. Baskı, Der Yayınları, İstanbul.
- Arrighi, Giovanni (2016), **Uzun Yirminci Yüzyıl: Para Güç ve Çağımızın Kökenleri**, Recep Bozdemir (çev.), 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Arrighi, Giovanni ve diğerleri (2015), **Sistem Karşıtı Hareketler**, C. Kanat ve diğerleri (çev.), 3. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.
- Brzezinski, Zbigniew (2012), **Stratejik Vizyon: Amerika ve Küresel Güç Buhranı**, Sezen Yalçın ve Abdullah Taha Orhan (çev.) 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Cox, Robert (2013), "Gramsci, Hegemonya ve Uluslararası İlişkiler", (çev. Sezgi Durgun), Esra Diri (Ed.), **Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler**, 1. Baskı içinde (551-567), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul.
- Cox, Robert W. ve Siclair, Timothy J. (2016), **Dünya Düzenine Yaklaşımlar**, Emrah Çıvar ve Semih Çelik (çev.), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul.
- Fontana, Benedetto (2013), **Hegemonya ve İktidar: Gramsci ve Machiavelli Arasındaki İlişki Üzerine**, Onur Gayretli (çev.), Kalledon Yayıncılık, İstanbul.
- Gilpin, Robert (2016), **Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politigi**, Murat Duran ve diğerleri (çev.), 4. Baskı, Kripto Yayınları, Ankara.
- Gramsci, Antonio (2014), **Hapishane Defterleri**, çev. Adnan Cemgil, 7. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul.
- Heywood, Andrew (2013), **Küresel Siyaset**, Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir (çev.), 1. Baskı, Adres Yayınları, Ankara.
- Hobsbawn, Eric (2012), **Devrim Çağı: 1789-1848**, Mustafa Sina Şener (çev.). 6. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Sarıöz Gökten, Yeliz (2013), **Hegemonya İlişkilerinin Dünü Bugünü ve Geleceği: Neo-Gramsci'ci Bir Bakış**, 1. Baskı, NotaBene Yayınları, Ankara.

- Wallerstein, Immanuel (2014), **Dünya-Sistemleri Analizi: Bir Giriş**, Ender Abadoğlu ve Nuri Ersoy (çev.), 3. Baskı, Bgst Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein, Immanuel (2015), **Amerikan Gücünün Gerileyişi: Kao-tik Bir Dünya'da ABD**, Tuncay Birkan (çev.), 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein, Immanuel (2015), **Modern Dünya Sistemi I: Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyılda Avrupa Dünya - Ekonomisinin Kökenleri**, Latif Boyacı (çev.), 7. Baskı, Yarı Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein, Immanuel (2015), **Modern Dünya Sistemi II: Avrupa Dünya - Ekonomisinin Pekiştirilmesi ve Merkantilizm, 1600-1750**, Latif Boyacı (çev.), 5. Baskı, Yarı Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein, Immanuel (2015), **Modern Dünya Sistemi III: Kapitalist Dünya Ekonomisinin Büyük Yayılımının İkinci Evresi 1730-1840**, Latif Boyacı (çev.), 3. Baskı, Yarı Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein, Immanuel (2016), **Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl için Sosyal Bilim**, Tuncay Birkan (çev.), 5. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein, Immanuel (2016), **Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık**, Necmiye Alpay (çev.), 7. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.

İRAN PARLAMENTOSU'NDA TÜRK FRAKSİYONUNUN KURULMASININ NEDEN VE AMAÇLARI

Ramil RÜSTEMOV*

ÖZET

111 yıllık tarihe sahip olan İran parlamentosu zor ve önemli bir yol kat etmiştir. Kurulduğu dönemden bugüne kadar faaliyetleri sonucunda ülkenin sosyal ve siyasî yaşamına ait yasalar kabul etmiştir. Bununla birlikte, neredeyse ülkenin Türk nüfusuna karşı ulusal ayrımcılık sonucunda bu kanunlar eksikti. Bununla birlikte, Güney Azerbaycan Türkleri İran medeniyetinin ve kültürünün yaratıcıları olarak kabul edilmiş, M.Ö. III. bin yıldan günümüze İran'da politik güçte sahip olarak ülkenin siyasi, ekonomik ve kültürel hayatında öncü rol oynamıştır. Bununla birlikte, Azerbaycanlılar, yeni bir tarihe geçişte, ulusal yaşamın etnik bileşenlerini kapsamlı bir şekilde geliştirebilmek için gerekli siyasi ve kültürel çevreyi sağlamadılar. 1925'te Rıza Han Pehlevi iktidara geldikten sonra, Azerbaycanlılar ulusal haklarından mahrum bırakıldı. Sonuç olarak, bölünmüş Azerbaycan'ın güney kesiminde ulusal hak ve özgürlük mücadelesi başlatılmış, arazi ve ulus birleştirmeye yönelik girişimlerde bulunulmuştur. 2016 yılının sonlarında parlamentoda Türk fraksiyonu kurulması İran tarihi için ilerici bir durum olarak değerlendirilebilir. İran Şura Meclisi'nde Türk fraksiyonunun kurulmasını zorunlu kılan şartlar kısmında İran'ın uluslararası durumunu yükseltmek, kendini iyi ülke gibi sunmak, ülke genelindeki ulusal hareketleri zayıflatmak, 2017 yılı başkanlık seçimlerinde puan kazanmak vb. gösterilebilir. Yazar bu makalesinde cereyan eden olaylara gerçek yanaşmış, Türk fraksiyon oluşturma nedenlerini göstermiş ve gelecekte olması muhtemel olaylara açıklama yapmıştır. Türk fraksiyonunun kurulması İran kamuoyunda farklı algılanmış, olumsuz ve olumlu tarafları ile ilgili ilginç bilgiler verilmiştir.

---

* Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, AZERBAYCAN, rustemovramil@mail.ru

Anahtar Kelimeler: İran, Türk fraksiyonu, İran parlamentosu, Güney Azerbaycan, ulusal hareketler

THE CAUSES AND OBJECTIVES OF ESTABLISHMENT OF THE TURKISH FRACTION IN IRANIAN PARLIAMENT

ABSTRACT

The 111-years-old Iranian parliament had entered a difficult and important path. From its era to today, as a result of its activities, the parliament has accepted the laws related to the social and political life of the country. However, these laws were almost incomplete due to national discrimination against the Turkish population of the country. However, the Southern Azerbaijani Turks were regarded as creators of the Iranian civilization and culture, played a pioneering role in the political, economic and cultural life of the country from the B.C.III millennium to our modern era. Nevertheless, the Azerbaijanis hadn't provided the political and cultural environment necessary for the comprehensive development of the ethnic components of national life in a new age. After Reza Khan Pahlavi came to power in 1925, Azerbaijanis were deprived of their national rights. As a result, the struggle for national rights and freedom was initiated in the southern part of divided Azerbaijan, and attempts were made to combine land and nation. The establishment of the Turkish Fraction in parliament late in 2016 can be considered a progressive situation for Iranian history. Conditions required for establishment of Turkish Fraction in Iranian Parliament are to exaggerate Iran's international situation, undermine national movements throughout the country, win points in 2017 presidential elections and etc. The author had truly approached the events taking place, revealed the reasons of establishing Turkish fraction and explained possible events of future. The establishment of the Turkish fraction was perceived differently in the Iranian public, given interesting information about its negative and positive sides.

Key Words: Iran, Turkish fraction, Iranian parliament, South Azerbaijan, national movements

İran adı aslında İslam'ın yayıldığı devirde ortaya çıkmış folklorik-mitolojik bir kavram olup Fars şovenizminin babası Firdevsi tarafından kaleme alınmış bir efsanedir. Fars milli ruhunu yükseltmek için Firdevsi'nin mitolojiye dayanarak, bazen de kendi hayal gücünün ürünü olarak yazdığı “Şahname” efsaneleri, İran-Turan savaşlarını yansıtmaktadır. Fakat her iki kavram, yani ister İran isterse de Turan somut değildir; buna göre de araştırmacılar bazen Farsistan'ı İran, Azerbaycan'ı Turan saymış, bazen de Farsistan Pakistan ve Afganistan, Tacikistanla birlikte İran, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri de (Türkistan) Turan hesap kabul edilmiştir. Oysa gerçeği yansıtmadığına göre eski tarihî-coğrafi kaynakların hiç birinde Turan adları gösterilmemiştir. Örneğin, Firdevsi'den bir dönem sonraya ait Mahmut Kaşgarlı'nın “Divanü Lügat-it-Türk” (XI. yüzyıl) eserine ilave edilmiş, dünyanın bilinen ilk Türk haritasında Azerbaycan, Horasan, Kirman, Fars gösterildiği halde ne İran, ne de Turan ismi geçmemektedir. Peki neden haritada Azerbaycan ve Fars var, ama Turan ve İran yoktur? Oysa ki, Mahmut Kaşgarlı kendi devrinin en büyük adamlarından biri olup Türk dünyasını çok iyi tanıyordu; dolayısıyla Turan'ı da bilmeli ve haritada buna yer vermeli idi. O sırada, “Divanü Lügat-it-Türk”ün elimizdeki nüshasını XIII. yüzyılda çeken Mehmet bin Ebubekir Saveli Azerbaycan'ın Save kentindendi, yani İran'ı da tanımalı ve tanıtmalıydı. Ama haritada ne İran var, ne de Turan; çünkü bunlar o devirde bir mitolojik kavram olup ne siyasal, ne de coğrafi bakımdan gerçeği yansıtmıyorlardı.¹ Gerçekten de, burası Azerbaycan Tüklerinin memleketidir. Farsların (ve onlara akraba etniklerin) şimdiki İran arazisine gelmeleri herkese belli bir aksiyomdur. E.A.Grantovskiy gibi birtakım Fars hayranları, onların öz tarihini ne kadar eskilere götürmeye ve M.Ö. I-VIII. yüzyıllardaki Asur yazıtlarında Fars kökenli sözler aramaya çalışsalar da, bilinen şudur ki, Farslar gelirken bölgede yüksek düzeye ermiş kültür, dil, devletçilik geleneği gibi önemli unsurlara sahip yerli bir ahali vardı.² Antik devirden kalma bir

¹ Arif Rehimoğlu, “Satranç tahtasında Azerbaycan ve Farsistan”, **Avrasya Dosyası Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, C 7, S 1, Ankara, 2001, s.344-345.

² E.A.Крантовски, **Ранняя история Иранских племен Передней Азии**, Наука, Москва, s.119-333.

gelenek olarak Avrupalıların Persiya veya Persian dedikleri devlet XIX. yüzyıla kadar İran olarak adlandırılmamıştır. Hatta "Gülüstan" Anlaşması'nın (12.10.1813) Rusya metninde "Persidskoe qosudarstvo" (Persiya Devleti) yazılmış, Farsça metninde ise "Doulet-e Şahenşahi" (Şahlık Devleti) adı geçmiştir.³ Pehlevi Devleti, ahalisini etrafında toplayıp bütünleştirecek bir kavram olarak ilk önce "Ari ırkı" efsanesini ileri sürdü ve onu Fars şovenizminin maskesi olan Pan-İranizmin temel dayanağı haline getirdi. "Pan-İranizm, İran'daki diğer etnik grupların ve milletlerin ayrı varlığını yadsıyan, hepsini Ari ırkının bir parçası olarak gören ve İran topraklarının asıl sahibinin Farslar olduğunu ileri süren ideolojidir. Fars şovenizmi, bu ideolojiye dayanarak güçlü, merkezîyetçi bir devlet ve ortak milli bilince sahip bir İran milleti yaratabilmek için Fars olmayan halkları, özellikle Azerbaycan Türklerini asimile etmek, zorla Farslaştırmak siyaseti yürütmüştür. İşte bu siyaset Fars milli kimliğinin milletüstü İran kimliği ile özdeşleştirilmesinde önemli rol oynadı. Devlet ülkenin Persiya/Persian değil, İran olarak adlandırılmasına yönelik Rıza Pehlevi'nin 21 Mart 1935'te verdiği fermanından sonra hem İran adı tam olarak resmileştirildi. İranlılık ve İranlı kimliği bütün farklılıkları kendinde eritmeyi amaçlamıştır ve üst kimlik olarak bütün etnik, dilsel ve dinsel farklılıkları yadsımıştır. Çünkü böyle bir durumda tebaaları birleştirip bütünleştirmek ve devletin varlık nedenini belirginleştirmek için milli kimlik bilinci değil aksine milletüstü kimlik bilinci daha önem taşıyor ve milletüstü Osmanlı kimliğinde olduğu gibi milletüstü İranlı kimliğinde de Türk varlığı arka plana itiliyordu. XX. Yüzyılın tarihine bakarsak, ulusal kurtuluş hareketi başlatarak İran'daki Azerbaycanlıların dört kez mağdur edildiğini görüyoruz, ancak siyasî liderlerin yetersizliği ve uluslararası durumun etkileri tam değil eksik. Nüfus ve devlet olma geleneği, Türk kabilelerinden oluşan İran devrimleri tarihinde Güney Azerbaycan, devrimci mücadelenin, sebebin ve ana olayların arkasındaki itici güç olarak daima özel bir yer olmuştur. Azerbaycan'ın İran'ın devrimci mücadelesi tarihinde öncü konumu sadece coğrafi bir faktör değil aynı zamanda etnografik

---

³ Şövket Taşiyeva, Ekrem Rehimli, Semed Bayramzade, **Güney Azerbaycan**, Orhan Yayınları. Bakü. 2000. s.20.

bir faktördür. Dolayısıyla, Güney Azerbaycan nüfusu, İran'ın diğer herhangi bir azınlık grubundan daha güçlü ve daha savaşçı bir ulus.

Bu bakış açısına göre, Azerbaycan ancak genel devrim değil federalist hareketin merkezi olarak düşünülebilir. Bütün bu faktörlerin Azerbaycanın hem de Gajar hükümdarlarının mirasçısı olması ve bu ildeki valilik uygulamasının uygulanması gerçeği eklenmesiyle, Tebriz'deki ulusal karşıtığa ve direne neden hiç açıkça ve güçlü gözükmemektedir. İran'da 1906 meşrutiyet devrimiyle başlayan demokratikleşme süreci henüz bitmedi. Örneğin demokratik seçim temelini güçlendirecek ortak, adil, özgür, gizli ve doğrudan seçimler için mücadelelenin tamamlandığı Batı'nın aksine, tüm bunlar İran ortaya çıkmaya başladığı bir aşamada durduruldu. Doğru, temel yasa iktidar bölümü ilkesine dayanan ve Magna Carta geleneğinde, Haklar Bildirgesi, 1789 İnsan ve Sivil Haklar Bildirgesine atıfta bulunarak temel hakların katalogunu belirtti. Bununla birlikte, bu demokrasi hakları ülkenin siyasî alanına uygulanmadı ve hükümetin hukuk bölümü bir örgüt oluşturmadı. Başka bir deyişle, neredeyse resmî olarak İran'da parlamenterizmin örgütlenmesinin tek biçimi, demokratik batı kalıpları temelinde örgütlenmiştir.⁴ Güney Azerbaycan'daki meşrutiyet devriminin çökmesinden sonra, yıkılmış Azerbaycan demokratları ulusal demokratik hareketin temellerini atmaya başlıyor. Böylece, 1917-1918, İran'ın siyasi sahnesinde iki devrimci hareketin oluşması ve oluşması ile karakterize edildi. Meşrutiyet devrimi sırasında, Güney Azerbaycan demokratik reformları talep ediyorsa, 1917-1920 devrimi sırasında yabancı işgalcilere ve Tahran'a karşıydı. İran'da yaşanan bu siyasî süreç kuşkusuz Sovyet dikkatinin ve komünist hareketin ötesinde idi. Bolşevizm hareketi, garip bir biçimde, bütün bunları görmek ve duymak istemedi. Bunun temel nedeni Güney Azerbaycan ulusal kurtuluş hareketinin Sovyet Rusya, Sovyet Azerbaycan ve komünist örgütlerden ayrılmasıydı. M.Hiyabani'nin Bolşeviklerle olan ilişkilerinin yazarları onun her şeyden önce, Bolşevizm'e sempati duyduğunu ve yalnızca Bolşeviklerin geleceğine ilişkin vizyonunun değiştiğini belirtti. Azerbaycan demokratlarının komünistlere karşı olumsuz tutumları Rusya'nın İran'a birlik görevlendirmesine neden

⁴ Əhməd Yəzdani, **İranda parlamentizm sisteminin tarixi (1905-1979)**, Berlin 1991, s.12.

olacaktı. Nüfus artık İran devrimcilerine inanmıyor ve giderek Bolşevizm ve komünizm eğilimi gösteriyor.

Devrimin ilk günlerinden itibaren, Hiyabani hükümetinin demokrasi haricindeki herhangi bir diğer hareketine karşı temkinli tavrı, bu eyalette komünist fikirlerin yayılmasını engelledi. Buna ek olarak, kendi derin sosyo-felsefi ve politik düşünce geleneklerine sahip olan Güney Azerbaycan toplumunda sosyalizm fikri de doğru bir şekilde değerlendirilmemiştir. Ayrıca komünizm, Azerbaycan ulusal yönetiminde son derece temkinli ilişkilerde daha az önemli bir rol oynamadı. Bu dönemde Kuzey Azerbaycan Sovyet Rusya için tüm diğer doğu ülkelerinin dışındaydı ve 1920'de Azerbaycan'ın ulusal hükümetini güçlendirerek ulusal kurtuluş mücadelesi için Güney Azerbaycan'a yardım etti ve 1920'de, Sovyetler Birliği'ne karşı isyanların devam ettiği bölgelerde ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti liderleri mücadelelerinden korkmadığı için, işgal altındaki Azerbaycan'ın kaderi için Sovyetler Birliği'nin ön görülemeyen sonuçları olabilirdi.⁵ 1940'larda yeni bir ulusal kurtuluş dalgası başladı. 1945-1946'da Güney Azerbaycan'ın ulusal-demokratik hareket tarihine 12 şehriver (3 Eylül) olarak girilen belge, aslında yeni oluşturulan Azerbaycan Demokrat Parti Eylem programının tezi idi. "12 şehriver muracaat"ına ilk imza edenler, 1905-1911 yılları arasında veya 1918-1920'lerde Hiyabani Hareketi'nin katılımcılarının veya oğullarının ve akrabalarının imzalarıdır. Bu, 1828 yılından bu yana İran şahaları ve XX. yüzyıldan beri Pehlevi hanedanının ülkesinin, Güney Azerbaycan'ın ulusal kurtuluş mücadelesine kapılmış olan bir ülkede tarihi bir zaferdi.⁶ 1978-1979 devrimi sırasında İran halklarının ulusal talepleri gözlenmedi. Ancak devrimin zaferi arifesinde ve daha sonra ulusal hakların sağlanması meselesi gündeme geldi. Güney Azerbaycanlılar, ulusal hakları, ulusal kültürü, dilleri ve edebiyatı teşvik etmek ve geliştirmek için birleşik bir pozisyon sergilerken, sorunun çözüm yolları hakkındaki görüşleri farklıydı.

Ülkedeki tüm demokratik partiler ve örgütler, gerçek federalizmde ulusal meseleyi çözmenin tek yolunu gördüler. Fakat İran Devrimi'nde, Humeyni'nin halkların kendi kaderlerini tayin hakkına ve

---

⁵ Solmaz Rüstəmovə-Tohidi, **Kominternin şərq siyasəti və İran 1919-1943**, Bakı, Xəzər universiteti nəşriyyatı, s.237.

⁶ Əkrəm Rəhimli, Seyid Cəfər Pişəvəri, **Bakı**, Nurlar nəşriyyatı 2009, s.82.

İslam monarşisinin kurulması konusundaki fikrine protesto olarak S.K.Şariatmedari yeni bir ulusal eylem başladı. Humeyni Şariatmedarının güçlü bir kişilik ve onun ulusal hareketi takip ettiğinden endişeliydi. Humeyni, Şariatmedarını atmayı düşünüyor ve bir süre sonra tutuklanıp zehirleniyor.⁷ Devrimin asıl liderlerinden olan Azerbaycanlı Ayetullah Şariatmedari, Azerbaycan için muhtariyeti talebinde bulunarak şöyle diyordu: “*Benim yerim 17,5 milyon Azerbaycan Türklüğünün dayanak noktası olan Tebriz olacaktır*”. MHCP'nin parti programı, birleşik bir İran çerçevesi içinde etnik azınlıklara özerk haklar verilmesini talep etmekteydi. 1979'da yeni rejimin kuruluşundan sonra oluşturulan en önemli kuruluşlardan biri Encümen-i Azerbaycan (Azerbaycan Konseyi) idi. Konsey, yayınladığı bildirimde

“ ‘Azerbaycan millî dili ve kültürünün’ tanınması ve takip eden ilk öğretim yılında Türkçenin kullanıldığı okullar ve kitle iletişim araçlarının kurulmasını, Azerbaycanlıların ‘ana dillerini’ mahkemeler ve diğer hükümet dairelerinde ‘kullanma’ hakkının tanınmasını ve Tahran ile konfederasyon türü bir ilişki kurulmasını talep ediyordu.” Konsey ayrıca resmen “bölgesel özerklik” istiyor olmasına rağmen bütün idarî, iktisadî, hatta güvenlik işlerinin Azerbaycan halkı tarafından doğrudan seçilecek yerel temsilciler ve konseyler tarafından yürütülme isteğinde bulunuyordu.⁸

90'lı yıllarda, Kuzey Azerbaycan'daki ulusal kuvvetlerin iktidara gelişi, Güney Azerbaycan'da ulusal kurtuluş hareketi üzerinde olumlu bir etki yaptı. Büyük önder E.Elçibey'in siyasal alana getirdiği Bütöv (Birleşik) Azerbaycan meselesi de Türk başatlı devlet modelinde kolaylıkla çözüme kavuşabilir. Büyük önder E. Elçibey Bütöv Azerbaycan Birliği (BAB) kurumunu yarattıktan sonra BAB'ın Meramname Komisyonu çalışmalarının gidişinde “Derbendden Kenger (Basra, Fars) körfezinedek Azerbaycan!” sloganını ileri sürmüş ve içerik olarak, Bütöv Azerbaycan'ın Azerbaycan Cumhuriyeti ile güneyin Türk başatlı devleti arasındaki birleşmeden

⁷ Yeganə Hacıyeva, **İran İslam inqilabından sonra Cənubi azərbaycanlıların ana dili uğrunda mübarizəsi (1979-2005-ci illər)**, Bakı, Adiloğlu nəşriyyatı, 2017, s.77.

⁸ Brenda Shaffer, **Borders and Brethren. Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity**, Cambridge, MA:MIT Press, 2002., p.20.

kurulacağını ortaya koymuştur. E.Elçibey kurucak bu yeni devletin Birleşik Azerbaycan Yurtları (BAY) olarak adlandırılması üzerinde ısrarlı idi ve buradaki “yurt” sözünü yeni bir anlamda (devlet anlamında) kabul ediyordu. Elçibey’e göre, Derbenden Kenger Körfezi’ne dek uzanacak Birleşik Azerbaycan Yurtları, eski Türk geleneğini esas almalı ve ülkedeki bütün halklara, dolayısıyla Farslara da kendi kaderini kendinin belirtmesi hakkını tanınmalıdır. Tabii ki, orta vadede ulusal değişim Fars şovenizminin direnişi sebebiyle gerçekleşemezse, uzun vadeli ulusal değişim zarureti ortaya çıkacak ve ayrılmış devletler modeli İran’ın birkaç bağımsız devlete parçalanmasıyla sonuçlanacaktır. Bundan sonra ise, Azerbaycan’ın güneyinde kurulacak bağımsız devlet ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında birleşme gündeme gelecektir.⁹ Bütün bu ulusal hareketler, Türklerin İran’ın demokratik haklara karşı verdiği mücadeledir. Bütün ulusların egemen hakları olduğu gibi, bu alandaki Güney Azerbaycanlıların da bu konudaki mücadeleleri demokratik ilkelere paralel demokratik bir harekettir. Fakat İran hükümeti Güney Azerbaycanlılara karşı bir hegemonya politikası izlemektedir. Bu hegemonya politikası çizgileri aşağıdaki şekilde hayata geçirildi. İran’da son dönemlerde Türkler arasında gelişen, asimilasyon ve ayrımcılık karşıtı hareketler, örnek olarak; Babek Kalesi, Karikatür buhranı ve Traxtor takımı vb. taraftarları, temel insan hakları algısının ülke içinde yarattığı etkinin daha somut hâle gelmesinde önemli derecede rol oynamıştır. Bu asimilasyon karşıtı tepkilere rağmen, İrandaki etnik grupların İranlı ve Fars kimliğinin gerisinde kalmasının nedenleri, asimilasyon politikalarının hızlanması ve gündelik hayata sızarak, baskıların daha da artması, diğer etnik gruplarda hem kimlik bilinciyle, kültürel unsurların yok olmasını sağlamakta hem de başat kültür unsurlarının medya ve eğitim yoluyla bütün etnik gruplar üzerinde uygulamasına yol açmaktadır. Güney Azerbaycan’a baktığımızda bu bölge, konumu, beşerî, iktisadî yapısı ve özellikleriyle Kafkasların, Ortadoğu ve Orta Asyanın kilit noktasında bulunmaktadır. İş bu sebeple, çalışmada Güney Azerbaycanın ve burada yaşayan Türklerin sorunları da ele alınacaktır. İran’da

---

⁹ E.Elçibey, **Bütöv Azerbaycan Yolunda**, Ecdad Yayınları, Ankara, 1998, s.56.

asimilasyon politikasına maruz kalan Türkler bütün siyasal, sosyal, vb. Haklarını istemeye kalktıklarında hükümet tarafından sert tepkiyle karşılaşmaktadırlar.¹⁰ Haftalık İran gazetesinin 13 Mayıs 2006 tarihli özel sayısında, çocuğa ve genç sayfaya komik bir basmakalıp:"Hamamböceği ile ne yapmalıyız?" başlıklı makale basıldı. Bu makalede, Azerbaycan Türkleri hamamböceğine benzedilmişti. Doğal olarak böyle bir hakaret, İran'da ve Güney Azerbaycan'da yaşayan tüm Türklerin soylularına ve benlik saygılarına dokunmuştur. Bu makaledeki hakaretler, Tebriz, Urmiya, Sulduz, Hoy'da olduğu kadar, Azerbaycanlıların yoğun nüfuslu bölgelerde yaşadığı birçok şehir ve yerleşimde yüzlerce binlerce kişiye büyük konuşmalara neden oldu. 9 gün sonra, 22 Mayıs günü, İran gazetesi Azerbaycan halkından özür dileyen karikatüristi Manna Neisti'ni görevden aldı. Yüksek Mahkeme, karikatüristi tutuklama cezasına çarptırdı ve Tebriz savcısı İran gazetesini para cezasına çarptırdı. Böylece, İran gazetesi 5 ay süreyle kapalı kaldı. Bir takım personel ve liderlik değiştirdikten sonra gazete tekrar çalışmaya başladı. Nihai duruşmada gazete beraat etti.

Her zaman olduğu gibi, şovnistlerin destekçileri halkın performanslarını toplu olarak topladılar. Hummat İsizadeh, Tohid Azeri, Asker Qasimi, Hüseyin Purfati, Behzad Sabuhinejad, Mahammadali Jannatniya, Jalil Abidi, Rza Miragapuri Derviş, Farzad Asadpur ve Eyvaz Sayyahiler'in yanı sıra halkımızın oğulları tutuklandı, sürüldü ve öldürüldü. Yüzlerce kişi tutuklanmış ve işkence gördü. İslam Cumhuriyeti Anayasasının 27. maddesi ve Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmesinin 20. maddesi uyarınca, silahsız toplanma, miting ve yürüyüş ve Şah rejiminin serbest dolaşımına rağmen, İslam rejimi Aralık 1966'da kültürel ve siyasi faaliyetlerde bulundu 1989 Kasım Sözleşmesinin 30. Maddesi, Aralık 1992 tarihli 135/47 sayılı 1-4 maddelerine uymadı ordu ve polis aracılığıyla Tebriz, Urmiya, Sulduz ve Hiyov şehrinde sivillere ateş açtı ve yüzlerce kişi ağır yaralandı. Her durumda rejim liderleri korktu. Olayın o kadar yaygın olduğunu gördüler ki Azerbaycan halkına "iyi niyet" göstermeye çalıştular. Ne yazık ki İran

---

¹⁰ İbrahim Ramazani, **İran'da Türk Milliyetçiliği Duruşu Traxtor İsyanı**, İstanbul, 1. Baskı, 2015, s.18.

İslam Cumhuriyeti'ndeki Fars entelektüelleri ve bazı entelektüeller, insan haklarına ve İran olmayan ulusların dil, kültür ve diğer haklara hakları kayıtsızdır.¹¹ 2011 yılı Ağustos ayında Urmu gölüne su ulaştırma projesinin İran İslâm Meclisi'nde acil durum tasarısının reddedilmesi, İrandaki Türklerin tepkisine sebep olmuş, bu itirazlar sonucu 25 Ağustos gecesi oynanan Azerbaycan derbisi, “Traxtor” ve “Şehrdari” maçında, 50.000 üzerinde seyirci, Sehend stadyumunda devlet ve meclis aleyhine “Urmu gölü can verir, meclis katline ferman verir” gibi sloganlarla tepkisini ortaya koymuştur. İran Hükümeti şimdiye kadar gölün kurumaması yönünde her hangi olumlu bir adım atmaması sebebiyle, “Traxtor” taraftarları Urmu gölünün kuruması ve hükümetin duyarsızlığı karşısındaki tavrını, her yerde ve her münasebette tepki koymuş, bunu da kamuoyunun en hassas olduğu mekânlardan stadlarda “Save Urmu Lake” sloganıyla dile getirmiştir.¹² 3 Aralık 2012'de “Traxtor” taraftarları, Güney Azerbaycan'ın Eher ve Verzigan şehirlerinde meydana gelen deprem felâketinde soğukta, aç ve barınaksız kalan insanların durumuna dikkât çekmek için 20. dakika boyunca gömleklerini çıkarıp, yarı çıplak vaziyette ilk tepkilerini ortaya koyarlar. Tahran “Azadi” stadında “Perspolis” karşısındaki gerçekleşen maçta, Traxtor klübü taraftarları, (depremin yaşandığı Karadağ)'ın plâkası olan ve İran hükümetinin deprem haberlerini geciktirip çelişkili ve duyarsız bir biçimde kamuoyuna sunmasını, depremedelere yardım ulaştırma konusunda kasıtlı ihmallerde bulunmasını, maçın 20. dakikasında üzerlerinde bulunan elbiselerini çıkararak protesto ederler. Taraftarların Karadağ için pankart açıp, tezahürat yapmaları üzerine, İran emniyet kuvvetlerinin Traxtor klübü taraftarlarını tartaklamaya başlamasıyla, Perspolis taraft arları da Türklere karşı ağır hakaret içeren sloganlar atmaya başlarlar. Urmiyalı Milletvekili N.Gazipur, 21 Eylül 2017'de sosyal paylaşım sayfasında Urmu Gölü'nün İran coğrafyasının haritasında değil, daha doğrusu göl tasvirindeki haritasında yer almadığını belirten bir resim yayınladı. Milletvekili, Urmu Gölü'nün ülkenin haritasında olmadığını ve "Bakanlık yetkilileri

---

¹¹ <http://www.birlik.se/32-siasi/365-1-1385>

¹² Əkrəm Rəhimli, “Urmıya gölü, onun problemləri və həlli yolları”, **Urmıya gölü faciəsi (Məqalələr toplusu)**, Bakı, “Elm və təhsil” 2014, s.32-41

Urmu Gölünü İran İslam Cumhuriyeti haritasından silme sorumluluğundan şikâyet etti.

İran'daki eğitim kurumlarının açılışının hemen öncesinde, sosyal paylaşım ağları üzerine okul kitaplarının çeşitli görüntüleri de vardı. Resimler Urmu Gölü'nün ders kitaplarından silindiğini göstermektedir. Daha önce, Urmu Gölü'nün tarifi, Doküman Kayıt Ofisi'nin belgelerinin arka planında iptal edildi. 6. sınıfın hem iç hem de arka planında yayınlanan "İran Dili" şiirinin yazarı Gulamali Haddad Adil, eskiden İran parlamentosu başkanlığı ve İran Dili ve Edebiyatı Akademisi başkanıydı. "Ey fars dili, ey atalarımızın mirası, anadil!" İbaresıyla başladı. Tahran, Kabil, Khujand, Nişapur, Belh ve Tabriz gibi şehirler Farsça konuşulan alanlar olarak işaretlendi. 9 Kasım 2015'te İran Tabriz, Ardabil, Urmıye, Zanjan ve diğer şehirlerde ve Tahran'ın başkentinde kitlesel protesto gösterileri düzenlendi. Davanın nedeni, İran'ın İRİB TV-2 yayınında Türklerin hakareti. Çocuklar için komedi programı "Fitile Hotel" de böyle bir senaryo hazırlandı: Azerbaycanlı çocuklar diş fırçasını bir tuvalet fırçasıyla yapıyor ve dişleri tuvalet fırçasıyla temizliyor. Bundan sonra, çocuğun babası otel sahibinden özür diler ve çocuğa otel kokusunun çocuğun neden olduğuna bildirir. Çocuk ve babasının diyalogu Azerbaycan Türkçesinde verildi. Bu TV kanalını yasaklamış olan Güney Azerbaycanlı Türkler sinirlendi ve protesto eylemleri karara bağlandı. İran Devlet Televizyon ve Radyo Şirketi, Fitile Otel'de yapılan açıklamada Azerbaycanlılara bir özür bildirdi. Örgütün beyanında, "gerekli iş bitmiş ve nihai sonuca" ulaştığı için aslında bu yayının "ihmal" nedeniyle kapatıldığı ve kanalın çalışanlarından birinin görevden alındığı belirtiliyor. Ardabil'de hapsedilen tanınmış bir Azerbaycan ulusal-kültürel eylemci Abbas Lisani, İran televizyonunda Türklerin hakaretine karşı açlık grevi başlattı. O, Ailesinin ve arkadaşlarının yaptığı telefon görüşmesinde "Çeşitli devlet kurumlarının uzlaşmaz hakaretlerini unutan bir ulus değiliz, bu konu yasal çerçevede çözülmelidir. Ulusları ve kültürleri küçük düşürenler yasal ve yasal olarak cezalandırılmalıdır "dedi. Azerbaycan ulusal hareketini baltalamak için alternatif bir güç olarak, İran her zaman Kürtleri ustalıklı kullanmış ve bu iki cemiyeti birbirlerine karşı koymuştur. İşte bu yüzden İran her zaman Kürtlerle iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. Bu ilişkiler Iraklı Kürtlerle bile devam etti. Irak Kürdistanı'ndan İran'a tarihsel, kültürel ve dilsel bağlar İran İslam Cumhuriyeti ile

olumlu ve yapıcı bir ilişki yarattı. İran, Erbil'de ve Süleymaniye'de konsolosluklarını açan ilk ülkelerden biri ve şu ana kadar İran'ın Batı Azerbaycan, Kürdistan, Kermansah, İsfahan ve Hamadan'daki bazı ilçeler Erbil ve Süleymaniye ile 42 anlaşma imzaladı. Sonuç olarak, İran'ın Irak'taki ihracatı 2001'de 145 milyon dolardan 2008'de 4.7 milyar dolara ve 2013'te 7.5 milyar dolara yükseldi. 1974-1975'te İran hükümeti 300.000 Iraklı Kürtü batı Azerbaycan'a nakletti ve bu politikaya verilecek desteğin de ilginç olması ilginçti. Tahran'daki Amerika'nın büyükelçisi olan Kisinger, Şah hükümetinin Irak'taki Kürtleri İran'da yaşayan Azerbaycanlıların bölgelerine transfer ettiğini söylediği raporlarında belirtti.¹³ Meselenin özü Şah hükümetinin Kürtleri Saddam Hüseyin hükümetine karşı bir muhalif güç olarak kullanması, fakat Kürtlerin yenilgisinden sonra Hüseyin İran'a göç etti. 1979-1980'de bu hareketler birkaç aşamada gerçekleştirildi, yaklaşık 25 bin Kürt taşındı. Bu, bölgedeki sosyo-politik durum üzerinde olumsuz bir etkisi vardır. Kürtlerin siyasi desteği ve mali yardımı bile siyasallaştırılmış ve organize edilmiştir. İran çokuluslu bir ülkedir ve bu tür sorunlar, orada yaşayan 35 milyondan fazla kişinin ve İran nüfusunun % 47'sini oluşturan Azerbaycanlılarınkinden aşağı değildir. Böylece Kürtler, Urmiye, Sulduz, Hoy, Maku, Goşaçay, Julfa'ya ve Azerbaycanlıların anavatanına götürülür. Aynı zamanda bu topraklarda kendilerine ait oldukları iddia ediliyor ve farklı sloganlar söylediler. Güney'de Kürtlerin en çok arandığı şehirler Urmu ve Sulduz'dur. Kuzey Irak'taki Kürt özerkliği geçenlerde Sulduz'da bir konsolosluk açtı ve Kürdistan adı verilen efsanevi devlet bayrağı binanın önüne asıldı. Bayrağın yerel makamların müdahalesi sonrasında alınmasına rağmen, binanın fuaye bölümünde büyük bir Kürdistan haritası var. Bu harita, Türkiye'nin güney ve doğu bölgelerini, İran'ın kuzeyini ve Laçin, Kalbajar, Fizuli, Zangilan ve Gubadli ilçelerini "Kürt arazisi" olarak göstermektedir.¹⁴ Son yıllarda, güneydeki Azerbaycan'ın güneyindeki Hoy, Maku, Salmas, Sayingala, Tikantepe ve Goşaçay şehirlerinde olduğu gibi Urmiya ve Tabriz şehirlerinde de yerinden olmuş

¹³ مدرس سعیدی بررسی ابعاد و دامنه‌های مهاجرت کردهای عراق به ایران در دهه‌ی 1350 شمسی خردنامه، شماره 15، پاییز و زمستان 1394 ص.44

¹⁴ حجت مهکو بی. حسن باویر . سلیمان کریمی تبیین موقعیت ژئوپلیتیکی اقوام و اقلیت در ایران مطالعه مورد: قوم کرد / مجموعه مقالات هشتمین کنفرانس انجمن ژئوپلیتیکی ایران: 20-21 مهرماه 1394 دانشگاه کردستان/سنندج ص. 2901

kişilerin sayısı arttı. Son birkaç yılda Hoy'daki Kürt sayısı 75.000'den 100.000'e yükseldi. Molla rejimine göre Kürtlerin sayısı arttıkça, Güney Azerbaycan Türklerinin sert reaksiyonunu önlemek mümkün olacak. İran liderliği, Kürtleri Salmas, Hoy, Maku ve Tabriz'deki siyasi hedefleri için tanıyor. Sahte haritalar, Azerbaycan'ın tarihi alanlarının Caldiran, Tikantepe, Soyuqbulag, Bicara, Sulduz, Kürve, Hasanabad gibi yerleşim bölgelerinin "Kürt toprakları" olduğunu kanıtlamak için hazırlanmıştır. Kürtlerin amacı, Güney ve Kuzey Azerbaycan topluluğunun gözünden bir perde yaratmaya çalışan protesto gösterisi düzenlemektir. Niyet Azerbaycan topraklarında Kürtler adına tarihlemek. Azerbaycanlıların İran'daki birleşmesi, dışsal ve içsel faktörlerin etkisine sahiptir. Sonuç olarak, büyük bir çoğunluğun olmasına rağmen, Azerbaycanlıların birleşmesinin önünde engeller bulunmaktadır. Birinci engel, Sayks-Pikot Sözleşmesinin koşullarıdır; İkinci faktör, büyük devletlerin bunu istemediğidir ve ayrıntılı analiz, Güney Azerbaycan sorununun Batı'nın İran faktöründeki en rahatsız edici faktöründe olduğunu göstermektedir. Güçlü ve birleştirilmiş bir 50 milyon Azerbaycan devletinin kurulması hiçbir şekilde Batı'nın stratejik çıkarlarıyla uyuşmamaktadır. En azından 35-40 milyonluk yeni bir Türk devletinin ortaya çıkması, Türk dünyasının toplam 150-200 milyon birleşmesine neden olabilir. Bu, bölgedeki güçlerin radikal bir şekilde değişmesine neden olabilir; Üçüncü engel, İran devletinin buna karşı olması; Dördüncüsü, ulusal bilinç ve düşük ulusal düşünce, anlaşmazlıklar, örgütteki sorunlar, Azerbaycanlıların birleşmesinde sorunlar yaratıyor.¹⁵ Güney Azerbaycanlıların ulusal kurtuluş hareketini devirmek ve kırmak için İran hükümeti "Türk Fraksiyonu" olarak adlandırılan bir fraksiyon yaratmaya ve bu hizip tarafından ulusal harekete sızmaya çalışıyor. Bazı gruplar bu fraksiyonu olumlu bir gerçek olarak görürken, bazı gruplara karşıdır. Bu, aynı zamanda, hizip teşkilatının farklı siyasi partilerin üyelerinden oluşmasıyla açıklanmaktadır. Aslında, Türk fraksiyonu gerçekten milli bir yapıydıysa, Güney Azerbaycanlıların sorunlarını çözmeye çalışacaktır. Fraksiyonun başkanı Mesut Pezeşkiyan, İran parlamentosunda bir Türk fraksiyonu-

¹⁵ Ramil Rüstəmov, *Sayks-Pikot müqaviləsi və onun Cənubi Azərbaycan üçün acı nəticələri*, Bakı, Bakı Mühəndislik Universiteti, 2017, s.1106-1107.

nun kurulması fikrine şu sözleri söyledi: "Her topluluk kanun kapsamında tanımlanıyor ve kanunlara uygun hareket ediyor. Ancak kanunlar uyarınca faaliyet göstermiyorsa, bunu bir tehdit olarak görmeliyiz." Sonra milletvekili, bu hizbin kurulması konusunda görüş alışverişinde bulduklarını ve nihayetinde oybirliğiyle karar verdiklerini belirtti. Burada amaç, devletin gücünü ve gücünü arttırmaktır. Ülke-miz sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasıyla elde edilecek farklı azınlıklardan oluşmaktadır. Mesut Pezeşkiyan, yasalar çerçevesinde hareket ettiğimizi ve herkesi yasalara uymaya çağırdığımızı söyledi.¹⁶ İran İslam Konseyi üyesi Ahmed Amirabani Farahani de fraksiyonu memnuniyetle karşıladı ve herhangi bir aksama yaratmadığını söyledi. Urmiya Milletvekili Nadir Gazipur ve Ardabil Milletvekili Rıza Karimi, Marand ve Julfa Mahammad Hasan Nejad vekili, Tabriz temsilcisi Şahabeddin Bimukhdar ve Zahra Saei sözcüsü oldu. Zahra Saei, bu fraksiyonun asıl amacının, Türkdilli devletlerinde yaşayan insanların sorunlarını çözmek, ekonomik ve sosyal konuları çözmek, İran hukukundaki insan haklarını korumak vb. gibi konulardır.¹⁷ İran'ın Devlet Sekreteri Muhammed Naqşibant, Türk hiziplerinin İran parlamentosunda kurulmasını haklı gösteriyor. İran çokuluslu ve çok kültürlü bir devlettir. Burada, her ulusun kültür mirasına saygı gösteriliyor ve saygı gösteriliyor. Bunu kullanarak, her İranlı ulus ulusal-kültürel haklarını geliştirebilir, ancak hepsi kanun çerçevesinde uygulanmalı ve İran'ın çıkarlarını zayıflatmamalıdır. Ardabil ilinden defalarca milletvekili seçilen Mahammadali Garibani, Türk fraksiyonunun mantıkî fikirleri tarafından seçildi. Bundan sonra Türk fraksiyonu istediklerini ve arzularını parlamentoda çözebileceklerini söyledi. Ayrılcı tutumuyla mücadele eden milliyetçilere, "İran'a hayatlarını feda edip devleti koruyan Azerbaycanlılar ve Türkler" olduklarını söyledi. İran Devrimini başlatan ve zaferi sağlamış Türkler değil miydi? Unuttu mu? Şimdi, Türklere "ayrılcı" ve "hain" en azından adaletsiz deniyor. Ana

---

¹⁶ <http://yolpress.ir/?p=21149>

اظهارات صریح دکتر پزشکیان درمورد تشکیل فراکسیون مناطق تورکنشین در مجلس

¹⁷ <http://www.araznews.org/fa/Archives/29402>

فراکسیون مناطق تورکنشین یا پانزهری برای حرکت ملی آذربایجان - حمزه اربابی

dilde konuşan Garibani, bu konunun İslam devrimi sırasında geldiğine dikkat çekti ancak gazetede kaldı ve karara bağlanmadı. Nitekim, İran halklarının anadillerinde eğitimi İran devletine daha faydalı olabilir ve ülkenin refahını sağlayabilir. Salmalı milletvekili Şahrüz Barzger Kolshani de Türk hizipinin kurulmasının önemini vurguladı. Bu hizip diğer insanlar arasındaki bağlantıyı sağlayacak ve İran'daki Türk nüfusunun refahına katkıda bulunacaktır.¹⁸

Bu fraksiyonun yasal meşruiyeti şu şekilde analiz edilebilir:

1. Parlamentoda ayrı grupların kurulmasına ve daha demokratik ve şeffaf bir sisteme neden olabilir. Bu siyasi durum, İran'ın çeşitli illerinin gelecekteki sorunlarını çözmeye yardımcı olacaktır. Buna bir örnek Alman Bundestag'tır.

2. O zamana kadar İran parlamentosunda program ve tüzük fraksiyonlar tarafından denetlenmemiştir. Programlarının ve tüzüklerinin kesirler bazında yayımı yalnızca mecburi olabilir ve böylesi bir görevi yerine getirmekteki başarısızlıkların, şeffaflığın ve hesap verebilirliğin ortadan kaldırılması ve değerlendirilmesi için elverişli olabilir.

3. Tabii ki, hizipler arasında bazı tutarsızlıklar olmasına rağmen, bu sorunlar İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın IX. Maddesi uyarınca çözümlenebilir. Bu madde, tüm yetkililerin ülkenin bütünlüğü ve toprak bütünlüğü için yetkisinin kötüye kullanılması için geçerli değildir.

4. Fraksiyonlar, Meclis'in iç bölünmelerinin bir parçası değildir ve parlamento dışı faaliyetlerinin sonucu olarak resmi organlar değildir ve en önemli otoritesi, parlamentonun resmi davranışında belirli hedefleri takip etmek ve yasaların kabulü ya da güvenoyu ve görevden alma gibi belirli hedefleri gerçekleştirmektir. Eylemler arasındaki emirle hiçbir ilişki yoktur ve bu açıdan etnik aidiyeti kabul etmenin kabul edilemez olduğunu, çünkü kesirlerin işlevi parlamentoda yapılan işlemlerle ilgili değildir. Bu toplantı, delegasyonun tanınmış bir

---

¹⁸ <http://www.fardanews.com/fa/news/195316/%D9%85%D8%AC%D9%84%D8%B3-%D9%86%D9%87%D9%85-%DA%86%D9%86%D8%AF-%D9%81%D8%B1%D8%A7%DA%A9%D8%B3%DB%8C%D9%88%D9%86-%D8%AF%D8%A7%D8%B1%D8%AF->

lobisidir; örneğin, meclisin görevi olan Kurul, Komisyon ve diğer organların işlevi ve böylece temsilcileri denetleme yetkisi vardır.

5. Mükemmellik en önemli siyasi konulardan biri olarak düşünülür ve birçoğu bunu başka bir "hakikat" olarak değerlendirir. Bu sorunun cevabı, böyle bir hizip yaratmanın uygun olup olmadığı olup, her kişi bu soruna onun görüşleri doğrultusunda farklı cevap verecektir. Bu fraksiyon yüzlerce üyesini tespit etme konusundaki belirsizlik ve uyumsuzluk, yüzlerce temsilci, uygunluğun anlamını anlamıyor ve objektif durumlara adapte olamıyor demektir. Bu elbette, zavallı ve kabul edilemez bir sebep.

6. Muhalefetin en önemli argümanı ulusal birliğin itaatkâr bölümünün oluşturulmasıdır. Özgürlük, bağımsızlık, birlik ve toprak bütünlüğü arasında bir denge kurmak anayasanın en önemli konularından biridir. Anayasa'nın 9. maddesine göre, ülkenin özgürlüğü, bağımsızlığı, birliği ve toprak bütünlüğü İran İslam Cumhuriyeti'nde bölünemez ve bunların korunması devlet ve ulusun görevidir.

7. Fraksiyonlar İslami Danışma Konseyi temsilcilerinin "gayri resmi" gruplarına atıfta bulunurken, belirli hedeflere ulaşmayı amaçlamaktadır ve Meclisin özel olarak atanması yoluyla bir parlamentonun veya diğer bir organın gözetiminde açık bir şekilde düzenlenememektedir;

Açıkçası, bu grupların oluşumu ve işleyişi parlamentoların anayasal ilkelerine ve hükümlerine aykırı olmamalıdır. Bununla birlikte, bu hizipten aykırı siyasi figürler de vardı. Böylece Tahran merkezli bir milletvekili Bahruz Nemati olan İran Parlamentosu üyesi, Türk hiziplerinin parlamentoda kurulmasına karşı çıktı.

Bu fraksiyonun kurulmasının yanlış bir adım olduğunu ve ülkeyi farklı insanlara bölüştürdüğünü söyledi. İran, Türkçe, Kürtçe, Baluç, Kürtçe, Gaşgay ve İran'da yaşayan diğer insanlar. İran halkı ülkenin bütünlüğü için çalışmalıdır. Türk fraksiyonunun kurulmasının ardından, Miyandoab, Şahindej ve Tekab'ın yardımcısı Haşimi, bir Kürt hizip oluşturma sorusunu da gündeme getirdi. Dolayısıyla, İran Meclis Konseyi'ni kesir yapmak mümkün değildir. Eski milletvekili Mansur Hakikatpur, parlamentoda Türk fraksiyonunun oluşturulması olumsuz bir tutum takındığını ifade ederek, hizip sonrasında Kürt, Lor,

Bahtiyari, Baluç vb. fraksiyonlar olacağına eminiz dedi. Kesirler de ortaya çıkacaktır. Gerçek, Türkiye, Azerbaycan ve hatta İsrail'in bu hizip kökünde durduğunu ve bu konunun çıkarları ile daha uyumlu olduğunu söylediğini söyledi.¹⁹ Bazen Türk fraksiyonunun kurulmasını Amerikanın işi olduğu da kaydediliyor ve İran'ın iç istikrarını bozmak için Amerika'nın desteğiyle sözde İran'da milli azlıklardan, özellikle azerbaycanlılardan kullanıldığı gösterilmiştir. Bu gibi müdahalelerin ülkenin iç düzenini bozmaya hizmet ettiği gösterilir ve İran'ın iç rejimi için tehlikeli bir adım olduğu belirtiliyor. Öyle ki, Türk fraksiyonunun kurulması gelecekte İran'ın diğer halklarının da kendi fraksiyonlarını yaratmaya zemin olacak, parlamento ayrı ayrı gruplardan oluşacak ki, bu da asayişin bozulmasına yol açacaktır. Meydana gelen bu olayları büyük Ortadoğu planının bir bölümü de kabul edilebilir. Projede önemli bir unsur olarak "Batı Asya bölgesinde jeopolitik değişiklikler" yapılmasının gerekliliği belirtilmiştir. Bu jeopolitik değişiklik Batı Asya'da büyük devletlerin küçük devletlere ve bölümlere parçalanmasından, bölgenin etnik çeşitliliğinden kullanılması gibi tecesüm ettirilmiştir ki, bunu da biz Arap baharı, yakın ve orta doğuda yaşanan gelişmelerin örneğinde açıkça görüyoruz. Dikkat çeken çıkarlardan biri de budur ki, güya İran parlamentosunda Türk fraksiyonunun kurulması Azerbaycan Cumhuriyeti'nin desteği ile gerçekleştirilen bu fraksiyondaki milletvekilleri Azerbaycandan destek almış ve amaç iki Azerbaycanı birleştirmekle büyük Azerbaycan devletini kurmak olmuştur. Etnik grupların temsilcilerinin faaliyetleri, mutlaka diğer milletlerin benzer taleplerine yol açacaktır ki, Böylece Amerika İran'ı kolayca parçalayabilir düşünüyor. Son üç yıldır, ülkenin geleceği konusundaki çeşitli uzman analizleri, siyasi temasta etnik eksikliklerin faaliyete geçirilmesi konusunda ciddi uyarılar yaptı. İslami Danışma Meclisi'nde "Türk dilli temsilcilerin fraksiyonu" olarak adlandırılan yeni bir hizip yaratma girişimi, ülke için bir tehdit olarak değerlendiriliyor.

İran devleti, tek devlet, birleşik ulus ve tek bayrak gibi özel bir ilke ile yönetilmektedir. Anayasa'nın 84. maddesine göre, seçim sonrasında milletvekili tüm ulusun sorumluluğundadır. Anayasa'nın 67. maddesine göre milletvekilleri, "İran halkının çıkarları" ve "ülkenin bağımsızlığı" ile ilgili olduklarını ve yorumlarını izlemeleri gerektiğini

¹⁹ <http://madaniatnews.com/?p=3470>

düşünüyorlar. Onlar "Ülkenin siyasi, ekonomik ve kültürel bağımsızlığını korumak" konusunda tereddüt etmemektedirler. Anayasanın 11. maddesine göre, temsilciler "ulusun haklarına ihanet etmemek" ve "İran hükümetinin ve milletinin menfaatleri ve menfaatleri dışında bir amacı yok" sözü vermeliler. Açıktır ki, "delegenin sorumluluğunun vatandaşlığı" ilkesi "etnik kesirler" in 84. maddesinin hükümlerine ve alt türlere aykırıdır. Bu hizbin temsilcileri, ulusal çıkarlar, ulusal dayanışma ve yurttaşlık rasyonalitesi yerine etnik çelişkiler alanı haline gelen Irak ve Lübnan parlamentolarının durumunu açıklıyor. Anayasa'nın 26. maddesine göre siyasi partilerin ve siyasî birliklerin faaliyetleri "ulusal birlik" imkânı sağlıyor. Anayasa'nın 13. maddesine göre yalnızca dinî azınlıklar kendi kurumlarını kurma fırsatına sahipler. Türk konuşan hizip konusu dış politika ve ulusal güvenlik bakımından da son derece tehlikeli. Siyaset literatüründe Türk sadece Türk vatandaşı olarak düşünülür. Özbekistan ve Türkmenistan gibi diğer Türkmen devletleri, temel yasalarına dayanarak kendi ulusal kimliğine sahiptir. Bu nedenle, böyle bir hizip oluşumu İran hükümetinin vatandaşlarını bir dizi diğer devlet ve hükümette temsil edecektir. Pers araştırmacılara göre, Azerbaycan halkı Türk değil, Osmanlıların işgali sonucu Türklerdi. Bu sebeple Azerbaycanlıların kendilerini Türkçe olarak nitelendirdikleri bu halkların doldurulamaz bir hatasıdır. Bu örgütler, özellikle parlamentoda, ülkenin çoğunu Türkiye'nin "stratejik derinliği" haline getirmeye çalışıyorlar. Osmanlı İmparatorluğu topraklarında Azerbaycan'ın işgali ile bütünleşemediğinde, sonunda içsel faktörleri etkiledi ve uzun vadeli hedeflerine ulaşmaya çalıştı. "Türkdilli bölge" ifadesinin kullanılması coğrafi kapsamı oluşturuyor mu? Sincan Uygur ya da Anadolu ya da Kırım Tatar? Veya hepsini! Gördüğünüz gibi, grubun adı gelecekte kullanılmak üzere bilinçli olarak seçildi. Bu kesirler, diğer uluslara karşı başka çatışmalara ve baskılara neden olacak ve nihai olarak, ulusal meclis yerine birkaç "kesir" ile karşılaşacağız.²⁰ Türk fraksiyonunun sözcüsü Zahra Saei, İran hükümetinin 12. kabinesinin bazı temsilcileriyle yaptığı toplantıda, esas

---

²⁰ <http://www.azariha.org/%D8%AA%D8%AD%D9%84%DB%8C%D9%84-%D8%B1%D8%A7%D9%87%D8%A8%D8%B1%D8%AF%DB%8C/item/1675-%D9%81%D8%B1%D8%A7%DA%A9%D8%B3%DB%8C%D9%88%D9%86-%D9%82%D9%88%D9%85%DB%8C%D8%9B-%D9%85%D8%AC%D9%84%D8%B3-%D9%85%D9%88%D8%A7%D8%B2%DB%8C>

olarak Türk konuşma partisinin temsilcileriyle ilgilenen Urmu Gölü, karayolu ve demiryolu sorunları Anayasanın 15. maddesinin uygulanması konusunu görüştü. Bu toplantılarda temsilciler endişelerini ve endişelerini dile getirdi ve bakanlardan bu sorunları çözme planlarını sunmalarını istedi. İran parlamentosu, İran parlamentosu için Tebriz temsilcisine verdiği röportajda İran parlamentosu, bakanlık tarafından öne sürülen bazı öneriler üzerine yorumlarda bulundu ve 15. maddenin uygulanması, Urmu gölü sorununun uygulanması ve su krizi ve diğer taleplerin çözülmesi için gerekli önlemlerin alınması gerektiğini söyledi. Anayasa'nın 15. maddesinin ve anadil eğitiminin Azerbaycan halkının şartlarından biri olduğuna dikkat çekerek, toplantıda önerilen bu ilkenin uygulanması için gerekli düzenlemelerin yapılmasını istediğini belirtti. 17 Ağustos 2017'de, İran Cumhurbaşkanı Hasan Rouhani yeni 12. kabine için aday gösterilen 17 aday listesini sundu. Bu listede, Azerbaycan yetkilileri tarafından alınan Türk karşıtı adımlar için neredeyse hiç yer bulunmuyor ve Türk hizip adının değiştirileceği ve ülkenin kuzey batı hiziplerinin bölünecekleri öneriliyor. Böylece, İran hükümeti Türk adından ve Türkçe konuşan nüfusundan ehtiyat ediyordu. Ekim 2016'da ortaya çıkan bu fraksiyon, 2017'de yasal olarak İran parlamentosu tarafından yasaklandı. Dahası, bu hizip demokratik haklara yönelik mücadelede güney Azerbaycanlıları yönetemedi ve Ayrıca, bu oyuncak bir kurum olarak onaylandı.

KAYNAKÇA

Elçibey E., **Butov Azərbaycan Yolunda**, Ankara, Ecdad Yayınları, 1998, 334 s.

Насијева Јеганә, İran İslam inqilabından sonra Cənubi azərbaycanlıların ana dili uğrunda mübarizəsi (1979-2005-ci illər), Bakı, Adiloğlu nəşriyyatı, 2017, 306 s.

Крантовски Э.А., **Ранняя история Иранских племен Передней Азии**, Москва, Наука, 2007 510 s.

Ramazani İbrahim, **İran'da Türk milliyetçiliği duruşu traxtor isyanı**, İstanbul, 1. Baskı, 2015, 192 s.

Rəhimli Əkrəm, Seyid Cəfər Pişəvəri, **Bakı**, Nurlar nəşriyyatı 2009, 400 s.

Rəhimli Əkrəm, “Urmiya gölü, onun problemləri və həlli yolları”, **Urmiya gölü faciəsi (Məqalələr toplusu)**, Bakı, “Elm və təhsil” 2014, s.32-41

Rehimoğlu Arif, “Satranç tahtasında Azərbaycan ve Farsistan”, **Avrasya Dosyası Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, C 7, S 1, Ankara, 2001, s.344-345

Rüstəmov Ramil, **Sayks-Pikot müqaviləsi və onun Cənubi Azərbaycan üçün acı nəticələri**, Bakı, Bakı mühəndislik universiteti, 2017, s.1106-1107.

Rüstəмова-Tohidi Solmaz, **Kominternin Şərq siyasəti və İran 1919-1943**, Bakı, Xəzər universiteti nəşriyyatı, 2001, 507 s.

Tağıyeva Şövkət, Rehimli Ekrem, Bayramzade Semed, **Güney Azərbaycan**, Orhan Yayınları. Bakü. 2000. 500 s.

Yəzdani Əhməd, **İranda parlamentizm sisteminin tarixi (1905-1979)**, Berlin 1991, 193 s.

Shaffer Brenda, **Borders and Brethren. Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity**, Cambridge, MA:MIT Press, 2002, 264 p.

1. مدرس سعیدی بررسی ابعاد و دامنه‌های مهاجرت کردهای عراق به ایران در دهه‌ی 1350 شمسی خردنامه، شماره 15، پاییز و زمستان 1394 ص.44

2. حجت مهکویی. حسن باویر. سلیمان کریمی تبیین موقعیت ژئوپلیتیکی اقوام و اقلیت در ایران مطالعه مورد: قوم کرد / مجموعه مقالات هشتمین کنگره انجمن ژئوپلیتیکی ایران: 20-21 مهرماه 1394 دانشگاه کردستان/سندج ص. 2901

<http://www.birlik.se/32-siasi/365-1-1385>

<http://yolpress.ir/?p=21149>

اظهارات صریح دکتر پزشکیان در مورد تشکیل فراکسیون مناطق تورک‌نشین در مجلس

<http://www.araznews.org/fa/Archives/29402>

فراکسیون مناطق تورک‌نشین یا پانزهری برای حرکت ملی آذربایجان – حمزه اربابی

<http://www.fardanews.com/fa/news/195316/%D9%85%D8%AC%D9%84%D8%B3-%D9%86%D9%87%D9%85-%DA%86%D9%86%D8%AF-%D9%81%D8%B1%D8%A7%DA%A9%D8%B3%DB%8C%D9%88%D9%86-%D8%AF%D8%A7%D8%B1%D8%AF->

<http://madaniatnews.com/?p=3470>

<http://www.azariha.org/%D8%AA%D8%AD%D9%84%DB%8C%D9%84-%D8%B1%D8%A7%D9%87%D8%A8%D8%B1%D8%AF%DB%8C/item/1675-%D9%81%D8%B1%D8%A7%DA%A9%D8%B3%DB%8C%D9%88%D9%86-%D9%82%D9%88%D9%85%DB%8C%D8%9B-%D9%85%D8%AC%D9%84%D8%B3-%D9%85%D9%88%D8%A7%D8%B2%DB%8C>

4-

<http://www.azariha.org/%D8%AA%D8%AD%D9%84%DB%8C%D9%84-%D8%B1%D8%A7%D9%87%D8%A8%D8%B1%D8%AF%DB%8C/item/1675-%D9%81%D8%B1%D8%A7%DA%A9%D8%B3%DB%8C%D9%88%D9%86-%D9%82%D9%88%D9%85%DB%8C%D8%9B-%D9%85%D8%AC%D9%84%D8%B3-%D9%85%D9%88%D8%A7%D8%B2%DB%8C>

<http://www.azariha.org/%D8%AA%D8%AD%D9%84%DB%8C%D9%84-%D8%B1%D8%A7%D9%87%D8%A8%D8%B1%D8%AF%DB%8C/item/1675-%D9%81%D8%B1%D8%A7%DA%A9%D8%B3%DB%8C%D9%88%D9%86-%D9%82%D9%88%D9%85%DB%8C%D8%9B-%D9%85%D8%AC%D9%84%D8%B3-%D9%85%D9%88%D8%A7%D8%B2%DB%8C>

<http://www.azariha.org/%D8%AA%D8%AD%D9%84%DB%8C%D9%84-%D8%B1%D8%A7%D9%87%D8%A8%D8%B1%D8%AF%DB%8C/item/1675-%D9%81%D8%B1%D8%A7%DA%A9%D8%B3%DB%8C%D9%88%D9%86-%D9%82%D9%88%D9%85%DB%8C%D8%9B-%D9%85%D8%AC%D9%84%D8%B3-%D9%85%D9%88%D8%A7%D8%B2%DB%8C>

<http://www.azariha.org/%D8%AA%D8%AD%D9%84%DB%8C%D9%84-%D8%B1%D8%A7%D9%87%D8%A8%D8%B1%D8%AF%DB%8C/item/1675-%D9%81%D8%B1%D8%A7%DA%A9%D8%B3%DB%8C%D9%88%D9%86-%D9%82%D9%88%D9%85%DB%8C%D8%9B-%D9%85%D8%AC%D9%84%D8%B3-%D9%85%D9%88%D8%A7%D8%B2%DB%8C>

İSTİHBARAT FAALİYETLERİ

YUNAN İSYANI SIRASINDA KIBRIS'TA İSTİHBARAT FAALİYETLERİ (1821)

Güven DİNÇ*

ÖZET

Eski Türk devletlerinden beri bilinmekte olan istihbarat Osmanlılarda da kullanılmıştır. Bunun etkin bir örneğini Yunan isyanı sırasında Kıbrıs adasında görmek mümkündür. 1821 yılı baharında önce Eflak-Boğdan'da, akabinde Mora'da başlayan Yunan isyanının etkili olması beklenen bölgelerden biri de yoğun Rum nüfusun bulunduğu Kıbrıs adası idi. Yunan isyanının hazırlığını ve örgütlenmesini yapan Filiki Eteryia cemiyeti temsilcileri isyan öncesinde ve sırasında adaya gelerek Kıbrıslı Rumların desteklerini ve katılımlarını sağlamaya çalıştılar. İsyân öncesine ait yeterli istihbarat çalışması yapılamasa da isyanın Mora'da patlak vermesinden sonra adada gerekli önlemler alındı. Dönemin Kıbrıs Muhassılı (Vali) Mehmet Ağa (Küçük Mehmet) gelen ferman üzerine gayrimüslimlerin ellerindeki bütün silahları toplattı. Yapılan aramalarda kiliselerde silah ve barut saklandığı ortaya çıktı. Muhassıl ayrıca adadaki bütün haberleşmeyi kontrol altında tuttu. Bu sayede Kıbrıslı Rumların İstanbul ve başka yerlerdeki Rumlarla isyana yönelik olduğu iddia edilen mektuplaşmalar ele geçirdi. Rumca bilen ve Rum kıyafeti giyen casuslar vasıtasıyla ele geçirilen bazı şüphelilerin sorgulamalarında Paskalya gecesi Kıbrıslı Rumların topyekûn isyana kalkışarak adadaki bütün Müslümanları yok etmeyi planladıkları ortaya çıktı. Bu nedenle padişahın alınan izin sonrasında başta Başpiskopos Kiprianos olmak üzere bazı Kıbrıslı Rumlar idam edildi. Böylece alınan istihbarî bilgiler sayesinde adada başlaması planlanan kanlı bir isyan hareketi önlenmiş oldu.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, İstihbarat, Yunan İsyanı, Rum, Osmanlı.

---

* Doç.Dr. Akdeniz Üniversitesi, ANTALYA, gdinc@akdeniz.edu.tr

INTELLIGENCE ACTIVITIES IN CYPRUS DURING THE GREEK REVOLT (1821)

ABSTRACT

The intelligence that has been known since the old Turkish states was also used in the Ottomans. An effective example can be seen in Cyprus during the Greek revolt. One of the regions expected to be influential by the Greek revolt which started in Eflak-Boğdan in the spring of 1821 and then in Morea was the island of Cyprus where there was Greek density. Representatives of the Filiki Eteria (Society of Friends) community, which prepared and organized the Greek rebellion, came to the island before and during the rebellion and tried to support the Greek Cypriots' support and participation. Although effective intelligence work could not be done before the rebellion, necessary measures were taken in the island after the rebellion broke out in Morea. Mehmet Aga (Küçük Mehmet), the governor (muhasil) of Cyprus, gathered all the weapons from non-Muslims by order of the Sultan. Searches in the churches, it appeared that weapons and gunpowder were there. Also, the governor kept all communications on the island under his control. In this regard, the Greek Cypriots obtained correspondence, allegedly directed at the rebels with Istanbul and other Greeks elsewhere. During the interrogations of some suspected Greek Cypriots seized by spy speaking Greek and in Greek outfit it turned out that Greek Cypriots planned a massacre in the island and they intended to annihilate all the Muslims by attempting revolt. For this reason, some Greek Cypriots, mainly Archbishop Kiprianos, were executed on the basis of the permission from the sultan. The governor prevented a bloody rebellion movement planned to begin on the island because of effective intelligent information.

Key Words: Cyprus, Intelligence, the Greek Revolt, Greeks, Ottomans.

Giriş

Arapça kökenli bir kelime olan istihbarat, haber ve bilgi alma anlamına gelen istihbar kelimesinin çoğuludur. İstihbarat ve casusluk kavramları Kâmûs-ı Türkî'de, şerre dair ahbâr ve esrarı gizlice öğrenip haber verilmesi, düşman tarafından bir devletin ahvâl-i askeriyelerini ve kuvvetini öğrenmek üzere, tebdil kıyafetle onun ülkesine veya ordusuna sokulma yahut kendi vatani aleyhine böyle bir hainâne hizmet verme şeklinde tanımlanmaktadır.¹

İstihbarat kelimesi terimsel olarak çeşitli imkân, yöntem ve araçları kullanarak herhangi bir konuda enformatik materyal temini ve temin edilen bilgilerin ham halden kurtarılarak işlenmesi, değerlendirilmesi ve yorumlanarak bir netice çıkarılmasıyla ilgili faaliyetler bütünüdür.² Diğer yandan istihbarat, her ülkenin, yabancı devletler hakkında bilgi toplamak, toplanan bilgileri değerlendirmek ve hassas taraflarını kullanarak onları zayıflatmak, bölmek için yapılan faaliyetler şeklinde de tanımlanmaktadır.³

İstihbarat, insanın doğasında (fitrat) mevcut olan merak etme ve öğrenme arzusu ile ortaya çıkmıştır. Batı dillerinde özellikle İngilizcenin hâkim olduğu ülkelerde “*intelligence*” kelimesiyle karşılık bulmaktadır. Casusluk ise yine Arapça bir kelime olan “*tecessüs*” kelimesinden türetilmiş olup merak etme, kendi dışındaki işlere duyulan öğrenme arzusu, gizli şeylere merak menşesinden gelmektedir. Casusluk ve batı dillerindeki karşılığı olarak Fransızca kökenli “*espionaj*” kelimeleri aynı içerikte olmak üzere Türkçe’de casusluk anlamında kullanılmaktadır. İngilizcede casus anlamında kullanılan “*spy*” kelimesi de buradan kaynaklanmaktadır.⁴

---

¹ Şamseddin Sami, “Casus”, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2007, s.464-465.

² Erdal İlter, **Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi**, MİT Yay., Ankara, 2002, s.1.

³ Mustafa Balcioğlu, **Teşkilat-ı Mahsusadan Cumhuriyete**, Nobel Yay., İstanbul, 2001, s.1.

⁴ Aytunç Altındal, **Türkiye’de ve Dünya’da Casuslar**, Truva Yay., İstanbul, 2008, s.28.

İstihbarat iç ve dış istihbarat olarak ikiye ayrılmaktadır. Dış istihbarat yabancı devletlere karşı önleyici tedbirler almaya yönelik meydana gelen gelişmeleri öğrenme faaliyetleridir. İç istihbarat ise daha çok ülke içinde olup biten asayişsizlikleri ve eylem çabalarını öğrenme ve bu doğrultuda önleyici tedbirler almaya yönelik faaliyetlerdir.⁵

Tarihte birçok devlet kurmuş Türklerin istihbarat ile tanışmaları Orta Asya'da Çin ile yaşanan mücadelelerde görülmektedir. Çin hükümdarları ilk Türk devletlerini zayıflatmak ve yıkmak için casuslar kullanmışlardır. Bunlar gezgin gibi toplum içine karışarak halkın yaşayış biçimini, güvenlik durumunu öğrenmenin yanında, kendi dinlerini de yaymaya çalışırlardı. Elde edilen bilgiler seyahatname biçiminde düzenlenerek gerekli makamlara sunulurdu. Türkler bu casuslara “*çaşut/çaşut*” adı vermişlerdi.⁶ Hunlarda, Göktürklerde, Uygurlarda bu tarz istihbarat faaliyetlerine rastlanılmaktadır. Türk boylarının İran, Hint ve diğer uluslarla ilişkilere girmesiyle gizli faaliyetler arttı. Orhun Kitabelerinde bu faaliyetlere dikkat çekilmiş ve uyanık olunması gerektiği hatırlatılmıştır.⁷

Yabancı temsilcilerde dikkat edilen hususlardan biri casusluk yapıp yapmadıklarıydı. Casusluk yapmadıkları sürece temsilcilere dokunulmazdı. Şüpheli hareketleri görülen yabancı temsilciler hapse atılır veya ülkenin uzak bir yerinde belirli bir zaman için ikamete memur edilirdi.⁸

IX. yüzyıldan itibaren İslam coğrafyası sınırları içerisine giren Türkler, burada istihbarat faaliyetlerine önem vermeye ve casuslar kullanmaya devam ettiler. Özellikle Selçuklular döneminde geniş bir haber alma ağına sahip olunduğu bilinmektedir.⁹

⁵ Haldun Eroğlu, “Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri”, **OTAM**, S.34, Ankara, 2003, s.13.

⁶ Kaya Karan, **Türk İstihbarat Tarihi: İstihbarat Teşkilatı ve Teşkilat-ı Mahsusa'dan MİT'e**, Truva Yay., İstanbul, 2008, s.18.

⁷ Karan, **a.g.e.**, s.18-19.

⁸ Hamit Pehlivanlı, “Eski Türkler ve Selçuklularda İstihbaratçılık”, **Türkler**, C V, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.280.

⁹ Pehlivanlı, **a.g.m.**, s.280-281; Eroğlu, **a.g.m.**, s.15.

Osmanlı Devleti ilk kuruluş yıllarında Bizans ile amansız casusluk mücadeleleri gerçekleştirdi. Bu yıllarda casus olarak daha çok Voynuk ve Martolos teşkilatları kullanıldı.¹⁰ Klâsik dönemde ise istihbarat bilgileri gönüllü casusluk, ulufeli (ücretli) casusluk, dil alma yöntemi, tüccar ve gezginlerden alınan haberler olmak üzere başlıca dört unsura dayanmaktaydı.¹¹

Osmanlılarda istihbaratın gelişmesi ve modern bir teşkilat haline gelmesi II. Abdülhamid zamanında oldu. Onun zamanında Osmanlı coğrafyası büyük devletlerin istihbarat elemanlarının çalışma alanı haline geldi. Avrupalı büyük devletlerin baskısı altında olan Osmanlı yönetiminin istihbaratını geliştirmemesi beklenemezdi.¹² II. Abdülhamid Balkanlardaki milliyetçilik hareketleri, bunları destekleyen Rusya ve Avusturya'nın faaliyetleri gibi dış olaylar ile ülke içindeki komploları ortaya çıkarmak için Abdülhamid "*Yıldız İstihbarat Teşkilatı*"nı kurdu (1880-1908).¹³ Yıldız İstihbarat Teşkilatı, hasım ülkelerin istihbarat ve Balkan isyanlarını kontrol haricinde II. Abdülhamid'in kendi tahtına yönelik komploları da ortaya çıkarmakla da yükümlüydü. 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında bu teşkilata olumsuz bakan İttihat ve Terakki fırkasının etkisiyle bu teşkilatın faaliyetlerine son verildi. Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı döneminde teşkilata ait yüz binlerce rapor (jurnal) imha edildi.¹⁴

---

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Yavuz Ercan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgarlar ve Voynuklar**, TKK Yayınları, Ankara 1989, s.75; Bilge Keser, "Osmanlı Devleti'nde Martolos Teşkilatı", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 12, Erzurum, 1999, s.268-269.

¹¹ Eroğlu, a.g.m., s.17.

¹² Hamit Pehlivanlı, "Osmanlılarda İstihbaratçılık", **Türkler**, C. XIII, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.658-659.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Ali Beyhan, "II. Abdülhamid Döneminde Hafiyye Teşkilatı ve Journaller", **İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri**, S 8, İstanbul 1999, s. 65-83.

¹⁴ Pehlivanlı, "Osmanlılarda İstihbaratçılık", s.658-660.

İttihat ve Terakki iktidarı ele geçirdikten sonra yeni bir teşkilat kurdu: “*Teşkilât-ı Mahsûsa*”. 17 Kasım 1913’te¹⁵ kurulan teşkilatın temelî Batı karşıtlığına ve ülkeyi Batı karşısında koruma düşüncesine dayanmaktadır. Amacı iç güvenliği sağlamak, devletin varlığı için hayatî öneme sahip olduğu düşünülen Türklerin hâkimiyetini korumak, Osmanlı sistemini hangi grupların ve ideolojilerin tehdit ettiğini ortaya çıkarmak için casusluk yapmak, düzenli ordu birliklerine yardımcı olmak ve icabında onların yerini almak için çete savaşları yapmaktı.¹⁶ Teşkilat, İttihatçılara karşı olan VI. Mehmet Vahidettin’in emriyle kapatıldı.

Yunan İsyanı

Osmanlı Devleti’nde istihbarat faaliyetlerinin genel görünümü bu şekilde olup bu çalışmada Yunan isyanı sırasında Kıbrıs adasında nasıl bir istihbarat faaliyeti yürütüldüğü konusu ele alınacaktır. Ancak yine burada kısaca Yunan isyanının nasıl geliştiğini hatırlamakta fayda vardır.

Çok çeşitli unsurları barındıran Osmanlı Devleti’nde Müslümanlardan sonra en kalabalık ve en ayrıcalıklı milletlerden biri Rumlardı. II. Mehmet döneminden itibaren diğer Hristiyan tebaaya nazaran özel bir mevkide bulunan Rumlar daha çok Mora, Teselya ve Ege havzasında yoğunlaşmışlardı.¹⁷

XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başlarında Rum gençler zengin tüccarların maddî yardımları sayesinde Avrupa üniversitelerinde aydınlanma çağıının bilgi birikimini ve Fransız ihtilalinin ortaya çıkardığı fikirleri öğrendiler. Ayrıca ihtilal Fransa’sının 17 Ekim 1797 tarihinde

¹⁵ Mustafa Balcıoğlu, “Kendi Belgeleriyle Teşkilat-ı Mahsusa Yahut Umur-u Şarkıyye Dairesi”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S 67, Temmuz 1992, s.24.

¹⁶ Philip H. Stoddard, **Teşkilat-ı Mahsusa** çev. Tansel Demirel, Arma Yay., İstanbul, 2003, s. 9; Hamit Pehlivanlı, “Teşkilât-ı Mahsûsa Türk Modern İstihbaratçılığının Başlangıcı mı?”, **Osmanlı**, C VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s.287.

¹⁷ Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin durumları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. H. Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Turhan Kitapevi, Ankara, 2001.

Avusturya ile imzaladığı Campo Formio Antlaşmasıyla Yedi Ada'ya sahip olarak Osmanlı Devleti ile komşu hale gelmesi Yunanlıların Fransız İhtilali fikirleriyle doğrudan temas kurmalarını sağladı.¹⁸ Ancak Rumların topyekûn isyan etmelerine zemin hazırlayan güncel gelişme Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanı oldu.¹⁹

Tepedelenli Ali Paşa, Yunan bağımsızlığının hayata geçirilmesinde başat rolü oynayan *Filiki Eteryä Cemiyeti*'nin yürüttüğü faaliyetlerden haberdardı ve bunları Bâbîâli'ye bildirmekteydi. Fakat II. Mahmut'un mühürdarı olan fakat gerçekte Fener Rum Patrikhanesi'nin bir üyesi gibi çalışan Halet Efendi, Ali Paşa'nın ihbarlarını her defasında yalanlayarak onu sarayın gözünden düşürmeyi başardı. Halet Efendi'nin girişimleri sonucunda Ali Paşa azledildi ve akabinde isyana kalkıştı.²⁰ İsyana kalkıştıktan sonra Rumları kendi tarafına çekmek isteyen Tepedelenli Ali Paşa'nın bu girişimi Rumların isyan etmelerinde büyük rol oynadı.²¹ Bölgedeki kuvvetler Yanya'ya sevk edildiğinden Rumlar sadece Ali Paşa'dan kurtulmakla kalmadılar, aynı zamanda ordu başka tarafa yönlendirildiğinden isyan anının geldiğine hükmederek toplu bir kalkışmaya giriştiler.²²

İlk kalkışma hareketin lideri İpsilanti'nin düşüncesi doğrultusunda Rus yardımını sağlayabilmek amacıyla²³ 6 Mart 1821

---

¹⁸ Richard Clogg, **A Concise History of Greece**, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s.24-27; Dimitris Loules, "Fransız Devriminin Yunanistan Üzerindeki Etkisi", çev. Selda Kılıç, AÜDTCF. **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 26, c. XV, Ankara, 1992, s.294-296; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, C V, 4. Baskı, TTK. Yay., Ankara, 1983, s.109; Herkül Millas, **Yunan Ulusunun Doğuşu**, İletişim Yay., İstanbul, 1994, s.62-87.

¹⁹ Karal, **a.g.e.**, C V., s.109-110; Hamiyet Sezer, "Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı (1821-1829)" **Osmanlı**, C II, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s.88.

²⁰ Vehbi Zeki Serter, **Yunan Emperyalizmi ve Türk Ulusu (1821-1974)**, Zaman Basımevi, Lefkoşa, 1974, s.13-14.

²¹ Gabriyel Römeran, **Tepedelenli Ali Paşa**, çev. Ali Kemali Aksüt, İkbâl Kitabevi, İstanbul, 1936, s.233.

²² Karal, **a.g.e.**, C V., s.111.

²³ Eflak ve Boğdan'da isyan başladıktan sonra Rusya'nın isyana destek vereceği Aleksandr İpsilanti'nin isyanı idare eden Rumlara yazdığı mektuplarda açıkça ifade edilmişti. bk. Thomas Gordon, **History of the Greek Revolution**, C I, William Blackwood, Edinburgh, 1832, s.188.

tarihinde²⁴ Eflak ve Boğdan'da başlatılmışsa da bu girişim sonuçsuz kaldı.²⁵ Bunun üzerine Aleksander İpsilanti'nin kardeşi Dimitri İpsilanti ile Prens Kantakuzen'in girişimleri neticesinde bir başka isyan 1821 Mart ayında Mora'da başladı (17 Mart 1821).²⁶ İsyan rahiplerin faaliyetleriyle Nisan ayının ilk haftasında bütün Mora'ya²⁷, birer savaş gemisi haline getirilen Rum ticaret gemileri vasıtasıyla da kısa sürede adalara yayıldı.²⁸

Padişah II. Mahmut kısa sürede yayılan isyanın bastırılması için Avrupa usulünde ordusu bulunan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemek zorunda kaldı. Mehmet Ali Paşa, Girit ve Mora valiliklerinin kendisine verilmesi vaadiyle bu talebe olumlu yanıt verdi ve oğlu İbrahim Paşa komutasındaki ordusunu 1824 ilkbaharında Mora'ya gönderdi. Neticede isyan 1827 yılında bastırılma noktasına geldi.²⁹ Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Yunan isyanına müdahil olması, Rusya ve İngiltere gibi devletlerin siyasî kararsızlıklarını bir kenara bırakarak açıkça destek vermelerine yol açtı. Nitekim bu devletler 20 Kasım 1827'de tarihinde "*Navarin Vakası*" olarak bilinen baskın saldırıyla birleşik Mısır ve Osmanlı donanmasını imha etti.³⁰ Üstelik Rusya, Osmanlı toprakları üzerindeki kadim emelleri doğrultusunda Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Bir yıldan fazla süren harp Edirne

²⁴ Filiz Yaşar, **Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda Sakız Adası**, Phoenix Yay., Ankara, 2006, s.25.

²⁵ Karal, **a.g.e.**, C V., s.112.

²⁶ Aslında isyanın Paskalya günü olan 22 Nisan tarihinde başlatılması planlanmış, fakat patlayan bazı silahlar isyana erkene almıştı. bk. Zeki Arıkan, "1821 Aylık İsyanı", **Bellekten**, S 203, TTK., Ankara, 1988, s.572.

²⁷ Karal, **a.g.e.**, C V, s.112; Salâhi R. Sonyel, "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", **Bellekten**, C LXII, S 233, TTK., Ankara, 1998, s.107 vd.

²⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, "Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları", **Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri (Türk Yunan İlişkileri)**, ATASE, Ankara, 1986, s.133.

²⁹ Sezer, a.g.m., s.90-91.

³⁰ Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, C. I, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999, s.65; Meral Bayrak, **1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı**, Anadolu Üniversitesi S.B.E. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 1999, s.190-192.

Antlaşmasıyla sonuçlanırken, bağımsız bir Yunanistan devleti de ortaya çıktı.³¹

Filik-i Eterya Cemiyeti'nin Kıbrıs'ta İstihbarat Faaliyetleri

Rumlar, Osmanlı yönetiminin giderek zayıflaması, millileşme ve Avrupalı devletlerin teşvikleri neticesinde ilk fırsatta bağımsızlık için isyan etmekte tereddüt göstermemişlerdir.³² 1814 tarihinde Rusya'nın Odessa (Hocabey) şehrinde kurulan "*Filiki Eterya Cemiyeti*"³³ (Filiki Etaireia) Yunan isyanının en etkin örgütleyicisi oldu.³⁴ Bünyesinde çok sayıda Rus tüccar ve asker bulunan cemiyetin görünürdeki gayesi eğitim ve öğretimi Hristiyan Osmanlı tebaası arasında yaymak³⁵ fakat gerçekte İstanbul'da Rum Patriğinin idaresinde eski Bizans İmparatorluğu'nu yeniden tesis etmektir.³⁶ Rus ordusunda tümgeneral rütbesine sahip Aleksander İpsilanti (Alexander Ypsilantis) cemiyetin başkanlığını üzerine almıştı. Kurulduktan iki yıl sonra sadece 20 üyesi bulunan cemiyet, 1818 yılında 1.069 üyeye ulaşmıştı. Eflak Beyi Kalimaki ve Rum Patriği cemiyetin nüfuzlu üyeleri arasındaydı.³⁷

Yunan isyanının öncülüğünü yapan Filiki Eterya Cemiyeti hazırlığı yapılan isyanda Kıbrıs Rumlarının desteğini sağlamak amacıyla

---

³¹ Bayrak, **a.g.t.**, s.222-227.

³² Yorgo Benlisoy, Elçin Macar, **Fener Patrikhanesi**, Ayraç, Ankara, 1996, s.38-39.

³³ Cemiyetin ismi daha sonradan Etnik-i Eterya olarak değişmiştir. bk. Necla Günay, "Filiki Eterya Cemiyeti", **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C 6, S. 1, 2005, 263-287.

³⁴ Vasilis Panagiotopoulos, "The Filiki Etaireia (Society of Friends) Organizational Preconditions of the National War of Independence", **The Greek Revolution of 1821: A European Event**, Edit. Petros Pizaniyas, The Isis, İstanbul, 2011, s.106-109.

³⁵ Cemiyetin ilk kurulduğu dönemlerde üye sayısının % 85,5'i Rusya topraklarında ikamet edenlerden oluşmaktaydı. bk. Vasilis Kardasis, *Diaspora Merchants in the Black Sea: the Greeks in southern Russia, 1775-1861*, Lexington Books, Boston, USA 2001, s.61.

³⁶ Karal, **a.g.e.**, C V, s.110.

³⁷ Yücel Özkaya, "1821 Yunan (Eflak-Boğdan) İsyanı ve Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları", **Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri (Türk Yunan İlişkileri)**, ATASE, Ankara, 1986, s.114-115.

1818 yılından itibaren faaliyete geçti.³⁸ 6 Temmuz 1818 tarihinde, Dimitri İpsilanti'nin dört önemli komutanından biri olan Anagnostas tarafından Filiki Eterya üyeliğine alınarak örgütün Mısır ve Kıbrıs havarisi yapılan İngiliz ordusunda görev yapmış eski bir papaz olan Demetrios Hypatros (Ypatros), 1818 Ekiminde Başpiskopos Kiprianos'u üye kaydetmek için Kıbrıs'a geldi.³⁹ Başpiskopos, Demetrios Hypatros ile görüşmesinde, üyeliği süresince örgüte bağımsızlık mücadelesine maddî ve manevî destek vereceğine dair söz verdi.⁴⁰ Kiprianos, bu sözün yanında Hypatros'a, Kıbrıs'ın Yunanistan'dan çok uzak; Anadolu, Suriye gibi Osmanlı topraklarına yakınlığından dolayı çıkacak bir isyana katılmanın Kıbrıs'ta acımasız cezalandırmalara neden olabileceği şeklindeki çekincelerini de dile getirdi.⁴¹ Demetrius Hypatros, daha sonra, 2 Haziran 1820 tarihinde, Kıbrıs Başpiskoposu Kiprianos'a ikinci bir ziyaret daha gerçekleştirdi ve adada birkaç gün kaldı.⁴²

1 Ekim 1820 tarihinde Filiki Eterya Cemiyeti'nin önde gelenleri, Moldova'da İsmailiye bölgesinde isyan için nihaî planı hazırlamak amacıyla toplandıklarında Kıbrıs'ın da mücadelenin içinde yer alması açık biçimde karara bağlandı.⁴³ Toplantıda alınan kararlar, Aleksander İpsilanti tarafından 8 Ekim 1820 tarihinde yazılan ve örgütün İstanbul önderlerinden Antonios Pelopidas'a yollanan bir mektupla Başpiskopos Kiprianos'a iletildi. İstanbul'da bulunan Antonios Pelopidas'a yazılan mektupta, kendisine, Mısır ve Kıbrıs'taki destekçiler

³⁸ Franz G. Maier, **Cyprus From Earliest Time to the Present Day**, Elek Books Limited, London, 1968, s.120.

³⁹ Hill, tasarlanan isyana destek için Kıbrıs'a bir Filiki Eterya üyesinden önce ilk gelenin bir Nezero tüccarı olduğunu ifade etmektedir. bk. George Hill, Alaşia'nın Kuzey Suriye veya Güney Anadolu kıyılarında bir yer olabileceği görüşündedir. bk. George Hill, **A History of Cyprus**, C 4, Cambridge, 1952, s.124.

⁴⁰ John T. A. Koumoulides, **Cyprus and the War of Greek Independence (1821-1829)**, Zeno Publishers, London 1974, s.41; Hill, **a.g.e.**, C 4, s.124. Alastos, Başpiskopos Kyprianos'un Filiki Eterya örgütüne üye olup olmadığı konusuna şüphe ile bakmaktadır. bk. Doros Alastos, **Cyprus in History**, Zeno Publishers, London, 1976, s.288.

⁴¹ Hill, **a.g.e.**, C 4, s.124.

⁴² Koumoulides, **a.g.e.**, s.42; Halil Fikret Alasya, **Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri**, K.K.T.C. Eğitim ve Kültür Bakanlığı, Lefkoşa, 1992, s.12-13.

⁴³ Panagiotopoulos, **a.g.m.**, s.122-123.

için gönderilen mektupları ulaştırması ve gittiğinde kendilerini, uzun zamandır hazırlığı yapılan mücadele için teşvik etme görevi verildi.⁴⁴ Pelopidas, aldığı emir üzerine hem mektupları gereken yerlere iletmek hem de erzak, levazım ve para temin etmek amacıyla Mısır ve Kıbrıs'a giderek görevini yerine getirdi. 1821 başlarında, bazı örgüt mensuplarıyla birlikte Kıbrıs'a gelen ve Başpiskopos tarafından kabul edilen Pelopidas, Başpiskoposluk konağının karşısında bulunan Rum okulunda ağırlandı.⁴⁵ Kepiades'e göre, Pelopidas, Kıbrıs'ta kaldığı sürede Kiprianos'u ve diğer ileri gelen Rum liderleri örgüte dâhil etti ve yapılan bağışlar ile yardımları alarak adadan ayrıldı.⁴⁶ Kısa bir süre sonra da isyan 1821 baharında başladı.

Rumların ayaklanmasına ilişkin gelişmeler isyan hareketlerinden çok önceleri (yaklaşık yarım asır) kadar evvel başlamışken daha önce dikkat çekilen birkaç silik ihbardan başka Babiâli'ye, ajanların varlık ve faaliyetlerine ilişkin çok esaslı bir bilgi aktarımı söz konusu olmamıştır. Nitekim 1814 yılından itibaren, Rumların ayaklanması için başta İstanbul olmak üzere ülkenin birçok yerinde şubeler açan Filiki Eteryâ'nın propaganda faaliyetlerine ilişkin yönetime iletilen herhangi bir ön bilginin bulunmayışı, Osmanlı istihbaratı adına oldukça zayıf bir görüntü teşkil etmektedir. Devrin müelliflerine göre Osmanlı Devleti'nde böylesi bir isyana dair teşebbüsleri tahkik edebilecek hafife memurları bulunmadığından Filiki Eteryâ üyeleri eylemlerini rahatça sürdürmüş, düşüncelerini karşılaştıkları Rumlara aktarmakta zorluk çekmemişlerdi. Üstelik merkez bürokraside kullanılan Rum tercümanlar da Balkanlar ve Mora ahvalinden gelen haberleri yanlış tercüme ederek gerçekleri sakladılar. Öte yandan bu Filik-i Eteryâ'nın yaptığı bütün faaliyetler devlet tarafından görülemediği anlamına gelmemektedir. Osmanlı kuvvetlerince kuşatılmadan evvel, Tepedelenli Ali Paşa da Rumların gizli plan ve faaliyetleri hakkında yürüttüğü başarılı bir istihbarat çalışmasının ardından edinilen bilgileri Babiâli'ye

---

⁴⁴ Hill, **a.g.e.**, C 4, s.124; Koumoulides, **a.g.e.**, s.42-43.

⁴⁵ Koumoulides, **a.g.e.**, s.43.

⁴⁶ Gazioğlu, **a.g.e.**, s.356.

aktarmıştı.⁴⁷ Ancak Filik-i Eterya ve Rumların faaliyetleri Osmanlı yönetimi tarafından esas olarak isyan başladıktan sonra anlaşılabilmiştir.

İster merkezde isterse adada olsun Osmanlı yöneticilerinin Filiki Eterya'nın bu faaliyetlerinden etkin biçimde haberdar olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Osmanlı yönetimi bu faaliyetleri ancak isyanın başlamasıyla öğrenebilmiştir. Dolayısıyla Kıbrıs'ta isyana yönelik alınan bir tedbir olmayıp herhangi bir istihbarat çalışmasından da bahsedilemez. Kıbrıs adasında isyanı önlemeye yönelik askeri ve istihbarat faaliyetleri ancak Rumların Mora'da topyekûn isyana kalkışmasından sonra hayata geçirilebildi.

Yunan İsyanına Karşı Kıbrıs'ta Alınan Önlemler ve İstihbarat Faaliyetleri

İsyanın patlak vermesiyle Kıbrıs Muhassılı Mehmet Ağa, gönderilen bir fermanla Rum reâyânın topyekûn isyana kalkıştığı konusunda bilgilendirilirken Rumların yoğun olduğu bölgelerde benzer olayların yaşanabileceği açıklandı. Kıbrıs adasında “*ehl-i İslâmın kulleti ve re'âyânın kesreti olduğu*”ndan adanın muhafazası büyük önem taşımaktaydı. Üstelik Kıbrıs'ta çıkabilecek bir ayaklanmaya karşı koyabilecek yeterli askerî güç yoktu ve yukarıda açıklanan gelişmeler adada ciddî bir kalkışmanın çıkabileceği sinyallerini veriyordu. Bu sebeple Bâbîâli adaya yakın bulunan Sayda ve Trablusşam Valisi Abdullah Paşa'ya uygun bir başbuğ ile adaya 3-4 bin asker göndermesini emretti. Diğer yandan Kıbrıs adasının yönetiminde bulunan Mehmet Ağa'ya (Küçük Mehmet)⁴⁸ askerinin gelmesini beklemeden “*cezîre-i merkûme re'âyâsının bil'cümle eslihasını sızaldısızca devşirüb merâsim-i teyakkuz ve basîretin îfâsı*”

⁴⁷ Ahmet Yüksel, **II. Mahmud Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İstihbarat Faaliyetleri**, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas 2012, s.277-283

⁴⁸ Mehmet Ağa 28 Temmuz 1820'de Kıbrıs muhassılı olarak tayin edildi. Bk. **KŞS.**, 30/68-1. Michael'e göre Muhassıl Küçük Mehmet Ağa'nın Kaptan Paşa tarafından seçilmesinin nedeni adada iyice güçlenmiş bulunan Kıbrıs Rum Kilisesi'nin gücünü kırmak içindi. Bk. Michalis N. Michael, “*The Loss of an Ottoman Traditional Order and the Reactions to a Changing Ottoman World: A New Interpretation of the 1821 Executions in Cyprus*”, **International Review of Turkish Studies**, Institute of Turkish Studies, Utrecht, 3/3 (2013) 16-17.

emri verildi.⁴⁹ Fermanında açıklandığı üzere reayanın elindeki silahların olası bir isyana karşı tedbir olarak “sızıltısızca” ellerinden alınması ve her an teyakkuz halinde bulunulması talimatı verilmişti. Bu işte belki de en zor olanı işin reaya arasında hoşnutsuzluğa sebebiyet vermeden çözülmesiydi.⁵⁰

Bu fermanın Kıbrıs'ta okunması ile Başpiskopos Kiprianos da bu emre riayeten bir bildiri yayınladı: “Lütfen çok dikkatli olunuz ve eğer herhangi birinizde henüz teslim edilmemiş silah varsa, Lütfen bunları bize getiriniz ki biz de onları yetkililere teslim edelim. Bu babaca tavsiyemize uyacağınızı ümit etmekteyiz”.⁵¹

Muhassıl Mehmet Ağa ülke genelinde bulunan bütün reâyânın elinde bulunan silahların sessizce toplanması kararına⁵² uygun olarak 1821 Nisan sonu Mayıs başında Franklar, Ermeniler ve Maruniler de dâhil olmak üzere bütün Kıbrıs reâyâsının ellerinde bulunan silahları toplattı.⁵³ Bunun yanında halka açık alanlarda satılan silahlar da müsadere edilerek reâyânın silahsızlanması tamamlandı.⁵⁴

Bu süreçte Kıbrıs muhassılı Mehmet Ağa'ya “*hasbe'-vakt ve'l-hâl hafî ve celi istimâ olunan hâvâdisâtın inhâ ve ifâdesi*” asıl vazifeleri arasında yer almaktaydı.⁵⁵ Muhassıl Mehmet Ağa Kıbrıs'ta Rumların durumlarına ve isyana yönelik aldığı bilgileri adanın idarî açıdan bağlı bulunduğu Kaptan-ı Derya'ya veya doğrudan Padişaha yazmaktaydı. Gönderilen fermanlar gereği merkeze bildirilmesi gereken her bir bilgi “*tafsîl ve*

---

⁴⁹ KŞS., 30/157-3 (4 Nisan 1821).

⁵⁰ Güven Dinç, **Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs (1800-1839)**, Akdeniz Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya, 2010, s.88-90.

⁵¹ Ahmet Gazioğlu, **Kıbrıs'ta Türkler (1571-1878)**, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP), Lefkoşa, 1994, s.359.

⁵² Bâbiâli tedbir olarak gayrimüslim tebaanın ellerinde bulunan bütün silahların on gün içerisinde teslim edilmesi ve ücretlerinin hazine tarafından ödenmesi kararı almıştı. bk. Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, c. XI, s.130.

⁵³ Claude Delaval Cobham, **Excerpta Cyprica: Materials for a History of Cyprus**, Cambridge, 1908, s.450-451; Hill, **a.g.e.**, C IV, s.127; Purcell, **a.g.e.**, 193.

⁵⁴ Hill, **a.g.e.**, C 4, s.127; Purcell, **a.g.e.**, 193.

⁵⁵ **BOA., HAT.**, 842/37880.

ta'cîl" gönderilmektedir. Mektuplar Muhassıl Mehmet Ağa tarafından "*hafiyeten tatar ile inhâ*" olunmaktaydı.⁵⁶

Muhassıl Mehmet Ağa'ya verilen talimatlardan biri "*mutabassırâne hareket ve kemâl-i taharrî ve tecessüs*" halinde olması idi.⁵⁷ Buna yönelik olarak Kıbrıs'ta her türlü haberleşmeyi kontrol altına aldı.⁵⁸ Mehmet Ağa adanın dışarı ile haberleşmesini ve Rum izbandid gemilerinin saldırılarını önlemek amacıyla iskelelerde görevli zabitan ve diğer görevlileri her türlü haberi derhal kendisine bildirmeleri konusunda uyardı.⁵⁹ Müftü Efendi, Alaybeyi Hüseyin Ağa ile birlikte Rumların durumunu araştırarak durumlarını "*sual ve tahkik*" etti.⁶⁰ Muhassıl, verilen talimat gereği "*re'âyânın tecessüs-i ahvâl ve hareketleri zımnında*" Rumca bilen ve Rum kıyafeti giyen casuslar görevlendirerek Rumların haberleşmelerini ve ahvallerini öğrenmeye çalıştı. Bu sayede uzun zamandır hazırlıkları yapılan isyana katkıda bulunması umulan Kıbrıs Rumlarının iştirakini sağlamak amacıyla bazı Kıbrıslı Rumlar ile İstanbul ve diğer bazı yerlerdeki Rumlar arasında mektuplaşmalar ele geçirdi.⁶¹ Bunlardan biri İstanbul Rum Patriği, Divan ve Kaptan-ı Derya tercümanları ile Tûr-ı Sinâ Manastırı rahiplerinden Kıbrıs Başpiskoposu'na getirilen mektuptu. Mektubu getiren Penaki Oğlu Mihail idi. Adaya gönderilen Kıbrıslı Penaki Oğlu Mihail bin kuruş harcırahla görevlendirilmişti. Dikkat çekmemesi için sıradan bir köylü olan Penaki'ye verilen görev dört mektubu başpiskoposa verip, şifahen Pasakalya günü hazır bulunması, etrafa bakarak ne şekilde hareket edilirse kendisinin de öyle harekette bulunmasını söylemesi idi. Penaki Oğlu Mihail bu görevi yerine getirdi ve Başpiskoposun konağında birkaç

⁵⁶ BOA., HAT., 837/37750-B.

⁵⁷ KŞS., 30/82-1; KŞS., 30/158-1.

⁵⁸ BOA., HAT., 837/37750-E; BOA., HAT., 837/37750-L; BOA., HAT., 837/37750-M.

⁵⁹ BOA., HAT., 842/37880.

⁶⁰ BOA., HAT., 842/37880; BOA., HAT., 837/37750 (dördüncü bent).

⁶¹ BOA., HAT., 837/37750-B; BOA., HAT., 837/37750-P; BOA., HAT., 842/37880.

gün kaldı. Ancak daha sonra alınan istihbaratlarla yakalanarak tutuklandığında bu ifadeleri verdi.⁶²

Bundan başka Bükreş tarafından İstanbul'da Valide Hanı'nda kalan Kıbrıslı Yorgaki (Georgakis) adlı bir Rum'a gelen ve bu kişiden Başpiskopos'un baş keşişi tarafına yazılmış Rumca mektuplar ele geçirildi. Bu mektuplar muhassıl tarafından tercüme ettirilerek Bâbüâlî'ye gönderildi.⁶³ Yine aynı tarihlerde Lefkoşa'ya tâbi Soleas Flasso köyünden Petros Boskos adlı bir Rum elinde isyan planıyla ilgili bazı mektuplar ile tutuklandı.⁶⁴

Öğrenilen bu haberleşmeler yanında Kıbrıs Başpiskoposu Kiprianos'un kuzeni, Theophilos Theseus, 1821 Nisan ayı sonlarında adada isyan düşüncesini yaymak için broşürler ve eserlerle Aleksander İpsilanti'nin temsilcisi ve Filiki Eteryâ'nın bir üyesi olarak Larnaka'ya geldi. Bu broşürler ve eserler Muhassıl Mehmet Ağa'nın yürüttüğü çalışmalar neticesinde ele geçirildi. Theseus'un tüm adada aranması için bir emir çıkarıldı. Theseus yakalanma ihbarından sonra adadan ayrılmayı başardı ve önce Syros adasına, oradan da Mora'ya geçti.⁶⁵

Casuslar vasıtasıyla edinilen bir istihbarat Rumların adada yapmayı planladıkları isyan girişimini gözler önüne serdi. Bu bilgi Dağ kazasından Dimitri adlı bir Rum'un hıyanete yönelik sözleri üzerine

---

⁶² BOA., HAT., 837/37750-F. Çoruh, Penaki'nin bu görevi vicdanî bir sorumluluk yerine para karşılığında yapmış olmasını isyan tertibinin Rumlar arasında millî veya dinsel bir boyutunun olmayıp tamamen kişisel zorlamalardan kaynaklandığına delalet saymaktadır. bk. Haydar Çoruh, **II. Mahmud Döneminde Kıbrıs'ın İdarî, İktisadî ve İçtimai Yapısı (1808-1839)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008, s.429.

⁶³ BOA., HAT., 837/37750, birinci bend; BOA., HAT., 837/37750-E; BOA., HAT., 837/37750-L; BOA., HAT., 837/37750-P.

⁶⁴ Hugh Dominic Purcell, **Cyprus**, Freder A. Praeger Publisher, New York 1969, s.192..

⁶⁵ Koumoulides, **a.g.e.**, s.45; Michalis N. Michael, "Kyprianos, 1810-1821: An Orthodox Cleric 'Administering Politics' in an Ottoman Island", **The Archbishops of Cyprus in the Modern Age: The Changing Role of the Archbishop-Ethnarch, Their Identities and Politics**, Edit. Andrekos Varnava, Michalis Michael, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle 2013, s.57; Michael, "The Loss of an Ottoman Traditional Order...", s.19-20.

sorgusunda ortaya çıktı. Görevli casus Dağ kazasında Dimitri adlı bir Rum'un evine gittiğinde onun içkili ve sarhoş halinde hainliğe ait sözler sarf ettiğini gördü ve bunun üzerine derhal tutuklanmasını sağladı. Dimitri sorgusunda baskı altında kalmadan kendi isteği ile (bilâ-tazyîk)

“Paskalya gecesi⁶⁶ saat altıda Lefkoşa'dan top atıldığı gibi cümle re'âyâ silahlanub Lefkoşa'yı basub bir nefer ehl-i İslâm bırakmamak ve beher nefer İslâm'a yedi nefer ve mukabil olamaz ise on nefer re'âyâ olsun deyü başpiskoposun neşretmiş olduğu mektubu papas okur iken ben işitdim”

şeklinde ifade vermişti.⁶⁷

Kıbrıs'ta Rumların silahsızlandığı düşünülürken gelen bir ferman her şeyi değiştirdi. Fermanla Rumların hainlik ve isyanlarının her tarafta şiddetlendiği belirtilerek, Kıbrıs'ta bulunan kilise, manastır ve müstahkem mevkilerdeki Rum hanelerin dikkatli biçimde yoklanıp, bulunacak cephane ve barutların ellerinden alınması emri verildi.⁶⁸ Kıbrıs'ta silahlar toplanırken dinî mabetler göz ardı edilmişti. Gelen emir üzerine kilise ve manastırlar da aramalar yapıldı. Yapılan aramalarda Rumların kilise ve manastırlara çok sayıda silah ve barut sakladıkları tespit edildi.⁶⁹

Ele geçirilen mektuplar, şüphelilerin ifadeleri, istihbârî bilgiler Kıbrıs'ta bir isyan hazırlığını gözler önüne sermişti. Muhassıl Mehmet Ağa tüm bunları öğrendikten sonra Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi liderlerinin isyana destek verdikleri ve adada bir karışıklık çıkaracakları kanaatine sahip oldu. Bu yüzden istihbarat ve zaptiye faaliyetlerini sıkılaştırdı.⁷⁰ Nitekim Hirsofu kazasında bağlı Poli köyünden Paskalya'nın üç gün öncesinde ihanetleri Lefkoşa naibinin kararıyla sabit olan on altı Rum Muhassıl Mehmet Ağa tarafından idam edildi.⁷¹

⁶⁶ Hıristiyanlıkta “diriliş günü” anlamına gelen Paskalya, 1821 yılında 22 Nisan Pazar gününe rastlamaktaydı.

⁶⁷ **BOA., HAT.**, 837/37750 (birinci bent); **BOA., HAT.**, 837/37750-B; **BOA., HAT.**, 837/37750-J; Kütükoğlu, a.g.m., s.133.

⁶⁸ **BOA., C.DH.**, 9/422; **KŞS.**, 30/158-1.

⁶⁹ **BOA., HAT.**, 837/37750-B; Cobham, **a.g.e.**, s.450-451.

⁷⁰ **BOA., C.DH.**, 43/2115.

⁷¹ **BOA., HAT.**, 837/37750-B.

Muhassıl Mehmet Ağa Kıbrıslı Rumların isyana kalkışacaklarına dair kesin delilleri elde ettikten sonra merkeze gönderdiği yazısında Kıbrıs'ta bu işi örgütleyen kişilerin idam olunması için izin talep etti. Muhassıl Mehmet Ağa gönderdiği yazısında Kıbrıs Rumlarının 5-10 senedir haince bir tutum içerisinde olmalarına rağmen adanın etrafının İslâm topraklarıyla çevrili oluşu ve devletin gücü nedenleriyle isyana cesaret edemediklerini; buna rağmen Müslümanlardan sayıca fazla ve adada etkin olmalarından ötürü muhafazaya gelen askerler gittikten sonra yine hıyanetkârâne hareketlerini sürdüreceklerini belirtti. Muhassıl, haince hareket eden başta başpiskopos ve ileri gelen birkaç Rum'un idamı durumunda olası bir isyan hareketinin önünün alınacağı düşüncesindeydi. Bu sebeple, Kıbrıs Türk toplumu ileri gelenleriyle yaptığı toplantıda fikir birliği sağlayıp, Kıbrıs Başpiskoposu Kiprianos'un ve diğer Kıbrıs Ortodoks Kilisesi temsilcilerinin bu konuda Rum reâyâyı örgütlediğinden bahsederek idamlarını talep etti.⁷²

Muhassıl Mehmet Ağa'nın öncelikle idamını talep ettiği kişiler Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi temsilcileri Başpiskopos Kiprianos, Baf, Girne ve Tuzla metropolitleri idi. 1821 Haziran sonu (Evâhir-i Ramazan 1236) tarihi itibarıyla Kıbrıs Muhassılı Mehmet Ağa'ya hitaben yazılan hükümde Kıbrıs Rum toplumu liderleri olan Başpiskopos Kiprianos, Baf, Tuzla ve Girne metropolitlerinin Rumları isyan için kışkırtıkları anlaşıldığından ibret için idam olunmaları emredildi.⁷³

Muhassıl Mehmet Ağa, Bâbîâli'den idamlar için ferman geldikten sonra 7 Temmuz 1821 tarihinde Başpiskopos ve diğer üç metropolitin de aralarında bulunduğu suçluların yakalanması emrini verdi ve iki gün sonra (9 Temmuz) birçoğu yakalanarak muhassıl konağına getirildiler. Haklarında çıkarılan ferman yüzlerine okunduktan sonra idamların infazına başlandı.⁷⁴ İlk önce suçları ispatlanan Başpiskopos

---

⁷² BOA., HAT., 837/37750 (dördüncü bent).

⁷³ BOA., A.DVNS.MHM.d., 239/158-3; KŞS., 30/157-1; BOA., C.ADL., 22/1342 (1 Temmuz 1821).

⁷⁴ Harry Luke, *Cyprus Under the Turks...*, Clarendon Press, London, 1989, s.132.

Kiprianos⁷⁵, ardından Baf piskoposu Chyrisanthos, Tuzla piskoposu Meletios, Girne piskoposu Lavrentios idam olundular.⁷⁶ Akabinde “*fesâdda medhalleri ve söz sahibi olanların elli kadarı idam ve izâle ve hâneleri temhîr olundu*”. Bunun yanında yine “*izâle*” olunan 20 kadar söz sahibi ise Rusya, Fransa ve Nemçe konsolosluklarına sığınarak kaçmayı başardılar.⁷⁷

Muhassılın belirttiği gibi Kıbrıs Rumlarının “*Paskalya gecesini ale'l-gaflet şehri ve sair kaza ve kurâları basmak ve ehl-i İslâm nâmında ferd-i vâhid bırakmamak üzerine hücum eylemek dâiye-i fâsidesinde oldukları zâhir ve ayân olmuş ise de*”⁷⁸ adanın etrafının Osmanlı mülkü olması ve padişah kararlarıyla alınan sıkı tedbirler “*gözlerini korkutmuş olduğundan zamîr-i hyânetlerinde olan hıyaneti izhâra cesâret edememiş*”lerdir.⁷⁹ İlerleyen süreçte de alınan sıkı tedbirlerle birlikte Kıbrıs adasında diğer adalardaki gibi bir ayaklanma hareketi görülmedi. Ancak ilerleyen süreçte Yunan izbandid tekneleri ve Rus ticaret gemileri zaman zaman Kıbrıs adasına gelerek Kıbrıs Rumlarının maddî yardımlarını sağlama çalışmalarına devam ettiler.⁸⁰

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde istihbarat çalışmalarının öneminin açık bir şekilde ortaya koyulduğu gelişmelerden biri Yunan isyanıdır. Bunun bir örneği Kıbrıs adasında başarıyla uygulandı. Yunan isyanı Osmanlı Devleti'nde ilk milliyetçi isyan hareketi olmasa da tarihinde gördüğü en büyük isyan hareketlerinden biriydi. Üstelik isyanın hazırlığı konusunda yeterli istihbarat alınamamıştı. İsyân Rumların yaşadığı tüm bölgeleri, özellikle de Mora ve adaları hedeflemişti. Bu bölgelerden

⁷⁵ Başpiskopos Kyprianos'tan kaldığı bilinen son belge Kyprianos'un Değirmenlik kazası Rumlarına 16 Mayıs tarihli hitaben yazdığı bir mektuptur. bk. Benedict Englezakis, “The Last Known Document of the Ethnomartyr, Archbishop Kyprianos, 16 May 1821”, **Studies on the History of the Church of Cyprus, 4th-20th Centuries**, (Trans. Norman Russel), Varioum Press, Great Britain, 1995, s.285-301.

⁷⁶ Vergi Bedevi, **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Kıbrıs Tarihi**, Kıbrıs Tarih Kurumu Yay., Lefkoşa, 1966, s.143.

⁷⁷ BOA., HAT., 1317/51331.

⁷⁸ BOA., HAT., 837/37750-B.

⁷⁹ BOA., HAT., 837/37750 (dördüncü bent).

⁸⁰ Dinç, a.g.t., s.97-98.

biri de Kıbrıs adası idi. İsyanı örgütleyen Filiki Eteryâ üyeleriyle Kıbrıs Rumları arasında isyan öncesinde ve sırasında mektuplaşmalar ve görüşmeler gerçekleşti. Adadaki Osmanlı yönetiminin yaptığı istihbarat çalışmalarıyla bu haberleşmelerin ortaya çıkması, casuslar vasıtasıyla bazı şüphelilerden başpiskoposun isyanı başlatacağına dair alınan bilgiler ve kiliselerde barut ve silah bulunduğunun tespit edilmesi Kıbrıs Rumlarının adada isyan çıkaracaklarının en önemli işaretleri sayıldı. Bu sebeple isyana karıştıkları tespit edilen piskoposlar ve Rum toplumu temsilcileri başta olmak üzere bazı Rumlar idam edildiler. Dolayısıyla alınan sert önlemlerin etkisiyle Kıbrıs adasında bir isyan hareketi görülmedi. Kıbrıs Rumlarının isyana katkısı sadece gönüllüler ve maddi yardımlarla sınırlı kaldı.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Kıbrıs Şeriye Sicili (KŞS.), 30.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA.),

Mühimme Defteri (A.DVNS.MHM.d.), 239.

Cevdet Adliye (C.ADL.), 22/1342.

Cevdet Dâhiliye (C.DH.), 43/2115; 9/422.

Hatt-ı Hümayûn (HAT.), 1317/51331; 837/37750; 837/37750-B;
837/37750-E; 837/37750-F; 837/37750-L; 837/37750-M;
837/37750-P; 842/37880; 1317/51331.

Araştırma Eserleri

AHMED CEVDET PAŞA, **Tarih-i Cevdet**, C XI, Dersaadet, 1309.

AHMED LÛTFÎ EFENDİ, **Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, C I, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999.

ALASTOS, Doros; **Cyprus in History**, Zeno Publishers, London, 1976.

ALASYA, Halil Fikret; **Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri**, K.K.T.C. Eğitim ve Kültür Bakanlığı, Lefkoşa, 1992.

ALTINDAL, Aytunç; **Türkiye’de ve Dünya’da Casuslar**, Truva Yay., İstanbul, 2008.

ARIKAN, Zeki; “1821 Ayvalık İsyanı”, **Belleten**, S 203, TTK., Ankara, 1988, s.571-601.

BALCIOĞLU, Mustafa; “Kendi Belgeleriyle Teşkilat-ı Mahsusa Yahut Umur-u Şarkıye Dairesi”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S 67, Temmuz 1992, s.24-28.

BALCIOĞLU, Mustafa; **Teşkilat-ı Mahsusadan Cumhuriyete**, Nobel Yay., İstanbul, 2001.

BAYRAK, Meral; **1821 Mora İsyanı ve Yunanistan’ın Bağımsızlığı**, Anadolu Üniversitesi S.B.E. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 1999.

- BEDEVİ, Vergi; **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Kıbrıs Tarihi**, Kıbrıs Tarih Kurumu Yay., Lefkoşa, 1966.
- BENLİSOY, Yorgo, MACAR, Elçin; **Fener Patrikhanesi**, Ayraç, Ankara, 1996.
- BEYHAN, Mehmet Ali; "II. Abdülhamid Döneminde Hafiyye Teşkilatı ve Jurnaller", **İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri**, S. 8, İstanbul 1999, s. 65-83.
- CLOGG, Richard; **A Concise History of Greece**, Cambridge University Press, Cambridge 1997.
- COBHAM, Claude Delaval; **Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus**, Cambridge, 1908.
- ÇORUH, Haydar; **II. Mahmud Döneminde Kıbrıs'ın İdarî, İktisadî ve İçtimâî Yapısı (1808-1839)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008.
- ENGLEZAKIS, Benedict; "The Last Known Document of the Ethnomartyry, Archbishop Kiprianos, 16 May 1821", **Studies on the History of the Church of Cyprus, 4th-20th Centuries**, (Trans. Norman Russel), Varioum Press, Great Britain, 1995, s.285-301.
- ERCAN, H. Yavuz; **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluş-tan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Turhan Kitapevi, Ankara, 2001.
- ERCAN, Yavuz; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgarlar ve Voynuklar**, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- EROĞLU, Haldun; "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri", **OTAM**, S.34, Ankara, 2003, s.11-33.
- GAZİOĞLU, Ahmet; **Kıbrıs'ta Türkler (1571-1878)**, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP), Lefkoşa, 1994.
- GORDON, Thomas; **History of the Greek Revolution**, C I, William Blackwood, Edinburgh, 1832.
- GÖKTÜRK, Turgay Bülent; **Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi ve Enosis Politikaları**, Yayınevi Yok, Gazimağusa, 2016.

- GÜNAY, Necla; “Filiki Eterya Cemiyeti”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C 6, S 1, 2005, 263-287.
- HILL, George; **A History of Cyprus**, C 4, Cambridge, 1952.
- İLTER, Erdal; **Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi**, MİT Yay., Ankara, 2002.
- KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, C. V, 4. Baskı, TTK. Yay., Ankara, 1983.
- KARDASIS, Vasilis; **Diaspora Merchants in the Black Sea: the Greeks in southern Russia, 1775-1861**, Lexington Books, Boston, USA 2001.
- Kaya KARAN, **Türk İstihbarat Tarihi: İstihbarat Teşkilatı ve Teşkilat-ı Mahsusa’dan MİT’e**, Truva Yay., İstanbul, 2008.
- KESER, Bilge; “Osmanlı Devleti’nde Martolos Teşkilatı”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 12, Erzurum 1999, s.267-275.
- KOUMOULIDES, John T. A.; **Cyprus and the War of Greek Independence (1821-1829)**, Zeno Publishers, London 1974.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.; “Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları”, **Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri (Türk Yunan İlişkileri)**, ATASE, Ankara, 1986, s.133-161.
- LOULES, Dimitris; “Fransız Devriminin Yunanistan Üzerindeki Etkisi”, çev. Selda Kılıç), **AÜDTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi**, S 26, C XV, Ankara, 1992, s.291-296.
- LUKE, Harry; **Cyprus Under the Turks...**, Clarendon Press, London, 1989.
- MAIER, Franz G.; **Cyprus From Earliest Time to the Present Day**, Elek Books Limited, London, 1968.
- MICHAEL, Michalis N.; “Kiprianos, 1810-1821: An Ortodox Cleric ‘Administering Politics’ in an Ottoman Island”, **The Archbishops of Cyprus in the Modern Age: The Changing Role of the Archbishop-Ethnarch, Their Identities and Politics**, Edit. Andrekos Varnava, MICHAEL, Michalis N.; Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 2013, s.41-68.

- MICHAEL, Michalis N.; "The Loss of an Ottoman Traditional Order and the Reactions to a Changing Ottoman World: A New Interpretation of the 1821 Executions in Cyprus", **International Review of Turkish Studies**, Institute of Turkish Studies, Utrecht, 3/3 (2013) 8-36.
- MILLAS, Herkül; **Yunan Ulusunun Doğuşu**, İletişim Yay., İstanbul, 1994.
- ÖZKAYA, Yücel; "1821 Yunan (Eflak-Boğdan) İsyanı ve Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları", **Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri (Türk Yunan İlişkileri)**, ATASE, Ankara, 1986, s.114-130.
- PANAGIOTOPOULOS, Vasilis; "The Filiki Etaireia (Society of Friends) Organizational Preconditions of the National War of Independence", **The Greek Revolution of 1821: A European Event**, Edit. Petros Pizantias, The Isis, İstanbul, 2011, s.106-109.
- PEHLİVANLI, Hamit; "Eski Türkler ve Selçuklularda İstihbaratçılık", **Türkler**, C V, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.279-285.
- PEHLİVANLI, Hamit; "Osmanlılarda İstihbaratçılık", **Türkler**, C XIII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 653-667.
- PEHLİVANLI, Hamit; "Teşkilât-ı Mahsûsa Türk Modern İstihbaratçılığının Başlangıcı mı?", **Osmanlı**, C VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s.285-294.
- PURCELL, Hugh Dominic; **Cyprus**, Freder A. Praeger Publisher, New York, 1969.
- ROMERAN, Gabriyel; **Tepedelenli Ali Paşa**, çev. Ali Kemali Aksüt, İkbâl Kitabevi, İstanbul, 1936.
- SERTER, Vehbi Zeki; **Yunan Emperyalizmi ve Türk Ulusu (1821-1974)**, Zaman Basımevi, Lefkoşa, 1974.
- SEZER, Hamiyet; "Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı (1821-1829)" **Osmanlı**, C II, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s.87-96.
- SONYEL, Salâhi R.; "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", **Belleten**, C LXII, S 233, TTK., Ankara, 1998, s.107-120.

- STODDARD, Philip H.; **Teşkilat-ı Mahsusa** çev. Tansel Demirel, Arma Yay., İstanbul, 2003.
- ŞAMSEDDİN SAMİ, “Casus”, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2007, s.464-465.
- YAŞAR, Filiz; **Yunan Bağımsızlık Savaşı’nda Sakız Adası**, Phoenix Yay., Ankara, 2006.
- YÜKSEL, Ahmet; **II. Mahmud Devrinde Osmanlı İmparatorluğu’nda İstihbarat Faaliyetleri**, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas, 2012.

İNGİLTERE'NİN OSMANLI TOPRAKLARINDA YÜRÜTTÜĞÜ İSTİHBARAT FAALİYETLERİ

Nejla GÜNAY*

ÖZET

II. Meşrutiyet'in ilân edilmesine ön ayak olan Osmanlı aydınları, II. Meşrutiyet'in ilân edilmesinden sonra İngiltere ile daha iyi ilişkiler kurulacağını ummuşlardı. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nde meydana gelen demokratik hareketleri destekleyeceğini düşünmüşler ve bazı kurumlarda yapılması planlanan reformlarda İngiltere'den yardım talep etmişlerdi. İngiltere ise beklenenin aksine II. Meşrutiyet yönetimine mesafeli davrandı. İslahatlar konusunda bazı kurumlar için Osmanlı hükümetine sınırlı destek verdi bazı kurumların ıslahına hiç karışmamayı tercih etti. Bu İttihat ve Terakki yöneticilerini hayal kırıklığına uğrattı. İngiltere, II. Meşrutiyet yıllarında Rusya ile yakınlaşmıştı. Bu da Osmanlı Devleti ile ilişkilerini Rusya'nın Osmanlı politikasına ters olmayacak şekilde belirlemesine yol açmıştı. Bu Osmanlı Devleti'ni dış politika açısından zorlayan bir gelişmeydi. Osmanlı Devleti dış politika açısından çok zorlu sonuçları olan Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşlarını yaşadı. Bu iki savaş Osmanlı Devleti'nin zaafını ortaya çıkardı ve yıkımını hızlandırdı.

Birinci Balkan Savaşı'ndan sonra 1913 yılı içerisinde, Osmanlı Devleti'nin durumu Büyük devletler tarafından Londra Konferansı'nda görüşüldü. Bir taraftan da Ermeni İslahatı konusu gündeme getirildi. Her iki durum da Osmanlı topraklarının bütünlüğünün tartışmaya açıldığı anlamına gelmekteydi. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Filistin bölgesinde İngiliz vatandaşların sayısının çok arttığı görüldü. Bunlardan bazıları araştırmacı, bazıları turistik gezi amacıyla Osmanlı topraklarında bulunuyordu. Ama bunların

---

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, ANKARA, gunaynejla@gmail.com

sayısındaki artış Osmanlı hükümetinin de dikkatini çekmiş ve bu kişilerden bazıları özel takibe alınmıştı. Bunun sonucunda bu kişilerin çoğunun İngiliz istihbaratından olduğu belirlenmişti. Bu bildiri de; 1913 yılında İngilizlerin Osmanlı topraklarında yürüttükleri istihbarat faaliyetleri ve bu faaliyetlerin amacının ne olduğu araştırılacaktır. Araştırmada Osmanlı arşiv belgeleri, İngiliz ajanlarından bazılarının anıları temel kaynak olarak kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İngiltere, İngiliz istihbaratı, Filistin, Anadolu

THE INTELLIGENCE ACTS BY ENGLAND ON OTTOMAN LANDS

ABSTRACT

The Ottoman intellectuals, who played a significant role in the announcement of the second Constitution, were hoping to form better relations with England. They thought England would support the democratic movements within the empire and asked for help from England on some reforms. England; however, treated the second Constitutional government distantly. They offered limited or no help to some establishments regarding the reforms. This disappointed the Union & Progress directorate. England got closer to Russia during the second Constitutional era. This led the English to shape their policy on Ottoman relations parallel to Russian policies. This was a development which challenged the Ottoman Empire in terms of foreign politics. During these years, the Ottoman Empire suffered the Italo-Turkish and the Balkan wars, which had very fierce results in terms of foreign politics. These two wars revealed the weaknesses of the Empire and hastened its destruction.

In 1913, right after the First Balkan War, the situation of the Ottoman Empire was discussed by the Great Powers in the London Conference. They also discussed the issue of Armenian reforms. Both of these meant that the integrity of the Ottoman Empire became debatable. In this period, it was noticed that the number of English citizens in Anatolia and Palestine peaked. Some of these people were there as researchers and tourists. However, the increase in these numbers also caught the attention of the Ottoman government and some of these people were taken under surveillance. As a result of this, most of these people were determined to be English spies. In this study, the intelligence acts by the English on Ottoman soil in 1913 will be investigated. The main sources will be documents from the Ottoman archives and memoirs of some of the English spies.

Key Words: The Ottoman Empire, England, English Intelligence Units, Palestine, Anatolia

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet'i İlan Etmesine Bakışı

Osmanlı Devleti, 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'i yeniden ilan etti. Bunun İngilizlerin hoşuna gideceği düşünölmüştü. Çünkü İngiliz hükümeti, 40 yıla yakın bir zamandan beri Türkiye'de liberal reformlar yapılması konusunu sürekli gündemde tutuyor hatta zaman zaman baskıya varan isteklerde bulunuyordu. Osmanlı Devleti'nin rejim değişikliği yapması bu reformların ulaşabileceği önemli bir noktaydı. Çünkü padişah kendi yetkilerinden bir kısmını kurulacak meclis aracılığıyla halka bırakmıştı. Osmanlı Devleti'nin bir Müslüman ülke olması ve padişahın aynı zamanda halife oluşu bu rejim değişikliğini daha anlamlı kılıyor ve diğer Müslümanlar için örnek teşkil ediyordu. Mebusân Meclisi'nin açılmasından sonra Meclis başkanlığına dünyanın farklı bölgelerindeki Müslüman gruplardan gelen tebrik mesajları ve bu mesajların içeriğindeki samimiyet Osmanlı Devleti'nin diğer Müslümanlar için örnek teşkil etmesi ihtimalini ortaya çıkardı. Böyle bir ihtimal Hindistan'da İngiliz yönetimi altında yaşayan Müslümanlar için de söz konusuydu. Hint Müslümanları Cemiyeti'nin Londra'da şubesi Osmanlı Mebusân Meclisi'ne böyle bir telgraf göndermiş, Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey, 18 Ocak 1909'da telgrafı mecliste okutmuş ve kendilerine teşekkürlerini ve memnuniyetlerini bildirmişti.¹ Bu, Hint Müslümanlarının bu rejim değişikliğinden etkilenip benzer taleplerle İngilizlerin karşısına çıkma ihtimalini beraberinde getiriyordu. İngiltere'yi endişelendiren diğer bir konu da Mısırlıların da bir anayasa ve parlamento talebiyle ortaya çıkması ve bunun çeşitli ayaklanmalara yol açıp İngiltere'nin buradaki durumunun bozulmasına sebep olmasıydı. İşte bu nedenle İngiltere, Meşrutiyet'i ilân ettiren İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mesafeli davrandı. Meşrutiyet'i istemeyen kesimlerin bu duygularını keskinleştirecek çalışmalar yaptı ve Osmanlı Meşrutiyet yönetimini zor duruma sokacak adımlar attı.²

¹ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi** (BOA); Babıali Evrak Odası (BEO); 3474/260521 (1326 Z 26).

² Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1982, s. 60-61'den naklen Sir. E. Grey'in Sir. G. Lowther'e gönderdiği 31 Temmuz 1908 tarihli, 204 numaralı belge.

İngiltere'nin 1907'den itibaren Rusya ile olan problemlerini çözmesi bu iki devletin Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte hareket etmesini beraberinde getirdi. Bu gelişmeler İngiltere ve Rusya'nın 1878'den beri rekabet unsuru olarak kullandıkları Ermeniler hususunda da beraber hareket etmelerine zemin hazırladı. Bu durum İngiltere'nin; Araplar, Kürtler ve Ermenilerin yaşadığı coğrafyayla ilgili araştırmalarını daha da artırmasına yol açtı.

Bu bildiriye İngiltere'nin özellikle XX. yüzyıl başlarında Osmanlı topraklarında yürüttüğü istihbarat yöntemleri araştırılacaktır. Bildiriye ayrıca İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı topraklarında, özellikle Filistin ve Anadolu coğrafyasına yönelik istihbarat faaliyetleriyle bunların amaçlarının ne olabileceği sorularına cevap aranacaktır.

İngiltere'nin Osmanlı Topraklarında Yürüttüğü İstihbarat Yöntemleri

1870'lerden itibaren Alman emperyalizminin İngiltere'ye ciddi bir rakip olarak ortaya çıkması İngiltere'nin askerî konsolosluklar kurmasını beraberinde getirecektir. İngiltere daha önce normal konsoloslukları ve askerî ataşelikleri eliyle yürüttüğü gözetim ve siyasî müdahale işlevini artık yeni bir örgüt ve yeni elemanlarla yürütecektir. İngiltere, Berlin Antlaşması ve Kıbrıs Sözleşmesi'ni kendine dayanak yaparak Osmanlı topraklarına görev yapan konsolosluklarına ek olarak "askerî konsolosluk" adı altında yeni görevliler gönderdi. Bu kişilerin Ermeni ıslahatlarının takipçisi olmak için görevlendirildikleri çok açıktı. Neden askerî konsolosluklar sorusunun cevabı ise kişilerin özelliklerinden ve ortaya koydukları çalışmalardan anlaşılacaktır. Bu elemanlar; haritacılık, istihkâm, levazım gibi ordunun teknik sınıflarına mensup, topografik verileri olduğu kadar her türlü istatistiki bilgileri toplayacak ve değerlendirecek nitelikte subaylardı. Ayrıca bu subayların istihbarat konusunda tecrübeleri de vardı.³ İngiltere, 1878 yılından sonra Anadolu'ya olan ilgisinin artması sonucunda Anadolu'ya

---

³ Uygur Kocabaşoğlu, **Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)**, İletişim, İstanbul, 2004, s. 132.

seyyah, bilim adamı gibi sıfatlarla gelen İngilizler Anadolu'yu karış karış gezip notlar aldılar, halkla temas kurdular. Onlarla iyi ilişkiler kurmak suretiyle bölgenin coğrafi özelliklerini ve jeostratejik durumunu tespit edip bunlarla ilgili ayrıntılı haritalar çıkardılar. Halkın etnik, dinî ve kültürel özelliklerini ayrıntılı bir şekilde not aldılar. Osmanlı'nın hiç yapmadığı bir şeyi yapıp Osmanlı halkını etnik olarak kategorize ettiler. Bunu sadece gayrimüslim halk için değil Müslüman halk için de yaptılar. Bu çalışmalarını da ülkelerine döndükten sonra hem istihbarat birimlerine teslim ettiler hem de kitap olarak yayımlamak suretiyle propaganda amaçlı kullandılar. Bu çalışmalar Harry Finnis Blosser Lynch, Mark Sykes, Noel Buxton gibi kişiler tarafından yapıldı. Lynch, "*Armenia, Travels and Studies*" adını verdiği çalışmasını Londra'da 1901 yılında iki cilt olarak bastırdı. Bu kitapta; 197 tane fotoğraf, harita, kroki bulunmaktaydı ve Osmanlı Devleti'nin bir bölgesi demografik ve kültürel duruma aykırı olarak "*Türkiye Ermenistanı*" olarak adlandırılmaktaydı.⁴ Osmanlı coğrafyası, eserin ikinci cildinin konusu oldu. Lynch sırasıyla; Van, Bitlis, Muş, Erzurum, Hınıs, Tutak, Murad, Malazgirt, Ahlat ile Bingöl'ü gezdi ve buralarla ilgili coğrafi, kültürel, demografik özellikleri not aldı, fotoğraflar çekti. Yerleşim yerleri arasındaki mesafeyi mil cinsinden hesaplayıp eserine kaydetti. Su kuyularına kadar stratejik önemi olabilecek bütün ayrıntıları tespit edip yazdı.⁵

Anadolu'ya gelip seyyah kisvesinde dolaşan kişilerin en önemlilerinden biri de Mark Sykes'tir. Sykes'in Osmanlı coğrafyasında yaptığı ilk önemli seyahati 1898 yılında Kudüs, Şam, Bağdat, Musul ve Van'da yaptığı ziydi. İngiltere Büyükelçiliği, onun bu gezi ve çalışmaları hakkında ilgili yerlerdeki konsololar tarafından sürekli bilgilendirildi.⁶ Sir Mark Sykes bu seyahatinden sonra "*Through Five Turkish Provinces*" adlı eserini yazdı. Bu eserinde gezip gördüğü yerleri

⁴ Harry Finnis Blosser Lynch, **Armenia, Travels and Studies**, volume I, Longmans, Green, and Co., London, New York 1901, p. vi.

⁵ Lynch, Armenia, **Travels and Studies**, volume II.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Musa Şaşmaz, **İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 282.

sıradan bir seyyah olarak gezdi ve eserine yansıttı. Bu eserin 142. sayfasında bir tane harita vardır, onun dışında başka harita yoktur.⁷ Sykes, bu seyahatinden sonra İngiliz ordusuna girdi ve askerken Osmanlı coğrafyasına çok daha kapsamlı bir gezi gerçekleştirdi. Yüzbaşı Mark Sykes bu geziden hemen sonra “Dar-ul-Islam” adını verdiği eserini kaleme aldı. Dar-ul-Islam, Sykes’ın bir önceki eserinden çok farklı ve kapsamlıdır. Sykes tarafından çizilen haritalar ancak bir uzmanın elinden çıkabilecek kadar ayrıntılıdır.⁸ Sykes; 1908 yılında “The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire”, *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, vol. 38 (Jul. Dec., 1908), pp. 451-486) ve 1911 yılında “The Caliph’s Last Heritage; a short history of the Turkish empire, London, Macmillan and co., 1915” adlı çalışmalarını yayımladı. Sykes tarafından kaleme alınan çalışmaların ortak noktası Osmanlı Devleti’nin Ermeniler, Kürtler ve Arapların çoğunlukta yaşadığı coğrafyasını konu almasıydı. Sykes’in bölgede yaptığı çalışmaların amacı kendi satırlarında açıkça belirtilmektedir. Buna göre Sykes İngiliz konsoloslarına şunları tavsiye etmektedir:⁹

“Eğer herhangi bir İngiliz konsolosu bu yazdıklarımı okursa şunları hatırlaması iyi olur: Kendi duyguları ne olursa olsun, bulunduğu yerlerdeki yetkililerle, onları her fırsatta ağırlayarak, mümkün olan en iyi ilişkileri devam ettirmeleri en akıllıca davranış olacaktır. Zira bir konsolos, bölgesindeki etkili ve yetkili kişileri şahsen ve samimi bir şekilde tanırsa, bir kriz anında daha etkili bir şekilde hareket etmeye muktedir olacaktır. Bundan başka ilişkide olduğu kişilerin karakter ve tabiatlarına aşina olursa nüfuzu daha da kuvvetlenecektir. Türkler kendi aleyhlerine olduğunu ve düşmanlarına sempati duyduğunu zannettikleri kişilerden daha çok, dost bildikleri kişilerin tavsiyelerine göre hareket etmeye hazır olacaklardır.”

Sykes’in seyahatlerini diğerlerinden çok daha önemli kılan çeşitli sebepler vardır: Bunlardan birincisi; Sykes, Anadolu’daki seyahatini tamamladıktan sonra yayımladığı kitaplarda Osmanlı halklarını etnik

⁷ Eserin sonunda yer alan bu harita “Üç Kilise” ile ilgilidir. bk. Mark Sykes, **Through Five Turkish Provinces**, Bickers and Son, London, 1900.

⁸ Bu haritalar için bk. Mark Sykes, **Dar-ul-Islam**, Bickers&Son, London 1904, p. 51, 57, 87, 117, vd.

⁹ Sykes, **Dar-ul-Islam**, p. 68.

ve dinî olarak sınıflara ayırmış ve onların zaaflarını belirlemişti. İkincisi ise İngiliz istihbaratının en önemli isimlerinden biri olan Sykes, Birinci Dünya Savaşı yıllarında İngiltere Savaş Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlıklarında Orta Doğu ve Filistin işlerinden sorumlu kişi olarak görev yapmış ve yıllarca üzerinde çalıştığı Osmanlı coğrafyasını parçalama işini bizzat üstlenmiştir. Şüphesiz Sykes'a verilen gerçek görev bu coğrafyada İngiliz çıkarlarının en iyi nasıl korunacağı ve İngiltere'nin Orta Doğu'da kalıcı bir güç hâline gelmesinin yollarının aranmasıydı. Nitekim Sykes, Birinci Dünya Savaşı devam ediyorken Osmanlı Devleti'nin nasıl paylaşılacağı konusunda İngiltere adına görev yapan diplomattı.¹⁰

İngiltere'nin Osmanlı topraklarındaki diğer faaliyeti ise bazı bölgeler ve o bölgeler ahalisiyle İngiliz konsolosları ve misyonerleri aracılığıyla yakından ilgilenmesiydi. Anadolu'daki İngiliz görevliler, Osmanlı yöneticileri açısından gizemli, amacı belirgin olmayan bu seyahatleri hep yapıyorlardı. Mesela 1901 yılında Mamuretülaziz eski İngiltere konsolosu, Muş'a giderek tarafsız bir mekân yerine Ermeni mektebinde konaklamıştı. Konsolos bu hareketiyle hem resmi bir görevi olmadığı hâlde Osmanlı topraklarında izinsiz olarak dolaşmakta hem de Hristiyan unsurlarla birebir temas kurarak isyan etmeye meyilli bir topluluğa cesaret vermekteydi. Bütün bunlar Osmanlı makamlarında rahatsızlığa sebep olmuş ve İngiltere Devleti nezdinde girişimde bulunulmasıyla sonuçlanmıştır.¹¹ İngiliz konsoloslarının dikkat çekici şekilde seyahat etmeleri sık rastlanan bir olaydı. Halep Valisi Mecid Bey, 15 Nisan 1903 tarihinde hükümete şu bilgiyi verdi:

“İngiltere'nin Mersin Konsolosu Mösyö Masia yanında iki arkadaşı bulunduğu halde Adana'dan Maraş'a, oradan da Malatya'ya gitmiştir. Burada İngiltere'nin Mamuretülaziz ve Diyarbakır Konsolos Vekili Mösyö Andresyon ile buluşarak birlikte Elbistan'a geçmişlerdir. Mersin konsolosu buradan Gürün ve Aziziye kazalarına, oradan da Göksun-Elbistan-Haçin

¹⁰Ayrıntılı bilgi için bk. Celal Çıtak, **Sir Mark Sykes Hayatı ve Ortadoğu'daki İngiliz Politikasının Şekillenmesindeki Rolü**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1997, s. 116-120.

¹¹ **BOA. Yıldız Perakende Hariciye Belgeleri (Y. PRK. HR);** 31/25.

üzerinden Adana'ya gitmiştir. Mamuretülaziz konsolosu da Elbistan'dan Maraş'a, oradan da Pazarcık yoluyla Mamuretülaziz'e dönmüştür."

Konsolosların bu denli baş döndürücü bir programla gezmeleri Osmanlı makamlarının dikkatini çekmiş ve konu yakından takip edilmiştir. Bunların dolaştıkları yerlerde halkın arasına dikkat çekici bir şekilde karışmadıkları, bu gezilerin görünürdeki amacının yollar, geçitler, nüfus, mezhep, yaylak, kışlak ve geçim kaynakları konularında harita ve istatistik yapmak, çiftçilerin tefecilerle ilişkisini incelemek, Müslüman cemaatlerden Elbistan taraflarındaki Alevî meşrepli ahalinin sayısını kaydetmek ve birtakım dağlar ile yolların resimlerini çekmekten ibaret olduğu anlaşılmıştır.¹² Bütün bunlar Osmanlı coğrafyasını dolaşan şahısların İngiliz istihbaratı adına çalıştıklarını ve Osmanlı toplumu ve coğrafyası hakkında stratejik bilgiler toplamının bu seyahatlerin gerçek sebebi olduğunu göstermektedir. Çünkü Valinin tespitlerine göre; İngiliz konsoloslar sadece Hristiyanlara ilgi göstermiyor, Osmanlı topraklarındaki Müslüman ahali ve onların zafiyetleri hususunda da ciddi mesai harcıyorlardı. Bölgenin haritasını ortaya çıkarmak suretiyle Anadolu coğrafyasında çok önemli askerî avantajlar sağlıyorlardı.

İngiltere'nin Van Konsolosu 1911 yılının Temmuz ayında Doğu Anadolu'nun bazı bölgelerine bir dizi ziyaret başlattı. Buna göre konsolosun yanına konsolosluk tercümanı ile kavasını¹³ alarak Van'dan Çarsancak'a geçtiği ve oradan Mazgirt'e uğrayarak Harput'a gideceği belirlenmişti. Hükümet yetkilileri konsolosun güvenliğini sağlamak adına kendisine yardımcı olmak istedilerse de kendisi buna ihtiyaç

---

¹² BOA. **Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratu** (Y. PRK. UM); 63/53. Bu belgenin tam metni için bk. **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922)**, C IV, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2006, s. 84-85.

¹³ Kavas, ateşli silahların olmadığı dönemlerde yöneticilerin ok ve yaylarını taşıyan ve onlara yol açan görevlilerdi. Daha sonra Osmanlı padişahlarından sonra gelen devlet adamlarının maiyetinde çalışan memurlara kavas dendi. Zaman içinde sefir ve konsolosların önünde gidip onlara yol açan görevlilere de kavas dendi. bk. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s. 215.

duymadığını belirtip bir güvenlik görevlisinin heyete eşlik etmesini istememiştir. Konsolos ve beraberindekiler Çarsancak'ta, yerel hükümeti, Murahhasaneyi ve Protestan vaizini ziyaret edip oradan Mazgirt'e uğramış, sonra da Pülümür üzerinden Erzincan'a geçmiştir. Bu ziyaretin sebebi hakkında herhangi bir bilgi elde edilemediği Mamüretülaziz Valisi Mehmed Ali Bey tarafından bildirilmiştir.¹⁴ Konsolosun temmuz ayı başında başladığı seyahati ağustos ayında da devam etmiştir. Mösyö Cicile'nin 7 Ağustos 1911 günü Kiğı yoluyla Ovacık-Hozat üzerinden Erzincan'a geçtiği Dâhiliye Nezareti tarafından Hariciye Nezareti'ne bildirilmişti.¹⁵ Erzurum Vali Vekili Rifat, konsolosun Erzincan'a geldiğini ve aynı yol üzerinden geri döneceğini merkeze 19 Ağustos 1911'de rapor etmişti.¹⁶

Osmanlı topraklarına gelen İngiliz resmî heyetleri dışında bazı İngilizlerin Hristiyan nüfusun bulunduğu bölgelere yaptıkları seyahatler de dikkat çekecek kadar çoktu. Bu kişiler, farklı bahanelerle Osmanlı ülkesine gelmek suretiyle aslında gezdikleri yerlerde durum tespitinde bulunuyorlardı. Örneğin İngiltere mebuslarından Sir Walter Guinness, 1912 yılı yaz aylarında Anadolu'nun güney taraflarında bir seyahat gerçekleştirdi. Tercümanı kendisini İngiltere Meclis Başkanı olarak tanıtırsa da bunun gerçek olmadığı kısa süre sonra ortaya çıktı. Ağustos ayı ortalarında Haçin-Elbistan yoluyla Darende'ye gelen milletvekili daha sonra Divriği-Suşehri-Karahisar-Keskin yolu üzerinden İstanbul'a gitmeyi planladığını etrafındakilere anlatmıştır. Bu seyahat eylül ayı sonlarına kadar devam etmiştir.¹⁷

1913 yılında, Ermeni ıslahatı konusu yeniden görüşülmeye başlanmış bu da Doğu Anadolu ve Trabzon Vilayetinin durumunun daha çok merak edilip araştırılmasına sebep olmuştu. Çünkü Ermeni ıslahatı, daha çok Rusya, Almanya, İngiltere, Fransa gibi Büyük Devletler

¹⁴ Mamüretülaziz Valisi Mehmed Ali, Van Valisi Nazım ve Dâhiliye Nezareti arasındaki yazışmalar için bk. **BOA. Dâhiliye Nezareti Mütenevvia Kısmı Evrakı** (DH. MTV); 10/17, lef 1-5, (1329 Ş 05).

¹⁵ **BOA. DH. MTV**; 10/18, lef 1, (1329 Ş 25).

¹⁶ **BOA. DH. MTV**; 10/18, lef 2, (1329 Ş 25).

¹⁷ **BOA. DH. MTV**; 24/71, lef 1-2, (1330 L 16).

arasında görüşülmekteydi.¹⁸ Böylesine kritik bir dönemde İngiliz siyasetçilerin Anadolu'ya ilgisinin iyice arttığı ve İngilizler tarafından bu-
raya yapılan seyahatlerin çoğaldığı gözlenmektedir. İngiliz mebusla-
rından Sir Marok Saki, Konya'da bazı temaslarda bulunduktan sonra
Karaman, Ermenek, Mutki yoluyla Mersin'e geçti. İngiliz mebus
Adana ve Osmaniye'ye de uğrayıp bazı yerleri gezdi. Osmanlı Hükü-
meti, İngiliz vekilin geçeceği yerlerde kendisine yardımcı olunması ve
kendisiyle heyetinin ağırılanmasını ilgili mülki amirlere emretmişti.¹⁹

1912 yılında Anadolu'nun orta ve güney bölgelerini dolaşan Sir
Walter Guinness yanında bir heyetle beraber bazı doğu ve kuzey vıla-
yetlerini dolaşmak üzere 1913 yılı yaz aylarında tekrar Anadolu'ya
geldi. Dâhiliye Nezareti, Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerine; İngiliz
mebusun ziyaretinden bahsederek Walter'ın Ermenilerin durumunu
araştırıp bir kitap yazmak veya İngiliz parlamentosunda Ermenilerin
durumu görüşüldüğünde izlenimlerini anlatmak niyetiyle bu seyahati
yapmış olabileceğini, hakkımızda olumsuz bir intiba uyanmasına mey-
dan verilmemesini ve geçtiği yerlerde kendisi ve heyetiyle alakadar
olunmasını emretti.²⁰ Osmanlı makamlarının birbirleriyle yaptıkları
yazışmalardan İngiliz mebus ve heyetinin ne amaçla Osmanlı toprak-
larında geldiği ve seyahat ettiğinin bilinmediği, bu konuyla ilgili olarak
sadece tahminler yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Mesela Sir Guinness,
3 Eylül 1913'te Trabzon Vilayetinde aynı gün içinde Maçka kazasını
ve Meryem Ana Kilisesi'ni ziyaret etmiş ve oradan da Gümüşhane'nin
Maden hanlarına geçmiştir. Guinness, Maçka kaymakamı ile sohbet
ederken bir önceki yıl Adana, Sivas ve Karahisar-ı Şarkî ve Giresun
bölgesini gezip edindiği izlenimleri ele alan bir kitap yazdığını belirt-
miş ve bu defaki seyahatinde Erzurum, Muş, Bitlis, Mutki, Siirt ve Mu-

¹⁸ Ermeni ıslahatı ile ilgili yürütülen görüşmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Nejla
Günay, **Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat Terakki ve Ermeniler**, Atatürk Araş-
tırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 435-450.

¹⁹ Konya, Adana valilikleriyle Dâhiliye Nezareti arasındaki yazışmalar için bk. **BOA.**
DH. MTV; 24/97, lef 1-3, (1331Za 26).

²⁰ BOA. Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Belgeleri (DH. KMS); 1-23, lef 5 (1331 Za
21).

sul üzerinden Suriye ve Beyrut'a geçeceğini ifade etmiştir. Bu durumda Osmanlı bürokratları İngiliz mebusun Doğu bölgelerindeki Ermenilerle Kürtlerin durumunu tetkik için bu seyahati gerçekleştirmiş olduğu izlenimine kapılmışlardır.²¹ Sir Guinness ve beraberindeki-lerin; Erzurum²², Hıms, Varto, Muş, Adilcevaz, Mutki, Siirt²³, Eruh, Şırnak, Van, Zirkovan ve Musul tarafına gittiği²⁴ yazışmalardan anlaşılmaktadır. Bu bölgelerin neredeyse tamamı Ermenilerin hak iddia ettiği topraklar arasındaydı.

Guinness'in Osmanlı topraklarındaki seyahati bitmeden Balkan Komitesi Başkanı Noel Buxton, kardeşi ve tercümanları Aram ile Doğu bölgelerinde dolaşmaya başladı. Noel Buxton yanındaki heyetle beraber 1913 yılı ekim ayı başında İran'dan Van'a girdi. Van Valisi Tahsin Bey, Buxton'u daha önce Rumeli'den tanıyordu ve kendisinin Türklere karşı ön yargılı olduğu hakkında şüpheleri vardı. Buxton, Tahsin Bey'in tahmin ettiği gibi bütün Ermeni mekteplerini dolaştı ve komite reisleriyle tek tek görüştü. Buxton, Van Valisi Tahsin Bey'e bölgede asayiş ve huzur olduğunu tespit ettiğini söylemesine rağmen Times gazetesinde Kürtlük ve Ermenilik hakkında bir mektubu yayımlandı Tahsin Bey, tamamen asılsız iddialar ve yakışsız ithamlarda bulunulan bu mektubun derhal tekzip edilmesini istedi. Bu iddiaların gerçeği yansıtmadığını, Buxton'un Türklere duyduğu öfke ve kinin

---

²¹ Trabzon Valisi Salih Rıfad Bey'in Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği şifre için bk. **BOA. DH. KMS**; 1-23, lef 16, (1331 Za 21).

²² Bitlis Valisi Mazhar Bey'in Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği şifre için bk. **BOA. DH. KMS**; 1-23, lef 18, (1331 Za 21).

²³ Erzurum Valisi Reşit Bey'in Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği şifre için bk. **BOA. DH. KMS**; 1-23, lef 20, (1331 Za 21).

²⁴ Bitlis Valisi Mazhar Bey'in Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği şifre için bk. **BOA. DH. KMS**; 1-23, lef 24, (1331 Za 21).

bir sonucu olduğunu ifade etti.²⁵Buxton kardeşler, seyahatleri boyunca Ermenilerin durumunu tetkik ettiler ve ülkelerine döndükten sonra bir kitap yazdılar.²⁶

Balkan Savaşlarından Sonra İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne Bakışı Filistin'deki İstihbarat Çalışmaları

Balkan savaşlarından sonra Osmanlı Devleti'nin durumunun ne olacağı konusunda yol haritası belirlemek isteyen Büyük Devletler Londra'da Büyükelçilerinin katılımıyla bir toplantı yapmayı kararlaştırdı.²⁷ 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Antlaşması'na göre, Osmanlı Devleti, Girit dâhil olmak üzere Ege'de Enez, Karadeniz'de Midye hattının batısında kalan bütün topraklarını Balkan güçlerine bırakmak suretiyle Asya'ya çekilmiş oluyordu. Ancak Balkan güçleri kendi aralarında bu toprakları bölüşme mücadelesine girdikleri dönemde İttihatçıların Kamil Paşaya yaptıkları darbe sonucunda kurulan Said Halim Paşa başkanlığındaki Osmanlı hükümeti Edirne'yi geri aldı ve bunu 29 Eylül 1913'te imzalanan İstanbul Antlaşması'nda Balkan ülkelerine kabul ettirdi.²⁸

İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nin I. Balkan Savaşı'nda yenilmesinden sonra Yemen, Filistin, Basra Körfezi gibi Osmanlı topraklarındaki istihbarat çalışmalarını hızlandırdığı, bu bölgelerdeki aşiret liderleriyle daha sıkı bir temas içine girdiği ve bazı Osmanlı topraklarına

---

²⁵ BOA. DH. KMS; 12/5.

²⁶ Bu kitabın bazı bölümlerinde Ermenilerin Türk idaresinde ne kadar çok ezildiklerinden bahsetmekte sakınca görmeyerek Doğu Anadolu'da bir Ermeni devletinin kurulması konusunda çalışmalar yaptılar. Noel Buxton, **Travel and Politics in Armenia**, rev. Harold Buxton, Smith, Elder&Co., London, 1914, p. 21-22, 43-45, vd.

²⁷ Büyük Devletlerin Londra Konferansı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Necdet Hayta, **Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008, s.9-19.

²⁸ A.L.Macfie, **Osmanlının Son Yılları 1908-1923**, çev. Damla Acar, Funda Soysal, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s.79. Krş Hayta, **Balkan Savaşları'nın Diplomatik**, s.61.

İngiliz bayrağı astığı görüldü.²⁹ İngiltere, Osmanlı Devleti ile Londra'da yapılan görüşmeler sırasında Osmanlı Devleti'nden bazı yeni tavizler vermesini isteyerek bunları belirlemek için de İstanbul'daki ticaret ataşesini Londra'ya çağırıldı. İngiltere'nin Aydın Demir yolu ile Basra Körfezi ve Suriye'de petrol arama hakkı isteyebileceği Osmanlı devlet adamları tarafından tahmin edildiğinden Meclis-i Vükela özellikle Suriye hususunda hazırlıklı olmak istedi ve nafia, ticaret ve ziraat nazırlarını görevlendirerek Suriye'de petrol bulunan ve işletilen bölgelerin tespit edilmesini kararlaştırdı.³⁰ Öte yandan Şattü'l Arap bölgesinde seyr-ü sefain ıslahı için bir çalışma başlatıldı. Ama burada dikkat çeken husus Rusya ve Almanya'nın ıslahat talimatnamesinin hazırlanmasında müdahil olmasıdır.³¹ Şattü'l Arap'ta gemiciliğin ıslahı için 29 Temmuz 1913 tarihinde bir komisyon kuruldu ve daha sonra bir sözleşme imzalanarak Şattü'l Arap Nehri bütün uluslara mensup gemilere açık hâle getirildi.³²

İngiltere, 1913 yılının sonlarında Osmanlı topraklarında neredeyse 40 yıl önce gerçekleştirdiği bir projeyi hatırlayıp onu tamamlama kararı aldı ve Londra Büyükelçiliğine başvurdu. Buna göre; 40 yıl önce Osmanlı Hükümetinin müsaadesiyle "Philistinne Explorers" adlı İngiliz teknik heyeti Filistin bölgesinin topografya haritasını çıkarmış, ancak Mısır sınırında Akabe-Refah arasındaki bölge bu harita içerisinde yer almamıştı. İngiltere bunu bahane ederek bölgede yeni bir harita çalışması yapmak istediğini Osmanlı makamlarına bildirdi. Bu amaçla bölgeye Yüzbaşı Nibokob başkanlığında on kişilik bir subay heyetinin gönderileceği haber verildi.³³

²⁹ Önder Kocatürk, Osmanlı İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914) Sorunları Çözme Çabaları ve İlişkilerin Kopması, İkinci Cilt (1913-1914), , Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 223-225.

³⁰ **BOA. MV**; 179/89 (1331 N 21).

³¹ Bu konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bk. **BOA. MV**; 180/14 (1331 L 15).

³² Kocatürk, **Osmanlı İngiliz İlişkilerinin**, s. 111.

³³ Dâhiliye Nezaretî'nden Kuds-ü Şerif Mutasarrıflığı'na Çekilen Telgraf için bk. **BOA. DH. KMS**; 6/25, lef 5,7(1332 B 07).

İngiliz subaylarından oluşan heyet, 1913 yılı aralık ayı başlarında Mısır sınırına yakın bölgelere gelip çalışmaya başladı. Bu durum özellikle askerî yetkililerin bazı açılardan endişe duymasına yol açtı.³⁴ Ancak Osmanlı Devleti'nde bu gibi teknik işlerden anlayan eleman sayısı son derece yetersiz olduğu için İngiliz heyetin bölgede gerçekte ne yaptığını ve ne gibi bir faaliyette bulunduğunu tespit etmek zordu. Bu nedenle teknik heyetin faaliyetlerinin takip edilebilmesi için onların yakınında dolaşım istihbarat toplayacak bir asker kişi tayin edilmesi uygun görüldü. Bu subay sivil kıyafetle görev yapıp İngiliz subaylarını sürekli takip ederek onların bölgede neler yaptığını tetkik etmek görevini yürütecekti.³⁵

9 Şubat 1914 tarihli Filistin Elzeyu'l Âm gazetesinde çıkan bir habere göre; Filistin-Mısır arasına gelen İngiliz heyette çalışanların sayısı kısa sürede 120 kişiye ulaşmıştı, bunların büyük çoğunluğu sivil kıyafet giymiş subaylardan oluşmaktaydı. Bu kişiler bölgedeki bazı kanaat önderleriyle irtibat kurmuşlardı. Örneğin Şeyh Hamad el Sufi'nin oğlunu aylık 30 lira karşılığında istihdam etmişlerdi.³⁶ Bu haberlerin doğru olup olmadığı Kudüs-ü Şerif Mutasarrıflığı tarafından tetkik edildiğinde; gerçeği yansıtmadığı ve bölgede çalışan İngiliz heyetinde 10 kişi bulunduğu, bunların bazı işlerde kullanılmak üzere aylık 4-5 Fransız lirası karşılığında 15 amele istihdam ettiklerinin belirlendi ve İngilizlerin Şeyh Sufi'nin oğullarıyla herhangi bir ilişkilerinin olduğu tespit edilemedi.³⁷ Yine de Osmanlı hükümeti tarafından konuyla ilgili İngiltere hükümeti nezdinde girişimlerde bulunularak gerekli uyarılar yapıldı.³⁸ Çünkü Medine-i Münevvere Muhafızlığı, adı geçen İngi-

---

³⁴ Askerî makamların bu konuyla ilgili endişelerini dile getirdikleri yazışmalar için bk. **BOA. DH. KMS**; 6/25, lef 68, 70, 80 (1332 B 07).

³⁵ bk. Kudüs-ü Şerif Mutasarrıfı Macid Bey'in yazısı **BOA. DH. KMS**; 6/25, lef 15(1332 B 07).

³⁶ **BOA. DH. KMS**; 6/25, lef 19 (1332 B 07).

³⁷ Gazze ve Berr-ül Sabah kaymakamlıklarından alınan yazıya istinaden Kudüs-ü Şerif Mutasarrıfı'nın Telgrafi için bk. **BOA. DH. KMS**; 6/25, lef 21, (1332 B 07).

³⁸ **BOA. DH. KMS**; 6/25, lef 64,66, (1332 B 07).

liz heyetinden bazı kişilerin Akabe civarında dolaştıklarını, yerli eşraftan bazılarıyla temas kurduklarını bildirmişti.³⁹ Bu, Osmanlı makamlarınca tepkiyle karşılandı. Harbiye Nezareti, Mısır sınırında çalışma yapan İngiliz heyetinden bazı kişilerin Akabe’de gezip harita almasına göz yumulamayacağı konusunda Hariciye Nezareti’ni 23 Şubat 1914’te bilgilendirerek acil olarak bu konuda tedbir alınmasını istedi.⁴⁰ Harbiye Nezareti, bu konuyla ilgili endişelerini Dâhiliye Nezareti’ne de şu şekilde bildirdi:⁴¹

“Haritanın beş sene içinde ikmalî mümkünken işi sürüncemede bırakıp Filistin’in farklı bölgelerinde dolaşmaları bizleri düşündürmekte ve şüphe uyandırmaktadır. İngiltere’nin öteden beri âmâl-ı Suriye’nin cenubundan itibaren bütün Arabistan kutasına her taraftan muhtelif bahane ve sebeplerle hulul ederek ileride vasi bir mıntika-i nüfuz iddiasına kalkışmaktadır. Ezcümle Basra ve Aden’de takip ettiği programla 1322 senesinde Akabe meselesini bahane ederek Kayah??-Akabe hattının tahdidıyla neticelenen ahval malum-u nezaretpenahileridir. Filistin’deki aşairin en mühimi “Dakver Tel’üs Trabya” aşiretidir. Bu aşiretin dörtte biri hududun öbür cihetinde olduğundan gerek bunlar ve gerekse muhtelif suret ve bahanelerle lisan-ı mahalliye aşına ve tamamıyla urban ve aşairin tarz ı eksanına müşabe kıyafetlerle İngiliz memur ve zabıtları, aşair arasında dolaşarak ilgaat-u ifaadata ve kabail-i mezkureyi Mısır tarafına ihale ettirilmesine çalışmaktadırlar. Bu halin ileride büyük gaileler tevlid edeceği ihtimal-i beid değildir...”

İngiliz heyetinin Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerinin uyandırdığı rahatsızlık sonucunda Harbiye Nazırı Enver Paşa Dâhiliye Nezareti’nden şu tedbirleri almasını istedi:⁴²

“İngiliz heyetin müsaade edilen alan dışına çıkmasına izin verilmesi, bölgedeki aşiretlerle yakın temas kurmalarının önlenmesi, heyeti izle-

³⁹ Medine-i Münevvere Muhafızı Basri’nin ilgili yazıları için bk. **BOA. DH. KMS**; 6/25, lef 45, 49 (1332 B 07).

⁴⁰ **BOA. DH. KMS**; 6/25, lef 56-57 (1332 B 07).

⁴¹ **BOA. DH. KMS**; 6/25, lef 59 (1332 B 07).

⁴² Harbiye Nazırı ve Erkân-ı Harbi Umum Müdürü Enver imzasıyla 3 Mart 1914 tarihinde Dâhiliye Nazırı Talat Paşaya gönderilen tezkire için bk. **BOA. DH. KMS**; 6/25, lef 90 (1332 B 07).

mek üzere daha önce tayin edilen zabite ilaveten ikinci bir zabitin görevlendirilmesi ve heyetin kurullar dışına çıkması durumunda harita çizme izinlerinin iptal edilmesi.”

İngiltere, Yemen, Filistin gibi bölgelerde bu çalışmaları yaparken Anadolu coğrafyasında da başka türlü istihbarat faaliyeti yürüttü. Bu faaliyetlerle Rusya'yı Anadolu'da oyalanmaya mecbur bırakmak ve Osmanlı Devleti'nin parçalanması durumunda hazırlıklı olmak amacını güttüğü düşünülmektedir.

İngiltere'nin esas ilgisinin Irak ve Mezopotamya'ya olduğu, Rusya'yı Basra Körfezi'nden uzakta tutmak istediği bunun için de Rusya'yı Kafkasya ve Doğu Anadolu'da meşgul ettiği görülmektedir. İngiltere, ajanları vasıtasıyla Mezopotamya'da bulunan şeyhlerle yakın ilişki içine girdi. Osmanlı hükümeti bu durumun boyutunu 1914 yılı başlarında Barzan Aşireti lideri Abdülselam'ın Musul İngiltere Konsolosu ile yazıştığını konsolosun şeyhe yazdığı mektupları ele geçince daha iyi anladı.⁴³

Osmanlı Devleti, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra ekonomik ilişkileri stratejik iş birliğine dönüştürmek istedi ve topraklarının güvenliği açısından ne kadar değerli olduğunu idrak edip İngiltere'nin siyaseten desteğini almaya çalıştı. Hatta bu devletle ittifak yapmanın yollarını aradı. Ancak İngiliz hükümeti buna yanaşmadı.⁴⁴ İngiltere'nin Türkiye'de çok önemli ekonomik çıkarları vardı. Mesela 1909 yılında Türkiye'nin dış ticareti 17.000.000 sterlin ithalat, 29.000.000 sterlin ihracat olmak üzere 46.000.000 sterlin idi. İngiltere'nin ithalatta 5 milyon sterlin, ihracatta 8 milyon sterlin payı vardı. Bu toplamda % 30'luk bir pay anlamına geliyordu.⁴⁵ Birinci Dünya Savaşı arifesinde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı dostça davranmadığı ve Osmanlı topraklarındaki istihbarat çalışmalarını daha da artırdığı görülmektedir.

---

⁴³ BOA. Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi Belgeleri (DH. ŞFR); 446/107 (1330 Te 23).

⁴⁴ Durdu Mehmet Burak; *Birinci Dünya Savaşı'nda (1914-1918) Türk İngiliz İlişkileri*, Babil, Ankara, 2004, s. 22-26.

⁴⁵ *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)*, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 1998, s. 279.

Birinci Dünya Savaşı'nın Başlamasından Sonra Osmanlı-İngiliz İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde Osmanlı Devleti tarafsızlığını ilan etti. Ancak İngiltere, Osmanlı Devleti'nin tarafsız olduğu dönemde bazı Osmanlı topraklarını ihlal etmekten çekinmemiştir. Dâhiliye Nazırı Talat Paşa 27 Ağustos 1914 tarihinde Sadaret makamına İngilizlerin Osmanlı topraklarına yönelik düşmanca yaklaşımını şu şekilde bildirdi:

“...İngiliz hücumbotları Basra dolaylarına gelmiş ve gelmeye devam etmektedir. Bu şekilde İngilizler adeta Osmanlı topraklarını abluka altına almıştır. İngilizlerle ilişkiler muhtelifdir. Osmanlı Devleti ise savaşta bitaraftır. Dolayısıyla bu konuda çok acil bir karar verilmelidir.”

Sadaret makamı Dâhiliye Nezareti'ni 1 Ekim 1914 tarihinde şu şekilde cevaplamak suretiyle konuyla ilgili tavrını şu şekilde ortaya koydu:⁴⁶

“Şattülarap dâhiline giren İngiliz gemileri hakkında Londra Sefiri Kebiri Tevfik Paşaya yazılan telgrafta, ihtilafât-ı hazırada bi-taraf olmamız hasebiyle İngiliz bayrağını hamil harp gemilerinin Osmanlı karasularında bulunmalarına müsamaha edemeyeceğimizden Şattülarap'ta bulunan İngiliz gemilerinin bir an evvel oralardan ayrılmaları için emir itası rica olunacaktır. Aksi takdirde kavaid-i beynelmülelin vaaz eylediği tedâbirin mezkur İngiliz gemileri hakkında ittihazını mecburiyet hasıl olacağı İngiliz hükümetine tebeyyünü lüzumu bildirilmiş olduğu.”

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkacağı kesinleşince Osmanlı hükümeti İngiltere başta olmak üzere Bulgaristan, Romanya gibi ülkelerle ittifak yapmak için bazı girişimlerde bulundu. Ancak bunda başarılı olamadı.⁴⁷ İtilaf Devletleri içinde yer alan Rusya ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni yanına almayı reddetmesinin ardından Almanya'ya kayış kaçınılmazdı. Osmanlı hükümeti, savaşın patlak vermesiyle savunmak zorunda kalacağı yerleri tespit edip oralarda askerî yığınak yaptı. Rusya ve İngiltere ise savaşın başlamasından hemen sonra Osmanlı topraklarına taarruz için hazırlanıp gerekli gördükleri yerlere asker

⁴⁶ BOA. BEO; 4313/323460 (1332 Za 11).

⁴⁷ Mustafa Aksakal, **Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 96, vd.

konuşlandıldılar. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na girdikten sonra, topraklarındaki savaş hâlinde olunan devletlere ait her türlü diplomatik temsilcilikler ve misyonerlik merkezlerini kapattı ve burada çalışanların en kısa zamanda ülkeyi terk etmelerini istedi. Ancak konsolosların daha önce Mark Sykes tarafından kendilerine önerilen yolu izleyip buldukları bölgelerde gayrimüslim tebaa ile geçmiş uzun yıllara dayanan yakın ilişkiler kurdukları ve bundan dolayı münasebetlerinin devam ettiği görüldü. İtilaf Devletleri, bu vesile ile kendi lehlerine olarak her türlü istihbarat faaliyetini belli örgütler ve kişiler üzerinden yürüterek Osmanlı askerî gücünü zaafa uğratabilecek bilgiler elde ettiler. İngiltere, bu istihbarat çalışmalarını Anadolu'ya yakın Batum, Rodos ve Kıbrıs üzerinden yönlendirdi.⁴⁸

31 Ekim 1914'te savaş hâlinin başlamasından bir iki gün önce, Rus birlikleri Doğubayezit havalisinde sınır ötesi operasyonlara başladı ve aynı gün, Rus Büyükelçisi Giers İstanbul'dan ayrıldı. İngiliz harekâtı ertesi gün Basra Körfezi'nde Fav civarına yapılan çıkartmayla ve Akdeniz'de Kraliyet Donanması'nın Gazze bombardımanı ile birlikte başladı. 7 Kasım'da İngiliz birlikleri Basra'ya ayak bastı. Çünkü Osmanlı ordusu Mezopotamya'ya yeterli sayıda yığınak yapamamış, bu zafiyet İngilizlerin işini kolaylaştırmıştı.⁴⁹

Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girdiğini ilân etmesinden sonra İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmak için Ermeni unsuru devreye soktu. 1914 Ermeni islahatının kabul edilmesinde Ermenileri temsilen çalışan Bogos Nubar Paşa, Ekim 1914 gibi erken bir tarihte İngiltere'ye İskenderun Körfezi'ne bir çıkartma yapılması durumunda Adana, Mersin ve Çukurova civarındaki Ermenilerin İtilaf devletlerinin yanında yer alacaklarını, bunun için gönüllü kaydetmeye hazır olduklarını bildirdi. Bogos Nubar Paşa, dağlık bölgelerdeki Ermenilerin silahlandırılması durumunda

---

⁴⁸ Bülent Özdemir, **İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2008, s. 10-11.

⁴⁹ Edward J. Erickson, **Osmanlılar ve Ermeniler Bir İsyanın ve Karşı Harekâtın Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 225-227.

isyan çıkarabileceklerini, hatta Ermeni erkeklerin zengin Mısırlı Ermeniler tarafından donatılabileceklerini⁵⁰ de ifade edip İngiltere'nin onayı olmadan herhangi bir harekete girişmeyeceklerinin teminatını verdi.⁵¹ Hatta Taşnak teorisyeni Mikayel Varanyan gibi isimler Çukurova'daki Ermenilere “*Türkiye’ye karşı bir savaşta yer alma fırsatı verilmesi gerektiğini...*” ifade ediyordu. Müttefiklerin bu öneriyi kabul edip Akdeniz’de faaliyete başladıkları, Aralık 1914’ten itibaren Çukurova Ermenilerini demir yollarının tahrip edilmesi, telgraf hatlarının kesilmesi ve istihbarat temin etme gibi konularda kullandıkları anlaşılmalıdır.⁵² Bütün bunlar İngiltere’nin Osmanlı Devleti’nin gayrimüslim tebaasından bazı kişileri istihbarat için görevlendirdiklerini göstermektedir.

Sonuç

İngiltere, Osmanlı Devletinin 1878 yılında Rusya’ya yenilmesinden sonra Rusya’nın güneye inme ihtimalinin arttığı düşüncesiyle Akdeniz ve Orta Doğu politikasını yeniden belirledi. Bunun için Osmanlı coğrafyasını askerî ve stratejik açıdan tanıma çalışmalarına yöneldi. Osmanlı topraklarına harita çizmeyi bilen, stratejik ayrıntıları görebilen asker kişiler gönderip istihbarat toplamaya başladı.

Osmanlı topraklarına gelen İngilizler, seyyah ve bilim adamı görüntüsü altında gezdikleri yerlerde bulunan İngiliz konsoloslarının gözetimi ve İngiltere İstanbul Büyükelçiliğinin bilgisi dâhilinde çalışmalarını yürüttüler. Bu kişiler, gezilerini tamamladıktan sonra ayrıntılı coğrafi, kültürel, ekonomik ve demografik bulgularını kitaplar hâlinde yayımladılar. Bu kitaplarla, genellikle Arap, Ermeni ve Kürt unsurun bulunduğu coğrafyada dolaşmayı tercih ettikleri için onların bağımsız devlet kurma talepleriyle ilgili propagandaya katkı verdiler.

İngiltere, Osmanlı Devleti’nin politik güçlük çektiği dönemlerde istihbarat çalışmalarını hızlandırdı. Birinci Balkan Savaşı’ndan sonra

⁵⁰ Bogos Nubar Paşa, 1905 yılında Mısır’da “Ermeni Umum Hayır Birliği”ni kurmuştu. Bu öneriyi bu cemiyete güvenerek yapmış olsa gerektir. bk. Erickson, **Osmanlılar ve Ermeniler**, s. 162.

⁵¹ Muammer Demirel, **Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri (1896-1918) British Documents on Armeniens**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 601.

⁵² Erickson, **Osmanlılar ve Ermeniler**, s. 253-257.

Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruyup koruyamayacağı'nın tartışıldığı günlerde İngiltere Filistin bölgesine bir heyet göndermek suretiyle buranın topografik haritasını çıkarmaya başladı. Gelen heyetteki kişiler İngiliz ordusuna mensuptu. Bu kişiler yerli ahali ile sıkı ilişkiler kurup onların gönlünü kazandı ve onlardan yararlandı.

İngiltere, Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan gizli antlaşmalarda ve savaşın sonunda imzalanan barış antlaşmalarında aktif rol oynayarak Orta Doğu'nun bugünkü haritasının çizilmesinde söz sahibi oldu. Özellikle bölgede yaptığı gezilerden sonra yayınladığı kitaplarla tanınan Mark Sykes bu çalışmalarda en çok müracaat edilen kişi oldu. Dolayısıyla İngiltere böyle bir misyon üstlenmesini, Osmanlı coğrafyasında uzun yıllar önce başlattığı istihbarat çalışmalarına borçludur.

KAYNAKÇA**Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)****Babiali Evrak Odası (BEO);** 3474/260521 (1326 Z 26).

BEO; 4313/323460 (1332 Za 11).

Meclis-i Vükela Belgeleri (MV); 170/77 (1330 Za 23).

MV; 180/14 (1331 L 15).

Dâhiliye Nezareti Mütenevvia Kısmı Evrakı (DH. MTV); 10/17 (1329 § 05).

DH. MTV; 10/18 (1329 § 25).

DH. MTV; 24/71(1330 L 16).

DH. MTV; 24/97 (1331Za 26).

Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Belgeleri (DH. KMS); 1-23 (1331 Za 21)

DH. KMS; 12/5.

DH. KMS; 6/25 (1332 B 07).

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalem-i Belgeleri (DH. ŞFR); 446/107 (1330 Te 23).**Yıldız Perakende Hariciye Belgeleri (Y. PRK. HR);** 31/25**Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratı (Y. PRK. UM);** 63/53.**Yayımlanmış Belgeler****Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922),** C IV, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006.**Araştırma ve Tetkik Eserler**AKSAKAL, Mustafa; **Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi,** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.BURAK, Durdu Mehmet; **Birinci Dünya Savaşı'nda (1914-1918) Türk İngiliz İlişkileri,** Babil, Ankara 2004.

- BUXTON, Noel; **Travel and Politics in Armenia**, rev. Harold Buxton, Smith, Elder&Co., London 1914.
- ÇITAK, Celal; **Sir Mark Sykes Hayatı ve Orta Doğu'daki İngiliz Politikasının Şekillenmesindeki Rolü**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1997, s. 116-120.
- DEMİREL, Muammer; **Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri (1896-1918) British Documents on Armeniens**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- ERICKSON, Edward J.; **Osmanlılar ve Ermeniler Bir İsyanın ve Karşı Harekâtın Tarihi**, Timaş, İstanbul, 2015.
- GÜNAY, Nejla; **Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat Terakki ve Ermeniler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.
- HAYTA, Necdet; **Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008.
- İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)**, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 1998.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur; **Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)**, İletişim, İstanbul, 2004.
- KOCATÜRK, Önder; **Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914), Sorunları Çözme Çabaları ve İlişkilerin Kopması, İkinci Cilt (1913-1914)**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2013.
- LYNCH, Harry Finnis Blossie; **Armenia, Travels and Studies**, volume I, Longmans, Green, and Co., London, New York, 1901.
- MACFIE, A.L; **Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923**, çev. Damla Acar&Funda Soysal, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.
- ÖZDEMİR, Bülent; **İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2008.
- PAKALIN, Mehmet Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983.
- SYKES, Mark; **Dar-ul-Islam**, Bickers&Son, London, 1904.

SYKES, Mark; **Through Five Turkish Provinces**, Bickers and Son, London, 1900.

ŞAŞMAZ, Musa; **İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013.

ULUBELEN, Erol; **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982.

İNGİLTERE’NİN EMPERYALİST POLİTİKALARININ KIBRIS SÖMÜRGE YÖNETİMİ ÖRNEĞİNDEKİ UYGULAMALARI VE İSTİHBARAT FAALİYETLERİ

Mehmet BALYEMEZ*

ÖZET

Son yıllarda “istihbarat” günlük hayatımızda sıkça karşılaştığımız bir kavram haline gelmiştir. İstihbarat kavramı daha çok bilgi, haber olarak kullanılmaktadır. Oysa istihbarat, elde edilen ham bilgi ve haberlerin belli bir süreçten geçirilerek değerlendirilmesi, diğer haber ve bilgilerle birlikte bütünlenmesi, analiz edilmesi sürecidir.

Her seviyede yapılabilen istihbarat faaliyetleri devlet düzeyinde daha örgütlü ve kapsamlı olarak icra edilmektedir. Bu düzeyde yapılan istihbarat faaliyetleri birkaç farklı alanı kapsamaktadır. Devlet seviyesinde yapılan istihbarat faaliyetleri, ihtiyaç duyulan bilgilerin elde edilmesi ile birlikte başka ülkelerin istihbarat faaliyetlerini önlenmeye yönelik tedbirleri de içermektedir. Bununla birlikte istihbarat örgütleri hedef ülkelerin siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal hayatlarını da şekillendirebilmektedirler. İstihbarat örgütlerinin hedef ülkedeki şekillendirme faaliyetleri İngiltere tarafından da sömürgelerinde sıklıkla uygulanmıştır.

İngiltere, Sanayi Devrimi’nden sonra hızlı bir şekilde ekonomik gelişmişlik düzeyini artırmıştır. Bu durum İngiltere’nin yeni pazarlar ve ham madde kaynakları aramasına yol açmıştır. İngiltere’nin sömürge elde etme süreci de bu korelasyon sonucu ortaya çıkmıştır. İngiltere, bu süreçte çok sayıda sömürge elde etmiş, “üzerinde güneş batmaya imparatorluk” olarak anılmaya başlamıştır. İngiltere’nin yeni sömürgeler elde etmesiyle birlikte istihbarat faaliyetleri de genişlemiştir. İngiliz istihbaratı bir yandan yerleştiği sömürgelerdeki demografik

---

* Dr., Ankara Üniversitesi, ANKARA, mbalyemez89@gmail.com

yapılar hakkında detaylı bilgiler elde etmekle uğraşırken diğer yandan da bu sömürgelere yönelik yapılacak karşı istihbarat faaliyetlerini etkisizleştirmeye yoğunlaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Sömürge Politikaları, Kıbrıs, İstihbarat Faaliyetleri.

ENGLAND'S IMPERIALIST POLICIES IN THE EXAMPLE OF CYPRUS COLONIES ADMINISTRATION AND INTELLIGENCE ACTIVITIES

ABSTRACT

In recent years, "intelligence" has become a concept we often encounter in our daily lives. Today, many people use the concept of intelligence only as information and news. However, intelligence is obtained by analyzing the raw information and news obtained through a certain process and analyzing it with other news and information.

Intelligence activities at every level are planned and carried out more systematically and comprehensively at the state level. Intelligence activities at this level include several different areas. Intelligence activities at the state level include measures to obtain the necessary information, as well as measures to prevent other countries' intelligence activities. However, intelligence organizations are also shaping the political, economic, cultural and social lives of the target countries. Intelligence organizations' shaping activities in the target country have also been a common practice in Britain by their colonies.

Britain has rapidly increased its level of economic development after the Industrial Revolution. This has led the UK to look for new markets and raw material resources. This correlation of the UK's colonization process has also emerged as a result. Britain has acquired a large number of colonies in this process and has begun to be called "the empire to sun set over it". With the acquisition of new colonies by Britain, intelligence activities have expanded. While British intelligence is dealing with obtaining detailed information on the demographic structures in the newly colonized colonies, it is also focusing on counteracting counter-intelligence activities against these colonies.

Key Words: England, Colonial Politicians, Cyprus, Intelligences Activities.

GİRİŞ

İstihbarat kelimesi günlük yaşamımızda sıkça kullandığımız bir kavram haline gelmiştir. İstihbaratın kelime anlamı daha çok yeni alınan haber, bilgi vb. olsa da çoğunlukla bu kavrama gizli devlet faaliyetleri anlamı da yüklenmektedir. Bununla birlikte farkında olmasak da aslında birçok günlük faaliyetlerimizde istihbarata yer vermekteyiz. Örneğin yatırım için bir sermayemiz varsa bunun nasıl değerlendirileceğine dair yaptığımız araştırmalarla, alınacak arabanın teknik özellikleri, müşteri memnuniyeti, ikinci el piyasasının var olup olmadığına dair yapılan incelemeler de bir bakıma istihbarat faaliyetleridir.

Günlük hayatımızın birçok alanında karşımıza çıkan istihbarat kavramını yalın olarak yeni haber, bilgi gibi yorumlamak eksik olacaktır. İstihbarat kavramı ham bilgi veya yeni haberdan çok daha öte bir kavramdır. İstihbarat bir süreçtir. İstihbarat elde edilen ham bilgilerin belli bir süreçten geçirilerek değerlendirilmesi, diğer bilgilerle bütünleştirilmesi ve analiz edilmesi faaliyetidir. Yani istihbarat ilk duyulan, görülen ham haber/bilgi değil bunların bir süreçten geçirilerek değerlendirilmesi, analiz edilmesidir. İstihbarat faaliyetiyle görevli olan kişi, kurum ve kuruluşlar bu süreci işlettikten sonra elde ettikleri istihbaratı ya yeni politikalar üretmede ya da uygulanan politikalarını güncelleştirmede kullanırlar.

Bu bildiride devlet seviyesinde yapılan istihbarat faaliyetleri ele alınmıştır. Devlet politikalarının oluşturulması sürecindeki istihbarat faaliyetleri ile bu politikaların uygulanması sırasında yapılan istihbarat çalışmaları tartışılmıştır. Bu kapsamda İngiltere'nin Kıbrıs'taki sömürge yönetimi boyunca istihbarat faaliyetleri ve uygulamaları incelenmiştir.

İngiltere'nin sömürge devleti olma sürecinin başlangıcı 18'inci yüzyılda gerçekleştirilen Sanayi Devrimi'ne dayanmaktadır. İngiltere, bu yüzyıla kadar kendi anakarasındaki ihtiyaçlarını daha çok küçük ölçekteki işletmelerle karşılayabiliyorken Sanayi Devrimi ile birlikte fabrika tarzı üretim modeline geçmiştir. Fabrika tarzı üretim modeli sonucunda bir yanda nihai malların arzında artış olmuş diğer yanda ise ham madde ihtiyacı gündeme gelmiştir. Birbirine bağımlı olarak ortaya çıkan bu sonuç İngiltere'nin sömürge arayışına başlamasına yol açmıştır. İngiltere, coğrafi keşiflerin de etkisiyle kısa sürede çok sayıda

sömürge elde etmiş ve “üzerinde güneş batmayan imparatorluk” olarak anılmaya başlanmıştır. İngiltere'nin sömürge politikalarının sonucunda, üretilen nihai mallar için yeni pazarlar bulunurken, ham madde ihtiyaçları da bu sömürgelerden karşılanmıştır. İngiltere, sömürgeleri sayesinde tesis ettiği refah düzeyinin devamını sağlamak amacıyla bölgesel dış politikalar takip etmiştir.¹

İngiltere'nin Orta Doğu ve Asya'daki çıkarları için Doğu Akdeniz bölgesi özel bir öneme sahip olmuştur. Kıbrıs Adası ise Doğu Akdeniz'deki stratejik konumundan dolayı İngiltere'nin ilgisini çekmiştir.

İngiltere'nin Kıbrıs'a olan ilgisi 19'uncu yüzyılın sonlarına doğru başlamıştır. İngiltere'nin Kıbrıs'a olan bu ilgisi ile Çarlık Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası çakışmıştır. Bu durum İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarını tehlikeli bir duruma sokmuştur. İngiltere, dönemin şartlarının da sağladığı avantajlardan yararlanarak 4 Haziran 1878 tarihinde Osmanlı Devleti ile Kıbrıs Konvansiyonu'nu imzalamış² ve

---

¹ İngiliz Hükümetlerinde Dışişleri Bakanı ve Başbakan olarak görev yapmış olan Anthony Eden anılarında, İngiltere'nin sömürge politikaları kapsamında Kıbrıs'ın önemini şu ifadelerle belirtmiştir: “...Öncelikli olan adanın stratejik değeri idi. Askeri danışmanlarımız Basra Körfezi de dahil Orta Doğu'daki durumumuzu koruyabilmek için Kıbrıs adasının en önemli varlığımız olduğunu bildiriyorlardı... yaşamımız Basra Körfezinden gelen petrole bağlı olduğu sürece, bizim Kıbrıs'la ilgili iddiamız güçlü oluyordu...” Ayrıntılı bilgi için bk. Anthony Eden, **The Memoirs of Anthony Eden: Full Circle**, The Riverside Press, Cambridge, 1960, s. 396.

² “4 Haziran 1878'de Yıldız Sarayı'nda gizlice imzalanan ve Kıbrıs'ın yönetiminin İngilizlere devredilmesini öngören Osmanlı-İngiliz Savunma Konvansiyonu 2 maddeden oluşmuştur.

Madde 1: Eğer Rusya; Kars, Ardahan, Batum ve bunlardan sadece birini elinde tutar ve eğer ileride herhangi bir zamanda Majeste Sultan'ın barış antlaşması ile kesin olarak saptanan Asya'daki topraklarından bir kısmını daha zaft etmeye kalkarsa İngiltere, bu yerlerin silah kullanılarak savunulması için Majeste Sultan'ın yardımına koşacaktır. Buna karşılık savunulması için Majeste Sultan, iki devlet arasında daha sonra kabul edilecek olan ve gerek hükümetle ilgili gerekse bahis konusu Doğu illerindeki Hıristiyan ve diğer vatandaşların korunması için gerekli reformların yapılacağını İngiltere'ye vaat eder. İngiltere'nin bu mukavelenin vecibelerini yerine getirebilmesi için gereken önlemleri alabilmesi maksadıyla Majeste Sultan, Kıbrıs Adasını İngiltere'ye devreder ve İngiltere tarafından yönetilmesini kabul eder.

² “4 Haziran 1878'de Yıldız Sarayı'nda gizlice imzalanan ve Kıbrıs'ın yönetiminin İngilizlere devredilmesini öngören Osmanlı-İngiliz Savunma Konvansiyonu 2 maddeden oluşmuştur.

Madde 1: Eğer Rusya; Kars, Ardahan, Batum ve bunlardan sadece birini elinde tutar ve eğer ileride herhangi bir zamanda Majeste Sultan'ın barış antlaşması ile kesin olarak saptanan

Kıbrıs adasının yönetimini geçici olarak elde etmiş, bir bakıma Rusya'dan önce Doğu Akdeniz'e yerleşme imkânına kavuşmuştur.

Kıbrıs Konvansiyonu ile adanın sadece idari yönetimi geçici olarak İngiltere'ye bırakılmış, egemenlik hakları Osmanlı Devleti'nde saklı kalmıştır. Ancak İngiliz Hükümeti, 1 Temmuz 1878 tarihinde Osmanlı Devleti ile Kıbrıs Konvansiyonu'na ek bir sözleşme daha imzalamış, adada siyasî ve idarî düzenlemeler yapabilme şansına sahip olmuştur.³

Asya'daki topraklarından bir kısmını daha zaft etmeye kalkışursa İngiltere, bu yerlerin silah kullanılarak savunulması için Majeste Sultan'ın yardımına koşacaktır. Buna karşılık savunulması için Majeste Sultan, iki devlet arasında daha sonra kabul edilecek olan ve gerek hükümetle ilgili gerekse bahis konusu Doğu illerindeki Hristiyan ve diğer vatandaşların korunması için gerekli reformların yapılacağını İngiltere'ye vaat eder. İngiltere'nin bu mukavelenin vecibelerini yerine getirebilmesi için gereken önlemleri alabilmesi amacıyla Majeste Sultan, Kıbrıs Adasını İngiltere'ye devreder ve İngiltere tarafından yönetilmesini kabul eder.

Madde 2: Bu mukavele tasvip ve tasdik olunduktan sonra bir ay veya mümkünse daha kısa bir zaman içinde taraflar arasında teati edilecektir.” Ayrıntılı bilgi için bk. Ata Atun, **Kıbrıs Andlaşmaları, Planları ve Önemli BM, AB Kararları (1571-1983)**, C.I, Mağusa Tarihi Araştırma ve Yazın Vakfı Yayını, No:26, Lefkoşa, 2007, s. 11; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), **HR-SFR-3-0263-00025-001,2,3**, Fransız Büyükelçiliğine 24 Temmuz 1878 tarihinde Gönderilen ve Kıbrıs Konvansiyonu'nun İçeriğinin de Yer Aldığı Resmi Yazı.

³ *Kıbrıs Adası'nın ve yönetimi ile ilgili olarak aşağıdaki koşulları yerine getirmeyi İngiltere'nin kabul ettiği taraflar arasında kararlaştırılmıştır:*

Madde 1: Ada'da Müslüman halkın sadece din işlerine bakacak bir Şer'îye Mahkemesi varlığını sürdürmeye devam edecektir.

Madde 2: Ada'daki camilere, okullara, mezarlıklara ve diğer dini kurumlara ait mal, arazi ve bağışları, İngilizlerce atanacak bir delege ile birlikte yönetmek için Osmanlı Evkaf İdaresi'nce Kıbrıs'ta oturan bir Müslüman kişi atanacaktır.

Madde3: İngiltere son 5 yılın ortalaması esas alınarak ve Devlete ait arazilerin geliri istisna edilerek saptanacak gelir fazlalığını her yıl Bab-ı Âli'ye ödeyecektir. Bu miktarın 22.936 kese ettiği hesaplanmıştır.

Madde 4: Bab-ı Âli, Kıbrıs'taki Osmanlı tahtına ve devletine ait olan ve geliri 3'üncü madde kapsamına girmeyen arazi ve sair mallarını (Araz-i Miri ve Emlâk-ı Hümayun) serbestçe satabilecek veya uzun süreler için kiralayabilecektir.

Madde 5: İngiliz Hükümeti, kendi yetkilileri ve sair gelişme amaçlarıyla gerekli gördüğü arazi ve ekilmeyen toprakları zorunlu satışla ve uygun fiyatla satın alabilir.

Madde 6: Eğer Rusya, Kars ve son savaşlarda Ermenistan'dan zaft etmiş olduğu diğer yerleri Devlet-i Âliye'ye geri verirse, İngiltere Kıbrıs Adasını boşaltıp terk edecek ve 4 Haziran 1878 tarihli anlaşma sona erecektir.” Ayrıntılı bilgi için bk. Atun, **a.g.e.**, s. 12-13; Yuluğ Tekin Kurat, **Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880**, Ankara Üniversitesi Basımevi,

Osmanlı Padişahı Abdülhamit, Rusya'dan gizli olarak yapılan bu antlaşma ile Ek sözleşmeyi başlangıçta onaylanmamıştır. Ancak Padişah, “ *Hukuk-u Şahâneme bir haleb gelmemesi kaydıyla muahedeyi tasdik ederim.*” şerhini antlaşmaya koydurduktan sonra 15 Temmuz 1878 tarihinde söz konusu metinleri onaylamıştır.⁴

İngiliz Hükümeti, bu onaydan sonra Sir Garnet Wolseley'i Kıbrıs Yüksek Komiseri olarak atamıştır. Yüksek Komiser Wolseley, 23 Temmuz 1878 tarihinde yayınladığı bildiride; Kıbrıs'ın yönetiminin İngiltere tarafından teslim alındığını, adanın maddi ve manevi refahını artıracak her türlü girişimin yapılacağını, ada toplumlarına adil davranılacağını ve hukuki güvenceden herkesin eşit olarak yararlanacağını ilan etmiştir. İngiltere, Kıbrıs'ta yürürlüğe soktuğu bu idarî düzenlemeden yaklaşık iki hafta sonra 6 Ağustos 1878 tarihinde ise adanın işgalini tamamlamıştır.⁵

İngiltere, Kıbrıs'ta yönetimi devraldığı anda karşısında farklı yapıda olan iki ana unsur bulmuştur. Bir yanda 19'uncu yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Yunan milliyetçiliğinden etkilenmiş ve Yunanistan'la birleşmek isteğinin ifadesi olan Enosis ülküsünü sürekli gündemde tutan Rumlar, diğer yanda ise adanın gerçek sahibi Osmanlı Devleti'ne geri verileceği beklentisinde olan ve Müslüman olmanın yanında Türk milliyetçiliği bilincine henüz tam olarak ulaşmamış Kıbrıs Türk toplumu yer almıştır.⁶ İngiltere, Kıbrıs'ta uyguladığı emperyalist politikaları belirlerken bu bölünmüş toplum yapısından faydalanmayı dikkate almıştır.

Ankara, 1968, s. 91; **BOA, HR-SFR-3-0263-00025-001**, Kıbrıs Konvansiyonu'na Ek Olarak imzalan Antlaşma, 1 Temmuz 1878; Bige Sükan, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 3.

⁴ Şükrü Sina Gürel, **Kıbrıs Tarihi (1878-1960) Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika**, Kaynak Yayınları No:38, İstanbul, 1984, s.27; Hüseyin Metin, **Kıbrıs Tarihine Toplu Bir Bakış**, Halkın Sesi Basımevi, Lefkoşa, 1959, s. 179.

⁵ Ahmet C. Gazioğlu, **İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952) Enosis Çemberinde Türkler**, CYREP Yayınları, Lefkoşa, 1996, s.30.

⁶ Gürel, **a.g.e.**, s. 160-161.

İngiltere'nin Kıbrıs'taki siyasî durumu Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına kadar devam etmiştir. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Almanya safında savaşa katılmasını gerekçe göstererek 5 Kasım 1914 tarihinde Kıbrıs'ı tek taraflı ilhak etmiştir. İngiltere'nin 1914 yılındaki bu “de facto” kararı 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile “de jure” olarak hukukî bir dayanağa kavuşmuştur.

İngiltere, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra 1 Mayıs 1925 tarihinde yaptığı siyasî bir düzenleme ile Kıbrıs Anayasası'nı ilan etmiş ve adada kendi sömürge yönetimi kurmuştur⁷. İngiltere, 1925 yılından 1960 yılına kadar olan bu dönemde Kıbrıs'ı sömürge olarak yönetmiş, yönetimini boyunca istihbarata dayalı politikalarını hayata geçirmiş, adaya yönelik SSCB etkisini ise karşı istihbarat uygulamaları ile etkisiz hale getirmeye çalışmıştır.

İngiltere'nin Kıbrıs'ta Tesis Ettiği Sömürge Yönetiminin Özellikleri ve İstihbarat Faaliyetleri

İngiltere 1925 yılında Kıbrıs'ı, Taç⁸ Kolonisi olarak ilan ettikten sonra burada kendi sömürge yönetimini kurmuştur. İngiltere diğer sömürgelerinde tesis ettiği siyasî sistemi Kıbrıs'ta da hayata geçirmiştir.

İngiltere'nin sömürgelerinde uyguladığı sisteminin adı “Kraliyet Koloni”sidir. Kraliyet Kolonisi sisteminde tüm güç Londra'daki hükümet tarafından atanmış İngiliz Vali'de toplanmıştır. Bu sistemde çoğunluğunu İngilizlerin oluşturduğu “Yürütme Meclisi” ise Vali'ye danışmanlık yapmakla görevlendirilmiştir. Kraliyet Kolonisi yönetim sisteminin şeklen de olsa demokratik olduğu algısını yaratan kurum ise,

⁷ cypruslibrary.moec.gov.cy/ebooks/The_Cyprus_Gazette_1925/index.html. (The Cyprus Gazette (Extraordinary No:2), No:1693, 1th May 1925, s.257-279) (Erişim Tarihi: 2 Temmuz 2017)

⁸ İngiltere'ye özgü bir deyim olan “Taç”, yalnız kral veya kraliçeyi değil yürütme organının bütününe ifade etmektedir. Taç denildiği zaman hukuken bakanlarının tavsiyesi üzerine hareket eden hükümdar kastedilmektedir. Sorumluluk hükümdarda değil bakanlardadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Mümtaz Soysal, **Dış Politika ve Parlamento, Dış Politika Alanındaki Yasama-Yürütme İlişkileri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1964, s.157.

sömürge halklarından seçilmiş temsilciler ile İngiliz yönetimince atanmış kişilerden oluşan “Kavanin Meclisi” olmuştur.⁹

İngiltere, Kıbrıs Konvansiyonu ile adanın yönetimini geçici olarak devraldıktan yaklaşık bir buçuk ay sonra, 14 Ağustos 1878 tarihinde, Osmanlı Devleti ile bir yeni anlaşma yapmış, Kıbrıs'ta yasama ve yürütmeye dair kanun yapma yetkisi de almıştır.¹⁰ İngiltere, bu yetkiden sonra Kıbrıs'taki ilk siyasal girişimini yaparak yasama ve yürütme meclislerini çalıştırmaya başlamıştır.

İngiltere yapılan bu yeni düzenleme sonucu 14 Eylül 1878 tarihinde geçici anayasayı yürürlüğe koymuştur. Kabul edilen anayasa gereğince yasama, yürütme ve yargı yetkileri, Londra tarafından atanan ve merkezî yönetime karşı sorumlu olan Yüksek Komiser'e verilmiştir. Bu kapsamda çalışmaya başlayan Kavanin Meclisi ise Yüksek Komiser ile birlikte atanmış 3 İngiliz memur ve yerli halktan seçilmiş 3 kişiden oluşturulmuştur.¹¹

Kıbrıs'ta kurulan anayasal sistemin yasama görevini yerine getirecek olan Kavanin Meclisi, Kıbrıs'taki toplumların seçme ve seçilme haklarını kullanarak yönetime temsilci gönderebildikleri/katıldıkları siyasal sistemin bir parçası olarak hayata geçirilmiştir. Kavanin Meclisi'ne seçilen üyelerin sayısı Kıbrıs'taki toplumların nüfus oranına göre belirlenmiş, bu sayı gelişmelere bağlı olarak zaman zaman değiştirilmiştir. Son olarak 1925 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle Kavanin Meclisi'ndeki üye sayısı ile şu şekilde düzenlenmiştir: seçilmiş 3 Kıbrıs Türk ve 12 Rum ile atanmış 9 İngiliz yüksek dereceli memur.¹²

Demokratik bir yönetim algısı yaratan bu temsil sistemi aslında hiç de öyle değildir. Kavanin Meclisi'nde görüşülen herhangi bir yasanın

---

⁹ Muriel, Chamberlain, *European Decolonisation in The Twenty Century*, Longman, London and Newyork, 1998, s.44/Aktaran Sibel Akgün, “İngiltere'nin Sömürge Yönetim Biçiminin Kıbrıs'ta Uygulanma Biçimi; Kavanin Meclisi”, **Amme İdaresi Dergisi**, C XLV, S 4 (Aralık 2012) , s.77.

¹⁰ **The Cyprus Gazette**, “The Cyprus Civil List”, 1st January 1903, Nicosia, s.2.

¹¹ Anne, Cavendish, *Cyprus 1878: The Journal of Sir Garnet Wolseley*, Cyprus Popular Bank Culturel Center, Nicosia, 1991, s. 185-190/Aktaran Akgün, a.g.m., s.81.

¹² **The Cyprus Gazette** (Extraordinary No:2), “Order of The King in Council Providing for the establishment of a Legislative Council for the Colony of the Cyprus”, 1st May 1925, No:266, s.249–250.

kabulü ancak oy çokluğu ile olabilmıştır. Meclis'teki atanmış İngiliz üyelerin, yönetim aleyhinde oy kullanmayacakları gerçekliği göz önüne alındığında, herhangi bir yasa önerisinin meclisten geçebilmesi için Kıbrıs Türk ve Rum üyelerin kullanacakları oylar belirleyici olmuştur. Şöyle ki, Kavanin Meclisi'nde bulunan Rum üyeleri sayısı (12), Kıbrıs Türk üyelerinin sayısı (3) ve İngiliz üyelerin sayısının (9) toplamına eşit olarak düzenlenmiştir. Kavanin Meclisi'ndeki herhangi bir oylamada, Kıbrıs Türk üyeleri ile İngiliz üyelerin aynı yönde oy kullanmaları halinde eşitlik sağlanarak Rum üyelerin tercihleri dengelenebilmiştir. Bu durumda Vali'nin oyu belirleyici olmuştur. Yani Vali, Kavanin Meclisi'nde görüşülen herhangi bir yasa önerisinin kabul edilip edilmeyeceği konusunda bir bakıma son karar veren makam görevini üstlenmiştir.

Kıbrıs'taki İngiliz yönetiminin başında bulunan Vali, aynı zamanda Kavanin Meclisi'nde kabul edilen yasaları Kral adına onaylama yetkisine de sahip kılınmıştır. Buna rağmen yasanın son onay makamı olarak İngiliz Sömürgeler Bakanı belirlenmiştir. Bununla birlikte Kral veya Kraliçe, yayınlacağı bir Kraliyet Emri (Order in Council) ile Kavanin Meclisi'nde kabul edilen ve bakan tarafından onaylanan yasanın yürürlüğünü de durdurabilmişlerdir. Kavanin Meclisi'nde görüşülen fakat üzerinde uzlaşma sağlanamayan herhangi bir yasa, özellikle vergi yasaları, yine yayınlayacak Kraliyet Emri ile yürürlüğe sokulabilmiştir.¹³ Yani bir bakıma Kıbrıs'ta tesis edilen yasama gücü “göstermelik” seviyede kalmış İngiliz Hükümeti bu görevin asıl belirleyicisi olmaya devam etmiştir. Bu sebepten dolayı Kavanin Meclisi için farklı sıfatlar kullanılmıştır. İngiltere'nin Kıbrıs'ta kurmuş olduğu anayasal sistemde yasama gücünü elinde bulunduran Kavanin Meclisi

---

¹³Miller Stout, **British Government**, Oxford University Press, New York, 1953, s.407–408/Aktaran Akgün, a.g.m., s.80.

için Katsurides “Tartuşma Kulübü”¹⁴, Stavrinides “Oyuncak Parlamento”¹⁵, Bozkurt ise “Göstermelik Parlamento”¹⁶ sıfatlarını kullanmışlardır.

İngiliz yönetimi, Kavanin Meclisi’ndeki Kıbrıs Türk ve Rum üyeler arasındaki siyasî uyuşmazlıkları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmayı her zaman dikkate almıştır. Bu kapsamda yapılan istihbarat çalışmaları sonucunda Kavanin Meclisi’ndeki Kıbrıs Türk üyeler ile İngiliz üyeler arasında ortak bir tavır oluşturulmuş, Rumlar ile Kıbrıs Türklerinin aralarının açılması desteklenmiştir.¹⁷ Rumlar bu durum karşısında İngiliz yönetimine yakın olmalarından dolayı Kıbrıslı Türkleri sürekli eleştirmişler, çoğu zaman bu eleştirilerin dozunu kaçırmışlar ve Kıbrıs Türklerine yönelik şiddete varan eylemlerde bile bulunmuşlardır. İngiltere, dış politikası gereğince sömürge toplumlarında ikilik yaratılarak anlaşmazlıkların sürmesini bir bakıma “Böl ve Yönet” taktiğini tercih etmiştir.

İngiltere, “Böl-Yönet” taktiğini etkin olarak uygulanabilmesi için öncelikle sömürge halkları hakkında detaylı incelemeler yapmış, nüfus sayımları sonucu demografik yapı ortaya çıkarılmış, çatışma alanı olabilecek konular belirlenmiştir. Söz konusu faaliyetler sömürge toplumlarında öncelikle ayrıntılı bir istihbarat çalışması yapılmasını gerektirmiştir. Bu kapsamda yapılan istihbarat çalışmaları sonucunda, etnik ve dinsel gruplar/kişiler tespit edilmiş, bunlar arasında kontrol edilmesi kolay ve iş birliğine yatkın olanlarla ilişkiler geliştirilmiş, bu kişilerden bazılarının çeşitli üst düzey kadrolarda görevlendirilmesi sağlanmıştır.

İngiltere’nin Kıbrıs’taki sömürge yönetimini kolaylaştıran kişilere en çarpıcı örnek Mehmet Münir’dir. Mehmet Münir, Kıbrıs’ta 1925

---

¹⁴ Yuannos, Katsurides, **Kıbrıs Komünist Partisi Tarihi, Sömürgecilik, Sınıf ve Kıbrıs Solu**, Khora Yayıncılık, Lefkoşa, 2014, s.84-90.

¹⁵ Zenon Stavrinides, “Kıbrıs Uyuşmazlığı-Ulusal Kimlik ve Devlet Olgusu”, çev. Eser Birey, **Yeni Kıbrıs**, (Şubat 1989), s. 36.

¹⁶ İsmail Bozkurt, **Kıbrıs Türk Halkı’nın Siyaset Kurumu üzerine Deneme**, Zeytin Yayıncılık, Lefkoşa, 2015, s. 28.

¹⁷ Samani, a.g.m., s. 74.

yılında kurulan sömürge yönetiminde birden fazla kritik kamusal görevde önemli pozisyonlar üstlenirken, Kıbrıs Türk toplumunun haklarının bir bir gasp edilmesine sessiz kalmıştır.¹⁸ Mehmet Münir, bu tutumunun karşılığı olarak 28 Ekim 1931 yılında İngiliz İmparatorluk Nişanı (Order of The British Empire-OEB), 1947 yılında ise Sir unvanı ile taltif edilmiştir.¹⁹

İngilizler bununla birlikte yaptıkları istihbarat çalışmaları sonucunda sömürge toplumlarını oluşturan halklar arasındaki hassasiyetleri de tespit etmişler ve bunlardan yararlanmışlardır. Nitekim İngilizler, Kıbrıs Türk ve Rum toplumları arasındaki özellikle Enosis konusundaki fikir ayrılığını kendi yararlarına olacak şekilde kullanmışlardır. İngilizler, bu maksatla Kıbrıs Türklerini polis teşkilatında “Yardımcı Polis” olarak görevlendirmişlerdir. Yardımcı Polis olarak görevlendirilen Kıbrıs Türkleri, özellikle Rumların Enosis amaçlı gösterilerinin bastırılmasında sırasında ön saflarda kullanılmışlardır. Bu suretle hem Kıbrıs Türklerinin Enosis’ten kaynaklanan endişeleri kısmen giderilmiş hem Rumların Enosis hedeflerine ulaşmaları engellenmiş hem de Kıbrıs Türkleri ile Rumlar arasındaki ilişkilerin bozulması ve gerginliğin derinleşmesi sağlanmıştır.

İngiliz Sömürge Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerini Durumu

İstihbarat sadece bilinmeyen hususlar hakkında bilgi elde etmek olarak algılanmamalıdır. Bilinmeyen konular hakkında edinilen bilgi-

---

¹⁸ Mehmet Münir 1925 – 1947 yılları arasında; Evkaf İdaresi’nde Kıbrıs Türk toplum temsilciliği, Yürütme Meclisi’nde Kıbrıs Türk toplumu temsilcisi, İcraat Meclisi üyeliği, eğitimle ilgili Merkezi Kurul üyeliği, Müslüman Orta Eğitimle İlgili Şehir Komitesi Başkanlığı, Merkezi İdare Meclisi üyeliği, Kıbrıs Müzesi Komitesi üyeliği, Tali Okullar Komisyon Başkanlığı, Sulama Kurulu üyeliği, Müftü Dairesi Başkanlığı, Kamuya ait Borç Para Verme Komiserliği üyeliği, Kıbrıs Sosyal Sağlık Kurulu üyeliği, Britanya İmparatorluğu Cüzamlılara Yardım Derneği üyeliği, Müslüman Şer’i Mahkemeleri Başkanı vb. farklı kamusal görevleri aynı zamanda yürütmüştür. Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet An, **Dinsel Toplumdan Ulusal Topluma Geçiş Süreci ve Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması (1900–1942)**, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa, 1997, s.116.

¹⁹ **BCA 30-10-0-0-235-590-35**, Dışişleri Bakanlığı Birinci Daire U. Müdürlüğü, “Kıbrıs Evkaf Murahhası Mehmet Münir’e verilen rütbe h.” 11 Temmuz 1947.

ler sonucu üretilen istihbarat sonucu içinde bulunulan ortam da şekillendirilebilmektedir. Nitekim İngiltere de, Kıbrıs'taki siyasî ortamı ürettiği istihbarata göre şekillendirmiştir. İngiltere, Kıbrıs'ta kendi sömürge yönetimini tesis ettiği 1925 yılından itibaren yaptığı istihbarat çalışmasına göre siyasî ortamı şekillendirme çalışmalarına hemen başlamıştır.

İngiltere'nin bu kapsamdaki girişimlerinden ilkinin Kıbrıs Türkleri arasında milliyetçi söylem ve eylemleri ile ön plana çıkmaya başlayan "Halkçıların" etkisini azaltmak olmuştur. İngiliz sömürge yönetimi bu maksatla Kıbrıs Türk toplumu içinde etkisi genişlemeye başlayan Halkçıların önünü kesmek ve Kıbrıs Türk toplumunu kendi kontrolü altında tutmak için İslamcı düşünceleri öncelikli olarak desteklemiştir. Bu kapsamda bütün resmî işlemlerde Kıbrıs Türk toplumu için etnik bir tanımlama olan "Türk" ifadesi yerine "Müslüman" ifadesinin kullanılmasını zorunlu saymış, Lefkoşa'daki Türk Lisesi'nin ismini İslam Lisesi olarak değiştirmiş, hatta Lozan Barış Antlaşması sonrasında Türkiye'den sürgün edilen 150'lilikler listesindeki Sait Molla'nın Kıbrıs'ta Türkiye karşıtı faaliyetlerde bulunmasına da göz yummuştur.²⁰

İngiltere'nin Kıbrıs'ta istihbarata dayalı faaliyetleri sonraki dönemde de devam etmiştir. Kavanin Meclisi'nin 1930 yılında yapılan seçimlerinde Halkçıların adayı M. Necati Bey (Özkan) ile İngiliz sömürge yönetiminin adayı Mehmet Münir birbirilerine rakip olmuşlardır. Seçim yarışını Halkçı aday M. Necati Bey kazanmıştır. İngiliz sömürge yönetimi M. Necati Bey'le yaptığı temaslarda sömürge politikalarını destekleyip desteklemeyeceğini öğrenmek istemiştir. M. Ne-

---

²⁰ Lozan Barış Antlaşması sonrasında Türkiye'den sürgün edilen ve 150'likler listesinde bulunan İngiliz Muhipler Cemiyeti kurucusu ve İstanbul gazetesi sahibi Sait Molla, 1925 yılında Kıbrıs'a yerleşmiştir. Sait Molla, Kıbrıs'ta bulunduğu süre boyunca Kıbrıs Türklerinin Anadolu'da yapılan devrimlere karşı gösterdikleri ilgiyi azaltmaya çalışmış, Türkiye aleyhinde faaliyetlerde bulunmuştur. Sait Molla, İngilizler tarafından Kıbrıs Türkleri arasında gelişen milliyetçi hareketleri önlemek amacıyla adaya getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Demiryürek, "Kıbrıs'ta Bir 150'lik:Sait Molla (1925-1930)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XIX, S 57 (Kasım 2003), s.1215-1233.

cati Bey, Kıbrıs Türk halkının zararına olan İngiliz sömürge politikalarının kendisi tarafından desteklenmeyeceğini iletmiştir.²¹ Bu durumu teyit eden bir başka gelişme ise Kavanin Meclisi seçimlerinden yaklaşık 6 ay sonra yaşanmıştır. M.Necati Bey, 1931 yılı Mayıs ayında Kıbrıs Türk toplum sorunlarının görüşüldüğü ve İngiliz sömürge yönetiminin bazı uygulamalarını reddeden kararların alındığı Milli Kongre'yi toplamıştır.²² Milli Kongre, İngiliz sömürge yönetimi tarafından 1928 yılında kaldırılan Müftülük makamına²³ Bafı avukat Ahmet Sait Efendi'yi Kıbrıs Müftüsü olarak atamış²⁴ bir bakıma sömürge yönetimi politikalarına başkaldırmıştır.

Kıbrıs'taki İngiliz sömürge yönetimi için 1930'lu yıllar sorunlu olmuştur. Bir yandan Ekonomik Buhran'ın olumsuz etkileri sömürge yönetimini zor durumda bırakmış diğer yandan ise hem Rumların Enosis girişimleri artmış hem de Kıbrıs Türklerinden sağlanan destek azalmaya başlamıştır. İngiliz sömürge yönetimi Kıbrıs'ta sağlamış olduğu kontrolü yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Bu durum İngiltere için biran önce çözülmesi gerekli önemli bir sorun olarak değerlendirilmiştir. Çünkü Kıbrıs'taki sömürge toplumlarında başlayacak anti sömürgeci bir hareket diğer sömürgelere sıçrayabilir ve buralarda başlayacak bir çözülme sonucu İngiltere sömürgelerini kaybedebilirdi. Sorun karmaşık ve geniş kapsamlı bir duruma doğru yol almaktaydı.

İngiltere'nin köşeye sıkışmaya başladığı bu dönemdeki çıkış yolu yapılan istihbarat çalışması sonucunda bulunmuştur. İngiliz istihbaratının yaptığı çalışmalar sonrasında Kıbrıs'ta oluşan ortam İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda yeniden şekillendirilmiştir. Kıbrıs tarihi açısından önemli bir kavşak olarak bilinen Rum İsyanı bu şekillendirme sonucunda çıkarılmıştır. İngiltere tarafından yürürlüğe sokulan ve vergi artışını öngören yasa önerisinin Kavanin Meclisi'nde 1931 yılı Ağustos ayında kabul edilmesi bu süreci başlatmıştır. Kavanin Meclisi

²¹ "İntihap ve Neticesi", **Söz**, 23 Teşrinievel 1930, s. 4; Ergin, Birinci, **Necati ÖZKAN (1899-1970)**, C.I, Necati Özkan Vakfı Yayınları, Lefkoşa, 1998, s.139; Gazioğlu, **a.g.e.**, s. 201

²² "Milli kongra ve ittihaz ettiği Mukarrerat", **Söz**, 7 Mayıs 1931, s. 1-2; "Muhterem Kıbrıs Türk Halkına", **Masum Millet**, 16 Mayıs 1931.

²³ **The Cyprus Gazette**, 14th December 1928, No: 1957, s. 1.

²⁴ "Hükûmet ilânı", **Söz**, 21 Mayıs 1931, s. 5.

üyeyi Rumlar vergi yasasını protesto etmek için topluca istifa etmişler ve sonraki süreçte izlenecek yol haritasını görüşmek üzere 12 Eylül 1931 tarihinde Trodos Dağı'nda bulunan Saitta'da toplanmışlardır. Sonraki günler gergin geçmiş ve 1931 yılı Ekim ayında Rumlar isyan başlatmışlar, İngiliz sömürge yönetimine ait binalarını yakmışlar, binalardaki İngiliz bayraklarını indirerek Yunan bayraklarını asmışlardır. İngiltere, Mısır'daki askeri üssünden getirdiği takviye güçlerle bu isyanı bastırabilmiştir.²⁵

İngiliz sömürge yönetimi isyan sonrası siyasal sistemi askıya almış, toplumlara sağlamış olduğu bazı kültürel, sosyal ve siyasi haklara kısıtlamalar getirmiş, özellikle hem Türk hem de Yunan milliyetçiliğinin yayılmasını önleyen uygulamaları yürürlüğe sokmuş, 5'ten fazla kişinin bir araya gelerek toplantı yapmasını yasaklamış bir bakıma baskı rejimi uygulamaya başlamıştır.²⁶ İngiltere, Rum İsyanı sonrasında yürürlüğe koyduğu yöntemlerle Kıbrıs'ta kontrolü tekrar eline geçirmiştir. Ancak Rum İsyanı ile ilgili birçok iddia vardır. Bu iddiaların büyük kısmı isyanın İngiliz istihbaratının kontrolünde gerçekleştirildiği yönündedir. Belge olmadan bu iddiaların doğru olabileceğini söylemek bilimsel bir yaklaşım olmayacaktır. Ancak Rum İsyanı ile ilgili İngiliz arşiv belgelerine konulan 100 yıllık erişim yasağı bu iddiaların doğru olabileceği yargısını oluşturmaktadır.

İngiliz sömürge yönetiminin İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde Kıbrıs'ta bir sorun olarak karşısına çıkan bir başka sorun ise "Komünizm" ile mücadele olmuştur. Kıbrıs Valisi Storrs, bu konudaki ilk tespitlerini istihbarat raporlarına dayandırmıştır. Vali Storrs raporunda; tamamı Rumlardan oluşan Kıbrıs Komünist Partisi (KKP)'nin 1926 yı-

---

²⁵ İzzet Öztoprak, "Kıbrıs'ta 1931 İsyanı ve Yankıları", **Bellekten**, TTK, LXII/233 (1998),

s. 209; "İngiliz Müstemleke Valisi Sir Ronald Storrs'un 1931 İsyanı ile ilgili Raporu", **Eleftheria**, 16 Nisan 1932.(Kıbrıs Türk Toplumunu lideri Dr. Fazıl Küçük, raporu KKTC Milli Arşiv Araştırma Dairesinde Rumca mütercim olarak çalışan Sabahattin Egeli'ye 1982 yılında tercüme ettirmiştir.).

²⁶ "İngiliz Müstemleke Valisi Sir Ronald Storrs'un 1931 İsyanı ile İlgili Raporu", **Eleftheria**, 16 Nisan 1932'den aktaran Sabahattin Egeli, Dr. Fazıl Küçük Müzesi ve Vakfı.

linda kurulduktan sonra, parti üyeleri tarafından 25 Mart günü kutlanan Yunan Bağımsızlık Günü'nde karşı gösteri yaptıkları, Limasol'daki Yunan bayrağını indirerek Bolşevik bayrağı çektikleri, Limasol ve Lefkoşa'daki Enosis maksatlı toplantıları dağıttıkları, Kilise yönetiminin bu hareketi önlemek için tüm gayretini sarf ettiği, ancak komünistlerin sayısının günden güne arttığı son 6 aydaki komünist Rumların sayısının 181'den 365'e yükseldiği belirtmiştir.²⁷

İngiliz istihbarat örgütü, Vali Storrs'un Kıbrıs'taki komünistlerin durumuna dair tespitleri sonraki yıllarda da takip etmiştir. İngiliz istihbarat örgütünün gönderdiği bir raporda; SSCB'de eğitilen Rum komünist ajanların, Kıbrıs'ta siyasi ortamı etkilemek için propaganda yaptıklarını, bu yolla SSCB'nin bölgesel politikalarını kolaylaştırdıklarını belirtmiştir.²⁸ İngiliz sömürge yönetimi, komünist ajanların Kıbrıs'taki faaliyetlerini engellemek amacıyla istihbarat faaliyetlerini bu alanda yoğunlaştırmıştır. İstihbarat çalışması sonucunda; komünizm propagandasının temel araçlarından biri olan basına sansür uygulanmış, Kıbrıs'taki işsizlik durumu yakından takip edilmiş ve komünist ajanların işsiz kişilere yönelik etkilerinin var olup olmadığı sürekli izlenmiştir.²⁹

İngiliz sömürge yönetimi, Rum İsyanı sonrasında uyguladığı politikalarla Türk ve Yunan milliyetçiliğinin gelişmesini engellerken, yaptığı istihbarat faaliyetleri ile komünist hareketleri de kontrolüne almayı başarmıştır. İngiliz yönetiminin yaptığı istihbarat çalışmasına göre, adada milliyetçi hareketler kontrol altına alınmasına rağmen komünist etkinin hâlâ devam ettiği tespit edilmiştir. Komünistlerin Kıbrıs'taki faaliyetlerinin kontrol altına alınması için yeni bir istihbarat planı yürürlüğe sokulmuştur. Bu plana göre Rum İsyanı sonrasında

²⁷ CO 67/239, f.41268, Storrs'dan Passfield'e, 4 June 1931, (Secret)'den aktaran Gürel, **a.g.e.**, C.I, s. 135.

²⁸ **FCO 141-2677-208**, Report by the Department of the Balkan Counter Intelligence Section, H.Q.Land Forces, Greece, 7th June 1945; Kıbrıs'taki komünist faaliyetlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Fahir, Armaoğlu, **Kıbrıs Meselesi 1954-1959 Türk Hükümeti ve Kamuoyunun Davranışları (Karşılaştırmalı İnceleme)**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1963, s. 5.

²⁹ **MAAD, Tasnif Edilmemiş Belge**, Kyrenia Police Center, Secret, 14th December 1939; **MAAD, Tasnif Edilmemiş Belge**, Colonial Secretary's Office Cyprus, C.S. 16.9.1939, Secret.

yasaklanan milliyetçi eylemlere karşı daha toleranslı davranılmaya başlanmış, bu kapsamda Türk ve Yunan bayraklarının taşınması serbest bırakılmış, Türk ve Yunan halk kahramanlarının resimlerinin asılmasına izin verilmiştir. İngiltere, bu tedbirlerle Kıbrıs'taki komünistlerin faaliyetlerini milliyetçi akımın gelişmesiyle dengelemeyi planlamıştır. İngiliz sömürge yönetimi bu plana ilave olarak bir başka önemli istihbarat projesini daha hayata geçirmiştir. Kıbrıs'taki komünistleri kontrolünde tutmak için adında komünist bir ifade olmamasına rağmen komünist ideolojiyi ilke edinen Çalışan Halkın İlerici Partisi (Anorthotikon Komma Ergazomenou Laou/AKEL)'nin 1941 yılında kurulmasına da izin vermiştir.³⁰ İngiliz sömürge yönetimi AKEL aracılığıyla Kıbrıs'taki komünistleri kontrolü altında tutabileceğini değerlendirmiştir.

Rumların ilk siyasî partilerinin kurulmasına yönelik bu gelişme bir başka bir istihbarat projesinin daha hayata geçirilmesine yol açmıştır. Rumların siyasî olarak örgütlenmelerine izin verilirken Kıbrıs Türklerinin de buna karşı benzer bir siyasî girişim yapmaları teşvik edilmiştir. Çünkü İngiliz sömürge yönetimi tarafından AKEL'in er ya da geç Enosis hedefine yönelebileceği düşünülmüş ve bunun da Kıbrıs Türklerinin siyasî örgütü ile dengelenebileceği öngörülmüştür. İngiliz sömürge yönetiminin yaptığı bu istihbarat değerlendirmesi sonucunda, ilk Kıbrıs Türk siyasî örgütü olan Kıbrıs Adası Türk Azınlık Kurumu (KATAK) 1943 yılında kurulmasına yönelik girişimler başlatılmıştır. İngiltere'de, 31 Mart 1943 tarihinde yapılan Lordlar Kamarası toplantısında Kıbrıs'taki siyasî durum da ele alınmıştır. Toplantıda Rumların Enosis faaliyetleri ile muhtariyet konuları görüşülmüş, Kıbrıs Türklerinin bu konulara karşı tepkileri gündeme getirilmiştir.³¹ Muhemeldir ki, aynı toplantıda Kıbrıs Türklerinin siyasî olarak örgütlenmeleri için bir girişim başlatılması konusu gündeme gelmiştir. Çünkü toplantıdan hemen sonra İngiliz sömürge yönetiminin adadaki adamı olarak bilinen Mehmet Münir, Kıbrıs Türklerinin siyasî örgütlenmesi konusunda girişimde bulunmaya başlamıştır. Bu kapsamda Kıbrıs

---

³⁰Katsurides, **a.g.e.**, s. 286.

³¹ **FCO 141-2828-73, 47**, Secret, Middle East Supply Center, Economic Survey of Cyprus, Part-I, General, s. 25; **MAAD, KTY 04-1943-70-01**.

Türk toplumunda öne çıkan bazı siyasî kişilerle temasa geçilmiş ve böyle bir siyasî girişim yapılması halinde İngiliz sömürge yönetiminin desteğini alınacağına dair güvence verilmiştir.³²

Nitekim Mehmet Münir, sonraki günlerde KATAK ile ilgili gelişmeleri düzenli olarak İngiliz sömürge yönetimine rapor etmiştir.³³ Bir başka bir bilgiye göre ise Kıbrıs Valisi Sir Ronald Storrs M. Münir'i vali konağına çağırılmış ve Rumların Enosis girişimlerini protesto etmek amacıyla çeşitli makamlara gönderilen kişisel protesto telgraflarının hiçbir işe yaramadığını, Kıbrıs Türklerinin artık örgütlü mücadeleye başlama zamanının geldiğini söyleyerek Kıbrıs Türk toplumunun siyasî örgütlenme faaliyetlerini teşvik etmiştir. M. Münir, bu görüşmeden sonra dönemin Kıbrıs Türk aydınlarından olan avukat Fadıl Niyazi Korkut ile emekli hâkim M. İzzet Bey'e valinin görüşünü aktarmış, onlardan kurulması düşünülen siyasî örgütün tüzüğünü hazırlamalarını istemiştir.³⁴

Görüleceği üzere İngiliz sömürge yönetimi Kıbrıs Türklerinin siyasî örgütlenmelerini teşvik ederken daha önceden yapmış olduğu istihbarat çalışmalarında elde ettiği sonuçları uygulamaya başlamıştır. İlk Kıbrıs Türk siyasî örgütlenmesi olan KATAK yönetiminde bu durumun sonuçları çok geçmeden görülmeye başlanmıştır. Uzun yıllar sonra ilk kez siyasî örgütlenme fırsatı elde edilmesine ve başlangıçta yoğun destek görmesine rağmen kısa bir süre sonra KATAK'tan istifalar başlamıştır.³⁵ İstifaların altında yatan sebeplerden biri de KATAK'ın İngilizlerin kontrolü altında olduğuna dair iddialarıdır.³⁶ İngiliz istihbaratının bir projesi olduğu iddiaları ilk Kıbrıs Türk siyasî örgütlenmesi olan KATAK'ın etkili olmasını önlemiştir.

³² Kemal Tekakpnar ve Demiray Doğansal, **DR. FAZIL KÜÇÜK (1906-1984)**, C.I, Lefkoşa, 1991, s.37.

³³ **FCO 141-2816-2**, T.S.B. tarafından C.S.ye yazılan rapor, 2.2.44.

³⁴ Birinci, **a.g.e.**, C. I, s. 249.

³⁵ **MAAD**, KTY 04-1944-67-01.

³⁶ Dr. Fazıl Küçük, KATAK'tan bir yıl sonra Kıbrıs Milli Türk Halk Partisi'ni kurmuştur. Dr. Fazıl Küçük parti kurultayında; KATAK'ın İngiliz etkisi ile kurulduğunu kast etmiş ve yeni partinin milli bir parti olarak kurulduğunu belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. "Kıbrıs Milli Türk Halk Partisi", **Halkın Sesi**, 25 Nisan 1944, s. 1; Altay, Sayıl,

İngiliz istihbaratı, Rumların Enosis girişimlerini dengelemek için KATAK'ın kuruluşunu desteklemiş fakat istenilen sonuca erişememiştir. İngiliz istihbaratı için yeni bir gelişme 1940'lı yılların sonunda yaşanmıştır. Rum Ortodoks Kilisesi'nin öncülüğünü yaptığı sağcı Rumlar ile AKEL çatısı altında toplanan solcu Rumlar Enosis konusunda amaç birliği yapmışlar ve Enosis'in elde edilmesi için tüm örgütlerini birleştirmişlerdir. Bu durumun dengelenmesi ancak Kıbrıs Türk örgütlerinin de birleşmesi ile olabilirdi. O tarihe kadar derin fikir ayrılıkları olmasına rağmen KATAK ve Kıbrıs Millî Türk Halk Partisi (KMTHP) 1949 yılı Ekim ayında bileşerek Kıbrıs Türk Millî Birliği adını almış³⁷, diğer meslekî örgüt ve cemiyetler ise Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu (KTKF) çatısı altında toplanmışlardır.³⁸

Kıbrıs Türk siyasi ve meslekî örgütlerinin birleşme tarihleri önemlidir. Çünkü Rumlar bu tarihten yaklaşık 2 ay sonra Enosis girişimlerinin hukukî dayanaklarını sağlamak için 1950 yılı Ocak ayında "Enosis" plebisitini yapmışlardır. Sadece Rumların katıldığı Enosis plebisit sonucunda %96 oranında Enosis istendiği sonucuna ulaşılmıştır.³⁹ İngiliz sömürge yönetimi Enosis plebisitini itibarsızlaştırmak için bu oylamanın tüm Kıbrıs halkının isteğini içermediğini ileri sürmüş ve Kıbrıs Türklerinin iradelerinin dikkate alınmadığından dolayı plebisitin yasa dışı olduğunu iddia etmiştir. Ancak Rumlar bu oylama sonucunu sonraki yıllarda yapacakları Enosis girişimlerinde sürekli gündeme getirmişlerdir. Bu tarihten sonra Rumların Enosis girişimlerine karşı Kıbrıs Türk örgütlenmeleri genellikle tek vücut olarak tepki göstermişlerdir.

İngiliz istihbaratının Kıbrıs sömürge yönetimindeki bir başka çalışması 1955 yılında olmuştur. Kıbrıs Sorunu'nda 1955 yılı dönüm

---

Dr. Fazıl Küçük'ün Anıları ve Siyasal Örgüt Çalışmaları, Yay Ajans Ltd., Birinci Baskı, Lefkoşa, 2010, s. 287-290.

³⁷ "KATAK ve Millî Parti Toplantısı", **Hür Söz**, 3 Eylül 1948, s. 1.

³⁸ **MAAD, Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu Bülteni**, 16 Haziran 1952, s. 3.

³⁹ Süleyman, Koç, **Dünden Bugüne Kıbrıs Sorunu ve Stratejik Yaklaşımlar**, IQ Yayıncılık, İstanbul. 2005, s. 126.; Stavrinides, Zenon, "Kıbrıs Uyuşmazlığı- Ulusal Kimlik ve Devlet Olgusu", çev. Eser Birey, **Yeni Kıbrıs**, (Şubat 1989),s. 30; Zeno G.Rossides, **The Island of Cyprus and Union with Greece**, 1953, s. 12.

noktalarından birini oluşturmaktadır. Yunanistan, Kıbrıs Sorunu'nun çözümü için 1954 yılında BM'ye başvurmuş,⁴⁰ İngiltere bu girişimi etkisiz hale getirmek için yoğun diplomatik girişimlerde bulunmuşsa da konunun BM Genel Kurulu'nda görüşülmesini engelleyememiştir.⁴¹ Ancak BM Genel Kurulu'nda 1954 yılı Aralık ayında yapılan görüşmede Kıbrıs Sorunu'nun çözümüne dair herhangi bir karar alınamamıştır.⁴² Bu sonuç Rumların başka planları yürürlüğe koymalarına yol açmıştır. Rumlar sorunun uluslararası alana taşınmasından da istediği sonucu elde edemeyince bu kez terör olaylarına başlama kararı almışlardır. Rumlar, terör olayları ile uluslararası kamuoyunun dikkatini çekebileceklerini ve bu yolla sorunun çözümü konusunda İngiltere'ye baskı yapılabileceğini değerlendirmişlerdir.

Rumlar bu planı 1 Nisan 1955 tarihinde yürürlüğe sokmuşlar, EOKA vasıtası ile Kıbrıs'taki İngiliz binalarına yönelik bombalı saldırılar gerçekleştirmişlerdir.⁴³ EOKA'nın şiddet eylemlerine başlaması ile birlikte İngiliz sömürge yönetimi polis teşkilatının istihbarat birimi olan Özel Şube yeniden yapılandırılmış, örgütün eylem ve hareketleri hakkında ayrıntılı bilgi toplamakla görevlendirilmiştir.⁴⁴ İngiliz istihbarat örgütü, bu şube vasıtasıyla EOKA lideri Grivas'ın Kıbrıs'taki tüm

---

⁴⁰ "Melas, Yunan Noktai Nazarlarını İzah Eden Bir Beyanat Verdi", **Zafer**, 28 Ağustos 1954, s. 2.

⁴¹ "İngiltere Kıbrıs'a Dair Görüşünü Teyit Etti.", **Zafer**, 23 Eylül 1954, s. 2; "Kıbrıs'a Dair Müzakereler", **Zafer**, 25 Eylül 1954.

⁴² BM Genel Kurulunda yapılan görüşmeler sonrasında alınan 814 (IX) sayılı karar için bk. [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/814\(IX\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/814(IX)), (Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2017)

⁴³ George Horton, Kelling, **British Policy in Cyprus 1939-1955**, The University of Texas, Doctor of Philosophy, The University of Texas, Austin, May 1988, s. 180-181; **FCO 141-3324-5**, Telegram from Governor Cyprus to Secretary of State, "Sabotage", Emergency, No:182, Confidential, 1.4.55.

⁴⁴ Makarios Druşotis, **Karanlık Yön EOKA**, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa, 2007, s.90.

faaliyetlerini yakından izlemiş, Grivas'ı takip etmek maksadıyla 50 kişilik bir ekibin oluşturulması için İngiliz Gizli Servisi'nde görevli Satchell isimli istihbarat görevlisini adaya göndermiştir.⁴⁵

İngiltere bu önlemlere ilave olarak 1955 yılında bir başka istihbarat projesini daha uygulamaya karar vermiştir; Kıbrıs Türklerini de soruna dahil etmek. İngiltere, bu planı hemen uygulamaya başlamış ve 30 Haziran 1955 tarihinde Türk ve Yunan hükümetlerine gönderdiği notalarla, “*Kıbrıs da Dâhil Olmak Üzere, Doğu Akdeniz'i İlgilendiren Siyasi Meseleleri ve Savunma Meselelerini*”⁴⁶ görüşmek üzere Londra'da yapılacak konferansa davet etmiştir. İngiltere, bu planla Kıbrıs Sorunu'nun sadece Rumlar ile kendisi arasında bir problem olmadığını, sorunun sömürgesindeki iki toplum arasında olduğu yargısını oluşturmak ve kendi üzerindeki baskıyı dağıtmak istemiştir. Nitekim, Türkiye 29 Ağustos-7 Eylül 1955 tarihinde yapılan Londra Konferansı'ndan sonra Kıbrıs Sorunu'na dahil olmuştur. Kıbrıs Türkleri, bu tarihe kadar zaman zaman Rumların şiddet eylemlerine maruz kalmışlar, ancak 1955 yılından sonra şiddet olayları daha da artmıştır.

Burada bir detayı vurgulamanın önemli olduğunu belirtmeliyim. İngiliz istihbarat örgütünün 1950'li yılların ortasından itibaren Kıbrıs'taki ortamı nasıl şekillendirdiğini Londra Konferansı'na katılan Fatin Rüştü Zorlu'nun konuşmasından da anlaşılmaktadır. Türk Hükümeti adına Londra Konferansı'na katılan Fatin Rüştü Zorlu, konferansta yaptığı uzun konuşmada şu ifadeleri kullanmıştır:⁴⁷ “.. *Adada, kışkırtmalar ve olaylar sonucu iki toplum arasında büyük ayrılıklar yaratılmıştır...*”.

Artık İngiltere, Kıbrıs Sorunu konusunda kısmen de olsa rahatlamıştır. Yunanistan'ın etkili Enosis girişimlerine karşı Türkiye'nin, Rumların şiddet olaylarına karşı ise Kıbrıs Türklerinin desteğini almayı başarmıştır. İngiliz sömürge yönetimi bu kapsamda bir başka is-

---

⁴⁵ a.g.e., s.91'den aktaran Abdülkadir Seçmen, **1955-1974 Sürecinde Kıbrıs'ta İstihbarat Faaliyetleri**, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara, 2017.

⁴⁶ Armaoğlu, a.g.e., 97.

⁴⁷ Atun, a.g.e., s.29.

tihbarat projesini daha yürürlüğe sokmuştur. İngiliz sömürge yönetimi, Kıbrıs Türklerinden bazılarını “*Yardımcı Polis*” unvanı ile polis teşkilatına almış ve özellikle EOKA gösterilerinin kontrol edilmesinde en ön saflarda kullanmaya başlamıştır.⁴⁸ Bu durum Kıbrıs Türkleri ile Rumlar arasında zaten pamuk ipliğine bağlı ilişkilerinin bozulmasını kolaylaştırmıştır. Kıbrıs’ta işler zora girmeye başlamıştır. Bir yanda artan terör olayları diğer yanda Kıbrıs toplumundaki ayrışma kaotik ortamın oluşmasını desteklemiştir.

İngiliz sömürge yönetiminin, Kıbrıs’taki gelişmelere dolaylı yoldan müdahil olduğu bir başka gelişme 1956 yılında yaşanmıştır. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu Makarios III, yaşanan şiddet olaylarından sorumlu tutulmuş ve 1956 yılı Mart ayında Seyşel Adalarına sürgüne gönderilmiştir.⁴⁹ Enosis mücadelesinin simge ismi ve aynı zamanda Rum toplum liderinin olan Makarios IIIün sürgün edilmesi Kıbrıs’taki şiddet olaylarının artmasına yol açmıştır. Kıbrıs Türkleri, EOKA’nın şiddet olaylarına karşı hazırlıksız yakalanmış, bir bakıma toplum korumasız kalmıştır. Hem Kıbrıs Türk toplumunu korumak hem de EOKA’nın Enosis amacına ulaşmasını engellemek için bir çözüm üretilmesi gerekmiştir. İngiliz istihbaratının yaptığı çalışmalar sonucunda soruna çözüm bulunmuş ve Kıbrıs Türklerinin de direniş örgütleri kurması kararlaştırılmıştır.

Kıbrıs Türk direniş örgütlenmeleri, EOKA’nın adada terör olaylarına başladığı 1955 yılından itibaren kurulmaya başlanmıştır. Kıbrıs Türk direniş örgütlerinin kuruluş tarihi önemlidir. Çünkü daha önce vurgulandığı gibi İngiltere, 1955 yılı Ağustos ayında düzenlediği Londra Konferansı’na Türkiye’yi de davet ederek Kıbrıs Sorunu’na müdahil olmasını sağlamıştır. Londra Konferansı her ne kadar başarısız olsa da bu tarihten sonra Kıbrıs’taki durum farklı bir görünüşe bürünmüştür. Artık İngiltere kendi sömürgesindeki çoğunluk bir unsurun bağımsızlık isteklerini geri çeviren emperyalist bir devlet gibi görünmekten kurtulmuştur. Kıbrıs’taki sorun adadaki iki çoğunluk

---

⁴⁸ Akgün, Sibel, **Türk Mukavemet Teşkilatı**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s.80-81.

⁴⁹ Gürel, a.g.e., C. II, s. 114.

unsur arasındaki anlaşmazlıklar ve güvenlik sorunları şeklinde görül-
meye başlanmıştır.

Yıldırım, Kara Şahin, Kara Çete, 9 Eylül Cephesi ve Volkan isim-
leri altında kurulmuş olan bölgesel Kıbrıs Türk direniş örgütleri
EOKA'nın eylemlerine karşı çok etkili olamayınca 1957 yılı Kasım
ayında tüm direniş örgütlerini bünyesine alan daha kapsamlı yeni bir
örgüt kurulmuştur: Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT). Kurucuları
arasında Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu (KTKF) Başkanı Rauf
Raif Denктаş, KTKF Sekreteri Burhan Nalbantoğlu ve Lefkoşa'daki
Türkiye Konsololuğunda İdari Ataşe olarak çalışan Kemal Tanrı-
sevdi yer almıştır. TMT kurulduktan sonra kısa bir süre sonra Kıbrıs
Türktür Partisi (KTP)'nin desteği de alınmıştır. Kıbrıs Türk siyasi ör-
gütleri 1958 yılı Ocak ayından itibaren silahlı bir örgüte sahip olmuş-
tur. Bir bakıma Enosis-EOKA'ya karşılık Taksim-TMT ilişkisi tesis
edilmiştir. Enosis'e karşı Taksim, EOKA'ya karşı TMT'nin kurulması
normal bir gelişme olarak değerlendirilebilir ancak TMT kurucuların-
dan Kemal Tanrısevdi'nin MİT ajanı olabileceği iddiaları ile TMT'nin
İngiliz desteği ile kurulduğuna dair iddiaların varlığı⁵⁰ konunun istih-
barat bakış açısı ile değerlendirilmesine ihtiyaç gösterir. İstihbarat ör-
gütleri bir kez daha devreye girmiş ve Kıbrıs'taki gelişmelere müdahil
olmuştur.

SONUÇ

Devletler belirledikleri hedeflere ulaşmak için politikalar belirler-
ler. Bu politikaların oluşturulması sürecinde ihtiyaç duyulan konula-
rın başında bilgi ihtiyacı gelmektedir. İhtiyaç duyulan bu bilgiler ise
istihbarat faaliyetleriyle elde edilir. Söz konusu istihbarat faaliyetlerini
bu konuda uzman olan örgütler yerine getirirler. İstihbarat örgütleri
bilgi toplama görevine ilave olarak karşı istihbarat faaliyetlerine de yo-
ğun mesai harcayarak kurmuş oldukları sistemin zarar görmemesine
özel önem verirler.

---

⁵⁰ Ahmet C. Gazioğlu, **Direniş Örgütleri, Gençlik Teşkilatı ve Sosyo-Ekonomik Du-
rum (1958-1960), Bugünlere Gelmek Kolay Olmadı (4)**, Cyrep Yayınları, Lefkoşa,
2000, s. 1; Aydın Akkurt, **Türk Mukavemet Teşkilatı**, Seçil Ofset, İstanbul, 1999,
s.136.

İngiltere, 18'inci yüzyıldan itibaren çok sayıda sömürge elde etmiş, bir bakıma ekonomik refahını bu sömürgelerde kurduğu düzene bağlamıştır. İngiltere, sömürgeci olarak yerleştiği bu bölgeler hakkında birçok konuda bilgiye ihtiyaç duymuştur. Bu kapsamda sömürgelerindeki demografik yapı başta olmak üzere sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik durum ile hizip grupları ve kendine yakın kişiler hakkında öncelikle ayrıntılı istihbarat çalışması yapmıştır. İstihbarat çalışması sonucunda elde edilen sonuçlara göre politikalar belirlenirken sömürgelerdeki siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik yapılar da şekillendirilmiştir. İngiltere, sömürgelerde kendi düzenini tesis ettikten sonra istihbarat faaliyetlerini bu kez kurulan düzene zarar verecek girişimleri başarısız kılmak için karşı istihbarat faaliyetlerine yönelmiştir.

Kıbrıs adası, İngiltere'nin emperyalist politikaları ile istihbarat faaliyetlerinin uygulandığı bir yerlerden biri olmuştur. İngiltere'nin Kıbrıs'a ilgisi 19'uncu yüzyıl ikinci yarısında başlamıştır. İngiltere, Orta Doğu ve Asya'daki sömürgeleri sayesinde elde ettiği çıkarlarının devamı için Doğu Akdeniz bölgesine hâkim olmaya önem vermiştir. Özellikle 1869 yılında açılan Süveyş Kanalı ile bu hâkimiyet kısmen sağlanmıştır. Ancak Fransa'nın bu kanalla ilişkisinden dolayı Doğu Akdeniz'de başka yerlere sahip olmayı dış politika hedefi olarak belirlemiştir. İngiltere'nin Doğu Akdeniz'e yönelik dış politika hedefi 1878 yılında gerçekleşmiş ve Osmanlı Devleti ile 4 Haziran 1878 tarihinde imzaladığı Kıbrıs Konvansiyonu sonucu başlangıçta geçici de olsa adada yönetimi ele geçirmiştir.

İngiltere, Kıbrıs'ta yönetimi ele geçirdikten sonra ilk iş olarak kendi siyasal sistemini tesis etmiştir. Ancak bu sistemin tesisinden önce Kıbrıs'taki demografik yapı ile sosyal, kültürel ve ekonomik durumlar hakkında ayrıntılı istihbarat çalışması yapılmıştır. İngiliz istihbaratının adada yaptığı çalışmalar sonucunda, Kıbrıs'ta iki ana unsurun etkili olduğu tespit edilmiştir: bir yanda 19'uncu yüzyılın başlarından itibaren Enosis isteklerini her fırsatta gündeme getiren Rumlar ile millet olma bilincine henüz sahip olamamış Kıbrıs Türkleri. İngiliz istihbaratının tespit ettiği bu toplumsal yapı, adada kurulan siyasi sistemin temelini oluşturmuştur.

Kıbrıs'ın uzun yıllar boyunca askıda kalan hukukî durumu, Lozan Barış Antlaşması ile kesinlik kazanmış ve bu antlaşma sonucu ada İngiltere'ye terk edilmiştir. İngiltere, bu antlaşmadan yaklaşık bir yıl sonra Kıbrıs'ta sömürge yönetimini kurmuş ve adanın siyasal, kültürel ve sosyal yapısında yeni düzenlemeler yapmıştır. İngiltere, bu düzenlemeleri yaparken demokratik haklara önem veriyormuş gibi görünse de ana fikir Kıbrıs'ta kurulan sömürge sisteminin devamı olmuştur.

İngiltere, emperyalist politikalarının Kıbrıs'ta uygulanabilmesini sağlayacak tüm politikaları bir bir uygulamaya koyarken bunu önleyecek gelişmelere ise doğrudan müdahale etmiştir. İngiliz sömürge yönetimi bu kapsamdaki ilk müdahalesini 1931 yılında yapmıştır. Rumlar tarafından 1931 yılında başlatılan Ekim İsyanı İngilizlerin adada azalmaya başlayan etkilerini tekrar kazanmalarını sağlamıştır. İngiliz istihbaratının bu isyanda etkisinin olduğuna dair çok sayıda iddia mevcuttur. Bu iddiaların temel dayanağı Rum İsyanı ile ilgili İngiliz arşiv belgelerine 100 yıl boyunca erişim yasağının getirilmiş olmasıdır. Bu yasak hâlâ devam etmektedir ve tarihçiler Rum İsyanı ile ilgili gerçekleri gün yüzüne çıkarmak için yaklaşık 15 yıl daha beklemek zorundadırlar.

İngiltere, Kıbrıs'ta kurduğu sömürge yönetiminin devam etmesine yönelik bir başka müdahalesi 1940'lı yıllarda olmuştur. İngiliz sömürge yönetimi, adada kurulan sömürge sistemine nüfuz ederek sistemi zayıflatmayı amaçlayan komünistlerin etkisini azaltmak için kendi kontrolünde olan AKEL'in kuruluşuna 1941 yılında izin vermiştir. Bununla birlikte Rumların Ekim İsyanı'ndan sonra artan Enosis faaliyetlerini engellemek için Kıbrıs Türklerinden de yararlanmıştı. İngiliz sömürge yönetimi bu amaçla İkinci Dünya Savaşı sırasındaki ilk Kıbrıs Türk siyasî örgütlenmesi olan KATAK'ın kuruluşunu teşvik etmiştir.

Bu gelişmeye ilave olarak Kıbrıs Sorunu'nun 1950'li yılların ortasından itibaren uluslararası bir boyut kazanması İngiltere'nin karşısına bir başka sorun olarak çıkmıştır. İngiltere, istihbarat destekli politikaları sayesinde bu sorunla da başa çıkabilmiş, bu maksatla hem Kıbrıs Türklerini hem de Türkiye'nin doğrudan desteğini almıştır. Özellikle Yunanistan'ın Kıbrıs Sorunu'na müdahil olma kararından

sonra Türkiye'nin de bu soruna taraf olmasını 1955 yılında düzenlediği Londra Konferansı ile sağlamış ve üzerindeki uluslararası baskıyı dağıtmayı başarmıştır.

İngiltere, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rumların Enosis politikalarını etkisiz hale getirmeyi esas politika olarak belirlemiştir. Çünkü Rumların Enosisi gerçekleştirmesi halinde bu durum diğer sömürgelerini de etkileyebilir ve aynı sonuçların oralarda da alınabilmesine yol açabilirdi. Bu sonuç ekonomik refah düzeyini sömürgelere dayandırmış olan İngiltere'yi zor durumda bırakabilirdi. Bu hassas durumun farkına varan İngiltere, istihbarat ve karşı istihbarat faaliyetleriyle Kıbrıs'taki sömürge yönetiminin devamını sağlayabilmiş, 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nda yer alan hüküm sonucu her türlü egemenlik hakkı kendinde olacak şekilde 2 askerî üssü elde etmeyi başarmıştır.

KAYNAKÇA

A. ARŞİVLER

1. *Başbakanlık Devlet Arşivleri (T.C.)*

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA).

2. *Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi (KKTC)*

İngilizce Belgeler (İngiliz Dışişleri ve Sömürgeler Dairesi Belgeleri).

KATAK Dosyası.

Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu Dosyası.

B. SÜRELİ YAYINLAR

1. *Kitaplar*

Armaoğlu, Fahir, Kıbrıs Meselesi 1954-1959 Türk Hükümeti ve Kamuoyunun Davranışları (Karşılaştırmalı İnceleme), Sevinç Matbaası, Ankara, 1963.

Akkurt, Aydın, **Türk Mukavemet Teşkilatı**, Seçil Ofset, İstanbul, 1999.

An, Ahmet, Dinsel Toplumdan Ulusal Topluma Geçiş Süreci ve Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması (1900–1942), Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa, 1997.

Atun, Ata, **Kıbrıs Andlaşmaları, Planları ve Önemli BM, AB Kararları (1571-1983)**, C.I, Mağusa Tarihi Araştırma ve Yazın Vakfı Yayını, No:26, Lefkoşa, 2007.

Birinci, Ergin, **Necati ÖZKAN (1899–1970)**, C.I, Necati Özkan Vakfı Yayınları, Lefkoşa, 1998.

Bozkurt, İsmail, Kıbrıs **Türk Halkı'nın Siyaset Kurumu üzerine Deneme**, Zeytin Yayıncılık, Lefkoşa, 2015.

Druşotis, Makarios **Karanlık Yön EOKA**, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa, 2007.

Eden, Anthony, **The Memoirs of Anthony Eden: Full Circle**, The Riverside Press, Cambridge, 1960.

Gazioğlu, Ahmet C., Direniş Örgütleri, Gençlik Teşkilatı ve Sosyo-Ekonomik Durum (1958-1960), Bugünlere Gelmek Kolay Olmadı (4), Cyrep Yayınları, Lefkoşa, 2000.

_____, İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952) Enosis Çemberinde Türkler, CYREP Yayınları, Lefkoşa, 1996.

Gürel, Şükrü Sina, Kıbrıs Tarihi (1878-1960) Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika, Kaynak Yayınları No:38, İstanbul, 1984.

Katsurides, Yuannos, Kıbrıs Komünist Partisi Tarihi, Sömürgecilik, Sınıf ve Kıbrıs Solu, Khora Yayıncılık, Lefkoşa, 2014.

Koç Süleyman, , Dünden Bugüne Kıbrıs Sorunu ve Stratejik Yaklaşımlar, IQ Yayıncılık, İstanbul. 2005.

Kurat, Yuluğ Tekin, **Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1968.

Metin, Hüseyin, **Kıbrıs Tarihine Toplu Bir Bakış**, Halkın Sesi Basımevi, Lefkoşa, 1959.

Zeno G.Rossides, The Island of Cyprus and Union with Greece, 1953.

Soysal, Mümtaz, Dış Politika ve Parlamento, Dış Politika Alanındaki Yasama-Yürütme İlişkileri Üzerinde Karşılaştırılmalı Bir İnceleme, Sevinç Matbaası, Ankara, 1964.

Sayı,Altay, **Dr. Fazıl Küçük'ün Anıları ve Siyasal Örgüt Çalışmaları**, Yay Ajans Ltd., Birinci Baskı, Lefkoşa, 2010

Sükan, Bige, Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açışından 1919-1922, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınlar, Ankara, 1994.

Tekakpnar Kemal ve Demiray Doğansal, **DR. FAZIL KÜÇÜK (1906-1984)**, C.I, Lefkoşa, 1991.

2. Makaleler

Akgün, Sibel, "İngiltere'nin Sömürge Yönetim Biçiminin Kıbrıs'ta Uygulanma Biçimi; Kavanin Meclisi", **Amme İdaresi Dergisi**, C XLV, S 4 (Aralık 2012).

Demiryürek, Mehmet, “Kıbrıs’ta Bir 150’lilik: Sait Molla (1925–1930)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XIX, S 57 (Kasım 2003).

Öztoprak, İzzet, “Kıbrıs’ta 1931 İsyanı ve Yankıları”, **Bellekten**, TTK, LXII/233 (1998).

Zenon Stavrinides, “Kıbrıs Uyuşmazlığı-Ulusal Kimlik ve Devlet Olgusu”, çev. Eser Birey, **Yeni Kıbrıs**, (Şubat 1989).

3. Gazeteler

The Cyprus Gazette

Halkın Sesi (Kıbrıs)

Hür Söz (Kıbrıs)

Söz (Kıbrıs)

Zafer

4. Dergiler

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Amme İdaresi Dergisi

Bellekten

Yeni Kıbrıs

5. Tezler

Akgün, Sibel, **Türk Mukavemet Teşkilatı**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Kelling, George Horton, **British Policy in Cyprus 1939-1955**, The University of Texas, Doctor of Philosophy, The University of Texas, Austin, May 1988.

Seçmen, Abdülkadir, **1955-1974 Sürecinde Kıbrıs’ta İstihbarat Faaliyetleri**, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara, 2017.

6. İnternet Kaynağı

cypruslibrary.moec.gov.cy/ebooks/The_Cyprus_Gazette_1925/index.html

[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/814\(IX\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/814(IX))

KIBRIS'TA TMT-EOKA MÜCADELESİ (1955-1974) ÇERÇEVESİNDE İSTİHBARAT VE İSTİHBARATA KARŞI KOYMA FAALİYETLERİ

Ulvi KESER*

ÖZET

1 Nisan 1955 tarihinde Yunan asıllı Grivas tarafından Kıbrıs'ta başlatılan adayı Yunanlaştırmaya yönelik terör girişimlerinin ardından Kıbrıslı Türkler de kendilerini korumak ve tamamen müdafaa amaçlı Volkan, 9 Eylül, Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) gibi örgütlenmelere giderler. 1955-1960 sürecinde İngiliz dönemi, 1960-1963 sürecinde Kıbrıs Cumhuriyeti dönemi ve 21 Aralık 1963 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin fiilen yıkılmasının ardından 20 Temmuz 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'na kadar geçecek dönem de adadaki İngiliz yönetimiyle EOKA ve TMT arasında tam anlamıyla istihbarat savaşlarına sahne olur. 1960'a kadar İngiltere bir yandan TMT ve EOKA arasında bocalarken özellikle gizini ve ketumiyetini çözemediği TMT'yi anlamaya ve mevcudiyetini ispatlamaya çalışır. 1960 sonrası süreç ise eski bir gerilla subayı olan Grivas ve ekibiyle özellikle 1950 sonrasında Kore Harbi'nde yeraltı savaşları konusunda deneyim kazanmış Seferberlik Tetkik Kurulu (şimdiki Özel Kuvvetler Komutanlığı) mensubu askeri personel ve TMT'ciler arasında tam anlamıyla bir istihbarat savaşına dönüşür. Kod isimler, şifrelemeler, istihbarat ve istihbarata karşı koyma girişimleri, savaş aldatmaları, bilgi kirliliği, psikolojik harp unsurları bu dönemde sıkça kullanılan yöntemlerdir. Bu çalışma kapsamında dönem içerisindeki İngilizlere, EOKA'cılara ve TMT'ye ait istihbarat faaliyetleri irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, EOKA, TMT, Kıbrıs, İstihbarat

---

* Prof. Dr., Kıbrıs Amerikan Üniversitesi KKTC, ulvi.keser@gmail.com

TMT-EOKA STRUGGLE IN CYPRUS (1955-1974) INTELLIGENCE AND COUNTER-INTELLIGENCE ACTIVITIES

ABSTRACT

Subsequent to the terrorist assaults started by the illegal Greek Cypriot organization named EOKA which was led by Greek Cypriot origin officer; Georgias Grivas on April 1, 1955 so as to hellenize the island of Cyprus, Turkish Cypriots start having some organizations such as 9 Eylül, Volkan, and Turkish esistance Organization (TMT) to defend their properties, lives, and the honor. 1955-1960 British period, 1960-1963 Republic of Cyprus period, 21st December 1963 the collapse of the republic period, and the period up to 20th July 1974 Cyprus Peace Operation period are all full of the chaotic, and bloody atmosphere with an amazing intelligence war between the organizations and the Biritish authorities on the island. British authorities while getting dilemma between EOKA and TMT try also understanding and solving the presence, secrecy and the evidences of particularly TMT. After the collapse of the Republic of Cyprus, the island turns to be a warfield between a former guerrilla officer-led EOKA and the TMT commanded by the experienced officers joint in Korea War before the Cyprus mission, being the member of Special Forces Command now. Codes, secret names, decodes, intelligence and the counter-intelligence, war deceptions, disinformation, and more and more psychological warfare elements come to the surface in this period. This scientific study will focus on the intelligence activities of EOKA, and TMT as well as that of the British forces.

Key Words: Britain, EOKA, TMT, Cyprus, Intelligence

Giriş

Bu dönemde İngiliz istihbarat görevlilerinin yaptıkları çalışmalar sonrasında bazı yeraltı örgütlerinin varlığı tespit edilir.¹ Bunların başında da o güne kadar hakkında neredeyse hiçbir şeyin bilinmediği Kıbrıs'ın Özgürlüğü İçin Ulusal Cephe/EMAK² ve Kıbrıs Ortodoks-Hristiyan Gençlik Teşkilatı tarafından kurulan OHEN isimli başka bir örgüt gelmektedir. Ocak 1955 tarihine kadar devam eden bu örgütün kurucuları arasında Kıbrıs doğumlu olan ancak Atina'da yaşayan avukat kardeşler Savvas ve Socrates Loizides vardır.³ Ancak 1 Nisan 1955 günü faaliyete geçen EOKA öncesinde ve özellikle 1954 yılında İngiltere'nin istihbarat ve istihbarata karşı koyma konusunda adada ciddi bir altyapısı söz konusu değildir ve bu konuyla ilgili olarak işin uzmanları polis teşkilatında istihbarat toplayacak, bunları derleyecek ve devamlı aktif görev yapacak yeni ve farklı bir birim açılması yönünde telkinlerde bulunurken adadaki yöneticiler ise bu işi halkla çok sıkı fıkı ve içli dışlı oldukları gerekçesiyle doğrudan halktan toplayabilecekleri bilgiyle karşılayabilecekleri düşüncesindedirler.⁴ Grivas Yunanistan iç savaşı sırasında yönettiği X isimli organizasyondan sonra kendisine ait kimliği ve özel kıyafetleri olan, emir-komuta zinciri içerisinde kanunlarla savaş geleneklerine uygun hareket eden bir teşkilatı Kıbrıs'ta kuramayacağını anlayınca esasında ilk başta biraz sıkıntılı bir dönem geçirir.⁵ Grivas'ın Yunanistan'da yaşadıklarının aksine EOKA'cılarının görevi suikastlar düzenlemek, bomba atmak ve pusu kurmakla sınırlı olacaktır. Bütün bunların dışında EOKA örgütüne bakıldığında Grivas'ın özellikle ilk dönemde sadece bir gerilla teşkilatı kurmakla yetinmediği, bunlarla ilgili olarak 5 kasabada ve adanın dört bir tarafına

---

¹ Kıbrıs'taki İngiliz idaresi tarafından basılan yıllık rapordan (Annual Report) istifade edilerek hazırlanmış 3 yıllık değerlendirme raporu. "Government of Cyprus", **Review of Events in Cyprus 1955-1957**, Lefkoşa, 1958.

² Ethnikon Metopon Apeleutheroseos Kyprou

³ Christos P. Ioannides, **In Turkey's Image-The Transformation of Occupied Cyprus into a Turkish Province**, New Rochelle Publications, New York, s. 54

⁴ David French, **Fighting EOKA; The British Counter-Insurgency Campaign on Cyprus 1954-59**, Oxford University Press, Oxford, 2015, s. 20.

⁵ Byford Jones, **a.g.e.**, s. 42.

dağılmış durumdaki köylerde de hücreler oluşturmaya çalıştığı görülür ancak propaganda, istihbarat ve güvenlik konularının ne kadar önemli olduğunu bilen Grivas için asıl çalışma alanı ise farklı bir alandadır;⁶

“...Azınlıklar, özellikler Türkler arasında ajanlar bulmaları gerekiyordu. Sosyal Hizmetler’de, yönetim kademelerinde, gümrük işletmelerinde, okullarda, ormancılık bölümünde, polis teşkilatında, hapishanelerde, belediyelerde ve posta, telefon-telgraf haberleşmesinin her alanında casuslar bulmaları gerekiyordu. Özellikle İngiliz idaresine mümkün olduğunca yakın yerlerde, Kara Kuvvetleri, Kraliyet Hava Kuvvetleri ve Donanma’da güvenilir casuslara ihtiyaçları vardı. Kendilerini tıraş etme konusunda gönülsüz olduklarından hep berberlere giden Kıbrıslılarla ilgili olarak berber dükkânları mesaj trafiğinin ve mesaj alıp vermenin yoğun olarak yaşanacağı yerler olarak kullanıldı. Şüphesiz kadın olsun, erkek olsun bu casuslar istedikleri her yere sızdılar...”

Grivas’ın özellikle Türkler arasında bu şekilde casuslar bulunduğu pek görülmesi de bu dönemde ismi en çok geçen ve tartışmaların ortasında kalan kişilerden birisi de Dr. İhsan Ali’dir.⁷ İhsan Ali’nin bu dönemde İsmet İnönü’ye telgraf çekmesi sonrasında özellikle Baf’ta Kıbrıs Türklerinin tepkisi çok büyük olur.⁸ Baf Türkleri tarafından İsmet İnönü’ye gönderilen telgraflarda ise “Realitelerle taban tabana zıt olan Dr. İhsan’ın sesi, bizim sesimiz değildir...”⁹ denilir. Dr. İhsan Ali ise yaptıkları¹⁰ veya yapmadıklarıyla Kıbrıs Türk tarihinde bu şekilde yerini almaya devam eder.¹¹

Grivas’a göre ön cephenin çökmesi arka cephelede meydana gelen çözülme neticesinde meydana geleceğinden vurucu güçlerden

⁶ Byford Jones, **a.g.e.**, s. 57.

⁷ **BCA**. 8 Ağustos 1964 tarihli, Baf çıkışlı telgraf.

⁸ Murad Hüsnü Özad, **Baf ve Mücadele Yılları**, Akdeniz Haber Ajansı Yay., İstanbul, Temmuz 2002, s.81.

⁹ Bozkurt, 31 Mart 1964.

¹⁰ Özdemir A. Özgür, **Dr. İhsan Ali’den Mektuplar**, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa, 2004 ve Avrupa, 11 Eylül 1999.

¹¹ KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denктаş ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme.

yardımcı ve destek birliklerine, asıl kadroların oluşturulmasından saklanılacak yerlere, malzemelerin ve personelin gizlenmesine, gıda ikmal, casus ve ajanlarla irtibat görevlilerine, ayrıca propaganda ve istihbarat faaliyetlerine kadar pek çok alanda Kıbrıslı Rumların yardım ve desteğine ihtiyacı olacaktır. Bu bağlamda harekete geçen Grivas'ın ilk örgütlenme çalışmasına girdiği grup ise Kıbrıslı Rum gençleri olacaktır. Bununla birlikte Grivas'ın sağ kolu konumunda olan ve Yunanistan'da X örgütü içinde beraber çalıştığı ve X örgütünün ideoloji konusundaki sorumlusu olan Mihalis Efstathopoulos ile kardeşi Konstantinos Efstathopoulos, ayrıca Grivas'ın siyasi danışmanı Zafiris Valvis, X örgütünün vurucu tim görevlilerinden Georgios Gazuleas ile Kosmas Mastrokolas adaya gelerek Kıbrıs'ta tekrar aktif görev alırlar. El ilanları ve bildirilerin basılıp dağıtılması, adanın dört bir tarafında başlatılan gösteriler, bilgi toplama faaliyetleri ve olaylara karışan şüphelilerin saklanması görevlerinde bulunan Rum gençlerinin İngiliz idaresinin dikkatini başka kanallara çekmeye başlaması ve Kıbrıslı Rumlarda da İngilizlere karşı bir başkaldırı ve huzursuzluk havası yaratılması üzerine Grivas tarafından Rum gençlerine sabotaj, patlayıcı yapımı, verilen görevlerin icrası ve takibi, pasif direniş gibi görevler de verilmeye başlanır. Bu dönemde İngilizler adada bir şeylerin ters gittiği yönünde istihbarat almaktadır. Yunanistan'ın ve Kıbrıslı Rumların bir harekete geçecekleri konusunda bilgi toplayan ve bu konuda her gün artan sayıda dedikodulara sahne olan adada silah kaçakçılığı yapıldığı konusunda ihbar ve duyumlar alan İngiliz idaresini bu durum rahatsız etmeye başlar; ancak ellerinde somut bir bilgi yoktur.¹² İngilizler adaya yapılan silah nakliyle ilgili bilgi toplamaya çalışırken İngiliz idaresine yakın davranan ve gelecekte ne ile karşılaşacaklarını bilmedikleri için huzur ve sükûnetin bozulmasını istemeyen herkes EOKA tarafından gizlice dağıtılan bildirilerle vatan haini ilan edilir.¹³

---

¹² Kıbrıs'taki İngiliz idaresi tarafından basılan yıllık rapordan (Annual Report) istifade edilerek hazırlanmış 3 yıllık değerlendirme raporu. "Government of Cyprus", **Review of Events in Cyprus 1955–1957**, Lefkoşa, 1958.

¹³ Kıbrıs'taki İngiliz idaresi tarafından basılan yıllık rapordan (Annual Report) istifade edilerek hazırlanmış 3 yıllık değerlendirme raporu. "Government of Cyprus", **Review of Events in Cyprus 1955–1957**, Lefkoşa, 1958.

Aynı günlerde polis teşkilatında çalışan Rumlar da EOKA için çalışmaya başlamışlardır.¹⁴

Grivas'ın eyleme geçmek için düşündüğü tarih ise en geç 20 Şubat 1955'tir; ancak Makarios'a yazdığı bir başka mektupta bunu gerçekleştirebilmek için günlük olarak acilen en az 15 personele ve 3-4 aileye, sabotaj eylemlerinde kullanılmak üzere 50 litre akaryakıt, 200 boş şişe, 50 kilo dinamit ve yetecek kadar fitil ile silah, cephane ve kur-yelerin taşınabilmesi için araca ihtiyacı olduğunu belirtir.¹⁵ İlginç olan bir nokta ise Grivas'ın "Neyse ki makamlar, meseleyi ciddi şekilde araştırma ve Kıbrıs'taki hareketin arkasındaki gerçek kişileri tespit etmeye kalkışmadı veya gayret göstermediler." diyerek açıkladığı İngiliz idaresinin umursamazlığıyla ilgili olarak "İngiliz idaresinin çok şey bilmesine rağmen neredeyse hiçbir şey yapmamasının" anlaşılabilir olduğu yorumu da yapılır. Öte yandan Grivas'ın adaya ayak basmasından hemen sonra EOKA örgütüyle ilgili olarak polis ve askeri idare içinde yeni bir organizasyona giden İngilizler, Grivas'ın her adımını çok yakından takip etmektedirler. İngiltere Sömürgeler Bakanlığı Özel Temsilcisi Philips Tay, İngiliz istihbarat teşkilatı MI5 çerçevesinde "Special Branch" olarak bilinen ve başta Kıbrıs'taki komünist faaliyetler olmak üzere kendileri açısından potansiyel tehlike olarak değerlendirildikleri unsurlarla ilgilenen birimi Kıbrıs'a getirir.

Bu arada 1 Ocak 1955 tarihinde istihbarat servisinin özel eğitmeni olan Satcliff isimli bir ajan da Kıbrıs'a gönderilerek 50 Kıbrıslı polis eğitime başlanır. Eğitim alan bu polisler arasında Pavlos Stokkos da bulunmaktadır ve bu polis elde ettiği bilgileri doğrudan Makarios'a ulaştırmaktadır. Stokkos tarafından Makarios'a ve dolayısıyla Grivas'a ulaştırılan bilgilerin tamamı doğru olmakla beraber EOKA içindekiler bütün bunların güven kazanmaya yönelik İngilizlerin bir oyunu olduğunu anlayamazlar. İngiliz istihbarat yetkilileri ise EOKA'yı tam anlamıyla çözebilmek için yapılması gereken en uygun hareketin bu örgü-

---

¹⁴ Pavlos Z. Stokkos'dan aktaran Georgios Grivas, **EOKA Mücadelesi Tarihi 1955-1959**, Lefkoşa, 1972, s. 46.

¹⁵ Byford Jones, **a.g.e.**, s. 67.

tün içine sızmak ve alınacak bilgiye göre de 2 ay-1 sene arasında bu rada çalışmak olduğunu düşünmektedir; ancak bu hiç de kolay değildir. Son olarak Girne Kalesi'nde tutulan yaklaşık 50 kişilik EOKA'cı grup arasına böyle bir ajanın sızdırılması girişimin başarısızlıkla sonuçlanması ve bundan faydalanılamaması da İngilizlerin canını sıkmaktadır.¹⁶ İngiliz istihbarat yetilileri gerek Londra'da ve gerekse Kıbrıs'ta

---

¹⁶ İngiliz istihbarat teşkilatı bu noktada Kıbrıs'taki yoğunluklarını ve önceliklerini EOKA'ya sızmak ve bilgi akışını sağlamak, Atina Radyosu'nun zararlı ve kışkırtıcı yayınlarını engellemek ve özellikle Girne Piskoposluğu'nun EOKA yanlısı faaliyetlerini önlemek üzerine planlamış durumdadır. Örgütün içine sızabilmek amacıyla yapılan operasyonlarda bol miktarda EOKA ile ilgili doküman yanında bolca tutuklamalar ve gözaltılar olmasına ve silahlar ele geçirilmesine rağmen Digenis kod adıyla faaliyet gösteren Grivas'ın yakın çevresine muhbir yerleştirmek İngilizler açısından çok da kolay olmayacaktır. Bu maksatla Kıbrıs'ta görev yapan istihbarattan sorumlu İngiliz deniz piyadelerinin (marinlerin) komutanı C. R. Hardy de bu konuyla ilgili olarak "Polisin morali neredeyse sıfırlanmıştı ve hiç bilgi akışı olmuyordu. Büyük ölçüde bilgi akışı sağlanamadığından güvenlik güçlerinin EOKA karşısında imisiyatifi ele alması da pek mümkün olmuyordu..." der. Klasik anlamda polis gücünün görevi kargaşa ve kaotik ortamlara karşı tedbirler almak ve güvenliği sağlamaktır. Askerî güçler ise saldırıya maruz kalma ihtimali olan polis merkezlerini korumak, konvoylar ve uzun araç intikalleri sırasında güvenlik tedbirleri almak, İngiliz idaresine ait binalar ve araçların güvenliğini sağlamaktır. Bu maksatla adadaki İngiliz Kraliyet Deniz Kuvvetleri'ne bağlı güçler bütün bunların yanında ayrıca özellikle Yunanistan'an gelecek silah ve cephaneyi yakalamak ve bu tür faaliyetleri kontrol altına alabilmek amacıyla gece ve gündüz sıkı devriye görevlerine de başlamış durumdadır; ancak Grivas ada içinde yeterli silah desteği bulduğundan ada dışından ve özellikle Yunanistan'dan gelecek takviye silah gücüne çok fazla ihtiyaç duymamaktadır. Bununla birlikte özellikle Kıbrıs meselesinin BM Güvenlik Konseyi'ne taşınması sürecinde bozulan Yunanistan-İngiltere ilişkilerinin ardından Yunanistan'da profesyonel askerlerin Kıbrıs'a silah getirmeleri ve silah kaçakçılığı yapmaları yönünde Atina'da bir kolaylık sağlanmış gibi görünmektedir. Yunanistan'ın Kıbrıs konusunu BM'ye taşınmasının ardından gerilen Yunanistan-İngiltere ilişkileri askeri alanda da kendisini göstermektedir ve Yunan askeri çevreleri Atina'da İngilizlerden olabildiğince uzak durmayı tercih etmektedir. Bu arada İngilizler Grivas ve EOKA'ya yönelik yeni bir taktik geliştirirler ve "Q-Patrolling/Q devriyesi" olarak bilinen özel bir devriye gücü hazırlarlar. Buna göre genellikle 8 kişiden oluşan ve EOKA'clar gibi giyinen bu personel Rum köylerini dolaşarak sanki EOKA mensuplarıymış gibi davranarak bölgedeki EOKA'cıları ve özellikle de Grivas'ı yakalamaya çalışırlar; ancak EOKA genellikle daha küçük gruplar halinde çalıştığından, köylerdeki insanların bir kısmı zaten EOKA mensubu olduğundan ve olup bitenleri de bildiğinden ve bu devriyedekilerden en az birkaç kişinin eski EOKA mensubu Rumlar olmasından bu taktik de işe yaramayacaktır. Panagiotis Dimitrakis, "British Intelligence and the Cyprus Insurgency, 1955-1959", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, C 21, S 2, 2008, s. 379-381.

bütün gayret ve yoğunluklarını örgüte sızabilmek ve bilgi akışını sağlayabilmek için harcarken bu konuda güvenilir elemanlar yetiştirmek ve onları sivil ve askerî hayatın içinde ajan olarak değerlendirmek için de çalışmaktadırlar. Bütün bu zorluklara rağmen İngilizler tarafından bizzat Grivas'ın en yakın çevresine kadar sokulan birisi de söz konusudur ve o kişi Pashalis Papadopoulos'tur; ancak o da durumun ortaya çıkması sonucu 1956 yılında adadan kaçmak zorunda kalır. Önce Ayios Georghios gemisinin Baf yakınlarında adaya EOKA adına silah boşaltırken yakalanması ve ardından İngiliz istihbaratının EMAK ile ilgili bilgilere ulaşması ve ardından adada bir şeyler olacağı yönünde hareketlenmesinin ardından 1 Nisan 1955 günü EOKA giriştiği eylemlerle varlığını ilk defa deşifre eder. Makariosla 25 Mart akşamı mı yoksa 1 Nisan akşamı mı olsun tartışmalarından sonra¹⁷ o gece Kıbrıs'ta yer yerinden oynar. Her ne kadar EOKA eylemleri ilk etapta doğrudan İngilizlere yönelik olsa da garip ve şaşkıncu bir şekilde Grivas ise eylemlerinin İngiliz karşıtı olmadığını, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nda birlikte ortak düşmana karşı savaştıklarını, gayelerinin anavatan Yunanistan'la birleşmek olduğunu, mücadelelerinin özünde gizli saklı bir İngiliz düşmanlığı olmadığını beyan edecektir.¹⁸ Zaman içinde Kıbrıs Rum toplumunun ileri gelenleri de bu olup bitenleri eleştirmek yerine susmayı ve daha sonra da desteklemeyi tercih ederler. Çünkü aynı günlerde bu sözde halk hareketinin liderlerinin EOKA saldırılarını desteklemeyen ve İngiliz yanlısı hareket eden Rumları da katledeceği ortaya çıkar.¹⁹ Öte yandan Amerikalıların aldıkları istihbarat bilgisinde bu olaylar sırasında EOKA mensuplarının "muhtemelen" adadaki askeri tesislere saldırmayacakları, sabotajda bulunmayacakları, buna karşılık adadaki bazı komünist unsurların İngiltere'nin NATO içindeki müttefikleri arasındaki itibarını hırpalamak amacıyla İngiliz üslerine saldırabilecekleri belirtilmektedir.²⁰

¹⁷ Byford Jones, **a.g.e.**, s. 70.

¹⁸ Andreas Varnavas, **a.g.e.**, s. 54.

¹⁹ **CIA Archive**, "Nationalist Violence on Cyprus File, Current Intelligence Weekly Review", Copy No.133, SC No. 02037/55, 14 Nisan 1955 tarihli rapor.

²⁰ Adı geçen arşiv.

Bununla birlikte adadaki İngiliz idaresi ise her şeyin güvenlik güçlerinin kontrolü altında bulunduğunu ve önünde sonunda EOKA yeralı örgütünü ortadan kaldıracaklarını belirtmektedirler.²¹ Kıbrıs adasında olup bitenleri yakından takip eden Amerikan istihbarat kaynakları ise Rum Komünist Partisi AKEL'in ve komünistlerin hâkim olduğu ticaret odalarının bu terörist saldırıları kınadıklarını, buna karşılık terör saldırılarında bulunan ve "ulusalcılar" olarak adlandırılan grubun üyelerininse İngilizlere yaranmak isteyen komünistler tarafından ileri gelen bir Rum liderin İngilizlere ihbar edildiğinden şüphe ettiklerini rapor ederler.²² Amerikalılar ise aynı dönemde gerek İngiltere ve gerekse Türkiye'nin Kıbrıs adasında meydana gelebilecek bir statü değişikliğine şiddetle karşı olduklarını ve her iki ülkenin EOKA saldırılarını da ulusalcı bir kampanya olarak değil komünist eksenli bir hareket olarak değerlendirdiklerini belirtir.²³ Amerikan istihbaratı ise adada başlayan EOKA terörü konusunda İngiliz sömürge valisinin özellikle Nisan 1955 içinde sadece komünistlerden ve Türk azınlıktan destek alabildiğini, adadaki Rum çoğunluğun ise başlatılan "ulusalcı saldırıların/the Nationalist agitation" mutlak arkasında olduğunu belirtir.²⁴ Öte yandan Bükreş'ten gizlice yayın yapan Yunan Komünist Radyosu ile resmî Yunan gazeteleri ise Amerikalılara göre bütün Kıbrıs halkını şiddet eylemlerine karşı uyarmaktadır. Aynı istihbarat raporuna göre Kıbrıs'taki Rum komünistler yaşanan terör eylemlerinin adadaki mutlak egemen pozisyonlarını açıkça tehlikeye attığını düşünmektedirler ve adada ulusalcıların aksine çok daha geniş siyasi özgürlükler istemektedirler ve özellikle İngiliz yetkililerle çalışma ortamları ve iş konusunda çok daha iyi ilişkiler içerisindedirler. Amerikalılara göre Atina yönetimi ise ortaya çıkan şiddet eylemlerinin Kıbrıs'ta bir dönem önce Yunanistan destekli olarak yaptırılan halkoylaması ve self-determinasyon kararına darbe vuracağı düşüncesindedir.

---

²¹ **CIA Archive**, "Nationalist Violence on Cyprus File, Current Intelligence Weekly Review", Copy No.17, OCI No. 5253/57, 17 Ekim 1957 tarihli rapor.

²² **CIA Archive**, "Nationalist Violence on Cyprus File, Current Intelligence Weekly Review", Copy No.133, SC No. 02037/55, 14 Nisan 1955 tarihli rapor.

²³ Adı geçen arşiv.

²⁴ **CIA Archive**, "Nationalist Violence on Cyprus File, Current Intelligence Weekly Review", Copy No.133, SC No. 02037/55, 14 Nisan 1955 tarihli rapor.

Aynı şekilde ulusalcı hareketin başındaki Başpiskopos Makarios son olarak bu şiddet eylemlerini tasvip etmemiş olsa da onun Atina'daki temsilcisi ise eylemlerin kamuoyuna mal edilmesi açısından etkisini açıkça desteklediği görülmektedir. Aynı günlerde Bağlantısızlar Grubu toplantısına katılmayı planlayan ve özellikle Asya-Afrika grubu ülkelerle bir araya gelmeyi hedefleyen Makarios ise Kıbrıs sorunuyla ilgili tartışmaları müzakere masasında daha da alevlendirme düşüncesindedir. Bu noktada Makarios'un endişesi Atina'nın adadaki EOKA eylemlerini destekleme noktasında tereddüt kar davranmasıdır ve Amerikalılara göre sırf bu yüzden Makarios EOKA eylemlerini Yunan hükümeti üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanmak amacıyla gizlice destekleyebilir.²⁵ Amerikan istihbarat raporuna göre eğer Makarios bu ulusalcı şiddet eylemleriyle aktif olarak mücadele etmezse eylemler muhtemelen münferiden de olsa devam edecektir.²⁶

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında neredeyse çökme devresine giren istihbarat, istihbarata karşı koyma ve polis gücü bağlamında²⁷ bu dönemde Grivas ise şantaj ve tehditlerle yıldırıma çalıştığı Rum polisler arasında kendisine yandaş bulma çabası içindedir. Ayrıca Grivas'ın üzerinde durduğu bir başka husus ise EOKA'nın hain olarak nitelendirdiği Rumlara yönelik eylemlere girişmesi, bu arada İngiliz hedeflerine karşı eylemlere de hız vermesidir. Öte yandan bu eylemlerin planlanan başarıyı getirmemesi üzerine Grivas tarafından 21 Haziran 1955 tarihinde özellikle EOKA'nın Lefkoşa birimlerine verilen bir talimatla "Çabam polisin korkutulmak suretiyle felce uğratılması ve daha büyük faaliyet alanı elde edilmesidir." denilerek "hain polisler karşı eylemlerini şiddetlendirmeleri gerektiği ve Elen-Türk ayrımı yapmaksızın hain polisleri vurmaları"²⁸ talimatı verilir. Bunun ilk sonucu da o güne kadar, İngiliz idaresinde Special Branch olarak

²⁵ Adı geçen arşiv.

²⁶ Amerikan istihbaratının ilk başlarda EOKA'nın terör eylemlerini ne kadar hafife aldığı ve bu tedhiş hareketlerini ne kadar önemsiz gördüğünün açık bir göstergesi olan bu rapora göre eylemler zaman zaman ortaya çıkabilecek türden basit olaylar gibi görünüyor. Adı geçen arşiv.

²⁷ Panagiotis Dimitrakis, "British Intelligence and the Cyprus Insurgency, 1955-1959", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, C 21, S 2, 2008, s. 378.

²⁸ Makarios Druşotis, *a.g.e.*, s. 92.

adlandırılan özel birimde çalışan İrodotos Pullis isimli istihbarat görevlisi Rum polis hain olarak nitelendirilerek EOKA tarafından öldürülür. Komünistlerin izlenmesi ve fişlenmesi faaliyetlerinde görevli olan Pullis'in EOKA'nın faaliyetlerinden hoşlanmadığı ve EOKA'nın bildirimlerini ve propaganda malzemelerini basmakta olan teksirciler konusunda İngilizlere bilgi verdiği yönünde EOKA'ya gönderilen bir şikâyet sonucu Pullis'in öldürülmesi yönünde bir karar alınır.

Poliste Yeniden Yapılanma ve İstihbarat Faaliyetleri

EOKA karşısında istenildiği kadar etkin ve başarılı olunamadığı düşüncesindeki İngiliz istihbarat yetkilileri ise adada yeni bir modellemeye gidilmesi, günlük rutin görevlerde askeri personelin polisler yardımcı olmayı bırakması, kanun ve nizamın yeniden tesis edilerek İngiltere'nin menfaatlerini gözetecek bir yapıya kavuşabilmek amacıyla iyi eğitilmiş ve donanımlı polislerle güvenilir ve –mümkünse Rum olmayan-yöneticilerin görevlendirilmesini talep ederler.²⁹

EOKA mensuplarına göre ise Kıbrıslı Türklerin kurdukları Volkan'ın ve daha sonra da TMT'nin kuruluşunda Kıbrıs Türklerini cesaretlendiren ve arkalarında duran İngilizlerdir. Rumlara göre İngilizler, Volkan teşkilatını desteklemeseydi adada azınlık durumunda bulunan Kıbrıs Türklerinin EOKA'ya karşı bu şekilde karşı koyması ve “saldırgan bir havaya bürünmesi” mümkün olmazdı.³⁰ Grivas'a göre ise Volkan üyeleri gizlice Türkiye'den gelmiş genç Türk subayları ve İngiliz istihbarat görevlileri tarafından eğitilirler. Şüphesiz böyle bir durum söz konusu değildir ve bu durum tıpkı İkinci Dünya

---

²⁹ Bütün bunları yerine getirebilmek için acilen gerekli olan ilk şey ise bütçenin ciddi boyutlarda artırılması ve İngiliz maliyesinden mali yardım alınması, yeni polis merkezinin inşa edilmesi ve caydırıcı bir etkiye sahip olacağı düşünülen bir toplama/gözetli merkezinin tesis edilmesidir. İngilizlerin bir sonraki adımdaki hedefi ise 3.000 personellik bir polis teşkilatı oluşturmak ve burada bu polis gücüne kumanda etmek amacıyla en az 105 doğrudan İngiltere'den gelmiş İngiliz üst düzey personel çalıştırmaktır. Panagiotis Dimitrakis, a.g.m. s. 380.

³⁰ Ioannides'e göre Volkan mensuplarını Türkiye'den gizlice Kıbrıs'a gelen genç Türk subaylarıyla İngiliz istihbarat subayları eğitmiştir. Ancak gerek bu araştırmanın yazarı tarafından Volkan ve TMT mensuplarıyla yapılan görüşmelerde gerekse bu konuyla ilgili kaynaklarda ve arşivlerde Ioannides'in bu tespitini doğrulayacak herhangi bir bilgi söz konusu değildir. Christos P. Ioannides, a.g.e., s. 58 ve 124.

Savaşı döneminde Hitler'in propaganda sorumlusu olan Joseph Goebbels'in de yaptığı üzere herhangi bir iddiayı ve bilinen gerçeği iyice abartarak inanılmasını sağlamak ve sonra da onun yanlışlığını ortaya koyarak çürütmek gibi psikolojik harbin ince taktiklerinden istifade etmeye çalışmasına benzetilmektedir.³¹ 1955 sonrasında Volkan teşkilatının yeni yeni ortaya çıkmaya başladığı dönemde EOKA üyeleri de hemen bütün ada sathında silahlanmakta ve kendilerine potansiyel tehlike olarak gördükleri Türkleri de yakın takibe almaktadırlar. Ancak henüz organize olamasalar da istihbarat ve takip faaliyetleri Kıbrıslı Türkler için de geçerlidir ve onlar da aynı taktiği uygulamaktadır.³² Bu dönemde İngiliz yönetiminin polis gücünü artırması ve EOKA'ya karşı yeni polis düzenlemeleriyle ilgili olarak Grivas özellikle polisler için "Zafere Doğru" adını verdiği yeni bir saldırı planı hazırlar ve EOKA mensuplarına hitaben yeni bir talimat yayımlar ve hareket tarzları konusunda bilgi verir;³³

"A-Saldırıdan önce uygun şartların yaratılması için şu tedbirler alınmalıdır;

1. Polis felç olmalı ve polisler korkutulmalı.
2. Ordunun morali bozulmalı.
3. İstihbarat servislerine vurulmalı ve istihbarat şebekesi felç edilmeli.
4. Genel olarak sivil İngiliz halk tehdit edilmeli.
5. İstihbarat servisi ajanlarıyla tanınmış İngilizlerin öldürülmesi.

Karşı gelen polis memurları öldürülmeli ve polis karakollarına baskın yapılmalı. Rum polislerin bizi desteklemesi için bir propaganda kampanyası açmalıyız.

³¹ Joseph Goebbels, Hitler'e suikast düzenleneceği yönünde aldığı bilgilerin doğruluğunu tespit ettikten sonra muhaliflerin de yaptığı üzere Hitler'in öldüğü fikrini toplumun her kesimine bilinçli olarak yayar ve herkesin bu iddiaların doğruluğuna inanasını sağladıktan bir süre sonra Hitler'i bir askeri törenle halkın karşısına çıkarır ve böylece hem gerçek suikast haberlerinin yanlışlığını hem de Hitler'in ölmediğini ortaya koyar.

³² Mehmet Ali Tremeşeli'den aktaran Ortam, 24 Nisan 1992.

³³ Georgios Grivas, **a.g.e.**, s. 4-5.

B- Saldırı sırasında amacımız düşman kuvvetlerine kamplarda ve devriyelerde saldırmakla düşmanı insan kaybına uğratmak ve berhava etmek suretiyle binalarla malzemeye zarar vermektir. Polis ve askerleri nizam ve asayişini temin etmekle meşgul ederek bu fırsatı başka yerlerde istimal etmektir. Bunu yapmak için de her fırsatta emniyet kuvvetlerine saldırmalıyız.”

Polis olabilmek için müracaat eden Rumların pek çoğunun zaten EOKA örgütünün üyesi olduğu ve asıl niyetlerinin de yapılacak faaliyetleri sabote edip insanları provoke etmek suretiyle adada huzursuzluk çıkarmak olduğu yapılan istihbarat çalışmalarında ortaya çıkar.³⁴ Geriye kalanlar ise EOKA'ya ihanet suçlamasıyla karşılaşacaklarından daha başından böyle bir organizasyona girmeye hiç niyet etmezler.³⁵ Ayrıca EOKA da yayımladığı bildirimlerle bu teşkilata Rumların girmesine izin vermediğini açıklayınca istekli Rumlar da geri adım atmak zorunda kalırlar. Polis teşkilatının diğer birimlerinde bulunan Rumların tepkisini çeken bu Komando Birliği'nin personeli olan 9 Türk polisi³⁶ EOKA'nın kanlı pusularında kurşun ve bomba yağmuruna tutularak hayatlarını kaybeder. Yakalanan EOKA üyelerinin sorgulamalarında görev yapacak olan İngiliz istihbarat personelinin hemen hemen hiç birisinin Rumca bilmemesi nedeniyle bu EOKA mensupları-

---

³⁴ Özel polis birliği içinde daha önceden bazı Rum polisler bulunmasına rağmen ilerleyen dönemlerde İngilizlerin yeni bir yapılanmaya gitmeleriyle bunlar sayıca sıfırlanır. Öte yandan kendilerine karşı gelen, desteklemeyen, yardım ve yataklık etmeyenlere karşı EOKA'nın giriştiği eylemler bu dönemde de devam eder. Özellikle 1955 Ağustos ayının son günlerinde Özel Kuvvetler görevlisi P. C. Michael Poullis'in yanında bir Türk polis olduğu halde Lefkoşa'daki Ledra Caddesi'nde güpegündüz Michael Karaolis liderliğindeki üç kişilik bir EOKA ekibi tarafından kalbinden vurulmak suretiyle öldürülmesi sonrasında Grivas'ın deyiimiyle Kıbrıslı Rum polisler arasında da EOKA'ya karşı bir cepheleşme başlar. Grivas söz konusu polisin Lefkoşa grubuna dâhil EOKA'cıların faaliyetleri konusunda casusluk yaptığını ve kendilerini engellediğini, bu polisi iki kere uyarmalarına rağmen aldırış etmediğini ve ölümü hak ettiğini belirtir. Olay yerinden hızla kaçan EOKA ölüm timinden Michael Karaolis geride bir bisiklet bırakıp takip edilince köşeye sıkıştırılır ve yakalanır ve daha sonra da idama mahkûm edilir. Charles Foley, **The Memoirs of General Grivas**, Longman Yay., Londra, 1964, s. 42.

³⁵ Turhan Korun, **Ben de Yazdım**, Havadis Yay., Lefkoşa, 2015, s. 31.

³⁶ **BYGM.**, Olayların Takvimi, "Kıbrıs Meselesi", Ankara, Şubat 1957, Sayı 279, s. 368

nın sorgulamalarında çok iyi Rumca bilen Türk polislerin görev yaptığını ve polis istihbarat merkezinde EOKA mensuplarına işkence yapıldığını iddia eden Grivas bütün bunlardan Türk polisleri sorumlu tutar.³⁷ Bir yandan yeni polis gücü oluşturulurken bir yandan da onların eğitimleri devam etmektedir.³⁸ Bu arada, TMT'nin Kıbrıs'ta kurulmasından takriben 6 ay sonra İngiliz polis teşkilatı bünyesinde oluşturulan TMT istihbarat birimleri, İngiliz polisinin adadaki İngiliz Genel Valisi'ne gönderdiği asayiş raporlarının birer suretini de önce TMT lideri Alb. Vuruşkan'a, oradan da Dışişleri Bakanlığı kuryeleri yoluyla Ankara'daki merkeze ulaştırmaktadır.³⁹ Bu raporlardan anlaşıldığına göre de gerek İngilizlerin ve gerekse Rumların bu teşkilattan haberleri yoktur.⁴⁰ Buna karşılık bu raporlarda hep EOKA'nın tedhiş hareketlerinden söz edilmektedir;⁴¹

“İngiliz polisinin Kıbrıs Genel Valisine sunduğu haftalık, aylık asayiş raporlarını polis teşkilatı içindeki TMT mücahitlerimiz ele geçiriyorlardı. Ankara'ya muntazaman TMT lideri Bozkurt tarafından fotokopisi gönderilen bu raporlarda EOKA'nın bütün eylemleri yer aldığı halde TMT'nin varlığından hiç söz edilmediğini görmekten memnun oluyorduk. Keza TMT'nin varlığı Rum-Yunan, Türk ve dünya kamuoyuna yansımamış, basın organlarına konu olmamıştır. Bu başarının sırrı, TMT'deki disiplin ile mücahitlerin özenli eğitilmeleri ve gizlilik kurallarına inançla bağlı kalmalarında saklıdır...”

Polis teşkilatından TMT'ye destek verenlerden birisi de parmak izi ve el yazısı uzmanı olarak görev yapan Mehmet Özeş (Foto Özeş)'tir. EOKA'nın mimlediği ve bir dönem arka arkaya öldürdüğü Rum taksi şoförleriyle ilgili davada katili ortaya çıkaran kişi odur. Aynı şekilde özellikle EOKA'nın tedhiş eylemlerinde çektiği fotoğrafları banyo ettikten sonra bir kopyasını da TMT'ye teslim eden Mehmet

³⁷ Christos P. Ioannides, **a.g.e.**, s. 56.

³⁸ Kemal Sahilboyulu ile 27 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

³⁹ İsmail Tansu'dan aktaran Mücahit dergisi “TMT Özel Sayısı”, **Kıbrıs Türk Mücahitler Derneği**, Lefkoşa, 1 Ağustos 1998, s. 10.

⁴⁰ İsmail Tansu, “Kıbrıs Mücadelesinde TMT”, **Kıbrıs Mektubu**, Ankara, Kasım 1996, C 9, No.7, s. 8-9.

⁴¹ İsmail Tansu, **a.g.e.** s. 10.

Özeş "...TMT'nin benden bu konuda talebi olmasa da ben kendiliğimden bunu görev addederdim."⁴² der. Özellikle polis kadrosunda görev yapan Kıbrıs Türkleri TMT'nin de mensubu olmakla beraber çok sıkı bir askeri eğitimden geçtiklerinden hazır kıta durumundadırlar ve pusu kurma, harekât, iz sürme, silah kullanımı, dövüş teknikleri konusunda eğitilmiş ve tecrübeli insanlardır.⁴³ Öte yandan daha sonraki süreçte Karaçete, Volkan ve 9 Eylül gibi denemelerden sonra TMT'nin 1958 yılında nüvesinin atılmasıyla beraber Kıbrıslı Türklerden oluşan özel polis komando birliğinin TMT ile bağlantısı olduğu istihbaratı yapan İngiliz yetkililer bu polis gücünün lağvedilmesi için harekete geçerler.⁴⁴ Bu arada Grivas örgüt içinde yayımladığı yeni talimatlarla "EOKA'ya karşı kasabalarda Türklerin ne şekilde tepki gösterebilecekleri" konusunda örgüt üyelerini bilgilendirir ve onlara yeni emirler verir;⁴⁵

"...1. Türk kitlelerinin Rum kesimlerine doğru gösteriye girişmesi, Rum dükkânlarının ateşe verilerek tahrip edilmesi ve Rumların öldürülmesi.

2. Türk yardımcı polisler veya bunların muhafazası altında genç Türklerin Rum mallarını tahrip etmek amacıyla özellikle gece saldırıları yapmaları.

Alınacak savunma tedbirleri:

1) Yukarıdaki 1. durumda yapılacak savunma, Türk kitleleri tarafından takip edilecek yol üzerindeki önemli noktaları ele geçirmek ve yağmacılara bombalarla saldırmaktır. Bu noktaların tespit edilmesi ve ele geçirilmesi için aşağıdaki hususlar göz önüne alınmalıdır:

---

⁴² Filiz Besim, **Yenidüzen**, 3 Şubat 2009.

⁴³ Kemal Sahilboylu'nun da belirttiği üzere söz konusu polis teşkilatına giren Kıbrıs Türklerinin daha sonra TMT'ye katılmalarıyla beraber askerî bağlamda çok fazla eğitime ihtiyaçları olmaz. Ancak daha profesyonelce faaliyet gösteren TMT içerisinde görev dağılımlarının farklılığı, yer altı faaliyetlerinin kendine has özellikleri ve moral-motivasyon manasında eğitimler yine de devam eder. Kemal Sahilboylu ile 15 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme

⁴⁴ Hüseyin Feridun Tilki ile 15 Kasım 2013 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

⁴⁵ Georgios Grivas, **a.g.e.**, s.10-14.

a. Bu noktalar aynı yol üzerinde ve yolun seviyesinde değil, yüksek yerlerde, evlerin veya ev teraslarının üzerinde bulunmalıdır. Çünkü evler üzerinden bomba atmak daha salim ve daha kolaydır. Hâlbuki yol üzerinde bu imkânlar azalmaktadır.

b. Mümkün olması halinde takip edilecek yolun başlangıcında bulunulmalı ve kalabalığa Rum kesimine girmesi müsaade edilmemelidir.

c. EOKA'cılar dar ve genellikle yağmacıların kaçmasının zor olduğu yerlerde durmalı ve bu şekilde yağmacıları bozguna uğratarak şaşkına çevirmelidir.

d. EOKA'cılar yol boyunca derinlere kadar yerleştirilmeli ve genellikle 5–6 noktada bulundurulmalıdırlar. Yollarda hiçbir Rum bulunmaması daha iyidir. Bomba atılması için yollar boş olmalıdır. Yukarıdaki esaslara istinaden her bölge bir inceleme yaparak bana sunulmalıdır. İncelemede, şunlar göz önünde bulundurulmalıdır:

a- Türk kitlelerinin takip edeceği muhtemel yön

b- Saldırı için tutulacak noktalar

c- Bölgenin sunması muhtemel teklifler

2) İkinci durumun (Türk yardımcı polislerin geceleri saldırıya geçmesi) tarafımızdan başarıyla karşılanması mümkün değildir. Çünkü geceleri sokağa çıkma yasağı vardır ve serbestçe dolaşan küçük yardımcı polis grupları şüphe uyandırmaz. En iyi güvenlik, dükkâncuların özel bir dükkân muhafaza birliği kurmasıdır. Bu nedenle hükümete müracaat edilmeli ve hükümetin buna müsaade etmemesi halinde dükkânlara yapılan zarardan kendisinin sorumlu tutulacağı ihtar edilmelidir. Bu çabaların sonuçları en erken bir zamanda bana bildirilmelidir. Planlar tarafımdan onaylandıktan sonra uygulanacaktır.”

TMT Örgütlenmesi ve İstihbarat Çalışmaları

Bu dönemi Rauf R. Denктаş ise “...Tehditler ve öldürmeler sonucu özellikle Rum polisler etkisizleştirilirken birçok Rum polis de EOKA'ya katılmıştı. EOKA polis örgütü içinde güçlü ve etkili bir istihbarat ağı oluşturmuştu. Bizim ise istihbarat kaynaklarımız yok denecek kadar azdı...”⁴⁶ diyerek aktaracaktır. Bu dönemde özellikle EOKA

⁴⁶ Rauf R. Denктаş'tan aktaran Aydın Akkurt, **a.g.e.**, s. 18-19.

için çalıştığı ve çift taraflı faaliyet gösterdiği ileri sürülen bir Kıbrıslı Türk söz konusudur. O dönemde adadaki İngiliz polis teşkilatı içinde istihbarat faaliyetleriyle ilgili olarak Bnb. Mc'Owen'ın yanında çalışmakta olan çavuş Selim Mustafa, Ağustos 1959 döneminde Lefkoşa'nın Türk tarafında bir benzin istasyonunda öldürülür.⁴⁷ Special Branch denilen özel birimde sorgulayıcı olarak görev yapan Selim Mustafa'nın kendi adamları olduğunu ileri sürenlerden birisi de bizzat Grivas'ın kendisidir.⁴⁸

28 Şubat 1959 günü KEM şirketinin sahiplerinden Leonidas Markides kendisini telefonla arayan ve bir konuda yardımına ihtiyaç duyduğunu belirten Wilson isimli bir İngiliz polis görevlisine randevu verir. Aynı gün saat 11.30 sıralarında yanında bir başka İngiliz'le beraber Markides'i ziyaret eden Wilson bu arada çantasında bulunan ve üzerinde "Çok Gizli" ibaresi bulunan büyük bir zarfı masanın altına düşürür. Ziyareti gerçekleştiren iki İngiliz ise Sokratis İliades'le ilgili bir soruşturma yapmaktadırlar. Grivas hatıralarında bu belgelerin sahte olduğunu belirtirken, Selim Mustafa da "Bunlar Special Branch'ın hakiki kâğıtları değil. İmza da benim değil. Evet, benim imzama benziyor; ancak ben atmadım. Sahtedir. Belki de bir yerlerden imzamı kesip fotokopisini çıkarmış olabilirler."⁴⁹ der. Oysa o dönem fotokopi teknolojisinin söz konusu olmadığı bir dönemdir. Selim Mustafa'nın öldürülmesinde kullanılan silahın daha önce 6 Kıbrıslı Rum'un öldürülmesinde de kullanıldığı daha sonra ortaya çıkacaktır.⁵⁰ TMT ise EOKA'nın aksine yanlış işler yaptığını öğrendiği kişileri öncelikle uyarma ve ikaz etme yolunu seçer.⁵¹ TMT'yealınanların kabul ettikleri en önemli ve hayati özellik "Bilgi bizimle kalacak, saklanacak ve ölünce bizimle beraber öbür dünyaya gidecek. Kısaca teşkilatla ilgili bilgiler teneşire kadar içimizde saklanacaktır."⁵² şeklindedir.

---

⁴⁷ Makarios Druşotis, **a.g.e.**, s. 292.

⁴⁸ Makarios Druşotis, **a.g.e.**, s. 293.

⁴⁹ Makarios Druşotis, **a.g.e.**, s. 294.

⁵⁰ Makarios Druşotis, **a.g.e.**, s. 295.

⁵¹ TMT Mağusa Sancağı mensubu Mert kod isimli Petek Beyi Necmi Gençay ile 27 Temmuz 2005 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

⁵² Erdoğan Tilki ile 15 Ağustos 2000 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme

Çünkü bir TMT üyesi için “tek şeref arkada mezar taşı bile bırakmaktır.”⁵³ Bütün silahların, gizli harekât planlarının, coğrafi bölgelerin bile gerçek isimleri yerine kodlarla tanındığı bir teşkilatta başka türlü davranılması da doğru değildir.⁵⁴ “Beşikten mezara kadar yeminli olan TMT’ciler ser verip sır vermedikleri için”⁵⁵ TMT’nin askerî manada teşkilatlanması döneminde EOKA örgütünün ne olup bitenlerden ne de Bayraktar Rıza Vuruşkan’ın kimliğinden haberi vardır. Rauf R. Denктаş da “TMT’nin Siyasî Müşaviri, günlük istihbaratı değerlendirerek karargâha veren kişi olarak”⁵⁶ merkezde istihbarat⁵⁷ faaliyetleriyle ilgili olarak görevlendirilir.⁵⁸

Alb. Rıza Vuruşkan’ın gizli karargâhı dışında gerektiği zaman TMT faaliyetleriyle ilgili olarak bazı kişilerle buluşup toplantılar yapı-

---

⁵³ Ahmet Tolgay, **Şahinler Yılı**, KTMD Yay., Lefkoşa, 1996, s. 34.

⁵⁴ TMT Derneği Başkanı Yılmaz Bora ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme.

⁵⁵ TMT Mağusa bölge sorumlusu Necati Kovanbey’den aktaran **Sancaktan Gaziliğe Mağusa**, Mücahit Komutanları Derneği Yay., No. 1, Şubat 2001, Gazi Mağusa, s. 25.

⁵⁶ Rauf R. Denктаş’tan aktaran Erten Kasımoğlu, **a.g.e.**, s. 87.

⁵⁷ Gayri nizami harp çerçevesinde istihbarat “hasım, çevre halkının sükût duvarlarıyla çevrili olduğu halde gerillacı her zaman için bölgeler arasında ve yabancı kontrolü altında bulunan topraklarda dolaşan dost ve akrabalarından bilgi toplayabilir. Gerillacı için düşman hakkında her vasıttan ve her fırsattan istifade ederek geniş istihbarat yapmak, en sıkı istihbarata karşı koymak tedbirleri ile düşmana hiçbir haber sızdırmamak önemlidir. Uydurma haberlerle doğruyu birbirinden ayırt edebilmelidir. İstihbarat işlerinde kadınlardan faydalanılmalıdır. Gerillacılar barındıkları yerler hakkında düşmanın ele geçirdiği gerilla elemanlarından veya halktan bilgi alması ihtimaline karşı sık sık yer değiştirirler. Gerilla harekâtında en emin haberleşme vasıtası habercilerdir. Haberci sayısı arttıkça tehlike artar. Habercilerin ele geçmesi ihtimaline karşı ağızdan gönderilen haberler daha emniyetlidir. Mamafih ağızdan gönderilen haberlerin değişikliğe uğrayabileceği nazarı dikkate alınmalıdır. Haberleşmede kod sisteminin kullanılması emniyet sağlar. Yazılı haberler şifrelenmelidir...” olarak ifade edilir. Harp Akademileri Komutanlığı, **Gayri Nizami Harp**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1968, s.24–25.

⁵⁸ KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denктаş ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme

bilmesi için ikinci bir karargâhı vardır ve bu karargâh Rauf R. Denktaş'ın da belirttiği üzere Lefkoşa, Arasta'da ticaretle uğraşan Hazım Remzi'nin⁵⁹ dükkânıdır;⁶⁰

“Hazım Remzi'nin mağazası bizi bütün Kıbrıs'a bağlayan istihbarat merkezi haline gelmişti. Örfi idare günlerinde burada toplanır, bütün kaza merkezleriyle temas temin ederdik. Sabahın saat beşinden altımsından, ertesi gün ertesi gün saat dörde beşe kadar Hazım Remzi ile eşi Emine Hanım ve Osman Örek, Ümit Süleyman, Salim Aziz bu mağazanın müdavimleri haline gelmişti. Issız sokaklarda devriye gezen İngiliz askerleri bir arı kovanı gibi dolup dolup boşalan mağazanın önünden geçerken ya Salim Aziz veya Mustafa Çoronik 'Hello Coni' diye kendilerini konuşmaya tutar, toplananların kendi aleyhlerine olmadığını gören askerler gülümseyerek giderlerdi.”

Herkesin birbirini bilip tanıdığı Kıbrıs gibi küçük bir adada gizliliği sağlamak için büyük çaba harcanmış, personelin dikkatli ve özverili çalışmalarıyla bunda da çok büyük başarı sağlanır.⁶¹ Dönem içinde Türkiye'den gelen ve TMT'de Sancaktarlık görevini üstlenen personele Kıbrıs Türklerinin ve TMT mensuplarının saygı ve sevgisi tarif edilemez bir ölçüdedir ki “Sancaktara bu memlekette İkinci Atatürk veya Paşa” denilir.⁶² Bu personelle beraber gelen ve yardımcıları konumundaki üsteğmenler veya astsubaylar ise ‘Küçük Paşa’ olarak nitelendirilirler.⁶³ Teşkilata giren, yıllar boyunca her türlü fedakârlığı göstererek maddi, manevi sıkıntılara göğüs geren, yerine göre ölümü göze alan ve bu uğurda hayatını kaybeden bu insanlar aslında hep bi-

---

⁵⁹ O dönemde Cumhuriyet gazetesinin de muhabirliğini yapan Hazım Remzi, Lefkoşa'da Halk Sineması önünde 5 Eylül 1958 günü 71 BP 31 plakalı bir İngiliz askerî aracından açılan ateşten 9 yaşındaki oğluyla yaralanmadan kurtulacaktır. **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1958.

⁶⁰ Nacak, 13 Ocak 1961.

⁶¹ TMT Derneği Başkanı Yılmaz Bora ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme

TMT Mağusa Sancağı mensubu Mert kod isimli Necmi Gençay ile 27 Temmuz 2005 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

⁶³ Tuğrul Hilmi Berkay'dan aktaran Ulaş Barış, **Kıbrıs Postası**, 31 Ağustos 2015

rer isimsiz kahramandır. TMT mensubu herkes farklı birimlerde çalışıyor olsalar dahi istihbarat konusunda her türlü ortamdan istifade etmenin de yollarını bulurlar;⁶⁴

“...Ben 1 Ağustos 1958 tarihinden 20 Aralık 1963 tarihine kadar TMT’de hizmet yaptım. 21 Aralık 1963’ten 20 Temmuz 1974’e kadar Sancaktarlık koordinatörü olarak mücahitlik hizmeti yaptım. Köylere silah ve cephane taşımak, Sancaktarın emirlerini köy, bölge ve tabur komutanlarına tebliğ etmek ve Sancaktarla komutanlar arasındaki koordinasyonu sağlamak, Rumların askeri durumları, stratejik mevzileri, silah ve tahkimatları hakkında bilgi ve istihbarat toplamak görevlerim arasında idi...”

İstihbarat konusunda ilgili birimler ve personel aracılığıyla yapılan çalışmalar gerek personel temini, gerekse silahlanma, haberleşme ve eğitim konularında olsa da esas istihbarat çalışmaları ağırlıklı olarak EOKA’ya ve Rumlara yönelik olarak yapılır. EOKA’nın ve Rumların askerî gücü, silah mevcudu, cephanelikleri, eğitim alanları, personel durumu, hastane, cephanelik, karargâh, askeri garnizonlar gibi hassas bölgeler de ayrıca devamlı mercek altına alınan, krokileri çıkartılan, mümkünse fotoğraflanan yerler arasındadır.⁶⁵ TMT’nin verdiği hürriyet mücadelesinde başarılı olmasının sırrı mütevazı, ortada görünmekten hoşlanmayan, yaptığı görevle ilgili olarak uluorta konuşup kendisini, ailesini ve Kıbrıs Türk toplumunu tehlikeye atmayan, kendisine verilen görevi layıkıyla yerine getirip sessizce yeni görevler verilmesini bekleyen bu insanlarda gizlidir.⁶⁶ Bununla beraber istihba-

⁶⁴ Murad Hüsnü Özad, **Baf ve Mücadele Yıllarım**, Akdeniz Haber Ajansı Yay., İstanbul, Temmuz 2002, s. 5

⁶⁵ TMT Mağusa Sancağı mensubu Mert kod isimli Necmi Gençay ile 27 Temmuz 2005 tarihinde Gazi Mağusa’da yapılan görüşme.

⁶⁶ İstihbarat çalışmaları sırasında zaman zaman beklenmeyen garip durumlarla da karşılaşılır; *“TMT tarafından Küçükkaymaklı’daki bir Rum kahvesinde geçen olayları takip etmek üzere görevlendirildim. Her gün kahveye gider, Rumlarla tavla oynardım. 3-4 ay boyunca orada görev yaptım. Bir gün papaz yanıma yaklaştı ve ‘Beyefendi siz Rumları çok seversiniz. Her gün kahvemize gelir tavla oynarsınız. Size bir teklifim olacak. Seni bir Rum kızıyla evlendirmeyi düşünürüm. Düşün taşın, bana cevabını bildir. Sana ev, bahçe vereceğiz, sermaye koyup ticaret yapacağız.’ dedi. Ben bu teklifi aldıktan sonra içeriye bildirdim ve beni oradan derhal*

rata karşı koyma kapsamında yanlış yapanlar veya yanlış yaptığını bilemeyenler de teşkilatın gizliliğini koruma bağlamında kontrol altında tutulurlar ve bu kişiler teşkilat dışına çıkartılarak, aktif görevden alınarak, ikaz edilmek suretiyle ve farkına varamadığı yanlışlıkları göstermek suretiyle ikaz edilerek EOKA'ya ve İngiliz idaresine bilgi akışının önüne geçilir.⁶⁷ TMT'nin Eskişehir (Lefkoşa) Sancağı'nda görev yapan TMT üyesi Erdoğan Tilki bu konuda şunları söylüyor;⁶⁸

“Teşkilatın en büyük özelliği ve şiarı şöyle özetlenebilir; Şüpheye yer yok. Suça yer yok. Şahide yer yok. Temel dayanağı gizlilik, güven ve vatan sevgisi olan TMTde değişik kademelerde değişik görevler üstlenen insanlar bunu çevresinden, ailesinden, eşinden, çocuklarından, iş hayatındaki arkadaşlarından bile gizlemiş ve bunun ortaya çıkmaması için azami gayreti göstermişlerdir.”

TMT'nin Geçitkale Kovanbeyi İsmail Bozkurt da o dönem TMT mensuplarının uymak zorunda oldukları kurallarla ilgili olarak “...TMT'ye üye olunmazdı. TMT gizli bir örgüttü ve gizli olması gerekirdi ve başka türlü başarılı olamazdı. İzlerdi sizi ve başarılı bulursa size yaklaşır ve teklifte bulunurdu. ‘Evet’ dediğiniz anda süreç başlardı ve içine girerdiniz. O andan itibaren üç maymunlar, görmeyecek, duymayacak ve konuşmayacaksınız. Kabul etmezseniz aynı şekilde uyarı- lırdınız. ‘Gelmek istemeyene saygı duyuyoruz ama bu konuştuğlarımızı unut.’ denirdi. Bu da gayet doğaldı...”⁶⁹ der. TMT'nin kendi içinde birimler bazında yaptığı eğitimlerde de silah atış eğitimi hariç, silahın kurulması, bozulması, ayrıca özellikle haber alma, istihbarat ve istihbarata karşı koyma, pusu, baskın, savunma ve köy savunmalarıyla ilgili planlar öğretilir⁷⁰ ve TMT'nin ilk ve en temel prensibi olan ke-tumiyet ve gizlilik çerçevesinde izci kamplarında özellikle istihbarat ve

---

geri aldılar...” Ahmet Mehmet'ten aktaran Ahmet Billuroğlu (Yayına Hazırlayan), **Bel-
lekten Süzülenler**, Türk Maarif Koleji Yayınları, Haziran 2008, Lefkoşa, s. 15

⁶⁷ KTMA, **TMT Arşivi**. Dosya. No. 1188/37 ve 298/007.

⁶⁸ Erdoğan Tilki ile 15 Ağustos 2000 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme

⁶⁹ İsmail Bozkurt'tan aktaran Mete Tümerkan, **Haber Kıbrıs**, 5 Aralık 2011.

⁷⁰ TMT Lefkoşa Sancağı mensubu Erdoğan Tilki ile 10 Temmuz 2003 tarihinde Lef-koşa'da yapılan görüşme.

İKK kapsamında eğitimler aralıksız olarak devam eder.⁷¹ TMTde görev yapan personel ayrıca “Personel, Gizli Harekât Tekniği, Pusu, Bas-kın⁷², Sabotaj ve Silahlar, Atış, Yanaşık Düzen, Kaçma ve Kurtulma⁷³, Kamuflaj, Haberleşme, Sır saklama, İstihbarat ve İstihbarata Karşı Koyma, Hedeflere Yaklaşma ve Hedeflerden Uzaklaşma” konusunda da eğitime tabii tutulur.⁷⁴ Gizli harekât tekniği çerçevesinde ada içeri-sinde çeşitli kamplarda eğitime gelen TMT mensuplarına verilen bazı dersler şu şekildedir;⁷⁵

1. Düşman Ateşinden Korunmak

(a) Yatma çukuru (b) Diz çukuru (c) Boy çukuru

2. Düşman Gözetlemesinden Gizlenmek

Biz düşmanı daima göreceğiz fakat düşman bizi görmeyecek. Oda-larda, mağaralarda gizlenirken daima karanlığı tercih edeceğiz. Atış ya-parken vücudun çok az bir kısmını düşmana göstermeliyiz. Kamuflaj Ken-dimizi bulunduğumuz yere veya civara uydurmak sanatıdır.

3. Hareket; Zafır düşmanın tepesine inmekle kazanılır. Hareket ha-linde sessiz olmalı (sıçrama, sürünme, emekleme, koşma) Tarlalarda bağ-lama altlarından gidilir. Ekili tarlalarda zikzak hareket edilir. Yollardan

⁷¹ TMT Limasol Sancağı mensubu Aydın Aygın ile 20 Ağustos 2004 tarihinde Girne’de yapılan görüşme.

⁷² KTMA, **TMT Arşivi**. Dosya. No. 1188/37 ve 298/007.

⁷³ Kaçma ve Kurtulma “dost askerî personel ve diğer seçilmiş dost veya önemli düşman şahsi-yetlerinin düşman kontrolündeki bölgelerden dost bölgelere kaçırılmasını hedef tutar. Bunun gayesi azami sayıda askerî personelin dost kontrolüne geçmesini sağlamak, ilim adamları ve siyasi liderler gibi önemli şahısları serbestîye kavuşturmaktır. Muayyen seçilmiş personelin düşman iş-galindeki bölgelere sızdırılması veya buradan kaçırılması gayri nizami harbin tamamlayıcı bir kısmını teşkil eder. Bununla beraber kaçma ve kurtulma mekanizması gerilla kuvvetlerinin ba-ğmsız bir unsuru olarak da teşkil edebilir. Nükleer muharebe sahasındaki dağınıklık ve perişan-lık kaçma ve kurtulmayı kolaylaştırabilir. Kaçma ve kurtulma tekniği; Evvela kaçılan mahalden mümkün olduğu kadar süratle uzaklaşmalıdır. Planlı olarak kaçmalı, kafa ve sağduyu kulla-nılmalıdır. İmkân bulur bulmaz oturmalı, içinde bulunulan durum düşünülmesi ve eğitimde öğretilmiş olanlar hatırlanmalıdır. Pusula, harita, güneş veya teşhis edilebilen bir arazi işareti kullanılarak mümkün olduğu kadar doğru bir şekilde yön tayin edilmeli, uzaklaşmaya devam edilmelidir...” Harp Akademileri Komutanlığı, **Gayri Nizami Harp**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1968, s.27

⁷⁴ TMT Lefkoşa Sancağı Kovanbeyi merhum Nevzat Uzunoglu ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne’de yapılan görüşme.

⁷⁵ a.g.a. Dosya No. 1188/37 ve 298/007.

geçerken köprülerden istifade edilir. Ormanlarda kuşlar bizi ele verir. Ürkütmemek lazımdır. Hareket esnasında meskûn yerlere girme, dolaş. Mecbur olunursa ara tara. Uygun zamanlarda geç ve yine dere kenarına atla. Uçak geçerken, araba geçerken sestten istifade ederek geç. İstikamet; Yolu şaşırduğunda otur ve kendini toplayarak geçtiğin yerleri hatırla veya geldiğin yerden biraz geri dön ve tekrar devam et. Bütün bu ahvallerde heyecanlanmamak lazımdır.

Gözetleme; Harekâtın planlanmasına yardım eden bilgileri toplamak için belli bir arazi parçası üzerinde yapılan faaliyetlerdir. (Derin derin sigara içme, derin nefes alma, öksürme, beyaz mendil ile ter silme gibi ehemmiyetsiz görünen olaylar kıymetlendirildiğinde gizleme disiplini olmadığı anlaşılır.)

Gözetleme Nerelerde Yapılmalı

- 1. Bir örtü gerisinden yapılmalı.*
- 2. Gözetleme, örtülerin gölge düşen tarafından yapılmalı.(Gölge hareket ettikçe içine kayarız.) Ufka siluet, zemine gölge düşürmeyin.*
- 4. Gözetleme esnasında parlayan şeyleri açıkta bırakmayın. Lüzumsuz hareket etmeyin.*
- 6. Gözetleme noktaları belirli yerlere yakın olmamalı yani dikkat çekmemeli.*

Gözetleme Yeri Nasıl Seçilir

- 1. Düşmana mümkün olduğu kadar uzak (görme, haber verme, tedbir alma)*
- 2. Gözetleme yerinin önünde görüşü körletecek bir mânia olmamalı.*
- 3. Gözetleme yeri hava ve kara gözetlemesine karşı gizli olmalı.*
- 4. Gözcüye gözetleyeceği bölgedeki önemli noktalar önceden belirtilmeli (Gündüz yüksekte, gece vadide) Görülenler rapor halinde bildirilir. Gönderilecek haberler tam, doğru, özet, açık yazılmalı.*

Haberler

İki şekilde olur. a. Ağızdan – Şifahi b. Yazalı – Raporla

Ağızdan Nasıl Olur?

1. Kısa ve ezberlenmesi kolay ise.

2. Acele gitmesi lazımsa.

3. Düşmanla temas halinde bir durum varsa. Haberler zamanında ulaştırıldığında kıymeti artar. Zamanında ulaşmayan haberlerin kıymeti sıfırdır. Ne kadar çabuk ulaşırsa kıymeti de o nispette artar.

Bazı Haberler Niçin Ağzdan Ulaşır?

Çabukluk temin eder. Zaman kazandırır. Düşmanın eline geçmez. Karşılıklı olur ve cevap almayı mümkün kılar. Çok mühim haberler yazılı olarak gönderilir ve icap ederse kroki ve harita, düşmandan elde edilen izler ek olarak gönderilir. Haberler ekseriyetle merkeze haberciler (kuryeler) vasıtasıyla ulaştırılır.

Bir kuryede aranacak evsaf; Zeki ve anlayışlı olmalı. Unutkan olmamalı. Çevik olmalı. İçkici olmamalı. Ekseriya haberciler mühim bir evrak taşıdıklarında 2 kişiden teşkil edilir ve ayrı ayrı yollardan seyahat ederler ve evrakları sol iç cepte muhafaza ederler. Haberci dönerken aynı yolu takip etmez. Haberciye gönderen ona takip edeceği yolu tarif eder. Çıkış saati, ulaşma saati, cevap getirip getirmeyeceği bildirilir. Haberci görülürse veya takip edilirse evrakları a. Yırtar. b. Yakar. c. Yutar. d. Gömer.

Keşif Nedir

Muharebe sahasında düşman ve arazi hakkında bilgi toplama gayretidir. Keşif kolları düşman içerisine giren bir gözetleyiciden başka bir şey değildir.

Keşif Kolu

a. Savaşmazlar. Bizim aramızla düşman arasında keşif yaparlar.

b. Yalnız canını kurtarmak için ateş eder ve çekilir. Keşif kolu 3 ila 10 kişi arasında değişir ve bir kumandanı vardır. Bunları ses veya işaretle idare eder (Taş vurma, taş atma, el işaretleri, sessiz konuşma). Keşif kolları hiçbir zaman meskûn yerlere girmez.

Toplanma Noktaları

*Düşman tesiri ile veya vazife icabı keşif kolu dağıldığı zaman toplan-
dıkları yerdir. Gidiş ve dönüş yolu yakınlarında toplanma noktaları önce-
den tespit edilir. Keşif kolu bir gözetleme noktasına doğru ilerler ve duruş-
larda emniyet alınır. Keşif kolu şu anlarda durur;*

1- Gözetlemek. 2- Soluk almak 3- Yemek almak için 4- Emir
vermek için (Bazen)

*Keşif koluna parola ve işaretle beraber saat kaçta çıkarak saat kaçta
dönecekleri emredilir. Düşmanın kuvveti, tertibi, teşkilatı, mevki ve hare-
keti hakkında bilinen bilgiler hakkında keşif koluna bilgi verilir. Örtüler,
maniler, yarmalar, düşmana yaklaşma ve gözetleme sahaları, ateş sahaları
hakkında bilgi istenir.*

Keşif Komutanının Son Emri

*1- Biz 5 numaralı keşif koluyuz. 2- Karatepe'yi keşfedeceğiz. 3- Yolu
tarif edecek. 4- Sivritepe'ye vardığımızda ben Ali ile Kördemen yolunu
keşfe çıkacağım. Sen biz dönmezsek keşfe devam et. Son toplanma yerine
vardığımızda biz gelmezsek siz kovana döner ve raporunuzu verirsiniz. 5-
Parola Ateş, işareti Güneş'tir."*

Teşkilata girerken edilen yemine bağlı kalarak hiç kimseye hiç bir
sey söylemeyen TMT mensubu bazen günlerce evine uğramaz, nereye
gittiğini, ne iş yaptığını, nerede olduğunu hiç kimseye söylemeden gö-
revini yapar. TMT'de görev alanlar gündüz normal işlerini, geceleri
de teşkilatın işlerini veya eylemlerini gerçekleştirirler. Bu nedenle ye-
raltı teşkilatlarında çalışanlar "gündüz külahlı, gece silahlı" olarak ta-
nımlanırlar.⁷⁶ TMT'de görev yapan insanlar eğer devlet hizmetinde
çalışıyorlarsa sabahleyin normal iş yerlerine gitmekte ve mesai sonuna
kadar "işledikten"⁷⁷ sonra da derhal ikinci görevlerine koşarlar ve
TMT saflarındaki görevlerini devralırlar. Görev verilmesi ve TMT içe-
risinde çalışma konusunda insanlar o kadar gönülden ve fedakârane
davranırlar ki kendisine nöbet görevi verilmediği düşüncesiyle intihar

⁷⁶ Cumhuriyet Evcil, a.g.e., s. 117.

⁷⁷ Kıbrıs Türkleri bugün bile çalışmak ifadesi yerine işlemek kelimesini kullanmayı
tercih ederler.

eden bile olur.⁷⁸ Özellikle üst yöneticiler arasındaki kişisel ilişkiler ise son derece saygılı ve belli bir çizginin üzerindedir.⁷⁹ Örneğin TMT'nin Mağusa Sancağı mensubu olan Nemci Gençay daha 18 yaşında girdiği TMT içerisinde bir yandan görev yaparken bir yandan da Mağusa'da gümrükte görev yapmaktadır. Gümrükte sıradan bir memur konumunda olan Nemci Gençay doğal olarak çalıştığı iş yerinde sıralı sicil amirlerine bağlı olarak görev yapmaktadır. İlginç olan ise gündüz mesai saatlerinde Necmi Gençay'ın amiri ve müdürü konumunda olan kişinin TMT çerçevesinde onun emrinde görev yapıyor olmasıdır;⁸⁰

“Benim gümrükteki amirim gümrük muaviniydi ve TMT’de benim emrimde er olarak görev yapıyordu. Ancak sabah işe gittiğimde beni hiç tanımıyor, ben ona bir gece evvel emirler vermişim ve o da şıkır şıkır şıkır yapar; ancak emirleri kimden aldığını bilmez. Fakat ben de ona sabahleyin ‘Ustam, Amirim’ diye hitap ederim. Mesela Necati Salih, sonradan Belediye Başkanı da oldu ve benim emrimde görev yapardı. Böyle görev yaptık ve kendisine özel görev verdiğimizde hiç bunları kimden emir aldığını bilmez ve emri yerine getirirdi. Ben Petek Beyi, Sarı Petek Beyi olarak görev yapıyordum ve Sarı Petek daha çok istihbarat işleriyle ilgilenirdi. Bu kadar sıkı bir çalışma şeklimiz vardı.”

Sıradan bir yeraltı teşkilatı için veya sıradan bir insan için hakikaten anlaşılması çok güç ve neredeyse imkânsız olan bu durum TMT içerisinde son derece normal ve olağandır ve Kıbrıs adasında Kıbrıs Türklerinin can, mal ve namuslarını korumaya yönelik olarak görev yapan bu insanlar görev bilinci içerisinde TMT’de görev aldıkları andan itibaren sosyal hayattaki konumlarını ikinci plana itmekte ve tamamen unutmaktadır. Öte yandan Türkiye’de işlerin yürüyebilmesi için girişilen faaliyetler sırasında özellikle bazı bürokratik engellemelerle karşılaşılır. Her ne kadar üst seviyede devlet kademelerde “bilmesi gerektiği kadar” prensibine bağlı olarak bazı bilgiler verilmiş

⁷⁸ TMT Mağusa Sancağı mensubu Mert kod isimli Necmi Gençay ile 27 Temmuz 2005 tarihinde Gazi Mağusa’da yapılan görüşme.

⁷⁹ KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denктаş ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme

⁸⁰ TMT Mağusa Sancağı mensubu Mert kod isimli Necmi Gençay ile 27 Temmuz 2005 tarihinde Gazi Mağusa’da yapılan görüşme.

olmasına rağmen yine de nerede, nasıl bir faaliyet yapıldığı konusunda bilgi veremediğinden zaman zaman “Elmas” teknesinin Antalya limanında demirliyen polis tarafından aranmak istenmesi gibi bazı problemler ortaya çıkar. Bununla beraber yine de üst düzey devlet kademelerinden gelen destekle bu problemlerin üstesinden gelinir;⁸¹

“...Kıbrıs'a yaptığımız bir sefer sonrasında cephaneyi GİRME'de boşaltırken fark ettik ki teknenin kaç tarafında bir delik var. Teknenin alt tarafı yük boşaltırken kayaya vurduğundan yara almış. Tekne su alıyor. Reşat⁸² rahmetli derhal suya atladı, o yarayı kapatmaya çalıştı. Şamandıralarımız falan vardı. Bir şekilde uğraşıp bu yarayı geçici olarak kapattık ve geriye döndük. Daha sonra Ankara'dan 'akuple motopomp' istedik bu sıkıntıyı giderebilmek için. Mersin'deki Seferberlik Başkanı Nazmi Yatman bizim nereye çıkacağımızı tahmin ettiğinden geldi bizi buldu ve biz de tekneyi bu arada Mersin'e getirdik. Devlet Demiryolları bizim tekneyi kızağa çekmek istemedi. Bunun üzerine ben de derhal Daniş Paşa'yı aradım. O da DDY Genel Müdürünü aradı meseleyi halledebilmek için. Bu arada Mersin'deki müdür bana bayağı hakaretler etti. Ankara'dan uyarılınca da bana kapıcısını gönderdi, işte benim çoluk çocuğum var gibisinden. Biz de tekneyi götürüp kızağa çektirdik ve orada tamir ettirdik...”

TMT'de adsız gönüllüler ve adsız kahramanlar vardır. Bu mada TMT'nin kendilerine emri gayet açık ve kesindir. “Tanımak yok birbirinizi. Gör, duy, konuşma. Bu sır burada kalsın. Sırrı koruyamaz da açıklarsan, öğrenir Rum polisleri. O zaman sen de yaşayamazsın.”

---

⁸¹ Merhum Ahmet Oğuz Kotoğlu ile 16 Mart 2006 tarihinde yapılan görüşme.

⁸² Elmas teknesinin üç kişilik mürettebatından birisi olan Reşat Yavuz, 1932 yılında Ordu'nun Perşembe ilçesine bağlı bugün Medreseönü olarak bilinen Doğanlı köyünde dünyaya gelmiştir. Teknenin diğer mürettebatı Ahmet Oğuz Kotoğlu gibi o da 1932 doğumludur ve enteresan bir tesadüf olarak Ahmet Oğuz Kotoğlu ile birlikte o da Kore'de görev yapmıştır. İlkokul eğitimini Medreseönü köyünde tamamlayan Reşat Yavuz Kaptan askerlik görevine başlayıncaya kadar en büyük tutkusu ve merakı olan balıkçılık ve denizcilikle alakadar olur. Askerlik görevini Kore'de özel bir birlikte tamamladıktan sonra Kore Gazisi olarak yurda döner ve İstanbul'da bir balıkçı motorunda kaptan olarak görev yapmağa başlar. Cesur, atılgan, kararlı ve son derece ketum kişiliği yanında vatanseverliği ile de ön plana çıkar ve Reşat Kaptan olarak denizcilikte adından söz ettirmeğe başlar. Ahmet Oğuz Kotoğlu ile 20 Aralık 2008 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme.

Bunun içindir ki, başarıların, yapılanların bir tarihçesi yoktur. Adsızların kendileri ve yaptıkları sadece yakınları tarafından bilinir. Geriye ‘Ben de TMT’de iken şunu ve bunu yaptım.’ diye öğünenlerin hikâyesi kalır. Çünkü hakiki TMT mensubu kendi kendini methetmez;⁸³

“Bu tür teşkilatlara çok güvenilir, gözü pek, teşkilatın kuruluş amacına yürekten inanmış ve kendisine verilen görevi en iyi şekilde yapabilecek kişiler alınır.”⁸⁴ ‘Bu adsız kahramanlar, kutsal davanın fedakâr çocukları da, zaferler dolu Türk tarihinden bugüne gelen ve geleneksel zafer sayfalarını kanları, canları, fedakârlıkları ile yazan TMT mensuplarıdır.’

TMT bir yandan kendi içerisinde gizliliğini korumaya çalışırken, bir yandan da aynı gizlilik içerisinde personelin teşkilatın kurallarına kesinlikle ve harfiyen uyması konusunda çok büyük özen gösterir. Durum böyle olunca da Kıbrıs Türklerinin TMT’ye yaklaşımları ve katılımları son derece olumlu olur.⁸⁵ TMT mensuplarının teşkilatı bir şekilde kendi şahsi çıkarları için kullanmaları veya teşkilata zarar verecek kişisel davranışların içerisinde girmelerinin her şeyden önce TMT için büyük bir tehlike ve kötü bir imaj olacağına bilincindeki komuta kademesi yanlış hareketler içerisinde girenleri takibe alır ve onları uyarır;⁸⁶

“Tunçbilek, 3 Kasım 1963

Sancaktarlığa,

Gönyeli destebanı 1724 numaralı Tunçbilek arıbaşı kovanbeyinin tasvibini almadan birinci peteğe bağlı 1739 numaralı arıya yaklaşarak ince avda⁸⁷ işbaşı yapmadığı hakkında ona ihtarda bulunmuş ve Kovanbeyinin ince avda yerine birisini vazifelendirmesi için kendisine 0.500 mil ceza kestiğini söylemiştir. Böyle bir durumdan benim haberim yoktur. Aynı

⁸³ Rauf Denктаş, “ Türk Mukavemet Teşkilatı “, **Kıbrıs Dün Bugün Yarın**, İstanbul, 1975, s. 160-161.

⁸⁴ Cumhuriyet Evcil, **a.g.e.**, s. 118.

⁸⁵ TMT Limasol Sancağı mensubu merhum Mehmet Y. Manavoğlu ile 25 Ağustos 2004 tarihinde Girne’de yapılan görüşme.

⁸⁶ KTMA, **TMT Özel Arşivi**, Dosya No. 1188/37 ve 298/007.

⁸⁷ “İnce av” canlı veya cansız her türlü Rum hedef ve hareketlerini takip etme anlamında kullanılmaktadır.

zamanda desteban bir müddet önce köyden kovmak istediği ve ovada makinesini yaktığı 1759 numaralı arıyı barına koymasın diye 1739 numaralı (Ballı Bar) arıya ihtar yapmıştır. Ve yine 1739'un barına gitmeleri için Lefkoşa'da ve köyde arılara propaganda yaptığını söylemiştir. Bu durum 1735 numaralı (Dr. Küçük'ün şoförü ve Ballı'nın kardeşi) arı tarafından rapor edilmiştir ve desteban aleyhinde bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Kendisini bir lider telakki eden desteban bu gibi yanlışlıklara sık sık düşmektedir. Kovanbeyinin yapacağı herhangi bir ihtar bu tip bir şahıs üzerinde tesirsiz olacağından daha üst kademenin ihtar yapması uygundur.”

Aynı şekilde kurulan Sıhhiye Komisyonu aleyhinde ileri geri konuşan bir başka TMT mensubu arı da yapılan bir toplantıyla komutanları tarafından uygun bir dille uyarılarak yaptığı davranışın hatalı olduğu kendisine izah edilir ve durum Petek Beyi tarafından Sancaktarlığa duyurulur;⁸⁸

“Sancaktarlığa,

Tunçbilek, 24 Kasım 1963

Kovanıma bağlı Gönyeli arılarından Kasap Azmi Ahmet hakkında her gün bir şikâyet raporu almaktayım. Müteaddit defalar bu arının tutumu, köyde huzuru kaçıracağı, namuslu ve kendi halindeki köylülerine satacağı, sövüp saydığı şeklinde raporlar yazdım ve üst kademenin bu konuda tutumunu öğrenmek istedim. Ne gibi hattıhareket takınmam ve ne gibi tedbirler almam icap ettiğini sordum. Maalesef bugüne kadar bir fikir verilmedi, bir yol gösterilmedi. Son bir haftadan beri Kasap Azmi hakkında:

a) Köy muhtarından, köy destebanından, IV. Petek Beyinden (Son gönderdiği iki rapor ilişiktedir.)

Kasap Azmi'nin tutumunu belirten raporları sık sık almaktayım. İlişik olarak sunmayı uygun bulduğum bu raporların üst kademece behemehâl değerlendirilmesini ve yapılacak işlemlerle alınacak tedbirlerin en erken bir zamanda bana iletilmesini, aksi takdirde bu konuda doğacak herhangi vahim bir durumdan sorumluluk kabul edemeyeceğimi üzülerek bildirim.”

⁸⁸ a.g.a., Dosya No. 1188/37 ve 298/007.

Öte yandan kendi gizliliğini sağlayan TMT bir yandan da düşman hakkında bilgi toplamaya devam eder. Bunu kendisiyle yapılan bir röportajda Rıza Vuruşkan şöyle ifade ediyor;⁸⁹

“Poliste iyi bir istihbaratımız vardı. Benim kişiliğim hakkında (EOKA'nın) bilgilerinin olmadığı hakkında çok kuvvetli raporlar alıyorduk. Türk polislerinden de şeylerimiz vardı tabii. Ervvela, Polis Kumandanı muavini Niyazi Bey vardı. ‘Bu adamdan istifade edelim.’ dedik. Maalesef bu adam bize gazetelere geçmiş haberleri istihbarat gibi yutturmaya kalktı. Onunla ilişkiyi kestik. Yani müspet bir adam değildi. (Aynikolalı) Niyazi Bey sonradan Jandarma Kumandanı olmuş maalesef. 1963'te bir kenara itildi. Alındı görevinden falan. Bağı bahçesi falan vardı. Yani olumlu bir tip değildi o. Yani bize hizmet etmedi bu adam. Bir haber getir-diyse, başka yerden de temin edebileceğimiz haberleri getirirdi. Başlangıçta ona çok bel bağlamıştık fakat faydalı olmadı maalesef. Poliste esasen en çok istifade ettiğimiz kişi İzzet Volkan isminde bir polisti. Girne'nin Liman İskelesi'nin doğusunda bir komando birliğinin komutanıydı. Ben onunla bankacı Ali Vasıf Bey vasıtasıyla, onun akrabasıydı, tanıştım. Onun karakolunun duvarına bir lüks lambası koyardık. Gelecek bot bu ışığı istikamet tutturup bize doğru yanaşırdı. Biz hemen Girne'nin 3 mil doğusunda⁹⁰ motorla birçok ikmal yaptık. İstihbarat konusunda Lefkoşa'da personelle direk irtibat sağlayan bizim bölge liderlerimizdi, mesela Kemal Şemi Bey.”

Rıza Vuruşkan'ın silah ikmali sırasında yardımını gördüklerini belirttiği İzzet Volkan'dan başka⁹¹ yine Lefkoşa İş Bankası Lefkoşa Şubesi'nde görevli bankacı Ali Vasıf Bey'in bacanağı Zekâ Bey de Balalan bölgesinde ve Karpaz civarındaki faaliyetlerde TMT'ye yardımcı olanlardır. Her mukavemetçi bir haber toplama elemanı olarak görev

⁸⁹ Derviş Manizade, **a.g.e.**, s. 579.

⁹⁰ Burası Girne'nin 3 mil doğusunda olduğundan “3 Mil” olarak adlandırılan bölgedir ve Kazafanalı (Ozanköylü) Celal Bey isimli kişiden kiralanan yazlıklardan birinde Rauf R. Denктаş ve ailesi, diğerlerinde de Osman Örek, Dr. Fazıl Küçük ailesi kalmaktadır. 1 Ağustos 1958 günü TMT'nin Kıbrıs'ta Bayraktar Ali Rıza Vuruşkan'la yaptığı ilk toplantı da burada gerçekleşmiştir.

⁹¹ Mete Tümerkan'dan aktaran **Havadis**, 8-9 Ocak 2013.

yapar ve kendilerinin fazla önemsenmemesi veya dikkatsiz davranışlarından istifa etmek suretiyle bilgi toplar;⁹²

“Devlet dairelerinde Rumlarla karışık olduğumuz için, memurlar karışık olduğu için hep karışıkta. Eğitim ayrıydı, ayrı okullardaydı ama memurların birlikte çalışıyor olması istihbarat faaliyetleri açısından her iki taraf için hem avantaj, hem dezavantaj olarak kullanılırdı. Yani biz devlet dairelerinde müştereken çalıştığımız Rumlara karşı gayet güzel kimliğimizi koruduğumuz için, mesela 63'te olaylar patlak verdiğinde benimle beraber çalışan Rum memurlar vardı ve ‘Aman, Yılmaz Bey hiç aklımıza gelmeyen bir insan.’ dediler. Demek oluyor ki TMT kimliğini korumuştur. Nasıl korumuştur? Hiç bir zaman derebeylik yapmamıştır. Ortaya hiç çıkmamıştır. ‘Ben işte TMT’ciyim. Ben işte kırarım, dökerim.’ Hiç böyle bir hüviyeti olmamıştır. Rumlar tabii nüfus itibarıyla, ekonomi itibarıyla çoğunlukta olduğu için bana öyle geliyor ki EOKA kendini inanç yönünden gerektiğince iyi yetiştirememiştir. Çünkü Rumlar kendi aralarında pašalandılar. Onlar kendi aralarında epeyi münakaşa ediyorlardı. TMT’de böyle bir olay yoktu.”

Ancak bilgi toplamak, haberleşmeyi sağlamak ve ada içerisinde Arı ekiplerine devamlı silah akışını devam ettirebilmek için herkesten istifade edilir;⁹³

“Annem (Aysel Vuruşkan) Türkiye’de hemşire çıktıktan sonra Kıbrıs’a gider ve Lefkoşa’da bir poliklinikte hemşire olarak çalışmaya başlar. Tabii sağlık personeli olduğu için görev gereği adanın dört bir yanındaki Türk köylerine de gitmektedirler. Babamla da o dönemde tanışırlar. Ne zaman Lefkoşa’dan uzak bir Türk köyüne gidecek olsa, Bafa, Limasol’a, Larnaka’ya falan arabanın arkasına sağlık malzemeleri dikkatle yerleştirilir ve annemlere Lefkoşa’dakiler yola çıkmadan önce ‘Bafa gidince arabanızı şu sokağa park edin, şu caddede falan dükkânın önünde bekleyin.’ derler. Annemler de aynı şekilde hareket eder ve sağlık taramasına, göreve gider. Gidecekleri köye, kasabaya vardıklarında oranın ileri gelen Türkleri hemen gelip ‘Siz istirahat edin. Yemeğinizi yiyin. Sonra işe başlarız.’ derler. Annem yıllar sonra öğreniyor ki TMT sağlık malzemesi yüklü arabanın

⁹² TMT Derneği Başkanı Yılmaz Bora ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne’de yapılan görüşme

⁹³ TMT lideri Alb. Rıza Vuruşkan’ın kızları Yasemin Vuruşkan Mesci ve Ferizet Vuruşkan ile 24 Kasım 2002 tarihinde yapılan görüşme

arkasına, uygun yerlerine silah, malzeme, diğer bölgelere ulaştırılacak şifre mesajları saklar ve hemşirelerin arabasından İngilizlerle Rum polisleri süphelenmeyecekleri için de kontrollerden rahatlıkla geççerlermiş.”

Kendi içerisinde istihbarat çalışmalarını tamamlayan TMT polis teşkilatı bünyesinde de aynı faaliyetlere girişir. Söz yine TMT'nin ilk Bayraktarı Rıza Vuruşkan'da;⁹⁴

“Sancaktarlar vasıtasıyla bu istihbarat konusunu yürütürdük. Kendi bölgelerindeki polis teşkilatlarıyla onlar temas ederlerdi. Sonra İzzet Volkan'la ayrıca bütün polis teşkilatını TMT'nin bir kolu olarak organize etmeye çalıştık. Ben ayrıldığım zaman bu iş epeyi ilerlemişti. Ben ayrıldıktan sonra artık zannederim şey ettiler. Hatta o kadar teferruata girişmiştik ki mesela karma karakollarda, hem Rum hem Türk polisi olan karakollarda silahlılara... Tabii karakol komutanı... Rumlar zincirle silahları birbirine bağlar, bir de kilit vururmuş. İcabında Türkler çarpmasın diye. İşte onu şey etmek için o karakollara bir eğe bile temin ettik. Zincirleri kesip silahları almak için. Yani bizim TMT'nin kendi teşkilatına benzer bir vurucu güç olarak da bütün Türk polisini örgütlemeye başlamıştık. Bu konuda da epeyi mesafe almıştık.”

İngiliz İdaresi içine kadar sızmış olan TMT'nin istihbarat birimleri özellikle Anamur'dan Erenköy'e silah sevkiyatının yapılacağı dönemlerde İngiliz sahil devriyeleri ve savaş gemilerinin rota ve güzergâhlarını öğrenip anında TMT karargâhına bildirirler ve silahların salimen adaya çıkartılmasını sağlarlar. Özellikle son dönemde bazıları tarafından ileri sürüldüğünün aksine Kıbrıs'taki İngiliz idaresinin de, İngiliz hükümetinin de TMT'nin gerçek gücü konusunda ciddi bir bilgisi söz konusu değildir. EOKA teşkilatına ve adada olup biten her olaya olduğu gibi TMT üzerine de ciddi olarak eğilen İngilizler istedikleri ölçüde bilgiye hiçbir zaman ulaşamazlar. Örneğin 1958 yılında TMT mensubu oldukları iddiasıyla tutuklanan Kıbrıs Türklerinin arasında İngilizlere bilgi servisi yapacak kimselerin olmasına rağmen İngilizler bu süreçte de tatmin edici bilgilere ulaşamaz. TMT onlar için tam manasıyla bir soru işaretidir ve düşündükleri Volkan, 9 Eylül gibi mahalli bir oluşumdan başka bir şey değildir. Durum böyle olunca İngiltere'nin Türkiye'ye Kıbrıs'la daha fazla ilgilenmesi yönünde telkinde

⁹⁴ Derviş Manizade, a.g.e., s. 579.

bulunması veya adada TMT faaliyetlerine, örneğin Türkiye'den adaya gizlice silah getirilmesine göz yummaları da söz konusu değildir. Pek çok defa ve farklı noktalara İngilizler tarafından baskınlar düzenlendiği ve 'yasa dışı' silah ve mühimmat aranmasına rağmen herhangi bir şey bulunmadığı unutulmamalıdır.

Belki de İngilizler Hazım Remzi'nin işyeri ve Nacak gazetesinin bulunduğu sokakta yapılan TMT toplantılarına o sokakta onca devriyeleri ve sıkıyönetim uygulamaları olmasına rağmen tespit edememelerini veya Ozanköy (Kazafana) yakınlarında ve tam da Special Forces kampının ortasında yapılan silah sevkiyatını Türklerin bu kadar çılgın ve delice işler yapabilecekleri akıllarına gelmediği için fark edememişlerdir. Eldeki imkanların son derece kısıtlı olması, adanın küçük ve herkesin herkesi tanıdığı bir ortam olması yüzünden istihbarat çalışmalarında en üst düzey özen gösterilirken herkesten istifade edilmeye de çalışılır;⁹⁵

“...Polisten, öğretmenenden, memurlardan, çobanlardan, bahçecilerden, postacılardan, kısacası mümkün olan herkesten istihbarat topluyorduk. Üstelik o dönemde Papza Makarios'un bir nüfus politikası vardı. Türkleri adadan yollatmak ve buranın Türk nüfusunu azaltmak için 'Avustralya'ya tek gidiş bileti' veriyordu. İş o noktaya vardı ki yetiştiren gidiyordu. Ben de soruşturma memuru idim. Gitmek isteyenlere gitmesinler diye telkinde bulunuyordum ama her zaman muvaffak olamıyordum. Buradaki çarpışmalardan bıkan herkes kurtuluşu kaçmakta buluyordu. Evlilere onay vermemeye başladım. Gerekçem de burada kalan eş ve çocuklara yüklü miktarda ödeme yapmak gerekeceği ve bunun da devlete yük olacağı şeklindeydi. 5-600 kişinin pasaport almasını ve yurtdışına gidişini bu şekilde engelledim. Tabii bunları yaparken TMT'nin ilgili makamlarına da bilgi veriyordum...”

Aynı şekilde hassas istihbarat çalışmalarının içinde olanlardan birisi de Lefkoşa'da Erdoğan Tilki olacaktır;⁹⁶

---

⁹⁵ TMT Lefke Sancağı'nda DAL-2 olarak görev yapan Burhan Kaynak'tan aktaran M. Oğuz Yorgancıoğlu, **Lefke Savunması ve Öğretmenler**, Gazi Mağusa, 2008, s.19.

⁹⁶ Erdoğan Tilki ile 15 Ağustos 1999 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme

“İstihbarat faaliyetlerinde çöpçülerden, boyacı, sıvacı, badanacı, hatta havaalanında taşımacılık yapan hamallardan istifade ettiğimiz çok olmuştur. Çöp bidonlarını karıştırmak suretiyle daha önce yırtılıp parçalanan ve imha edilen evraklardan bilgi topladığımız, hizmetçi, temizlikçi, boyacı ve badanacıların çalıştıkları yerlerden önemli bilgiler edindiğimiz olmuştur. Hatta bir keresinde havaalanındaki taşıma bandı aracılığıyla bavul içinde uçağa gönderdiğimiz bir hamal kendisine verilen talimatla uçağın ambarrında başka bir bavuldan istenen bilgiyi temin etmiş ve aynı yolla geriye dönmüştür.”

TMT istihbarat birimlerinde de görev yapan Yılmaz Başkaya istihbarat konusunda yürütülen bazı faaliyetleri anılarında şu şekilde sıralamaktadır;⁹⁷

“1- 1964 Erenköy savaşlarına katılan 12. Taktik Grup Komutanlığının RMMO komutanlığına verdiği raporun bir kopyası Erenköy'deki TMT birliklerinin eline geçmişti. Önemli bir dokümandı. Rum-Yunan birliklerinin Türk Hava Kuvvetleri'nin müdahalesi sonunda %20'ye yakın personel, araç, gereç ve silah kaybına uğradığını, savaş kabiliyetlerinin yok olduğunu belirtiyordu.

2- Rumlar 1972 yılında Irak Silahlı Kuvvetleri'nce satışa çıkartılan 70 Mirage savaş uçağını 10 yıllık yedek parça ve mühimmatıyla birlikte TMT aracılığıyla Türkiye'ye satmak istediler. Arkadaşımız bu teklifi TMT'ye getiren kişiye Türkiye'nin gerektiğinde bunları Kıbrıs'ta kullanabileceğini söyledi. Bunun üzerine Rum 'Onu zamani gelince düşünürüz.' cevabını vermekte bir sakınca görmedi.

3- 1973 yılında RMMO'ya dönemin son model telsizlerinden alınmıştı... Aynı telsizlerden iki adet de TMT almıştı. Rumların bundan haberi olmamış ve TMT Rumların bütün askeri konuşmalarını dinleme olanağına kavuşmuştu...

4- Bir Rum gazetesinin Makarios'un yakın çalışma arkadaşlarından biri olan yöneticisi makarios'un düşüncelerini öğrenebileceğimiz sayfalar dolusu bilgiyi lefkoşa Türk bölgesine gelip bize veriyordu.

⁹⁷ Yılmaz Başkaya, **TMT ve Kıbrıs Türk'ü**, Galeri Kültür Yay., Haziran 2016, Lefkoşa, s. 128-139.

5- İngiliz üslerinde kullanım dışı olan Land Rover askeri araçları açık artırma ile satılıyordu. Mücahit birliklerine araç almak için TMT adına açık artırmalara giren Türkler de vardı. Bu yolla alınan birkaç araçtan yalnızca biri Rum tarafındaki Araç kayıt Dairesi'ne kaydettirildi ve plaka alındı. Plakalı araç diğer plakasız araçlarla birlikte Türk bölgesine getirildi. Gerektiğinde bu aracın plakası sökülerek Rum kontrolünde bulunan bölgelerden geçip bir başka mücahit birliğine gidecek aynı marka, aynı model araca takılıyordu... Sonraları Rumlar durumu fark etti ve araçları almaya gidenlere bu araçları ne yapacaklarını sormaya başladılar... Kendilerine 'Bunları burada parçalara ayırın. Araç olarak Türk tarafına götüremezsiniz.' dendi. Çaresiz öyle yapıldı; ancak araçlar Türk tarafında yeniden kuruldu...

6- Türkiye 1963 yılından önce Kıbrıs Cumhuriyeti fuarlarına katılıyordu...Türkiye'nin fuara katılması ve TMT (silah) atölyeleri için gerekli modern torna, freze ve diğer teknik malzemeleri sergilemesi modern makine eksikliğini çözenin yolu olarak düşünüldü ve gerçekleştirildi.

7- 20 Temmuz 1974 öncesi RMMO gizli yazışmalarını ve planlarını başkalarının eline geçmeyecek şekilde ortadan kaldırmıyordu... Rum basını RMMO'nun ve Rumlara ait bilgilerin Türklere CIA tarafından verildiğini yazıyordu... Oysa bölgedeki Türk köylülerinin neredeyse tümü gönüllü haber elemanı gibi çalışıyordu. RMMO'daki Yunan personel sayısı, ev adresleri, aile yapıları, her türlü gümrüksüz eşya istekleri, hareket ve tatbikat planları, askeri ders notları ve çıkarmaya uygun bölgelerin ateş planları düzenli olarak TMT karargahına akıyordu...

8- Adadaki ulaşımın Rumların kontrolünde olması nedeniyle zaman zaman Türk otobüs sürücülerinin bazıları Rum polis merkezlerinde alıkonulup sorgulanıyordu. Bu olayları Rum İstihbarat Teşkilatı'nın 1974 sonrası ele geçen dokümanlarından öğrendik... Bunların çevirilerinden düşmana bilgi aktaran kişilerin kimlikleri belli oluyordu. Bu kişilerin neredeyse tümü artık hayatta değildir.

9- 1971 yılında Kıbrıs'taki TC Büyükelçiliği binasında büyükelçinin çalışma odasında duvara gömülü bir dinleme cihazı bulundu... TC Büyükelçiliği olarak kullanılan bina 1960 öncesinde İngiliz İdaresi zamanında subaylar kulübüydü. Cihaz ya subaylarını izlemek için İngilizler tarafından konulmuş ya da TC Büyükelçiliğinin izlenmesi için Rumlar veya İngilizler tarafından yerleştirilmişti.

10- 1972 yılında Limasol'da görev yapan Sancaktar Yugoslavya'dan limana gelen güdümlü tanksavar roketlerinin ambalajlarını görünce bunların Rus roketleri olduğunu anladı... Yaptığımız çalışmalarla Yunanistan'ın Türkiye'den aldığı NATO mühimmatını ve MKE damgalı mermileri RMMO'ya gönderdiğini saptadık. Yani Türk mermisiyle Kıbrıs'ta Türkleri vuruyorlardı...

11- Yine 1972 yılında RMMO için 5 adet zırhlı personel taşıyıcısı Mağusa limanına getirildi. Zırhlı araçların konteynerlerinde 'ağır zirai araç' yazılıydı. Mağusa limanında görev yapan TMT elemanı durumdan şüphelenerek durumu Mağusa Sancaktarlığına aktardı...

12- Filistinlilerin El-Fetih örgütü 1972'de İngiliz üslerine sabotaj için Bafa gizlice çıkararak Yeşilova yakınlarında bir mağaraya silah ve roketler sakladılar. TMT'nin bölgedeki güçleri tabancaları, patlayıcıları ve roketatarları aynı gün saklı oldukları yerden alıp Lefkoşa'daki TMT karargâhına gönderdiler..."

1963 Sonrası Kıbrıs ve istihbarat Faaliyetleri

21 Aralık 1963 sonrasında da TMT'nin faaliyetleri özellikle istihbarat bağlamında devam eder. Konuyla ilgili olarak adanın her bölgesinde bütün imkânlardan istifade edilerek istihbarat toplanmaya çalışılır;⁹⁸

"...Eşimin babası ticaret yapıyordu. Ben de onun yanında ticarete başladım. Tekstil üzerine çalışıyorduk. Mallarımızı satmak için bütün adayı dolaşıyordum. Daha çok Rum ve Ermeni tüccarlara mal satıyor, Rumcam çok iyi olduğu için onlardan aldığım bilgileri hemen Mağusa Sancağı'ndaki yetkililere aktarıyordum..."

Kıbrıs Genel Valiliği'nin EOKA terörüne karşı kullanmak üzere tesis ettiği özel polis gücü komandoların faaliyetleri sırasında da bu şekilde bir takım faaliyetlerin bulunduğu görülür.⁹⁹ Ancak özellikle

⁹⁸ Özber Kutup'tan aktaran Mücahit Komutanları Derneği, **a.g.e.**, s. 206.

⁹⁹ Bu konuyla ilgili olarak Marko lakaplı Erdoğan Volkan, İngilizler adına çalışan Andi isimli bir Rum ve Yaşar isimli bir Türk'ten bahseder. Erdoğan Volkan'dan aktaran Hasan Demirağ, **a.g.e.**, s. 169.

TMT'nin daha profesyonelce yönetilmeye başlandığı 1959 yılına kadar bu şekilde karşılıklı bilgi getirip götürülenler de faaliyette bulunmaya devam ederler;¹⁰⁰

“... Rumlar sert çıkış ve beyanattarımın cemaat liderliği adına ve onların sözcüsü olarak yapıldığını anlamak istemiyorlar ve ‘Denktaş bertaraf edilirse Türk cemaati her dediğimizi kabul edecek.’ hayali içinde yaşıyorlardı. Rum idarecilerin aramızdan devşirdikleri casuslar ve ajanlar da bunu bildikleri için, kendilerine para verenlerin işitmek istedikleri haberleri uydurarak satıyorlardı. Bunlar arasında bize bağlı samimi vatanperverler vardı ve Rum tarafına naklettikleri haberleri günü gününe gelir bize de bildirirlerdi. Her iki tarafa çalışan satılmışlar ve bilmediğimiz ajanlar da arada mekik dokuyorlardı. Bunların bir kısmına ayda 50 Sterlin maaş bağlanmıştı. Cemiyet içindeki yerine göre bir ajana maaş verilmekteydi. Bir memur çift maaş alabiliyor, bir serbest meslek sahibi verdiği bir haber için 200–300 Sterline kadar para devşirebiliyordu. Bunlardan istenilen bilgi hep aynı idi; ‘Denktaş ne diyor, ne yapıyor, kiminle temas ediyor?’ İki taraflı çalışan bir ajan vasıtasıyla Rum idaresine ‘Denktaş aleyhtarı’ diye bazı isimler vermiştik. Az bir zaman sonra bunlara Rum idaresince yakınlık gösterilmeye başlanmıştı. Bizim müracaatımızla yapılmayan işleri bu ‘Denktaş aleyhtarları’ kolaylıkla yapabiliyorlardı. Bunlar hep ayrı hikâyeye. Fakat benim ‘istenmeyen adam’ ilan edilmemin nedenleri hep bunlardır. Beni TMT’den sorumlu lider olarak izlemekteydiler. Hâlbuki talebim üzerine Türkiye’den idareciler geldikten sonra (Ağustos-Eylül 1958) bu idarecilerin her konuda yardımcı ve destekçisi oldum...”

Bu konuyla ilgili en ciddi açıklama ise 1974 Barış Harekâtı’nın tamamlanmasının hemen ardından gelecektir;¹⁰¹

“...Savaştan sonra benim öğrendiğim kadarıyla aşağı yukarı 400 tane hain çıktı buradan. 400 tane hain, bunlar Rum tarafından ödenerek, yani Rumlar ödeyerek. Bunların bir kısmının listeleri çıktı. Ama o zaman Fazıl Polat Paşa ‘Artık harp bitti, kazandık bitti. Artık bunların üzerine bir sünger çekin (dedi).’ Bende Rumca bilen bir yazıcıım vardı benim. He-

¹⁰⁰ Rauf R. Denktaş, **Hatıralar-Toplayış-10. Cilt**, İstanbul, Aralık 2000, s. 293-294.

¹⁰¹ TMT Mağusa Sancağı mensubu Mert kod isimli Petek Beyi Necmi Gençay ile 27 Temmuz 2005 tarihinde Gazi Mağusa’da yapılan görüşme.

men onu aldılar ve Ankara'ya götürdüler. Bütün Rum evraklarını tercüme ettirdiler orda bu çocuğa, Genelkurmay'da yahut da Özel Harp Dairesi'nde. Bir de alışkanlığımız vardır. Kendi adamımız olmasına rağmen 'Neredeydin, nereye gittin, ne iş yaptın, nerede görev yaptın, nerede işledin?' diye sorma alışkanlığımız yoktur çünkü onu bize sormayacaksın. Bilme, ne bileyim yani aldılar götürdüler. Geldi yazıcım bana ve dedi ki 'Komutanım beni Bayraktarlıktan aradılar. Ben Ankara'ya gidiyorum.' Ne yapacaksın orada? 'Bilmem.' dedi, gitti. Ondan sonra 2-3 ay sonra geldi. Dedi ki 'Orada tercüme yapıyordum. Buradan topladıkları bütün Rumca evrakları bana tercüme ettirdiler.' dedi ve oradan 400 tane ödenekli, çünkü Rum para verirken bir de kopya imzalatıyordu bunlara. Oradan Salamis Bay (Otel)'de işlermiş gibi çünkü Rum'un elindeydi Salamis Bay. Ordan çıktı bunların isimleri. Tabii sormadık da kimdir, kim değildir diye. Bazıları geri döndü, inkâr eden de oldu..."

Bu konuyla ilgili olarak eski TMT mensubu Yılmaz Başkaya ise daha ihtiyatlı bir sayı ortaya atar ve "Türk toplumunu satan" 20 kişiden bahseder;¹⁰²

"...1974 sonunda ele geçirilen Rum istihbarat dosyalarından 20 kadar Türk'ün parasal ve başka çıkarlar için Türk toplumunu sattıkları öğrenildi. Verdikleri bilgiler taranınca kimlikleri ortaya çıkıyordu. TMT bu insanların bilgileri zor günlerinde Rumların tehditleri altında verdiğini

¹⁰² Bu konuyla ilgili olarak bu araştırmanın sahibi de Kıbrıs'ta İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz ordusunda görev yapan ve "katırcılar" olarak adlandırılan Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar konusunda farklı bir çalışmanın ve araştırmanın içindeyken 2000'li yılların başlarında Girne'de görüştüğü eski bir TMT mensubundan da aşağı yukarı aynı bilgileri almıştır. İkinci Barış Harekâtı'nın da Ağustos 1974 sürecinde sonlanmasıyla birlikte Kıbrıs'ta Rumlardan ve Yunanlardan ele geçirilen belgeler belli yerlerde toplanmaya başlanmış ve kaba tasnifleri yapıldıktan sonra da Ankara'ya Genelkurmay Başkanlığına gönderilmiştir. İşte tam da bu aşamada mükemmel Rumca ve Yunanca bilen söz konusu eski polis memuru da bu belgelerin tasnifi ve Türkçeleştirilmesi için önce Lefkoşa'da ve ardından Ankara'da görevlendirilir. Bu kişi de tercüme ettiği belgelerde 20-25 kadar Kıbrıslı Türk'ten bahseder ve bu kişilerin çeşitli sebeplerle EOKA'ya ve Rumlara bilgi sızdırdığını belirtir. Yılmaz Başkaya, a.g.e., s. 117.

değerlendirerek bir süre izlenmelerini, sakıncalı bir durumları yoksa konunun kapatılmasını emretti. Yapıcı bir karardı. Emir doğrultusunda hareket edildi...”

Bununla birlikte İngiltere'nin ABD ile müşterek kullandığı Ayios Nicolaos dinleme istasyonu ise EOKA mensuplarının olduğu kadar Kıbrıslı Türklerin de faaliyetlerini yakından takip etmektedir ve burada elde edilen bilgiler arasında İngiliz ordusundan alınan veya çalınan silahlar da bulunmaktadır. Ayios Nicolaos dinleme istasyonunun faaliyetleri konusunda ilk ifşaat İskoç araştırmacı gazeteci Duncan Campbell tarafından 18 Şubat 1977 tarihinde Onbaşı John Berry ile yapılan görüşmenin ardından gelir. Onbaşı John Berry 1966-1970 sürecinde bu istasyonda görev yapmış birisidir;¹⁰³

“...Biz Irak, Mısır, Kıbrıslı Türk ve Kıbrıslı Rumların yasa dışı konuşmalarından sorumluyduk. Bize GCHQ tarafından verilen özel görevlerimiz vardı... Kıbrıslı Türklerin savaşan askeri güçleri konusunda bilgi toplamak da son derece mümkündü. Ele geçirdiğimiz bilgilerin büyük bir kısmı son derece ilginç bir şekilde İngiliz askeri silahlarının Kıbrıslı Türkler tarafından yasa dışı yollardan ele geçirilmesiyle ilgiliydi. Çünkü belli bir noktada bir kaçak vardı ve pek çok kişi orduya ait silahları Kıbrıslı Türklere sattıkları gerekçesiyle askeri mahkemelerde yargılandılar...”

TMT, Kanlı Noel olarak bilinen 21 Aralık 1963 günü Rumların topyekûn imhaya yönelik olarak ve Akritas Planı¹⁰⁴ çerçevesinde başlattıkları saldırı gününe kadar gizliliğini korumayı başarmıştır. Kıbrıs gibi küçük bir adada ve üstelik iki ayrı toplumun yaşadığı bir adada yürütülen faaliyetlerin başarıya ulaşması ve istenilen sonucun elde edilebilmesi için gerekli olan en önemli şart muhaberenin gizlilik prensibi dâhilinde yapılmasından geçmektedir. Özellikle EOKA'nın tedhiş faaliyetlerine karşı koyabilmek için gizlilik vazgeçilmez ön şarttır. Bunun bir sonucu olarak teşkilat içerisinde bu prensibe azami özen ve dikkat

¹⁰³ Giorgos Georgiou'nun "British Bases in Cyprus and Signals Intelligence" yazısından aktaran <http://cryptome.org/2012/01/0060.pdf>. Erişim Tarihi 3 Nisan 2013.

¹⁰⁴ Pierre Oberling, **The Road To Bellapais**, Columbia University Press Yay., New York, 1982, s. 64. Harp Akademileri Komutanlığı, **KKTC Cumhurbaşkanı Sayın Rauf Denktaş Tarafından Verilen Konferans; Kıbrıs Meselesinde Vizyon**, İstanbul, 1994, s. 3.

gösterilir. Bugün bile sistemin çok iyi işleminin bir sonucu olarak TMT dünyanın gizini en çok koruyan yeraltı teşkilatlarından birisidir. Faaliyetlerini çok büyük bir gizlilik içerisinde yürüten teşkilatın doktrinini de bu yöndedir;¹⁰⁵

“Hem görürüm, hem görmem uykudaki göz gibi. Hem dururum, hem yürürüm üzengideki ayak gibi. Hem varım, hem yokum gül suyundaki koku gibi. Hem susarım, hem konuşurum kitaptaki yazı gibi.”

Günlük faaliyetleri çerçevesinde hayatına devam eden TMT mensubunun gördüklerini görmezlikten gelmesi ancak bütün olup bitenleri çok dikkatli bir gözle takip etmesi, hiç ilgilenmiyormuş ve konuyla ilgili hiçbir bilgisi yokmuş gibi davranması istihbarat ve istihbarata karşı koyma açısından bu ilk satırda “Hem görürüm, hem görmem uykudaki göz gibi.” sözünde belirtildiği gibi gerçekleşir. 1958 yılından itibaren varlığını bütün ada sathında hissettiren ancak kendisi hiçbir zaman ortaya çıkıp deşifre olmayan TMT’nin muhabere ve istihbarat konusunda düsturu belki de “Hem varım, hem yokum gül suyundaki koku gibi” ifadesinde saklıdır. EOKA tedhiş örgütünü kuran Grivas’ın da adaya gelir gelmez önemle üzerinde durduğu ancak pek de başarılı olamadığı muhabere ve istihbarat faaliyetlerinin aynı anda ve başarıyla yürütülmesi çalışması TMT’nin hanesine ilave puan olarak yazılır. EOKA’nın bu başarısızlığındaki en önemli faktörlerden birisi başlangıçta EOKA mensuplarının hepsinin birer kahraman oldukları ve eski Yunan’daki kahramanlardan bir farkları olmadığı konusunda aldatılan ve Kıbrıs adasında köle oldukları konusunda beyinleri yıkanan Kıbrıslı Rumların yavaş yavaş gerçekleri görmeye başlamasıyla beraber işler tersine dönmeye ve EOKA zor kullanarak kazandığı kamuoyu desteğini kaybetmeye başlar. Ayrıca “propaganda fabrikası olarak çalışan Atina Radyosu’nun yayımladığı yalanlarla çılgınlık noktasına varan sözde kahraman EOKA mensupları giriştikleri eylemlerde önce kendi güvenliklerini düşünmeye başladıklarından”¹⁰⁶ artık hiç kimse- nin beğenisini veya takdirini kazanamazlar. Her ne kadar Grivas onları tekrar eski hallerine getirmeye çalışan umutsuz bildiriler yayım-

¹⁰⁵ Soyalp Tamçelik, “Türk Mukavemet Teşkilatı’nda Muhabere Sistemlerinin Özel-likleri”, **Journal For Cypriot Studies**, C 3, S 2, Mağusa, 1997, s. 127.

¹⁰⁶ Byford Jones, **a.g.e.**, s. 88.

lasa da artık adadaki hiç kimse EOKA'cılarının insanları arkadan vurmalarını, tutum ve davranışlarını, tuzaklar kurarak insanları öldürmelerini, nereye attıklarını bilmeden sağa sola bombalar atmalarını tasvip etmez.¹⁰⁷ Ancak EOKA teşkilatının kurulduğu ilk günden itibaren Grivas'ın üzerinde durduğu en önemli konulardan birisi propaganda ve basın-yayın kuruluşlarıyla ilişki olduğundan EOKA'cılar her fırsatta bundan azami çıkar sağlamaya yönelik girişimlere devam ederler.¹⁰⁸

Bu dönemde mücahitlere genel olarak "Kurt" denilirken, görev alanlarına göre eğitimcilere "Temizlik Kurdu", silah ikmalinde çalışanlara "Bereket Kurdu", istihbarat işlerinde çalışanlara da "Fal Kurdu" kod isimleri verilir. Daniş Karabelen Paşa'nın kod ismi "Cankurt", yardımcısı Bnb. İsmail Tansu'nun kod ismi de önce "Mücahit", daha sonra da "Doğan" şeklindedir. TMT içerisindeki kod isimlerinin zaman içerisinde ve ihtiyaçlara uygun olarak değiştirildiğine en güzel örnek 1959 yılında Rauf R. Denктаş'ın da hazır bulunduğu bir yemin töreniyle TMT üyesi olan ve Baştuğ kod ismiyle Bayraktarlık bünyesinde göreve başlayan Ahmet Niyazi'nin 1962 yılında B.K. ve Baş Kırbac kod isimlerini kullanması, 1974 yılından itibaren kod isminin Yıldız olarak değiştirilmesidir.

Öte yandan Alb. Ali Rıza Vuruşkan sonrasında Bayraktar olarak göreve başlayan Alb. Kenan Çoygun'un adaya ilk gelişinde TMT yanında Kıbrıs Türk toplumu da darmadağın vaziyettedir ve Alb. Çoygun, EOKA yanında Kıbrıs Rumları ve ada Türklerini yakından tanıyabilmek ve acilen yapılması gerekenleri yaparak tedbirleri almak üzere kolları sıvar ve işe girişir. Lefkoşa'nın Rum mahallerinden birisinde mütevazı bir ev kiralayan Alb. Çoygun ailesinden uzak geçirdiği ilk 6 ay içinde sağlıklı gözlemler yapabilmek imkânını da bulur. Genelkurmay Başkanlığı'nda istihbarat biriminde de görev yapması, cesareti yanında inisiyatif kullanma becerisinin üst düzeyde olması sonucu Kıbrıs Rumlarının psikolojisi yanında EOKA'nın da nasıl bir yeraltı örgütü olduğu konusunda sağlam bilgilere ulaştı. Kendine has özellikleri sayesinde EOKA'nın bir numaralı ismi Grivas bile onun takibinden kurtulamaz ve Alb. Çoygun adada Grivas'ı da bizzat kendisi

---

¹⁰⁷ Byford Jones, *a.g.e.*, s. 88.

¹⁰⁸ **KTMA**, EOKA Bildirileri Dosyası No. 1318 ve 1319.

ve adım adım takip etmek suretiyle önemli bilgilere ulaşır ve maiyetinde görev yapanlara da istihbaratın nasıl yapılması gerektiği konusunda adeta ders verir. Kıbrıs'ta görev yaptığı 1962-1967 döneminde tek bir defa bile Türkiye'ye gitmeyen ve bütün mesaisini Kıbrıs için harcayan Alb. Çoygun bir süre sonra eşini ve küçük oğlu Gültekin'i de yanına aldırır.Yeni Bayraktar'ın adada bulunduğu yaklaşık 5 yıllık süreç ise onun tam anlamıyla bir psikolojik harp uzmanı olduğunu gösteren pek çok örneklerle doludur. Kıbrıs adasını adeta bir atölye çalışması haline getiren Alb. Çoygun her seferinde geliştirdiği taktikler ve uyguladığı basit tedbirlerle moral inisiyatifin doğrudan Kıbrıs Türklerine ve TMT'ye geçmesine de büyük yardımcı olmuştur.¹⁰⁹

Özellikle 21 Aralık 1963 sonrasında Kıbrıs Türklerinin daha güvenli bölgelere kaçarak canlarını kurtarmaları ve çadır kentlerde yaşamaya başlamalarının ardından karma köylerde tek tük de olsa Kıbrıs Türkleri yaşamaktadır ve Rumlar onları da bölgeden uzaklaştırmak için ellerinden geleni yaparlar ve özellikle geceleri sağa sola rast gele ateş etmek suretiyle Kıbrıs Türklerini taciz etmeye başlarlar; ancak ertesi gün köyde yaşayan Türklerin hiçbir şey olmamış gibi davranması ve hayatlarından son derece mutlu görünmeleri ise EOKA mensuplarının kafalarını karıştırmaya yeter. TMT'nin yeni Bayraktarı'nın kimliği uzun bir süre etrafta bilinmese de yaşanan bazı olaylar onun cesareti, kararlılığı, inisiyatif kullanması ve tek başına verdiği mesajlardaki inceliği daha sonra dilden dile anlatılan hikayeler haline gelecektir. Bu inisiyatif olgusu özellikle 21 Aralık 1963 Rum saldırılarına hazırlıksız yakalanan Kıbrıs Türklerini topyekûn ölümden kurtaran ana unsurlardan birisidir. EOKA'nın saldırılara başlamasının ardından RMMO ve adadaki Yunan Alayı'ndan istediği lojistik desteği almasına

---

¹⁰⁹ Örneğin özellikle bazı stratejik noktalardaki karma köylerde uyguladığı taktikle EOKA'nın da, Rumların da aklının karışmasına ve stratejik planlamalarının değişmesine neden olmuştur. Her gün ortalama 3-5 ekme alan bir ailenin aniden Rum bakaldan 10 ekme almaya başlaması ve bu durumun farklı Türk köylüler tarafından tekrarlanması üzerine şüphelenmeye başlayan Rumlar durumu araştırmaya kalkınca da kaçamak cevaplar almaya başlar ve bölgede "Yörükler" olarak ifade ettikleri Türk askerinin bulunduğu iyiden iyiye inanmaya başlarlar. Bu durum bölgedeki savunma mevzilerinin güçlendirilmesine, farklı noktalardaki askeri gücün buralara kaydırılmasına, nerede olduğunu anlayamadıkları ve hiç göremedikleri bir düşman karşısında morallerin düşmesine neden olmaktadır ve aslında böyle bir güç hiç olmamıştır.

karşılık bu konuda KTKA tarafından TMT'ye aynı kolaylık ve yardımın gösterilmemesi, ateş emri ve silahların çanaklardan çıkarılması anlamında Türkiye'den herhangi bir emir gelmemesi üzerine çok geç olmadan müdahale edilmesi gerektiğini düşünen TMT Bayraktarı derhal çanakların açılması emrini verir ve TMT tarihinde ilk defa yeraltı faaliyetlerinden sıyrılarak cephe savaşına başlar.

TMT'nin Psikolojik Savaş İçin Uyguladığı İstihbarat Yöntemleri

İstihbarat genel anlamda 'haber alma' anlamı taşımaktadır. Bundan hareketle psikolojik savaşa yönelik yapılan istihbarat ise bir devletin, diğer devlet veya devletler üzerinde, millî menfaatlerini gerçekleştirmek üzere uyguladığı psikolojik savaşta, kullanacağı zafiyetlerin¹¹⁰ ve hassasiyetlerin tespiti, tasnifi, yorumlanması ve istihbarat haline getirilmesi şeklinde tanımlanmıştır; ancak TMT'nin Kıbrıs'ta uyguladığı psikolojik savaş istihbaratı,¹¹¹ daha çok Rum liderliğinin veya EOKA'nın etkinliğini azaltıcı yönde olduğu görülmüştür. Dolayısıyla TMT'nin psikolojik savaş için uyguladığı istihbarat yöntemi, daha çok bu amaca yönelik olduğu tespit edilmiştir. Kaldı ki TMT'nin uygulamaya çalıştığı psikolojik savaş istihbaratı, genel istihbarattan farklı olarak EOKA'nın propagandist gruplarının fikir, davranış, heyecan ve temayüllerine ait bilgilere karşı çıkması şeklinde olmuştur. TMT'nin verdiği hürriyet mücadelesinde başarılı olmasının sırrı mütevazı, ortada görünmekten hoşlanmayan, yaptığı görevle ilgili olarak uluorta konuşup kendisini, ailesini ve Kıbrıs Türk toplumunu tehlikeye atmayan, kendisine verilen görevi layıkıyla yerine getirip sessizce yeni görevler verilmesini bekleyen bu insanlarda gizlidir. Bununla beraber istihbarata karşı koyma kapsamında yanlış yapanlar veya yanlış yaptığını bilmeyenler de teşkilatın gizliliğini koruma bağlamında kontrol

---

¹¹⁰ Burada daha çok siyasî, askerî, ekonomik, sosyal, ideolojik, teknolojik vb. şeyler ifade edilmek istenmiştir.

¹¹¹ Çin Generali Sun Tzu 'Harp Sanatı' adlı eserinde, psikolojik savaş istihbaratının önemini şöyle belirtmektedir: "Eğer kendinizi ve düşmanınızı iyi tanırsanız, yüzlerce muharebenin neticesinden korkmanıza gerek yoktur. Eğer yalnız kendinizi tanıyor, düşmanınızı tanımıyorsanız, her zaferin mağlubu siz olacaksınız. Eğer hiçbir tarafı tanımıyorsanız, her muharebede mağlubiyetle karşılaşacak bir budalasınız."

altında tutulurlar ve bu kişiler teşkilat dışına çıkartılarak, aktif görevden alınarak, ikaz edilmek suretiyle ve farkına varamadığı yanlışlıkları göstermek suretiyle ikaz edilerek EOKA'ya ve İngiliz idaresine bilgi akışının önüne geçilir.¹¹² Kıbrıs'ta Rumların Türklere yönelik faaliyete geçecekleri konusunda İngilizlerin de bilgisinin bulunması sonucunda İngiltere İçişleri Bakanlığı da harekete geçer. Konuyla ilgili olarak İngiltere, adada bulunan yöneticilerini uyarır. Buna göre adada ortaya çıkan hareketlilikle ilgili olarak TMT karargâhı, bölge komutanlıklarına direktif vererek Rumlar tarafından Türklere yönelik meydana gelebilecek herhangi bir harekete derhal karşı konulmasını emretmiştir.¹¹³ İngiliz idaresinin adada Türklere yönelik bir Rum girişimi konusunda kendi birimlerini uyarması 21 Aralık 1963 sürecinde adada yaşananların bazılarının ileri sürdüğü gibi kendiliğinden ortaya çıkmış kendiliğinden bir girişim olmadığını, aksine son derece planlı bir faaliyet olduğunu göstermektedir. Öte yandan İngilizlerin her ne kadar TMT konusunda bazı bilgilere sahip olsalar da pek çok konuda yetersiz kaldıkları ve bu teşkilat konusunda en azından genel bilgiye ancak 21 Aralık 1963 sonrasında TMT'nin yeraltından yerüstüne çıkarak Kıbrıs Türklerini savunmaya başladıklarında sahip oldukları görülmektedir.

Öte yandan İngilizler bu arada TMT mensuplarının cesaretleri sayesinde herhangi bir duruma karşı koyabileceklerini; ancak gerekirse Kıbrıs Türk Alayı'ndan da destek görebilecekleri, hatta bu konuda Türkiye'den de yardım sağlayacakları kanısındadırlar.¹¹⁴ İngiltere İçişleri Bakanlığı, Mayıs 1963 tarihinde muhtemel bir çatışmayla ilgili olarak adada bulunan TMT üst kademesiyle bölge komutanları, Kıbrıs Türk toplumu liderleri, ayrıca Kıbrıs Türk Alayı'nda görevli subaylarla TC Lefkoşa Büyükelçiliği görevlilerinden oluşan bir liste hazırlar.¹¹⁵ İngilizler muhtemelen TMT'nin Rum saldırılarına karşı

---

¹¹² **KTMA**, TMT Arşivi. Dosya. No. 1188/37 ve 298/007.

¹¹³ FO.371/168967-XC14311.

¹¹⁴ FO.371/168967-XC14311.

¹¹⁵ a.g.a.

alarm durumuna geçirildiğini tahmin etmekle beraber bu konuda el-lerinde pek fazla bilgi olmadığından da yakınır. ¹¹⁶ İngilizler istedikleri türden bilgilere sahip olabilmek için TMT karargâhına veya bölge karargâhlarına sızmak gerektiğinin bilincindedirler; ancak çok sıkı, son derece sadık ve disiplinli ¹¹⁷ bir örgüt olarak nitelendirdikleri TMT içine sızmak pek de kolay değildir. ¹¹⁸

Türkiye bu dönemde adada katliamların devam etmesi nedeniyle son derece kaygılıdır. Öte yandan Yunanistan'da askeri çevreler ise hükümetin askerlerle diyaloga girmemesi ve Türk askerinin muhtemel bir askeri harekâta Kıbrıs'ta çok daha şanslı olacağı düşüncesi nedeniyle kaygılı bir bekleyiş içerisinde. ¹¹⁹ Bu arada ABD ile İngiltere arasında yapılan görüşmeler sonrasında adaya NATO ülkelerinden müşterek bir askeri gücün gönderilmesi kararı da çıkar. ¹²⁰ Türkiye'nin böyle bir askeri güce yönelik kaygı ve çekincelerinin olması ise ABD tarafından pek de anlaşılan bir husus değildir. ABD yönetimi NATO üyesi olmayan bir ülkeye yönelik bir NATO operasyonu ile ilgili tereddütleri ortadan kaldırmak amacıyla Kıbrıs hükümeti yanında Türkiye ve Yunanistan'la da bir irtibat merkezi kurma hazırlığındadır. Bu noktada Yunanistan ise "bölgesel entegrasyon" ve "Kıbrıs Cumhuriyeti'nin özgürlüğü" üzerinde durmaktadır. ¹²¹ Bununla birlikte ABD

---

¹¹⁶ Christos P. Ioannides, **a.g.e.**, s. 137.

¹¹⁷ FO.371/168967-XC14311.

¹¹⁸ TMT Limasol Sancağı mensubu Aydın Aygın ile 20 Ağustos 2004 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

¹¹⁹ 30 Ocak 1964 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanıp Başkan Lyndon B. Johnson'a verilen rapor. Johnson Library, **National Security File**, Files of McGeorge Bundy, Miscellaneous Meetings, Top Secret.

¹²⁰ 8 Şubat 1964 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından Türkiye'deki ABD Büyükelçiliğine gönderilen şifre telgraf. Department of State, **Central Files**, POL 23-8 Cyprus. Secret.

¹²¹ ABD Atina Büyükelçiliği tarafından Dışişleri Bakanlığına gönderilen 10 Şubat 1964 tarihli yazı. Department of State, **Central Files**, POL 23-8 Cyprus. Secret.

açısındana Makarios ve birlikte çalıştığı Rum bakanları diplomatik temayüllerin dışına çıkmış bir durumdadırlar.¹²² Bu noktada ABD Türkiye'nin güneyinde ve özellikle Doğu Akdeniz'de bulunan NATO güçlerini geçici olarak bölgeden uzaklaştırmayı, bunun yapılamaması halinde Türkiye ile Yunanistan arasında sıcak çatışmaları engellemek amacıyla yeterli sayı ve güçte çok uluslu bir gücü adaya sevk etmeyi ve Türklerin muhtemel bir askerî hareketını engellemek ve bölgede barış ve güvenliği sağlamak amacıyla devriye dolaşmak üzere Amerikan 6. Filo'yu görevlendirmeyi de planlamaktadır. Bu dönemde Amerikalılar Kıbrıslı Rum liderler Tasos Papadopoulos ve Glafgos Clerides'i ise fanatik olarak niteleyip Kıbrıs'ta yaşananlar ve uluslararası müdahalenin gündeme gelmesinin ardından son derece korkup dehşete kapıldığına inandıkları Makarios'un adada hala söz sahibi olup olmadığını da araştırmaktadırlar.¹²³ Makarios'un bu önerileri kabul etmeyeceği ve bir NATO gücü yerine Rusların ve Bağlantısızlar grubundaki ülkelerle bazı Afrika ve Asya ülkelerinin de dahil olacağı bir Sovyet Bloku konusunda dayatacağı yönündeki kaygılar da ABD'yi rahatsız eden unsurlar arasındadır.

ABD adada olup bitenleri yakından takip ederken Lefkoş Büyükelçisi ise bir yandan Makarios, öte yandan adadaki askeri yetkililerle toplantı üstüne toplantı yapmakta ve Kıbrıs'ta son derece kırılğan bir havanın hüküm sürdüğü, adanın her an fiili olarak ikiye ayrılacağı ve düşünülen çok daha kötü şeyleri meydana geleceği yönünde bilgiler vermektedir. Amerikalılara göre adada 1959 Londra ve Zürih antlaşmalarına bağlı olarak garantör devletlerin adaya müdahale hakkının bulunması muhtemel bir Türk-Yunan savaşı anlamına geleceğinden bu durumu ortaya koymak suretiyle tarafları Kıbrıs'ta kalıcı barışı sağlamaya yönelik adım atmaya zorlamak da düşünülen taktik-

---

¹²² 13 Şubat 1964 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından Türkiye'deki ABD Büyükelçiliğine gönderilen şifre telgraf. Department of State, **Central Files**, POL 23-8 Cyprus. Secret.

¹²³ 13 Şubat 1964 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanıp Başkan Lyndon B. Johnson'a verilen rapor. Johnson Library, **National Security File**, Files of McGeorge Bundy, Miscellaneous Meetings, Top Secret.

ler arasındadır. Daha sonraki günlerde Makarios NATO dışında İngiltere'nin öncülüğünde kurulacak ve İsveç gibi ülkelerin de destek vereceği çok uluslu bir güce sıcak batığını açıklar.¹²⁴ Bütün bunların dışında ABD ise hala bazı sorulara cevap aramaktadır;¹²⁵

“1- Rusya'nın adaya müdahale etmesi ihtimali karşısında ABD nasıl bir tepki gösterecektir?”

2- BM'nin bu konuyla ilgili kararına Türkiye nasıl bir tepki verecektir?”

3- ABD silah yerine sabır ve itidal tavsiye edecek olursa geçici de olsa barış ve istikrarı korumak amacıyla diğer taraflar bunu nasıl algılayacaktır?”

4- ABD NATO çerçevesinde mevcut ve hazır durumdaki Türk askeri gücünü serbest bırakacak mıdır?”

5- Kıbrıs'ta çatışmalar devam ederse İngiltere ne yapacaktır?”

6- Böyle bir durumda İngiltere Türkiye'yle birlikte müdahaleye hazır mıdır?”

Bu arada ortaya çıkan bir başka husus ise adaya gönderilmesi düşünülen Amerikan askerlerinin Kıbrıslı Rumlar tarafından Kıbrıslı Türklere yönelik bir Amerikan yardımı algısı yaratacağı konusudur.¹²⁶ Amerikalılara göre Kıbrıslı Rumlar sadece Amerikan askerlerine değil, aynı şekilde adaya gönderilmesi düşünülen uluslararası herhangi bir askeri gücü de aynı şekilde algılamaktadırlar. Böyle bir durum ise özellikle “iyi silahlanmış ve komünist karşıtı” Kıbrıslı Rumlardan oluşan silahlı gücün adada kontrolü kaybetmiş durumdaki Makarios

---

¹²⁴ Beyaz Saray'da 12-14 Şubat 1964 tarihinde gerçekleştirilen ve İngiltere Başbakanınının da katıldığı toplantı tutanağı. Department of State, **Presidential Memoranda of Conversation**: Lot 66 D 149.

¹²⁵ 14 Şubat 1964 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından Türkiye'deki ABD Büyükelçiliğine gönderilen şifre telgraf. Department of State, **Central Files**, POL 23-8 Cyprus. Secret.

¹²⁶ Central Intelligence Agency Directorate of Intelligence, Intelligence Memorandum; Probability of Attacks against US Troops Sent to Cyprus, 10 Şubat 1964.

böyle bir gücün adaya gelmesine onay verse bile namlularını Amerikan askerlerine çevireceği kaygısı yaratmaktadır.¹²⁷ Bunların dışında adadaki komünist güçler de NATO şemsiyesi altında Kıbrıs'a gönderilecek askeri güç için ayrı bir tehdit oluşturacaktır. Amerikan istihbaratına göre aynı günlerde Kıbrıs'ta son dönemde iyice silahlanmış olan ve genellikle Limasol, Larnaka, Mağusa ve Lefkoşa'nın kırsal bölgelerinde yoğunlaşmış durumda yaklaşık 10.000 civarında "sıkı" komünist bulunmaktadır ve bunların bazı örgütlenmelerini AKEL kontrol altında tutmaya çalışmaktadır.¹²⁸ Amerikan istihbaratı Kıbrıslı Türklerin yaşadıkları bölgelerde ise Amerikan askerlerinin nispeten daha güvende ve emniyette olacağını da belirtmektedir. Öte yandan Yunan devlet adamı Andreas Papandreu ise yaşanan çatışmalar sonrasında adada Rumların nezdinde Makarios'un prestij ve saygınlığı sürekli olarak azalırken Georges Grivas'ınki de bir o kadar artmaktadır ve Grivas'ın olaylara yapıcı müdahale etme zamanı da çoktan gelmiştir.¹²⁹

Oysa aynı Georges Grivas hemen ardından komuta ettiği askeri güçle Erenköy bölgesine saldırarak, yapıcı yaklaşımdan ziyade bölgedeki 9 Türk köyünü aylarca kuşatma altında tutacak ve bu durum 1967 yılına kadar devam edecektir. Bu noktada Andreas Papandreu ilk görüşmelerinde İsmet İnönü'ye Türkiye ile Yunanistan arasında bir savaş ihtimalini düşünmenin bile delilik olduğunu anlatacağını, böyle bir şeye Türklerin devam etmesi halinde ise Yunanların da aynı şekilde cevap vereceğini de belirtir. Makarios ise adada kendisine sadık olduğun inandığı yaklaşık 5.000 kişilik silahlı gücüyle gövde gösterisi yapma kaygısı peşindedir.¹³⁰ Amerikalılara göre durum ne olursa olsun Makarios adada çok uluslu bir güç istememektedir ve İngiliz askeri gücünün adadan çekilmesinin ardından çeşitli şekillerde taktikler geliştirerek adaya asker göndermesi muhtemel olan ülkeleri

¹²⁷ Central Intelligence Agency Directorate of Intelligence, **a.g.a.**

¹²⁸ Central Intelligence Agency Directorate of Intelligence, **a.g.a.**

¹²⁹ 21 Şubat 1964 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından Türkiye'deki ABD Büyükelçiliğine gönderilen şifre telgraf. Department of State, **Central Files**, POL 23-8 Cyprus. Secret.

¹³⁰ 24 Şubat 1964 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs'taki ABD Büyükelçiliklerine gönderilen şifre telgraf. Department of State, **Central Files**, POL 23-8 Cyprus. Secret.

bu kararlarından vazgeçirecek ve çok güvendiği Sovyet desteği ve yardımlarıyla Türkiye baskısı olmadan Kıbrıs Türklerini istediği gibi yönetecek ve yönlendirecektir. Aynı günlerde Papadopoulos tarafından eski EOKA mensuplarına yönelik olarak 24 Şubat 1964 günü yapılan bir konuşmada sadece Sovyet yardımlarına güvendikleri ve BM yardımlarını istemedikleri de ortaya konulur. Amerikalılar bu maksatla tarafları bir toplantıda bir araya getirmek ve Makarios'u çok tehlikeli bir kumar oynadığına ikna ederek vazgeçmesini sağlamak, Makarios'u adaya sevk edilecek çok uluslu güç konusunda ikna etmek ve Türkiye'nin tek başına adaya yapacağı bir askeri müdahale yerine garantör devletler olarak Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin gerekirse müşterek bir askeri operasyon yapmasıyla ilgili şartları konuşmak üzere bir planlama yapılır.

1964 Mart ayından itibaren adada görev yapmakta olan BM Barış Gücü'nün başarısız olması veya toplumda itibar kaybetmesinin daha sonraki süreçte farklı yerlerde görevlendirilecek aynı misyonların da itibar kaybı olacağı düşüncesi ABD yanında İngiltere'yi de düşündürmektedir. Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale konusunda hazırlıklara giriştiği haberleri üzerine Yunan hükümeti de 1 Mayıs 1964 günü bir açıklamada bulunur;¹³¹

“Yunan hükümetinin ilgili istihbarat mahfillerine bu ana kadar gelen gizli haberlere göre, uzun zamandan beri Türkiye hükümetince tasarlanmakta olan Kıbrıs'a çıkarma ameliyesi için önümüzdeki Paskalya Yortusu günleri kararlaştırılmıştır. Güvenlik Konseyi kuvvetlerinin Kıbrıs'ta barışı iade için faaliyette bulunduğu bu sırada böyle bir teşebbüs her ne kadar izanla kabili telif değilse de Yunan hükümeti her ihtimale karşı aşağıdaki hususları Yunan efkarı umumiyesine duyurmak ister; Yunan silahlı kuvvetleri her türlü ihtimali karşılamak üzere hazır ve tedbirlidir. Esasen hükümet programında da politikamız sarıh olarak belirtilmiştir. Barış tarafıyız. Fakat taarruz halinde müdafaada bulunacağız.”

Bu dönemde Rum istihbarat birimleri tarafından kandırılarak Rum tarafına geçirilen biri çavuş rütbeli iki mücahit TMT Bayraktarlığı tarafından her yerde aranırken yapılan Türkçe radyo yayınlarıyla bu iki Kıbrıslı Türk'ün kendi istekleriyle öbür tarafa geçtikleri,

¹³¹ BCA.030.01.71.453.10.

Londra'da kendilerine iş bulunduğu ve bir tekstil fabrikasında çalışacakları söylenen bu kişilerin hayatlarından memnun oldukları belirtilerek kendi ağzlarından "Biz yarın Londra'ya uçuyoruz. İşimiz hazır. Cumhurbaşkanımız Makarios'a teşekkür ederiz. Hayatımızı kurtardı. Akıllı olan bizim gibi yapar ve bize eziyet eden Türk subaylarından kurtulur."¹³² sözleri kamuoyuyla paylaşılır. Radyo yayınları vasıtasıyla aralıksız devam ettirilen bu moral bozucu ve mücahitleri üstlerine direnmeye ve ayaklanmaya davet eden konuşmaların ardından TMT karargâhı da harekete geçer. Bu arada Londra'ya gidecekleri söylenen iki mücahit ise Mağusa Maraş'ta bulunan Rum hastanesinde kilit altında tutulmakta ve kapılarında da silahlı Rum polisler beklemektedir. Alınan emrin ardından Mağusa TMT karargâhından mücahitler buldukları BM Barış Gücü kıyafetleriyle kan revan içinde bir yaralıyı ambulansla hastaneye götürürler. Esasında yaralı da, Barış Gücü görevlileri de TMT mensuplarıdır ve hastaneye girer girmez silahlı Rum polisleri eterle bayılıp etkisiz hale getirerek orada tutulan iki mücahidi yangın merdiveninden çıkarırlar ve Mağusa Suriçi bölgesine getirirler. Yapılan duruşmanın ardından bu iki kişi 13 ve 11 yıl hapis cezasına çarptırılırken şaşkınlık yaşayan Rumlar ise İçişleri Bakanı'na "TMT kararlarımızı yataklarımızdan alacak, uyuyor musunuz?"¹³³ diye sert çıkar ve istifasını isterler.

19 Temmuz 1974 gününün ilk dakikalarıyla beraber saat 00.30'da Genelkurmay Başkanlığı tarafından verilen emirde Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alay Komutanlığının TMT bünyesindeki Lefkoşa ve Boğaz Sancaktarlığı ile koordine ederek harekât kontrolüne alması ve hemen ardından bölgeye paraşütlerle indirilecek olan askeri birliklerle döner kanatlarla (helikopterlerle) bölgeye indirilecek birliklerin karşılanması emredilir. Bu emrin alınmasının hemen ardından atma ve indirme bölgelerinde işaretleme çalışmalarına hız verilir. Yunanlar ise TMT güçlerini Kıbrıs Türk Birlikleri olarak adlandırmaktadırlar;¹³⁴

¹³² Oğuz Kalelioğlu, "Gazi Mağusa Savunmasında TMT'nin Yeri", **Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi ve Bu Mücadelede TMT'nin Yeri II. Uluslararası Sempozyumu**, Kıbrıs TMT Mücahitler Derneği, 31 Ekim-5 Kasım 2011, s. 67-68.

¹³³ Oğuz Kalelioğlu, a.g.m., s. 67.

¹³⁴ KYKAK, **Kıbrıs Yunan Kuvvetleri Alay Komutanlığı**, S-3, D-No.290/3/95, Kraliyet As. Pos. 902, 10 Haziran 1969 tarihli resmi yazı.

“...1- En yüksek makam Lefkoşa Komutanlığıdır (Bayraktarlık) ve bunun sorumluluğunda da ..... kantonları vardır.

2- Her komutanlığın yardımcıları ve bunların da birkaç bölüğü vardır.

3- Mevcudu 80-100 personelden ibaret 95-100 kadar bölüğü olduğu tahmin edilmektedir.

4- Kıbrıslı Türkler tarafından tutulan kantonlar Lefkoşa/Ağırdağ, Mağusa, Lefke ve köprübaşı ise Erenköy ve Yeşilirmak'tır. Bunların en mühimi Lefkoşa/Ağırdağ kantonudur ki kuzeyden yapılması muhtemel herhangi bir çıkarma teşebbüsüne yardımcı olur ve Meserya Ovası'nda vuku bulacak herhangi bir harekâta yardımcı olabilir.

5- Savunma tedbirleri taş duvarlardan teşekkül eden makineli tüfek yuvalarıyla Lefkoşa-Ağırdağ kantonunun bazı yerlerinde binaların takviye edilerek ve taş duvarlardan müteşekkil makineli tüfek yuvalarından ibarettir.

6- Önemli Türk kantonlarında eğitim subaylar nezaretinde yapılmaktadır. Bu bölgelerdeki eğitim durumu pek iyi olmakla beraber ücra köylerde eğitim durumu düşük seviyededir.

7- Savunma tedbirlerini takviye ederek ve silah, mühimmat ikmalleriyle morali en yüksek seviyede tutulmasına çaba sarf edilmektedir.”

TMT konusunda Yunan Kuvvetleri Alayı tarafından yapılan bir başka istihbarat çalışmasında ise daha ayrıntılı bilgiler verilir;¹³⁵

“1- 14-55 yaş arasında 1.500 kişinin silâh altında bulunduğu tahmin edilmektedir.

Bölükler:

Lefkoşa-Ağırdağ: 22-26 Bölük, Mağusa ve çevresi: 9-11 Bölük, Lefke kantonu: 8-10 Bölük, Erenköy köprübaşı : 3 Bölük, Yeşilirmak : 3 Bölük

Diğer Bölgeler:

Baf : 11 Bölük, Limasol : 12 Bölük, Larnaka: 8–9 Bölük, Karpaz : 7 Bölük, Lefkonuk-Değirmenlik: 3–4 Bölük, Lefkoşa-Girne : 5 Bölük. Mevcut silahları İngiliz ve Amerikan yapısıdır. Her bölüğün kadrosuna göre silahları mevcuttur. Piyade ağır silahları Lefkoşa/Ağırdağ kantonunda mevcut olup diğer Türk bölgelerinde sayıları mahduttur. Mühim-matları mahdut olup uzun devreli harp için kifayetsizdir.

Moral: İyi ve çok iyi olarak nitelendirilebilir.

Faaliyetler:

1- Lefkoşa/Ağırdağ kantonu: Lefkoşa Türk kesiminden Ağırdağ (Boğaz)'a kadar olan araziyi ihtiva eder. Taktik kıymetlendirilme bakımından önemlidir. Çünkü kuzey sahillerine yapılması muhtemel çıkarmaya yardım edebildiği gibi Merserya Ovası'nda yer alacak herhangi bir harekâta da yardımcı olabilir.

2- Mağusa: Mağusa Türk kesimi surlarla çevrilidir. Bundan gayri Sakarya ve Karakol semtleri de vardır. Limanın mevcudiyeti ve limanın her an Türkiye'nin kontrolüne girip bir çıkarma yeri olarak kullanılabilmesi Mağusa'yı kritik arazi kesimi yapmaktadır.

3- Lefke mukavemet merkezi: Omorfo körfezine yapılacak bir çıkarma harekâtına yardımcı olabilir.

4- Erenköy ve Yeşilirmak köprübaşları: Dillirga bölgesindedirler. Mevkileri itibarıyla taktik değerlendirme bakımından mühim addedilemezler. Türkiye'den küçük gemilerin kaçak olarak yaklaşma imkânları mevcuttur. Sakinleri Türklerden oluşan ve mevkileri itibarıyla ulaştırmayı geçici olarak kesebilen Türk köyleri de savunma bölgeleri olarak nitelendirilebilir.”

Sonuç

1 Nisan 1955 gününden itibaren adayı tam anlamıyla kan gölüne çeviren ve yaşanmaz hale getiren Grivas yönetimindeki tedhiş örgütü EOKA karşısında Kıbrıslı Türklerin 9 Eylül ve Volkan gibi teşkilatlanmalarının son ayağı ise Türkiye destekli olarak tesis edilen ve yeniden yapılandırılan TMT olur. EOKA'nın adayı zor ve cebir kullanarak Yunanistan'a dahil etme düşüncesinin aksine TMT ise adından da anlaşılacağı üzere savunmada kalmayı ve Kıbrıslı Türklerin mal, can ve namus güvenliklerini korumayı ilke edinmiştir. Kıbrıs gibi küçük bir

adada faaliyetlerin başarıya ulaşması, aksamaması ve insanların zarar görmemesi açısından gizlilik ve buna bağlı olarak da istihbarat çalışmaları çok büyük önem arz etmektedir. Aynı zamanda istihbarata karşı koyma girişimlerinin de hassasiyetle takip edildiği bu dönem 20 Temmuz 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'na kadar aynı özen ve titizlikle devam eder. Yediden yetmiş yediye herkesin gönüllü olarak destek verdiği TMT mücadelesinde gizlilik ve ketumiyet bu teşkilatlanmanın başarısını da beraberinde getirmiştir. EOKA'nın yeraltı harbi konusunda profesyonel askeri personelle güçlendirilmiş kadroları karşısında Kore Savaşı'ndan çeşitli deneyimlerle gelen Türk askeri personelin elindeki TMT'de Kıbrıslı Türkler de bu hassasiyet, ketumiyet, gizlilik ve istihbarata en üst düzeyde özen göstermişler ve çeşitli istihbarat savaşlarına konu olan Kıbrıs adasında ellerinden gelenin fazlasını yapma gayretine girmişlerdir. Kod isimlerinin kullanıldığı, kimse'nin bir diğeri'nin ne görevde olduğunu bilmediği, 5 kişilik timler dışında insanların bir diğeri'ni tanımadığı ve günlük hayatın aksine TMT2de çok farklı görevler üstlendiği bir ortamda verilen mücadele Kıbrıslı Türkleri 20 Temmuz 1974'de özgürlük ve hürriyetle tanıştıracaktır.

KAYNAKÇA

A- Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Amerikan Merkezi haberalma Teşkilatı CIA Archive, Nationalist Violence on Cyprus File, Current Intelligence Weekly Review

Kıbrıs Türk Milli Arşivi (KTMA)

İngiltere Foreign Office Arşivi (FO)

ABD Dışişleri Bakanlığı (Department of State), Central Files, POL 23-8 Cyprus Arşivi

ABD Johnson Library, National Security File

Kıbrıs Yunan Kuvvetleri Alay Komutanlığı (KYKAK) aRŞİVİ

B- Basılı Eserler

BAŞKAYA, Yılmaz, **TMT ve Kıbrıs Türk'ü**, Galeri Kültür Yay., Haziran 2016, Lefkoşa, s. 128-139.

BİLLUROĞLU, Ahmet (Yayına Hazırlayan), **Bellekten Süzülenler**, Türk Maarif Koleji Yayınları, Haziran 2008, Lefkoşa.

DENKTAŞ, Rauf R., **Hatıralar-Toplayış-10. Cilt**, İstanbul, Aralık 2000.

FOLEY, Charles, **The Memoirs of General Grivas**, Longman Yay., Londra, 1964.

FRENCH, David, **Fighting EOKA; The British Counter-Insurgency Campaign on Cyprus 1954-59**, Oxford University Press, Oxford, 2015.

GRIVAS, Georgios, **EOKA Mücadelesi Tarihi 1955-1959**, Lefkoşa, 1972.

HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI, **Gayri Nizami Harp**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1968.

HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI, **KKTC Cumhurbaşkanı Sayın Rauf Denktaş Tarafından Verilen Konferans; Kıbrıs Mealesinde Vizyon**, İstanbul, 1994.

KORUN, Turhan, **Ben de Yazdım**, Havadis Yay., Lefkoşa, 2015.

MÜCAHİT KOMUTANLARI DERNEĞİ, **Sancaktan Gaziliğe Mağusa**, Mücahit Komutanları Derneği Yay., No. 1, Şubat 2001, Gazi Mağusa.

IOANNIDES, Christos P., **In Turkey's Image-The Transformation of Occupied Cyprus into a Turkish Province**, New Rochelle Publications, New York.

OBERLING, Pierre, **The Road to Bellapais**, Columbia University Press Yay., New York, 1982.

ÖZAD, Murad Hüsnü, **Baf ve Mücadele Yılları**, Akdeniz Haber Ajansı Yay., İstanbul, Temmuz 2002.

ÖZGÜR, Özdemir A., **Dr. İhsan Ali'den Mektuplar**, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa, 2004.

TOLGAY, Ahmet, **Şahinler Yılı**, KTMD Yay., Lefkoşa, 1996.

YORGANCIOĞLU, M. Oğuz, **Lefke Savunması ve Öğretmenler**, Gazi Mağusa, 2008.

C- Makaleler

BYGM., **Olayların Takvimi**, "Kıbrıs Meselesi", Ankara, Şubat 1957, Sayı 279, s. 365-371.

DENKTAŞ, Rauf, "Türk Mukavemet Teşkilatı", **Kıbrıs Dün Bugün Yarın**, İstanbul, 1975, s. 160-161.

DIMITRAKIS, Panagiotis, "British Intelligence and the Cyprus Insurgency, 1955-1959", **International Journal of Intelligence and Counterintelligence**, C 21, S 2, 2008, s. 379-381.

KALELİOĞLU, Oğuz, "Gazi Mağusa Savunmasında TMT'nin Yeri", **Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi ve Bu Mücadelede TMT'nin Yeri II. Uluslararası Sempozyumu**, Kıbrıs TMT Mücahitler Derneği, 31 Ekim-5 Kasım 2011, s. 60-68.

TAMÇELİK, Soyalp, "Türk Mukavemet Teşkilatı'nda Muhabere Sistemlerinin Özellikleri", **Journal For Cypriot Studies**, Cilt 3, Sayı 2, Mağusa, 1997, s. 120-131.

TANSU, İsmail, "Kıbrıs Mücadelesinde TMT", **Kıbrıs Mektubu**, Ankara, Kasım 1996, C 9, No.7, s. 8-9.

D- Süreli Yayınlar

Bozkurt	Avrupa
Ortam	BYGM
Mücahit Dergisi	Kıbrıs Mektubu
Yenidüzen.	Cumhuriyet.
Nacak.	Kıbrıs Postası
Haber Kıbrıs	Havadis

International Journal of Intelligence end Counterintelligence

Journal For Cypriot Studies

E- Sözlü Tarih Çalışması

Kemal Sahilboylu ile 15 ve 27 Temmuz 2003 tarihinde Girne’de yapılan görüşme.

Hüseyin Feridun Tilki ile 15 Kasım 2013 tarihinde Girne’de yapılan görüşme.

TMT Derneği Başkanı Yılmaz Bora ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme.

TMT Mağusa Sancağı mensubu Mert kod isimli Necmi Gençay ile 27 Temmuz 2005 tarihinde Gazi Mağusa’da yapılan görüşme.

TMT Lefkoşa Sancağı mensubu Erdoğan Tilki ile 15 Ağustos 1999, 15 Ağustos 2000 ve 10 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme.

TMT Limasol Sancağı mensubu Aydın Aygın ile 20 Ağustos 2004 tarihinde Girne’de yapılan görüşme.

TMT Lefkoşa Sancağı Kovanbeyi merhum Nevzat Uzunoglu ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne’de yapılan görüşme.

KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denктаş ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme

Merhum Ahmet Oğuz Kotoğlu ile 16 Mart 2006 ve 20 Aralık 2008 tarihinde yapılan görüşme.

TMT Limasol Sancağı mensubu merhum Mehmet Y. Manavoğlu ile 25 Ağustos 2004 tarihinde Girne’de yapılan görüşme.

TMT lideri Alb. Rıza Vuruşkan'ın kızları Yasemin Vuruşkan Mesci ve Ferizet Vuruşkan ile 24 Kasım 2002 tarihinde yapılan görüşme

TMT Limasol Sancağı mensubu Aydın Aygın ile 20 Ağustos 2004 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

F- Elektronik Kaynaklar

<http://cryptome.org/2012/01/0060.pdf>. Erişim Tarihi 3 Nisan 2013.

G- Diğer Kaynaklar

Kıbrıs'taki İngiliz idaresi tarafından basılan yıllık rapordan (Annual Report) istifade edilerek hazırlanmış 3 yıllık değerlendirme raporu. "Government of Cyprus", **Review of Events in Cyprus 1955–1957**, Lefkoşa, 1958.

OSMANLI İSTİHBARATINDA BİR ALMAN SUBAYI

Sezen KILIÇ*

ÖZET

Alman Genelkurmayı, Osmanlı Devleti'nin Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesini yeniden düzenlemek için bir istihbarat subayı talep etmesi üzerine Yarbay Sievert'i 8 Eylül 1916'da İstanbul'a göndermiştir. Savaş bitimine kadar Osmanlı istihbarat şubesinde görev yapan Sievert, başlangıçta şube çalışanlarının tepkisini çekse de kısa sürede şubenin görev alanları ile birlikte çalışma ve teşkilat yapısını öğrenmiş, Türk mesai arkadaşlarının da dostluk ve güvenini kazanmıştır. Ayrıca Enver, Talat, Mustafa Kemal, Bronsart, Seeckt ve Lossow Paşaları da tanıma fırsatı bulmuştur. Sievert, bu görevi esnasında Alman Kayzeri'nin İstanbul ziyaretine, Gürcü askerlerinden dolayı yaşanan diplomatik krize, Suriyeli bir iş adamının yanlış bir Alman istihbaratı sonucu katline, Hollanda'da başlayıp İstanbul'a uzanan ve birçok yabancı ve yerli Hristiyan'ın karıştığı casusluk olayına tanıklık etmiştir. Bunun yanı sıra Alman istihbaratçıların Yunan Başbakanı Venizelos'u zehirleme planı, bir dolandırıcının istihbarat ajanı olarak kullanılması, Kafkas Cephesi'nde yaşanan bir istihbarat zafiyeti, İngiliz casusluk olayını ortaya çıkartan imamın başına gelenler, istenmeyen bir Alman gazeteci için Alman Büyükelçiliğinin devreye girmesi gibi dönemin çok sayıda önemli olayına şahitlik etmiştir.

Araştırmanın amacı bir Alman istihbarat subayının gözünden Osmanlı istihbaratının yapısı, çalışma şekli, zayıf ve güçlü yönlerinin yanı sıra dönemin bilinmeyen önemli olaylarını irdelemek ve bunların gerçeklerle ne derece örtüştüğünü ortaya koymaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı istihbaratı, Alman istihbarat subayları, Sievert, Seyfi Bey, Enver ve Kemal Paşalar

---

* Doç. Dr., Başkent Üniversitesi, ANKARA, sezenkilic197@yahoo.com

A GERMAN OFFICER IN OTTOMAN INTELLIGENCE

ABSTRACT

German general staff sent lieutenant colonel Sievert to Istanbul in September 8th, 1916, after Ottoman Empire requested an intelligence officer to reorganize the general intelligence staffs. Even though Sievert, serving in Ottoman intelligence section until the end of the war, drew the staff's reaction at the beginning, but he gained the confidence of his Turkish work friends and he learnt the responsibility areas, working and organizational structure. Also, he had the chance to know Enver, Talat, Mustafa Kemal, Bronsart, Seeckt and Lossow Pashas. He witnessed during his duty German Kayser's Istanbul visit, diplomatic crisis because of Georgian soldiers, a Syrian businessman's murder due to a wrong German intelligence, spying of many foreign and native Christian's, starting from Holland to Istanbul. In addition to this, he also witnessed German intelligence officers' plan to poison Greek president Venizelos, usage of a swindler as enquiry agency, intelligence weakness in Caucasia front, what happened to an imam, revealing English espionage, intervention of German Embassy for an undesirable German journalist.

The aim of our research is to show the structure, manner of work, weak and strong sides of Ottoman intelligence in a German intelligence officer's eyes. Also, we aim to examine the important unknown events of that period and to reveal to what extent coincide this information.

Key Words: Ottoman intelligence, German intelligence officers, Sievert, Seyfi Bey, Enver and Kemal Pashas.

GİRİŞ

Araştırmanın çıkış noktasını oluşturan Alman Yarbayı Ludwig Sievert, Osmanlı Harbiye Nezaretinin Alman Askerî Heyetinden¹ İstihbarat Şubelerini düzenlemek için bir subay talep etmesi üzerine 3 aylık geçici bir görevlendirme ile İstanbul'a gelmiştir. Hiç Türkçe bilmeyen Sievert, İstanbul'a hareket etmeden önce kısa süreliğine Berlin IIIb Temsilciliğinde bilgilendirme eğitimi almış ve 8 Eylül 1916'da Osmanlı Umumi Karargâhı II. Şubesine (İstihbarat Şubesine) katılmış ve savaşın bitimine kadar da bu görevde bulunmuştur.² Yarbay olarak Osmanlı ordusunda görev yaptıktan sonra Albay rütbesindeyken Almanya'da emekli olduğu ve bu arada doktora yaptığı Alman arşiv belgelerinden anlaşılan Sievert'in bu tecrübeleri dışında hayatı ile ilgili bir bilgiye rastlanılmamıştır. Sadece Alman Askeri Arşivinde yer alan raporundan yola çıkılarak 1893–1895 yılları arasında Bükreş Alman Elçiliğinde çalıştığı, bu görevi esnasında 1894'te İstanbul'da altı hafta kaldığı ve Alman Askerî Heyet üyeleriyle³ temasta bulunduğu, akabinde Rusya'da 1899 yılında altı ay, sonrasında ise Uzak Doğu'da 1901–1905 ve 1908–1909 yılları arasında görev yaptığı bilgisi edinilmiştir. Sievert ile ilgili yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Nazi yönetimi, Ocak 1933'te iktidara geldikten bir süre sonra onun Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Umumi Karargâhı'nda edindiği tec-

¹ Almanya tarafından 1913 yılında Osmanlı ordusunda reform çalışmalarında bulunması için General Otto Liman von Sanders başkanlığında İstanbul'a gönderilen askeri heyettir. Doğrudan Osmanlı Harbiye Nazırına bağlı olan bu heyetteki subay sayısı önce 42, savaş başladığında ise 71 olmuştur (71 kişinin 45'i üst subay rütbesindedir: 9 albay, 16 yarbay, 20 binbaşı). Liman von Sanders, **Fünf Jahre Türkei**, Scherl Verlag, Berlin 1920, s.9-11; Jehuda Lothar Wallach, **Anatomie einer Militärhilfe: die preussisch-deutschen Militärmissionen in der Türkei 1835-1919**, Droste Verlag, Düsseldorf 1976, s. 134.

² Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im 1. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 1-3, 59-60.

³ 1882 yılında General Otto Kähler başkanlığında Osmanlı ordusunu ıslah için gelen ve bir yıl sonra Albay Colmar von der Goltz'un dâhil olduğu Alman askerî heyettir. Alan Palmer, **Verfall und Untergang des Osmanischen Reiches**, Heyne Verlag, München 1994, s. 247.

rübelerinden istifade etme ihtiyacı duymuş ve söz konusu tecrübelelerini aktarmasını istemiştir. Bunun üzerine Sievert, Osmanlı Umumi Karargâhı II. Şubesinde 8 Eylül 1916-30 Ekim 1918 tarihleri arasındaki izlenim ve faaliyetleri hakkındaki raporunu 21 Aralık 1936'da Nazi hükümetine sunmuştur.⁴

Araştırmanın konusu Osmanlı istihbaratı ile ilgili olduğundan bu konuda bilgi sunmakta yarar görülmüştür. Osmanlı istihbaratı denince akla sıklıkla Yıldız İstihbarat Teşkilatı ya da Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-u Şarkıyye) adlı iki gizli yapılanma gelse de araştırma sadece Osmanlı Umumi Karargâhı'na bağlı II. Şubeyi ve çalışmalarını kapsamaktadır. Bilindiği üzere Avrupa ordularında daimî askerî istihbarat birimlerinin ortaya çıkışı 1850 yılında Avusturya-Macaristan'da Evidenzbureau'nun kurulmasıyla başlamış, onu 1860'ta Almanya'da IIIb Kısmı ve Fransa'da da Deuxieme Bureau izlemiştir. Osmanlı Devleti'nde ise Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) sonrası Erkân-ı Harbiye'nin yeniden yapılandırılması sırasında, II. Şube istihbarat işleriyle sorumlu kılınmıştır.⁵ Osmanlı topraklarında ayrılıkçı hareketlerin artmasıyla birlikte II. Abdülhamit, istihbarat şubesi dışında haber alma çalışmalarına da önem verdiği için Yıldız İstihbarat Teşkilâtını kurmuştur. Bu teşkilatta şahsen güvendiği kişileri iş başına getirmiş ve kısa sürede ajan sayısını 900 kişiye çıkartmış, ancak II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra bu teşkilatın faaliyetine son verilmiştir.⁶ Gerek Osmanlı topraklarında ayrılıkçı ve milliyetçi hareketlerin iyice artması gerekse yaklaşan savaş tehlikesi karşısında farklı ülkelerde propaganda yapma ve askerî sırları ele geçirme ihtiyacı Enver Paşa'nın Teşkilât-ı Mahsûsâ'yı (Umûr-u Şarkıyye) kurmasına neden olmuştur. Enver Paşa söz konusu teşkilatı bilinen politik, askerî ve malî organlarının dışında ve İttihat ve Terakki politikalarına kayıtsız şartsız

⁴ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im 1. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 2612/36gK.-371g, s. 1-2.

⁵ Gültekin Yıldız, "Osmanlı Dış Askerî İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Atışemillerliğin İhdası ve Osmanlı Askerî Ataşe Raporları", **Hacettepe Üniversitesi Türiyat Araştırmaları**, Sayı 17/Güz 2012, s. 242.

⁶ Necdet Aysal, "Çöküşten Mütarekeye Osmanlı'da Haberalma", **Ankara Üniversitesi TİTE Atatürk Yolu Dergisi**, S 40, Kasım 2007, s. 529-530; Erdal İltar, "Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XIX. Yüzyıllar)", **Avrasya Dosyası**, dlt 8, S 2, (2002), s. 249-250.

bağlı ajanlarla oluşturmuştur. 1913 yılında kurulan bu teşkilatın başkanlığını Süleyman Askeri (30 Kasım 1913-14 Nisan 1915), Ali Başhampa (24 Mayıs 1915-31 Ekim 1918) ve Hüsametin Ertürk (5 Aralık 1918-?) yapmıştır. Ağustos 1914'te yeniden örgütlenip genişletilen Teşkilât-ı Mahsûsâ Rusya, Fransa ve İngiltere kontrolündeki bölgelerde ve imparatorluk içindeki ayrılıkçı ve milliyetçi gruplara karşı birçok propaganda, baskın, sabotaj, düşman haberleşme hatlarının tahribi gibi faaliyetlerde bulunmuştur. Teşkilat-ı Mahsusa'nın mali kaynağını Harbiye Nezareti'nin sağladığı gizli ödenek dışında Alman askerî heyetinin gönderdiği paralar oluşturmuştur.⁷

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı başladığında Teşkilat-ı Mahsusa dışında Umumi Karargâha bağlı II. Şube vasıtasıyla, Hidemât-ı Seferiyye Nizamnamesi'ne göre düşman orduları hakkında her türlü istihbarat bilgilerini toplayıp değerlendirmeye çalışmıştır. Söz konusu bilgilerin edinilmesi büyük parasal harcamaları gerektirse de İstihbarat Şubesi casus, muhbir, elçilikler ve askerî ataşeler aracılığıyla istihbarat elde etmeye devam etmiş, savaşla birlikte Almanlarla ittifak antlaşması çerçevesinde sıkı bir iş birliğine geçilmesi sayesinde gelişim göstermiştir. Savaşın başlangıcında İstihbarat Şube Müdürü olan Kazım Karabekir, Osmanlı Devleti'nin bu dönemde casus ve propaganda yatağı haline geldiği, ecnebi banka, şirket, ticarethane ve fabrikalar dışında bazı resmi kurumlarda dahi birçok şüphelinin bulunduğu şikâyetinde bulunmuştur. Karabekir'in şikâyetini haklı kılacak şekilde telgraf işlerinde çalışan bazı Osmanlı vatandaşı Ermenilerin Rusya ile İngiltere hükümetlerine casusluk hizmeti sağladıkları ortaya çıkartılmıştır.⁸ Özellikle Beyoğlu'nda Postane Sansür Müdürlüğü'nde çalışan ve aynı zamanda Taşnaksütyun Komitesi gibi gizli bir örgüte mensup olan Burc (Berc) Saatçıyan isimindeki Osmanlı Ermeni vatandaşının faaliyetleri bu şikâyetleri desteklemektedir. Nitekim yapılan

⁷ Gönül Güneş, "Teşkilat-I Mahsusa ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C XXIX, S 85, Mart 2015, s. 114-115; Aysal, a.g.m., s. 529-531; İltar, a.g.m., s. 251-253.

⁸ Abdullah Lüleci, *I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Casusluk Faaliyetleri (1914-1918)*, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Sakarya, 2014, s. 6, 26, 206; Aysal, a.g.m., s. 529-532.

soruşturma sonucu Saatciyan'ın suçlu olduğu tespit edilmiş ve görevinden uzaklaştırılmıştır.⁹

Konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için Osmanlı istihbaratı dışında Sievert'i istihbarat eğitiminden geçiren Alman istihbaratı hakkında da kısa bilgi verilecektir. Alman istihbarat şubesi Abteilung IIIb¹⁰ şubesi, Berlin'de konuşlanmış ve 1889-1918 yılları arasında faaliyette bulunmuştur. Önce bir kısım olarak faaliyetine başlamış, Birinci Dünya Savaşı başlangıcında şube haline dönüşmüş ve Alman ordusuna savaşın sonuna kadar istihbarat hizmeti vermiştir. Şube, 1913–1918 yılları arasında Yarbay Walter Nicolai¹¹ yönetiminde yeniden yapılandırılmış ve 1915 yılına gelindiğinde IIIb, askeri amaçlı mob IIIb, Berlin IIIb Temsilciliği ve Savaş Basın Kurumu şeklinde üç birime ayrılmıştır. Bu yapılanmadan sonra şube, gittikçe gizli bir polis teşkilatı halini almış ve bu sayede daha önce Almanya'da hiçbir istihbarat biriminin sağlayamadığı etkinliği elde etmiştir. Ancak IIIb, bir istihbarat birimi olarak istihbarat edinme ve değerlendirme konusunda kesin bir ayırım yapamadığı için savaş süresince düşman harekâtıyla ilgili net bilgiler vermek yerine sadece tahminler iletmış ve bu nedenle pek başarılı kabul edilmemiş, savaşın bitimiyle de dağıtılmıştır.¹²

Yarbay Sievert, Osmanlı ve Alman istihbaratları hakkında bu bilgiler verildikten sonra Sievert'in İstihbarat Şubesindeki faaliyet ve izlenimleri ise iki bölüm şeklinde incelenecektir. İlk bölümde İstihbarat Şubesinin yapısı ve özellikleri, zayıf ve güçlü yönleriyle birlikte çalışanları hakkında Sievert'in görüşleri sunulacaktır. Bunun yanı sıra Sievert'in görev yaptığı süre zarfında tanıdığı Osmanlı paşaları ile birlikte

⁹ Lüleci, **a.g.e.**, s. 115.

¹⁰Almanya'da istihbarat edinme konusu ilk kez 1870-1871 Alman-Fransız Savaşı'ndan itibaren Alman Genelkurmayı'nın III. Şubesi'ne bağlı Fransızlarla ilgili birimi olan B Kısmı'na verildiği için IIIb adını almıştır. Emrullah Tekin, **Birinci Dünya Savaşı'nda Alman İstihbaratı**, Berikan Yayınları, İstanbul, 2004, s. 13.

¹¹ Walter Nicolai, IIIb'nin çalışmalarını Almanya'nın müttefiki Bulgaristan ve Osmanlı topraklarına doğru genişletmiş, savaşın bitiminden sonra yaşadıklarını iki kitap haline getirmiştir. 1926 yılında ise Türk hükümetinin daveti üzerine İstanbul'a gelecek istihbarat alanında bir yıl boyunca hizmet etmiştir. Tekin, **a.g.e.**, s. 1-8.

¹²Markus Pöhlmann, "German Intelligence at War, 1914–1918", In: **The Journal of Intelligence History**, 5, Winter 2005, s. 25–54; Tekin, **a.g.e.**, s. 1-8.

Osmanlı topraklarında görev yapan yabancı misyon ve subayları hakkındaki kanaat ve izlenimlerine de yer verilecektir. İkinci bölümde ise Sievert'in bizzat tanık olduğu veya en azından bilgi sahibi olduğu istihbarat olayları ve faaliyetlerine yer verilecek ve bunların gerçeklerle ne derece örtüştüğü ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1- İSTİHBARAT ŞUBE VE ÇALIŞANLARI İLE İLGİLİ İZLENİMLER

İstihbarat Şubesinin yapısı, güçlü ve zayıf yönleri ile ilgili izlenimlerini Sievert şu sözlerle ifade etmektedir:

“İttihat ve Terakki Komitesi ile yakın ilişki içinde olan Şube'nin İstihbarat Kısmı Binbaşı Said Bey ve belli sayıda subaydan, İstihbarata Karşı Koyma Kısmı sürekli olarak değişen amir ve çok sayıda subaydan, Siyasî İşler Binbaşı İsmail Bey'den, Basın İşleri Binbaşı Sudki Bey'den oluşmaktaydı. 1917'de Alman modeline göre oluşturulan İstanbul Pasaport Şubesi ve 1918'de de Propaganda Kısmı şube emrine verildi. Ayrıca yurt dışındaki Osmanlı askerî ataşeleri ve kurye subayları şube adına çalışmaktaydı. Yabancı diplomatlarla ile ilgili ilişkiler şubeye bağlıydı. Şubede torpil büyük bir rol oynamakla birlikte tercüman subayları ve İstihbarat Şubesi elemanları yabancı dil bilgileri, İstihbarata Karşı Koyma ve Siyasî İşler çalışanları ise siyasî güvenirlilikleri sayesinde seçilmişlerdi. Postanın, yurt içi ve dışı kaynaklı gazetelerin kontrolü Sansür Kurulu Başkanı Fuad (Baban) Bey'in elindeydi ve sansürü etkin bir şekilde kullanıyor, yurt dışına gönderilen mektupların tamamını İstanbul'da kontrol ettiriyordu. Henüz kimya alanındaki birçok yeni gelişmeden haberdar olunmamasına rağmen mektup kontrolü çok etkindi.¹³ Osmanlı Devleti'nin iç bölgelerine seyahat eden ve Türk tabiiyetinden olmayan herkesin İstihbarat Şubesinin özel bir iznine gereksinim duyması, özellikle de Alman subaylarının tercümanları olarak görev yapan Rum, Ermeni ve Yahudi gibi Türk unsurundan olmayanların seyahat iznine tabi olması rahatsız ediciydi. Seyahat izni almak için polis tahkikatının sonucunu beklemek gerektiğini ve bunun da formal

¹³ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im 1. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 3-6, 11, 34.

bir mesele olmadığını Almanlara izah etmek mümkün olmuyor, Alman arkeologlar ise çatışma bölgelerinde bilimsel kazılar yapmanın uygun olmadığını kavrayamıyorlardı. Bu nedenle özellikle Almanlar işlemleri hızlandırabilecekleri gibi yanlış bir düşünceyle saatlerce Şube Müdürünün odasında bekliyorlardı.¹⁴ Harekât Şubesi, istihbaratı Almanca olarak istiyordu, ancak tercüman subaylar bunun için yeterince hızlı çalışmıyordu.¹⁵ Propaganda Kısmı, Afrika'da Ahmet Şerif Senusi¹⁶ taraftarlarına, Kafkasya'ya ve Orta Asya'dan Türkistan'a kadar oldukça geniş bir istihbarat hizmetine sahipti. Türklerin bağlantılarının ne geniş çaplı olduğuna ve askerî istihbarat hizmetine kıyasla bu alanda ne kadar iyi çalıştıklarına hayran kalmamak mümkün değildi. Şubenin haritaları Osmanlıca

¹⁴ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 10.

¹⁵ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 27.

¹⁶ Ahmet Şerif Senusi: Afrika'da İngiliz, Fransız ve İtalyan güçlerine karşı direnen dinî hareket Senusiye'nin lideridir. Önce 1909'da Libya topraklarını işgale başlayan İtalyanlara, 1915'te de Mısır'ı işgal eden İngilizlere karşı savaşta büyük kayıplar vermiş ve dünya savaşının sonunda Sultan V. Mehmet'in çağrısı üzerine İstanbul'a gelmiştir. Millî Mücadele başlayınca da Mustafa Kemal Paşa tarafından Büyük Millet Meclisi'ne davet edilmiş, hatta Anadolu halkının bu mücadeleye katılımını sağlamak üzere vaazlar vermiştir. Tariğ Mohammed Nour, "Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme Karşı Türklerin Yanında Yer Alan Darfur Hâkimi Ali Dinar (1898-1916)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 61, C XXI, Mart 2005; Nevzat Köseoğlu, **Şehit Enver Paşa**, Ötügen Yayınları, İstanbul 2008, s.15; Hans Werner Neulen, **Feldgrau in Jerusalem**, Universitas Verlag, München 2002, s. 100.

olduğundan, haritadaki yerleri çok iyi bilmesine rağmen Osmanlıca alfabe-yi bilmeyen Korgeneral Hans Friedrich Leopold von Seeckt'e¹⁷ yapılan arzlar zorlaşıyordu.”¹⁸

Bilindiği üzere 20. yüzyıl başına kadar Osmanlı Devleti'nde her Osmanlı vatandaşı bir yerden başka bir yere seyahat edebilmek için “Mürûr Tezkeresi” denilen izin belgesine ihtiyaç duymaktaydı. Mürûr Tezkeresi 1910'da kaldırılmasına rağmen Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı güvenlik kaygısı bu kez “Seyahat Varakası”nı mecbur kılmıştı.¹⁹ 12 Ocak 1916'da kabul edilen “Hali Harp Dolayısıyla Memaliki Osmaniye Dâhilinde Geştigüzar Edeceklere Seyahat Varakası İtasına Dair Kanunu”n 1. maddesine göre: Hâl-i harp devam ettiği müddetçe tebaa-i Osmâniyye ve ecnebiyye tedâbir-i askeriyeye ve inzibâtiyyeden olmak üzere memâlik-i Osmaniyyenin hükümetçe tâyin olunacak aksam ve menatukında geşt-ü güzar için seyahat varakası almak mecburiyetindeydi.²⁰ Dolayısıyla sadece gayrimüslimler değil Müslümanlar da dâhil olmak üzere tüm Osmanlı vatandaşları Seyahat Varakası almak zorundaydı. Bu da Sievert'in Türk unsurundan olmayan Osmanlı gayrimüslimlerinin seyahat iznine tabii olduğu tespitinin doğru olma-

¹⁷ Hans Friedrich Leopold von Seeckt: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda görev yapmış, 1918'de de Bronsart Paşa yerine Osmanlı Genelkurmay Başkanı olmuştur. Savaş sonrasında ülkesine dönen Seeckt önce 1920-1926 yılları arasında Alman Kara Kuvvetleri Komutanı, akabinde 1930-1932 yılları arasında Alman parlamento üyesi ve son olarak 1933-1935 yılları arasında Çin Halk Cumhuriyeti'nde General Chiang Kai-shek'in askerî danışmanı olarak görev yapmıştır. Heinz Hürten, **Neue Deutsche Biographie**, Band 24, Duncker & Humblot, Berlin 2010, s. 139.

¹⁸ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im 1. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 27-28.

¹⁹ Nalan Turna, “Osmanlı İstanbulu'nda İç Pasaport: Mürûr Tezkeresi”, **XVI. Türk Tarih Kongresi**, 20-24 Eylül 2010, Ankara (VI. Cilt), s. 403; Hamiyet Sezer, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18-19.Yüzyıl)” **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, XXI/33, Ankara, 2003, s. 106.

²⁰ **Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima: 3 (12 Kânunusâni 1332), https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (5.10.2017)

dığını ortaya koymaktadır. Ayrıca Osmanlı Umumi Karargâhı Harekât Şubesi'nin istihbaratı Almanca isteme nedeni şube müdürünün Alman Yarbayı Otto von Feldmann olmasından kaynaklanmaktaydı.

İstihbarat Şube Müdürü ve çalışanlarına dair ise Sievert'in kanatları şu şekildedir:

“Kur'an'ı ezbere bilen dindar bir Müslüman olan Şube Müdürü Yarbı Seyfî Bey olağanüstü beceriye, çok sağlam sınırlara ve büyük bir iş gücüne sahipti. İç politika ve istihbarata karşı koyma işleri ile çok ilgiliydi. Bir nevi Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın sağ koluydu, üstelik Sadrazam Talat Paşa, Umum Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa ve aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa gibi yetkili kişilerle çok yakın ilişki içindeydi. Aşırı atılgan, enerjik ve çalışkandı, fakat fikirlerini değiştirmek pek mümkün değildi. Çok iyi Fransızca konuştuğundan tercümana gerek duyulmadan kendisiyle anlaşmak mümkündü. Sıkı bir Türk milliyetçisi olduğundan Alman subayları ile ilişkisi başlangıçta pek iyi değildi. Avusturyalılar kendisini Viyana'daki Savaş Basını Kurumuna ziyaret etmek üzere davet ettiklerinde o, bunu reddetti. Çünkü Berlin IIIb Temsilcisini ve Alman Umumi Karargâhındaki mob III'ü ziyaret²¹ ettikten sonra sadece Almanlarla iş birliği yapmayı yeğliyordu.²² Şube Müdür Yardımcısı Kurmay Binbaşı Said Bey, Harekât Şubeden gelen dürüst biriydi ve çok iyi Almanca konuşuyordu, fakat II. Abdülhamit'in kızlarından biriyle evli olduğundan pek makbul kabul edilmiyordu. Basın İşleri Sorumlusu Binbaşı Sıdkı Bey iyi derecede Almanca konuşuyordu ve çok becerikliydi. İs-

²¹ Söz konusu ziyaret Seyfi Bey'in Sievert'in refakatinde Berlin'deki IIIb Temsilciliğine, Alman Savaş Basın Kurumuna, Warnemünde'deki Sınır Kontrol Merkezine, Alman Umumi Karargâhı'ndaki mob IIIb'ye, Strasbourg'taki Savaş İstihbarat Başkanlığı'na ve Münih'teki Yurtiçi İstihbarat Başkanlığı'na yapmış olduğu kapsamlı gezidir. Bu gezi esnasında Seyfi Bey, Feldmareşal von Hindenburg ile birlikte General Ludendorff'u ve IIIb Şube Müdürü Yarbı Nicolai'yı tanıma fırsatı bulmuştur. Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 20.

²² Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 4-9, 27, 57, 66.

tihbarata Karşı Koyma Kısımının amirleri ise daha rahat görevler için çabaladıklarından sık sık değişiyorlardı. Onlar arasında en çalışkanı Siyasi İşler Sorumlusu Binbaşı İsmail Bey'di. Propaganda Kısım Amiri oldukça çekingen biriydi. Türkler inanılmaz bürokratlardı ve dinî kaideler engel teşkil etmediği sürece mesai saatlerine titizlikle uyuyorlardı. Zaten mesai saatleri dışında hizmete dair meselelerin halledilmesi de mümkün değildi. Boğaz'da bir iki saatlik vapur yolculuğu yapıp birkaç saat de ata binmek durumunda kalan subaylar çok düşük ücret aldıklarından Asya yakasında ikamet ediyorlardı.”²³

İstihbarat Şubesi çalışanları kadar Osmanlı topraklarında görevli yabancı subay ve diplomatları hakkında da Sievert'in birtakım izlenimleri olmuştur: Önceden Alman istihbaratında çalışmış olan ve Ocak 1918'de istihbarat subayı olarak Osmanlı topraklarında görevlendirilen Yüzbaşı Jacobs²⁴ çalışkan bir istihbarat subayıydı ve IIIB Temsilciliğinde istihbarat konusunda özenle yetiştirilmişti.²⁵ Seyfi Bey, Berlin Pasaport Şube Müdürü Yüzbaşı Zürn'ü Berlin IIIB Temsilciliğinden beri tanıyor ve ona saygı duyuyordu, hatta onun pasaport şubesini model alarak İstanbul Pasaport Şubesini kurmuştu. Yüzbaşı Zürn'ün Seyfi Bey ile diyalogu sayesinde iki şube arasında iş birliği yapmak mümkün olmuştu. İstihbarat konusundaki ilgi ve anlayışı sayesinde Alman Büyükelçiliği Askerî İşlerden Sorumlu Konsolos Dr. Wilhelm Fabricius ile istihbarat meselelerinde iş birliği kolaylaşmıştı.²⁶ Osmanlı Devleti ile ilgili herkes hakkında, ayrıca basın ve propaganda mesele-

²³ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 4-9, 27, 57.

²⁴ Yüzbaşı Jacobs, Alman Güney Bilgi Toplama Kısımında görevlidir ve kod adı Löwy'dir; mesleği ise tüccardır. Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 2612/371g, S. 1

²⁵ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 45.

²⁶ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 55.

leri konusunda çok bilgili olan Alman Deniz Ataşesi Binbaşı Hans Humann²⁷ istihbaratla çok ilgiliydi.²⁸ Başta Askerî Yetkili General Joseph von Pomiankowski olmak üzere Avusturya istihbarat subayı ve çalışanları ile sıkı bir iş birliği söz konusuydu. İyi bir dost olan İstihbarat Yüzbaşı Basch ile dürüst bir iş birliği mümkün oldu. Ekonomi konusunda çok bilgili olan Avusturya istihbaratından Kont Attems ise tamamıyla Osmanlı ekonomik hayatın içindeydi. Viyana'daki İstihbarat Yüzbaşı Gross ile de iletişim çok iyiydi.²⁹

Başta Enver Paşa olmak üzere Osmanlı ordusunda görev yapan paşalara dair Sievert'in kanaatleri şu şekildedir:

“Dış siyasî meselelerde Enver Paşa duruma hâkim değildi, tam tersine tamamen Sadrazam Talat Paşa'ya bağlıydı. Öncelikle Talat Paşa'nın görüş belirtmek durumunda olduğu bir konuda, gerektiğinde dahi bir karar veremediği için kararsız bir kişilik izlenimi uyandırıyor. Kendisine yapılan arz esnasında farklı görüşlere karşı daima nazik, anlayışlı, sakin ve gerçekçi davranıyordu.³⁰ Ancak Bağdat ve Kudüs'ün düşüşünde olduğu gibi Osmanlı ordusunun savaşta başarısızlıklarının itiraf edilmemesinde

²⁷ Hans Humann: Başta Enver Paşa olmak üzere birçok Osmanlı devlet adamıyla olan diyalogu sayesinde, Alman tarihçiler tarafından Birinci Dünya Savaşı yıllarında Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en önemli temsilcilerinden biri olarak gösterilen Humann, Bergama kalıntılarını bulan Alman arkeolog Carl Humann'ın oğlu olarak 1878'de İzmir'de dünyaya gelmiş, 1890'da Almanya'ya döndükten ve okul eğitimini tamamladıktan sonra, Alman Deniz Kuvvetlerinde subaylık kariyerine başlamıştır. Bir süre Alman Deniz Kuvvetleri İstihbarat Şubesinde çalıştıktan sonra 1913 sonbaharında İstanbul'a tayin edilmiş ve 1917 yılına kadar deniz ataşesi olarak görevini sürdürmüştür. Franz von Papen, **Der Wahrheit eine Gasse**, Paul List Verlag, München 1952, s. 88-89; Kenan Aksu, **İngiliz Gizli Belgelerinde Enver Paşa**, Çatı Kitapları, İstanbul 2007, s. 51-60; Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, II. Cilt**, Remzi Kitapevi, İstanbul 1970, s. 532-535.

²⁸ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 46.

²⁹ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 56-57.

³⁰ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 48.

onun payı büyüktü. O, daima yabancı basının üzücü haberlerine Osmanlı halkının zamanla alışmasının daha iyi olacağı düşüncesindeydi.³¹ Mustafa Kemal, İttihat Terakki Komitesinin en sözü geçen üyelerinden biriydi.³² Bizzat Yıldırım Grup Komutanı Erich von Falkenhayn³³ ile fikir ayrılıkları yaşadığı için ordu komutanlığı görevini bırakmıştı. Bu durumda onun Almanlar hakkında olumlu görüş sahibi olmamasını anlamak hiç de zor değildi. İstihbarat Şubesine askerî durum hakkında bilgi almak üzere geldiğinde dahi hiçbir zaman şahsi veya gayri resmi bir üslup kullanmadı.³⁴ Önceki Alman Askerî Heyetinde yer aldığı ve bizzat Balkan Savaşı'na iştirak ettiği için Türkleri çok iyi tanıyan Alman Askerî Yetkilisi

---

³¹ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 30.

³² Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 42.

³³ Erich Georg Anton von Falkenhayn (1861-1922): 1872 yılında 11 yaşındayken başladığı askerî kariyerinde 1908 yılında albay rütbesine terfi ettikten sonra 1913 yılında sürpriz bir şekilde Prusya Savaş Bakanı olmuştur. Bu görevinden 20 Ocak 1915 tarihinde ayrıldığı gün general rütbesine terfi ettirilmiştir. Alman ordusunda Birinci Dünya Savaşı yıllarında Genelkurmay Başkanlığı da olmak üzere değişik görevlerde bulunduktan sonra Temmuz 1917'de Osmanlı ordusunda göreve başlamış ve 7 Eylül 1917'de Osmanlı mareşali rütbesiyle Filistin'de Yıldırım Ordular Grup Komutanı olmuş, ancak İngiliz Generali Allenby'in tarruzunu engellemeyeceği için Aralık 1917'de bu görevinden azlini istemiştir. Hiller von Gaertringen, "Falkenhayn, Erich Georg Anton Sebastian von", In: **Neue Deutsche Biographie (NDB). Band 5**, Duncker & Humblot, Berlin 1961, s. 11-15.

³⁴ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S.42- 43.

General Otto von Lossow³⁵ ile çalışmak iyiydi. Şahsen II. Şubenin organizasyonu ile ilgileniyor ve geliştirilmesini istiyordu.”³⁶

Genelkurmay Başkan Vekili Korgeneral Bronsart von Schellendorf Paşa³⁷ ise istihbarata karşı koyma konusuyla çok ilgiliydi ve başlangıçtan itibaren bu birimin organizasyon işinde yer almasının yanı sıra bizzat Sievert'in İstihbarat Şubesinin organizasyonunda görevlendirilmesinden çok memnundu. Bronsart'a göre Sievert'in Osmanlı siyasî meseleleri ve istihbarat hizmetleri konularında gittikçe daha fazla fikir sahibi olması çok önemliydi. Ancak Şubenin organizasyon meseleleri hakkında aynı zamanda Osmanlı ordu komutanı olan Alman Askerî Heyet Başkanına bilgi verilmesini uygun bulmuyordu.³⁸ Burada Bronsart'ın kast ettiği kişi Alman Askerî Heyet Başkanı ve aynı zamanda Osmanlı Ordu Komutanı Liman von Sanders Paşa'dır.

2- İSTİHBARAT FAALİYETLERİ

Bu bölümde Sievert'in bizzat şahit olduğu veya en azından bilgi edindiği ilginç istihbarat olayları ve faaliyetlerine yer verilecektir. İlk olay Alman Büyükelçiliği'nin isteği üzerine Suriyeli bir iş adamının ca-

³⁵ Otto von Lossow, 1911 yılından itibaren Osmanlı ordusunda askeri müfettiş olarak görev yaptıktan sonra 1912-1913 yılları arasında Balkan Savaşlarına katılmış ve Çatalca'da Bulgar taarruzunu durduran subaylar arasında yer almıştır. Savaş bitiminde ülkesine geri dönmüş, 1915'te ise tekrar İstanbul'a askerî ataşe olarak gelmiş ve savaşın bitimine kadar bu görevde kalmıştır. Carl Mühlmann, **Das deutsch-türkische Waffenbündnis im Weltkrieg**, Koehler & Amelang Verlag, Leipzig 1940, s. 66; Wallach, a.g.e., s. 122.

³⁶ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. s. 53.

³⁷ Bronsart von Schellendorf: Alman ordusunda Albay rütbesindeyken Liman von Sanders'in başkanlığındaki Alman Askerî Heyeti ile birlikte 1913 yılında 3. Osmanlı Tümeninin komutasını almak üzere gelmiş, ancak kısa süre zarfında Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın isteğiyle Genelkurmay Başkan Vekili olmuştur. Joseph Pomiankowski, **Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches: Erinnerungen an die Türkei aus der Zeit des Weltkrieges**, Amalthea Verlag, Michigan 1928, s. 36.

³⁸ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 46, 51, 56-57.

suslukla suçlanıp haksız yere infaz edilmesidir. İstanbul Alman Büyükelçiliği, Suriye’de ipek işiyle uğraşan bir iş adamını aslında birtakım ekonomik nedenlere dayanmasına rağmen casuslukla suçlamış ve ortadan kaldırılmasını talep etmiştir. Seyfi Bey’in konuyla ilgili görüşüne başvurduğu Sievert, söz konusu iş adamının casuslukla suçlanmasını doğru bulmadığını ancak Alman Büyükelçiliğinin böyle bir talebi varsa bunun yerine getirilmesi gerektiğini belirtmiş, Seyfi Bey de bu fikre katılmıştır.³⁹

Midilli’de bulunan İngiliz donanması ile irtibatta olan bir İngiliz ile oğlunun sorgulanması Sievert’in tanık olduğu diğer bir olaydır. Seyfi Bey, sorgulama için Sievert ile birlikte İzmir’e gitmiş ve iki İngiliz’i orada sorgulamıştır. Seyfi Bey, İngilizleri gerçeği itiraf etmeleri için falakaya yatırmak isteyince Sievert, buna hiç gerek olmadığını, yüksek tahsilli İngilizlerin zora gelemeyeceğini belirtip gerçeği itiraf etmelerini sağlamak için sadece tehdit etmenin yeterli olacağını ifade etmiştir. Sievert’e göre Seyfi Bey, savaş sonrası endişelere dayanarak İngilizleri sorgulamayı sürdürememiştir. Hatta sırf bu nedenle Kut’ül Ammare’de esir alınıp Prens Adaları’nda gözaltında tutulan İngiliz General Charles Townshend’in İstanbul’da, başta Hollanda olmak üzere tarafsız ülke elçilikleriyle serbestçe görüşüp İngiltere adına etkin olmasına göz yumulmaktaydı. Bunun da tek sebebi Osmanlı hükümetinin savaştan yenilgiyle çıkması durumunda Townshend’den arabulucu olarak yararlanmak istemesiydi.⁴⁰

Gerçekten Osmanlı Devleti savaştan mağlup çıkınca Townshend, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa’ya ateşkes için arabuluculuk teklifinde bulunmuştur. Bunu kabul eden Sadrazam onun Akdeniz’deki İngiliz filosuna Osmanlı hükümetinin ateşkes teklifini iletmesini istemiştir.

³⁹ ³⁹ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 15.

⁴⁰ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 15-16.

Böylelikle Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasında Townshend önemli bir rol oynamıştır.

Sievert'e göre Osmanlı hükümeti savaş sonrası endişeleri nedeniyle sadece İngilizlere karşı değil Amerikalılara karşı da aynı zafiyeti gösteriyordu. Nitekim 1917 yılında casusluk açısından şüpheli görülen Haliç'teki Amerikan karakol gemisine karşı da uzun süre bir şey yapılamamış ancak Genelkurmay Başkan Vekili Korgeneral Bronsart⁴¹'in isteğiyle söz konusu geminin mürettebatının gözaltına alınması için Enver Paşa'dan karar çıkartılmıştır. Fakat Sievert'in önceden öngörüp Bronsart'ı uyardığı üzere Sadrazam bunu istemediğinden Enver Paşa'nın seyahate çıkmasını vesile sayarak kararı geri çektirmiştir.⁴²

Alman ajanı Barack'ın, Hollanda'dan başlayıp İstanbul'a yönelen bir Rus casusluk olayını ortaya çıkarması bir başka olaydır. Bu olayda iki Rus ve bir Hollandalı ajan rol oynamış, Barack'ın çabası ve doğru bildirimleriyle İstanbul'da konuşlanan casusluk şebekesi deşifre edilmiştir. Osmanlı makamları tarafından gerekli tedbirler alınmadığından asıl suçlu Fulide hapiste intihar etmiştir. Diğer tutuklulardan biri olan Theodos ise Petersburg İspanyol Elçiliğinde görevli bir Türk ile takas edilmiştir. Tutuklandıktan sonra itirafta bulunan Yorgi Borci sayesinde kardeşi Yan Borci ve İstanbul'daki Rus bankası çalışanı Dekovallo tutuklanmıştır. Bu casusluk olayında asıl bağlantı Osmanlı vatandaşları Rumlara ve İstanbul'daki Rus bankasına işaret etmiştir.⁴³ Bu casusluk olayının doğruluğunu şu alıntı ortaya koymaktadır:

“Kasım 1917’de Ermeni bir aile topluca casusluk suçlamasıyla sorgulanmış ve yapılan sorgulama sonucunda İstanbul’da faaliyette bulunan

⁴¹ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 16.

⁴² Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 17.

⁴³ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 23-24.

Rus Ticaret Bankası çalışanları olan Yani Dekovala, Viktor Dekovala, Yorgi Borci ve Yani Borci'nin ifadelerine başvurulmuştur."⁴⁴

Zengin para kaynağı sayesinde iyi ve hızlı çalışan Alman istihbarat subaylarının önceden Osmanlı makamlarının hiç onayını alma gereği duymadan Yıldırım Harekâtı'na katılmaları Sievert'in haberdar olduğu bir başka olaydır. Nitekim söz konusu Alman istihbaratçılarının Suriye, Filistin ve Mezopotamya'daki Osmanlı birliklerindeki faaliyetleri Türklerle Almanlar arasında ihtilafa neden olmuş ve Türkler bunu egemenlik haklarına müdahale olarak algıladıkları ve şiddetli tepki gösterdiklerinden Alman istihbarat amiri görevinden alınmıştır.⁴⁵

Bir casusluk olayını ortaya çıkartan imamın başına gelenler ise diğer ilginç bir olaydır. Sievert'in aktardığına göre savaş yıllarında İstanbul'da bir olayı açıklığa kavuşturmak uğruna sadece şüpheliler değil, aynı zamanda şahitler, hatta ihbarda bulunanlar da tutuklandığından Prens adalarının birinde İngiltere menfaatine oynanan casusluk olayını ortaya çıkartan bir imam sanıklarla birlikte tutuklanıp hapse atılmıştır. Olay açıklığa kavuşuncaya kadar imam hapiste tıfısten ölmüştür. Sievert'e göre bu durum, Osmanlı makamlarının organizasyon konusundaki eksikliklerini göstermektedir.⁴⁶

1917 yılında Alman Kayzeri'nin İstanbul ziyareti ise Sievert'in tanık olduğu bir başka olaydır. Kayzer'in ziyareti gündeme geldiğinde Alman Büyükelçiliği ve Osmanlı Umumi Karargâhı emniyet açısından bu ziyarete önce karşı çıkmışlardır. Ziyaretin buna rağmen gerçekleşeceği anlaşılınca, Osmanlı makamları oldukça radikal tedbirlere başvurmuştur. Yaklaşık beş bin kişi Kayzer'in ziyareti öncesi şüpheli görülüp Prens Adaları'nın birinde tecrit edilmiştir. Ayrıca askerlere, tam dolu tüfeklerle evlerin önünde, kapalı olan pencerelerden kendini

⁴⁴Lüleci, **a.g.e.**, s. 117.

⁴⁵ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 28.

⁴⁶ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 31.

gösteren herkesi hiç ikaz etmeden vurma emri verilmiştir. Seyfi Bey'in iyi organizasyonu sayesinde herhangi bir olay çıkmadan ziyaret gerçekleşmiştir.⁴⁷

Kayzer'in ziyareti esnasında Puttkamer adında Alman bir kadının gazete muhabiri olarak görev alması için İstihbarat Şubesi'nden izin istenmiştir. Önceki gazetecilik faaliyetlerinden dolayı Enver Paşa'nın, hakkındaki olumsuz kanaatini iyi bilen Siyasî İşler Sorumlusu Binbaşı İsmail Bey, Seyfi Bey seyahatte olduğu ve şubeyi vekâleten Sievert baktığı için Puttkammer'e izin vermemesi konusunda kendisini uyarmıştır. Sievert de konudan haberdar olan Genelkurmay Başkan Vekili Korgeneral Bronsart'ın onayıyla izin talebini geri çevirmiştir. Ancak Alman Büyükelçiliği Basın Danışmanları Dieckhoff ve von Hoesch, söz konusu iznin verilmesi konusunda Enver ve Bronsart Paşalar ile birlikte Sievert'i uzun süre boşu boşuna meşgul etmişlerdir.⁴⁸

Elefterios Venizelos'un Alman ajanlar tarafından zehirlenme planı Sievert'in öğrenip karşı çıktığı başka bir olaydır. Kavala'daki Osmanlı istihbarat subayı, Alman istihbarat subaylarının kendisine Venizelos'un bir ajan tarafından zehirlenmesi hakkında ne düşündüğünü sorunca, bunu İstihbarat Şubesine iletmiş ve bunun üzerine Seyfi Bey Sievert'in görüşünü almak istemiştir. Sievert, her ne kadar Venizelos'un Yunan Başbakanlığı makamından uzaklaştırılmasını doğru bulsa da, bunun zehirlenme şeklinde tezahür etmesine karşı çıkmıştır. Seyfi Bey de aynı görüşte olduğundan Kavala'daki istihbarat subayına planın reddedildiği bildirilmiştir.⁴⁹

Alman Askerî Yetkilisi'nin yerine vekâlet eden Binbaşı von Gienanth'ın bir Gürcü binbaşı ve otuz iki askeri için seyahat izin talebi

---

⁴⁷ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im 1. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 36.

⁴⁸ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im 1. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 37.

⁴⁹ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im 1. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 43.

Sievert'in yaşadığı bir başka gelişmedir. O dönemde Kafkasya'daki gelişmeler yüzünden Gürcistan ile ilgili her şey Türk ve Alman zıtlaşmasına neden olduğundan Gienanth'ın talebi Enver Paşa'nın talimatıyla reddedilmiştir. Talebinin reddedilmesini bir türlü kabullenemeyen Gienanth'ın ısrarcı tavrı, Seyfi Bey'in Sievert'e onu makamına dahi kabul etmemesi emrini vermesine neden olmuştur. Buna rağmen Gienanth, Büyükelçilik Ekonomi İşler Sorumlusu Strauss'u devriye sokarak Sievert'i makamından defalarca telefonla arattırarak iznin verilmesini istemiş, Sievert de her defasında Seyfi Bey'in emrine dayanarak bunu reddetmiştir. Sonuçta Gienanth ısrardan vazgeçmiş, Gürcü binbaşısı ve otuz iki askerini bir Alman torpido botuyla ülkesine göndermiştir.⁵⁰

Sievert'in tank olduğu bir başka olay ise bir Bulgar ajanı ile ilgilidir. Söz konusu kişi savaşın bitiminden önce İstanbul'da Bulgar Askerî Yetkilisidir ve İttifak ülkeleri aleyhine olacak şekilde istihbarat faaliyetine girişmiş ve Haydar Paşa'dan Anadolu'ya yapılan Alman nakliyatına dair bilgiler edinmiştir. Edindiği bu bilgileri üstelik Avusturyalı bir istihbarat subayına aktarma gafletinde bulunmuştur. Avusturyalı istihbarat subayı da konuyu Sievert'e iletmıştır.⁵¹ Bu olayın temelinde Türkler ile Bulgarlar arasındaki mevcut can düşmanlığının yattığına inanan Sievert'e göre Seyfi Bey, Bulgaristan'daki olayları ve Bulgaristan'ın savaşta mağlup olacağını önceden bilmekteydi. Ayrıca Seyfi Bey, Bulgaristan konusunda şahsen istihbarat faaliyeti yürütmüş, hatta ⁵²

---

⁵⁰ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 54.

⁵¹ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 58.

⁵² Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 58.

Alman askeri istihbarat birimi mob IIIb'nin şifre kısmı "Chistelle"⁵³den Binbaşı Grabau'nun 1918 yılında II. Şubeyi ziyaretini vesile sayarak İstanbul Bulgar Elçiliğinin tüm telgraflarının deşifre edilmesi için vermiş, ancak bir sonuç elde edilemeden savaş bitmiştir. Bulgarlarla Türkler arasındaki mücadele konusunda Sievert'in kanaatlerini IIIb Şube Müdürü Nicolai de kaleme aldığı eserinde paylaşmıştır.⁵⁴

Sievert'in bizzat tanıklık ettiği diğer olaylar ise şunlardır: Osmanlı Umumi Karargâhı Harekât Şube Müdürü von Feldmann ile sık sık şahsen ve bazen de düşmanın durumu hakkında görüşen Sievert, Osmanlı ordusunun 1918 yılında Kafkasya'dan aniden geri çekilmesine tanık olmuştur. Bunun üzerine Feldmann, Kafkasya'daki Osmanlı birliklerinin emniyeti, genel durumu, yetersiz bakımı ve iaşesi açısından bu geri çekilmeyi gereksiz bulduğunu Genelkurmay Başkanına ilemiştir. Sievert de demoralize olan Rusların en kısa sürede kendiliğinden geri çekileceklerine dair haberlere dayanarak Feldmann'ın kararına katılmış ve Genelkurmay Başkanının onayıyla geri çekilen Osmanlı birliklerine mevzilerini zapt etmesi kararını aldirtmiştir. Bu sayede Ruslar kısa sürede geri çekilmiş, Osmanlı birlikleri de muzaffer bir şekilde Batum'a girmiştir.⁵⁵ Diğer bir olay dolandırıcı İhsan Bey ile ilgilidir. İhsan Bey daha önceden Frankfurt ve Bavyera'da kendisini Osmanlı subayı olarak tanıtmış, hatta askerî eğitimlere dahi katılmıştır. En son İstanbul Pasaport Şubesinden pasaport için müracaat edecek kadar cüretkârlığını ileri götürünce, daha önce dolandırdığı bir şube çalışanının eline müracaatı geçmiş ve derhâl tutuklanmıştır. İhsan Bey'in bu inanılmaz cüretkârlığı ve kendisinden emin tavrı Seyfi Bey'i hayran bırakınca, Sievert'in karşı çıkmasına rağmen onu bir ajan

⁵³ Chistelle (Chiffrierabteilung des Oberkommandos der Wehrmacht): Alman Silahlı Kuvvetler Şifre Şubesi

⁵⁴ ⁵⁴ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 59; Tekin, a.g.e., s. 109.

⁵⁵ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im I. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 28-29.

olarak kullanmak istemiş, bu nedenle de ona karşı dava sürecini uzun süre başlatamamıştır.⁵⁶

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Alman istihbarat subayı Sievert'in Birinci Dünya Savaşı yıllarında görev yaptığı Osmanlı Umumi Karargâhı İstihbarat Şubesi'ndeki izlenim ve tespitlerini aktardığı raporunu esas alan araştırmanın sonucunda şu değerlendirmelerde bulunulmuştur:

“Osmanlı topraklarına Umumi Karargâh İstihbarat Şubesi'nin düzenlenmesi için gönderilen bir Alman istihbarat subayının görev yapacağı ülkenin dilini, kültürünü ve yapısını bilmesi gerekirken dilini dahi bilmesine karşın gerek Osmanlı istihbarat gerekse harekât subaylarının tamamına yakınının Fransızca veya Almanca dillerinden birine vakıf olması dikkate şayan bir durumdur. Bu durum aslında Osmanlı subaylarının donanım açısından hiç de fena olmadıklarını göstermekle birlikte Osmanlı ordularını ıslah etmek üzere gönderilen Alman subaylarına göre yetersiz sayılamayacaklarının da bir göstergesidir.”

Alman subaylarının dil konusundaki bu zafiyeti sadece Sievert'e mahsus değildir, çünkü Osmanlı topraklarında görev yapacak Alman subay ve diplomatlarının neredeyse tamamına yakını görev yapacakları ülkenin dilini dahi bilmeden gönderilmiştir. Bu durumun bir de Birinci Dünya Savaşı gibi çok önemli ve de kritik yıllarda olması ise ayrı bir vahamet hususudur. Bu dil yetersizliği nedeniyle savaş yılları boyunca Osmanlı ve Alman subayları arasında yaşanan iletişim kopukluğu yüzünden olumsuz olarak nitelendirilebilecek sayısız vaka yaşanmıştır.

Öte yandan eldeki imkânsızlıklara rağmen Osmanlı istihbaratının gerek yurt içi gerekse yurt dışındaki faaliyetlerinden ve Sansür Kurulu'nun mektup trafiğini teknolojik yetersizliğe rağmen kontrol etmesinden Sievert'in takdir ve hayranlıkla söz etmesi aslında bu iki konuda Osmanlı istihbaratının başarısını göstermektedir. Bununla birlikte savaş yıllarında olunmasına ve torpilin büyük bir rol oynamasına rağmen Osmanlı Umumi Karargâhı'nda çalışan tercüman, istihbarat

⁵⁶ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im 1. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. S. 25-26.

ve harekât subaylarının yabancı dil bilgileri ve siyasî güvenilirliklerine göre seçilmeleri çok olumlu bir tutumdur. Kural ve kaideleri harfiyen yerine getirmeleriyle tanınan Almanlardan Osmanlı topraklarında görev yapan diplomat ve subayların kendi ülkelerinin veya şahıslarının menfaatleri uğruna Osmanlı kanun, talimat, kural ve kaidelerini hiçe sayarak Osmanlı makamlarını baskı altında tutmaya çalıştıklarını bir kez daha Sievert'in raporu teyit etmektedir. Söz konusu raporda Alman Büyükelçiliği tarafından Gürcü askerler için seyahat izni koparılmaya ve bir Alman bayana gazetecilik izni verdirilmeye çalışılması, üstelik Suriyeli bir iş adamının sadece ekonomik birtakım gerekçelerle katledilmesinin sağlanması bunun tipik örnekleridir. Bunun gibi sayısız örnekleri özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında Türk-Alman ilişkilerini konu edinmiş eserlerde rastlamak mümkündür. Bununla birlikte Bulgarların savaş yıllarında müttefiki oldukları Türklere karşı hasmane tutumlarını İstanbul'daki Bulgar Askerî Yetkilisinin, İttifak devletleri aleyhinde istihbarat faaliyetlerine girişecek kadar ileri götürdüğünün örneğini Sievert'in izlenimlerinde görmekteyiz. Bilindiği üzere bu hasmane tutum Bulgaristan'ın, bizzat savaşa iştirak etmeye karar verdiği Ekim 1915 tarihine kadar Çanakkale savaşlarında ölüm kalım mücadelesi veren Osmanlı ordusunun imdadına yetişecek çok sayıda Alman silah ve mühimmatının kendi topraklarından geçişine izin vermesine engel olmuştur.

Sievert'in savaş yıllarında önemli görevlerde bulunan Osmanlı paşalarına dair izlenimlerinin de tamamen gerçekçi olduğu görülmektedir. Nitekim Enver ve Talat Paşalar arasında her daim var olan çekişmeyle birlikte Enver Paşa'nın savaşta Osmanlı ordusunun başarısızlıklarını gizlemeye çalışmasını da ortaya koyması doğru bir gözlemdir. Bunun yanında Mustafa Kemal Paşa'nın Almanlara karşı olumsuz tavırdaki haklılığı ile birlikte nezaket ve saygısını da anlatması gerçekçi bir tespittir. Bronsart Paşa'nın ise İstihbarat Şubesi'nin faaliyetleri konusunda Liman von Sanders'in haberdar olmasını istememesi de savaş esnasında Alman subaylar arasındaki anlaşmazlıklara işaret etmektedir. Osmanlı makamlarının savaştan mağlup çıkmaları durumunda yapılacak bir barış antlaşmasında tüm kapıları kapatmamış olmak uğruna savaşın bitimine doğru İngilizleri pek karşılıklarına almak istemesi, hatta bunun için de İngiliz Generali Townsheld'in rahat bir şe-

kilde temaslarda bulunmasına göz yumması Sievert'in doğru bir izlenimdir. Yunan Başbakanı Venizelos'un zehirlenmesinin Kavala'daki Osmanlı istihbarat subayları tarafından değil de Alman istihbarat subayları tarafından planlanmış olması Almanların cüretkârlığını ortaya koymakla birlikte söz konusu cüretkârlığın Almanları Ermeni tehçirinde fikir babalığı yapıp yapmadıkları sorusunu akla getirmektedir.

Sievert'in Osmanlı topraklarındaki iki yıla dayanarak oluşturduğu raporunu esas alan araştırmanın sonucunda Sievert'in o döneme dair önemli, hatta bazı bilinmeyen olayları da gün yüzüne çıkartan izlenim ve tespitlerde bulunduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Cerideler

Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im 1. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK.

Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im 1. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 2612/37Ig, S. 1-68.

Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 1, İctima: 3 (12 Kânunusâni 1332), https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (5.10.2017).

Kitap, Tez ve Makaleler

AKSU Kenan, **İngiliz Gizli Belgelerinde Enver Paşa**, Çatı Kitapları, İstanbul 2007.

AYDEMİR Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, II. Cilt, Remzi Kitapevi, İstanbul 1970.

AYSAL, Necdet "Çöküşten Mütarekeye Osmanlı'da Haberalma", **Ankara Üniversitesi TİTE Atatürk Yolu Dergisi**, S 40, Kasım 2007.

GAERTRINGEN Hiller von, "Falkenhayn, Erich Georg Anton Sebastian von", In: **Neue Deutsche Biographie (NDB)**. Band 5, Duncker & Humblot, Berlin 1961.

GÜNEŞ, Gönül, "Teşkilat-ı Mahsusa ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXIX, S 85, Mart 2015.

HÜRTEN Heinz, **Neue Deutsche Biographie (NDB)**, Band 24, Duncker & Humblot, Berlin 2010.

İLTER, Erdal, "Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XIX. Yüzyıllar)", **Avrasya Dosyası**, dlt 8, S 2, 2002.

KÖSEOĞLU, Nevzat, **Şehit Enver Paşa**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008.

LÜLECİ, Abdullah, **I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Casusluk Faaliyetleri (1914-1918)**, Basılmamış Doktora Tezi,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Sakarya 2014.

MÜHLMANN Carl, **Das deutsch-türkische Waffenbündnis im Weltkrieg**, Koehler& Amelang Verlag, Leipzig 1940.

NEULEN Hans Werner, **Feldgrau in Jerusalem**, Universitas Verlag, München, 2002.

NOUR Tarig Mohammed, “Birinci Dünya Savaşı’nda Emperyalizme Karşı Türklerin Yanında Yer Alan Darfur Hâkimi Ali Dinar (1898-1916)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 61, C XXI, Mart 2005.

PALMER Alan, **Verfall und Untergang des Osmanischen Reiches**, Heyne Verlag, München 1994.

PAPEN Franz von, **Der Wahrheit eine Gasse**, Paul List Verlag, München 1952.

POMIANKOWSKI Joseph, **Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches: Erinnerungen an die Türkei aus der Zeit des Weltkrieges**, Amalthea Verlag, Michigan 1928.

PÖHLMANN Markus, “German Intelligence at War, 1914–1918”, In: **The Journal of Intelligence History**. 5, Winter 2005.

SANDERS Liman von, **Fünf Jahre Türkei**, Scherl Verlag, Berlin 1920.

SEZER, Hamiyet, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18-19.Yüzyıl)”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, XXI/33, Ankara 2003.

TEKİN, Emrullah, **Birinci Dünya Savaşı’nda Alman İstihbaratı**, Berikan Yayınları, İstanbul, 2004.

TURNA, Nalan, “Osmanlı İstanbulu’nda İç Pasaport: Mürûr Tezkeresi”, **XVI. Türk Tarih Kongresi**, 20-24 Eylül 2010, Ankara (VI. Cilt).

WALLACH Jehuda Lothar, **Anatomie einer Militärhilfe: die preussisch-deutschen Militärmissionen in der Türkei 1835-1919**, Droste Verlag, Düsseldorf 1976.

YILDIZ, Gültekin, “Osmanlı Dış Askerî İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askerî Ataşe Raporları”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları**, S 17/Güz 2012.

TEŞKİLAT-I MAHSÛSA'NIN KAFKASYA BÖLGESİNDEKİ OPERASYONEL FAALİYETLERİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Hamit PEHLİVANLI*

ÖZET

Osmanlı Devleti, İttihat ve Terakki Partisi yönetiminde olarak Birinci Dünya Harbi'ne girmiştir. Hazırlıksız olarak girdiği bu savaşta Almanların yükünü azaltmak için muhtelif cephelerde savaşmak durumunda kalmıştır. Kafkas Cephesi de bu amaçla savaşa girdiği ve başarısız olduğu yerlerden birisidir. Rus ordularına karşı mücadelede düzenli askeri birliklerin dışında Teşkilat-ı Mahsûsa isimli istihbarat teşkilatından da istifade etmiştir. Teşkilat-ı Mahsûsa yönetiminde ordu birliklerine yardımcı olmak üzere bazı özel gruplar (çeteler-müfrezeler) oluşturarak bölgeye göndermiştir. Bu gruplar düşman gerisinde küçük çaplı askeri operasyonlar, propaganda, isyan ve yangın çıkarma, sabotaj gibi faaliyetlerde bulunmak üzere görevlendirilmiştir. Kısa süre önce kurulan teşkilat da diğer alanlarda olduğu gibi iyi hazırlanmış durumda değildi. Teşkilat cephede personeline tamamen hâkim olamamıştır. Bu gruplar asıl görevleri olan ordu birliklerine yardımcı olmayı bırakarak, onların görevlerini yapmaya kalkıştılar. Bu da askeri yetkililerle teşkilat mensuplarını karşı karşıya getirdi. Yetki uyuşmazlığı ortaya çıktı. Teşkilat-ı Mahsûsa elemanları iktidar partisine mensup oldukları gerekçesiyle askerlere emir vermeye, onların işlerin karışmaya başladılar. Parti militanı gibi davranan bu gruplarla sürtüşme ve şikâyetler büyüyünce bizzat Harbiye Nazırı Enver Paşa işe el attı. Teşkilat elemanlarının ordu karargâhlarından çıkarılarak işlerine bakmalarını sağladı. Daha önce yapmış olduğu bir hatayı kendisi düzeltme yoluna gitti. Enver Paşa Teşkilat elemanlarından beklenen

---

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, KIRIKKALE, hamitoba@yahoo.com

faydayı bulamadı. Böylece hazırlıksız olarak başlanan bu işten de umulan fayda sağlanamadı. Bu uygulama ile İttihat ve Terakki Partisi içindeki çekişme ve sürtüşmelerde su yüzüne çıkmış oldu.

Anahtar Kelimeler: Teşkilat-ı Mahsûsa, Enver Paşa, Talat Paşa, Süleyman Askeri, Ali Başhampa, Hüsamettin Ertürk, Yakup Cemil, Dr. Bahattin Şakir, Rıza Bey, Nail Bey.

SOME THOUGHTS ON OPERATIONAL ACTIVITIES OF THE SPECIAL ORGANIZATION (TEŞKİLAT-I MAHSÛSA) IN CAUCASUS REGION

ABSTRACT

The Ottoman Empire went to the First World War under the leadership of the Party of Union and Progress of the Ottoman State (İttihat ve Terakki Partisi). He had to fight in various fronts to reduce the Germans' burden in this war, which he had entered as unprepared. The Caucasus Front is also one of the places where he went to the war for this purpose and failed. He also benefited from the intelligence agency named Teşkilat-ı Mahsûsa part from the regular military units in combat against the Russian armed forces. They created some special groups (guerillas-platoons) under the leadership of Teşkilat-ı Mahsûsa and sent them to the region in order to assist the army units. These groups have been tasked with activities such as small-scale military operations, propaganda, rebellion and fire-fighting, sabotage, behind the enemy. The recently established Teşkilat (organization) was not well prepared as it was in other areas. Teşkilat has not fully dominated the frontline staff. These groups attempted to do the duties of the army units abandoning helping them leaving from their main tasks. This confronted military officials and members of Teşkilat. Authorization dispute arose. The members of the Organization began to interfere and order to the soldiers with the reason that they belonged to the ruling party. When rivalries and complaints grow with these groups acting like party militants, Enver Pasha the War Minister (Harbiye Nazırı) himself personally broke the ground. Teşkilat removed the staff from the army headquarters and allowed them to go about their own business. He went to fix an error he had done before. Enver Pasha did not find the expected benefit from the staff of Teşkilat. Thus, the expected benefit was not achieved from this work which started as unprepared. With this implementation, the controversy and rifts in the Party of Union and Progress (İttihat ve Terakki Partisi) have come to the surface.

Key Words: Teşkilat-ı Mahsûsa (The Special Organization), Enver Pasha, Talat Pasha, Süleyman Askeri, Ali Başhampa, Hüsametdin Ertürk, Yakup Cemil, Dr. Bahattin Şakir, Rıza Bey, Nail Bey.

Giriş

Teşkilat-ı Mahsûsa adıyla anılan ve günümüz araştırmacıları tarafından bir istihbarat teşkilatı olarak değerlendirilen bu örgütün tam mahiyeti gereği gibi aydınlatılmış değildir. Daha önceleri özellikle bazı hatıralara dayanarak hakkında kalem oynatılan teşkilat çoğu zaman bir efsaneler yumağına dönüşmüştür. Hatıra sahiplerinin genellikle kendi içinde bulunduğu grup ve olaylara dayalı anlattığı bazı olayların çok mübalağalı olduğunu söyleyebiliriz. Genelkurmay arşivinin cumhuriyetin ilk yıllarında araştırmacıya teknik şartlardan ve bazı zaruretlerden dolayı kapalı olması ister istemez hatıraları ön plana çıkarmıştır. Böylece hatıralar üzerinden bir teşkilat anlatımı ortaya çıkmıştır. Bu da hatıraların araştırmalardaki yeri çerçevesinde olmuştur. Bilhassa bazı gazeteci kökenli araştırmacıların hazırladıkları yazı dizisi veya kitapların satışını arttırmak için gizemli ve efsanevi anlatım tarzını benimsemeleri teşkilat etrafında bir efsane oluşturmuştur. Son zamanlarda yapılan ve arşiv kaynaklarına dayalı araştırmalarla birlikte teşkilatın üzerindeki efsanevi perde kalkmaya başlamıştır. Arşiv kaynaklarına dayalı çalışmalarla birlikte teşkilatın yapısı, bir kısım elemanlarının isim ve görevleri, teşkilat şemasında nerede yer aldıkları aydınlanmaya başlamıştır. Teşkilat-ı Mahsûsa incelendiğinde salt istihbarat toplamakla görevli bir teşkilat olmadığı ortaya çıkmaktadır. Günümüz istihbarat teşkilatlarının da kullandığı yöntemlerden olarak istihbarat toplamanın yanında bazı operasyonel faaliyetlerde de buldukları görülmektedir. Yani bazı personelle bir takım operasyonlar da gerçekleştirmektedirler. Teşkilat görevlilerinin büyük bir kısmı asker kökenli olmakla beraber bir kısmı da sivil ve çeşitli meslek gruplarına mensuptur. Hem asker hem de sivil kökenli olanların hemen tamamı da İttihat ve Terakki Partisi mensubu veya sempatanıdır. Bu durumda profesyonel istihbarat teşkilatı olarak kurulmuş olsa da siyasi bir partinin kontrol ve güdümünde olan elemanların teşkilat disiplin ve kurallarına uyma konusunda zorlandıklarını görüyoruz.

Teşkilat, Enver Paşa tarafından 17 Teşrin-i sani 1329 (30 Kasım 1913) tarihinde kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı boyunca bir takım

faaliyetlerde bulunmuş ve savaşın kaybedilmesiyle birlikte padişah iradesiyle 15 Teşrin-i sani 1334'de (15 Kasım 1918) kapatılmıştır.¹ Teşkilatın resmî bir örgüt olduğu ve Harbiye Nezareti'ne bağlı olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. 3 ve 10 Ocak 1915 tarihli resmi yazışmaların başlığı "*Harbiye Nezareti Celilesi'nde Teşkilat-ı Mahsûsa Komisyonu Riyaseti Valâsma*"² şeklindedir. Teşkilatın kurucusunun Enver Paşa olduğunda araştırmacılarda, hatıra yazarlar da mutabıktır.³

Teşkilatın sırasıyla başkanları şunlardır: Binbaşı Süleyman Askeri, Ali Başhampa (24 Mayıs 1915'ten 31 Ekim 1918'e kadar. Bu zat 31 Ekim 1918'de vefat etmiştir.) Ali Başhampa'nın ölümüyle birlikte yerine Kurmay Albay Hasan Tosun 31 Ekim 1918'de (31 Teşrin-i evvel 1334) görevlendirilir. 15 Kasım 1918'de teşkilatın tasfiyesine karar verilir. Bu işlemleri yapmak üzere 5 Aralık 1918'de teşkilatta çalışan Süvari Yarbay Hüsamet'in Ertürk görevlendirilmiştir. Dolayısıyla son başkanlık görevini kısa süreli de olsa Hüsamet'in Bey yerine getirmiştir diyebiliriz.⁴ Zaman zaman İstanbul'da Merkez Kumandanı olan Binbaşı Halil (Kut) ve Yarbay Cevat Beyler asli görevlerinin yanında Teşkilat-ı Mahsûsa'da geçici olarak görevlendirilmişlerdir.⁵ Teşkilatın amaçlarını geniş ve dar anlamda olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Belgelerden anlaşıldığına göre batının İslam Âlemine karşı takındığı tavır ve bu toprakları işgalleri tepkiye sebep olmuştur. İşgaller daha önce var olan batıya hayranlığın yerini tepkiye bırakmıştır. Hatta bunlara karşı tedbir almak, mücadele etmek fikri gelişmiştir. Bu ortamda dar

¹ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), Klasör (K):1846, Dosya (D):79, Fihrist (F): 13-4; Vahdet Keleşılmaz, "Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kuruluşu, Başkanları ve Mustafa Kemal", **Türkler**, 13.cilt, Ankara 2002, s.316.

² ATASE Arşivi, Klasör (K):1829, Dosya (D):8, Fihrist (F): 1-28; Klasör (K):1829, Dosya (D):8, Fihrist (F): 1-29; Hamit Pehlivanlı, "Teşkilat-ı Mahsusa Türk Modern İstihbaratçılığının Başlangıcı mı?", **Osmanlı**, 6.cilt, Yeni Türkiye yayınları, Ankara, 1999, s.286.

³ Pehlivanlı, Osmanlı, a.g.m., s.286.

⁴ Hamit Pehlivanlı, Osmanlılarda İstihbaratçılık, **Türkler**, Yeni Türkiye yayınları, 13. Cilt, Ankara 2002, s.661; Ahmet Tetik, **Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkiye Dairesi) Tarihi (1914-1916)**, 1.cilt, İş Bankası Kültür yay. İstanbul, 2014, s.18

⁵ Tetik, a.g.e., s.16; Halil (Kut), **İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş** (hazırlayan: Taylan Sorgun), Kamer yay., İstanbul, 1997, s.136.

manada ülkeyi ve geniş anlamda İslam Âlemini nasıl kurtarabiliriz düşüncesi teşkilat kurma fikrini de geliştirmiştir. Teşkilatın amaçlarını genel olarak şöyle özetleyebiliriz: İç güvenliği sağlamak, devletin varlığı için hayati öneme sahip olduğu düşünülen Türklerin hâkimiyetini korumak, Osmanlı sistemini hangi grupların ve ideolojilerin tehdit ettiğini ortaya çıkarmak için casusluk, düzenli ordu birliklerine yardımcı olmak için çete (gayr-i nizami harp)yöntemleriyle savaşlar yapmak.⁶

3. Ordunun 17 Kasım 1914'te Rus ordularına karşı yaptığı saldırı başarılı olamayınca Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa harekâtı durdurdu. Bu başarısızlık Enver Paşa'yı üzmüştü. İttihat ve Terakki Genel Merkezi ile Erzurum, Van ve Trabzon valileri ve Teşkilat-ı Mahsûsa'nın bölgedeki temsilcisi, küçük rütbelilerin ve ordunun ileriye gitmek istediği düşüncesini yayarak Ordu komutanı ve yüksek rütbeli subayları töhmet altında bırakıyorlardı. Bunlara göre dinamik ve cesur komutanlarla Ruslar bozguna uğratılabilir, hatta Kafkasya bile alınabilirdi. Bu başarısızlıklardan Kafkasya'yı ele geçirme planı doğdu. Bu plana göre 3. Ordu Rus Ordusunun karşısında duracak, İran'dan ve Karadeniz'den yapılacak saldırılarla Rus ordusu iki yandan sarılacaktı.⁷ Bu arada İran kuvvetlerinden bir kısmı ile Teşkilat-ı Mahsûsa birlikleri Türk ve Müslüman yerli halkları ayaklandıracaklar ve onları arkadan vuracaklardı. Burada da belirtildiği gibi Teşkilat-ı Mahsûsa birliklerinin temel görevi Rus ordusu gerilerinde ve bölgede propaganda yapmak, istihbarat toplamak, yerli halkı harekete geçirmek, isyan ettirmek ve işgalcilere karşı direnmelerini organize etmek gibi tamamen gayri nizami harp usullerine göre faaliyetlerde bulunmaktı. Bu plan kâğıt üzerinde uygulanabilir gözükmele beraber tehlikeliydi de. Müttefikimiz Almanlar bu plana ihtiyatlı yaklaşmayı tercih ettiler. Alman Büyükelçisi Hans Freiherr von Wangenheim Alman komutanlara şu tavsiyelerde bulunuyordu: "*Arkadaşça fakat ihtiyatlı davranmalı ve bütün sorumluluk Türk Genelkurmayına ve en çok Enver Paşa'ya yükletilmelidir.*"⁸ Bu sözler, aslında Almanların başından beri Osmanlılarla ilgili politikalarının bir özeti gibidir. Almanların gerçekçi davranışlarına

⁶ Pehlivanlı, **Osmanlı**, a.g.m., s.287; Pehlivanlı, **Türkler**, a.g.m., s.661-662.

⁷ Baki (Emekli Miralay), **Büyük Harpte Kafkas Cephesi**, 2.cilt, İstanbul, 1933, s.364.

⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu yay., IX. Cilt, Ankara, 1999, s.417, 418.

karşılık sivil, asker İttihatçılar duygusallığı tercih ettiler. Rusları Kafkasya'dan atmak için Enver Paşa askeri harekâtı tercih ederek planlamalarını buna göre yaptı. Enver Paşa askeri harekâta destek olmak üzere istihbarat ve gayri nizami harp usullerini uygulamak amacıyla kurulan Teşkilat-ı Mahsûsayı da bölgede görevlendirdi. Bunun üzerine harekete geçen teşkilat, birtakım hazırlıklar yaparak o bölgede ve yakın yerlerde personelini vazifelendirerek çalışmaya başladı.

KAFKASYA İHTİHAL CEMİYETİ VE FAALİYETLERİ

Süleyman Askeri, Teşkilat-ı Mahsûsa başkanı olarak Kafkasya bölgesinde operasyonel faaliyetlerin koordinasyonunu sağlamak ve dağılımlığı önlemek için bir teşkilat yapılması ile görevlendirilmiştir. Buna göre Teşkilat-ı Mahsûsa'nın kontrolünde genel merkezi Erzurum'da olmak üzere Dr. Bahattin Şakir, Tahsin Bey (Cumhuriyet döneminde Ardahan Milletvekili Tahsin Uzer) ve Hilmi Beylerden oluşan *Kafkasya İhtihal Cemiyeti*'ni 12 Ekim'de kurdu muştur. Bahattin Şakir Bey heyete Atıf Bey'i de (Kamçıl) (Ankara milletvekili) dahil ettirmiştir.⁹ Bu merkeze bağlı olmak üzere Trabzon ve Van'da da bölge idare heyetleri teşkil edilmiştir. Trabzon bölgesinde Rıza Bey, Nail Bey ve Tahsin Paşazade Ramiz Bey görevlidir. Van bölgesinde Cevdet Bey (Vali-Enver Paşa'nın eniştesi), Jandarma komutanı Kazım (Özalp) ve Muhittin Bey bulunacaktır. Bu ihtihal cemiyetinin görev alanı şu bölgelerle sınırlandırılmıştır. Trabzon teşkilatı Batum, Kütayis, Tiflis, Vilâd-ı Kafkas, Sohum'un kuzeyi ve Lezgi bölgesinde faaliyette bulunacaktır. Van Bölge teşkilatı ise Van, Kars, Revan, Gence, Bakü ve Dağıstan bölgesinde faaliyette bulunacaktır. İran'da ayaklanan aşiretlere her türlü yardımı yapmayı da Van bölgesi üstlenmişti.¹⁰ Ayrıca Teşkilat Başkanı Süleyman Askeri'nin Musul Vilâyetine gönderdiği 1 Teşrin-i evvel 1330 (14 Ekim 1914) tarihli yazıda da Kafkasya'da kurulan bu teşkilata işaret edilmektedir. Yazıdan anlaşıldığına göre Kafkasya'da çıkarılması dü-

⁹ Baki (Emekli Miralay), **Büyük Harpte Kafkas Cephesi**, 2.cilt, İstanbul 1933, s.364; Sadık Sarısanman, "Trabzon Mıntukası Teşkilat-ı Mahsusa Heyet-i İdaresinin Faaliyetleri ve Gürcü Lejyonu", **XIII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999)-Kongreye Sunulan Bildiriler-**, III. Cilt, I. Kısım, Ankara, 2002, s.500.

¹⁰ Tetik, **a.g.e.**, , s.295; Sarısanman, **a.g.t.**, s.501.

şünülen isyan ve karışıklıklar İran'a da teşmil edilmiştir. Azerbaycan'da meydana gelen isyan hareketi de bu teşkilatın eseridir. Rusların İran'dan atılabilmesi için oradaki aşiretler Ruslar aleyhine kışkırtılmaktadır. Yazıda, Musul Vilayeti'ne sınır olan İran topraklarında da ilgililerin faaliyette bulunmaları istenmiştir.¹¹

Teşkilat-ı Mahsûsa Başkanı Binbaşı Süleyman Askeri, Kafkas İhtilal Cemiyeti'nin temel görevini şöyle açıklamaktadır: “*Yerli halkı isyan ve ihtilale sevk etmek, teşvik etmek ve Vilâd-ı Kafkas demiryolu hattını tahrip etmek.*”¹² Daha sonra bölgedeki görevlilere gönderilen telgraflarda yapacakları işler hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Bu telgraflardan anlaşıldığına göre isyan çıkarılacak bölgelerde ayaklanma ve hücum emirlerini verme yetkisi Teşkilat-ı Mahsûsa Başkanlığına aittir. Teşkilatın, Rus kuvvetleri ve konuşlanmaları hakkında inceleme yapmak, istihbarat toplamak gibi görevleri de vardır. İhtilal komiteleri bölgelerinde çıkarılacak isyanın alt yapısını oluşturacaklar, ordu işleri ile kesinlikle ilgilenmeyecekler ve görevleri ile ilgili olmayan hiçbir iş için tek bir silah dahi kullanmayacaklardır. Ruslarla savaş başlamadan önce aşiretler ve çeteler kesinlikle Rus sınırını tecavüz etmeyecektir. Savaş başlar başlamaz teşkilat mensupları tarafından mümkün olduğu kadar fazla telgraf-telefon hattı kesilmeli, onarılmayacak şekilde tahrip edilmelidir. Demiryolları önemine bakılmaksızın birçok yerinden tahrip edilmelidir. İmkânlar ölçüsünde köprüler ve tüneller tahrip edilerek düşmanın gerisi ile bağlantısı kesilmelidir. İsyân çıkarılacak yerlere devletin resmi silahları değil, başka silahlar sevk edilecektir. Çeteler, düşman kuvvetlerini meşgul edecekler, düşmanın erzak, cephane nakleden vasıtalarını yağmalayacak, tahrip edecek, cephanelikleri uçuracak, küçük müfrezelerle çatışarak imha edecektir. Osmanlı hudut bölükleri ve orduya ait birlikler ancak çetelerin isyan çıkarılacak bölgelere girişini sağlayabilirler. Savaş başlamadan önce hiçbir askeri birlik çetelere arka çıkamaz. Çeteler, Rus Ordusunun toplanacağı bölgelerde ve önünde kalan bölgelerde faaliyet göstermeyeceklerdir. Rus

---

¹¹ **ATASE Arşivi**, Klasör (K):1828, Dosya (D):1, Fihrist (F): 1-26.

¹² **ATASE Arşivi**, Klasör (K):1829, Dosya (D):8, Fihrist (F): 1-23; Tetik, **a.g.e.**, s.301.

Ordusuna karşı savaşmak Osmanlı Ordusunun işidir. Zira ordu birlikleri veya cephe önünde düzensiz birliklerin olması ordunun düzenini bozmakta ve felaketlere sebep olmaktadır.¹³ Görüldüğü gibi Teşkilat-ı Mahsûsa'nın faaliyet alanı açıkça belirlenmiş ve bunun dışına çıkılmaması emredilmiştir. Ancak Teşkilat-ı Mahsûsa'da görevlendirilen bir kısım elemanlar talimatlara uymadıkları için başarı da elde edememişlerdir. Çok büyük fedakârlıklar yaparak vatan hizmetine koşan teşkilat mensuplarının gayretlerini, çalışmalarını inkâr etmek mümkün değildir. Teşkilat-ı Mahsûsa birliklerinin zaman zaman iyi direndikleri de görülmektedir. Cemal Azmi Bey 20 Aralık 1915'te yazdığı bir yazısında Rıza Bey Artvin çevresindeki teşkilat müfrezelerinin "*insanın tahammül sınırlarını aşan bir dirençle mevkilerini savunduklarını, vatan uğruna hayatlarını hiçe sayarak savaştıklarını*" bildirmiştir. Fevzi Çakmak da bunların bazı yerlerde iyi savunma yaptıklarından bahsetmektedir. Zaman zaman iyi işler yapsalar da sürekli olmayan bu mevzi başarılar sonucu değiştirmemiştir.¹⁴ Yani sonuç olarak birçok birlik başarısız olmuştur. Bu gerçeği de inkâr edemeyiz. İşte biz tebliğimizde bunların başarısızlıklarının sebeplerini ortaya koymaya çalışacağız.

TEŞKİLAT-I MAHSÛSA BİRLİKLERİNİN BAŞARISIZLIKLARININ SEBEPLERİ

Amirlere İtaatsizlik

Teşkilat mensuplarından şikâyet edilen hususlardan biri sıralı amirleri atlayarak başka kişi ve kurumlarla temas kurmalarıdır. Teşkilat-ı Mahsûsa adına bazı operasyonlar için Kafkas Cephesine gönderilen Dr. Bahattin Şakir daha işin başından itibaren bağlı olduğu Binbaşı Süleyman Askeri'den çok Dâhiliye Nazırı Talat Paşa ile yazışmayı, ondan emir almayı tercih etmektedir.¹⁵ Bölgede Teşkilat-ı Mahsûsa görevlisi olan Rıza Bey'in Genel Merkezden habersiz Müdafaa-i Mil-

¹³ Sarısamam, a.g.t., s.502, 503, 504.

¹⁴ Tetik, s. 352; Fevzi Çakmak, **Büyük Harpte Şark Cephesi Harekatı** (hazırlayan Ahmet Tetik), İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2011, s.105.

¹⁵ Tetik, a.g.e., s.305.

liye Cemiyeti'nden elbise istemesi tepki çekmiştir. Teşkilat başkanı görevini yürüten Yarbay Cevat Bey Rıza Bey'in bu davranışını "tefavüz-i merci" kabul ederek onu uyarmaktadır.¹⁶

Teşkilat-ı Mahsûsa'nın en meşhur adamlarından Yüzbaşı Yakup Cemil ise apayrı bir dünyada yaşamaktadır. Enver Paşa'dan izin alarak İstanbul ve çevresinden topladığı adamlarla o da Kafkas Cephesine gitmiştir.¹⁷ Teşkilat-ı Mahsûsa operasyonları için Kafkasya bölgesine gönderilen Yüzbaşı Yakup Cemil'in kendinden başka kimseyi dinlemeye niyeti yoktur. Borçka bölgesine gelip emrindeki birliklerini yerleştirdikten sonra Rıza Bey ile görüşür. Rıza Bey ona burada kalmasını ve Batum'u birlikte zapt etmelerini teklif eder. Ancak Yakup Cemil'in cevabı Teşkilat-ı Mahsûsa elemanlarının yapısını ve zihniyetini göstermesi bakımından manidardır. Cevabı tam da bu teşkilatçılara uygundur: "İstanbul bile emretse gene kalmam"¹⁸ Bu cevabı ile bölgedekileri dinlemeyeceği gibi, merkezden gelen emirleri bile dinlemeyeceğini açıkça ifade etmektedir.

Liyakatsizlik-Donanımsızlık ve Hayalperestlik

İttihat ve Terakki Partisi'nin temsilcisi olarak eski kâtib-i mesul-lerden Nail Bey de 1914 yılı Ağustos'unda Rıza Beyin bulunduğu Trabzon'a gelmiştir. Bölgedeki Teşkilat-ı Mahsûsa'nın idaresi konusunda Nail Bey'de söz sahibi olmak istiyordu. Bu yüzden yetki uyuşmazlığı gündeme gelmiş ve Teşkilat-ı Mahsûsa Başkanı Binbaşı Süleyman Askeri yetkili olarak Rıza Bey'i göstermiş ve meseleyi çözmüştür.¹⁹ Teşkilat-ı Mahsûsa merkezinden Yarbay Cevat, Rıza Bey'in gerçekçi olmayan isteklerine olumsuz cevap verdiği gibi onunla istihza da etmektedir. Batum'u işgale heveslenip muvaffak olamayan Rıza Bey'e verdiği cevapta askerlikten anlamadığını, ele geçirmeye çalıştığı şehrin konumunu dahi takdirden uzak olduğunu yüzüne vuracak şekildedir: "Cephenizdeki Batum şehri müstahkem olmasa idi elbet işgal ederdiniz."²⁰

---

¹⁶ Tetik, a.g.e., s. 332.

¹⁷ Tetik, a.g.e., s. 317.

¹⁸ Tetik, a.g.e., s.324.

¹⁹ Sarısamam, a.g.t., s. 497.

²⁰ Tetik, a.g.e., s. 332.

Arhavi'de bulunan Rıza Bey'in iki gün süren çatışmalar sonunda elinde bulunan silahların cephanesi kalmamıştır. Bu silahların cephanesini de bulmak mümkün değildir. Rıza Bey cephanesi bol silahların 5 gün içinde gönderilmesini istemektedir. Bu istek bile Rıza Bey'in gerçeklerden ne kadar uzak olduğunu, O zamanki Türkiye'nin durumunu ve imkânlarını kavramaktan uzak olduğunu göstermektedir. İsteddiği silahların elde olup olmadığı bir tarafa, İstanbul'dan veya başka yerlerden 5 gün içinde Arhavi bölgesine bunların hangi vasıtalarla taşınacağını bile idrak edemeyen bir hayalperesttir. Nitekim Teşkilat-ı Mahsûsa Reisi Süleyman Askeri bu isteklere çok kızmış ve sert bir şekilde Rıza Bey'i azarlamıştır. Süleyman Askeri'nin Rıza Bey'e birinci olarak sorduğu soru görev ve yetki sınırlarının dışına niçin taşıdığıdır. Harbin daha başında teşkilata bağlı görev yapan çetelerin yapacakları hizmet ve görevler belirlendiği halde bunun dışına hangi gerekçelerle çıkmış ve birlikleri zor durumda bırakmıştır. Emir ve talimatlara aykırı olarak yapılan bu harekâtı uygun bulmadığını, ayrıca "*silah ve tüfek mevcut olmadığı gibi gönderilmesi dahi imkânsızdır*" diye sert bir cevap vermiştir.²¹ Süleyman Askeri Bey, Rıza Bey'in başına buyruk davranışlarına istinaden Kafkas İhtilal Cemiyeti başkanı olarak Bahattin Şakir'e ve Rıza Bey'e birer yazı göndermiştir. Yazıda "*cephedeki gönüllü birlikler tamamen Ordunun emrine girmelidir*" ifadesi Bahattin Şakir'in hoşuna gitmemiştir. Zaten bu emre de riayet etmemiştir.²² Aynı şekilde Rıza Bey de emre riayet etmemiştir. Süleyman Askeri, Rıza Bey'e 20 Kasım'da Trabzon'da hazır olacak şekilde bir grup oluşturmasını emreder. Bu grup Sohum, Kütayis, Tiflis, Ekaterinador, Timurhanşura ve Bakü çevresini bilenlerden teşekkül edecektir. Bu birlik ordunun emrine göre hareket edecektir. Ancak Rıza Bey'in bu emre riayet etmediği anlaşılmaktadır. 21 Kasım'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği cevapta, Batum'u ele geçirerek Kafkasya'nın tamamında ihtilalcilerin birliğini sağlayarak Rus Ordusunu perişan etmeyi planladığını yazmıştır. Bunun için sunduğu planlar daha başından boşa çıkmıştır. Hazırladığı 100 kişilik grubu dahi Trabzon'a ulaştıramamıştır. Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazısında hava şartlarının bozuk olmasına rağmen yola çıktığını ancak fırtına yüzünden her bir kayık ve motorun

²¹ Tetik, a.g.e., s.308

²² Tetik, a.g.e., s.309.

bir köşeye sığındığını kendisinin de Alman ve Gürcülerle Pazar'da bulunduğunu bildirir. Batum'u fethederken düşmanla karşılaşmadan fırtınaya yenilmiştir. Yazısında Rus ordusunun stratejisi gereği Batum'a doğru çekilişini bile kavramaktan aciz olarak "*düşman bugün Acara Suyu vasıtasıyla Batum'a çekilmektedir. Düşmanı bütün bütün korku sarmıştır*"²³ şeklinde hayalciliğini ifade eden cümleler sarf etmiştir. Genelkurmay, 28 Kasım 1914 tarihli bir yazı ile Rıza Bey'e "*Batum'u işgal meselesiyle şimdilik meşgul olmayınız*" diyerek hayallerle uğraşmamasını ihtar eder. Asıl yapması gereken işin, Batum ile Kars arasındaki bölgeden Kafkasya içlerine kadar olan bölgeyi tanıyan personelden oluşan çetelerle o bölge hakkında bilgi toplaması, Ruslar hakkında keşifler yapması ve Müslümanlar arasında teşkilatlar yapması olduğu hatırlatılmıştır.²⁴ Böylece Rıza Bey'e olmayacak işler peşinde koşmaktan ziyade mensubu bulunduğu teşkilatın amaçları doğrultusunda bilgiler toplaması ve teşkilatın kabiliyetleri çapında operasyonel faaliyetlerde bulunması istenmiştir. Yani Rıza Bey'e asıl görevi hatırlatılmıştır.

Rıza Bey 31 Aralık 1914'te yazdığı bir raporda deneme yanılma yolu ile çetelerin asıl görevlerini bırakarak düzenli birliklerin yerine kendilerini koyarak doğrudan Rus ordusuna saldırmalarının başarı getirmeyeceğini itiraf etmiştir. Gerilla tarzı bir hareketi icra için teşkil edilen Teşkilat-ı Mahsûsa birliklerinin düzenli Rus birlikleri ile mücadele kabiliyetinin olmadığını bazı olaylarla göstermiştir. Mesela Batum'dan gelen üç Rus gemisini gören Rıza Bey'in birlikleri tamamen dağılmış ve tekrar yüz kişi geri toplanabilmiştir. Batum'u fethetmek sevdasında olan Rıza Bey'in isteği ise manidardır. Ona göre kurtulmanın yolu bölgeye nizamiye birliklerinin gelmesinden geçmektedir. Yani Teşkilat-ı Mahsûsa'nın bir operasyonu da fiyasko ile neticelenmiştir.²⁵

Trabzon Bölgesi idare heyetinden Nail Bey Rıza Bey'e karşılık bazı konularda daha gerçekçidir. Nail Beyin kanaati Batum'daki Rus birlikleriyle Teşkilat-ı Mahsûsa çetelerinin savaşım başarı elde etmesi mümkün değildir. Batum'u işgal yerine Rus birliklerinin harekete

---

²³ Tetik, a.g.e., s. 310-311.

²⁴ Tetik, a.g.e., s. 316.

²⁵ Tetik, a.g.e., s. 332-333.

geçmesini önlemek için donanmanın sık sık Batum önlerinde görünerek gözdağı vermesi yeterli olacaktır. Diğer taraftan imkânlarını dikkate almadan bazı tekliflerden de geri kalmamaktadır. Kendisine bağlı birlikleriyle Batum-Ardahan demiryolunu tahrip ederek burayı ele geçirebileceğini ifade etmektedir. Bunun için de 10.000 kişilik silahşörlünün teşkilatlanmasının bitmek üzere olduğunu ve silah temin edildiği takdirde bunlarla başarılar elde edeceğini bildirmiştir. Ancak bu rakamın abartılı olduğu bilinmektedir. Bu kadar bir çete grubunu silahlandırmak ve lojistik destek sağlamak o günkü şartlarda imkânsızdır. Görüldüğü gibi Nail Bey de diğer bazı Teşkilat-ı Mahsûsacılar gibi bazı hayaller peşinde koşmaktadır.²⁶

Teşkilat mensubu müfrezelerle ilgili olarak genel kanı olumsuzdur. Yarbay Stange 28 Ocak'ta 3. Ordu Komutanlığı'na yazdığı raporda Teşkilat-ı Mahsûsa elemanı Rıza Bey'in birlikleri ile ilgili şunları yazmaktadır: “Gönüllüler silah kullanmayı bilmiyorlar, Rus topçu ateşi başladığında da mevzilerini bırakıp kaçıyorlar. Rıza Bey çetesi ile nizamiye askerim beraberce harp edemez. Zira Rıza Bey gönüllüleri kıtaat-ı nizamiyeyi görür görmez umumi fîrar ediyorlar.”²⁷ Bu konu daha sonraki tarihlerde 3. Ordu Komutanlığına verilen raporlarda da gündeme gelmiştir. 1 Mart 1915 tarihli bir raporda Rıza Bey'in emrindeki Teşkilat-ı Mahsûsa birliklerinin değerlendirmesi şöyle yapılmaktadır: “Bu gönüllülerin katiyen kıymet-i harbiyesi yoktur. Düşman üzerine uzaktan ateş açar ve düşman biraz ilerlerse geri çekilirler ve birçok cephane sarf ederler. Rıza Bey yalnız olarak vazifesini yapamaz. Ona icabında vekâlet etmek üzere muharip bir zabıt veya erkân-ı harp gönderilmelidir.”²⁸

Rıza Bey hemen her yazışmada Teşkilat genel merkezinden ve diğer askeri yetkililerden asker, gönüllü, silah, cephane, elbise yiyecek vs gibi isteklerde bulunmaktadır. Mümkün olduğunca da istekleri yerine gelmektedir. Ancak başarısızlıkları devam etmektedir. Buna karşılık Teşkilat-ı Mahsûsa genel merkezi Rıza Bey ve diğer görevlileri zaptu rapta alarak nizamî kuvvetlerin emrine vermekten başka çare bulamamıştır. Aslında daha buraya gönderilirken de askeri birliklerin

²⁶ Tetik, a.g.e., s. 317-318.

²⁷ Tetik, a.g.e., s. 356.

²⁸ Tetik, a.g.e., s. 366-367.

emrinde onlara yardımcı olmak üzere gönderilmişlerdi. Bölgedeki görevlilerin gidişatından memnun olmayan Teşkilat-ı Mahsûsa merkezinden Yarbay Cevat, 30 Ocak 1915 'te Rıza Bey'e 8 maddelik sorularına cevap istemiştir. Alınan cevapta Rıza Bey'in birliklerinin durumunun iç açıcı olmadığı görülmektedir. Rıza Bey'in yazdıklarından anlaşıldığına göre, yeteri kadar silah, cephane, gönüllü, elbise, sıhhi malzeme bulunmamaktadır. Disiplinsizlik hat safhadadır.²⁹ Rıza Bey ve diğer Teşkilat-ı Mahsûsa birliklerinin ne durumda olduklarını gösteren şu hadise önemlidir. Rıza Bey 3. Odu Komutanının emri üzerine Murgul'a gitmek istemiştir. Ancak Murgul'a hangi yollardan gideceğini Yarbay Stange'ye sorar. O da verdiği cevapta "*yolları bilmiyorum. Kendim bizzat düşmanın taarruzuna maruz kaldım. Bu halinizle kalınız*"³⁰ demiştir. Görüldüğü gibi harekât bölgesindeki yolları dahi bilmeyen, tespit edemeyen bu kişilerle Osmanlı Ordusu Ruslarla savaşmak mecburiyetinde kalmıştır. Böyle birliklerin başarı nispetini düşünmek lazımdır. Nitekim başarı da elde edilememiştir. Rıza Bey hastalığını bahane ederek bölgeden 2 Mart 1915'te ayrılmıştır.³¹ Trabzon'da mülki idarede görevli bir memurun (Ahmet Eyüp Bey) Rıza Bey ile ilgili tespitleri üzerinde durulmaya değer düşüncelerdir. Ona göre Rıza Bey'in hastalığını bahane ederek ayrılmak istemesi gerçeği yansıtmamaktadır. Emrindeki birlik ve gönüllülerin Yarbay Stange'ye devri bunda etkili olmuştur. Rıza Bey strateji ve taktik bilmemektedir. Emrindeki binlerce personelin işesini, idaresini sağlayamamakta, düzenli bir kuruluşa geçememekte, düşmana askeri bilgi ve mantık dışı taarruzlarla kuvvetlerin yenilgisini hazırlamaktadır. Bu zaafı yünden Hopa ve Murgul'un kaybına sebep olmuştur. Nail Bey ile arasındaki husumet hat safhadadır. Rıza Bey artık istirahate davet olunmalıdır.³²

Bu işe ehil olmadıklarını bazı Teşkilat-ı Mahsûsacılar biraz gecikme ile olsa da kabul ve itiraf etmişlerdir. Nail Bey bunlar arasında en gerçekçi olanlardan biridir. 3 Ocak 1915 tarihine gelindiğinde Nail Bey bazı gerçekleri görmeye başlamıştır. Borçka yakınlarındaki Çifte

²⁹ Tetik, a.g.e., s. 358-359.

³⁰ Tetik, a.g.e., s. 360.

³¹ Tetik, a.g.e., s. 381.

³² Tetik, a.g.e., s. 370.

Köprü Köyü'nden Talat Bey'e yazdığı telgrafta bazı itiraflarda bulunmuştur. Nail Bey'in telgrafi şöyledir: “*Daha büyük cinayetlere meydan verilmemek için evvela şunu söyleyeyim ki ne Rıza Bey ve ne de bendeniz bu işin ehli değiliz... Buraya kuvvetli nizamiye kıtaatı gönderilerek bizlerin yerine ehil ve civan zatlar gönderilmezse yarın Hopa değil Rize'ye kadar bütün teba-yı Müslime, Rus çizmeleri altında can verecektir. Hatta tehlike pek büyüktür. Zira ordunun da bizim intizamsızlığımızın kurbanı olmasından korkuyorum.*”³³ Bu düşüncelerini ilgililere aktaran Nail Bey de 15 Mart 1915'te bölgeden ayrılmıştır.³⁴

Kafkasya'yı fethedeceği hayalleriyle yaşayan Dr. Bahattin Şakir, Rıza Bey, Nail Bey ve İttihatçı Trabzon Valisi Cemal Azmi arasında sürtüşme ve rekabet başlamıştır. Cemal Azmi, Rıza ve Nail bir tarafta, Bahattin Şakir ise diğer taraftadır. Bölgedeki faaliyetlerle ilgili olarak görüş ayrılığı başlamıştır. Bahattin Şakir, Rıza Bey'in yüzünden Artvin bölgesinin kısa süre içinde elden çıkacağını düşünmekte ve bu düşüncesini Talat Bey'e de rapor etmiştir.

Askerî Birliklerin İşlerine Karışmak

Askerî birliklerin işine karışmamaları ve yetkili komutanlara bağlı oldukları bildirildiği halde buna riayet etmemekte ve askerî yetkilileri de dinlememektedirler. Dr. Bahattin Şakir'in 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa ile aynı odada kalması da üzerinde durulacak başka önemli bir husustur. Çete reisi durumunda olan ve kendisi de askerî doktor olan bu şahıs hangi sıfatla ve görevle ordu komutanının odasını paylaşmaktadır. Tabii ki İttihat ve Terakki Partisi temsilcisi, başka bir ifade ile parti militanı olarak burada kalmaktadır. Yoksa hiçbir surette askerî ve idarî bir mantıkla konunun izahı mümkün değildir. Bahattin Şakir adeta kendini ordu komutanı yerine koyarak ordu ile ilgili olarak Talat Paşa'ya birtakım tekliflerde bulunmaktadır. Ayrıca kafasına göre askeri kararlar almaktan da geri kalmamaktadır. Bazı “*valiler ve gayr-i mesul şahsiyetler de işe karşarak*” kış taarruzunun yapılması için ısrar etmekte ve 3. Ordu komutanını baskı altına almakta ve Genelkurmay'a sürekli telgraf çekmektedirler. Sonunda Genelkurmay Baş-

³³ Tetik, a.g.e., s. 338-339.

³⁴ Tetik, a.g.e., s. 381.

kanlığı harp sahasının Yarbay Hafız Hakkı (Genelkurmay İkinci Başkanı) tarafından Enver Paşa'dan önce denetlenmesine ve hazırlık yapılmasına karar vermiştir. Yine Bahattin Şakir haddini tecavüz ederek, top cephanesinin azaldığından bahisle ordu komutanını dikkate bile almadan Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey ve bölge komutanından istekte bulunmuştur. Ordu Komutanından habersiz olarak top ve cephanesinin Köprüköy bölgesine gönderilmesini istemesi askerî kurallar ve mantıkla kabil-i telif değildir.³⁵ Tek izahı kalıyor o da İttihat ve Terakki Partisi ileri geleni olarak kendisini bölgedeki askeri otoritelerin üstünde görmesidir. Dikkat edilirse sivil İttihatçı vali ve küçük rütbeli askeri bir doktorun Kafkas Cephesi'ndeki askeri harekâtı planlamak ve uygulamak konusunda kendilerini yetkili gördükleri açıktır. Bahattin Şakir Rus Ordusuna karşı kendisine verilen görev çerçevesinde operasyonel faaliyette bulunmaktan çok 3. Orduyu idare etmeye çalışmaktadır. Ordunun askeri zaruretler icabı geri çekilişini engelleyerek birçok zayıata sebep olmuştur. Yetkisini kat kat aşarak Ordu komutanına rağmen 300 kadar süvariye emrine alarak Ordu karargâhının emniyetini sağlama görevini bile kendisine vermiştir.³⁶ Bahattin Şakir'in Teşkilat-ı Mahsûsa yetkileri çerçevesinde faaliyet yapmaktan çok adeta 3. Orduyu yönetmeye kalkması, her meseleye karışması sonunu hazırlamaktadır. Bahattin Şakir, komutanlarla temasları sırasında hükümetin bu savaşta takip ettiği politikalarla ilgili sorular sorarak ağız aramaktadır. Komutanların gerçekleri ifade eden samimi görüşlerini kendine göre yorumlayarak hükümeti tenkit ediyor diye Enver veya Talat Paşa'ya aktarmakta ve bu subayların cezalandırılmalarını sağlamaktadır. Bu durum Vehip Paşa'yı kızdırmış ve bir ara Bahattin Şakir'i tutuklamayı bile düşünmüştür.³⁷ Enver Paşa çeşitli kanallardan kendisine gelen bilgiler ve rahatsızlıkların bildirilmesi üzerine Yarbay Hafız Hakkı'ya şu emri verir: *"Bahattin Şakir Bey'in karargâhta bulunması geçen seferde (Balkan Harbi'ni kastediyor)Edirne'de olduğu gibi zabitan arasında ihtilaf doğuracaktır. Ordu kumandanının kendisiyle müşavere etmemesi lazımdır. Buradan Bahattin Bey'e karargâhtan uzaklaşması yazılmıştır. Bence*

³⁵ Baki (Emekli Miralay), **a.g.e.**, s.364-365; Tetik, **a.g.e.**, s. 312-313.

³⁶ Tetik, **a.g.e.**,s. 314.

³⁷ Arif Cemil, **Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa**, İstanbul, 1997, s. 198.

Trabzon'da veya diğer mahallerde bulunabilir. Herhalde karargâhtan ayrılmama siz de çalışınız."³⁸ Enver Paşa'nın emri üzerine Bahattin Şakir Artvin taraflarına gönderilecek ve Rusları yeneceği hayallerinin peşinde koşmaya devam edecektir. Bu emir geç kalmış bir emirdir. Ordu komutanı ve diğer subayların moralleri üzerinde olumsuz etkiler yapmıştır. Bu durum aynı zamanda İttihat ve Terakki Partisi içindeki çekişmeyi de göstermektedir. Talat Paşa'ya sırtını dayayarak pervasızca davranışlarda bulunan bu ve benzeri kişiler partizanlığın zirvesindedirler. Ancak Enver Paşa parti içindeki gücünü ve askeri şartların getirdiği avantajlarını kullanarak Bahattin Şakir'i dolayısıyla Talat Paşa'yı şimdilik devre dışı bırakabilmiştir. Bu hadiseler Ordu ve siyaset ilişkisinin, sınırlar iyi tanzim edilmediği zaman ne gibi vahim sonuçlar doğuracağıнын en güzel misallerindendir.

Teşkilat-ı Mahsûsa'nın Trabzon ve havalisindeki operasyonel faaliyetlerini yürütmek üzere görevlendirilenlerden biri de Mülazım (teğmen) Rıza Bey'dir. Rıza Bey Ağustos 1914 'de Trabzon'a gelmiştir.³⁹ Bu zata daha sonra "*Lazistan ve Havalisi Kumandanı*" unvanı verilmiştir.⁴⁰ Rıza Bey, bölgede yapılmak istenenleri anlamaktan uzak, kafasına göre hareket eden, sorumsuz bir kimsedir. Trabzon bölgesindeki görev sınırlarının dışına taşarak elindeki birlikleriyle sınırları birçok yerden geçerek Rusları kovaladığını ve Çürüksu'ya kadar ilerlediğini bir telgrafla bildirmiştir.⁴¹ Ancak durum Rıza Bey'in telgrafında yazdığı gibi değildir.

Bahattin Şakir, 30 Ekim 1914 tarihinde Talat Paşa'ya yazdığı telgrafta bazı izinler istemekte ve yaptığı işleri bildirmektedir. Stratejik bakımdan önemli gördüğü Makû'yü (İran'da bir şehir) işgal için izin istemektedir. Diğer taraftan Narman bölgesindeki Rus kuvvetleriyle esas birlikler arasındaki irtibatı kesecek şekilde Rus kuvvetlerine baskın yaparak başarı elde edeceğini ifade etmektedir. Üçüncü olarak da

³⁸ Baki, **a.g.e.**, s.364; Tetik, **a.g.e.**, s. 315-316.

³⁹ Sarısaman, **a.g.t.**, s.496, 497.

⁴⁰ **ATASE Arşivi**, Klasör (K):1829, Dosya (D):8, Fihrist (F): 1-55; Klasör (K):1828, Dosya (D):2, Fihrist (F):3-19.

⁴¹ Tetik, **a.g.e.**, s.307.

Rumiye'de bulunan Rus kuvvetlerine baskın yaparak 200 kişiyi öldürdüğünü, kendi kayıplarının çok az olduğunu bildirmiştir.⁴² Görüldüğü gibi Bahattin Şakir tam bir parti militanı gibi davranmakta, sıralı amirleri dinlememekte, gücünün büyüklüğü ve imkânlarından çok, hayallerinin peşinde koşmaktadır. Bölgede kurulan İhtilal Cemiyeti'nin asıl amaç ve kabiliyetinin dışında işlerle uğraşmaktadır. Temel görevi bölgede karışıklık çıkararak Rus askeri birliklerini taciz ve terdirgin etmek, bölge insanını Ruslar aleyhine teşvik etmek ve ayaklandırmak suretiyle Rus ordusunu hırpalamaktır. Ama O bunun dışında hareketler yapmakta ve düzenli Rus birliklerine doğrudan saldırı yapmaktadır. Bu ise askeri bakımdan oldukça sakıncalı olmakta ve 3. Ordu birlik komutanlarını zor durumda bırakmaktadır. Kimden emir aldığı belli olmamakla beraber anlaşıldığına göre özellikle Talat Bey'den yüz bulmakta ve serbest davranmaktadır. Bahattin Şakir, Talat Paşa'ya gönderdiği yazılarında sürekli çetelerin başarısından bahsetmektedir. Bu başarı ifadeleri şüphelidir. Van bölgesindeki İran harekâtı sırasında Tümen Komutanı Kazım Bey'in uyumsuzluğu yüzünden bazı sıkıntılar ortaya çıktığını, onun miskin hareket etmesi yüzünden başarı elde edilemediğini ve kendisinin gönderdiği bir kısım çete grupları vasıtasıyla durumun başarıya dönüştüğünü savunmaktadır. Telgrafında *“Yusufeli'den ve Karakilise'den sınırı geçen düşmanlar, hudut taburlarıyla teşrik-i mesai eden çetelerimiz tarafından püskürtülmüştür”* ifadesine yer vermektedir.⁴³ Dr. Bahattin Şakir ve Rıza Bey, Teşkilatın amacını kavramaktan uzak bir şekilde davranmaktadırlar. Her zaman yaptıkları gibi yazışmalarını Talat Bey ile yapmakta ve Rus birliklerine çeteleriyle saldırarak başarılar elde etmekten dem vurmaktadırlar.

Gizliliğe Riayet Etmemek

Teşkilat-ı Mahsûsa çetelerinin askerlik açısından çok önemli olan gizliliğe pek riayet etmedikleri görülmektedir. Mesela Rıza Bey, askerî gizliliğe riayet etmeyerek kendini methetmek amacıyla bazı telgrafları Erzurum'da yayımlanan Envar-ı Şarkiyye isimli gazetede neşretmiştir.

---

⁴² Tetik, a.g.e., s.305-306.

⁴³ Tetik, a.g.e., s.306-307.

Bu neşriyat İstanbul basınında da yer almıştır. Bunun üzerine Başkomutanlık Erzurum Valiliğini uyararak bu hususlarda titiz davranılmasını istemiştir.⁴⁴

Yolsuzluk

Bu çete gruplarının zaman zaman yolsuzluk yaparak halktan zorla para, altın vs. gibi ziynet eşyası gasp ettikleri görülmüştür. Bahattin Şakir'in emri altında bulunan Halil Bey isimli bir zat Artvin civarında halktan zorla aldığı 65.000 kuruş değerindeki meblağı babasına postaneden göndermiştir. Bunun üzerine divan-ı harbe verilmesine karar verilmişse de adı geçen zat izin almadan Mısır'a gitmek üzere yerinden ayrılmıştır.⁴⁵

Disiplinsizlik-Başıbozukluk

Teşkilat-ı Mahsûsa birliklerindeki başıbozukluk Ordu kumandanlarının devamlı üzerinde durdukları meselelerden olmuştur. 3.Ordu komutanı Hafız Hakkı da bu konuda emir vermiştir. Hafız Hakkı, Yarbay Stange'ye Dr. Bahattin Şakir'in emrindeki Teşkilat-ı Mahsûsa birliklerini ve Yakup Cemil müfrezelerini emri altına alması talimatını verir. Bunların disiplinsiz davranışlarına müsaade edilmemesini, emre uymayanları divan-ı harbe vererek cezalandırılmalarını ister.⁴⁶ Yakup Cemil ve gönüllülerinin Trabzon ve havalisindeki faaliyetleri kısa sürmüştür. Daha doğrusu Yakup Cemil'in Doğu Cephesindeki serüveni 20 gün kadar sürmüştür. 5 Ocak 1915'te arkasında 70-80 mevcudu kalan perişan bir birlik bırakarak çekip gitmiştir. Büyük iddialarla gelen Yakup Cemil de diğer İttihatçılar gibi şöhret peşindedir.⁴⁷ Yakup Cemil'in müfrezesini yüzüstü bırakıp gitmesinden sonra yerine Yüzbaşı Halit tayin edilmiştir. Teşkilat-ı Mahsûsa müfrezelerinin gerçek yüzlerini göstermesi bakımından onun Yarbay Stange'ye gönderdiği yazı şöyledir: "*Yakup Cemil Bey müfrezesine ait ne kadar firari namussuzlar varsa onların behemehal buraya iadesi, icap ederse selamet-i*

⁴⁴ Tetik, a.g.e., s. 342.

⁴⁵ Tetik, a.g.e., s. 350,

⁴⁶ Tetik, a.g.e., s. 351.

⁴⁷ Tetik, a.g.e., s. 3339.

umumiye namına bir kaçının idamı."⁴⁸ Yakup Cemil ve arkadaşları ile ilgili olarak Trabzon Valisi Cemal Azmi de olumsuz düşüncelere sahiptir. Talat Bey "*bunların nesi var*" diye sorunca Cemal Azmi "*bunların hiçbir şeyi yoktur. Hepsi de İstanbul'da gördüğünüz gibi sağ salım bulunuyorlar. Kendilerini şimdi motorla başımdan savıyorum.*"⁴⁹ Başboşluğun ve sorumlusuzluğun güzel örneklerinden biri de Kurmay Yüzbaşı Ali Rıza Bey'in Teşkilat-ı Mahsûsa birliklerini kontrole almaya çalışırken karşılaştığı durumdur. Yüzbaşı Ali Rıza İstanbul'dan Yakup Cemil taburunun kaydını ister. Kendisine "*Yakup Cemil Bey'in İstanbul'dan hareketinde kumandasındaki gönüllü taburunun kaydı yoktur*" cevabı verilir.⁵⁰

Teşkilat-ı Mahsûsa birliklerindeki zaman içerisinde ortaya çıkan en önemli noksanlardan biri subay eksikliğidir. Askerî yönetimi bilmediklerinden gönüllüler arasında disiplinsizlik artmaktadır. Askerî eğitim almadıklarından ve eski alışkanlıklarını bırakamadıklarından muharebenin çok çapulculuğa, yağmacılığa kayabilmektedirler. Bir kısmının yaptığı bu fiiliyat halkın moralini olumsuz etkilemektedir.⁵¹ 30 Mart 1915 tarihinde Ankara Valisinin Dâhiliye Nezareti'ne çektiği bir telgraf da benzeri suçlamalarla doludur. Rapordan, Kafkas hududunda icra-yı harekete memur Teşkilat-ı Mahsûsa gönüllüleri Ankara'dan çıktuktan sonra yolda gasp, hırsızlık, adam öldürme gibi suçlar işlemiştir. Bunlardan şimdiki görünüşe göre şerden başka bir hayır beklenemeyeceğinin 10. Kolordu Komutanlığına bildirildiği anlaşılmıştır.⁵² Aynı şekilde Sivas Valiliği'nden Teşkilat-ı Mahsûsa Tabur komutanı Yüzbaşı Salih Efendiye yazılan yazıda da bu husus üzerinde durulmaktadır. Münasebetsiz davranışlarda bulunanların cezalandırılacağı ve bilhassa subayların bu işlerden sorumlu tutulacağını bildirmiştir.⁵³

⁴⁸ Tetik, **a.g.e.**, s. 343.

⁴⁹ Tetik, **a.g.e.**, s. 346-347.

⁵⁰ Tetik, **a.g.e.**, s. 374.

⁵¹ Tetik, **a.g.e.**, s. 371.

⁵² Tetik, **a.g.e.**, s. 374.

⁵³ **ATASE Arşivi**, Klasör (K):1828, Dosya (D):2, Fihrist (F): 3-4.

Parti Militanlığı

Teşkilat-ı Mahsûsa'ya mensup bazı ileri gelenler ve siyasî unsurlar ordu karargâhlarında bulunmaktadır. Bunlar İttihat ve Terakki Partisi'nin temsilcisi sıfatı ile burada bulunuyorlardı. Bu şahıslar görünüşte düşman ordusu gerisinde çalışacak Teşkilat-ı Mahsûsaya bağlı çetelerin ordu ile uyumlu çalışmalarını sağlamakla görevliydi. Ancak bunlar gerçekte ordu komutanlarını kontrol ediyorlar, askerlikle doğrudan ilişkisi olmayan bu şahıslar komutanın icraatlarını kendi görüşleri noktasından değerlendirerek genel merkeze ihbar ediyorlardı. 3. Ordu karargâhında da böyle birisi bulunuyor ve ordu komutanının işlerine daima müdahale ediyordu. Sivil bir kişinin ordu komutanı üzerinde nüfuz sahibi olması askerlik açısından kabul edilecek bir durum değildir. Bu şahısların çok geniş yetki ile çalışmaları, ordu ile ilgili gelişmelerden mesul olmamaları ve ordudan firar eden askerleri Teşkilat-ı Mahsûsa'ya kabul ederek onları korumaları ordudan firarları arttırmıştır. Teşkilat-ı Mahsûsa'da görevli ittihatçıların bu davranışları orduda intizamsızlığa sebep olmuştur. Parti temsilcisi gibi davranan bu şahıslar ordu mensubu askerlerin moralleri ve çalışma disiplinleri üzerinde olumsuz bir duruma sebep oluyorlardı. Diğer taraftan mülkî idarecilerden valiler de bunlar gibi davranıyorlardı. Devletin valisi olmaktan çok İttihat ve Terakki Partisi'nin temsilcisi gibi davranan bu valilerde ordu komutanları ve diğer askerlerle ilgili yerli yersiz ihbarlarda bulunuyor, askerleri töhmet altında bırakıyorlardı. Bütün bunlar Ordunun harekât kabiliyetini sınırlandırıyordu.⁵⁴ Rıza Bey, yazışmalarında çelişkilerle dolu bir tavır sergilemektedir. Bir taraftan başarılarından bahsederek takdir edilmediğinden yakınmakta, diğer taraftan emrindeki birliklere hâkim olamadığından söz etmektedir. Rus Ordusunu mağlup etmek (!) üzere yola çıkan çetelerin yağmacılık yaptıklarını, bunlara hâkim olabilmek için subay, astsubay ihtiyacını belirtmektedir. Bu imkânlar sağlanırsa yapacağı işi de şöyle açıklamaktadır: *“İttihat ve Terakki'nin nam-ı mübeccelini (yüce adını) bütün Kafkasya'ya iktidar-ı azmiyyetle mütenasib bir surette tanıttırmaya muvaffak*

⁵⁴ Salâhattin, “Büyük Harpte 10. Kolordu ve Sarıkamış Muharebeleri Hakkında Bir konferans”, **Askeri Mecmua (Tarih Kısmı)**, (1 Temmuz 1931), Yıl: 5, S. 22, S.24.

olurum”⁵⁵ Bu cümleler gerçek niyetini ortaya koyan en doğru cümlelerdir. Bütün mesele İttihat ve Terakki Partisi'nin adını duyurmaktan ve parti yetkililerine hulus çakmaktan öteye gitmemektedir. Şayet Kafkasya ele geçirilir ve elde kalırsa Rıza Bey'de partisinin adını buralarda duyuracaktır(!). Hayalden öte gitmeyen, birçok İttihatçıda bulunan melankolik ruh halinin tezahüründen başka bir şey değildir.

Sonuç

Teşkilat-ı Mahsûsa Rusya'ya karşı bir kısım elemanlarını sabotaj, baskın, taciz, propaganda, isyan çıkarmak gibi hususlarda kullanmak üzere görevlendirmiştir. Rus Ordusu gerisinde bazı operasyonel faaliyetlerde bulunmayı planlamaktadırlar. Bilhassa Kafkas kökenli insanlardan müteşekkil bazı gruplar kurmak suretiyle Trabzon, Erzurum başta olmak üzere bölgede faaliyetlere başlamıştır. Umur-ı Şarkiye Dairesi olarak da isimlendirilen teşkilatın emriyle *Kafkas İhtilal Cemiyeti* adı altında bölgede faaliyette bulunacak bir yapı oluşturulmuştur. Bu yapının görev tanımı yapılarak yetkileri, faaliyet bölgesi, bağlılıkları, ordu birlikleri ile ilişkileri vs. belirlenmiştir. Bu çerçevede oluşturulan çete grupları bazı kişilerin emrine verilmiştir. Daha sonraki gelişmeler de gösterecek ki Teşkilat-ı Mahsûsacılar asıl görevlerini bırakıp düzenli ordu birlikleri gibi hatta zaman zaman hadlerini tecavüz ederek onların bile önlerine geçerek istihbarat teşkilatı çapında operasyonlar yerine askeri harekât yapmaya kalkmışlardır. Kafkasya bölgesine gönderilen görevlilerin bir müddet sonra asıl görevlerini unutarak ordu komutanı gibi davranmaya başlamaları, partideki güçlerine dayanarak hiyerarşik düzeni alt üst etmeleri şikâyetlerin artmasına sebep olmuştur. Teşkilat elemanları partili oldukları için kendilerini ordu komutanlarından dahi üstün görmekte, onlara tahakküm etmeye çalışmakta, emirlerini dinlememektedirler. Hatta bir bakıma iktidardaki partinin temsilcisi olarak onları denetlemek hak ve yetkisini kendilerinde görmektedirler. Bu da teşkilatla askeri birlik komutanları arasında tartışma ve sürtüşmelere sebep olmakta ve askeri hiyerarşiyi bozmaktadırlar Bunların düzenli askeri birliklerin yapabileceği işleri yapmak için hem askere hem silah ve cephaneye hem de

---

⁵⁵ Tetik, a.g.e., s. 311.

(asıl önemli olan) askerî harekât yönetme kabiliyet, eğitim ve donanımına sahip olmamaları başarısızlıklarının temel sebebidir. Dolayısıyla merkezde bulunan ve askerlik mesleğini bilen bir kısım yetkililer bunların saçma sapan isteklerini karşılayamaz olduklarından verdikleri cevaplar olumsuz olmaktadır. Sık sık asıl görevleri yani gayri nizami harp usullerine dönmeleri ihtar edilmektedir. Bu ve benzeri davranışlar ister istemez teşkilat kuruluş amaç ve ilkelerine gölge düşürmekte ve faaliyetlerinin değerini azaltmaktadır. Büyük heveslerle bölgeye giden teşkilat elemanlarının bir süre sonra başarısız olarak bölgeden adeta kaçarak ayrıldıklarını görüyoruz. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında iktidarda olan İttihat ve Terakki Partisi her alanda olduğu gibi askerlikte de uygulamalarıyla devletin sonunu hazırlamıştır. Yukarıda ayrıntılarıyla anlatıldığı gibi orduya siyasetin karışması işleri içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Yetkisiz bazı kişi ve grupların askerî işine karışması başarısızlıkların ana sebeplerindendir. Kendisinden çok şey beklenen Teşkilat-ı Mahsûsa istihbarat toplama konusunda yer yer bazı başarılar elde etmişse de bilhassa Kafkasya bölgesinde operasyonel faaliyetlerde başarılı olamamıştır. Teşkilat-ı Mahsûsa'ya mensup müfrezelerin vatan ve millet için canla başla çalıştıklarını kimse inkâr edemez. Çok zor ve zahmetli işlerle uğraştıkları açıktır. Yukarıda izah ettiğimiz gibi birçok konuda başarısız olmaları onların iyi niyetli davranışlarını gölgelemez. Ancak askerî harekât veya gayri nizami harpler sonuçlarına göre değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

A-Arşivler

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE),

Klasör (K):1828, Dosya (D):1, Fihrist (F): 1-26.

Klasör (K):1828, Dosya (D):2, Fihrist (F): 3-4.

Klasör (K):1828, Dosya (D):2, Fihrist (F): 3-19.

Klasör (K):1829, Dosya (D):8, Fihrist (F): 1-23; 1-28; 1-29.

Klasör (K):1829, Dosya (D):8, Fihrist (F): 1-55

Klasör (K):1846, Dosya (D):79, Fihrist (F): 13-4.

B-Tetkik Eserler

Arif Cemil, **Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsûsa**, İstanbul, 1997.

Baki (Emekli Miralay), **Büyük Harpte Kafkas Cephesi**, 2.cilt, İstanbul, 1933.

Çakmak, Fevzi, **Büyük Harpte Şark cephesi Harekatı** (hazırlayan Ahmet tetik), İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2011.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu yay., IX. Cilt, Ankara, 1999.

Keleşyılmaz, Vahdet, "Teşkilat-ı Mahsûsa'nın Kuruluşu, Başkanları ve Mustafa Kemal", **Türkler**, 13.cilt, Ankara, 2002.

Kut, Halil, **İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş** (hazırlayan: Taylan Sorgun), Kamer yay., İstanbul, 1997.

Pehlivanlı, Hamit, "Teşkilat-ı Mahsûsa Türk Modern İstihbaratçılığının Başlangıcı mı?", **Osmanlı**, 6.cilt, Yeni Türkiye yayınları, Ankara, 1999.

Pehlivanlı, Hamit, "Osmanlılarda İstihbaratçılık", **Türkler**, Yeni Türkiye yayınları, 13. Cilt, Ankara, 2002.

Salâhattin, **Büyük Harpte 10. Kolordu ve Sarıkamış Muharebeleri Hakkında Bir konferans**, **Askeri Mecmua (Tarih Kısmı)**, (1 Temmuz 1931), Yıl: 5, S 22.

Sarısaman, Sadık, “Trabzon Mıntıkası Teşkilat-ı Mahsûsa Heyet-i İdaresinin Faaliyetleri ve Gürcü Lejyonu”, **XIII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999)-Kongreye Sunulan Bildiriler-**, III. Cilt, I. Kısım, Ankara, 2002.

Tetik, Ahmet, **Teşkilat-ı Mahsûsa (Umur-ı Şarkiye Dairesi) Tarihi (1914-1916)**, 1.Cilt, İş Bankası Kültür yay. İstanbul, 2014.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA AKDENİZ'DE İSTİHBARAT SAVAŞLARI; EMSIB-TEŞKİLAT-I MAHSUSA REKABETİ

Ulvi KESER*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından özellikle Akdeniz coğrafyasına büyük önem veren İngiltere burada bugünkü Orta Doğu coğrafyasından Afrika kıyılarına ve neredeyse İstanbul'a kadar uzanan yeni ve özel bir istihbarat ağı kurar. Doğu Akdeniz Özel İstihbarat Bürosu (Eastern Mediterranean Special Intelligence Bureau/EMSIB) adı verilen bu teşkilata daha sonra uçak gemileri ve diğer lojistik altyapısıyla Fransa ve İtalya da dahil olur. İlginç olan nokta ise biraz da kentkırım (urbicide) girişiminde bulunmak ve anılan coğrafyayı talan etmek üzere bu kadar geniş kapsamlı bir istihbarat ağının başına İngiltere Sir Charles Leonard Woolley isimli bir arkeoloğu getirir. Fransa'nın İskenderun'a çıkarma yapma planları, İngiltere'nin Kıbrıs adasında Çanakkale'den getirdiği esirler için Kıbrıs'ta esir kampı açması, ardından Fransa'nın Ermeni Doğu Lejyonu (Armenian Legion d'Orient)'nu yine Kıbrıs'ta faaliyete geçirmesi ise önce 4. Teyyare Bölüğü ve ardından çeşitli istihbarat birimleriyle Osmanlı'nın da bölgede istihbarat ve istihbarata karşı koyma faaliyetlerine hız kazandırır.

Anahtar Kelimeler: Akdeniz, İngiltere, EMSIB, İstihbarat, Kıbrıs, Ermeni Doğu Lejyonu

---

* Prof. Dr., Kıbrıs Amerikan Üniversitesi KKTC, ulvi.keser@gmail.com

INTELLIGENCE WARS IN THE MEDITERRANEAN DURING WWI; EMSIB-TEŞKİLAT-I MAHSUSA COMPETITION

ABSTRACT

As soon as the WWI breaks out, the British paying a special attention to the Mediterranean and Cyprus establishes a complicated intelligence network covering the Middle East, African coasts and up to Istanbul. The organization named EMSIB (Eastern Mediterranean Special Intelligence Bureau) then covers the French and Italian forces such as the aircraft carriers and the other logistics infrastructure. What is more interesting here is that the British authorities assign not a military personnel but an archeologist for such a strategic, important and military position named Sir Charles Leonard Woolley so as to destroy the cultural heritage and make a sort of urbicide in the vicinity. French landing operation plans on Iskenderun, British POW camps in Cyprus for the Turkish soldires from Gallipoli, then the French Armenian Legion d'Orient camps on the island all accelarate Ottoman intelligence and reconnaissance activities in the area.

Key Words: Mediterranean, Britain, EMSIB, Intelligence, Cyprus, Armenian Legion d'Orient

Giriş

Birinci Dünya Savaşı sürecinde her ne kadar Kıbrıs adası savaşın dışındaymış gibi görünse de özellikle savaşın müttefiklerinden İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu eksenli menfaat hesaplaşması ve bu coğrafyaya yönelik stratejik hamleleri Doğu Akdeniz'i tam da savaşın merkezi haline getirir. İngiltere'nin psikolojik harp bağlamında Kıbrıs adasında yaşayan Kıbrıs Türklerine gözdağı vermek ve o güne kadar karşılaştığı bazı huzursuzlukları önlemek gibi amaçlar da dahil olmak üzere bir takım ince hesaplarla Çanakkale cephesinde esir aldığı Türk savaş esirlerini Kıbrıs adasına getirmeye başlaması ve bu esirleri Mağusa şehri yakınlarındaki Caralos (Karakol) bölgesinde inşa ettiği esir kampında tutmasının yanında Fransa'nın da İngiltere'nin siyasî, askerî ve lojistik desteğiyle aynı bölgede ve Monarga denilen noktada dünyanın dört bir yanından topladığı Ermenileri askeri eğitimden geçirmek üzere askerî bir kamp açması bölgedeki askerî hareketliliği hızlandırır. Aynı şekilde Fransa'nın savaşın devam ettiği süreçte tesis ettiği Ermeni Doğu Lejyonu (Legion d'Orient) vasıtasıyla bir yandan Doğu Akdeniz'de askerî güç bulundurmaya tercih etmiş, bir yandan Osmanlıyı rahatsız edecek bir güç oluşturmuş, öte yandan bugün de devam ettirdiği Akdeniz'de askerî güç bulundurma politikasına hız vermiştir. Bu şartlar altında Osmanlı İmparatorluğu da Akdeniz'deki deniz trafiği ve hareketliliği deniz gücüyle engellemese de keşif ve istihbarat faaliyetleriyle önlem alma çabası içindedir.

Kıbrıs Adasının İlhakı ve İstihbarat Faaliyetleri

1914 Ekim ayı başından beri, Osmanlı Devleti'nin Almanya saflarında savaşa girmesini bahane eden ve Kıbrıs'ı ilhak çalışmalarını Dışişleri ve Sömürgeler Bakanlıkları aracılığıyla yürüten İngiltere ilhak kararıyla¹ birlikte 1878 Kıbrıs Anlaşması² ve buna bağlı bütün uluslararası anlaşmaları feshettiğini, Kıbrıs adasının İngiltere'nin bir parçası

---

¹ Emre Saraoğlu, "Bir Adayı Paylaşan İki Halkın Hikâyesi", **Stratejik Etütler Bülteni**, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, Eylül 1995-1996, S. 90-91, s. 64

² Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri**, C. 1, Ankara, 1953, s. 401-402

haline geldiğini ilan eder.³ Bu konudaki ilhak kararı Lefkoşa'da İngiliz Valisi tarafından okunur ve bu kararın ardından Vali Goold-Adams bir çağrıda bulunarak sıkıyönetim uygulamasıyla birlikte Lefkoşa'da Yürütme Kurulu toplanmasını ister.⁴ Ortaya çıkan bu yeni durum valiye Alman ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bağlı gemilerle bunların tabiiyetlerini denetim ve gözetim altına alma, temel ticari mallarla ilgili fiyat tespiti, ayrıca "balmumu, mesane ve sosis zarı, kemik, kostik soda, pamuklu üstüğü, martı gübresi, paça yağı, her türlü mermi, demiryolu vagonu, sığır, koyun, domuz ve kümes hayvanlarının"⁵ ihracatının yasaklanması, bunların dışında gündelik yaşamda kullanılan çeşitli yiyecek maddelerinin ada dışına çıkışına ve ihracatına yasak getirilmesi ve adanın her kazasında sıkıyönetim uygulamalarına aykırı hareket edenleri yargılamak üzere bölge komiserlerinin başkanlığında sıkıyönetim mahkemeleri kurma fırsatı verir.⁶

O güne kadar nispeten daha az sıkıntılı ve stresli günler geçirmekte olan Kıbrıs Valisi bu son yaşananların ardından alınabilecek olağanüstü tedbirler konusunu görüşmek ve adada hayatı savaş ortamının dışına çıkartarak normalleştirebilmek amacıyla neredeyse bir savaş komitesi de oluşturur.⁷ Hemen ardından söz konusu bu komite adadaki İngiliz askerlerinden büyük bir kısmını Larnaka, Limasol ve Mağusa limanlarında demir atmış durumda olması muhtemel düşman gemilerini araştırmak ve tedbir almak üzere görevlendirir.⁸ Bazı kaynaklar ise İngiltere'nin "iki dünya savaşı sırasında dahi" faydalanma ihtiyacı hissetmedikleri adayı siyasi çıkarlar karşılığında pazarlık konusu yaptıklarını belirtirler ki bu doğru değildir ve İngiltere her

³ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, İstanbul, 1995, s.347; Ayrıca bk. Colin Thubron, **Journey Into Cyprus**, Middlesex, 1986, s. 217

⁴ Derviş Manizade, **Kıbrıs Dün Bugün Yarın**, İstanbul, 1975, s.33. Harp Akademileri Komutanlığı, **Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Yarını**, İstanbul, 1995, s.14. Andrekos Varnava, "British Military Intelligence in Cyprus during the Great War", **War in History**, 19 (3), Temmuz 2012, C 19, Sayı 3, s.357.

⁵ Tabitha Morgan, **a.g.e.**, s. 123.

⁶ Andrekos Varnava, **a.g.m.**, s.355.

⁷ Antigone Heraclidou, "Cyprus' Non-Military Contribution to the Allied War Effort during World War I", The Round Table; **The Commonwealth Journal of International Affairs**, Sayı 103, C 2, The Round Table 2014, s. 194

⁸ Cihat Göktepe ve Tuba Ünlü Bilgiç, "İngiliz Güvenlik ve Dış Politikasında Kıbrıs (1945-1974)", **Bilgiç**, Kış 2014, S. 68, s. 143.

iki dünya savaşı sırasında da adadan askeri bağlamda en üst düzeyde istifade etmenin yollarını araştırmışlardır. Örneğin adada kurulan Çanakkale Savaş Esiri Kampı, Fransa için lojistik destek sağlanan Monarga bölgesindeki Ermeni Doğu Lejyonu Kampı, yaklaşık 49 ayrı noktada açılan istihbarat istasyonları, Kıbrıs merkezli olarak yürütülmekte olan istihbarat ve keşif faaliyetleri, Kıbrıslı Türklerin ve Rumların katırcı olarak askere yazılmaları ve adanın lojistik ikmal üssü olarak kullanılması bunlar arasındadır.

Çanakkale savaş esirlerinin adaya getirilmesinden ada içerisindeki çeşitli istihbarat çalışmalarına kadar pek çok faaliyet ise Mağusa'daki Savoy Otel üzerinden yürütülür. Ortaya çıkan bu yeni durumun ardından Lefke'de bulunan madenlerde ve CMC (Cyprus Mining Cooperation/Kıbrıs Madencilik Kooperatifi)'de çalışan başta Avusturyalılar ve Almanlar olmak üzere yabancı çalışanlar işten ayrılmaya zorlanır.⁹ Ardından Osmanlı uyruğunda olanlar da kaza komiserliğine giderek izinsiz adadan ayrılmayacaklarına ve İngiltere'nin düşmanlarıyla herhangi bir "ihamet" anlaşmasına girmeyecekleri yönünde imza atarlar. Daha sonraki süreç ise İngiliz istihbarat örgütleriyle Kıbrıs Valisi arasında yaşanan gerginliklere sahne olacaktır. Sıkıyönetim uygulanması konusunda askeri idareyle ters düşen İngiliz Yüksek Komiseri Sir John Eugene Clauson'ın özellikle Avusturya-Macaristan ve Alman İmparatorluğu vatandaşlarına karşı son derece "müşfik" davrandığı, bütün ikaz ve uyarılara rağmen bunları enterne etmediği ve adada serbestçe dolaşmalarına izin verdiği yönünde sert tepkiler söz konusudur. Bu gerginlik ve zıtlık neredeyse Clauson'un görev bitimine kadar devam eder. Örneğin Clauson adada görev yapan 760 zaptiyenin 420'si bir kısmı Kıbrıslı Türklerden oluşurken onlara yönelik olarak son derece pembe bir tablo çizer, görevlerini büyük bir sadakat ve aşkla yerine getirdiklerini, çok fedakârca çalışmalarda bulduklarını, her rütbeden görevlinin gerek istihbarat, gerekse donanma ve İngiliz ordusu personeline elinden gelen her türlü desteği verdiğini, yaklaşık 5.000 Kıbrıslı Türk'ün katırcı olarak askere yazıldığını, telli telsiz haberleşme, devriye hizmetleri, ordu için katır ve eşek satın alınması gibi pek çok faaliyette çok önemli görevler üstlendiklerini belirtir.¹⁰ Oysa

⁹ Ulvi Keser, **İngiliz Ordusunda Katırcılar**, IQ Yay., İstanbul, 2007, s. 35-56.

¹⁰ Andrekos Varnava, **a.g.e.**, s. 365.

gerçek hiç de böyle değildir ve askeri yetkililer de Clauson gibi düşünmemektedirler. Osmanlı Devleti, 5 Kasım 1914 tarihli ilhakı kabul etmediğini açıklamasına rağmen İngiltere Kıbrıs'ı ilhak ettiğini ilan eder.¹¹

Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından Kıbrıs adası tam anlamıyla bir savaş üssü haline gelmiş durumdadır ve özellikle 1914-1921 sürecinde Kıbrıs'ta değişik amaçlara hizmet edecek şekilde 10 farklı askeri üs tesis edilmiş durumdadır;

1- Trodos Dağları'nda özellikle yaralı ve hasta İngiliz askerleri için açılan bir nekahet merkezi bulunmaktadır ve buradaki İngiliz askerlerinin bir kısmı Çanakkale cephesinden getirilen hasta ve yaralılarıdır. Bölgenin özellikle psikolojik tedaviye muhtaç yaralı askerlere yönelik dingin bir atmosfer sağlaması ve bol ve sık bir çam örtüsüyle kaplı olması da bölgeyi tercih edilir hale getirmiştir. Savaşın başlamasıyla birlikte İngiltere yaklaşık 500 askerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek türden bir rehabilitasyon merkezini böylece burada hizmete sokar.

2- Mağusa şehri yakınlarındaki Karakol bölgesinde Türk savaş esirleri için açılan esir kampı

3- Amiandos bölgesinde özellikle Alman ve Avusturya askerlerinin tutuldukları enterne kampı

4- Monarga'da Ermeniler için açılan Ermeni Doğu Lejyonu (Legion D'Orient) kampı

5- Karakol bölgesinde sadece istihbarat amaçlı olarak faaliyet gösteren İngiliz askeri üssü

6- Karakol bölgesinde Türk savaş esirlerinin esir değişimi sonrasında Anadolu'ya gönderilmeleri ve serbest bırakılmalarının ardından aynı askeri kampta tutulan ve Rusya'daki devrim sonrasında Beyaz Rus Ordusu'ndan kaçan subaylar ve diğer personelin kapatıldıkları bir Rus kampı

---

¹¹ Sevin Toluner, **Kıbrıs Uyuşmazlığı Ve Uluslararası Hukuk**, İstanbul, 1977, s. 55. Ayrıca bk. Ahmet C. Gazioğlu, **Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)**, Lefkoşa, 1994, s. 246.

7- Yunanistan'ın Selanik kentinde konuşlanmış bulunan İngiliz askerî gücü için Kıbrıs'ta katırcı olarak nitelendirilen ve araçların çıkamadığı zorlu arazi şartlarında katırlarla malzeme taşıyan, telefon operatörlüğü, terzilik, aşçılık gibi cephe gerisi görevler yapan ve "Katırcılar" olarak isimlendirilen personelin istihdamı ve bu birlikler için katır temin eden Mağusa'daki askeri karargâh.

8- Düşman telsiz ve radyo konuşmalarını dinleyen, istihbarat toplayan ve istihbarata karşı faaliyetleri yanında çeşitli espionaj¹² faaliyetlerinde bulunan İngiltere, Fransa ve zaman zaman İtalya'nın da dâhil olmasıyla oluşturulan çok uluslu bir istihbarat ve dinleme merkezi olarak kullanılan adanın farklı noktalarındaki askeri tesisler.

9- Polemidya (Binatlı) köyünde bulunan ve İkinci Dünya Savaşı sürecinde de kullanılan askeri karargâh ve üs.

10- Mağusa'da konuşlanmış İngiltere'ye ait ve İngiltere'nin müttefikleri tarafından da kullanılan donanmaya ait askeri tesisler.

11- Trodos Dağları'ndakine ek olarak Limasol'da Kyperounta'da açılan yaklaşık 1.500 asker kapasiteli rehabilitasyon kampı ve askeri istihbarat bölgesi

---

¹² Espionaj kelimesi Fransızca kökenli bir kelimedir ve genellikle casusluk eylemi için kullanılır. Türkçedeki "ispiyon" ve "ispiyonlamak" fiilinin kökü de Fransızca espionnage kelimesidir. Kontr-espionaj ise casusluğa karşı koyma ve/veya istihbarata karşı koyma anlamında kullanılır. Ekonomik, sosyal, siyasi, askeri, elektronik/teknolojik espionaj en yaygın görülenlerdir. TC Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı tarafından verilen bir soru önergesine yönelik yazılan cevapta "2937 sayılı Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Milli İstihbarat Teşkilatı Kanunu'nun 4. maddesi (b) bendi "istihbarata karşı koymak" görevini Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı görevleri arasındadır..." denilmektedir. Aynı yazıda espionaj ifadesi de "...gerek kullanılan usuller, gerekse hedefleri ve neticeleri bakımından üst seviyede hassasiyet ve gizlilikle sürdürülen bir istihbarat branşıdır. Aynı hassasiyet ve gizlilik espionaj faaliyetlere karşı konulması çalışmalarında, yani kontrespionaj faaliyetlerinde de geçerlidir..." denilmektedir. Konuyla ilgili olarak ABD'nin gerek silahlı kuvvetler ve resmi devlet görevleri ve gerekse devlet dışı birimlerden çok farklı insan portreleriyle 1975-2008 arasında yaşadığı yüzlerce farklı espionaj faaliyetiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. **Defense Personnel Security Research Center, Espionage and Other Compromises of National Security**, Monterey/Kaliforniya, 2 Kasım 2009, s. 1-64. Ayrıca bk. TC Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı tarafından 11 Ocak 2008 tarihinde Sayı B.02.0.001/32 ile gönderilen soru önergesi cevabı yazısı.

Neden Karakol ve Monarga Bölgesi

İngiltere ve Fransa'nın Kıbrıs adasında askerî güç konuşlandırılmaya başlaması esasında rastgele seçilmiş bir karar sonucu değildir. 1818 yılından itibaren İngiltere'nin elinde olan Kıbrıs adasında İngiltere'nin Mağusa şehrini ve özellikle de Karakol bölgesini seçmesinin askeri anlamda pek çok sebebi bulunmaktadır. İngiltere Kıbrıs adasını ve özellikle de Karakol bölgesini Mısır ve Orta Doğu'da bulunan askeri gücüne yönelik bir ikmal ve lojistik merkezi haline getirir ve bir askeri hastane açmak suretiyle askerlerinin tedavilerini yakın bir coğrafyada gerçekleştirir. Türk savaş esirlerini burada tutarak maliyet yanında Kıbrıs Türklerinin Anadolu heyecan ve heveslerini de kırmaya çabalar. Bölgeyi tam anlamıyla bir askeri üs haline dönüştürür. Kıbrıs'ı özellikle kereste ve su gibi lojistik malzemeler için üs olarak değerlendirir. Lefke-Gemikonağı hattından başlayarak Lefkoşa'ya gelen demiryolunun Mağusa'da sona ermesi ve Monarga ile Karakol bölgelerinin demiryolu taşımacılığı ve denizden sevkiyat için çok yakın ve uygun olması da gerek malzeme gerekse personel taşımacılığı açısından bu bölgeyi avantajlı kılmaktadır. Monarga'daki Fransız kampının yapım inşaat faaliyetlerinin İngiliz istihkam birliği tarafından yapılması ve imkanların paylaşılması, Mağusa ve Limasol limanlarını askeri üs haline getirir. Almanlara ait denizaltıların Karpaz bölgesindeki Türk köylerinden su ve yiyecek yapmasının önüne geçme planlarının bulunması belki de en önemli sebepler arasındadır.

22 Mayıs 1916 tarihine kadar Ay Theodros'ta bulunan telgrafhane Osmanlı idaresindeyken bu tarihten sonra İngiltere'nin el koymasıyla haberleşme üstünlüğü el değiştirir ve askeri bölgeye çok yakın olan telgrafhane adanın dünyayla bağlantısını müttefikler adına yapmaya başlar.¹³ Mağusa ve Karakol bölgesinin gözlerden uzak olması, Kıbrıs adasının Afrika'ya bakan tarafında bulunması, bölgenin doğal engel ve demografik yapısıyla özellikle denizden ve topçu ateşiyle gelecek tehlikelerden korunmuş olması, neredeyse tamamı bölgenin büyük bir kısmı tarım arazisi olmasına rağmen bir gecede kamulaştırılarak askeri üs haline getirilen Karakol bölgesine Rumların ve Türklerin gireme-

---

¹³ Halil Aytekin, **Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s. 61

mesi nedeniyle istihbarata karşı koyma çabalarının en üst düzeyde olması, deniz savunmasının son derece güvenli ve kolay olması ve Anadolu'dan kalkacak Osmanlı hava gücünün bu noktaya kadar uçmasının o günün şartlarında son derece güç ve tehlikeli olması gibi sebepler Karakol bölgesini askeri lojistik üs olarak ortaya çıkartır. Bununla birlikte Osmanlı hava gücü özellikle 4. Uçak Bölüğü ve daha sonra teşkil edilen Deniz Uçak Bölüğü istihbarat ve keşif görevini en üst düzeyde yapmaya çalışacaktır.

Kıbrıs devreye girince İtalya ve Rusya dışında asıl duyarlılık gösteren ise savaşın bitmesiyle birlikte Orta Doğu'da İngiltere karşısında büyük bir ticari rekabete girmeye hazırlanan ve Orta Doğu'ya egemen olma konusunda İstihbarat Servislerinin savaşına neden olan Fransa'dır.¹⁴ İngiltere ile büyük bir petrol savaşına hazırlanan Fransa bu piyasada başka rakiplerle de mücadele etme taraftarı değildir;¹⁵ ancak Fransa ve müttefikleri arasında öteden beri var olan işgal edilmiş Osmanlı topraklarını paylaşma konusundaki anlaşmazlıklar yeni bir sürece girer. Kıbrıs'ta İngilizlerin görüşlerine uyarak Mağusa'nın 24 kilometre kuzeyinde,¹⁶ meskenin olmadığı¹⁷, devlete ait, suyu bol ve yeni su kuyuları açma imkânının bulunduğu yeri seçen Fransız Alb. Louis Romieu da 15 Kasım 1916 tarihinden¹⁸ itibaren Ermeni kamplarının açılması çalışmalarını hızlandırır.¹⁹ Bu bölgede kurulacak Ermeni askerî kampının²⁰ Karakol bölgesindeki İngiliz esir kampına son derece yakın olması²¹ ve iki kamp arasındaki bölgenin Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber askerî eğitim alanı olarak kullanılması

---

¹⁴ Salahi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Ankara, 1995, s.2.

¹⁵ Şükrü S. Gürel, **Kıbrıs Tarihi (1878-1960)**, Ankara, 1964, s. 79.

¹⁶ **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-37, 1-63, 1-64, 1-65

¹⁷ **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-59, 1-60, 1-61, 1-62

¹⁸ Fransa Savunma Bakanlığı (Minister de la Guerre) tarafından hazırlanan 3 Ekim 1917 tarihli rapor. **Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d'Orsay Arşivi**, Carton 4448, Dossier 8, October 1919, Legion d'Orient Dosyası

¹⁹ **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-77, F.1-6

²⁰ **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-37, 1-63, 1-64, 1-65

²¹ **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-59, 1-60, 1-61, 1-62

Fransız ve İngilizlerin bu konuda da iş birliği içerisinde olduklarını göstermektedir. Fransa'ya Kıbrıs'taki askeri faaliyetlerle ilgili en büyük desteği ise Larnaka'daki Fransız konsolosu vermektedir.²² Monarga ve Karakol bölgesinin adanın yüksek kıyı özelliğinin tersine alçak kıyı özelliklerine sahip olması ve kıyıya küçük tonajlı gemilerin çok rahat ve kolaylıkla yanaşıp demir atabilmeleri, Kıbrıs Meşesi olarak adlandırılan *Quercus Alnifolia* cinsi ağaçlarla kaplı Monarga bölgesinin Beşparmaklara kadar sık ağaçlıklı bulunması askerî kamuflaj, istihbarat ve istihbarata karşı koyma açısından da önemli bir durum olarak değerlendirilebilir. Bölgenin daha önce İngiltere tarafından askerî amaçla kullanılması, savaşın başlamasıyla birlikte denizden gelecek tehlikelere karşı sahil toplarıyla teçhiz edilmiş olması, Fransa ve İngiltere'ye ait kampların birbirini adeta kamufler eder durumda bulunması²³ ve Fransa'nın Mondros Mütarekesi sonrasında Çukurova'ya göndereceği Fransız üniformalı Ermenilerle silahların deniz yoluyla Mağusa-Dört Yol güzergahından sevk edilecek olması²⁴ bu bölgenin önemini ortaya koymaktadır. Kampların açılması Kıbrıslı Türkler tarafından da yakından takip edilmektedir.²⁵

Magusa ve Monarga'da İngilizlerin ayrı ayrı birer liman yapmasının en önemli sebebi de farklı tonajlardaki askerî gemilerin bu limanlara rahatlıkla gelebilmesidir.²⁶ Rum ve Ermenileri ikna eden Fransızlar, adada yaşayan Türklerin böyle bir kampın varlığından rahatsız olacaklarından emin oldukları için Kıbrıs Türk toplumuna gözdağı vermek gayesiyle Kıbrıs Türk toplumunun önde gelen isimlerini, Teşkilat-Mahsusla ile ilişkileri olduğu bahanesiyle tutuklayıp Girne Kalesi'nde hapse atırırlar²⁷ Fransa'nın Musa Dağı'ndan Victor Hugo,

²² Fransa'nın Orta Doğu Komutanlığı tarafından hazırlanan 8 Kasım 1919 tarihinde General Dufieux'ye gönderilen 302-A4/R sayılı rapor. **Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d'Orsay Arşivi**, Carton 442, Dossier 5, General Hamelin Ekim 1918-Kasım 1919 Dosyası.

²³ Halil AYTEKİN, **a.g.e.**, s. 61.

²⁴ **ATASE**, K.531, D.2075, F.4.

²⁵ 1911 Kufez (Çamlıca) doğumlu Mustafa Mulla Mehmet'ten aktaran Salın Aktuğ ve Kemal Yavuz. **KTMA**. TK.060.1949.

²⁶ **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-3 ve K.531, D.2075, F.4

²⁷ Ali Nesim, "Bir Kalebend", **Yeni Kıbrıs Dergisi**, Nisan 1989, s. 29.

Henry Fastersine Louis, Caucase, Monastır, Porthos, Commandant Dorise, LouQsor, Tibor ve Mossoul²⁸ isimli savaş gemileriyle Süveydiye (Antakya Körfezi)'nin kuzeyinden kaçanlar²⁹ konusunda ve Mısır'ın Port-Said ile Kıbrıs'ın Gazi Mağusa bölgelerinde askerî kampları kurulmasıyla ilgili olarak özel görev verdiği ve söz konusu bölgelerde fizibilite faaliyetlerini sürdüren Fransız Komutan Albay Louis Romieu da öncelikle Port-Said bölgesinde "Türlere karşı savaşmak üzere Ermenileri yetiştirme"³⁰ çalışmalarına başlar.³¹ Monarga'daki Fransız kampının yapım inşaat faaliyetlerinin İngiliz istihkam birliği tarafından yapılması ve imkanların paylaşılması, Mağusa ve Limasol limanlarını askeri üs haline getirir. Bugün de olduğu üzere Kıbrıs adasının en büyük limanının Mağusa olması ve deniz taşımacılığı açısından bu limanın stratejik pozisyonu Monarga ve Karakol açısından da son derece önemli bir avantajdır. Almanlara ait denizaltıların özellikle Karpaz bölgesindeki Türk köylerinden Kasapbaşı Hasan Karabardak gibi cesur ve gözüpek Kıbrıs Türkleri vasıtasıyla su ve yiyecek almasının önüne geçme planlarının bulunması belki de en önemli sebepler arasındadır. Kıbrıs Valisi John Eugene Clauson'un Fransa'nın talebi üzerine Mağusa'da bir üs ve telgrafhane açtırması da bu sebepler arasında sayılmalıdır.³² 22 Mayıs 1916 tarihine kadar Ay Theodros'da bulunan telgrafhane Osmanlı idaresindeyken bu tarihten sonra İngiltere'nin el koymasıyla haberleşme üstünlüğü el değiştirmiş ve askeri bölgeye çok yakın olan bu telgrafhane adanın dünyayla bağlantısını müttefikler adına yapar olmuştur.³³ Mağusa ve Karakol bölgesinin gözlerden uzak

---

²⁸ Port Said'deki Fransız karargâhından Deniz Kuvvetleri Komutanlığına yazılan 31 Ekim 1917 tarihli yazı. Port Said'deki Fransız karargâhından aynı bölgedeki İngiliz komutana yazılan 27 Ekim 1917 tarihli yazı. **Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d'Orsay Arşivi**, Carton 444, Dossier 3, October 1917, Depart

²⁹ Genelkurmay Başkanlığı, **Tarih Boyunca Ermeni Meselesi**, Ankara, 1979, s.246-250.

³⁰ www.Tallarmentantale.com/exodus.htm.

³¹ Fransa Savunma Bakanlığı (Minister de la Guerre) Afrika Departmanı tarafından hazırlanan 18 Ocak 1919 tarihli ve 546-9/11 sayılı rapor. **Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d'Orsay Arşivi**, Carton 4448, Dossier 8, October 1919, Legion d'Orient Dosyası. Ayrıca bk. Can Kapyalı, "Birinci Dünya Savaşında Müttefik Ordularında Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri", **BTTD**, Ankara, Mart-Haziran 1991, S 73-76, s. 109

³² Andrekos Varnava, **a.g.e.**, s. 358.

³³ Halil AYTEKİN, **a.g.e.**, s. 61

olması, Kıbrıs adasının Afrika'ya bakan tarafında bulunması, bölgenin doğal engel ve demografik yapısıyla özellikle denizden ve topçu ateşiyle gelecek tehlikelerden korunmuş olması, neredeyse tamamı bölgenin büyük bir kısmı tarım arazisi olmasına rağmen bir gecede kamulaştırılarak askeri üs haline getirilen Karakol bölgesine kimsenin girememesi nedeniyle istihbarata karşı koyma çabalarının en üst düzeyde olması, deniz savunmasının güvenli ve kolay olması ve Anadolu'dan kalkacak Osmanlı hava gücünün bu noktaya kadar uçmasının o günün şartlarında son derece güç ve tehlikeli olması gibi sebepler Karakol bölgesini askeri lojistik üs olarak ortaya çıkartır.

Adada İstihbarat Savaşlarının Başlaması

Savaşın devam ettiği dönem boyunca Kıbrıs bir yanda ağırlıklı olarak İngiltere olmak üzere müttefikleri Fransa ve İtalya'yla Almanya ve Osmanlı Devleti arasında psikolojik savaş alanı haline gelecek, özellikle istihbarat ve istihbarata karşı koyma girişimleri en üst düzeyde ve soluksuz devam edecektir. Örneğin 26 Aralık 1915 günü, bugün Güney Kıbrıs Rum İdaresi sınırları içinde kalan Larnaka'da belediyeye ait mezbahada görevli olan Mustafa Hacı İzzet isimli bir Türk sabahın erken saatlerinde mezbahanın kapısını açtuğunda karşısında uzun boylu, kocaman bıyıkları olan ve ellerinde de birer tabanca bulunan siyahlar giyinmiş 3 kişiyle karşılaşır.³⁴ Bu manzara aslında o tarihten sonra adadaki İngiliz yönetimi kadar Akdeniz ve Orta Doğu coğrafyasında görevli İngiliz askeri yönetimini ve özellikle İngiliz istihbaratını harekete geçirecek ve konuya daha hassas yaklaşımlarını sağlayacak bir husus olur. Mezbahaya giren kişiler Mustafa Hacı İzzet'e buranın bir benzin istasyonu/deposu olup olmadığını sorarlar. Yaşanılan bu durum dönemin Kıbrıs Genel Valisi Sir John Eugene Clauson, adadaki polis teşkilatı ve Orta Doğu Genel Komutanı Amiral Sir R.H. Peirse arasında da tartışma konusu olur. Özellikle polis kumandanı Mustafa Hacı İzzet'in yaşadıklarına inanmak istemez ve bütün bunların hayal mahsulü şeyler olduğunu belirtir.³⁵

İngiliz Yüksek Komiseri Sir Clauson'un adaya Mısır'a paralel olarak sıkıyönetim uygulaması getirme konusunda gönülsüz davranması

³⁴ Andrekos Varnava, **a.g.e.**, s.353-378.

³⁵ Andrekos Varnava, **a.g.e.**, s.353

ortamı bir ölçüde germekle birlikte daha sonraki süreçte İngilizler açısından kaçınılmaz olarak askeri güvenlik tedbirlerinin artırılması söz konusu olacaktır. Bu arada Kıbrıs'ta bir savaş esir kampı açma düşüncesi İngiliz askeri yetkilileri arasında ilk defa olarak İngiltere Mısır Sefer Gücü Komutanı Korgeneral Sir Archibald Murray tarafından Ağustos 1916 tarihinde dillendirilir ve Murray ilk etapta 3.500 Türk savaş esirini Kıbrıs'a gönderme kararı aldığında buna ilk tepki EMSIB Lefkoşa yetkilisi Yzb. Scott'tan gelir.³⁶ Bununla birlikte Yzb. Scott'un elinden fazla da bir şey gelmez ve Kıbrıs Yüksek Komiseri Clauson'un talimatıyla Mağusa yakınlarında 6.000 esiri barındırabilecek kapasitede ve Clauson'un ifadesiyle "hayran olunacak düzeyde, birkaç cami de dâhil olarak tüm aksesuarlarıyla donatılmış ve mükemmel yiyecek tedarikiyle"³⁷ kamp alanı hazırlanır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın yanında savaşa girmesi ve ardından adanın İngiltere tarafından tek yanlı olarak ilhak edilmesiyle adada şartlar farklı bir boyut kazanır. Kıbrıs adasının bugün de olduğu üzere özellikle Anadolu coğrafyası, özellikle İngiltere'nin istihbari faaliyetleri açısından "hayatî öneme haiz merkezî istihbarat noktası"³⁸ Mısır, Filistin ve Suriye'ye yakınlığı ve bu bölgelere yönelik bir atlama tahtası ve ara bölge teşkil etmesi Doğu Akdeniz'de devam eden savaşın şartlarını ve stratejik planlarını da alt üst eder. İngiltere'nin MI5 güvenlik örgütlenmesi yanında sadece Doğu Akdeniz coğrafyasına yönelik olarak teşkil edilen Doğu Akdeniz Özel İstihbarat Bürosu³⁹ ise Mısır kaynaklı olarak ortaya çıkan istihbarat zafiyeti, bilgi sızmaları ve istihbarat kaçağının Kıbrıs adası vasıtasıyla Almanlara ve

---

³⁶ EMSIB'in Mısır/Kahire merkezli olarak Doğu Akdeniz'e yönelik ilk faaliyete geçmesi düşüncesi Aralık 1915 tarihinde Binbaşı F. Hall tarafından Yarbay G. F. Clayton'a gönderilen bir mektupla olur ve ardından düğmeye basılır. Konuyla ilgili olarak hemen ardından Merkezi Özel İstihbarat Departmanı/İngiltere'ye gönderilen General Sir John Maxwell imzalı yazı ise yerine ulaşmadan kaybolurken Malta'da bulunan İngiliz istihbaratçıları devreye girer ve işbirliği başlatırlar. FO. KV.I.17, M.I.5 D Branch Report; Imperial Overseas Intelligence; Eastern Mediterranean Section and Appendices, s. 4.

³⁷ NA CO (National Archive Colonial Office) 67/182 Despatches Ekim-Kasım 1916, s. 23'den aktaran Tabitha Morgan, *a.g.e.*, s. 134.

³⁸ FO. KV.I.17, M.I.5 D Branch Report; Imperial Overseas Intelligence; Eastern Mediterranean Section and Appendices, s. 5.

³⁹ Eastern Mediterranean Special Intelligence Bureau (EMSIB).

Osmanlıya gittiği inancındadırlar. Bu birim öncelikle Anadolu ve Suriye coğrafyasında düşmanla ilgili istihbarat toplamak ve özellikle düşman istihbarat unsurlarının Kıbrıs'a çıkmalarını önlemek, bunlara karşı espionaj ve istihbarata karşı koymak faaliyetlerini yönetmek üzere A ve B üniteleri olarak da görev yapmaktadır. A çalışması olarak nitelendirilenler Anadolu ve Suriye'de "düşman hakkında bilgi elde edilmesi", B çalışması olarak nitelendirilenler de "Kıbrıs'ın ajanlara karşı ve onların karaya çıkış yerlerinin korunulması" esasları olarak düzenlenmiş durumdadır.

İngilizlerin bu şekilde düşünmelerindeki en büyük etken ise bazı Kıbrıslı Rumlarla Kıbrıs Türklerinin İngilizlere istenildiği ölçüde sadık davranmamasıdır. Bu durum İngiltere'nin savaş bitene kadar en çok başını ağrıtabilecek hususlar arasındadır. İngiliz istihbarat teşkilatı bu noktada Kıbrıs'taki yönetimi ihmalkârlık ve umursamazlıkla suçlamakta ve adanın Mısır gibi bir hale gelmesini talep etmektedir. İngiliz yönetiminde uygulamaya dönük bu çatlak her ne kadar sıkıyönetim uygulaması başlatılsa da neredeyse 1918 ortalarına kadar devam eder. Bununla birlikte bu konuda çok sert tedbirler alan, jurnalciler tahsis eden, insanları takip eden ve ettiren adadaki İngiliz yönetimi bunun sonucu olarak pek çok Kıbrıslı Türk'ü Anadolu'ya bilgi kaçırmak, bilgi sızdırmak, daha sonraki süreçte İngilizlerin elinde esir olarak tutulan Türk savaş esirlerini kurtarmaya çalışmak gibi sebeplerle pek çok Kıbrıs Türk'ünü Girne kalesinde zindanlara atar ve yıldırma politikası sürdürür.

İngilizlerin Doğu Akdeniz Özel İstihbarat Bürosu tarafından Temmuz 1916 tarihinde hazırlanan bir rapora göre adada 32 düşman yanlısı bulunmaktadır ve İngiliz Yüksek Komiseri Sir Clauson da bunların düşmana yardım ve yataklık yaptıkları, ilgi gösterdikleri ve/veya sempatiyle yaklaştıkları konusunda geniş bir rapor hazırlamıştır.⁴⁰

⁴⁰ Bununla birlikte İngilizlerin özellikle savaş sürecinde adaya akın eden ve farklı diller bilen Levantenlerden jurnalcı, ajan, istihbaratçı ve muhbir olarak faydalanma düşüncesi EMSIB Atina bürosuna gelen "...Mounichia mineralleri araştırılmaz çünkü yaban domuzu vücuda kaşıntı yapıyor. Komutanla buluşup konuştum. Bakire Merzem'e iltifat ediyor..." gibi anlamsız mesajlar ve hayalperest yaklaşımlarla hüsrana uğrayacaktır. Tabitha Morgan, **a.g.e.**, s. 133.

Doğu Akdeniz coğrafyasında istihbarat, istihbarata karşı koyma ve ve o güne kadar bürokratik kısmı da dahil dağınık ve merkezizetçilikten ve profesyonellikten uzak espionaj⁴¹ faaliyetlerini yoğunlaştıran İngiltere bu noktada İngiltere, Fransa ve İsviçre üçgeninde de iş birliği çalışmalarına girer.⁴² O güne kadar bütün istihbarat çalışmalarının mahalli yöneticiler tarafından yapılması ise İngilizleri tedirgin eden bir durumdur. Teşkilat-ı Mahsusa'nın havadan ve denizden elemanlarını sevk ettiği adada Dr. Behiç Bey, Dr. Esat Bey ve Hasan karabardak gibi önemli isimler de istihbarat çalışmalarının içindedirler. İngilizler adada istihbarat çalışması yaparken öyle bir noktaya gelirler ki uçan kuştan nem kapmaya başlamışlardır. Balıkçılardan sıradan insanlara, fenerciden tarladaki köylüye kadar herkes potansiyel suçlu gibi görünmeye başlar İngilizlere. Almanlara ve Osmanlı istihbarat görevlilerine bilgi ulaştırılmasını engellemek, özellikle Mağusa-Karpaz hattında alınan bütün tedbirlere rağmen sahile çıkan gemilere yiyecek ve yakıt temin edilmesini önlemek için her türlü baskı ve tedbir alınır. Örneğin Sir Clauson yaptırdığı bir çalışmayla Almanların U adı verilen denizaltularına yakıt temin edildiğini belirleyerek 25 Kasım 1915 günü yeni bir çalışma başlatır ve Ağustos'ta 1395 kasa/bidon, Eylül

---

⁴¹ EMSİB espionaj konusunda kapsamlı, profesyonel ve merkezizetçi bir çalışmayı Aralık 1916 tarihinde "Memorandum upon Counter Espionage in Egypt and the Eastern Mediterranean/Doğu Akdeniz ve Mısır'da Kontr Espionaj Yönergesi/Yönetmeliği" başlığıyla yürürlüğe koyar. Kıbrıs'ta İngiliz Vali de bu yönergeden o kadar etkilendir ki istihbarat çalışmalarına var gücüyle destek vermesinin ötesinde aynı faaliyetlerin savaş bittikten sonra da aynı şekilde ve kesintiye uğramadan devam etmesini ister. Böylece Kahire merkezli istihbarat örgütlenmesi Londra merkezli Merkezi Özel İstihbarat Departmanı ile de sıkı bir işbirliği içine girer. Bütün gaye ise Doğu Akdeniz coğrafyasında Osmanlı askeri gücüne hareket serbestisi vermemektir. Bu birimin iskenderiye'de de bir ofisi bulunmakla birlikte asıl karargâh Kahire'de kalmaya devam eder. FO. KV.I.17, M.I.5 D Branch Report; Imperial Overseas Intelligence; Eastern Mediterranean Section and Appendices, s.12.

⁴² FO. KV.I.17, M.I.5 D Branch Report; Imperial Overseas Intelligence; Eastern Mediterranean Section and Appendices, s. 5.

ayında 2203 ve Ekim ayında da 13.500 bidon yakıtın Mısır'dan Kıbrıs'a getirildiğini görür ve aradaki bu kadar büyük farkın şüphesiz ne-reye gittiğini de bilir.⁴³

Gümrük yetkilileri her ne kadar bunların daha önceden verilen permi/müsaade ile yapıldığını, adada bu kadar yakıt kullanılmadığını belirtseler de bu pek de inandırıcı olmaz ve hemen aynı gün 10 yabancı'nın Mağusa yakınlarında bir denizaltıdan karaya çıktıkları, varilleri muhtemelen yakıtla doldurdıkları ve daha sonra da geldikleri gibi gittikleri yönünde pek çok kişiden rapor alınca adadaki bütün yakıt istasyonları ve depolarını Mağusa, Larnaka ve Girne'de kıyıya çok yakın noktalara taşıtır ve böylece onları hem koruma ve hem de bu tür kaçakçılık faaliyetlerini engelleme düşüncesine kapılır. Örneğin İngiliz Yüksek Komiseri Clauson da bu konuyla yakından ilgilenmektedir ve Mısır'daki Vacuum Petrol Şirketi tarafından adaya sevk edilen petrolün bazen %40 gibi ciddi oranlarda eksik olarak gelmesinin sebebini de Akdeniz'deki Alman denizaltılarına akaryakıt desteği sağlamaları için Kıbrıslı gümrük memurlarına rüşvet verilmesiyle mümkün olduğu inancındadır.⁴⁴ Oysa bu faaliyete katılanlar sadece Kıbrıs Türkleri değildir ve Suriyeli bazı Müslümanlar da istihbarat almak için uğraşmaktadırlar. Buraya hemen eklenmesi gereken bir başka önemli nokta ise Ali Babaliki'nin esir kampındaki Türk savaş esirlerine yardım ve yataklık etmeye çalışması yanında ayrıca Kıbrıs Türkleri arasında para toplayarak söz konusu gemiler için yakıt alması veya yakıt temin etmesi de söz konusudur ve bu yüzden Ali Babaliki kelimenin tam anlamıyla İngiliz idaresinin kara listesindedir.⁴⁵

Bütün bunlar olup biterken esir kampının asıl problemlerinden Türk denizci ve deniz fenerinin akıbetinin ne olacağı da cevap arayan

---

⁴³ Ali Hüseyin Babaliki'nin kendisiyle aynı adı taşıyan ve halen Gazi Mağusa'da ticaretle uğraşan torunu Ali Babaliki ile 22 Mayıs 2002 tarihinde yapılan görüşme. Erol Akcan, **Ag Eirini'den Akdeniz'e Yolculuk**, Ateş Matbaacılık AŞ, Lefkoşa, Temmuz 2012, s. 244-245.

⁴⁴ Tabitha Morgan, **a.g.e.**, s. 137.

⁴⁵ Adı geçen görüşme.

problemlerden birisi olarak orta yerde durmaktadır. Fenerci tutuklanmış olmasına rağmen İngilizler ona karşı isnat edecek ciddi bir suç bulamamanın sıkıntısı içindedirler. Burada bir Türk bulunması kampta görev yapan İngilizleri ve Mağusa Kaza Komiseri'ni son derece rahatsız etmektedir. 6 Aralık 1916 tarihli bir başka yazı da yine Türk fenerci ve bu fenercinin esir kampı açısından sakıncaları dile getirilmektedir.⁴⁶ Yine aynı tarihte Mağusa Kaza Komiseri tarafından kamp komutanına gönderilen yazıda ortada görünen herhangi bir suç olmamasına rağmen 30 Kasım 1916 günü tutuklanan Türk fenerciyle ilgili olarak ne gibi bir işlem yapılacağı sorulmaktadır.⁴⁷

Esasında İngiliz ve Fransız askerî kampları açısından büyük tehdit oluşturan bu fenercinin faaliyetleri muhtemeldir ki Osmanlı istihbaratı tarafından yönlendirilmektedir. İngiliz ve Fransızlara ait kampların yakınlarında, kurulan dinleme ve keşif istasyonları civarında ateş ve lamba yakılması, denizden gelecek muhtemel gelişmelere karşı koymak üzere silah yerleştirilen bu bölgelerde Kıbrıslı Türk balıkçıların yasak olmasına rağmen denize açılmaları ve tam da istasyonların karşısında gezinmeleri şüphesiz rastlantı değildir. Bu arada Doğu Akdeniz Özel İstihbarat Bürosu Komutanı General G.M.W. MacDonogh ise 6 Mart 1916 günü Kıbrıs Valisi Sir John Eugene Clauson'a gönderdiği telgrafla Kıbrıslı ajanların "işe yaramaz"⁴⁸ olduklarından şikayet eder. Fransızlarla iş birliği konusunda elinden geleni yapan ve Kıbrıs'ta bir istihbarat merkeziyle bir askeri kışla kurmalarına müsaade eden Kıbrıs Valisi olup bitenleri bilmekle birlikte fazla da bir şey yapamayacaktır. Bununla birlikte adadaki istihbarat faaliyetleri konusunda 1916 sonunda bir rapor hazırlatan Clauson özellikle Suriye ve Anadolu'dan istihbarat sağlanması ile "düşman" istihbaratını engellemeye yönelik Mağusa'da konuşlanmış İngiliz istihbarat birimleri, Fransız askeri personeli, bazı Kıbrıslı tekne ve motor sahipleri vasıtasıyla yaptığı girişimler konusunda da ayrıntılı bilgi verir.⁴⁹ Aynı ay içinde Kıbrıs'la ilgili

---

⁴⁶ Cafer Ertuğrul Özel Arşivi, Londra, İngiltere

⁴⁷ Hüseyin Nafi Özel Arşivi, Gazi Mağusa, KKTC

⁴⁸ "worthless". Andrekos Varnava, *a.g.e.*, s. 358.

⁴⁹ Andrekos Varnava, "Famagusta during the Great War; from Backwater to Bustling", *City of Empires; Ottoman and British Famagusta*, Editör Michael J. K. Walsh, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 2015, s. 107.

çok önemli bir gelişme ise Fransız ve İngiliz amiralleri yanında İtalyan temsilcileri ve her üç ülkenin istihbarat sorumlusu subayların güçlerini birleştirmek ve kuvvetlerini daha akıllıca ve tek elden yönetmek üzere müşterek bir organizasyona girmesi ve özellikle Doğu Akdeniz havzasında istihbarata karşı koyma konusunda müşterek hareket etme kararı alınmasıdır.

Bunun bir sonucu olarak da Doğu Akdeniz bölgesini tamamen kontrol altına alacak şekilde 1917 yılına kadar 15, 1918'e kadar da 40 haberleşme ve istihbarat merkezi devreye girer.⁵⁰ Hemen ardından Larnaka'da açılan 4 antenli dinleme ve keşif istasyonunun da devreye girmesiyle İngiliz ve Fransızlar yakaladıkları sinyalleri takip ederek hangi "düşman" uçağı veya gemisinin nerede ve hangi yönde seyir halinde olduğunu tespit edebilmektedir ki bu da savaş sürecinde onlara müthiş bir avantaj sağlamaktadır. Bu dönemde İngiliz donanmasının Ruad adası ve Mısır'daki askeri karargâhla haberleşmesini sağlayan Mağusa'da bir telgraf istasyonu, çok özel istihbarat çalışmaları için kullanılan Larnaka'da İngiliz ordusuna ait bir telgraf istasyonu ve Fransız donanmasına ait olmak üzere Limasol'da bir telgraf istasyonu bulunmaktadır. Ayrıca 8 silahlı Fransız askerî personelinin devamlı görevde olduğu Suriye'deki Fransa askerî gücüne yakıt sağlayan birlikle ilgili bir ara istasyon, Larnaka'da Levant bölgesiyle sıradan haberleşme dışında çok özel ve önemli istihbarat alışverişinde bulunan stratejik bir istihbarat merkezi, Limasol'da bölgeye sızabilecek hasım denizaltıları tespit etmek üzere bir deniz üssü de bulunmaktadır. Özellikle İngiltere bu konuda o kadar hassas ve ince düşünmektedir ki Doğu Akdeniz Özel İstihbarat Bürosu temsilcisi Binbaşı Rhys Samson tarafından Mezopotamya arkeolojisi üzerine çalışan arkeolog Leonard Woolley⁵¹

⁵⁰ Andrekos Varnava, *a.g.e.*, s.361.

⁵¹ İngiliz arkeolog Sir Charles Leonard Woolly (17 Nisan 1880-20 Şubat 1960) "Bronz Çağ Kıbrıs Testiciliği/The Cypriot Bronze Age Pottery" kitabının da yazarıdır. Bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte savaşın orta yerinde ve bu kadar yoğun askerî faaliyetlerin yaşandığı adada büyük yetkilerle donatılmış ve kendi bilimsel çalışmaları yerine askerî istihbarat üzerine çalışması yönünde görevlendirilmiş bir arkeoloğun Kıbrıs tarihine yönelik nasıl çalışmalar yaptığı bu açıdan da irdelenmelidir. İlginçtir

Fransızlarla iş birliği yapmak ve birlikte çalışmak üzere Kıbrıs adasına gönderilir. Böylece Woolley özellikle Haziran 1916 sonrasında Fransız donanmasında görevli istihbaratçılarla birlikte özellikle Kilikya (Çukurova)-Kuzey Suriye hattında toplanacak istihbaratla yeni bir espionaj hattı oluşturacak ve İskenderiye-Kilikya hattında özellikle Alman denizaltılarına karşı bir istihbarat ağı geliştirecektir.⁵² Yanına Yzb. Lewen Weldon'u alan Woolley kendisine ilk etapta tahsis edilen 5 römorkörle Kıbrıs açıklarını kontrol altına almak, böylece Filistin ve Güney Suriye hattını Port Said, Kuzey Suriye ve Kilikya hattını da Kıbrıs yoluyla kapatmak niyetindedir. Bu dönemde İngiliz istihbarat servisi Fransa ve İtalya'nın da desteğiyle ada içindeki insan gücü yanında elektronik istihbarat ve özellikle kontr-espionaj faaliyetlerine ağırlık vermiş durumdadır ve yoğunluk Suriye ile Doğu Akdeniz'de Çukurova bölgesindedir.⁵³

Bu durum savaşın devam ettiği süreçte esasında İskenderun Limanı'ndan çizilecek bir hatla Doğu Akdeniz'de tam da Kıbrıs adasından geçen ve Mağusa'yı ortalan ve Akdeniz'in güneyinde Mısır'ın Port Said ve İskenderiye şehirlerine gelen stratejik hattı teşkil etmektedir ve savaşın sonuna kadar bu güzergâh her türlü askeri faaliyete ev sahipliği yapmıştır. Port Said Limanı'nı dünyanın dört bir yanından topladığı Ermenileri kısa bir eğitimden geçirmek, sağlık kontrollerini yapmak ve Kıbrıs'a sevk etmek için kullanan Fransa yanında bu liman İngiltere açısından da son derece stratejik bir noktadır. Savaş başladığında özellikle istihbarat bağlamında Mısır'da hazırlıksız yakalanan İngiltere bölgede bulunan deniz ve kara birliklerindeki pek çok istihbaratçı personelin atıl vaziyette bir kenarda durduğunu fark edince stratejisini değiştirmiş ve Kıbrıs merkezli çalışmalarını bu personel

---

ki Woolly'nin Hitit uygarlığına ait 1912-1914 ve 1919 yıllarında Karkamış kenti kazıları sırasında en büyük yardımcısı ve işbirlikçisi Arabistanlı Lawrence olarak da bilinen İngiliz casusu E. T. Lawrence'dır.

⁵² Yigal Sheffy, **British Military Intelligence in the Palestine Campaign 1914-1918**, Telaviv University, Frank Cass and Co Ltd., Londra, 1998, s. 157.

⁵³ Andrekos Varnava, "Famagusta during the Great War; from Backwater to Bustling", **City of Empires; Ottoman and British Famagusta**, Editör Michael J. K. Walsh, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 2015, s. 106.

üzerinden yoğunlaştırmıştır.⁵⁴ Öte yandan İngiliz istihbarat birimi EMSIB tarafından Kıbrıs eksenli olarak yürütülen istihbarat ve istihbarata karşı koyma girişimleri sırasında Mağusa-Mısır hattında ticaret yapan ve 10'u Mısır'la ticaret yapma müsaadesi ve ruhsatına sahip tekne yanında Ruad adasında demir atmış 33 tekne de⁵⁵ aynı şekilde yakından takip edilmektedir. İngilizler bir yandan bölgede ticari faaliyetlerin mümkün olduğunca kesintiye uğramadan devam etmesini isterken, öte yandan istihbarat konusunda da açık vermeme düşüncesindedirler.

1917 Mayıs ayında adanın dört bir tarafını jurnalcilerle donatmış olan İngilizlerin Doğu Akdeniz Özel İstihbarat Bürosu EMSIB kargâhına gelen bir ihbar mektubunda Lefkoşa'daki bazı Türklerin Mağusa'daki esir kampı etrafında kazdıkları bir çukura kaçma planlarıyla ilgili bazı belgeler ve brendi şişeleri yerleştirdikleri kaydedilir.⁵⁶ İngiliz istihbarat elemanlarının çalışmaları sonrasında bu faaliyetleri yürüten ve söz konusu mektupları yazanların Mağusalı 4 Kıbrıslı Türk olduğu belirlenir ve bunlar derhal askeri mahkemede yargılanmaya başlanır. Mahkemede bütün bu olup bitenlerle ilgili faaliyetleri yürüten İngiliz ajanının davranışlarının ve açıklamalarının yetersiz kalması nedeniyle bu Kıbrıslı Türkler "gelecekteki hal ve hareketleri konusunda daha ihtiyatlı davranmaları konusunda yemin ettirilerek"⁵⁷ serbest bırakılırlar.⁵⁸ Bu karardan hiç hoşlanmayan kişi ise EMSIB Lefkoşa merkezinden sorumlu olan Yüzbaşı Scott olmuştur. Konuyla ilgili olarak EMSIB Mısır merkeze uzun bir rapor gönderen Yzb. Scott artık Kıbrıs adasında daha kapsamlı ve sıkı kuralların ve kontrollerin yapılması gerektiğini de vurgular. İngiliz Yüksek Komiseri Clauson ise mahkemenin bu kararından hiç de hoşlanmamış ve karara muhalefet ederek söz konusu Kıbrıslı Türklerden ikisini Girne Kalesi'nde hapse

⁵⁴ FO. KV.I.17, M.I.5 D Branch Report; Imperial Overseas Intelligence; Eastern Mediterranean Section and Appendices, s. 6.

⁵⁵ Tabitha Morgan, **a.g.e.**, s. 135.

⁵⁶ CO 67/192, 133-134'ten aktaran Sir George Hill, A History of Cyprus, Londra, 1952, s. 329.

⁵⁷ Tabitha Morgan, **a.g.e.**, s. 135.

⁵⁸ Hüseyin Nafi Bey ile 12 Ağustos 2001 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

attırmıştır. Bu esir kampında tutulan Türk savaş esirlerinden Galip İbrahim Bey'in torunu Gülbin Güray Öz ise dedesi de dahil pek çok esire çok işkenceler edildiğini ve "kalede hapsedildiklerini"⁵⁹ belirtmektedir; ancak bu kalenin Girne Kalesi mi yoksa Mağusa'da bir yer mi olduğu konusunda kesin bir bilgi söz konusu değildir;⁶⁰

Öte yandan İngilizler ve Fransızlar ne yaparlarsa yapsınlar gerek Alman denizaltıcılar ve gerekse Osmanlı istihbarat görevlileri bir şekilde adaya çıkmakta, Kıbrıs Türklerinin yardımlarıyla malzeme, lojistik ve bilgi ihtiyacını karşılamakta ve dönmektedirler. Burada ilginç bir nokta ise Osmanlı-Alman iş birliğinin Kıbrıs adasında farklı şekillerde istihbarat bilgisine ulaşma çabalarıdır. Örneğin Kıbrıs'ta Akdeniz (Ayia İrini) köyünde bulunan ve "Severi'nin Tütün Ambarları" olarak anılan tesisler Nasir isimli bir Yahudi'ye aittir ve bu kişi bölgede papaz kıyafetiyle dolaşmakta ve Ayios Çiftliği'nde rençber olarak çalışmaktadır.⁶¹ İlginç olan nokta ise Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin hemen ardından Hasan'la birlikte Nasirisimli bu papazın ortadan yok olması ve daha sonra her ikisinin de adaya özel görevle gönderilmiş Alman casusları olduklarının anlaşılmasıdır.⁶² Her iki çiftlikte çalışan bu Yahudiler istihbarat çalışmaları yanında Kolya Çiftliği ve Sadrazam ailesi vasıtasıyla Çanakkale savaş esirlerinin kurtarılması, esir kampından kaçan Türk savaş esirlerinin saklanması ve salimen Anadolu'ya geçmelerinin sağlanması konusunda da yardımcı olmuş-

---

⁵⁹ 1979 yılında vefat eden Galip İbrahim Bey'in torunu Gülbin Güray Öz ile 28 Eylül 2015 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

⁶⁰ Adı geçen görüşme

⁶¹ Bu Yahudi papaza işlerinde Akdeniz köyünden bazı Rumlarla Türkler ve Koruçam köyünden Maronitler yardımcı olmaktadır. Bu Kıbrıslı Türklerden birisi de Baratalı Kardeşler olarak bilinen aileden Beyit'in konuşma özürü oğlu Hasan'dır ve bu Yahudi'ye uzun yıllar hizmet etmiştir. Erol Akcan, **a.g.e.**, s. 244-245.

⁶² Ayios Çiftliği ile Sadrazam ailesine ait olan Kolya Çiftliği arasında kalan Şerissa Çiftliği'nde de bazı Yahudiler bulunmaktadır ve onlar da Alman istihbaratı için çalışan insanlardır ve savaşın bitmesiyle ortalıktan kaybolanlar arasındadırlar. Öte yandan adı geçen Hasan isimli Kıbrıslı Türk'ün akıbeti ise bugün itibarıyla bilinmemektedir ve örneğin Alman istihbaratı veya karşı istihbarat birimleri tarafından öldürülüp öldürülmediği konusunda da herhangi bir bilgi söz konusu değildir. Erol Akcan, **a.g.e.**, s. 244.

lar, gerekli bilgi ve istihbaratın sağlanması, bu bilgilerin Alman istihbaratı tarafından Osmanlı istihbarat servislerine aktarılması sonrasında çeşitli kurtarma girişimi söz konusu olmuştur.⁶³ Bu arada Zaida⁶⁴ isimli askeri geminin kaybedilmesi, Mersin Körfezi yakınlarında Dana Adası civarında iki ajanın bölgeye getirilmesi sırasında işlerin ters gitmesi ise Woolley'nin bu coğrafyaya yönelik bütün planlarını da altüst eder. Bu süreçte Fransız mayınlarına çarpan gemi batarken Fransızların tepkisi de Woolley üzerinde yoğunlaşır. Bu dönem Fransa ve İngiltere açısından zamana karşı verilen bir sinir harbi şeklinde geçer ve önce Veresis gemisinin bulunması, ardından Port Said'den gelen Managem'in⁶⁵ devreye girmesi, Amiral Rosslyn Wemyss'in muazzam kabiliyetleri olan Devaney'i bölgeye getirmesi ve ardından bu geminin Eylül 1918 tarihine kadar bölgede görev yapması hep bu devreye denk gelir.⁶⁶

1917 yılına girilirken Kıbrıs adası ve Doğu Akdeniz eksenli olarak yaşanan son derece önemli ve kritik bir gelişme de devreye girer. Buna göre İngiliz General Pirie-Gordon tarafından İngiltere Sömürgeler Bakanlığına Makedonya'da yaşayan yaklaşık 20.000 Türk'ün Kıbrıs'a getirilmeleri ve Makedonya'da stratejik planlarına uygun olarak homojen bir yapının ortaya çıkartılması yönünde bir teklif gelir.⁶⁷ Bu konunun olabilirliği konusunda bir etüt çalışması yapması istenen Kıbrıs Yüksek Komiseri Sir John Clauson ise savaşın tam orta yerinde çeşitli sorunlarla boğuştuğundan bu teklife pek de sıcak bakmaz ve Sömürgeler Bakanlığından M. Fiddes'e gönderdiği 8 Nisan 1917 tarihli bir yazıda söz konusu generalin biraz tuhaf bir kişilik olduğunu ve bu heyecan içinde hareket ettiğini belirtir. Clauson ayrıca söz konusu generalin M. Venizelos'la çok fazla sıkı fıkı olduğunu ve Venizelos'un da planladığı ve arzu ettiği gibi Türklerden temizlenmiş/arın-

---

⁶³ Erol Akcan, **a.g.e.**, s. 245.

⁶⁴ Yigal Sheffy, **a.g.e.**, s. 157.

⁶⁵ Yigal Sheffy, **a.g.e.**, s. 157-158.

⁶⁶ Yigal Sheffy, **a.g.e.**, s. 157-158.

⁶⁷ S. R. Sonyel, **Settlers and Refugees in Cyprus**, Cyprus Turkish Association Publications, Londra, 1991, s. 17.

mış bir Yunanistan istediğini ve bunun 1915 yılında Venizelos'un Kavalas'ta ortaya koyduğu mübadele planından çok daha ucuz ve masrafsız olduğunu da belirtir.⁶⁸ Sir Clauson ayrıca Doğu Akdeniz coğrafyasına yönelik olarak teşkil edilen Mısır'ın İskenderiye kentindeki Doğu Akdeniz Özel İstihbarat Bürosu Direktörü ile yaptığı bir görüşmede Kıbrıs merkezli olarak İngiltere'nin Mısır'daki askerî menfaatlerine yönelik olarak görüştüğünü ve bu tehlikelerin başında “düşman istihbarat kaynaklarının adada son derece başarılı çalışmalar yapması” ve “Kıbrıs adasındaki kayda değer sayıdaki Müslüman nüfus” olduğu üzerinde görüş birliğine vardıklarını da belirtir. Böylece İngiltere Balkan coğrafyasında Yunanistan merkezli menfaatleriyle Akdeniz'de Kıbrıs merkezli menfaatleri arasında bir ikileme ve açmaz düşer. Sir Clauson ayrıca aynı günlerde üst düzey İngiliz komutanlarıyla da mütahiş bir yazışma trafiğine girmiş durumdadır. Örneğin General Sir Archibald Murray ve Amiral Sir Rosslyn Wemyss de Kıbrıs Yüksek Komiseri Sir Clauson'a yazdıkları çeşitli şifre mesajlarda Kıbrıs vasıtasıyla Suriye'deki düşmanlarına sağlanacak her türlü askeri istihbaratla ve düşman denizaltılarına yönelik istihbarat ve her türlü lojistik destek konusuyla ilgili her tedbirin alınması yönündeki endişelerini dile getirirler.⁶⁹ Bütün bu başlıkların değerlendirilmesinin ardından Kıbrıs Yüksek Komiseri de adanın Doğu Akdeniz'deki stratejik pozisyonu, Orta Doğu coğrafyasına yönelik hassasiyeti ve her türlü askeri istihbarat bağlamında kesinlikle arzu edilmeyen 20.000 kişinin daha adaya getirilmesiyle İngiliz çıkarlarının zarar göreceği düşüncesiyle Makedonya'dan getirilmesi planlanan 20.000 Türk konusunda “Adada yaşayan ve Osmanlı uyruğunu kabul etmeyen Kıbrıslı Müslümanlar Makedonya'dan gelecek 20.000 kişilik Osmanlı uyruklu insanla birlikte karmaşık duygular içine girecek ve ellerindeki arazileri yavaş yavaş

---

⁶⁸ Sir John Clauson ayrıca Türklerin Makedonya'dan uzaklaştırılmalarının Atina'daki İngiliz askeri yetkililerinin de çok net olarak hoşlanacakları bir durum yaratacağını, belirtildiği üzere adaya yeni gelecek olanların Kıbrıslı Rumları sevmeyecekleri ve bu nedenle İngiliz idaresine daha yakın duracakları görüşüne rağmen bununla birlikte Türklerin İngilizlerle son derece yakın ve dost olduklarının da artık istihbarat raporları ve casusları vasıtasıyla teyit edildiğini de belirtir.

S. R. Sonyel, *a.g.e.*, s. 18.

⁶⁹ S. R. Sonyel, *a.g.e.*, s. 18.

kapan Hristiyan Kıbrıslı (Rum) uyruklular karşısında kendilerini daha sıkıntılı bir durumda bulacaklardır.”⁷⁰ diyerek olumsuz görüş bildirir. Bununla birlikte Clauson’un bu düşüncelerini paylaşmayanlar da vardır ve Sömürgeler Bakanlığı bu konuyla ilgili olarak “Sir John Clauson bu Türklerin Makedonya’dan getirilip Kıbrıs’a yerleştirilmeleri konusunu askeri nedenlere dayandırarak biraz abartmış görünüyor. Kıbrıs kanalıyla düşmana herhangi bilgi aktarımı Kıbrıs Türkleri vasıtasıyla olduğu kadar muhtemelen Kıbrıslı Rumlar tarafından da yapılabilir. Öte yandan bu yerleştirme faaliyetiyle ilgili teklif siyasi nedenlerle pek de uygulanabilir görünmemektedir. Bu durum muhtemelen Kıbrıslı Rumları öfkeden çıldırtacak, Türkleri de rahatsız edecek, ayrıca adada yaşayanların toprak satın almalarını da zora sokacaktır.”⁷¹ yorumunu yapar.

Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarına gelindiği günlerde ise İngiliz askeri yetkilileri Kıbrıs adasının hava ikmal ve desteğiyle ilgili olarak son derece önemli bir atlama tahtası ve ikmal noktası olduğu düşüncesindedirler. Örneğin 29 Ekim 1918 tarihinde Orta Doğu Kraliyet Hava Gücü Komutanlığı tarafından Mısır’daki İngiliz genel karargahına gönderilen bir yazıda adanın Türklerin deniz merkezli olarak yürüttüğü hava hareketlarına karşı kullanılacağı ve Türk keşif ve istihbarat faaliyetlerine karşı tedbir alındığı belirtilir;⁷²

“...2 Bristol savaş uçağının bir F-3 deniz uçağının (Flying Boat) eskortluğunda Kıbrıs adası üzerinde belli aralıklarla uçtuğu tespit edilen düşman uçağını bertaraf edebilmek amacıyla Kıbrıs’a yönelik seferi için aşağıdaki düzenlemeler yapılmıştır. Bu görev sırasında ayrıca düşman keşif ve istihbarat uçaklarının Silifke’nin doğusunda⁷³ olduğu tespit edilen üslerine yönelik de bir hava saldırısı veya gerekli hallerde hava saldırıları

⁷⁰ S. R. Sonyel, **a.g.e.**, s. 18.

⁷¹ S. R. Sonyel, **a.g.e.**, s. 18.

⁷² Klearchos A. Kyriakides, “Cyprus and the Projection of British Sea Power since 1878”, **2. Mediterranean Maritime History Network Conference**, Messina/Sicilya, 4-7 Mayıs 2006, MMHN Working Paper, s. 1-13

⁷³ İngilizler 4. Teyyare Bölüğü ve hemen ardından 1917 itibarıyla Kıbrıs ve Doğu Akdeniz üzerinde keşif ve istihbarat çalışması yapan Denize Teyyare Bölüğü’ne ait hava üssünü tespit etmekle birlikte bunun Silifke’nin doğusunda olduğunu belirtmektedirler. Her ne kadar Silifke’ye çok yakın olsa da bu hava üssü Silifke’nin doğusunda değil, batısındaki Taşucu bölgesindedir.

yapılması da öngörülmüştür. 26 Ekim 1918 tarihinde Mağusa'daki askeri karargaha gelen bir şifre telgrafta Yarbay Grant Dalton tarafından son Kıbrıs ziyareti esnasında tespit edilen noktaya geçici bir havaalanı ve uçaklarımız için geçici bir pist inşa edilmesi emredilmiştir. Söz konusu yarbay konuyla ilgili bütün belgeleri ve talimatları Suriye'den gelecek ekipmanların nasıl kullanılacağı ve pistin ne şekilde yapılacağı konusundaki bilgiyi karargâhta bırakmıştır.

Mağusa'daki askerî karargâhtan ilgili bütün askerî merkezlere Mağusa'da yapılacak bu geçici pistin ne zaman kullanıma başlayacağı konusunda bilgi vermesi de istenmiştir. Bu arada bu konuyla ilgili olarak bir F3 deniz uçağının İskenderiye'den Suriye'de daha önce belirtilen noktaya gitmesi ve bunu yukarıda belirtilen 2 Bristol savaş uçağının hareketinden önce tamamlaması da talep edilmiştir. Söz konusu 2 Bristol savaş uçağının böyle bir operasyona başlayabilmesi Mağusa'daki pistin harekattan önce hazır olmasına ve deniz yoluyla Mağusa'ya gönderilecek mühimmat, çeşitli ekipman ve akaryakıt gibi malzemelerin belirtilen yerde ve belirtilen zamanda bulunmasına bağlıdır. Düşman deniz uçaklarının Mağusa üzerinde genellikle Perşembe günleri uçtuğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla düşman unsurlarında bir sürpriz etki yaratmak, bu konuda adadaki Türk istihbaratçıların bilgi sahibi olmasını engellemek ve bilgi sızmasını önlemek amacıyla düşmana yönelik belirlenen harekâtın etkili sonuç verebilmesi amacıyla ekipmanın Çarşamba günü Mağusa'ya gelmesi gerekmektedir. Bizim malzemelerin mağusa limanına gelişinden itibaren 3 gün içerisinde Mağusa semalarında düşman unsurları eğer görülmeyecek olursa o zaman kararlaştırıldığı üzere Türk deniz uçaklarının konuşlandığı hava üssüne (Taşucu'daki hava üssü) bir saldırı gerçekleştirilebilir...”

İngiltere böylece savaş boyunca ilk defa olarak Taşucu'nda bulunan ve gerek Çanakkale Esir Kampı ve Ermeni Doğu Lejyonu ve gerekse Doğu Akdeniz bölgesinde özellikle kendilerine yönelik keşif ve istihbarat çalışmaları yapan 4. Teyyare Bölüğü'ne karşı bir hava operasyonu yapmak ve Taşucu'ndaki askeri üssü bombalamak yönünde bir karar alır; ancak 1 Kasım 1918 tarihinde Kraliyet Hava Kuvvetleri Orta Doğu karargâhına gelen bir şifre telgrafta Kıbrıs merkezli böyle bir hava operasyonunun ertelendiği belirtilir. Bu hava harekâtı bir daha gündeme gelmeyecek ve yapılmayacaktır.

Kıbrıs'ta Keşif Faaliyetlerinin Başlaması

Alman subayların desteğiyle Osmanlı Tayyare Teşkilatı'nın kuruluşunu tamamladığı bu günlerde İtilaf Devletleri birliklerinin parça parça Selanik'ten bilinmeyen bir yere gittiği öğrenilmiştir. Bu birliklerin de Kıbrıs'a gönderildiğinden şüphelenilmektedir. Ermeni kamplarının kurulması ve bunların Anadolu'ya yönelik faaliyetlerde bulunduğuunun öğrenilmesi sonrasında Alman istihbarat subaylarından İngilizlerin de aynı doğrultuda adada lojistik yığınak yaptığı ve bunları Anadolu'ya sevk edeceği, ayrıca İskenderun-Ceyhan hattına bir çıkartma harekâtı yapılacağı istihbaratı alınır. Alman istihbaratından sağlanan bu bilgilere göre İngiltere ve Fransa'nın Kıbrıs'ta yığınak yaptığı ve bunun neticesinde Kıbrıs'ı atlama tahtası olarak kullanıp İskenderun bölgesine bir çıkarma harekâtı yapacağı anlaşıldığından,⁷⁴ 4. Ordu Komutanlığı'nca Almanlardan temin edilen bu bilginin doğru olup olmadığının anlaşılması için söz konusu bölgede hava keşiflerinin yapılması kararlaştırılır⁷⁵ ve Kıbrıs adasının havadan keşfinin yapılarak istihbarat toplanması için bir uçak müfrezesinin Adana'ya gönderilmesi istenir. Bu istek hemen yerine getirilir ve 2 Rumpler B uçaktan oluşan ve Şubat 1915-Eylül 1915 arasında Filistin Cephesi'nde savaşmış İstanbul'a dönen müfrez komutanı Ütğm. Mithat komutasında 4. Tayyare Müfrezesi çok acele Adana'ya gönderilir. Mersin'in Taşucu ilçesi yakınlarında Almanya'nın da yardım ve desteğiyle ve 4. Ordu Menzil Müfettişliği görev alanında faaliyet gösteren⁷⁶ 4. Tayyare Bölüğü kurulmuştur. Söz konusu Hava Bölüğü 2 Rumpler B uçağıyla ve Müfrez Komutanı Ütğm. Mithat Nuri komutasında göreve başlar. Bu hava gücüne daha sonra Almanya'dan gelecek olan 1 Albatros-C ve 2 Halberst-D'den oluşan Ditmar Av Müfrezesi de katılacaktır. Kurulan

⁷⁴ Yavuz Kansu, **Havacılık Tarihinde Türkler I**, Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara, 1971, s. 211

⁷⁵ İrfan Sarp, **Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları**, Genelkurmay Başkanlığı, Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara, 1986, s.71. Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi**, IX. Cilt, Türk Hava Harekâtı, Ankara, 1969, s. 124. Ayrıca bk. **Kıbrıs Türk Millî Arşivi**, Dosya 539, Belge No. 21.

⁷⁶ **ATASE**, K.1129, D.27, F.3-9.

bu hava filosu ve bu uçaklar vasıtasıyla Kıbrıs üzerinde devamlı uçuşlar yapmak ve belli bölgeleri bombalamak suretiyle adada askerî faaliyetlerin engellenmesine çalışılır. Bu uçuşlarda genellikle Türk subayları görev yapmakta bazen Alman pilotları da Kıbrıs üzerinde göreve çıkmaktadırlar.⁷⁷

İskenderun bölgesine⁷⁸ yapılacak bir çıkartma harekâtında ana üs olarak Kıbrıs adasının kullanılacağı yolundaki istihbarat sonucu oluşturulan 4. Tayyare Bölüğü önce Adana'ya, daha sonra da uçakların menziline azami istifade edebilmek amacıyla Silifke'ye bağlı Taşucu'na sevk edilir.⁷⁹ Oluşturulan bu hava gücünün Kıbrıs adasında karşılaştığı manzara ise çok farklı olacaktır çünkü özellikle Aralık 1915-Mart 1916 sürecinde Doğu Akdeniz ve Kıbrıs adasıyla ilgili olarak istihbarat çalışmalarına hız veren, adada yaşayan Rumlardan da Kıbrıslı Türklerden de şüphelenmeye başlayan, onları potansiyel suçlu veya İngiltere düşmanlarına yardım ve yataklık edenler olarak değerlendirmeye başlayan İngiltere Fransa'nın da devreye girmesinin ardından istihbarat çalışmalarına İtalya'yı da dâhil eder ve ada çevresindeki istihbarat, keşif ve kontrol çalışmalarını neredeyse bırakıp bütün sorumluluğu Fransa'ya yükler.⁸⁰

Bu uçaklarla Kıbrıs'a gidip keşif yapmanın güçlüğü göz önüne alınarak Başkomutanlıktan deniz tayyare birliği istenir. Deniz üzerinde uçuşlar için planlanmayan ve sürat yapamayan uçaklarla böyle tehlikeli bir görevin istenen neticeyi veremeyeceği, ayrıca son derece iptidai olarak çalışan bu uçakların tecrübesiz makinistler tarafından kontrol altında tutulması, sık sık arıza yapan uçakların bulunduğu araziye devamlı mecburi iniş yapmak zorunda kalmaları, Kıbrıs üzerinde keşif maksadıyla kalkıştan sonra 10 kilometre karada ve 100 kilometre de deniz üzerinde kalması gereken uçağın salimen geriye dönünceye ka-

---

⁷⁷ ATASE, K.2680, D.210, F.1-6, 1-29, 1-37, 1-38. KTMA, D.539, Belge No 21.

⁷⁸ Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Türk Havacılık Tarihi, II. Kitap, II. Cilt**, Uçuş Okulları Basımevi, Eskişehir, 1951, s. 179-180.

⁷⁹ Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **a. g. e.**, s. 208.

⁸⁰ Andrekos Varnava, **a.g.e.**, s. 358.

dar toplam 220 kilometrelik mesafede aşağı yukarı iki saat havada kalmasının güçlüğü hatta imkânsızlığı, herhangi bir motor arızası durumunda denize mecburi iniş yapacak uçağın kurtulma şansının bulunmaması pilotlar tarafından son derece tehlikeli bulunduğundan bu görev için deniz uçaklarının istenmesine sebep olur. Bu görev için tahsis edilen uçaklara Kasım 1916 tarihinde aylık 2 tonluk bir akaryakıt tahsisatı yapıldığı düşünülecek olursa görevin güçlüğü ve tehlikesi de iyice ortaya çıkar.⁸¹

4. Ordu Komutanlığı da bu konuyla ilgili olarak “Adana sahilinde Kıbrıs üzerinde mütemadiyen tayyare istikşafının kara tayyarelerine tercihen deniz tayyareleriyle daha emniyetli icra edileceği anlaşılmıştır. Binaenaleyh derhal Silifke’de bir deniz tayyare istasyonunun teşkili lazımdır. Silifke’ye iki ve lâakal bir deniz tayyaresinin gönderilmesini rica ederim.” şeklinde bir mesaj çekerek deniz uçağı ister;⁸² ancak bu isteğe verilen cevap olumsuz olur. Ne yazık ki elde mevcut deniz uçağı olmaması nedeniyle göreve bu uçaklarla devam edilmesine karar verilir. Müfrezede Ütğm. Mithat dışında Alman Hava Kuvvetleri’nde görev yapan Roeder isimli bir pilot, 1 rasat, 2 Alman makinist ve 15 er vardır. Söz konusu 15 er daha sonra Birüssebi Hava Bölüğü’nden gelerek birliğe katılacaklardır. Toros Tünelleri henüz açılmadığından güç bir yolculuk sonrası 26 Aralık 1915’te Pozantı’da trenden inip arabayla yollarına devam ederler ve bölgeye gelirler.⁸³ Ütğm. Mithat, Adana’ya gelir gelmez 8 Şubat 1916 tarihinde ilk raporunu verir.⁸⁴

Birliğin görevde bulunduğu sürede faal olan sadece 1-2 uçak vardır. Bu dönemde özellikle Alman rasatlarının yardımıyla yapılan hava

⁸¹ Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **a. g. e.**, I. Cilt, Uçuş Okulları Basımevi, Eskişehir, 1951, s. 114

⁸² Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **a. g. e.**, II. Cilt, Uçuş Okulları Basımevi, Eskişehir, 1951, s. 181.

⁸³ Yavuz Kansu, **a. g. e.**, s. 211.

⁸⁴ Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Türk Havacılık Tarihi, II. Kitap, I. Cilt**, Uçuş Okulları Basımevi, Eskişehir, 1951, s. 212–213

keşiflerinde Kıbrıs'taki düşman faaliyetleri yakından takip edilir.⁸⁵ Bütün bu gelişmelerden sonra Kıbrıs üzerindeki ilk keşif uçuşları Mart 1916 tarihinden itibaren başlar.⁸⁶ Hava şartlarının çok kötü olması sebebiyle Larnaka ve Limasol limanlarına gidemeyen uçak diğer bölgelerde İngiltere ve Fransa'ya ait deniz araçları yanında farklı hava fotoğrafları çeker ve döner. 6 Mart 1916 tarihinde Gülek'ten Adana'ya nakledilen uçaklarla yapılan bu uçuşu takip eden günlerde, 8 ve 18 Nisan 1916 tarihlerinde de Silifke Taşucu'dan kalkan uçaklarla keşif görevine devam edilir. Bu uçuşlar da Plt. Ütğm. Mithat Nuri tarafından yapılır. 27 Nisan tarihinde ise İskenderun bölgesinde keşif uçuşu yapan bir İngiliz deniz uçağı Türk piyadesinin ateşiyle denize inmek zorunda kalır. Ancak bir düşman gemisi bölgeye gelerek uçağın mürettebatını kurtarıp kaçar.⁸⁷ Bu arada düşmana ait kimliği belirlenemeyen bir donanmanın Mersin açıklarına demir attığı duyumunun alınması üzerine 10 Ağustos 1916 tarihinde Plt. Dnz. Yzb. Hüseyin Sedat ve Rasat Ütğm. Bican, Rumpler keşif uçağıyla 2300 metre irtifadan uçarak bölgeye gelirler. 2 saat 20 dakika süren bu uçuş esnasında Fransız donanmasına ait bir harp gemisi, iki nakliye, iki torpido ve ayrıca yedi normal tonajda nakliye gemisi tespit edilerek bu gemiler havadan tarafından bombalanır. Gemilerin Kıbrıs yönünde hareketlenmesi üzerine uçak geriye döner. Bu harekâttan dört gün sonra, 14 Ağustos 1916 tarihinde ise aynı ekip tarafından dört saat elli dakikalık bir uçuşla Kıbrıs'a yapılan keşif harekâtında Larnaka limanında daha önceki operasyonda Mersin limanına gelen Fransız savaş gemilerine refakat eden on beş kadar balıkçı teknesi ve bir şilep görülmüştür. Lefkoşa, Larnaka ve Mağusa'da ise olağanüstü bir faaliyet bulunamamıştır. Mağusa'da sekiz tane yelkenli gemi görülür, hava fotoğrafları çekilir ve geriye dönülür.

Bu dönemde bölükte iki tane 100 beygir gücünde tek motorlu ve iki kişilik Rumpler uçak vardır. Bölük o kadar zor şartlarda ve imkân-

---

⁸⁵ **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-77, 1-86, 1-88.

⁸⁶ İrfan Sarp, **a.g.e.**, s. 72.

⁸⁷ Yavuz Kansu, **a. g. e.**, s. 256.

sızlıklar içinde çalışmaktadır ki 19 Ekim 1916 tarihinde 4. Ordu Komutanlığı'na gönderilen mesajda bölükte havalanıp keşif yapacak uçak kalmadığı bildirilir;⁸⁸ ancak daha sonra Plt. Tğm. Fuat Çakar iyileşir, ayrıca bölüğe sivil pilot Behçet de gönderilir ve bölüğün uçuş kadrosu da böylece tamamlanmış olur.⁸⁹ Ocak 1916-Mart 1916 arasında Plt. Ütğm. Mithat'ın komuta ettiği birlik, söz konusu üsteğmenin Irak'ta 2. Tayyare Bölüğü'ne atanmasından sonra Nisan 1916-Aralık 1916 arasında Plt. Dnz. Yzb. Hüseyin Sedat'ın emrine girer. 1916 Mart ayında başka bir göreve atanan Alman Plt. Ütğm. Roeder'in de görev yaptığı birlikte sivil pilot Behçet Bey, Ütğm. Fuat Halim, Yedek Tğm. M. Fuat Çakar pilot olarak, Tğm. Salih, Yzb. Salih Rifat, Yzb. Hüseyin Bican, Yzb. Mehmet Sadi ve Başçavuş Drewes da rasat olarak görev yaparlar.⁹⁰ İskenderun bölgesine yapılacak bir askerî çıkarma harekâtı 2., 4. ve 6. Orduların ulaştırma hatlarını Anadolu ve İstanbul'a bağlayan en önemli noktanın elden çıkması anlamına geldiğinden⁹¹ bu konuyla ilgili olarak 4. Uçak Müfrezesi hazırlanır. Ancak son derece kısıtlı imkânlarla hazırlanan müfrezeye konuşulduğu bölgede yol olmaması, İstanbul'dan istenen malzeme ve personelin zamanında bölgeye gelememesi, uçaklar için pist yapacak arazinin bulunmaması gibi alt yapı eksiklikleriyle karşılaşınca birliğin çalışması son derece güç şartlarda gerçekleşir.⁹²

Hava keşif ve istihbarat çalışmaları sırasında gözlenen ana bölge Çanakkale savaş esirlerinin bulunduğu Karakol ve Ermeni Doğu lejyonu'nun konuşulduğu Monarga bölgesidir ve 1923 yılına kadar faaliyette bulunan bu kamptaki Türk savaş esirlerinin sayısı 2000-4000 arasında değişmiştir. Çanakkale, Hicaz ve Süveyş /Kanal bölgelerin-

⁸⁸ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi, IX. Cilt**, Türk Hava Harekâtı, Ankara, 1969, s. 124

⁸⁹ Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Türk Havacılık Tarihi, II. Kitap, I. Cilt**, Uçuş Okulları Basımevi, Eskişehir, 1951, s. 220.

⁹⁰ Yavuz Kansu, **a. g. e.**, s. 256.

⁹¹ Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi, IX. Cilt**, Ankara, 1969, s. 207-208

⁹² Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Türk Havacılık Tarihi, II. Kitap, I. Cilt**, Uçuş Okulları Basımevi, Eskişehir, 1951, s. 215-216

den getirilen ilk Türk savaş esiri kafilesi er, onbaşı ve çavuşlardan oluşmaktadır ve aralarında birkaç tane başçavuş haricinde İngilizler tarafından “özellik arz eden esir”⁹³ olarak tabir edilen hiç kimse yoktur.⁹⁴ Öte yandan Türk arşivlerinde Kıbrıs'ta esir düşerek şehit olduğu belirtilen tek kişi 1921 Temmuz ayında şehit düştüğü belirtilen Yzb. Sudi Efendi'dir.⁹⁵ İlginç olan nokta ise Karadeniz'de tutuklanan Sudi Efendi'nin hangi sebeple Kıbrıs adasına gönderildiğinin belli olmaması ve bu durumun bugüne kadar ortaya çıkartılmamış olmasıdır. Türk kayıtlarında yukarıda sözü edilen yüzbaşı dışında hiç kimsenin ismine ayrıca rastlanmamıştır. Öncelikle ve çoğunlukla Çanakkale olmak üzere çeşitli cephelerden getirilen Türk savaş esirlerinin yanı sıra bu kampta ayrıca 4. Ordu Komutanlığı'nca Kıbrıs adasında cereyan eden askerî faaliyetleri ve adanın son halini görüp bilgi toplamak üzere kayıklarla Taşucu'dan adaya gönderilen ve yakalanarak diğer esirlerin yanına konulan 3 istihbaratçı asker de vardır.⁹⁶ Bu üç denizci askerin kimlikleri ise ne yazık ki bilinmemektedir. İngilizler Kıbrıs adasındaki Türk savaş esir kampına neredeyse Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar değişik tarihlerde esir göndermeye devam ederler. Örneğin 15 Ekim 1918 tarihinde Kıbrıs Genel Valiliği'nden Mağusa Kaza Komiserliğine gönderilen yazıda 14 Ekim 1918 tarihinde Mağusa'ya Türk savaş esirlerinin geldiği belirtilmekle beraber Genel Valilik bu tür gizlilik içeren yazışmalarda her ne olursa olsun şifre kullanılması gerektiğini, gelen- giden gemilerin hareket saatleri ve gemilerin isimlerinin gizli tutulması gerektiğini bildirir. Aynı gün Theseus isimli İngiliz ge-

---

⁹³ ATASE, K.3435, D.14, F.26-2

⁹⁴ Jeff Ertughrul, **The Postal Services of Military Forces in Cyprus**, Londra, Mart 1996, s. 9

⁹⁵ Makinacı olarak görev yaptığı söylenen Yzb. Sudi Efendi'nin muhtemelen Deniz Kuvvetleri'nde görevli olduğu düşünülebilir. İstanbul Beşiktaş'ta bulunan Deniz Müzesi'nden alınan bilgiye göre Yzb. Sudi Efendi gizli bir görevle ilgili olarak Karadeniz'de tebdili kıyafet içerisinde kendisinden istenilen vazifeyi yerine getirmeye çalışırken bölgede faaliyette bulunan Rumlar ve Yunanlar tarafından tanınır ve derhal İngiliz askerî yetkililerine jurnallenir. **Millî Savunma Bakanlığı Arşivi**, Yzb. Sudi Efendi Sicil Dosyası, Dodurga, Ankara

⁹⁶ Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Türk Havacılık Tarihi, II. Cilt, II. Kitap**, Eskişehir, 1951, s. 185.

misıyla Port-Sait'ten 1002 Türk savaş esiri getirilmiş, söz konusu İngiliz gemisine Wear isimli savaş gemisi refakat etmiştir. Bu konuyla ilgili olarak 4. Ordu Komutanlığı'na bağlı 4. Tayyare Müfrezesi'nce yapılan istihbari keşif uçuşlarında "Osmanlı üserası Mağusa'ya bir çarık mesafede şimalde barakalarda oturuyorlar. 2-3 bin kişi kadardırlar. Barakaların etrafı tel örgülerle kapalıdır." bilgisi bulunmaktadır.⁹⁷

Bu keşif faaliyetleri sırasında özellikle Lefkoşa, Derinya, Larnaka, Mağusa ve civarında da hava fotoğrafları çekilir. Keşif uçaklarıyla yapılan bu görevler esnasında İngilizlerin Mağusa Limanı aracılığıyla Kıbrıs'a lojistik yığmak yapıp yapmadığı, limanda bulunan askerî amaçlı nakliye gemileri, mayın tarama gemileri, mayın dökme gemileri, küçük tonajlı gemiler, çıkartma gemileri, askerî gemilerin refakatinde malzeme taşıyan çeşitli çap ve büyüklükte yük gemileri, sahil devriye gemileri, adadaki askerî gücü ve Mağusa civarında yoğunlaşan askerî faaliyetleri, o bölgede bulunan çadır ve barakalardan oluşan askerî tesisler ve ordugâhlar⁹⁸ ayrıca bölgeye askerî ve lojistik malzeme getiren 5-6.000 tonluk askerî nakliye gemileri, sahil devriye botları, mayın dökme gemileri, istihkâm birliklerinin kullandıkları kepçe ve dozerler, malzeme nakli ve muhafazasında kullanılan askerî vagonlar, bölgedeki her türlü sabit ve değişken faaliyetler anında tespit edilmektedir.

Bu arada ilginç bir not ise Yeşilköy Tayyare Mektebi Müdürü olan Yzb. Serno'nun 26 Ekim 1917 tarihinde Barbaros zırhlısı ile çıktığı Akdeniz'deki görev sonrasında "hidemat-ı cansiperaneden dolayı"⁹⁹ bir madalyayla takdir edilmesidir. 4. Hava Bölüğü'nün 22 Mart 1918 tarihli keşif raporuna göre limanda daha öncekinden daha fazla yelkenli araç görüldüğü belirtilmektedir. Bu rapora göre Mağusa limanında İngiliz donanmasına ait 1500-3000 grostonluk buharlı bir gemi ve civarda 52 çadırdan oluşan yeni bir ordugâh tespit edilmiş, ayrıca

⁹⁷ **ATASE**, K. 2680, D.210, F.1-3, 24 ve 31.

⁹⁸ **ATASE**, K 2680, D.210

⁹⁹ "cansiperane hizmetlerinden dolayı" **BOA**. İ.TAL. İrade N.24, 26. L.1333.

Lefkoşa ve demiryolu boyunca keşif yapılmış, bu arada Lefkoşa'da uçağa yerden şiddetli ateş açılmıştır.¹⁰⁰

Aynı konuyla ilgili hazırlanan bir başka raporda ise esirlerle ilgili olarak “Mağusa'nın şimalindeki Üseray-ı Osmaniye Ordugâhı kema fi's-sabık mevcuttur. Ancak üseranın bazısı adadan bir başka mahalle nakledilmiştir. Elyevm yalnız 3.000 kadarı kalmıştır. Üsera ile 500 kadar muhafız İngiliz askeri vardır.” bilgisine rastlanmaktadır.¹⁰¹ Öte yandan sahip olduğu uçak gemilerinin avantajını çok iyi değerlendiren Fransız ve İngilizler istedikleri zaman ve yerde Türk kara suları ve Anadolu üzerinde keşif yapma şansına sahiptir. Bunun neticesinde 15 Temmuz 1917 tarihinde bu şekilde havalanan 4 Fransız savaş uçağı Adana'ya kadar gelerek meteoroloji istasyonunu bombalar.¹⁰² Öte yandan Kıbrıs'ın sahil bölgelerinde ve özellikle Karpaz'da yaşayan Kıbrıslı Türkler de Alman gemi ve denizaltılarına yiyecek ve su yardımında bulunurlar.¹⁰³ Bu Alman gemilerine ve denizaltılarına yardım edenler arasında Ali Efendi Hüseyin Babaliki de bulunmaktadır¹⁰⁴; ancak Kıbrıs'taki İngiliz idaresi bu durumu öğrenir öğrenmez karşı tedbir almakta gecikmez ve Alman gemilerine yardım eden ve lojistik destek sağlayan Kıbrıslı Türklerden bazılarını Girne Kalesinde hapse atar. Mirtu (Çamlıbel) bölgesinde yaşayan bir Kıbrıslı Türk'ün Alman denizaltılarına yaptığı yardımların karşılığı olarak bir Alman denizaltısı tarafından mükâfat olarak Türkiye'ye götürüldüğü ve üç ay sonra da geriye getirildiği bilinmektedir.¹⁰⁵ Bu faaliyetler sırasında da Kıbrıslı Türklerin yardımları, fedakârlıkları ve sevinçleri de kendini gösterecektir;¹⁰⁶

“Kıbrıs'a dair malumat almak üzere 17 Mayıs 1917'de Taşucu Limanı'ndan hareket ettirdiğim kayık 29 Mayıs 1917'de avdet etmeye muvaffak olmuştur. Mezkûr kayık doğruca Keranya kasabasına gitmiş ve

¹⁰⁰ ATASE, K 2680, D.210, F.1-43, 44 ve 86.

¹⁰¹ ATASE, K. 2680, D.210, F.1-3, 24 ve 31.

¹⁰² Yavuz Kansu, **a.g.e.**, s. 321.

¹⁰³ Altay Sayıl, **Kıbrıs Polis Tarihi**, Lefkoşa, 1983, s. 240.

¹⁰⁴ Ali Hüseyin Babaliki'nin torunu Ali Babaliki ile 18 Temmuz 2011 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

¹⁰⁵ Altay Sayıl, **a.g.e.**, s. 240.

¹⁰⁶ bk. Cemil Örgen, **Kore ve Kıbrıs Savaşları**, İzmir, 1984, s. 78.

orada iki saat zarfında bir Müslüman'dan berveçhi ati malumat almıştır: Kıbrıs'ta istihzarata dair hiçbir şey yoktur. Tahminen iki tabur piyade Lefkoşa'da, iki tabur Kıbrıs'ın cenubunda Tuzla (Larnaka) iskelesinde, bir tabur Mağusa'da mevcuttur. Limasol, Mağusa, Tuzla limanlarında küçük birer zırhlı vardır. Kıbrıs'ın yerli İslam ve Hıristiyanları'ndan bir kısmı silahlı alınarak sahilin muhafazasına memur edilmiştir. Sahillerimizde dolaşan tarassut sefineleri efradını ekseriyetle İvad adası ahalisi teşkil etmektedir. İaşe yüzünden duçar oldukları meşakkatten dolayı tekmil evlerdeki keçiboyuzları bile hükümet tarafından toplanmış fakat hasat münasebetiyle bu husustaki sıkıntı kısmen zail olmuş ise de yine hükümet yalnız ahali ihtiyacı kadar ambarlarda bırakmaktadır. Kıbrıs hükümeti tarafından Kudüs, Yafa, Gazze ve Trablusşam'ın zapt olunduğu ilan edilmiştir. Üç ay evvel gönderilen üç kişiden ibaret bulunan kayıklarımızın yakalanarak ebyevm adada esirler arasında buldukları ve elde edilen malumatın tayyareler vasıtasıyla icra kılınan ve evvelce makamı devletlerine bildirilmiş olan istikşafı müeyyet bulunduğu marüdur.”

Ekim 1917 içerisinde alınan bir istihbarata göre İngiltere ve Fransa'nın seçme birliklerden oluşan bir askerî gücü Kıbrıs adasına gönderdiğinin öğrenilmesi üzerine durumun derhal yerinde tespit edilerek karargâha bildirilmesi istenir. Rasat Ütgm. Sıtkı Tanman ve Maks Suchin hemen göreve çıkarlar ve öncelikle Kıbrıs üzerinde daha kapsamlı ve dikkatli araştırmalara girişirler. Küçük büyük bütün limanların ve askerî garnizonların resimleri çekilir ve Kolordu karargâhına gönderilir. Karargâhın bu konuya son derece ihtiyatlı yaklaşması ve konuyu çok ciddi tutarak yeniden ve daha kapsamlı keşifler için emir vermesi üzerine uçuşlar yeniden başlar. Filistin'de Gazze-Birüssebi hattı ve civarında toplanan ve taarruza geçmek için bekleyen İngiliz birlikleriyle Halep civarında toplanan Yıldırım Orduları'nın hareket tarzı ve faaliyetleri hep bu keşif raporlarına bağlıdır. Öte yandan 9 ve 11 Ekim 1917 tarihinde İskenderun Körfezi'ne gelen bir Fransız kruvazörü, iki torpido ve bir muavin gemisinden havalanan üç Fransız uçağı ise Karataş sahillerinden Adana'ya gelerek meteoroloji istasyonu ve Misis civarında Ceyhan nehri üzerindeki tren yolu ve köprüyü imha etmek için bölgeye bomba yağdırır ve bu durum dikkatleri bir anda bu bölgeye çeker. 9 Ekim 1917 tarihinde Adana meteoroloji istasyonu ve mensucat fabrikasına saldıracağı düşünülen ancak yön değiştirerek tren yolu ve köprü üzerine gelen Fransızlara ait

üç savaş uçağından birisi topçu ateşi sonucu denize düşer. 11 Ekim 1917 tarihinde ise yine aynı bölgede bomba atarak kaçmaya çalışan ve benzin deposu delinen diğer bir uçak ise sahra topçusunun mahareti sayesinde Adana yakınlarında Yarbaşı köyüne inmeye mecbur olur ve İngiliz Dnz. Plt. Ütğm. Klitem ile rasadı Avustralyalı Piyade Tğm. Edotid Diyoton hafif yaralı olarak esir alınır. Daha sonra bu uçakların Mısır'ın Port-Sait limanından hareketle Kıbrıs'a geldikleri, burada gerekli ikmal yapıldıktan sonra 9 ve 11 Ekim tarihlerinde söz konusu savaş uçaklarını Türk topraklarına göndererek Adana'ya saldırdıkları anlaşılır.

Bu filoya ait üçüncü uçak da diğer iki uçağı aramak üzere aynı gün bölgeye gelir ve daha sonra Kıbrıs yönünde uçarak gözden kaybolur. Esir alınan İngiliz ve Avustralyalı subaydan alınan bilgilere göre ise Kıbrıs'ta bir uçak gemisinin bulunduğu, bu uçak gemisi vasıtasıyla her gün bölge hakkında istihbarat ve meteorolojiyle ilgili raporlar alındığı öğrenilir. Bu keşif faaliyetlerinin devam ettiği bir sırada, 17 Ekim 1917 günü hangi ülkeye ait olduğu belirlenemeyen iki uçak Kıbrıs üzerinden ve yüksek irtifadan uçarak Türk kara sularına girer ve Silifke ve Adana üzerinden uçarak gözden kaybolur. “Düşmanın Kıbrıs adasına yaptığı yeni bir yığınak ve Kıbrıs'ta toplandığı bildirilen düşman gücüne ait öncü birlikler mi?” düşüncesiyle hemen aynı günün gecesinde sabaha karşı keşif uçuşları yeniden başlatılır. Silifke ile Kıbrıs arasındaki deniz yolu karış karış taranır, adada bulunan her nokta tekrar gözden geçirilir ve mesele daha sonra anlaşılır. Buna göre söz konusu uçaklar düşmana ait değildir. 302. Alman Bölüğü'ne ait bu iki AEG modern keşif uçağı Yıldırım Orduları Komutanlığı tarafından Kıbrıs ve civarındaki durumu teyit etmek ve 4. Tayyare Bölüğü'ne destek olarak gönderilmiştir.¹⁰⁷

Deniz Tayyare Bölüğü'nün Faaliyetleri

“Kıbrıs keşfi için bir deniz tayyare bölüğü gönderilecektir. Mersin'e kadar şimendifer gidiyor mu? Deniz tayyarelerinin karadan otomobil ile nakli için Mersin'den Silifke'ye kadar şose yük otomobili için müsait midir? Müsait değilse en iyi yol hangisidir? Silifke'nin Ağa Limanı deniz tayyare

---

¹⁰⁷ Yavuz Kansu, a.g.e., s. 321.

bölüğü için müsait midir? Rüzgârlardan mahfuz mudur? Değilse o civarda münasip başka bir mahal var mıdır? Benzin vs. nakli için en kısa yol hangisidir? Karaman'dan Silifke'ye araba işleyebiliyor mu? Kaç saat-tir? Etraflıca telgrafla en seri surette cevap veriniz."

4. Hava Bölüğü, Kıbrıs üzerindeki görevini 21 Ekim 1917 tarihinde Umuru Havaiye Müfettişliği'nin gönderdiği yukarıdaki resmî yazı sonrasında Alman Deniz Tayyare Bölüğü'ne bırakarak Hicaz hattını kontrol edebilmek için Dera'ya konuşlanır ve yeni deniz uçak birliği göreve derhal başlar.¹⁰⁸ Bu emrin alınmasından hemen sonra, Ekim ayının sonlarında söz konusu Alman Deniz Tayyare Bölüğü Mersin'e gelerek sahilin kontrolü ve Kıbrıs'la ilgili keşif faaliyetlerine başlamak üzere görevi 4. Tayyare Bölüğü'nden devralır. Aralık 1917 içerisinde kısmen Silifke'de bulunan birlik daha sonra tam olarak Dera bölgesine intikalini tamamlar.¹⁰⁹ Bu tarihten itibaren bölgede keşif ve istihbarat yapmak üzere görevi devralan Alman Deniz Tayyare Bölüğü de böylece yeni görevine başlar. Bu yeni keşif ve istihbarat faaliyetlerinde görev yapanlar ise Alman subaylar ve diğer Alman personeldir.¹¹⁰

Deniz üzerinde uçuş yapma ve gerektiğinde denize inebilme avantajlarına sahip bu uçaklarla yapılan keşif uçuşları bu dönemde hız kazanır. Yine 1258 numaralı uçak ve aynı uçuş ekibiyle yapılan çalışmalar konusunda komutanlığı bilgilendirmek için hazırlanan raporda da bu konu ön plandadır. Bu raporda 4/ 3/ 34, 20/ 3/ 34, 10/ 4/ 34 ve 13/ 7/ 34 tarihlerinde yapılan uçuşlarda tespit edilen düşman faaliyetleri ayrıntılı olarak verilmektedir.¹¹¹ Buna göre Sirnaba'da 2 yelken, Lefkoşa'da bir eğitim alanı, bir askerî kışla ve 20 baraka bulunmaktadır. Ayrıca Larnaka'nın 2 mil kadar açığında büyük bir nakliye gemisi, Mağusa limanında bin tonluk bir vapur, 20'den fazla mavna ve ayrıca iki yelken gemisi bulunmaktadır. Bu uçuştan yaklaşık 16 gün sonra yapılan keşif ve istihbarat uçuşunda da aynı güzergâh izlenir ve daha önce

¹⁰⁸ Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Türk Havacılık Tarihi**, II. Kitap, II. Cilt, Eskişehir, 1951, s. 195-196.

¹⁰⁹ Yavuz Kansu, **a.g.e.**, s. 322.

¹¹⁰ **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-1

¹¹¹ **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-3.

tespit edilen düşman unsurlarında çok büyük bir farklılık olmadığı bildirilir. Ayrıca Lefkoşa bölgesinde görülen iki ayrı şimendifer katarında toplam 11 vagon bulunduğu, Larnaka'da iki ufak yelkenli geminin, Mağusa limanında ise üç vapur, 12 ufak yelkenli olduğu da rapor edilir. Ayrıca Mağusa'nın güneybatısında 52 ufak çadırdan oluşan bir ordugâh tespit edilmiştir. Bununla beraber esir kampının konuşlandırıldığı Monarga bölgesindeki ordugâhtan 8 çadır kaldırılmıştır. Bu keşif ve istihbarat uçuşundan yaklaşık 20 gün sonra Nisan ayında yapılan uçuşta ise ağırlık Monarga ve Mağusa bölgelerine kaydırılmış ve Monarga limanındaki iki büyük yelkenli gemiyle Mağusa'daki Telsiz-Telgraf İstasyonu gözetlenmiştir. Bu bölgede değişik çapta gemi ve yelkenlilerin yanı sıra İngiliz ordugâhında 100 çadır da tespit edilmiştir. 1258 numaralı uçakla Temmuz ayında yapılan uçuşta ise Mağusa'nın doğusunda 2000 İngiliz askerî bulunduğu, bunların muhtemel saldırılara karşı büyük sahil toplarının olduğu belirtilir. Ayrıca buradaki esir kampında 3000 Türk esiri bulunmaktadır ve bunları 500 İngiliz askerî kontrol etmektedir. Savaş esirlerine ilaveten Monarga bölgesinde 5000 Ermeni askerîyle Larnaka ve Limasol limanlarında da 40-50 civarında jandarma bulunmaktadır. Söz konusu rapordan da anlaşılacağı üzere gerek İngilizlerin Monarga'da bulunan esir kampında tuttıkları Türk savaş esirleri ve gerekse Fransızların Ermenileri yetiştirmek üzere aynı bölgede açtıkları kamplar bilgi dâhilindedir ve devamlı gözetim altındadır.

İkinci Ordu Kumandanlığı'na gönderilen 17/3/34 tarihli mesaj da 5 Mart günü yapılan bu keşif faaliyetleriyle ilgilidir. Buna göre yaklaşık 4 saat keşif faaliyetinde bulunan 1258 numaralı uçak tekrar Mersin'e döner. Bu uçuş sırasında söz konusu uçak Mersin'den saat 08.55 sularında havalanarak Akdeniz üzerinde uçmuş ve sırasıyla Lefkoşa, Akridya, Larnaka, Mağusa ve Monarga üzerinden geçerek saat 14.55 sularında görevini başarıyla tamamlamıştır. Lefkoşa'nın kuzey batısında bir eğitim alanı ile meskûn mahal bulunmaktadır ve bu bölgenin doğusunda 20 barakadan oluşan yeni bir ordugâh tesis edilmiştir. Bunun dışında Lefkoşa'da ve özellikle tren istasyonu civarında, Akridya ve Larnaka'da da bir hareketliliğe rastlanmamıştır. Larnaka açıklarında tespit edilen yaklaşık 400 tonluk bir nakliye gemisi ise uçaktan açılan makineli tüfek ateşinden kurtulabilmek için demir alarak doğu

yönüne hareket etmiştir. Mağusa limanında bin tonluk büyük bir vapur, yirmiden fazla mavna dışında bir şey tespit edilmemekle beraber bu bölgede hareket halinde 2.000 kişilik bir güç tespit edilmiştir. Bu keşif faaliyeti sırasında çekilen fotoğraflardan birer nüshası da ayrıca komutanlığa gönderilmiştir.¹¹² 23 Mart 1917 tarihinde Adana'dan İkinci Ordu Kumandanlığı'na gönderilen mesajda da adada yapılan keşif faaliyeti sonrasında farklı bir durumla karşılaşılmadığı, Mersin üzerinden uçarak Taşucu'na ve oradan da Derinya, Lefkoşe, Larnaka, Magosa ve Monarga üzerinden tekrar Taşucu'na dönen uçağa Lefkoşe üzerinde bulunduğu sırada ateş açıldığı ancak bir hasarın olmadığı, ayrıca Derinya'da iki ufak yelkenliden başka bir şey bulunmadığı bildirilmektedir.¹¹³

Bu rapordan da anlaşılacağı üzere bu dönemde bölgede fazla bir hareketlilik yoktur ve durum 1258 numaralı uçakla yapılan ve üç gün önce bildirilen raporla hemen hemen aynıdır. Uçağa keşif uçuşu sırasında Lefkoşa'da topçu ateşi açılmakla beraber isabet kaydedilmemiştir.¹¹⁴ Aynı keşifle ilgili olarak gönderilen 7 Nisan 1917 tarihli bir rapora göre Deniz Tayyare Bölüğü'ne bağlı uçaklardan bir tanesi 20 Mart 1917 tarihinde Mersin-Taşucu istikametinden hareketle Kıbrıs'a gitmiş, burada özellikle Lefkoşa, Larnaka, Mağusa, Monarga bölgelerini de içine alacak şekilde keşif faaliyetlerinde bulunduktan sonra tekrar Taşucu'na geri dönmüştür.¹¹⁵ Bu uçuşlar esnasında tespit edilen düşman yığınağı ve askerî tesisleri çekilen bu fotoğraflar üzerinde işaretlendiğinden ve burada olduğu üzere birer numara veya harfle isimlendirildiğinden bölgede meydana gelen her türlü değişiklik, birliklerin yer değiştirmesi veya yeni birliklerin, lojistik malzemenin gelmesi hemen tespit edilmektedir.

Kıbrıs'ta meydana gelen her türlü askerî faaliyetin yakından takip edilmesi ve adanın Anadolu'ya yapılacak bir askeri çıkartmada kulla-

---

¹¹² ATASE, K.2680, D.210, F.1-4.

¹¹³ ATASE, K.2680, D.210, F.1-7.

¹¹⁴ ATASE, K.2680, D.210, F.1-8.

¹¹⁵ ATASE, K.2680, D.210, F.1-12.

nılabileceği düşüncesiyle Kıbrıs konusundaki ihtimam devam etmektedir. Bu arada Bir İngiliz kruvazörünün adada bulunduğu konusundaki duyumlar üzerine yapılan araştırmalar bir kere de deniz tayyare bölüğü tarafından teyit edilir ve böyle bir tehlikenin olmadığı bildirilir.¹¹⁶ Bu mesajla beraber gönderilen rapor suretine göre Kıbrıs yakınlarında 2 adet yelkenli gemi ve bazı küçük gemilerin bulunduğu, Larnaka'da yaklaşık 20 kadar yelkenli ve Larnaka açıklarında da birkaç tane kruvazör bulunduğu, Lefkoşa'daki istasyonda ise 9 tane vagonla beraber çadırlar mevcut olduğu belirtilmektedir. Keşif faaliyetlerinin en yoğun olarak yapıldığı Mağusa bölgesinde ise birkaç yeni baraka inşa edilmiştir. Ayrıca Mağusa limanında beş bin tonluk bir nakliye gemisi, 20 kadar yelkenli ve birçok mavnayla beraber birkaç gemi ve tren istasyonunda da bir marşandiz katarı bulunmaktadır. Öte yandan bu rapora göre Monarga bölgesinde devriye gezmekte olan İngiliz karakol gemisinden uçağa 30 kadar el bombasıyla 200 kadar mitralyöz mermisi atılmasına rağmen uçak herhangi bir hasara uğramadan görevini tamamlayarak geriye dönmüştür. Aynı dönem içerisinde yapılan bir başka keşif uçuşu sırasında Deniz Tayyare Bölüğü uçağının karşılaştığı ise düşman ateşi değil, küçük bir yelkenli gemide bulunan 3 Türk gemicidir. Uçak Ramazan ve Ahmet isimli tayfaları gemide bırakarak geminin kaptanı ve sahibi olan Kıbrıslı gemici 38 yaşındaki Hacı Karayusufoğlu Hüseyin isimli şahsı yanına alarak görevini tamamlar ve geriye döner.¹¹⁷

Özellikle İngiltere açısından Kıbrıs adası Anadolu'nun güney kıyıları ve Suriye kıyılarında üslenmesi muhtemel bir düşman gücünün etkisini kırma açısından çok çeşitli imkânlar vermektedir. Ayrıca adanın İngiltere'nin elinde olması adanın kendi aleyhlerine kullanılmasına da müsait değildir. Fahrettin Paşa imzasıyla İkinci Ordu Komutanlığı'na gönderilen bir raporda ise 12 Temmuz 1917 tarihinde Deniz Tayyare Bölüğü tarafından gemiden alınarak Silifke'ye getirilen Kıbrıslı gemici 38 yaşındaki Hacı Karayusufoğlu Hüseyin'in daha sonra Adana'daki karargâha getirildiği bildirilmektedir. 12. Kolordu

---

¹¹⁶ ATASE, K.2680, D.210, F.1-18.

¹¹⁷ ATASE, K.2680, D.210, F.1-23

Komutanlığı İstihbarat Subayı Yzb. İzzet tarafından alınan ifadesinde Kıbrıs'ın Tuzla-Larnaka iskelesinden olan Hacı Karayusufoğlu Hüseyin gemisindeki Ramazan ve Ahmet isimli 2 tayfa ile beraber Girne'ye gitmekte olduğunu ve nakliyat işiyle uğraştığını belirtir.¹¹⁸ İfadenin Kıbrıslı gemicinin ağzından alınmasıyla beraber hazırlanan rapor da İkinci Ordu Komutanlığı'na gönderilir. Bu rapora göre sahilden 8-10 mil kadar açıkta seyreden 22 ton büyüklüğünde bir yelkenli gemiye rastlanılmıştır. Geminin fark edilmesiyle beraber uçaktan mitralyöz ateşi başlatılır ve yelkenli geminin durması sağlanır. Uçak daha sonra denize iner, gemidekileri rehin alır.

Daha sonra ifadelerinden bu 3 gemicinin Türk oldukları anlaşılır. Gemicilerin ifadelerinden geminin keçi boynuzu almak üzere Mağusa'dan beş gün önce yola çıktığı ve Girne yönüne gitmekte olduğu anlaşılır. Bunun üzerine uçak gemiyi de yedeğine almak suretiyle Silifke yönüne doğru harekete geçse de benzinin yetersiz geleceği düşüncesiyle gemi ve 2 tayfa bırakılarak sadece kaptanı almak suretiyle yola çıkar. Gemide kalan 2 tayfaya kendilerini takip ederek Silifke'ye gelmeleri istense de bulunulan mevkiinin Kıbrıs sahillerine çok yakın olması sebebiyle bu pek de mümkün görünmemektedir. Konuyla ilgili olarak Mersin'de bulunan telsiz-telgraf istasyonu aranarak ikinci bir uçağın söz konusu yelkenli gemiyi alması istense de daha sonra bu mesajın yerine ulaşmadığı anlaşılacaktır.¹¹⁹ Öte yandan alınan ifade sonucunda Monarga bölgesinde öteden beri mevcudiyeti bilinen Ermeni kampında 5000 kadar Ermeni'nin bulunduğu, bunları eğitmek üzere bazı Fransız subaylarının burada görev yaptığı, bu Ermeni askerlerinin çoğunun İskenderun, Dört Yol, Suriye taraflarından getirildiğinin daha önce Mersin'de yakalanan casus Selim tarafından söylendiği de raporda belirtilir. Mağusa'nın güneyinde ve Larnaka ile Limasol limanlarında ise 40-50 civarında jandarmadan başka asker bulunmamaktadır. Kıbrıs adasının nispeten daha güvenilir bir yeri olan Lef-

¹¹⁸ ATASE, K. 2680, D. 210, F. 1-31.

¹¹⁹ ATASE, K.2680, D.210, F.1- 26.

koşa'da da asker yoktur ve Kıbrıs Genel Valisi yaz mevsimi olması itibarıyla Olimpos yaylasındaki yazlığında ikamet etmektedir. Yaylada ayrıca 400-500 civarında İngiliz askeri bulunmaktadır.¹²⁰

Bu rapora göre Filistin cephesinden gelen yaralı ve hasta İngiliz askerleri de bu yaylaya getirilmektedir. Ayrıca son dönemde adaya dikkati çekecek büyüklükte asker sevkiyatı yapılmamıştır. Ancak Mağusa'ya ara sıra vapurlarla savaşamayacak durumdaki çürük askerler getirilerek bunların yerine mataracılık yapmak üzere parayla çalıştırılacak toplam 2.000 kişinin alınıp götürüldüğü belirtilmektedir. Son yıllarda adaya büyük harp gemileri gelmemekle beraber haftada bir defa olmak üzere Trablusşam cephesindeki Sargolu (Arvad adası olması kuvvetle muhtemeldir.) adasından 2 Fransız torpidosu gelip gitmektedir. Her hafta Pazartesi günleri öğleden sonra bir askerî torpidonun refakatinde bir vapur posta işlemlerini yürütmektedir. Zaman zaman gelen yük gemilerine de torpidolar refakat etmektedir. İngilizler ayrıca istihbarat ağlarını genişletmek ve muhtemel bir Alman hücumunu vaktinde haber alabilmek düşüncesiyle adanın dört bir tarafına telefon hattı çekmişlerdir. Hacı Karayusufoğlu Hüseyin'in verdiği ifadeye göre Kıbrıs'ta İngilizlere ait uçak bulunmadığı, ayrıca ticaretle meşgul olan bu tip küçük gemilerin her zaman uçakla yakalanabileceği anlaşılır. Alınan bu ifadedeki en ilginç noktalardan bir tanesi ise Kıbrıs Türklerinin her zaman Türklerin muvaffakiyeti için duacı oldukları, fırsat buldukları anda Anadolu'ya geçmek istedikleri ancak sıkı bir asker ve istihbarat teşkilatı tarafından sarıldıkları için buna imkân bulamadıklarının bir kere daha anlaşılmasıdır. Hacı Karayusufoğlu Hüseyin ayrıca verdiği bu ifadede Kıbrıs adasında ekmeğin okkasının 4 kuruş olduğunu da belirtir.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği süreçte ve özellikle 1916 sonrasında Akdeniz tam anlamıyla psikolojik savaş alanı haline gelmiş ve İngiltere ile Fransa'nın Doğu Akdeniz'in kritik adası Kıbrıs'ta farklı amaçlarla açtıkları kamplar yanında bu adadaki askeri istihbarat faaliyetleri Osmanlı tarafından da yakından izlenmeye çalışılmıştır. Bu

---

¹²⁰ ATASE, K.2680, D.210, F.1-27

bağlamda yürütülen çabalar eldeki imkânlar doğrultusunda Akdeniz'deki her türlü askeri istihbarat girişimi ve faaliyetin anında öğrenilmesi ve yerinde tedbir alınmasına bağlı olarak deniz uçak birliği, Alman denizaltıları ve bazı denizci personel vasıtasıyla yapılmıştır. Bir yandan İskenderun ekseninde de muhtemel bir deniz harekâtı yapılacağı yönünde alınan istihbarat, öte yanda bu coğrafyaya yönelik savaş gemileri ve uçak gemilerinden havalanan uçaklarla yapılan saldırılar Doğu Akdeniz'in devamlı surette kaynamasına neden olmuştur. Ayrıca Mağusa-Dörtyol hattında ağırlıklı olarak Fransız gemileri vasıtasıyla yapılan silah kaçakçılığı da Ermeni Doğu Lejyonu ve Ermeni çetelerinin potansiyel güçlerini tehlikeli ölçüde artırmıştır. Bu Ermeni gücünün Kıbrıs'ta bulunmasının her daim Türkleri rahatsız edeceği düşüncesindeki Fransa bunun özellikle Orta Doğu'da yapmaya çalıştıkları birtakım girişimleri de kolaylaştıracağı düşüncesindedirler. Öte yandan bu dönem incelenirken Kıbrıs Türklerinin bir yandan Türk savaş esirlerini kurtarmaya çalışmaları, bir yandan Ermeni Doğu Lejyonu'nun adadaki faaliyetleri konusunda Anadolu'ya haber ulaştırmaya çalışmaları da bu noktada unutulmaması gereken hususlar arasındadır.

KAYNAKÇA

A- ARŞİV KAYNAKLARI

Genelkurmay ATASE Arşivi

İngiltere Dışişleri Bakanlığı (Foreign Office) Arşivi

Fransa Devlet (Dışişleri ve Savunma Bakanlığı) Arşivi

Kıbrıs Türk Milli Arşivi (KTMA)

Milli Savunma Bakanlığı Arşivi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Cafer Ertuğrul Özel Arşivi, Londra, İngiltere

Hüseyin Nafi Özel Arşivi, Gazi Mağusa, KKTC

B- BASILI KAYNAKLAR

AKCAN, Erol, **Ag Eirini'den Akdeniz'e Yolculuk**, Ateş Matbaacılık AŞ, Lefkoşa, Temmuz 2012.

AYTEKİN, Halil, **Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

DEFENSE PERSONNEL SECURITY RESEARCH CENTER, **Espionage and Other Compromises of National Security**, Monterey/Kaliforniya, 2 Kasım 2009.

ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, Cilt 1, Ankara, 1953.

ERTUGHRUL, Jeff, **The Postal Services of Military Forces in Cyprus**, Londra, Mart 1996.

GAZİOĞLU, Ahmet C., **Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)**, Lefkoşa, 1994.

GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, **Tarih Boyunca Ermeni Meselesi**, Ankara, 1979.

GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, **Birinci Dünya Harbi, IX. Cilt**, Türk Hava Harekâtı, Ankara, 1969.

GÜREL, Şükrü S., **Kıbrıs Tarihi (1878-1960)**, Ankara, 1964.

HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI, **Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Yarını**, İstanbul, 1995.

HAVA KUVVETLERİ KOMUTANLIĞI, **Türk Havacılık Tarihi, II. Kitap, I-II. Cilt**, Uçuş Okulları Basımevi, Eskişehir, 1951.

HILL, Sir George, **A History of Cyprus**, Londra, 1952.

KANSU, Yavuz, **Havacılık Tarihinde Türkler I**, Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara, 1971.

MANİZADE, Derviş, **Kıbrıs Dün Bugün Yarın**, İstanbul, 1975.

KESER, Ulvi, **İngiliz Ordusunda Katırcılar**, IQ Yay., İstanbul, 2007.

SARP, İrfan, **Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları**, Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara, 1986.

SAYIL, Altay, **Kıbrıs Polis Tarihi**, Lefkoşa, 1983.

SHEFFY, Yigal, **British Military Intelligence in the Palestine Campaign 1914-1918**, Telaviv University, Frank Cass and Co Ltd., Londra, 1998.

SONYEL, Salahi R. Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri, Ankara, 1995.

SONYEL, S. R., **Settlers and Refugees in Cyprus**, Cyprus Turkish Association Publications, Londra, 1991.

ÖRGEN, Cemil, **Kore ve Kıbrıs Savaşları**, İzmir, 1984.

Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, İstanbul, 1995.

THUBRON, Colin, **Journey Into Cyprus**, Middlesex, 1986.

TOLUNER, Sevin, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Uluslararası Hukuk**, İstanbul, 1977.

C- MAKALELER

AYTEKİN, Halil, "Kıbrıs Ermeni Askerî Kampları", **Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 1993, s. 303.

GÖKTEPE, Cihat ve Tuba Ünlü Bilgiç, "İngiliz Güvenlik ve Dış Politikasında Kıbrıs (1945-1974)", **Bilig**, Kış 2014, S. 68, s. 140-148.

HERACLIDOU, Antigone, "Cyprus' Non-Military Contribution to the Allied War Effort during World War I", **The Round Table; The Commonwealth Journal of International Affairs**, Sayı 103,C 2, The Round Table 2014, s. 190-195.

KAPYALI, Can, "Birinci Dünya Savaşında Müttefik Ordularında Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri" **BTDD**, Ankara, Mart-Haziran 1991, Sayı 73-76, s. 109.

KYRIAKIDES, Klearchos A., "Cyprus and the Projection of British Sea Power since 1878", **2. Mediterranean Maritime History Network Conference**, Messina/Sicilya, 4-7 Mayıs 2006, MMHN Working Paper, s. 1-13.

NESİM, Ali, "Bir Kalebend", **Yeni Kıbrıs Dergisi**, Nisan 1989, s. 29.

SARAOĞLU, Emre, "Bir Adayı Paylaşan İki Halkın Hikâyesi", **Stratejik Etütler Bülteni**, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, Eylül 1995-1996, Sayı 90-91, s. 59-67.

VARNAVA, Andrekos, "British Military Intelligence in Cyprus during the Great War", **War in History**, 19 (3), Temmuz 2012, Cilt 19, Sayı 3, s.351-362

VARNAVA, Andrekos, "Famagusta during the Great War; fram Backwater to Bustling", **City of Empires; Ottoman and British Famagusta**, Editör Michael J. K. Walsh, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 2015, s. 95- 107.

D- SÜRELİ YAYINLAR

Bilig BTDD

Yeni Kıbrıs Dergisi Stratejik Etüdler Bülteni

War in History

E- SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI

1- Ali Hüseyin Babaliki'nin torunu Ali Babaliki ile 18 Temmuz 2011 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

2- Hüseyin Nafi Bey ile 12 Ağustos 2001 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

3- 1979 yılında vefat eden Galip İbrahim Bey'in torunu Gülbin Güray Öz ile 28 Eylül 2015 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

F- ELEKTRONİK KAYNAKLAR

www.Tallarmeniantale.com/exodus.htm.

G- DİĞER KAYNAKLAR

TC Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı tarafından 11 Ocak 2008 tarihinde Sayı B.02.0.001/32 ile gönderilen soru önergesi cevabi yazısı.

TEŞKİLAT-I MAHSUSA MENSUBU YÜZBAŞI HASAN RÛŞENİ BEYİN "RÛŞENİNİN RÜYASI" DENİLEN ESERİNE BİR BAKIŞ

Masoumeh DAEİ*

ÖZET

1884'te Girit'te doğan ve 25 Nisan 1953'te 69 yaşında vefat eden Teşkilat-ı Mahsusa'nın faal ve cesur mensubu Rûşeni Bey bildirimizin konusunu oluşturmaktadır.

Rûşeni, lisanda sadeleşme cereyanının revaçta olması veya asker bulunması hasebiyle yahut da Teşkilat-ı Mahsusa'daki gizli görevi sebebiyle adını gizlemek istediği için aydın, ışıldak, münevver, zıadar anlamına gelen Farsça olan Rûşen kelimesinden gelmektedir.

Rûşeni Bey, İran'da sahte Fars din adamı kisvesi altında Şeyh Hasan olarak kendini tanıtmış, hafız olması ve Rusça, Arapça ve Farsçayı iyi bilmesi hasebiyle İran'ın ücra şehirlerinde minbere çıkararak dinî vazalar vermiştir. Tahran'da Türk Ocağı'nda çeşitli Türkçülük amaçlı ve Fars ırkılık aleyhine konuşmalar yaparak tepkiler almıştı¹.

Rûşeni 1917 ve 1918 başında Tebriz'den Bakü'ye geçmişti. Bakü'de iken İttihat ve Terakki Fırkası'nın Kafkas şubesini kurmuştu. Partisinin program'ına göre, bütün İslam ülkeleri bağımsız olmalı, ancak aralarında bir ittifak kurulmalıydı. Bu aslında Cemaleddin Afganî'nin fikriydi. Rûşeni Bey bütün Türk halkının müstakil devletler oluşturup aralarında ittifak teşkil etmek istiyordu.

---

* Doç. Dr., Tebriz Payame Nür Üniversitesi, İRAN, masoumeh.daei@gmail.com

¹ Bayat Kave, **Pan Türkizm ve İran**, Paradise Daneş Yayınevi, Tahran, 1387, s. 31- 47 ve 82- 87; **Setare-ye İran Gazetesi**, 23 sünbüle-i 1303, Rûşeni kist ve çe migüyağ?; **İranşehr Gazetesi**, 2. Yıl, 2. Sayı, 24 mizan 1302, s. 87- 94; **Mihan Gazetesi**, İran ve Türk, 6 sünbüleye 1302 ve 12 sünbüle 1302; **Darul-tercümey-i İran Dışişleri Bakanlığı**, 7 Zilhicce 1341, dosya 15 ve 36 ve 13998. Sayı, 3 mizan 1302, dosya 15 ve 34

İran Meclis-ı Şuray-ı Milli Kütüphanesi'nde, Tahran basımı Rûşeni'nin Rüyası kitapçığıyla , (Rûşeni'nin Rüyası, Tahran: Matbaa-i Farius, 1334-1331) karşılaştım.

Türkiye'de bu nushanın mühtemelen az bilinmesi kanaatında olup, farklı bakış açısıyla nushayı inceleyerek tanıtmak istedim.

Eser İttihatçıların, Turancılık ve Pan- İslamizm politikalarının boyutlarını, İslam Türk dünyası'nı içeren birlik idealinin hayalîğinin ulaştığı sınırı aslında sınırsızlığını anlamamız sağlaması açısından son derece önemli ve değerli bir belgedir. Yazar, “Bağdat'ta karanlık bir odada 6- 7 Kanun-i sani 1330” tarihini düşürdüğü “Rûşenî'nin Rüyası” başlıklı eserini de bu sürgün yıllarında kâleme almıştır.

Anahtar Kelimeler: Teşkilat- ı Mahsusa, Ruşeni, Turancılık, Pan İslamizm, Türkiye, Türk Medeniyeti

Giriş

I. Dünya Savaşı'nın ilk günlerinde Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın direktifi üzerine İran'dan Kafkaslara geçme ve Rusların gerisinde siyasî bir inkılâp hazırlama görevi sırasında merkezle anlaşmazlığa düşen Rüşenî, Bağdat Valisi tarafından tutuklanır. İran topraklarında kaçmasından dolayı Divan-ı Harp tarafından askerlikten uzaklaştırılır ve bir yıl süre ile sürgün edilir².

Erkân-ı Harb Kolağası (Kurmay Yüzbaşı/Binbaşı) Rüşeni Bey, Harb-i Umûmî'de, "seferberlikten bir gün evvel, Dâhiliye Nâzırı merhum Tâlat Bey'in dâvetile, Nûr-u-Osmâniye Kulübü'nde, Ömer Nâci Bey ile berâber, "İran'dan Kafkas'a geçmek ve Rusların gerisinde siyâsî bir inkılâp hazırlamak vazifesi ile siyâseten tavzif" edilir ve Van'a gider³.

Rüşeni Bey, arkadaşları ile birlikte, İran topraklarına geçtiği⁴ bir sırada, Van Vâililiği'ne atanmış olan Cevdet Bey, Dâhiliye Nâzırı Tâlat Paşa'nın bir "şifresi"ni bizzat İran topraklarına geçerek, Rüşeni Beye elden tebliğ eder. Söz konusu "şifre"de, Rüşeni Beye, arkadaşlarının yarısını "Çerkesler"e vermek ve "onlarla berâber çetecilik etmek ve Van'da teşekkül edecek üç kişilik bir heyeti merkeziyeye tâbi olmak mecbûriyeti" bildirilir. Fakat söz konusu "Çerkesler"in İran'a yapmış oldukları "garet" ve İran Türklerinin başına getirdikleri "felâket", Rüşeni Beyi "tedhiş ettiği için", bütün arkadaşlarını Van Vâlisi Cevdet

---

² **Türk Parlamento Târihi (1923-1927)**, (3. Cilt), TBMM Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 137-138 ve 646-647; **Türk Parlamento Târihi (1927-1931)**, (3. Cilt), TBMM Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 127;

³ Cemil Koçak, **Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 158-215; **Türk Parlamento Târihi (1919-1923)**, (3. Cilt), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 517-518. ; Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkiyâlık Târihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, TTK Yayınları, Ankara, 1979, s.335; Gedikli Fethi, **İşıldak mı Fırıldak mı? Teşkilat-ı Mahsusa Mensubu Yüzbaşı Giritli Hasan Rüşeni Bey**, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 2009, s. 1- 5

⁴ Paul Leverkuehn, **Sonsuz Nöbette Görev: Paul Leverkuehn'un Anıları**, (çev. Zekiye Hasağçebi), Arba Yayınları, İstanbul, 1998. Kitabın tanıtım yazısı için bk. Mete Tunçay, "Teşkilâtı Mahsusa'nın İran Mâcerâsına Bir Alman Tanıklığı", **Toplumsal Tarih**, S. 72, (Aralık 1999), s. 61-62. Cemil Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, (1. Cilt), (3. Basım), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 471-485 ve 573 ve 658.

Beye “terk” eder ve “bu vazifei siyâsiyeden affını ricâ etmek” zorunda kalır. Arkadaşları arasında daha sonra Büyük Erkânı Harbiye İstihbârat Şûbesi Müdürü olacak olan Kaymakam (Yarbay) Nûri Bey de vardır⁵.

Görevinden ayrılmasından sonra Rûşeni Bey, Bağdat’a gelir. Ama “çok geçmeden vücûdu orada muzır görülerek, Dâhiliye Nâzırı’nın [Talât Paşa’nın] emri ile Vâli [Bağdat Vâlisi] Süleyman Nazif Bey tarafından tevkif” edilir. Konya’ya sevk edilir.

Yeniden İran’a geçer. Tam bu sırada Afganistan’a geçmek üzere İran’a gelmiş olan ileride Başvekil de olacak olan Hasan Rauf Orbay Bey de müfrezesi ile İran aşiretleri tarafından Kirint kasabası civârında ağır zayiâta kalır⁶.

Bu olaydan sonra İran ile Türkiye arasında hâsıl olan gerginliği bertaraf etmek için, “Türkiye Hükûmeti” nâmına Hüseyin Rauf Orbay Bey tarafından murahhas olarak atanır ve Haruabat’ta İran murahhasları ile bir anlaşma yapar ve anlaşmayı Türkiye adına siyâsî memur sıfatı ile imzâ eder. Bu anlaşma uygulanır ve Hüseyin Rauf Orbay ve müfrezesi geri çekilerek “bu gayri tabiû Afgan seyahati akim” kalır.

Rûşeni Bey, daha sonra, Türkistan’a geçerek, yedi ay boyunca Papo yaylasının doğusunda Teke ve Cezah Türkmen aşiretleri ile “tevhid-i mesâi ederek orada birçok Rus kuvvetlerinin cepheye girmesine mâni” olur⁷.

“Rusya inkılâbının parlaması üzerine, Teşkilâtı Mahsusa nâmına Kafkas’a gitmek ve oradaki Türk esir zâbit ve efrâdından istifâde ederek

⁵ Rûşeni Bey, Dönemin Bitlis milletvekili tabî ki Muhittin Nâmi Bey olmalıdır. Nitekim Muhittin Nâmi Bey, resmî biyografisine göre, 29 Ağustos 1914 ile Şubat 1916 târihleri arasında, “İran Sefer Ordusu ile Kerbelâ, Bağdat, Hankın, Mutki dolaylarında görev yapmıştı. Türk Parlamento Târihi (1923-1927), **a.g.e.**, s. 137-138 ve Türk Parlamento Târihi (1927-1931), **a.g.e.**, s. 127.

⁶ Türk Parlamento Târihi (1923-1927), **a.g.e.**, s. 646-647

⁷ Cemil Koçak, **Belgesel Bir Teşkilâtı Mahsusa Öyküsü**, Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, s.23-25; **Ferengistan gazetesi**, 3. sayı, Tahran 1924, s. 117

*teşkilât yapmak ve Ordumuzun Kafkas taarruzunu teshil etmek üzere tav-
zif” edilir.*

İran içinden ve birçok cepheler arasından geçerek ve nihâyete Kafkasya’ya giderek başarıyla tamamlar. Fakat daha sonra Gence’ye gelen Nûri Paşa’ya ve Yâveri Kılıç Ali Bey’e katılır. “Ondan sonra yine birçok takdirlere mazhar olarak İstanbul’a” gelir. Ordu Bakû’yü işgâl ettiği sırada yine Bakû’ye gider ve yeni kurulan Azerbeycan Hükûmeti’nde Hâriciye Nezâreti’nde Müsteşar olarak görev alır⁸.

“Doktor Bahattin Şâkir Bey heyetine dâhil olan Müfettişi Umûmî Ömer Nâci Bey Erzurum’a muvâsalat ettikten sonra, onun Van’da ayrı bir cephe teşkil ederek, İran’la Rusya arasında çalışması takarrür eylemişti. Bunun üzerine, Ömer Nâci Bey berâberinde İran’ı tanıyan Erkâmı Harb Yüzbaşlarından Rüşenî Bey, İran meşrûte mücâhitlerinden Emir Haşmet ve rüfekâsı ve Çerkes Reşit ile arkadaşları, (...) Erzurum’dan Van’a gitmişti. Bunlar Van’da kalarak, gerek Rusya ve gerek İran dâhilinde istihbârat ve teşkilâtla meşgûl oluyorlar ve vücûda getirdikleri çetelerle harb hâlinde düşman topraklarına akınlar yapmaya hazırlanıyorlardı⁹.”

Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri

Osmanlı Medeniyeti zamanla , insan , toplum ve devlet yapısıyla güzelliklerin her alanda teşhir edildiği; insanlığın , adaletin , dayanışmanın ve toplumsal barışın işareti ve ilham kaynağı olmuştu. Osmanlı ülkesi de adeta bir “Harikalar Diyarı” , “Masallar Ülkesi” haline geldi. “Güneş Ülke” , “Rüyalar Ülkesi” , “Selâmet Cenneti” vb sıfatlarla tasvir edilen “Görkemli Osmanlı Medeniyeti” insanlığa vadettiği toplumsal barış ve sükûneti sağlamaya başardı.

Osmanlıların Avrupa'da ortaya çıkan yeni bilim konuları ve teknolojik gelişmeler ile ilk temaslarından başlayarak, XIX. yüzyılda Batı tarzı bilim ve teknolojinin geçiş süreci ve ortaya çıkan başta darulfünün olmak üzere bazı bilim kurumları kuruldu.

⁸ Koçak, a.g.e., s. 25 ve 34

⁹ Ârif Cemil, **Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilâtı Mahsusa**, Arba Yayınları, İstanbul, 1997, s. 32; Mehmet Bilgin, **Teşkilât-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları**, Ötügen Yayınlar, İstanbul, 2016, s. 109- 130

Bu gelişmeler, 19. yüzyıl sonunda fenne dayalı bir edebiyat türünün doğmasına neden olmuştur. Ki Hasan Rûşenî Barkın'ın, "Rûşenî'nin Rüyası–Müslümanların 'Megali İdeası' Gaye-i Hayâliyesi" başlıklı anlatısı bu anlamda büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu eserde fennin yükselişinin ve bilime yönelişin mantığının dönemin iktisadi-siyasi bunalımının sonuçlarından olduğu görülmektedir. Bu metinde Batılılaşma, medenileşme, kalkınma izleklerinin teknolojik güce paralel bir biçimde kurgulandığı tespit edilmiştir. Osmanlı'daki modernleşme hareketlerinin edebî alandaki yansımalarındandır.

Hasan Reûşenî Barkın "Türkçü-İslamcı ütopya", veya başka deyişle "siyasi rüyalar" anlatısında, Terakki ve Medeniyet-i İslâmiyye, Üniversiteler, tiyatrolar, konservatuvarlar, bankalar, şehir içi ulaşım, tayyareler ve şimendiferlerle kuşatılmış, Türk sanayisinde üretilen malların dünya pazarlarında satıldığı, çok katlı köprüler ve heran renk, şekil değiştiren elektrik ilanlarıyla dolu bir İstanbul'u anlatıyor.

Bu metinde amaç, ideal toplum, yani İslam medeniyeti veya başka alternatif düzenler olabilirken, araç, bilim ve teknolojidir. Dolayısıyla hem "yenileşme dönemi Osmanlı aydını"nın içindeki çoğulluğu ortaya koymak hem de bu konuda edebî metinler üreten Osmanlı aydınlarının bilime ve Batılı ideolojilere dayanıyor. Teknolojinin başat olduğu bu metinlerde medeniyetin gelecekte alacağı hâl üzerine odaklanılmıştır.

"Rûşenî'nin Rüyası"nda Türk Genci

Eserin başlangıcında Türk gençlere çizilen Şark profiline uygun bir ülke ve yaşam biçimi betimlenmektedir. Eserde anlatıcı, rüyasını anlatmaya başlamadan önce "*Rüyamı muabbirlere söylemiyorum. Yalnız, İslam aşkıyla çarpan kalplere, intikam azmiyle galeyana gelen vicdanlara yüksek mücâhedelerden zevk almak isteyen gençlere söylüyorum*"¹⁰ diyerek hitap ettiği kitleyi hikâyesinin başında seçmektedir.

"Ey Türk Genci sana söylüyorum. Merdâne yaşamak, yükselmek mesud olmak istersen, hayalî olsa bile büyük gayele besle lisan'ın, millet'in, din'in, ananat'ın; tarihin ne kadar müsaade ederse o kadar vâsi düşün, vâsi düşününcelelerini filizlendirecek tohumlarını bütüün amelini kanın'la

¹⁰ Rûşenî'in Rüyası, Matbaa-i Farus, Tahran, 1334-1331, s.1

mücâhadeye levh-ı mahfûz'a yaz. Evladına ve hemcinsine aynı hissi zevk et. Göreceksin ki bütün çorak zann ettiğin çöllerde ekilecek tohumlar senin kanın'la sulandıkça yarın fîlizlenecek ve sen ölmeden kemâle gelmese bile çocuklarına ve mutlaka ahfâdına semer verecektir”.

“Ey Türk Genci eğer sen de baban gibi düşman çizmeleri altında ölmek, gözlerinden kışkandığın sevgilini düşman âguşunda görmemek ister isen, mâhal olsa bile büyük gayeler peşinde koş. Bu gâyeleri ellerinle kucaklamağa muvaffak olmaz isen, vicdanınla derâğuş etmekten zevkyap ol”.

“Ey Genc ahfâdını mesud, kendini Lâyemûd yapmak istersen, mücâhadeye atıl¹¹” diyerek “Türk Genci”ni İslam yolunda yürümeye yönlendirir.

Metinde önemli olan nokta, medeniyetin inşa edildiği merkez olan İstanbul'dan Şark'a gitme yönünde bir düşüncenin kendisini göstermesidir. “Şark'ın en uçra köşelerine git. Nerde allah nâmu ve İslam ruhu var ise orada gez. Tesadüf edecek sefil kardaşlarını yerden kaldır. Sürükle. Yaşamak için ölmeyi bilmezler ise kendini misal göster, belki anlar seni tahkir ederler. Fakat meyus olma. Mücâhadeye devam et. İyi bil ki, bir gün onlar senin izlerini arayacak, bastığın yerleri öpecek, mezarına çilingir takacak, sana heykeller dikeceklerdir. Sakın; İstanbul'da otururken âlem-i İslam'ı kaldıracağına zâhip olma. Asırlardan beri uyanan milletler, uzaktan gelecek kuru sadâlar kalkmaz”.

Veya “Sakın; merkezde doğacak kuvvetin muhîti gittikçe zayıflar. Bilakis muhîttten çıkacak kuvvetler merkezde birleştikçe yenilmez hâle gelir” .... “Eğer ecdadımız bu felsefeye sâdık olsaydılar, kim bilir bugün âlem-i İslam ne tarrakkalar kopar, ne hakîmiyetler devrilirdi. Öyle ise istikbalı hazırlamak için Şark'a daima Şark'a yürü¹²!..” şeklindeki ifadeler geleceğin medeniyetinin “Şark”ta kurulacağına işaret etmektedir. Üstelik rüyanın başlangıcının “Cava” olması hikâyedeki Şark kavrayışına uygun düşmektedir. Anlatıda Şark'ın ön plana çıkarılmasının, gençlerin Şark'a yönlendirilmesinin altında İslamcı-Türkçü düşünce dışında Avrupa eleştirisinin de yattığını söyleyebilmek mümkündür.

¹¹ Ruşeni'nin Rüyası, s.1- 2

¹² a.g.e., s.2-3

“Rûşenî’nin Rüyası”nda Hindistan

Anlatı mekânları olarak Java ve Hindistan’ın seçilmesi önemlidir. Çünkü bu yerler aynı zamanda sömürge geçmişleriyle bilinen Müslüman ülkelerdir. Hindistan, Java, Osmanlı gibi Müslüman ülkeler teknolojiyle kuşatılmış, dünyadaki terakkiye ulaşan hâkim gücü temsil eden ülkelerdir.

Burada anlatıcı, geleceğe tesadüfen gelmiş, neden geldiğini bilmez hâlde değildir. Bir Türk seyyahı olarak Hindistan’a gitmiştir, Delhi’de “büyük Hint muharriri” ile görüşecektir.

Anlatıcıyı gezdiren “Cavalı” rehberin ağzından “elli seneden beri İslam ruhuna katıldıkları” belirtilen Hindu’ların ülkesi Hindistan’da “*ne İngilizler’den eser, ne müstevilerden nişane var idi, hepsi tarihe karışmış hikâye ve masal olmuşunu*¹³” öğrenilir. Eserde Müslümanlığın sömürgeciliği yok ettiği izlenimi verilmeye çalışılsa da anlatıdaki Müslüman hâkimiyeti ve kalkınan ülkelerin bu hâkimiyet altında olması paradoksal bir durumdur.

“Maalteessüf, hâlâ isetdiğimiz kemal bulamadık. Şimdi mühteşem Hint imparatorluğun âzemelerini göreceksiniz. Hind’in seviyesine varmak için daha çok himmet ve zamana muhtaciz. Hele sizin, evet bütün mevcüdiyetinizi medyun bulunduğumuz veli- nimet Türkiye’nin âzamatına varmak için asırlar ister”¹⁴, ... “Türkler çoğalmış misyonerleri öldürtmüş, Kur’an yerden kaldırmış, hayat yollarını açmıştır. Evet, size minnettarız dedi Cavalı muharrir”¹⁵”.

Kurulmaya çalışılan sistem Türk-İslam imparatorluğudur. Kalkınan Müslüman ülkeler Jön Türklere minnet duyarlar. Türklük, Cavalı’lar veya Hint’lilerin ağzından yüceltilir. Eserde bir asır sonra Hindistan, Endonezya gibi ülkelere yolculuk eden anlatıcıya “Harb-i Umûmî’yi müteâkib vatanımıza bir genç Türk gel[diği], yüksek bir yere çık[tığı] ve ‘Müslümanlar uyanınız [...] diye bağırmaya

¹³ a.g.e., s.10

¹⁴ a.g.e., s.6

¹⁵ a.g.e., s.7

başla[dığı]" anlatılır . Genç Türk'ün sayesinde bu ülkeler sömürge-
likten kurtulup teknolojik güç kazanmışlar, zenginleşmişlerdir. Anlatıda
Jön Türklük vurgusunun yoğun olduğu görülmektedir.

Anlatıda farklılıkları, azınlıkları ortadan kaldıran, sömürgeciye
karşı sömürgeci bir refleksle hareket eden toplum kurgusu ön plan-
dadır. Öncelikle "bir Türk prensesi ile Hint imparatorunun izdiva-
cı"nın hikâyeye bilinçli olarak yerleştirildiği söylenebilir. Böylece "*bu
izdivâcların âlem-i İslam'da Türklük lehine tevhîd ettiği parlak hâkimiyet*¹⁶"
anlatılabilecektir. İzdivaç törenine katılacak olan anlatıcı da böylelikle
Hint, Arap coğrafyasını dolaşmış, müdahil anlatıcının eserin başında
Türk gencine verdiği "Şark'a yürü" öğüdüne uymuş ve İslam mede-
niyetinin yükselişine tanık olmuştur.

*"Birdenbire ruh-ı İslam'ın gaye-yı hayalesini taşıyan merkep ihtişam
göründü. Artık semâ, kara ve deniz bir alkış tufanı içinde idi. Türk ve
Hint bayraklarıyla âlem-i İslam'ın büyük çiftini taşıyan bu merkep mü-
zehep, tayyarelerin bıraktığı Beyaz ve kırmızı çiçek yağmuru içinde gayib
oluyordu. Bir saat sonar kocasıyla beraber saray balkonuna çıkan gelin,
başındaki ince tülü kaldırarak necip simâsını yeni milletine gösteriyor idi,
alkışlar ve dualar, dakikalarca sürdü, sonar derin bir sükûn ortalığı kap-
ladı. İmparator kısa ve pek mânîdar bir nutuk ile halifeye ve Türk impa-
ratorluğuna duâ ve mühterem zevcesine Beyan hoş-âmed eyledi*¹⁷".

Bunun yanı sıra Türklük de İslam'ın ardından öne çıkarılan bir
diğer unsurdur. Türk prensesi Bombay'a gelmek ve halkın karşılama-
sıyla; "*Bütün halk dürbülerle Türk donanmasını bahri muhitin uzak ufukla-
rında arıyor idi. Birdenbire sedâlar koptu, göründü, göründü, geliyor, işte ge-
liyor, bârek-Allah, bârek-Allah demeye başladılar, hakikaten de büyük bir bulut
görünüyor idi. Liman'da ki gemilerde büyük bir faaliyet var idi. That-ı bahrler,
denizaltılar, torpidolar, istimbotlar, kano otomobiller, limanı bir ara kuvani
halına sokuyor idi. Gemiler arasında ecnebi zirhleri de vardı. Bunlar, düğüne
iştirak eden Jermen, Çin ve Japonya donanmalarıydı. Hepsı Türk ve Hint bay-
raklarıyla donanmış idi*¹⁸".

¹⁶ a.g.e., s.11

¹⁷ a.g.e., s.17-18

¹⁸ a.g.e., s. 15-16

Ancak bu deniz taşıtlarının içindekiler Türklük unsurunu pekiştirme işlevi görmeleri açısından oldukça önemlidirler. Evlilik töreni için gelen misafirleri taşıyan gemilerde; “*Bir saat sonra Türk hafif Filosu liman’ın medhallerini kaplamış idi, bir az sonra Oğuzhan, Çingiz, Timurlenk, Ertuğrul, Sültan Osman, Sültan Orhan, Hüdavendigâr Yıldırım, Çelebi, Murad-ı sâni, Fatih, Beyazıt, Selim-i evvel, Kanuni, Selim-i Sâlis, Sultan Reşat, Namık Kemal, Mithat Paşa, Suavi*” ve emsalı bir çok yılmazlar seçildi. Bunların arkasından gelini hamıl Kayıhan hiç yıyılmazı arz endam ediyordu¹⁹”. Demektedir.

“Rûşenî’nin Rüyası”nda Cennet Simgesi

Doğal güzelliklerin kusursuzlaştırılması ve cennet imgesiyle örtüşürülmesi ile İslam inanışındaki “cennet” arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. “Cennet”in doğal güzellikler için kullanılan bir benzetme olarak kullanılmadığını, kelimenin gerçek anlamına doğrudan bir gönderme olduğu söylenebilir. Teknolojiyle kalkınan İslam dünyası cenneti dünyaya taşımıştır..

Eserde yaratılmaya çalışılan kusursuz, mutlu olunan düzen İslam’ın terakkisini gördüğü İstanbul’un betimlemelerinde de görülür.

Gelecekte Osmanlı’nın alacağı hâli kurgulayan anlatılarda dikkati çeken özelliklerden biri de çevreye yüklenen işlevdir. Çevre, ele aldığımız anlatıların bazılarında kusursuz güzelliği ile öne çıkarken bazılarında makineleşme ile tahrip olmuş bir şekilde okura sunulmaktadır. Bu durum anlatıda geleceğe nasıl bakıldığına paralel olarak değişkenlik göstermektedir.

Anlatıda üzerinde durulması gereken konulardan biri de medeniyetin, terakkinin karşılığına fennin koyulmasıdır. Hindistan’daki kalkınma şöyle anlatılır: “*Cavalılar bak, güzel Hindistan ne kadar yükselmiş, ne güzel suslenmiş, ne latîf tezyin olunmuştur. Toprak yerine bahçe, iz yerine yol, yol yerine şimendifer, şimendifer yerine tayyareler bu muhteşem imparatorluğa kaplamıştır. Kulübeler konak, konaklar saray, saraylar müze ve darülfünun olmuştur*²⁰”. Kısacası medeniyet şekilsel bir düzlemde kavranmaktadır.

¹⁹ a.g.e., s.16

²⁰ a.g.e., s.8

Öte taraftan Hindiler evet oldukça terekki var. Maahâzâ Türkiya'yi gezenler İstanbul'u görenler büyük halifeni maala ülkesini demir penceli Türklerin müazzam eserlerini tavsiyeden ve bizi teşvik için onları nümüine göstermekten bir türlü kendilerini alamıyolar²¹" diye İstanbul'un genişlenmesine vurgu yapmaktadır.

Burada şehrin güzelliğinin 50 yıldan beri Müslüman olan Hint halkı arasında bir bağlantı olduğu söylenebilir. Çünkü İslam ülkeleri kusursuz güzellikleriyle dikkat çekerken Batılı ülkeler, hatta İstanbul'da gayrimüslimlerin yaşadığı mahalleler, kiliseler viran olmuş ya da yok olmuştur. Ancak Hindistan'da olduğu gibi Afganistan için de çevre ve doğa betimlenişi Batı'dan farklıdır. Anlatıcının Afganistan'a yaklaşırken uçaktan izlediği görüntüyü şöyle anlatır: *"Biraz sonra kendimi yine sefineyi hevâ'iyede bulmuş idim. Bu seferine mamureler ve cennetler temaşa ederek garbi Himalalya'dan Kaşğar'a, Kaşğar'den Afğanistan'a geçiyor idim. Mütemâdi yüksek silsileler, vâsi' ormanlara büyük şelaleler, berrak nehirler, derin vadiler, Pamire atamın eski bucağına vardığımızı ilan ediyordu²²*".

Doğal güzelliklerin kusursuzlaştırılması ve cennet imgesiyle örtüşürülmesi ile İslam inanışındaki "cennet" arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. "Cennet" in doğal güzellikler için kullanılan bir benzetme olarak kullanılmadığını, kelimenin gerçek anlamına doğrudan bir gönderme olduğu söylenebilir. Teknolojiyle kalkınan İslam dünyası cenneti dünyaya taşımıştır.

Eserde yaratılmaya çalışılan kusursuz, mutlu olunan düzen İslam'ın terakkisini gördüğü İstanbul'un betimlemelerinde de görülür. *"aradan çok geçmedi, bir saat evvel batan güneşin yeni tulû ettiğine zahip oldum. İstanbul ufuku nur içinde idi. Yakastıkça gözlerim kamaşıyordu²³*".

---

²¹ a.g.e., s.9

²² a.g.e., s.30

²³ a.g.e., s.37

Nur içinde müsteğrek elli metre genişliğinde caddeler,... Boğaz, Marmara ve haliç, büyük küçük ve münevver merakip²⁴... Haliç aynı zamanda müteddit köprülerinden aldığı elektrik inikasıyla el-hakk bir altın boynuzu olmuş idi... Heran renkini ve şeklini değiştiren elektrik ilanları, mütesil Türk çikolataları, Türk kumaşları, Türk sanayi nefisesi satmakta idi²⁵... Saray bürnünü Üsküdar'da, Üsküdar'ı Beşiktaş'a, Türk pazarını (Galata) İlyas'ı(irticada İlyasi nâmında ki kahraman zabıt, âsi askeleri tapancasıyla merdâne tedip ederken burada şehit olmuş idi) meydanına (Eminönü) bağlayan üç bimisil asma köprü, hilâfetin çürülmez demir kuşağını temsil ediyor idi²⁶”.

Bunların tarz-ı tenviri, en müzlim gecelerde bile bu demir kuşağının âzemet ve ihtişamı kâinata gösterecek kadar âlî idi. Marmara köprüsü, aynı zamanda islam âlemi iktisadının Avurpa ile Asya arasında bir timsal zi-hayati idi. Daha doğrusu bu, köprü değil kendi başına bir âleme değer üç katlı bir asma şehri idi. Burada hem, şimendofeler, tramvolar, otomobiller ve insanlar birbirini taciz etmese de bir seyl-ı huruşân gibi başka başka yerlerden akıp gidiyor²⁷ ... Saray bürnündeki halifenin taht-ı kubbesinde de nurdan yapılmış hilâfet sancağı âlemi islama Nigahbân olmakta idi. Bu Lâhût manzara beni saatlerce teshîr etti²⁸”.

Eserde bir cennet imgesine rastlanır. Anlatıcı geceler ve gündüzler boyunca uçarak “cennetler içinde” seyahat ettiğini söyler. “Adalar Denizini”, “Cennet köşkleri ile bezenmiş kebûd bir sath-ı mâi” olarak tarif edilir²⁹. Anlatıda Amerika'nın eskiden sahip olduğu güç ve teknolojiye sahip olan Müslüman ülkelerin doğal güzelliği uhrevi bir atmosfer içerisinde betimlenmektedir. Dolayısıyla fen ve teknolojiyi tekeline almış Müslüman Amerika imgesinde olduğu gibi terakkinin diğer bir sonucu olan doğal güzelliklerin, kusursuz bir çevrenin cennet imgesi üzerinden tanımlanmasında da İslam'ın öne çıkarıldığı söylenebilir.

²⁴ a.g.e., s.38

²⁵ a.g.e., s.39

²⁶ a.g.e., s.39

²⁷ a.g.e., s.40

²⁸ a.g.e., s.43

²⁹ a.g.e., s.43

Yazar, bağımsızlığın sembolü olan İstanbul'da heykelleri Osmanlı'ya adapte ederek Müslüman Amerika imgesini bu şekilde kuvvetlendirmektedir. Nitekim terakki bağlamında kurguya yerleştirilen bu öğelerin anlatıcı tarafından "Bütün bu servetler İslam'ın malikânesi idi"³⁰ şeklinde nitelendirilmesi de çizilen güçlü Türk İslam medeniyeti modeline işaret etmektedir.

Anladığımızı göre, çevre kavramı bu metinde İslamî değerlere hizmet eden bir unsur olarak anlatıda işlev gösterir. Tayyareler, makineler ideal yaşamın tamamlayıcılarıdır. Bu aşamada teknolojik gücün siyâsî güce sirayet ettiği gözlemlenmektedir.

Anlatıcı Hindistan'daki büyük bir otelin salonunda "Farisî ve Hindu lisanlarındaki güzel resimli mecmualar"dan bahseder. "Sefineden asansora geçtik, bir saat sonar büyük bir otelin salonunda çayımı içerken, Farsî ve Hindu lisanlerindeki güzel resimli mecmuaları gözden geçiriyordum. Gerek mecmualarda ve gerek düvarlarda İngiliz'liği aktıracak ne bir harf ne de bir çizgi var idi"³¹

"İstanbul'da ve belki bütün Türkiye'de ziyaret ve iş için haricden gelen ecnebilere başka yabancı unsur (gayrimüslim) kalmamış gibiydi. Otelden dışarı çıktığım vakit tanıyabileceğim ne bir eski sokak ve ne bir mahalle kalmış idi"³².

Hatta azınlıkların yoğun olarak yaşadığı bölgelerin yüz yıl sonra ortadan kalktığı görülür. Haliç'e doğru halkın ahlakını bozan bir mahalle ve kiliseden söz edilir. "Millet, bu mahalleyi kaldırdı, bahçe yaptı... Ahfâda büyük bir ders tarihi vermek için kilise dairesini haliyle bağçanın ortasında bıraktı. Parkın her tarafında, maymun, tilki, kurt, domuz, çakal, ayı ve emsali ne kadar iğrenç hayvan var ise küme küme kafeslerde görünmekteydi"³³... Bina baştan başa yılan çılan ve akrâp camekânlarıyla dolu idi. Bir az dolaştıktan sonra büyük bir salon'a girdik. Burada tesadüfen bir müallime ile birçok mektep kızları var idi. Müallime, kızlara bir şeyler söylemekte idi.

---

³⁰ a.g.e., s.10

³¹ a.g.e., s.11

³² a.g.e., s.43

³³ a.g.e., s.50

Yanaştım. Birde baktım ki, ortada büyük bir camakan içinde kıymetli bir koltuk, koltuğun üstünde bir kurulmuş yılan yatıyor idi. Müalime, sözüne devam ile gördünüz ya, yavrularım, işte burası Bizans'ın son hatırasıdır. Burada Patrik oturuyordu³⁴”

Hristiyan Avrupa'nın dışlanması'nın nedeni anlatıcılığı gezdiren Hintli muharririn ağzından anlatılır: “*Tam bir asır evvel âlem-i İslam baştan başa Nusara ve müşrikin pay-ı tağallüb altında inliyor idi. Yegâne şule-i ümid, Türk imparatorluğunun inkazı içinde kalan zaiif bir kandilin sonunun ziyası idi. Evet, âlem-i İslam büyük güneşlerine, Mühemmed'in (s.a.v.) nûr-u pâkına, Ömerin arşı iclalına, Tarıkın âzemetine, Salaheddin'in küdret-i kahrına, Fatih'in dehayı kişvergüşasına, Selim'in haşmet-ı cihangirasına bedel yalnız makkerr-ı hilâfette onun bir kandil, zaiif bir ziya kalmış idi. Kendi kendine bile sönmeye makum olan bu kandile Müslümanlar bir damla yağ katacağına, başta halife olduğu halde herkes bir damla yağ çalıyor, var kuvvetiyle ufluyor idi. Ah.... Âlem-i İslam'ın o halı ne idi. Ne idi o sükût, ne idi o sefalet, ne idi o zillet...*

Ahlak, cihat, hakîmiyet, hürriyet, saadet ve uhuvetten başka bir şeyi emir etmeyen kur'an-ı mübin yerine fısat, ric'at, mahkûmiyet, isaret, sefalet ve nifak kaim olmuş idi. Üçyüz milyonluk kitle-i müazzemeyi İslamiye, bir kaç müstevli süngüsüne gerdendade olmuş, cellat kemendi altında son nefesini vermeye hazırlanmış idi, insan o kara günleri tesevvür ettikçe onları yaşamış olan sefil ecdade lanet okuyacağı gelir³⁵”.

Muharrir, Türklerin dünyadan tasfiye edilmesi gerektiğini savunan Birleşik Krallık Başbakanı İngiliz William Ewart Gladstone'a atıfta bulunarak asıl onun “menhûs vücudunun” İslam topraklarında yeri olmadığını söyler .... “*Hindistan bütün bunların en çirkin nümunesidi. Bir taraftan kabına sığamayan, servetine doyamıyan, saadetine kanaat etmeyen müstevli, tedricen Şark'a hulul ediyor, vatan İslami evlatlarıyla beraber ayrıp paylaşıyordu³⁶. Artık günün birinde sükût hadd intihayi bulmuş, Muhammed'in (s.a.v) kandili sönmeye mahkum olmuş idi. Reh val, reh val..... hayır bir şehir ismi veya bir mulakat yeri değil, hilâfetin meydan siyaseti idi. Çünkü orada*

³⁴ a.g.e., s.51

³⁵ a.g.e., s.19-20

³⁶ a.g.e., s.24

hasta adam öldürülüyor, kur'an yırtılıyor idi. Evet, Gladsto'nun İngiliz meclisinde beşeriyete müzir diye teşhir ettiği kur'an, yer yüzünden kaldırılıyor idi. Hayır Gladeston hayır, kur'an yırtılmamlıdı ve yırtılmayacaktır. Evet, Kur'an, beşeriyete zarar vermez, bilakis ona sarılan aşıklerini sükûttan suuda, sefaletten saadete isal eder. İnanmazsan mezarından kalk, senin menhus vücüdünün burada yeri olmamakla beraber yalnız bugünün nişatı, islamiyetin bugünkü şevket ve saadetini göstererek seni kahr etmek için seni çağırıyorum. Gladston gel, gel de büyük halifenin kızını Hint imparatorunun yanında ve mühteşem Hindisatn'ın ağuşunda gör³⁷".

"Rüşenî'nin Rüyası"nda İslamî-Türk Ümmet Simgesi

Eserde yapılan kıyaslamalardan da tespit edilebileceği gibi Türkler en ileri seviyedeki medeniyete sahiptirler. Medeniyet Müslüman halkların tekeline verildiği gibi bu ümmet toplumu içerisinde en "medenî" halk Türklerdir. Zaten bu halkları da Türkler medeni seviyeye taşımışlardır. Anlatı içerisinde açılan ikinci anlatı çerçevesi bu duruma örnek olarak verilebilir. Ancak Batılı sömürgeleri Türkler sayesinde alt eden bu ülkelerin Türklere bağımlılığının ironik olduğunun da bu noktada tekrar altını çizmek gerekmektedir.

Osmanlı'nın istilacıların esareti altında olduğu yüz sene önceki kötü durumunu düzelten ise bir avuç Türk gencidir: "*O sıcak ikilmin büyük dehaleri ne çabuk inkişaf etmiş idi. Kendilerini bir asır evvel zebun eden Felemenk nâme gül-ı yabanı gibi yâd olunuyor. Masal diye zıkr ediliyor idi. O vakit ezan-ı mühammed-ı okumaktan mahrum olan camiye gitmek için yalçın kayalara tırmanarak kırlanğış yuvası avlayan koyun sürüleri gibi haricden gelecek her bıçağa boyun veren yirtik bir çöl parçasıyla setr-ı avrete kannat eden bütün saadeti bir dilim ekmekte arayan velhasıl tekmili- hukukı, vicdanını, hayatını, şerefini bir avuç Felemenk bir kaç yüz süngüsüne terk eden millet ne çabuk yükselmiş darülfünunlar yapmış, giyinmiş, süslenmiş, fabrikalar açmış, vapurlar işletmiş, bağçalar terh etmiş, havada uçmağa başlamıştır³⁸".*

Bu ifadelerde İslam'a, ümmet toplumuna yapılan vurgu ve Avrupalı devletleri merkeze alan olumsuz yargılar belirgindir. Buradaki eleştiri sadece Batılı devletlerin sömürgeci faaliyetleriyle yaptıkları "haksızlıklar" değildir. Söz konusu ülkeler dinî kimlikleri yüzünden

³⁷ a.g.e., s.25

³⁸ a.g.e., s.4-5

de eleştirilirler. Bu düşünce kurguda Müslüman kanı yerine, “Hristiyan kanı”nın toprakları boyamasında ya da “müstevlilere karşı dünyanın her yerinde cihad” ilan edilmesinde karşılığını bulmaktadır.

“Yalnız be sefer gurre-i, Şarktan teslimiyet ve itaati imâ eden derin bir sükun yerine, uzaktan intikam, intikm uğultularını işitiyor idi. Yavaş yavaş Şarkın her tarafında hafif zelzeleler, müstevlileri sarsıyor, istikbalına birkanlar ile tedhiş ediyordu”³⁹.

Hintli muharrir, “Âlem-i İslam’a zarar vermeleri ihtimali” olduğundan “Avrupa’ya Asya’dan hariç tut[mak]” gerektiğini söylemektedir (38). Yani burada konu edilen çatışma güçlü ile güçsüz arasında değil, İslam ile Hristiyanlık, Müslüman ülkeler ile Avrupa arasında yürütülmektedir ve kazanan Müslüman Türklerdir. Türk prensesi ile Hint imparatorunun İzdivaç törenine katılan Hint, Arap coğrafyasından, müdahil anlatıcının eserin başında Türk gencine verdiği “Şark’a yürü” öğüdüne uymuş ve İslam medeniyetinin yükselişine tanık olmuştur.

Türk prensesi, Hint imparatoru Turhan Sultan’a, “İmparatoriçe cevaben yüksek sedâ ve belîğ bir talakette kendini büyük Hint millet arasında görmekle bahtiyarım, milletime müşfik ve *hakikî* bi Ana olmağa çalışacağım, sâyi ve amel en büyük zevkımı teşkil ettiği için hazırda, küçüklere terbiye, âcizlere yardım, hastalara medet ile vakit keçireceğim. Bunun için mektebler, *darülaceze* ve hastaneler heran yeni başları ucunda nighbân ve yardımcı göreceklerdir, seferde ise tekmil kadınlıkla beraber yaralı arslanlarımızın yaralarını bağlayacağım”. Allah âlem-i İslam’a nusret, duvel-ı mütefikeye İslamiyeye kuvvet ve galibiyet versin ⁴⁰”

“Bizi uyandıran, isareten âzâdlayan, saadete sürükleyen medine-i dârülfünun ile bütün Müslümanları hakikat dinine irca eden, dini itikâtda sehîften kurtararan, bin mezhep ve bin tarikat yerine bir kur’an ikame eden, her sene Mekke’de âlem-i İslam kongresini yapılmakla mükedderati- İslamiye-yi sâlim bir siyete bağlayan, İslam devletlerini böyle kiymetli prensler ve prensesleriyle (onları göstererek) teztvic eden hep

³⁹ a.g.e., s.27

⁴⁰ a.g.e., s.18

hîlâfeti kübrâ ve mu'zzam Türkiya'dır⁴¹... “ vatanımın karşısında ecdadımız kemikleri, domuz sürülerinin ayakları altındadır, Elhamra'nın üstünde hâlâ kâfir bayrağı, mevc ediyor. Senelerden beri Tarık'ın heykeli için dârülfünunların topladığı paralar milyonlara vardı, Elhamra meydanı dururken sâhrâ'yı kebirde mi değil mi? Hayır engizasyon mahkemelerinin temellerini Arap ordularının çizmeleri çekinmelidir. Hemde Bahr-ı Sefid'in hakîmiyeti Cebelüttarik boğazının temini ile kaplıdır. Pençe-i Afrika'yı cenub temizlenirken İspanya lekeleri zâlimlerin ehfadı kanıyla yıkanmalıdır.Bu sözler birdenbire yolcuların keskin nazarlerini Endülüs'e çevirdi. Hepsı bir ağızdan inşaallah dedi⁴²”.

... “vatan için son kuvvetini sarf eden, son damla kanını akıtan, son ah tahsiri çeken ölümlere rahmet değil gözyaşları bile yaraşır. Fakat hayatı, sefil bir lokma etmekte arayan, onu bulmak için dilenciliği sanat ittihaz eden, vatanında isarete katlanan namusunu düşman ağuşunda görmeye tahammül eden sefillere rahmet değil bir yad hazin bile çoktur. Tarihi karıştırın, ondördüncü asır hicri iptidalarında âlem- i İslamda ne göreceksiniz, bilirmisiniz⁴³”.

Ayrıca eserde İslam dünyasının hâkimiyeti iktisadi parametreler açısından da vurgulanır. İstanbul'da “Büyük İslam Borsası” bulunmaktadır ve sadece İslam ülkelerinin değil “bütün dünyanın mukadderât-ı hayatiyesiyle oynayan büyük İslam tacirleri” buradadır. Görüldüğü üzere bütün bu anlatı çerçeveleri İslam hegemonyasına katkı sunan öğelerdir. “...âlemi İslamın ve belki bütün dünyanın mükedderat-ı hayatiyesiyle oynayan büyük İslam tacirleri yaşıyor idi. Yüzlerce müessise-i ticariyeye makker olan bu tahtıgah-ı ahenin aynı zamanda büyük İslam borsasını da hâmil idi. Üst katın ortasına tesadüf eden bu âli demir bina, cidden Şark'ın hakim zişanı utlakına seza idi. Cihetlerinde elektrik ziyalarıyla yazılmış olan İslam borsası parlak cümlesi, dünyaya mevcüdiyet İslamiyeyi ilan etmekte idi⁴⁴”... “halifenin küdreti-ı kahiresi , âlem İslamın âzemet-ı iktisadiyesi, Türkülüğün hakîmiyet-ı bi-nehayasi hep bu binada tecelli eder. ..Cidden Avurpa'dan gelen milyonlarıyla borsamızın âzemet ve ihtişamına, sürat ve intizamına hayran kalır, bu mühteşem köprüünün üst katı başdan başa bir islam

⁴¹ a.g.e., s.29

⁴² a.g.e., s.33

⁴³ a.g.e., s.20

⁴⁴ a.g.e., s.40

çarşısıdır. Orada gayri müslim için yer yoktur. Bu çarşı aynı zamanda bir âlemi İslam şehridir. Aktar-ı İslamın büyük tüccarları buradadır. Âlem İslama mahsus mahsulatın her cinsi, bedayi-i İslamiyenin her nümünesi burada bulunur. Hem bu çarşının başkaca bir kıymeti daha vardır. Milyonlara varan tüccarhane kiralari âlem İslamdan gelen bikes çocukların ücret tahsilinesine karşuluktur. Limanın ortasında Fatih'in büyük bir heykeli bulunduğunu ve bütün şehre ziya verdiği işitmiş idi. Hakikaten o büyük Fatih'in tacına bakmam imkânsız idi⁴⁵”.

“Rûşenî'nin Rüyası”nda Batı Simgeciliğine Karşı İslam

Hintli muharrir, Afrika'da “Arap Cemâhir-i Müttefike-i İslamiyesi”nin doğmasıyla Afrika'nın “bir İslam Amerikası hâline sok[ulması]” ile övünür , “Amerikan zihniyetini ifade eden yüksek binalardan biri” ayrıntılı bir şekilde “Müslüman Amerikası'nın temiz semâsi”ndan bahseder . “Müslüman Amerika” imgesinin İslam emperyalizmi ile ilgisi konusunda verilecek örnekleri çoğaltmak mümkündür. “*Bu sefer halife darağacına doğru bir adım atmayacak, belki müstevililere karşı dünyanın her tarafında cihat ilan ederek rahval nezire yapacak idi, artık Türklerin zillet ve miskeneti bırakıp ecdatlarını arayacak ve bütün âlemi İslami kaldırmak için iktâr-ı cihana yapılacak idi*”. “*Tedricen Afrika'da Arap Cemâhir-i Müttefike-i İslamiyesi'nin doğarak koca Afrika-i bir İslam Amerikası haline sokuyor. Asya'da Türklüğün Pamire ecdat bucağına dayanıyor ve Hindistan imparatorluğu meydana geliyor idi. İşte böylece İslam hegemonyasında sehpa-hayatı kuruldu. Cava, Kaşğır; Afğan ve İran da İslam dünyasının güzel Beyleri gibi doğdu*”⁴⁶. “*Müslüman Amerika'sının temiz semâsında ve parlak güneşlerinde vâsi sahralar, geniş hurmalıklar, uzun şimindofeler, büyük mamureler gördüm. Halifenin nâmı buralarda da pek yüksek idi*”⁴⁷”

“Rûşenî'nin Rüyası”nda Tayyare Simgesi

“*Rûşenî'nin Rüyası*”nda okurun karşısına sıklıkla çıkarılan tayyare imgesinin de böyle bir ilginin sonucu, Hintli muharrir ile “*tayyare istas-*

⁴⁵ a.g.e., s.41

⁴⁶ a.g.e., s.28-29

⁴⁷ a.g.e., s.34

yonu”nda buluşur. “Ben bu istiğrag ve hayretleler içindeyken Cavalı sefineyi havaiyemiz Hint ufuklerine girmiş Hint kardaşlarnın Sema meliklerini salamlamağa başlamış idi. Bu sırada gayr-ı ihtiyari doğrusu Cava gördüğüm terekki şâyan-ı takdirdir⁴⁸”.

“Biraz sonra kendimi yine sefine-i hevâ’iyyede bulmuş idim. Bu sefine-i mamureler ve cennetleri temaşa ederek garb-ı Himalya’dan Kaşğere, Kaşğar’dan Afğanistan’a geçiyor idim⁴⁹” ....“Bir sabah kendimi başka tayarre içinde başka ufuklarda bulmuş idim. Bir az vakıttan sonra vâsi bir sahada sivri ve keskin tepecikler gördüm. Bunlar, eski tarihi yazan ve medeniyet-i atikeye hakim olan Firavunlar mezar idi. Anladım, Aferika cemahir-i mütefikeyi İslamiye’sının en zengin saltanata Mısır ülkesine girmiş idim. Bu sefer sefinemizde yolcular, hep esmer, narın vücütlü, keskin nazarlı, uzun böylü ve mütenasibü-l âzâ idi. Lisanları fesih kur’an lisanı idi. Sesleri gürlü ve kuvvetli idi. Aferika’nın mühtelif bilâdına mensup olan bu insanlar rehley-ı peygamberde ders almış, âşâp gibi iyi düşünür, doğru söyler, bir gaye takip eylerdi. En büyük emelleri, Aferika’nın ötesinde birisinde kalan küffarı din-ı hakka sokmamak, kardaş halkasına almak idi⁵⁰”

.... “Uçarak giden sefineyi kollarımla iterek biran evvel gitmek, güzel vatanıma yüz sürmek, toprakları koklamak, eski izlerimizi aramak, şehit ecdadımın mezarlarını bulmak, büyüdüğüm evi ziyaret etmek ister idim⁵¹”.

... “Sefine, istasyona yaklaştıkça ben mihter feryad ile mütemadiyen ya rabb-I, ne saadet, ne saadet....diye bağırıyordum⁵²”

... “Kendimi tekrar sefineyi hevâ’iyyede bulduğum vakit, ben de bu zevkımı acaba kime medyun olayım diyor idi. Şüphesiz, vicdanımın aşkını takip ederek âlem- İslami irşat edecek fedakar Genclere⁵³”

---

⁴⁸ a.g.e., s.5

⁴⁹ a.g.e., s.30

⁵⁰ a.g.e., s.32

⁵¹ a.g.e., s.35

⁵² a.g.e., s.35-36

⁵³ a.g.e., s.36

... “Sefinemiz sürekli ihtizaz ile yolu kestiği ehbar etti. Yavaş yavaş büyük istasyon kulesine yanaştık”⁵⁴. ”

...“Hele binlerce dârülfünun kızlarının kırmızı Beyaz renkli elbiseleri ve ellerindeki etles-ı Türk bayrakları, şehre başka revnek vermekte idi. mağazalar, oteller, binalar, hep kırmızı Beyaz renkli ağır kumaşlar ve aynı renkli çiçekler ile suslenmiş idi”. “İşte bütün bu âzemet ve saadeti Türklere medyunuz”⁵⁵.”

Hikâye ana karakter olan anlatıcının yüz yıl sonra, tayyare ile Hindistan ve Java’yı (eserde Cava olarak anılmaktadır) dolaşmasıyla başlar. Bu yerler ileri teknolojiye sahip, dünya üzerinde büyük bir güç hâline gelmiş Osmanlı’nın refaha kavuştuğları ülkelerdir. Hikâye, anlatıcının ağzından anlatılır. Anlatıcıya Cava’nın yüz yıl sonraki hâlini gösteren Cavalı pilot, Osmanlı’ya minnet duygularını dile getiren Hintliler ve İslam âleminin geldiği üstün konum üzerine konuşan Hintli muharrir dışında anlatıda karakter yoktur “yüz sene evvel biz vahşi hayvanlar gibi her şeyden bihaber ve her hakdan mahrum iken kolağımıza ilk intibah bu dostu Türk gençleri çalmış idi... Harp- umumiye-i müteakıp vatanimize bir genc Türk gelmiş yüksek bir yere çıkmış ve Müslümanlar uyanın, sizin de bir hakkınıza dünyadan bir nasibinize hakîm bir vicdanınız var. Kıyam ediniz diye bağırmağa başlamış. Ecdadımız evvela korkmuş hayvanlar gibi bu kahramana söğuk nazarlerle atf etmiş ve fakat çok geçmeden kendilerine hayat vermeye gelen bu büyük münciye sokulmuş nasihat istemiş, kolak asmuş, emir dilemiş, itaat göstermiş, nuru aramış, vicdan vermiştir”.

Diyaloglar ise daha çok anlatıcının İslam birliği hakkındaki yorumlarını içeren monologlar şeklindedir. Muharririnin ağzından Osmanlı ve İslam dünyasının zaferlerini dinler. Asya’da artık Müslümanlığın geçerli olduğu Kaşgar, Afganistan ve İran’da bağımsız devletler kurulmuştur. Türk prensesi ile Hint İmparatoru’nun Bombay’daki evlenme törenine katılan Rûşenî oradan tayyareyle -artık Müslümanların olan-Girit üzerinden İstanbul’a geçer. Halifenin ülkesi zengin ve kalkınmış bir ülkedir. Beyazıt’tan Beyoğlu’na, Boğaziçi’nin mukabil

⁵⁴ a.g.e., s.10

⁵⁵ a.g.e., s.6 ve 36

tepelerine büyük ateş böceklerine benzeyen “şimendiferler” uçmaktadırlar⁵⁶ .

Dil konusunda da etnik kimliklerin eritildiği görülmektedir. Anlatıcının seyahat ettiği tayyaredeki yolcular Türkçe konuşmakta olup, Özellikle Avrupa ve gayrimüslimlere güçlü İslam ülkesinin topraklarında yer verilmemesi hikâyedeki İslamcı-milliyetçi yaklaşımın bir yansıması olarak yorumlanabilir.

“Yolcuların isimleri Oğuz, Turğut, Ertuğrul, Tekin; Aydın, Gündoğdu gibi hep dede adları idi”⁵⁷. ...içlerinde memleket itibariyle, Özbek, Kırkız, Çeçen, Lezgi, Tatar, Türkmen, Moğul, Laz ve Kürt gibi, mühtelif iklimlerden adam var edise de, hepsi yekvücut Türkiya’nın farksız ve temiz ana lisanını konuşuyor, aynı şive ve aynı edâ ile Türk şarkılarını söylüyor idi. Bütün sohbetler, itilaya, âzamete, cihada ve saadete dair idi. Sözler, az, doğru ve metin idi. Güya ki Çingiz, Timür leng ve Süleyman’ın ruhları bir araya gelmiş, evlatlarını toplamış, mürebbi diye başlarına Ömeri dikmiş, kanun diye ellerine Kur’an’ı vermiş idi. Böylece geceler ve gündüzler uçarak cennetler içinde seyahet ediyordum. Buraları hep vatanım idi. Halbuki Avrûpada vatanım diye iftihar eden gençlerin en bahtiyarı üç dört saatlık siyahet hevâ’ıyyeden sonra vatanının bittiğini görüyor idi”⁵⁸.

Yine hikâyenin ileriki bölümlerinde anlatıcının Afganistan’a giderken içinde bulunduğu tayyaredeki yolcuların isimlerinin Türk olması dikkat çekicidir. Bu isimler, Türk-Osmanlı soyunun Müslüman, Şark milletlerinin birleşerek kurdukları teknolojinin hâkim olduğu gelecek medeniyetinde güçlenerek devam ettirileceğine dair inanca işaret etmektedirler⁵⁹.

“Rüşenî’nin Rüyası”nın başlangıcında anlatıcının kendini tayyarede (sefine) bulması bir özelliktir. “Rüşenî’nin Rüyası”nda ulaşım araçlarının, özellikle tayyarenin fennî gelişme ve medenileşmeyi temsil ettiği, teknolojinin olumlandığı söylenebilir. Yüz yıl sonrasında görüldüğü “terakki”ye hayran kalan anlatıcı⁶⁰, sözlerinden terakkiyi yaşam

⁵⁶ a.g.e., s.38

⁵⁷ a.g.e., s.30

⁵⁸ a.g.e., s.31

⁵⁹ a.g.e., s.30-31

⁶⁰ a.g.e., s.37 ve 41

tarzı ve teknolojiye ait değişimler olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Türklük teknolojik gelişmişlik bağlamında öne çıkarılmaktadır.

“Rûşenî’nin Rüyası”nda İstanbul

Türklerin gelişimini anlatmak için seçilen İstanbul’daki terakki diğer Müslüman ülkelerle mukayese edilemeyecek düzeydedir. Burada bir parantez açmak gerekmektedir. Medenileşme projesinin merkezi olarak İstanbul’un anlatıda mekân olarak seçilmesi, yazarın merkezden taşraya gidilmesi gerektiğine yönelik anlayışıyla çelişmektedir.

İstanbul, “*her taraff[ı] nûrânûr minareler, saraylar, kubbeler, dârülfünunlar, fabrikalar, oteller ile müzeyyen*⁶¹” bir şehir olarak betimlenir. Şehir yapıları anlatılırken bir yandan sanayileşmiş bir yandan da geçmişin değerlerini koruyan bir İstanbul göze çarpmaktadır. Özellikle dinî yapılar bu bağlamda önem taşımaktadır. Çünkü İstanbul’da değişmeyen yapılar sadece camilerdir. “*Zaten İstanbul’un birkaç camisinden başka tanınacak bir şeyi kalmamıştı*⁶²”. Anlatıdaki diğer yapılar ve nesnelere fenin egemenliğinde bir İslam coğrafyasına işaret etmektedirler. “*Hesapsız kanallar, uzun demiryolları*” uzun uzadıya anlatılır. “*Nerede o İslam meclis-ı umumiyesinin bir salonu, nerede medine-i dâreülfünunun bir kayası, nerede bu büyük İslam operasının bir şanlusu, nerede bütün âlem- İslamın niğebânı olan büyük ordu... Dâreülfünun kimi Darülitami kimi de operayı göstermekte idi*⁶³”.

İstanbul’daki medeniyetin pekiştiricisidirler. “*Toprak yerine bağça iz yerine yol yol yerine şemendefler şemendefler yerine tayareler bu mühteşem imparatorluğu kaplamıştır. Külübeler yerine konak, konaklar saray, saraylar müze ve dârülfünunlar olmuştur.*

“*...Maltepe, Kuvaklar ve Salaheddin Eyübi (eski Ayasta fanus) köprüleri dâhil olduğu halde koça bir milleti istiyap edecek müazzam bir şehir, her taraf nûrânûr minareler, saraylar, kayalar, dâreülfünunlar, fabrika-*

⁶¹ a.g.e., s.38

⁶² a.g.e., s.46

⁶³ a.g.e., s.9

lar, oteller ile müzeyen idi. Sefinemiz Çamlıca'da büyük şark kulesine yanaşdı. Ben İstanbul'un gece latafetını temaşa için kullede tevekküf ettim⁶⁴”.

Nur içinde müsteğrek elli metre genişliğinde caddeler, Çamlıca'dan Nişantaş'a. Beyazıt'ten Beyoğlu'na ve Boğaziçi'nin mükabil tepelerinde büyük ateş böcekleri gibi asma şimendoflerleri uçuşmakta... Elektrikli tramvolar seyral nurlar gibi câbeca geniş caddelerden akıyor.... Boğaz, Marmara ve halîç, büyük küçük ve münevver...⁶⁵”

“...Garson, on milyon nüfusu taşıyan bir şehirde bir günde ne fikir alabilirsiniz, burasını ziyarete gelen milyonlar bile ancak bir ayda bir fikir alabilirler, burası şehir değil, adeta memlekettir.... asma şimendofler ile karşıya geçelim dedi. Bir iki dakika sonra Beyoğlu'nda idik. Baştan başa elli metrelik caddeler, Türk pazarları, Türk otelleri, Türk binaları dolu idi. Her yerde Türk malı, Türk taciri, Türk yazısı vardı. Şehrin hiç bir noktasında düşman lekesi kalmamıştı⁶⁶...”

“... İki caminnin etrafında iki latîf park ile bunların arasında yüz metre genişliğinde bir cadde ve caddeyi boydan boya tezyin eden iki müh-teşem dârülfünun vardı. Bunlar, kız ve çocuklara mahsus darülşafakalardı. Bu darülşafakalar, İslam-ı olmak şartıyla ne kadar babasız, anasız ve isimsiz yavru var ise hepsine gece gündüz cenah şafakatını güşade bulundurmakta idi⁶⁷”.

...“ müzeler, darelfünular, Operalar, borsalar ve daha bilmem neleri görecektik....Halîçe doğru yokuşten aşağı ittik. Vâsi bir parka girdik. Ben burasını tanımak istedim. Benim bildiğime göre buralarda dar sokaklar, eski binalar ve pis simâlar var idi. Ben hayretle, bu güzel parka ve içindeki hayvanat vahşîye-ye bakarken garson, efendim vaktiyle burada, vatanımızı kemiren, ahlakımızı bozan, hayatımızı ifna eden bir mahalle ile bir kilise dairesi vardı⁶⁸” dedi.

---

⁶⁴ a.g.e., s.37-38

⁶⁵ a.g.e., s.38

⁶⁶ a.g.e., s.44

⁶⁷ a.g.e., s.46

⁶⁸ a.g.e., s.49

Ancak bu yapıların içindeki faaliyete, halkın bu yapılarla olan ilişkisine dair bilgi olmayıp, yapılar sadece terakkiye ulaşmış şehir panoramasının bir görüntüsünden ibarettir. Osmanlı padişahlarının heykelleri Rüşenî'nin metninde görülmektedir.

“...hilâfetine nur saçan yüz metrelik faith heykelinin bir eli Avurpa Asya'ya bağlayan demir köprüünün bir ayağı âlem- İslam'a nûrânûr kur'an-ı gösteren koça Selim heykelinin bir parmağı hâlâ bizde yok⁶⁹”

.... “Koca Fatih, elleriyle kılınca dayanmış olduğu halde sevgili maşukesine nazarlar atf etmekte idi. Büyük posta direkleri bile kılıncının gablesini çekmemekte idi. Başındaki tacından etrafa dehşet saçmakta idi. Yüz metreliğin endâma mâlık olan büyük Selim, sağ eliyle baş hizasında kur'anı taşımakta, sol eliyle kılıncına dayamakta idi. Kur'anı kerim heykel ile mütenasıp bir büyüklükte idi⁷⁰. ”

.... “Selim'in heykeline yaklaştığım vakit büht o hayret içinde kaldım. Geniş bir demir meydan üstünde Selimin yüz metrelik vücüdü etrafa haşyet vermekte idi⁷¹. Selim'in kemine varamayan vücüdüm, adeta dehşetten titremekte idi. Bir elinde kılıncını tutan Selim o bir eliyle mütessil kur'anı taşıyor, i'tisâm ve nusret âyetlerini âlem-i - islama gösteriyor idi. Güya ki bu hâletiyle, Müslümanlar saadeti Kur'an'a, hayatı kılınca medyunusunuz, daima Kur'an'a iktifâ, kılınca ittikâ ediniz”

...“âlem-i İslam mücahitlerinin mezarların olduğunu duyunca birdenbire titredim. Hemen o anda ölmek, orada gömülmek isterdim. Fakat heyhât, benim için orada yer var mı, vicdanımdan böyle bir temenni kopuktan sonra hiç olmazsa bu makber-i âzimi ziyaret ederim dedim”.⁷²

Sonuç

51 sayfadan oluşan ele aldığımız metnin bazı önemli bölümlerini seçerek çalıştık.

Eserde, bilim ve teknolojik yöntemlerin toplumda kullanılmasının yanı sıra, din, siyaset, ahlak, millî Türk kimliği gibi konuları da ele

⁶⁹ a.g.e., s.41

⁷⁰ a.g.e., s.42

⁷¹ a.g.e., s.46

⁷² a.g.e., s.47

alınmıştır. Öne çıkan bilimin Osmanlı'daki modernleşme hareketlerinin bir parçası olarak ele alındığı, Osmanlı anlatılarına da Batılılaşma, medenileşme, kalkınma izlekleriyle birlikte dâhil edildiği görülmektedir.

Analiz ettiğimiz eserde Avrupa veya Amerika örnekleri üzerinden aktarılmaya çalışılmıştır. Metindeki imge ve örnekler aydınların fennîlik, bilimsellik gibi ifadeleri rasyonel ve bilimsel düşünce olarak değil teknolojiye sahip olma biçiminde yorumladıkları sonucunu çıkarmaya olanak sağlamaktadır.

“Rûşenî'nin Rüyası–Müslümanların ‘Megali İdeası’ Gaye-i Hayâliyesi”, de ülkeyi ideal düzene ulaştıran şeyin teknolojik güç olduğu yönündeki inanış açıktır.

Çevre bu metinlerde İslamî değerlere hizmet eden bir unsur olarak anlatıda işlev gösterir. Tayyareler, makineler ideal yaşamın tamamlayıcılarıdır. Bu aşamada teknolojik gücün siyasi güce sirayet ettiği gözlemlenmektedir.

Rûşenî, Türk-Müslüman milleti kemiren ayrılıkları kaldırmamak yâni alacağımız önlemlerle Türkleştirmek ve bütün vatan çocukların, ortak menfaat, ortak duygu, ortak aşk, ortak ruh, ortak vicdan ve ortak kanla, bir âile hâlinde kaynaştırmak konusuna vurgu yapmaktadır.

KAYNAKÇA

- “Rûşenî'nin Rüyası–Müslümanların ‘Megali İdeası’ Gaye- i Hayâliyesi” Tahran: Matbaa-i Farus,1334-1331
- Bayat Kave, **Pan Türkism ve İran**, Paradise Daneş Yayınevi, Tahran 1387
- Setare-ye İran Gazetesi**, Rûşeni kist ve çe migüyad? 23 sünbüle-i 1303
- İranşehr Gazetesi**, 2. Yıl, 2. Sayı, 24 mizan 1302
- Darul- tercüme Dışışleri Bakanlığı**, 7 zilhacce 1341, dosya 15 ve 36 ve 13998. Sayı, 3 mizan 1302
- Türk Parlamento Târihi (1919-1923)**, (3. Cild), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
- Türk Parlamento Târihi (1923-1927)**, (3. Cild), TBMM Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.
- Türk Parlamento Târihi (1927-1931)**, (3. Cild), TBMM Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.
- Cemil Koçak, **Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkiyâlık Târihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, TTK Yayınları, Ankara, 1979.
- Gedikli Fethi, **İşıldak mı Fırıldak mı? Teşkilat-ı Mahsusa Mensubu Yüzbaşı Giritli Hasan Rûşeni Bey**, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 2009.
- Paul Leverkuehn, **Sonsuz Nöbette Görev: Paul Leverkuehn'un Anıları**, çev. Zekiye Hasańebi, Arba Yayınları, İstanbul, 1998.
- “Teşkilâtı Mahsusa'nın İran Mâcerâsına Bir Alman Tanıklığı”, **Toplumsal Târih**, S 72,1999.
- Cemil Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, (1. Cilt), (3. Basım), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Cemil Koçak, **Belgesel Bir Teşkilâtı Mahsusa Öyküsü**, Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, s.23-25; **Ferengistan Dergisi**, 3.sayı, Tahran, 1924.

Ârif Cemil, **Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilâtı Mahsusa**, Arba Yayınları, İstanbul, 1997.

Mehmet Bilgin, **Teşkilât-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları**, Ötüken Yayınlar, İstanbul, 2016.

BRITISH INTELLIGENCE OFFICE IN CAIRO (THE ARAB BUREAU) AND ITS ROLE IN THE REVOLUTION OF SHARIF HUSSEIN 1916-1918

Kefah Ahmed NAJJAR

Introduction

The Arab Bureau was a section of the Cairo Intelligence Department established in 1916 during the First World War, and closed in 1920, whose purpose was created a revolution against the Ottoman Empire in the Arab regions. The establishment of the Bureau was through a proposal submitted by Mark Sykes to his Government in December 1915, with the aim of creating an intelligence base that would create the appropriate opportunities for a revolution in the Arab regions. The office included a large number of British intelligence officers who have knowledge in that area like , Thomas Edward Lawrence, Gilbert Clayton, Henry McMahon, David Hogarth , Kinahan Cornwallis , Gertrude Bell and other.

Through this office was coordinated between Sharif Hussein and the British and the agreement to launch a revolution against the Ottomans. In this office, everything was done: financing the revolution with money, recruiting Arab officers and soldiers fleeing the Ottoman army, issuing statements of revolution, preparing maps of the British Army, issuing huge leaflets on the social and economic conditions of the region, Issuing pro-revolutionary newspapers such as Al-Qibla newspaper (in Mecca), Al-Kawkab newspaper (in Cairo), Supervising the Journal of Basra Times (in Basra). Above all this, the Sykes-Picot Agreement has been drawn up in this office.

A year after the First World War, and the failure of Britain and its allies to achieve the rapid victory they had anticipated against the Ottoman Empire, a new shift in British policy towards the Arab region began. British intelligence officers working in the Arab region began

to focus systematically on the benefits which could be earned by Britain from the use of Arab leaders and Officers who were disgruntled the Ottoman Empire. For officials in both Egypt and India, the building tension was disquieting. Along the Suez Canal the threat of an Ottoman offensive loomed, exacerbated by the indignation of Egyptians opposed to the protracted British occupation. In India, government administrators grew increasingly nervous that an opportunistic call to jihad by the Turkish sultan/Islamic caliph might provoke India's volatile and enormous Muslim community. For the Royal Navy, the threat of a disruption in the flow of petroleum, which propelled an increasing proportion of the fleet, was yet another cause of concern, especially with respect to the safety of the large The Arabian Gulf refinery complex at Abadan.

For Egypt, the question of how best to defend the Suez Canal was more complicated. The imperial garrison there was engaged in stiff competition for proper troops in the face of the profligate expenditure of men along the western front. Britain's military leaders were sharply divided on how to hasten the collapse of the Young Turk regime in Constantinople. Egyptian officials such as Lord Kitchener (Egyptian consul general cum field marshal), Sir F. Reginald Wingate (governor-general of the Sudan), and Sir John Maxwell (General Officer Commanding in Egypt) had earlier favored the dispatch of a sizable expedition to Alexandretta, in Syria, to divert attention from the Suez Canal and possibly precipitate an uprising among its native population. But the combined effect of the Gallipoli debacle and French objections to a British invasion of a region of special French interest helped erase this scheme from War Office drawing boards. British operations in Egypt were limited to passive defense by its swollen garrison, easily able to parry Turkish jabs but conspicuously underutilized.¹

Early in January 1916, an interdepartmental conference consisting of Arthur Hirtzel (India Office undersecretary), Lancelot Oliphant (from the Foreign Office), General George Macdonough (chief of Military Intelligence), Maurice Hankey (secretary of the Committee of Imperial Defence), Admiral Hall, and Sykes was summoned to

---

¹ Bruce Westrate, *The Arab Bureau. British Policy in the Middle East, 1916-1920*, Pennsylvania 1992, P. 12.

Whitehall by Asquith to consider the question of Sykes's bureau. Miraculously, approval was soon granted, with a few changes. The original title, "Islamic Bureau," was transformed to the less provocative "Arab Bureau" out of deference to Indian sensitivity. The agency was established as a branch of Cairo's political and military intelligence network but was uniquely responsible to the residency through Clayton. Ultimate control of the bureau rested with the Foreign Office. Its primary function would be to harmonize British political activity in the Near East through the centralization of intelligence collection and interpretation respecting the Arab world and to keep the Foreign Office, the Indian Office, Aden, the War Office, and the government of India "simultaneously informed on the general tendency of German and Turkish policy." In addition, the new bureau was authorized to generate propaganda in favor of Great Britain among non-Indian Muslims **"without clashing with the susceptibilities of Indian Moslems and the Entente Powers."**⁽²⁾The Foreign Office came to the sound conclusion that some discretionary authority over sensitive intelligence and propaganda should be kept in London. Oliphant was especially emphatic that Whitehall keep the other offices informed and not merely be one of them. In the wake of the Committee on Imperial Defence meeting of 7 January, a directive was issued to the effect that all reports compiled by the Arab Bureau be dispatched "to this office only, whence they will be distributed." Such reports were to be transmitted to Whitehall through the Egyptian residency.³

This office will serve as a general reference to British policy trends in the Arab region extending from the Arabian Peninsula, the Levant, Egypt and Sudan. But what is the relation of that office to the Arab revolution and to Sharif Bin Ali? One of the British historians answers of that question: **"The Arab Bureau in Cairo started as an intelligence gathering agency and its men believed in the importance of dealing with Sharif Hussein as the most important person to highlight the idea of the Arab revolution"**⁴.

---

² Bruce Westrate, *Op.Cit* , P.31

³ *Ibid* , P.31.

⁴ William J. Olson, *Britains Elusive Empire in the Middle East , An Annotated Bibliography*, New York, 1982, P. 53-54.

Organization of the Office

The Arab Bureau was housed in three rooms of the Savoy Hotel in Cairo, although billeted next door at the Grand Continental. The Savoy was one of those peculiar, hybrid architectural creations, blending Orient and Occident, so common in India and Egypt. Built by an English company in the mid-nineteenth century, it was known originally as the New Hotel and later as the Continental Savoy (for the two were adjoining). It soon became a rival of Shepheard's, the khedive choosing to house guests there for the Suez Canal opening in 1866. In this Bureau, Hogarth amassed a library that would eventually total over three hundred volumes on Middle Eastern topography, ethnography, history, and theology. From these sources and reports submitted by travelling agents who ranged from Basra to Addis Ababa, officers assembled handbooks on numerous regions, including profiles of prominent political personalities, ethnic rivalries, and trade prospects.

In addition, military and political intelligence summaries encompassing developments from Persia to Morocco were published by the bureau for internal consumption. David George Hogarth's unit thus developed into an analytical clearinghouse, rendering the reams of reports and studies both more manageable and comprehensible. It also was called upon to perform many perfunctory duties for the high commissioner, such as translating letters from the Sharifian government to the residency and transmitting replies to C. E. Wilson in Jeddah. And while messages to McMahon from Arabia or Wingate were transmitted via the bureau.⁵ Bureau officers also monitored intercepts of Turks wireless messages from Syria and Medina. The results were then forwarded to Wilson in Jeddah, preceded by the phrase, "Information has been received," to indicate the source.

The Arab-British Office in Cairo had a basic organization in Cairo and other organizations that were affiliated to the Cairo office. The Cairo organization consisted of:

1. Head of the Office: His duties are to manage and supervise the collection of intelligence information and to write a weekly report to the British Foreign Office. He was led by a number

---

⁵ Bruce Westrate, *Op.Cit* , P. 36.

of British intelligence agents, first Mark Sykes, Alfred Parker, then David Hogarth, and Kinahan Cornwallis. The last to take over was Maior Grland⁶.

2. The First Secretary: He defined his duties by providing London with neutral and allied press materials, providing the Arab press with materials wherever they exist, preparing propaganda publications for the Arab Gulf and Mesopotamia, and analyzing telegrams related to the Arab movement.⁷
3. The Second Secretary: He must be from the Government of British India, and has defined his duties by providing advice to the President of the Arab Bureau and the First Secretary, in matters which may conflict with the view of the Government of British India.⁸
4. Third Secretary: His duties are concentrated on selecting and organizing clients and spies in Egypt, Syria and Hejaz for intelligence and propaganda purposes. And to maintain contact with Syrian Arabs residing in the United States in particular.⁹
5. Responsible for the press: His duties are to receive press details from London, about Arabs and Muslims in the allied, neutral and hostile press, the monitoring of the Arab press.¹⁰
6. Mobile Officer: his duties to tour the Arabian Gulf to collect and transfer information through the Chief of Political Officers of Mesopotamia and through the Ministry of Foreign Affairs in the Government of British India.¹¹

The sub-organizations of the Arab Bureau are:

---

⁶ T.N.A. , F.O 882/2 , ARB 15/4, Sykes to Clayton , 20 December 1915, P.5.

⁷ T.N.A. , F.O 882/2 , ARB 15/4, Sykes to Clayton , 20 December 1915, P.5.

⁸ Ibid. P.5

⁹ Ibid ,P.5

¹⁰ Ibid , P.5

¹¹ Ibid ,P.3.

- 1) The London office: Managed by one client, affiliated with the Imperial Defense Committee, whose duties are focused on receiving cases from London to the Arab Bureau in Cairo.¹²
- 2) Basra office: Its mission is to receive all the issues related to Iraq and the Gulf region.¹³
- 3) New York office: Managed by one client who contacts with Arabs residing in the United States of America.¹⁴
- 4) Local customers and spies: They were distributed in Karak in Jordan, Makkah and Medina in Hijaz, Damascus and Horan in Syria. Their mission is to provide the Arab Bureau with intelligence information about the Ottoman-German propaganda, and to know the attitudes of the population and their positions on the political and military movements.¹⁵

Arab Bureau and preparation of the revolution

On June 6, 1916, the Arab Bureau issued an (Arab Bulletin), four days before the outbreak of the revolution. The aim of the publication was to prepare the Arab revolution among all British men working in the Middle East, and to inform them of the revolution, to be ready to provide all possible assistance (whether military plans or equipment). This publication was edited by T.A. Lawrence, David Hogarth and Cornwallis. The Arab Bulletin included intelligence reports on the geographic, economic, ethnographic and political aspects of the Arab region.¹⁶

On May 14, 1916, a delegation from the Arab Bureau in Cairo was sent to Sharif Hussein. The delegation was headed by Sir Ronald Storrs, with Hogarth and Cornwallis, this delegation was carrying with him a sum of sixty thousand pounds to give to Sharif Hussein¹⁷. On the 5th of June 1916, the British delegation held a meeting with (Zaid)

---

¹² Ibid, P.7

¹³ Ibid, P. 8.

¹⁴ Donald M. McKale, War By Revelation : German and Great Britain in the Middle East in the Era of World War 1, Kent state University 1993, P. 189

¹⁵ Ibid , P. 190.

¹⁶ T.N.A., FO , 882/26, Arab Bulletin ,No.1,6 June 1916.

¹⁷ Najdah Fathi Safwa, The Arabian Peninsula in British Documents, Beirut 1996, Volume , II, P.223.

Ibn Al-Sharif Hussein on the British ship Duffrin off the coast of Jeddah, during this meeting, they discussed the date of the revolution's start. The opinion of British intelligence officers was that the revolution must begin before the scheduled date of June 16, 1916, because the Arab office has received intelligence that the Ottomans had information about the revolution and they are preparing a strong campaign to crush the revolution before it was announced. Therefore, it was agreed that June 10, 1916 would be the date of the declaration of the revolution¹⁸.

After the agreement on the date of the revolution, the Arab Bureau contacted the British naval commander stationed in the Red Sea in June 1916 and informed him of the date of the revolution and asked him to support the forces of the Arab revolution when asked Sharif bin Ali or personally authorized him¹⁹. On June 11, one day after the announcement of the revolution, the Arab Office asked the military intelligence in London to expedite the dispatch of more military equipment from the British warehouses, because the available Cairo depot is not enough to support the Arab forces²⁰.

The Arab Bureau decided to send a high-level intelligence officer to the Arabian Peninsula to learn more about the level of training, weapons and other matters, Cornwallis was chosen for this mission and went to Jeddah on June 20, 1916, aboard a British ship carrying large quantities of weapons and foodstuffs²¹. After the arrival of Cornwallis and the British expedition, Cornwallis sent intelligence officers from among the Arab regions to know the feelings of the people, and through the reports written by his men, he found that Sharif Hussein does not have the support of the Arab people in Mecca, Medina, Taif and Jeddah.²² Therefore, the Arab Bureau worked on the need

---

¹⁸ Ibid , 242-251.

¹⁹ Ibid , P.237.

²⁰ T.N.A., FO , 882/ 4 , HRG 16/12, Telegram from intrusive to DMI, War Office , London , No. IG 676, 11 June 1916.

²¹ Najdah Fathi Safwa, Op.Cit , P. 303.

²² Efram Karsh , Israel , The Hashmites and the Palestrina, London 2003, P. 3.

to improve the image of Sharif Hussein towards the people by facilitating the Hajj process for the 1916 season, and providing medical care for the pilgrims. The Arab Bureau decided to appoint a British officer to monitor the situation of Muslim pilgrims²³.

The Arab Bureau continued to run the Arab revolution and support it with money and gold. When the British intelligence men realized that the survival of the revolution inside the Arabian Peninsula was not a real threat to the Ottoman Empire. They planned to form a large army and send it to Aqaba at the beginning of 1917. A Extensive powers was given by the Arab Bureau to Lawrence to carry out this task, on May 19, 1917, a large campaign was made for Aqaba, after the British intelligence officers attracted the heads of a large number of Arab tribes and gave them huge amounts of money. The return of Abu Tayeh, head of the Hawayat tribe and Nasib al-Bakri, was granted 400 (Waznh²⁴) gold and Grant Sheikh Nuri Shaalan 6000 pounds gold²⁵.

It can be said that the Arab Bureau prepared and equipped the revolution in all aspects of military, political, propaganda and financial. And that the Arab Bureau has gained wide powers in order to complete the Arab revolution and ensure its success.

Arab Bureau and propaganda against the Ottoman Empire

The task of propaganda against the Germans and the Ottoman Empire was one of the main goals of the establishment of the Arab Bureau in Cairo. Clayton declared his method of propaganda to be launched from Cairo and was known as (offensive propaganda). Re-

---

²³ T.N.A., FO , 882/ 4 , HRG 16/31, Cornwallis , Report on Jeddah, 8 July 1916.

²⁴ AL Waznh : Equal to 3/7 lbs, Equivalent to the weight 64 French francs. <http://bn-alnami.turcblogpro.com>

²⁵ Poly A. Mohs , *Millitary Intelligence and the Arab Revolt*, London 2008. P. 148 ; Richard Dington, *Lawrence in the Arabia* , Translated into Arabic, Mohamed Ezzat Moussa, Cairo 1966. P. 188.

lying on many of the newspapers that existed then and the most important newspaper was AL-Mokattam²⁶, which was headed by Dr. Abdul Rahman Shahbandar²⁷. McMahon, the High Commissioner, agreed with Clayton's propaganda. **"We have to counter the Turkish propaganda that threatens our existence and damages our position in the Eastern world"**²⁸ the two men said.

The Arab Bureau issued a secret bulletin called "The Arab Bulletin", which was similar to the booklet or pamphlet dealing with different topics about the developments in the Near East and what is recommended to take measures. It was written in this bulletin a large number of those Specialists in the Eastern Arab countries, most famous Grodt Bill, Lawrence, Hogarth and others . The pamphlets are secretly sent to the State Department, the Ministry of War, the Government of India and other diplomatic stations in the region, as well as to individuals such as Ronald Storrs and Percy Cox (in Basra).²⁹

Britain prints a newspaper in London called "truth" and distributes it to the countries under its control, but the distance travelled by British ships to send the newspaper to Egypt was time consuming. The Arab Bureau in Cairo decided to participate in the printing and distribution of the newspaper, which was include a pictures of the land of battles and small articles aimed at raising the morale of the loyalists of Britain and raise the doubts of defeat for those who oppose him. The number of copies distributed by the Arab Office in Cairo is about ten thousand copies for Egypt and the Office, a thousand copies distributed to Aden and India, 250 copies distributed in Somalia and four thousand copies distributed to the Arabian Gulf , Basra , the British

---

²⁶ A newspaper belonging to the British occupation authorities in Egypt, established by a group of Jews and Arab Christians, Jacob Sarouf, Fares Nimer and Shahin Makarios. in 1888.

²⁷ A Syrian doctor, was worked in Damascus. decamp to Egypt in 1915 and joined to the British Intelligence Service in Cairo: Abdullah Hanna, Abdel Rahman Shahbandar 1879-1940, Damascus 2000, P.5-6.

²⁸ Bruce Westrate , Op . Cit ,P. 102.

²⁹ Bruce Westrate , Op . Cit , P.103.

army in Iraq and 300 copies go to the Ministry of Foreign Affairs³⁰. The Arab Bureau issued the "Al Kawakib" newspaper, which was printed in Egypt and distributed to Basra, the Arabian Gulf, Sudan, Somalia, Al Habashah, Zanzibar, Aden and North Africa. , This newspaper focused on articles, political news and battle news, in which many leaders of the Arab nationalist movement wrote, headed by the Syrian doctor Abdul Rahman al-Shahbandar (and then became Sheikh Mahmoud al-Qalqali as its editor)³¹, and its run by the British employee G. Brackenbery and Philip Kravz whose is drawn up general policy. The newspaper was published in a weekly format and is intended to broadcast the news of the Sharif Hussein revolution and is distributed outside Egypt to spread the idea of Arab nationalism³².

The newspaper was carrying exaggerated news to a large extent in the description of one of the battles in Maan it mentioned what it says: "**We learned from the closest sources that the military campaign sent by His Highness Sheikh Nasser bin Hussein to the north of the Hijaz attacked the railway stations of Hejaz next to Maan destroyed, and the line of railway completely destroyed and then surrounded the city of Maan and hit the Ottoman garrisons deployed on the road between Ma'an and Aqaba, on July 6 the men of the Arab campaign occupied the city of Aqaba and the loss of the Arabs in these battles four killed and five wounded ... The loss of the Ottomans in the fighting was 600 dead and captured, including about 600 prisoners turkish , including twenty German officers and engineers.**"³³ The exaggeration is very clear and unreasonable, there is no battle in which four Arabs are killed in return for 600 Turkish dead and 600 Turkish prisoners? !!!.

---

³⁰ Ibid, P. 109.

³¹ James L .Gelvin , Divided Loyalties Nationalism and Mass politics in Syrian at the close of Empire , California 1998 . P. 68.

³² Bruce Westrate , Op . Cit , 110.

³³ Jordan News Agency Petra H / M / M on 23/5/2016, an article entitled Planet monitors the events of the Great Arab Revolt http://www.petra.gov.jo/public_news/Nws_NewsDetails.

In the summer of 1916, Clayton referred to the need to establish an Arab newspaper. In the Hijaz, its mission is to enlighten the people on Arab nationalism and expose the dangers of the Association (Union and Progress) and the importance of Arab cooperation with the Allies. Indeed, Al-Qibla newspaper was established in August 1916, after a meeting between Clayton and Fouad Al-Khatib (Secretary of Sharif Hussein)³⁴.

The Arab Bureau hoped, through the intensive propaganda of Britain, to dispel the suspicions of the Arabs who did not see the Arab revolution more than a Western British plot against Islam in general and the Islamic caliphate of the Ottoman Empire in particular. As well as calm the fears of Syrians and Palestinians who hated the policy of Sharif Hussein³⁵.

Arab Bureau and the establishment of Arab regiment³⁶

The Arab Bureau in Cairo proposed the formation of an Arab military regiment led by British and French exclusively, through the recruitment of Arab prisoners of war taken from all areas of military operations, as well as mercenaries from Aden and Arab volunteers. According to a telegram from the Arab Office to the British Foreign Office :**"A fighter unit with excellent training. In order to establish cohesion on the Arab movement and to use these fighters as required by the military situation to assist and strengthen the forces of Sharif**"³⁷. After receiving the approval of the Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of War, the Arab Bureau began sending telegrams and letters to the Ministry of India, Aden and others to send Arab prisoners of soldiers and officers to be recruited in the Arab Regiment.

Sir Mark Sykes ordered the publication of an inflammatory leaflet in Arabic to the soldiers and officers of the Arab Regiment and to all the Arab soldiers in the Ottoman army. This is the text of the publication prepared by the Arab Bureau and published on behalf of Mark

---

³⁴ Bruce Westrate , Op . Cit , P. 110.

³⁵ James L .Gelvin, Op. Cit , P. 68.

³⁶ See Annex I

³⁷ Najdah Fathi Safwa, The Arabian Peninsula in British Documents, Beirut 1996, Vol , II, P.219.

Sykes:" **After the necessary delays, you have the opportunity finally to prove that you are truly the sons of the Arab element. I cannot be with your at this time, and I am very sorry for that, My friends Arabs , this is a test day for your. The nations of the earth look at you, despite your weakness, and because of the coincidence that brought you together, rulers and statesmen will be judged to your entire nation through your behavior. Is there an Arab nation? Or are there a number of men who speak Arabic? And with the conviction that I have for you, I say that there is one Arab nation in the blood, one in the tongue and one in thinking**"³⁸. This talk was made by Mark Sykes, the man who divided the Arab countries, this man was working to feed and spread the idea of Arab nationalism for the fragmentation of the Ottoman Empire and the dispersion of Muslims. That is how British intelligence disseminated the idea of Arab nationalism. The Arabs did not know that the rhetoric about their history and civilization was written by British intelligence.

Arab Bureau and the recruitment of Arab officers of the revolution, Jafar al-Askari (example)

Jafar al-Askari was born in Baghdad in 1885, and his father Mustafa Abdel-Rahman, was a colonel in the Ottoman army, participated in the Russian war Ottoman 1877, therefore he sent his Son Jafar to military school in Istanbul, Jafar graduated in 1904 and appointed in sixth Army in Baghdad, Jafar participated in Qassim campaign to subdue rebellious tribes on the Ottoman Empire, then the Ottoman Empire sent him on a military mission to Germany in 1910, participated in the Balkan war in 1913, to the side Enver Pasha, and after the war sent him to Aleppo to become a teacher in the school of officers. At the outbreak of the First World War he was sent to Libya to fight with (Alsnossin) against the British and the Italians³⁹.

Jafar participated in several battles against the British in Libya, the most important, (Wady Majed 1915, Beaar Tunisian 1916, and Alakakeer 1916), he was captured in this battle and put in prison in

---

³⁸ A telegram from Sir Mark Sykes to Wijnt, on 28 July 1917, In : Najdah Fathi Safwa, Op.Cit , P. 225-226.

³⁹ The memories of Jafar al-Askari, London, 1988, P.9-11.

Egypt the British taking Jafar to a hospital in Cairo for treatment of wounds, treated him well treated until they bought him new clothes, Jafar surprised from this treatment because he was expected to throw him in jail, because he did not know that the British want to use it on a special mission, Jafar tried to escape from the hospital by jumping from the room window but broke his foot, so the British Intelligence return him to the hospital again, after completing his treatment at the hospital he was taken to the house in one of the high-end areas of Cairo (Al-Maadi) and they brought to him cigarettes and sweets like a tourist trip ⁴⁰, the British objective of from the good treatment to embarrass Jafar al-Askari.

British intelligence asked to meet with Jafer, and he went to the office in Cairo: "I entered into the intelligence service and was shocked as I found Nuri's standing in the room did not control myself from uttering some words surprising . Nuri Al-Said motioned to me to remained silent"⁴¹ Jafar said, British intelligence was seeking to recruit Jaafar so, they found that more than one affect him is Nouri AL Said⁴² because his sister's husband, as for the reason for British insistence on recruiting Jaafar in favor of the movement because they think is the beloved officer by others, Nuri Al-Said also became seared kart, and the reputation of being a spy for Britain is no longer one of the detained officers convinced by his words, with everything provided by British intelligence but Jaafar was still not convinced, So British intelligence in Arab Bureau thought send a Syrian doctor Abdul Rahman al-Shahbandar to Jaafar to convince him, Abdul Rahman al-Shahbandar Was able to persuade Jafar to join of the movement, because he told him that Jamal Pasha had killed hundreds of Arabs in Syria without cause.⁴³

After that he met President Arab Bureau in Cairo Gilbert Clayton, and said to him: "Not for the British government any greed in the

---

⁴⁰ Ibid ,P. 94.

⁴¹ Quoted in , Ibid,P.95.

⁴² One of the most famous British agents, had been organized since 1914 to the British side. He became prime minister of Iraq more than 13 times, executed in 1958 after the Republican rule in Iraq

⁴³ The memories of Jafar al-Askari , Op.Cit , P. 99.

Arab countries. it is not reasonable that the Arabs are hoping to better their nation what they did not do themselves, and work for establish political entity of their country and the Britain's interest to help the Arabs on their independence and support as much as circumstances permit"⁴⁴, Obviously, this provocative speech in order to convince Jaa-far and encourage him in conjunction with them against the Ottoman Empire.

The main task of Jafar was stay in Egypt for a visit British prisons and the work of speeches and lectures for Arabs soldiers and officers and recruit their to the movement, Jafar went to the three main detention centers in Egypt, he could to convince a large number of Arab prisoners to join the movement of Sharif Hussein.

---

⁴⁴ Quoted in , Ibid, P.101.

Annex (1)

Form of belonging to the Arab Regiment. Issued by the Arab Bureau in Cairo. It was printed in Arabic. Where the member swears to fight the Turks in the Arab countries and save Britain.

(٤٥)

استمارة طلب الانتماء إلى «السرية العربية»

FO 882/ 2 ١٨٥ 5

(٤٥)

السرية العربية -

الاسم .....

الكنية .....

العمر .....

محل الولادة .....

المهنة قبل الحرب .....

مدة الخدمة العسكرية .....

نوع الخدمة التي تخصصت بها بالمسكينة .....

اللغات التي اعرفها .....

انا الموقع في ذيله والموضح اسمي وكشيتي وشهري في اعلاه اقر واعترف بانني قبلت الانخراط في
سلك السرية العربية طول مدة الحرب الحاضرة لأجل ان احارب الامراك في الاقطار العربية
واني اقسم انشرفى ان تقوم بكل ما يتطلبه مني بامانة وشجاعة ونشاط وان اطيع رؤسائي عن
رضي واخلاص

(الامضاء)

٢٢١

Conclusion

British intelligence officers played a major role in preparing for the declaration of the Arab revolution, and succeeded in establishing an office in Cairo, where they collected all the geographical and social information about the Arab region. The Arab Bureau became the main authority for the British authorities in relation to the Arabian Peninsula and the Levant.

In this research it can be said that the Arab Bureau in Cairo was the one who planned the Arab revolution, the British intelligence officers attached to this office have prepared the contacts between Sharif Hussein and the British government. In this office decisions were made to direct the men of Sharif Hussein to where the British wanted, the war plans for the battles of the revolution were also developed, as well as the selection of British military commanders.

The Arab Bureau managed to promote the Arab revolution by inciting the Arabs against the Turks, created newspapers to spread the idea of Arab nationalism, especially among Arab intellectuals. British intelligence officers formed an Arab regiment in Egypt and sent it to the battlefield against the Ottomans. The Arab Office also managed to recruit many Arab officers captive in British prisons and recruit them into the army of Sharif Hussein.

Bibliography

British Documents (English) Foreign Office

T.N.A. , F.O 882/2 , ARB 15/4, Sykes to Clayton , 20 December 1915.

T.N.A., FO , 882/26, Arab Bulletin ,No.1,6 June 1916.

T.N.A., FO , 882/ 4 , HRG 16/12, Telegram from intrusive to DMI, War Office , London , No. IG 676, 11 June 1916.

British Documents (translated into Arabic)

Najdah Fathi Safwa, The Arabian Peninsula in British Documents, Beirut 1996, Vol , II.

Books

Abdullah Hanna, Abdel Rahman Shahbandar (1879-1940), Damascus 2000.

Bruce Westrate , The Arab Bureau . British Policy in the Middle East, 1916-1920, Pennsylvania 1992

Donald M. Mckale , War By Revelation : German and Great Britain in the Middle East in the Era of World War 1, Kent state University 1993.

Efram Karsh , Israel , The Hashmites and the Palestrina, London 2003.

James L .Gelvin , Divided Loyalties Nationalism and Mass politics in Syrian at the close of Empire , California 1998.

Poly A. Mohs , Military Intelligence and the Arab Revolt, London 2008.

Richard Dington, Lawrence in the Arabia , Translated into Arabic, Mohamed Ezzat Moussa, Cairo 1966.

The memories of Jafar al-Askari, London,1988.

William J. Olson, Britains Elusive Empire in the Middle East , An Annotated Bibliography, New York 1982.

KAHİRE'DEKİ İNGİLİZ İSTİHBARAT DAİRESİ'NİN (ARAP BÜROSU) ŞERİF HÜSEYİN AYAKLANMASI'NDAKİ ROLÜ 1916-1918

Kefah Ahmed NAJJAR*

Giriş

Arap Bürosu, Arap dünyasında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir devrim yaratmak amacıyla 1916'da Birinci Dünya Savaşı sırasında kurulan ve 1920'de kapatılan Kahire İstihbarat Dairesi'nin bir bölümüydü. Büro'nun kurulması, Arap bölgelerinde bir devrim için uygun fırsatları yaratacak bir istihbarat üssü oluşturmak amacıyla Aralık 1915'te Mark Sykes tarafından Hükümetine sunulmuş bir öneri ile gerçekleştirilmiştir. Daire, Thomas Edward Lawrence, Gilbert Clayton, Henry McMahon, David Hogarth, Kinahan Cornwallis, Gertrude Bell ve diğerleri gibi o bölgede bilgi sahibi olan çok sayıda İngiliz istihbarat subayını barındırıyordu.

Bu büro aracılığıyla Şerif Hüseyin ile İngilizler arasında koordinasyon sağlanmış ve Osmanlı'ya karşı bir devrim başlatma anlaşması yapılmıştır. Devrimi finanse etmek, Osmanlı ordusundan kaçan Arap subaylarını ve askerleri istihdam etmek, devrim beyanatları vermek, İngiliz Ordusu'nun haritalarını hazırlamak, bölgenin sosyal ve ekonomik koşullarıyla ilgili büyük broşürler basmak, Al-Qibla (Mekke'de) ve Al-Kawkab (Kahire'de) gazeteleri gibi devrim yanlısı gazeteler yayınlamak ve Basra Times dergisini (Basra'da) yönetmek gibi her şey bu büroda yapılmıştır. Her şeyin ötesinde, Sykes-Picot Anlaşması bu büroda hazırlanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan bir yıl sonra ve İngiltere ile müttefiklerinin, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bekledikleri çabuk zaferin kazanılamamasının ardından, İngilizlerin Arap bölgesine yönelik politikalarında yeni bir değişim başlamıştır. Arap bölgesinde çalışan İngiliz

---

*Yrd. Doç. Dr., Bağdat Üniversitesi, IRAK, akefah82@yahoo.com

istihbarat görevlileri, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan hoşnutsuzluk duyan Arap liderlerin ve görevlilerin kullanılmasıyla kazanabileceği faydalara sistematik bir şekilde odaklanmaya başlamışlardır. Artan gerilim hem Mısır hem de Hindistan'daki yetkililer için endişe verici bir hal almıştır. Süveyş Kanalı boyunca, Osmanlı saldırısı tehdidi, Mısırlıların uzun süren İngiliz işgaline karşı çıkan öfkeleri ile daha da kötüleşmişti. Hindistan'da hükümet yöneticileri Türk sultanı / İslam halifesi tarafından cihat için yapılacak fırsatçı bir çağrı, Hindistan'ın patlamaya hazır ve muazzam Müslüman cemaatini provoke edebilir diye giderek gerginleşmişti. Kraliyet Donanması için, filonun git-tikçe artan bir bölümünü yönlendiren petrol akışında bir aksama tehdidi, özellikle de Abadan'daki Büyük Arap Körfezi rafinerisi kompleksinin güvenliğine ilişkin başka bir endişe kaynağıydı.

Süveyş Kanalı'nı en iyi nasıl savunulacağı meselesi Mısır için daha da karmaşıktı. Orada bulunan imparatorluk garnizonu, batı cephesindeki adamların müsrif harcamaları karşısında, düzgün birlikler için sert rekabet halindeydi. İngiltere'nin askerî liderleri, Konstantinopolis'teki Genç Türk rejiminin çöküşünü nasıl hızlandıracakları konusunda sert bir biçimde bölünmüş haldeydiler. ... Lord Kitchener (Mısır'daki başkonsolos ve feldmareşal), Sir F. Reginald Wingate (Sudan genel valisi) ve Sir John Maxwell (Mısır Komutanlığı genel sorumlusu) gibi Mısır'daki yetkililer dikkatleri Süveyş Kanalı'ndan uzaklaştırmak ve muhtemelen yerel halk arasında bir ayaklanma çıkarmak amacıyla Suriye'ye bağlı İskenderun'a büyük bir sefer yapılmasını önceleri desteklemişlerdir. Ancak, Gelibolu bozgununun ve Fransızların özel olarak ilgisini çeken bir bölgenin İngiliz işgaline girmesi karşısında Fransız itirazlarının ortak etkisi, bu tasarının Harbiye Nezareti'nin planları arasından silinmesine yardımcı olmuştur. Mısır'daki İngiliz operasyonları, Türklerin darbelerini rahatlıkla bertaraf edebilen ancak bariz bir şekilde yetersiz kullanılan ve gereğinden daha büyük bir garnizon tarafından yapılan pasif direniş ile sınırlıydı.¹

Ocak 1916'nın başlarında, Arthur Hirtzel (Hindistan Ofisi müsteşarı), Lancelot Oliphant (Dışişleri Bakanlığı yetkilisi), Genel George Macdonough (Askerî İstihbarat şefi), Maurice Hankey (İmparatorluk

¹ Bruce Westrate, *The Arab Bureau. British Policy in the Middle East, 1916-1920*, Pennsylvania 1992, s. 12.

Savunma Komitesi Sekreteri), Amiral Hall ve Sykes'den oluşan bölümler arası bir konferans, Sykes'in bürosunun meselesini değerlendirmek üzere Asquith tarafından Whitehall'a çağırılmıştır. Mucizevi bir şekilde, birkaç değişiklik ile onay çok geçmeden verilmiştir. Orijinal başlık olan "İslam Bürosu", Hindistan'ın duyarlılığına saygıdan ötürü daha az tahrik edici olan "Arap Bürosu" haline getirilmiştir. Büro, Kahire'nin siyasi ve askerî istihbarat ağının bir şubesi olarak kuruldu ancak Clayton aracılığıyla bölgeye karşı kendine has bir sorumluluk taşıyordu. Büro'nun nihai kontrolü İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na aitti. Büronun birincil işlevi, Arap dünyasına saygılı bir şekilde, istihbarat toplama ve yorumlamanın merkezileştirilmesi yoluyla Yakın Doğu'daki İngiliz siyasi faaliyetlerini uyumlu hale getirmek ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Hindistan Ofisi, Aden, Harbiye Nezareti ve Hindistan hükümetini "Alman ve Türk politikasının genel eğilimi hakkında aynı anda bilgilendirmek" olacaktı. Dahası, büroya, "**Hintli Müslümanların ve İtilaf Devletleri'nin duyarlılıklarıyla çelişmeden**" Hintli olmayan Müslümanlar arasında İngiltere lehine propaganda yapma yetkisi verilmişti.² İngiliz Dışişleri Bakanlığı, hassas istihbarat ve propaganda konusunda bazı takdir yetkilerinin Londra'da tutulması gerektiği sonucuna kesin olarak varmıştı. Oliphant, özellikle Whitehall'ın diğer büroları bilgilendirdiğini ve yalnızca onlardan biri olmadığını vurgulamıştı. 7 Ocak tarihli İmparatorluk Savunma Komitesi toplantısının ardından, Arap Bürosu tarafından derlenen tüm raporların "dağıtılacakları yerden yalnızca bu ofise" gönderileceği yönünde bir yönerge çıkarılmıştır. Bu tür raporlar, Mısır ikametgâhı aracılığıyla Whitehall'a iletilecekti.³

Bu büro, Arap Yarımadası, Levant, Mısır ve Sudan'a uzanan Arap bölgesindeki İngiliz siyasi eğilimlerine genel bir referans olarak hizmet edecekti. Peki bu büronun Arap devrimi ve Şerif Bin Ali ile olan ilişkisi nedir? İngiliz tarihçilerinden biri bu sorunun cevabını veriyor: "**Kahire'deki Arap Bürosu bir istihbarat toplama ajansı olarak başladı ve büronun adamları Arap devriminin fikrini vurgulamak için**

---

² Bruce Westrate, a.g.e., s.31

³ Ibid, s. 31.

en önemli kişi olarak Şerif Hüseyin ile ilgilenmenin önemine inanmışlardı”⁴.

Büronun Teşkilatı

Arap Bürosu, Kahire'deki Savoy Hotel'in üç odasında teşkil edilmiştir ancak konaklamalar bitişikteki Grand Continental'da olmuştur. Savoy, Doğu'yu ve Batı'yı harmanlayan Hindistan ve Mısır'da çok yaygın olan tuhaf, melez mimari oluşumlardan biriydi. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında bir İngiliz şirketi tarafından yaptırılan bu otel ilk olarak New Hotel ve daha sonra Continental Savoy olarak biliniyordu (çünkü ikisi bitişikti). Çok geçmeden Shepheards'ın rakibi haline geldi, çünkü Hidiv, 1866'da Süveyş Kanalı'nın açılışı için konukları orada ağırlamayı seçmişti. Hogarth, bu büroda Orta Doğu topografyası, etnografyası, tarihi ve teolojisi konularında nihayetinde üç yüzü aşkın ciltten oluşan bir kütüphane oluşturmuştur. Yetkililer, Basra'dan Addis Ababa'ya kadar olan bölgede seyahat eden ajanlar tarafından sunulan bu kaynaklardan ve raporlardan, önde gelen siyasal kişilerin biyografileri, etnik rekabet ve ticaret olasılıkları konularını da kapsayarak çok sayıda bölge hakkında el kitabı hazırlamışlardır.

Ayrıca, İran'dan Fas'a kadar gelişmeleri kapsayan askerî ve siyasi istihbarat özetleri iç tüketim için bu büro tarafından yayınlanmıştır. David George Hogarth'ın birimi böylelikle analitik bir takas merkezi haline gelerek hem rapor hem de araştırma yığınlarını daha yönetilebilir ve anlaşılabilir bir hale getirmiştir. Aynı zamanda bürodan, Şerif hükümetinden gelen mektupları çevirmek ve Cidde'deki C. E. Wilson'a cevap göndermek gibi birçok angarya işi de yerine getirmesi istenmiştir. Arabistan ya da Wingate'den McMahon'a gönderilen mesajlar büro vasıtasıyla iletilmiştir.⁵ Büro yetkilileri, Suriye ve Medine'den gelen Türk telsiz mesajlarını da gözlemlemişlerdir. Sonuçlar daha sonra, kaynağı belirtmek için “bilgi alındı” ifadesinin ardından, Cidde'deki Wilson'a iletilmiştir.

⁴ William J. Olson, *Britains Elusive Empire in the Middle East, An Annotated Bibliography*, New York 1982, s. 53-54.

⁵ Bruce Westrate, a.g.e., s. 36.

Kahire'deki Arap-İngiliz Bürosu, Kahire'de ve Kahire bürosuna bağlı diğer organizasyonlarda basit bir teşkilata sahipti. Kahire teşkilatı aşağıdakilerden oluşmaktaydı:

1. Büro Başkanı: Görevleri, istihbarat bilgilerinin toplanmasını yönetmek ve denetlemek ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na hıftalık bir rapor yazmaktır. Başta Mark Sykes, Alfred Parker, sonra da David Hogarth, ve Kinahan Cornwallis olmak üzere bir dizi İngiliz istihbarat ajanı tarafından yönlendirilmiştir. Görevi devralan son kişi Maior Grland olmuştur.⁶
2. Başkâtip: Görevlerini; Londra'ya tarafsız ve müttefik basın malzemeleri sağlayarak, nerede olursa olsun Arap basınına malzeme temin ederek, Arap Körfezi ve Mezopotamya için propaganda yayınları hazırlayarak ve Arap hareketi ile ilgili telgrafları analiz ederek ifa etmiştir.⁷
3. İkinci Kâtip: İngiliz Hindistan Hükümeti'ne mensup olmalıydı ve Arap Bürosu Başkanına ve Başkâtime İngiliz Hindistan Hükümeti görüşüne aykırı düşen konularda tavsiyelerde bulunarak görevlerini yerine getirmeliydi.⁸
4. Üçüncü Kâtip: Görevleri, istihbarat ve propaganda amacıyla Mısır, Suriye ve Hicaz'daki müşterileri ve casusları seçmek ve organize etmek üzerine yoğunlaşmıştır. Özellikle ABD'de ikamet eden Suriyeli Araplarla temasın sürdürülmesi görevleri arasındadır.⁹
5. Basından sorumlu görevli: Görevleri arasında, Londra'dan müttefik, tarafsız ve düşman basınında Araplar ve Müslümanlar hakkında basına dair ayrıntıları almak ve Arap basınıının izlenmesi yer almaktadır.¹⁰
6. Gezici Görevli: Görevleri, Mezopotamya Siyasi Görevlileri Şefi ve İngiliz Hindistan Hükümeti Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla

---

⁶ T.N.A., F.O 882/2, ARB 15/4, Clayton'dan Sykes'e, 20 Aralık 1915, s.5.

⁷ T.N.A., F.O 882/2, ARB 15/4, Clayton'dan Sykes'e, 20 Aralık 1915, s.5.

⁸ Ibid. s.5.

⁹ Ibid, s.5.

¹⁰ Ibid, s.5.

bilgi toplamak ve bunları aktarmak amacıyla Basra Körfezi'ni gezmektir.¹¹

Arap Bürosu'nun alt kuruluşları aşağıdadır:

1. Londra Ofisi: İmparatorluk Savunma Komitesi'ne bağlı ve bir temsilcinin yönettiği ofisin görevleri Londra'dan Kahire'deki Arap Bürosuna durumları aktarma konusuna odaklanmıştır.¹²
2. Basra Ofisi: Görevi, Irak ve Körfez bölgesi ile ilgili tüm konularla ilgilenmektir.¹³
3. New York Ofisi: Amerika Birleşik Devletleri'nde ikamet eden Araplarla temas kuran bir temsilci tarafından yönetilmiştir.¹⁴
4. Yerel müşteriler ve casuslar: Ürdün'de Kerak, Hicaz'da Mekke ve Medine, Suriye'de Şam ve Horan'a yayılmışlardır. Görevleri, Arap Bürosu'na Osmanlı-Alman propagandası hakkında istihbarat bilgisi sağlamak ve nüfusun tutumları ile siyasi ve askerî hareketler hakkındaki konumlarını bildirmektir.¹⁵

Arap Bürosu ve Devrimin Hazırlanması

6 Haziran 1916'da, Arap Bürosu, devrimin başlamasından dört gün önce bir Arap Bülteni yayınlamıştır. Bu yayının amacı, Ortadoğu'da çalışan tüm İngiliz erkekleri arasında Arap devrimini hazırlamak ve onlara devrim hakkında bilgi vermek (askerî planlar ya da teşhizat olsun) olası tüm yardımları sağlamaya hazır olmaları. Bu yayın T.A. Lawrence, David Hogarth ve Cornwallis tarafından düzenlenmiştir. Arap Bülteni, Arap bölgesinin coğrafi, ekonomik, etnografik ve siyasi yönleri hakkında istihbarat raporları içermektedir.¹⁶

14 Mayıs 1916'da Kahire'deki Arap Bürosu'ndan bir heyet Şerif Hüseyin'e gönderilmiştir. Heyete Sir Ronald Storrs, Hogarth ve Cornwallis başkanlık etmiştir. Bu delegasyon Şerif Hüseyin'e verilmek

---

¹¹ Ibid, s.3.

¹² Ibid, s.7.

¹³ Ibid, s. 8.

¹⁴ Donald M. Mckale, War By Revelation: German and Great Britain in the Middle East in the Era of World War 1, Kent State University 1993, s. 189.

¹⁵ Ibid, s. 190.

¹⁶ T.N.A., FO , 882/26, Arab Bulletin, No.1, 6 Haziran 1916.

üzere yanında altmış bin pound tutarında bir miktar taşıyordu.¹⁷ 5 Haziran 1916'da İngiliz heyeti, Cidde açıklarındaki İngiliz gemisi Duffrin'de (Zaid) İbn El Şerif Hüseyin'le bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda devrimin başlama tarihini görüşmüşlerdir. İngiliz istihbarat görevlilerinin görüşleri, devrimin planlanmış olan 16 Haziran 1916 tarihinden önce başlamış olması yönündeydi çünkü Arap Bürosu Osmanlıların devrimle ilgili bilgi sahibi olduğu ve devrimi daha ilan edilmeden önce bastırmak için güçlü bir kampanya hazırlığında oldukları konusunda bir istihbarat almıştı. Bu nedenle, devrimin ilan edileceği tarihin 10 Haziran 1916 olacağı konusunda mutabık kalmıştır.¹⁸

Devrimin tarihi konusunda anlaşmaya varılmasının ardından, Arap Bürosu, Haziran 1916'da Kızıldeniz'de konuşlanan İngiliz deniz komutanıyla temas kurmuş ve ona devrim tarihini bildirmiştir ve Şerif bin Ali tarafından istendiğinde ya da şahsen kendisine yetki verildiğinde kendisinden Arap devriminin güçlerini desteklemesini istemiştir.¹⁹ Arap Bürosu, mevcut Kahire deposu Arap güçlerini desteklemek için yeterli olmadığından, devrimin ilanından bir gün sonra 11 Haziran'da Londra'daki askerî istihbarattan İngiltere depolarından daha fazla askerî teçhizatın gönderilmesinin hızlandırmasını istemiştir.²⁰

Arap Bürosu, eğitim, silah ve diğer konularda daha fazla bilgi edinmek için Arap Yarımadası'na üst düzey bir istihbarat subayı göndermeye karar vermiştir. Bu görev için Cornwallis seçilmiş ve 20 Haziran 1916'da büyük miktarlarda silah ve gıda taşıyan bir İngiliz gemisinde Cidde'ye gitmiştir.²¹ Cornwallis ve İngiliz seferi kuvvetlerinin varışından sonra Cornwallis, halkın duygularını öğrenmek için Arap bölgelerinden istihbarat görevlilerini göndermiş ve adamları tarafından yazılan raporlar vasıtasıyla, Şerif Hüseyin'in Mekke, Medine, Taif ve

---

¹⁷ Najdah Fathi Safwa, *The Arabian Peninsula in British Documents*, Beirut 1996, C II, s.223.

¹⁸ *Ibid*, s. 242-251.

¹⁹ *Ibid*, s. 237.

²⁰ T.N.A., FO , 882/4 , HRG 16/12, Telegram from intrusive to DMI, Harbiye Nezareti, Londra , No. IG 676, 11 Haziran 1916.

²¹ Najdah Fathi Safwa, a.g.e., s. 303.

Cidde'deki Arap halkının desteğine sahip olmadığını öğrenmiştir.²² Bu nedenle, Arap Bürosu, 1916 sezonunda Hac sürecini kolaylaştırmak ve hacılara tıbbi bakım sağlamak suretiyle Şerif Hüseyin'in halk nezdindeki imajını iyileştirme ihtiyacı konusunda çalışmıştır. Arap Bürosu, Müslüman hacıların durumunu izlemek için bir İngiliz subayı atamaya karar vermiştir.²³

Arap Bürosu Arap devrimini yönetmeye devam etmiş ve devrimi para ile altınla da desteklemiştir. İngiliz istihbarat yetkilileri, Arap Yarımadası'ndaki devrimin sürdürülmesinin Osmanlı İmparatorluğu için gerçek bir tehdit olmadığını fark ettiklerinde, büyük bir ordu kurmayı ve bu orduyu 1917 yılının başında Akabe'ye göndermeyi planlamışlardır. Lawrence'a, bu görevi yerine getirmesi için Arap Bürosu tarafından kapsamlı bir yetki verilmiş ve 19 Mayıs 1917'de İngiliz istihbarat görevlileri çok sayıda Arap kabilesinin başkanını cezbettikten ve onlara büyük miktarlarda para verdikten sonra, Akabe için büyük bir kampanya yapılmıştır. Hawayat kabilesi reisi Abu Tayi ve Nasib al-Bakri'ye 77.5 kilo ağırlığında altın (400 Waznh²⁴) ve Şeyh Nuri Shaa-lan'a ise 6000 pound ağırlığında altın verilmiştir.²⁵

Arap Bürosu'nun, devrimi; askerî, siyasi, propagandayla ilgili ve finansal her yönüyle hazırlayıp donattığı ve Arap devrimini tamamlamak ve başarısını sağlamak için geniş yetkiler kazandığı söylenebilir.

Arap Bürosu ve Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Propaganda

Almanlara ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı propaganda görevi, Kahire'deki Arap Bürosu'nun kurulmasının ana hedeflerinden biriydi. Clayton, propaganda yönteminin Kahire'den başlatılacağını ilan etmiş ve bunu saldırı propagandası olarak nitelendirmiştir. O za-

²² Efram Karsh, Israel , The Hashmites and the Palestina, Londra 2003, s. 3.

²³ T.N.A., FO , 882/ 4 , HRG 16/31, Cornwallis, Cidde konulu rapor, 8 Temmuz 1916.

²⁴ AL Waznh: 3/7 pound'a eşit bir ağırlık birimi, <http://bn-alnami.turcblogpro.com>

²⁵ Poly A. Mohs , Millitary Intelligence and the Arab Revolt, London 2008. s. 148 ; Richard Dington, Lawrence in the Arabia, Arapçaya çeviren: Mohamed Ezzat Moussa, Kahire 1966. s. 188.

manlarda var olan gazetelerin birçoğuna ve Dr. Abdul Rahman Shahbandar'ın²⁶ başkanlığını yürüttüğü en önemli gazete olan Al-Mokattam²⁷ gazetesine güvenen Yüksek Komiser McMahon, Clayton'un propagandasıyla aynı görüşteydi. **“Varoluşumuzu tehdit eden ve Doğu dünyasındaki konumumuza zarar veren Türk propagandasına karşı koymak zorundayız.”**²⁸ diyordu bu iki yetkili.

Arap Bürosu, Yakın Doğu'daki gelişmelerle ilgili farklı konulardaki kitapçık ya da broşürler ile benzerlik gösteren ve alınması gereken önlemler hakkında tavsiyelerde bulunan "Arap Bülteni" adlı gizli bir bülten yayımlamıştır. Bu bültende Doğu Arap ülkelerinden çok sayıda uzman yazılar yazmıştır. Bunlar arasında en bilinenler Grodt Bill, Lawrence, Hogarth ve diğerleridir. Broşürler, Dışişleri Bakanlığı, Savaş Bakanlığı, Hindistan Hükümeti ve bölgedeki diğer diplomatik istasyonların yanı sıra Ronald Storrs ve (Basra'da bulunan) Percy Cox gibi kişilere de gizlice gönderilmekteydi.²⁹

İngiltere, Londra'da "Truth" (Gerçek) adında bir gazete basıp onu kontrol ettiği ülkelere dağıtıyordu, ancak İngiliz gemileri tarafından gazeteyi Mısır'a göndermek için katedilen yolculuk mesafesi çok zaman alıyordu. Kahire'deki Arap Bürosu, savaş alanlarının resimlerini ve İngiltere'nin yandaşlarının moralini yükseltmeye ve ona karşı olanlar için yenilgi şüphelerini yükseltmeye yönelik küçük makaleleri içeren gazetenin basım ve dağıtımına katılmaya karar vermiştir. Kahire'deki Arap Ofisi tarafından dağıtılan adet sayısı, Mısır ve büro için yaklaşık on bindir. Aden ve Hindistan'a bin adet dağıtılırken, Somali'de 250 adet dağıtılmış ve Irak'taki İngiliz ordusuna, Basra'ya, Basra Körfezi'ne dağıtılan adet sayısı dört bin olmuş ve Dışişleri Bakanlığı'na ise 300 adet gitmiştir.³⁰ Arap Bürosu Mısır'da basılan ve Basra, Basra

---

²⁶ Suriyeli bir doktor, Şam'da çalışıyordu. 1915'te Mısır'a gönderilmiş ve Kahire'deki İngiliz İstihbarat Servisi'ne katılmıştır. Abdullah Hanna, Abdel Rahman Shahbandar (1879-1940), Şam 2000, s.5-6.

²⁷ Mısır'daki İngiliz işgal yetkililerine mensup bir grup Yahudi ve Arap Hristiyan (Jacob Sarouf, Fares Nimer ve Shahin Makarios) tarafından 1888 yılında kurulan bir gazete.

²⁸ Bruce Westrate, a.g.e., s. 102.

²⁹ Bruce Westrate, a.g.e., s.103.

³⁰ Ibid, s. 109.

Körfezi, Sudan, Somali, Al Habashah, Zanzibar, Aden ve Kuzey Afrika'ya dağıtılan “Al Kawakib” gazetesini çıkarmıştır. Bu gazete, Arap milliyetçi hareketinin birçok liderinin yazdığı makaleler, siyasi haberler ve savaş haberlerine odaklanmış ve başkanlığını Suriyeli doktor Abdul Rahman al-Shahbandar yapmıştır (ve daha sonra editör olarak Şeyh Mahmud al-Qalqali göreve gelmiştir)³¹ ve genel politikayı hazırlayan İngiliz çalışanlar G. Brackenbery ve Philip Kravz tarafından yönetilmiştir. Gazete, haftalık olarak yayınlanmış ve Şerif Hüseyin devriminin haberlerini yayınlanmayı amaçlamış ve Arap milliyetçiliği fikrini yaymak için Mısır'ın dışında dağıtılmıştır.³²

Ma'an'daki savaşlardan birinin tasvirinde gazetenin verdiği haber büyük ölçüde abartılmıştır. Haber şunlardan bahsetmektedir: “En yakın kaynaklardan, Şeyh Nasır bin Hüseyin tarafından Hicaz'ın kuzeyine gönderilen askerî birliğin Ma'an yakınında bulunan Hicaz tren istasyonlarına saldırı düzenlediğini ve demiryolu hattının tamamen yok edildiğini ve daha sonra Ma'an kentininin çevrelendiğini ve Ma'an ile Akabe arasındaki yolda konuşlanan Osmanlı garnizonlarının vurulduğunu öğrendik. 6 Temmuz'da Arap birliğinin adamları Akabe şehrini işgal etti ve bu savaşlarda Arapların kayıpları dört ölü ve beş yaralı şeklinde oldu. Savaşta Osmanlıların kaybı, yirmi Alman subay ve mühendisler de dâhil olmak üzere 600 civarında Türk esir ve 600 ölü olmuştur.”³³ Abartı çok açık ve mantıksızdır. 600 Türk askerinin öldüğü ve 600 askerinin de esir alınması karşılığında dört Arap askerinin öldüğü bir savaş yoktur.

1916 yazında, Clayton, misyonu halkı Arap milliyetçiliği konusunda aydınlatmak, Cemiyetin (İttihat ve Terakki) tehlikelerini ortaya çıkarmak ve Araplarla Müttefikler arasındaki işbirliğinin önemini vurgulamak olan bir Arap gazetesinin Hicaz'da kurulması ihtiyacına değinmiştir. Gerçekten de, Clayton ve Fouad Al-Khatib (Şerif Hüseyin'in

³¹ James L. Gelvin, *Divided Loyalties Nationalism and Mass politics in Syrian at the close of Empire*, California 1998. s. 68.

³² Bruce Westrate, a.g.e., s.110.

³³ Ürdün Haber Ajansı (Petra) H / M / M 23/5/2016, “Planet monitors the events of the Great Arab Revolt” başlıklı makale http://www.petra.gov.jo/public_news/Nws_NewsDetails.

Sekreteri) arasında yapılan bir toplantıdan sonra 1916 yılının Ağustos ayında Al-Kibla gazetesi kurulmuştur.³⁴

Arap Bürosu, İngiltere'nin yoğun propagandası aracılığıyla, Şerif Hüseyin'in siyasetinden nefret eden Suriyelilerin ve Filistinlilerin korkularını sakinleştirmenin yanı sıra, Arap devrimini genel olarak İslam'a özelde ise Osmanlı İmparatorluğu'nun Halifesine karşı bir Batı İngiliz planından daha öte görmeyen Arapların şüphelerini gidermeyi ummuştur.³⁵

Arap Bürosu ve Arap Alayı'nın Kurulması³⁶

Kahire'deki Arap Bürosu, askerî operasyonların her alanından alınan Arap savaş tutsaklarının yanı sıra Aden'in paralı askerlerinin ve Arap gönüllülerin askere alınmasıyla kurulacak ve yalnızca İngiliz ve Fransız liderliğindeki bir Arap askerî alayının oluşturulmasını tasarlamıştı. Arap Bürosu'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir telgraf kurulacak alay hakkında şöyle diyordu: **“Mükemmel eğitim almış bir savaş birimi. Arap hareketi üzerinde uyumu sağlamak ve bu savaşçıları askerî durumun gerektirdiği şekilde Şerif Hüseyin'in güçlerine yardımcı olmak ve onları güçlendirmek amacıyla kullanılacaktır.”**³⁷ Arap Bürosu, Dışişleri Bakanlığı ile Savaş Bakanlığı'nın onayını aldıktan sonra, Hindistan'a, Aden'e ve diğer bölgelere Arap Alayı'nda askere alınabilmeleri amacıyla tutsak Arap askerlerini ve subaylarını göndermeleri için telgraf ve mektup göndermeye başlamıştır.

Sir Mark Sykes, Arap Birliği'ndeki askerler ve subaylar ile Osmanlı ordusunda bulunan tüm Arap askerlerini kıskırtmak için, Arapça bir broşürünün basılmasını emretmiştir. Arap Bürosu tarafından hazırlanan ve Mark Sykes adına yayınlanan metin şöyledir: **“Zorunlu gecikmelerden sonra, Arap unsurunun gerçekten oğulları olduğunuzu kanıtlama fırsatına nihayet sahipsiniz. Bu kez aranızda olamıyorum ve bunun için çok üzgünüm. Benim Arap dostlarım, bu sizin için bir**

³⁴ Bruce Westrate, a.g.e., s. 110.

³⁵ James L. Gelvin, a.g.e., s. 68.

³⁶Bkz. Ek (1)

³⁷ Najdah Fathi Safwa, The Arabian Peninsula in British Documents, Beirut 1996, C II, s.219.

imtihan günüdür. Dünyanın uluslarının gözü sizdedir. Zayıflığınıza ve sizi bir araya getiren tesadüfe rağmen, hükümdarlar ve devlet adamları davranışlarınıza bakarak tüm ulusunuz hakkında hüküm verecektir. Ortada bir Arap ulusu var mı? Yoksa Arapça konuşan bir dizi insan mı var? Ve size olan inancımla söylüyorum ki aynı kanı taşıyan, dili ve düşüncesi bir olan Arap ulusu vardır.”³⁸ Bu konuşma Arap ülkelerini bölen adam Mark Sykes tarafından yapılmıştır. Sykes, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ve Müslümanların dağılması için Arap milliyetçiliği fikrini beslemek ve yaygınlaştırmak amacıyla çalışıyordu. İngiliz istihbaratı Arap milliyetçiliği fikrini böyle yaymaya başlamıştır. Araplar, tarihleri ve medeniyetleri hakkındaki söylemin İngiliz istihbaratı tarafından yazıldığını bilmiyorlardı.

Arap Bürosu ve Devrimin Arap Subaylarının İstihdamı (Cafer el-Askerî Örneği)

Cafer el-Askerî 1885'te Bağdat'ta doğmuştur ve babası Mustafa Abdel-Rahman, Osmanlı ordusunda albaylık yapıp 1877 yılında Osmanlı-Rus savaşına katılmıştır, Dolayısıyla oğlu Cafer'i İstanbul'da askerî okula göndermiştir. 1904'te mezun olan Cafer, Bağdat'taki altıncı orduya atanmıştır. Cafer, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki asi kabileleri bastırmak için Qassim savaşına katılmış sonra da Osmanlı İmparatorluğu onu 1910'da askerî bir görevle Almanya'ya göndermiştir. 1913'te Enver Paşa'nın safında Balkan Savaşı'na katılmış ve savaştan sonra subay okulunda öğretmen olmak için Halep'e gönderilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında İngiliz ve İtalyanlara karşı savaşmak üzere Libya'ya gönderilmiştir.³⁹

Cafer Libya'da İngilizlere karşı çeşitli savaşlara katılmıştır. Bunlardan en önemlileri, 1915 Wady Majed, 1916 Beaa Tunus ve 1916 Alakakeer savaşıdır. Bu savaşlardan birinde yakalanmış ve Mısır'da hapsedilmiştir. İngilizler, Cafer'i yaralarının tedavisi için Kahire'deki bir hastaneye götürmüş, kendisine yeni kıyafetler almış ve ona iyi muamele göstermişlerdir. Cafer, hapse atılacağını düşündüğü için gördüğü ilgi karşısında şaşırılmıştır çünkü İngilizlerin kendisini özel bir

³⁸ Sir Mark Sykes'ten Wijn'te gönderilen bir telgraf, 28 Temmuz 1917, Najdah Fathi Safwa, a.g.e., s.225-226.

³⁹ The memories of Jafar al-Askari, London, 1988, s.9-11.

görevde kullanmak istediklerinden habersizdir. Cafer, odasının penceresinden atlayarak hastaneden kaçmaya çalışmış ancak ayağını kırmış ve bunun üzerine İngiliz İstihbaratı tarafından hastaneye geri gönderilmiştir. Tedavisi hastanede tamamlandıktan sonra Kahire'nin en üst düzey bölgelerinden birinde (Al-Maadi) bir eve götürülmüş ve sanki turistik bir ziyaretteymişçesine kendisine sigaralar ve tatlılar getirilmiştir.⁴⁰ İngilizlerin bu iyi muameleyle hedefledikleri Cafer el-Askerî'yi mahcup etmektir.

İngiliz istihbaratı Cafer'le görüşmek istemiş ve Cafer Kahire'deki büroya gitmiştir. "İstihbarat servisine girdim ve Nuri'nin odada ayakta durduğunu görünce şok oldum. Kontrolsüz bir şekilde birkaç kelime söylemekten kendimi alamadım. Nuri Al-Said bana sessiz olmam için işarette bulundu."⁴¹ Cafer İngiliz istihbaratının kendisini işe almak istediğini ve onları etkileyen kişinin kız kardeşinin kocası olan Nuri Al-Said⁴² olduğunu söylemiştir. Cafer'i hareketin lehine istihdam konusunda İngilizlerin ısrarının gerekçesine gelince, bunun sebebi ise Cafer'in diğerleri tarafından sevilen bir subay olmasıdır. Nuri Al-Said gözden düşmüş ve İngiltere için bir casus olmanın ününe ve İngiliz istihbaratı tarafından sağlanan her şeye rağmen, gözaltında olan bir subayı sözleriyle etkileyemez olmuştur ve Cafer hâlâ ikna olmamıştır. Bu yüzden, Arap Bürosu'ndaki İngiliz istihbaratı Suriyeli bir doktor olan Abdul Rahman al-Shahbandar'ın kendisini ikna etmek için Cafer'e gönderilmesini düşünmüştür. Abdul Rahman al-Shahbandar, Cafer'i harekete katılmaya ikna edebilmiştir çünkü ona, Cemal Paşa'nın yüzlerce Arap'ı Suriye'de sebepsiz yere öldürdüğünü söylemiştir.⁴³

Daha sonra Kahire'deki Arap Bürosu Başkanı Gilbert Clayton ile görüşmüş ve kendisine şunlar söylenmiştir: "İngiliz hükümetine karşı Arap ülkelerinde herhangi bir açgözlülük mevcut değildir. Arapların

---

⁴⁰ Ibid, s. 94.

⁴¹ Alıntı, Ibid, s.95.

⁴² En ünlü İngiliz ajanlardan biri 1914'ten bu yana İngilizlerin safında yer almıştır. 13 kereden fazla olmak üzere Irak'ta başbakanlık yapmıştır. Irak'ta Cumhuriyetçi yönetimden sonra 1958'de idam edilmiştir.

⁴³ The memories of Jafar al-Askari, a.g.e., s. 99.

kendi uluslarını iyileştirmeyi umması makul değildir. Kendileri yapamadıkları ve ülkelerinin siyasal varlığını kurmak için çalıştıkları ve koşulların izin verdiği ölçüde Arapların bağımsızlık ve desteğine yardım etmesi için İngiltere'nin bu konuya olan ilgisi makul olandır.”⁴⁴ Açıkçası, bu kışkırtıcı konuşma, Cafer'i ikna etmek ve onlarla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'na karşı birlik olmaya teşvik etmek için yapılmıştır.

Cafer'in başlıca görevi, İngiliz hapishanelerini ziyaret ederek Arap askerleri ve subayları için konuşmalar ve konferanslar yapmak üzere Mısır'da kalmak ve onları harekete dâhil etmektir. Cafer, Mısır'daki üç ana gözetli merkezine gitmiş ve çok sayıda Arap tutsağı Şerif Hüseyin'in hareketine katılmaya ikna edebilmiştir.

---

⁴⁴ Alıntı, Ibid, s.101.

Ek (1)

Arap Alayı'na ait belge. Kahire'de Arap Bürosu tarafından yayınlanmıştır. Arapça basılmıştır. Belgedeki metin, üyenin Arap ülkelerindeki Türklerle savaşmak ve İngiltere'yi kurtarmak için içtiği andı göstermektedir.

(٤٥)

استمارة طلب الانتماء إلى «السرية العربية»

FO 882/ 2 ١٨٥ 5

(٤٥)

السرية العربية -

الاسم .....

الكنية .....

العمر .....

محل الولادة .....

المهنة قبل الحرب .....

مدة الخدمة العسكرية .....

نوع الخدمة التي تخصصت بها بالمكبرية .....

اللغات التي اعرفها .....

أنا الموقع في ذيله والموضح اسمي وكنيتي وشهرتي في اعلاه اقر واعترف بانني قبات الانخراط في
سلات السرية العربية طول مدة الحرب الحاضرة لأجل ان احارب الاقراك في الاقطار العربية
والتي اسم بشرقي ان قوم بكل ما يتطلب مني بامانة وشجاعة ونشاط وان اطيع رؤسائي عن
رضي والخلاص

(الامضاء)

٢٢١

Sonuç

İngiliz istihbarat görevlileri, Arap devriminin ilan edilmesi hazırlıklarında büyük rol oynamış ve Kahire'de Arap bölgesi hakkındaki tüm coğrafi ve sosyal bilgileri topladıkları bir büro kurmayı başarmışlardır. Arap Bürosu, Arap Yarımadası ve Levant ile ilgili olarak İngiliz makamlarının başlıca yetki merkezi haline gelmiştir.

Bu araştırmaya göre, Arap devriminin Kahire'deki Arap Bürosu tarafından planlandığını söylemek mümkündür. Bu büroya bağlı İngiliz istihbarat görevlileri, Şerif Hüseyin ile İngiliz hükümeti arasındaki temasları kurmuşlardır. Bu büroda, Şerif Hüseyin'in adamlarını İngilizlerin istediği yere yönlendirmek için kararlar alınmış, İngiliz komutanlarının seçilmesinin yanı sıra, devrimin savaşları için savaş planları da geliştirilmiştir.

Arap Bürosu, Arapları Türklere karşı kışkırtarak Arap devrimini desteklemeyi başarmış ve bilhassa Arap aydınları arasında Arap milliyetçiliği fikrini yaymak için gazeteler çıkarmıştır. İngiliz istihbarat görevlileri Mısır'da bir Arap alayı kurmuş ve Osmanlılara karşı savaş meydanına göndermiştir. Arap Bürosu ayrıca İngiliz hapisanelerinde esir olan birçok Arap subayı istihdam etmeyi ve bunları Şerif Hüseyin ordusuna asker olarak almayı başarmıştır.

Kaynakça

İngiliz Belgeleri / Dışişleri Bakanlığı

T.N.A. , FO, 882/2 , ARB 15/4, to Clayton'dan Sykes'e, 20 Aralık 1915.

T.N.A., FO, 882/26, Arab Bulletin (Arap Bülteni), No.1, 6 Haziran 1916.

T.N.A., FO, 882/ 4, HRG 16/12, Telegram from intrusive to DMI, Savaş Bakanlığı, Londra, No. IG 676, 11 Haziran 1916.

(Arapçaya çevrilmiş) İngiliz Belgeleri

Najdah Fathi Safwa, The Arabian Peninsula in British Documents, Beirut 1996, C, II.

Kitaplar

Abdullah Hanna, Abdel Rahman Shahbandar (1879-1940), Damascus 2000.

Bruce Westrate , The Arab Bureau . British Policy in the Middle East, 1916-1920, Pennsylvania 1992

Donald M. Mckale , War By Revelation : German and Great Britain in the Middle East in the Era of World War 1, Kent State University 1993.

Efram Karsh , Israel , The Hashmites and the Palestirina, London 2003.

James L .Gelvin , Divided Loyalties Nationalism and Mass politics in Syrian at the close of Empire , California 1998.

Poly A. Mohs , Military Intelligence and the Arab Revolt, London 2008.

Richard Dington, Lawrence in the Arabia , Arapçaya Çeviren: Mohamed Ezzat Moussa, Cairo 1966.

The memories of Jafar al-Askari, London,1988.

William J. Olson, Britains Elusive Empire in the Middle East , An Annotated Bibliography, New York 1982.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA BÜYÜK DEVLETLERİN İSTİHBARAT FAALİYETLERİNE DAİR BİR RİSALE VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Oktay BOZAN*

ÖZET

Bu bildiride Alman subay Fon Kalaviç tarafından kaleme alınan “İstihbarat” adlı risale ele alınmıştır. Eser, Yarbay Remzi Bey tarafından 1927’de Almancadan Türkçeye tercüme edilmiştir. 30 sahifeden ibaret olan risale, Askerî Akademiler Kumandanlığı matbaasında basılmış ve muhtemelen askerî okullarda ders notu olarak kullanılmıştır. Risalede, istihbarata dair önemli bilgilere yer verilmiştir. İstihbaratın önemi, istihbaratın çeşitleri, istihbarat faaliyetlerinde görevlendirilecek kişilerde bulunması gereken özellikler, karşı istihbarat faaliyetleri örneklerle dile getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstihbarat, iç istihbarat, karşı istihbarat, ajan, casus.

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Dicle Üniversitesi, DİYARBAKIR, oktaybozan210@gmail.com

**A TRACTATE AND EVALUATION ON THE INTELLIGENCE
ACTIVITIES OF MAJOR STATES DURING THE FIRST WORLD
WAR**

ABSTRACT

In this declaration, the treatise entitled "Intelligence" taken by the German officer Fund Kalavic was taken up. The work was translated from German into Turkish by Colonel Remzi Bey in 1927. The booklet, which consists of 30 pages, was printed in the Military Academy Command and was probably used as a school grade in military schools. In the booklet, important information about intelligence has been given. The importance of intelligence, types of intelligence, features to be assigned in intelligence activities, counter intelligence activities are mentioned with examples.

Key Words: Intelligence, internal intelligence, counter intelligence, agent, spy.

GİRİŞ

İstihbarat, kelime manası itibarıyla Arapça istihbar kelimesinin çoğuludur. Teknik olarak istihbarat, muhtelif imkân ve vasıtaları kullanarak herhangi bir konuda enformatik materyal temini ve temin edilen bilgilerin ham halden kurtarılarak işlenmesi, kıymetlendirilmesi ve yorumlanarak bunlardan bir netice çıkarılması ile ilgili faaliyettir. İstihbarat açısından casusluk faaliyeti çok önemlidir. İstihbarat, gerek güvenlik ve gerekse de ticarî, ekonomik, siyâsî vb. alanlarda popülaritesini yitirmeden hatta cazibesini çağın teknolojik imkânlarıyla artırarak vazgeçilmez bir alan olma özelliğini sürdürmektedir. İstihbarat faaliyeti, kurumsal olarak insanlık tarihinde devletleşme olgusunun gelişimi ile birlikte mevcudiyetini gösteren, hassas ve devlet güvenliği için elzem bir faaliyettir. M.Ö. yıllarında meşhur Çinli komutan ve filozof Sun Tzu “*Savaş Sanatı*” adlı kitabında casusluk faaliyetinin fevkalade önemli olduğunu bariz bir şekilde vurgulamıştır. Sun Tzu’ya göre; bilge hükümdarlarla iyi bir komutanın kolaylıkla savaş kazanıp zafere ulaşması istihbarata bağlıdır¹. Büyük Selçuklu Veziri Nizamülmülk ise “*Siyasetname*” adlı eserinde istihbaratın önemini şöyle zikretmektedir: “*Dünyanın dört bir köşesine tüccar, seyyah, sufi, eczacı ve derviş kılığında casuslar göndermeli, bu casuslar duydukları her şeyi haber olarak getirmeli ve ülkelerin durumları hiçbir şekilde meçhul kalmamalıdır*”². Napolyon Bonapart’ın “*iyi bir mevkiye konuşlandırılmış bir casusun temin edebildiği bilgi ve haberlerin, bazen birkaç tümen askerden daha fazla önem arz ettiği*”³ şeklindeki sözleri istihbaratın ne derece önemli bir faaliyet ve hayat sahası olduğunu göstermektedir.

Bu risale Harp Akademisi’nde hizmete mahsus olarak kaleme alınmış bir eserdir. Harp Akademisi’nde ders veren Fon Kalaviç adlı bir Alman komutan tarafından yazılmıştır. Yarbay Remzi Bey tarafından tercüme edilen risaleye, Mustafa Şevki Bey tarafından birtakım ilaveler yapılmıştır. Risale, Yıldız Askerî Akademiler Kumandanlığı Matbaası’nda 1927 yılında Osmanlıca olarak basılmıştır. Harp Akademisi’nde ders veren Fon Kalaviç’in Birinci Dünya Savaşı’nda Alman

¹ Sun Tzu, **Savaş Sanatı**, Trc: Adil Demir, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2008, s. 83.

² Nizamülmülk, **Siyasetname**, Türkçesi: Nusettin Bayburtlugil, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, s. 87.

³ Gültekin Avcı, **İstihbarat Teknikler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2004, s. 6.

orduların önemli görevlerde bulunan bir subay olduğu risaledeki bilgilerden açıkça anlaşılmaktadır. 30 sahifeden ibaret olan Risale “İstihbarat Hizmeti-Gizli Mücadele” ibaresi ile Askerî Akademiler Kumandanlığı matbaasında basılmış ve muhtemelen askerî okullarda ders notu olarak kullanılmıştır.

Risalenin önemli bir kısmında Türkiye üzerinden verilen örneklerle istihbaratın önemi ele alınmıştır. Risalede Türkiye'nin ve Türklerin kendisine muhalif devletlere karşı alması gereken tedbirler eğitici bir şekilde ele alınmıştır. Bu kapsamda milli şuuru artıracak sinemaların yapılması ve halkın bu filmlere yönlendirilmesi, Türk musikisinin geliştirilmesi, ülke ve millet sevgisi kazandıracak eserlerin topluma sunulması, ordu ve devlet kurumlarına yönelik yıpratıcı yayınlar yapan basın kuruluşlarının yakın takibe alınması vb. hususları ele alınmıştır. Bu arada büyük devletlerin uyguladıkları istihbarat ve casusluk faaliyetlerine karşı dikkatli olunması vurgulanmıştır. Silah fabrikalarını, enerji kaynakları, stratejik ulaşım merkezleri, üretim merkezlerine yönelik yapılacak saldırılara karşı alınması gereken tedbirler belirtilmiştir.

İstihbarat Hizmeti-Gizli Mücadele

Evvelce harp bir seferberlik ile başlar ve bundan sonra istihbarat hizmeti faaliyete geçerdi. Yalnız barış zamanında bazı tedbirler alınır, düşman memleketinde bazı ajanlar bulundurulur ve bunlar düşman ordusu, silahlar, düşman kumandanlarının şahsiyeti hakkında malumat verirlerdi. Ekseriya düşmanın toplanma mahalli ve toplanma şekli de öğrenilebilirdi. Bu iş için yabancı memleketlerde bulunan resmi ajanlar yani ataşemiliterler vazifeli idi ve bunlar da aşikâr olarak bulunuyorlardı. Fakat Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren bu usul tamamıyla değişmiştir. Biz artık yalnız düşman ordusuna karşı harp etmeyeceğiz. Bütün düşman milleti bize karşı muharip bulunacaktır. Düşmanın sanayisinin ne merkezde olduğunu bilmek bugün pek çok ehemmiyet göstermektedir. Çünkü bir milletin, bir memleketin kendi imkânları ile bir muharebeyi ne kadar zaman devam ettireceğini takdir etmek önemlidir. Harp edeceğimiz memleketin, milletin ahvali, mücadele azmi hakkında malumat sahibi olmak da yine önemli bir keyfiyettir.

Birinci Dünya Savaşı'nda, İtilaf Devletleri İttifak Devletlerinin orduları hakkında iyi malumat alıyorlardı ve İttifak Devletleri aleyhine harbi daha çabuk bitirebilmek için icap eden tedbirleri alıyorlardı. Bu tedbirler arasında, İtilaf Devletleri istihbarat teşkilatı da büyük ölçüde çalışıyordu. İşte bu siyasî faaliyetlerden dolaydır ki İttifak Devletleri, harbin sonunda büyük felakete maruz kaldı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ruslar istihbarat hizmetini genişlettiler. Ruslar, eğer bir muharebe yapmak isteniyorsa, düşmanın imhasını daha evvelden ihzar etmek icap edeceği hususuna büyük önem verdiler. Bu imha için lazım gelen hazırlıklar, barış zamanında o kadar maharetle yapılıyor ki bir muharebenin meydana gelmesine bile imkân kalmasın. İşte bu hazırlık için düşman istihbarat teşkilatı, daha barış zamanında faaliyete geçerek memleketimizi, ordumuzu muharebeden evvel imhaya çalışacaktır.

Uygulamalı olarak bir misal zikredelim. Öyle bir Batı ülkesi tasavvur edelim ki iki üç seneye kadar Türkiye ile bir muharebe yapacaktır. Bu düşman daha barış döneminde bizim aleyhimize ve kendisi lehine bazı hazırlıklarda bulunmak isteyecektir. Düşmanın propagandası daha barış döneminde memleket içerisinde yapılacaktır. Bu Batı ülkesinden Türkiye'ye birçok kişi gelecek, memleket dâhilindeki ahengi bozmak isteyeceklerdir. Mesela gazeteler vasıtasıyla artık bir daha harp olamayacağı hakkında makale neşredekler ve böylece kamuoyu ile ordunun arasını açmağa çalışacaklardır. Ordunun ileride kendilerine büyük bir mukavemet gösterememesi için propagandalar yapacaklar, ordunun ahlakını bozacaklardır. Bu husus için en iyi vasıta filmidir. Düşman memleketine kamuoyunu harpten korkutacak filmler sokulur. Sinemaya gidip bunları gören ahali artık harbin insanlık için bir felaket olacağı fikrini alırsa düşman maksadına ulaşmış olur. Mesela gazlarla zehirlenme, uçak bombalarının tesiri, donanma muharebeleri, binlerce insanın deniz ortasında boğuldu vb. gösterilmek suretiyle harbin dehşet ve faciaları millet korkutulur. Her hafta böyle müteaddit filmler gösterilecek olursa o ahali artık harp etmek değil, muharebeden bahsedilmesini bile istemez.

Kamuoyu ordu aleyhine çevrilince felaket baş gösterir. Düşman istihbarat hizmeti daha birçok vasıta ile kullanılacaktır. Esas gayesi

ahalinin ordu aleyhine çevrilesini temin ederek harbin bir felaket olduğunu telkin etmektir. Bu gibi propagandalara karşı daha barış döneminde çok tedbirli davranılmalıdır. Bu durum düşmanın daha barış döneminde memleketin havasını zehirlemesi demektir. Eğer memleketimizde birçok barut fabrikası bulunur ve bunlar birer birer meçhul vasıtalarla tahrip olunursa bunun düşman tarafından yapıldığına hükmetmelidir. Almanya'da bir gaz fabrikası vardı. Ekseriyetle ordunun elindeki muharebe gazları bu fabrikada imal olunuyordu. Bu fabrika Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından bir gece evvel yandı. Yangının sebebi araştırıldı, hatası olan hiç kimse yakalanamadı. Bunu yakan düşman istihbarat hizmeti idi. Buna benzer birçok misaller vardır. Mesela düşman ajanları harp gemilerinden pek lüzumlu olan alet ve edevatı çalabilirler. Askerî imalathanede pek lüzumlu ufak aletlerle tahrip edebilirler. Benzin depolarını yakabilirler. Mesela elektrikli demir yolu varsa bunun elektriği kesilebilir. Gaz kaynaklar hiç hissedilmeden düşman ajanları tarafından tahrip edilebilir. Düşmanın tahrip etmek isteyeceği yerlerden biri de hava kuvvetleri müesseseleridir. Herhangi bir hava muharebesini yapmak çok güçtür. Bunun neden olduğu zorluklar dolayısıyla düşman hava kuvvetlerimize zarar vermek için havada yapamadığını karada böyle müesseselere girerek yapar, hava kuvvetlerine ait sanayi kuruluşlarını havadan değil yerden imhaya teşebbüs eder. Bu nedenle hava kuvvetlerine ait tesisler daima düşman istihbaratı tarafından araştırılan bir hedeftir. Yine benzin tesisleri de düşman ajanlarının hedeflerindedir. Böyle bir saldırıya maruz kalırsa ve memlekette yeterli derecede benzin olmazsa uçaklar uçamaz.

Düşman casusları demiryollarımızı ve bilhassa bunlara ait sanayi tesislerini, köprüleri göz önünde bulundururlar. Aslında bunlar daha öncede bilinen durumlardır. Düşmanın tevessül edeceği bazı hususlar daha vardır. Mesela düşman memleketi nezdindeki zirai ürünleri birtakım mikroplar vasıtasıyla helak etmek, küçük ve büyük baş hayvanları zehirlenmek ve insanları hasta etmek yoluna da tevessül ederler. Bir memleketin su tertibatı içerisine tifo mikrobunun ve yine hayvanların sulandıkları nehirlerle zararlı mikropların atıldığını düşününüz. Özellikle küçük ve büyük baş hayvanlar zehirlenecek olur ve bu sırada bir seferberlik yapmak istersek orduya alacak hayvan bulamayız. Birinci Dünya Savaşı esnasında Almanların elinde bulunan hayvanların zehirlenmesi için alınması birtakım teşebbüsler oldu. Bunların hepsi

düşman istihbaratının işi idi. Bu da harpte yapılmaz daha barış zamanında hazırlanır. Düşman istihbaratının diğer bir vazifesi de düşman hakkında malumat toplamaktır. Mesela birisi gelir, bir nefere bölüğü-nünde kaç asker, subay var diye sorar. Ancak bununla harp kaybedi-lemes. Asıl düşman istihbaratının faaliyeti önemli zatlar nezdinde olur. Çekoslovakya Erkan-ı Harbiye Reisinin gazetelerde mevzu bahis olan casusluğunu haber almışsınızdır. Aynı şekilde Avusturya ordusunda bir subay düşman lehine casusluk yapmış bulunuyor. Bu, bu günkü istihbarat asrının işidir. Küçükler ile iş görülüyor, büyükler nezdinde faaliyet gösteriliyor.

İstihbarat hizmetinin en iyi bir surette nasıl yapıldığını öğrenmek için İngiliz ve Rus istihbarat hizmeti mütalaa olunmalıdır. Türkler ve Almanlar istihbarat sahasında o kadar müteşebbis değildi. Bundan dolayı acı neticelerle karşılaştık. Eğer düşmanın istihbaratına karşı memleketi müdafaa etmek istersek aynı yolla düşmana taarruz etmek lazımdır. Düşman ajanlarına karşı ne suretle hareket olunur? Buna mukabil tedbirler nasıl alınır veyahut alınmak istenilir? Düşman istihbaratının memleket dâhilinde faaliyet göstereceği şüphesizdir. Düşman memleket dâhilinde gazeteler, filmler, hatipler ile cemiyetler içerisinde otellerde, demiryollarında, vapurlarda vb. birçok propaganda yapıyor. Hiç şüphe yok ki böyle bir propaganda yapıldığı görülünce bu gibi adamları derhal en yakın polise teslim etmek lazımdır. Fakat bunlardan ancak yüzde % 2'yi yakalanabilir. Yakalanamayan % 98'i propagandasına devam eder. Düşman propagandasına karşı en iyi karşı tedbir aynısını yapmaktır. En iyi müdafaa çaresi memleketteki kamuoyunun bozulmamasıdır. Memleketteki ahalden her biri milli mevcudiyetini hissederse düşman propagandasından korkmağa mahal yoktur. Kendi milli varlığını hisseden her fert düşman propagandasına kulak asmaz. Mesela düşman casusu “biz bir daha muharebe etmeyeceğiz” der ve buna karşı muhatabı “siz yalan söylüyorsunuz, biz bir daha muharebe edeceğiz” derse en muvafık olarak hareket edilmiş olur. Bunun için en iyi çare milli filmler hazırlattırılmalı ve az bir ücretle hatta parasız olarak ahaliye gösterilmelidir. Bu suretle millet fertleri memleketlerine karşı olan muhabbetleri artmış olur. Düşman propagandasına karşı milli his kuvvetlenmiş olur. Mesela biliyorsunuz ki Birinci Dünya Savaşı'nda İtalyanlar birçok defa mağlup oldular, kamuoyu kırıldı. Zannediyorsunuz ki İtalya'da milli hissiyat bozulmuş,

İtalya ordusu hiçbir işe yaramayacaktır. Fakat Mussolini tarafından İtalya kamuoyu güçlendirilmeye çalışıldı ve muvaffak olundu. Bugünkü İtalya kamuoyunu muharebe aleyhine yönlendirmek pek kolay değildir. Acaba Mussolini bunu nasıl temin etmiştir? Öncelikle Mussolini İtalyanlara üzerinde yaşadıkları memleketin güzelliğini anlattı. Memleketini diğer memleketler ile mukayese ederek memleketinin en iyi bir yer olduğunu herkesin dimağına soktu. İtalyanların memleketleri için olan hissiyatlarını tahrik etti. İtalya'ya tarihini öğretti. Roma kahramanlarını anlattı. Musikiyi, sanayiye, güzel sanatları yükseltti. Musiki ve güzel sanatlarla hep vatanperverlik şiirlerini kamuoyuna telkin etti. Her İtalyan bugün memleketi hakkında her milletten fazla samimi hisler besler, İtalya ordusu bugün yüksek hissiyata sahiptir. Kamuoyu ile ciddi olarak meşgul olmak lazım gelir. Şu muhakkaktır ki İtalya kamuoyu kolaylıkla harp aleyhine çevrilemez. Bir harp başlayacak olursa İtalyanlar bu harbe milli bir arzu ile geleceklerdir. Bunun ne kadar devam ettirileceği kestirilemez. Bugün İtalya kamuoyu kuvvetlidir. Acaba bu devam edebilir mi? İtalyanlar Birinci Dünya Savaşı'ndan evvel de böyle hissiyat taşıyorlardı.

Şimdilik İtalyanlar, Yugoslavya ile muharebe etmek istiyorlar. Aynı zamanda Almanlar ve Fransızlarla aralarında ihtilaf var. İtalya'ya bu kadar hükümetlerle muharebe etmek arzusu nerden geliyor. Mussolini anladı ki bu suretle milli hisleri yükseltmek imkânı var. Bu şekil düşman propagandasına karşı en muvafık bir şekildir. Milletlerin düşman propagandasına mukabele edebilmeleri kendi milli hissiyatlarının yükseltilmesiyle kabildir. Bu nasıl yapılır? İstanbul'da sinemalarda hep Fransız, İngiliz, Alman filmleri görülüyor. Hiçbir zaman Türk filmleri görülmüyor. Bunlar Türk milli ruhunu bozuyor. Bu sinemalara giden birçok halk okumak yazmak bilmiyor fakat sinemalardan istifade ediyorlar. Niçin Türkiye'nin güzel yerleri gösterilmiyor? Ben şimdiye kadar Türkiye'de yalnız Ankara'da Gazi Paşa'nın çiftliğini sinemada bir defa gördüm.

Geçen sene İzmir'in güneyinde Erkan-ı Harbiye seyahati yaptık. Bu güzel yerler niçin ahaliye gösterilmesin. Ankara'nın kalkınması ahaliye neden gösterilmesin? Karadeniz sahil manzaraları, Toroslar, yapılan yeni fabrikalar niçin gösterilmesin. Tarihi olaylar, mesela İs-

tanbul'un Türkler tarafından fethedilmesi ve gemilerin Dolma-
bahçe'den Beyoğlu üzerinden Haliç'e indirilmesi niçin gösterilmesin.
Buna layık bir de musiki yapılır ve böyle filmlerde yapılırsa düşman
propagandasına mukabil en güzel bir tedbir olur. Dost devletler de
aynı suretle gösterilebilir. Türk musikisi de geliştirilmelidir. Bugün
herkes Çarliston (Charleston)'un iyi bir şey olduğunu zannediyor.
Hâlbuki bunun bir ecnebi musikisi olduğu, Türklerin evvelce oyna-
makta oldukları kılıç kalkan oyununun Çarliston'dan daha iyi olduğu
ahaliye anlatılmalıdır. Milli hissiyat kuvvetlendikçe düşman propagan-
dası yok olur. İtalyanlar diyor ki bir vatan vardır, parti yoktur. Benim
vatanım her memleketten yüksektir ve daha ileri gidiyor. Kendileri
gibi düşünmeyen halk ile de alış veriş etmiyorlar. Milli hissiyat taşıyan
milletlerde bir de beynelmilel (sosyalist) hissiyat taşıyanlar vardır.
Bunlar her tarafa yayılmıştır. Bu adamlar bir daha muharebe etmek
istemiyoruz. Bütün insanlar sulh içinde yaşamalıdır. Milli hükümetler
halinde milli hudutlar ile ayrılmak istemiyoruz, diyorlar. Böyle yapan-
lar deli insanlardır. Eğer iki memleket arasında bir ihtilaf çıkarsa bu
gibi kişiler şüphesiz bunu halledemez. Milli hudutlar muhafaza edil-
meyince bunlar bu kayıpları telafi ettiremeyeceklerdir. Çünkü onlar
için hudut mevzu bahis değildir. Bir de insaniyet propagandası yapan
insanlar vardır. Bunlardan da uzak durulmalıdır. Hülasa düşman
propagandasına karşı milli hissiyata sahip bir millet ve memleket ha-
zırlanmalıdır.

Düşman ajanları manevi olan tesirleriyle beraber maddi olarak da
tahribat yapmak isteyeceklerdir. Bu da demir yolları, fabrikalar vesa-
ire gibi sanayi kuruluşlarını tahriptir. Buraları muhafaza etmek için
civarına polis koymak kâfi gelmez. Buralarda çalışan ameleler arasına
kendi casuslarımızı koymalıyız. Bunlar amele arasında düşman casusu
var mıdır? Düşmanın bir propagandası hüküm sürmekte midir? Gibi
hususları tetkik etmelidirler. Bu gibi fabrikaları tahribe memur kim-
seler doğruca gelip tahribat yapmaz. Evvela amele sıfatıyla fabrikaya
girer. Senelerce çalışır fakat bunun evinde tahrip paketleri hazırır.
Tam zamanında fabrikayı tahrip eder ve kaçır. Kadınlardan da sakı-
nılmalıdır. Genç subaylar bu gibi kadınlar ile temasta bulunmamalıdır.
Her yerde çok dikkatli davranılmalıdır. Yalnız subaylar bu gibi casus-
ları görebilir, çünkü subaylar heyeti düşmanın maksadını bilir. Subay-

lar ahalinin de dikkatini çekmeli bazılarını, şüpheli şahısları yakalatırmalı ve itiraf ettirilmeli, arkadaşları da elde olunmalıdır. Her yerde her zaman dikkat elden bırakılmamalıdır.

Rusların Propagandasına Ait Bazı İzahat

Rusların iki cephesi vardır. Birisi Polonya'ya karşı diğeri Asya'ya karşıdır. Asya'ya karşı olan cepheleri Hindistan ve Çin'e doğrudur. Bu iki cephede Ruslar açıkça propagandalarını yapıyorlar. Bu hareket şekli kendilerini tehlikeye koyuyor fakat yapıyorlar. Rusların büyük bir cesaretle hareket ettiklerini itiraf etmek lazımdır. İhtimal, Ruslar Hindistan'a taarruz etmeyecektir fakat propaganda İngilizleri rahatsız ediyor. Çin'de de bugün muharebe oluyor, neticesini göreceğiz. Eğer Çin'de Rus fikirlerine meyilli parti kazanırsa Rus propagandası muvafık olmuş demektir.

İstihbarat Hizmeti Nasıldır?

Bütün askerî hükümetlerin diğerk hükümetler nezdinde ataşemiliterleri bulunur. Denilebilir ki bunların vazifeleri pek açık değildir. Hâlbuki bunlar uluslararası kaidelere mazhar olmuş, istihbarat şubelerine mensup kişilerden ibarettir. Hiç şüphesizdir ki bu çeşit ataşemiliterlerin kendi emirlerinde birtakım casusları ve satın alınmış memurları vardır. Ateşemiliterler hangi memlekete memur olmuşlar ise o memleket dâhilinde emirleri altında bulunan casuslardan istifade etmek suretiyle askeri ve diğerk malumatları almak vazifeleriyle görevlendirilmişlerdir. Bu ateşemiliterler aynı zamanda sevimli, kibar, tecrübeli kişilerden ibarettir. Bunlar ne kadar sevimli ve kibar olurlar ise olsunlar bunlarla yapılacak temaslarda alınacak tedbirler yeterli değildir, çünkü bunlar tehlikelidir. Herhangi bir memlekette muhtelif memlekete mensup ne kadar ataşemiliterler bulunursa, bunlar elde ettikleri malumatı vermek suretiyle birbirlerine yardım ederler.

Ajan Kelimesini Tarif Edelim

Ajanların (casusların) öyle birkaç lira mukabilinde hizmet eder şahıslardan ibaret olduğunu zannetmeyiniz. Herhangi bir tiyatro ve sinemada ajanları elbiselerini değışmiş bir surette görürsünüz. Hâlbuki tehlikeli olan casuslar, o casuslardır ki bir müesseseye mensupturlar ve maruf şahsiyetleri vardır. Toplum içerisinde her yere girip çıkmağa imkân bulanlar, bunların en korkunç olanlarıdır. Şimdi biz kendimizi

Batı hükümetlerinden birinin yerine koyarak Doğu ülkelerinde ne çeşit propaganda ve gizli bir muharebe yaptığını tetkik edelim. Özellikle bu Batı hükümeti, propaganda yapmak istediği Doğu hükümeti nezdinde her türlü harp arzusunu kıracak bir çare arar. Halkın arzusunu çeşitli şekillerde kırarak, ahaliyi miskinleştirir. Bu memleket nezdinde daima gayri memnunlar oluşturmaya çalışır ve Batı hükümeti Doğu hükümetinde bu işleri temin etmek isterse Doğu'daki muhalif zümrelerden istifade eden gayrimemnun kimselerle irtibata girer. En birinci vasıtada gazeteleri satın almaktır. Herhangi bir gazeteyi elde etmek için milyonlar harcamaktan çekinmez daha açığı Batı hükümetleri Doğu'da belirli gazetelere düzenli bir şekilde kaynak aktarır.

İşte bu gazeteler, ülke içerisindeki gayr-i memnun ve hoşnutsuz zümrenin doğmasını sağlar. Halkı sürekli muhalefete teşvik eder. Bu zehirli gazetelerin bir sabahleyin ve bir akşamleyin çıkması dolayısıyla köylü iki defa zehirlenir. Düşman ehemmiyetsiz gazeteleri satın almaz. En ehemmiyetli gazeteleri satın alır. Bilhassa İngilizler, bu gibi hususları elde etmekte gayet mahirdirler. Bu nedenle her kumanda heyeti kendi mntukası dâhilindeki yayınlanan gazeteleri okumak suretiyle halkın maneviyatına kötü tesir yapıp yapmadığını dikkate almalı ve gazetelerde kötü tesir yapan hususlarla karşılaşılırsa bunun men edilmesi sağlanmalı veyahut üst makamlara bilgi verilmelidir. Kumanda heyetleri tarafından böyle gazetelere müdahale edilirse gazeteciler de “basın özgürlüğü vardır. Bize müdahaleye hakkınız yoktur” tarzında feryat edeceklerdir. Fakat benim bakış açım basın özgürlüğü memleketin emniyetini tehlikeye düşürecek vaziyette olmamalıdır.

Bu nedenle size muharebede yaşanmış bir meseleden bahsedeceğim. Erkan-ı Harbi bulunduğum kolordumun kumandanı tehdide maruz bir hudut mntukasında ve kendi memleketimiz dâhilinde bulunuyorduk. Bulduğumuz mahallin gazeteleri bizim aleyhimizde neşriyata başladılar. Çünkü 100.000 kişilik bir kuvvetimizin orada konaklaması ahaliye ağır gelmişti. Düşman parası da halkı bize düşman göstermeğe yardım etmişti. Kolordu kumandanı, bu gazetelerin neşriyatını men etti. Bu gazeteler derhal hükümete müracaat ederek ilgili kanunu göstermek suretiyle şikâyetle bulundular. Berlin'den gelen bir emir üzerine kolordu kumandanı, “benim hüküm sürdüğüm

yerde mesuliyet yegâne benim, bu nedenle hükümlerim olduğum mın-tıkada basın özgürlüğü için mevcut basın özgürlüğü ile ilgili kanunları kaldırıyorum” tarzında cevap vermiştir.

Herhangi Bir Memlekette Hoşnutsuzluk Nasıl Temin Edilir?

Bir memlekette hoşnutsuzluk meydana getirmek için en iyi çare o memleketin parasını düşürmektir. Bu da borsa muamelatıdır. Her memlekette geçim tarzı, ülke parasının kıymetiyle ilgilidir ve ona bağlıdır. Halk parasının kıymetinin düşmesinden ve böyle kıymetsiz para ile arzu ettiği şeyleri temin edememesinden fazlasıyla hassastır.

Para Nasıl Düşer?

Bunun için düşman sahte para basmak suretiyle o memlekette para dağıtır. Bu usul ekseriya tatbik edilen bir usuldür. Büyük Frederik, Yedi Sene Muharebeleri”nden evvel Avusturyalıları fena vaziyete sokmak için sahte kâğıt para dağıttırmiştir. Sahte paraların başlangıçta farkına varılmaz. Biz zaman sonra memlekette sahte para olduğu meydana çıkar. Bu suretle halkta emniyet kalkar. Artık hiçbir köylü bu paralara emniyet etmez ve bu paralarla iş görmez ve o zaman kendi paralarını elden çıkararak daima düşman paralarını temin etmeye başlar. Böylece paramızın kıymeti bizzat halkımızın eliyle düşürülür. Çünkü ona emniyet edilemez. Paranın düşmesinde muvafık olunursa düşman ikinci çareye müracaat eder. Bu sefer de kıymetten düşmüş olan paraları toplar. Bu paralar toplandıktan sonra herhangi bir gün propaganda yapmak istediği bir memlekete bu parayı sürer. Şu suretle paranın büsbütün kıymeti düşer. Nihayet bu usullere müracaat ederek halkın hükümetlerine karşı olan güveni sarsılır. Parayı kıymetten düşürmek için daha birçok çareler vardır. Bu para oyunu, dolayısıyla borsalarda iniş çıkışlar görülmektedir. Muhakkaktır ki düşman propagandası diğer çarelere müracaat suretiyle de çalışır. Bu suretle herhangi bir memlekette paranın kıymeti kaybolduğu zaman ham eşyayı ucuz almak imkânını bulur. Bu halde ne gibi eşyalar satın alınır, bir kere düşman halkın her gün için hayatını temin eden esaslı şeyleri satın alır. Mesela, iaşeye ait fabrikalarını, kömür madenlerini, gaz tesislerini satın alır. Düşman bir kere bunları ucuz olarak ele geçirirse daha sonra bunları bize pahalıya satar. Düşmanın maksadı şudur: köylüyü feryat ettirmek. Köylü “bu ne iştir, ekmeğimiz pahalılaştı. Böyle hükümet mi olur?” diyerek feryada başlar. Aslında bu iş için hükümet

kabahatli değildir. Bu işleri yapan düşmandır fakat hükümetin kaba-
hatli olduğu zannedilir. Düşman da bu suretle hareket eder.

Düşman propagandasının en mühim silahlarını söyledim. Özetle tekrar ediyorum; gazeteler, paralar, sinema filmleri ve seferde istihbarat hizmeti. Barış zamanında mevcut olan istihbarat hizmeti sefer zamanında da aynıyla bakidir. İstihbarat hizmeti, hiyerarşik olarak merkezden ordulara, kolordulara hususi istihbarat zabitleri gönderilir. Bu zabitlere, karargâh umumi istihbarat zabitleri denir. Bunların yanında yardımcı olarak birkaç zabıt bulunur ve bu zabitler, ordunun sevk ve idaresi açısından iyi bir surette yetişmiş bulunmalıdır. Bu zabitler ceval, faal, iktidar sahibi olmalıdır. Alınacak küçük bir haberden istifade ederek büyük bir vaziyetin esasını çıkarmak meselesi çok mühimdir. Bu zabitler kendilerini istihbarat zabiti olarak takdim ederler. Bunlar yalnız düşman hakkında malumat almakla yetinmezler. Düşmanın propagandasını etkisiz kılmak ve buna mukabil bir propaganda yapmağa çalışırlar. İstihbarat zabitlerine hizmetleri esnasında elden gelen imkânlarla yardım etmek her makamın vazifesidir. Umumi Karargâh ordu karargâhlarında birbirine denk iki istihbarat hizmeti yürüyor demektir. Böyle iki istihbarat hizmetinin varlık sebebi şudur: Bir ordunun istihbarat hizmeti ancak ordunun nüfuz alanı ile sınırlıdır. Ayrıca cephenin ilerisinde düşman mıntukasına doğru belirli bir sahaya kadar nüfuz eder. Bir istihbarat hizmeti ordunun tabiye nokta-i nazarından maksatlarına hizmet edebilir. Fakat karargâh-ı umuminin istihbarat ihtiyacını temin edemez.

Casusların İstihdamı

Her askeri kıta kendi yakınlarındaki düşman nezdine casuslar göndermek hakkını haizdir. Yalnız ordu mensubiyetinden casus istihdamı hususundan kaçınılmalıdır. Çünkü bu casuslar casus olarak düşman eline geçecek olursa derhal kurşuna dizilir. Bu maksatla sivil ahalden casus istihdamı hususuna çalışmak lazımdır. Buna rağmen casusluk vazifesiyle düşman nezdine zabıt gönderilecek vaziyetler de olabilir. Gayet mühim bir vazife mevzu bahis olursa muktedir ve faal zabitler tebdil-i kıyafetle görevlendirilebilir. 1914 senesinde düşman tarafından Alman kıtaatına doğru ve bir çok casuslar sevk edilmiş bulunuyordu. Bunlar kısmen köylü elbiseleri giymişler kısmen esnaf, tüc-

car kıyafetine girmişler, kısmen de sahte telgraf memuru şeklinde kıyafet giymişlerdi. Böyle bir casus elbisesinden tecrit edilirse tanınmak meselesi ekseriya kolaylaşır. Çünkü bunlar ne kadar tebdil-i kıyafet etmiş olsalar yine iç elbiselerinde askerliğe müteallik bazı şeyleri unuttular. Mesela Belçika'da iken papaz kıyafetinde on bir adam yakaladık. Bunlar pek sofi idiler. Fakat biz bunların casusluğundan şüphe ettik. Bunların bizim gerimizdeki demir yolunu tahrip vazifesiyle alakadar olduklarını zanneyledik. Bunların papaz elbiseleri çıkarıldı ve altında Belçika alaylarının elbiselerini taşıdıkları görüldü. Mesele de süratle anlaşıldı. Avusturya kıtaları casusluğu daha iyi bir surette inkişaf ettirmişlerdi. Avusturyalılar bu hususta oldukça muvaffak da olmuşlardır. Avusturyalı casuslar, Rus kıtaatının arasına girmişler ve Kazak elbisesiyle Rus nöbetçiliği yapmışlardır.

Avusturyalıların bu hareketlerinden casusluk hakkında birçok şeyler öğrenebiliriz. Bir casus yakalanınca kendisini meydana çıkaramaz. Casus olduğu meydana çıktıktan sonra da yine inat ederek bildiğini söylemez. Böyle casus olduğunda şüphe edinilen bir şahıs derhal kurşuna dizmek doğru değildir. Evvela ona bildiği şeyleri söyletmek lazımdır. Sorgulamadan sonra Divan-ı Harbe verilip verilmemesi düşünülür. Bazen bu gibi casuslardan istenilen malumat uzun zaman elde edilir ve fazla miktarda istifade edilir. Bir adamı söyletmek ve kendisinden söz almak için muhtelif teşebbüslerde bulunulabilir.

Bazen casuslar da yanlış şeyler söylerler. Bunu anlamakta bir sistem vardır. Büyük harpte Ruslardan on kadar esir aldık. Bunların hepsi de Sibirya alayına mensup olduklarını ve kolordularının güneye doğru nakledildiğini söylediler fakat aynı zamanda istihbarat zabıtine gelen bir haberde mevzu bahis Sibirya kolordusunun henüz Riga'da bulunduğunu ve bu on kişinin söylediğinin doğru olmadığını bildiriyordu. Bu adamlar, gönderildikleri esirler garnizonundan tekrar getirtilerek sorgulandılar. Nihayet bu on kişinin Riga'daki kolordunun güneye indiği hakkında yanlış bir fikir vermek için kasıtlı olarak gönderilmiş olduğu meydana çıkardı. Bu adamlar üç günlük bir tazyik neticesinde hakikati söylediler. Casusları sıkıştırmak suretiyle hakikati öğrenmek ihtimali de vardır.

Casusların sevk ve istihdamı hususunda dikkatli bulunmak lazımdır. Zira esirler, kıtalar için bir yükür ve tehlikeli de olabilir. Almanya'da Rus esirlerinden cephane, iaşe, erzak nakliyatı hususunda pek çok istifade edildi. Bunlar iyi arkadaşlık yaparlardı hatta yalnız bu gibi nakliyatta değil daha ciddi işlerde de istihdam edilmişlerdir. Esir toplanma yeri hakiki bir merkez mahiyetini arz eder. Bunların bir kumandanı ve muhafız kıtaları vardır. Esirler toplanma yerine aidiyeti olan kimseler başlangıçta oraya gönderilir. Mesela her sabah düşman cephesinden mülteciler gelir, düşman arazisinde kalan dost köylüler kendi ordusuna iltica ederler. Bunlar ve yakalanan casuslar elhasıl her şüpheli kimseler oraya gönderilir. Bizim ordumuza mensup olduğu halde düşman tarafından esir edilmiş ve tekrar kaçıp gelmiş olanlar da oraya gönderilir.

Başlangıçta düşman mültecileri silahsız olarak gelirler. Kendi ordularına mümkün olan sitemi savururlar ve düşman ordusu nezdine geldiklerinden dolayı sevinçlerini gösterirler. Bir zabıt bu gibi şeylere aldanmamalıdır. Bunların en emniyetli casuslar olabilirler. Bu nedenle bu gibiler evvela esirler toplanma yerine gönderilir. Burada hakikaten casus olmadıkları tetkik olunur. Yine düşmanın işgali altındaki arazide kalan bu köylüler de aynı muameleyi görürler. Aslında bunlar ne gördüklerini söylerler ama genellikle yanlış haberler getirirler ve mensup oldukları milletin ordularına casusluk da yapabilirler. Bu sebeple bunlar da esirleri toplanma yerine gönderilir ve gözetim altına alınırlar. Ancak iyi adamlar olduğu tayin edildikten sonra serbest bırakılırlar. Öyle kimseler vardır ki esir olduktan sonra avdet ederler. Bunların çoğu genellikle cesur ve mazbut kimseler olup ibraz etmiş oldukları cesarete hürmet edilir. Fakat buna rağmen bu adamları da başlangıçta gözetim altında tutmak lazımdır.

Hülasa esirler muamelatıyla işgal edenler beşeriyetin bütün kötülüklerini bilen kişilerdir. Bunun için istihbarat zabiti de bütün insanlara karşı itimatsız bir şahsiyettir. Bu hizmette bulunanların yumuşak kalpli olması uygun değildir. Bunlar herkesi bir dolandırıcı olarak görmelidir. Çünkü bunu böyle yapmak mesleğinin icabındandır. Kesin surette bir insanın iyiliğine itimat edildikten sonra ona karşı samimi davranılır. Buna rağmen istihbarat zabiti zahiren herkese iyi muamele etmek mecburiyetindedir. Vazifesinin icap ettirdiği şüphe

ve tereddüt kendisinin kaba olmasını icap ettirmez fakat daima dikkatli davranmak zorundadır. Esirlerin toplanma yerine daha şunlar toplanır: Düşman üniformaları, malzemeleri, ecnebi gazeteleri, ölü ve yaralı düşman askerleri ve zabitleri üzerinde bulunan mektuplar ve not defterleri, düşman uçakları tarafından atılan tüm evrak ve beyan-nameler. Kıtalar yalnız esirlerin kaçmasına değil, üzerlerindeki kâğıtları da imha etmemesine son derece dikkat etmeli ve bunu temin etmelidir. Bu husus, evvelden emirler ve tamimlerle kıtalara bildirilmeli ve herkes aydınlatılmalıdır. Bütün bu esirler, mülteci köylüler, casuslar ve avdet eden kendi erlerimiz ile tüm toplanan eşya ve evraktan lazım olan malumat istihbarat zabitanın bilgisi dâhilinde olmalıdır. Bu zabıt, sorgulama ve inceleme neticesini her akşam bulunduğu ordunun erkân-ı harp reisine arz eder.

Düşman Casusluğuna Karşı Mukabil Tedbirler

Gerek kıtaatı ve gerek halkı düşman casusluğuna karşı korumak lazımdır. Kıtaat ve ahali bilmelidir ki düşman casusları daima aktif olarak faaliyettedir ve müteyakkız bulunmak lazımdır. Casus yakalayanlara nakdi mükâfat vaat edilerek halkın bu hususta faaliyette bulunması temin edilmelidir. Herkes para kazanmak ister ve daha ziyade müteyakkız davranılır. Halkın milliyet hissi dolayısıyla teyakkuzu para ile daha ziyade güçlendirilir. Bu suretle casus olmayanlar da arada yakalanır. Muharebede bunlara rastlanmaktadır. Bu gibi adamlar kendilerinin doğru olduklarını ispat ederler ve bırakılır. Almanya’da casus sıfatıyla zabıt dahi yakalanmıştır. Düşman casuslarının Alman üniformasıyla gezmesini kim men edebilir. Herhangi bir nöbetçi tarafından “dur!” emri verildiği takdirde kim olursa olsun herkesin durması lazımdır. Aksi takdirde casuslar bundan istifade ederek zabıt üniformasıyla memlekete girebilir. Maalesef bu yüzden Almanya’da bazı zabıtlar vurulmuşlardır. Bunlar otomobil ile giderken nöbetçi “dur!” emrini vermiş, o zabıtte görmüyor musun ben zabıtım demiş ve durmamış tabii kurşunu da yemiş.

Hülasa zabıtlar nöbetçilerin işaretlerine dikkat etmek mecburiyetindedir. Çünkü bu gibi nöbetçiler casuslara karşı tedbiri bulunmak talimatını almıştır. Aynı zamanda kıtaatı aynı zamanda sır saklamasını bilmesi gerekir. Çünkü casuslar daima kıtaat efradı ve zabıtları ile görüşmek isterler. Hizmetle ilgili bir şeyi hiçbir kimseye söylememelidir.

Ordu mensuplarını şahsi mektuplarında hiçbir şey yazmamalıdır. Mektuplar, istihbarat teşkilatının nezareti altında bulunmalıdır. Memlekete gönderilecek hususi mektuplar tamamen sansür edilmelidir. Orduya müteallik hususları mektuplarına yazanlardan bazıları cezalandırılırsa bu hale son verilmiş olur.

Gerek izinlere ve gerek yaralı olanlara cepheye ait hiçbir şeyi söylememeleri için talimat verilmelidir. Bu pek mühimdir. Bir yaralı asker hastalık iznini geçirmek için memleketine gider ve herkes “nerede yaralandın?” der. O nefer de muharebede nasıl kahraman olduğunu söyler ve o cepheye ait ne biliyorsa hepsini anlatır. Bunun üzerine böyle memlekette gidenlerin kesin bir şekilde ketumiyetlerini muhafaza etmeleri hususuna dair bilgilendirilmiş olmaları gerekir. Çünkü her yerde casus bulunması muhtemeldir. Onlar basit bir hikâyeden birçok şeyleri öğrenebilirler. Sırlar da meydana çıkar.

Kıt'a halinde esir olanların ne suretle hareket edeceklerine dair aydınlatılmış olmaları lazımdır. Esir olanlardan toplanma yerlerine nakil edilmiş olanların kendi kıtalarını söylememeleri lazım gelir. Kesin bir surette ketum olmalıdırlar. En basit bir hareket tarzı “sizin ne söylediğinizi ve lisanınızı anlamıyorum” demektir. Bu suretle hareket edildiği takdirde bu defa lisana aşına bir insan gelir ve bu adam bizim giydiğimiz aynı elbiseyi giymiş bulunur. Bu gelen şahıs düşman istihbaratına mensup bir casustur. Bu gibi casuslar birçok lisan bilirler. Her türlü elbise bunlarda vardır. Türk esirinin karşısına Türk elbiseyle bir casus gelir. “Ben de burada üç aydır esirim ve rahatım iyidir. Bunlar ciddi adamlardır. Bunlara iyi davranmak lazımdır. Nereden geliyorsunuz? Hangi kıtadansınız? Kolordu henüz orada mı? Mıntıkamız da hangi alaylar vardır? Ben de sizin firkanızdanım. Şurada esir oldum”. Bütün gün bu devam eder ve biraz da içecek şeyler verir. Akşam vakti geri döner ve her şeyi de öğrenir. İşte bu gibi hususları askerlere öğretmek lazımdır. Bunlara karşı verilecek cevap yalnız “bilmiyorum” olmalıdır.

Planlı bir sorgulama ve konuşma yöntemi ile esirden askerî sırlar alınmaya çalışılır. Bu konuda zor kullanılması halinde esir nefer, “ne isterseniz yapınız. Benim daima söyleyeceğim söz, bir şey bilmiyorum kelimesinden ibarettir” derse ve herkes de böyle hareket ederse düşman istihbarat zabiti bu işten vazgeçmek mecburiyetinde kalır. Bu gibi

esirler düşman nezdinde hürmete mazhar olur. Bu suretle zimni bir kazanç daha vardır ki düşman malumat almak için bu adamları daima yaşatmak ister. Hiçbir şeyi söylememek hayatta kalmak açısından da doğrudur. Sersem görünmek, gazele zehirlenmiş tavrını takınmak, aptal ve budala zannını vermek daha muvafıktır. Bunları her nefere öğretmek pek lazımdır. Basit askerler, esir oldukları zaman talim ettiği şeyleri makine gibi yapabilirler. Bunlar harpten öğrenilen tecrübelerdir. Mesela bir alay emriyle düşmana hiç bir şey söylenmeyecektir gibi tebligat yapmak kâfi değildir. Askeri kıtalarda barış ve sefer zamanlarında bu hususları askerlere öğretmek icap eder. Almanlar elde ettikleri esirlerden elde edilebilecek her türlü malumatı almışlardır. Esirler hakkında takip edilmesi lazım gelen usullerin binlerce yolu olduğu malumdur. Sade ve basit adamdan her türlü malumatı almak mümkündür. Mesela Rus esirlerinin daima aç bir vaziyette oldukları Almanlar tarafından bilinmektedir. Çünkü Ruslar, bir Türk'ten bir Alman'dan üç kere daha ziyade yemek yerler. Bazı esirler sigara içmek ister, bir kısmı da kesin bir surette alkol, viski, rakı ister. Bunlara bu istedikleri şeyler verilmekle iyi malumat almak mümkündür.

Bir istihbarat zabiti bu gibi vasıtaları elinde bulundurur, yoksa bunları temin eder. Ondan sonra sorguya başlar. "ilk esir en cesur askerdir" tarzında sözlerle konuşma başlanır. Bu suretle sorgu başlamış olur. En mühim olan şeylerden bir madde cephedeki kıtalara mensup askerlerin ceplerinde yazıya müteallik bir şey bulunmamasıdır. Herhangi bir yazı parçasından ordu hakkında pek çok malumat alınabilir. Bilhassa taarruz ve hücum edecek kıtalara nezdinde hiçbir yazılı kâğıt bulunmamalıdır. Bir kişi üzerindeki evraktan birçok bilgi elde edilir. Bu sebeple bir taarruz ve hücumdan evvel kıtaların yanlarında hiçbir yazı ve işaretli harita vesaire bulundurmamaları emredilmiş olmalıdır. Bu gibi şeyler basit gibi görünürse de muharebede mühim olan esaslardandır. Bu nedenle yalnız emir vermek kâfi değildir. Ayrıca kişileri kontrol etmek de lazımdır.

Esir edilen zabitlerden veya düşman keşif kollarından haritalar elde edilebilir. Bunlarda mühim işaretler bulunabilir. Mesela Birinci Dünya Savaşı esnasında Şumen Dodam'da Fransız taarruzundan iki gün evvel düşürülen bir Fransız uçağında bir harita elde edildi. Hari-

tada Almanlar tarafından inşa edilmiş mahfuz mahaller, telgraf şebekesi, batarya mevzilerini elhasıl bütün teferruat görünüyordu. Bu nedenle harita derhal 500 nüsha çoğaltılarak her bölük ve her bataryaya dağıtıldı. Haritanın üzerine şu yazılmış idi: Bu haritadan herkes kendi mevziisinin keşfedilmiş olduğunu anlar. Öbür gün düşman taarruzu başlıyor. Her askeri birlik kendi mevziisini buna göre düzeltecektir”. Bunun üzerine müteakip gece zarfında büyük çapta taşınma başladı. Bütün önemli mahaller tahliye edildi, bu önemli yerlerin yanındaki bataryalar diğer mevzilere çekildi. Bir gece 386 batarya sükûnetle başka mevzilere götürüldü.

Bir gün sonra da Fransızların topçu atışları başladı. Mermiler haritada gösterilen hedeflerin üzerine geliyordu. Fakat buralarda kimse yoktu. Alman topçusu cevap vermedi. Düşman taarruzu başladığı zaman Alman topçuları büyük bir faaliyetle işe başladılar ve düşman büyük zayıatla geriye püskürtüldü. Düşman bütün ordu cephesinde yüz bin kişilik zayıat vermişti. Yalnız Laün Ğropi karşısında 30 bin kaybı vardı. Bu vaka, size en iyi misaldir. İşaretli olarak hiçbir harita taşımamalıdır. Herhangi bir zabitan tedbirsizliği neticesinde koca bir meydan muharebesinin zayı olduğu görülüyor. Bu husus için ne kadar ciddi ve ne kadar alakadar davranılırsa yine azdır.

Umumi karargâha mensup istihbarat zabitleri, kıtalarındaki birliklerin cesaretini muhafazaya ve artırmaya gayret etmelidir. Bunun için memleketten gazeteler getirilerek kıtalara dağıtılır. Kıtalara verilecek gazeteler muvafık ve seçilmiş gazeteler olmalıdır. Bu gazeteler daha evvel umumi karargâha mensup istihbarat heyetleri tarafından okunmalı ve kıtaların neşesini kaçırarak olanları kıtalara verilmemelidir. Kıtaların düşmana karşı olan kinini muhafaza etmelidir. Düşman ordusu bizim kendi aramızda mensup olduğumuz halka kötü muamele ettikçe ve esirlerin kötü muamele gördükleri işitildikçe kıtalara haber verilmelidir. Bunun için istihbarat heyetleri, kıtalara birtakım malumat mecmuaları verirler. Genellikle düşmanın bu gibi muamelelerine dair risaleleri Umumi Karargâhtaki istihbarat şefi alır ve kıtalara dağıtır. Umumi karargâh istihbarat merkezi bu gibi risaleleri göndermediği halde Umumi Karargâha mensup olup, kıtalarda bulunan istihbarat zabitleri tertip etmelidir. Cephedeki zabitler de vazifeleriyle çok meşgul olmalı ve her kıt'a kumandanı kendi maiyetinin azmini

artırmaya çalışmalıdır. Şüphesiz zabitler mükemmel cesur adamlardır. Aynı zamanda zabitler işe hususunda evvela kıt'asını ve sonra kendisini düşünmelidir. İşte bütün bu hareketler kıtaların itimadını ve neşesini idame ettirir. Mesela su içmek zamanında evvela askerler ondan sonra zabitler içmelidir. Gerek erler, gerek zabitler birisinin kahramanca bir hareketi görüldüğü zaman bu bütün kıtalara duyurulmalı mesela muktedir keşif kolu kumandanlarının hareketleri günlük emirlerle neşr ve ilan olunmalıdır. Günlük emirler ile iyi bir hareketin ilanı diğerleri için iyi bir teşvik olur. Yine hangi kıtalar nişan almışsa onların da günlük emirlerle ilanı lazımdır. Temayüz eden alaylar ordu kumandanlığının günlük emriyle ilan olunurlar. Cesur bir alaya ordu emriyle nişan da verilir. Alman piyade alaylarından birisine gösterdiği kahramanlık neticesi olarak süvariye ait olan meşin kılıç püskülü takmak hakkı verilmiştir. Almanya'da piyadelerin kılıç püskülü yünden, süvarinin ki ise meşindendir. Bu piyade alayı hiç cephanesi olmayan süvari hücumuna maruz kalmış ve bu hücumu def ettiğinden dolayı süvarinin püskülünü taşımak hakkının haiz olmuştur. Hülasa bu küçük şeyler kıtaların savaşmak arzusunu muhafazaya yarar.

Umumi karargâha mensup istihbarat heyeti düşman memleketinde propaganda yapmağa mecburdur. Bu da düşman memleketinde her şeyini fena gösterecek vaziyette tertip edilir. Umumi karargâh istihbarat heyetleri birtakım beyannameleri tayyarelerle attırırlar. Bu beyannameler piyade keşif kollarıyla da düşmana ulaştırılır; fakat bu tarz hareket kâfi gelmez. Bunun iyisi beyannameleri uçaklara vermeli bunlar düşman hatlarına atırılmalıdır. Hakikaten düşman memleketinde şartlar kötü gitmeğe başlayınca beyanname atmaya daha ziyade atılmalı ve bu beyannameler fotoğrafları da içermelidir. Mesela garp cephesinde Almanlar, İtilaf Devletlerinin kıtaları arasındaki Müslümanlara beyannameler atmışlardır. Bunda Türkler Almanlarla birlikte harp ediyor, siz oradaki gâvurları bırakıp bizim yanımıza geliniz diyorlardı; fakat kimse gelmedi. Hülasa kendi kıtalarımız ve düşman kıtaları üzerinde ayrı ayrı propagandalar vardır.

Düşmanla müzakere "müzakere memurları" vasıtasıyla yapılır. Düşman ile gereksiz konuşmalara girişmek doğru değildir. Düşman ile müzakereye bizzat başlamalı, düşman buna teşebbüs etmelidir.

Düşman beyaz flama gösterdiği zaman buna karşı ateşi kesmelidir. Fakat münferit müzakere memurları üzerine ateş etmek de ciddi bir hareket değildir. Böyle beyaz bayrak gözüktüğü zaman ateş kesmemek mukabil tarafın müzakereye girişmek istemediğini gösterir. Şayet müzakere memurları ile görüşmek arzu edilirse o zaman müzakere memurları gözüken yere ateş edilmemesi emr olunur. Sonra müzakere memurlarına vazifesine ait yazılı bir vesika olup olmadığı ve ne istediği sorulur. Bunlarla görüşmeğe rıza gösterildiği takdirde bir zabıt tayin edilir. Kaideler gereğince bu kişi erkân-ı harp zabiti olmalıdır. Fırka veya kolorduda birinci erkân-ı harp zabiti olması muvafıktır. Genellikle düşmanla müzakere için erkân-ı harp reislerini memur ederler. Almanlar çok defa Kolordu 3. Erkan-ı Harbini göndermişler, kolordu erkân-ı harp reisini göndermemişleridir. Müzakere memuruna karşı gönderilen erkan-ı harp zabitlerine şöyle talimat verilir: “düşman taleplerinden (.....) şeyleri kabul ediniz ve eğer düşman ısrar ederse (...) şeyleri de kabul edebilirsiniz. Daha fazla bir teklifte bulunulursa Allah’a ısmarladık deyip çekilirsiniz” çünkü düşmanla müzakere ticari bir mahiyette değildir. Zabıtlar tüccar değildir. Ne istiyorsunuz diye sorulur. Eğer kabul edilmeyecekse yapamayız başka bir teklifiniz var mı denir. O da başka bir şeyi yok derse öyle ise Allah’a ısmarladık denir. Eğer müzakere memurlarıyla uzun müddet konuşup zaman kazanmak istenirse o zaman kabuldür. Zannediyorum fakat kumandanıma sorayım denir ve cevap birkaç saat uzatılır ve bu zamana kadar fırkanın icap eden hazırlığı tamamlanır. İşte bu sebeple müzakere memurları muktedir zabıtlar olmalıdır.

Müzakereye memur kimseler kendilerine ait tarafın vaziyetini gayet hoş göstermelidir. Eğer düşmanın nahoş ve gayri müsait vaziyetinden haberdar isek müzakere memurlarıyla konuşurken daima vaziyetlerinin fenalığı üzerine temas etmeli ve fakat şayia kabilinden aslı olmayan şeylerden bahsetmemelidir. Bu müzakere memurları arasında da şeref meselesi mevzu bahistir. Müzakere memurlarına gayri müsait şartlar teklif edilmek istenildiği zaman onu nazikâne ve edebi bir şekilde yapmalıdır. Müzakere bir iyi bir neticeye varmamış olsa bile ayrılırken nazikâne ve efendice ayrılmalıdır. Müzakere esnasında iken taraflardan birisi kendisine zarar vermeyecek ve fakat düşmanın şeref ve izzet-i nefsinin okşayan bazı müsaadelerde bulunur. Mesela düşman

ordu kumandanlarının kahramanlarının kılıçları kendilerine iade edilir, düşman esirleri bir merasim bölüğü tarafından kabul edilir, zahiri şekli şeyler yapılı fakat bu şahsi maslahatı, kendi tarafına zarar verecek kadar ileri götürülmemelidir.

Terk-i Muhâsemât (düşmanlığın Sona Ermesi)

Taraflar arasındaki çatışmaya son vermek için tarafsız bir hat tayini icap eder. Bu sınırın her iki tarafında iki kısım karşı karşıya bulunur. Bunların her iki tarafından mesela 20 kilometrelik bir mıntukaya her iki taraftan kimse dahil olmaz bu tarafsız mıntukanın genişliğini piyadenin bir günlük yürüyüşü kadar tutulur. Eğer düşman anlaşmayı ihlal ederse eder ve harekete geçerse bir gün kazanılır, ona göre tedbir alınır. Bunun için yapılan mukavelelerde ne kadar zaman devam edeceği ve bunun devam ettirilip ettirilmeyeceği tespit olunur. Kale muharebelerinde, mütarekelerde kalenin erzak alıp alamayacağını müzakereye sokmak icap eder. Bu keyfiyet mütareke esnasında düşmanın vaziyetine tabiidir. İnsani sebeplerden dolayı erzak vesaire verilmesi arzu edilir. Belki askeri sebeplerden dolayı arzu edilmez. Bu nedenle ikisinin ortası bir yol bulunur. Üç günlük erzakın içeri alınmasına müsaade olunur. Bunlar o andaki vaziyete ve hale nazaran tespit olunur. Eğer kale teslim olacaksa mürettebatı esir olarak talep edilmelidir. Kaledeki kuvvetlerin elindeki malzemenin alınması da dikkate alınır. Dürüst bir düşmana karşı zabitlerinin kılıçlarını muhafaza etmelerine, kendi memleketimiz dâhilinde serbest olarak bulunmalarına müsaade olunur ve bunlardan yazılı olarak aleyhimize bir daha harbe iştirak etmeyeceklerine dair senet alınır. Asrımızda bu tarz telakki çok değişti. Evvelce bu zihniyet vardır ve deniyordu ki “kılıcını tak, serbest gez, git evde otur” fakat ileride böyle olmayacağını zannediyorum. Bundan sonra zabitler de erler gibi esir karargâhlarında esir olarak kalacaktır.

Verdun karşısında iken Fransızlar bizim keşif kollarımızdan çok esir almışlardı. Şehirde serbest bırakıldıkları için geceleyin bunlar Muz nehrini geçerek tekrar kurtulmağa muvaffak oldular. Bu nedenle böyle vaziyette nehirlerde de tel örgüsü tesisi lazımdır. Bir kale teslim alınırken mağazalar, cephaneye depoları öncelikle dikkate alınır. Kale kumandanının ve maiyetinin kalenin tamamen teslimine kadar kalede

bırakılması lazımdır. Zira barut ve cephane depolarının bugünkü tertibatıyla kasıtlı olarak 10-15 gün sonra infilak ettirilmesi muhtemeldir. Esir olan kale kumandanının ve bir kısım zabitlerin kalede alıkonulması bu açıdan faydalı olur.

Esirler

Elbiseler ve aş kapları yanlarında bulunur. Mümkün olduğu kadar süratle toplanır, menzile teslim olunur. Esir zabitler ve askerler bir arada sevklerine meydan verilmez. Eğer bunlar bir arada bulundurulursa tekrar mukavemete kalkışmaları kabildir. Esirlerden muntazam teşkilat yapılır, başlarına kendilerine küçük zabitlerden tayin olunur. Esirleri muhafaza için tarafımızdan muhafız tayini icap eder. Bu muhafızların sayısının tespitinde on esire bir muhafız hesap edilir. Tabii bunun müstesna halleri de vardır. Bazı esirler vardır ki muhafız vermeğe de lüzum yoktur. Benim kolordumda beş bin esir yakalanmıştı. Bunlar kendileri için muharebenin bittiğine pek memnun kalırlar. Bu esirler bir küçük zabit ve altı muhafızın idaresi altında sevk olunur. Esirler kademe kademe sevk olunur. Her kademe iki bin kişidir. Bundan fazlası kontrolü zorlaştırır. Bu esirlerin miktarı sayı olarak tespit olunur ve en yakındaki menzile teslim olunur. Menzil muntazasında bunları menzil kıtaları sevk eder. Esir kafilesinin ve baş ve sonunda toplu muhafız kıtası yürür kolun sağ ve soluna birkaç piyade muhafız konur. Süvari muhafızının da tayini icap eder. Eğer düşman böyle bir esir kafilesine taarruz ederse verilecek ilk emir derhal “yere yat”dır. Esirler günde 40 km yürütülür, mümkün olduğu kadar cepheden uzaklaştırılmasına dikkat edilir. Esir kafilesi ormanlardan, köylerden geçirilmemelidir. Buralarda kaçmağa teşebbüs ederler. Esirleri açık ordugâhta ikamete geçiririz. Bu suretle muhafazaları daha kolaydır.

Değerlendirme

20. yüzyılda Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında istihbarat dünyasında hızlı gelişmeler yaşanmıştır. Gerçek manada devlet yönetimini zaafa uğratmaya yönelik yıkıcı faaliyetleri zamanında haber alıp, tedbir geliştirmek vazgeçilmez bir durumdur. Son asırda askerî istihbaratın yanı sıra sivil istihbarat birimlerinin de organize edilmek suretiyle devreye girdiğini görmekteyiz. Yaşadığımız yüzyılda uluslararası dünyanın muhtelif bölgelerinde kendini gösteren uluslararası terörizm

hareketleri, dünyadaki istihbarat servislerinin koordinasyon ve istihbarat paylaşmaya zorlamaktadır. Devletler kendileri için muhalif gördüğü ülkeler hakkında sadece savaş dönemlerinde değil aynı zamanda barış dönemlerinde de istihbarat elde etmeye çalışır. Bu istihbarata birçok yöntem kullanarak elde etmeye ve bunu değerlendirerek siyaset oluşturmaya çalışır. Mücadele halinde olduğu ülkeleri sadece askeri yönden cephede mağlup etmeyi hedeflemez. Bunun yanı sıra o ülkenin iç kamuoyunu ilgili devlet aleyhinde yönlendirmek için basın yayın organlarını elde etmeye çalışır. Bu şekilde toplumdaki nüfuz sahibi kişiler ve basın kuruluşları vasıtasıyla asılsız haberler yayarak ülkenin mücadele gücünü kırmaya ve kamuoyunu pasif hale getirmeye çalışır. Ülkedeki iktidarla kavgalı grupları ve kişileri kendi yanına çekmeye çalışır. Böylece o ülkede toplumsal bütünlüğü kırmaya çalışır. Bunun yanı sıra yine ülkenin ekonomik kalkınmasını önlemeye çalışır. Ülke parasının değerinin düşürülmesi ve ekonomik istikrarsızlığın yaşanması bir dizi müdahalede bulunur. Böyle bir durum karşısında toplum fertleri ve iktidar sahiplerinin dikkat etmesi gereken çok önemli görevler vardır. Öncelikle belli bir amacı olan ve ortak bir düşünceye sahip güçlü bir askeri yapıya sahip olmalıdır. Çok iyi işleyen iç ve dış istihbarata sahip olunması gerekir. Sadece kendi ülkesinde istihbarat elde etmesi yeterli değildir. Mücadele halindeki ülkelerin siyasi, askeri, ekonomik ve toplumsal durumu ile ilgili sağlıklı bilgilere sahip olmalıdır. Savaş ve barış dönemlerinde her türlü olasılığı dikkate alarak tedbirli bir yönetim ve idare tarzı gütmelidir. Devletin, toplumla sağlıklı ve sıcak bir dayanışma içerisinde olması gerekir. Bireylerde mensubu olduğu devlete ve topluma karşı aidiyet bağının güçlendirilmesi gerekir. Bu kapsamda mensubu olduğu toplumun tarihi, edebiyatı, folkloru ve değerleri hakkında yetiştirilmelidir. Ülkenin tarihi ve coğrafyası hakkında etkili filmler, belgeseller, tiyatrolar yapılmalı, edebiyatı ve musikisi hakkında eserler ortaya konulmalıdır. Ülkesinin herhangi bir düşman saldırısı karşısında maruz kalacağı durumlar hakkında eğitilmesi gerekir.

TÜRKİYE’DE KOMÜNİST BEŞİNCİ KOL FAALİYETLERİ (1945-1950)

Engin Çağdaş BULUT*

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra başlayan Soğuk Savaş döneminde dünya çapında propaganda faaliyetleri yayılmıştı. Batı ve Doğu Bloğu olmak üzere ikiye ayrılan dünyada Sovyet Rusya için komünizmi yayma çabaları önemini arttırmıştı. Bu amaçla “Beşinci Kol” denilen ve ülkeleri kendi içinden çökerten casusluğa benzeyen bir sistem kullanılmaktaydı. İlk olarak Almanya'nın profesyonel olarak kullandığı bu sistem ismini İspanya İç Savaşı sırasında almıştır. İkinci Dünya Savaşı sonunda Almanya'nın yenilmesi üzerine Sovyet Rusya beşinci kol faaliyetlerinin merkezi olmuştur. Rusya ile sınırdaş olan Türkiye de 1945-1950 yılları arasında beşinci kol faaliyetlerine maruz kalmıştır. Ancak bu faaliyetler ülkenin milli birliğinin sağlam oluşu nedeniyle büyük başarılar elde edememiştir. Yine de radyo ve matbuat başta olmak üzere kitle iletişim araçları üzerinden yürütülen beşinci kol faaliyetleri Türkiye’de de faal ve gizli olarak gerçekleşmiştir. Daha çok komünizm propagandasıyla birlikte yürütülen bu çalışmalara karşı ülkemizde sert tedbirler alınmış ve müsamaha gösterilmemiştir. Bu çalışmada yerli ve yabancı arşiv ve basınından faydalanılarak Türkiye’deki beşinci kol faaliyetlerinin boyutları tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Komünizm, Propaganda, Beşinci Kol, Sovyet Rusya, Soğuk Savaş

---

* Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, TRABZON, bulut8713@gmail.com

COMMUNIST FIFTH COLUMN ACTIVITIES IN TURKEY (1945-1950)

ABSTRACT

Worldwide propaganda activities were spread during the Cold War, which began after the end of World War II. In the world divided into the Western and the Eastern Bloc, efforts to spread communism for Soviet Russia have increased in importance. For this purpose, a system called "the Fifth Column" was used, which resembles spying that internally collapses countries. This system, which was first used professionally by Germany, was bought during the Spanish Civil War. After the defeat of Germany at the end of World War II, Soviet Russia became the center of the fifth column activities. Turkey, which is bordered by Russia, has been subjected to activities of the fifth column between 1945-1950. However, these activities have not achieved great success due to the solid national unity of the country. Nevertheless, the activities of the fifth column, which is carried out via mass media, mainly radio and press, have been conducted in Turkey as active and secret. Against these efforts, mostly carried out together with the propaganda of communism, have taken strict precautions and have not been tolerated in our country. In this study, the dimensions of the activities of the fifth column in Turkey were discussed using domestic and foreign archives and press.

Key Words: Communism, Propaganda, Fifth Column, Soviet Russia, Cold War

Giriş

Beşinci kol faaliyetleri eski zamanlardan beri kullanılan “casusluk” ve “kaleyi içten fethetme” olarak adlandırılan çalışmaların bir benzeridir. Ancak beşinci kolu bu faaliyetlerden ayıran nokta insanları parayla ya da tehditle kandırmaktan çok psikolojik yollarla ikna etme çabasıdır. Beşinci kol aslında insanların zihinlerine karşı uygulanan bir savaştır. 1933'te Nazilerin Almanya'da iktidara gelmesinden sonra bu savaş ciddiyetle yürütüldü. Beşinci kol çalışmalarının iki ana fikri vardı: Gücün ulusal birlikten ve dayanışmadan geldiği ve zayıflığın da ulusal ayrılık sonucu ortaya çıktığıydı. Buna dayanan Alman Nazi Partisi'nin birinci amacı Alman halkını köleleştirerek kendi hizmetlerinde mutlak bir düşünce birliği sağlamaktı. İkinci amaçları ise direnişin imkânsız olduğu fikrini Nazi mağduru toplumlarda teşvik etmektir. Almanya ve destekçisi İtalya bu fikirleri uygulamak üzere İspanya'yı deney istasyonu olarak kullandılar. Tarihimize beşinci kol teriminin girmesini sağlayan İspanya İç Savaşı sırasında görev yapan General Mola'dır. Mola bir konuşmasında dört koldan Madrid'e ilerlediklerini fakat kentin kendisinde saklı beşinci bir kol daha olduğunu söylemiştir. Bu kol, isyancı generalin kendi destekçilerinden oluşmaktaydı. General Mola'nın beşinci kolu Nazi psikologlarının eğitimiyle özenle organize edilmişti. İspanya'da kaos yaratmak için kasıtlı ve detaylı bir kampanya hazırlandı. Böylece mevcut cumhuriyetçi hükümetin devrilmesi hedefleniyordu. Kampanya çerçevesinde birçok yöntem uygulandı. Bunlardan biri söylenti yaymaktır. Kiliselerde çocuklara zehirli kek dağıtıldığı iddiası bunlardan biriydi. Çok hızlı bir şekilde yayılan bu söylentiye insanların büyük kısmı inandı. Diğer bir yöntemde General Franco'ya bağlı bir silah yüklü araba mahalleler arasında gezip makineli tüfekle gelişigüzel ateş açıp sonra ortadan kayboluyordu. Madrid halkı hep tedirgin durumda kalsın isteniyordu. Bu çalışmalar sonucunda ise insanların General Franco'ya sempatik bakması sağlanmıştı. Dünyanın diğer yerlerinde iyi niyetli fakat yanlış yönlendirilmiş kişiler bu bakış açısına sahip olmuştu. Kiliselerin yakılması gibi faaliyetler ise komünist, anarşist ve diğer sol gruplara mal edilmiş topluma bu kesimlerden uzaklaşması beklenilmiştir.¹

---

¹ John, Langdon-Davies, **Fifth Column**, Wyman&Sons, London, 1940, p. 2-6.

Beşinci kol faaliyetleri ilk olarak yukarıda bahsi geçen İspanya İç Savaşı'nda başlamış değildir. Ancak bu savaştan önce benzer faaliyetler beşinci kol olarak adlandırılmamaktaydı. Truva Savaşı, Peleponnez Savaşı, Napolyon Savaşları gibi savaşlarda tarih boyunca kullanılmıştır.² İspanya dışında Lehistan, Norveç, Hollanda, Belçika, Avusturya ve Çekoslovakya'da da beşinci kol faaliyeti görülmüştür.³ Almanların ileri safhalarda uzmanlaştığı beşinci kol propagandalarının en önemli amacı bozguncu bir ruh yaratmaktır. Çünkü içlerinde kuvvet ve savaşma azmi olmayan insanların ellerinden silahları daha kolay alınıyordu. Nitekim bu bağlamda bozguncu bir ruh harici tesirler karşısında insanın aklını kullanamaması anlamına gelir.⁴ Beşinci kol faaliyetleri insanlarda her şeyden şüphe etmek, hiçbir fikrin samimiyetine inanmamak, yaşanan her olayda aleyhte çalışan gizli güçler aramak ve farklı fikirde olan insanları satılmış birer casus olarak görmek gibi sonuçlara neden olmaktadır.⁵ Beşinci kol kavramının içerisindeki beş sayısına farklı anlamlar yüklenmektedir. Bazı kaynaklarda ilk dört kolun yasama, yürütme, yargı ve medya olduğu söylenirken⁶ aşağıdaki resimde de görüldüğü üzere bazı kaynaklarda özgürlük, birlik, adalet ve eşitlik olarak gösterilmektedir. Bu sırada beşinci kolu temsil eden adamın üzerinde ise sabotaj, yabancı propaganda ve ilginç olarak gericilik kelimeleri yazmaktadır. Amerika kaynaklı bu resimden anlaşıldığına göre beşinci kol faaliyetleri aynı zamanda gericilik olarak görülmektedir.

² "Mazide Beşinci Kol", **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1940, s. 2; Langdon-Davies, **a.g.e.**, s. 10-11.

³ "Beşinci Kol' Nedir ve Nereden Geliyor?", **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1940, s. 3.

⁴ Yunus, Nadi, "Her Memelekte Beşinci Kol", **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1940, s. 1,4.

⁵ Nadir, Nadi, "Karşılıklı Propaganda Bombardımanları Arasında", **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1940, s. 4.

⁶ Hasan Ateş, "Vekâlet Savaşının Sinsi Boyutu: Beşinci Kol Faaliyetleri", http://www.academia.edu/31910575/Vek%C3%A2let_Sava%C5%9F%C4%B1n%C4%B1n_Sinsi_Boyutu_Be%C5%9Finci_Kol_Faaliyetleri, Erişim Tarihi: 23.10.2017.

(Kaynak: <https://i.hizliresim.com/5GQAQM.jpg>)

Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir habere göre Romanya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda Mihver Devletler safına katılması kendi arzusuyla değil iktidarı ele geçiren bir zümrenin isteğiyle gerçekleşmiş ve bu zümre Alman ordularının ülkeye girmesine izin vermiştir. Çünkü Romanya'da iktidarı ele geçiren General Ion Victor Antonescu ve Demir Muhafızlar Almanya hesabına çalışan bir beşinci kol olarak görülebilir.⁷ Silahların bırakılması konusuna bir örnekte Rusya'da yaşanmıştır. Bolşeviklerin yürüttüğü propaganda faaliyetleri sonucunda Rusya ve Almanya arasındaki cephede iki tarafın askerleri de üstlerinin emirlerine rağmen savaşmayı bırakıp beklemişlerdir.

⁷ "Yugoslavya'da Mihvere Katıldı", *Cumhuriyet*, 26 Mart 1941, s. 3.

Beşinci kol faaliyetlerinin çıkış noktası Almanya olarak bilinmekle birlikte Çarlık Rusya'sında da bu faaliyetler görülmektedir. Rus generallerden biri ordusunun teşkilatını anlatırken şöyle demiştir: “*Rus ordusunun dört kolu vardır: piyadeler, süvariler, topçular ve torpildiler. Bir de gizli polisün vücuda getirdiği beşinci kol.*” Beşinci kolun duyulduğu her memleketteki başarısı kendinden sıkça bahsettirip prestijini arttırmasıdır. En masum insanlar bile istemedikleri halde farkında olmadan beşinci kola hizmet edebilirler. Bu insanlar ikiye ayrılır:

- **Bedbinler:** İyiyi kötü gören insanlara denir. Beşinci kolun farkında olmadan müttefiki olmuş durumdadır. Bozgunculuk havası yaratırlar.
- **Nikbinler:** Kötü şeyleri iyi gören insanlara denir. Farkında olmaksızın beşinci kola yardım eder. Sükût-u hayal havası yaratarak bozgunculuğa destek olurlar.⁸

Sovyet Rusya'nın beşinci kol faaliyetleri daha çok İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaygınlık kazanmıştır. 1950 yılındaki bir haberde “Kızıl Beşinci Kol” olarak adlandırılan faaliyetlerin üç aşamada gerçekleştiği İngiliz casuslarının verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu aşamalar şunlardır:

1. **Baltalama:** Bu aşamada havaya uçurulacak köprü, treni, demiryolları, bozulacak elektrik fabrikaları, havagazı tesisleri, yangın çıkarılacak benzin deposu ve askerî depolar konuları planlanmakta ve uygulamaya geçirilmektedir.
2. **Casusluk:** Güvenilen kimselere gizli görevler vererek askerî faaliyetler ve tesisler ya da hava alanları gibi önemli bölgeler hakkında malumat toplamaları beklenmektedir.
3. **Maneviyatı kırma:** Bütün komünistler halkın maneviyatını kırma, vatanını müdafaa etme arzusunu bozmakla mükellef olup, bunu temin için komünistliğin faydaları diye akla gelen bütün hayallerin anlatılması öğütlenmiştir. Savaş, Rusya tara-

---

⁸ Peyami Safa, “Beşinci Kol”, *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1940, s. 3.

findan açılmış olmasına rağmen bu aşamada mesuliyet tamamen Batı ülkelerine yüklenecek ve savaşın kazanılmasına imkân olmadığı haberleri yayılacaktır.⁹

İngiltere'nin başkenti Londra'dan gelen bir telgrafta Leningrad'da Sovyet Rusya'ya karşı Almanlar ile Beyaz Ruslar arasında bir mutabakatla beşinci kol hareketlerinin yürütüldüğü belirtilmiştir.¹⁰ Bu örnekten de anlaşılacağı üzere beşinci kol faaliyeti yürüten devletler kendi ülkelerinde de aynı faaliyetlerle karşılaşabilmektedir.

Türkiye'de Beşinci Kol Faaliyetleri

Türkiye'de beşinci kol faaliyetleri İkinci Dünya Savaşıyla birlikte gündeme gelmeye başlamıştır. Beşinci kol kavramının özelliği konuşuldukları prestijinin artması ve insanları her şeyden ve herkesten şüphelenir hale getirerek tam da istenilen psikolojiye ulaştırmasıdır. Bu nedenle çoğu devlet adamı ülkesinde beşinci kol faaliyeti olmadığını söylemektedir. Bu duruma bir örnek olarak 26 Nisan 1940'da Dâhiliye Vekili Faik Öztrak'ın açıklamaları gösterilebilir. Öztrak'a göre Türkiye'de beşinci kol diye bir şey yoktu. Her memlekette yabancı ülkeler hesabına çalışan insanlar bulunabilir ancak Türkiye'de bu zümreden bazılarının çalışmaları tespit edilmiş ve alınan tedbirler ve halkın uyanıklığı sayesinde bu teşebbüsler daha ilk kademelerden keşfedilerek engellenmiştir.¹¹ Türkiye'de bu tarz faaliyetler yoğun olarak görülmemekle birlikte mevcuttur. Alman beşinci kolunun varlığı savaşta Almanya'nın yenilmesiyle birlikte azalmış yerine Sovyet Rusya'nın beşinci kolu daha sık görülmeye başlanmıştır. Ancak bu faaliyetlerinde yoğun görülmemesinin en önemli nedeni ülke içinde komünist faaliyetlere karşı sert tedbirler alınması, yasal komünist parti ve teşkilatlarının olmayışıdır. Bu durum Sovyetleri Türkiye'ye karşı siyasî saldırılarında yenmek için Türklerin karşı politikasıdır.¹² Yine de Sovyet beşinci kolunun ülke içinde radyo, kitap, gazete gibi yollarla

⁹ "Kızıl Beşinci Kol Faaliyete Geçiyor", **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1950, s. 2.

¹⁰ "Beşinci Kol", **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1942, s. 2.

¹¹ "Memlekette Asayiş", **Cumhuriyet**, 26 Nisan 1940, s. 2.

¹² Thomas E., Healy, "Harrassed Democracy", **The St. Louis Star and Times**, 3 January 1947, p. 15.

faal halde çalıştığı tespit edilebilmektedir. Özellikle 1940'tan sonra yerli ve yabancı basında beşinci kol haberleri yer almaya başlamıştır. Örneğin; Almanların İskenderun'a 80 ila 100 arasında turist gönderdiği bu turistlerin beşinci kol faaliyetlerine mensup olabileceği Amerikan basınında yer almıştı.¹³

Türkiye'deki komünist beşinci kol hareketi 1945'ten sonra giderek güçlenmiştir. Gizli olarak faaliyetlere devam eden beşinci kolcuların başarıları Türkiye'deki Ruslara karşı olan rahatsızlıktan¹⁴ ulusal birlik konusunda dayanışmanın olmasından dolayı sınırlı boyutlarda kalmıştır. Türkiye'de Sovyet casusları dolaylı yollardan çalışmalarını yapmıştır. Bu çalışmaların en önemli amaçları Türk ekonomik gücünü çökertmek, siyasî zayıflığa yol açmak, askerî istilaya karşı asla savunulamayacak bir kaos yaratmaktır. Sürekli bir savaş gerginliği ve yakında Sovyet saldırısının olacağı söylentileri ile Türk hükümetini tektikte kalkmaya zorlayarak kaynaklarının büyük kısmını askeri harcamalara yatırmaları hedefleniyordu. Nitekim hükümet kaynaklarının yarısını harcayarak bir milyon kötü donanımlı askerin silahaltında tutulmasına karar vermiştir. Türkiye'de beşinci kolun ikinci fonksiyonu ulusal siyasi birliği ve Amerikan-Türk ilişkilerini zayıflatmaktır. Ankara rejimini kötüleyen söylentiler Moskova radyosu tarafından desteklenmekteydi. Ancak bu abartmaların bazılarında onları beşinci kol silahlarından daha etkili kılmaya yetecek gerçeklerde vardı. Vatanseverlik yapan ajanlar tarafından yayılan bu söylentilere daha demokratik bir hükümet isteyen gerçek vatanseverler inanmaktaydı. Beşinci kolun üçüncü metodu ise ulusal birliğin zayıflaması için Türkler ve Türkiye'deki azınlıkları karşı karşıya getirmektir. Türk hükümetinin komünistlere karşı sert tedbirler alması, ki illegal komünist partisinin yaklaşık 2000 üyesi hapsede idi, bu gizli faaliyetlerin artmasına engel olmaktaydı.¹⁵

¹³ "Attack on Turkey said to be Imminent", **The Lancashire Daily Post**, 24 October 1941, p. 1.

¹⁴ İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde Ruslar'ın Türkiye'nin doğusundan toprak ve Boğazlar'dan üs talepleri gündeme gelmişti. Türk hükümetinin reddettiği bu talepler ülkeyi Barı bloğuna yaklaştırmış ve Rusya'dan uzaklaştırmıştı.

¹⁵ Denny, "a.g.m.", s. 17.

Türkiye'nin ülkesindeki beşinci kol faaliyetlerini zorlaştırmak ve tehlikeli hale getirmek için her şeyi yaptığı bilinmektedir.¹⁶ Dönemin başbakanı Refik Saydam yabancı radyolar tarafından etkilenmemeleri ve beşinci kol faaliyetlerine karşı uyanık olmaları konusunda halkı uyarıyordu.¹⁷ Nitekim İkinci Dünya Savaşı uluslararası propaganda sistemlerinde bazı yeni icatlar çıkarmıştır. Açık ve gizli radyo yayınları da bunlardan biridir. Komünist dünya Nazizm'den çok daha önce bu organları kullanmaya başlamakla birlikte üstünlük Batılı devletlerdeydi. Ancak savaştan sonra Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği de bu alanda çalışmalarını yoğunlaştırdı. Yaptıkları radyo propagandasını Orta Doğu, Balkanlar (Yunanistan-Türkiye) ve Afrika başta olmak üzere dünyaya yaydılar. Gerek gizli gerekse resmi radyolarda amaç Sovyet görüşünü yaymak, propaganda yapılan ülkelerde kargaşalık çıkarmak ve komünist partileri iktidara getirmektir. Bu amaç doğrultusunda resmi radyolar daha yumuşak bir yayına sahipken, gizli radyolar agresif kaba bir propaganda yapıyorlardı. Gizli radyoların ayrıca casusluk meselelerinde ajanlarına şifreli direktifler verdikleri de bilinmektedir.¹⁸ 1929 yılının Ekim ayında kurulan Moskova Radyosu da bunlardan biridir. Moskova Radyosu'nun Türkçe yayınları 1941 yılının Haziran ayında başlamıştır.¹⁹

Moskova Radyosu'nun Türkiye'deki propaganda faaliyetleri birçok kesim tarafından eleştirilmekteydi. Bu radyoların Türkiye'deki beşinci kolun bir parçası olduğu düşünülüyordu.²⁰ Hatta bu radyo, yayınlarında Türkiye'nin iç işlerine karışarak Demokrat Parti'yi desteklemiş, bu partinin halkın öncülü olduğunu kavgaları engellediğini, kanuna saygı göstererek iktidar partisine destek olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Celal Bayar'ın Doğu vilayetlerine yaptığı geziler Moskova

---

¹⁶ "Late News Flash", **The Daily Herald**, 23 May 1942, p. 2.

¹⁷ "Turks Assured Nations is Ready", **The Daily Pantagraph**, 3 June 1940, p. 1.

¹⁸ Aclan, Sayılğan, **Korsan Radyolar "Bizim Radyo" ve Türkiye'deki Hoparlörleri**", Kardeş Matbaası, Ankara, 1969, s. 5-7.

¹⁹ "Moskova'dah yabancı dillerde radyo yayınları başlıyalı 82 yıl oldu", <https://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2011/10/29/59561555/>, Erişim Tarihi 23.10.2017.

²⁰ Ludwell, Denny, "Turkish Unity Baffles Soviet Fifth Column", **The Pittsburgh Press**, 2 June 1947, p. 17.

radyosu tarafından desteklenmiştir.²¹ Nitekim Niyazi Berkes'de anılarında partinin kurucuları arasında Sovyetlerle ve sol akımla bağlantılı olanların olduğu, ayrıca Moskova radyosunun bunların kahramanlaşmasına yardım ettiğini vurgulamıştır.²² İleriki süreçte Moskova radyosunda Rusya'ya yerleşen ve vatandaşlıktan çıkarılan Nazım Hikmet'in konuşmaları da yayınlanacaktır.²³ Moskova radyosunun bu tutumunu destekleyici bir bilgi olarak 21 Temmuz 1946 seçimleri öncesi Amerikan basınındaki haberler gösterilebilir. Bu haberlerin birinde Türkiye'de komünist beşinci kolun ne kadar geniş çaplı olduğunun açık olmadığı, fakat iktidardaki partinin yani Cumhuriyet Halk Partisi'nin seçimde negatif bir sonuçla karşılaşması durumunun Rus taleplerini reddeden tutuma bir darbe alınmasıyla eş değer olacağı belirtilmiştir. Yani seçimi Demokrat Parti'nin kazanması halinde geleneksel Rus düşmanlığı siyaseti ve Rus isteklerinin reddedilmesi politikasının sekteye uğrayabileceği söyleniyordu.²⁴

Demokrat Parti kurucularından Celal Bayar parti teşkilatına 1948 yılında yayınladığı bir tamimde Bolşeviklerin parti aleyhindeki yayınlarına dikkat çekerek Moskova, Sofya, Bakü, Belgrad ve Zagreb radyolarının ve bununla birlikte çoğu Bolşevik gazetesinin birkaç aydan beri Demokrat Parti aleyhinde gittikçe şiddetlenen neşriyat yaptığını belirtmiştir. Bayar'a göre iç ve dış siyasette Bolşeviklerin aleyhine çalışan Demokrat Parti'ye karşı parti içindeki muhalefetin nedeni bu neşriyattır. Bolşeviklerin Demokrat Parti'ye yaptıkları saldırıları Cumhuriyet Halk Partisi'ne yapılan saldırılarla eş değer tutan Bayar, Bolşeviklerin Demokrat Parti'yi memlekette bir fesat kaynağı olarak görüp beşinci kol için kullanmak istediklerini vurgulamıştır. Sovyet Rusya'nın Demokrat Parti karşısındaki tavrını değiştiren etmenleri Celal Bayar yedi maddede sıralamıştır. Bunlar;

- Demokrat Parti'nin memleketteki demokrat kuvvetlerin birleşmesi konusunda ilerleyici partilerin yaptığı teklifleri reddetmesi,

²¹ Ahmet Emin, Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz**, Cilt 2, Pera Turizm ve Ticaret A. Ş., İstanbul, 1997, s. 1430.

²² Niyazi, Berkes, **Unutulan Yıllar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 314, 321.

²³ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 30.1.0.0/102.632.10, 27.12.1951.

²⁴ "Turkish Election Sunday", **Press and Sun-Bulletin**, 20 July 1946, s. 6.

- Türk Komünist Partisi aleyhine daha şiddetli tedbir alınmasını istemeleri,
- Millete itidali muhafaza etmek düşüncesiyle harekete geçilmesi tavsiyesinde bulunmaları,
- Amerikan yardımına taraftar olmaları,
- Partinin kendi içinde de diktatörce hareket etmesi,
- Sovyetler Birliği ve peykleri ile Yunan çetelerine karşı dostça bir siyaset takip etmemeleri,
- Türkiye'deki Bolşeviklere ve komünist taraftarlarına da düşmanlık gösterilmesidir.

Celal Bayar, Bolşevik ajanlarının sadece partisini değil Türkiye'nin varlığını ve bağımsızlığını yok etmek maksadıyla çalıştığını belirterek iyi niyetli ve saf vatandaşların komünist radyoların giriştikleri yıkıcı propagandaya inanmayacaklarına güvendiğini söylemiştir.²⁵

İkinci Dünya Savaşı sırasında basın politikası belli dönemlere ayrılmış, Almanya ve Rusya'nın anlaşıp savaşı başlattığı dönemden Almanların doğu ilerleyişine kadar Müttefik yanlısı bir tutum izlemiştir. Daha sonra da Almanların başarılı sonuçlar alması üzerine her iki tarafa da ılımlı bakan basın, Almanların gerilemesiyle birlikte yeniden Müttefiklere yakınlaşmıştır.²⁶ Üç dönem halinde incelenebilen basındaki değişiklikler Türkiye'nin tarafsız kalma politikasının etkilerinin bir sonucuydu. Türkiye'de 1945-1950 arasında faaliyet gösteren gazetelerin birçoğunun sahibi ya da başyazarı Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili ya da yöneticilerinden oluşmaktaydı. Bu gazeteler ve gazeteciler Amerikan arşiv belgelerinde fişlenmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu raporlar içerisinde konumuz itibariyle değinilecek iki nokta vardır. Birincisi Almanya'dan yardım alıp Alman taraftarı olduğu iddia edilen Cumhuriyet gazetesi ile Ruslardan yardım aldığı iddia edilen Tan gazetesidir. Raporlarda Tan gazetesinin sahibi Zeke-riya Sertel'in solcu olduğu, hatta komünist olabileceği ve Ruslardan destek gördüğü belirtilmiştir. Cumhuriyet gazetesi sahibi Yunus

---

²⁵ "Demokrat Parti ve Bolşevik Propagandası", **Cumhuriyet**, 16 Nisan 1948, s. 1,3.

²⁶ O. Murat, Güvenir, **2. Dünya Savaşında Türk Basını**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1991, s. 70-75.

Nadi'nin ise kuvvetli bir Nazi taraftarı olup Almanlardan yardım aldığı düşünülüyordu.²⁷ Oğlu Nadir Nadi'de babasından sonra Alman yanlısı tutumunu sürdürmüştür.²⁸ Amerikan raporlarına göre Almanya'nın Türkiye'de yürüttüğü propaganda ağı eşsiz ve yenilmezdi. Ancak tek zayıf yönü insan psikolojisinden anlamamaları idi. Türkler her zaman yabancılara şüpheyle bakmıştır ve çoğu zaman sıradan bir Türk vatandaşına dahi doğrudan propaganda işe yaramamıştır.²⁹ Almanlar kendi casusları aracılığıyla Türkiye'de "Milli İnkılap" adlı dergi³⁰ çıkardılar, içerisinde nasyonal sosyalizm yazıları bulunan bir kitaptan 5000 kopya satın aldılar. Hatta Yunus Nadi bu kitabı öven bir yazı yazmıştır. Pek çok yayın daha bu kitabı överken Sovyet yanlısı Tan gazetesini eleştiren yazılar yazmıştır.³¹

Zekeriya Sertel ve eşi Sabiha Sertel'in yazılarının yer aldığı Tan gazetesi Moskova'da çıkan Pravda gazetesi tarafından "*hakikati gören ve Ruslara karşı yapılan haksız hücumlara göğüs geren tek gazete*" olarak nitelenmiştir. Böylelikle Tan gazetesinin diğer Türk gazetelerinden ayrı bir yere koyulması kamuoyunda eleştirilmiştir. Gazetenin başyazarı Zekeriya Sertel ise bir yazısında³² Tan'a yapılan solcu, komünist, Moskova radyosu ve matbuatı ile iş ve dil birliği halinde oldukları suçlamalarını reddetmiştir. Buna rağmen Tan gazetesinin basılması ve tahrir edilmesi olaylarından birkaç gün önce birçok gazetede Tan'ı hedef gösteren yazılar çıkmıştır. Örneğin Cumhuriyet gazetesinde Zekeriya Sertel'in fikirlerinin Moskova'da takdirle karşılandığı belirtiliyordu.

---

²⁷ Nitekim Amerikan raporlarında Yunus Nadi'nin Almanlardan değeri 160 milyon lirayı bulan bir baskı makinasını hediye olarak kabul ettiği, Cumhuriyet gazetesinin her gün beş bin kopyasının da Alman Konsolosluğu tarafından satın alındığı söylenmektedir. bk. **National Archives and Records Administration (NARA)**, No: 9916, p. 3

²⁸ **NARA**, Report No: 8425, 29 November 1943, p. 3; **NARA**, Report No: 8425, 29 November 1943, p. 3.

²⁹ **NARA**, No: 9916, p. 1

³⁰ Dergi sahibi Cemal Rifat iki yıl sonra Alman ajanlığından tutuklanmıştır.

³¹ **NARA**, No: 9916, p. 3

³² Zekeriya, Sertel, "Okuyucularımın Açık Bir Konuşması", **Tan**, 10 Ekim 1945, s.1.

Sertel, Tan gazetesine yapılan suçlamaları Hitler'in taktiklerini kullanmakla suçlar.³³ Yani yukarıda belirtildiği gibi beşinci kola inanan insanlar nasıl kendi fikirlerinin aleyhinde fikir sahibi olan insanları beşinci kol mensubu olmakla suçluyorsa Tan gazetesini suçlayanlarda, tıpkı Hitler'in kendilerinden olmayı komünist ya da Yahudi olmakla suçladığı gibi, suçlamalarını kendilerine düşman olarak gördükleri komünist gruplara atfederek yapıyorlardı.

Türkiye'de komünist beşinci kol faaliyetlerinin bir yansıması da yayınlanan kitap, broşür gibi alanlarda kendini göstermiştir. Matbuatla ilgili kanunlara dayanarak bu konuda titizlikle çalışmalar yapılmış ve tartışmalı eserler cümle cümle incelenerek içerlerinde yer alan açık ya da gizli komünizm propagandalarını tespitte çalışılmıştır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde yapılan incelemelerde birçok kitabın komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle yasaklanması ve toplatılması kararları göze çarpmaktadır. Rusya'da basılan ve Türkiye'ye gönderilen "*Stalin-Kısa Biyografisi*" broşüründe komünizm propagandasının açıkça yapıldığı tespit edilmiş ve broşür yasaklanmıştır. Halil Aytekin'in "*Harman Yangını*" kitabı³⁴, Cahit Saffet Irgat'ın "*Rüzgârlar Konuşuyor*" adlı şiir kitabı³⁵ ile Baha Töven'in hazırlamış olduğu takvim³⁶ aynı nedenlerden ötürü yasaklanmıştır. Yine bu örneklerin dışında Geveze ve Lalapaşa neşriyatlarında çıkan yazılardan ötürü komünizm propagandaları yaptıkları gerekçesiyle şikâyet edilmiştir.³⁷

Buraya kadar temas edilen konulardan anlaşılan Türkiye'de komünizm propagandasına dahi sert önlemler alınmakta iken beşinci kol faaliyetlerinin başarılı olması ihtimalinin düşük olmasıdır. Nitekim yabancu basında da bu konuda ikilem yaşamaktadır. 1946 yılında Amerika'da yayınlanan iki ayrı gazetede iki ayrı görüş yer almıştır. *Arizona*

---

³³ Engin Çağdaş, Bulut, "İdeolojinin Türk Tarih Yazımına Etkisi: Tan Gazetesinin Basılması Örneği", **I.Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Zonguldak, 2015, s. 63.

³⁴ BCA, 30.10.0.0/87.575.7, 25.10.1945.

³⁵ BCA, 30.10.0.0/87.576.1, 30.12.1946.

³⁶ BCA, 30.10.0.0/87.576.2, 04.01.1947.

³⁷ BCA, 30.10.0.0/42.252.1, 06.08.1948.

Daily Star gazetesinde Türkiye’de Sovyetlere ait bir beşinci kol olmadığı ileri sürülürken³⁸, *The Neosho Daily News* gazetesinde yukarıda bahsi geçen Rus radyosunun ve komünistlerin Türkiye’de devrimi kışkırtmak için çalıştığından bahsedilmiştir.³⁹ 1950 yılında yer alan bir haberde ise Prof.I.C.G. Campbell Türkiye’de beşinci kol faaliyetinin bulunmadığını, işçi sınıfının organize olmaması ve orta sınıfın küçük olması nedeniyle de komünizm tehlikesinin büyük olmadığını söylemiştir.⁴⁰

Türkiye’nin Doğu sınırlarından olduğu kadar Batı sınırlarından da ülkeye beşinci kola mensup casusların girmesi mümkündü. Nitekim 1950-1951 yılları arasında dönemin Bulgar yönetiminin uyguladığı iç politika sonucu ülkesindeki Türkleri göçmen olarak Türkiye’ye göndermek istemesi iki ülke arasındaki ilişkileri bozmuştu. Gönderilmesi düşünülen yaklaşık 250 bin göçmen arasında zararlı ve bozguncu beşinci kol ajanlarının olması da muhtemeldir. Zira bunlara casusluk olarak komünizm propagandacılığı görevi vermek kolaydır.⁴¹ Bulgaristan’daki eğitim sisteminde vatandaşlar çocuk yaştan beri komünizm eğitimi almaktaydılar. Dolayısıyla Türk sınırları içerisinde komünizm propagandalarının artması göçmenlerin gelmesiyle birlikte normal bir sonuç olarak düşünülebilir.

Türkiye’de faal olarak çalışan beşinci kola karşı vazifelerimizi bir gazete haberinde şöyle sıralanmıştır:

- *Yabancı propagandası karşısında uyumamak,*
- *Beşinci kolun kuvvetini mübalağa ederek tesirini arttırmamak,*
- *İyi kötü, kötüyü iyi gösterirken telkinlerden kaçmak.*

*Beşinci kol iyi kötü hakikati gören adamdan korkar. Beşinci kolu kırmanın şartı: Realist olmaktır.*⁴²

³⁸ Joseph and Stewart, Alsop, “Matter of Fact”, **Arizona Daily Star**, 4 October 1946, p. 22.

³⁹ “Turk Situation More Dangereus”, **The Neosho Daily News**, 4 April 1946, s. 2

⁴⁰ “Educators Sees West Support From Turkey”, **Lincoln Eveninh Journal**, 15 December 1950, p. 4.

⁴¹ “Mühim Değil Mi?”, **Cumhuriyet**, 16 Ağustos 1950.

⁴² Safa, a.g.m., s. 3.

Bu maddelere bakarak beşinci kol faaliyetleri karşısında Türk iç politikası şekillendirilmeye çalışılmıştır.

Sonuç

Türkiye'de beşinci kol faaliyetleri Avrupa'da olduğu kadar güçlü bir hareket olmamakla birlikte en alt kesimde insanların dahi bilincinde olduğu bir harekettir. Beşinci kolun insan psikolojisinde yarattığı vehmi anlatmak için Konya'da yaşanan bir olaya değinilebilir. Konya'da bisiklet kiralayan bir adamın bisikletinin çalınması ve devamında bulunması sürecinde yaşanan bu olayda, adam motosikletle gittiği bir köyde bisikletini bulmuştur. Hem motosiklet hem de bisiklet yanında olduğu halde geriye dönerken köylüler tarafından beşinci kol üyesi sanılarak tutulmuştu. Adam bütün çabalarına rağmen serbest bırakılmamış köylüler ona inanmayarak beşinci koldan birini yakaladıklarında ittifak etmişlerdi. Adam ancak muhtarın gelip olayı incelemesinden sonra serbest kalabilmişti.⁴³ Bu bağlamda Türkiye'de beşinci kolun şöhretinin köylere kadar yayıldığı söylenebilir. Bu yayılda en büyük rol Sovyet Rusya kontrolündeki Moskova radyosu, yerli basında yer alan haberler, kitap ve dergi gibi basılı materyaller ile Türk siyasetçilerinin söylemleridir. Bu açıdan bakıldığında 1945 ve 1950 yılları arasında Türkiye'de aktif olarak beşinci kolun varlığından söz edebiliriz. Nitekim gerek yerli gerekse yabancı kaynaklarda az olmakla birlikte beşinci kolun varlığı kabul edilmiştir. Bu amaçla uyanık olmaya çağrılan Türk milletinin geleneksel Rus düşmanlığından ötürü ve hükümetin komünist cereyanlara karşı aldığı sert tedbirlerle birlikte Türkiye Cumhuriyeti çevresindeki Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Bulgaristan ve Yunanistan'daki komünist ve beşinci kol faaliyetlerinden geniş çapta etkilenmemiştir.

---

⁴³ "Konya'da Garip Bir Vaka", **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1940, s. 3.

KAYNAKÇA

a) Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.1.0.0/102.632.10, 27.12.1951.

BCA, 30.10.0.0/87.575.7, 25.10.1945.

BCA, 30.10.0.0/87.576.1, 30.12.1946.

BCA, 30.10.0.0/87.576.2, 04.01.1947.

BCA, 30.10.0.0/42.252.1, 06.08.1948.

National Archives and Records Administration (NARA), No: 9916.

NARA, Report No: 8425, 29 November 1943.

b) Gazeteler

“Attack on Turkey said to be Imminent”, **The Lancashire Daily Post**, 24 October 1941.

“Beşinci Kol”, **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1942.

“Beşinci Kol’ Nedir ve Nereden Geliyor?”, **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1940.

“Demokrat Parti ve Bolşevik Propagandası”, **Cumhuriyet**, 16 Nisan 1948.

“Educators Sees West Support From Turkey”, **Lincoln Eveninh Journal**, 15 December 1950.

“Kızıl Beşinci Kol Faaliyete Geçiyor”, **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1950.

“Konya’da Garip Bir Vaka”, **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1940, s. 3.

“Late News Flasheh”, **The Daily Herald**, 23 May 1942.

“Mazide Beşinci Kol”, **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1940.

“Memlekette Asayiş”, **Cumhuriyet**, 26 Nisan 1940 “Mühim Değil Mi?”, **Cumhuriyet**, 16 Ağustos 1950.

“Turks Assured Nations is Ready”, **The Daily Pantagraph**, 3 June 1940.

“Turkish Election Sunday”, **Press and Sun-Bulletin**, 20 July 1946.

“Turk Situation More Dangereus”, **The Neosho Daily News**, 4 April 1946.

“Yugoslavya’da Mihvere Katıldı”, **Cumhuriyet**, 26 Mart 1941.

c) Kitap, Makale ve Diğer Kaynaklar

Alsop, Joseph and Stewart, “Matter of Fact”, **Arizona Daily Star**, 4 October 1946.

Berkes, Niyazi, **Unutulan Yıllar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Bulut, Engin Çağdaş, “İdeolojinin Türk Tarih Yazımına Etkisi: Tan Gazetesinin Basılması Örneği”, **I.Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Zonguldak, 2015.

Denny, Ludwell, “Turkish Unity Baffles Soviet Fifth Column”, **The Pittsburgh Press**, 2 June 1947.

Güvenir, O. Murat, **2. Dünya Savaşında Türk Basını**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1991.

Healy, Thomas E., “Harrassed Democracy”, **The St. Louis Star and Times**, 3 January 1947.

Langdon-Davies, John, **Fifth Column**, Wyman&Sons, London, 1940.

Nadi, Nadir, “Karşılıklı Propaganda Bombardımanları Arasında”, **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1940.

Nadi, Yunus, “Her Memelekte Beşinci Kol”, **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1940.

Safa, Peyami, “Beşinci Kol”, **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1940.

Sayılgan, Aclan, **Korsan Radyolar “Bizim Radyo” ve Türkiye’deki Hoparlörleri**”, Kardeş Matbaası, Ankara, 1969.

Sertel, Zekeriya, “Okuyucularımın Açık Bir Konuşma”, **Tan**, 10 Ekim 1945.

Yalman, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Cilt 2, Pera Turizm ve Ticaret A. Ş., İstanbul, 1997.

“Moskova’da yabancı dillerde radyo yayınları başlıyalı 82 yıl oldu”, <https://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2011/10/29/59561555/>, Erişim Tarihi 23.10.2017.

Hasan Ateş, “Vekâlet Savaşının Sinsi Boyutu: Beşinci Kol Faaliyetleri”, http://www.academia.edu/31910575/Vek%C3%A2let_Sava%C5%9F%C4%B1n%C4%B1n_Sinsi_Boyutu_Be%C5%9Finci_Kol_Faaliyetleri, Erişim Tarihi: 23.10.2017.

CIA'IN (AMERİKAN HABER ALMA TEŞKİLATI) SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DEKİ FAALİYETLERİ (1945-1960)

Sinan KIYANÇ*

ÖZET

Soğuk Savaş'ın hemen başında ABD'nin o güne kadar İstihbarat faaliyetlerinin yetersizliği ve etki alanlarını artırmak için CIA (Amerika Merkezi Haber Alma Teşkilatı) kurulmuştur. Örgüt, Amerikan hegemonyasının en önemli temsilcisi olmuştur. Bu nedenle kurulduktan kısa bir süre sonra dünyanın birçok ülkesinde kurduğu merkezlerle savaşın kaderini tayin etmiştir. Bu kapsamda örgüt, stratejik önemi ve Sovyet Rusya'ya komşu olması nedeniyle Türkiye'yi önemli bir faaliyet alanı olarak görmüş ve Ankara başta olmak üzere Diyarbakır, İstanbul, Adana gibi şehirlerde merkezler kurmuş ve Türkiye üzerinden espionaj ve kontrespiyonaj faaliyetlerde bulunmuştur.

Bu faaliyetler Türkiye Cumhuriyeti tarihinde önemli tartışmalara neden olmuştur. CIA'in dönemin Türk İstihbarat örgütü olan MAH ile ilişkisi bu tartışmaların odak noktalarından birisidir. CIA, Adana Merkezinden dünyanın en büyük espionaj projelerinden birisi olan U-2 Casus uçuşlarını yürütmüştür. Ancak 1 Mayıs 1960 tarihinde Sovyet Rusya tarafından düşürülmüştür. Düşürülen uçak Sovyet Rusya ve ABD ilişkilerinin iyice gerginleşmesine neden olmuştur. Bu uçuşlar nedeniyle Sovyet Rusya Türkiye'yi de sorumlu tutmuştur. ABD, Soğuk Savaş yıllarında ulusal güvenlik stratejisi kapsamında komünizmin yayılmasını önlemek için büyük çaba vermiştir. Bu kapsamda Türkiye'de sol hareketleri yakından takip etmiştir.

---

* Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, MUĞLA, sinankiyanc@gmail.com

Çalışmada istihbarat kavramının genel anlamda sadece bilgi toplama misyonunun yanı sıra faaliyetlerinin üzerinde durulmaktadır. Bu kapsamda CIA'in Soğuk Savaş yıllarında Türkiye'de yürüttüğü espionaj ve kontrespiyonaj faaliyetleri yaşanan gelişmeler ışığında açıklanmaktadır. Bu süreçte sadece uluslararası gelişmeler değil iç siyasetinde de gelişmeler ve CIA bu gelişmelere etki ve tepkisi incelenmektedir. Bu kapsamda yakın zamanda yayınlanan CIA Arşiv belgeleri ve raporları incelenerek elde edilen bulgular ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: CIA, U-2 Casus Uçuşları, Küba Krizi, Türkiye, İstihbarat

ACTIVITIES OF CIA IN TURKEY IN THE COLD WARS (1945-1960)

ABSTRACT

At the very beginning of the Cold War, the CIA (American Center for Information Retrieval) was established to increase the inadequacy and influence of the intelligence activities of the United States to that date. The organization has been the most important representative of American hegemony. For this reason, shortly after the foundation, the fate of the war with the centers established in many countries of the world has been determined. In this context, the organization regarded Turkey as an important area of activity because of its strategic importance and neighboring Soviet Russia and established centers in cities such as Diyarbakir, Istanbul and Adana, especially in Ankara, and has conducted espionage and contraception activities through Turkey.

These activities have caused considerable debate in the history of the Republic of Turkey. The relationship of the CIA with the MAI, the Turkish intelligence organization of the time, is one of the focal points of these discussions. The CIA has carried out U-2 spy flights, one of the largest espionage projects in the world, from the Adana Center. However, it was reduced by Soviet Russia on 1 May 1960. The reduced plane caused the Soviet Russia and US relations to become strained. Because of these flights Soviet Russia has also held Turkey responsible. The US has made great efforts to prevent the spread of communism within the national security strategy during the Cold War years.

In this context, he closely followed the left movements in Turkey. The study also focuses on the intelligence concept in general, as well as its mission of gathering information. In this context, the espionage and contestation activities carried out by the CIA during the Cold War years in Turkey are explained in the light of developments. In this process, not only international developments but also developments in domestic politics are examined and the impact and reaction of CIA

on these developments are examined. In this context, the findings obtained by examining the recently published CIA Archives documents and reports are presented.

Key Words: CIA, U-2 Spy Flots, Cuban Crisis, Turkey, Intelligence

GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın hemen başında kurulan CIA, dünyanın en önemli istihbarat örgütlerinden birisidir.¹ Soğuk Savaş yıllarında ABD hegemonyasının en önemli temsilcilerinden olan CIA, dünyanın birçok yerine faaliyet göstermiştir. Bu kapsamda Türkiye'de kurulduğu ilk yıldan itibaren faaliyet gösteren CIA, yayınladığı arşiv belgeleriyle bu döneme bir nebze ışık tutmaktadır. Hakkında birçok iddia bulunan ve birçok komplo teorisi üretilen CIA, gücü ve faaliyetleri bakımından dikkatleri üzerine çekerken özellikle soğuk savaş yıllarındaki oynadığı rol gizemini artırmıştır. Günümüzde CIA faaliyetleri hakkında birçok araştırma yapılmış ve eserler verilmiştir. Ancak bu eserler de önemli iddialar ortaya atılmış bu iddialar herhangi bir tespite ihtiyaç duyulmadan benimsetilmeye çalışılmıştır. Bu durum birçok araştırmanın ve eserin bilimsel niteliği olmadığını göstermektedir. Bu eserlerin toplum nezdinde ilgi görmesi kısa sürede iddiaların gerçekmiş gibi kabul edilmesine neden olmuştur. Bu nedenle araştırma arşiv belgeleri ışığında araştırılırken popüler iddiaları savunmak ve çürütmek yerine bilimsel sınırlar içerisinde bulgu ve bilgileri paylaşmayı amaçlamaktadır.

CIA kurulduktan hemen sonra Türkiye'de faaliyet gösterecek yetkililer için 1948 tarihli hazırladığı kitapçık son derece önemlidir. Kitapçık, Politik Durum, Ekonomik Durum, Dış İlişkiler ve Askerî Durum, ABD Güvenliğinde Stratejik Etkisi, ABD Güvenliğini Etkileyecek Olası Gelişmeler olmak üzere altı bölümden ve 78 sayfadan oluşmaktadır. Bunun yanında Topografi, Nüfus İstatistikleri ve Karakteristiği, Kronoloji ve Önemli Olaylar, Ulaşım ve İletişim, Biyografik Veriler ekleriyle önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Bu belge göstermektedir ki ABD, Türkiye hakkında detaylı bilgiler edinmişti.² Bu bilgiler ışından ABD çıkarları doğrultusunda stratejik önemini tespit etmişti. Bu belgenin içindeki verilere bakıldığında Türkiye'nin kaynak ve gücüne

---

¹ CIA, ABD Başbakanı Truman'ın 1947 yılında imzaladığı Ulusal Güvenlik Yasası ile kurulmuştur. <https://www.cia.gov/about-cia/history-of-the-cia>

² Harry S. Truman, **Off The Record: The Private Papers of Harry S. Truman**, Ed. Robert H. Ferrell, First University of Missouri Press Paperback Edition, Columbia, 1997, s.44

kadar detaylı bilgiler içermektedir. Bu durum Soğuk Savaşın hemen başında çıkabilecek bir savaş için Türkiye'nin rolü ve gücü tespit edilmiştir.³

Türkiye, Sovyet Rusya'ya komşu olması, Karadeniz'in çıkış yolu olan Boğazları elinde tutması, Orta Doğu ve Kafkaslar kavşağında bulunması nedeniyle son derece önemli bir noktada bulunmaktadır. Böylesine kıymetli toprakların önemini kısa zamanda fark eden CIA, bölgede faaliyetlere de imza atmıştır. Bu faaliyetleri sağlıklı bir şekilde ortaya koymak için istihbarat örgütleriyle ortak çalışmıştır. Bu nedenle dönemin Türk istihbarat örgütü olan MAH ile yakın ilişkileri kurarak maddî yardımlarda bulunmuştur. Bu yardımlar kısa sürede dönemin Başbakanı Adnan Menderes tarafından fark edilerek engellenmeye çalışılmıştır. Menderes'in bu çabasına karşın ilişkiler devam etmiştir. CIA belgeleri incelendiğinde Türk yetkililerden sık sık bilgi toplanmıştır. Bu bilgilerden öne çıkan ise Komünizm faaliyetleridir. Soğuk Savaş yılları komünizm karşıtlığının en belirgin olduğu yıllardır. Bu dönemde CIA, Türkiye'deki komünist faaliyetleri yakından takip etmiştir. Türkiye'deki komünizm karşıtlığını her defasında vurgulasa da takibini sıkı bir şekilde devam ettirmiştir. Bunun yanında siyasî gelişmeleri yakından takip eden CIA, gelişmelerde ABD karşıtlığı aramıştı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye ile ABD arasında çeşitli dış yardım, hibe, askerî üs/tesis oluşturulması ve ilişkileri içeren antlaşmalar yapılmıştır. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel 7 Şubat 1970 tarihinde yaptığı basın açıklaması ile bu antlaşmaların sayısını 91 olarak vermiştir.⁴ Bu antlaşmalardan öne çıkan ise 23 Haziran 1954 tarihli Askerî Tesisler Antlaşması'dır. Bu antlaşma, ABD Silahlı Kuvvetlerinin Türkiye topraklarını kullanmasını sağlamıştır. Böylece ABD'nin Türkiye'nin etrafındaki ülkelerin herhangi birine yapılacak olan bir müdahalede önemli bir lojistik merkez haline getirilmiştir.⁵

³ CIA, 22 Aralık 1948, CIA-RDP78-01617A001400020001-3

⁴ **Milliyet**, 07.02.1970

⁵ Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikası 1945-1991**, Der Yayınları, İstanbul, 2016, s.66-67, Türkiye ile ABD arasında Soğuk Savaş yıllarında yapılan antlaşmalar için bk.

1958 tarihli CIA belgesinde müdahale öncesinde hazırlanan belgede Diyarbakır Hava üssü, Ceylanpınar Askerî Kampı ve Diyarbakır Askerî Üssü'ndeki teçhizat listesi hazırlanmıştır.⁶ Bu üstlerin kullanılması, yetkilendirilmesi ve görev yapacak askerlerin suç işlemeleri halinde yargılanmaları hususunda antlaşmalarda usuller belirtilmiştir. Bu antlaşmalar DP iktidarı sürecinde CHP tarafından tartışma konusu olmuştur. Bunlardan en dikkat çekenini ise ABD'nin Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun'un çağrısı üzerine Lübnan'a askerî müdahale sırasında İncirlik Üssü'nü kullanmasıdır. Muhalefet böylesine bir harekette ABD'nin Türkiye'den izin almadığı hatta bilgi vermediğini iddia etmesi üzerine dönemin dışişleri bakanı olan Fatih Rüştü Zorlu müdahaleyi desteklediklerini ve bu müdahalenin Eisenhower Doktrini kapsamında bir tatbikat olduğunu belirtmiştir.⁷

Bu üstlerden birçok operasyonun merkezi ya da lojistik merkez olmuştur. Bunlardan öne çıkan ise İncirlik Hava üssünden havalanan U-2 Casus Uçuşlarıdır. Soğuk Savaşın en sıcak günlerinin yaşanmasına neden olan U-2 Casus Uçuşları, Sovyet Rusya ile Türkiye ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemişti.

Çalışmada geçmişte var olan bir durumu var olduğu şekliyle tanımlamayı amaçlayan araştırma yaklaşımı olan *tarama modeli* kullanılmıştır. Bu model kapsamında konu ile ilgili olaylar kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlamaya çalışılmıştır. Araştırma hakkında veriler, var olan kayıt ve belgeler incelenerek *belgesel tarama* veya *doküman metodu* olarak bilinen yöntem ile elde edilmiştir.

Çalışma kapsadığı dönem olan 1945-1960 yılları arasında CIA'in Türkiye'deki faaliyetleri hakkında birinci el kaynak olan CIA Arşiv ve Ulusal Arşiv Belgeleri üzerine yapılacaktır. Bu belgelerin kategorileşmesinde yapısal özellikleri göz önünde tutularak;

1. ABD Başkanların sunulan brifingler,
2. CIA analistleri tarafından hazırlanan raporlar,
3. İstihbarat toplantı tutanaklar,

Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

⁶ CIA, 25.07.1958, CIA-RDP78T05447A000300010016-5

⁷ Faruk Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 132-133

4. İstihbarat bültenleri,
5. Muhtelif yazışmalar, haline kategorileştirilmiştir. Bu kategorilerin yanı sıra arşiv belgelerinde bulunan propaganda amaçlı basın ve yayın faaliyet belgeleri üzerine bilimsel yöntemler tabirinde ispatlanabilirliğine dikkat edilerek araştırmanın ilgili yerlerinde bilgi halinde sunulmuştur.

Amerika Birleşik Devletlerinin hafızası olarak bilinen “National Archives” bünyesinde bulunan birçok belge, fotoğraf, video vs. araştırmacıların hizmetine sunmuştur. Bu kapsamda Soğuk Savaş sürecine Türkiye hakkında birçok belge ve bilgi bulunmaktadır. Bu belge ve bilgiler, dağınık olmaları nedeniyle araştırmanın sınırlandırıldığı yıllara göre sınıflandırılmıştır.

Birinci el kaynak ve dönemlerin en önemli tanıklarından olan yerli ve yabancı sürekli basın kaynakları, anı ve hatıralar üzerinde titizlikle durularak bulguların ortaya çıkmasında faydalanılmıştır. Dönemle ilgili çalışmada arşiv ve diğer birinci el kaynakların yanı sıra araştırma eserler ele alınmıştır.

Belgeler ve dokümanlardan toplanmış bilgiler, kaynakçaları belirtilerek dönem ve konu tasnifi yapılmıştır. Sınıflandırmada araştırmanın problemi ve amacına uygunluk, kanıtlanabilirliği, devamlılığı, kapsamlılığı gibi unsurlar göz önünde tutulmuştur. Bilgiler konu başlıklarına göre sırasıyla araştırmanın amacına ve önemine uygun hale getirilmiştir. Araştırmanın sağlam kaynaklara dayandığını göstermek, çalışmaya bilimsel perspektif kazandırmak ve bilgi almak isteyenlere yol göstermek için kaynak gösterilmiştir.

Soğuk Savaş yıllarından itibaren CIA’in Türkiye’deki faaliyetleri çeşitlilik gösterdiğinden 1945 ile 1960 yılları arasında sınırlandırılmıştır. Bu sürede yaşanan ulusal ve uluslararası gelişmelerden ötürü dört konu üzerine odaklanılmaktadır. Böylece Soğuk Savaş yıllarının hemen başında CIA’in etkisi ve faaliyetleri aydınlatılmaya çalışılmaktadır.

CIA’IN MAH İLE İLİŞKİSİ

Ülkeler arasında güvenlik için yapılan müttefik arayışlarında olduğu gibi İstihbarat Örgütleri arasında da buna benzer iş birlikleri yürütülmüştür. Bu kapsamda dönemin Türk İstihbarat örgütü olan

MAH'ın diğer ülke istihbaratları ile yürüttükleri ilişkiler tartışma konusu olmuştur. CIA ile MAH ilişkileri incelendiğinde CIA'in bu kurum üzerinde bariz etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu ilişki CIA kurulmadan önce daha İkinci Dünya Savaşı yıllarında görülmektedir. ABD'nin savaşa girmesi üzerine bölgedeki istihbarat faaliyetlerini artırmıştır. CIA'in selefi olan OSS (The Office of Strategic Services-Stratejik Hizmetler Ofisi) ve OWI (The United States of War Information-ABD Savaş Ofisi) Türkiye'de faaliyet gösteren Nazi İstihbaratı hakkında bilgi almıştır.⁸ Bu ilişki ABD istihbarat örgütlerinin Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'ndan beri var olduğu ve burada faaliyetler gösterdiği anlaşılmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında CIA'in kurulmasıyla faaliyetlerini artırmıştır. Öyle ki ortak hareket ettiği istihbarat örgütlerine yüklü maddî yardım yapmaktan hiç çekinmemiştir. Türkiye'de de MAH'a yüklü ödemeler yapıldığı kısa sürede Ankara'da birçok kişi tarafından bilinir hale gelmişti. Böylesine bir ilişki hiç şüphe yok ki Hükümet yetkililerince tercih edilen ya da desteklenen bir durum değildi. Bu nedenle dönemin başbakanı Adnan Menderes, Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur'u konuyu araştırması için görevlendirmişti. Korur'un yaptığı araştırma sonucunda MAH, İngiltere gizli servisinden 30 bin, Fransız gizli servisinden 7-8 bin, İtalyan gizli servisinden 4 bin lira alırken; CIA'den 100 bin TL almıştı. Dahası CIA dışındaki gizli servisler paraları kurumlara öderken, CIA ödemeleri personellere yapmaktaydı. Bu basit bir istihbarat örgütleri ilişkisinden ziyade iddiaları doğrular nitelikteydi. Menderes bunun üzerine MAH bünyesinde bir dizi düzenleme hayata geçirmişti. Ahmet Salih Korur'u bir süreliğine MAH Müsteşarlığı görevinde bile getirmişti. Korur görev yaptığı süre içerisinde MAH ile diğer istihbarat örgütleri ile ilişkilerine son derece dikkat etmişti. Korur'un tüm çabaları neticesinde CIA ile olan ilişkiler diğer ülke istihbarat ülke seviyesine getirilmişse de bu CIA etkisini tam olarak ortadan kaldıramamıştı.⁹

---

⁸ CIA-26.08.1943, CIA-RDP80R01731R001200050065-7

⁹ Cüneyt Arcayürek, **Derin Devlet 1950-2007**, Detay Yayınları, İstanbul, 2007, s.126-127

PROPAGANDA FAALİYETLERİ

ABD, Orta Doğu, Kafkaslar ve Balkanlardaki çıkarlarını korumak için Türkiye, Yunanistan ve İnan hattında etkili faaliyetler yürütmüşlerdi. Bu faaliyet kapsamında Türkiye’de komünist faaliyetler engellenmiş ve devlet düşmanı ilan edilmişti. ABD, Türkiye’de meydana gelen olay ve eylemlerde sık sık komünist etkisi ve ABD karşıtı hareketleri aramak alışkanlığı haline gelmişti. Sovyet Rusya’nın Soğuk Savaş yıllarında yürüttüğü propaganda araçlarını yakından takip eden ABD, yayınların engellenmesinden etkilerine kadar geniş ve kapsamlı incelemeler yapmıştı. CIA arşiv belgelerinde *Bizim Radyo ve Türkiye Komünist Partisi Sesi* radyo yayınlarının yakından takip edildiği ve gelişmeler karşısında tutumları incelenmiştir. 28 Nisan 1960 olayları ardından düzenlenen raporda Bizim Radyo’nun komünistlere ağrı yaptığını ve hkmete karşı ayaklanmaya davet ettiği belirtilmişti. 27 Mayıs 1960 Darbesinin hemen ardından Bizim Radyo, Cuntasının yanında olduğunu belirtmişti. Bu durum darbecilere Sovyet Rusya desteği olarak algılanmıştı. Böylesine bir desteğin araştırılması için yoğun çaba harcayan CIA, Cunta ile yakın ilişkiler kurmuştur. Bizim Radyo’nun ğrenci eylemelerinden darbeye kadar Menderes karşıtlığı haberler yapmasına karşın cuntanın Batı ilişkilerini sıkı bir şekilde devam edeceği CIA Başkanı Dulles tarafından belirtilmiştir.

Bizim Radyo haftada 21 saat yayın yaparken; Türkiye Komünist Partisi sesi 7 saat yayın yapmıştı. ABD’nin desteği ve uyarıları ile Türkiye bu yayınların yapıldığı yer olan Doğu Almanya’ya resmi başvurularda bulunarak yayınların derhal son verilmesini talep etse de Doğu Almanya tüm başvurularda radyoların kendi topraklarından yayın yapmadığını ne sürerek reddetmiştir.¹⁰

ABD, Sovyet Rusya’nın propaganda faaliyetlerini yakından takip ederken bir taraftan da kendi propaganda araçlarını hizmete sunmuştur. Bu nedenle 1942 yılında kurulan *Voice of America* (Amerika’nın Sesi) radyosu kısa sürede CIA tarafından propaganda faaliyetlerini yürüten etkili yayın kuruluşu olmuştur. Kısa sürede 27 dilde yayın yapan bu radyo özellikle Sovyet propaganda alanlarında hizmet vermişlerdi.

¹⁰ CIA, Nisan-1986, CIA-RDP87T00787R000200170003-4

CIA tarafından sıkı bir şekilde takip edilen radyo faaliyetleri Sovyet Rusya tarafından tepkilere neden olmuştur.¹¹ Broadcasting Board of Governors bünyesinde faaliyet gösteren Amerika'nın Sesi radyosu faaliyet alanı olarak ülkelerin önde gelen yayın kuruluşlarıyla ortak yayın yürütmüşlerdi. Amerika'nın Sesi radyosunun Türkiye faaliyetlerine bakıldığında 12 Şubat 1942 tarihinden itibaren Türkçe yayınlarına başlamıştı. Türkçe yayınlar 1945-1949 yılları arasında kesintiye uğramıştır. 10 Aralık 1951 tarihinde ABD Büyükelçisiyle görüşen dönemin DP Dışişleri Bakanı M. Fuad Köprülü Amerika'nın Sesi Radyosu'nun röle istasyonunun (aktarıcı) Türkiye'de yeniden açılmasını istemiştir. ABD Büyükelçisi talebi olumlu karşılamıştı.¹²

Amerika'nın Sesi yayın kuruluşu, Türkiye'de ortak çalıştığı kurumlar televizyon yayını bakımından TGRT Televizyon ile sürdürmektedir.¹³ Bunun yanı sıra NTV Radyo, Radyo X (Ankara), Kanal S (Gaziantep), First FM (Kıbrıs), Bizim Radyo (Kocaeli), Azerbaycan FM (Bakü) radyolarla ortak yayın yapılmaktadır.¹⁴ Amerika'nın Sesi yayınlarının dışında, ABD'nin Türkiye üstlerinden Çiğilli, İncirlik, Karamürsel, Trabzon ve Samsun'dan yerel radyo yayınları yapılmıştır. Bu yayınlarda gündemdeki gelişmelerin yanı sıra Amerikan kültürünü yaymak amacıyla yayın faaliyetlerini yürütmüşlerdir.¹⁵

CIA Arşivlerinde dikkat çeken bir başka belge ise *This We Believe in Turkey* isimli kitapçuktur. New York'ta 1958 tarihinde basılan kitapçık Türkiye'nin Soğuk Savaş sürecinde aldığı rolü ve gelişmeleri karikatürler halinde anlatmıştır. Kitapçıkta Türkiye'nin Cumhuriyet son-

---

¹¹ CIA, 15.08.1950, CIA-RDP80-01446R000100130007-6; CIA-31.10.1952, CIA-RDP82-00457R014700070004-2; CIA, 16.04.1952, CIA-RDP82-00047R000100340008-4

¹² Aytül Tamer, "Muhayyel Komünizm: Türk Sağının Anti-Komünizm Propagandası", **Doğu Batı Dergisi**, S 58, 2011, s. 98 naklen NARA: 400; NND.842832.

¹³ <https://www.amerikaninsesi.com/p/3781.html>/Erişim Tarihi: 01.09.2017

¹⁴ Yalçın Köksal Demir, **Soğuk Savaş Sırasında Amerikan Propagandası Türkiye Örneği**, Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi, Kırıkkale, 2006, s. 126

¹⁵ Özden Çankaya, **Bir Kitle İletişim Kurumu Tarihi TRT 1927-2000**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 52

rasındaki modernleşmesi ve ABD ile ilişkilerini olumlu bir şekilde belirtilirken, Kıbrıs sorununu Sovyet Rusya'nın bölgede yürüttüğü politikalar nedeniyle oluştuğunu ileri sürmüştür. Bunun yanı sıra Komünizm karşıtı karikatürlerin dikkat çektiği kitapçıkta Orta Doğu'daki gelişmelerin ise Sovyet Rusya'nın yayılmacı politikasının nedeni olarak gösterilmiştir. Kitapçık basımı sonrasında CIA Başkanı Allan Dulles'e, Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Nuri Erim imzalı bir mektupla gönderilmiştir. Dulles mektuba verdiği cevapta kitapçıktan son derece memnun olduğunu belirtirken, karikatürler sayesinde insanlara verilmek istenen mesajın kolayca verildiğini belirtmiştir.¹⁶

U-2 CASUS UÇUŞLARI

Soğuk Savaş, istihbarat faaliyetleri açısından adeta bir devrim olmuştur. Teknolojik gelişmelerin istihbarat tekniklerini yeniden yorumlamaya neden olmuştur. Gelişen silah teknolojisinde artık rakipleri takip etmekte zorluk çeken istihbarat örgütleri bu açıdan yeni yollara başvurmuşlardır. Bu nedenle ABD istihbarat faaliyetleri bakımından o güne kadar kullanılan bütün teknikler yeni savaşta yeterli olmayacağını daha savaşın başında fark etmiş bunun için yeni girişimlerde bulunmuştu. Sovyet bloğun son derece geniş bir coğrafya da olması nedeniyle takip etmek son derece zorlaşmıştı. Bu nedenle istihbarat faaliyetlerinde devrim niteliğinde adım atarak en eski istihbarat yöntemini teknolojinin yardımıyla çok daha başarılı bir hale getirmişti.

Sovyet Rusya'nın 1957 Ekim'inde ilk uyduyu uzaya fırlatması askerî ve stratejik olarak son derece önemli bir adımdı. Böylece ABD'nin Kore Savaşı sonrasında kurduğu Stratejik Hava Komutanlığı (SAC-Stratejik Air Command) sayesinde elinde tuttuğu hava üstünlüğünü kaybetmişti. ABD, Sovyet Rusya'nın böylesine önemli bir adım atması üzerine istihbarat faaliyetlerini artırmış ve U-2 gibi son derece önemli projeleri ortaya koymuştu. U-2 Casus uçakları Sovyet Rusya için başlatılmıştı. Uçakların İngiltere, Almanya, Japonya, Norveç ve Türkiye'den havalandığı bilinmektedir.¹⁷ ABD Hava Kuvvetleri Komutanı

¹⁶ CIA, 20.10.1958, CIA-RDP80B01676R003800050007-1

¹⁷ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 600

Stuart Symington, Aralık 1948 tarihinde Ulusal Güvenlik Konseyine sunduğu raporda, Türkiye'nin Sovyet Rusya işgalinde fiilen direniş gösterebilecek tek ülke olarak belirtmiştir. Bunun yanında Türkiye'yi orta menzilli bombardıman uçaklarının üssü olarak göstermişti. Türkiye böylece Orta Doğu'daki Sovyet Rusya etkisinin artması, Türkiye'nin önemini artırmış önemli bir üst haline getirmişti.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ile Türkiye arasında bir dizi ikili antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşmalar neticesinde ABD, Türkiye topraklarında bir dizi askeri, lojistik ve istihbarat merkezleri kurmuşlardır. Bu nedenle Adana, Diyarbakır ve Bandırma'da hava üstleri oluşturulmuştu.¹⁸ Adana'da bulunan İncirlik Hava Üssü, imkânları bakımından ön plana çıkmıştı. CIA tarafından oluşturulan *Oilstone/Aquatone* projesi¹⁹ U-2 Casus uçuşlarının ilk bölümünü oluşturmaktadır. Uzun menzilli uçuşların sağlanması için hazırlanan belgede İncirlik üssünün imkânları vurgulanarak, uçuşlar için son derece uygun olduğu belirtilmiştir.²⁰

U-2 Projesi kapsamlı çok yönlü bir projedir. Geliştirilerek günümüze kadar gelen bu projenin U-2 Casus uçuşları (U-2 Spying) bölümü incelenmektedir. CIA tarafından başlatılan ve yürütülen bu proje 1953 yılında ortaya atılmıştı. Birinci Dünya Savaşında kullanılmaya başlanan casus uçuşlarının yeniden düzenlenerek geliştirilecek uçaklar sayesinde yeniden yapılması öngörülmüştü. Ancak yeni uçaklar 70.000 fite (21.300m) yükseklikte uçacağından ötürü radarlar tarafından tespit edilemeyecek hale getirilmesi planlanmıştı. Bunun yanı sıra uçaklara net görüntü alınabilmesi için yüksek çözünürlü kamera ve fotoğraf makineler yerleştirilmişti. CIA'nin hazırladığı belgede Sovyet Rusya 13 bölgeye bölünmüş, bölgelerin özellikleri ve önemine göre sınıflandırılmıştı. U-2 Casus uçaklarının gözetleme yapacağı bu bölgelerin coğrafi özellikleri ve konumları belirtilmiştir.²¹

---

¹⁸ Cüneyt Akalın, **Soğuk Savaş ABD ve Türkiye'de Olaylar-Belgeler (1945-1952)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s. 248

¹⁹ CIA, 12.12.1956, CIA-RDP33-02415A000200180033-3

²⁰ CIA, 07.03.1956, CIA-RDP62B00844R000200010278-5

²¹ CIA-22.06.1958, CIA-RDP75B00514R000200050018-1

U-2 Projesi son derece gizli yürütölmüş ve ilk uçağın havalanması için 1956 yılı beklenmişti. 1956 Haziran ayında ilk uçak Sovyet Rusya topraklarından başarılı bir şekilde istihbarat bilgilerini toplaması projenin başarısını göstermişti. Ancak böylesine gizli yürütölen proje Sovyet Rusya tarafından öğrenilmiş ve 10 Temmuz 1956 tarihinde ABD uçuşlar hakkında protesto edilmişti. ABD böylesine durumlarda her zaman yaptığı gibi uçuşları inkâr etmişti. İşte bu durum U-2 Projesinin herhangi bir yavaşlamasına ya da aksamasına değil tam tersine olabildiğince hızlanmasına neden olmuştu. 5 Mart 1958 tarihinde Sovyet Rusya bir kez daha 2 Mart 1958 tarihinde yapılan uçuşu protesto etmişti. ABD, 2 Mart 1958 tarihinde yapılan uçuşun özel bir uçuş olduğunu casusluk amacıyla yapılan bir uçuş olmadığını belirterek bir kez daha reddetmişti.

Dünya bu uçuşları duymasđ için 1 Mayıs 1960 tarihini beklemişti. Sovyet Rusya'nın U-2 Uçağının düşürmesi üzerine tarihi bir dönüm noktasđ yaşanmıştı. Ancak bu kazadan daha birkaç gün önce dönemin CIA başkanı Beyaz Saray'da yaptğı toplantıda projenin başarısından bahsetmiş ve yeni üç görev için izin almıştı.²² 1 Mayıs 1960 Pazar günü Washington'da bulunan CIA kontrol merkezine yerel saatle 03.30'da U-2 Casus uçağı ile iletişimin kesildiği bilgisi ulaşmıştı. ABD yöneticilerine acil koduyla ulaştırılan bilginin hemen ardından NASA, Meteorolojik amacıyla faaliyet gösterilen uçaklarının İncirlik'ten havalandıktan sonra Van Gölü civarında iletişimi kesilmiştir. Açıklama kısa sürede bütün basında yer almıştı. Türkiye durumdan bir gün sonra bilgilendirilmiş ve CIA üst düzey görevliler İncirlik Hava üssüne gelerek detaylı bir araştırma yapmışlardı. Sovyet Rusya tüm bunlara karşın sessizliğini korumuştu. 4 Mayıs'ta CIA merkezinde uçağın durumu hakkında art arda toplantılar yapılmıştı. ABD ısrarla böylesine bu uçağın NASA'ya ait yalanını yaimaya çalışmıştır. Kruşçev'in 5 Mayıs'ta yaptğı konuşmada bir uçak düşürdüklerini söylemesi büyük heyecan uyandırmıştı. Ancak bu uçağın niteliği hakkında bilgi vermemiş çok da önemsememişti. CIA konu hakkında sağlıklı bilgiler alamamıştı. Hatta CIA Başkanı Dulles, pilotun hayatta olmadğı bilgisini iletmişti.

---

²² CIA-RDP33-02415A000800300001-8

Ancak Kruşçev 7 Mayıs'taki açıklamasından çok daha sert bir açıklama yapmıştı. Pilotun sağ olduğunu belirten Kruşçev, ABD'nin yasaları ihlal ettiğini söylemişti. ABD zor durumda kalmıştı. ABD, kısa süre sonra uçuşları kabul etmek zorunda kalmıştı.²³

Kruşçev, U-2 meselesini 15 Mayıs'ta Paris'te düzenlenen dördüncü zirvede gündeme getirmiş ve ABD aleyhine kullanmıştı. General De Gaulle'ün desteğiyle Kruşçev uçuşların bir an evvel durdurulmasını istemişti. Eisenhower yaptığı açıklamada U-2 Casus uçuşların durdurulacağını belirtmiştir. Eisenhower'ın bu açıklamasına karşın U-2 Casus uçuşları artarak devam etmiştir.

Sovyet Rusya, U-2 Casus uçuşlarını Arap coğrafyasında batı karşısında kullanmıştı. Türkiye ve Irak karşıtlığının güçlenmesi amacıyla kullanılan proje, Türkiye'de de basında yayımlanması için fotoğraf ve belgeler sunmuşlardı.²⁴ Kısa süre sonra Sovyet Rusya dış politikasında bu durumu kullanmış ve komşu ülkelerini sorumlu tutmuştu. Uydu ülkelerinde ABD'nin casus faaliyetlerini belirterek Batı karşıtlığını güçlendirmeye çalışmıştı.

Sovyet Rusya U-2 Casus uçuşlarının bir kısmının İncirlik hava üs-tünden gerçekleşmesi nedeniyle Türkiye'yi sert bir şekilde eleştirmiş ve uçuşların durdurulması için nota vermişti. Bunun üzerine Türk Dışişleri Bakanlığında yapılan açıklamada; *“Türkiye Hükümeti tarafından hiçbir Amerikan uçağına Sovyet arazisi üzerinde istikşafî ve diğer herhangi bir maksatla uçuş müsaadesi verilmiş değildir. Böyle bir uçağın Türk hududunu aşarak Sovyet Rusya'ya geçirmedeği malumdur. Esasen Sovyet makamları da bunun hilafında bir iddiada bulunmamıştır. Şurası muhakkaktır ki, Türkiye kendi hava sahası dışında ancak kendi uçaklarından mes'ul olabilir. Daha önce kendi üzerinden geçmiş olsa bile, bu geçiş ve tevakkuf Türkiye'yi hiçbir vechile ilzam etmez.”* diye belirtmiştir.²⁵ Sovyet Rusya, U-2 Casus uçuşları nedeniyle Türkiye üzerindeki baskısını artırmıştı.

---

²³ CIA-RDP33-02415A000800300018-0

²⁴ CIA-05.10.1960, CIA-RDP92B01090R002600040004-2

²⁵ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 262

KOMÜNİST KARŞITI FAALİYETLER

ABD, İkinci Dünya savaşının bitmesi üzerine Sovyet Rusya'nın yayılma politikası neticesinde Komünizm karşıtı faaliyetleri geliştirmiştir. Bu kapsamda oluşturulan Ulusal Güvenlik Stratejisinin temelinde Komünizm karşıtlığı bulunmaktaydı. ABD'de başlayan *cadı avı* kısa sürede Batı Bloğunun tamamına yayılmıştı. ABD'deki komünist faaliyetlerin yasaklanmasında Demokratlarla Cumhuriyetçiler (bu partiler içerisinde farklı sesler de çıkmış; ABD'de çok az sayıda komünist olduğunu belirten ve bunun ülke genelinde bir korku haline gelmesine karşı olanlarda bulunmaktaydı) tarihte ender görülen bir iş birliği yapmıştı. Bu iş birliği kısa sürede ABD'de komünist korkusunu yaymış ve kapsamlı cadı avı başlatmıştı.²⁶ İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ekseninde dünyaya yayılan *Kızıl Tehlike*, Türkiye'de de karşılık bulmuştur. Sovyet Rusya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'ye karşı tutumu ve toprak talepleri ABD ile yakınlaşmaya neden olmuştu. Truman Doktrini sayesinde iyice pekiştirilen ilişkiler, ABD politikalarının Türkiye'de geniş yer bulmasına neden olmuştu.²⁷

Amerikan Ulusal Arşivi'nde Türkiye'de Bolşevizm-komünizm hakkında ilk rapor 1920 tarihlidir. Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara Hükümeti ile Sovyet Rusya ilişkilerini anlamaya yönelik belgeden de anlaşılacağı üzere ABD'nin bu ilişikleri yakından takip etmiştir.²⁸ Türkiye'deki sol faaliyetleri yakından takip eden CIA, bu konuda ilk bilgiler daha İkinci Dünya savaşının devam ettiği yıllarda Sovyet Rusya Komünist Parti'nin 19. Kurultayı hakkında hazırladığı belgede yer almıştır. Kurultaya Türkiye'den İsmail Bilen'in katıldığı belirtilmiştir.²⁹ 1947 yılında hazırlanan *Turkey* kitapçığında Türkiye'de Komünist bir partinin olmadığı belirtilmiştir. Yasaklanan komünist faaliyetler görünürde olmasa da gizli şekilde yürütüldüğüne, Polis ve İstihbarat tarafından yakın takip edildiği ifade edilmiştir. Türkiye'de Zonguldak Kömür İşletmesi, İstanbul ve İzmir tütün fabrikaları işçilerinin örgütlenmelerini potansiyel olduğu iddia edilen raporda Türkiye Çalışma Bakanlığı tarafından işçi örgütlenmeleri ve grevlerinin yasaklanması ile

²⁶ CIA, 29.04.1947, CIA-RDP80-00926A000100010025-4

²⁷ Aytül Tamer, a.g.m. s. 94

²⁸ Aytül Tamer, a.g.m., s.95 naklen NARA: MF-867.00B

²⁹ CIA-RDP78-00915R000200210006-0

İlgili yasal düzenlemeler yapıldığı vurgulanmıştır. Türkiye'de, Sovyet Rusya propagandası faaliyetlerinin Moskova Radyosu tarafından yapılan Türkçe yayınlarla yürütüldüğü ifade edilirken, buna karşı tarihsel bir olgu olarak Türklerin Ruslara güvenmediğinden bu propaganda faaliyetlerinin başarı olasılığının düşük olduğu belirtilmiştir.³⁰

CIA arşivlerinde Türkiye hakkındaki belgelerde komünist faaliyetlerinin olmadığı sık sık vurgulanmıştır. 1965 seçimleri neticesinde Türkiye İşçi Partisi'nin meclise girmesine kadar böylesine faaliyetlerin çok seyrek görüldüğü ifade edilmiştir. Ancak bu süre zarfında Türkiye'deki sol faaliyetleri yakından takip eden CIA, SSCB ülkelerinden Türkiye'ye gelen görevlileri yakından takip etmiştir.³¹ Bu sıkı takip kapsamında bazı isimlerde incelenmiştir.³² Bu pasif görüntüye rağmen Türkiye'nin komünizm karşıtı adımları desteklemiştir. Sovyet Rusya'nın propaganda faaliyetlerini engellemek için yasal düzenlemeye destek vermiştir. Böylece komünist faaliyette bulunanlara 10 yıldan 30 yıla hapis cezasını içeren yasal düzenleme yapmıştır.³³

CIA, Türkiye'deki sol hakkında en kapsamlı raporunu 31 Mart 1967 tarihinde hazırlamıştır. Raporunda Türkiye'de ilk komünist faaliyetlerin 1920 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk'ün ulusalcı hareketine paralel olarak başladığını belirtmiştir. Komünist hareketin bir parti haline gelmesi de Ekim 1920 tarihinde gerçekleşmiştir. Kısa süre sonra bu Komünist faaliyetler potansiyel tehlike olarak görüldüğünden (1924 üye sayısı 600) yasaklanmıştır. Buna karşın 1925 yılından itibaren komünist faaliyetlerin gizli şekilde devam etmişti. Bunun üzerine ülkede komünist faaliyetler yasaklanmıştır. 1931 yılında komünist fikirler işçiler, köylüler ve eğitimli elitler arasında hızlı bir şekilde yayılmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar faaliyet hızlı bir şekilde devam etmesine karşın savaşın seyrinde Türkiye'nin Almanya ile iliş-

---

³⁰ CIA, 22 Aralık 1948, CIA-RDP78-01617A001400020001-3

³¹ 30 Mart 1950 tarihli belgede Sovyet Rusya ve Bulgaristan yetkililerinin Türkiye'ye geldiğini ve görüşmeler yaptığı belirtilmiştir. CIA, 30.03.1950, CIA-RDP82-00457R004600120009-3; CIA, 11.04.1950, CIA-RDP82-00457R004600630001-5

³² İlgili belgede 157'den 4 Türkiye'den isim bulunmaktadır. Ancak bu incelemenin amacı belirtilmemiştir. CIA, 31.05.1950, CIA-RDP83-00415R005100090001-4

³³ CIA, 27.11.1951, CIA-RDP82-00457R009400270002-1

kileri kapsamında artan baskı karşısında komünist faaliyetler gizli yürütülmüştür. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet Rusya'nın tehditkâr tutumu ve ABD'nin güvenlik politikasıyla komünizm büyük tehlike görülmüştü. Bu nedenle 1952 yılında TKP üyelerine yönelik başlatılan (26 Ekim 1951 tarihinde başlamıştır) tutuklamalar neticesinde 184 kişi gözaltına alınmış; bunlardan 133'ü ceza alırken bazı isimler yurt dışına kaçmıştı. CIA göre Türkiye'deki sol faaliyetlerin asıl artışı 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında olmuştur. Darbe sonrasında oluşturulan ortamda sol faaliyet, alanını genişletmiştir.³⁴

SONUÇ

CIA, dünyanın önde gelen istihbarat örgütlerindedir. Bu nedenle kurulduğu günden itibaren dünyanın birçok yerinde son derece önemli faaliyetler yürütmüştür. Bu faaliyetler komplo teorilerine neden olmuştur. Bu nedenle yapılan araştırmaların birçoğu kulaktan dolma bilgilerle donatılmış ve insanlara sunulmuştur. Böylece gerçeklerden uzaklaşmıştı. Soğuk Savaş yıllarında Türkiye stratejik önemi artmıştır. Bu nedenle Türkiye'de faaliyet yürüten CIA, ABD'nin bölgedeki çıkarlarını korumak için Sovyet etkisini engellemeye çalışmıştır. Bir taraftan etkin bir propaganda yürüterek Amerikan Kültürünün yayılmasını sağlayan yayınlar yaparak, bölgedeki gücünü artırmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın son günlerine kadar dış ilişkilerde denge politikasını yürüten Türkiye, Sovyet Rusya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki tehditkâr tutumu nedeniyle Batı eksenli bir politika yürütmüştür. Bunun en önemli göstergesi olan NATO'ya üyelik sonrasında Türkiye'de birçok üst kurulmuştur. Bu üstlerden yürütülen istihbarat faaliyetleri ve operasyonlar Soğuk Savaş yıllarındaki en önemli olaylar arasında yer almıştır. CIA belirtilen tarihler arasında Türkiye'de etkin faaliyetler yürütürken gelişmeleri yakından takip ederek raporlar hazırlamıştır. Bu raporlar Türkiye'nin yakın tarihine ışık tutarken, yaşanan gelişmeleri de gün yüzüne çıkarmıştır. Türkiye bu faaliyetlerden ötürü birçok kez Sovyet Rusya ile karşı karşıya gelmişti. Türkiye'deki CIA faaliyetlerini Arap coğrafyasında propaganda olarak kullanan Sovyet Rusya başarılı olmuş ve Türk-Arap ilişkilerine

³⁴ CIA, 31.03.1967, CIA-RDP79-00927A005700060003-3

büyük zarar vermiştir. Türkiye'nin Batı yanlısı politikası, Soğuk Savaşın ilk yıllarında yaşadığı olaylar iç politikada tepkiler almasıyla sorgulanmasına ve yeniden şekillenmesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

CIA-RDP80R01731R001200050065-7

CIA-RDP33-02415A000800300001-8

CIA-RDP33-02415A000800300018-0

CIA-RDP78-00915R000200210006-0

CIA-26.08.1943, CIA-RDP80R01731R001200050065-7

CIA, 29.04.1947, CIA-RDP80-00926A000100010025-4

CIA, 22 Aralık 1948, CIA-RDP78-01617A001400020001-3

CIA, 22 Aralık 1948, CIA-RDP78-01617A001400020001-3

CIA, 30.03.1950, CIA-RDP82-00457R004600120009-3

CIA, 11.04.1950, CIA-RDP82-00457R004600630001-5

CIA, 31.05.1950, CIA-RDP83-00415R005100090001-4

CIA, 15.08.1950, CIA-RDP80-01446R000100130007-6

CIA, 27.11.1951, CIA-RDP82-00457R009400270002-1

CIA,16.04.1952,CIA-RDP82-00047R000100340008-4

CIA-31.10.1952,CIA-RDP82-00457R014700070004-2

CIA, 07.03.1956, CIA-RDP62B00844R000200010278-5

CIA, 12.12.1956, CIA-RDP33-02415A000200180033-3

CIA-22.06.1958, CIA-RDP75B00514R000200050018-1

CIA, 25.07.1958, CIA-RDP78T05447A000300010016-5

CIA, 20.10.1958, CIA-RDP80B01676R003800050007-1

CIA-05.10.1960, CIA-RDP92B01090R002600040004-2

CIA, Nisan-1986, CIA-RDP87T00787R000200170003-4

NARA: 400; NND.842832

NARA: MF-867.00B

Milliyet, 07.02.1970

Truman, Harry S., **Off The Record: The Private Papers of Harry S. Truman**, Ed. Robert H. Ferrell, First University of Missouri Press Paperback Edition, Columbia, 1997.

Sönmezoglu, Faruk, **Türk Dış Politikası 1945-1991**, Der Yayınları, İstanbul, 2016.

Armaoglu, Fahir, Belgelerle **Türk-Amerikan Münasebetleri**, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

Arcayürek, Cüneyt, **Derin Devlet 1950-2007**, Detay Yayınları, İstanbul, 2007.

Aytül, Tamer, "Muhayyel Komünizm: Türk Sağının Anti-Komünizm Propagandası", **Doğu Batı Dergisi**, 2011.

Demir, Yalçın Köksal, **Soğuk Savaş Sırasında Amerikan Propagandası Türkiye Örneği**, Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi, Kırıkale, 2006.

Çankaya, Özden, **Bir Kitle İletişim Kurumu Tarihi TRT 1927-2000**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

Akalın, Cüneyt, **Soğuk Savaş ABD ve Türkiye'de Olaylar-Belgeler (1945-1952)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

<https://www.cia.gov/about-cia/history-of-the-cia>

<https://www.amerikaninsesi.com/p/3781.html>

EKLER**Ek 1-** This We Believe in Turkey Kitapçığının Kapağı ve Sayfalarından Örnekler

Approved For Release 2002/02/27 : CIA-RDP80B01676R003800050007-1

THIS
WE
BELIEVE *in Turkey*

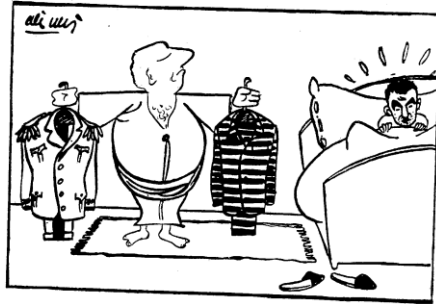
Approved For Release 2002/02/27 : CIA-RDP80B01676R003800050007-1

Approved For Release 2002/02/27 : CIA-RDP80B01676R003800050007-1

... that Communist rule rests on the people

... that Communism guarantees freedom of choice

Approved For Release 2002/02/27 : CIA-RDP80B01676R003800050007-1

Approved For Release 2002/02/27 : CIA-RDP80B01676R003800050007-1

... that the big catch in the Mediterranean
is not tuna

... that the fox risks outsmarting himself over
the cheese

Approved For Release 2002/02/27 : CIA-RDP80B01676R003800050007-1

1949 YILINDA SSCB'DE ÖLDÜRÜLEN DİPLOMATİK KURYE YÜZBAŞI FUAT GÜZALTAN OLAYI

Suat AKGÜL*

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin dış politika alanında; Sovyetler Birliği ve başta ABD olmak üzere Batı ile yeni bir döneme girdiğini görmekteyiz. Türkiye açısından bu ilişkileri kurmak, geliştirmek ve yürütmek kolay olmadı. 5 Ekim 1947'de Kominform'un kuruluşu ile birlikte tüm dünya yeni bir döneme girmiş oldu. Doğu ve Batı Bloku diye genel bir başlıkla anılan bu iki kutuplu yapı en başta Türkiye'yi etkileyecektir. Rusların, Avrupa'nın ortasından başlayıp, Yunanistan ve Türkiye haricindeki Balkanları da içine alarak Pasifik'e kadar uzanan geniş cephe oluşturma düşüncesi Batı dünyasını harekete geçirdi. Rus baskısı ve tehdidi karşısında olduğunu düşünen Türkiye kendisini Batı İttifakı içinde yer alarak koruyacağını düşündü. ABD ile sıcak ve yakın ilişkiler hemen savaşın akabinde başlamışken bu kez Batı İttifakı da Türkiye için diğer bir kapı oldu. Bütün bu ilişkiler Türkiye'yi bir yandan güvence altına almayı hedeflerken diğer yandan Sovyetlerin de hedefi haline getirdi. Türkiye, zor yürütülen ve riskler taşıyan diplomatik bir mücadele içine girdi. ABD ile yürütülen gizli diplomatik ilişkiler Sovyetlerin gizli istihbarî faaliyetlerini Türkiye üzerine yönlendirmesine neden oldu. Sovyetlerin amacı; Türkiye'nin, başta ABD olmak üzere Batı ile yürüttüğü ilişkilerin içeriklerini öğrenmek ve engel olmaya çalışmaktı. Bunun için de açık ve gizli faaliyetler yürüttüler.

Özellikle 1948 yılından itibaren Türkiye üzerinde casusluk faaliyetlerinde büyük bir artış görülmektedir. Genellikle Bulgaristan üye-

---

* Dr. (E) Öğ.Alb., ANTALYA, suatakull@gmail.com

rinden geçiş yapan kişiler Türkiye için tehdit algısında başta gelmekteydi. Karadeniz üzerinden gemi ile Türk limanlarına gelen kişiler de gözetim ve takip altında idiler. Bu takipler ve çalışmalar sonucu casusluk yaptığı tespit edilen bazı kişiler yakalandılar ve çeşitli cezalara çarptırıldılar.

İşte bu gizli ve örtülü faaliyetler yürütülürken Türk-Rus ilişkilerinde çok önemli bir gelişme oldu. Türkiye'nin Sovyetler Birliği Büyükelçiliğinde Askerî Ataşe Yardımcısı ve Diplomatik Kurye olarak görev yapan Kurmay Yüzbaşı Fuat Güzaltan resmî görevle Türkiye'ye gelmekte iken seyahat halinde bulunduğu trendeki kompartımanda başından vurulmuş olarak bulundu ve hastaneye kaldırıldıktan sonra hayatını kaybetti. Türkiye'ye getirmekte olduğu resmi evrakların bulunduğu çantaya dokunulmadığı ve Türk Dışişleri görevlilerine teslim edildiği anlaşıldı. Rus yetkililer; Fuat Güzaltan'ın 30 Mayıs 1949'da trende, içkinin etkisiyle ve yaşadığı bunalım sonucu tabanca ile kendini vurarak intihar etmiş olduğunu, ağır yaralı olarak hastaneye kaldırıldığını, burada yapılan müdahaleye rağmen hayatını kaybetmiş olduğunu muhatapları Türk yetkililere bildirdiler.

İyi eğitim görmüş, iyi yetiştirilmiş, her türlü göreve hazırlıklı olan ve iyi bir kişiliğe sahip bir diplomatın içkinin tesiri ile kendini kaybedip intihar ettiği şeklindeki görüş Türk kamuoyunca inandırıcı bulunmadı. Bu bilgi Türk tarafını hiçbir zaman tatmin etmedi. İntihar etmiş olacağına inanılmadı. O dönem gazetelerinde ve sonraki dönemlerde bu ölüm olayının Rus gizli servisi marifetiyle yapıldığına inanıldı. Gazeteler konuyu günlerce birinci sayfalarından verdiler. Düzenlenen cenaze törenine resmi görevlilerle birlikte çok büyük bir halk katılımı oldu. Cenaze töreni büyük bir gövde gösterisine dönüştürüldü. TBMM oturumlarında konu gündeme geldiğinde kesin bir dille Diplomatik Kurye Yzb. Fuat Güzaltan'dan "şehit, şehidimiz, vatan şehidi" şeklinde söz edildi. TBMM tutanaklarına bu şekilde geçti. Sonraki yıllarda da gündeme geldiğinde Rus gizli servisinin işi olduğu yönünde konuşmalar yapıldı.

Fuat Güzaltan'ı tanıyanlar, Harp Okulundan ve Harp Akademisinden sınıf ve mesai arkadaşları gerek olayın olduğu zaman gerekse sonraki yıllarda Fuat Güzaltan'ın şehit edildiği yönünde görüşlerini

ifade ettiler. 1968 yılında, Emekli Orgeneral Muharrem Mazlum İskora tarafından yayınlanan “Harp Akademileri Tarihçesi” adlı kitapta Top.Yzb.Fuat Güzaltan’dan “1949’da Rusya’dan Kurye olarak dönerken Kafkas topraklarında trende öldürüldü” şeklinde bahsedilmektedir. Sınıf arkadaşı Emekli General Nurettin Türsan da anılarını yazdığı kitabında “Şehit Yüzbaşı Fuat Güzaltan’ın Öyküsü” başlığı ile Fuat Güzaltan hakkındaki duygularını anlatırken şehit edildiğine vurgu yapmaktadır.

Bu bildiri ile; kamuoyunda bilinmeyen, yakın dönemde gerçekleşmesine rağmen ayrıntıları anlaşılamamış, hakkında her hangi bir bilimsel çalışma yapılmamış Diplomatik Kurye Yzb.Fuat Güzaltan konusu, çeşitli açılardan incelenerek bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, SSCB, Komünizm, Yüzbaşı Fuat Güzaltan, Diplomatik Kurye, ABD.

DEATH OF DIPLOMATIC COURIER CAPTAIN FUAT GUZALTAN IN THE USSR IN 1949

ABSTRACT

In the foreign policy of Turkey after World War II; We are seeing a new turn with the Soviet Union and the West, especially the US. From Turkey's point of view, it was not easy to establish, develop and carry out these relationships. With the founding of the Cominform on October 5, 1947, the whole world entered a new turn. This bipolar structure, which is generally referred to as the East and West Bloc, will affect Turkey in the first place. The Russians mobilized the western world of thinking, starting from the middle of Europe and forming a vast façade extending to the Pacific, including the Balkans outside Greece and Turkey. Thinking that it was against the Russian press and the threat, Turkey thought that it would protect itself by taking part in the Western Alliance. While the warm and close relations with the US began immediately after the war, this time the Western Alliance was another door for Turkey. All these relations aimed at securing Turkey on the one hand, but on the other hand they made Soviet targets. Turkey has entered into a diplomatic struggle that is difficult and has risks. The secret diplomatic relations with the US have led the Soviet secret intelligence activities on Turkey. The purpose of the Soviets; He tried to find out and interfere with the content of Turkey's relations with the West, particularly the US. For this, they carried out open and secret activities.

Since 1948, there has been a large increase in spying activities on Turkey. People who migrated over Bulgaria usually came to the forefront in terms of threat to Turkey. The people who came to the Turkish ports via the Black Sea were also under surveillance and monitoring. Some of those who have been found to have been spying on these follow-ups and studies have been caught and subjected to various criminal charges.

This is a very important development in Turkish-Russian relations while these secret and implicit activities are being carried out. Captain Fuat Guzaltan, who served as a military attaché assistant and Diplomatic Courier at the Embassy of the Soviet Union in Turkey, came

to Turkey with official duty and was found to have been shot in the head of the compartment during his travels and lost his life after being taken to the hospital. It was understood that the bag in which the official documents were brought to Turkey was not touched and was delivered to the Turkish Foreign Ministry officials. Russian authorities; Fuat Guzaltan reported on 30 May 1949 that he had committed suicide by hitting himself with a trail of pain and a depressed pistol that he suffered with the effect of the insult and that he had been taken to the hospital as a seriously injured person and had lost his life despite the intervention made here.

The opinion of the diplomat who was well educated, well-educated, prepared for all kinds of relativities and good personality and lost himself and lost suicide was not convincing in Turkish public opinion. This information never satisfied the Turkish side. He was not believed to have committed suicide. It was believed that this death was carried out by the Russian secret service in the periodicals and later periods. The newspapers were given their first pages for days on end. There was a very large public attendance at the funeral with the official officials. The funeral was transformed into a big body show. When the issue comes to an end in the GNAT sessions, the Diplomatic Courier Yzb. Fuat Guzaltan'dan "martyr, martyr, martyr" was mentioned as. This is how the Parliament passed its minutes. In the following years, when it came to the agenda, it was talked that Russian secret service was the job.

Those who know Fuat Guzaltan expressed their opinion that class and colleagues from the Military Academy and the War Academy had been killed when Fuat Guzaltan was killed in the following years. In 1968, retired Gen. Muharrem Mazlum Iskora published the book "History of War Academies", which mentions Cpt.Fuat Guzaltan as "in 1949, when he was returning from Russia, he was killed in a trendy way in the Caucasus." His classmate retired General Nurettin Türsan also emphasized that he was martyred when describing his feelings about Fuat Guzaltan with the title "Story of Martyr Captain Fuat Guzaltan" in his book, which he wrote his memoirs.

In this article, the less well known Captain Fuat Guzaltan theme will be examined.

Key Words: World War II, USSR, Communism, Diplomatic Courier, Captain Fuat Guzaltan, USA.

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin dış politika alanında; Sovyetler Birliği ve başta ABD olmak üzere Batı ile yeni bir döneme girdiğini görmekteyiz. Türkiye açısından bu ilişkileri kurmak, geliştirmek ve yürütmek kolay olmadı. 5 Ekim 1947'de Kominform'un kuruluşu ile birlikte tüm dünya yeni bir döneme girmiş oldu. Doğu ve Batı Bloku diye genel bir başlıkla anılan bu iki kutuplu yapı en başta Türkiye'yi etkileyecektir. Rusların, Avrupa'nın ortasından başlayıp, Yunanistan ve Türkiye haricindeki Balkanları da içine alarak Pasifik'e kadar uzanan geniş cephe oluşturma düşüncesi Batı dünyasını harekete geçirdi. Rus baskısı ve tehdidi karşısında olduğunu düşünen Türkiye kendisini Batı İttifakı içinde yer alarak koruyacağını düşündü. ABD ile sıcak ve yakın ilişkiler hemen savaşın akabinde başlamışken bu kez Batı İttifakı da Türkiye için diğer bir kapı oldu. Bütün bu ilişkiler Türkiye'yi bir yandan güvence altına almayı hedeflerken diğer yandan Sovyetlerin de hedefi haline getirdi. Türkiye, zor yürütülen ve riskler taşıyan diplomatik bir mücadele içine girdi. ABD ile yürütülen gizli diplomatik ilişkiler Sovyetlerin gizli istihbarî faaliyetlerini Türkiye üzerine yönlendirmesine neden oldu. Sovyetlerin amacı; Türkiye'nin, başta ABD olmak üzere Batı ile yürüttüğü ilişkilerin içeriklerini öğrenmek ve engel olmaya çalışmaktı. Bunun için de açık ve gizli faaliyetler yürüttüler.¹

Özellikle 1948 yılından itibaren Türkiye üzerinde casusluk faaliyetlerinde büyük bir artış görülmektedir.² Genellikle Bulgaristan üzerinden geçiş yapan kişiler Türkiye için tehdit algısında başta gelmekteydi. Karadeniz üzerinden gemi ile Türk limanlarına gelen kişiler de gözetim ve takip altında idiler. Bu takipler ve çalışmalar sonucu casusluk yaptığı tespit edilen bazı kişiler yakalandılar ve çeşitli cezalara çarptırıldılar. İki Rus bir Romen vatandaşı Türkiye'nin Suriye sınır bölgesinde gizli giriş yapırlarken yakalanmışlar ve sorgularında birisinin Rus Albay olduğu anlaşılmıştı.³ Rusların Türkiye'de bazı vatandaşları takip edip Rusya'ya kaçırma teşebbüsünde buldukları bazı

---

¹ Kâmuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)**, Ankara, 1983, s.134 vd.

² **Zafer gazetesi**, 30, 31 Mayıs, 1 Haziran 1949.

³ **Zafer gazetesi**, 10 Mayıs 1949.

Türk vatandaşlarının ise Rusya hesabına casusluk yaptıkları yönünde dönemin basınında sık sık haberler görülmektedir. Amerikan İktisadi İşbirliği Türkiye Temsilcisi, Ankara'dan Bursa istikametine giderken Polatlı civarında bir kamyonla çarpışmış ve yaralanmıştı. Bu temsilcinin yaptığı seyahat de kaza da meçhul kalmıştı.⁴ Daha öncesinde de bir Türk konsolos Bulgaristan'da trende soyulmuştu.⁵ Öte yandan Yahudiler hesabına Filistin'e gönderilmek üzere silah ve cephane kaçakçılığı yapan büyük bir şebeke de tespit edilerek yakalanmışlardı.⁶ Bu dönemde Türkiye'de görevli bir Çekoslovak diplomat da Türkiye'den sığınma talebinde bulunmuştu.⁷

Truman Doktrini ve Marshall Planı, Atlantik Paktı, Türkiye'nin Avrupa Konseyine giriş haberleri, Türk Genelkurmay Başkanı'nın değişerek Orgeneral Salih Omurtak'ın Askerî Şuraya atanması yerine Org. Abdurrahman Nafiz Gürman'ın getirilmesi, Sabahattin Ali'nin öldürülmesi olayının sanığının yargılanması, solcu hocalar denilen ve çoğunluğu DTCTF'de profesör olan bilim adamlarının tutuklanmaları ve yargılanmaları, Türk-Amerikan Dostluk Derneği'nin kurulması bu dönem olaylarının en dikkat çekici konuları olmuştur.⁸ Nuri Killigil'in silah ve mühimmat üreten fabrikasının bir patlamayla havaya uçup yok olması da bu döneme denk gelmektedir.⁹

İşte bu gizli ve örtülü faaliyetler yürütülürken Türk-Rus ilişkilerinde çok önemli bir gelişme oldu. Türkiye'nin Sovyetler Birliği Büyükelçiliğinde Askerî Ataşe Yardımcısı ve Diplomatik Kurye olarak görev yapan Kurmay Yüzbaşı Fuat Güzaltan resmî görevle Türkiye'ye gelmekte iken seyahat halinde bulunduğu trendeki kompartımanda başından vurulmuş olarak bulundu ve hastaneye kaldırıldıktan sonra

⁴ **Zafer gazetesi**, 28 Mayıs 1949. **Hür Söz gazetesi**, 3 Haziran 1949.

⁵ **Zafer gazetesi**, 15 Haziran 1949.

⁶ **Zafer gazetesi**, 30 Mayıs 1949. **Zafer, Yeni Sabah ve Akşam gazeteleri**, 1-4 Haziran 1949.

⁷ **Zafer gazetesi**, 24 Eylül 1949.

⁸ **Zafer, Yeni Sabah ve Akşam gazeteleri**, 20 Mayıs-24 Eylül 1949.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Atilla Oral, **Enver Paşa'nın Kardeşi Nuri Killigil**, İstanbul, 2016.

hayatını kaybetti. Türkiye'ye getirmekte olduğu resmi evrakların bulunduğu çantaya dokunulmadığı ve bu çantanın Türk Dışişleri görevlilerine teslim edildiği anlaşıldı. Rus yetkililer; Fuat Güzaltan'ın 30 Mayıs 1949'da trende, içkinin etkisiyle ve yaşadığı bunalım sonucu tabanca ile kendini vurarak intihar etmiş olduğunu, ağır yaralı olarak hastaneye kaldırıldığını, burada yapılan müdahaleye rağmen 1 Haziran'da hayatını kaybetmiş olduğunu, muhatapları Türk yetkililere bildirdiler.¹⁰

İyi eğitim görmüş, iyi yetişmiş, her türlü göreve hazırlıklı olan ve iyi bir kişiliğe sahip bir diplomatın içkinin tesiri ile kendini kaybedip intihar ettiği şeklindeki görüş Türk kamuoyunca inandırıcı bulunmadı. Bu bilgi Türk tarafını hiçbir zaman tatmin etmedi. Çünkü ailesi ve yakın arkadaşları Fuat Güzaltan'ın içki kullanmadığı görüşünde hemfikirler. İntihar etmiş olacağına inanılmadı. O dönem gazetelerinde ve sonraki dönemlerde bu ölüm olayının Rus gizli servisi marifetiyle yapıldığına inanıldı. Gazeteler konuyu günlerce birinci sayfalardan verdiler. Düzenlenen cenaze törenine resmi görevlilerle birlikte çok büyük bir halk katılımı oldu. Cenaze töreni büyük bir gövde gösterisine dönüştürüldü. TBMM oturumlarında konu gündeme geldiğinde kesin bir dille Diplomatik Kurye Yzb. Fuat Güzaltan'dan "şehit, şehidimiz, vatan şehidi, muhterem şehidimiz"¹¹ şeklinde söz edildi. TBMM tutanaklarına bu şekilde geçti. Sonraki yıllarda da gündeme geldiğinde Rus gizli servisinin işi olduğu yönünde konuşmalar yapıldı.

Yzb. Fuat Güzaltan Kimdir?

Fuat Güzaltan Kafkasya'dan Türkiye'ye göç etmiş bir ailenin çocuğu olarak 1915 yılında İstanbul'da doğdu.¹² Babası Numune-i Hamiyet Muhribi subaylarından Mahmut Ali Bey'dir. Anne ve babasını erken yaşta kaybettiğinden teyzesi yanında kalmıştır. İlkokulu teyzesinin ve ağabeyinin himayesinde Bostancı İlkokulunda okudu. Konya Askerî Orta Okulu ve Maltepe Askerî Lisesi'ni bitirdi. 1936 yılında Kara Harp Okulu'na girdi. 1938 yılı Ağustos ayında Harp Okulu'ndan

---

¹⁰ **Zafer gazetesi**, 3 Haziran 1949.

¹¹ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem:9, Toplantı:1, Cilt:6, Birleşim:63, (11.04.1951), s.164-167. Dönem:8, Toplantı:3, Cilt:20, Birleşim:106, (10.06.1949), s.704.

¹² Sefer E. Berzeg, Çerkes - **Vubıhlar Soçi'nin İnsanları**, Ankara 2013, s.486.

Topçu Asteğmen olarak ve 1938-53 sicil numarası ile mezun oldu. Ağustos 1938-Mart 1940 tarihleri arasında Topçu Atış Okulu'nda sınıf eğitimi gördü ve Teğmen oldu. 1942 yılında Üsteğmen olduktan sonra Çankırı-Çerkeş'te Batarya Komutanı olarak görev yaptı. Bu görev esnasında büyük Çerkeş depremini yaşadı ve yaralandı. Birçok arkadaşı bu depremde şehit oldu. Bu görevini yürütürken 1944 yılında Harp Akademisi sınavını kazandı.¹³ 1946 yılında da Yüzbaşı oldu. 1947 yılında Akademi'nin 91. Sınıfından (devre) Kurmay olarak mezun oldu.¹⁴ Mezuniyeti sonrasında 1 yıla yakın bir süre Genelkurmay'da staj yaptı. Sonra Genelkurmay Başkanlığı Haberalma Şubesi Kıymetlendirme Servisine atandı.¹⁵ Bu görevi esnasında Moskova'ya kurye olarak tayini çıktı. 30 Mayıs 1949'da görev dolayısıyla bulunduğu trende intihar ettiği ve ağır yaralı kaldırıldığı hastanede 1 Haziran tarihinde vefat ettiği Rus yetkililer tarafından açıklandı.

Fuat Güzaltan'ı tanıyanlar, Harp Okulu'ndan ve Harp Akademisi'nden sınıf ve mesai arkadaşları gerek olayın olduğu zaman gerekse sonraki yıllarda Fuat Güzaltan'ın şehit edildiği yönünde görüşlerini ifade ettiler. Emekli Orgeneral Muharrem Mazlum İskora Top.Kur.Yzb.Fuat Güzaltan'dan "1949'da Rusya'dan Kurye olarak dönerken Kafkas topraklarında trende öldürüldü" şeklinde bahsetmektedir.¹⁶ Akademiden sınıf arkadaşı Emekli General Nurettin Türsan da anılarını yazdığı kitabında "Şehit Yüzbaşı Fuat Güzaltan'ın Öyküsü" başlığı ile Fuat Güzaltan hakkındaki duygularını anlatırken şehit edildiğine vurgu yapmaktadır. Nurettin Türsan anılarında arkadaşı Fuat Güzaltan'dan şöyle bahsetmektedir:

"Yakın arkadaştık. Bir gün Fuat odama geldi: "Moskova'ya kurye olarak gideceğim. Bir kızla anlaştık gibi. Bana verilen harçlık dolarları bozdurmak istemiyorum. Bana 500 lira verir misin? diye sordu. Bankaya gittik. Fuat'a 500 lira verdim. Senet kabul etmedim. Fuat Moskova'ya

¹³ Nurettin Türsan, **Anılar**, İstanbul, 2009, s.81-82.

¹⁴ Harp Akademileri Komutanlığı, **Harp Akademilerinin 120 Yılı**, İstanbul, 1968, s.83.

¹⁵ **Yeni Sabah gazetesi**, 5 Haziran 1949.

¹⁶ Muharrem Mazlum İskora, **Harp Akademileri Tarihçesi Cilt:2**, Ankara 1968, s.154.

gitti. Stalin'in en azgın dönemi idi. Boğazlarda ortak hak, Kars ve Ardahan'ı istiyordu. Fuat tedbirli gitmişti. Silahını ve uyku önleyici ilaçlar almıştı. Sovyetler, Moskova-Kars yolculuğunda, Fuat'ın elinde kurye çantasını almak için çok şeyler yaptılar. Kompartmanına gaz da saldılar ama Fuat'ı uyutamadılar. Tren Türk sınırına yaklaşırken Fuat'ın şakağına bir kurşun sıkarak öldürdüler ve çantasındaki belgelerin fotoğraflarını çekererek çantayı yanına bıraktılar ve Türk sınırında da "intihar etmiş" diyerek ölüsünü teslim ettiler. Türkiye korkunç bir Sovyet darbesi yemişti: Hükümet Sovyet taarruzundan o kadar korkuyordu ki, bir protesto notası bile veremedi. Genelkurmay da sus pus oldu. Doğudaki 3. Ordu, yeni Erzurum savunma hattına geri alınmıştı. Ama Türk ulusu, Sovyetlere tüm kinini ortaya döktü. Fuat Güzaltan'ı İstanbul'da Edirnekapı Şehilliğine götüreren tren, yol boyunca gece gündüz istasyonlara çıkan Türk ulusu tarafından uğurlandı ve Sovyetler'e lanet yağdırıldı. 1953 Eylülünde, Van'dan İstanbul'a geldim. Bir akşam kapım çalındı. Tanımadığım bir Bey, bir Hanım ve bir oğlan çocuğu, buyur ettik. Genç adam: Efendim ben yakın arkadaşınız Şehit Kurmay Yüzbaşı Fuat Güzaltan'ın kardeşiyim. İstanbul'da dış tabipliği yapıyorum" dedi. Ben, ağabeyinin nasıl şehit olduğunu soracağımı sandım. "O günlerin gazetelerini bulursanız, ayrıntılı yazdılar" dedişime genç adam güldü: "Efendim ben onları okudum. Ben bugün size ağabeyimin borcunu ödemeye geldim..." dedi. Uzun bir süre böyle bir borç vermediğimi, aradan 5-6 yıl geçtiğini, hatırlamadığımı iddia ettim. Nihayet kardeşi cebinden ufak bir muhtıra defteri çıkardı. Fuat, benden aldığı 500 TL'yi gün ve saati ile yazmıştı. O zaman "Ben o parayı düğün hediyesi olarak verdim" demeye başladım. Sonunda karı-koca 500TL'yi sehpaye bırakıp gittiler. Şehit Kurmay Yüzbaşı Fuat Güzaltan'a hâlâ yanarım"¹⁷.

Bu anıdan da anlaşılacağı gibi Fuat Güzaltan'ın intihar etmiş olması yakın çevresi için hiç inandırıcı gelmemektedir. Ruslar tarafından öldürülmüş olduğuna dair kesin bir inanç vardır.

---

¹⁷ Nurettin Türsan, a.g.e., s.81-82.

Harp tarihi ve askerî konularda araştırmalar yaptığı ve makaleler yazdığı bilinmektedir.¹⁸ Ayrıca Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan askerî bilimsel süreli yayın olan *Ordu Dergisi*'nde "Hafif Zırhlı Birlikler ve Görevleri"¹⁹ ve "Bugünkü Sovyet Ordusu"²⁰ başlıklarında 2 makale yayınladı.

Milliyetperver, vazife sever,²¹ iyi eğitim görmüş, iyi yetişmiş, her türlü göreve hazırlıklı ve iyi bir kişiliğe sahip bir diplomat olarak anılmaktaydı.²² Rusça ve İngilizce biliyordu. Evlilik hazırlıkları yaptığı nişanlısı vardı.²³

Olayın İlk Duyulması ve Basına Yansımaları

Türkiye'nin SSCB Elçiliği Askerî ataşe yardımcısı ve Kurye Kur.Yzb.Fuat Güzaltan'ın ölümü haberi bütün gazetelerde ilk olarak 3 Haziran 1949'da Anadolu Ajansı imzasıyla yayınlandı. İlk gün herhangi bir yorum yapılmadan doğrudan ajansın haberi aktarıldı. Gazeteler kendilerine özel başlık attılar. *Zafer* gazetesinin başlığı "*Hayrete şayan bir hadise. Moskova'dan gelmekte olan kuryemiz trende kurşunla ağır yaralı halde bulunmuş. Sovyetlerin bütün ihtimamlarına rağmen kuryemiz kurtarılamamış*", *Yeni Sabah* gazetesinin başlığı "*Moskova Treninde esrarlı bir intihar. Ruslar'ın hariciyemize bildirdiğine göre bir Türk kuryesi Ankara'ya dönerken Soşi'de intihar etti*" ve *Akşam* gazetesinin başlığı "*Bir kuryemiz trende şakağından yaralı olarak bulundu. Hastaneye kaldırılan kurye bir müddet sonra öldü*" şeklindedir. Bu başlıklar altındaki haberi *Yeni Sabah* Gazetesi bir yorumla şöyle aktarmaktadır: 'Rusların, intihar ettiğini iddia ettikleri Türk kuryesi Fuat Güzaltan'ı ve Rusya'daki seyahat şartlarını iyi tanıyan kimseler nezdinde yaptığımız soruşturmalarda elde ettiğimiz, üzerinde ibretle ve hayretle durulacak mühim bilgiler.' "(Anadolu Ajansı)-

¹⁸ Fuat Güzaltan, "Türkler'de Topçuluk ve Barutçuluk", *Topçu Mecmuası*, S 141, Şubat 1949.

¹⁹ Hamit Pehlivanlı, *Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Süreli Yayınları Makaleler Dizini I*, Ankara 1992, s. 171.

²⁰ Aynı yer.

²¹ *Zafer gazetesi*, 4 Haziran 1949.

²² *Büyük Doğu gazetesi*, 10 Haziran 1949, sayı, 14.

²³ Nurettin Türsan, *a.g.e.*, s.81.

Dışişleri bakanlığından bildirilmiştir. 31 Mayıs sabahı 4.30'da Sovyet Dışişleri protokol müdürü Moskova Büyükelçiliğimize telefon ederek Moskova'dan Ankara'ya avdet üzere yolda bulunan diplomatik kurye Fuat Güzaltan'ın 30 Mayıs günü 14 ile 14.15 arasında tek başına bulunduğu kompartımanda sağ şakağına bir kurşun sıkmak suretiyle intihara teşebbüs ettiğini ve kendisinin ağır yaralı olarak Soçi civarında bir hastaneye kaldırıldığını söylemiştir. Batum Konsolosumuza derhal yaralıyı gidip görmesi için talimat verilmiştir. Aynı günün akşamı protokol müdürlüğünden verilen tamamlayıcı malûmata göre kuryeye ameliyat yapılarak kurşun çıkarılmış, fakat sıhhi durumunun ciddi olduğu ilave edilmiştir. Dün Sovyet hariciyesi Büyükelçiliğimize, alınan bütün tıbbi tedbirlere rağmen kuryemizin vefat ettiğini bildirmiştir. Hadise hakkında her türlü bilgiler, vefat raporu, ameliyatı yapan doktorların müşahedeleri ve bilcümle fenni ve tıbbi malumat Sovyet Dışişleri bakanlığından istenmiştir. Kuryemizin cenazesinin tahnit edilerek Moskova Büyükelçiliğimize mensup bir memurun refakatinde Leninakan-Kars yoluyla memleketeye nakli için gereken tertibat alınmıştır". Bu haberden sonra "Hadise hakkında edindiğimiz hususi malumat" başlığı altında şu yorumda bulunmaktadır: "Dışişleri Bakanlığı tarafından neşredilen tebliğ üzerine bu elim hadise etrafında soruşturmalar yaptık. Öğrenebildiklerimizi kısaca kaydediyoruz: Fuat Güzaltan otuz yaşlarında bekâr bir memurdur. Arkadaşları arasında temizliği, dürüstlüğü, ahlaki meziyetleri ve vatanperverliği ile temayüz etmiştir. Sefaret kuryeliği gibi bu çok mühim ve nazik vazifeyi birçok defalar büyük bir başarı ile ifa etmiştir. Yolları iyi bilmekte ve Rusçaya da vakıf bulunmaktadır. Kendisi yakın bir zamanda kuryelik vazifesi ile Moskova'ya gönderilmiş olup bu günlerde avdet etmesi beklenmekte idi. Yalnız şimdiye kadar çift kurye gönderilirken ve bunlar daima beraber seyahat ettikleri halde bu sefer Fuat Güzaltan yalnız başına seyahate çıkmış bulunmakta idi. Takip ettiği yol da Moskova-Harkov-Rostov-Soşi-Tiflis-Gümrü-Kars-Erzurum-Ankara olarak tespit edilmişti. İşte Fuat Güzaltan Moskova'dan hareketle Soşi'ye kadar normal olarak seyahat etmiş ve hareketinin üçüncü günü varmış olması icap eden Soşi'de –Rusların iddiasına göre- tabanca-sını sağ şakağına sıkmak suretiyle intihar etmiştir. Eğer Fuat Güzaltan'ın intihar etmiş olduğu doğru ise ve bir kuryenin ancak kendisine emanet edilen çantayı kaybettiği veya çaldığı takdirde intihar edeceğine göre, ancak böyle bir hadisenin cereyan etmiş olduğunu kabul etmek lazımdır. Dışişleri Bakanlığının tebliğinde henüz bu hususta aydınlatıcı malumat

*yoktur. Rus makamlarının da hariciyemize vereceği müteakip bilgilerin nelerden ibaret olacağını tahmin etmek kabil değildir. Fakat Fuat Güzaltan'ı tanıyanlar onun böyle kolay kolay faka basacak bir şahıs olmadığını söylemekte müttefiktirler. Esasen kuryeler trenlerde münferit kompartımanlarda seyahat ederler ve içeriye kimseyi almazlar. Bu diplomatik masuniyete her memleket gibi Rusya'nın da riayet etmekte bulunduğu şeklen kabul edilebilir. Çözülmesi en güç nokta, Fuat Güzaltan'ın nasıl olup da diplomatik çantasını çaldırıldığıdır”.*²⁴

Bu durumu araştıran gazete konu ile ilgili bir kişinin görüşlerine de yer vermektedir. Fuat Güzaltan'ı, Rusları ve diplomatik seyahatleri iyi bilen bu kişinin konu hakkındaki görüşleri de şöyledir:

*“Fuat, son derece zeki, cesur ve vatanperver bir gençti. Almış olduğu vazifenin ehemmiyetini de tam manasıyla müdrikti. Ondan çanta çalabilmek için mutlak surette gayrimeşru yollara sâpamak icap eder. Moskova yolunda böyle hadiseler nadir vukubulan hadiseler değildir. Her nedense bu trenlerde seyahat eden bazı kimseler, diplomatların çantalarını çalmaktan çok zevk duymaktadırlar. Bunların bu işi başarmak için başvurdukları usul uyku ilacıdır. Ne yapıp yaparlar, gözlerine kestirdikleri kişilerin yemeklerine uyku ilacı katarlar. Bu hadisenin bir eşi, bir müddet evvel, Moskova'ya gitmekte olan başka bir Türk diplomatının da başına gelmiş ve kuvvetli bir uyku ilacı ile uyutulan bu diplomat gözünü açtığı anda soyulmuş olduğunu anladı. İşin anlaşılmaz olan bir tarafı da bu durumu bilen Sovyet polisinin bu hırsızlık şebekesini bir türlü meydana çıkaramamasıdır.- Hükümetin hadise üzerinde hassasiyetle durmakta bulunduğundan şüphe etmiyoruz. Birkaç yıl evvel bir kuryemiz de, Sofya'da buna benzer bir hadise ile karşılaşmış ve intihar etmişti. Demirperde arkasındaki bu hadiselerin aydınlanmasını bekleyelim”.*²⁵

Olayın Yankısı

Anadolu Ajansı'nın haberi duyurması ve gazetelerin çok az yorumla bu haberi 3 Haziran tarihinde yayınlamalarından sonra bütün gazetelerin, haberin ayrıntılarını öğrenmek için çeşitli çalışmalar içine girdiklerini görmekteyiz. Gazeteler konu ile ilgili birkaç özel muhabir

²⁴ **Yeni Sabah gazetesi**, 3 Haziran 1949.

²⁵ **Yeni Sabah gazetesi**, 3 Haziran 1949.

görevlendirerek gerek Dışişleri Bakanlığı kanalıyla gerekse Fuat Güzaltan'ın yakınları ile temas kurmaya çalışmışlardır. Öte yandan Dışişleri Bakanlığı da konuyu araştırmak maksadıyla bir heyet görevlendirmiştir.

İlk günkü resmî tebliğin duyurulmasından sonra tüm basın ve Türk kamuoyunun kanaati bunun bir intihar değil öldürme olduğu yönündedir. 4 Haziran tarihli gazeteler, haberi yine birinci sayfadan verirlerken hepsi de “şüphe” vurgusu yapmaktadırlar. İntihar olayının ise doğru olmadığı yönünde ortak bir görüş oluşmuştur. 4 Haziran tarihli Zafer gazetesi “*Ölüm şekli hakkında türlü rivayetler var*” başlığını attıktan sonra haberin ayrıntısında bu ölümün intihar olamayacağına vurgu yapmıştır. “*Kendisini tanıyanlar intihar etmesine ihtimal vermemektedirler. Fuat Güzaltan'ın ölümü yıllarca evvel Moskova Büyükelçimiz Vassıf Çımar'ın esrarlı ölümünü hatırlatmaktadır*”²⁶ denilmektedir. Yeni Sabah gazetesi de intihar olayı başlığını kullanmasına rağmen haberin ayrıntısında özel muhabirinin topladığı bilgileri kamuoyuna aktarmaktadır. “*Aldığımız hususi malumat*” başlığı altında şunlar yazmaktadır. “*-Bugün bu hadisenin gizli eller tarafından işlenmiş bir cinayet olması ihtimali bazı sebepler yüzünden kuvvetlenmiş bulunmaktadır. Bilhassa hadise saati bazı şüpheleri davet etmiş bulunmaktadır. Bu gibi vakalarda alakadar elçiliklere derhal malumat vermek adettir. Hâlbuki buna riayet edilmemiştir. Aradan geçen uzun zaman zarfında, bir cinayet işlenmiş ise buna intihar süsünü vermek kolay bir iştir. Bilhassa hadisenin olduğu Soşi'de Sovyet Gizli Teşkilatının bir de mükemmel bir laboratuvarı olduğu bilinmektedir.*”²⁷ Zafer gazetesi bu şüpheleri aynı şekilde 5 Haziran günü de dile getirdi. Buna ek olarak bu ölümün yabancı ülkeler tarafından da şüpheyle karşılandığını yazdı.²⁸ Meclis'te ise konu ilk olarak Sinan Tekelioğlu²⁹ tarafından gündeme getirildi. Tekelioğlu komünizmle mücadele konusunda konuşurken “*memleket büyük bir tehlike karşısındadır. Bu tehlikeyi durdurmak için harekete geçmek lazım. İşte daha dün bir kuryemizi öldürdüler. Yarım memleketimize*

²⁶ Zafer gazetesi, 4 Haziran 1949.

²⁷ Yeni Sabah gazetesi, 4 Haziran 1949.

²⁸ Zafer gazetesi, 5 Haziran 1949.

²⁹ Tekelioğlu Sinan Bey, Kilikya-Çukurova Bölgesi Kuvayı Milliye Komutanlarındandır.

tecavüz etmeyeceklerini kim temin edebilir” diyerek kuryenin öldürüldüğünü Meclis’te ilk dile getiren milletvekili olmuştur.³⁰

Cenazenin Türkiye’ye Getirilmesi

Gazeteler konuyu 10 Haziran tarihine kadar gündemde tuttular. Daha çok cenazenin Türkiye’ye getirilmesi, eşyalarının akıbeti ve düzenlenecek tören ile ilgili bilgiler paylaşıldı. Konunun ilk günlerdeki derinlemesine araştırması durağan bir şekle girdi. Ancak Dışişleri Bakanlığı’nın yürüttüğü çalışmalar bağlamında konunun cinayet olduğu yönündeki görüş ağır bastı. Büyük Doğu Gazetesi de “*Son Moskof Marifeti*” başlığı ile verdiği haberde olayın bir komünist tertibi olduğu görüşündedir.³¹

Fuat Güzaltan’ın cenazesi gerekli işlemlerin tamamlanması üzerine 8 Haziran’da trenle ve bir konsolosluk görevlisi refakatinde Kars’a hareket etti. Cenaze 18.45’te Kars istasyonuna geldi. Cenazeyi Vali Esat Onat ile Askerî Komutan, Emniyet Müdürü, Belediye Başkanı ve Belediye heyeti, Vilayet memurları ve parti temsilcileri karşıladı. Bir Askerî tören kıtası cenazeyi selamladı. İstasyon civarı büyük bir halk kitlesi tarafından dolduruldu. Türk bayrağına sarılı tabut eller üzerinde Tahtaköprü mevkiine kadar taşındı. Bu esnada erkân ve halk da cenazeyi takip ettiler. Cenaze Tahtaköprü’de sıhhiye otomobilene yerleştirilerek karayolu ile Erzurum’a doğru hareket etti.³² Erzurum’da trene konularak Ankara’ya doğru yola çıktı.

Bir yandan cenazenin Türkiye’ye getirilmesi diğer yandan da olayın gerçek boyutunun öğrenilmesi çalışmaları Meclis’te konunun gündeme gelmesi ile yeni bir boyut kazandı. 10 Haziran tarihinde Gaziantep Milletvekili Bekir Kaleli Meclis’e “*Diplomatik kurye Fuat Güzaltan’ın cenazesine merasim yapılması hakkında*” bir konuşma yaptı. Bekir Kaleli konuşmasında:

“Diplomatik kuryemiz Fuat Güzaltan’ın naaşı İstanbul’a götürülmek üzere bugün Ankara’dan geçecektir. Bu aziz vatan şehidimizin İstanbul’da

³⁰ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem:8, Toplantı:3, Cilt:20, Birleşim:104, (08.06.1949), s.579.

³¹ **Büyük Doğu gazetesi**, 10 Haziran 1949, sayı:14.

³² **Akşam gazetesi**, 9 Haziran 1949.

*merasimile karşılanmasını, milli cenaze merasimi yapılarak şehitliğe tevdi-
ini aynı zamanda kahramanlık ve fedailik timsali olarak yarınki nesillere
kalmak üzere kabrinin yaptırılmasını Hükümetten rica ve temenni ediyorum.
Hükümet de dâhil olmak üzere yüksek heyetinizin bu dileğime ortak
olacağına şüphem yoktur. Teessürle dolu iç duygularınızın kısmen olsun
ferahlamasını sağlamak üzere bu dileklerimin yerine getirileceğinin Hü-
kümet tarafından buradan beyan edilmesini hassaten rica ederim”*

demıştır. Bunun üzerine İçişleri Bakanı Emin Erişirgil bu konuda çı-
kacak kararı uygulayacaklarını ifade etmiştir. Hatay Milletvekili Eyüp
Durukan da söz alarak:

*“Muhterem şehidimizin cenazesi bugün 5.30’da Ankara’dan İstanbul’a
gececektir. Bu arada istasyonda ufak bir merasim icra edilecektir.
Aramızdan bir heyetin orada bulunup bu vatan şehidinin oradan geçişi
enasında yapılacak törene iştirak ettirilmesini rica ediyorum”*

demıştır. Meclis oturum başkanı da gereği yapılacaktır diyerek bu talebi kabul etmiştir.³³

Ankara’daki tören çok büyük oldu. Gazeteler bu töreni büyük puntolarla ve baş haber olarak verdiler. Zafer Gazetesi 11 Haziran tarihli sayısında “Rus topraklarında can veren vatan şehidinin cenazesi şehrimizden geçti. Ankara Garındaki Hazin Tören. Millet meclisinde alınan karar. Vatan şehidi için İstanbul’da milli cenaze töreni yapılacak. Şehit Güzaltan’ın intihar etmeyip öldürüldüğü açıkça anlaşılıyor. Aziz şehidimiz Fuat Güzaltan toprağa verilmeden evvel İstanbul Adli Tıp müessesesinde otopsi yapılacak” başlığı ile haber yaptı. Haberin ayrıntısında ise Ankara’ya 17.35’te getirilen cenazenin karşılanmasına katılanlar ve yapılan törenden bahsedilmektedir. Cenazenin İstanbul’a gitmek üzere Ankara Garına gelişi münasebeti ile yapılan merasime TBMM temsilcileri, Dışişleri Bakanı, Milli Savunma Bakanı, Genelkurmay Başkanı, Genelkurmay İkinci Başkanı, Ankara Valisi, Polis Müdürü, Generaller, Jandarma Komutanı ve yüksek rütbeli subaylar ve üst düzey resmi görevliler katıldılar. Halkın da çok büyük katılımı oldu.”³⁴

³³ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:3, Cilt:20, Birleşim:106, (10.06.1949), s.704.

³⁴ Zafer gazetesi, 11 Haziran 1949.

Cenaze Töreni

İstanbul'a getirilen cenaze önce Adli Tıp kurumuna otopsi yapılmak üzere götürüldü. Sonra İstanbul'daki cenaze töreni için ayrıntılı bir düzenleme ve planlama yapıldı. Buna göre merasimin büyük bir katılımı ile yapılması kararlaştırıldı. İstanbul Merkez Komutanlığınca tertip edilen merasim programına göre, cenazenin öğle namazını müteakip Teşvikiye Camiinde cenaze namazı kılınacak ve tören bundan sonra başlayacaktır. İstanbul Üniversitesi talebe birliği de merasime iştirak edeceklerdir. Merasime tüm Askerî birlikler, Askerî okullar, polis ve sivil teşekküller katılacaklardır. Cenaze top arabasına konulduktan sonra Nişantaşı, Harbiye yolunu takiben hareket edecektir. Cenaze alayı orduevinin önüne geldiğinde tabut top arabasından cenaze arabasına alınacaktır. Buradan otomobillerle Taksim, Galatasaray, Galata köprüsü, Sultan Ahmet, Fatih yoluyla Edirnekapı Şehitliğine götürülecektir. Şehitlikte saygı merasimi yapılacaktır. Bu törene Kuleli ve Maltepe Askerî Okulları öğrencileri ile Fuat Güzaltan'ın okul ve mesai arkadaşları da katılacaklardır. Cenazeye katılım ile ilgili olarak Türk Milli Talebe Birliği bir beyanname yayınlamış "*Bir kahpe kurşunun Sovyet topraklarında şehit düşürdüğü Fuat Güzaltan*" ifadelerini kullanarak mensuplarının cenaze merasimine azami katılımının sağlanmasını istemiştir.³⁵

Cenaze töreni 13 Haziran'da Teşvikiye Camii'nde öğle namazını müteakiben saat 13.50'de başlanmış ve planlandığı gibi icra edilmiştir. Törene Adalet Bakanı, Vali ve Komutanlar, Vilayet erkânı ve şehidin ailesi ve arkadaşları katıldılar. Büyük bir halk kitlesi ile öğrenciler de tören boyunca cenazeye eşlik ettiler. Mezar başında konuşmalar yapıldı. Yüzbaşı Cevdet Sunay, Yüzbaşı Rıza Erseven ve Yüzbaşı Muammer Mengüç arkadaşları namına duygularını ifade ettiler. Milli Talebe Birliğinden Orhan Birgit de bir konuşma yaptı. Birgit "*Güzaltan'ın şehadetiyle ordu seçkin bir uzvunu, vatan kıymetli bir evladını kaybetmiş bulunuyor. Fakat biz, bu "sıksalar şüheda fıskırarak toprağın" çocukları, bu oğlunu asker ederken ya şehit ya gazi diye uğurlayan anaların çocuklarıyız. Biz kahpe kurşunun aramızdan almış olduğu kutsal şehit için ağlamıyoruz. Gözlerimizde parlayan şey yaş değil ezeli ve ebedi düşmana karşı biraz daha artan biraz daha*

³⁵ Yeni Sabah gazetesi, 13 Haziran 1949.

kuvvetlenen kindir. Allah ve tarih şahit olsun ki, Güzaltan, biz senin ve bütün şehitlerin intikamını alacağız” diyerek duygulu bir konuşma yapmıştır.³⁶ Üniversite öğrencisi Ali Yürük de “şehit” konulu bir şiir okudu.³⁷

Cenaze töreni, katılım ve yapılan konuşmalara bakıldığında bu törenin bir gövde gösterisi şekline dönüştüğü dikkat çekmektedir. Bu günlerdeki kanaat bu öldürme olayını Rus gizli servisi NKVD'nin memurlarının yaptığı yönündedir. Cenaze töreni esnasında yapılan değerlendirmeler ve gazetelere yansıyan görüşlere göre Rusların, Kurye Yzb. Fuat Güzaltan'ın çantasını almak isteyenlere karşı direnmiş olmasından dolayı öldürüldüğü inancı ağırlık kazanmıştır.³⁸ Cenaze töreninden bir ay sonra Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Türkiye'de başka bir göreve atandı. Gelirken Fuat Güzaltan'a ait olan özel eşyaları, tabancasını, kafasından çıkan kurşunu, olayla ilgili tutanakları, otopsi raporunu ve diğer belgeleri de yanında getirdi.³⁹ Konu birkaç gün sonra otopsi sonuçları için gündeme geldi. Ancak yapılan otopsinin önceden bir cerrahi müdahale gördüğünden dolayı bir sonuç çıkmayacağı açıklandı.⁴⁰ SSCB, Türkiye'den, Fuat Güzaltan'ın hastane masrafları için 40.000 TL talep etmiştir. Diploması uygulamasında pek rastlanmayan bu talep, kişi dokunulmazlığı ile ilgili hükümlere aykırılık taşıdığı gibi, aynı zamanda diploması ilişkilerinin kurulmasının temel amacını göz ardı eder bir niteliktedir. Ancak buna rağmen Türkiye SSCB'nin talep ettiği bu parayı tereddütsüz ödedi.⁴¹

Fuat Güzaltan konusu bu gelişmelerin ardından uzun bir süre hiç gündeme gelmedi. Basında yer almadı. Meclis ve Hükümet kandaında hiçbir yankısı olmadı.

---

³⁶ **Zafer gazetesi**, 14 Haziran 1949.

³⁷ **Akşam gazetesi**, 14 Haziran 1949.

³⁸ **Zafer gazetesi**, 15 Haziran 1949.

³⁹ **Hür Söz gazetesi**, 15 Temmuz 1949.

⁴⁰ **Zafer gazetesi**, 17 Haziran 1949.

⁴¹ Nasıh Sarp Ergüven, **Uluslararası Hukukta Diplomatik Ayrıcalıklar**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s.73.

Konunun TBMM’nde Yeniden Gündeme Getirilmesi

Erzurum Milletvekili Enver Karan, olaydan yaklaşık 2 sene sonra, 11 Nisan 1951 tarihinde Kurye Fuat Güzaltan’ın ölümü hakkındaki sorusuna Milli Savunma Bakanlığı tarafından cevap verilmesini talep etti. Bu soru önergesi şöyledir:

*“Rusya’ya gönderilen Kurye Fuat Güzaltan’ın 30 Mayıs 1949 tarihinde Ankara’ya avdeti sırasında Hosta ile Soçi arasında trende şakağın-
dan revolver kurşunu ile öldüğü malumdur. O zamandan beri hiçbir su-
retle bu hadise açıklanmamış ve umumi efkârda siyah bir istifham işareti
bırakmıştır. Bunun için: 1. Bu gibi gönderilen kuryelerin iki kişiden mü-
rekkep olması iktiza ettiği mutat bulunmasına nazaran gönderen makam
hakkında ne gibi bir muamele yapılmıştır? 2. Hadiseden kim ya da kimle-
rin mesul olduğu. 3. Mumaileyhin ölümünün ne suretle husule geldiği?
4. Vaka bir cinayet midir? Yoksa intihar mıdır? 5. Yanında bulunduğu işi-
tilen resmi çantaya her hangi bir müdahale yapılmış mıdır?”.*

Bu soru üzerine söz alan Milli Savunma Bakanı sorulara tek tek cevap vermiştir. O dönem gazetelere yansıyan ve bilinenlerin dışında farklı bir söz söylememiştir. Hatta cevap olarak dile getirdiği hususlar Rus yetkililerin ve Dışişleri görevlilerinin olay hakkında Türkiye’ye bildirdiklerinin bir tekrarıdır. Bu konu ile ilgili olarak Türk Dışişleri Bakanlığı’nın bir araştırması olup olmadığı sorgulanmamış ve bahsedilmemiştir. Bakan’ın cevabı konunun anlaşılmasına ve aydınlatılmasına her hangi bir katkı sağlamamıştır. Bunun üzerine Soruyu soran milletvekili Enver Karan yeniden söz alarak bunlar haricinde farklı bilgiler olduğunu söyledi. Enver Karan merminin girip çıktığını bu yüzden bir ameliyat yapılamayacağını bu yüzden de Rusların yüklü miktarda ameliyat parası istemeye hakları olmadığını, 2 el ateş sesi olduğunu, bundan başka da mermi izleri olduğunu, mermi sayısının 4 olduğunu, Fuat Güzaltan’ın silahının atış yapamayacak kadar bozuk olduğu, odada birçok boşalmış içki şişeleri bulunduğunu söyledi. O da bazı bilinenleri tekrar ettikten sonra bütün bilinen ve anlatılanların Rusların rivayetleri ve nazariyeleri olduğunu belirtti. Bakanın ve şu

ana kadar kabul gören görüşlerin eksikleri ve yanlışları olduğuna, ölüm olayının izahının hala esrarını koruduğuna vurgu yaptı.⁴²

Bu görüşler ve eleştiriler Büyük Doğu gazetesi tarafından 10 Haziran 1949'da dile getirilen 23 madde ile benzerlik göstermektedir. Olayın tamamen bir Rus tertibi olduğu ve Ruslar tarafından yapılan bu olayın da Rusların ilk vukuatları olmadığı benzer birçok olayı daha önceki yıllarda defalarca gerçekleştirdikleri ifade edilmektedir.

SONUÇ

Kurye Fuat Güzaltan, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulmaya çalışılan yeni düzenin kurbanlarından birisi olmuştur. Resmi ve diplomatik görüş Fuat Güzaltan'ın intihar etmiş olduğu yönündedir. Ancak bunun dışındaki tüm veriler ve inançlar Fuat Güzaltan'ın Ruslar tarafından öldürüldüğü yönündedir. Her olayın mutlaka bir nedeni vardır. Bu olayın da bir ya da birden fazla nedeni olmalıdır. Bu nedenleri bazı kişiler herhangi bir delil göstermeden sadece sonuçları ve etkilerini değerlendirerek dile getirmektedirler. Buna göre Ruslar Türkiye'nin Batıya ve özellikle de ABD'ne yaklaşmasına engel olmak istemektedir. Bu yüzden de çeşitli tertipler içine girmektedir. İşte resmi bir görevle başka bir ülkede bulunan Fuat Güzaltan, Doğu ve Batı diye 2 kutup haline getirilen bu düzenin kurbanlarından birisi olmuştur.

Fuat Güzaltan görev şehididir. Fuat Güzaltan'ı tanıyanlar, Harp Okulundan ve Harp Akademisinden sınıf ve mesai arkadaşları gerek olayın olduğu zaman gerekse sonraki yıllarda Fuat Güzaltan'ın şehit edildiği yönünde görüşlerini ifade ettiler. 1968 yılında, Emekli Orgeneral Muharrem Mazlum İskora tarafından yayınlanan "Harp Akademileri Tarihçesi" adlı kitapta Top.Yzb.Fuat Güzaltan'dan "1949'da Rusya'dan Kurye olarak dönerken Kafkas topraklarında trende öldürüldü" şeklinde bahsedilmektedir. Akademiden sınıf arkadaşı Emekli General Nurettin Türsan da anılarını yazdığı kitabında "Şehit Yüzbaşı Fuat Güzaltan'ın Öyküsü" başlığı ile Fuat Güzaltan hakkındaki duygularını

---

⁴² T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:9, Toplantı:1, Cilt:6, Birleşim:63, (11.04.1951), s.164-167.

anlatırken şehit edildiğine vurgu yapmaktadır. Tanıyanların, çevresinin ve arkadaşlarının ifadelerine göre Fuat Güzaltan, iyi yetişmiş, değerli, çalışkan, vatansever bir kişiydi.

Bu olay sonunda SSCB'nin ne kazandığı Türkiye'nin ne kaybettiği tam olarak anlaşılammıştır. Ancak Türkiye'nin SSCB'nin karşısında Batı ittifakı yanında yer aldığını görmekteyiz. Bu olayın etkisi dolayısıyla kamuoyunda zaten eskiden beri var olan Rus düşmanlığına, Sovyet ve Komünizm düşmanlığı da eklenmiş oldu. Ayrıca yetenekli, çalışkan, vatansever, Harp Tarihi araştırmacısı ve istikbal vadeden bir insanı erken kaybetmiş olduk.

KAYNAKÇA

Akşam gazetesi.

Büyük Doğu gazetesi.

Hür Söz gazetesi.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi.

Yeni Sabah gazetesi.

Zafer gazetesi.

Berzeg, Sefer E., Çerkes - **Vubıhlar Soçi'nin İnsanları**, Ankara, 2013.

Ergüven, Nasıh Sarp, **Uluslararası Hukukta Diplomatik Ayrıcalıklar**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

Gürün, Kâmuran, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)**, Ankara, 1983.

Güzaltan, Fuat, "Türkler'de Topçuluk ve Barutçuluk", **Topçu Mecmuası**, Sayı, 141, Şubat 1949.

Harp Akademileri Komutanlığı, **Harp Akademilerinin 120 Yılı**, İstanbul, 1968.

İskora, Muharrem Mazlum, **Harp Akademileri Tarihçesi Cilt:2**, Ankara, 1968.

Oral, Atilla, **Enver Paşa'nın Kardeşi Nuri Killigil**, İstanbul, 2016.

Pehlivanlı, Hamit, **Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Süreli Yayınları Makaleler Dizini I**, Ankara, 1992.

AUREL DECEI, THE IMPLICATION OF THE HISTORIAN IN ESPIONAGE

Liliana BOŞCAN*

“The Thought Police would get him just the same. He had committed—would still have committed, even if he had never set pen to paper—the essential crime that contained all others in itself. Thoughtcrime, they called it. Thoughtcrime was not a thing that could be concealed for ever. You might dodge successfully for a while, even for years, but sooner or later they were bound to get you.

It was always at night—the arrests invariably happened at night. The sudden jerk out of sleep, the rough hand shaking your shoulder, the lights glaring in your eyes, the ring of hard faces round the bed.

In the vast majority of cases there was no trial, no report of the arrest. People simply disappeared, always during the night. Your name was removed from the registers, every record of everything you had ever done was wiped out, your one-time existence was denied and then forgotten. You were abolished, annihilated: VAPORIZED was the usual word.”

George Orwell, 1984, p. 24¹

ABSTRACT

Aurel Decei is one of the most important Romanian orientalist from 20th century. He was a diplomat at the Romanian Consulate in Istanbul and at the news of the King Michael's abdication on the 30th of October 1947 he decided not to return Romania.

He remained in Turkey, being one of a great number of important Romanian personalities who had chosen to be in exile, hoping that the political system in Romania eventually change. At that time he was already known in both Turkish and international academic societies

---

* Doç. Dr., Bükreş Üniversitesi, ROMANYA, liliana.boscan@gmail.com

¹ <http://www.planetebook.com/ebooks/1984.pdf>

as an outstanding orientalist and Turkish specialist. He was also implicated in the anticommunist fight through articles, speeches, declarations and information diffrent commission, radio station, newspaper and other publication from Turkey and abroad.

All the foreign information sources in the Bosphorus area have appreciated his services, and especially Inteligence Service and the CIA, but also French, Italian and Yugoslavian ones.

First of all, the paper will focus of Aurel Decei's closest relationship with the Turkish Secret Service, where he made many contacts who appreciated his extraordinary knowledge of the Orient, Turkey and Balkans.

The incredible kidnapping took place on the 20th December 1957 in Berlin. He was brought back in Romania, he was in emprisoned and for two years he was interrogation by Romanian Secret Service.

The paper is based on unpublished documents, the 23 sizable volume kept in the National Council for the Research of the Archives who proves that recovering Aurel Decei was a great success for the Romanian Secret Service and a real shock for everyone, especially in Turkey.

Key Words : Romanian-Turkish Relations, Istanbul espionage, anticommunist activity.

The events of the 23rd of August brought changes not only in the internal field but also the external one. The Wehrmacht Army withdrew from the Balkans and the war became short because Romania stopped supplying the German Army with gasoline, Romania deciding to join the Red Army for the last period of the Second World War in Europe.

The presence of the Soviet Union Army in Bulgaria alarmed Turkey who was afraid of the Soviets' claims: the territorial ones and change of the regime of the Montreux Treaty.

Although it did not take part in the war, Turkey had problems because of the economical collapse it suffered after Germany withdrew and had a little chance to improve trade exchanges with the states that were being controlled by the Soviet Union.

During the Second World War, Romania passed through: the neutrality, the territorial losses and the alliance with Germany and changing the coalition. Turkey did not know directly the tragedy of the war and it has kept its neutrality but after the war, its economical situation became worse and in the external field it had to resist the Soviet pressure. While Romania straightened to the communist regime, in March 1947, after President Truman's initiative, the alignment of the Turks on the Western powers' side was obvious.

From 1948 to the end of the 1950s economic, political, social and cultural life in Romania followed the model and directives of Kremlin, disregarding internal realities and the necessities of Romania. This period would see the desecration of the traditional values of Romanian culture and *Sovietization/Stalinization* of every aspect of Romanian society. From 1948 until the middle of the 1950s the foreign policy followed by the Romanian communist regime was loyal to Moscow, there were no contacts with the Western World.

Relations between Romania and the Soviet Union passed through some moments of tension during the rule of Nikita Khrushchev in the Kremlin. At the *Fourth Congress of the Romanian Workers' Party* in 1955, the idea of a Romanian way of building socialism, insisting upon the necessity of respecting the principles of national sovereignty, was discussed for the first time. Relations became cold when Khrushchev

tried to impose the principle of economic division and specialization in the communist bloc². Despite these disagreements Khrushchev agreed, in 1958 to Gheorghiu-Dej's request that Soviet troops be withdrawn from Romanian territory. After 1958, Romania assumed the risk of a policy that had been totally different to them, from Stalinism to Romanian national communism, and it began to distance from the Soviet Union. Foreign trade was slowly reoriented also toward the West.

Between 1949-1958 the main issues mentioned by the representatives of the Turkish Embassy in Bucharest were related to: the situation of Turkish citizens arrested³ in Romania, situation of Turkish minority in Romania, problems with movement of diplomatic personnel⁴, compensation due to the nationalization of Turkish citizens in Romania, the implantation of microphones in Romanian and Turkey embassies and consulates, spying on each other⁵.

Relations between Romania and Turkey, from 1944 to 1947 were marked by some high-mentioned events. The 3rd of November 1944, the General Secretary in the Romanian Foreign Affairs, E.Filloti, mentioned to the Turkish Charge d'Affaires Istignelly, that: *"the Romanian government wants to maintain relations with Turkey and to re-establish economical exchanges as soon as possible. In the present situation, Romania cannot take political initiative"*⁶.

One year later, the Romania Secretary at the Romanian Embassy, C.Dimitriu noted that "Turkey's expectations are normal because Romania must take a decision one way or the other... Turkey wants to

---

² According to the plan proposed by the Soviet Union, the German Democratic Republic and the Czechoslovakia were to continue the process of industrialization, while Romania, Bulgaria, Poland and Hungary were to focus on the development of agriculture.

³ AMAE, fund *Turcia/Dossier*, Conversation on 9th of March 1951 and Conversation on 26th of January 1951 between M.Kayagil and Panescu.

⁴ AMAE, fund *Turcia*, Telegram no 4 774/6 .10.1954.

⁵ AMAE, fund *Turcia*, Telegrama no 102 361/06.02.1954, Telegram no 101 980/09.02.1954

⁶ AMAE, *Turkey, Dossier of Foreign Policy:1945-1946*.

maintain relations with Romania as it did in the past “⁷. In another diplomatic report made by the Romanian Minister, it was stated that “Turkey wished to maintain the friendship and the collaboration with Romania, as it did before the war, when it has found advantages in the political, economical and strategic fields”. If the political relations did not improve, in the economical one it was mentioned that the Turks would not act friendly with Romania as long as they had the impression that Romania was making deals with the Soviet Company, know also by the terms “sovrom” or “the Romanian-Soviet” terms that have suffered long-term discrimination”⁸.

In a diplomatic report in April 1947, I. Magheru noted that “the relations with Turkey do not seem to get normal as a newspaper has published an article which stated that the Soviet Army will remain in Romanian after the period establish in the peace treaty”⁹. In the next month, I. Magheru also mentioned that “relations with Romania continue to be cold just the ones to other countries considered by the Turks to belong in the Soviet influence aria”¹⁰.

The measure taken by Turkey against the communist organization determined a Romanian communist newspaper to answer very badly with headlines like :” *The Turkish Home Affair have banned democratic parties and the trade union in Turkey*¹¹, *Turkish government proclaims anti-trade union law*¹², *Leader of the Labour Party was arrested in Turkey, Turkey kept mobilized one million soldiers*, it is only country who does not try to demobilize after a war in which it did not participate¹³, can be

---

⁷ AMAE, *Turkey- Dossier of Foreign Policy:1945-1946*, Diplomatic Report by C.Dimitriu from the 11th of July 1946, no.1/P.C., page 14

⁸ *Ibidem*, *Dossier of Foreign Policy from 1947*, Diplomatical Report of Romanian Charge d'affaires I. Magheru on July, no. 48 874

⁹ *Ibidem*, Diplomatical Report on April, no. 35 070/ the 28th of May, page 3

¹⁰ *Ibidem*, Diplomatical Report on May, no. 40 738 / the 17th of June, page 2

¹¹ Romanian newspaper “*Scântea*”, seria III, year XVI, no. 707, the 21st of December 1946

¹² *Idem*

¹³ Romanian communist journal : *Scântea* , series III, year XVI, no. 711, the 24th of December 1946

noted. The reaction of Turkish newspaper to this campaign was like this: *The Romanian's communist press attacks us; The delirium of the communist newspaper in Romania, Moscow's servant learns to write.* The Secretary of the Romanian Embassy, C.Dimitriu, mentions that "The Romanian article have changes the situation. The Turkish newspaper and the public opinion reacted vehemently"¹⁴.

In this international context, our study will focus on the activity of Romanian diplomat and great historian Aurel Decei. Aurel Decei is one of the most important Romanian orientalist from the 20th century. If his destiny had not been changed by the reorganization of the world after the Second War World, this science had another worldwide know scholar.

But the generalized conflict and its consequences have completely changed the cours of his life. At that the time, Aurel Decei was a diplomat at the Romanian Consualte in the Istanbul and the news of the King Michael's abdication of the 30th of October 1947 he decided not to return Romania.

So he remained in Turkey, being one of the great number of important Romanian personalities who had chosen to live in exile, hoping that the political system in Romania would eventually change. At that time he was already know in both Turkey and international academic societies as an outstanding orientalist and in Turkish specialist. He is outstanding knowledge of foreign languages his contributions to the prestigious publications and encyclopaedias have recommended him as an authority in the field.

As an important figure of the Romanian exile, Aurel Decei was a member of many organizations. For example, he was the representative of the *National Romanian Committee* (NRC) in Turkey (1948). He has became a true leader of the Romanian emigrants in Turkey, helping thousands of refugees, of the person who had expelled or had run away, afraid of the communist authorities. He was also implicated in the communist fight throught articles, speeches, declaration and informations which he gave to the NRC, to the *Committee for Refuges*

---

¹⁴ AMAE, *Dossier of Romanian-Turkish Relations (1947:January-July)*., *Diplomatical Report of C.Dimitriu* no. 2002/ January 1947

Assistance from Turkey, to the International Committee of Churches, from the Association of the Captive European Nations, to the Free Europe radio station, to the newspapers and the other publication from Turkey and abroad. A sophisticated observer of the reality and a careful political analyst, the historian Aurel Decei has done his duty as a Romanian anticommunist patriot, taking an important part in sustaining the confrontation between opposite ideological systems.

The information that he picked in the discussions with thousands of people (Romanian and foreign sailors, sportsmen, scholars, artist, priest and so) in Istanbul, his impression from meeting a wide range of diplomats, journalist, politicians and manufactures have all been written down, taken over and transmitted to the Secret Services from eight countries.

Free Europe has invited him many times, and so did America's Voice, not to talk about the publication from exile.

As during and after the Second World War, Istanbul was an important intelligence and international relations platform. It is necessary to point out that all the Aurel Decei's activity has as background the Turkish land, during and after the World War II. All the Great Powers and the countries involved in the war have stabilized important information sources in Turkey and infiltrated many agents in so calling "the silence intelligence war". Turkey, through its strategic position, has set up a platform for many interest directions, facilitating the relationship between the two political systems who was in the competition.

On the other hand, many leaders and political activists from the communist states of south-eastern Europe have fled here. Thus, in Western Turkey, Western intelligence services have set up active agencies to counteract the USSR and its satellites, but also to protect the economic and strategic interests in the Middle East. All this is in a region of traditional roads and contacts between peoples, cultures and different religions, more in a strategic and military area that controls access to primary resources like oil.

All the foreign information source in the Bosphorus area have appreciated his services, and especially the CIA, but also the French

intelligence agency (which named him *Alfred*), the Italian intelligence agency, the Japanese and the Yugoslavian ones (which named him *Erna Milovich*).

Stil, Aurel Decei's close relationship was with the *General Directorate of Security* (*Emniyet Genel Müdürlüğü*) where he had many friends who appreciated his extraordinary knowledge of the Middle East, Turkey and Balkans.

In 1952, the idea of relocating the Roman section of Berlin from Radio Free Europe to Istanbul took shape, Admiral Miller, President of the *National Committee for Free Europe* (NCFE), had meetings with the Turkish authorities on this topic, but without results. In Istanbul, the broadcasts would have been better heard, in 1954 John H. Rhea, the US deputy military attaché in Turkey, had talks. The Turkish government has discussed the move of the Romanian language broadcast from Radio Ankara to Istanbul¹⁵

From NCFE, A. Decei was tasked with creating a radio-listening center in Istanbul, which he co-organized with N. Malioglu and C. Abeles, writing a news bulletin. In 1947, the Americans installed a radio station on the island of Rhodes on a clandestine military ship for the Balkan states, and in the spring of 1949, they installed a free posting radio station of Free Europe, where worked A. Decei, C. Abeles and N. Malioglu¹⁶.

Also in early 1955, the Turkish government approved the operation of a radio station with programs in Romanian and Bulgarian but will be closed on September.

A. Decei worked for the Free Europe post and produced newsletters that he sent to New York, also made many Romanian press release for Turkish Press Department, Radio Ankara and the US Consulate.

---

¹⁵ National Council for the Study of the *Securitate Archives* (CNSAS), fund SSI 22 (Serviciul de Informatii Externe = Romanian Foreign Intelligence Service), *The Police report of the interrogation of Aurel Decei*, vol. 8, p. 80-82

¹⁶ *Loc.cit.*, *The Police report of the interrogation of Aurel Decei* (January 25, 1958), vol. 5, p. 204 si *Procesul The Police report of the interrogation of Aurel Decei* (January 27, 1958), vol 5, p. 206.

His work was end in 1955 when the Free Europe Radio mouve to Mü-nich because the Turks who did not want “trouble” with the USSR¹⁷.

In September 1957, at the Oriental Congress in Münich¹⁸, together with C.Marinescu, he participated in three shows at REL¹⁹.

For Aurel Decei was not so easy to “navigate” between diffrent secret services for which the rivalries between them were not rare. A. Decei remarks that “there is a mutual mistrust of especially British and Americans towards Milli Emniyet”²⁰.

As representative of CNR in 1950, A.Decei was remunerated from the Al. Cretzianu funds until 1954, from 1954 he was paid for the broadcasting translation and his papers published in *Nation Roumain* newspapers until 1 November 1957²¹ when American funds was stop. Aurel Decei thought felt that measure was due to Sputnik’s effect on public opinion and US leadership, which changed the America’s strategy.²²

With Milli Emniyet, as mentioned in A. Decei's statements taken by the Romanian Secret Service²³, he had very good relations. The Turks recruited him in the summer of 1947 through his friend Safa-ettin who knew him since 1932 and who had been working for the Turkish espionage service since 1940. For the information send to *Milli Emniyet* he was paid with 200 TL / month. Aurel Decei gave information to Milli Emniyet about Romanian diplomats in Turkey as

¹⁷*Loc.cit.*, Note of Ministry of Internal Affairs signed by general Alex. Drăghici (Department I, January 5, 1958), vol. 1, p. 297.

¹⁸ *International Congress of Orientalists(München, 28 August-4 September 1957)*

¹⁹ National Council for the Study of the *Securitate Archives* (CNSAS), fund SSI 22 (Serviciul de Informatii Externe =Romanian Foreign Inteligence Service), Statement of Aurel Decei from December 29, 1957, vol., p. 70.

²⁰ *Loc.cit.*, Report of criminal investigation of Aurel Decei, vol. 12, p. 13-14

²¹ *Loc.cit.*, Statement of Aurel Decei (December 28, 1957), vol. 9, p. 57-58.

²² *Ibidem*, p. 58

²³ The **Securitate** was the popular term for the *Departamentul Securității Statului*(Department of State Security), the secret police agency of the Socialist Republic of Romania . Previously, the Romanian secret police were called Siguranța Statului . It was founded on 30 August 1948, with help from the Soviet NKDV.

Ambassador Gr. Moisil, Counselor Magheru, Consul General Mircea Trifon, continued in 1948 with notes about Col. Orean, I.Ghica, Vasilache, Bibescu, Malioglu, N. Dumitriu who presented to the chiefs Naci Aşkun, N. Erhan (head of the Turkish section of the Turkish Intelligence Service), Rahmi Yalın, Celal Koral (head of the Istanbul area) and captain Haydar²⁴. Other Romanian refugees were also gave information to Milli Emniyet.

He not hide information for Mili Emniyet, Turks knew that Aurel Decei had contact with the Americans, the English, the Italians and the French. Safaettin Karanakçı knew about the relations with the Americans even giving advice “I know Mr. Professor that you have a difficult situation, you can try s to ask help from the Americans or the English because they have possibility to do”²⁵. This was happened in April 1947 when the promise of Prof. Rahmeti Arat, Adnan Adivar and Hamdullah Suphi Tanrıöver to worked as visiting professor at the University of Istanbul, could not be achieved.

When was caught by Romanian Inteligence Service, A. Decei provide numerous information about Milli Emniye and how it operates and also about the security division of Turkey. A.Decei gave them information about the Turkish Securitate chief, col. Rahmi Yalın, who was replaced by Cemal who has become a military attaché in Iraq. Also good description about Emin Akmirza, chief of Turkish Intelligence Service in Izmir, and officer Suat Esen and Selâhattin Aygen.

Aurel Decei also provided details about Naci Perkel and col. Naci Aşkun who became a Turkish military attache to Rome. In Istanbul, the espionage chief was Celal Koral, then Cemal and Rahmi Yalın²⁶. A.Decei gave information about undercover agent photographer, Hayrettin Nakiboğlu.

---

²⁴ National Council for the Study of the *Securitate Archives* (CNSAS), fund SSI 22 (Serviciul de Informatii Externe =Romanian Foreign Inteligence Service), p. 66-70

²⁵ *Loc.cit.*, Statement of A.Decei (December 26, 1957), vol. 19, p. 172-173.

²⁶ *Loc.cit.*, Statement of A.Decei(Deember 25,1957), vol. 19, p. 55-67.

He told the Romanian Intelligence Service about the organization of the Istanbul police, with the political sections, foreign-passport documents, topography of services department and personal²⁷.

Because Aurel Decei became the *magna voces* for the Romanian emigration, the Romanian Intelligence Service had designated him as a principal target and done everything to bring him in Romania. They've also tried to convince his mother, his family and his closest friends to determine him to repatriate himself, offering him a "secure future". As this haven't succeeded neither to turn him into their agent nor to determine him to repatriate himself, the Romanian Intelligence Service had then organized *Danda's abduction*.

The incredible kidnapping of Aurel Decei (*Danda* code name) took place on the 20th December 1957 in Berlin. Recovering Aurel Decei was a great success for the Romanian Intelligence Service and was a surprise, a real shock for everyone abroad, especially in Turkey. The Romanian emigration had then suffered then a great loss.

After a trip to Western Berlin, A. Decei was kidnapped by the Romanian Intelligence Service and brought to Romania. George, a Romanian spy, used the passport of A. Decei but with changing photo and arrived in Istanbul on December 29, where he entered in the house of A. Decei and recovered part of his archive. Between March 22-24, 1958, Turkish newspapers have extensively commented on the "masterpiece of Communist Agents", the kidnapping of A. Decei hosting entire columns in *Akşam, Dünya, Cumhuriyet, Vatan, Milliyet, Ulus, Yeni Sabah, Son Posta, Hürriyet, Istanbul Express, Yeni Gazete, Yeni Gün, Hergün, Journal d'Oriente* ²⁸.

In this "international landscape" was the work of the historian Aurel Decei, he had undoubtedly possessed the art of social relations and his scientific knowledge overwhelm his interlocutors who allowing him a successful performances. Aurel Decei and his actions have been concerned with the information services of some countries. Based on a supreme belief in the cultural and national ideals, fueled by a strong

---

²⁷ *Ibidem*, p. 67

²⁸ *Loc.cit.*, Report of Department I (January 5, 1958), vol. 1, p. 286-28

anti-communist sentiment, the actions of this scholar cannot be easily, nor cataloged nor defined.

He has brought back in Romania, he was emprisoned and for two years he has *squeezed* of all the information during thousands of hours of interrogation. And the 23 sizable volumes kept in the *National Council for the Study of the Securitate Archives* prove that he know many information from inteligece. He received sentenced to death, and then his punishment was shifted to 25 years of prison as his guilt was “huge”.

Apart from his contact with this“ world of spies”, it is very interesting to read in his interrogation made by Romanian Inteligece Service mentions about the political, economic and cultural life personalities of Turkey. From all those 23 volume kept in the arhives of the SIE (Romanian Foreign Inteligece Service), I can mention name as Burhan Belge from *Yeni Istanbul*, Fuad Köprülü, Sefket Altundağ, Cavid Yamaç (*Adalet* Journal), Akyol Mete (*Miliyet* Journal), *Tayyip Gök-bilgin*, *Ismail Hakkı Uzunçarsılı*, *Ahmet Atas*, *Orhan Köprülü*, *Cemal Turkin*, *ambassador Hulusi Fuat Turgay*, *Faik Zihni Akdur* and so on.

On the 17th of August 1964 he was relieve from prison, but Romanian Inteligece Service use him for some special assimmments. Because of his knowledge he start to worked in Romanian national arhives but was carefully surveillance by Romanian Inteligece Service.

After that he worked a few more years at the Nicolae Iorga Institute of History, but the scientific contributions to wich he should have been entitled to have never been finished. Especially since his working instrument—his extremely valuable library left in Istanbul—couldn't be recovered.

The April 24th 1976 was the day when he died, the day when a remarkable scholars, a very well prepared and capable orientalist has passed.

Bibliography :

1. Unpublished documents

- National Council for the Study of the *Securitate Archives* (CNSAS)
  - fund SSI (Serviciul de Informatii Externe =Romanian Foreign Intelligence Service)
- Arhivele Ministerul Afacerilor Extene/ Archive of Romanian Foreign Affairs Minister
  - fund *Turcia/ Turkey* (1945- 1980)
  - fund *Dosare speciale/ Special Dossia* (Turkey : 1950-1980)
- Arhivele Naționale ale României/ The National Archives of Romania
  - fund *Casa Regală/Royal House*
  - fund *CC al PCR- Relații externe/ Central Committee of the Romanian Communist Party- Foreign Relations*

2. Books and articles

- Almond, Mark, *The Rise and Fall of Nicolae and Elena Ceaușescu*, London, 1992
- Bărbulescu, Mihai, Deletant, Dennis, Hitchins, Keith, Papacostea, Șerban , Teodor, Pompiliu, *Istoria României[History of Romania]*, Ed. Enciclopedică, București, 1998
- Mănescu, Corneliu, *La Roumanie et la securite europeenne*, Institut Royal des Relations International, Bruxelles, 1967,
- Deletant, Dennis, *Ceaușescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania, 1965–1989*, M.E.Sharpe, 1995
- Deletant, Dennis, *Communist Terror in Romania: Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948-1965*, New York, St. Martin's Press, 1999
- Djilas, Milovan, *Conversations with Stalin* (trans. Michael B. Petrovich), New York, 1962.
- Fisher-Galați, Stephen, *The New Rumania. From People's Democracy to Socialist Republic*, Cambridge, 1967
- Hlihor, Constantin, Scurtu, Ioan, *The Red Army and the Changing of the Political System in Romania*, in *Annals of the Academy of Romanian*

Scientists, Series on History and Archeology, Volume 5, Number 2/2013, pp. 77-128

Hitchins, Keith, *Rumania 1866-1947*, Oxford, 1994

*** *Istoria României/History of Romania* [edited by Ioan Aurel Pop and Ioan Bolovan], Ed. ICR, Cluj Napoca, 2004

AUREL DECEI, BİR TARİHÇİNİN CASUSLUĞA KARIŞMASI

Liliana BOŞCAN*

“Düşünce Polisi onu aynı şekilde yakalayacaktı. Diğer hepsini kendi içinde barındıran temel suçu işlemiştii—eğer kağıda kaleme hiç dokunmamış olsa bile yine bu suçu işlerdi.— Düşünce suçu diyorlardı buna. Düşünce suçu sonsuza kadar saklanabilecek bir şey değildi. Bundan bir süreliğine, hatta yıllarca başarıyla sıyrılabildiniz ama sizi er ya da geç ele geçirecekleri kesindi.

Daima gece vaktindeydi— tutuklamalar her zaman gece olurdu. Ani bir sarsılmayla uyanma, omzunuzu sallayan kaba bir el, gözlerinizde parlayan ışıklar, yatağınızı çevrelemiş sert yüzlerden oluşan bir halka.

Davaların büyük çoğunluğunda duruşma yapılmadığı gibi tutuklama raporu da olmazdı. İnsanlar daima gece vakti olmak üzere sadece ortadan kaybolurdu. İsmi kayıtlardan silinir, o ana kadar yaptığımız bütün şeylerin her kaydı yok edilir, tek seferlik varlığımız reddedilir ve sonradan da unutulurdu. Ortadan kaldırılır ve yok edilirdiniz: BU-HARLAŞMAK sıklıkla kullanılan kelimeydi.”

George Orwell, 1984, s. 24¹

ÖZET

Aurel Decei 20. yüzyıldaki en önemli Rumen şarkiyatçılardan biridir. Kendisi İstanbul Romen Konsoloslugu'nda diplomatlık yapmış ve I. Mihai'nin 30 Ekim 1947'de tahttan çekildiğine dair aldığı haber üzerine Romanya'ya dönmeme kararı almıştır.

Romanya'daki siyasi sistemin nihayetinde değişeceği umuduyla sürgünde kalmayı seçmiş olan çok sayıdaki önemli Romen şahsiyetlerden biri olarak Türkiye'de kalmıştır. O zamanlar hem Türk hem de uluslararası akademik çevrelerde öne çıkmış bir şarkiyatçı ve Türk uzmanı olarak bilinmekteydi. Aynı zamanda makaleler, konuşmalar, beyanlar ve farklı komisyonlardan bilgiler, radyo istasyonu, gazete ile

---

* Doç. Dr., Bükreş Üniversitesi, ROMANYA, liliana.boscan@gmail.com

¹ <http://www.planetebook.com/ebooks/1984.pdf>

Türkiye'den ve yurtdışından yayınlar yoluyla komünizm karşıtı mücadelede de yer almıştır.

Boğaz bölgesindeki bütün yabancı bilgi kaynakları kendisinin hizmetlerini takdir etmişlerdir. Bunlar arasında özellikle İstihbarat Servisi (Intelligence Service) ve CIA'nın yanında Fransız, İtalyan ve Yugoslav istihbarat servisleri de vardır.

Bildiri, öncelikle Aurel Decei'nin Doğu, Türkiye ve Balkanlar hakkındaki olağanüstü bilgisini takdir eden birçok bağlantı kurduğu Türk Gizli Servisi'yle yakın ilişkisi üzerinde duracaktır.

Decei'nin akıl almaz şekilde kaçırılması 20 Aralık 1957'de Berlin'de gerçekleşmiştir. Romanya'ya geri getirilmiş, hapsedilmiş ve iki yıl boyunca Romen Gizli Servisi tarafından sorguya çekilmiştir.

Bildiri, yayınlanmamış belgelere ve Arşiv Araştırması Ulusal Konseyi'nde tutulan ve Aurel Decei'nin kurtarılmasının Romanya Gizli Servisi için büyük bir başarı olduğunu ve özellikle de Türkiye'deki herkes için büyük bir şok olduğunu ispatlayan 23 hacimli cilde dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Romanya-Türkiye İlişkileri, İstanbul casusluğu, antikomünist faaliyet.

23 Ağustos tarihindeki olaylar yalnızca iç alanda değil, dış dünyada da değişiklik getirmiştir. Wehrmacht (Savunma Gücü) Ordusu Balkanlar'dan çekilmiş ve Romanya, İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'daki son döneminde Kızıl Ordu'ya katılmaya karar verdiği için Alman Ordusu'na yakıt temin etmeyi bırakmış ve dolayısıyla savaşın süresi kısalmıştır.

Sovyetler Birliği Ordusu'nun Bulgaristan'daki varlığı, Sovyetlerin iddialarından korkan Türkiye'yi alarma geçirmiştir. Bu iddialar Türkiye'nin topraklarıyla ve Montö Boğazlar Sözleşmesi'nin rejiminin değiştirilmesiyle ilgili olanlardı. Türkiye savaşa katılmamasına rağmen, Almanya'nın savaştan çekilmesinin ardından yaşadığı ekonomik çöküş sebebiyle sorunlar yaşamış ve Sovyetler Birliği tarafından kontrol edilmeye başlanan ülkelerle ticaret alışverişlerini geliştirmek için neredeyse hiç şansı kalmamıştır.

Romanya, İkinci Dünya Savaşı'ndan: Tarafsızlık, toprak kayıpları ve Almanya ile ittifak ve koalisyon değişimi yoluyla geçmiştir. Türkiye savaş trajedisini doğrudan yaşamamış ve tarafsızlığını korumuştur. Ancak savaş sonrasında, ekonomik durumu daha da kötüleşmiş ve dış alanda Sovyet baskısına direnmek zorunda kalmıştır. Romanya komünist rejime devam ederken, Mart 1947'de Başkan Truman'ın girişimi sonrasında, Türkler açıkça Batılı güçlerin tarafında yer almışlardır.

1948'den 1950'lerin sonuna kadar, Romanya'daki ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel yaşam Kremlin modelini izlemiş ve Romanya'nın kendi gerçekliklerini ve ihtiyaçlarını göz ardı ederek oradan gelen talimatlara uymuştur. Bu dönemde Romen kültürünün geleneksel değerlerine saygısızlık yapıldığı görülmüş ve Romen toplumu her yönüyle *Sovyetleştirilmiş / Stalinleştirilmiştir*. 1948'den 1950'lerin ortalarına kadar, Romen komünist rejimin izlediği dış politika Moskova'ya sadık kalmış ve Batı Dünyası ile temas olmamıştır.

Romanya ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler, Nikita Kruşçev'in Kremlin'deki yönetimi sırasında bir miktar gerginlik yaşamıştır. 1955'teki *Romanya İşçi Partisi Dördüncü Kongresi*'nde, ulusal egemenlik ilkelerine saygı duyulmasının gerekliliğini vurgulayan Romen sosyalizmi inşa etme fikri ilk kez görüşülmüştür. Kruşçev ekonomik bölünme ve uzmanlık ilkesini komünist bloğa dayatmaya çalışınca ilişki-

ler soğumuştur². Bu anlaşmazlıklara rağmen, Kruşçev 1958'de Gheorghiu-Dej'nin Sovyet birliklerinin Romanya topraklarından çekilmesi talebini kabul etmiştir. 1958 yılından sonra, Romanya kendisine tamamen farklı bir politika izleme riskini üstlenerek Stalinizm'den ulusal Romen komünizmine geçmiş ve Sovyetler Birliği'nden uzaklaşmaya başlamıştır. Dış ticaret de yavaş yavaş Batı'ya yönelmiştir.

1949-1958 yılları arasında Bükreş'teki Türk Büyükelçiliği temsilcilerinin belirttiği ana konular şunlardı: Romanya'da tutuklanan Türk vatandaşlarının durumu³, Romanya'daki Türk azınlığın durumu, diplomatik personelin dolaşımıyla ilgili sorunlar⁴, Romanya'da Türk vatandaşlarının milfleştirilmesi nedeniyle tazminat, Romen ve Türkiye elçiliklerine ve konsolosluklarına mikrofon yerleştirilmesi, karşılıklı casusluk yapma⁵.

1944-1947 yılları arasında Romanya ve Türkiye arasındaki ilişkilere, sıklıkla bahsi geçen bazı olaylar damgasını vurmuştur. 3 Kasım 1944 tarihinde, Romanya Dışişleri Genel Sekreteri E. Filati, Türk maslahatgüzara şunu söylemiştir:

“Romen hükümeti Türkiye ile ilişkileri devam ettirmek ve mümkün olan en kısa sürede ekonomik değişimleri yeniden tesis etmek istemektedir. Mevcut durumda, Romanya siyasi bir girişimde bulunmamaktadır”⁶.

Bir yıl sonra, Romanya Büyükelçiliğindeki Sekreter C. Dimitriu, “Türkiye'nin beklentileri normal çünkü Romanya bir şekilde bir karar

² Sovyetler Birliği tarafından önerilen plana göre, Alman Demokratik Cumhuriyeti (Doğu Almanya) ve Çekoslovakya, sanayileşme sürecini sürdürecekti; Romanya, Bulgaristan, Polonya ve Macaristan tarımın geliştirilmesine odaklanacaktı.

³ Romanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi (RDBA), *Türkiye/Dosyası*, M. Kayagil ve Panescu arasındaki 9 Mart 1951 ve 26 Ocak 1951 tarihli konuşmalar.

⁴ RDBA, *Türkiye*, Telgraf no: 4 774/6 .10.1954.

⁵ RDBA, *Türkiye*, Telgraf no: 102 361/06.02.1954, Telgraf no: 101 980/09.02.1954

⁶ RDBA, *Türkiye, Dış Politika Dosyası: 1945-1946*,

vermeli. Türkiye geçmişte olduğu gibi Romanya ile ilişkilerini sürdürmek istiyor.”⁷ ifadelerini kullanmıştır. Romen Bakan tarafından hazırlanan diğer bir diplomatik raporda “Türkiye’nin, siyasi, ekonomik ve stratejik alanlardaki avantajlarından dolayı, Romanya ile olan dostluğunu ve işbirliğini savaştan önce olduğu gibi sürdürmeyi istediği” belirtilmiştir. Siyasi ilişkiler düzelmezse, Türklerde Romanya’nın uzun vadeli ayrımcılığa maruz kalmış "sovrom" veya "Romen-Sovyet" terimleriyle de bilinen Sovyet Şirketi ile anlaşma yaptığı izlenimi uyandırdığı sürece Türklerin Romanya’ya karşı dostça davranmayacakları belirtilmiştir.⁸

1947 yılının Nisan ayına ait diplomatik bir raporda, I. Magheru, “barış antlaşması döneminden sonra Sovyet Ordusu'nun Romanya’da kalacağını ifade eden bir gazete yazısı yayınladığı için Türkiye ile ilişkilerin normal görünmediğini” belirtmiştir.⁹ I. Magheru, bir sonraki ayda ise “Romanya’yla ilişkiler soğuk kalmaya devam ediyor, tıpkı Türkler tarafından Sovyet nüfuz alanına girdiği düşünülen diğer ülkelerle olduğu gibi” ifadesini kullanmıştır.¹⁰

Türkiye'nin, komünist örgüte karşı aldığı tedbir komünist bir Romen gazetesinin şu kötü başlıkları atmasına neden olmuştur: *Türk İşçileri, demokratik partileri ve Türkiye’de sendikayı yasakladı*,¹¹ *Türk hükümeti sendika karşıtı yasa ilan etti*,¹² *İşçi Partisi genel başkanı Türkiye’de tutuklandı, Türkiye bir milyon askeri harekete geçirdi, Katlamadığı bir savaştan sonra seferberliği kaldırmaya çalışmayan tek ülke*¹³. Türk gazetelerinin bu kampanyaya tepkisi şöyle olmuştur: *Romen komünist basını bize saldırıyor, Romanya’daki komünist gazetesinin hezeyanı, Moskova’nın hizmetkârı yazmayı öğrendi*. Romanya Büyükelçiliği Sekreteri C. Dimitriu, “Romen makalesi

⁷ RDBA, *Türkiye - Dış Politika Dosyası: 1945-1946*, C. Dimitriu tarafından yazılan 11 Temmuz 1946 tarihli Diplomatik Rapor, no.1/P.C., sayfa 14.

⁸ *Ibidem*, 1947 yılında ait *Dış Politika Dosyası*, Romen Maslahatgüzar I. Magheru’nun Temmuz ayına ait Diplomatik Raporu, no. 48 874.

⁹ *Ibidem*, Nisan Ayındaki Diplomat Rapor, no. 35 070/ 28 Mayıs, sayfa 3.

¹⁰ *Ibidem*, Mayıs Ayındaki Diplomat Rapor, no. 40 738 / 17 Haziran, sayfa 2.

¹¹ Romen gazetesi “*Scântea*”, seri III, yıl XVI, no. 707, 21 Aralık 1946.

¹² *Aynı yazar*

¹³ Romen komünist dergisi: *Scântea*, seri III, yıl XVI, no. 711, 24 Aralık 1946

durumu değiştirdi. Türk gazetesi ve kamuoyu şiddetli tepki gösterdi.”¹⁴ ifadelerini kullanmıştır.

Bu uluslararası bağlamda, çalışmamız Romen diplomat ve büyük tarihçi Aurel Decei'nin faaliyetlerine odaklanacaktır. Aurel Decei, 20. yüzyıldaki en önemli Romen şarkiyatılarından biridir. Kendisinin kaderi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın yeniden düzenlenmesi sebebiyle değişmemiş olsaydı, tarih bilimi bugün dünyaca meşhur bir bilim insanına daha sahip olurdu.

Fakat yaygınlaşmış çatışma ve sonuçları, yaşamının seyrini tamamen değiştirmiştir. O dönemde Aurel Decei İstanbul Romen Konso-loluğu'nda diplomatlık yapmış ve I. Mihai'nin 30 Ekim 1947'de tahttan çekildiğine dair aldığı haber üzerine Romanya'ya dönmeme kararı almıştır.

Romanya'daki siyasi sistemin eninde sonunda değişeceği umuduyla sürgünde kalmayı seğmiş olan çok sayıdaki önemli Romen şahsiyetlerden biri olarak Türkiye'de kalmıştır. O zamanlar hem Türk hem de uluslararası akademik çevrelerde öne çıkmış bir şarkiyatçı ve Türk uzmanı olarak bilinmekteydi. Olağanüstü yabancı dil bilgisi, prestijli yayınlara ve ansiklopedilere yaptığı katkısı, kendisini alanında bir otorite olarak ön plana çıkarmıştır.

Romen sürgününün önemli bir figürü olan Aurel Decei birçok organizasyonun üyesiydi. Örneğin, Türkiye'deki *Ulusal Romanya Komitesi* temsilciliğini yapmıştır (1948). Sürgüne gönderilen ve komünist makamlardan korkup kaçan binlerce sığınmacıya yardım ederek Türkiye'deki Romanya göçmenlerinin gerçek bir lideri haline gelmiştir. Aynı zamanda; makaleler, konuşmalar, bildiriler ve Ulusal Romanya Komitesi'ne, Türkiye'den *Mültecilere Yardım Komitesi*'ne, *Uluslararası Kiliseler Komitesi*'ne, *Esir Avrupa Milletleri Derneği*'ne, Özgür Avrupa radyo kanalına ve gazeteler ile Türkiye'den ve yurt dışındaki diğer yayınlara verdiği bilgiler yoluyla komünist mücadeleye dahil olmuştur. Gerçeğe dikkat çeken entelektüel bir gözlemci ve dikkatli bir siyasi

---

¹⁴ RDBA, *Romen-Türk İlişkileri Dosyası (1947: Ocak-Temmuz)*, C. Dimitriu'nun *Diplomatik Raporu* no. 2002/ Ocak 1947

analist olan Aurel Decei, tarihiçi kimiliğiyle de karşıt ideolojik sistemler arasındaki çatışmayı sürdürmek için önemli bir rol üstlenen Romen bir anti-komünist vatansever olarak görevini yerine getirmiştir.

İstanbul'daki binlerce insanla (Romen ve yabancı denizciler, sporcular, akademisyenler, rahipler, papazlar vb.) görüşmelerinden edindiği bilgilerin; çok çeşitli diplomatlarla, gazetecilerle, politikacılarla ve üreticiler ile bir araya gelerek edindiği izlenimlerin hepsi yazılmış, ele geçirilmiş ve sekiz ülkenin Gizli Servis birimlerine iletilmiştir.

Özgür Avrupa ve Amerika'nın Sesi, sürgündeki yayınlarından söz etmesi için kendisini pek çok kez davet etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında olduğu gibi, İstanbul, önemli bir istihbarat ve uluslararası ilişkiler platformu olmuştur. Aurel Decei'nin tüm faaliyetinin, II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Türk topraklarında bir arka planının olduğunu belirtmek gerekir. Savaşa katılan bütün Büyük Güçler ve ülkeler, Türkiye'deki önemli bilgi kaynaklarını istikrarlı bir hale getirmiş ve birçok ajanın içeri sızmasını sağlayarak buna "sessiz istihbarat savaşı" demişlerdir. Türkiye, stratejik konumu sayesinde, rekabete giren iki siyasi sistem arasındaki ilişkiyi kolaylaştıran birçok çıkar talebi doğrultusunda bir platform oluşturmuştur.

Öte yandan, güneydoğu Avrupa'daki komünist devletlerden birçok lider ve siyasi eylemci buraya kaçmıştır. Dolayısıyla, Batılı istihbarat servisleri, Batı Türkiye'de, SSCB'ye ve uydularına karşı koymak ve aynı zamanda Ortadoğu'daki ekonomik ve stratejik çıkarları korumak için aktif ajanslar kurdu. Bütün bunlar; halklar, kültürler ve farklı dinler arasındaki geleneksel yollar ve temas bölgelerinde, daha çok, petrol gibi birincil kaynaklara erişimi denetleyen stratejik ve askerî bir bölgededir.

Boğaz bölgesindeki tüm yabancı bilgi kaynakları, özellikle de CIA ve aynı zamanda (kendisine *Alfred* adını veren) Fransız istihbarat ajansı, İtalyan istihbarat ajansı ile Japon ve (kendisine *Erna Milovich* adını veren) Yugoslav istihbarat ajansları hizmetlerini takdir etmişlerdir.

Yine de, Aurel Decei'nin yakın ilişkisi Ortadoğu, Türkiye ve Balkanlar hakkındaki olağanüstü bilgilerini takdir eden birçok arkadaşının bulunduğu *Emniyet* Genel Müdürlüğü ile olmuştur.

1952'de Berlin'in Romen kısmını, Özgür Avrupa Radyosu'ndan (Radio Free Europe) İstanbul'a taşıma fikri şekillenmiş, *Özgür Avrupa Ulusal Komitesi* Başkanı Amiral Miller bu konuda Türk makamlarıyla görüşmeler yapmış ancak sonuç alamamıştır. Yayınların İstanbul'da daha çok ses getireceği düşünülmüş ve 1954 senesinde ABD'nin Türkiye nezdindeki askerî ataşe yardımcısı John H. Rhea görüşmeler gerçekleştirmiştir. Türk hükümeti, Romen dili yayınlarının Ankara Radyosu'ndan İstanbul'a taşınmasını görüşmüştür.¹⁵

A. Decei Özgür Avrupa Ulusal Komitesi tarafından İstanbul'da radyo dinleme merkezi oluşturmayla görevlendirilmiş ve N. Malioğlu ve C. Abeles ile birlikte bir haber bülteni yazarak bunu organize etmiştir. 1947'de Amerikalılar, Rodos adasında gizli bir askerî gemiye Balkan devletleri için bir radyo istasyonu kurmuş ve 1949 yılının ilkbaharında, Özgür Avrupa'nın ücretsiz yayın yapan bir radyo istasyonunu kurmuşlardır. A. Decei, C. Abeles ve N. Malioğlu burada çalışmışlardır¹⁶.

Ayrıca 1955 yılının başlarında, Türk hükümeti Romen ve Bulgar dillerinde program yapan bir radyo istasyonunun faaliyetini onaylamıştır ancak bu faaliyet Eylül ayında durdurulacaktır.

A. Decei, Özgür Avrupa postası için çalışmış ve New York'a gönderdiği bültenleri üretmiş ve ayrıca Türk Basın Dairesi, Ankara Radyosu ve ABD Konsoloslugu için birçok Romen basın açıklaması yapmıştır. Çalışmaları, Türkler SSCB ile "sorun" istemedikleri için Özgür

---

¹⁵ Ulusal Güvenlik Arşivi Çalışması Konseyi, SSI 22 (Romanya Dış İstihbarat Servisi), *Aurel Decei'nin polis sorgusu raporu*, C 8, s. 80-82.

¹⁶ *A.g.e.*, *Aurel Decei'nin polis sorgusu raporu* (25 Ocak 1958), C 5, s. 204, *Aurel Decei'nin polis sorgusu raporu* (27 Ocak 1958), C 5, s. 206.

Avrupa Radyosu Münih'e taşındığında, yani 1955 yılında sona ermiştir.¹⁷

1957 yılının Eylül ayında, Münih'teki Şark Kongresinde¹⁸, C. Marinescu ile REL'de üç gösteriye katılmıştır.¹⁹

Aurel Decei'nin farklı gizli servisler arasında "gezinmesi" o kadar kolay değildi çünkü gizli servisler arasında rekabete sık rastlanıyordu. A. Decei "özellikle İngiliz ve Amerikan gizli servislerinin Millî Emniyet'e yönelik karşılıklı bir güvensizliklerinin olduğunu" belirtmiştir.²⁰

1950 senesinde Ulusal Romanya Komitesi temsilcisi olarak, A. Decei 1954 yılına kadar Al. Cretzianu fonlarından hakkını almış, 1954 yılından itibaren 1 Kasım 1957'de Amerikan fonları kesilene kadar kendisine yayın, çeviri ve *Nation Roumain* (Romen Milleti) gazetesinde yayınlanan makaleler için ödeme yapılmıştır.²¹ Aurel Decei, bu tedbirin Sputnik'in kamuoyu ve ABD liderliği üzerindeki etkisinden -ki bu etki Amerika'nın stratejisini değiştirmiştir- kaynaklandığını düşünmüştür.²²

A. Decei Millî Emniyet ile, Romen Gizli Servisi tarafından alınan ifadelerinde de bahsedildiği gibi²³, çok iyi ilişkilere sahipti. Türkler 1947 yazında, kendisini 1932'den beri tanıyan ve 1940'tan beri Türk casusluk hizmeti için çalışan arkadaşı Safaettin aracılığıyla Decei'yi işe almıştır. *Millî Emniyet'*e iletilen bilgiler karşılığında kendisine aylık 200 TL ödenmiştir. Aurel Decei, Millî Emniyet'e Büyükelçi Gr. Moisil,

¹⁷ *A.g.e.*, General Alex Drăghici imzalı İçişleri Bakanlığı Notu (5 Ocak, 1958), C 1, s. 297.

¹⁸ *Uluslararası Şarkiyatçılar Kongresi (Münih, 28 Ağustos-4 Eylül 1957)*.

¹⁹ Ulusal Güvenlik Arşivi Çalışması Konseyi, SSI 22 (Romanya Dış İstihbarat Servisi), Aurel Decei'nin 29 Aralık 1957 tarihli ifadesi, s. 70.

²⁰ *A.g.e.*, Aurel Decei'nin cezai soruşturma raporu, C 12, s. 13-14.

²¹ *A.g.e.*, Aurel Decei'nin ifadesi (28 Aralık 1957), C 9, s. 57-58.

²² *Ibidem*, s. 58.

²³ **Securitate** (Güvenlik) kelimesi Romanya Sosyalist Cumhuriyeti gizli polis teşkilatı olan Devlet Güvenlik Dairesi için popüler bir ifadeydi. Önceleri, Romen gizli polisine Siguranța Statului (Devlet Güvenliği) denirdi. Teşkilat 30 Ağustos 1948'de Sovyet İçişleri Halk Komiserliği yardımıyla kurulmuştur.

Konsolos Magheru, Başkonsolos Mircea Trifon gibi Türkiye'deki Romanyalı diplomatlar hakkında bilgi vermiştir ve faaliyetlerine 1948 yılında Albay Orea, I. Ghica, Vasilache, Bibescu, Malioglu, N. Dumitriu hakkındaki notları başkanlar Naci Aşkun, N. Erhan (Türk İstihbarat Servisi Türkiye Bölümü Başkanı), Rahmi Yalın, Celal Koral (İstanbul Bölgesi Müdürü) ve Yüzbaşı Haydar'a sunarak devam etmiştir.²⁴ Diğer Romen sığınmacılar da Millî Emniyet'e bilgi vermişlerdir.

Decei Millî Emniyet'ten bilgi kaçırmamıştır. Türkler, Aurel Decei'nin Amerikalılar, İngilizler, İtalyanlar ve Fransızlarla temas kurduğunu biliyordu. Safaettin Karanakçı Amerikalılarla olan ilişkileri biliyordu ve “zor bir durumla karşı karşıya olduğunuzu biliyorum Sayın Profesör, Amerikalılardan veya İngilizlerden yardım istemeyi deneyebilirsiniz, çünkü onların yardımcı olmak ihtimali vardır” diyerek tavsiyede bulunmuştur.²⁵ Bu, Nisan 1947'de Prof. Rahmeti Arat, Adnan Adıvar ve Hamdullah Suphi Tanrıöver'in İstanbul Üniversitesi'nde misafir öğretim görevlisi olarak çalışma sözü yerine getirilemediğinde gerçekleşmiştir.

A. Decei, Romanya İstihbarat Servisi tarafından yakalandığında, Millî Emniyet ile teşkilatının nasıl çalıştığını hakkında ve ayrıca Türkiye'nin güvenlik birimi hakkında pek çok bilgi vermiştir. A. Decei, onlara Irak'ta askerî ataşe olan Cemal'in yerine getirildiği Türk Emniyet Amiri Albay Rahmi Yalçın hakkında bilgiler vermiştir. İzmir'deki Türk İstihbarat Şefi Emin Akmirza ile Suat Esen ve Selâhattin Aygen adındaki memurlar hakkında da açıklamalarda bulunmuştur.

Aurel Decei Naci Perkel ve Roma'da Türk askerî ataşesi olan Alb. Naci Aşkun hakkında da ayrıntılar sunmuştur. İstanbul'da, casusluk şefliğini Celal Koral, daha sonra Cemal ve Rahmi Yalın yapmıştır.²⁶ A. Decei, gizli ajan ve fotoğrafçı Hayrettin Nakiboğlu hakkında da bilgi vermiştir.

²⁴ Ulusal Güvenlik Arşivi Çalışması Konseyi, SSI 22 (Romanya Dış İstihbarat Servisi), s. 66-70.

²⁵ A.g.e., A. Decei'nin İfadesi (26 Aralık 1957), C 19, s. 172-173.

²⁶ A.g.e., A. Decei'nin İfadesi (25 Aralık 1957), C 19, s. 55-67.

Decei, Romen İstihbarat Servisi'ne; İstanbul polisinin örgütlenmesi, siyasi bölümleri, yabancı pasaport belgeleri, hizmet birimi topografyası ve kişisel bilgiler hakkında istihbarat vermiştir.²⁷

Aurel Decei, Romen göçünün *mecazi vekili* haline geldiği için, Romen İstihbarat Servisi kendisini birincil hedef olarak belirlemiş ve onu Romanya'ya getirmek için her şeyi yapmıştır. Ayrıca Decei'nin yurduna dönmesini sağlamak için ona “güvenli bir gelecek” sunarak anesini, ailesini ve yakın arkadaşlarını ikna etmeye çalışmışlardır. Fakat bu, ne Decei'yi onların ajanı haline getirmeyi başardığından ne de kendisinin yurduna dönmesini sağladığından Romanya İstihbarat Servisi *Danda'nın kaçırılmasını* (*Danda* kod adı) organize etmiştir.

Aurel Decei'nin inanılmaz bir biçimde kaçırılması 20 Aralık 1957 tarihinde Berlin'de olmuştur. Aurel Decei'nin kurtarılması Romanya Gizli Servisi için büyük bir başarı ve yurt dışındaki herkes için, özellikle de Türkiye'dekiler için bir sürpriz ve ciddi bir şok olmuştur. Romen göçü daha sonra büyük bir kayıpla karşılaşmıştır.

Batı Berlin gezisi sonrasında, A. Decei Romanya İstihbarat Servisi tarafından kaçırılmış ve Romanya'ya getirilmiştir. Romen bir casus olan George, A. Decei'nin pasaportunu fotoğrafı değiştirerek kullanmış ve 29 Aralık'ta İstanbul'a gelmiş ve burada A. Decei'nin evine girip onun arşivinin bir kısmını ele geçirmiştir. 22-24 Mart 1958 tarihleri arasında Türk gazeteleri, “Komünist Ajanların Başyapıtı” yani A. Decei'nin kaçırılması konusunda kapsamlı yorumlardada bulunarak *Akşam*, *Dünya*, *Cumhuriyet*, *Vatan*, *Milliyet*, *Ulus*, *Yeni Sabah*, *Son Posta*, *Hürriyet*, *İstanbul Express*, *Yeni Gazete*, *Yeni Gün*, *Hergün*, *Journal d'Oriente* gazetelerinde tüm sütunları dolduran yazılar yazmışlardır.²⁸

Bu “uluslararası manzara”nın merkezinde tarihçi Aurel Decei'nin eseri yer alıyordu. Decei hiç kuşkusuz sosyal ilişkiler uzmanıydı ve kendisinin bilimsel bilgisi muhataplarının çok üstüne çıkarak kendisinin başarılı icraatlarda bulunmasını sağlamıştır. Aurel Decei ve eylemleri, bazı ülkelerin istihbarat servisleriyle alakalı olmuştur. Bu bilim insanının, kültürel ve ulusal ideallere olan yüce bir inanca dayanan ve

²⁷ *Ibidem*, s. 67.

²⁸ *A.g.e.*, İçişleri Bakanlığı Raporu (5 Ocak, 1958), C 1, s. 286-287.

güçlü bir anti-komünist düşünceyle beslenen faaliyetleri ne kolay kolay listelenebilir ne de tanımlanabilir.

Decei Romanya'ya getirilmiş, hapse atılmış ve iki yıl süren binlerce saatlik sorgulamalar sırasında kendisinden tüm bilgiler adeta *çıkartılmıştır*. Güvenlik Arşivleri Çalışması Ulusal Konseyi'nde saklanan 23 hacimli cilt, Decei'nin istihbarat yoluyla edindiği pek çok bilgiye sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Kendisi idama mahkum edilmiş fakat daha sonra cezası, suçu “çok büyük” olduğundan 25 yıllık hapis cezasına çevrilmiştir.

Bu “casus dünyası” ile temasından ayrı olarak, Romanya İstihbarat Servisi tarafından yapılan sorgusunda bahsettiği Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve kültürel yaşam özelliklerini okumak çok ilgi çekicidir. Romanya Dış İstihbarat Servisi arşivlerinde saklanan 23 cildin tamamında, *Yeni İstanbul*'dan Burhan Belge, Fuad Köprülü, Şevket Altundağ, Cavid Yamaç (*Adalet Gazetesi*), Akyol Mete (*Milyet Gazetesi*), *Tayyip Gökbilgin*, *İsmail Hakkı Uzunçarşılı*, *Ahmet Atas*, *Orhan Köprülü*, *Cemal Turkin*, *Büyükelçi Hulusi Fuat Turgay*, *Faik Zihni Akdur vd. gibi isimlerden bahsetmek mümkündür*.

Decei, 17 Ağustos 1964'te hapisshaneden tahliye edilmiştir ancak Romanya İstihbarat Servisi onu bazı özel görevler için kullanmıştır. Bilgisinden dolayı Romanya ulusal arşivlerinde çalışmaya başlamış ancak Romanya İstihbarat Servisi tarafından dikkatli bir şekilde gözetim altında tutulmuştur.

Bundan sonra, Nicolae Iorga Tarih Kurumu'nda birkaç yıl daha çalışmış fakat aslında yapmaya hakkının olduğu bilimsel katkılar hiçbir zaman sonuca varmamıştır. Özellikle, İstanbul'da bıraktığı, çalışma aracı olan son derece değerli kütüphanesi kurtarılamamıştır.

Dikkate değer bir biliminsanı, çok iyi hazırlık yapmış ve yetenekli bir şarkiyatçı olan Decei, 24 Nisan 1976 tarihinde vefat etmiştir.

KAYNAKÇA

1. Yayınlanmamış Belgeler

- Güvenlik Arşivleri Çalışması Ulusal Konseyi (National Council for the Study of the *Securitate Archives* - CNSAS)
  - fund SSI (Serviciul de Informatii Externe - Romanya Dış İstihbarat Servisi)
- Arhivele Ministerul Afacerilor Extene/ Romanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi
  - fund Turcia/ *Turkey* /Türkiye (1945- 1980)
  - fund *Dosare speciale/ Özel Dosya (Turkey / Türkiye : 1950-1980)*
- Arhivele Naționale ale României/ Romanya Ulusal Arşivleri
  - fund *Casa Regală/Kraliyet Evi*
  - *fund CC al PCR- Relații externe/ Romen Komünist Partisi Merkez Komitesi-Dış İlişkiler*

2. Kitaplar ve Makaleler

- Almond, Mark , *The Rise and Fall of Nicolae and Elena Ceaușescu*, London, 1992
- Bărbulescu, Mihai, Deletant, Dennis, Hitchins, Keith, Papacostea, Șerban, Teodor, Pompiliu, *Istoria României[History of Romania]*, Ed. Enciclopedică, București, 1998
- Mănescu, Corneliu, *La Roumanie et la securite europeenne*, Institut Royal des Relations International, Bruxelles, 1967,
- Deletant, Dennis, *Ceaușescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania, 1965–1989*, M. E. Sharpe, 1995
- Deletant, Dennis, *Communist Terror in Romania: Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948-1965*, New York, St. Martin's Press, 1999
- Djllas, Milovan, *Conversations with Stalin* (çev. Michael B. Petrovich), New York, 1962.
- Fisher-Galați, Stephen, *The New Rumania. From People's Democracy to Socialist Republic*, Cambridge, 1967

Hlihor, Constantin, Scurtu, Ioan, *The Red Army and the Changing of the Political System in Romania*, in *Annals of the Academy of Romanian Scientists*, Series on History and Archeology, Volume 5, Number 2/2013, pp. 77-128

Hitchins, Keith, *Rumania 1866-1947*, Oxford, 1994

*** *Istoria României/History of Romania* [düzenleyen: Ioan Aurel Pop ve Ioan Bolovan], Ed. ICR, Cluj Napoca, 2004

*** *România. Retragerea trupelor sovietice. 1958. Culegere de documente* [1958. The Withdrawal of Soviet Troops from Romanian Territory], București, Editura Didactică si Pedagogică, 1996.

3. Gazeteler

Scântea

SANAYİ CASUSLUĞU

Kurtuluş Yılmaz GENÇ*

ÖZET

Bu çalışmada, sanayi casusluğu konusu ayrıntılarıyla ele alınmaktadır. Özellikle son 70 yılda, sanayi casusluğu konusu dünyanın gündeminde yer almış, küresel dengenin oluşumunda önemli bir paya olmuştur. Konu özel, rekabet üstünlüğü yaratan bilginin elde edilmesi, işlenmesi ve üretim için kullanılması açısından önemlidir. Yenilikçi işletmeler bu şekilde rekabet üstünlüğünü kaybetmekte ve ülkeleri de ekonomik açıdan zarar görmektedir. Günümüzde sanayi casusluğu, işletmelerin ya da ülkelerin ayakta kalmak ya da rekabet üstünlüğünde geri kalmamak için başvurdukları bir yoldur. Bu konuda en çok “verinin çalınması” yöntemine başvurulmaktadır. Bu çalışmanın temel vurgusu da, bu konunun bir ulusal güvenlik sorunu olduğudur.

Anahtar Sözcükler: Sanayi casusluğu, Bilgi güvenliği, Ulusal güvenlik, İstihbarat kuruluşları

---

* Doç. Dr, Giresun Üniversitesi, GİRESUN, kyilmazgenc@gmail.com

INDUSTRIAL ESPIONAGE

ABSTRACT

The basic aim of this study is to put forth the basic dimensions of industrial espionage. Especially in last 70 years, the industrial espionage has been on the agenda of the World, and it has an important impact on the current global balance. The topic is important, because of the angle of achieving, and operating of special knowledge, and using it for production. It is clear that, this type of information creates competitive advantage. On the other hand, the innovative organizations lose their competitive advantage, which also means a loss for their countries. Today, the industrial espionage is a way of sustaining their existence, and taking the lead of competitive advantage. The main method in this topic is the “theft of data”. The basic argument of this study is, the industrial espionage is a problem of national security.

Key Words: Industrial espionage, Knowledge security, National security, Intelligence organizations

1. Giriş

İşletmecilikte rekabet üstünlüğüne ulaşabilmek için değerli, nadir, ikame edilemeyen ve kolay taklit edilemeyen bilgiye ihtiyaç vardır (Barney, 1991). Bir sektörde üretim faktörleri ya da kaynaklar ve bilgi heterojen ise ve yine kaynak veya bilgi akışı engellenmiş ise rekabet üstünlüğü elde eden bir işletme bu konumunu sürdürebilir. Bunun tersine bir durumun olması halinde, rekabet üstünlüğü elde edilse bile sürdürmek olanaklı olmayacaktır. Çünkü bilgi akışı ile birlikte diğer işletmeler sektörle ilgili özgün nitelikteki bilgilere de kolaylıkla sahip olabilecekler ve bunu kullanabileceklerdir. Bir başka ifadeyle, bilgi anonimleşecek, nadir ya da özgün olma durumunu yitirecek ve ilgili sektördeki firmalar açısından rekabet koşulları eşitlenecektir. Her işletme aynı nitelikte bilgiye sahipse, bilgiye dayalı rekabet üstünlüğü durumu olanaksızlaşacaktır. Kuşkusuz, bu noktada rekabetin diğer boyutları devreye girebilir ve belli bir firma rakiplerine üstünlük sağlayabilir.

Sanayi casusluğu, istihbarat faaliyetini gerçekleştiren ülke ya da işletmelerin belli bir sektörde lider ülke ya da işletmelerin değerli ve nadir nitelikteki bilgilerine sahip olarak onlarla rekabet etme olanağı yaratması açısından son derece önemlidir. Bu şekilde, bilgiyi üreten ve teknolojiye dönüştüren ülke ve işletmeler, buna dayalı üstünlüklerini yitirmektedirler. Bir başka ifadeyle, müşteri ya da pazar kayıpları, gelirin azalması, ana ülkede refah düzeyinin artış hızının azalması, özgün bilginin rakiplere kaptırılmasının olağan sonuçlarıdır.

Sanayi casusluğunun elbette tarihsel açıdan önemli sonuçları vardır. Bu faaliyet eğer masum bir kopyalama çabası şeklinde ortaya çıkıyorsa bilgi akışı hızlanmakta, başka ülke ya da işletmeler de daha iyi olanı üretebilmek için gerekli bilgi temeline sahip olabilmektedirler. Açıktır ki genel olarak, bilgi akışı ile birlikte üretim ve ürün çeşitliliği artmakta, tüketimle birlikte refah düzeyi yükselmekte ve bu faaliyetleri gerçekleştiren şirketin ait olduğu ya da pazarını oluşturan ülkedeki ilgili toplum daha yüksek bir refah düzeyinde bir yaşam sürme olanağı bulabilmektedir. Bu çerçevede, onaylanmasa da, sanayi casusluğunun tarihsel açıdan, bunu gerçekleştiren şirketler ve ülkeler için çıkarılara uygun bir faaliyet olduğu da akla gelebilir. Bu, konunun si-

yasi boyutudur ve neden bir milli sorun olduğunu da açıklar. Unutulmamalıdır ki insanlık bilgi alışverişi ya da bilgi akışı sayesinde bugünkü refah düzeyine ulaşmıştır. Buna rağmen, yasa dışı gerçekleştirilen her türlü faaliyet kesinlikle reddedilmeli, önlenmeli ve ağır yaptırımlara tabi tutulmalıdır. Kaldı ki, bu tür faaliyetlerin, faaliyete maruz kalanlar açısından ortaya çıkan yıkıcılığı insanlığın gelişimini yavaşlatmaktadır. Dolayısıyla, doğru olan meşru bilgi paylaşımı, ortak hareket ve iş birliğidir. Böylece, insanlığın gelişimi çok daha hızlı olabilecektir.

Küreselleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan, pazarda daha hızlı ve daha verimli bilgi alış-verişi gereği olarak işletmeler kendilerine ait bilgileri, ürün geliştirme sürecinin ilk aşamalarından itibaren giderek daha çok müşterilerle, tedarikçilerle, diğer anlaşmalı taraflarla, danışmanlarla ve stratejik ortaklarla paylaşmaktadırlar (Macdonald ve Piekkari, 2005; Nasheri, 2005). Yine küreselleşme, yükselen rekabet ve entelektüel varlıkların artan önemi şirketlerin gizli bilgilerinin çalınmasını teşvik etmektedir. Bu durumun temel nedeni de şirketlerin teknolojik olarak ya da diğer şekillerde gelişmek için birbirlerinin bilgilerine ihtiyaç duymalarıdır. Diğer taraftan, bilgilerin çalınması aynı zamanda işletmeler dışında bu işlerde rol alan bazı insanlar için bir yasa dışı ve doğrudan gelir kaynağına dönüşmüştür.

Her ne kadar, teknolojik gelişmenin güçlülüğü ticarî sırları daha değerli kılsa da küreselleşmenin yükselişi bunları korumayı giderek daha da zorlaştırmaktadır. Günümüzde, işle ilgili görüşmeler ya da yazışmalar Internet ve ortak bilgi sistemleri üzerinden gerçekleştirildiğinden ve şirketlerin iş bilgileri aynı sisteme dayandığından, işletmelerin kendilerine ait olan bilgileri giderek daha çok çalınma tehdidi ile karşı karşıya kalmaktadır. Buna göre, yeni ürün tasarımı, geliştirilmesi ile fiyat belirleme, müşterilerle ilgili veriler, maliyet analizleri, satış rakamları, reklam ve stratejik planlama bilgileri ve proje maliyetleri ile ilgili bilgiler, günümüzde, incelikli yüksek-teknoloji suçları işleme becerileri olan ve çaldıkları bilgi üzerine bir gelecek tasarlayan işletmelerin hedefindedir (Nasheri, 2005; Symantec, 2017).

Konu diğer bir boyutuyla ele alındığında, işletmeler için doğru olanın, meşru olmayan istihbarat yöntemleri kullanmak yerine, teknolojik gelişme için iş birliği olduğu açıktır (Macdonald ve Piekkari,

2005). Ancak insanlığın doğası ve binlerce yıllık deneyimi, iş birliğinden çok rekabeti öne çıkarmaktadır. Meşru olmayan yöntemler yüz kızartıcı olsa da bu tür uygulamaların da bilgi akışını sağladığı ve bazı işletmelerin ve bu işletmelerin ait oldukları ya da faaliyette buldukları ülkelerin diğerlerinin önüne geçtiği de açıktır. Böylece durum bir tarihsel gerçeklik şekline dönüşmektedir.

Bu çalışmada, son elli yılda çok önem kazanan ‘sanayi casusluğu’ konusu ayrıntılarıyla ortaya konmaktadır. Bu bağlamda, sanayi casusluğunun ülkelerin gelişimindeki önemi, etkisi, ülkelerin böyle bir yöntemle nasıl geliştikleri, konunun resmî devlet yapıları ile ilişkisi ve son durum değerlendirilmektedir. Çalışma, esas olarak literatür derlemesi olarak gerçekleştirilmiş, ayrıca dünyada ülkelerin sanayi casusluğuna bağımlı olma durumları ya da sanayi casusluğuna borçlu olma durumları da ele alınmaktadır. Konu, ulusal ve uluslararası literatürün birlikte işlenmesi ile ortaya konmaktadır.

2. Literatürde Sanayi Casusluğu

Sanayi casusluğu, gizli ya da özel bilginin ticari amaçlarla çalınmasıdır. Bu casusluk türü, imalat işletmelerinin yanında bankacılık, otelcilik ya da Ar-Ge işletmeleri gibi hizmet sektörlerinde de görülebilir (Roche, 2016, 59). Konunun anahtar kavramları “iş sırları” ve “ticarî kazanç”tır. Buna karşılık konu, makro etkileri bakımından ülkelerin bütün ekonomik ve sosyal yapısını etkileyebilmektedir.

Sanayi casusluğu, ‘bilim ve teknoloji istihbaratı’nın bir parçası olarak değerlendirilebilir. Bu istihbarat türü “bütün dünyada aktüel ve muhtemel düşmanlarla ilgili bilimsel çalışma ve teknolojik gelişmeleri toplamaya yönelik istihbarat” alanı içerisindedir (Özdağ, 2002, 121). Sanayi casusluğu yalnızca imalat firmalarının değil, aynı zamanda hizmet işletmelerinin de karşı karşıya kaldıkları bir faaliyettir (Roche, 2016, 59).

Bilimsel ve teknik istihbarat, bir ulusun bilimsel, teknik yetkinliklerini ve bu alandaki uygulamalarını ortaya çıkarmaya dönük istihbarat, bilgi toplama, yönlendirme, engelleme ve ortadan kaldırma faaliyetlerini içermektedir. Bu istihbarat alanı ilk ortaya çıktığında askeri amaçlar gütmekteydi. Buna göre, diğer ülke ordularının yeni silah ve

donanımlarını ve bunların performans düzeylerini saptamak bu faaliyetin genel çerçevesini çizmekteydi. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise, bu istihbarat alanının kapsamı genişlemiş ve ekonomik faaliyetlerin bütününe odaklanmış, işletme altyapısı ve üretim yöntemleri hedef bilgi kaynakları ve operasyon alanları olarak ortaya çıkmıştır (Andrijic, Horowitz, 2006; Özdağ, 2002, 121; Roche, 2016; Symantec, 2017).

Tablo 1: Klasik Casusluk ile Sanayi Casusluğu

	Klasik Casusluk		Sanayi Casusluğu
	Devletle İlgili Bilgi	Özel Sektörle İlgili Bilgi	
		Savunma ve İstihbarat Yüklenicileri	Kamu Dışı İşletmeler
Somut	Ekipman	Örneklem; Tasarımlar	Teknoloji; İşletim El Kitabı
Somut Olmayan (Öngörüler; Planlar)	Konumun Müzakere Edilmesi (Ticari konuşmalar; Silah kontrolü)	Planlar; Yazılım	İşletim Stratejisi (Fiyatın belirlenmesi; Müzakereler; İttifaklar; Yeni ürünler; Ar-Ge; vd.)

Kaynak: Roche, E. M. (2016).

Amerika Birleşik Devletleri'nde hazırlanan, 1996 Ekonomik Casusluk Belgesi, işletmelere karşı gerçekleştirilen bu istihbarat türünü ikiye ayırmaktadır: (1) Ülke dışından herhangi bir kuruluşun yer almadığı, herhangi bir kişi tarafından gerçekleştirilen sanayi casusluğu; (2) Yabancı bir kuruluş tarafından yürütülen sanayi casusluğu (Roche, 2016, 60).

Günümüzde, birçok büyük işletmenin bir “ticarî istihbarat” birimi vardır. Üstelik kâr amacı gütmeyen işletmeler bile bu sınıfta değerlendirilebilir. Buna göre, bu tür faaliyetler işletmeler açısından olumlu sonuçlara doğurabilmesine karşın yasa dışılığa yönelme eğilimine dayalı olarak ciddi riskler de içermektedir. Ancak rekabet üstünlüğü için olabildiğince çok bilgiye ihtiyaç duyulması, işletmeleri bu konuda meşru yolları kullanma konusunda özensiz kılabilmektedir (Reinmoeller ve Ansari, 2016, s.135–136).

Konu, bilgisayar teknolojisinin çok yoğun olarak kullanılmasından kaynaklı olarak ‘yapay zekâ’ uygulamalarıyla da ilişkilendirilebilir (Fox, 1986). Bu istihbarat alanı teknolojinin gelişimi ile doğru orantılı bir gelişme seyri izlemiştir. Öyle ki, teknoloji geliştikçe istihbarat da karmaşıklaşmaktadır. Diğer taraftan teknolojik gelişimin varlığı doğrudan bir istihbarat nedenidir.

‘Sanayi casusluğu’ geçmişte ekonomik istihbaratın dışında değerlendirilirken, günümüzde bu istihbarat alanının bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, bu casusluk alanı işletmelerin birbirlerinden özel nitelikli, gizli teknik bilgi elde etme çalışmasından çıkmış, milletlerin birbirleri aleyhlerine ya da kendi lehlerine, ulusal servislerini de katarak gerçekleştirdikleri bir stratejik faaliyete dönüşmüştür.

Ekonomik istihbarat açık kaynakları kullanırken, sanayi casusluğu, ulusal istihbarat kuruluşlarını da bilgi toplama, yönlendirme, engelleme ya da ortadan kaldırma faaliyetlerine katmaktadır. Sanayi casusluğunda, ulusal çıkarlara odaklanma, dolaylı olarak, işletme çıkarlarının gözetilmesiyle gerçekleşir. Bu çerçevede, CIA ve FBI, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) aleyhine gerçekleştirilen sanayi casusluğu faaliyetlerinde ülkenin ve işletmelerinin menfaatlerini savunmuşlardır. ABD, 1994’ten itibaren oluşturmuş olduğu ‘Ulusal Karşı-İstihbarat Merkezi’ ile ülkenin bu tür faaliyetlere karşı savunulmasını eş güdüm etmiştir. Diğer taraftan 1987 yılında CIA, Japonya’nın istihbarat kaynaklarının %80’ini ABD sanayine yönlendirdiğini açıklamıştır. Yine, 1992 yılında FBI, Fransız istihbaratının IBM ve Texas Instruments şirketlerine karşı ‘sanayi casusluğu’ kapsamında değerlendirilebilecek faaliyetler gerçekleştirdiğini iddia etmiştir. Bu konuda, özellikle Fransız Deniz Kuvvetleri’nin rolüne dikkat çekilmektedir.

1992 yılında konu ile ilgili dikkat çeken bir başka iddia ise yine bir ABD işletmesinden, Amerikan Ordusu için üretim Recon/Optical firmasından gelmiştir. Adı geçen firma, İsrail'i bir casus kamerayı çalma girişiminde bulunmakla suçlanmış, İsrail ise konunun mahkemeye götürülmemesi karşılığında üç milyon Dolar ödemiştir (Andrijcic, Horowitz, 2006; Özdağ, 2002, 121; Roche, 2016).

1993'te CIA, Fransız istihbaratının Amerikan uçak ve uzay firmalarını hedef aldığını belirtmiştir. Fransızların, ekonomik istihbarat ve sanayi casusluğu faaliyetlerine çok önem verdikleri ve bunların %80'inin açık, %20'sinin gizli kaynaklardan gerçekleştiği düşünülmektedir. CIA direktörü (1977-1981) Amiral Turner, CIA'in sanayi casusluğunu sadece askerî amaçlar için yaptığını belirtse de ABD'li iş adamları da konu ile ilgili olarak bilgilendirilmişlerdir. Yine, İngiliz istihbarat servisi MI6'in Fransız ve Alman sanayine karşı istihbarat faaliyetleri gerçekleştirdiği bilinmektedir (Özdağ, 2002, 121-122).

CSI ve FBI örgütlerinin 2008 yılında gerçekleştirdikleri bir araştırmanın sonuçları Amerika Birleşik Devletleri'ndeki 522 kurumun (devlet ya da özel sektör) bilgi güvenliği açısından saldırıya uğradığını ortaya koymuştur (Eminağaoğlu ve Gökçen, 2009, 3; Richardson, 2008, 2-4). Buna göre, bu kurumların % 49'unda virüs, Truva atı, solucan vd. zararlı kod saldırısı gerçekleşmiş, % 42'sinde dizüstü bilgisayar, cep bilgisayarı gibi araçlar çalınmış, % 44'ünde işletme çalışanları internet ve diğer erişimle ilgili hak ve yetkilerini kötüye kullanmışlardır. Bu 522 kurumun bir yıllık maddi kayıpları 156 milyon ABD Doları olmuştur.

Dünya genelini kapsayan bir başka araştırmanın sonuçlarına göre, 2008 yılında yeni tehditler yayılması ve amacına ulaşmasında internet ortamı ve web siteleri başlıca araçlardır. Bu çerçevede saldırganlar bu tehditleri kullanıcılara yöneltirken giderek daha çok kişiye özel zararlı kodlar kullanmaktadırlar. Yine, 2008 yılında Symantec işletmesi tarafından tespit edilen saldırıların yaklaşık %90'ı, kullanıcıya ait önemli bilgilerin çalınması amacına yöneliktir. Klavye tuş basımlarının kaydedilmesi yolu ile çevrim içi banka hesap bilgilerine ulaşılmasına yönelik hamleler 2007 yılındaki saldırıların % 72'sini 2008 yılındakilerin ise % 76'sını teşkil etmektedir (Andrijcic ve Horowitz, 2006; Eminağaoğlu ve Gökçen, 2009, 3; Symantec, 2009, 5).

İnternet üzerinden gerçekleştirilen saldırılar, bilgileri yararsız hale getirmek, kişisel bilgileri çalmak şeklindeki sorunlar yaratma yoluyla işletmelere zarar vermek amacını taşımaktadır (Andrijcic, Horowitz, s.907-908, 2006; Symantec, 2017). Böylece, tek tek işletmeler zarar gördüğü gibi, işletmelerin ana ülkeleri ya da faaliyette bulunduğu ülkeler de durumdan olumsuz etkilenmektedirler.

İnternet üzerinden gerçekleşen, virüs ve solucan saldırıları sisteme kısa süreli zararlar verirler, ancak bunlar itibar kaybı, entelektüel varlıkların kaybedilmesi, yasal yükümlülüklerin ve internet altyapısının zarar görmesi uzun dönemli sorunlara yol açabilirler (Andrijcic, Horowitz, s.907-908, 2006). Bir başka ifadeyle, sistem üzerindeki tahribatı kısa sürede çözülebilen siber saldırıların olumsuz ekonomik etkileri uzun dönemli olabilmektedir. Buna göre, bir internet hizmet sağlayıcının bu tür bir saldırıya maruz kalması durumunda, pazarının önemli bir bölümünü rakiplerine kaptırabilmekte ve sonuçta gelirlerinin önemli bir kısmı ortadan kalkmaktadır.

Bu çerçevede, örneğin, IP adresleri ile ilişkili saldırılar giderek artmaktadır. Bu tür saldırılar özellikle, uzay ve havacılık, biyoteknoloji, elektronik, ulaştırma ve motor teknolojisi, savunma teknolojisi, telekomünikasyon, enerji araştırma, ileri maddeler ve kaplama, lazer, imalat süreçleri, istihbarat-gizlilik teknolojileri, yarı-iletkenler, basım ve film kayıt teknolojileri alanında oldukça yaygındır (NCE, 2005).

Symantec (2017) raporuna göre, IP adreslerine dayalı olarak gerçekleşen tüm hırsızlık işlemlerinin dağılımı sektörlere göre şöyledir (Symantec, 2017, s.49): %90,1 Hizmetler, %5,6 imalat, %1,3 perakende ticaret, %1 madencilik, %0,8 inşaat, %0,6 ulaştırma ve kamu hizmetleri, %0,4 finans, sigortacılık ve gayrimenkul, %0,2 toptan satış, %0,1 kamu yönetimi ve %0,1'den az da sınıflandırılmayan kuruluşlardır. Yine, IP adreslerine dayalı hırsızlıkların %70'inin gerçekleştiği alt sektörler de şunlardır: %77,5 hizmetler, %8,4 sinema, %4,9 yayıncılık, %2,7 kişisel hizmetler, %1,1 çeşitli perakende, %1 kömür madenciliği, %0,8 mühendislik ve yönetim hizmetleri, %0,8 özel ticaret işleri, %0,7 sağlık hizmetleri, ve %0,5 iletişim sektörüdür.

Symantec (2008)'in araştırmasında, Türkiye ile ilgili olarak da şu bilgilere ulaşılmıştır. Buna göre, Türkiye'de bilgi güvenliği çerçeve-

sinde saldırıya uğrayan kurumların % 50'si, saldırının sistemin durmasına yol açtığını belirtmişlerdir. Sistemle ilgili bu kesintinin süresi kurumların % 50'sinde sekiz saatin üzerine çıkmıştır. Yine, saldırılar, kurumların % 35'inde bilgi kaybına, % 10'unda ise sistemin yavaşlamasına neden olmuştur.

Çöp e-posta eylemleri de Türkiye'de 2009 yılı içerisinde, bir önceki yıla göre 12 kat artmıştır. Bu konuda, Türkiye Dünya'da üçüncü, Avrupa ve Orta Doğu bölgesinde ise ikinci sıradadır. Yine, Türkiye, virüs tipindeki zararlı kodların üretildiği ve kaynak olarak ortaya çıktığı ülkeler arasında da, Avrupa-Orta Doğu bölgesinde ikinci sıradadır.

Symantec (2017) raporuna göre, 2016 yılında gerçekleşen siber tehditlerin %26,5'i Çin Hal Cumhuriyeti, %17,7'si Amerika Birleşik Devletleri, %5,8'i Rusya Federasyonu, %4,9'u Almanya, %3,8'i Vietnam, %3'ü Hollanda, %2,5'i Ukrayna, %2,5'i Fransa, %2,3'ü Japonya, %2,1'i Birleşik Krallık ve %28,8'i de diğer ülkeler çıkışıdır.

Yine, Symantec (2017) raporuna göre, Web kaynaklı saldırılar önceki yıla göre 2016'da %32 azalmıştır. Buna karşın, bu tür saldırıların hala çok önemli bir sorun oluşturmaktadır. 2016 yılı içerisinde, her gün 229.000 saldırı tespit edilmiştir. Yine, 2016 yılı içerisinde taranan web sitelerinin %76'sının bu tür tehditlere karşı kendini savunma konusunda zafiyetleri vardır.

2.1. Sanayi Casusluğu Yöntemleri

Sanayi casusluğu faaliyetleri geleneksel olarak hedef işletme içerisinden kişiler yoluyla gerçekleştirilmektedir. Bu kişiler belge çalma, bilgiye erişme ve aktarma, fotoğraf çekme, filme alma, örnek ürün çalma ve aktarma, süreçlere ilişkin bilgi edinme ve iletme gibi yöntemler kullanabilmektedirler. Ancak bu yöntemler gelenekseldir ve bunlar giderek farklılaşmaktadırlar.

Günümüzde bilgi hırsızlığı ve sanayi casusluğunun özel istihbarat örgütleriyle, yüksek maliyetli teknolojilerle ya da uzman bilişim korsanlarının desteği ile yapılması zorunluluğu yoktur. Bunların yerine kullanılması çok kolay olan bilgi hırsızlığı teknolojileri, donanım ve yazılımlar ile bu tür faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Buna karşın yararlanılan araç, teknoloji ve insanların kurum içinden olma durumları

bugün de sürmektedir (Eminağaoğlu ve Gökçen, 2009; Mitnick, 2005; Schneier, 2008). Diğer taraftan, örgütlerin ya da işletmelerin iç yapısındaki ajanlar ya da iş birlikçilerce gerçekleştirilen saldırıların zararın çok daha fazla olmasına yol açacağı açıktır. Bu noktada, kurumların en önemli sırlarının USB bellek, DVD, avuç içi ya da dizüstü bilgisayarlar da saklanmasının sanayi casuslarının işlerini kolaylaştırdığı da söylenebilir (Eminağaoğlu ve Gökçen, 2009, 7–8; Macdonald ve Piekkari, 2005; Symantec, 2017).

Aşağıda, Symantec (2017) raporunda yer alan, 2016 yılında en çok tekrarlanan veriye meşru olmayan ulaşma yöntemleri verilmiştir. Buna göre: verinin çalınması (%36,2), verinin uygun olmayan şekilde kullanımı (%19,3), sınıflandırılmayan ya da diğer nedenler (%19,2), “balık avı” (“yem”), “zehirleme” ya da sosyal mühendislik (%15,8), kazayla veri kaybı (%3,2), cihazın kaybı ya da çalınması (%3,1), veri kaybına yol açan IT hataları (%1,6), ağ bozulması ya da DDoS (%1,6), gasp, şantaj ya da bozulma (%0,2) (%0) şeklindedir.

Yine, Symantec (2017) raporunda yer alan, 2016 yılında en çok tekrarlanan, kimlik bilgilerinin başkalarının eline geçmesine yol açan veri kaybı nedenleri de şunlardır: Verinin çalınması (%91,6), “balık avı” (“yem”), “zehirleme” ya da sosyal mühendislik (%6,4), kazayla veri kaybı (%1), veri kaybına yol açan IT hataları (%0,9), ağ bozulması ya da DDoS (%<0,1), verinin uygun olmayan şekilde kullanımı (%<0,1), cihazın kaybı ya da çalınması (%<0,1), sınıflandırılmayan ya da diğer nedenler (%<0,1) ve gasp, şantaj ya da bozulma (%<0,1)’dir.

Tablo 2: 2016 Yılında En Çok Tekrarlanan Veriye Meşru Olmayan Ulaşma Yöntemleri

Sıra	Neden	2015 (%)	2016 (%)	Fark (%)
1	Verinin Çalınması	42,4	36,2	-6,2
2	Verinin Uygun Olmayan Şekilde Kullanımı	20,4	19,3	-1,1
3	Sınıflandırılmayan ya da diğer Nedenler	11,9	19,2	7,3

4	“Balık Avı” (“Yem”), “Zehirleme” ya da Sosyal Mühendislik	21,8	15,8	-6,0
5	Kazayla Veri Kaybı	1,7	3,2	1,5
6	Cihazın Kaybı ya da Çalınması	0,6	3,1	2,5
7	Veri Kaybına Yolağan IT Hataları	0,5	1,6	1,1
8	Ağ Bozulması ya da DDoS	0,3	1,6	1,3
9	Gasp, Şantaj ya da Bozulma	0,1	0,2	0,1
10	Kimlik Bilgilerinin Çalınması ya da Dolandırıcılık	0,1	0	-0,1

Kaynak: Symantec, 2017, s.47.

Tablo 3: Kimlik Bilgilerinin Başkalarının Eline Geçmesine Yol Açan Veri Kaybının Nedenleri

Sıra	Neden	2015 (%)	2016 (%)	Fark (%)
1	Verinin Çalınması	85,3	91,6	6,3
2	“Balık Avı” (“Yem”), “Zehirleme” ya da Sosyal Mühendislik	9,8	6,4	-3,4
3	Kazayla Veri Kaybı	1,1	1,0	-0,1
4	Veri Kaybına Yolağan IT Hataları	< 0,1	0,9	0,9
5	Ağ Bozulması ya da DDoS	< 0,1	< 0,1	< 0,1

6	Verinin Uygun Olmayan Şekilde Kullanımı	3,3	< 0,1	-3,3
7	Cihazın Kaybı ya da Çalınması	< 0,1	< 0,1	< -0,1
8	Sınıflandırılmayan ya da diğer Nedenler	0,4	< 0,1	-0,4
9	Gasp, Şantaj ya da Buzulma	< 0,1	< 0,1	< 0,1
10	Kimlik Bilgilerinin Çalınması, Dolandırıcılık	< 0,1	0	< -0,1

Kaynak: Symantec, 2017, s.47.

3. İnsanlar Neden Sanayi Casusluğu Faaliyetleri içinde Yer Alırlar?

İnsanların neden sanayi casusluğu faaliyetleri içinde yer almasına yol açabilecek değişik nedenler vardır (Roche, 2016, 60-61): Kişisel kin ve nefret, para kazanma hırsı, para kazanmanın cazibesine dayalı olarak kişinin kandırılması, baskı (ya da şantaj) yolu korkutarak ile kişinin yönlendirilmesi, yabancı istihbaratçıların faaliyetleri, ulusal bağlılığın ortadan kalkması ya da ulusal duyguların zayıflaması, işletmeye bağlılığın zayıflamasıdır.

4. Ne Yapılmalı?

Bilgi güvenliği konusunda dünyada ve Türkiye’de kullanılabilircek birçok teknolojik yöntem, standartlar, yasalar ya da yönetmelikler vardır (Tipton ve Krause, 2007; T.S.E., 2006; Scholtz vd., 2006; ISO, 2005). Bu noktada asıl yapılması gereken, kurum ve kuruluşlardaki çalışanların bu konularda bilinçlendirilmesidir. İnsanların, çalışanların kendi işletme ya da örgütlerindeki bilginin güvenliğinin sağlanmasının doğrudan kendi bireysel çıkarları ile ilgili olduğu konusunda eğitilmeleri, bu konu ile ilgili duyarlılıklarının artırılması son derece önemlidir. Yine konu, ulusal güvenlik stratejileri kapsamına alınma-

lıdır. Bir ülke işletmelerinin rekabette geri kalmaları ya da üstünlüklerini yitirmeleri o ülkenin tümüne zarar verdiği göre, ulusal istihbarat kuruluşları işletmelerin özel bilgilerinin korunması konusunda onlarla iş birliği yapmalıdır. İşletme bilgi güvenliğinin ulusal güvenliğin bir parçası olduğu yönünde bir bilinç oluşturulmalıdır. İşletme çalışanlarının bu çerçevedeki olumlu yaklaşımlarının, duyarlılıklarının, desteklerinin milliyetçi bir tavır olduğu vurgusu sürekli olarak yapılmalıdır. Diğer taraftan, bilgi elde ederek başkalarına satanların cezalandırılması konusunda yasal düzenlemeler günün gereklerine uygun hale getirilmeli, cezalar daha caydırıcı olmalıdır.

Bilgi güvenliğini sağlamanın en önemli koşulu devlet ile özel kurum ve kuruluşları arasında iş birliğinin sağlanmasıdır (Pellet ve Delgado, 2008). Bu iş birliği ve dayanışma, ülkelerin ortak, milli çıkarlarının gereğidir. Devletler, bu birlikteliğin esaslarını belirlemeli, genel çerçeveyi oluşturmalıdır. Milli güvenlik stratejileri, ulusal güvenliği de kapsayacak şekilde genişletilmelidir.

Sonuç

Bu çalışmada, sanayi casusluğu konusu, ilgili ulusal ve uluslararası literatürün değerlendirilmesi yoluyla ele alınmıştır. Araştırmanın temel bulgusu, sanayi casusluğu konusunun bir ulusal güvenlik sorunu olduğudur. İşletmeler, geliştirdikleri bilimsel ve teknik bilgi sonrasında rekabet üstünlüğüne ulaşabilirler. Bir işletmenin rekabet üstünlüğüne ulaşması, pazardaki payının yüksekliği, karlılık oranının sektördeki ortalama karlılıktan yüksek olması, ulusal ya da uluslararası pazarlarda rakiplerine göre daha yüksek talep düzeyine ulaşmış olması anlamındadır. Bu konunun yitirilmesi durumunda, işletme zarara uğrayacağı gibi, ait olduğu ülke de ekonomik kayıplara uğrayacak, bu da siyasi kayıpları beraberinde getirecektir. Bir başka ifadeyle, pazar üstünlüğünü yitirmek, makro bir etkiyle, işletmenin ülkesinin de uluslararası alandaki konumunu sarsmaktadır.

Bir işletmenin rekabet üstünlüğünü yitirmesi, pazar payının, ortalama karlılığının ya da sahip olduğu talep düzeyinin düşmesi, üretimi ve dolayısıyla, ülke içinde istihdamı düşürecek, bu, toplam gelir düzeyinin düşmesine yol açacak, sonra toplam talep azalacak, bu durumda üretim daha da düşecek ve ülke ekonomisi bir krize doğru sü-

rüklenecektir. Ekonomik olarak gerileme, ülke içerisinde huzursuzluklara yol açabilir, iç güvenlik harcamaları artabilir ve amaçlardan sapmalar görülebilir.

Yukarıda ifade edilen bütün nedenlerden dolayı, sanayi casusluğu bir ulusal güvenlik sorunudur. Devletler, hükümetler bu konuda kendi ulusal ya da uluslararası işletmelerine en yüksek düzeyde destek vermelidirler. Bu destek, ulusal istihbarat kuruluşlarının katkısını da içerecek şekilde geniş tutulmalıdır. Dünyada, gelişmiş ülkeler konuya bu açıdan yaklaşmakta, uygulamalarını bu çerçevede gerçekleştirmektedirler.

Konuya farklı bir şekilde yaklaşıldığında, bir ülke, kendi işletmelerinin diğer ülke işletmelerinin yaratıcı buluşlarını ya da bunlara temel oluşturan bilgileri elde etmesinden fayda sağlamaktadırlar. Bu durumda, bu tür faaliyetleri kendi istihbarat kuruluşlarının katkısını da ekleyerek destekleyen ülkelerin varlığı akla gelebilir. Dolayısıyla, diğer ülkeler de 'önleyici istihbaratla' buna karşılık verebilirler. Buna göre, konunun istihbarat örgütleri arasında gerçekleşme boyutu da vardır.

Sanayi casusluğunun diğer boyutları, örgütsel bağlılık ve milli çıkarlara bağlılıktır. Bu tür faaliyetleri gerçekleştirenlerin örgüt ya da ülke içinden iş birlikçiler yardımıyla da hareket edebilecekleri göz önünde bulundurulduğunda, örgüte ve milli çıkarlara bağlılığı güçlendirecek çalışmaların gerekliliği şüphesizdir. Bu bağlılığı güçlendirmenin yolu, örgün ve yaygın eğitim yolu ile ulusal duygudaşlığın ya da milli davranışın zorunluluğunu idrak ettirmenin yanı sıra, iş dünyasında hassas konumdaki kişilerin bu nitelikte insanlar olmalarının sağlanmasıdır. Dolayısıyla, hassas konulara yönelik işe alımlarda adayların ulusal bilinçlerinin düzeyi çeşitli yöntemlerle sınanmalıdır. Yine, bu noktadaki çalışanların ekonomik ve sosyal olarak tatmin edilmeleri ülkeler açısından önemli bir konudur. Milli sanayinin gelişiminin, kalkınmanın, uluslararası rekabet üstünlüğünün bir gurur kaynağı olması sağlanmalıdır.

İnsanlığın gelişimi için bilgi akışının gerekliliği tartışılmazdır. Öyle ki, son yüzyılda kolaylaşan ve hızlanan bilgi akışına dayalı olarak, bilimsel ve dolayısıyla teknik gelişme de ivme kazanmıştır. Ancak, bu

gelişmenin sadece rekabet ya da diğerlerinin aleyhine olabilecek yöntemlerle değil, iş birliği ile de sağlanabileceği açıktır. Şirketler, daha çok meşru ve karşılıklı çıkarlara uygun bilgi paylaşımına yönelmeli, ũlkelerin siyasi yapıları da bu durumu desteklemelidirler. Bilgi paylaşımının insanlığın yararına olduğu, gũnũmũzdeki refah dũzeyinin temel kaynağı olduğu gerçeği, yöntemlerin meşruluğu ile daha da açık şekilde ũne çıkkacaktır. Ne var ki, toplumlar iş birliğinden çok rekabeti esas almaktadırlar.

Sonraki çalışmalar, sanayi casusluğunun ũlke ekonomileri ũzerindeki etkilerini somut verilere dayalı olarak incelenmelidir. Dũnya’da, sanayi casusluğundan en çok kazanç elde eden Şirketler ve ũlkeler belirlenmelidir.

KAYNAKÇA

- Andrijcic, E., Horowitz, B (2006). “A macro-economic framework for evaluation of cyber security risks related to protection of intellectual property”. **Risk Analysis**, 26(4), 907-923. Doi: 10.1111/j.1539-6924.2006.00787.x
- Barney (1991). “Firm Resources and Sustained Competitive Advantages”. **Journal of Management**, 17(1), 99-120.
- Eminağaoğlu, Mete, Gökşen, Yılmaz (2009), “Bilgi Güvenliği Nedir, Ne Değildir, Türkiye’de Bilgi Güvenliği Sorunları ve Çözüm Önerileri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 11(4), 01–15, ISSN: 1302-3284.
- Fox, M. S. (1986). “Industrial Applications of Artificial Intelligence”. **Robotics 2**, 301–311. North Holland: Elsevier Science Publishers.
- Intelligence News** Letter, No. 373, 6 Ocak 2000.
- ISO International Organization for Standardization (2005) ISO/IEC 27001:2005.
- Macdonald, S., Piekkari, R. (2005). “Out of control: personal networks in European collaboration”. **R&D Management**, 35(4), 441–453.
- Mitnick, K. D. (2005). **Aldatma Sanatı**. ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, 1. Basım.
- Nasheri, H. (2005). **Economic Espionage and Industrial Spying**. New York: Cambridge University Press.
- NCE (Office of the National Counter Intelligence Executive) (2005). **Annual Report to Congress on Foreign Economic Collection and Industrial Espionage – 2004**.
- http://www.nacic.gov/publications/reports_speeches/reports/fecie_all/fecie_2004/FecieAnnual%20report_2004_NoCoverPages.pdf. (08.10.2017 Tarihinde erişildi.)
- Özdağ, Ümit (2002), “Stratejik İstihbarat”, Avrasya Dosyası, **İstihbarat Özel**, Yaz 2002, 8(2), 109–149.

- Pellet, P. F., Delgado, M. E. (2008). "Industrial intelligence and dynamic factor fit analysis: a private sector led industrial policy framework". **Inter Metro Business Journal**, 4(1).
- Reinmoeller, P., Ansari, S. (2016). "The persistence of a stigmatized practice : a study of competitive intelligence". **British Journal of Management**, 27, 116–142. DOI: 10.1111/1467-8551.12106
- Richardson, R. (2008). **2008 CSI/FBI Computer Crime & Security Survey**.
- Roche, E. M. (2016). Guide to the study of intelligence industrial espionage. **Journal of US Intelligence Studies**, 22(1), 59-63.
- Schneier, B. (2008). **Schneier on Security**. USA: John Wiley & Sons Inc.
- Scholtz, T., Byrnes, F. C., Heisser J. (2006). "Best Practices and Common Problems for Information Security Programs". Gartner.
- Schneier, B (2017). "A Blog Covering Security and Security Technology", http://www.schneier.com/blog/archives/2008/terrorists_usin.html (20.07.2017 tarihinde erişildi.)
- Symantec (2009), Global Internet Security Threat Report 2008, vol. XIV. Symantec Corporation.
- Symantec (2009), EMEA Internet Security Threat Report 2008, vo. XIV. Symantec Corporation.
- Symantec (2016), ISTR Internet Security Threat Report, ISTR Volume 21.
- <https://www.symantec.com/threat-report> (08.10.2017 tarihinde erişildi.)
- Symantec (2017), ISTR Internet Security Threat Report. ISTR Volume 22.
- <https://www.symantec.com/threat-report> (08.10.2017 tarihinde erişildi.)
- Tipton, H. F., Krause, M. (2007). **Information Security Management Handbook**. Auerbach Publications.
- T.S.E. (2006). **Türk Standardı**. TS ISO/IEC 27001. Ankara: T.S.E..[symantec.com/threat-report](https://www.symantec.com/threat-report) (08.10.2017 tarihinde erişildi.)

TÜRK GÜVENLİK BİRİMLERİNİN CASUS VE PROPAGANDİST KUŞLARLA BİTMİYEN MÜCADELESİ

Ali DİKİCİ*

ÖZET

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte hükümetlerin en çok üzerinde durduğu konulardan birisi iç güvenliğin sağlanması olmuştur. Çok çeşitli iç güvenlik olayının yaşandığı bu dönemde, yönetimin hassasiyetle takip ettiği konulardan birisi de istihbarat, casusluk ve yasadışı propaganda faaliyetleri idi. Yetkililer bu konularda insan eliyle gerçekleştirilen faaliyetlere duyarlılık gösterdikleri gibi, başka araçlarla da yapılabilecek bu tür faaliyetlere karşı da mücadeleyi elden bırakmamışlardır. Bu amaçla kullanıldığından şüphelenilen muhtemel araçlardan birisi de ülkemiz üzerinden göç eden kuşların ayaklarına bağlı olarak ele geçirilen propaganda veya casusluk içerikli olduğu düşünülen mesajlardı. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren başlayan, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve Soğuk Savaş döneminde de kesintisiz devam eden bu mücadelede, bazen ortaya trajikomik durumlar çıkmıştır. Halkın ve güvenlik güçlerinin büyük duyarlılık gösterdiği bu konuda yetkililer, her ne kadar bu kuşların bilimsel amaçlı uçurulduğunu söyleseler de ihtiyatı elden bırakmadıkları ve gerekli işlemleri yaptıkları görülmektedir. Bu makalenin amacı Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze kadar uzanan süreçte istihbarat, casusluk ve propaganda amaçlı ülkemize gönderildikleri düşünülen kuşları, polis arşiv belgeleri ışığında dönemin şartları ve gelişen diğer olaylar çerçevesinde incelemektir.

Anahtar Kelimeler: İç güvenlik, Polis Arşivleri, Propaganda, İstihbarat, Casusluk, Göçmen Kuşlar.

---

* Doç. Dr., ANKARA, alidikici40@yahoo.com.tr

THE ENDLESS STRUGGLE OF TURKISH SECURITY UNITS WITH SPY AND PROPAGANDIST BIRDS

ABSTRACT

With the establishment of the Turkish Republic, one of the issues that governments have been most emphasizing is ensuring homeland security. One of the issues that the administration followed with care was the activities of intelligence, espionage and illegal propaganda. The authorities have shown sensitivity not only to human-conducted activities in these areas, but they have also fought against such activities, which can also be done with other means. One of these possible means were the messages that were believed to contain propaganda or espionage seized on the feet of birds migrating through Turkey. In this struggle, which started from the first years of the Republic, continued throughout the Second World War and the cold war period uninterruptedly, sometimes tragicomic situations emerged. In this regard, where the public and the security forces have shown great sensitivity, it is seen that the authorities do not leave the precautionary measures and do the necessary procedures, even though these birds are said to be flying for scientific purposes. This article examines the migratory birds thought to have been sent to Turkey for the purpose of espionage and propaganda from the first years of the Republic to the present day, in the light of the circumstances of the period and other events by using the police archive documents.

Key Words: Homeland Security, Police Archive, Propaganda, Intelligence, Espionage, Migratory Birds.

Giriş

Mustafa Kemal, inkılâpların kökleşmesi ve Cumhuriyet'in varlığını sürdürebilmesi için iç güvenliğin öncelikli bir politika olarak ele alınması gerektiğini düşünmüş ve bu yönde politikalar belirlemiştir. Hükümetler, ellerindeki kısıtlı imkânları kullanarak iç güvenlik sorunlarıyla mücadele etmiş ve çözüm olarak birtakım uygulamaları hayata geçirmiştir. Ancak Cumhuriyet'in ilanından itibaren Türkiye'de iç güvenlik meselesi tam olarak halledilememiş bir sorun olarak hükümetleri oldukça uğraştırmıştır.

Güvenlik kuvvetlerinin mücadele ettiği iç güvenliği tehdit eden unsurlar sadece ülke içinde faaliyet gösteren kişi ve örgütlerden oluşmuyordu. Cumhuriyet rejimine karşı yürütülen yurtdışı kaynaklı propaganda faaliyetlerinin yanı sıra casusluk faaliyetleri de güvenlik kuvvetlerini en çok uğraştıran konulardan birisiydi. Türkiye'de yürütülen casusluk faaliyetlerinde yabancı istihbarat servisleri kendi vatandaşlarını kullandıkları gibi¹ Türk vatandaşlarını da kullanmaktaydılar.² Hatta bazen yabancı ve Türk tabiiyetinden olanları bir şebeke halinde bir arada kullandıkları da görülüyordu.³ Bunun yanı sıra Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra ülke dışına kaçan Yüzellilikler ve firariler ile bunların Türkiye'de bulunan akrabaları da casusluk yapıyorlardı.⁴ Emniyet Genel Müdürlüğü arşivlerinde, casusluk yaptığından şüphelenilen veya bu tür suçlardan mahkûmiyeti olan şahısların yaptığı tüm faaliyetlerle ilgili yüzlerce arşiv kaydı mevcuttur.⁵ Bu şahısların arasında Türkiye vatandaşı olan Türkler ve azınlık mensuplarının

---

¹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri (B.C.A.)**, 030.10.00.00 / 260.753.01, 31 Ocak 1925; **B.C.A.**, 030.10.00.00 / 112.756.20, 9 Mayıs 1925.

² **B.C.A.**, 030.10.00.00 / 99.642.03, 22 Ekim 1922; **B.C.A.**, 030.10.00.00 / 99.642.04, 16 Ocak 1923; **B.C.A.**, 030.10.00.00 / 99.642.09, 19 Ocak 1924; **B.C.A.**, 030.10.00.00 / 99.642.10, 11 Şubat 1924; **B.C.A.**, 272.00.00 / 71.32.38.21, 16 Ocak 1924; **B.C.A.**, 030.10.00.00 / 56.372.12, 6 Eylül 1924; **B.C.A.**, 030.18.01.02 / 42.04.20, 29 Ocak 1934.

³ "Bir casus şebekesi", **Hâkimiyeti Milliye**, 28 Mart 1930, s.3.

⁴ **Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivleri (E.G.M.A.)**, Dn:12222-8, Bn: D3; **E.G.M.A.**, Dn:12222-33, Bn: E 13; **E.G.M.A.**, Dn:12222-8, Bn: A 13, 26 Temmuz 1932; **E.G.M.A.**, Dn:12222-33, Bn: C 9, 11 Aralık 1932.

⁵ **E.G.M.A.**, Dn. 11312-1 No.'dan başlayıp devam eden dosyalar.

yanı sıra, yabancı uyruklu vatandaşlar, elçilik mensupları, mülteciler gibi çok farklı kökenden insana rastlamak mümkündür. Ancak Türkiye aleyhinde casusluk yapanlar genellikle gayrimüslim veya mühtedi Türk vatandaşlarıydı.⁶

Yöneticilerin yeni rejimi korumak ve devrimleri kökleştirmek için gösterdikleri hassasiyet, diğer bürokratlara olduğu gibi polisler de yansıyor, polisler propaganda ve casusluk olayları karşısında ilginç duyarlılık örnekleri sergiliyordu. Mevcut hassasiyet polisleri, ülkemize yönelik propaganda ve casusluk çalışması yapan insan unsurunun yanı sıra diğer bazı unsurlara karşı da duyarlı olmaya zorlamıştır. Cumhuriyet döneminde rejimi koruma endişesiyle, İkinci Dünya Savaşı yıllarında savaşa girmeme politikası çerçevesinde ve soğuk savaş döneminde casusluk ve propagandaya karşı koyma amacıyla yürütülen bu mücadelede, hükümetler bazen trajikomik uygulamalara imza atmışlardır. Bunlardan birisi Türkiye üzerinden göç eden ve casusluk ve propaganda amaçlı kullanıldığından şüphelenilen kuşlarla ilgili alınan tedbirlerdir. Genelkurmay Başkanlığı, Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) ve Emniyet Genel Müdürlüğü, ayaklarına metal halka takılmış ve özellikle de Moskova'dan geldiği anlaşılan kuşlar konusunda oldukça duyarlılık örnekleri sergilemişlerdir. Özellikle 1930'lu yıllardan itibaren yakalanan kuşlardan ele geçirilen madeni plaka ve halkalar, bazen kuşlarına ayakları ile birlikte bazen de sadece bu halkalar Emniyet Genel Müdürlüğü'ne gönderilmeye başlanmıştır. Bu “şüpheli kuşlarla” özellikle de güvercinlerle ilgili istihbarat ve yakın takip çalışmaları, İkinci Dünya Savaşı sırasında büyük bir yoğunluk kazanmıştır. Bu tedbirler Soğuk Savaş döneminde hız kesmeden devam etmiş ve günümüze kadar uzanan bir süreçte kendini hissettirmiştir.

Bu makale Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivlerinde konu ile ilgili yapılmış bir arşiv/belge çalışmasından⁷ yola çıkılarak, konuyu incelemek amacıyla kaleme alınmıştır. Bahsi geçen bu çalışmada yer alan belgeler, dönemin diğer olayları ile beraber değerlendirilmeden ol-

⁶ **B.C.A.**, 030.18.01.02 / 79.89.10, 02 Kasım 1937; **B.C.A.**, 030.10.00.00 / 100.644.15, 19 Temmuz 1939.

⁷ “Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme: Polis Arşiv Belgeleri ile Gerçekler”, **Polis Dergisi**, EGM Yayınları, Yayın No: 206, Ankara, 2002.

dukları gibi yayınlanmıştır. Ham haldeki bu belgeleri dönemin konjonktürel olayları çerçevesinde yeniden yorumlanarak Türkiye'nin içinden geçtiği bu süreç bir kez daha incelenmiştir. Bu çerçevede Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivlerinden ve Başbakanlık Devlet Arşivlerinde yapılan çalışmalarda tarafımızca ulaşılan bilgi ve belgelerin yanı sıra, yine polis arşivlerinden yararlanarak hazırlanan tezlerde⁸ yer alan arşiv belgeleri de bu makalede kullanılmıştır. Ancak makaleyi sadece bu kaynaklar ile örgülemek yeterli olmayacağı ve konu bütünlüğü sağlanamayacağı için, bu arşiv belgeleri ile yetinilmemiş, gereken yerlerde konuyla ilgili dönemin gazete haberlerine ve diğer kaynaklara da yer verilmiştir.

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Yakalanan Casuslar ve “Casus Kuşlar”

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren yapılan yazışmalarda, Cumhuriyet'e ve onun temel niteliklerine karşı yürütülebilecek yabancı propagandanın ve ülkemiz üzerinde gerçekleştirilen casusluk faaliyetlerinin endişelerini görmek mümkündür. Polis arşivlerindeki, Türkiye'de casusluk yaparken yakalanan veya takip edilen yüzlerce kişiye ait dosyalar yetkililerin bu endişelerini haklı kılmaktadır. Örneğin, Sovyetler Birliği hesabına casusluk yapmak ve komünist mefkûreler beslemek suçundan mahkûm olan, 1329 Borçka doğumlu bir kişi,⁹ yabancı servislere casusluk yaptığı şüphesi ile takibat altına alınan birisi,¹⁰ başka bir devlet hesabına casusluk yaptığı şüphesi ile takibat altına alınan bir Rus Mülteci,¹¹ İtalyanlar hesabına casusluk ve propaganda yaptığı şüphesi ile takibat altına alınan sol fikirli, Türk düşmanı bir şahıs,¹² yabancı servislere casusluk yaptığı şüphesi ile takibat altına alınan Suriye uyruklu birisi,¹³ yabancı servislere casusluk yaptığı şüphesi

---

⁸ Sertaç Solgun, **Menemen Olayı Sonrasında İkinci Dünya Savaşına Türkiye'nin İç Güvenliği (1931–1939)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2010).

⁹ E.G.M.A., Dn. 11312-4, Kardeks No: 113.

¹⁰ E.G.M.A., Dn. 11312-14, Kardeks No: 511.

¹¹ E.G.M.A., Dn. 11312-22.

¹² E.G.M.A., Dn. 11312-26.

¹³ E.G.M.A., Dn. 11312-33, Kardeks No: 1331.

ile takibat altına alınan Erivanlı bir şahıs ve ailesi,¹⁴ Rusya'ya gidip casusluk yapmak için geri döndüğü şüphesi ile takibat altına alınan Şavşatlı bir şahıs,¹⁵ casusluk suçundan mahkûmiyeti olduğu için takibat altına alınan bir vatandaş¹⁶ bahsettiğimiz yüzlerce casusluk örneklerinden bir kaçıdır. Bu yıllarda Rusya hesabına casusluk veya propaganda yapan birçok Rus ve Türk vatandaşının yakalanmış olması yetkililer haklı bir endişeye sevk etmiştir. Bu konudaki onlarca örnekten bazıları şunlardır: Rusya tarafından 1938 Eylül'ünde istihbarat amaçlı gönderilen Ahıska'nın Zinba Köyünden İlyas Çakaloğlu, Kars'ta yakalanmış ve mahkûm olmuştur. Rus NKVD gizli polis şeflerinden Leşkin ve İvan İvanoviç'in Türkiye'ye sokmaya muvaffak olduğu Halil, Arpaçay mıntukasında yakalanmıştır. Sarıkamış'ta Rusya'ya casusluk yaptığı tespit edilen Hasankaleli Halil tevkif edilmiştir.¹⁷ Şeyh Sait İsyanı firarilerinden olan ve Hoybun örgütünün kuruluşunda aktif rol alan Seyit Taha, İkinci Dünya Savaşının başından itibaren Rusya hesabına Türkiye aleyhinde casusluk da yapmıştır.¹⁸ 1930 yılında İstanbul Polis Teşkilatı; Jiler, İvan Yotkof ile beraber çalıştıkları Osman Nuri ve Mustafa isimli şahısların casusluk yaptığını tespit etmiştir. Yapılan tahkikatta bu şahısların Harbi Umumi'den beri Türkiye'de buldukları, görünürde amelelik yaptıkları, ancak bu görüntü altında Çanakkale, Eskişehir ve Kütahya'da bulunan askerî tesislerin durumlarını ve krokilerini çıkardıkları; İstanbul'daki fabrikaların ve bu fabrikalardaki Müdafaa-i Milliye hesabına yapılan üretimin miktarını belirledikleri ve yabancı devlet konsolosluklarına teslim ettikleri anlaşılmıştır.¹⁹

Ülkemiz üzerindeki bu yoğun casusluk ve propaganda faaliyetleri kolluk kuvvetlerini ister istemez başka konularda da hassas olmaya yöneltiyordu. Bu konulardan birisi vatandaşlar tarafından ayaklarında

¹⁴ E.G.M.A., Dn. 11312-42.

¹⁵ E.G.M.A., Dn. 11312-44, Kardeks No: 38230 ve.

¹⁶ E.G.M.A., Dn. 11312-46, Kardeks No: 2090.

¹⁷ Aclan Sayılğan, **Türkiye'de Sol Hareketler (1871-1973)**, Otağ Yayınları, İstanbul, 1976, s. 249.

¹⁸ E.G.M.A., Dn: 71215-2, Bn: 4/D 7, 4/D 6, 27 Mart 1945. Dn:71314-1, Bn: 1/D 5, 03 Mart 1938.

¹⁹ "Bir Casus Şebekesi", **Hâkimiyeti Milliye**, 28 Mart 1930, s. 3.

çeşitli mesajlarla yakalanan göçmen kuşlardı. Türkiye'nin her yanından insanlar bu şekilde ele geçirdikleri kuşları en kısa sürede güvenlik kuvvetlerine haber vermişler, onlar da hiç vakit kaybetmeden konuyu Ankara'ya iletmışlerdir. Yakalanan bu kuşların ayaklarında çıkan notların çoğunluğunun Rusça olması veya üzerinde Moskova ibaresinin bulunması, yetkilileri Rusya'dan gelebilecek bir komünist propaganda veya casusluk konusunda duyarlı olmaya itmiştir. Komünist propaganda aracı olmasından şüphelenilen bu kuşlarla ilgili ne yapılacağı tartışma konusu olmuş, bazen yetkililer de ne yapacaklarına karar verememişlerdir. Örneğin, 1932 yılında Adana'da bir avcı tarafından vurulan ve ayağındaki alüminyum levhada (Moskova-20327) ibaresi bulunan bir ördekle ilgili basında "bu kuşlar nereden uçurulmuşsa oraya haber verilmesi lazım geldiğine"²⁰ dair haberlerin yer alması, ordu yetkililerini tedirgin etmiş, bunun üzerine Fevzi Çakmak'ın imzasıyla Dâhiliye Vekâletine bir yazı yazılmıştır. Yazıda "her ne kadar bunlar içinde ilmi tetkik mahiyetinde olanları da mevcut olabilirse de, muzır propaganda vasıtası olmaları kuvvetle muhtemeldir. Bu mahzur nazarı itibara alınarak, bunları bulacak halkın, mahalline cevap vermekten imtina etmeleri ve bu gibi havadislerin gazetelerde derç edilmemesi hususunun temini" talep edilmektedir.²¹ Bu yazı bu tür olaylarla karşılaşıldığında nasıl bir politika takip edileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu yazı üzerine Dâhiliye Vekâletinin tüm illere gönderdiği bir tamimde, ordunun kuşlar vasıtasıyla yapılması muhtemel "muzır propaganda" endişesini aynı ifadeleri tekrarlamak suretiyle paylaştığı görülmektedir: "Gerçi bu nevi hayvanlardan bazıları üzerinde ilmi tahkikat yapılmak maksadıyla uçuruluyorsa da, bir kısmı da bir takım muzır propagandalara ve gizli maksatlara alet olmak için uçurulmaktadır".²² Tamimde ayrıca bu tür kuşların geldikleri ülkelere bilgi verilmeden derhal Vekâlete gönderilmesi talep edilmektedir.

---

²⁰ Akşam, (07.12.1932)

²¹ Büyük Erkanıharbiye Reisliğinden Dâhiliye Vekâlet'ine gönderilen 04.01.1933 tarih ve 59742, Dn. 11217/1, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 97.

²² 18.01.1933 tarih ve 382 sayılı tamim, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 96.

Bundan sonraki süreçte ayaklarına çeşitli mesajlar iliştirilmiş birçok kuş, farklı farklı şehirlerde ele geçirilmeye başlamıştır. 1933 yılında Konya’da,²³ 1934 yılında İzmir’de,²⁴ 1935 yılında Erzincan’da²⁵ ve Çanakkale’de,²⁶ 1937 yılında Mardin’de²⁷ yakalanan kuşlar valilikler tarafından Dâhiliye Vekâletine bildirilmiştir. Yine 1937 yılında İçel Valiliğinden Dâhiliye Vekâletine gönderilen bir yazıda Tarsus ilçesinin Sebil köyü yakınında ve Cehennem Deresi mevkiinde çalışan bir orman amesi tarafından bulunan ölü bir leyleğin ayağındaki (26120) numaralı ve Bulgaria-Sofya yazılarını havi bir adet yüzüğün bir üst yazıyla Ankara’ya gönderildiği belirtilmektedir.²⁸

Devlet yetkililerinin ülkemizde ayaklarına bağlı çeşitli mesajlarla yakalanan yabancı menşeli kuşlarla ilgili endişesinin nedenlerini, Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından 21 Haziran 1938’de bütün Umum Müfettişliklere ve illere gönderilen bir yazıda görmek mümkündür. “*Düşmanlarımızın güvercin, leylek ve diğer muhabereye yarayan kuşlardan istifade ederek memleketimize irticâî ve siyasi mahiyette propaganda evrakı göndermek suretiyle tahrikât yapmak istemeleri çok mümkündür.*”²⁹ Bu dönemde yetkililerin bu hassasiyetini canlı tutan casusluk olayları da gündemden eksik olmuyordu. Örneğin Dersim Olayları öncesinde Tunceli civarında Krikor oğlu Moses isminde Ermeni bir casus, üzerinde sahte kimlik ile Tunceli’de halkı silahlı isyana teşvik etmek için propaganda

²³ Konya Valiliğinden Dâhiliye Vekâlet’ine gönderilen 21.3.1933 tarih ve 413, Dn. 11217/1, a.g.e., s. 94.

²⁴ 27.11.1937 tarih ve 7413 sayılı yazı, Dosya No: 11217-4/1, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 101.

²⁵ 24.1.1935 tarih ve 1368 sayılı yazı, Dosya No: 11217-4/1, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 99.

²⁶ 22.06.1935 tarih ve 11550 sayılı yazı, Dosya No: 11217-4/1, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 100.

²⁷ 16.01.1937 tarih ve 423 sayılı yazı, Dosya No: 11217-4/1, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 102.

²⁸ İçel Valiliğinin Dâhiliye Vekâletine 13.08.1937 tarih ve 1676 sayılı yazısı, Dosya No: 11217-2, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 20.

²⁹ Dâhiliye Vekâletinden Umumi Müfettişliklere Tamim, 21.06.1938 tarih ve bila sayılı yazı, Dosya No: 11217-2, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 26.

faaliyeti yaparken yakalanmış ve 10 Ekim 1936 tarihinde Elazığ Hapishanesine gönderilmiştir. Ancak hapishaneden kaçmayı başaran bu şahıs, Dersim İsyanı'nın başladığı bir sırada Seyit Rıza'ya yardım için yeniden Anadolu'ya dönmüş ve Tunceli'ye sızmaya çalışırken çıkan çatışmada 12 Ekim 1937 günü ölü ele geçirilmiştir.³⁰

1930'lu yıllarda komşu ülkelerin ülkemize yönelik propaganda ve casusluk faaliyetleri ile ilgili endişesi sadece ele geçen kuşların ayaklarındaki metal halkalarla sınırlı değildi. Bu dönemde özellikle Karadeniz sahillerinde, Sovyetler Birliği'nden gönderildiği anlaşılan bazı şişeler bulunmuş ve bu şişelerden çıkan mesajlarla ilgili birçok yazışma gerçekleştirilmiştir. 1930 yılında Zonguldak'ta bulunan şişe,³¹ 1931 yılında Kocaeli'nde bulunan mühürlü şişe,³² 1931 yılında Rize'de denizde bulunan şişe³³ bu konudaki örneklerden bazılarıdır.

Hatay Meselesi: Fransızların Propaganda, Casusluk ve İstihbarat Faaliyetleri

1930'lu yıllara kadar İngiliz casusların faaliyette olduğu Doğu Anadolu'da, 1930 sonrasında Fransızlar da aynı metot ve argümanları kullanarak Türkiye'yi bir kaos ortamına sürükleyerek iç güvenliğinin bozulmasına çalışmışlardır.³⁴ Fransa özellikle Hatay sorununun gündemde olduğu dönemde casusluk ve propaganda faaliyetlerini artırmıştır. Fransızların bu amaçla bölgede kullandıkları insan kaynağının da çok çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Fransızlar sınıra yakın yerlerde görevlendirdiği istihbarat subayları³⁵ vasıtasıyla Türkiye-Suriye sınırına yaşayan çok sayıda Ermeni, Nasturi, Süryani, Çerkez ve Kürt'ün yanı sıra, bunların Türkiye'deki çok sayıda akrabasını bu

---

³⁰ E.G.M.A., Dn:12241-2, Bn: 4 A 5, Şubat 1937, içinde Solgun, a.g.t., s. 121.

³¹ 30.11.1930 tarih ve 3352/1368 sayılı yazı, Dosya No: 11217-1, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 92.

³² 20.01.1931 tarih ve 53/159 sayılı yazı, Dosya No: 11217-1, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 89.

³³ 20.07.1931 tarih ve 1379/28 sayılı yazı, Dosya No: 11217-1, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 90.

³⁴ Solgun, a.g.t., s. 171.

³⁵ E.G.M.A., Dn:71166, Bn:10.

amaçla istihdam etmiştir.³⁶ Fransızlar ve Taşnaklar, Türkiye’de yaşayan Ermenileri hem casuslukta kullanıyor, hem de bunların vasıtasıyla ülkeye kaçak silah sokuyorlardı.³⁷ Fransızlar Türkiye aleyhine olan her türlü kanunsuzluğu, çeteciliği, eşkıyalığı sınırın hemen ötesinde destekliyor ve çeşitli suçlardan dolayı Türkiye makamlarınca aranan şahıslara yardım ve yataklık yapıyor, ayrıca sınır içinde oturan akrabalarına casusluk yaptırıyorlardı.³⁸

1. Umum Müfettiş Abidin Özmen, bölgede kaçakçılığı doğuran sebeplerin arasında Fransız hükümetinin hudut kuvvetleri ve bunlara kumanda eden istihbaratlarının bize karşı uyguladıkları ekonomik ve siyasi politikalarının aleyhimizde oluşunu, kaçakçılığı da aleyhimizde himaye ve teşvik etmelerini saymaktadır.³⁹ Buna göre; Fransızlar gerek Türkiye’den kaçan gerekse başka yerlerden göç eden Ermenileri hudutlarımıza yakın bölgelerde iskân ettirerek onlara her türlü maddî imkânı sağladıklarını, Türkiye’den geçen bu kaçakçılara Türkiye aleyhine istihbarî bilgi ve zarar vermeleri halinde ucuz, hatta bedava mal vermektedir.⁴⁰ Fransızlar, Türkiye karşıtı propaganda ve istihbarat faaliyetlerinde gayrimüslimleri kullandığı gibi, Cumhuriyet rejimine muhalif olarak yurt dışında bulunan Yüzellilikler ve firarilerden de

³⁶ **E.G.M.A.**, Dn: 71166, Bn:6,11, Aralık 1937. Bir başka polis arşiv belgesi Türkiye sınırına yerleştirilen bu grupların sayısını şu şekilde vermektedir: 42.000 Ermeni, 25.000 Nasturi, 20.000 Süryani, 20.000 Kürt ve 1.000 kadar Çerkez. bk. **E.G.M.A.**, Dn: 71166, Bn: 6, 11 Aralık 1937.

³⁷ **E.G.M.A.**, Dn:12222-9/2, Bn:4/A 1, 5 Nisan 1932; **E.G.M.A.**, Dn:12222-9/2, Bn: A 1, 18 Haziran 1932; **E.G.M.A.**, Dn:61472-4, Bn: B 13, 27 Kasım 1937; Naşit Hakkı, “Kaçakçı Propagandacı”, **Hâkimiyeti Milliye**, 26 Birinci Kanun [Aralık] 1931, s. 2; *B.C.A.*, 030.10.00.00 / 113.771.7, 21 Ağustos 1929; **B.C.A.**, 030.18.01.02 / 79.89.10, 02 Kasım 1937.

³⁸ **E.G.M.A.**, Dn: 71215, Bn:4/D 13; **E.G.M.A.**, Dn: 71215-2, Bn: 4/D 4; “Karakeçili Aşireti Reisi Cenuba Kaçtı”, **Hâkimiyeti Milliye**, 14 Teşrinievvel [Ekim] 1930, s. 2.

³⁹ Hüseyin Koca, **Türkiye Cumhuriyeti Tek Parti Dönemi Birinci ve İkinci Umumi Müfettişlikler (Genel Valilikler) 1927-1947**, (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Konya 1994, s. 504.

⁴⁰ Koca, **a.g.t.**, s. 504-505.

önemli ölçüde faydalanmaktaydı.⁴¹ Yüzelliliklerden Celal Kadri⁴² ve kayınbiraderi Hasan Sadık,⁴³ Suriye'deki Fransız istihbarat servisi subayı Binbaşı Donna ile birlikte Cerablus ve Meydanı Ekbez bölgesinde Ermeni Georg'a bağlı olarak Türkiye'ye aleyhinde istihbarat servisini kuran önemli isimlerden ikisidir.⁴⁴ Celal Kadri ve Hasan Sadık, Kilis ve civarında yaşayan akrabalarından çok rahat bilgi toplayıp bu bilgileri bir rapor halinde Fransız istihbarat merkezine ulaştırıyordu.⁴⁵

Millî Mücadele'nin başından itibaren Fransızlar ile birlikte çalışan ve Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra Fransızlarla beraber Suriye'ye geçen Tarsuslu Kamil Paşazade Selami de Fransızlar lehine uzun süre casusluk yapmış isimlerden birisidir.⁴⁶ Bu şahıs Hatay'a giren çıkan Türkler ve Trablusşam'a kadar gelen Türkiye şimendifer memurları aracılığı ile edindiği bilgileri Fransızlara para karşılığı iletmıştır.⁴⁷

Fransızlar Türkiye'ye karşı bu casusluk ve propaganda faaliyetlerini sadece bahsi geçen insanlar vasıtasıyla yürütmüyordu. Bu konuda Fransızların kullandıkları araçlardan birisi de haberleşme güvercinleri idi. 1935 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından valilere gönderilen bir yazıda güvercinler ve leylekler vasıtasıyla Suriye'de bulunan fesat ko-

---

⁴¹ **E.G.M.A.**, Dn: 71166, Bn: 6, 11 Aralık 1937.

⁴² Gaziantep'in Fransızlarca işgali sırasında "Fransızlardan çok Fransız emellerine hizmet etmiş" ve (Fransızlara) mutasarrıflık yapmıştır. Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra Suriye'ye kaçmıştır. Yüzellilik listeye dâhil edilen Celal Kadri, Suriye'ye geçtikten sonra kayınbiraderi Hasan Sadık ile birlikte çıkardıkları "Doğru Yol" isimli gazete ile Türkiye'deki rejim aleyhine propaganda yapmış ve Fransız istihbaratına çalışmışlardır. bk. **E.G.M.A.**, Dn:12222-108, Bn: D 11; **E.G.M.A.**, Dn:12222-36/1, Bn:1/A 2, içinde Solgun, **a.g.t.**, s. 172.

⁴³ Gaziantep'in işgali sırasında Fransızlara çalışmış, Fransızların Antep Polis Müdürlüğünü ve Savcılığını yaptığı için Milli Mücadele sonrasında Yüzellilik listeye dâhil edilmiştir. bk. **E.G.M.A.**, Dn:12222-108, Bn: A 14.

⁴⁴ **E.G.M.A.**, Dn:12222-36/2, Bn: 4/D 13.

⁴⁵ **E.G.M.A.**, Dn:12222-36/2, Bn:4/D.12.

⁴⁶ **E.G.M.A.**, Dn:12222-110, Bn: A 7, 25 Eylül 1933; **E.G.M.A.**, Dn:12222-110, Bn:D 10- D11, 14 Aralık 1942.

⁴⁷ **E.G.M.A.**, Dn:12222-110, Bn: C 2, 12 Ekim 1939.

mitelerinin şark vilayetlerimizle muhabere etmelerinin mümkün olduğu vurgulanmaktadır.⁴⁸ 1937 yılında Mardin Valiliğinden Dâhiliye Vekâletine yazılan bir yazıda; Derik'ten ve Suriye makamından uçurulan bir güvercinin yakalandığı, ayağında 785 sayılı markası olduğu, bilekte iki karakol arasında telaki yapılmasına dair bir Arapça yazı bulunduğu ve güvercinin fiş ve Arapça yazı ile beraber Cenup Hudut Komutanlığına teslim edildiği haber verilmektedir.⁴⁹

1936 yılında hazırlanan bir raporda I. Umum Müfettiş Abidin Özmen “bölgede genel asayişini temin için özellikle hudut boylarında istihbarat teşkilatı oluşturulması ve görevli personelin tek elden idare edilmesinin şart olduğunu” belirtmektedir.⁵⁰

Devlet yetkililerinin Suriye'den gelebilecek tehdit konusundaki bu duyarlılıklarının, Hatay'ın anavatana ilhaki tartışmalarının yoğunlaştığı süreçte daha da arttığı görülmektedir. Edirne Valiliğinden Dâhiliye Vekâletine gönderilen bir yazıda, 13 Haziran 1938 tarihinde Edirne'nin Süleoğlu nahiyesine bağlı Hacıumur Köyünde ele geçirilen bir güvercinin her iki ayağında Arapça Sure-i Mülk'ten üç ayetin yazılı olduğu bilgisi verilmektedir.⁵¹ Bu güvercinlerin Suriye üzerinden gönderilmiş olabileceğinden kuşulanılmış ve Emniyet Umum Müdürü imzasıyla Dört Yol Emniyet Amirliğine bir yazı yazılarak; “*bu güvercinin nereden gönderildiği tetkik edilmekte iken Meydan-ı Ekbez İstihbarat memuru Yorgi Halefî'nin dört muhabere güvercini getirterek bunları hizmete sevkettiği haber alınmıştır. Antakya başkonsolosu Celal Karasapan da bir raporunda kumandan Collet'in telefon hatları bozulduğu zaman Süveydiye ile haberleşmeyi güvercinlerle yaptığını bildirmişti*” denilerek, Edirne'de ele

⁴⁸ Dâhiliye Vekâletinin illere gönderdiği Nisan 1935 tarihli tamim, Dn. 11217/1, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 98.

⁴⁹ 16.01.1937 tarih ve Em. 139 sayılı yazı, Dosya No: 11217-4/1, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 102.

⁵⁰ Koca, **a.g.t.**, s. 490.

⁵¹ 16.06.1938 tarih ve 1455 sayılı yazı, Dosya No: 11217-2, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 23.

geçirilen güvercinlerin ayaklarındaki mesajların kaynağının ve amacının öğrenilerek ivedilikle haber verilmesi istenmektedir.⁵²

Bu tür yazışmalardan, Suriye'den henüz çekilmemiş olan Fransızların güvercinleri haberleşme için yoğun bir şekilde kullandıkları anlaşılmaktadır. MAH'tan⁵³ gelen bir raporda, Fransızların Ekbez Meydanı'ndan başka Raco ve Azaz'da da birer Güvercin Posta Merkezi bulduklarını haber verilmektedir.⁵⁴ 1939 yılında Kırıkhan Jandarması tarafından Kürtdağında harekât yapan Fransız kıtasına ait bir muhabere güvercini ele geçirilmiştir.⁵⁵

Fransızların Suriye hudut teşkilatında telefon hatları mevcut olmasına karşın güvercinle haberleşme yolunu kullanmaları, 1938 tarihli bir MAH raporunda şöyle izah edilmektedir: “*Tarafımızdan yapılmakta olan çete teşkilatı faaliyetine geçtiği zaman, ilk iş olarak telefon hatlarını keseceklerini nazarı dikkate alıp felce uğrayacak muhabereyi bu vasıta ile temin gayesine matuf bir faaliyetten başka bir şey olamaz.*”⁵⁶

---

⁵² 21.06.1938 tarih ve bila sayılı yazı, Dosya No: 11217-2, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 24-25.

⁵³ Milli Mücadele yıllarında çok sayıda ve farklı farklı teşkilatlar tarafından yürütülen istihbarat faaliyetlerini tek çatı altında yürütmek amacıyla, Atatürk'ün emri doğrultusunda 1926 yılında Millî Emniyet Hizmetleri Riyaseti (MEH) kurulmuştur. Kuruluşu sadece yazılı bir emre dayanan MEH, 19 Aralık 1926 tarih ve 4507 sayılı Gizli Kararname ile resmîyet kazanmıştır. Zaman içinde MEH terimi kulağa hoş gelmediği için, bunun yerine MAH kısaltması kullanılmaya başlanmıştır. MEH ve MAH kısaltmalarının her ikisi de 1930'lı yıllara kadar resmî yazılarda matbû olarak kullanılmış, bazen de MEH/MAH denmiştir. Millî Emniyet Hizmetleri Riyasetinin mevcudiyetinin gizliliği önce 1943 yılında daha sonra 1954 yılında yayımlanan kanunlarla ortadan kalkmıştır. Nihayet 06 Temmuz 1965 tarihli ve 644 sayılı “Millî İstihbarat Teşkilatı Kanunu” ile Başbakanlığa bağlı Millî İstihbarat Teşkilatı (MİT) kurulmuştur. bk. Erdal İlter, **Millî İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi**, Ankara, MİT Yayınları, 2002, (Çevrimiçi), http://www.mit.gov.tr/tarihce/ikinci_bolum_F.html, erişim: 04.11.2017.

⁵⁴ M. Em. H. Bşk. Y. İmzası ile gönderilen 19.09.1938 tarihli ve 2961 sayılı yazı, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 104.

⁵⁵ Kırıkhan Kaza Jandarma Komutanlığı tarafından Jandarma Alay Komutanlığına gönderilen 20.03.1939 tarih ve 66 sayılı yazı, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 106.

⁵⁶ MAH'ın Emniyet Umum Müdürlüğüne gönderdiği 20.12.1938 tarih ve Z.M.2380 sayılı yazısı, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 112.

Diğer illerde de ele geçen kuşların casusluk amacıyla kullanılabilceği endişesi İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaştığı yıllarda devam etmiştir. 1939 yılında İzmir Valiliğinden Dâhiliye Vekâlet'ine gönderilen yazıda Tire'nin Subaşı köyünde Yaşar Tavukçu adlı bir vatandaş tarafından vurulan bir sığırcığın ayağının kesilerek, üzerindeki alüminyum levha ile birlikte bakanlığa gönderildiği belirtilmektedir.⁵⁷ 29 Nisan 1939 tarihinde Rize Valisi'nin İçişleri Bakanlığına şifreli olarak gönderdiği bir yazıda,⁵⁸ Kâşif Çınar adlı bir vatandaşın, Rize'nin Varilet dağında diri olarak avladığı atmaca kuşunu ayağından çıkardığı bilizikle birlikte polise teslim ettiği belirtilmekte, atmacanın avcısına mı iade edileceği yoksa emniyet dairesinde mi muhafaza edileceği hususunun açıklığa kavuşturulması istenmektedir.⁵⁹

İkinci Dünya Savaşı Yılları

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, ülke içinde casusluk ve propaganda şüphesiyle yakalanan kuşlar ve balıklarla ilgili yazışmalar ve bu konuda alınması gereken tedbirlerle ilgili talimatlar daha bir yoğunluk kazanarak devam etmiştir. Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na girmemesine karşın savaşı tarafların, özellikle İngiltere, Almanya, Fransa ve onların destekçisi ülke ajanları ülkemizde oldukça yoğun faaliyette bulunmuşlardır. Bu ajanlar gerek kendi ülkelerine istihbarat bilgilerini aktarma gerekse Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokma yönünde çaba göstermişlerdir. Bu konuda Alman ajanları diğerlerine göre daha yoğun ve daha üstün bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. İkinci Dünya Savaşı öncesi büyük bir artış gösteren yabancı istihbarat servislerinin Türkiye'deki faaliyetleri⁶⁰ savaş boyunca da hız kesmeden, hatta artarak devam etmiştir. Bu meyanda yabancı tebaalı veya Türk vatandaşı pek çok kişi casusluk suçundan yakalanarak yar-

⁵⁷ İzmir Valiliğinden Dâhiliye Vekâlet'ine gönderilen 7.3.1939 tarih ve 304/2, Dn. 11217-3, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 47.

⁵⁸ 20.03.1939 tarih ve 66 sayılı yazı, Dosya No: 11217-2, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 106.

⁵⁹ 28.04.1939 tarih ve Em. 1/590 sayılı yazı, Dosya No: 11217-4/1, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 105.

⁶⁰ E.G.M.A., Dn. 11311-15.

gılanmış ve çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Kimi zaman casuslukları sabit olduğu halde hakkında yeterli delil elde edilemediğinden dolayı, bir kısım casuslar sınır dışı edilmiş veya casusluklarından şüphe edilenlerin uygun yerlere nakilleri yapılmıştır. Casusluk yaptıkları tespit edilen ancak ele geçirilemeyen Türk vatandaşları ise vatandaşlıktan çıkarılmıştır.⁶¹ Casusluk olaylarının yoğun olarak yaşandığı böyle bir atmosfer, yetkilileri, ayağında mesaj taşıyan kuşların casusluk amacıyla kullanılabilme ihtimali konusunda teyakkuzda tutmuştur.

Bu dönemde bu kuşlardan eşle geçirilen halkalar Vilayet Tarım Müdürlükleri kanalıyla Tarım Vekâletine gönderilmiş ve bu Vekâletçe kuşların mahreçlerine bildirilmek üzere Dışişleri Vekâletine iletilmiştir. Tarım Vekâletince bu iş 20.05.1940 tarihinde Yüksek Ziraat Enstitüsü'ne devredilmiş ve bundan sonra gelen halkalar bu enstitüye gönderilmeye başlanmıştır.

MAH tarafından 16 Ağustos 1940 tarihinde Emniyet Genel Müdürlüğüne gönderilen gizli bir yazıda, yalnız kuşların değil, balıkların da haberleşmelerde kullanıldığı yolunda yapılan araştırmalardan söz edilmektedir. Ancak MAH'ın bu yazısında birer ilim müessesesi tarafından bu kuşların akın yollarını ve konaklama alanlarını öğrenmek için bazılarını halka takıldığı ve şimdiye kadar yapılan araştırmalardan gerek ayakları halkalı olarak ele geçen leylek, güvercin gibi kuşların gerekse balıkların haberleşme maksadıyla istihdam edildiklerine dair bir ize rastlanmadığı belirtilmektedir. Bu itibarla ele geçecek kuşlardan yalnız numaralı ve halkalı olanların ziraat müdürlüklerine teslimi ve ne mahiyette olursa olsun yazılı ve masuralı olanların da incelenmek üzere ilgili makamlara gönderilmesi istenilmiştir. Ancak bu yazıda “*bugünkü dünya vaziyetine nazaran bu maksatla kullanılanların bulunması da ihtimalden uzak tutulmamak lazımdır*” demek suretiyle ihtiyat elden bırakılmamıştır.⁶² MAH'tan gelen bu yazı yetkilileri biraz rahatlatmıştı. İçişleri Bakanlığı 10 Eylül 1940 ve 04 Aralık 1940 tarihlerinde

---

⁶¹ B.C.A., 030.18.01.02.90.13.13, 12 Şubat 1940; B.C.A., 030.18.01.02.95.63.04,15 Temmuz 1941; B.C.A., 030.10.00.00.100.648.05, 4 Ekim 1941; B.C.A., 030.18.01.02.99.80.19, 11 Eylül 1942.

⁶² 16.08.1940 tarih ve 3748 sayılı yazı, Dosya No: 11217-4/1, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 107.

birer genelge yayınlamak, bundan böyle kuşlarla ilgili yapılan işlemleri tüm illere duyurmuştur.

Bütün bu yazışma ve takipler sadece ele geçirilen yabancı menşeli kuşlarla sınırlı değildi. Ülke içinde kuş besleyenlerle ilgili istihbarat toplanıyor ve asıl amaçlarının ne olduğu gizlice araştırılıyordu. 21 Mart 1941 tarihinde Maraş Valiliği tarafından Dâhiliye Vekâlet'ine gönderilen 'Vilayet dâhilindeki güvercinlerin men'i' konulu bir yazıda, ordu muharebesi için güvercin yetiştirmenin Maraş'ta yasaklandığı, güvercinleri zevk için besleyen öğrenim çağındaki genç çocukların bu merakları yüzünden tahsillerinin yarım kaldığı, güvercinleri uçurarak birbirlerinin güvercinlerini aldatmak suretiyle kendi kümelerine gelmeleri yüzünden aralarında birçok kavgaların çıktığı, ailelerin bu konuda çok şikâyetle buldukları belirtilmektedir.⁶³ Yazının devamında alınan her türlü tedbire rağmen gençlerin ve çocukların kuş besleme hevesinden vazgeçmediği, bu yüzden son çare olarak bu huysuzlukları önlemek için zevk ve heveslerine alet olan bu güvercinlerin uçurulmasının yasaklandığı ifade edilmektedir. Bu yasaktan sonra bazı vatandaşların haftada hiç olmazsa iki gün güvercinlerin talem ve idman yaptırabilmek için dilekçe ile izin talep ettikleri,⁶⁴ ancak 9 Mayıs 1941 tarihinde Maraş Valiliği tarafından Dâhiliye Vekâlet'ine gönderilen bir yazıda yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı güvercin uçurmanın yasak olduğu, bu kişilerin hiç iş sahibi olmayan, ahlaksız güruhundan oldukları belirtilerek talebin reddedildiği anlaşılmaktadır.⁶⁵ Ancak yetkililerin asıl endişesi bu güvercinlerin yabancı ülke ajanları tarafından casusluk ve propaganda amaçlı kullanılabilmesi kuşkusuydu.

Kuşlarla ilgili yazışmalar İkinci Dünya Savaşı boyunca devam etmiş, taşrada görev yapan yetkililer de bu tür olayları büyük duyarlılıkla takip etmişlerdir. Örneğin 1942 yılında Kırşehir Valiliği tarafından, İçişleri Bakanlığı'na gönderilen bir yazıda, ölü olarak bulunan

⁶³ 23.03.1941 tarih ve 699 sayılı yazı, Dosya No: 15132-206, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 15.

⁶⁴ **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 14.

⁶⁵ 05.07.1941 tarih ve 23575 sayılı yazı, Dosya No: 15132-206, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 13.

bir ördeğin ayağının kesilerek üzerindeki Rusça yazılar bulunan bir halka ile birlikte postayla Ankara'ya gönderildiği bildirilmektedir.⁶⁶

Aynı şekilde 4 Eylül 1943 tarihinde İzmir Valisi tarafından, İçişleri Bakanlığı'na yazılan bir yazıda, Bergama'da ayağında Rumca yazılı bir mesajla yakalanan güvercinin akıbeti ile ilgili yürütülen çalışmalar hakkında bilgi verilmektedir.⁶⁷ Diğer dillerin yanı sıra Rumca mesaj taşıyan bir kuşun yakalanması, İkinci Dünya Savaşı öncesi İtalyanların yürüttüğü casusluk ve propagandanın bir eseri idi. İtalyanlar savaş öncesi, genellikle Oniki Adalar'da oturan Rumlar ve sair şahıslar vasıtasıyla özellikle Finike sahillerinde faaliyette bulunuyorlardı. Ticaret bahanesiyle Türkiye sahillerine girip çıkan bu gibi kişiler halk arasına sokularak, Türk hükümeti tarafından alınan tedbirler hakkında bilgi almaya çalışıyor ve menfi propaganda yapıyorlardı.⁶⁸

Emniyet Genel Müdürlüğü ise kendisine ulaşan bu tür olayları ciddiyetle takip etmiş ve vakit kaybetmeden Genelkurmay Başkanlığı ve MAH ile gerekli yazışmaları yapmıştır. Örneğin 17 Şubat 1944 tarihli MAH'a yazılan bir yazıda, Kars'ta ele geçirilen ve ayağında orak-çekiçli not bulunan muhabere güvercini hakkında bilgi verilmiş ve ele geçen notun tercümesi de yazıyla birlikte gönderilmiştir.⁶⁹ Aynı yıl Çoruh Valiliğince gönderilen bir yazıda Artvin'de yakalanan ve ayağında Rusça yazılı bir not bulunan güvercinin bilgisi verilmektedir.⁷⁰

İkinci Dünya Savaşı Sonrası Soğuk Savaş Dönemi

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Soğuk Savaş döneminin başlamasıyla birlikte Batı ülkeleri ve Demirperde ülkeleri arasında istihbarat, propaganda ve casusluk savaşları büyük bir ivme kazanmıştır. Bu savaşta taraflar akla gelebilecek her türlü casusluk yol ve yöntemini

---

⁶⁶ 17.1.1942 tarih ve 77 sayılı yazı, Dosya No: 11217-4/1, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 108.

⁶⁷ 04.09.1943 tarih ve 1314/2 sayılı yazı, Dosya No: 11217-4/1, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 113.

⁶⁸ **B.C.A.**, 030.10.00.00.100.644.15, 19 Temmuz 1939; **B.C.A.**, 030.10.00.00.100.646.17, 26 Ocak 1941.

⁶⁹ 17.02.1944 tarih ve 7563 sayılı yazı, Dosya No: 11217-4/1, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 115, 116, 117.

⁷⁰ Çoruh Valiliğinden İçişleri Bakanlığına gönderilen 03.06.1944 tarih ve 775 sayılı yazı, Dn. 11217-4/1, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 118.

kullanarak karşı taraf hakkında istihbarat toplamaya ve kendi ideolojilerinin propagandasını yapmaya çalışmışlardır. Bu savaşta insanların yanı sıra hayvanlar da birer istihbarat ajanı veya propaganda aracı olarak kullanılabilirdi. Bu dönemde de ülkemiz üzerinden uçarken yakalanan kuşların ayaklarında yakalanan mesajlar, Türk yetkililerini rahatsız eden hususlardan birisi olmaya devam etmiştir. Sadece yetkililer değil vatandaşlar da bu konuda çok büyük duyarlılık örnekleri sergilemiş; ele geçen bu tür hayvanları en kısa sürede güvenlik birimlerine ihbar etmişlerdir.

28 Haziran 1948 tarihinden 23 Şubat 1958 tarihine kadarki on yıllık süreçte Türkiye'nin muhtelif illerinde ele geçirilen ve ayaklarında halka bulunan kuş sayısı 47'dir.⁷¹ Bu illerin genellikle Karadeniz, Marmara ve Ege Bölgesinde yer aldığı, doğu ve güneydoğu illerinin ise bu listede yer almadığı görülmektedir. Bu durum ise yetkililerin, bu kuşların komünist ülkeler tarafından casusluk veya propaganda amaçlı gönderilmiş olabileceği şüphesini artırmıştır. Bu nedenle yetkililer özellikle Rusya ve Bulgaristan gibi Doğu Bloku ülkelerinden geldiği anlaşılan kuşların ayaklarından elde edilen plakalar ve yazılar üzerinde daha da hassas davranıyorlardı.⁷² Örneğin, 1956 yılında Bulgar sınırında ele geçirilen ve ayaklarında yazılar bulunan güvercinlerin "*ilk nazarda topraklarımızda yuvalanmış bir ajan tarafından uçurulduğu intibah vermekte ise de*",⁷³ daha sonra bu kuşların Bulgar Hüdud gözetleme kulelerinin birbirileriyle haberleşme amacıyla uçurmakta olduğu kanaatine varılmıştır. Bu bilgi daha sonra MAH tarafından da teyit edilmiştir.⁷⁴ Ancak iki yıl sonra aynı endişe tekrar canlanmıştır. 1958 yılında MAH tarafından Emniyet Umum Müdürlüğüne

---

⁷¹ 11217-6/6 No2lu dosyada yer alan belge, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 35.

⁷² **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 27, 47, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 106, 112.

⁷³ Emniyet Müfettişi tarafından Kırklareli Valiliğine gönderilen 13 Mart 1956 tarih ve 80 sayılı yazı, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 111.

⁷⁴ MAH'ın Emniyet Umum Müdürlüğüne gönderdiği 20 Mart 1956 tarih ve B.1.Ks.1.901/S-2 sayılı yazı, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 110.

gönderilen bir yazıda Bulgar sınırında ele geçirilen bir güvercinin ayağından çıkan notta, sınırda bulunan Bulgar gözetleme kulesi görevlilerinin kendi birimleri ile haberleşmek üzere kullandıkları kanaatine vardıkları belirtilmektedir.⁷⁵

Birçok Bulgar vatandaşının ülkemizde casusluk yaparken yakalanması, yetkililerin Bulgaristan'ın ülkemizdeki casusluk faaliyetleri konusunda duyarlı olmaya itmiştir. Örneğin Trakya'da yaşanan ve başına yansıyan bir casusluk olayında, Bulgar papazı Martini ile Amele Kirof, otelci Sinkoviç ve metropolithane kâtabi Lambro, 1939 yılında tutuklanıp ağır ceza mahkemesince hapse mahkûm edilmişler, ancak karar temyiz edilmiş ve adı geçen şahısların yeniden yargılanmalarına karar verilmiştir.⁷⁶ 1940 yılında Sinop Valisi Fehmi Vural imzasıyla İçişleri Bakanlığına gönderilen yazıda, 1940 Birinci Kanun [Aralık] ayı içinde Sinop cezaevinde yatan mahkûmların arasında bir Bulgar casusu vardır.⁷⁷ Benzer şekilde 1945 yılında Edirne Hapishanesinde casusluktan şüpheli 4 Bulgar yatmaktadır.⁷⁸ Ancak Bulgarlardan gelebilecek bu casusluk girişimleri basında asparagas haberlerin yazılmasına yol açtığı oluyordu. *“Türkiye’ye sızan kızıl casuslar: Bunların arasında Bulgar Dâhiliye Nazırının kâtabi Kamçılı Kız da var. Bulgaristan’dan tehcir edilen Türklerle birlikte yurdumuza sokulan kızıl casuslar hakkındaki tahkikat devam etmektedir. Türkiye’ye giren ve bilhassa İstanbul Üniversitesi’ne kaydedilen kızıl ajanlar üzerinde ehemmiyetle durulmaktadır. Bundan 3 ay kadar önce Tıp Fakültesi’nde 4’üncü sınıfa yazılan ve Bulgaristan’daki Türk kızları arasında Kamçılı Kız namıyla maruf olan Bulgar Dâhiliye Nazırının kızı hususi tespit edilen kızıl ajanlar meyanındadır.”*⁷⁹ Ancak gerçekte böyle bir

---

⁷⁵ MAH’ın 30.12.1958 tarih ve B.1.Ks.1.1901/8-49-2 sayılı yazısı, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 109.

⁷⁶ **Ayın Tarihi**, No: 77 (7 Nisan 1940), Ankara, İBBGD Yayını, s. 7.

⁷⁷ E.G.M.A., **Sinop Valisi Fehmi Vural’ın Dahiliye Vekaletine yazdığı 5.12.1940 tarih ve 864 sayılı yazı ve 21.1.1941 tarih ve 3 sayılı bir yazı**, Dn. 11215-1, Kardeks No: 56857.

⁷⁸ E.G.M.A., **12 Mayıs 1945 tarih ve 322 sayılı müfettiş raporu**, Dn. 11215-1, Kardeks No:56857.

⁷⁹ **Hergün gazetesi**, (20 Ağustos 1951).

kız yoktu. Polis propaganda amaçlı bu bilgiyi basına vermiş, gazeteler de böyle bir haber yapmıştı.

Türk yetkililerini uğraştıran ve Bulgaristan konusunda temkinli olmaya iten bir diğer casus ise, Yunanistan ve Bulgaristan hesabına casusluk yapan Neyyir Mustafa idi. Edirne’de Telmih ve Elyev; Selanik’te Hakikat gazetesi sahibi Neyyir Mustafa, Milli Mücadelenin kazanılmasının ardından Yunanistan’a kaçan Yüzellilikler’dendi. Burada bulunduğu süre içerisinde Yunan hükümetine hizmetlerde bulunmuş,⁸⁰ ayrıca yanında bulunan diplomatik Bulgar pasaportuna sahip olan Sava Savof ismindeki bir Bulgar aracılığı ile Türkiye sınırındaki köylerden Türk Ordusu hakkında bilgi alarak Yunan ve Bulgar Harbiyesi’ne iletmışti.⁸¹ Daha sonraki yıllarda ise Alman ve Bulgarlar hesabına Türkiye’den askerî bilgi toplamak üzere bir casusluk şebekesi kuran Neyyir Mustafa, Türkiye’nin Almanlarca işgalini kolaylaştıracak bilgileri toplamak amacıyla Gebert, Baskoviç Hans Volter, Kirof, Todor, Dançef ve Canbazof adlı Alman ve Bulgar casuslar ile sürekli irtibatta olmuştur.⁸² Neyyir Mustafa Türkiye’den bilgi almak için Batı Trakya ve Bulgaristan’dan gönderdiği çok sayıda Türk asıllı insanı ve Türkiye’de bulunan elemanları vasıtasıyla elde ettiği askeri bilgileri, Alman ve Bulgar istihbarat servislerine vermek suretiyle Türkiye aleyhinde uzun süre casusluk yapmıştır. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı devam ederken Trakya Bölgesi’nde bulunan pek çok Türk vatandaşını ücretli olarak Alman askeri olarak kaydetmiştir.⁸³

Bundan sonraki süreçte yetkililerin ayaklarında numaralı halka veya yazılı masuralar bulunan bu tür kuşların gizli muhabereden ziyade bilimsel amaçlarla kullanıldıklarını, bu nedenle ele geçen halkaların 1940 yılından itibaren Zooloji Enstitüsüne gönderilmesi tavsiyesi üzerine Enstitünün iş yükü hayli artmıştır. Çünkü enstitü yetkilileri bu kuşları incelemenin yanı sıra, menşe ülkeye de bilgi vermek duru-

⁸⁰ E.G.M.A., Dn:12222-102, Bn:1/C 7, 11 Aralık 1932.

⁸¹ E.G.M.A., Dn:12222-102, Bn:1/C 7.

⁸² E.G.M.A., Dn:1222-102, Bn:2/G 7.

⁸³ E.G.M.A., Dn:12222-102, Bn:2/G 8.

mundaydı. 19 Şubat 1946 tarihine kadar kuşlardan elde edilen bilgiler, Rektörlük vasıtasıyla menşe ülkelere iletilmiştir. Ancak belli bir süre sonra bu bilgilerin menşe ülkeye bildirilip bildirilmeyeceği konusunda tereddütler yaşanmaya başlanmıştır. Zooloji Enstitüsü yetkilerinde hâsıl olan tereddütten dolayı 1947 yılında konu Dışişleri Bakanlığı'na sorulmuştur.⁸⁴ Dışişleri Bakanlığı da 1902 yılında Paris'te toplanan Uluslararası Ornithologie (Kuşbilimi) Kongresi mukarreratı gereği, bu tür kuşlar, ölü veya canlı olarak nerede ele geçirilirse oradaki yetkililer tarafından, kuşların taşıdığı bilgilerin, kuşun ait olduğu istasyona bildirilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁸⁵

Ancak Genelkurmay Başkanlığının, bu tür malumatın, anlaşma ve taahhütlere dayansa dahi verilmesinin mahsurlu olduğu yönündeki görüşü üzerine,⁸⁶ 1959 yılında bu konuda tekrar tereddüt yaşanmaya başlanmıştır. Dâhiliye Vekâletinin bu konudaki sorusuna cevaben Hariciye Vekâleti tarafından yazılan bir yazıda; bu şekilde yakalanan bir kuşlar hakkında menşe ülkeye bilgi verilebilmesi için “*ilmi teşekküllermizin ve diğer ilgili makamlarımızın yapacakları çok dikkatli ve etraflı inceleme neticesinden bu malumatın itasında mahzur olmadığı yolundaki kararların istihsalı zaruri olduğu*”⁸⁷ belirtilmektedir. Dışişleri Bakanlığı tarafından İçişleri Bakanlığına yazılan bir yazıda; Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığının Moskova'daki Türk Büyükelçiliği vasıtasıyla, Türkiye'de ele geçen halkaların bazılarının kendilerine iadelerini talep ettiklerini, bunları iade etmenin herhangi bir sakıncası olup olmadığı sorulmaktadır.⁸⁸ Dışişleri Bakanlığının bu konudaki görüşünün alınmasını istediği kurumlardan birisi olan Zooloji Enstitüsü, gerekli tetkik ve değer-

---

⁸⁴ 15.10.1950 tarih ve 38 sayılı yazı, Dosya No: 11217-6/1, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 64.

⁸⁵ Dışişleri Bakanlığının 17.5.1948 tarihli ve 71386 sayılı yazısı, Dosya No: 11217-4/2, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 63.

⁸⁶ Dosya No: 11217-6/1'da yer alan not, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 76-77.

⁸⁷ Hariciye Vekaletinin 02.09.1959 tarih ve 103.136-DI/3-1786 sayılı yazısı, Dosya No: 11217-6/5., **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 34.

⁸⁸ Dışişleri Bakanlığının 15.11.1963 tarihli ve 103.136-DI/3-2692 sayılı yazısı, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 30-31.

lendirmelerden sonra bu bilgileri menşe ülkeye göndermeye başlamıştır. Enstitü tarafından Fen Fakültesi Dekanlığına yazılan bir yazıda; 1961 yılının ilk üç ayında kendileri tarafından incelenen 24 kuşa ait bilgilerin dekanlık aracılığıyla Moskova'daki ilgili adrese bildirilmesi istenmektedir.⁸⁹

Bu dönemde yetkililerin ülkemizde yakalanan kuşlarla ilgili konusunda haber yer almaması için yaptıkları tüm uyarılara rağmen 1948 yılında gazetelerde yakalanan kuşlarla ilgili haberler çıkmaya devam etmiştir. “Çeşmeli avcılar şimdiye kadar hiç rastlamadıkları bir kuşa rastlamışlar ve derhal ateş etmişlerdir. Hafif yaralı kuşun bileziğinde ‘Moskova 1287’ yazılı bir etiket bulunduğunu görmüşlerdir. Hadise derhal jandarma karakoluna bildirilmiştir.”⁹⁰ Basının ve vatandaşların bu konudaki duyarlılığını ve endişesini aslında yetkililerde de görmek mümkündür. Bu konuda tüm taraflar adeta birbirlerini tahrik ediyorlardı. Örneğin 1949 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından valiliklere yapılan bir tamimde, ayaklarında numaralı halka veya yazılı masuralar takılarak uçurulan leylek, ördek, güvercin ve emsali kuşların gizli muhabere maksadı ile kullanılmadıklarının anlaşıldığını, ancak yine de “bugünkü dünya vaziyetine nazaran bu maksatla kullanılmaları ihtimalinin de daima göz önünde bulundurulması gerektiğini” vurgulamıştır.⁹¹ Yazının devamında yakalanan bu tür kuşlarla ilgili hangi yolun takip edileceği de anlatılmıştır.

Casusluk ve propaganda rüzgârının tüm hızıyla estiği soğuk savaş döneminde, güvenlik kuvvetlerinin ilgi alanına giren sadece “casus ve propagandist kuşlar” değildi. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ülkemiz kıyılarında bulunan şüpheli cisim, şişe, cihaz vs. sayısında bir artış gözlenmeye başlamıştır. Büyük çoğunluğu Sovyet Rusya yapımı bu cisimlerle ilgili vatandaşların ve resmî kurumların hareket tarzlarını belirlemek üzere 17 Mayıs 1948 tarihli ve 5202 sayılı “Deniz ve Kıyılarında

⁸⁹ Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Zooloji Enstitüsünün 11.4.1961 tarihli ve 36 sayılı yazısı, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 44.

⁹⁰ **Vatan**, (1 Ağustos 1948).

⁹¹ Dâhiliye Vekâletinin 27.02.1949 tarihli tamimi, Dn. 11217-4, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 46.

Görülecek Başboş Mayın, Patlayıcı Madde ve Şüpheli Cisimlerin Yok Edilmeleri Hakkında Kanun” çıkarılmıştır.⁹²

1950 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından bu tür kuşlarla ilgili keyfiyetin basına intikal etmemesi için bir kez daha Basın, Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğüne bir yazı yazılmıştır.⁹³ Ancak buna rağmen gazetelerde bu tür haberler çıkmaya devam etmiştir.⁹⁴ Aynı yıl İçişleri Bakanlığı tarafından valiliklere yapılan bir tamimde, yakalanan kuşlarla ve denizlerde ele geçirilen içinde mesaj olan şişelerle ilgili takip edilecek usuller tekrar hatırlatılmış, bu konuda yerel gazetelerde haber yayınlanmasının önüne geçilmesi istenmiştir. Bu genelgede; ölü veya diri olarak ele geçen leylek, ördek, güvercin ve her nevi kuşların ayaklarında yalnız numara ve uçurulan müessesenin isimleri yazılı (Varşova 15253 gibi) halka bulunuyorsa, bunlar İl Tarım Müdürlüğü'ne teslim edilmesi istenmiş, ancak bu tür kuşların ayaklarında muhabere kâğıtları veya şüpheli remizli yazıları içeren madeni levhalar elde edilirse, bu yazı ve şifrelerin doğrudan Bakanlığa bildirilmesi istenmiştir. Buna göre, yabancı memleketlerden gelmiş muhabere güvercinleri veya Türk Ordusuna ait olup ayaklarında T.C. remzi bulunan güvercinler yakalanırsa ölümlerine meydan verilmeden en yakın muhabere kıtalarına teslim edileceklerdir.⁹⁵ Milli Savunma Bakanlığı da bu haberlerin basında yer almasından duyduğu rahatsızlığını bir yazı ile İçişleri Bakanlığına iletmıştır.⁹⁶ Bu ikaza rağmen “kanatlı casuslar” haberi sık sık basında yer almaya devam etmiştir. Vakit gazetesinin haberine göre, Menemen’de okul bahçesinde bir çalı dibinde ayağında

---

⁹² **Resmi Gazete**, Tarih: 25 Mayıs 1948, S 6914, ss. 14077-14078.

⁹³ İçişleri Bakanlığının 13 Ocak 1950 gün ve I.Ş.B-2 sayılı yazısı, Dn. 11217-6, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 62.

⁹⁴ “Adana’da Moskova Plakalı Güvercinler”, **Vatan**, (26.03.1950)

⁹⁵ Dâhiliye Vekâletinden tüm valiliklere 24.03.1950 tarih ve 16396 sayılı tamim, Dn. 11217-4/2, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 62.

⁹⁶ Milli Savunma Bakanlığının 07.04.1950 gün ve 150292-10717 sayılı yazısı, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 103. Dâhiliye Vekâletinden tüm valiliklere 25.01.1951 tarih ve 04746 sayılı tamimde bu konuda duyulan rahatsızlık bir kez daha tekrarlanmıştır. **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 65.

“*Moskova 12913 E*” yazılı “kırmızı gagalı” bir kuş bulunmuş ve kuş hemen emniyete teslim edilmiştir.⁹⁷

İlerleyen yıllarda sorunlar devam etmiş, yakalanan kuşlarla ilgili yapılacak iş ve işlemler tam olarak rayına oturtulamamıştır. 1951 yılında yine bir tamim yayınlanmış, yapılacak işlemlerle ilgili tereddütler giderilmeye çalışılmıştır.⁹⁸ 1952 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından valiliklere yapılan bir başka tamimde, bu kuşların doğurduğu endişelerin kaybolmadığı ve yetkililerin tedbiri elden bırakmadıkları görülmektedir. Bu tamimde ayrıca yetkililerin Sovyet Rusya’dan gelebilecek komünizm tehlikesi karşısında son derece duyarlı oldukları görülmektedir. Yazıda “*Yabancı memleketlerden ve bilhassa Sovyet Rusya ve peyklerinden ayaklarına yazılı ve numaralı halka takılarak uçurulan ve memleketimizde ölü veya diri olarak elde edilen kuşların kimler tarafından ve ne suretle elde edilmiş olduklarının bazı gazetelerde havadis mahiyetinde yayınlanmakta olduğu*” belirtiliyor ve evvelce de bildirildiği gibi hiçbir suretle ifşasına meydan verilmemesi ve gazetelerde havadis şeklinde yayınlanmaması gerektiği hatırlatılmaktadır.⁹⁹

Bu yıllarda yetkililer casus olma ihtimali bulunan kuşlarla uğraşırken denizden çıkan ve içlerinde çeşitli mesajlar bulunan şişeler onları bir kez daha duyarlı olmaya zorlamıştır. 1952 yılında Ordu’nun Ünye ilçesinde deniz kenarında, içinde Rusça yazılmış not bulunan bir şişe tetkik edilmek üzere Emniyet Genel Müdürlüğüne gönderilmiştir.¹⁰⁰ Aynı yıl İstanbul Bebek sahilinde bulunan bir şişenin içerisinden çıkarılan beyaz bir kartonun üzerindeki Slavca yazılar tercüme ettirilerek Ankara’ya gönderilmiştir.¹⁰¹ 1955 yılında Giresun’da deniz kenarında

⁹⁷ **Vakit**, (2 Mayıs 1951).

⁹⁸ Dâhiliye Vekâletinden tüm valiliklere 25.01.1951 tarih ve 04746 sayılı tamim, Dn. 11217-6/1, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 65.

⁹⁹ Dâhiliye Vekâletinden tüm valiliklere 17.04.1952 tarih ve 23886 sayılı tamim, Dn. 11217-6/2, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 61.

¹⁰⁰ Ordu Valiliğinden İçişleri Bakanlığına gönderilen 27.6.1952 tarih ve 367 sayılı yazı, Dn. 11217-8/2, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 122.

¹⁰¹ İstanbul Valiliğinden İçişleri Bakanlığına gönderilen 17.7.1952 tarih ve 22978 sayılı yazı, Dn. 11217-8/2, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 124.

bulunan bir şişenin içinden çıkan mesaj yetkilileri heyecanlandırmıştır. “Kızıkların Bolşevizm ihtilalinin 37’inci yıldönümü münasebeti ile Karadeniz’de bulunan bir Rus gemisinden atıldığı anlaşılan”¹⁰² bu şişenin içinden çıkanlar Ankara’ya gönderilmiştir.

Bu yıllarda yine bu tür kuşlar yakalanmakta ve gerekli işlemler yapılmaktadır. Örneğin 1953 yılında Balıkesir’de,¹⁰³ Tekirdağ’da¹⁰⁴ ve Kayseri’de,¹⁰⁵ 1954 yılında Maraş’ta¹⁰⁶ ve Kırklareli’nde,¹⁰⁷ 1955 yılında Vize’de¹⁰⁸ yakalanan kuşlarla ilgili İçişleri Bakanlığına yazılar yazılmıştır. Böylece Mayıs 1952 ve Mayıs 1953 tarihleri arasında çeşitli illerde yakalanan kuş sayısı 64’tür.¹⁰⁹ 4 Şubat 1953 günü Çiftçi gazetesinde şöyle bir haber yer almıştır: “İskenderun Emniyet Teşkilatı, burada meydana çıkan çok esrarengiz ve ustaca tertiplenmiş bir casusluk hadisesinin tahkikine başlamıştır. Hadisenin mahiyeti şudur: Dün Muratpaşa köyünde avlanan birkaç avcı bir atmaca yakalamışlar ve atmacanın ayaklarında iki küçük levha bağlı olduğunu görmüşlerdir. Levhalardan birinin üzerinde Finland, Helsinki ve Mous2001 kelimeleri yazılı idi.” Gazetede bu haberin yer aldığı gün, Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından Basın, Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğüne bir yazı yazılarak, bu tür kuşlar hakkında

---

¹⁰² Giresun Valiliğinden İçişleri Bakanlığına gönderilen 30.6.1955 tarih ve 611 sayılı yazı, Dn. 11217-8/2, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 128.

¹⁰³ Balıkesir Valiliğinden İçişleri Bakanlığına gönderilen 18.02.1953 tarih ve 152 sayılı yazı, Dn. 11217-6/2, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 48

¹⁰⁴ Tekirdağ Valiliğinden İçişleri Bakanlığına gönderilen 06.10.1953 tarih ve 2446 sayılı yazı, Dn. 11217-6/2, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 73.

¹⁰⁵ Kayseri Valiliğinden İçişleri Bakanlığına gönderilen 1.12.1953 tarih ve 2670 sayılı yazı, Dn. 11217-6/2, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 74-75.

¹⁰⁶ Maraş Valiliğinin 12.1.1954 tarihli ve 26 sayılı yazısı, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 78.

¹⁰⁷ Kırklareli Valiliğinin 26.11.1954 tarihli ve 4821 sayılı yazısı, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 80.

¹⁰⁸ MAH’tan Emniyet Umum Müdürlüğüne gönderilen 15.1.1955 tarih ve 36824 sayılı yazı, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 81.

¹⁰⁹ Vilayetlerde Elde Edilen Kuşların Ayağındaki Halkalar Cetveli, Dosya No. 11217-6/2, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 67-69.

havadis neşredilmemesi için gazetelerin münasip suretle dikkatlerinin çekilmesi istenilmiştir.¹¹⁰

Bu arada askerî birliklere teslim edilen kuşların bakımı ve korunması da zaman zaman sıkıntılara yol açmaktadır. Mersin 20. Bağ. P. Tugay Komutanlığına teslim edilen üç martudan birisi ölmüş, diğer ikisi ise hasta durumdadır. Ölen kuş üzerinde yapılan otopside hiçbir “*cism-i ecnebiye*” rastlanmamış ve kuşun konjeksiyon pulmoner ve enterit hemorajik neticesi öldüğü anlaşılmış, diğer iki kuş ise Ankara-Mamak Muhabere Okuluna sevk edilmiştir.¹¹¹

1956 yılında Genelkurmay Başkanlığı Dâhiliye Vekâletine bir yazı yazarak; güvercin vasıtasıyla haberleşme sistemi silahlı kuvvetler muhabere sisteminden kaldırıldığından, bu tür kuşların ilmî ve askerî bakımdan etüdü Milli Savunma Bakanlığı tarafından yapılmasının mümkün olmadığı belirtilmektedir. Yazının devamında bundan bu kuşların sonra eskiden olduğu gibi İçişleri Vekâleti kanalı ile Tarım Vekâletine gönderilmesi, kuşların serbest bırakılması veya ilmi bir etüdü icap edip etmediğinin Tarım Vekâleti Zooloji Enstitüsü ile muhabere edilerek karar verilmesi gerektiği belirtilmektedir.¹¹²

1958 yılında Rize’de,¹¹³ Ankara’da¹¹⁴ ve Adana’da¹¹⁵ yakalanan kuşların ayaklarından ele geçirilen halkaların Bakanlığa gönderilmesine karşın, bazı valiliklerin yakalanan bu tür kuşların nereye gönde-

¹¹⁰ Emniyet Genel Müdürlüğünün 4.2.1953 tarihli ve 08128 sayılı yazısı, Dn. 11217-6/2, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 83.

¹¹¹ Albay Kazım Demirkan imzasıyla Mersin Valiliğine gönderilen 05.03.1953 tarih ve 25036/1382 sayılı yazı, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 72.

¹¹² Erkânıharbiyei Umumiye Riyasetinden Dâhiliye Vekâletine gönderilen 21.01.1956 tarih ve 168846 sayılı yazı, Dn. 11217-6/3, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 86.

¹¹³ Rize Valiliğinden Dâhiliye Vekâletine gönderilen 14.09.1958 tarih ve 908 sayılı yazı, Dn. 11217-6/3, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 48.

¹¹⁴ Ankara Valiliğinin Dâhiliye Vekâletine gönderdiği 24.2.1958 tarihli ve 8780 sayılı yazı, Dn. 11217-6/3, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 84.

¹¹⁵ Adana Valiliğinin Dâhiliye Vekâletine gönderdiği 25.6.1958 tarihli ve 2225 sayılı yazı, Dn. 11217-6/3, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 85.

rileceği konusunda kafalarının karışık olduğu görülmektedir. Balıkesir Valiliği, ayağında “*Moskova 254256*” yazılı bir halka bulunan sığırcık kuşunun bacağına Maarif Vekâletine göndermiş, ancak Maarif Vekâleti de bu yazıyı Dâhiliye Vekâletine göndermiştir.¹¹⁶ Fethiye Şirketi Madeniyesi tarafından 12 Şubat 1958 tarihinde Fethiye Emniyet Komiserliğine yazılan bir yazıda, daha önce Emniyete teslim ettikleri bir kuşun ayağındaki numarayı, Helsinki Üniversitesi Hayvanat Müzesine sorduklarını ve gelen cevapta bu kuşun kendileri tarafından halkalanmış bir “*Hydroprogne Caspia*” kuşu olduğunu belirtmişlerdir.¹¹⁷

1959 yılında Bursa’da,¹¹⁸ İzmir’de,¹¹⁹ İstanbul’da,¹²⁰ Denizli’de,¹²¹ Konya’da,¹²² Isparta’da¹²³ ve Aydın’da¹²⁴ vatandaşların bu tür olayları

---

¹¹⁶ Maarif Vekâletinden Dâhiliye Vekâlet’ine gönderilen 26.12.1958 tarih ve 5183 sayılı yazı, Dn. 11217-6/4, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 57.

¹¹⁷ Muğla Valiliğinden Dâhiliye Vekâletine gönderilen 12.02.1958 tarih ve 3076 sayılı yazının eki, Dn. 11217-6/4, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 58-59.

¹¹⁸ Bursa Valiliğinden Dâhiliye Vekâletine gönderilen 03.04.1959 tarih ve 747 sayılı yazı, Dn. 11217-6/4, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 55.

¹¹⁹ Erkanıharbiyei Umumiye Riyasetinden Dahiliye Vekâletine gönderilen 14.01.1959 tarih ve 3519.60-02-59 EM. sayılı yazı, Dn. 11217-6/4, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 60; İzmir Valiliğinden Dâhiliye Vekâletine gönderilen 02.02.1959 tarih ve 805 sayılı yazı, Dn. 1217-6/4, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 55.

¹²⁰ Erkanıharbiyei Umumiye Riyasetinden Dahiliye Vekâletine gönderilen 15.02.1959 tarih ve 3519.00-03059 EM sayılı yazı, Dn. 11217-6 Dâhiliye Vekâletinin 27.02.1949 tarihli tamimi, Dn. 11217-6/4, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 46.

¹²¹ Denizli Valiliğinden Dâhiliye Vekâletine gönderilen 03.03.1959 tarih ve 296 sayılı yazı, Dn.11217-6/4, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 51.

¹²² Konya Valiliğinden A. Üniversitesi Fen Fakültesi Zooloji Enstitüsü Müdürlüğüne gönderilen 20.02.1958 tarih ve 19517 sayılı yazı, Dn.11217-6/4, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 52.

¹²³ Erkanıharbiyei Umumiye Riyasetinden Dahiliye Vekâletine gönderilen 24.02.1959 tarih ve 3519.60-28-59 EM sayılı yazı, Dn. 11217-6/4 Dâhiliye Vekâletinin 27.02.1949 tarihli tamimi, Dn. 11217-4, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 53.

¹²⁴ Aydın Valiliğinin Dâhiliye Vekâletine gönderdiği 23.2.1959 tarihli ve 334 sayılı yazı, Dn. 11217-6/4, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 119.

vakit geçirmeden büyük bir duyarlılıkla yetkililere ilettikleri görülmektedir. Örneğin Manisa'nın Aşağı Çoban İsa köyünden Cemal Uzel, vurduğu bir ördeğin ayağındaki halkayı ördeğin ayağıyla birlikte getirip polise tutanakla teslim etmiş,¹²⁵ Valilikte hiç vakit kaybetmeden ele geçen sarı madeni halkayı Dâhiliye Vekâleti'ne göndermiştir.¹²⁶

1958 yılında Genelkurmay Başkanlığınca İçişleri Bakanlığına yazılan bir yazıda, bundan sonra yakalanan ve ayaklarındaki halka, kutu, kese, yüksüklerin içinden emniyetle ilgili malzeme çıkan kuşların Dâhiliye Vekâleti kanalıyla Milli Savunma Bakanlığı'na, bu tür bilgi olmayan kuşların ise Ziraat Vekâleti Zooloji Enstitüsü'ne gönderilmesinin uygun olacağı belirtilmektedir.¹²⁷ Bunun üzerine Dâhiliye Vekâleti tüm il valiliklerine bir tamim göndererek bu doğrultuda hareket edilmesini istemiştir.¹²⁸

Zooloji Enstitüsü Direktörü Prof. Dr. Recai Ermin'in konuyla ilgili Fen Fakültesi Dekanlığına yazdığı bir yazı ise, yetkililerin tedirginliğini, olayın ilmi boyutunu ve yaşanan trajikomik durumları resmetmesi açısından ilginç bir yazıdır. Ermin yazısında, bu tür haberlerin basında yer almasının yabancı memleketlerde menfi propaganda malzemesi olduğunu, bu tür kuşların bilgilerinin kendilerine ulaştırılması durumunda yurtdışında ilgili kurumlarla irtibata geçtiklerini, çoğunlukla memnuniyetle karşılandıklarını belirtmekte ve bu konuda yaşanan bir olayı üzüntüyle nakletmektedir. Buna göre; İstanbul'da yaşayan bir yabancıнын bu tür gazete haberlerini Almanya'daki ilgili kuruma gönderdiğini ve oradan "*birtakım istihfaf edici mütalaalar*" yer alan

¹²⁵ Manisa Emniyet Müdürlüğü Birinci Şube'de tutulan 27.02.1959 tarihli tutanak, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 49.

¹²⁶ Manisa Valiliği'nden Dâhiliye Vekâlet'ine gönderilen 03.04.1959 tarih ve 775 sayılı yazı, Dn. 1217-6/4, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 54.

¹²⁷ Erkanharbiye Umumi Riyasetinden Dâhiliye Vekaletine gönderilen 23.8.1958 tarihli ve 3519.60-04-58-Em. sayılı yazı, Dn. 11217-6/5, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 33.

¹²⁸ Dâhiliye Vekâletinden tüm illere gönderilen 54794 sayılı yazı, Dn. 11217-6/5, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 36. Bu tür yazışmalarda henüz zooloji teriminin nasıl yazılacağı konusunda kafaların karışık olduğu ve çoğu kez jeoloji bölümlerine havale edildikleri görülmektedir.

bir yazı aldıklarını söylemektedir. Ermin'in şu sözleri ise olaya yaklaşım tarzını ortaya koymaktadır:

“Hayvanların halkalanması onların biyolojilerini tetkik etmek için elzem, beynelmilel ve tamamen ilmi mahiyette bir teamüldür ve normal olarak memleketin emniyeti ile hiçbir alakası olmaması icap eder. Bununla beraber bütün numunelerin idari makamlar tarafından tetkiki elzem telakki edildiği takdirde bu işin gazetelerde neşriyata mahal vermeden yapılması ve sonra da halkaların menşe mahallerini haberdar etmek için Enstitüye gönderilmesi icap eder.”¹²⁹

Bundan sonraki süreçte yakalanan kuşların ayaklarından çıkan ve emniyetle ilgili olmayan bilgilerin valilikler kanalıyla Zooloji Enstitüsü'ne gönderilmeye devam etmiştir.¹³⁰ Kocaeli'nin Gölcük ilçesinde yakalanan bir martının ayağından elde edilen halka tetkik için Ankara Üniversitesi Zooloji Enstitüsü'ne gönderilmiştir. Ancak Valiliğin gönderdiği yazıda diri olarak yakalanan martının alakalı daireler tarafından kabul edilmediğinden Emniyet Müdürlüğü'nde muhafaza edilip beslendiği belirtilmekte ve kuşun serbest bırakılmasının bir mahsuru olup olmadığı sorulmaktadır.¹³¹ İçişleri Bakanlığında Valiliklere gönderilen bir yazıda bu soruna kısmi çözüm getirildiği görülmektedir. Buna göre, *“diri olarak yakalanan kuşların ölmelerine meydan verilmeyen, askeri birliklerimizin istifadesini sağlamak üzere ayaklarında mevcut maddenin halka ve içindeki yazı ve şifre gibi vesaiik Bakanlığa gönderilmek üzere*

---

¹²⁹ 29.12.1958 tarihli ve 480 sayılı yazı, Dn. 11217-6/5, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 37.

¹³⁰ Kırklareli Valiliği'nden Dâhiliye Vekâletine gönderilen 15.12.1959 tarih ve 1741 sayılı yazı, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 38, İzmir Valiliği'nden Ziraat Vekâlet'ine yazılan 28.11.1959 tarih ve 3670/17 sayılı yazı, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 40; Çanakkale valiliğinden Dâhiliye vekâletine gönderilen 9 Haziran 1960 tarih ve 7289 sayılı yazı, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 41; Kırklareli Valiliği'nden İçişleri Bakanlığı'na gönderilen 10.2.1961 tarih ve 291 sayılı yazı, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 43.

¹³¹ Kocaeli Valiliği'nden Dâhiliye Vekâlet'ine gönderilen 24.1.1961 tarih ve 414 sayılı yazı, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 42.

alikonulup en yakın askeri muhabere kut'alarına teslim edilecektir".¹³² Yazının devamında kötü maksat takip edenlerin faydalanmaması ve bu tür olayların gazetelerde yer almaması için, kuşların ayaklarındaki halkaların ve deniz kenarlarında şişe içinde ele geçirilen mesajların İçişleri Bakanlığına gönderilmesi istenmektedir. Yazıda ayrıca "*ecnebi ajanlarının vazifelerini kolaylaştıracak olan bu kabil ihtiyatsızlıklara meydan verilmemesi*" talebi, yetkililerin, bu kuşların propagandanın yanı sıra casusluk amaçlı kullanılabilme ihtimalini hala taşıdıkları görülmektedir.

1963 yılında Balıkesir Valiliği tarafından İçişleri Bakanlığına gönderilen bir yazıda,¹³³ Manyas-Yeniköy'de bir pirinç tarlasında ölü olarak bulunduğu bir balıkçıl kuşunun ayağındaki alüminyum levhayı çıkaran Esat Dürüst adlı bir köylünün, bunu Teğmen Ferruh Sarıkaya'ya göstermesi üzerine onun da bir rapor düzenlediği belirtilmektedir. Raporda kuşun ayağından çıkarılan bu halkada Rusça değil Almanca olarak (Vogelwarte Radolf Germania C 17073 Urgent Retour) yazıldığı belirtilmektedir. Sarıkaya'nın raporunda yakalanan bu kuştan başka, Manyas'ın Haydar köyünde yaşayan İsa Hapışt isimli bir şahıstan da bahsedilmektedir. Raporda bu şahsın İkinci Dünya Savaşı'nda Rus ordusunda subay olarak görevli iken Alman ordusuna iltihak ederek Rus ordusuna karşı savaştığı, Almanya'nın işgalinden sonra Türk olduğunu ileri sürerek Türkiye'ye gelmeyi tercih ettiği, mülteci olarak yaşadığı ülkemizde hiçbir şüpheli hareketinin olmadığı, ancak çok konuşan ve fikirlerini açıkça söyleyen birisi olduğu belirtilmektedir.

1963 yılında Tekirdağ Valiliğinden İçişleri Bakanlığına gönderilen bir yazıda, avcılar tarafından vurulan kuğu kuşlarının bacaklarından çıkarılan levhalar hakkında bilgi verilmekte ve bu levhaların Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Zooloji İstasyonu Müdürlüğü'ne gönderildiği belirtilmektedir.¹³⁴ Yine aynı yıl Muğla Valiliğinden İçişleri Bakanlığına gönderilen bir yazıda; ele geçen ördeklerin ayaklarındaki

---

¹³² İçişleri Bakanlığından Valiliklere gönderilen tamim, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 45.

¹³³ Balıkesir Valiliği'nden Dâhiliye Vekâlet'ine gönderilen 18.02.1963 tarih ve 426 sayılı yazı, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 16-17.

¹³⁴ Tekirdağ Valiliğinden Dâhiliye Vekâlet'ine gönderilen 7.3.1963 tarih ve 576 sayılı yazı, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 29.

halkaların casusluktan çok bilimsel amaçlı olarak takıldığına kanaat getirildiği anlaşılmaktadır. Yatağan ilçesinde Mehmet Solak adlı bir avcı tarafından vurulan bir ördeğin ayağında, Alüminyum levha üzerinde (COOBWN BIOPO KONBU MOSKWA D 530969) ve boyunda da naylon bir ipe bağlı (COOGWN MOSKWA F 788 17) yazı ve rakamları içeren iki adet levhanın Zooloji Enstitüsü Müdürlüğü tarafından incelenmesi talep edilmektedir.¹³⁵ Bu arada diri olarak ele geçirilen bir ördek Muğla Teknik Ziraat Müdürlüğüne teslim edilmiştir.

Yetkililerin yakalanan kuşların ayaklarından çıkan Moskova ibarelerinden işkillenmeleri, dönemin atmosferiyle de paralellik göstermektedir. Çünkü 1960'lı yılların sonlarında yetkililerin komünizm karşısındaki hassasiyetleri iyice artmaya başlamıştır. Türkiye'nin, 60'lı yıllarda Kıbrıs konusunda Amerika Birleşik Devletleri ve Batı'dan yeterli desteği alamadığı için, Sovyet Rusya ile ilişkilerini geliştirme yoluna gitmesi üzerine, komünist düşüncelerin ülkemize sıçrayabileceğini düşünen Genelkurmay, askerî ve sivil personele dağıtılmak üzere bir raporu hazırlamıştır. Genelkurmay İstihbarat Başkanı Tümamiral Sezai Orkunt'un imzası ile 1965'te hazırlanıp MAH ve Emniyet dâhil sivil-askerî tüm güvenlik ve istihbarat birimlerine gönderilen bu raporda, "*Amansız düşmanımız*" olarak nitelendirilen komünizmin "*dinimize aykırı, sosyal inançlarımıza tamamen zıt, memleketi bir esir kampı haline getirmeyi amaç edindiği*" ifadelerine yer verilmiştir. Raporda, Komünizmin Rus yayılcılığı için kullanıldığına vurgu yapılmakta ve SSCB'nin siyasî yakınlaşmayı istismar etme ihtimaline yer verilmektedir. Genelkurmay Başkanı emriyle gönderildiği de ifade edilen rapor, bir devlet kurumunun komünizm hakkında hazırladığı kayıtlara geçen ilk rapor olma özelliğini taşımaktadır.¹³⁶

Yetkililerin komünizm konusundaki bu hassasiyetin ister istemez vatandaşlara da yansıdığı, komünist propaganda yapma tehlikesi taşıyan kuşların yanı sıra bu sefer Rusya'dan gelen bir başka konunun vatandaşları ve yetkilileri tedirgin ettiği görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından aradan uzun süre geçmesine rağmen denizlerden

---

¹³⁵ Muğla Valiliğinden İçişleri Bakanlığına gönderilen 21.12.1963 tarih ve 4569 sayılı yazı, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 28.

¹³⁶ "Bu kış komünizm gelecek!", **Yeni Şafak**, (30 Kasım 2014).

hala şüpheli cihaz ve cisimler çıkmaya devam etmektedir. 1965 yılında Rize’de balıkçıların denizde bulduğu bir cihazın faaliyet kabiliyeti olmamakla birlikte yapılacak onarımla çalışabilecek Rus yapımı bir telsiz cihazı olduğu anlaşılmıştır.¹³⁷ 1966 yılında Antalya’da bir vatandaş tarafından deniz kenarında bulunan cihazın, Rus yapımı olduğu tahmin edilen verici ve alıcıyı havi bir cihaz olduğu anlaşılmıştır.¹³⁸ 1966 yılında Kocaeli ili Kandıra ilçesinde Sovyet yapısı bir dinleme cihazının bulunduğu basında yer almıştır.¹³⁹ 24.05.1966 tarihinde balıkçıların mayın zannederek ihbar ettikleri bu cisim İstanbul Boğazlar Komutanlığı ekiplerince çıkarılmış ve cismin Sovyet yapımı bir dinleme cihazı olduğu anlaşılmıştır.¹⁴⁰ Benzer şekilde 1969 yılında Ordu ilinde Rus yapımı bir adet Denizaltı Dinleme Cihazı bulunmuştur.¹⁴¹ 1970 yılında ise Sinop kıyılarında bir Türk vatandaşı tarafından bulunan yabancı menşeli muhtemelen elektronik bir cihazın, 22 Ağustos 1970 günü Sinop’taki Amerikan 4’üncü Müfrezesinden bir personele teslim edilmesi, Genelkurmay Başkanlığı yetkililerinin tepkisini çekmiştir.¹⁴² Yine 1971 yılında bulunan üç adet cihaz gerekli işlemler yapılmak üzere askeri yetkililere teslim edilmiştir. Bunlardan Arsin sahilinde bulunan cihazın, yapılan incelemeler sonucu “*tabikatlarda denizciler tarafından kullanılan (SONAR) adlı cihaz olduğu*”,¹⁴³ İstanbul Çatalca’da

¹³⁷ Rize Valiliğinden İçişleri Bakanlığına gönderilen 07.01.1965 tarih ve 45 sayılı yazı, Dn. 11217-12, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 133.

¹³⁸ Antalya Valiliğinden İçişleri Bakanlığına gönderilen 21.01.1966 tarih ve 240 sayılı yazı, Dn. 11217-12, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 138.

¹³⁹ **Milliyet**, (25 Mayıs 1966).

¹⁴⁰ Kocaeli Valiliğinden İçişleri Bakanlığına gönderilen 26.5.1966 tarih ve 2459 sayılı yazısı, Dn. 11217-1, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 93.

¹⁴¹ Emniyet Genel Müdürlüğünden Genelkurmay Başkanlığı ve MİT Müsteşarlığına gönderilen 30.10.1969 tarih ve 143526 sayılı yazı, Dn. 11217-12, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 130.

¹⁴² Genelkurmay Başkanlığından İçişleri Bakanlığına gönderilen 18.09.1970 tarih ve 3514-52-70 sayılı yazı, Dn. 11217/12, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 137.

¹⁴³ MİT Müsteşarlığı tarafından Emniyet Genel Müdürlüğüne yazılan 10.06.1971 tarih ve 183993 sayılı yazı, Dn. 11217-12, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 131.

bulunan bir cihazın “*Demirperde gerisi devletlere ait verici bir cihaz olduğu*” ve bir diğer cihazın ise bir telsiz cihazı¹⁴⁴ olduğu anlaşılmıştır.

1960’lı yıllarda artan bu tür propaganda, casusluk ve komünizm propagandası ile birlikte siyasî olaylarda ciddi bir artış yaşanması üzerine, Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde önemli değişikliklere gidilmiştir. 1951 yılından itibaren bu tür olaylarla mücadele etmek üzere şube müdürlüğü seviyesinde faaliyet gösteren Önemli İşler Müdürlüğü, 13 Ekim 1970 tarihli Bakan onayı ile “Önemli İşler Daire Başkanlığı” seviyesinde yeniden yapılandırılmıştır. Böylelikle Önemli İşler Müdürlüğü, devlet teşkilat yapısı içinde şube müdürlüğü seviyesinden bir üst teşkilat yapısı olan Daire Başkanlığı seviyesine çıkmıştır.¹⁴⁵

SONUÇ

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Mustafa Kemal ve arkadaşları iç güvenliğe yönelik iç tehditlerle ilgi gerekli tedbirleri almaya çaba gösterirken, yurtdışından gelebilecek tehditlerle de başa çıkmaya çalışmışlardır. Çünkü yabancı kaynaklı casusluk ve propaganda faaliyetleri, iç güvenliği sarsan en önemli etkenlerin başında geliyordu. Bu çerçevede Türkiye’deki iç isyanların olduğu her olayda yabancı istihbarat servislerinin büyük rol oynadığını söylemek mümkündür. Özellikle Şark’ta meydana gelen asayişsizliğin en büyük etkeni yabancı devlet ajanlarının bu bölgedeki faaliyetleridir. Türkiye’nin sahip olduğu coğrafi yapı, etnik ve mezhepsel farklılıklardan faydalanan dış güçlerin, casusları vasıtasıyla yürüttükleri propaganda faaliyetleri sonucunda çıkarılan olaylara odaklanan devlet yetkilileri, bütün imkânlarını ve zamanını bu faaliyetleri etkisiz kılmak için harcamak zorunda kalıyor ve dış politikayla ilgilenmek yerine içe dönük bir ülke konumuna geliyordu.

---

¹⁴⁴ İstanbul Valiliğinden İçişleri Bakanlığına gönderilen 04.06.1952 tarih ve 15209-4700 sayılı yazı, Dn. 11217-12, **Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme**, s. 132.

¹⁴⁵ Remzi Güney, **Osmanlı’nın Son Döneminden Cumhuriyet Dönemine İstihbarat Teşkilatlarının Tarihi Süreçleri ve Polis İstihbarat Tarihi**, (Yüksek Lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Kırıkkale, Ankara, 2008), ss. 84-85.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Türkiye'ye yönelik sürdürülen istihbarat, casusluk ve propaganda faaliyetleri, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve daha sonra soğuk savaş yıllarında iyice yoğunlaşmış, özellikle de Sovyet kaynaklı propaganda faaliyetleri hissedilir derecede artmıştır. Hükümetler bu saldırılarla baş edebilmek için çok çeşitli politikalar geliştirmiş ve bazen de bu durum devlet yetkililerini gereğinden fazla duyarlılık göstermeye yöneltmiştir. Duyarlılık gösterilen bu konuların en ilginçlerinden birisi, ülkemizde ele geçirilen ve haberleşmede kullanılan güvercin, leylek, martı gibi bazı kuşlarla ilgili alınan tedbirlerdir. Ele geçirilen bu hayvanlarla ilgili endişeler ve konuda yapılan yazışmalar konunun ne kadar ciddiyetle takip edildiğinin bir göstergesiydi. Bu yıllarda ayağında posta muhafazası içinde yazılı bilgiler taşıyan birçok posta güvercini çeşitli şekillerde ele geçirilmiştir. Emniyet Genel Müdürlüğü arşivleri incelendiğinde bu konuda birçok şaşırtıcı belge ile karşılaşmaktadır. Bu belgeler, Türkiye içinde bulunan ve yabancı ülkeler adına çalışan casusların yurt dışı ile haberleşme kayıtlarının yanı sıra, sadece propaganda amacı ile gönderilen çeşitli mektup ve broşürlere kadar değişiklik göstermektedir. Posta güvercinleri ile sürdürülen bu tür faaliyetlerin saptanması üzerine, Türk yetkili makamları çeşitli önlemler alarak korunma yoluna gitmişlerdir.

İlk alınan önlem ayağı halkalı her türlü kuşun sağ ve diri olarak bulunması halinde yetkili makamlara teslim edilmesi zorunluluğunun getirilmiş olmasıdır. Bu zorunluluk sonraki yıllarda da bazı değişikliklerle birlikte devam etmiştir. Bu uygulamaya bağlı olarak ele geçen her türlü ayağı halkalı kuşun İçişleri Bakanlığına ve posta güvercinlerinin de en yakın askeri garnizona teslim edilmeleri istenmiştir.

Daha sonra haber taşıyan ayağı halkalı güvercinlerle, bilimsel amaçlı halkalı kuşlar birbirinden ayrılmaya çalışılmıştır. Bilimsel amaçlı kuşların Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Zooloji Enstitüsü Müdürlüğüne gönderilmesine karar verilmiştir.

Bu uygulama ile casusluk faaliyetleri engellenmeye çalışılırken bazı bilimsel çalışmalar da istenmeden engellenmiştir. Çünkü kuşların ayağına takılan halkalar sadece casusluk ve propaganda amaçlı değil, çoğunlukla bilimsel amaçlarla ve özellikle kuşların göç yollarının saptanabilmesi amacı ile yapılan halkalama çalışmalarıydı. Uluslararası

ornitoloji (kuşbilim) birliklerinin aldığı kararlar gereği bu tür kuşların taşıdıkları numaraların ait oldukları istasyonlara bildirilmeleri gerekmektedir. Bu tür kuşlarla ilgili haberlerin basında yer alması ve çok sayıda kuşun yakalanarak yetkili mercilere teslim edilmesi üzerine, hükümetler ilk tedbir olarak bu konudaki haberlerin yayınlanmasını yasaklamaya çalışmışlardır. Böylelikle hem ülkemizin uluslararası topluluklarda bilime destek olmayan görüntüsü kısmen engellenmek istenmiş, hem de casusların bu bilgileri gazeteden öğrenmelerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Çünkü gazete haberlerinde kuşun ayağında bulunan mesaj aynen yayınlanmaktaydı. Bu konuda İçişleri Bakanlığı tarafından valiliklere gönderilmiş birçok uyarı yazısı bulunmaktadır. Ancak yasağa rağmen basında bu konu ile ilgi birçok haber yayınlanmıştır.

Yetkililer zaman zaman bu tür kuşların bilimsel amaçlarla halka takıldığını ilan etse de halkın ve güvenlik kuvvetlerinin yakalanan bu tür kuşlara karşı olan ilgisini ve çekincelerini ortadan kaldırmamıştır. Yetkililer de kendilerine gelen bu tür olayları göz ardı edememiş, ihtiyatı elden bırakmamak için konunun gereğini yapmışlardır.

Günümüzde casusluk amaçlı ve askerî operasyonlar için uzaktan kumanda edilebilen kapalı ya da açık her ortamda uçabilen gözlerindeki yüksek çözünürlüklü kamera, gece görüş özelliğine de sahip robot casus kuşların kullanıldığı hatırlanırsa, artık canlı kuşların casusluk amacıyla kullanılmayacağını düşünmek mümkündür. Ancak ülkemizde bu konudaki duyarlılığın hala devam ettiği görülmektedir. 2013 yılında Elazığ'ın Ağın İlçesi Altınayva Köyü'nde köylüler, ayağında halka takılı olan bir kerkenez kuşunu yakalayarak kaymakamlığa teslim etmiştir. Kuşun bacağındaki halkanın yabancı bir devlet tarafından takılmış olabileceği ve casusluk amacıyla kullanılabilmesi ihtimali üzerine Fırat Üniversitesi Hayvan Hastanesi'nde röntgeni çekilmiştir. Ancak kuşun vücudunda herhangi bir çip, verici, dinleyici gibi cihaza rastlanmaması ve ayağındaki halkanın üreme alanları ve göç takvimini izlemek için takıldığı ortaya çıkması üzerine kuş doğaya salınmıştır.¹⁴⁶ Kuşun ayağındaki halkada İbranice '24311 Tel Avivunia

---

¹⁴⁶ “Elazığ'da Casus Kuş Alarmı”, (24 Temmuz 2013),

http://webtv.hurriyet.com.tr/haber/elazig-da-casus-kus-alarmi_80444,
şim:16.4.2016.

İsrael' yazılı olması, geçmiş yıllarda komünist mesajlar taşıma ihtimali olan kuşlar algısı yerine, *'İsrail ajanı'* olma ihtimali olan kuşlar algısını doğurmuştur. 2016 yılında yine üremeleri için büyük çalışmalar yapılan ve Finlandiya'da kayıt altına alınan bir balık kartalı, Burdur'da avcılar tarafından vurulmuştur. Sağ kanadında ciddi yaralar oluşan hayvana, 2-3 haftalık tedavi ve rehabilitasyon uygulanmıştır.¹⁴⁷ 2017 yılında Türk basınında yer alan bir diğer casus kuş haberi ise şöyledir: *“Hatay sınırında bulunan Suriye'nin İdlip şehri kırsalında, üzerinde kamera ve çip bulunan kuş ele geçirildi. Edinilen bilgiye göre, Suriye'nin İdlip kırsalında bulunan ÖSO [Özgür Suriye Ordusu] birlikleri, havada uçan değişik bir kuş gördüler. Kuşun her gün sürekli aynı bölge üzerinde uçuyor olması, bölgede bulunan muhaliflerin dikkatini çekti. Açılan ateş sonucu ölü olarak ele geçirilen kuşun üzerinde kamera ve çip olduğunu gördüler. İlk inceleme sonucunda ele geçirilen malzeme ve kuşun İsrail menşeli olduğunu gördüler. Ele geçirilen kuşun kim tarafından ne için bölgeye gönderildiği ve bölgede başka olup olmadığı araştırılıyor.”*¹⁴⁸

¹⁴⁷ “Finlandiya'da Halkalanan Balık Kartalı Türkiye'de Vuruldu”, (18 Mayıs 2016), <http://www.ntv.com.tr/turkiye/.Vz4dTDBw8SE.facebook>, Erişim: 20.5.2016.

¹⁴⁸ “Suriye Sınırında Casus Kuş”, Sabah, 30.7.2017

KAYNAKÇA

- “Adana’da Moskova Plakalı Güvercinler”, **Vatan**, (26.03.1950)
- “Bir Casus Şebekesi”, **Hâkimiyeti Milliye**, 28 Mart 1930.
- “Bu Kış Komünizm Gelecek!”, **Yeni Şafak**, (30 Kasım 2014).
- “Elazığ’da Casus Kuş Alarmı”, (24 Temmuz 2013), http://webtv.hurriyet.com.tr/haber/elazig-da-casus-kus-alarmi_80444, erişim: 16.4.2016.
- “Finlandiya’da Halkalanan Balık Kartalı Türkiye’de Vuruldu”, (18 Mayıs 2016), <http://www.ntv.com.tr/turkiye/.Vz4dTDBw8SE.facebook>, Erişim: 20.5.2016.
- “Karakeçili Aşireti Reisi Cenuba Kaçtı”, **Hâkimiyeti Milliye**, 14 Teşrinievvel [Ekim] 1930.
- “Suriye Sınırında Casus Kuş”, **Sabah**, 30.7.2017.
- Akşam**, (07.12.1932)
- Ayın Tarihi**, No: 77 (7 Nisan 1940), Ankara, İBBGD Yayını.
- B.C.A.**, 030.10.00.00 / 100.644.15, 19 Temmuz 1939.
- B.C.A.**, 030.10.00.00 / 112.756.20, 9 Mayıs 1925.
- B.C.A.**, 030.10.00.00 / 113.771.7, 21 Ağustos 1929.
- B.C.A.**, 030.10.00.00 / 260.753.01, 31 Ocak 1925.
- B.C.A.**, 030.10.00.00 / 56.372.12, 6 Eylül 1924.
- B.C.A.**, 030.10.00.00 / 99.642.03, 22 Ekim 1922.
- B.C.A.**, 030.10.00.00 / 99.642.04, 16 Ocak 1923.
- B.C.A.**, 030.10.00.00 / 99.642.09, 19 Ocak 1924.
- B.C.A.**, 030.10.00.00 / 99.642.10, 11 Şubat 1924.
- B.C.A.**, 030.10.00.00.100.644.15, 19 Temmuz 1939.
- B.C.A.**, 030.10.00.00.100.648.05, 4 Ekim 1941.
- B.C.A.**, 030.18.01.02 / 42.04.20, 29 Ocak 1934.
- B.C.A.**, 030.18.01.02 / 79.89.10, 02 Kasım 1937.
- B.C.A.**, 030.18.01.02 / 79.89.10, 02 Kasım 1937.

- B.C.A.**, 030.18.01.02.90.13.13, 12 Şubat 1940.
- B.C.A.**, 030.18.01.02.95.63.04,15 Temmuz 1941.
- B.C.A.**, 030.18.01.02.99.80.19, 11 Eylül 1942.
- B.C.A.**, 272.00.00 / 71.32.38.21, 16 Ocak 1924.
- B.C.A.**,030.10.00.00.100.646.17, 26 Ocak 1941.
- E.G.M.A.**, 12 Mayıs 1945 tarih ve 322 sayılı müfettiş raporu, Dn. 11215-1, Kardeks No:56857.
- E.G.M.A.**, Dn. 11311-15.
- E.G.M.A.**, Dn. 11312-14, Kardeks No: 511.
- E.G.M.A.**, Dn. 11312-22.
- E.G.M.A.**, Dn. 11312-26.
- E.G.M.A.**, Dn. 11312-33, Kardeks No: 1331.
- E.G.M.A.**, Dn. 11312-4, Kardeks No: 113.
- E.G.M.A.**, Dn. 11312-42.
- E.G.M.A.**, Dn. 11312-44, Kardeks No: 38230.
- E.G.M.A.**, Dn. 11312-46, Kardeks No: 2090.
- E.G.M.A.**, Dn: 71166, Bn: 6, 11 Aralık 1937.
- E.G.M.A.**, Dn: 71166, Bn: 6, 11 Aralık 1937.
- E.G.M.A.**, Dn: 71166, Bn:6,11, Aralık 1937.
- E.G.M.A.**, Dn: 71215, Bn:4/D 13; **E.G.M.A.**, Dn: 71215-2, Bn: 4/D 4.
- E.G.M.A.**, Dn: 71215-2, Bn: 4/D 7, 4/D 6, 27 Mart 1945.
- E.G.M.A.**, Dn:1222-102, Bn:2/G 7.
- E.G.M.A.**, Dn:12222-102, Bn:1/C 7, 11 Aralık 1932.
- E.G.M.A.**, Dn:12222-102, Bn:1/C 7.
- E.G.M.A.**, Dn:12222-102, Bn:2/G 8.
- E.G.M.A.**, Dn:12222-108, Bn: A 14.
- E.G.M.A.**, Dn:12222-110, Bn: A 7, 25 Eylül 1933.
- E.G.M.A.**, Dn:12222-110, Bn: C 2, 12 Ekim 1939.

E.G.M.A., Dn:12222-110, Bn:D 10- D11, 14 Aralık 1942.

E.G.M.A., Dn:12222-33, Bn: C 9, 11 Aralık 1932.

E.G.M.A., Dn:12222-33, Bn: E 13.

E.G.M.A., Dn:12222-36/2, Bn: 4/D 13.

E.G.M.A., Dn:12222-36/2, Bn:4/D.12.

E.G.M.A., Dn:12222-8, Bn: A 13, 26 Temmuz 1932.

E.G.M.A., Dn:12222-8, Bn: D3.

E.G.M.A., Dn:12222-9/2, Bn: A 1, 18 Haziran 1932;

E.G.M.A., Dn:12222-9/2, Bn:4/A 1, 5 Nisan 1932;

E.G.M.A., Dn:12241-2, Bn: 4 A 5, Şubat 1937.

E.G.M.A., Dn:61472-4, Bn: B 13, 27 Kasım 1937;

E.G.M.A., Dn:71166, Bn:10.

E.G.M.A., Dn:71314-1, Bn: 1/D 5, 03 Mart 1938.

E.G.M.A., Sinop Valisi Fehmi Vural'ın Dahiliye Vekaletine yazdığı 5.12.1940 tarih ve 864 sayılı yazı ve 21.1.1941 tarih ve 3 sayılı bir yazı, Dn. 11215-1, Kardeks No: 56857.

Güney, Remzi, **Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet Dönemine İstihbarat Teşkilatlarının Tarihi Süreçleri ve Polis İstihbarat Tarihi**, (Yüksek Lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Kırıkkale, Ankara, 2008).

Hakkı, Naşit, "Kaçakçı Propagandacı", **Hâkimiyeti Milliye**, 26 Birinci Kanun [Aralık] 1931.

Hergün Gazetesi, (20 Ağustos 1951).

İlter, Erdal, **Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi**, Ankara, MİT Yayınları, 2002, (Çevrimiçi), http://www.mit.gov.tr/tarihce/ikinci_bolum_F.html, erişim: 04.11.2017.

Koca, Hüseyin, **Türkiye Cumhuriyeti Tek Parti Dönemi Birinci ve İkinci Umumi Müfettişlikler (Genel Valilikler) 1927-1947**, (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Konya 1994.

Muhabere Güvercinleri, Propaganda ve Dinleme: Polis Arşiv Belgeleri ile Gerçekler, **Polis Dergisi**, EGM Yayınları, Yayın No: 206, Ankara 2002.

Resmi Gazete, Tarih: 25 Mayıs 1948, Sayı: 6914, ss. 14077-14078.

Sayılgan, Aclan, **Türkiye’de Sol Hareketler (1871-1973)**, Otağ Yayınları, İstanbul 1976.

Solgun, Sertaç, **Menemen Olayı Sonrasında İkinci Dünya Savaşına Türkiye’nin İç Güvenliği (1931–1939)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2010).

Vakit, (2 Mayıs 1951).

Vatan, (1 Ağustos 1948).

TÜRKİYE'DE İSTİHBARAT YETENEKLERİNİN GELİŞİMİ KAPSAMINDA İNSANSIZ HAVA ARACI PROJELERİNE BİR BAKIŞ

Cenk ÖZGEN* - Tansu AKIN**

ÖZET

Etkin bir askerî istihbarat ağının varlığı modern muharebe ortamında kritik rol oynamaktadır. Askerî istihbarat alanında öne çıkan çözümlerden biri ise şüphesiz İnsansız Hava Aracı (İHA) sistemleridir. Ordu ve kolluk kuvvetleri açısından İHA'ların kullanımı bugün için bir tercih değil, zorunluluk haline gelmiştir. Günümüzde Türkiye, İHA'ları yaygın biçimde kullanan ülkeler arasında yer almaktadır. Yine Türkiye, dünyada İHA geliştirme konusunda en yoğun çalışma yapan ülkelerden biridir. Bu çalışma, Türkiye'de istihbarat yeteneklerinin gelişimini özgün olarak geliştirilip üretilen İHA sistemleri üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Literatür taramasına dayandırılan çalışma, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kavramsal olarak İHA'lar incelenmektedir. İkinci bölümde ise Türkiye'de İHA alanında yürütülen çalışmalar ele alınmakta ve sırasıyla; Anka, Bayraktar TB2, Karayel, Bayraktar Mini ve Malazgirt projeleri üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İstihbarat, Türkiye'de İstihbarat, Drone, İnsansız Hava Aracı, İnsansız Hava Aracı Sistemi.

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Giresun Üniversitesi, GİRESUN, cenk_ozgen79@hotmail.com

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, GİRESUN, akntansu@gmail.com

AN OUTLOOK ON THE UNMANNED AERIAL VEHICLES PROJECTS IN TERMS OF EVOLUTION OF INTELLIGENCE ABILITIES IN TURKEY

ABSTRACT

Existence of an effective military intelligence network plays a critical role on modern battlefield. Without a doubt, one of the marked solutions in the field of military intelligence is Unmanned Aerial Vehicle (UAV) systems. Today, moving towards UAVs is the result of the necessity, not a choice. At the present time, Turkey has widely used the UAVs. Moreover, Turkey stands out as one of the most striving countries on UAV development in the world. This study aims to examine the evolution of intelligence abilities in Turkey in terms of UAV systems, which indigenously developed and produced. The study based on literature review, is comprised of two sections. In the first section, UAVs have examined in terms of conceptual dimension. Second section has analyzed the UAV projects in Turkey, which are named Anka, Bayraktar TB2, Karayel, Bayraktar Mini and Malazgirt.

Key Words: Intelligence, Intelligence in Turkey, Drone, Unmanned Aerial Vehicle, Unmanned Aerial Vehicle System.

1. Giriş

İstihbarat, tespit edilen ihtiyaçlar doğrultusunda ham bilgilerin toplanması ve işlenmesi sonucunda ortaya çıkan ürün olarak tanımlanabilir. İnsanlık tarihinin en eski zamanlarında dahi görülen istihbarat faaliyetleri, mevcut veya olası tehditler hakkında önceden bilgi sahibi olunmasını sağlamaktadır. Konu devletin bekası olduğunda istihbaratın yaşamsal önem taşıdığı söylenebilir.

Dünyadaki kriz bölgelerinin birçoğuna komşu olan Türkiye, yoğun bir ulusal güvenlik gündemine sahiptir. Türkiye, hem iç hem de dış tehditlerle karşı karşıya bulunmakta, bu durum savunma ve güvenlik alanındaki imkân ve kabiliyetlerin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. İşte istihbaratın rolü de tam olarak burada ortaya çıkmaktadır. İstihbarat, savunma ve güvenlik alanında kuvvet çarpanı etkisine sahiptir. Sağlıklı bir istihbarat mekanizmasının tesis ve idamesi Türkiye'nin savunma ve güvenliğinin olmazsa olmazıdır.

Günümüzde istihbarat denildiğinde akla ilk gelen unsurlardan biri İnsansız Hava Aracı (İHA) sistemleridir. Gece ve gündüz her türlü hava koşulunda uçuş gerçekleştirebilen İHA sistemleri, başta istihbarat, gözetleme ve keşif (İGK) olmak üzere muhtelif görevlerin etkili biçimde icra edilmesini sağlamaktadır. Türkiye'ye yönelik iç ve dış tehditlerin boyutu ve niteliği dikkate alındığında, İHA'ların kullanımı kritik önem taşımaktadır. Ancak bundan da önemli mesele söz konusu sistemlerin özgün olarak yurt içinde geliştirip üretilmesidir. Zira İHA'ların yurtdışından tedariki muhtelif gerekçelerle engellenebilmekte ya da tedarik gerçekleşse bile bakım ve idame noktasında sorunlar çıkarılabilmektedir. Türkiye, geçmişte bunun örneklerini yaşamıştır. Terörle mücadeledeki etkinliği arttırmak amacıyla 2009 yılından beri ABD'den tedarik edilmek istenilen MQ-1 Predator ve MQ-9 Reaper İHA sistemlerinin satışına bugüne kadar onay verilmemiştir. 2010 yılında İsrail'den tedarik edilen Heron/Gözcü İHA sistemlerinin lojistik destek süreçlerinde ise sıkıntılar yaşanmıştır.

İHA sistemlerinin milli imkânlarla geliştirilip üretilmesinin önemini bilincinde olan Türkiye, bu alana ciddi yatırım yapmaktadır. Aslında Türkiye'de özgün İHA geliştirme çalışmalarının geçmişi 1990'lı yılların başındaki X1 Şahit Projesi'ne dayanmaktadır. Ancak bu alandaki çalışmaların ivme kazanması 2001 yılında başlatılan Türk

Özgün İnsansız Hava Aracı (TİHA) Projesi ile gerçekleşmiştir. Bugün Türkiye’de farklı sınıflarda çok sayıda proje yürütülmekte olup bu kapsamda öne çıkan çözümler; Anka, Karayel, Bayraktar TB2, Bayraktar Mini ve Malazgirt İHA sistemleridir. Bu noktada sıralanan sistemlerin terörizmle mücadele kapsamında gerek yurt içinde gerekse sınır ötesi operasyonlarda etkin olarak kullanıldığını belirtmek gerekir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de istihbarat yeteneklerinin gelişimini milli imkânlarla geliştirilip üretilen İHA sistemleri üzerinden değerlendirmektir. Literatür taramasına dayandırılan çalışma, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kavramsal olarak İHA’lar incelenmekte, bu kapsamda söz konusu sistemlerin tanımlanması, sınıflandırılması ve kullanım alanları hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde ise Türkiye’de yürütülen projeler ele alınmakta, bu bağlamda sırasıyla; Anka, Bayraktar TB2, Karayel, Bayraktar Mini ve Malazgirt İHA sistemleri mercek altına alınmaktadır.

2. İHA Sistemleri: Tanım, Sınıflandırma ve Kullanım Alanları

İHA’nın tanımına ilişkin literatürde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Ancak bu alanda en yaygın kullanılan tanımlardan biri Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization/NATO)’ne aittir. NATO dokümanlarında İHA, “istenilen aerodinamik uçuş kuvvelerini pilotsuz olarak destekleyen, füze rotası haricinde ölümcül veya ölümcül olmayan faydalı yükleri uzaktan kumanda ya da otomatik/otonom uçuşla taşıyabilen” hava aracı olarak tanımlanmaktadır.¹ Balistik ve yarı balistik füzeler, seyir füzeleri ve top mermileri İHA olarak kabul edilmemektedir.²

İHA, İngilizcedeki karşılığı Drone (Erkek Arı)’dır. Drone, 1936 yılında Amerikan Deniz Kuvvetleri’nin Birleşik Krallık’ın Queen Bee (Kraliçe Arı) insansız hedef uçak sisteminden esinlenilerek başlattığı

¹ Ömer Bahadır Acar, “İHA’lar ve Sertifikasyon Çalışmaları”, **Savunma ve Havacılık**, 2013, C 27, S 157, s. 107.

² Salih Akyürek vd., **İnsansız Hava Araçları: Muharebe Alanında ve Terörle Mücadelede Devrimsel Dönüşüm (Rapor No: 53)**, BİLGESAM, İstanbul, 2012, s. 1.

projenin ismidir. Esasen drone sözcüğü uzun yıllar boyunca tüm hedef uçakların ve insansız hava platformlarının genel adı olarak kullanılmıştır. Ancak 1990'lı yıllarda savunma teknolojileri alanındaki gelişmelere paralel olarak bu durum değişmiş ve drone ifadesi yerini İHA'ya bırakmıştır.³

İHA ifadesi yakın zamana kadar yaygın şekilde kullanılmıştır. Ancak 2010 yılına doğru literatüre yeni bir tanım girmiştir: İHA Sistemi. Bu değişimin nedeni İHA ifadesinin sadece uçan platformları kapsamıdır. Oysa uçuş için platforma ilave olarak en azından bir yer kontrol istasyonu ile veri terminaline ihtiyaç duyulması İHA Sistemi ifadesinin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Öte yandan Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (International Civil Aviation Organization/ICAO), 2011 yılında Circular 328 adlı bir Doküman yayımlamıştır. Söz konusu Dokümanda ICAO, insan kontrolü olmadan, başka bir ifadeyle tam otonom görev icra eden platformları İHA Sistemi kapsamı dışına çıkarmıştır. ICAO'nun yeni tanımlaması Uzaktan Kontrol Edilen Hava Aracı Sistemi (Remotely Piloted Aircraft System/RPAS)'dir. Nitekim izleyen süreçte RPAS'ın hem sivil hem de askerî İHA sektöründe yaygın biçimde kullanılmaya başlandığı gözlemlenmektedir.⁴

Son derece karmaşık sistemler olan İHA'lar birden fazla bileşenin uyumlu ve eşgüdümlü çalışmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla sistemin etkin şekilde görev icra edebilmesi ancak çeşitli unsurların bütünlük olarak çalışmasıyla mümkündür.⁵ Bu noktada İHA sistemlerinin ana bileşenlerinin; hava platformu, faydalı yük, insan unsuru, yer kontrol istasyonu, yer veri terminali ve destek unsurları olduğu söylenebilir.⁶

---

³ Cengiz Karaağaç, "İHA Sistemleri Yol Haritası, Geleceğin Hava Kuvvetleri: 2016-2050", https://www.stm.com.tr/documents/file/Pdf/6.%C4%B0ha%20Sistemleri%20Yol%20Haritasi_2016-08-03-10-57-57.pdf, Erişim: 20.04.2017, s. 11.

⁴ Karaağaç, **a.g.e.**, s. 11.

⁵ Mustafa Dikmen, "İnsansız Hava Aracı (İHA) Sistemlerinin Hava Hukuku Bakımından İncelenmesi", **Savunma Bilimleri**, 2015, C 14, S 1, s. 148.

⁶ JAPCC, "Strategic Concept of Employment for Unmanned Aircraft Systems in NATO", http://www.japcc.org/wp-content/uploads/UAS_CONEMP.pdf, Erişim: 09.12.2017.

İHA sistemleri başlangıçta ağırlıklı olarak İGK görevlerini icra etmede kullanılmıştır. Fakat bu alandaki gelişmelere koşut olarak söz konusu sistemlerin görev tanımları da genişlemiştir. Bugün İHA sistemleri İGK dışında, muhabere, hedef tespit ve işaretleme, elektronik harp (EH), mayın arama ve imha, muharebe arama ve kurtarma (MAK), kimyasal, biyolojik, radyolojik ve nükleer (KBRN) keşif, nakliye ve saldırı görevlerini de icra etmektedir. Özellikle muharip görevlerde İHA sistemlerinin kullanımının giderek yaygınlaştığını ve insan kaybını azaltması nedeniyle bu eğilimin artarak devam etmesinin beklendiğini not düşmek gerekir. Diğer taraftan İHA'ların kullanımı salt askeri alanla sınırlı değildir. Sınır kontrolü, kaçakçılıkla mücadele, hava gözlem, çevrenin korunması ve yapılaşmanın denetlenmesi gibi alanlarda da İHA'lardan istifade edilmektedir.

Tasarım olarak İHA'lar sabit veya döner kanatlı olabilmektedir. Söz konusu sistemlerin sınıflandırılmasında genellikle ağırlık, irtifa ve havada kalış süresi dikkate alınmaktadır. Ayrıca son yıllarda bu kriterlere ilave olarak taşınan faydalı yük de dikkate alınmaya başlanmıştır. Aslına bakılırsa burada ülkelerin belli bir mutabakat içerisinde olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak yine de ABD tarafından yapılan sınıflandırmadan esinlenerek oluşturulan NATO sınıflandırmasının giderek daha fazla kabul gördüğü görülmektedir.⁷ NATO'nun ağırlık ve irtifa kriterini esas alarak oluşturduğu İHA sınıflandırması Tablo-1'de yer almaktadır.

Tablo-1 NATO'nun İHA Sınıflandırması

Sınıf	Kategori	Kullanım Seviyesi	Görev İrtifası	Harekât Yarıçapı	Örnek Platform
SINIF I	Mikro (<2 kg)	Taktik Takım, Kısım, Tek Er	<200 ft (AGL)*	5 km (LOS)***	Black Widow

⁷ Dikmen, a.g.m., s. 149.

TÜRKİYE'DE İSTİHBARAT YETENEKLERİNİN GELİŞİMİ 1081
KAPSAMINDA İNSANSIZ HAVA ARACI PROJELERİNE BİR
BAKIŞ

(150 kg.dan hafif)	Mini (2-20 kg)	Taktik Ast Birlik	<3.000 ft (AGL)	25 km (LOS)	Scan Eagle, Skylark, Raven, DH3, Aladin, Strix
	Küçük (>20 kg)	Taktik Birlik	<5.000 ft (AGL)	50 km (LOS)	Luna, Hermes 90
SINIF II (150-600 kg)	Taktik	Taktik Kuruluş	<10.000 (AGL)	200 km (LOS)	Sperwer, Iview 250, Hermes 450, AeroStar, Range
SINIF III (600 kg.dan ağır)	Orta İrtifa Uzun Havada Kalış (MALE)	Operatif/Harekât Alanı	<45.000 ft (MSL)**	Limitsiz (BLOS)****	Predator B, Predator A, Heron, Heron TP, Hermes 900
	Yüksek İrtifa Uzun Havada Kalış (HALE)	Stratejik/Ulusal	<65.000 ft	Limitsiz (BLOS)	Global Hawk

	Sal- dırı/Mu- harebe	Strate- jik/Ulu- sal	<65.000 ft	Limitsiz (BLOS)	[X-47B, Taranis, Neuron,]
--	----------------------------	----------------------------	---------------	--------------------	-------------------------------------

* AGL: Yer seviyesi

* MSL: Deniz seviyesi

* LOS: Görüş hattı

* BLOS: Görüş hattı dışı

Kaynak: JAPCC, a.g.e., s. 6.

Türkiye’de de İHA sistemlerinin sınıflandırılmasına yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Bu alanda öne çıkan çalışmalardan biri Cengiz Karaağaç’a aittir. Karaağaç, İHA’ların yeteneklerinin artması sonrasında NATO tarafından yapılan sınıflandırmanın yetersiz kaldığına vurgu yapmaktadır. Örneğin Bayraktar TB2’nin azami kalkış ağırlığı 600 kg olup, NATO sınıflandırılmasına göre Taktik İHA kategorisine girmektedir. Ancak aynı hava aracı, teknolojiye ilerlemelere koşut olarak 30.000 ft irtifaya çıkabilmekte ve 24 saat havada kalabilmektedir. Bu durum bir üst sınıftaki MALE İHA’ların performans isterlerinin karşılandığı anlamına gelmektedir. Bu tespitlerden hareketle Karaağaç, geleceğin muharebe ortamında görev yapacak İHA sistemlerinin yeniden sınıflandırılması gerektiği sonucuna ulaşmaktadır. Karaağaç’ın önerisi sınıflandırma yapılırken kriter olarak icra edilecek görevlerin özelliklerinin esas alınmasına ve böylece İHA sistemlerinin altı grupta toplanmasına dayanmaktadır. Tablo-2’de Karaağaç tarafından yapılan alternatif sınıflandırma yer almaktadır.

Tablo-2 Alternatif İHA Sınıflandırması

İHA Sınıfı	Kullanım Seviyesi	Asli Kullanıcı	Diğer Kullanıcılar
Mikro	Tek Er/Tim	Özel Kuvvetler ve İstihbarat Örgütleri	Kara Kuvvetleri, Deniz Kuvvetleri ve Deniz Piyadeleri

Mini	Tek Er/Tim/Manga/Takım/Bölük/Tabur; Tek Gemi	Kara Kuvvetleri, Deniz Kuvvetleri ve Deniz Piyadeleri	Hava Kuvvetleri
Küçük	Alay/Tugay; Deniz Görev Grubu	Kara Kuvvetleri, Deniz Kuvvetleri ve Deniz Piyadeleri	Hava Kuvvetleri
Taktik	Kolordu/Ordu; Deniz Görev Kuvveti	Kara Kuvvetleri, Deniz Kuvvetleri ve Deniz Piyadeleri	
Operatif	Harekât Alanı	Hava Kuvvetleri	Kara Kuvvetleri, Deniz Kuvvetleri ve Deniz Piyadeleri
Stratejik	Harekât Alanı	Hava Kuvvetleri	İstihbarat Örgütleri

Kaynak: Karaağaç, a.g.e., s. 32.

3. Türkiye'de İHA Sistemleri Geliştirme ve Üretim Faaliyetleri

Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'nin İHA sistemleriyle tanışması 1980'li yılların sonunda gerçekleşmiştir. 1989 yılında İngiliz Meggitt firmasından satın alınan Banshee hedef uçakları TSK envanterine giren ilk İHA olarak kayıtlara geçmiştir. Banshee'leri Güney Kanat Askerî Yardımı altında 1993 yılında Almanya'dan hibe olarak alınan 5 adet CL-89 İHA izlemiştir. Gözetleme ve hedef tespit görevlerinde kullanılmak üzere Canadair firması tarafından üretilen CL-89'lar ile 1994 yılında uçuşlara başlanmıştır. Ancak kaza-kırım ve lojistik sorunlar nedeniyle söz konusu sistemlerin envanterdeki ömrü uzun olmamıştır.⁸

TSK envanterine giren gerçek alamdaki ilk İHA Amerikan General Atomics firması tarafından geliştirilen GNAT 750-45'tir. TSK'nın

---

⁸ Karaağaç, a.g.e., s. 24.

MALE sınıfı İHA ihtiyacına istinaden Ağustos 1992'de sipariş edilen GNAT 750-45 İHA sisteminden toplam 6 adet hizmete girmiştir. Ağustos 1993'te teslimatlarına başlanılan GNAT 750-45'ler Batman Hava Üssü'nde konuşlandırılmıştır. Kara Kuvvetleri Komutanlığı (K.K.K.lığı)'nın ana ast birliklerinden 2'nci Ordu Komutanlığı'nın kuruluşunda yer alan 1'inci İHA Filosu bünyesinde görev yapan GNAT 750-45'ler iç güvenlik harekâtlarında aktif olarak kullanılmıştır. Öte yandan elde edilen müspet sonuçlar üzerine Mayıs 1998'de GNAT 750-45'lerin gelişmiş versiyonu olarak nitelendirilebilecek 2 adet I-GNAT sipariş edilmiştir. Aynı yıl teslim edilen I-GNAT'lar ile birlikte envanterdeki MALE sınıfı İHA sayısı 8'e ulaşmıştır. Bu noktada bir parantez açarak TSK'nın ABD Silahlı Kuvvetleri'nden sonra MALE sınıfında İHA'ları envantere alan ikinci NATO ordusu olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.⁹

Herhangi bir modernizasyon işleminden geçilmeyen GNAT 750-45/I-GNAT sistemleri 2008 yılı itibariyle hizmet dışına çıkmıştır. Ortaya çıkan boşluğu doldurmak üzere harekete geçen Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM), Şubat 2008'de İsrail'in Aeronautics Defence Systems firması ile 3 adet Aerostar İHA tedariki hususunda 15.5 milyon ABD doları değerinde bir sözleşme imzalamıştır. Taktik sınıfta yer alan Aerostarların teslimatına Mart 2008'de başlanmıştır. Ne var ki yüksek irtifaya çıkamama, motor gücü zayıflığı ve gürültülü çalışma gibi olumsuzluklardan ötürü Aerostarlar kullanıcının eleştirilerine maruz kalmıştır. Nitekim SSM, teslim edilen ürünün şartnameye uygun olmadığı gerekçesiyle 2012'nin son çeyreğinde ilgili sözleşmenin feshine karar vermiştir.¹⁰

TSK'nın keşif ve gözetleme ihtiyacını karşılamak üzere 19 Nisan 2005'te İsrail'in IUP Konsorsiyumu ile 180.5 milyon ABD doları değerinde bir sözleşme imzalanmıştır. Sözleşme, MALE sınıfı 10 adet Heron İHA ile ilgili alt sistemlerin tedarikini kapsamaktadır. Uzun bir gecikmenin ardından Heronların teslimatına 23 Ağustos 2010'da başlanmıştır. Hava Kuvvetleri Komutanlığı (Hv.K.K.lığı)'nın envanterinde yer alan Heronlar Batman'da konuşlu 14'üncü İnsansız Uçak

⁹ İbrahim Sünnetci, "Türkiye'de Hizmetteki İHA Sistemlerine Bir Bakış-I", **Savunma ve Havacılık**, 2015, C 29, S 169, s. 135.

¹⁰ Sünnetci, a.g.m., s. 135.

Sistemleri (İUS) Üs Komutanlığı'nda Çağrı adı Gözcü olan 2'nci İHA Filosu bünyesinde görev yapmaktadır. İç güvenlik harekâtlarında kritik roller üstlenen Heronların hizmete girmesiyle Türk Hava Kuvvetleri dünyada İHA kullanarak lazer işaretlemesi yapabilen sayılı hava kuvvetlerinden birisi haline gelmiştir.¹¹

1980'li yılların sonlarında ilk İHA'yı hizmete alan Türkiye, aynı dönemde söz konusu sistemlerin yurt içinde geliştirilmesi hususunda da çalışmalara başlamıştır. Bu alandaki ilk somut girişim, 1990 yılında Türk Havacılık ve Uzay Sanayi (TAI) tarafından başlatılan X1 Şahit Projesi'dir.¹² 1992 yılında ilk prototipi tamamlanan X1 Şahit İHA ile Sivrihisar, Afyon ve Denizli'de uçuş testleri yapılmıştır.¹³ Fakat kullanıcı ihtiyaçlarının tam olarak belirlenmemesi ve bütçe problemleri nedeniyle proje de seri üretim fazına geçilmemiştir.¹⁴

TAI, X1 Şahit Projesi'nden sonra da İHA geliştirme çalışmalarını sürdürmüştür. TSK'nın hava savunma birliklerinin eğitim ihtiyacını karşılamak amacıyla başlatılan Turna Projesi bu çalışmalardan biridir. Geliştirme çalışmalarına 1995 yılında başlanılan Turna, özgün tasarım bir hedef uçak sistemidir. 2001 yılında hizmete giren Turna, halen K.K.K.lığı ve Hv.K.K.lığı bünyesinde aktif olarak kullanılmaktadır.¹⁵ Diğer taraftan TAI, bağımsız bir Ar-Ge projesi olarak Turna Hedef Uçak Sistemi üzerinden Gözcü Taktik İHA'yı da geliştirmiştir. Gözcü İHA ile ilk uçuş testi 6 Mart 2007'de gerçekleştirilmiştir.¹⁶

Her ne kadar Türkiye'de İHA geliştirme çalışmalarının geçmişi 1990'lı yılların başlarına kadar uzansa da bu alandaki asıl ivmelenmeyi sağlayan adımın 2001 yılında başlatılan TİHA Projesi olduğu söylene-

---

¹¹ İbrahim Sünnetci, "Türkiye'nin Güvenliğine Hizmet Veren İHA Sistemlerine Bir Bakış-Bölüm II", **Savunma ve Havacılık**, 2015, C 29, S 170, s. 79.

¹² Taner Altınok, "Türkiye'nin İHA Serüveni", **Bilim ve Teknik**, Tübitak Yayınları, S 517, 2010, s. 40.

¹³ İbrahim Sünnetci, "Anka Kendini Kanıtlamaya Hazırlanıyor", **Savunma ve Havacılık**, 2010, C 24, S 139, s. 76.

¹⁴ Altınok, a.g.m., s. 40.

¹⁵ TAI, TURNA, <https://www.tai.com.tr/tr/proje/turna>, Erişim: 28.09.2017.

¹⁶ Sünnetci, "Türkiye'de Hizmetteki İHA Sistemlerine Bir Bakış-I", s. 136.

bilir. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde 2001 sonrasında hayata geçirilen projelerden sırasıyla; Anka, Bayraktar TB2, Karayel, Bayraktar Mini ve Malazgirt İHA sistemleri üzerinde durulacaktır.

TİHA Projesi altında TAI tarafından geliştirilen Anka MALE İHA Sistemi'nin sözleşmesi 24 Aralık 2004'te imzalanmıştır. Anka'nın Blok-A ve Blok-B olmak üzere iki ayrı konfigürasyonu bulunmaktadır. Blok-A, Aselsan ürünü AselFLIR-300T FLIR faydalı yükü ile donatılmıştır. Gövde uzunluğu 8 m, kanat açıklığı 17.3 m olan Blok-A'nın azami kalkış ağırlığı 1.750 kg'dır. 200 kg faydalı yük kapasitesine sahip olan Blok-A, 18 saat havada kalabilmekte ve 23.000 ft irtifaya çıkabilmektedir. Montaj işlemleri tamamlanarak 16 Temmuz 2010'da hangardan çıkan Anka Blok-A, ilk uçuşunu 30 Aralık 2010'da gerçekleştirmiştir.¹⁷ Resmi kabul testlerine Eylül 2012'de başlanan sistemin Şubat 2013'te kalifiye olduğu açıklanmıştır.¹⁸ İlk operasyonel uçuşunu 5 Şubat 2016'da gerçekleştiren Anka Blok-A, herhangi bir kuvvetin envanterine girmemiştir. Ancak bu konfigürasyondaki 2 adet İHA Sistemi halen Elazığ'da konuşlu olarak keşif ve gözetleme uçuşları icra etmektedir.¹⁹

Aynı projenin bir parçası olan Blok-B'nin ise ilk prototipinin üretimi Ağustos 2014'te tamamlanmıştır. Blok-A'dan farklı olarak Blok-B hem AselFLIR-300T FLIR hem de SAR/MTI-ISAR modlarına sahip *SARPER*™ sentetik açıklıklı radar (SAR) faydalı yükü ile donatılmıştır. SAR radarının özellikle Deniz Kuvvetleri Komutalığı Dz.K.K.lığı'nın ihtiyaçları düşünülerek geliştirildiği belirtilmektedir. Blok-A'dan 100 kg daha hafif bir gövdeye sahip olan Blok-B, taşıdığı daha yüksek miktardaki sayesinde 24 saat havada kalabilmekte ve 30.000 ft irtifaya çıkabilmektedir. Blok-B'nin ilk uçuşu 30 Ocak 2015'te gerçekleştirilmiştir. Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM)'nün

¹⁷ TAI, "Anka", <https://www.tai.com.tr/tr/proje/anka>, Erişim: 11.12.2017.

¹⁸ Sünnetci, "Türkiye'nin Güvenliğine Hizmet Veren İHA Sistemlerine Bir Bakış- Bölüm II", s. 80.

¹⁹ İbrahim Sünnetci, "İHA Programlarında Yaşanan Son Gelişmeler", **Savunma ve Havacılık**, 2016, C 30, S 173, s. 118.

operatif sınıf İHA ihtiyacının Blok-B konfigürasyonu üzerinden karşılanması kararlaştırılmıştır.²⁰

TAI, Blok-A ve Blok-B sistemlerinden elde edilen geri bildirimleri dikkate alarak Ankara Seri Üretim (Anka-S) konfigürasyonu üzerinde çalışmaya başlamıştır. Blok-B gövdesi üzerinden şekillendirilen sistem, selefleri gibi 155 bg kapasiteli Thielert Centurion 2.0S Motoru ile güçlendirilmektedir. Ancak bu motorun ileride Tusaş Motor Sanayii (TEI) tarafından geliştirme çalışmaları devam eden 170 bg kapasiteli özgün motor ile değiştirilmesi öngörülmektedir.²¹ Gece ve gündüz, kötü hava şartlarında dahi keşif, gözetleme ve gerçek zamanlı görüntü istihbaratı görevlerine uygun olarak tasarlanan Anka-S,²² Blok-B konfigürasyonunu temel almakla beraber 300'e yakın yenilik içermektedir. Bunlardan başlıcaları; uydu üzerinden kontrol (SatCom), uzak komuta ve havada devir kabiliyeti, yedek meydana iniş kabiliyeti, telsiz muharebe rolesi kabiliyeti, MAK kabiliyeti ve Ortak Diyafram Açıklıklı Hedefleme Sistemi (CATS)'dir. 25 Ekim 2013'te SSM ile TAI arasında 290 milyon ABD doları değerinde Anka-S Sözleşmesi imzalanmıştır. Sözleşme, Hv.K.K.lığı'na teslim edilmek üzere 10 adet Anka-S İHA ve 12 adet Yer Kontrol İstasyonu (YKİ)'nin tedarikini kapsamaktadır.²³ Kalifikasyon ve kabul testlerinin ardından 2017 yılında 6 adet, 2018 yılında ise 4 adet Anka-S İHA Sistemi'nin teslim edilmesi planlanmaktadır.²⁴

Son olarak, Anka'nın silahlandırılmasına ilişkin çalışmaların yürütüldüğünü eklemek gerekir. Milli Savunma Bakanlığı (MSB), yerli

---

²⁰ Sünnetci, "Türkiye'nin Güvenliğine Hizmet Veren İHA Sistemlerine Bir Bakış- Bölüm II", s. 81.

²¹ Sünnetci, a.g.m., s. 82.

²² Ahmet Kule, **İnsansız Hava Aracı Sistemleri: Dünü Bugünü Yarını**, Beta Yayınları, İstanbul, 2015, s. 121.

²³ Sünnetci, "Türkiye'nin Güvenliğine Hizmet Veren İHA Sistemlerine Bir Bakış- Bölüm II", s. 82-83.

²⁴ TAI, "Anka-S Projesi", <https://www.tai.com.tr/tr/basin-bultenleri/anka-s-projesi>, Erişim: 11.12.2017.

mühimmatlarla gerçekleştirilen test atışlarının başarıyla tamamlandığını ve Temmuz 2017’de silahlı Anka’nın terörle mücadelede kullanılmaya başlandığını duyurmuştur.²⁵

Türkiye, K.K.K.lığı’nın ihtiyaçlarını karşılamak üzere Taktik İHA Milli Geliştirme Projesi’ni de başlatmıştır. Ocak 2010’da düzenlenen Savunma Sanayii İcra Komitesi (SSİK) toplantısı sonunda KaleKalıp-Baykar Makina Ortak Girişimi ve Vestel Savunma Sanayi (VSS) Grubu ile sözleşme imzalanması kararlaştırılmıştır. Baykar Makina ile imzalanan sözleşme 47.03 milyon ABD doları değerinde olup, iki sistemin (12 hava aracı ve ilgili yer sistemleri) tedarikini öngörmektedir. VSS ile imzalanan 33.452 milyon dolar ABD değerindeki sözleşme ise bir sistemin (6 hava aracı ve ilgili yer sistemleri) tedarikini kapsamaktadır.²⁶ Her ikisi de taktik sınıfta yer almakla birlikte, sözleşmeler arasındaki en dikkat çekici fark Baykar Makina tarafından geliştirilecek çözümün pistten kalkış ve iniş, VSS tarafından geliştirilecek çözümün ise katapulttan kalkış ve paraşütle iniş kabiliyetine sahip olmasıdır. Bayraktar Makina geliştirdiği sistemi Bayraktar TB2 Taktik İHA, VSS ise Karayel Taktik İHA olarak adlandırmıştır.

Yukarıda belirtilen sistemlerden Bayraktar TB2’nin tedarikine yönelik sözleşme 20 Aralık 2011’de imzalanmıştır. Aralık 2015 itibarıyla tamamı K.K.K.lığı’nın envanterine giren sistemler halen Batman konuşlu olarak terörle mücadelede kullanılmaktadır. Öte yandan teslim edilen iki İHA sistemine ilave olarak sözleşmede yer alan bir opsiyon İHA sisteminin tedarikine yönelik sözleşme 26 Temmuz 2016’da SSM ile Baykar Makina arasında imzalanmıştır. Yine Bayraktar TB2, EGM’nin taktik İHA ihtiyacına yönelik olarak da seçilmiş olup, 15 Ekim 2015’te imzalanan sözleşme kapsamında iki sistemin (6 hava aracı ve ilgili yer sistemleri) tedariki planlanmıştır. Bayraktar TB2 ile ilgili en dikkat çekici gelişme ise sistemin Taarruzi TİHA Projesi kap-

²⁵ CNN Türk, “Silahlı Anka’ya İlk Görev”, <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/silahlı-ankaya-ilk-gorev>, Erişim: 11.12.2017.

²⁶ Sünnetci, “Türkiye’nin Güvenliğine Hizmet Veren İHA Sistemlerine Bir Bakış- Bölüm II”, s. 85.

samında tedarikine karar verilmesidir. SSM ile Baykar Makine arasında 13 Mayıs 2016'da imzalanan ve havadan keşif ve gözetleme faaliyetleri ile tespit edilen hedeflerin etkisiz hale getirilmesini amaçlayan proje, 4 Bayraktar TB2-S (Silahlı) Taarruzi İHA Sisteminin (16 hava aracı ve ilgili yer sistemleri) tedarikini kapsamaktadır.²⁷ Bayraktar TB2-S'lerin ilk teslimatları gerçekleştirilmiş olup, söz konusu sistemler Eylül 2016 itibariyle terörle mücadelede kullanılmaya başlanmıştır.²⁸

Ürün broşüründe Bayraktar TB2'nin gövde uzunluğu 6.5 m, kanat açıklığı 12 m, seyir hızı 70 knot ve azami kalkış ağırlığı 650 kg olarak verilmektedir. Faydalı yük kapasitesi 55 kg olan Bayraktar TB2'nin 24 saat havada kalabildiği ve operasyonel irtifasının 22.500 ft olduğu belirtilmektedir.²⁹ Ancak hemen belirtmek gerekir ki test uçuşları sırasında 27.030 ft irtifaya kadar çıkmış, 55 kg faydalı yük ile 18.000 ft irtifada 24 saat 34 dakika havada kalınmıştır. Bayraktar TB2, 100 bg kapasiteli Rotax 912is Motoru ile güçlendirilmiştir. Halen K.K.K.lığı'na teslim edilen hava araçlarından sadece 4'ünde Gos-Hawk-II HD FLIR faydalı yükü bulunmaktadır. Envanterdeki diğer İHA'ların da FLIR sistemi ile donatılması yönünde çalışmalar devam etmektedir.³⁰

Taktik sınıftaki diğer İHA Sistemi olan Karayel'in tedarikine yönelik sözleşme ise Ocak 2011'de imzalanmıştır. Sözleşmede öngörülen 6 hava aracı ile ilgili yer sistemlerinin üretimi tamamlanmıştır. Ancak ürünün katapulttan fırlatma ve paraşütle iniş isterini yerine getiremediği gerekçesiyle sözleşme SSM tarafından 24 Haziran 2016'da feshetmiştir. Her ne kadar kullanıcı tarafından resmî kabulü yapılmamış olsa da kiralama hizmeti sözleşmesi altında Karayel, Ekim 2015'in ortasından beri iç güvenlik harekâtlarında görev almaktadır. Nitekim

---

²⁷ İbrahim Sünnetci, "İHA Programlarında Son Gelişmeler", **Savunma ve Havacılık**, 2016, C 30, S 176, s. 69-71.

²⁸ Takvim, "Milli İHA Bayraktar'dan İlk Operasyon", <https://www.takvim.com.tr/guncel/2016/09/09/milli-ih-bayraktardan-ilk-operasyon>, Erişim: 12.12.2017.

²⁹ Baykar Makina, "Bayraktar Taktik İHA Sistemi", http://baykarmakina.com/wp-content/uploads/2017/07/Taktik_brosur_TR_2017_05_04.pdf, Erişim: 12.12.2017.

³⁰ Sünnetci, "Türkiye'nin Güvenliğine Hizmet Veren İHA Sistemlerine Bir Bakış-Bölüm II", s. 86-87.

SSM ile VSS arasında yürütülen görüşmeler neticesinde bundan sonraki süreçte yola kira sözleşmesinin uzatılması mı, yoksa ayrı bir sözleşme altında kabulün gerçekleştirilmesi mi şeklinde devam edileceği hususunda nihai karara varılması beklenmektedir. Karayel'in geleceği konusunda karara varılmış olmasa da VSS, sistemin silahlı versiyonunun geliştirilmesine yönelik çalışmalara başlamıştır. İlk uçuşunu 15 Nisan 2016'da yapan sistem, ilk atış testini ise 15 Haziran 2016'da gerçekleştirmiştir.³¹ Son olarak VSS, mevcut hava aracının faydalı yük kapasitesi ve havada kalış süresi arttırılan yeni versiyonu Karayel-SU'yu Dubai Air Show'da Orta Doğu ülkelerine tanıtmıştır.³²

Ürün broşürüne göre Karayel'in gövde uzunluğu 6.5 m., kanat açıklığı 10.5 m., seyir hızı 60-80 knot ve azamî kalkış ağırlığı 550 kg.dır. Faydalı yük kapasitesi 70 kg. olan Karayel'in, 20 saat havada kalabildiği ve operasyonel irtifasının 22.500 ft olduğu belirtilmektedir.³³ MX-15HDi FLIR faydalı yükü ile donatılan Karayel'de deniz seviyesinde 97 bg güç üreten UL Power 260iS Motoru kullanılmaktadır.³⁴

K.K.K.lığı'nın gece ve gündüz yakın menzil gözetleme, keşif ve hedef tespit faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi amacıyla Temmuz 2005'te Mini İHA Geliştirme Projesi başlatılmıştır. Rekabet usulüne dayalı ihale süreci sonunda Baykar Makina tarafından teklif edilen Bayraktar Mini İHA Sistemi'nde karar kılınmıştır. 4 Ekim 2006'da SSM ile KaleKalıp/Baykar Makina Ortak Girişimi arasında imzalanan 4.4 milyon ABD doları değerindeki sözleşme altında sipariş edilen 19 sistemin (76 hava aracı ve ilgili yer sistemleri) teslimatı Ağustos 2008'de tamamlanmıştır.³⁵ Sahadan gelen olumlu geri bildirimlerin etkisiyle ilerleyen süreçte gerek K.K.K.lığı gerekse diğer kullanıcılar için ilave

³¹ Sünnetci, "İHA Programlarında Son Gelişmeler", s. 72.

³² Kokpit.Aero, "Vestel Karayel-SU'yu Dubai'de Tanıttı", <http://www.kokpit.aero/dubai-vestel-karayel-su>, Erişim: 12.12.2017.

³³ VSS, "Karayel Taktik İHA", <http://www.vestelsavunma.com/views/web/vestelsavunma/downloads/tr/urunler/KARAYELTacticalUAVeng-tr.pdf>, Erişim: 12.12.2017.

³⁴ Sünnetci, "Türkiye'nin Güvenliğine Hizmet Veren İHA Sistemlerine Bir Bakış-Bölüm II", s. 87-88.

³⁵ Sünnetci, "Türkiye'de Hizmetteki İHA Sistemlerine Bir Bakış-I", s. 136.

siparişler verilmiştir. 16 Ekim 2015 tarihi itibarıyla; 29 sistem (116 hava aracı ve ilgili yer sistemleri) K.K.K.lığı, 4 sistem (16 hava aracı ve ilgili yer sistemleri) Özel Kuvvetler Komutanlığı (Ö.K.K.lığı), 8 sistem (16 hava aracı ve ilgili yer sistemleri) Jandarma Genel Komutanlığı (J.Gn.K.lığı) ve 11 sistem (22 hava aracı ve ilgili yer sistemleri) EGM'ye teslim edilmiştir.³⁶

Bayraktar Mini İHA, 1.2 m gövde uzunluğuna ve 2 m kanat açıklığına sahiptir. Seyir hızı 30 knot, operasyonel irtifası 3.000 ft olarak verilen sistem 60-80 dakika hava kalabilmektedir. Bayraktar Mini İHA'nın dikkat çekici özelliklerinden biri elden atış ve paraşütle iniş kabiliyetine sahip olmasıdır. Gücünü elektrik motorundan alan sistem, iki eksenli kamera veya yine iki eksenli gündüz kamerası ile donatılabilmektedir.³⁷

Aynı sınıfta Baykar Makina tarafından geliştirilen bir diğer çözüm ise Malazgirt Döner Kanat Mini İHA Sistemi'dir. 2005 yılında firmasının kendi öz kaynakları ile finanse ettiği bir Ar-Ge çalışması olarak başlayan proje, K.K.K.lığı'nın iç güvenlik harekâtlarındaki acil ihtiyacına istinaden Aralık 2008'de resmi bir geliştirme projesine dönüşmüştür. Bu çerçevede Mayıs 2009'da 2 adet Malazgirt-B (Benzin Motorlu) ve 2 adet Malazgirt-E Döner Kanat Mini İHA Sistemi TSK'nın envanterine girmiştir. Ayrıca 2010 yılında SSM ile KaleKalıp/Baykar Ortak Girişim arasında imzalanan ayrı bir sözleşme altında 2 adet hava aracı da EGM'ye teslim edilmiştir. Malazgirt, döner kanat mini sınıfında dünyada ilk kez bir silahlı kuvvetlerin envantere girip operasyonel olarak kullanılan İHA olma özelliğini taşımaktadır. Ancak bürokratik nedenlerle proje durdurulmuştur.³⁸

Gövde uzunluğu 1.2 m, rotor çapı 1.8 m olan Malazgirt Döner Kanat Mini İHA'nın kalkış ağırlığı 12 kg'dır. Operasyonel irtifası

---

³⁶ Sünnetci, "Türkiye'nin Güvenliğine Hizmet Veren İHA Sistemlerine Bir Bakış-Bölüm II", s. 89.

³⁷ Baykar Makina, "Bayraktar Mini İHA Sistemi", http://baykarmakina.com/wp-content/uploads/2017/07/Bayraktar_Mini_ia_brosur_TR_2017_05_04.pdf, Erişim: 13.12.2017.

³⁸ Sünnetci, "Türkiye'de Hizmetteki İHA Sistemlerine Bir Bakış-I", s. 136.

3.000 ft olarak verilen sistem 90 dakika havada kalabilmektedir. Hem elektrikli hem de benzinli versiyonları bulunan Malazgirt Döner Kanat Mini İHA, termal veya gündüz kamerası ile donatılabilmektedir.³⁹

4. Sonuç

Türkiye’de İHA sistemlerinin geliştirilmesine yönelik çalışmaların geçmişi 1990’lı yıllara dayanmaktadır. Ancak bu alandaki çalışmaların dönüm noktası 2001 yılında başlatılan TİHA Projesi’dir. Türkiye, son yıllarda atılan adımların etkisiyle İHA sistemleri alanında dünyanın sayılı ülkeleri arasına girmiş bulunmaktadır. Nitekim özgün olarak geliştirip üretilen çözümler hem TSK hem de kolluk kuvvetlerinin envanterinde yer almaktadır. Bu kapsamda yakın dönemde Türk Savunma Sanayii tarafından farklı sınıflarda çok sayıda İHA sistemi hizmete sunulmuştur. Bunların başlıcaları; Anka, Bayraktar TB2, Karayel, Bayraktar Mini ve Malazgirt İHA sistemleridir.

Teknolojideki gelişmelere koşut olarak İHA sistemlerinin kullanım alanları her geçen gün genişlemektedir. İstihbarat görevleri bu sistemlerin temel kullanım alanlarından birisidir. Geleceğin muharebe ortamında İHA sistemlerinin öneminin daha da artacağı değerlendirilmektedir. Bu tespitten hareketle Türkiye’de İHA sistemleri alanda yürütülen çalışmaların değeri ortaya çıkmaktadır. Unutulmalıdır ki Türkiye, geçmişte uygulanan hatalı politikaların sonucu olarak insanlı hava araçlarının tasarım ve geliştirilmesinde geri kalmış, tüm çabalara karşın bugün dahi kaybedilen zamanı tam manasıyla telafi edememiştir. Aynı hatanın bir daha yapılmaması ve gelecekte Türk Savunma Sanayii’nin uluslararası pazarlarda rekabetçi kılınabilmesi için İHA sistemleri alandaki çalışmaların devam ettirilmesi kritik önem taşımaktadır.

---

³⁹ Baykar Makina, “Malazgirt Döner Kanat Mini İHA Sistemi”, http://baykarmakina.com/wp-content/uploads/2015/01/Malazgirt_p.pdf, Erişim: 14.12.2017.

KAYNAKÇA

- Acar, Ömer Bahadır, “İHA’lar ve Sertifikasyon Çalışmaları”, **Savunma ve Havacılık**, 2013, C 27, S 157, s. 107-111.
- Akyürek, Salih vd., **İnsansız Hava Araçları: Muharebe Alanında ve Terörle Mücadelede Devrimsel Dönüşüm (Rapor No: 53)**, BİL-GESAM, İstanbul, 2012.
- Altınok, Taner, “Türkiye’nin İHA Serüveni”, **Bilim ve Teknik**, Tübitak Yayınları, 2010, S 517, s. 38-41.
- Baykar Makina, “Bayraktar Mini İHA Sistemi”, http://baykarmakina.com/wp-content/uploads/2017/07/Bayraktar_Mini_iha_brosur_TR_2017_05_04.pdf, Erişim: 13.12.2017.
- Baykar Makina, “Bayraktar Taktik İHA Sistemi”, http://baykarmakina.com/wp-content/uploads/2017/07/Taktik_brosur_TR_2017_05_04.pdf, Erişim: 12.12.2017.
- CNN Türk, “Silahlı Anka’ya İlk Görev”, <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/silahli-ankaya-ilk-gorev>, Erişim: 11.12.2017.
- Dikmen, Mustafa, “İnsansız Hava Aracı (İHA) Sistemlerinin Hava Hukuku Bakımından İncelenmesi”, **Savunma Bilimleri**, 2015, C 14, S 1, s. 147-176.
- JAPCC, “Strategic Concept of Employment for Unmanned Aircraft Systems in NATO”, http://www.japcc.org/wp-content/uploads/UAS_CONEMP.pdf, Erişim: 09.12.2017.
- Karaağaç, Cengiz, “İHA Sistemleri Yol Haritası, Geleceğin Hava Kuvvetleri: 2016-2050”, https://www.stm.com.tr/documents/file/Pdf/6.%C4%B0ha%20Sistemleri%20Yol%20Haritasi_2016-08-03-10-57-57.pdf, Erişim: 20.04.2017.
- Kokpit.Aero, “Vestel Karayel-SU’yu Dubai’de Tanıttı”, <http://www.kokpit.aero/dubai-vestel-karayel-su>, Erişim: 12.12.2017.
- Kule, Ahmet, **İnsansız Hava Aracı Sistemleri: Dünü Bugünü Yarını**, Beta Yayınları, İstanbul, 2015.
- Sünneci, İbrahim, “Anka Kendini Kanıtlamaya Hazırlanıyor”, **Savunma ve Havacılık**, 2010, C 24, S 139, s. 74-82.

- Sünnetci, İbrahim, “İHA Programlarında Son Gelişmeler”, **Savunma ve Havacılık**, 2016, C 30, S 176, s. 67-74.
- Sünnetci, İbrahim, “İHA Programlarında Yaşanan Son Gelişmeler”, **Savunma ve Havacılık**, 2016, C 30, S. 173, s. 118-120.
- Sünnetci, İbrahim, “Türkiye’de Hizmetteki İHA Sistemlerine Bir Bakış-I”, **Savunma ve Havacılık**, 2015, C 29, S 169, s. 132-137.
- Sünnetci, İbrahim, “Türkiye’nin Güvenliğine Hizmet Veren İHA Sistemlerine Bir Bakış-Bölüm II”, **Savunma ve Havacılık**, 2015, C 29, S 170, s. 79-91.
- TAI, “Anka”, <https://www.tai.com.tr/tr/proje/anka>, Erişim: 11.12.2017.
- TAI, “Anka-S Projesi”, <https://www.tai.com.tr/tr/basin-bul-tenleri/anka-s-projesi>, Erişim: 11.12.2017.
- TAI, TURNA, <https://www.tai.com.tr/tr/proje/turna>, Erişim: 28.09.2017.
- Takvim, “Milli İHA Bayraktar’dan İlk Operasyon”, <https://www.takvim.com.tr/guncel/2016/09/09/milli-ih-a-bayraktardan-ilk-operasyon>, Erişim: 12.12.2017.
- VSS, “Karayel Taktik İHA”, <http://www.vestelsavunma.com/vi-ews/web/vestelsavunma/downloads/tr/urunler/KARAYELTacticalUAVeng-tr.pdf>, Erişim: 12.12.2017.

DAEŞ TERÖR ÖRGÜTÜ SONRASI ULUSLARARASI TERÖRÜN DEĞİŞİMİ VE İSTİHBARAT PAYLAŞIMININ ARTAN ÖNEMİ

Savaş BİÇER*

ÖZET

Terör örgütü DAEŞ Irak ve Suriye’de yenilgiye uğratılmakla birlikte, eylem ve faaliyetlerini yeni etki alanı olan bölgelerde daha güçlü olarak ortaya koymaya başlamıştır. Hangi ülkenin gelecekte yeni terör tehditlerine ev sahipliği yapacağı henüz açıklığa kavuşmamıştır. Bununla birlikte, terörle mücadelenin devlet yönetimlerinin her kademesinde kararlı hareket etmeyi gerektirdiği, başarı için ise ulusal sınırların ötesinde koordineli ve iş birliği içerisinde faaliyet göstermeye ihtiyaç duyulduğu açıktır. Bu bağlamda, devletlere bilgi havuzu sağlayacak olan bir İstihbarat Ağı, modern toplumun bugüne kadar karşılaştığı en büyük tehlike olan teröre karşı birlikte daha güçlü bir mücadeleyi en iyi sağlayacak uygulama olacaktır. Bu tebliğin amacı, küresel bir ölüm makinası olan teröre karşı mücadelede, yine küresel ve kalıcı bir polisiye gayret gösterme ihtiyacının vurgulanması ve bu yönde kurulacak bir yapıya, yeniden teşekkül eden dünya düzeninde zemin oluşturacak fikri bir algı yaratılmasıdır. Dünya bugün terör örgütlerine destek verilmesinin arkasında yatan temel nedenleri tamamen anlamış durumdadır, bu nedenle artık bütün devletlerin yeni bir küresel güvenlik stratejisi ile teröre karşı yeni çözümler bulma konusunda bir araya gelmeleri ümit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Terör, istihbarat, İstihbarat Ağı, Küresel Güvenlik Stratejisi, Birleşmiş Milletler, NATO

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, İSTANBUL, savas.bicer@nisantasi.edu.tr

CHANGE OF INTERNATIONAL TERRORISM AFTER DAESH AND THE INCREASING IMPORTANCE OF INTELLIGENCE SHARING

ABSTRACT

As DAESH gets roundly defeated in Iraq and Syria, its operations have gotten stronger in its new area of affect. Which country be the future home of the next terrorist threat is not clear yet. However, it is obvious that to counter terrorism is needed determined action at all levels of governance and furthermore to succeed all efforts must be coordinated and cooperated beyond state borders. In this content, the Intelligence Network will enable states across the globe pool all resources, knowledge and best practices together and thus leave states standing stronger in the fight against one of the greatest threats to modern society. To purpose of this notification is to introduce and emphasize a new approach that the terror as a global killing machine requiring a permanent global police effort and thus lay out the groundwork for the “policemen” of the new world order. The world is now wide awake to the primary purpose behind the supporting terrorist organisations, so it is hoped that all states will come together to find new solutions for countering terror by the way of new global security strategy.

Key words: Terror, intelligence, intelligence network, Global Security Strategy, United Nations, NATO

Giriş

2000'li yılların ilk çeyreğinde tanıştığımız terörün yeni boyutu, artık küresel ve bölgesel güçlerin aynı coğrafyada çatıştığı hegemonik bir savaşın sona ermesi ile birlikte uluslararası düzene yeni bir şekil vermeye başlamak gibi teoride kabul edilen bir etkiyi de beraberinde getirmiştir.¹ DAEŞ terör örgütünün, bir toprak parçası işgal ederek devlet kurması ve hilafet adı altında bu devleti dünyanın her yerindeki Müslümanların tek merkezi olarak ilan etmesi ile birlikte, bu sıra dışı devletin kurulduğu bölge, 30 Yıl Savaşları'nın Avrupa'sı gibi bir din ve mezhep kavgalarına ev sahipliği yapmak durumunda kalmıştır. Ortadoğu, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra bir türlü huzur bulamayan, sahip olduğu enerji kaynakları nedeniyle de her zaman uluslararası gündemde yer bulan dünyanın kadim bir bölgesi olarak, geçmişindeki hiçbir savaş döneminde çatışan tarafların böylesine çeşitli olduğu, bu taraflardan her birinin de farklı hedef ve taleplerinin olduğu bir dönem yaşamamıştır. Ortadoğu'da taraf değiştirmenin, ihanetin, vefasızlığın ve çıkar hesaplarının akıl almaz boyutlarının yaşandığına geçmişinde tanık olan bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal güvenliğini tehlikeye düşürecek oluşum, gelişim ve uygulamalara tepkisiz kalmaması çok önemlidir.

1. DAEŞ Sonrasında Uluslararası Terörün Değişimi

17 Ekim 2017 tarihinde bir terör örgütünün sözde başkenti olan Suriye'nin Rakka şehri, bir diğer terör örgütü PKK'nın Suriye kolu olan PYD tarafından, uluslararası bir koalisyonun desteğinde ve bütün dünyanın gözleri önünde el değiştirdiğinde, bütün hesaplarını sadece DAEŞ terör örgütünün yenilgisi üzerine yapmış olan devletler için bu yöntem çok yadırganmamıştır. Bütün bunların üzerine bir de tarafların vardığı anlaşma ile DAEŞ teröristlerinin Rakka'yı kontrollü olarak terk etmesine izin verildiği belirlenince esas hedefin ne olduğu konusunda yeni olasılıklar değerlendirilmeye başlanmıştır.² Böylece oyun teorisindeki tarafların hangisinin kazandığı değil, hangisinin

---

¹ Robert Gilpin, "Hegemonik Savaş Teorisi", **Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler**, Uluslararası ilişkiler Kütüphanesi Ekim 2013, s. 427

² Quentin Sommerville and Riam Dalati, "Raqqa's Dirty Secret", **BBC News**, online erişim; https://www.bbc.co.uk/news/resources/idd-sh/raqqas_dirty_secret, erişim tarihi; 20.10.2017

kaybetmediğinin önemli olduğu bir denklemin kurulduğu görülmektedir. Halen gerek Suriye’de gerekse Irak’ta, hükümet güçleri DAEŞ’in son direnç noktalarını temizlemeye devam ederken, bölgede kalan ya da bölgeden bir şekilde ayrılan teröristlerin ne olacağı, bu teröristler ayrıldıktan sonra, harabeye dönen ve otorite boşluğu olan bölgelerin durumunun nasıl şekilleneceği, yine bütün aktörler tarafından farklı çıkar hesaplarıyla değerlendirilmektedir.

DAEŞ devlet iddiasını sürdürmek için, zorla elinde tuttuğu toprak ve yönettiği insan gücünün yanında, özellikle meşru bir yönetim haline gelmesini sağlayacak şekilde, Rakka’da düzenli bir yerel güvenlik gücü teşkil ederek belediye hizmetlerini başlatmış, mahkemeler kurarak ve para basarak işgal ettiği yerleşim birimlerine bir kısım idari ve mali düzenlemeler getirmişti. Ancak, artık Irak ve Suriye’de yenilgiye uğradığı anlaşılan DAEŞ’in, bölgesel bir terör örgütü olma özelliğini kaybedip, küresel bir terör örgütü olarak yakın gelecekte öncelikle intikam saldırıları yapmaya ağırlık vereceği anlaşılmaktadır.³ Bölgede DAEŞ’ten sonra nasıl bir siyasi yapılanmanın oluşacağı, Irak ve Suriye’nin kuzeyinde teşkil edilmeye çalışılan muhtemel bir terör kuşağının çevreleme tehdidinin daha ne kadar süre ile hassas bir konu olmaya devam edeceği ile doğrudan ilişkili bir konudur. Bölgeden sadece DAEŞ’in yenilgisi sonucu ayrılacak olan değil aynı zamanda çatışmalar bittiğinde işsiz kalarak PYD/PKK terör örgütünü de terk edecek teröristlerin Türkiye içerisine sızıp yeni bir terör dalgası yaratması, 2019 yılında yapılacak olan Başkanlık ve Parlamento seçimleri sürecinde artan bir güvenlik endişesine sebep olması mümkün olabilecektir. Bölgede toprak bütünlüğü sağlanmış iki egemen devletle iyi ilişkiler kurmak ve iyi komşuluk ilişkileri geliştirmenin, terörle mücadelede ortak bir tavır sergilemeyi de kapsayacağı düşünülürse, daha önce Suriye ve Irak yönetimlerinden görülmemiş olan PKK terör örgütüne karşı iş birliği, Türkiye için oldukça önemli bir kazanç olacaktır. Bu nedenle DAEŞ sonrası Suriye ve Irak yönetimlerinin nasıl şe-

---

³, “What Comes After Daesh”, **Canadian Security Intelligence Service Report**, Mayıs 2017, online erişim; https://www.csis.gc.ca/pblctns/wrldwtch/2017/2017-05-09/What-comes-after-daesh_report_EN.pdf, erişim tarihi; 20.09.2017

killeneceğini yakından takip etmek ve başlangıçtan itibaren bu yönetimlerle iş birliğini geliştirmek dış politikada önceliklerimiz arasında olmalıdır.

Konunun aslında birbirinden farklı ulusal ya da kurumsal çıkarları nedeniyle DAEŞ'e karşı oluşturulan koalisyon içerisinde yer alan altmış dokuz ülke Genelkurmay Başkanlarının ve NATO'nun da ilk defa yer aldığı üç uluslararası kuruluşların katılımı ile Amerika Birleşik Devletleri'nde Ekim ayında gerçekleştirilen toplantıda görüşüleceği bekleniyordu. ABD Genelkurmay Başkanı ve ABD Başkanının DAEŞ'e karşı oluşturulan küresel koalisyondaki özel temsilcisinin toplantılar sonrasında düzenlediği basın brifinginde yapılan açıklama ve sorulara verilen cevaplar bakıldığında, özellikle Suriye konusunda halen net bir çıkış stratejisi üzerinde mutabakat sağlanamadığı; görüşmelerin, terör örgütünün Suriye ve Irak'ta kaybettiği alanı bundan sonra nerede elde edebileceği üzerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bu yeni tehdit bölgesinin, Arapçada sahil anlamına gelen SAHEL olarak adlandırılan Afrika kıtasındaki yer üstü ve yer altı kaynaklarının zenginliği ile bilinen ve kıtayı doğu batı ekseninde Kızıldeniz'den Atlas Okyanusu'na kadar geçen bir bölge olduğu değerlendiriliyor. Ancak DAEŞ'in Irak ve Suriye yenilgisi sonucunda şekillenecek yeni uluslararası terör tehdidinin değerlendirilmesinde, ortaya yeni bir terör örgütünün çıkmasından daha çok, mevcut bölgesel terör örgütlerinin güçleneceği dikkate alınmalı ve bu bölgelerin SAHEL ile sınırlı olmayacağı düşünülmelidir. Afrika kıtasına özel bir önem veren ABD'nin, ekonomik öncelikli ve küresel güvenlik eksenli ulusal çıkar hesapları nedeniyle, DAEŞ uzantısı örgütlerin Asya kıtasındaki yükselen eylem grafiklerini önemsemediği anlaşılmaktadır.⁴ Asya kökenli teröristlerin Batılı ülkelerde düzenlediği terör eylemlerinden en son Las Vegas saldırısında nasibini almasına rağmen ABD'nin böyle bir hesaplı riske girmesindeki temel düşüncenin, Asya'da terör hareketlerinin hedefine oturmasını beklediği Çin'in Yeni İpek Yolu Projesine karşı duyduğu endişelerinin olduğu değerlendirilmektedir.

---

⁴ Princeton N. Lyman, "The War on Terrorism in Africa", from **Africa in World Politics** by **John Harbeson**, online erişim; https://www.cfr.org/content/think-tank/Lyman_chapter_Terrorism.pdf, erişim tarihi; 23.07.2017

DAEŞ'in ortaya çıkması ile birlikte, terörün özellikleri bakımından çok farklı amaçlara yönelmeksizin daha fazla uluslararası bir kimlik taşımaya başladığı, hedef kitle üzerinde, korku, panik, endişe ve güvensizlik yaratmak suretiyle toplumların daha az insani duygular benimsemesine ve güvenlik gerekçesiyle özgürlüklerinden daha çok fedakârlık etmelerine neden olduğu görülmektedir.⁵ Toplumların uğradığı bu değişim, zaman içerisinde tepki ve gerginliğe dönüşerek ırkçı eğilimlerin artmasına DAEŞ benzeri çok uluslu terör örgütlerinin insan kaynağı temini için dışlanmış ve aşağılanmış kitleler yaratılmasına neden olmaktadır. DAEŞ terör örgütünün bir toprak parçası işgal ederek burada egemenlik tesisi ile devletleşmeyi hedeflediğine tanık olduğumuz coğrafyadaki yenilgisinden sonra, eğer bölgede Sünni Arap nüfus üzerinde Kürt/Şii baskısı devam ederse devlet güçleri kaos ve otorite boşluğu oluşmasına sebep olacak şekilde yetersiz kalırsa ve en önemlisi teröristlerin dış destek sağlayacağı bir uluslararası konjonktür oluşursa yapabileceklerini şöyle sıralayabiliriz. Öncelikle araziyi elde bulundurmaya dayanan klasik savunma savaşı yöntemlerini tamamen terk ederek, saklanıp, yer altına çekilip, yeniden gruplaşabilirler. Akabinde, konvansiyonel gerilla harbi başlatabilirler. Güçlerinin önemli bir kısmını ve lider kadroyu bölge dışına kaçırıp yeni alanlarda kendileri için boşluklar bulabilirler.

Bölgede kalanlardan daha fazla uluslararası bir tehdit olacağı değerlendirilen bölgeden ayrılan teröristleri ise beş grup olarak tasnif edebiliriz. Bunlardan ilk grubu, çok kısa süre örgüt içerisinde kalarak entegre olmadan ülkelerine dönenler teşkil ediyor. Bu gibi kişiler, geri döndüklerinde, örgüte katılmalarına neden olan şartlar halen devam ediyorsa, terör örgütü tarafından tekrar yönlendirilerek eylem yapabilirler. İkinci grup, daha uzun süre terör örgütünün içerisinde kalmalarına rağmen, örgüt liderlerine, uygulanan taktiklerin veya stratejinin doğruluğuna inanmayan, ancak halen örgütün amaç ve ilkelerini benimsemeye devam ederek ülkelerine dönenlerden oluşuyor. Bun-

---

⁵ Dolunay Şenol, Sezgin Erdem, Elif Erdem, "İŞİD; Küresel Bir Terör Örgütü", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 26, S 2, s. 277-292, online erişim; https://www.researchgate.net/publication/310291248_ISID_Kuresel_Bir_Teror_Orgutu

lar sahada yaşadıkları gözlem ve kötü deneyimleri nedeniyle geçirdikleri travma sonucunda döndüklerinde önceden kestirilemeyecek davranış bozuklukları gösterebilirler aşırı tepkiler verebilirler. Üçüncü grup, DAEŞ'in eylem ve stratejileri ile bir sorunu olmayıp kendi ülkelerine döndüklerinde ya da başka bir ülkeye geçtiklerinde daha rahat eylem yapabilecekleri için buldukları bölgeyi terk edenlerden oluşmaktadır. 2017 yılında Sina, Filipinler, Afganistan ve Libya'da üslenerek eylem gerçekleştiren teröristler bu gruba örnektir.⁶ Diğer bir grup, DAEŞ'a tamamen bağlı olan ancak şartların zorlaması sonucunda geri dönen ya da yer değiştiren teröristlerden oluşmaktadır. Bunlar gidecekleri ülkeyi seçerken tutuklanma ihtimali olmayan teşkilatlanarak eylemlerine kaldıkları yerden devam edecek; böylece, gittikleri ülkede DAEŞ fikirlerini benimseyen ama Suriye veya Irak'a giderek savaşıma imkânı bulamayanları da cesaretlendireceklerdir. Son grup ise örgüt tarafından seçilerek özellikle eylem ya da teşkilatlanma amacıyla alan dışına gönderilen terör örgütü mensuplarıdır. 2015 Paris, 2016 Brüksel ve İstanbul Atatürk Havaalanı ile yine İstanbul'da yılbaşı gecesi bir gece kulübüne düzenlenen saldırıları gerçekleştiren teröristleri bu gruba dahil edebiliriz. Son grup içerisinde yer alan teröristlerin diğer dört grup içerisinde kendilerini gizleyebileceği, aynı güzergâh ve yolları kullanabileceği ve eylem için DAEŞ liderlerinden tekrar bir talimat almaksızın bireysel hareket edebilecekleri değerlendirilmektedir. Şu ana kadar, nerede oldukları tespit edilememiş ancak kimlikleri 2017 yılında Irak'ta ele geçirilen örgüt belgelerine dayanarak belirlenmiş potansiyel intihar eylemcisi olabilecek 200 civarında terörist bulunmaktadır.⁷

Elde mevcut bilgiler ışığında görülen odur ki, DAEŞ'in ortadan kalkması, küresel terör tehdidinin bittiği anlamına gelmemektedir. Küresel terör DAEŞ 'ten sonra da başka bir kimlik altında ve farklı yöntemlerle farklı ülkeler ve bölgelerde eylemlerine devam edecektir. Muhtelif coğrafi alanları ideolojisine uygun koşullarda merkez olarak

---

⁶ Harleen Gambhir, "ISIS Global Intsum", **ISW Institute for the Study of War**, March 1 - May 7, 2015, online erişim; http://www.understandingwar.org/sites/default/files/ISIS%20INTSUM_Final.pdf

⁷ Khuram Iqbal, "The Downfall of Daesh in The Middle East and Implications for Global Security", **COJOURN** 2:2-3 (2017), online erişim; <file:///Users/bicer/Downloads/119-218-1-SM.pdf>, erişim tarihi; 05.09.2017

kullanacak ve dünya üzerinde herhangi bir ülkeyi de herhangi bir zamanda hedef alacak birbiri ile ittifak halinde yeni terör örgütleri ile mücadele, eskisine oranla daha aktif, daha sıkı bir iş birliği ve koordinasyon sağlayan, teknik imkanların azami kullanıldığı uluslararası bir inisiyatif gerektirmektedir.

2. Küresel bir İstihbarat Ağına olan İhtiyaç

DAEŞ'in uluslararası terör ağı ile mukayese edilemeyecek ölçüde daha geniş ve teknik imkânları olan ülkeler bir araya gelerek küresel terörle mücadelede iş birliği konusunda neler yapıyorlar sorusunun cevabını, iki çok önemli uluslararası örgütü, Birleşmiş Milletler ve NATO örneklerini inceleyerek arayabiliriz. Uzun yıllardır gündeminde terörle mücadele bulunan ancak bir türlü uygulamaya yönelik faaliyet gösteremeyen Birleşmiş Milletler, Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı girişilen 11 Eylül terör saldırılarından hemen sonra 1373 sayılı bir Güvenlik Konseyi kararıyla ilk defa Terörle Mücadele Komitesi (Counter-Terrorism Committee -CTC)'ni hayata geçirmiştir. Beş yıl sonra ise Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna üye bütün ülkelerin ortak kararıyla terörle mücadelede önemli bir çerçeve olacak şekilde düşünülen Küresel Terörle Mücadele Stratejisi⁸ kabul edilmiş, böylece 2006 yılı Eylül ayında terörle mücadelede küresel anlamda yeni bir dönem başlamıştır. Üye devletlerin üzerinde anlaştıkları bu ortak çerçeve aşağıdaki alanlarda somut bir eylem planının temellerini oluşturmaktadır:

- a. Terörizmin yayılmasına sebebiyet veren koşulları ele almak;
- b. Terörizmi önlemek ve terörizme karşı savaşmak;
- c. Bu konuyla ilgili olarak Birleşmiş Milletler sisteminin rolünü güçlendirmek ve terörizmi önlemede ve terörizmle savaşmada devletlerin kapasitesini arttırmak;

İnsan haklarına saygı duyulmasının ve hukukun üstünlüğünün, terörizm ile mücadelede temel kabul edilmesini temin etmek.

---

⁸ "Birleşmiş Milletler Terörle Küresel Mücadele Stratejisi", **70/291 The United Nations Global Counter Terrorism Strategy Review**, online erişim; http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/291, erişim tarihi; 3.08.2017

Görüldüğü gibi, Küresel Terörle Mücadele Stratejisi, Güvenlik Konseyi'nin terörle mücadele ile ilgili organları da dahil olmak üzere, çeşitli BM sistemi kuruluşlarını, ortak, uyumlu ve daha fazla odaklanmış bir çerçevede bir araya getirmeyi amaçlamaktadır. Ancak Terörle Mücadele Stratejisi, terörle mücadele alanında şu ana kadar çizilen en kapsamlı, kolektif ve uluslararası çerçeveyi oluşturmakla birlikte halen terörün ne olduğu konusunda fikir birliği sağlamış bulunan ancak teröristin kim olduğu konusunda bir ortak tanımda buluşamayan ülkelerin nasıl bir iş birliği içerisine gireceğini, uygulamada üye ülkelere sağlanacak desteğin boyutunu ortaya koyamamaktadır. Terörle Mücadele Uygulama Görev Kuvveti (Counter-Terrorism Implementation Task Force-CTITF) adı ile 2005 yılında Birleşmiş Milletler Siyasi İlişkiler Dairesi içerisinde faaliyete geçen birimin görevi Birleşmiş Milletler yapısı içerisinde terörle mücadele konusunda koordinasyon sağlamak ve üye ülkelerin ihtiyacı olan yardımı karşılamaktır. Bu yardımın kapsamı ise;

- a. Terör mağdurları, uzmanlar, hükümet yetkilileri, servis sağlayıcılar ve sivil toplumun kullanabileceği, mağdurların desteklenmesi için bilgi ve kaynak paylaşımının yapılabileceği sanal bir platform ya da web portalı geliştirmek,
- b. Var olan ulusal uygulamalara dayalı, terör mağdurlarına finansal destek sağlamak üzere bir çalışma/rehber geliştirmek,
- c. Küresel Terörle Mücadele İş Birliği Merkezi ve Küresel Terör Mağdurları Ağı ile, mağdurları destekleyen projeler üzerinde ortaklık gerçekleştirmek,
- d. Terör mağdurlarının hakları üzerine bir çalıştay toplamak ve bu konuyla ilgili olarak bir çalışma düzenlemek

olarak belirlenmiştir.

Yani aslında bir anlamda danışmanlık ve koordinasyon hizmeti veren bir organ durumundadır.⁹ Birleşmiş Milletler bünyesinde faaliyet gösteren diğer terörle mücadele kapsamındaki birimler ise, 2011 yılında kurulan, görevi üye ülkelere terörle mücadele konusunda ka-

---

⁹ Online erişim; <http://www.unicankara.org.tr/tr/birlesmis-milletlerin-terorle-mucadelesi-terorle-mucadele-eylem-plani/>

pasitelerini arttıracak yardımda bulunmak ve terörle mücadele konusunda dünya çapında projeler üretmek olan Birleşmiş Milletler terörle Mücadele Merkezi (UN Counter Terrorism Centre-UNCCT) ile 2017 yılında kurulan görevi terörle mücadelede üye ülkeler arasında yeni iş birliği alanları geliştirmek olan Birleşmiş Milletler Terörle Mücadele Bürosu bulunmaktadır. Son olarak ise DAES ile mücadele kapsamında faaliyet gösteren DAES ve El-Kaide Yaptırımlar Komitesi (ISIL-Da'esh and Al-Qaida Sanctions Committee) kurulmuştur.¹⁰

Bütün bu birimler, sahaya yönelik olarak terör örgütleri ve teröristlerin faaliyetlerini engelleyecek ya da tehdidi etkisiz hale getirecek kalıcı bir istihbarat etkinliği göstermekten oldukça farklı işlevlere sahiptir. Terörle mücadelenin etkili bir küresel yapıya dönüşmesinde, Soğuk Savaşın sonunda bir anlamda galip askeri gücü olarak ayakta kalan NATO'nun görev alanına giren konular olması gerektiği düşünülse de uygulama tamamen farklı bir seyir takip etmektedir.

Küresel bağlantıları ile artık ülke sınırları içerisinde kalmayan, daha gelişmiş, daha gelişigüzel ve her zamankinden daha da öldürücü olan terörizm ile ilgili aslında NATO'nun temel dokümanı olan MC 472 Teröre Karşı Savunmada yer alan terörizm tanımı, bize ittifakın genel anlamdaki bakış açısını anlamak için bir çıkış noktası olabilecektir. NATO'nun ilgili organlarında 2002 yılında onaylanmış olan bu belgede “Terörizm, bireylere veya mülklere karşı, güç ve şiddetin yasadışı kullanımı veya kullanma tehdidi ile hükümetleri veya toplumları, siyasi, dini veya ideolojik hedefler doğrultusunda baskı altına almak, korkutmak veya gözdağı vermektir.” olarak tanımlanmaktadır.¹¹ Bununla birlikte, uygulamaya geçmek için bu tanımın gereğini kısmen karşılayabilen dört ana alt alan bulunmaktadır;

- a. 1.NATO birliklerinin, bireylerin ve mülklerin korunması için teröre karşı korunma önlemleri alınması,
- b. Terör eyleminin sonuçlarının yönetimi,

¹⁰ Online erişim; <https://www.un.org/sc/ctc/news/keyword/126719892253-isil-daesh-and-al-qaida-sanctions-committee/>

¹¹ “NATO Askeri Komite Konsept Dokümanı”, **MC CONCEPT FOR COUNTER-TERRORISM; MC 472**, online erişim; https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_01/20160817_160106-mc0472-1-final.pdf, erişim tarihi; 16.11.2017

- c. Psikolojik istihbarat harekâtı dâhil olmak üzere uluslararası örgütlerle eşgüdüm içerisinde çalışmak,
- d. NATO tarafından yönetilen veya NATO'nun yardımcı rolde olduğu taarruzî önlemler.

Bu uygulama alanlarına baktığımızda ise, aslında MC 472 de tanımlanan terörizm ile mücadele konusunda son madde haricinde aslında aktif bir yöntem önermesinden bahsetmek mümkün değildir. Zaten NATO'nun DAT PoW¹² olarak anılan ve 2004 yılından beri gündemde olan, Teröre Karşı Savunma Çalışma Programı da öncelikle “korunma” başlıkları altında tamamen pasif tedbirler ağırlıklıdır. Bunlar; İttifakın konuşlanmadan hazırlık durumuna geçişe kadar uygulayacağı eğitim ve tatbikatlar, NATO'nun deneyimlerini ve en iyi uygulamalarını alınan dersler olarak girdi haline getirmesi ve doktrine ithal etmesi, kritik eksikliklerin dikkate alınarak NATO Mukabele Kuvvetinin (NRF)¹³ ve uygulama planlarının desteklenmesidir. NATO'nun kıta Avrupa'sındaki üyeleri ile Amerika kıtasındaki üyelerinin terörle mücadeledeki yöntem konusunda tamamen farklı düşüncede olmaları ittifakın küresel terörle mücadelede etkili olarak rol almasının önündeki önemli bir engeldir. Avrupalı ittifak üyesi ülkeler esas olarak terörün sebeplerinin ortadan kaldırılmasına öncelik veren bir yaklaşımı benimserken ABD'nin öncülük ettiği diğer grubun önerdiği ve uyguladığı yöntem ise, terörün kendisi ile doğrudan mücadele edilmesi yönündedir.

Bütün bu farklılıklar ve ulusal çıkar çatışmalarının etkisi altındaki NATO'nun terörle mücadele veya karşı-terör siyaseti, üzerinde bütün üye ülkelerin mutabık kaldığı şekilde, üç ana alanda odaklanılmasını öngörmektedir. Bunlar farkındalık, yeteneklerin kullanımı ve yükümlülüklerin yerine getirilmesi olarak ittifak belgelerinde belirlenmiştir.¹⁴ Farkındalık faaliyetleri kapsamında üye ülkelere terörle müca-

---

¹² DAT PoW; Defence Against Terrorism Programme of Work

¹³ NRF; NATO Responce Force

¹⁴ **NATO Briefing Document** “NATO and the Fight Against Terrorism”, online erişim; https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_publications/20120116_response_to_terrorism2008-e.pdf, erişim tarihi; 20.05.2018

dele yöntemleri, teçhizat ve malzemenin kullanımı ile ilgili danışmanlık hizmetleri verilmesi, ittifakın elinde mevcut vasıtaların imkân kabiliyetleri de dâhil olmak üzere istihbarat paylaşımını arttırmak, terörün değişen ve yenilenen yüzünün ve uygulamalarının stratejik olarak analiz edilerek, alınacak tedbirler kapsamında değerlendirmeler yapmak sayılabilir. Yeteneklerin kullanımı ve yükümlülüklerin yerine getirilmesi olarak öncelikle mevcut yeteneklerin yetersiz kaldığı alanlarda yeni yetenekler geliştirilmesi ve çalışma sonuçlarının ele alınarak yönetilmesi değerlendirilmektedir. Yukarıda da değindiğimiz gibi tamamen pasif ve korunmaya yönelik tedbirler, Türkiye gibi terörün her çeşidi ile uzun süredir mücadele eden ittifak üyesi ülkeleri tatmin etmekten çok uzaktır.

Bu durumda, terörle sahada mücadele eden ve terör tehdidini sınırları dışında tutmayı amaç edinen ülkelerin ihtiyacı olan bilgi ile bu bilginin analiz edilerek istihbarat haline gelmiş halinin sürekli ve süratli bir şekilde paylaşılabilceği uluslararası bir yapıya ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Bu bilgiler ve analizler ışığında, DAES'in Irak ve Suriye'deki insan gücü ve toprak kayıplarına rağmen, uzun dönemde, başka yol ve yöntemlerle önemli bir tehdit unsuru olmaya devam etmesi hem aynı bölgelerde hem de özellikle yakın bölgelerdeki, yani Sina, Orta ve Güney Doğu Asya ile Kafkasya'daki El Kaide tabanının yeni bir yapılanmaya üs olarak hizmet etmesi mümkün görülmektedir. Bu durumda DAES Türkiye için önemli bir güvenlik sorunu olmaya devam edecektir. Ayrıca, bölgede doğan boşluğa yerleşmeye aday olan ve bölge ülkeleri Türkiye, Irak, İran ve Suriye ile birlikte diğer birçok ülke için bir istikrar ve terör sorunu haline gelmesi beklenen PKK terör örgütü ve uzantılarına karşı ortak tedbir alınması gerekecektir.¹⁵ Suriye'deki mevcut Esad rejiminin yakın müttefiki Rusya'nın da içerisinde yer aldığı Astana görüşmelerinin kapsamının bu tedbirleri kapsayacak şekilde genişletilmesi ve benzer bir inisiyatifin, Irak'ın kuzeyi ile ilgili

---

¹⁵ Bayram Ali Soner, Ömer Aslan, Hakan Kıyıcı, "PKK'nın Bölgesel Terör Ağı Yapılanması", **Polis Akademisi Yayınları:27**, Rapor No: 9 Haziran 2017, s.5-6

olarak, öncelikle Irak, İran ve Türkiye arasında başlatılmasının, bölgenin geleceği açısından uygun bir çözüm olacağı değerlendirilmektedir.

Terör örgütlerinin vekâlet savaşlarının parçası olmaya devam etmesi halinde, terör ve terörist tanımına uluslararası ortak bir yaklaşım beklemek önümüzdeki dönemde de pek mümkün olmayacaktır. Terör örgütleri ile mücadelenin en etkili silahı istihbarattır. Ortadoğu'da süregelen ve teoride uluslararası sistemin ana belirleyicisi olan Hegemonik Savaş'ın¹⁶ sonunda, kazanan kaybedeni kendi suretinde yenisinden biçimlendirdiği için, toplumların iç düzeni, devletlerin mevcut yapısı ve bütün bunların da ötesinde uluslararası ilişkilerin temel hatları değişime uğramaktadır. Bu değişim ve dönüşüm, istihbaratın elde edilmesi ve kullanılması yöntem ve sistemlerinin de klasik çerçeveden sıyrılarak, milli hassasiyetleri göz ardı etmeksizin, uluslararası iş birliğine daha fazla önemin verileceği yeni bir sivil yapılanmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. NATO'da uygulanan askeri istihbarat paylaşımının teknik ve idari yapısı örnek alınarak teşkil edilecek, terörle mücadelenin ihtiyacı olan istihbarata yönelik sabit ve çok uluslu bir istihbarat örgütü, sadece DAEŞ özelinde değil, müştereken terör örgütü olarak tanımlanmış bütün hedeflerle mücadelede artık bir ihtiyaç haline gelmektedir.

---

¹⁶ Gilpin, Robert, "Hegemonik Savaş Teorisi", çev. Barış Terzioğlu, **Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler**, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 2013, Sf. 423

KAYNAKÇA

- Bayram Ali Soner, Ömer Aslan, Hakan Kıyıcı, “PKK’nın Bölgesel Terör Ağı Yapılanması”, **Polis Akademisi Yayınları:27**, Rapor No: 9 Haziran 2017.
- “Birleşmiş Milletler Terörle Küresel Mücadele Stratejisi”, **70/291 The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy Review**.
- “What Comes After Daesh”, **Canadian Security Intelligence Service Report**, Mayıs 2017
- Dolunay Şenol, Sezgin Erdem, Elif Erdem, “İŞİD; Küresel Bir Terör Örgütü”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 26, S 2.
- Gilpin, Robert, “Hegemonik Savaş Teorisi”, çev. Barış Terzioğlu, **Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler**, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 2013
- Khuram Iqbal, “The Downfall of Daesh in The Middle East and Implications for Global Security”, **COJOURN 2:2-3 (2017)**
- Harleen Gambhir, “ISIS Global Intsum”, **ISW Institute for the Study of War**, March 1 - May 7, 2015
- “NATO Askeri Komite Konsept Dokümanı”, **MC CONCEPT FOR COUNTER-TERRORISM; MC 472**
- “NATO and the Fight Against Terrorism”, **NATO Terörle Mücadele Bilgilendirme Yayını**.
- Princeton N. Lyman, “The War on Terrorism in Africa”, from **Africa in World Politics by John Harbeson**
- Quentin Sommerville and Riam Dalati, “Raqqa’s Dirty Secret”, **BBC News**

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN 2000 YILINA BELLİ BAŞLI VEKÂLET SAVAŞLARI

Cengiz MUTLU*

ÖZET

Günümüzde devletler arası olası sıcak çatışmaların maliyetleri hele hele de iki dünya savaşı göz önüne alındığında büyük ekonomik, siyasî ve demografik yıkım getirmektedir. Barış-savaş algısının müphemleştiği günümüzde, devlet dışı aktörler kullanılmakta, savaşan aktörlerin tespiti güçleşmektedir. Böylece devletler arası aktörlerin hasasiyetlerinin kurcalandığı Vekâlet savaşları öne çıkmaktadır. Küresel ve bölgesel güçlerin yer aldığı Vekâlet savaşları tüm boyutları ile Orta Doğu'da yaşanmaktadır. ABD, Rusya, Türkiye gibi ülkeler başrol; Suriye, Irak, Yemen gibi ülkeler ise figüran rolü oynamaktadır. Orta Doğu'da Vekâlet savaşları ABD ile Rusya arasında yaşanan küresel rekabetin yansımasıdır. Türkiye bölgesel bir aktör olmasına rağmen aynı zamanda operasyon bölgesi durumuna gelmiştir. Vekâlet savaşları devletlerin nüfuz alanlarını genişletmek maksadıyla kendi askeri güçlerini kullanmak yerine hedef ülkedeki parçalanmış yapıları kullanmak suretiyle sürdürdükleri savaşlardır. Bu çalışmamızda Vekâlet savaşlarının tarihi gelişimi ve özellikle Orta Doğu'ya etkileri irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Vekâlet Savaşı, Orta Doğu, Asya, ABD, Sovyetler Birliği

---

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, SAKARYA, cengizmutlu@sakarya.edu.tr

CERTAIN PROXY WARS FROM WWI TO 2000**ABSTRACT**

Nowadays, the costs of possible interstate conflicts bring huge and bring great economic, political and demographic destruction when two world wars are considered. Today, when peace-war perception is ambiguous, non-state actors are used, and the identification of the fighting actors becomes difficult. Thus, the battles of power of attorney emerging from the sensitivities of the interstate actors stand out. The proxy wars, which include global and regional powers, are experienced in the Middle East in all dimensions. Countries such as USA, Russia, Turkey have leading role; countries such as Syria, Iraq and Yemen play an trivial role. It reflects the global competition between the United States and Russia as part of the proxy wars in the Middle East. In spite of Turkey is a regional actor, It also becomes operating area. Proxy wars are in which states continue to expand their spheres of influence and use disorganized structures in the target country instead of using their own military forces. In this work we will examine the historical development of the proxy wars and especially the effects on the Middle East.

Key Words: Proxy War, Middle East, Asia, USA, Soviet Union

Giriş

Vekâlet Savaşı terimi eski çağlara kadar gitmektedir. Nitekim Çinli General Sun Tzu (İ.Ö. 5. yy) savaş hilelerinden biri için ödünç silahla suikast tabirini kullanmıştır¹. Vekâlet Savaşı, birbirine rakip, direkt savaştan kaçınan iki güçlü devletin bölgesel devletlerde politik veya stratejik hâkimiyetini arttırmak için çatışan taraflardan birine kendi askeri gücünü kullanmaksızın yardım etmesidir. Vekâlet Savaşlarında bölgesel devletler arasındaki sert mücadele dolaylı çatışmayla yönetilir. Her bölgesel savaş super güçlerin direkt müdahalesi olmasa bile, şayet bölgesel düşmanlar ve super güçler arasında ilişki varsa bir Vekâlet savaşıdır. Bunun örnekleri Arap-İsrail ve Pakistan-Hindistan savaşlarında açıkça görülebilmektedir.² II. Pontos-Roma Savaşı'nda (M.Ö 83-81) Pontos müttefiki Armenia Kralı Tigranes Mega, M.Ö 78'de Roma müttefiki Kapadokya Kralı I. Ariobarzanes'i yenip başkenti Mazaka (Kayseri) almış ve bölge halkından 300.000 kişiyi esir ederek kendi topraklarına sürmüştür³. Gassaniler Doğu Suriye'de kurulmuş Roma ve Bizans'a tabi olarak hüküm sürmüş bir Arap hanedanıydı (MS 200-636). Lahmiler ise Güney Irak'ta kurulmuş Sasaniler'e bağlı olarak hüküm süren bir Arap hanedanıydı (MS.268-602). Bu iki devlet bağlı oldukları imparatorluklar adına 300 yıl süreyle Vekâlet savaşlarına girişmişlerdi. Nitekim açıktan savaştıklarında bağlı oldukları imparatorlukların kuvvetleri içinde bulunmuşlardı. Bu savaşların birinde Gassani Kralı Haris, Lahmi Kralı III. Münzir'e yenilmiş oğlu da esir düşmüştü. Lahmi Kralı III. Münzir Gassani Kralı Haris'in oğlunu Araplar'ın en büyük putu Uzza'ya kurban etmiştir (MS.544).⁴ Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki vekâlet savaşlarında biri, Mısır'daki 1831-1841 arasındaki dönemde cereyan eden Mehmet Ali Paşa isyanıdır. Mısır'a vali olarak atanan Mehmet Ali Paşa Fransa'dan aldığı yardımla ülkesini önce modernize, ardından askerî gücünü de

---

¹ Sun Tzu, **The Art of War**, (Translated Thomas Cleary), Boston 1988, s.150.

² Yaacov Bar Simon, "The Strategy of War by Proxy", **Sage Journals**, Cooperation and Conflict, V. 19, November 1984, s.263.

³ Murat Aslan, **Mithradates VI Eupator Roma'nı Büyük Düşmanı**, Odin Yay, İstanbul, 2007, s. 288-289.

⁴ "Gassaniler", **DİA**, C 13, İstanbul, 1996, s.397.

arttırmasından sonra Osmanlı Devleti'ne isyan etmişti. Fransa'nın desteklediği Mısır kuvvetlerine karşı Osmanlı'nın yanında önce Rusya daha sonra İngiltere-Avusturya-Prusya yer almıştır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin içinde olduğu ittifak Mısır sorununu çözümlenmiştir⁵. 1902'deki Venezüela Vekâlet savaşıdır. 1898 ile 1900 yılları arasında devam eden Venezüela sivil savaşında ülkedeki İngiliz, Alman ve İtalyan mal ve mülkleri zarar görmüştü. Ardından Avrupalı bu ülkeler cebri tedbirler alma hususunda ortak bir hareket planında mutabık kalmıştı. Aralık ayındaki ültimatın ardından, ortak donanmayla Venezüela'nın kıyılarına blokaj uygulanmış ve bazı Venezüela gemilerine el konulmuştur. Venezüela'nın borçlarını ödediğini iddia eden Amerikan Başkanı Theodore Roosevelt, yayımladığı bildiriyle müttefik ülkeleri Amerikan filosunu göndermek suretiyle tehdit etmiştir. Böylelikle ABD Karayıpları silah gücüyle koruyacağını dünyaya göstermişti⁶. Bir diğer Vekâlet savaşı da Somali'de sahnelenmişti. İngiliz emperyalizminin Somali'ye müdahale gerekçesi ülkenin içindeki savunmasız kabileleri koruma amaçlıydı. Şayet Britanya'nın askeri gücü uygarlığın, hukukun ve düzenin gücünü temsil etseydi bu ülkede yaptıklarıyla taban tabana zıt bir politika takip etmeliydi. Britanya idaresine karşı direnişin lideri olan Muhammed Abdullah İbn Hasan *Mad Mullah*" Çılgın Molla olarak adlandırılmıştı. 1920 yılına kadar devam eden savaş, İtalya İngilizlerin yanında olmak üzere Almanya karşı safta yer alarak devam etmiştir⁷. Dünya tarihindeki vekâlet savaşları sıklıkla 20.yy'da görülecektir.

⁵ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 167-179. Çanakkale'de İtilaf Devletleri'ne bağlı yabancılar lejyonu da görev almıştı. Savaşlar sırasında esir olanların ifadelerine yansıdığına göre askeri düzeni bozan Yunan birlikleri vardı. Lejyonlardaki tüm komutanların Yunanlı olduğu bu birlikler Fransız subayların emri altındaydı. bk. **Çanakkale Muharebelerinin Esirleri-İfadeler ve Mektuplar**, I, haz. Ahmet Tetik, Serdar Demirtaş, Sema Demirtaş, Atase Yay, Ankara, 2009, s.190.

⁶ Matthias Maass, "Catalyst for the Roosevelt Corollary: Arbitrating the 1902–1903 Venezuela Crisis and Its Impact on the Development of the Roosevelt Corollary to the Monroe Doctrine", **Diplomacy & Statecraft**, v. 20, No. 3, Sep 2009: S, 1-20.

⁷ Glen Wilkinson, **Depictions and Images of War in Edwardian Newspapers, 1899-1914**, Macmillan, London 2003, s.19.

FIN İÇ SAVAŞI

Fin İç Savaşı Sosyalist kızillarla Sosyalist olamayan beyazlar arasında yeni kurulan devlette cerayan etmişti. 1918 Ocak-Mayıs arasında cereyan eden savaş sonucunda beyazların zaferi gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın dışında kalan Rus İmparatorluğu'nun kuzeybatısındaki otonom Fin Büyük Dükalığı'ndan hiçbir asker Rus ordusuna kaydedilmemişti. Rusya'daki Ekim devriminin ardından başlayan mücadele Finlandiya'ya ulaşmıştı. Sosyal Demokratların liderliğindeki parlamento Temmuz 1917'de Valtaki Anayasasını yayımlayarak Finlandiya'yı yarı bağımsız ilan etti⁸. Parlamento dış politika ve askeri gücü Rus geçici hükümetine bıraktı. Rus geçici hükümeti ise Fin orta sınıf partilerinin desteğiyle Fin parlamentosunu dağıtmıştır. Yapılan yeni seçimlerde burjuvazinin zafer ilanı Sosyalistlerde kızgınlığı beraberinde getirmişti. Devam eden savaş ve sosyal huzursuzluk imparatorlukta gıda kıtlığıyla birlikte işsizliği doğurmuştur. Ekim Devrimiyle Fin işçi hareketi genel greve gitmiş kızillarla orta sınıf arasında çatışmalar ortaya çıkmıştı. Ayrıca Ekim Devriminin ardından Bolşeviklere sempati duyan Sosyalistlerin aksine Fin burjuva hükümeti, Rusya'dan Finlandiya'yı ayırmak için yollar aramaya başladı. 6 Aralık 1917'de parlamento Finlandiya'nın bağımsızlığını onamasının ardından, Bolşevik hükümeti ise resmî olarak Finlandiya'nın bağımsızlığını garanti etti⁹.

İlimli Sosyal Demokratlar, kızilların aşırı güçlenmelerine kadar yönetimi ele almak taraftarı değildi. Sosyalistler yönetimi ele almaya hazırlanırken, hükümet burjuvazi muhafızlarını devlet ordusu olarak ilan ederek silahlı çatışmaya hazırlandı. 27 Ocak 1918'de başlayan çatışmalarda kızillar başkent Helsinki'de yönetimi ele geçirmiş ve devrim ilan etmişlerdi. Beyazlar ise Ostrobothnia'da Rus birliklerini silahsızlandırmaya başlamıştı. I. Dünya Savaşı'nın başında 40.000 olan Rus birlikleri 3 Mart 1918'de imzalanan Brest Litovsk Antlaşmasıyla geri çekilmişti. Savaşın başında hükümetin önde gelen üyeleri Hel-

---

⁸ Risto Alapuro, **State and Revolution in Finland**, University of California Press, Berkeley, 1988, s. 20-30.

⁹ **The Finnish Civil War 1918**, (Edited Tuomas Tepora and Aapo Roselius), Boston, 2014, s.108-110.

sinki'den Ostrobothnia'da Vaasa kaçıyordu. Sözde beyaz senatonun ilanını kızıkların devrimci hükümeti (kansanvaltuuskunta)-halk komiserliği delagasyonu- izlemişti. Sanayiinin yoğun olduğu Güney Finlandiya'yı işgal eden, şehirli ve köylülerden müteşekkil, tamamı silahlı olmayan kızıklar kadın-erkek 100.000 kişiden ibaretti. Rusların savaşa müdahalesi düşük olmuş, fakat Bolşevikler kızıkları desteklemişlerdi. İlk başta beyazlar, gönüllü ve cepheye sürülen sivillerden oluşmaktayken, daha sonra göreve çağrılan askerler ve 1.000 İsveç gönüllüsüyle desteklenmiştir. Bunlara birde I. Dünya Savaşı'nda Alman ordusunda eğitim gören ve "Jager" olarak adlandırılan Almanların doğu ordusunda görevliken Fin iç savaşı başladığında Beyaz Orduya katılan yaklaşık 1.200 kişilik birlik eklenmiştir. Almanya'dan gelen birliklerin savaş tecrübesi kızıklara karşı üstünlük sağlamıştı. Kızıklara karşı daha iyi silahlanan Beyazların askeri gücü 80.000-90.000 kişiden ibaretti. Nisan 1918'de zaferi garantiye almak için Beyaz Senato Alman askerlerini Finlandiya Körfezi'ne çağırılmıştı. Bunun ardından Rudiger von der Goltz komutasında 10.000 kişilik Alman Baltık Birliği ve Otto von Brandenstein komutasında 3.000 kişilik Alman müfrezesi Güney Finlandiya'ya çıkarma yapmıştır. Kızıklar Mart ortalarında güneydeki kasabaları kontrol ettiyse de, Beyaz Ordu hızlı bir şekilde üstünlük sağlamıştı. 6 Nisan'da Beyazların galibiyetiyle neticelenen Tampere Savaşı'nda 2.000 kadın ve erkek ölmüştü. Almanların Helsinki'yi işgallerinin ardından Beyaz Ordu'nun kesin zaferini ilanı ise 16 Mayıs tarihidir. Aralarında yabancı savaşçılarında olduğu kısa savaşın Finlandiya'ya maliyeti 38.0000 kişiden ibaretti. Her iki tarafında da esir almadığı savaş insan hakları ihlallerine sahne olmuştu. 1919'da Finlandiya Cumhuriyeti ilan edilse de savaş geride bölünmüş bir toplum bırakmıştır¹⁰.

1918-1922 TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI

Birinci Dünya Savaşı'nın sonu Makedonyalıların Pirus Zaferi'ni anımsatmaktadır. Makedonya Kralı Pirus Roma'yı yenmiş olmasına rağmen ülkesi malî ve askerî yönden savaştan bitkin bir vaziyette çıkmıştı. Nitekim Büyük Savaş'ta yorgun düşen İngiliz ordusu Ana-

¹⁰ Anthony F. Upton, **The Finnish Revolution 1917-1918**, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1980, s.150-160.

dolu'daki yeni bir savaşı göze alamazdı. Yunanistan'da Kral taraftarları Almanca fakat savaş taraftarı olmayıp, Venizelos ve cumhuriyetçiler ise İngiltere yanlısıydı. Lloyd George için Venizelos biçilmiş kaptandı. Lloyd George, Anadolu'nun işgali için yorgun İngiliz ordusu yerine taze, I. Dünya Savaşı'nda yıpranmamış Yunan ordusunu kullanmaya karar verdi. Yunanlılar İngilizler adına Anadolu'ya yerleştirilmek istenilmişti. Ayrıca İngilizler savaş sırasında Türk ordusunu gördükleri için yeni bir maceraya atılmak istememişti. İngilizler kendileri adına Yunanlıların İngiliz sömürgeleri üzerindeki Anadolu topraklarına yerleşmesine ses çıkarmamaya karar vermişti. Bu yüzden Yunan ordusu silah-cephane yönünden İngilizlerce desteklenmiştir.

İngiltere 1917 St. J. Maurienne Antlaşması'na rağmen İtalya'nın emperyalist isteklerinin peşinde gitmektense daha kolay kontrol edebileceğini düşündüğü Yunanistan'ı desteklemeyi tercih etti. Türkiye'yi barışa zorlamak için asker çıkarmak hususunda Yunanistan ve İtalya yarış halindeydi. İngiliz desteğiyle Paris Barış Konferansı'nda İzmir'e Yunanlıların asker çıkarmasına karar verilmişti. İngiltere'nin Yunanistan'ı desteklemesinin sebeplerinden biri de savaştan bıkan İngiliz kamuoyunun askerlerini terhis etmesiydi. Ekim Devriminden sonra Rusya'ya yaptığı müdahalenin yanlışlığını anlayan Lloyd George, Türkleri kendi ülkelerinde ezmek için İngiliz askerlerini Türkiye'ye yollamak gibi bir hataya düşmek istemiyordu. Elbette İngiltere, desteği olmaksızın Yunanistan'ın Anadolu'da tutunamayacağını biliyordu.¹¹ 1919'da Anadolu'ya çıkan Yunanlıların hedefleri Epir, Makedonya, Trakya, Küçük Asya, Ege Adaları ve Kıbrıs'ı içeren yerlerde Grek soyuna mensup olanların yabancı yönetiminden kurtarılmasına yönelikti. Ocak 1919'da İngiltere savaş bakanlığınca hazırlanmış bir raporda Türklerin Avrupalıları yönetmede ve ticaret sahasında yetenekli olmadıkları, Küçük Asya'nın zengin sahillerinin ekonomik

---

¹¹ Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, A.Ü Yay, Ankara, 1978, s.72-73. Kurtuluş Savaşı'nın başlarında bir İngiliz generali Fevzi Çakmak'la görüşmüştür. İngiliz generalin Anadolu harekâtını Osmanlı kuvvetlerinin basturmasını isteyince Fevzi Çakmak top, makineli tüfek ve altı milyon altın istemiştir. İngiliz general ise daha azıyla yetinilmesini istemiştir. Çünkü bu silahların Anadolu hareketinin eline geçmesinden korkmuştur. bk. Aynı eser, s.70.

gelişimine bile katkı yapmadıkları, Rum halkın Türk egemenliği altında kaldığı müddetçe Türk baskısının süreceği, fakat Hellenizmin tarihî iddiaları tatmin edilirse baskının hafifliyeceği belirtilmekteydi. Yunan Başbakanı Venizelos ise Paris Barış Konferansı'nda Ege Adaları, İzmir, Doğu ve Batı Trakya, Batı Anadolu'nun kendilerine bırakılmasını abartılı Rum Patrikhanesi'nin sağlamış olduğu istatistiklere dayandırmaktaydı.¹²

1920 Mart ayındaki Churchill-Venizelos görüşmesinde Churchill, Britanya'nın Küçük Asya ve Trakya için asker yardımında bulunamayacağını, bununla beraber silah ve cephane yardımı yapmaya istekli olduğunu söylemiştir.¹³ 10 Ağustos 1921'de Paris'te alınan kararlar müttefikler tarafsız olmaya ve Anadolu'da savaşan taraflara ambargo uygulanmasına karar vermişlerdi. Fakat Lloyd George ortaya bir öneri atmıştı. Buna göre madem Türkler Bolşeviklerden yardım almaktaydı, o halde Yunanlılarda Batılı ülkelerden silah almalıydı. Tüm ülkelerin tarafsızlıklarını ilan etmeleri ve diğer devletlerin onayıyla bu öneri özel şirketlerin Yunanlılara silah satabilecekleri şeklinde değiştirilmişti. Bu kararlar İngiliz şirketler Yunanistan'a silah desteğini devam ettirmişlerdi¹⁴. Yunanistan'a silah satan Rum asıllı İngiliz tüccarlardan biri Sir Basil Zaharoff'tur. Yunan ordularını teçhiz edebilmek için cebinden dört milyon İngiliz lirası veren Zaharoff, Türk Ordusu'na da tam bir tüccar mantığıyla silah satmaya çalışmış, fakat bu girişim Mustafa Kemal Paşa tarafından reddedilmişti¹⁵. Müttefiklerce Kral Konstantin'in Atina'ya dönmesi üzerine Yunanistan'a karşı mali ambargo konulmuştu. İngilizler daha sonra Yunan maliyesine karşı dönük ambargoyu kaldırmak suretiyle Atina Hükümeti'ne 18 milyon

---

¹² Salahi R. Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.122-123.

¹³ Eleftheria Daleziou, **Britain And The Grfek-Turkish War And Settlement Of 1919-1923: The Pursuit Of Security By proxy in Western Asia Minor**, Phd Thesis Submission, Department Of History Faculty Of Arts University Of Glasgow September 2002, s.119.

¹⁴ Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, TTK, Ankara, 1994, s.140.

¹⁵ İsmail Çolak, **Yunan İşgalinin Patronu Zaharoff**, Lamure, İstanbul, 2005, s.101-103.

İngiliz lirası bir istikraz vermeyi taahhüd etmiştir¹⁶. İngilizler Kıbrıs'taki depolarında bulunan ağır topçu cephanesinin tamamını Yunanlılara teslim etmiştir. İzmir'e gönderilen bu toplardan başka mühimmat yüklü iki İngiliz vapuru İzmir limanına gelmişti¹⁷.

Ankara İtilafnamesi'nin ardından Fransa ile kurulan ikili ilişkilerle Ankara Hükümeti Fransızlardan cephane yardımı almaya başlamıştı. Fransızların İstanbul'daki temsilcilerinin Ankara hükümetine yardımları İngiliz istihbarat raporlarına da yansımıştı. İtilaf Devletleri'nin gözetimindeki İstanbul'daki depolardan Anadolu'daki milliyetçilere silah kaçırılmasına göz yumulmaktaydı¹⁸. Fransa Ankara Hükümeti'ne silah ve malzeme yardımı yaparken müttefiklerin tepkisini çekmeden bazı kılıflar arama ihtiyacı hissetmişti. Nitekim önerilen çözüm Kilikya'da Türklere bırakılacak malzemenin Fransız tüccarlar eliyle Ankara Hükümeti'ne satılmasıydı. Böylece 1921 Ağustos'unda Fransa'da alınan İtilaf Devletleri'nin Yunan ve Türklere silah satılması, sadece özel şirketlerin bunu üstlenmesi kararı çiğnenmemiş olacaktı¹⁹. Varılan antlaşmayla Fransızlar Ankara Hükümeti'ne; on adet Breguet uçağı, on adet yedek motor, on adet çadır hangar, 10.000 adet Mauser tüfeğı, 2.000 at, 10.000 üniforma ve ayakkabı ve Adana telsiz istasyonunu bırakma kararı almışlardı²⁰.

Büyük Savaş sırasında kendisine söz verilen Batı Anadolu'dan mahrum bırakılan bu toprakları Yunanistan'a kaptıran İtalya, subayları vasıtasıyla el altından makineli tüfek, silah ve cephaneyi Ankara Hükümeti'ne satmaya başlamıştı. İtalyanlar, işgalleri altındaki Antalya'daki silahların olduğu depoların boşaltılıp Türklere gönderilmesine ses çıkarmadıkları gibi, İstanbul'dan Anadolu'ya silah kaçırana para karşılığında yardım etmişlerdi. Ayrıca İtalyanlardan Antalya'ya

---

¹⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 3 Ocak 1922.

¹⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 29 Ocak 1922.

¹⁸ Eleftheria Daleziou, **a.g.e.**, s.221

¹⁹ Bige Yavuz, **a.g.e.**, s.155-156.

²⁰ Bige Yavuz, **a.g.e.**, s.158.

vapurla getirilmek üzere on adet tanesi on beş bin İtalyan Frankına teyyare satın alınmıştır²¹.

Hint Müslümanlarının Türk İstiklal mücadelesine bakış açısının odak noktasını Hilafetin nüfuzu belirlemiştir. Hint Müslümanları Türkiye'nin bağımsızlığına maddi katkıları ve siyasi alandaki faaliyetleriyle belki de en büyük desteği göstermiş ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Londra'da temaslarda bulunan Hint Hilafet komitesi yetkililerden ayrı olarak Hint Müslümanları Anadolu'daki mücadeleye hatırı sayılır insan gücü ile fiilen katılmışlardır²². Ayrıca Hint Müslümanları, Ankara Hükümetinin Roma temsilcisi Galip Kemalî Bey'e 5.000 sterlin, doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya ise 26.000 sterlin göndermiş, 24.000 sterlinin ise daha sonradan göndereceklerini bildirmek suretiyle Ankara Hükümeti'ne maddî yardım da sağlamışlardır²³.

Anadolu'da özelde kendi Megalo İdeası fakat genele bakıldığında İngiltere adına adeta bir vekâlet savaşı veren Yunanistan'ın karşısına mücadelesini sürdürürken Batılı devletler arasındaki rekabet çıkmıştır. Elbetteki, müttefik devletler arasında çakışan çıkarları çok iyi analiz eden Milli Mücadeleyi yürüten heyet bu durumdan fayalanma yoluna gitmişti. Anadolu'da savaşı taraflara yapılan yardımlar 26 Ağustos 1922 tarihine kadar devam etmişti.

ARAP-İSRAİL SAVAŞLARI

1948 Arap İsrail Savaşı

Filistin'de I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz manda yönetimi sırasında başlayan Arap-Yahudi mücadelesi. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 29 Kasım 1947 tarihinde on üç red -Türkiye dâhil- ve on çekimser oya karşılık otuz üç oyla kabul ettiği 181 sayılı kararı ile 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulması üzerine yeni bir şekle büründü.

²¹ Mevlüt Çelebi, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, ATAM, Ankara, 2002, s. 316, 324.

²² Metin Hülagü, "Millî Mücadele Dönemi Türkiye-İslam Ülkeleri Münasebetleri", **ATAM Dergisi**, C 15, Kasım 1999, s.901-938.

²³ Salahi Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri**, TTK, Ankara, 1995, s.245.

15 Mayıs 1948'de son İngiliz askerlerinin ayrılmasının ardından Arap Birliği'ne bağlı devletler Mısır, Ürdür, Suriye, Irak, Lübnan orduları Filistin topraklarına girdi. Savaşın başlaması üzerine Filistin kıyılarını ablukaya alan İngiltere ABD Filistin'e silah sevkiyatını engellemeye çalıştı. Kurulan Yahudi devletini iki gün sonra tanıyan Sovyet bloku ülkeleri ve Sovyetler Birliği kurdukları hava köprüsü ile İsrail'e silah sevkiyatına başlamışlardı. Çekoslovakya ve Fransa'dan uçak, tank, hafif top gelirken, çeşitli ülkelere gelen Yahudiler Kıbrıs'ta eğitilerek ülkeye sokulmaktaydı.²⁴ Haziran-Temmuz dönemindeki bir aylık ateşkes döneminde İsraili yetkililer boş durmayarak BM'nin silah ambargosu kararını ihlal etme pahasına Doğu Avrupa'dan silah almış, ordusunu yeni asker alımlarıyla organize etmişti. Arap liderlerin ise bu dört haftalık sürede aciziyeti ortaya çıkmıştı²⁵. Sekiz ay devam eden savaşlar sonucunda 1 milyon Filistinli komşu ülkelere veya Arapların yoğun olduğu bölgelere veya komşu devletlere sığınmıştır. Çatışmaların en göze çarpanı Siyonistlerin sorumlu olduğu Deir Yasin katliamıdır. Deir Yasin Köyü'ne giren İrgun ve Stern çeteleri aralarında hamile kadınların da olduğu 254 kişiyi öldürmüştür İsrail savaşın sonunda 1947 taksim planıyla kazandığı %56'lık toprağı % 78'e çıkardı. Demografik yapı Araplar aleyhine dönmüştür.²⁶ Bu savaşta Ürdün hariç Suriye, Mısır ve Lübnan başarılı olamadılar. Bunlardan Mısır ancak Gazze Şeridi'ni, daha başarılı muharebeler yapan Ürdün ise 181 sayılı Birleşmiş Milletler kararının Arap devletine ayırdığı ve Şeria nehrinin batısında bulunan toprakların bir kısmını ve Kudüs'ün Müslüman kesimini teşkil eden Doğu Kudüs'ü ele geçirdi. 1967 Savaşı'nda İsrail diğer yarısını da ele geçirecekti²⁷.

Gerek Sovyetler Birliği gerekse Doğu Avrupa devletlerinde Yahudiler, sosyalizmi ilk benimseyen etnik gruptu. Komünist yönetim kadrolarında özellikle parti ve bürokraside Yahudi oranı, ülke genelindeki nüfus oranından kat kat fazlaydı. Bu da Sosyalist ülkelerde büyük sıkıntılara neden oluyordu. Bu nedenle sosyalist ülkeler, içlerindeki

---

²⁴ Süleyman Özmen, **İsrail Etnik ve Dini Çatışmalar**, IQ Yay, İstanbul, 2006, s. 207.

²⁵ Benny Morris, **1948: First Arap Israeli War**, Yale Universty Press, 2009, s.217-218.

²⁶ Howard Sachar, **A History Of İsrail from the Rise of Zionizm to Our Time**, New York 1976, s.548.

²⁷ Fahir Armaoğlu, **20.yy Siyasi Tarih**, Alkım Yay, İstanbul, Tarihsiz, s.483-484.

Yahudi meselesini çözmek için İsrail'in bağımsızlık mücadelesini desteklemiştir. Diğer taraftan Siyonist kadroların çoğunun sosyal demokrat oluşu da bu ülkelerin yardımında etkili olmuştur. Çünkü bu dönemde Arap ülkelerinde eğitim ve sanayileşme zayıf olduğundan Komünizmin bu ülkelerde yayılması imkânsızdı. Fransa ise bölgedeki iki önemli sömürgesi Suriye ve Lübnan'ı terk etmişti. Burada nüfuzunu sürdürmek için İsrail'e kuruluş sürecinde yardım etmeyi tercih etti. Bunda küresel Yahudi sermayesinin gizli desteğini Fransa üzerinden İsrail'e kaydırıldığını da unutmamalıyız.

1956 Süveyş Savaşı

Bağdat Paketi'nin yapılması Mısır ve Sovyetleri rahatsız etmişti. Mısır lideri Cemal Abdülnasır hemen Sovyetlere yanaşmamış, ABD den peşin değil mal karşılığı silah satın almak istemişti. Bunun gerçekleşmemesi üzerine Nasır, Çekoslovakya ile bir antlaşma yaparak bu ülkeden karşılığı pamuk ve pirinç olmak üzere silah satın almaya karar verdiğini açıklamıştır. Asvan Barajı için istediği krediyi ABD engeliyle Dünya Bankasından alamayan Nasır, Süveyş kanalını millileştirdiğini ilan etti. Sovyetler Mısır'ı destekledi. İngiltere ve Fransa Mısır'a ders vermek için bir komplo hazırladı. İsrail 29 Ekim 1956'da Mısır'a karşı saldırıya geçti ve Sina'nın kontrolünü eline aldı. İngiltere ve Fransa, Mısır ve İsrail'in kanaldan 16 km. geri çekilmelerini istedi. Yaklaşık 1000 ölü veren Mısır ordusu geri çekilirken İngiltere ve Fransa Mısır havaalanlarını bombalamış ve kanal bölgesine asker çıkarmışlardı. Ruslardan ve Amerikalılardan gelen sert tepki üzerine İngiliz ve Fransız birlikleri kanalı boşaltmıştır. Özellikle Sovyetlerin İsrail, Fransa ve İngiltere başbakanlarına çok sert mesajları olmuştur. Savaşın neticesinde Sovyetlerin Orta Doğu'da etkisi artmıştır²⁸.

ABD'ye göre, İngiltere ve Fransa'nın yeni Dünya düzeninde yeri yoktu. Bu nedenle kriz esnasında üstü kapalı bir şekilde İngiltere-Fransa ikilisine karşı Mısır'ı tutmuş, böylece Arap ülkelerinin tepkisini çekmemeye gayret etmişti. İngiltere ise ABD'nin kendisini Orta Doğu'dan çıkarma planının farkındaydı. Bu nedenle Mısır'da, XIX. yy.'dan kalan, kanal İmtiyazını kaybetmek istememişti. Diğer taraftan

²⁸ Fahir Armaoğlu, **20.yy Siyasi Tarih**, s.492-501.

ABD'nin Kuzey Afrika'daki bağımsızlık hareketlerine yaptığı yardımlar nedeniyle Fransa buna misilleme yapmak için İngiltere ile iş birliği yaptı. Bağımsızlığını kazanan İsrail, Arap ülkeleriyle çevrelenmişti. Mısır'ın iktidara gelen milliyetçi yönetiminin diğer Arap ülkelere örnek teşkil etme ihtimali vardı. Kanalda İngiliz nüfuzunun devam etmesi İsrail'in batı sınırlarını emniyete alacaktı. Sovyetler Birliği için Orta Doğu'da komünizmin yayılmasına uygun ortam yoktu. Bu nedenle Sovyet taraftarlığını tesis etmek daha doğru olacaktı. ABD'nin doğu bloku ülkelerindeki sosyalist rejimleri yıkma politikasına karşılık verilmesi gerekiyordu. Sovyetler, 1956 Macar İhtilali ile aynı zamana rastlayan zaman diliminde Mısır'ı destekleyerek savaş sonrası nüfuzunu Orta Doğu'da yaymayı başarmış ve ABD'ye karşı hamle yapmış oldu.

1967 Savaşı

İsrail Ordusu 1950'li yıllardan beri Batı Şeria'nın süratle işgaline yönelik planlar yapmaktaydı. Planların gerisinde stratejik ve milliyetçi unsurların ürettiği bir düşünce yatmaktaydı. Onların jargonunda Judea ve Samaria olarak adlandırılan Batı Şeria, Yahudi devleti için hayati önem taşımaktaydı. Kurtarıcılar olarak adlandırılan bu grup İsrail'in kalbi Batı Şeria alınmadıkça Siyonizm düşününün tamamlanmayacağına inanan romantik milliyetçilerdi²⁹. Mısır lideri Abdülnasır, 1948 ve 1956 savaşlarının intikamını almak istiyordu. 1956'dan beri Sovyetler, Mısır ve Suriye'yi o derece silahlandırmıştı ki savaşın neticesinden emindiler³⁰. 1960'lı yıllarda İsrail Batı Almanya üzerinden ABD silahlarını edinmeye başlamıştı. Bunun istisnası 1962'de İsrail Dimona Nükleer Reaktörünü korumak için yine ABD'den Hawk uçak-savarları, 1965-66 yıllarında Skyhawk savaş uçakları ve bazı radar sistemleri satın almıştır³¹. İsrail'e direkt silah yardımı yapılmamasının sebebi çıkması muhtemel savaşta ABD'nin Arap ülkeleri ile karşı karşıya

---

²⁹ Ilian Pappé, **Modern Filistin Tarihi**, çev. Nuri Plümer, Phoenix Yay, Ankara, 2007, s.262.

³⁰ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.706.

³¹ Gerald M. Steinberg, "Israel and the United States Can The Special Relationship Survive the New Strategic Environment", **Middle East Review of International Affairs**, V.2, n.4 December 1988

kalmak istememesiydi³². Diğer taraftan ABD'nin Vietnam bataklığında olması ve İsrail'i destekleyemeyeceği düşüncesi ağır basmaktaydı. Birkaç Suriye uçağının İsrail hava kuvvetlerince düşürülmesiyle prestiji sarsılan Sovyetler Birliği Suriye'ye olan silah desteğini daha da arttırmış buda Suriye üzerindeki Sovyet kontrolünü pekiştirmişti. 5 Haziran'da havalanan İsrail uçakları Mısır, Suriye, Ürdün, Irak havaalanlarını bombalamışlar, ayrıca İsrail zırhlı güçleri kara savaşlarında da Araplara üstünlük kurmuştur. Şam'a doğru ilerleyen İsrail kuvvetlerine karşı 10 Haziran'da Sovyetler Birliği, Amerika'ya başvurarak İsrail'in durdurulmadığı takdirde askerî harekât da dâhil gerekli tedbirlerin alınacağını duyurmuştur³³. Başkan Johnson ise verdiği cevapta savaşa son vermek için tüm gücünü kullanacağını altını çizmiştir³⁴. Amerikalı liderler Sovyet tehdidini ciddi algıladıklarından Beyaz Saray ve Dışişleri Bakanlığı İsrail'e tüm askeri operasyonlarını durdurmaları konusunda baskı yapmış ve İsrail Büyükelçisi olası bir Sovyet müdahalesi hususunda uyarılmıştır. Başkan Johnson verdiği de-meçte, İsrail'in Suriye ile ateşkes yapması için tüm diplomatik kanalların kullanıldığını ifade etmişti. Savaş diplomasisinde ABD açıkça silah ticareti yaptığı en önemli müşterisini-müvekkilini üstü kapalı olarak Sovyet müdahalesine izin vermemek konusunda dizginleyeceğini göstermişti. Birbirleriyle ilişkilerinde ihtiyatlı olan her iki süpergüç, müvekkillerini yönetmede zorluklarla karşılaşmaktaydılar. Sovyetlerden gelen büyük baskıya rağmen Mısır, koşulsuz ateşkesi direnmişti. Hatta bu direniş, savaş meydanında kaybetmesi ve Sovyetlerin askeri materyal ve diplomatik desteğine en fazla ihtiyacı olduğu zamanda kendini göstermişti. Fakat savaş meydanında galip gelen ve ilerlemesini sürdüren İsrail için savaşa devam etmek çok daha mantıklıydı. Fakat ABD direkt bir kapişmadan ziyade dolaylı olarak müvekkilini Sovyetlerin müvekkillerine karşı uyararak savaştan kaçınmıştı. Diğer süpergücün tehdidinden ziyade ABD'nin baskısı ile savaşa son verilmişti.

³² Tanju Bilgiç, "İsrail-ABD İlişkileri: Özel Bir Perspektif", *Ortadoğu Siyasetinde İsrail*, Platin Yay, Ankara 2005, s.113.

³³ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.707.

³⁴ Lyndon Baines Johnson, *The Vantage Point: Perspectives of the Presidency 1963-1969*, New York 1971, s. 297

Hem ABD hem SSCB kazanmaktan ziyade kayıplarını en aza indirme gayreti içerisinde girmiştir³⁵.

Ateşkesin ilanı ile altı gün savaş Araplar için tam bir hezimet olmuştur. 600-800 tank, 440 savaş uçağı kaybeden Arapların yenilgisi aynı zamanda Sovyet silahlarının da yenilgisi manasına gelmekteydi³⁶. Savaşta, keder ve kızgınlıkla Mısır'ın yenilgisini seyreden Sovyetler Birliğı menşeele 2 milyar dolarlık savaş malzemesi yok olduğı gibi, Sovyetlerin İsrail'in geri çekilmesini sağlayacak desteğı sağlayamadığı görüldü³⁷.

1967 Haziranı'nda yapılan üçüncü Arap- İsrail savaşında Ürdün, elindeki Batı Şeria toprakları ile Mescid-i Aksa 'nın da içinde bulunduğu Doğı Kudüs'ü İsrail e kaptırdı. Bu savaşta İsrail Batı Şeria'nın yanı sıra Gazze'yi ve bütün Sina yarımadasını işgal ettiğı gibi ayrıca Suriye cephesinde stratejik Golan tepelerini de kontrolü altına aldı³⁸. Bu şekilde hâkimiyeti altındaki toprakları savaştan önce sahip olduklarının dört misline çıkardı. Savaştan sonra Sovyet donanması 50-60 parçaya çıkarıldığı gibi, Sovyetler Lazkiye ve İskenderiye'de üs elde ettiler. Böylelikle Sovyetlerin bu iki ülkede nüfuzları daha da arttı³⁹.

ABD savaşta İsrail'e örtülü destek verme politikası takip etmişti. ABD, Sovyetlerin işe karışmasıyla arabulucu rolünü oynayarak Arap ülkelerinin tepkisini yatıştırmaya gayret etmiştir. Bu başarı Mısır'ın zayıflatılması ve Sovyetlere karşı bir galibiyet elde etmek olarak algılanmalıdır. Ayrıca Mısır, kraliyetle yönetilen Suudi Arabistan, Ürdün gibi Arap ülkelerine tehdit olmaktan çıkmıştır. Bu savaşta Mısır, Suriye mağlubiyeti Sovyetler için başarısızlıktı. Ama mağlubiyet nedeniyle Mısır ve Suriye'nin Sovyetlere olan bağımlılığı daha da arttığından Arap ülkelerinde Sovyetlerin diplomatik nüfuzu yayılmaya başladı.

---

³⁵ Janice Gross Stein, "Proxy Wars: How Superpowers End Them: The Diplomacy of War Termination in the Middle East", **International Journal**, Vol. 35, No. 3, Superpower Diplomacy (Summer, 1980), s.493-494.

³⁶ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.707.

³⁷ Howard M. Sachar, **A History of Israel**, Alfred A. Knope, New York 1988, s.649

³⁸ Ilian Pappé, **a.g.e.**, s.263.

³⁹ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.708.

1973 Savaşı

1967 Savaşı'ndan sonra İsrail Orta Doğu'da müdahil pozisyonlar üstlenmiştir. 1970'de İsrail'in Ürdün Haşimi Krallığı ile Filistinliler arasındaki çatışmada kuvvetlerini Ürdün-Suriye sınırına yığmak suretiyle Ürdün'deki Filistinlilere destek veren Suriye'yi engellemiştir. Bu durum İsrail'in ABD gözünde stratejik değerini biraz daha arttırmıştır. 1973 Yom Kipur Savaşı'nda ise ABD İsrail'e önemli ölçüde silah ve yedek parça yardımı yapacaktı⁴⁰.

Mısır lideri Sovyetlerden İsrail şehirlerine karşı misilleme de kullanılacak uzun menzilli uçaklar istemiştir. Fakat bu istek ABD ile direkt yüzleşmek istemeyen Rusya tarafından reddedilmiştir. Bununla beraber Mısır'ın sivil ve askeri hedeflerini savunmak için Sovyetler her zamanki hava trafiğini dört katına çıkarmıştır. 1971'de yapılan Sovyet-Mısır Antlaşması'na göre, Ruslar yeni gönderdikleri silahların kullanımını hususunda Mısır silahlı kuvvetlerinin eğitimi üstleniyorlardı. Mısır ise karşılığında diplomatik pozisyonunu Sovyetlerle koordine etmeyi taahhüt etmekteydi. Altı Gün savaşından sonraki dönemde 10.000 ile 14.000 Rus eğitmenin görevlendirildiği Mısır'da, Amerika'nın 6.filosuna eş 60 gemilik bir Sovyet filosu Mısır sahili açıklarına gönderilmiştir. Mısır Ordusu Sam-3 ve Sam-6 anti-aircraft silahlarıyla donatılmış ve Nil Vadisi üzerindeki hava savunmasını Sovyet pilotları üstlenmiştir. Kanal üzerindeki birkaç İsrail jetinin düşürülmesi İsrail'in 1967 savaşından beri en güçlü askeri düşmanla karşılaştığını anlamasına yardımcı olmuştur⁴¹.

İsrail ise bu dönemde ABD ve Fransa'dan bir hayli savaş araç-gereci satın almıştır. Arap devletleri ile İsrail arasındaki düşmanlığın gerisinde yatan sorun ABD ile SSCB nin çıkarları ve bölgede nüfuz kurma mücadelesiydi. Mısır ve Suriye'de bulunan Sovyet askeri görevlilerin ailelerini ülkelerine yollaması ve bu ülkelerdeki Sovyet gemilerinin ayrılmasından kuşkulanan İsrail Arapların saldırı gününü tahmin edemediğinden kısmi seferberlik ilanına gitti. 6 Ekim 1973'te Yahudilerin Kefaret Günü (Yom Kipur) Suriye ve Mısır orduları saldırıya geçti. Savaşa hemen bütün Arap devletleri askeri birlikler, hava

⁴⁰ Tanju Bilgiç, **a.g.e.**, s.114.

⁴¹ Howard M. Sachar, **a.g.e.**, s.694,696.

birlikleri ve savaş malzemesi göndermek suretiyle müdahil oldular. İsrail'le sınırı olmayan Irak bile savaşa dahil oldu. Sina Cephesi'nde Sam hava füzeleri ilk başta İsrail uçaklarına geçit vermezken zamanla bunların tahrip olması İsrail uçaklarına Mısır içlerine girme olanağı vermişti. Birçok Mısır tankı savaş dışı kalırken Mısır ordusunun Kahire ile bağlantısı kesilmişti. BM'nin ateşkes kararına rağmen İsrail saldırılarına devam edince Rusya tek taraflı olarak bölgeye asker gönderme kararı aldı. ABD bunun üzerine kuvvetlerini harekete geçirmişti. 26 Ekim 1973'te bölgeye BM barış gücünün gelmesiyle ateşkes fiilen sağlanmış oldu⁴².

Orta Doğu'daki savaş yine bölgeden uzak süper güçlerin insiyatifi ile durdurulabilmişti. Araplar 1973 savaşında kaybettikleri savaş araç gereçlerini yenileyebilmek için Rusya'dan 3 milyar dolarlık yeni silah siparişine gitmişlerdi. ABD, bu savaşta İsrail'in gafil avlanması nedeniyle 1967 savaşındaki gibi İsrail'e olan desteğini gizleyemedi. ABD'nin açık desteği Körfez'deki Arap hanedanlarının tepkisine ve petrol krizine neden oldu. Bununla beraber diplomatik üstünlüğünü kullanarak Mısır'ı savaş sonrası kendi safına çekmeyi başardı. Sovyetler Birliği ise her ne kadar Suriye ve Mısır'ı destekleyerek, ABD-İsrail ikilisini zor duruma soktuysa da istenilen başarıyı elde edemeyen Mısır, savaştan sonra Batı'ya yaklaşma ihtiyacı hissetmişti. Bununla beraber Sovyetler, Irak ve Suriye'deki nüfuzunu arttırmış ve iki Arap ülkesine olan desteği diğer Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme yolunda kendisine avantaj sağlamıştı.

BANGLADEŞ BAĞIMSIZLIK SAVAŞI

1971 yılında Pakistan'a bağlı olan Bangladeş İslamabad yönetiminin siyasî ve kültürel baskısı neticesinde iç karışıklığa sahne oldu. Çıkan olaylar sonucunda bağımsızlık yanlıları ayaklandı. Pakistan isyancılara karşı yerli halktan oluşturduğu "Şems" ve "Bedir" milisleriyle isyancılara karşı koymaya çalıştı. Bunun üzerine Hindistan topraklarını lojistik ve barınma için isyancı Mukhti Bahini gerillalarına açtı. Pakistan ordusu da karşılık olarak orantısız güç kullanımına gidince 10 mil-

---

⁴² S. Özmen, a.g.e., s.253-258.

yon Bangladeşli Hindistan'a sığındı. Pakistan'ı sadece Çin destekliyordu. Buna karşın Hindistan Batılı ülkelerin hepsinin ve SSCB'nin desteğini aldıktan sonra 1971 Ekim ayında Bangladeş'i işgal etti⁴³. Üç hafta süren savaş sonunda 16 Kasım 1971'de Hindistan Ordusu Dakka'da bulunan Pakistan Ordusu'nu teslim olmaya mecbur etti. Bangladeş'in 1972'de bağımsız olması üzerine ülkede bulunan Hindistan Ordusu ülkeden 1973'te çekildi⁴⁴.

Hindistan, Pakistan'la çatıştığında Doğu Pakistan (Bangladeş)'dan saldırıya maruz kalma ihtimali vardı. Bu nedenle Bangladeş'teki siyasî kargaşanın yayılmasını destekleyen Pakistan, bağımsızlık yanlılarının gerilla faaliyetine girişmesi üzerine topraklarını onlara açtı. Böylece Hindistan'ın herhangi bir saldırısının Batı Hindistan'dan geleceğini (1948,1965) hesaplayan İslamabad yönetimi Bangladeş'e takviye birlik göndermedi. Bölgedeki askeri birlikler de Gerilla gruplarıyla yaptıkları savaşta yıprandılar. Bu şekilde Hindistan uygun şartların oluşmasını sağladı. Bu nedenle bağımsızlığını kazandıktan sonra Pakistan'la yakın ilişkiye girmeyen Bangladeş, Hindistan'a bağımlı kalmıştır. ABD ile yeterli ölçüde iş birliği yapmayan Pakistan'ı yöneten kadrolar, hala İngiltere'nin etkisindeydi. Ayrıca Pakistan'ın, Çin ile yakın ilişkiler kurması üzerine ABD, Hindistan'ı desteklemeyi tercih etmiştir. Sovyetler Birliği ise Pakistan'ın Çin ile olan ilişkilerinden memnun değildi. Pakistan'ın Orta Asya'ya yakın olması bir tehdit olarak algılandığından Sovyetler, Afganistan üzerinde etkisi olan Pakistan'ın bölgedeki etkinliğini azaltmak için Hindistan'ı desteklemeyi tercih etmişti.

SUUDİ ARABİSTAN-İRAN MÜCADELESİ

Suudi Arabistan ve İran Orta Doğu'da hakimiyet kurmak için mücadele etmekte ve Orta Doğu'nun birçok bölgesini kendi savaş alanlarına dahil etmişlerdir. Direkt savaşmaktan ziyade bölgenin en köklü problemleri olan diktatörlük, askeri şiddet ve dinsel aşırılığın kaşınmayı tercih etmektedirler. Her iki tarafın özellikle suistimal ettiği sünni-şii mezhepçiliği rekabetin tarihini oluşturmaktadır. Uzun yıllardır ABD

⁴³ Hermann Kulke, **Hindistan Tarihi**, çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi, İstanbul, 2001, s.490-494.

⁴⁴ S. Veli Rıza Nasr, **Cemaat-i İslami**, çev. Hasan Aktaş, Yöneliş Yay, İstanbul, 1998, s.281-283.

tarafından desteklenip sergilenen oyun, son yıllarda Yemen'de yüzlerce sivilin öldüğü savaşta S. Arabistan tarafından devam ettirilmektedir. Bölgedeki dinamiklerin bölünmüş toplumlara, istikrarsız hükümetlere ve gelecekte iç savaşlara yol açacağı mülahazalarına sebep olmaktadır. Nitekim Orta Afrika'da geçen yirmi yılda bölgesel güçlerin müdahalesi sonucu çıkan savaşlarda soykırımlarla birlikte yaklaşık beş milyon insan hayatını kaybetmişti. Orta Doğu'da bu durum yeni başlıyor. Mekke ve Medine'deki kutsal yerlerin idaresini elinde tutan Suudi ailesi İslam dünyasındaki gücünü arttırmıştır. 1979 İran Devrimi bu meşruiyeti tehdit etmiştir. Nitekim otoriter hükümetlerini deviren İranlılar kurdukları İslam Cumhuriyeti ile tüm İslam Dünyasındaki devrimin temsilcisi olduklarını ileri sürmektedir. İranlılar, özellikle de Suudileri devirme hususunda tüm Müslümanları yöneticilerini devirme hususunda teşvik etmektedir. Şii olan İran bu ülkelerdeki şii gruplar üzerinde etkilidir. S. Arabistan nüfusunun yaklaşık %10'unu oluşturan bazı şiiiler İran'la dayanışma içinde protesto gösterileri yapmakta hatta Tahran'da ofis açmakta bu durum ise S. Arabistan'da endişeye neden olmaktadır. Suudiler İran'ı başlangıcından 1979'dan beri iç tehdit olarak algılamaktadır. Tehdidin kabul edilemez olarak algılanışı Suudileri intikam almak için yollar aramaya sevk etmişti⁴⁵. Suudi Arabistan-İran mücadelesi günümüzde tüm hızıyla devam etmektedir.

AFGANİSTAN SAVAŞI

Afganistan'ın Sovyetlerce işgali Nato başkentlerinde, Pakistan, Hindistan, Çin, İran ve bazı ülke başkentlerinde alarm zillerinin çalmasına sebep olmuştu. Varşova Paktı dışında egemen bir devlete karşı yapılan sebepsiz bir saldırı geniş çapta kınanmıştı. Saldırı Başkan Carter'ın düşüncelerini Sovyetlere karşı değiştirmesine sebep olduğu gibi, Salt Antlaşması'nın Amerikan seçimleri öncesinde onanabilmesi umutlarını da yok etmiş ve Nato ülkelerini karşı önlemler alma hususunda bir araya getirmişti. İşgal Müslümanları kızdırmış ve belki de Sovyetler Birliğini direnişçilere karşı Afganistan'da uzun süreli bir mücadeleye itecekti. Rusların uzun dönemdeki hedefleri kuşkusuz sıcak denizlere inmekti. Moskova'nın penceresinden Afgan Devlet Başkanı

---

⁴⁵ **The New York Times**, 19 November 2016.

Amin yılların birikimi olan Afganistan'daki Sovyet yatırımlarını israf etmişti. Müslüman komşularına kızan Amin, kendi ülkesindeki Müslüman isyancılara da yenilmişti. Ayrıca ülkesindeki Sovyet müşavirlerin öldürülmelerine müsaade etmişti. Ülkesinde Müslümanlar da yaşayan Moskova, Amin'in düşmesinden ve Afganistan'da İran tipi bir İslami rejim kurulmasından korkuyordu. Bu yüzden Afganistan'a karşı açık bir işgale karar vermişti⁴⁶.

Sovyetlerin Afganistan'ı kendine uydu devlet haline getirme teşebbüsünün bölgedeki güç dengelerini bozması üzerine bölge ülkelerinden Pakistan, ABD ile silah alımı için müzakerelere başlamıştı. Fakat komşusu İran'ın silah alımı işinde endişeleri vardı. Pakistan ABD tarafından kendisine önerilen askeri yardım önerisini İran'a rağmen kabul etmeliydi. 50 milyon paundluk silah siparişi zaten verilmiş ve Pakistan daha fazla silah alımı için masrafları karşılamada gözünü S. Arabistan'a çevirmişti. Pakistan'ın Afganistan'la 1.000 milli dağlık sınırı vardı⁴⁷. Amerika'nın bu çağrısı karşılık bularak Nato ülkeleri yüksek teknolojik ürünlerin satılmasına ve Sovyetler Birliği ile ticarete de sınırlama getirmişlerdi⁴⁸.

Diğer taraftan ABD, SSCB'ye karşı hem tek taraflı hem de diğer devletlerle birlikte daha etkili bir politika takibine girişmişti. ABD; Brezilya, Kanada, Avusturalya'dan istenilen 17 milyon tonluk tahılın Ruslara satılmaması için bu ilkeleri ikna etmeye çalışmıştır. ABD ayrıca Batı Almanya, Fransa ve Japonya'yı Sovyetlere ileri teknoloji ürünleri satmamaları konusunda ikna uğraşısına girerken aynı zamanda Orta Doğu ve bazı Afrika ülkelerinde kullanabileceği liman ve havaalanları için görüşmelerde bulunmaktaydı. Bu arada S. Arabistan Moskova'daki olimpiyat oyunlarını boykot ettiğini açıklamıştı⁴⁹. S. Arabistan tüm İslam ülkelerini Sovyetler Birliği'ne karşı ekonomik müeyyideler ve diplomatik ilişkilerin kesilmesi suretiyle sert bir duruş sergilemeye çağırmıştır⁵⁰.

---

⁴⁶ **The Times**, 2 January 1980.

⁴⁷ **The Times**, 4 January 1980.

⁴⁸ **The Times**, 17 January 1980.

⁴⁹ **The Times**, 7 January 1980.

⁵⁰ **The Times**, 15 January 1980.

Mısır, ülkesindeki Sovyet büyükelçi çalışanlarının sayısını azaltmayı ve Sovyetler Birliği ile ilişkileri kesmeyi düşündüğünü açıklamıştır. Mısır Devlet Bakanı Mansur Hasan, Kahire'de Afgan gönüllülerine askerî eğitim vermeye hazırlandıklarını, Sovyet işgaline karşı Afgan halkına silah göndermede engelleri olmadığını sözlere eklemiştir. Hasan İslam ülkelerini Afganistan'daki gelişmeler üzerine toplantıya çağırmıştır. Hasan ayrıca, Sovyet işgaline verdikleri destekten ötürü Güney Yemen'deki Marksist rejim ve Suriye'deki Baas rejimiyle ilişkilerini kesmeye karar verdiklerini açıklamıştır. Bu arada Mısır büyük bir havalimanını ABD'nin kullanımına sunmuş ve ABD ile geniş çaplı bir silah antlaşması yapmıştır. Diğer taraftan Sovyet işgali, Güney Asya'daki Müslüman ülkelerde de protesto edilmekteydi⁵¹. Sovyet basını ise dünya genelindeki Amerikan politikalarına muarız olarak, özellikle de tahıl ambargosu, Kiev'deki Amerikan konsoloslğunun açılmasının ertelenmesi ve Pakistan'a silah yardımına karşı atağa geçmişti⁵².

Mısır Hükümeti, Afganistan'daki silahlı direnişi arttırmak için Afgan gerilla gruplarına askeri eğitim kampları açmıştır. Mısır Savunma Bakanı Kemal Hasan Ali basına verdiği demeçte, Mısır ve ABD hava kuvvetlerinin ortak eğitim tatbikatı yaptıklarını, Afganistan'a yapılan yardımın kesinlikle askeri olduğunu ifade etmiştir⁵³. 80'lerden itibaren cihat çağrısı İslam Dünyası'nın her köşesinde yankılanmıştır. Sovyet işgalcilere karşı binlerce Arap gönüllü çeşitli motivasyonlarla silahlanarak Pakistan'a geçmiştir. Bunların arasında maceraperestler ve psikopatlar da vardı. Savaş devam ettikçe bazı Arap devletleri akıllıca bir siyasetle hapishanelerindeki, sorun çıkaran mahkûmlarını hararetli bir umutla bir daha dönmek üzere cihada göndermişti. On yıllık savaş boyunca yaklaşık 25.000 Arap, Pakistan üzerinden Afganistan'a gitmişti⁵⁴.

Sovyet liderler ABD'yi Müslüman direnişçileri desteklemekle suçlamakta ve emperyalist müdahalenin Afgan Cumhuriyeti'nin varlığını

---

⁵¹ **The Times**, 7 January 1980.

⁵² **The Times**, 9 January 1980.

⁵³ **The Times**, 9 January 1980.

⁵⁴ Milton Bearden, "Graveyard of Empires", **Foreign Affairs**, v. 80, no. 6, November 2001, s.24.

tehlikeye attığını, aynı zamanda bu durumun doğrudan Sovyetler Birliği'ni tehdit ettiğini açıklamaktaydılar. Rus gazeteler ise ABD, Çin ve Mısır'ın Afganistan'da direnişçilerle ortak güç bulduklarını aktarmakta ve Amerikalı ve Çinli ajanların Pakistan'da mülteci barınağı görüntüsündeki kamplarda karşı devrimcilere eğitim verdiğini iddia etmekteydi. Ayrıca Amerikan ajanları 1979 Herat İsyanı'nı da tertiplemiş ve isyanda birçok Rus müşavir ölmüştü. Rus gazetelerine göre, Amerikalılar İran Şahı'nın devrilmesinden de sorumlu olup amaçları Sovyetleri güneyden kuşatmak olsa da, Sovyetler Afganistan'ın emperyalist saldırıya karşı bir köprübaşı olmasına müsaade etmeyecekti. Bu arada binlerce Afganlı sürgün Tahran'da Sovyet Büyükelçiliği önünde gösteri yapıyordu. Sovyet bayrağını yakan protestocular "*Brejnev'e ölüm*" diye bağırmaktaydılar⁵⁵.

Carter'dan sonra ABD başkanı seçilen Reagan döneminde de ABD kararlılıkla Sovyetler Birliği üzerine gitmekteydi. Bu yeni anti-komünist dönemde ABD'nin politikası, Sovyet İmparatorluğu'nu geriletmek, herhangi bir yumuşama eğiliminin mahal vermeme, mücahitlerin iyi bir şekilde silahlandırılması, finanse edilmesi, Sovyetlere karşı teknolojik olarak ileri bir savaşta eğitilmesi olarak ön plana çıkmaktaydı. Birçok Müslüman ülkeden gelen mücahitlerle desteklenen savaşta, cihatçıların nereden geldikleri önemli değil, sadece savaşmak için gelmeleri önemliydi. ABD'nin silah ve para yardımları 1989'da Sovyet askerlerinin ülkeyi terk etmelerinden sonra dahi, ülkedeki komünist rejimi devirmek için devam etmiştir. Hatta yardımlar, en uç gruplardan olan Hikmetyar dahil birbirleriyle mücadele eden gruplara gönderilmeye devam etmişti⁵⁶. Yıllar geçtikçe Sovyetlerin Afganistan'daki karışıklıktan çıkması zorlaşmıştır. Ülkenin her yanına yayılan artan direnişçiler artık özgürlük savaşçısı, gerçek milliyetçiler olarak algılanmaktaydı⁵⁷. Sovyetler Birliği Afganistan'da hiç ummadığı bir di-

⁵⁵ **The Times**, 2 January 1980.

⁵⁶ Andrew Hartman, "The Red Template: US Policy in Soviet Occupied Afghanistan", **Third World Quaterly**, v. 23, no.3, Jun 2002, s.480-483.

⁵⁷ Aloo Dastur, "Soviet Troops in Afghanistan", **Economic and Political Weekly**, v. 15, no.1, 5 January 1980, s.5.

renişle mücadele etmek zorunda kalmıştı. Yaklaşık 100.000 Sovyet askeri ve mücahit karşılıklı olarak ağır kayıplar vermişti⁵⁸. Savaşta Ruslar, Afgan halkın 1/3'ünü sürgüne göndermiş, binlercesini öldürmüş, yüzlerce köyü yakmış, yeni geliştirdikleri biyolojik silahları direniş bölgelerinde kullanmışlardı. Buna karşı Afganlılara yapılacak askerî yardım Sovyetlerin geri çekilişini getirecekti⁵⁹.

80'li yılların sonlarında mücahitler, Amerikan yapımı karadan havaya füze sistemleri, havanlar, roketler ile silahlandırılmakta, iletişim ekipmanları ile donatılmaktaydı. Sovyet kayıpları artmakta ve sakat Sovyet askerleri Sovyet şehirlerinde sık sık görülmeye başlamıştı. Birçok Sovyet askeri Rus milletinden olmadığından Rus olmayan Sovyet Cumhuriyetlerinde muhalefet artmaktaydı. Rus olmayanlar için savaş Moskova'ya karşı birliklerinin sembolüydü. Afganistan'dan askerlerin çekileceği sinyali gelmesi, Sovyetler Birliği'nin hayatiyetine bir darbeydi. Rüşvet, yağma olaylarının artması ordunun moralini bozmaktaydı. Orduda uyuşturucu kullanımı artmış bazı Sovyet askerler malzemelerini uyuşturucu, yiyecek karşılığı satmaktaydı. Sovyet Ordusu'nda etnik huzursuzluk başlamış, bazı Asyalı askerler Afganistan'da saldırı görevlerinden alınmışlardı. Zira Asyalı askerle Afgan sivilere karşı yumuşak davranmaktaydı. Sivil bir Afgan'ın idamının ardından Sovyet ordusunda etnik isyan başlamıştı. Orta Asyalı birliklerin Ruslara ateş açması sonucu her iki taraftan 450 asker ölmüştü. Sovyet Ordusu'ndaki Asyalı birliklerde olan Özbek, Tacik gibi unsurlar karşılarında kendi milletlerini görmekteydi. Savaşın sonlarına doğru Rus olmayan Sovyet Cumhuriyetlerinde savaşın, Orta Asyalıların Orta Asyalılarla savaştırılması, Rus savaşı olduğu algısı yerleşmekteydi. 1980'in sonlarına doğru Doğu Avrupa'nın ayrılmasıyla Sovyetler Birliği'nin dağılması başlamıştı. Hiç kuşkusuz Afganistan Savaşı Sovyetler Birliği'nin dağılmasında önemli rol oynamıştı⁶⁰. 10 yıllık savaşta 15.000

---

⁵⁸ **The Times**, 10 January 1980.

⁵⁹ **The Times**, 12 Mart 1983.

⁶⁰ Rafael Reuveny and Aseem Prakash, "Afghanistan War and the Breakdown of the Soviet Union", **Review of International Studies**, v. 25, no.4, October 1999, s.697-706. Savaşı gelişim süreci için bk. Lee O. Coldre, "Afghanistan in 1984: The Fifth Year of

askerini kaybeden Sovyetler Birliği'nin yüzbinlerce askeri yaralı, onbinlerce askeri ise hastalıktan ölmüştür⁶¹.

Afganistan Savaşı'nda Sovyetler Birliği'ni siyasi, ekonomik, sosyal ve askeri yönden iyice yoran ABD, bu devletin parçalanmasında başrolü oynamıştı.

İRAN-IRAK SAVAŞI

İran Devrimi'nin ardından ABD'yi "*Büyük Şeytan*", Sovyetleri "*Küçük Şeytan*" olarak niteleyen Humeyni Körfez devletlerini "*Mini Şeytanlar*" olarak nitelemekteydi. Humeyni'ye göre, ezen ve ezilenler olarak iki kampta gördüğü dünyada körfezdeki devletler ezenler kampına dahildi. Körfez ülkelerinin bir kısmı ABD'nin diğer kısmı da Sovyetlerle müttefik olup onlara karşı çıkamayacak kadar zayıftılar. Humeyni, körfezde istikrarın sağlanmasının tek yolunu bu devletlerin birer İslam Cumhuriyeti haline gelmesi olarak görmekteydi⁶². Camp David Antlaşması ile Mısır'ın Üçüncü Dünya Ülkeleri arasındaki prestijinin sarsılması ve ardından Şah'ın devrilmesiyle doğan boşluğu Irak doldurmak istemişti. İran'dan 1979 Devrimi'nden sonra Şah'ın devrilmesi ve yerine geçen Humeyni'nin Şii rejimi, Irak'ın hem dış güvenliği hem de iç güvenliği açısından tehditler içermekteydi. Zira İran'daki Şii ideolojisine dayanan rejim, Baas ideolojisine alternatif bir ideoloji olarak ortaya çıkmaktaydı. Şii ideolojinin bölge devletlerine ve Irak'taki Şii topluma yayılması Saddam'ın konumunu ciddi bir şekilde sarsabilirdi. Nitekim devrimden bir süre sonra Irak'taki şiiiler arasında kıpırdanmalar başlamış, Necef, Kerbela, Bağdat'ta olaylar çıkmıştı. Irak nüfusunun yaklaşık % 60'ının Şii oluşu, Kerbela, Necef gibi Şii-

---

the Russo-Afghan War", *Asian Survey*, v. 25, No. 2, A *Survey of Asia in 1984*: Part II (Feb., 1985), s. 169-179.

⁶¹ bk. Milton Bearden, a.g.m, s.23. Sovyet işgali sonrası Afganistan için bk. Steven R. Galster, "Rivalry and Reconciliation in Afghanistan: What Prospects for the Accords?" , *Third World Quarterly*, v. 10, No. 4 (Oct., 1988), s. 1505-1541

⁶² Rouhollah K. Ramazani, *Revolutionary İran Challenge and Response in the Middle East*, John Hopkins Universty Press, Baltimore 1986, s.27-29.

lerce kutsal sayılan yerlerin Irak'ta bulunması İran'ın Şii dünyada konumu pekiştirmektedir. Sınır çatışmalarıyla başlayan savaşta her iki taraf tüm gücünü kullanmaya başlamıştı.⁶³

Savaş başladığında tarafsız kalan Kuveyt'e, Humeyni açıkça İran devrimini ihraç teşebbüsünde bulunmuştu. Buradan hareketle Kuveyt Irak'ı desteklemeye başlamıştı. Özellikle 1982-1983'te Kuveyt, Irak'a İran'ı tahrik etmesine rağmen önemli miktarda finansal yardımda bulundu. 1984'te defaatle petrol tankerleri hedef alınan Kuveyt, savaşta Basra kapatılınca Irak'ın ana limanı haline gelmişti⁶⁴.

Savaşta İran birçok devletten silah desteği konusunda yardım istemiştir. İran-Irak Savaşı'nda İran'ı destekleyen devletlerden biri de Suriye'di. İran'ın verdiği günlük 20.000 varil petrole karşılık olmak üzere, İran Suriye'den 1982'de silah alımını içeren gizli bir anlaşmayla istediği silahları almıştı⁶⁵.

Irak'ın Fransa'dan istediği Süperetandart ve Mirageların devreye girmesiyle İran-Irak Savaşı bambaşka bir çehreye bürünmüştü. Bundan sonra Körfez'de tankerlere saldırılar düzenlenecek ve kimyasal silahların savaşta kullanılması söz konusu olacaktı. Irak'ın kimyasal silah kullanmasına sessiz kalan Batı ülkeleri ve Körfez devletleri İran'ın tankerlere ateş açmasına tepki göstermişti. 1984 Mayıs ayında Amerikan yönetimi S. Arabistan ve Kuveyt'e Stinger füzeleri ve F-16 uçakları verilmesini ve Awacs'lardan gelen bilgileri Kuveyt'le paylaşmayı kararlaştırmıştı. 1984'te bir Suudi savaş uçağının İran uçağını düşürmesi üzerine Körfez ülkeleri üye ülkelerin katılımıyla 10-12.000 askerden oluşan çevik kuvvetin kurulmasına karar verdi.⁶⁶

1982 Mart ayında ABD, İran-Irak Savaşı'nda Washington'un resmî tarafsızlık pozisyonuna rağmen Irak'ı istihbarat ve askerî malzeme yardımı yapmaya başlamıştı. Amerikan Dışişleri Bakanlığı 1984'te Washington'u bir plan üzerinde mutabık kılmıştır. Plana göre Amerika'nın müttefiklerine Amerikan silahlarını İran'a satmaması

---

⁶³ Tayyar Arı, **Irak, İran ABD Önleyici Savaş, Petrol ve Hegomanya**, Alfa Yay, İstanbul, 2003, s.373-374.

⁶⁴ <https://www.quora.com/Why-did-Iraq-invade-Kuwait>. Erişim Tarihi, 26.09.2017.

⁶⁵ Rouhollah K. Ramazani, **a.g.e.**, s.81.

⁶⁶ Tayyar Arı, **a.g.e.**, s.386.

hususunda baskı yapılacaktı. Bu arada Amerika'nın İsrail ile Irak'ı bir araya getirme teşebbüsü Irak liderlerinin isteksizliği üzerine akamete uğramıştı. Amerika'nın yeni emrine İsrail isteksizce uymuş fakat İran kanalı asla kapatmamıştı. Uzun süren savaşta silaha çok ihtiyaç duyan İran, S. Arabistan ve Mısır'a yaklaşmasına rağmen her iki hükümetçe reddedilmişti. İran buradan hareketle ABD'ye yaklaşmıştı. 14 Haziran 1985'te Atina'dan Roma'ya giden uçak Hizbullah militanları tarafından kaçırılmıştır. Hava korsanları İspanya, İsrail, Kuveyt'te hapis Şii mahkûmlar karşılığında ellerindeki birçok Amerikalının da olduğu yolcuları salıvermeyi önermişti. Amerika ile arasını düzeltmek için İran, ABD'ye arabuluculuk önermişti. Bunun ardından Rafsancani Hizbullah'a tutuklu Amerikalıları salıvermesi için baskı yapması üzerine Amerikalılar salıverilmiştir. Suudi silah tüccarı Adnan Kaşıkçı'nın önerisiyle İran İsrail'e yanaşmıştır. Tel Aviv'le görüşen Adnan Kaşıkçı, İran'ın savaşı kazanması halinde kendisine yardım edenlere teşekkürü unutmayacağını ifade etmişti. İran'ın İsrail'e karşı pozisyonunda büyük değişikli olacaktı. İsrail'in eski İran ateşesi Nimrodi, her iki ülkenin kendilerini kuşatan, ortak düşman olan Araplara karşı güçlerini birleştirmesini öne sürmüştü. İran'ın amacı İsrail'le ilişkileri geliştirmekten ziyade Amerika'ya daima bir kapı gibi açılan İsrail'in desteğini almak. İsrail'in amacı Irak ve Arap âlemine karşı İran'ı eski Batı kampına dahil etmek aynı zamanda Sovyetlerin güneye inmesini engellemektir.⁶⁷ Zira İran'ın kuzey sınırlarında 100.000 Sovyet askeri periyodik tatbikatlar yapmaktaydı. Bu da haklı olarak İran'ı Sovyet emelleri hususunda haklı olarak endişelendirirken, ABD'yi ise çok daha fazla kaygılandırmaktaydı⁶⁸. İran'la direkt bir ilişki kurmaktan kaçınan Reagan yönetimi, 1986 Ocak ayında Amerikan silahlarının İran'a satışı içe-

---

⁶⁷ Trita Parsi, **Treacherous Alliance**, Yale University Press, Connecticut, 2007, s.113, 115. İran-İrak savaşında Batılı devletler Irak'ı gelişmiş silahlarla donatmışlardır. bk. S. Suphi Karaman, "Körfez Bunalımı 1990-1991 Çöl Harekatında Siyasal-Stratejik İnceleme Nedenler-Sonuçlar", **Birleşmiş Milletler Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yıllığı**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1992, s.70.

⁶⁸ Trita Parsi, **a.g.e.**, s.117.

ren gizli antlaşmayı imzalamıştır. Bu beklenmedik karardan ne Pentagon, ne Dışişleri bilgilendirilmişti⁶⁹. ABD ile ilişkilerini doğrudan kurmak ve geliştirmek isteyen İranlı yetkililerle CIA ajanları Almanya'da 1986 Ekim ayında rehinelere karşılık 500 Tow Füzesi karşılığında antlaşma yapmıştır⁷⁰. Birkaç ay sonra mesele Reagan yönetimi için skandalla neticelenmiştir. ABD'nin ambargo kararına rağmen İran'a silah satan Reagan yönetimi, İran'dan aldığı paraları Nikaragua'da Sandista komünist hükümetine karşı savaşıyan kontr gerillalara göndermişti. TV konuşmasında operasyonu savunan Reagan İran'ın stratejik pozisyonu ve İslam Dünyası'ndaki etkisinden dolayı bu tercihin yapıldığını savunmuştur. Olyan patlak vermesinin ardından birçok Amerikalı subay ve görevli askeri mahkemede yargılanmıştı. İsrail Başbakanı Peres, gazetecilere verdiği demeçte silah satışının Amerika'nın fikri olduğunu İsrail'in sadece Amerika'nın isteğini yerine getirdiğini ifade etmişti. İddaları reddeden İranlı yetkililerden Rafsancani, yapacakları soruşturmayla silahların İsrail üzerinden geldiğinin ortaya çıkması halinde cephede bu silahların kullanılmayacağını belirtmiştir. İran'ın İsrail üzerinden silahlandırılması savaşta Irak'ı destekleyen Arap devletlerini kızdırmıştır. Zira bazı Arap devletleri için, İran'ın fundemantalist ideolojisi İsrail'den ziyade potansiyel bir tehdit teşkil etmekteydi. 1987'de Mekke'de hacda 275 İranlı hacının Suudi polisi tarafında öldürülmesi İran-S. Arabistan ilişkilerini onarılmaz hale getirmişti.⁷¹.

1987 Mayıs'ında S. Arabistan Suriye'ye İran yerine Irak'ı desteklemesi karşılığında günde 50.000 varil petrol bedava vermeyi teklif etti. İran'ın Çin'den aldığı füzelerle Kuveyt'i vurması körfez ülkelerince kınanmasını beraber getirmişti. Bu arada Irak Sovyetler Birliği'nden aldığı füzelerle Tahran'ı füze yağmuruyla çökertmek istemiş, diğer taraftan Fransa ve İngiltere'den aldığı kimyasal silahları başta Halepçe olmak üzere kullanmıştı. Fakat Batı kamuoyunda kendisine herhangi bir tepki gelmemişti. Bir Amerikan muhribinin İran mayınına çarpması üzerine misilleme olarak Amerika İran'ın iki petrol platformunu vurmuştur. 1988'de bir İran yolcu uçağının Amerikan

---

⁶⁹ Trita Parsi, **a.g.e.**, s.121.

⁷⁰ Trita Parsi, **a.g.e.**, s.124.

⁷¹ Trita Parsi, **a.g.e.**, s.125, 127.

donanmasına ait bir gemiden fırlatılan füze ile vurulmasıyla 290 yolcunun ölmesi dünya kamuoyunu meşgul etmiştir. 1988 yılı ortalarında İran artık silah ve teçhizat eksikliği ve Irak'ın kimyasal silah kullanmaya devam etmesi üzerine BM'nin 598 sayılı kararını kabul ederek savaşa son vermişti⁷².

İran muhalefeti şahlık zamanında Fransa'da örgütlenmişti. Devrimden sonraki yeni yönetim demokratik bir yol izleyeceğinin vaadini tutmayınca Fransa ve ABD, Irak'ı İran'a karşı destekledi. Savaş sırasında Fransa, Irak'a büyük miktarda silah satarak büyük miktarda para kazanmıştır. ABD, Afganistan'daki mücahitleri Sovyetler Birliği'ne karşı destekliyordu. İran ise Batı tarafından dışlanmıştı. Bu nedenle Sovyetler, İran'daki çıkarları çerçevesinde İran'a silah satışı yapmaktan geri durmadığı gibi bazı komünist ülkeleri -Kuzey Kore, Çekoslovakya- de bu hususta teşvik etti. Sovyetler, bu politikayla Orta Doğu'da ABD ile nüfuz savaşına girişmiştir. İran, ABD'nin Orta Doğu'da en kuvvetli müttefikiydi. Şah sonrası yönetimin İslamcılarının eline geçmesi ABD'de şok etkisi yaptığından ABD, savaşta Irak'ı desteklemiştir. Böylece savaşta yıpranacak İran'da demokratik güçlerin rejimi devirmesinden medet umulmuştur. Ancak bu plan gerçekleşmeyince ABD tarafından savaşın ikinci yarısında İran'a gizli silah satışı yapılmıştır. Bu politikanın takip edilmesi bölgenin kuvvetli iki devletin birbirini zayıflatması manasına geldiğinden, ABD'nin körfez ülkelerindeki nüfuzunu arttırması içten bile değildi. Böylece petrol sevkıyatı devam ettiği gibi iki ülke öcü gibi gösterilerek bölge ülkelerindeki ABD nüfuzu artmıştır.

BOSNA SAVAŞI

15 Ekim 1991'de Bosna Parlementosu bağımsızlık kararını ilan edeceğini duyurmuştur. Bir referandum yapılmamasına rağmen Slovenya ve Hırvatistan'ın peşi sıra bağımsızlık ilanlarıyla Boşnaklar ve Bosnalı Hırvatlar Sırpların muhalefetine rağmen bağımsızlık kararı aldı. Türkiye'nin 6 Şubat 1992'de Bosna-Hersek'i tanımmasının ardından 29 Şubat 1992'de Bosna'da bağımsızlık hususunda referandum yapıldı. % 64 oyla kabul edilen kararın ardından 3 Mart 1992'de

---

⁷² Tayyar Arı, a.g.e., s.388.

Bosna-Hersek bağımsızlığını ilan etti⁷³. Türkiye, Bosna-Hersek'teki çatışmaların sona erdirilmesi ve Balkanlardaki Müslüman halkın haklarının korunması için gerekli tüm yollara başvurmuştur. Bu yönde diplomatik ve siyasi girişimlerde bulunmuştur⁷⁴. Mart ayından itibaren bağımsızlık kararını tanımadığını açıklayan Bosnalı Sırp milisler ile Sırpların eline geçen Yugoslav Federal Ordusu ile bağımsızlık yanlıları arasında çatışmalar giderek kızışmıştır. Türkiye Sırpların şiddete dayalı politikasını kınarken, diğer taraftan Bosna-Hersek'in BM'ye üye olmasının Saraybosna yönetimine faydalı olacağı düşüncesiyle hareket etmiştir. Buradan hareketle 22 Mayıs 1992'de Bosna-Hersek BM'ye üye kabul edildi. Bosna-Hersek'in BM'ye üyeliği Sırpların saldırılarını durdurmaya yetmemiştir⁷⁵. 25 Eylül 1991'de BM Güvenlik Konseyi aldığı 713 sayılı kararla tüm Yugoslavya'ya silah ambargosu koymuştur⁷⁶. Sırpların silahlanmasına karşı ABD müphem bir politika takip etmişti. Türkiye ise Bosna'ya yönelik silah ambargosunun lağvı ve Sırp mevzilerinin bombalanmasına başlanılmasını istiyordu. Türkiye, Sırp saldırılarının önlenmesini içeren politikalar takip etmekteydi. Türkiye'ye göre silah ambargosunun uygulanması Boşnakları silahsız bırakmak anlamına gelmekteydi⁷⁷.

Batılı ülkelerce göz ardı edilen Bosna Savaşı'nda Müslüman nüfus adeta erimişti. Türkiye'ye göre, Batılı devletler Avrupa'nın ortasında Müslüman bir devletin ortaya çıkmasını istemediklerinden Boşnakların self determinasyon hakkı umursanmamıştı.

Onca farklılığa rağmen Bosna söz konusu olduğunda İslam Dünyası biraraya gelebilmişti. Hungtington dahi bunu ikrar etmiştir. Ya-

---

⁷³ Faruk Sönmezoğlu, **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yay, İstanbul, 2006, s.593.

⁷⁴ Nesrin Kenar, **Bir Dönemin Perde Arkası Yugoslavya**, Ankara, 2005, s.501.

⁷⁵ Şule Kut, **Dağılan Yugoslavya ve Bosna - Hersek Sorunu: Olaylar - Belgeler 1990-1996**, İsis Press, İstanbul, 1997, s.166.

⁷⁶ Andrei Georgiev ve Emil Tzenkov, "The Trouble Balkans", **Redifining Europe New Patterns of Conflict and Cooperation**, ed by: Hugh Miall, The Royal Institute of International Affairs, Pinter Publisher, London-New York, 1994, s.56.

⁷⁷ F. Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s.594.

pılan yardım pratik ve moral destek olduğu gibi aynı zamanda askeriydi. İslam Dünyası'nda Türkiye Bosna yardım hususunda en önde gelen ülkelerden biriydi. Bu durumu Aliya İzzetbegoviç şu sözlerle belirtmekteydi: *“Türkiye bize çok yardım etmiştir. Bu yardımların mahiyetini bugün bile açıklayamam. Bu bağlamda Türk halkına yardımları için müteşekkirim”*⁷⁸. Bu bağlamda BM'nin silah ambargosuna karşı Bosna'ya gizli silah yardımında bulunan ülkelerden Türkiye'nin eski Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş emekli olduktan sonra yaptığı açıklamada, Türkiye'nin Bosnalı Müslümanlara silah yardımında bulunduğunu itiraf etmişti. Yugoslavya dışişleri bakanı Türkiye'nin bu politikasını sert bir şekilde kınamış, konu hakkında BM genel sekreterine bir mektup sunmuştur⁷⁹.

Büyük bir dayanışma gösteren İslam Dünyası, Bosna'ya yardım için milyarlarca dolar para toplamıştı. Fakat toplanan para Bosna'ya gönderilemediğinden sıkıntıya sebebiyet vermişti. Silahların temin edilmesiyle, Rusya ile yapılan pazarlıklar sonucu ilk olarak 10 adet Mi-17 tipi helikopter, ardından, üç adet Rus nakliye uçağı alınarak Bosna Ordusu'nun envanterine kaydedilmiştir. Ruslar silahların Boşnaklara gönderildiğini bilmesine rağmen zorluk çıkartmamışlardı. Sıkıntının aşılmasının ardından Rus kargo uçakları başta Rusya ve Güney Afrika olmak üzere dünyanın dört bir yanından Bosna'ya askeri malzeme taşıyordu. Askeri malzemenin geçtiği güzergâh Hırvatistan'dı. BM ambargosunu delme faaliyetini Hırvatistan Savunma Bakanı Şuşak koordine etmekteydi. Temin edilen silahlar iki havaalı değiştirip yine Zagreb'e indirilmekteydi. Rusya'dan kalkan silah dolu kargo uçakları Zagreb'e inmekte, burada % 50'sine Hırvat Hükümeti el koymakta, kalkanların Bosna'ya geçişine izin verilmekteydi. Ayrıca, her uçak başına 300.000 dolar haraç alınmaktaydı. Kargo uçaklarını kullanan Rus pilotlarla özel antlaşmaya göre, pilotlar üç yıl süreyle kimse ile haberleşmeyecek, karşılığında kendilerine aylık beş bin dolar verilecekti. Rus pilotlar sadakatle Bosnalı Müslümanlara silah taşımıştı. Öte yandan

⁷⁸ Aliya İzzetbegoviç, **Konuşmalar**, çev. Fatmanur Altun, Klasik Yay, İstanbul, 2004, s.252.

⁷⁹ **Hürriyet**, 4 Aralık 1994.

Rusya'dan gönüllüler Sırp ordusunda savaşmak için Bosna'ya gelmekteydi. Kıbrıslı Rumlar ise bankalarında Miloseviç'in kirli paralarını aklama çabasıındaydı. Bu arada Bosna'da Müslümanlara yönelik tam bir sürekle avı başlamış, Almanya'da işçi olarak çalışan Sırp ve Hırvatlar, hafta sonu tatillerini bu sürekle avında geçirmektedirler. Alman Hükümeti ise olan biteni bilmesine rağmen bu duruma göz yummaktaydı⁸⁰.

Bosna Savaşı'nda Srebenitsa soykırımı dahil Rus ve Yunan paralı askerler birçok suçla karışmıştı. "Kardeş Ortodoks" fikri ve para için başta Rusya ve Yunanistan olmak üzere Ukranya, Belarus ve Romanya'dan paralı savaşçılar Sırp ordusu ile birlikte Boşnaklara karşı savaşmaya gelmişti. Yunan ve Sırp askerler; Yunan, Sırp ve Bizans bayraklarını Srebenitsa'daki kiliseye asmıştı. Drina Birliği'ne bağlı Yunan savaşçılardan Apostolos Bambos, "*Avrupa'daki büyük Yunanistan için savaşıyoruz. Siyonist ve Müslümanlardan arınmak için savaşıyoruz*" açıklaması ilginçti⁸¹.

Bosna'daki katliamlarda Yunanistan'ın rolü İngiliz gazetelerinde de yer bulmuştur. Savaş suçları mahkemesi Miloseviç'in Boşnaklara karşı uyguladığı etnik temizlikte kendisine verilen gizli desteğin nereden geldiğini soruşturmaya başlamıştı. Srebenitz'a'da, Avrupa'da aralarında erkek, kadın ve çocukların olduğu 7.000 insanın katledildiği, II. Dünya Savaşı'ndan beri en büyük soykırım olarak kabul edilen olayda, gururla Yunan bayraklarını dalgalandıran Yunan gönüllülerin rolü sorgulanmaktaydı. Soykırımında ve aynı zamanda bazı gizli işlerdeki Greklerin rolü Atina tarafından saklı tutulmuştur. Fakat tüm bu olanlar 60 yaşında bir Boşnak'ın tanıklığıyla ortaya çıkmıştı. Yunanistan'da kamuoyu, Sırbistan yanlısı kilise, medya ve hükümet Miloseviç'i desteklemekteydi. Sırp askerler etnik temizlik için köylere yönelirken, Miloseviç ise Yunanlı politikacıların misafirperverliğinin tadını çıkarmaktaydı. Savaş sırasında Sırpı destekleyen Grek medyası, Boşnaklar için "infidel Turks" tabirini kullanmaktaydı. Grekler sadece para veya misafirperverlikle yetinmemişlerdi. Grek Ortodoks Kilisesi ruhsal yardım için cepheye papazlarını göndermekte ve birçok papaz

---

⁸⁰ **Takvim**, 21 Ekim 2010.

⁸¹ <https://www.haberler.com/bosna-savasinin-ithal-hacl-i-kasaplari-saraybosna-9809280-haberi/>

Plavsiç'den cesaret madalyası almaktaydı. 1993'te Yunan Başpiskoposu Serafeim, Sırp Lider Karadziç'i Atina'ya davet etmişti. Önemli politikacıların da olduğu kalabalık bir mitingde, savaş suçu ilan edildi. Srebenitza Katliamı için hazırlanan raporda, 1994-1995 arasında Yunanistan'ın Sırbistan'a yüklü miktarda silah ve cephane gönderdiği ortaya konulmuştu. Grek gönüllülerin ise telefon konuşmalarında Srebenitsa'nın düşmesinden sonra Yunan bayrağı dalgalandırmak için yakarışları dikkat çekiciydi. Rus ve Ukranyalılarla birlikte Sırp subayların himayesinde savaşan Grek gönüllüler Bizans'ın çift başlı kartalını simge olarak takmaktaydılar. Bunların dört tanesi Karadzic tarafından Beyaz Kartal Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Savaş suçları mahkemesi başladığında Grek gönüllüler yer altına çekilmiş, hiçbir parti veya hükümet bunların işledikleri suçlar için bir kovuşturma açmamıştı⁸².

Uluslararası toplum sessizliğini; 50.000 kadının tecavüze uğradığı, binlerce kişinin öldüğü, iki milyon insanın mülteci durumuna düştüğü savaşa, 11 Temmuz 1995 yılında BM'nin güvenli bölge ilan ettiği Srebrenitsa'da binlerce Boşnak'ın katledilmesinin ardından 28 Ağustos'ta Saraybosna'nın merkezine pazar yerine yapılan havan topu saldırısı sonucu 43 kişinin yaşamını yitirmesi karşısında bozmuştur. Markale'deki pazar yeri katliamından iki gün sonra Nato tarafından 30 Ağustos 1995 tarihinde Bosna'daki Sırp hedeflere yönelik "Kararlı Güç Harekâtı" başlatıldı. Operasyon, 21 Eylül 1995'te sona erdi. Yaklaşık 400 savaş uçağı ve 15 ülkeden 5000 askerin katıldığı müdahalede binin üzerinde roketle Sırp hedefleri vuruldu. Bosnalı Sırp'ların cephanelikleri, uçaksavar bataryaları, radar ve iletişim tesisleri, topçu birlikleri depoları hedef alınmıştı. NATO'nun Bosna Hersek'teki müdahalesine ABD askerlerinin yanı sıra, Türkiye, Almanya, Almanya, Fransa, Büyük Britanya, Hollanda, İtalya ve İspanya'dan askerler de katıldı. Askeri ve siyasî açıdan Bosna Sırp Cumhuriyeti yönetiminin Saraybosna'daki kuşatmasını kaldırma ve ağır silahları geri çekme kararı almasını sağlamak olan NATO müdahalesi, hızlı bir şekilde amacına ulaştı. NATO'nun bu operasyonu sonucu Sırp'lar, 1992 yılında başlayan savaştan 3 yıl 4 ay sonra başkent Saraybosna'yı bombalamayı

---

⁸² **The Guardian**, 5 January 2003.

durdurmuş ve şehirdeki kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştı. NATO'nun Sırp kuvvetleri üzerine yaptığı saldırılarla savaştaki dengele- rin bozulması üzerine Sırp barış masasına oturmaya ikna oldu. Bu- nun üzerine 21 Kasım 1995 tarihinde, ABD'nin doğusundaki Ohio eyaletine bağlı Dayton şehrindeki Bosna'daki silahları susturan Day- ton Barış Antlaşması savaşın tarafları Bosna Hersek, Sırbistan ve Hır- vatistan tarafından parafe edildi.

Yugoslavya, soğuk savaşta Sovyetlerin nüfuz sahasının Güney Av- rupa'ya uzanmasının önünde set teşkil etmişti. Bu nedenle ABD ve AB ülkeleri Yugoslavya'yı her alanda desteklemişlerdi. Sovyetlerin çöke- ceği belli olunca Yugoslavya'ya gerek kalmadı. Ancak bölge o dönem için AB kontrolüne girmeye hazır değildi. Bu nedenle ABD, bu coğ- rafyada belirli bir etkinlik sağlamak için Yugoslavya'nın etnisite ba- zında bölünmesine karar vermişti Bu sayede yeni devletler zamanla AB yanında ABD nüfuzuna da açık hale geleceklerdi. AB, ABD'nin hi- mayesindeki Yugoslavya'nın yıkılışına çanak tutarak bu ülkenin ağır sanayisinin olduğu bölgeleri kendisine entegre etmeyi planlamıştı. Buradan hareketle Balkanlardaki eski komünist ülkelerin kendisiyle uyumu daha da hızlanacaktı. Bu nedenle AB hükümetleri savaş bo- yunca Boşnak ve Hırvatlara destek vermiştir.

SONUÇ

Birbiriyle kavga eden iki küçük güçten biri veya her ikisinin, bir veya daha fazla süper güç tarafından desteklenmesi veya süper bir gü- cün gözünü diktiği bölgede bir unsura arka çıkması olarak tanımlana- bilecek "Vekâlet Savaşı" , "Proxy War", dünya tarihi kadar eskidir. Vekâlet savaşları Soğuk Savaşla karıştırılmamalıdır. Zira süper güçler arasında sıcak bir çatışmaya dönüşmeyen soğuk savaş, propaganda, istihbarat, diğer ülkelerle antlaşmalarla devam devam etmişti. Ge- nelde iç savaşlarda farklı partiler veya etni siterler farklı süper güçler tarafından desteklenir. 20 yy.da özellikle Soğuk Savaş döneminde sık rastlanan Vekâlet savaşları, 1989'da Soğuk Savaş'ın bitip yeni bir yüz- yıla girildiği dönemde bile bütün hızıyla devam etmektedir. Bunun en iyi örneklerini günümüzde Orta Doğu ve Afrika ekseninde tüm çıp- laklığıyla görebilmekteyiz. Vekâlet Savaşları bazen devletler arasında vukua gelmekte, bazen de işe örgütler müdahil olabilmekte, bazen de özel şirketler savaşlarda başat rol oynamaktadır. Bu tür savaşlarda bazı

süper güçler savaşı perde gerisinden yürütürken diğeri savaşa doğrudan müdahil olmayı seçebilmektedir. Süper güçler böylelikle hem malî olarak çok yıpranmamakta hem de asker cenazeleri ile kendi kamuoyları önünde yıpratılmamaktadırlar. Hiçkuşkusuz süper güçler kendi evlerinde savaşmadıklarında, daha açık bir ifadeyle toprakları savaş alanı olmadığından ekonomileri doğrudan etkilenmemektedir. Oysaki savaş alanının cereyan ettiği ülkenin ekonomisi, kültürel varlıkları hele hele geleceği olan sivil halk Vekâlet savaşlarıyla yok edilmektedir. Geçmişte olduğu gibi gelecekte de biz Vekâlet savaşlarının tüm hızıyla devam edeceğini tahmin ediyoruz.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Hâkimiyet-i Milliye

Hürriyet

The Guardian

The New York Times

Takvim

The Times

Ansiklopedi

DİA (Diyanet İslam Ansiklopedisi)

Eserler ve İnternet Siteleri

Aloo Dastur, "Soviet Troops in Afghanistan", **Economic and Political Weekly**, v. 15, no.1, 5 January 1980.

Andrei Georgiev ve Emil Tzenkov, "The Trouble Balkans", **Redifining Europe New Patterns of Conflict and Cooperation**, ed by Hugh Miall, The Royal Institute of International Affairs, Pinter Publisher, London-New York, 1994.

Andrew Hartman, "The Red Template: US Policy in Soviet Occupied Afghanistan", **Third World Quaterly**, v. 23, no.3, Jun 2002.

Anthony F. Upton, **The Finnish Revolution 1917-1918**, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1980.

Benny Morris, **1948: First Arap Israeli War**, Yale Universty Press, 2009.

Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, TTK, Ankara, 1994.

Çanakkale Muharebelerinin Esirleri-İfadeler ve Mektuplar, I, haz. Ahmet Tetik, Serdar Demirtaş, Sema Demirtaş, Atase Yay, Ankara, 2009.

- Eleftheria Daleziou, **Britain and the Greek-Turkish War And Settlement Of 1919-1923: The Pursuit Of Security By proxy in Western Asia Minor**, Phd Thesis Submission, Department Of History Faculty Of Arts University Of Glasgow September 2002.
- Fahir Armaoğlu, **20.yy Siyasi Tarih**, Alkım Yay, İstanbul, Tarihsiz.
- Faruk Sönmezoglu, **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yay, İstanbul, 2006.
- Gerald M. Steinberg, "Israel and the United States Can the Special Relationship Survive the New Strategic Environment", **Middle East Review of International Affairs**, V.2, n.4 December 1988.
- Glen Wilkinson, **Depictions and Images of War in Edwardian Newspapers, 1899-1914**, Macmillan, London, 2003.
- Hermann Kulke, **Hindistan Tarihi**, çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi, İstanbul, 2001.
- Howard M. Sachar, **A History of Israel**, Alfred A. Knopf, New York, 1988.
- Howard Sachar, **A History of Israil from the Rise of Zionizm to Our Time**, New York, 1976.
- <https://www.haberler.com/bosna-savasinin-ithal-haclli-kasaplari-saray-bosna-9809280-haberi/>
- <https://www.quora.com/Why-did-Iraq-invade-Kuwait>
- Ilian Pappé, **Modern Filistin Tarihi**, çev. Nuri Plümer, Phoenix Yay, Ankara, 2007.
- İlyas Kamalov, "1920-1930'lu Yıllarda Gelişen Türk-Rus Ekonomik Münasebetleri", **Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri (Ankara 14-15 Mayıs 2010)**, ATAM
- İsmail Çolak, **Yunan İşgalinin Patronu Zaharoff**, Lamure, İstanbul, 2005.
- İzzetbegoviç, Aliya, **Konuşmalar**, çev. Fatmanur Altun, Klasik Yay, İstanbul, 2004.

- Janice Gross Stein, "Proxy Wars: How Superpowers End Them: The Diplomacy of War Termination in the Middle East", **International Journal**, Vol. 35, No. 3, Superpower Diplomacy (Summer, 1980)
- Lyndon Baines Johnson, **The Vantage Point: Perspectives of the Presidency 1963-1969**, New York, 1971
- Matthias Maass, "Catalyst for the Roosevelt Corollary: Arbitrating the 1902-1903 Venezuela Crisis and Its Impact on the Development of the Roosevelt Corollary to the Monroe Doctrine", **Diplomacy & Statecraft**, v. 20, No. 3, Sep 2009.
- Metin Hülügü, "Milli Mücadele Dönemi Türkiye-İslam Ülkeleri Mü-nasebetleri", **ATAM Dergisi**, C 15, Kasım 1999.
- Mevlüt Çelebi, **Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, ATAM, Ankara 2002.
- Milton Bearden, "Graveyard of Empires", **Foreign Affairs**, v. 80, no. 6, November 2001.
- Murat Aslan, **Mithradates VI Eupator Roma'nı Büyük Düşmanı**, Odin Yay, İstanbul, 2007.
- Nesrin Kenar, **Bir Dönemin Perde Arkası Yugoslavya**, Ankara, 2005.
- Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, A.Ü Yay, An-kara, 1978.
- Rafael Reuveny and Aseem Prakash, "Afghanistan War and the Bre-akdown of the Soviet Union", **Review of International Studies**, v. 25, no.4, October 1999.
- Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.
- Risto Alapuro, **State and Revolution in Finland**, University of Califor-nia Press, Berkeley, 1988.
- Rouhollah K. Ramazani, **Revolutionary Iran Challenge and Res-ponse in the Middle East**, John Hokins Universty Press, Balti-more, 1986.

- S. Suphi Karaman, “Körfez Bunalımı 1990-1991 Çöl Harekâtında Siyasal-Stratejik İnceleme Nedenler-Sonuçlar”, **Birleşmiş Milletler Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yıllığı**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1992.
- S. Veli Rıza Nasr, **Cemaat-i İslami**, çev. Hasan Aktaş, Yöneliş Yay, İstanbul 1998.
- Salahi R. Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.
- Salahi Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye’deki Eylemleri**, TTK, Ankara 1995.
- Süleyman Özmen, **İsrail Etnik ve Dini Çatışmalar**, IQ Yay, İstanbul, 2006.
- Sun Tzu, **The Art of War**, (Translated Thomas Cleary), Boston, 1988.
- Tanju Bilgiç, “İsrail-ABD İlişkileri: Özel Bir Perspektif”, **Orta Doğu Siyasetinde İsrail**, Platin Yay, Ankara, 2005.
- Tayyar Arı, **Irak, İran ABD Önleyici Savaş, Petrol ve Hegomanya**, Alfa Yay, İstanbul, 2003.
- The Finnish Civil War 1918**, (ed. Tuomas Tepora and Aapo Roselius), Boston, 2014.
- Trita Parsi, **Treacherous Alliance**, Yale University Press, Connecticut, 2007.
- Yaacov Bar Simon, “The Strategy of War by Proxy”, **Sage Journals**, Cooperation and Conflict, V. 19, November 1984

FOTOĞRAFLAR

Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN

Prof. Dr. Cevdet COŞKUN

(Soldan Sağa) Dr. Nihat Ali ÖZCAN, Ekrem KIZILTAŞ,
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN ve Nevzat ÇİÇEK

Değerlendirme Oturumu

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN

Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN